



Тілея

Науковий вісник

Збірник наукових праць

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 88 (№9)

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

Українська Академія Наук

Гілея

Науковий вісник

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 88 (№ 9)

Київ – 2014

Фахове видання

з філософських, політичних та історичних наук, затверджено постановами президії ВАК України (протокол № 1-05/2 від 10 березня 2010 р. та протокол № 1-05/3 від 14 квітня 2010 р.)

Свідчення про державну реєстрацію (перереєстрацію) друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 19946 -- 9746 ІР від 31 травня 2013 року

Друкується за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 1 від 28 серпня 2014 р.); Президії ВГО Української Академії Наук (протокол № 14-08-28 від 28 серпня 2014 р.)

Шеф-редактор –

В. П. Андрущенко, д-р філос. наук, проф., член-кор. НАН України, акад. НААН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор

В. М. Вашкевич, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори –

В. І. Гончаров, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
О. П. Кивлюк, д-р філос. наук, ст.н.с. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. В. Кривоноса, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
І. М. Прелборська, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Відповідальний секретар –

В. Б. Халамендик, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)Рецензенти: **М. І. Панчук**, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
М. Т. Стеніко, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
І. Г. Ошипенко, д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Н. В. Коваленко, д-р соціол. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна рада:

В. П. Андрущенко, д-р філос. наук, проф., член-кор. НАН України, акад. НААН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. М. Вашкевич, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. Б. Євтух, д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
А. І. Зеленков, д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
В. Ф. Колесник, д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)
Р. Мирзаханян, д-р іст. наук, проф. (Вірменія, Єреван)
М. І. Михальченко, д-р філос. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)
В. Ф. Солдатенко, д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

З соціологічних наук:

В. А. Бурляева, д-р соціол. наук, проф. (Росія, Новоіпомський)
О. М. Дікова-Фаворська, д-р соціол. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Т. А. Жижко, д-р філос. наук, доц. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
С. В. Ланина, д-р соціол. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Л. Л. Макаренко, д-р пед. наук, доц. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Ю. В. Романенко, д-р соціол. наук, проф. (Україна, Київ)
Ю. І. Яковенко, д-р соціол. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

З історичних наук:

І. Н. Войцехівська, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Б. М. Гончар, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
І. І. Дробот, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
М. А. Журба, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Г. Г. Лазько, д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
В. П. Михайлюк, д-р іст. наук, проф. (Україна, Луганськ)
А. Миколайчук, д-р хабілітований (історія), проф. (Польща, Познань)
Т. А. Стоян, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Л. М. Чернега, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Ю. І. Шаповал, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

З філософських наук:

А. С. Абасова, д-р філос. наук, проф. (Азербайджан, Баку)
В. Г. Акоюн, д-р філос. наук, ст.н.с. (Україна, Київ)
О. О. Баталук, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
В. П. Бех, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. Г. Воронкова, д-р філос. наук, проф. (Україна, Запоріжжя)
Е. М. Герасимова, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. О. Жадько, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
С. В. Куцелал, д-р філос. наук, проф. (Україна, Полтава)
В. І. Муляр, д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)
О. Ф. Олійко, д-р техн. наук, проф. (Україна, Київ)
С. Тецлаєв, д-р філос. наук, проф. (Польща, Бидгощ)
М. М. Прохоров, д-р філос. наук, проф. (Росія, Нижній Новгород)
О. Б. Скорошумова, д-р філос. наук, проф. (Росія, Москва)
О. В. Уваркіна, д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
С. М. Яшанов, д-р пед. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

З політичних наук:

Б. І. Андрушишин, д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
О. В. Бабкіна, д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
К. В. Балабанов, д-р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
І. М. Варзар, д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
В. А. Войналович, д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
М. С. Іванов, д-р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
В. О. Котигоренко, д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
І. Л. Морозов, д-р політ. наук, проф. (Росія, Волгоград)
О. В. Попова, д-р політ. наук, проф. (Росія, Санкт-Петербург)
С. Ю. Римаренко, д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
В. Л. Савельєва, д-р іст. наук (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

“Гілея*: науковий вісник” засновано 2004 року.

**ГІЛЕЯ – в стародавні часи територія лісової Скіфії між Борисфеном (Дніпром) і Тіпанісом (Південним Бугом). Рештки цієї “лісової квітки” залишилися до теперішнього часу на території Миколаївської та Херсонської областей. (Докладніше див. : Геродот. Історія. IV. – С. 16-25)*

Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ПП “Видавництво “Гілея”, 2014. – Вип. 88 (9). – 432 с.

Концепція вісника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики наукового видання охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

© Редакційна колегія, 2014
© Автори статей, 2014
© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2014
© ВГО Українська академія наук, 2014Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileya.org.uaE-mail: gileya.org.ua@gmail.comДив. також: сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua/portal
Розділ: Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника "Гілея: науковий вісник" в УКРАЇНІ

ВІННИЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Вінницький національний технічний університет)
керівник С. Г. Денисюк, доктор політичних наук
e-mail: svilana.denisyuck@vandex.ua

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара)
керівник В. А. Вершина, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: mailto:vivi.dp@mail.ru

ДОНЕЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Донецький національний університет)
керівник О. В. Андрієнко, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: elena.andrienko8@mail.ru

ЗАПОРІЗЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Запорізький національний університет)
керівник С. О. Ємельяненко, кандидат філософських наук
e-mail: gileva_zaporizhzhva@ukr.net

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
керівник Г. О. Дичковська, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: go_osmomvsi@ukr.net

ПОДІЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський)
керівник І. А. Колосюк, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: ikolosyuk@ukr.net

ЛУГАНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Луганськ)
керівник В. П. Михайлюк, доктор історичних наук, професор
e-mail: vital_mih@ukr.net

ЛЬВІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Національний університет "Львівська політехніка")
керівник І. В. Карівець, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: sacre@ukr.net

МАРІУПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Маріупольський державний університет)
керівник А. М. Дегтеренко, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: degterenko777@ukr.net

МИКОЛАЇВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського)
керівник С. С. Макарчук, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: rvgreabis@fapier.mk.ua
координатор К. О. Шкуренко, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: sh_kamila@mail.ru

ОДЕСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)
керівник П. І. Барвінська, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: barvinskaia@ua.fm

ПОЛТАВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Полтавський факультет Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого)
керівник С. В. Куцупал, доктор філософських наук, професор
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

СЕВАСТОПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Севастопольський національний технічний університет)
керівник П. Т. Фіров, кандидат історичних наук, доцент
тел.: 8 068 925 74 57

СІМФЕРОПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана)
керівник О. Д. Попов, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: popalex79@mail.ru

СУМСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Сумський державний університет)
керівник Дегтярьов С. І., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: starserao@blmlr.net

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

керівник А. Б. Кліш, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: Klish_Andriv@ukr.net

УМАНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
керівник І. І. Кривошея, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: kii1969@mail.ru

ХАРКІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут")
керівник І. В. Владленова, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: vladlenova@emall.ua

ЧЕРКАСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)
керівник Є. О. Васильчук, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Чернігівський державний інститут економіки і управління)
керівник О. В. Тополь, доктор філософських наук, доцент
e-mail: topololqa@ukr.net
координатор С. М. Горобець, молодший науковий співробітник
e-mail: olen_a@vandex.ru

ПРЕДСТАВНИЦТВО

збірника "Гілея: науковий вісник" в Азербайджані

(Національна Академія Наук Азербайджану, м. Баку)
керівник М. А. Махмудов, доктор філософії
e-mail: mailabm@vandex.com
координатор Р. Рагімили, науковий співробітник
e-mail: rus_rahimili@yahoo.com

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника "Гілея: науковий вісник" в Білорусі

(Академія управління при Президентів Республіки Білорусь, м. Мінськ)
керівник С. М. Алейнікова, кандидат соціологічних наук, доцент
e-mail: alejinsvellana@vandex.ru

(Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна, м. Брест)
керівник Г. В. Шостак, кандидат педагогічних наук
e-mail: shostak1964@brest.by

(Гомельський державний університет імені Франциська Скорини, м. Гомель)
керівник М. М. Мезга, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: nmezga@qsu.by

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника "Гілея: науковий вісник" в Польщі

(Університет імені Адама Міцкевича в Познані)
керівник Р. Димчик, доктор, викладач
e-mail: dymczuk@wp.pl

(Інститут історії Академії імені Яна Длугоша в Ченстохові)
керівник Н. Моравец, доктор, викладач
e-mail: mornor@wp.pl

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника "Гілея: науковий вісник" в Росії

(Російський державний соціальний університет, м. Москва)
керівник Т. І. Коваль, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: koti-89@mail.ru

(Кубанський державний університет, м. Краснодар)
керівник С. М. Бородна, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: sve9506@vandex.ru

(Самарський юридичний інститут, м. Самара)
керівник А. Г. Іпполітова, кандидат культурології, доцент
e-mail: ipolitova2000@rambler.ru

(Технічний інститут Північно-Східного федерального університету імені М. К. Аммосова, м. Норильск, Якутія)
керівник О. Р. Авілова, кандидат філологічних наук, доцент
e-mail: lena-tem@mail.ru

(Челябінська державна академія культури та мистецтва, м. Челябінськ)
керівник О. Ю. Павлова, кандидат культурології
e-mail: astra861@rambler.ru

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94

Гай-Нижник П. П.

доктор історичних наук, академік Української академії наук, старший науковий співробітник, Національний науково-дослідний інститут українознавства (Україна, Київ), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

ЛІБЕРАЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКА, ПОЛІТИЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: НАРИС ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Висвітлюється становлення та розвиток лібералізму як філософської, політичної та економічної теорії. У парисі вказується на основні принципи, течії та форми лібералізму, зокрема й на витоки політичного, економічного, революційного, соціального та культурного лібералізму тощо.
Ключові слова: лібералізм, свобода, теорія лібералізму.

Лібералізм (фр. *Libéralisme*) – філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, яка виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу. Зародився як ідеологія буржуазії у XVII ст. і остаточно оформився як ідейна доктрина до середини XIX ст.

Лібералізм проголошує, що ініціативна (активна), вільна, тобто несконтрольована діяльність осіб, головним чином економічна й політична, є справжнім джерелом поступу в суспільному житті. Спрямований на утвердження парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод; обстоює абсолютну цінність людської особистості ("особа важливіша за державу") та рівність всіх людей щодо прав особистості. Метою лібералізму є максимальне послаблення ("пом'якшення") різних форм державного і суспільного примусу щодо особи (контролю особи тощо), обстоює шлях мирного, реформаторського здійснення соціальних перетворень.

Лібералізм почав формуватися наприкінці XVII ст., його джерелом була філософія та соціально-політична думка епохи Просвітництва головним чином тогочасного, що кожна людина наділена на певними правами та ідей гуманізму; розквіт "класичного" лібералізму припав 1-шу половину XIX ст.

Ідеологічно лібералізм протистоїть, з одного боку, консерватизму та статизмові (в питаннях про роль держави та щодо допустимої швидкості змін у політиці), а з іншого боку соціалізму, комунізму, колективізму тощо (в питаннях приватної власності перш за все, а також питань соціальної підтримки з боку держави).

До сучасних ліберальних доктрин належать, зокрема: неолібералізм, ордолібералізм, лібертаріанізм.

До відомих представників лібералізму належать: І. Бентам, Б. Констан, Д. С. Мілл, І. Берлін, К. Полпс, С. де Мадарьяга, Р. Дарендорф, Р. Арон, Ф. фон Гайек.

Основні принципи лібералізму. Ідеалом лібералізму є товариство зі свободою дій для кожного, вільним обміном політично значущою інформацією, обмеженням влади держави і церкви, верховенством права, приватною власністю і свободою приватного підприємництва. Лібералізм відкинув багато положень, що були основою

попередніх теорій держави, такі як божественне право монархів на владу і роль релігії як єдиного джерела пізнання. Фундаментальні принципи лібералізму включають індивідуальні права (на життя, особисту свободу і власність); рівні права і загальна рівність перед законом; вільну ринкову економіку; уряд, що обирається на чесних виборах; прозорість державної влади. Функція державної влади при цьому зводиться до мінімуму, необхідного для забезпечення цих принципів. Сучасний лібералізм також віддає перевагу відкритому суспільству, заснованому на плюралізмі та демократичному управлінні державою, за умови захисту права меншості та окремих громадян.

Деякі сучасні течії лібералізму більш терпимі до державного регулювання вільних ринків заради забезпечення рівності можливостей досягнення успіху, загальної освіти та зменшення різниці в доходах населення. Прихильники таких поглядів вважають, що політична система повинна містити елементи соціальної держави, включаючи державну допомогу з безробіття, притулки для бездомних і безкоштовну охорону здоров'я.

Відповідно до поглядів лібералів, державна влада існує для блага людей їй підвладних, і політичне керівництво країною повинно здійснюватися на основі згоди більшості керованих. На сьогоднішній день політичною системою, яка найбільш співзвучна переконанням лібералів, є ліберальна демократія.

Слово "ліберальний" походить від лат. *liber* ("вільний"). Тит Лівій в "Історії Риму від заснування міста" описує боротьбу за свободу між класами плєбеїв і патриціїв. Марк Аврелій у своїх "Міркуваннях" пише про подання "про державу, до закону, рівним для всіх, де визнаються рівність і рівне право на мову; також про єдинодержавію, яке все більше шанує свободу підданих". В епоху італійського Відродження ця боротьба поновилася між прихильниками вільних міст-держав і Папи Римського. Нікколо Макіавеллі в своїх "Міркуваннях про першу декаду Тита Лівія" виклав принципи республіканського правління. Джон Локк в Англії і мислитель французького просвітництва сформулювали боротьбу за свободу в термінах прав людини.

В російську мову слово "лібералізм" прийшло в кінці XVIII століття а з французького фр. *libéralisme* і означало "вільнодумство". Негативний відтінок до цих пір зберігся в значенні "зайва терпимість, шкідлива по-благливість, потурання" ("Новий словник російської мови" під ред. Т. Ф. Єфремова). В англійській мові слово *liberalism* також спочатку мало негативний відтінок, але втратила його.

Американська війна за незалежність привела до виникнення першої нації, яка розробила конституцію на основі ідеї ліберальної держави, особливо ідеї, що уряд керує державою за згодою керованих. Французька буржуазія також спробувала створити уряд на основі ліберальних принципів під час Великої французької революції. Автори іспанської конституції 1812 р., що знахо-

дилися в опозиції по відношенню до іспанського абсолютизму, ймовірно, першими ввели у вживання слово “ліберал” для позначення прихильників політичного руху. Починаючи з кінця XVIII століття а, лібералізм став однією з провідних ідеологій практично у всіх розвинених країнах.

Багато початкових спроб втілення ліберальних ідей мали лише частковий успіх і часом навіть приводили до протилежних результатів диктатура. Гасла свободи і рівності підхоплювали авантюристи. Між прихильниками різних інтерпретацій ліберальних принципів виникали гострі конфлікти. Війни, революції, економічні кризи та урядові скандали провокували масове розчарування в ідеалах. У силу цих причин, в різні періоди в слово “лібералізм” вкладався різний зміст. З часом прийшло понад системне розуміння основ цієї ідеології, які стали фундаментом для однієї з найпоширеніших на даний момент політичних систем у світі – ліберальної демократії.

Форми лібералізму. Спочатку лібералізм виходив з того, що всі права повинні бути в руках у фізичних та юридичних осіб, а держава повинна існувати виключно для захисту цих прав (класичний лібералізм). Сучасний лібералізм значно розширив рамки класичної трактування і включає в себе безліч течій, між якими є глибокі суперечності і деколи виникають конфлікти. Ці течії відображені, зокрема, в такому ключовому документі, як “Загальна декларація прав людини”. Для визначеності з термінологією, у даній статті “політичний лібералізм” означає рух за ліберальну демократію та проти абсолютизму чи авторитаризму; “економічний лібералізм” – за приватну власність і проти державного регулювання; “культурний лібералізм” – за особисту свободу і проти обмежень на неї з міркувань патріотизму або релігії; “соціальний лібералізм” – за рівність можливостей і проти економічної експлуатації. Сучасний лібералізм в більшості розвинених країн являє собою суміш всіх цих форм. У країнах третього світу на перший план часто виходить “лібералізм третього покоління” – рух за здорове середовище проживання і проти колоніалізму.

Політичний лібералізм. Політичний лібералізм – переконання, що окремі особистості є основою закону і суспільства, і що громадські інститути існують для того, щоб сприяти наділення індивідуумів реальною владою, без запобігання перед слідами. Це переконання в політичній філософії та політології називається “методологічний індивідуалізм”. В основі лежить уявлення, що кожна людина найкраще знає, що для нього краще. Англійська Велика хартія вольностей (1215 р.) являє приклад політичного документа, в якому деякі індивідуальні права поширюються далі, ніж прерогатива монарха. Ключовим моментом є суспільний договір, згідно з яким закони видаються за згодою товариства для його блага і захисту суспільних норм, і кожен громадянин підпорядковується цим законам. Особливий акцент робиться на верховенстві закону, зокрема, лібералізм виходить з того, що держава володіє достатньою силою для його забезпечення. Сучасний політичний лібералізм також включає в себе умову загального виборчого права, незалежно від статі, раси або майнового стану; найкращою системою вважається ліберальна демократія.

Економічний лібералізм. Економічний, або класичний лібералізм виступає за індивідуальні права на власність і свободу контракту. Гаслом цієї форми лібералізму є “вільне приватне підприємство”. Перевага віддається капіталізму на основі принципу нестворення держави в економіку (*laissez-faire*), що означає скасування державних субсидій та юридичних бар’єрів для торгівлі. Економічні ліберали вважають, що ринок не потребує державного регулювання. Деякі з них готові допустити урядовий нагляд над монополіями та картелями, інші стверджують, що монополізація ринку виникає тільки як наслідок дій держави. Економічний лібералізм стверджує, що вартість товарів і послуг повинні визначатися вільним вибором індивідуумів, тобто, ринковими силами. Деякі допускають присутність ринкових сил навіть в галузях, де держава традиційно зберігає монополію, наприклад, забезпечення безпеки або судочинства. Економічний лібералізм розглядає економічну нерівність, яка виникає через нерівні позиції при укладанні контрактів, як природний результат конкуренції, за умови відсутності примусу. В даний час ця форма найбільш виражена в лібертаріанстві, іншими різновидами є мінархізм і анархо-капіталізм.

Культурний лібералізм. Культурний лібералізм зосереджує увагу на правах людини, що відносяться до свідомості і способу життя, включно з такими питаннями, як сексуальна, релігійна, академічна свобода, захист від втручання держави в особисте життя. Як сказав Джон Стюарт Мілль в ссе “Про свободу”: “Судна мета, яка служить виправданням для втручання одних людей, індивідуально або колективно, у діяльність інших людей, – це самозахист. Виявляти владу над членом цивілізованого суспільства проти його волі допустимо тільки з метою запобігання шкоди іншим”. Культурний лібералізм в тій чи іншій мірі заперечує проти державного регулювання таких областей як література та мистецтво, а також таких питань як діяльність наукових кіл, азартні ігри, проституція, вік добровільної згоди для вступу в статеві стосунки, аборти, використання проти-зачідних засобів, свтаназія, вживання алкоголю та інших наркотиків. Нідерланди, ймовірно, сьогодні є країною з найвищим рівнем культурного лібералізму, що втім не заважає проголошувати в країні і політику мультикультуралізму.

Соціальний лібералізм. Соціальний лібералізм виник наприкінці XIX століття в багатьох розвинених країнах під впливом утилітаризму. Деякі ліберали сприйняли, частково або повністю, марксизм та соціалістичну теорію експлуатації, і дійшли висновку, що держава повинна використовувати свою владу для відновлення соціальної справедливості. Такі мислителі, як Джон Дьюї або Мортімер Адлер пояснювали, що всі індивідууми, будучи основою суспільства, для реалізації своїх здібностей повинні мати доступ до базових потреб, таких як освіта, економічні можливості, захист від згубних масштабних подій поза межами їх контролю. Такі позитивні права, які надаються суспільством, якісно відрізняються від класичних негативних прав, забезпечення яких вимагає від інших невтручання. Прихильники соціального лібералізму стверджують, що без гарантії позитивних прав неможлива справедлива реалізація негативних прав, оскільки на практиці малозабезпечене населення жертвує своїми правами заради виживання, а

суди частіше схиляються на користь багатих. Соціальний лібералізм підтримує введення деяких обмежень на економічну конкуренцію. Він також очікує від уряду надання соціального захисту населенню (за рахунок податків), щоб створити умови для розвитку усім талановитим людям, для запобігання соціальних бунтів і просто “для загального блага”.

Між економічним і соціальним лібералізмом існує фундаментальне протиріччя. Економічні ліберали вважають, що позитивні права несминуче порушують негативні і тому неприпустимі. Вони бачать функцію держави обмеженою, головним чином, питаннями забезпечення законності, безпеки та оборони. З їхньої точки зору, ці функції і так вимагають наявності сильної централізованої державної влади. Навпаки, соціальні ліберали вважають, що головне завдання держави полягає в соціальному захисті та забезпеченні соціальної стабільності: надання харчування і житла нужденним, охороні здоров’я, шкільній освіті, пенсійному забезпеченні, догляд за дітьми, інвалідами та людьми похилого віку, допомоги жертвам стихійних лих, захисту меншин, запобігання злочинності, підтримки науки та мистецтва. Такий підхід робить неможливим введення масштабних обмежень на уряд. Незважаючи на єдність кінцевої мети – особистої свободи – економічний і соціальний лібералізм кардинально розходяться в засобах для її досягнення. Праві і консервативні рухи часто схиляються на користь економічного лібералізму, виступаючи проти культурного лібералізму. Ліві рухи, як правило, роблять акцент на культурному і соціальному лібералізмі.

Деякі дослідники вказують, що протиставлення “позитивних” і “негативних” прав на ділі є уявним, оскільки для забезпечення “негативних” прав також потрібні суспільні витрати (наприклад, утримання судів для охорони власності).

Лібералізм третього покоління. Лібералізм третього покоління став наслідком післявоєнної боротьби країн третього світу з колоніалізмом. На сьогоднішній день він більше пов’язаний з певними прагненнями, ніж з правовими нормами. Його метою є боротьба проти централізації влади, матеріальних ресурсів і технологій в групі розвинених країн. Активісти цієї течії роблять акцент на колективному праві суспільства на світ, на самовизначення, на економічний розвиток і на доступ до загальнолюдського надбання (природні ресурси, наукові знання, культурні пам’ятники). Ці права належать до “третього покоління” і знайшли відображення в ст.28 Загальної декларації прав людини. Захисники колективних міжнародних прав людини також приділяють пильну увагу питанням міжнародної екології та гуманітарної допомоги.

У всіх перелічених вище формах лібералізму передбачається, що між відповідальністю уряду та індивідів має бути баланс і що функція держави повинна бути обмежена тими завданнями, які не можуть бути виконані належним чином приватним сектором. Всі форми лібералізму націлені на законодавчий захист людської гідності і особистої автономії, і всі стверджують, що скасування обмежень на індивідуальну діяльність сприяє поліпшенню суспільства.

Витоки лібералізму. Прагнення до особистої свободи було властиве представникам усіх народів у всі часи.

Яскравими прикладами є міста-поліси від Давньої Греції до європейських з принципом – “повітря міста робить вільним”, політична система яких включала багато елементів правової держави та демократії у поєднанні зі свободою приватного підприємництва. Лібералізм уходить корінням в гуманізм, який в період Ренесансу кинув виклик владі католицької церкви (наслідком чого стали революції: Нідерландська буржуазна революція), англійська славу революцію (1688 р.), під час якої Вігі затвердили своє право вибирати короля, та ін. Останнє стало предтечею поглядів, що верховна влада має належати народу. Повноцінні ліберальні рухи виникли в епоху Просвітництва у Франції, Англії та колоніальній Америці. Їх супротивниками були абсолютна монархія, меркантилізм, ортодоксальні релігії і клерикалізм. Ці ліберальні рухи також першими сформулювали концепцію прав людини на основі конституціоналізму та самоврядування за допомогою вільно обраних представників.

Ідею, що вільні люди можуть стати основою стабільного суспільства, висунув Джон Локк. Його “Два трактати про правління” (1690 р.) сформулювали два фундаментальних ліберальних принципи: економічної свободи як права на особисте володіння та користування власністю і інтелектуальної свободи, що включає свободу совісті. Основою його теорії є уявлення про природні права: на життя, на особисту свободу і на приватну власність, яка стала предтечею сучасних прав людини. Вступаючи в суспільство, громадяни укладають суспільний договір, згідно з яким вони відмовляються від своїх владних повноважень на користь уряду, аби він захищав їх природні права. У своїх поглядах Локк відстоював інтереси англійської буржуазії, зокрема, він не поширював свободу совісті на католиків, а права людини на селян і слуг. Локк також не схвалював демократію. Тим не менш, ряд положень його вчення лягли в основу ідеології американської та французької революцій.

У континентальній Європі розвитком доктрини про загальну рівність громадян перед законом, якому повинні підкорятися навіть монархи, займався Шарль Луї Монтеск’є. Основними інструментами обмеження державної влади Монтеск’є вважав поділ влади і федералізм. Його послідовники, економісти Жан-Батіст Сей і Дестюг де Трасі, були пристрасними популяризаторами “гармонії ринку” і принципу невтручання держави в економіку. З мислителів епохи Просвітництва найбільший вплив на ліберальну думку зробили дві фігури: Вольтер, який виступав за конституційну монархію, і Жан Жак Руссо, який розвинув вчення про природну свободу. Обидва філософа в різній формі відстоювали ідею, що природну свободу особистості можна обмежувати, але не можна знищувати її суть. Вольтер підкреслював важливість релігійної терпимості і неприпустимість тортур і приниження людської гідності.

У трактаті “Про суспільний договір” (1762 р.) Руссо надав цій концепції нового розуміння. Він звернув увагу, що багато людей є частиною суспільства, не маючи власності, тобто, суспільний договір просто закріплює права власності за її фактичними власниками. Щоб такий договір був легітимним, в обмін на свою незалежність людина повинна отримати блага, які йому може забезпечити тільки суспільство. Одним з таких благ

Руссо вважав освіту, яка дозволяє людям найкращим чином реалізувати свої здібності, і при цьому робить з людей законслухняних громадян. Іншим благом є колективна республіканська свобода, яку людина набуває за допомогою ототожнення себе з нацією і національними інтересами. Завдяки такому ототожненню, освічена людина сама обмежує свою свободу, оскільки це стає в її інтересах. Воля нації як єдиного цілого може бути реалізована тільки за умови самовизначення народів. Таким чином, суспільний договір веде до національної згоди, національної волі та національної єдності. Ці ідеї стали ключовим елементом декларації Національних зборів під час Великої Французької революції і поглядів таких ліберальних американських мислителів, як Бенджамін Франклін і Томас Джефферсон.

Поряд з французькими просвітителями, важливий внесок у лібералізм внесли Девід Юм, Іммануїл Кант і Адам Сміт. Девід Юм стверджував, що фундаментальні (природні) закони людської поведінки диктують моральні норми, які неможливо ні обмежити, ні придушити. Під впливом цих поглядів Кант дав стичне обґрунтування прав людини без посилань на релігію (як це мало місце до нього). Відповідно до його навчання, ці права ґрунтуються на природничо-наукових законах і об'єктивній істині.

Адам Сміт розвинув теорію, що моральна життя й економічна діяльність можливі без директив з боку держави і що найбільш сильні ті нації, в яких громадяни вільні виявляти свою власну ініціативу. Він закликав покінчити з феодальним і меркантильним регулюванням, з патентами і монополіями, що виникли завдяки протекції держави. У “Теорії моральних почуттів” (1759 р.) він розвинув теорію мотивації, яка призводить особисту матеріальну зацікавленість у згоду з нерегульованим суспільним порядком. У “Дослідженні про природу і причини багатства народів” (1776 р.) він стверджував, що за певних умов вільний ринок здатний до природного саморегулювання і здатний досягти більшої продуктивності, ніж ринок з безліччю обмежень. На уряд він покладав завдання, які неможливо розв'язати з жадобою прибутку, наприклад, запобігання шахрайству або протизаконному застосуванню сили. Його теорія оподаткування полягала в тому, що податки не повинні завдавати шкоди економіці і що процентна ставка податку має бути сталою.

Революційний лібералізм. Ідея, що звичайні люди повинні займатися своїми справами без диктату з боку монархів, аристократії чи церкви, залишалася переважно теорією до американської та французької революцій. Все більш пізні революціонери-ліберали в тій чи іншій мірі відповідають цим двома прикладами.

У колоніальній Америці Томас Пейн, Томас Джефферсон і Джон Адамс переконали своїх співвітчизників повстати в ім'я життя, особистої свободи і прагнення до щастя – майже цитата Локка, але з однією важливою відмінністю: Джефферсон замінив слово “власність” у Локка “прагненням до щастя”. Тим самим головною метою революції стала республіка, заснована на особистій свободі та правління за згодою керованих. Джеймс Медісон вважав, що для забезпечення ефективного самоврядування та захисту економічних прав меншин необхідна система противаг і стримувань. Вона знайшла відображення в Конституції США (1787 р.): баланс між

центральною і регіональною владою; поділ влади на виконавчу, законодавчу та судову гілки; двопалатний парламент. Над армією було запроваджено цивільний контроль і було вжито заходів щодо повернення офіцерів до цивільного життя після проходження служби. Тим самим концентрація влади в руках однієї людини стала практично неможливою.

Велика французька революція позбавила влади монарха, аристократію і католицьку церкву. Поворотним моментом стало прийняття декларації представниками Національних зборів про те, що вона має право говорити від імені всього французького народу. В області лібералізму французькі революціонери пішли далі американців, запровадивши загальне виборче право (для чоловіків), національне громадянство і ухваливши “Декларацію прав людини і громадянина” (1789 р.), аналогічну американському “Білль про права”.

Перші кілька років у керівництві країни домінували ліберальні ідеї, проте уряд був нестабільним і не міг ефективно захищатися від численних ворогів революції. Якобінці на чолі з Робесп'єром зосередили у своїх руках майже всю повноту влади, призупинили дію належних правових процедур і розгорнули масштабний терор, жертвами якого стали багато лібералів, в тому числі і сам Робесп'єр. Наполеон I Бонапарт здійснив глибоку законодавчу реформу, яка увібрала багато ідей революції, однак згодом скасував республіку і оголосив себе імператором. Побічним ефектом наполеонівських військових кампаній стало поширення лібералізму по всій Європі, а після окупації Іспанії – і по всій Латинській Америці.

Революції суттєво зміцнили позиції лібералів в усьому світі, які від пропозицій перейшли до безкомпромисних вимог. Головним чином, вони прагнули створення парламентських республік там, де існували абсолютні монархії. Рушійною силою цього політичного лібералізму часто були економічні мотиви: бажання покласти край феодальним привілеям, гільдіям і королівським монополіям, обмежень на власність і на свободу укладання контрактів.

Між 1774 і 1848 рр. минуло кілька революційних хвиль, причому кожна наступна хвиля робила все більш наголос на правах громадян і самоврядуванні. Замість простого визнання прав особистості, вся державна влада виявлялася похідною природного права: або в силу людської природи, або в результаті суспільного договору (“згоди керованих”). На зміну родинній власності та феодальній традиції, згідно з якою зобов'язання сторін визначаються особистою відданістю, прийшли уявлення про добровільну згоду, комерційному контракті та індивідуальну приватну власність. Подання про суверенітет народу і про те, що люди здатні самостійно ухвалювати всі необхідні закони і впроваджувати їх у виконання, стало основою національної самосвідомості та вийшло за рамки навчання просвітителів. Аналогічне прагнення до незалежності від зовнішнього панування на окупованих територіях або в колоніях стало основою національно-визвольної боротьби. В одних випадках (Німеччина, Італія) це супроводжувалось об'єднанням дрібних держав у великі, в інших (Латинська Америка) – розпадом колоніальних систем та децентралізацією. Система освіти стала одним з найважливіших суспіль-

них інститутів. З часом до переліку ліберальних цінностей додалась демократія.

Лібералізм і демократія. Спочатку ідеї лібералізму та демократії не тільки істотно відрізнялися, а й перебували в протиріччя одна з одною. Для лібералів основою суспільства була людина, яка володіє власністю, прагне її захищати, і яка не стоїть перед вибором між виживанням і збереженням своїх громадянських прав. Малось на увазі, що тільки власники формують громадянське суспільство, беруть участь у суспільному договорі і дають уряду згоду на правління. Навпаки, демократія означає процес формування влади на основі більшості всього народу, в тому числі і незаможних. З точки зору лібералів, диктатура незаможних представляла загрозу для приватної власності і гарантії свободи людини. З точки зору демократів, позбавлення незаможних виборчого права і можливості представляти свої інтереси в законотворчому процесі було формою поневолення.

Багато видатних лібералів (Дж. Локк, Т. Джефферсон та ін.) були противниками демократії, що зокрема знайшло відображення в першій редакції Конституції США, де виборче право ув'язувалося з майновим цензом. Багато популярних у народі лідерів, таких як Авраам Лінкольн, вдавалися до антиліберальних заходів (вводили цензуру, податки і т.д.) Побожовання з боку лібералів, пов'язані з демократією, особливо посилювалися після Великої Французької революції. Зокрема, тому французькі ліберали в цілому підтримували Наполеона Бонапарта, який хоча і був противником підзвітності влади (і тим більше народоладдя), проте сприяв реалізації та популяризації ряду найважливіших ліберальних ідей.

Поворотним моментом стала робота Алексіса де Токвіля “Демократія в Америці” (1835 р.), в якій він показав можливість суспільства, де особиста свобода і приватна власність співіснують з демократією. На думку Токвіля, ключем до успіху такої моделі, яка отримала назву “ліберальна демократія”, є рівність можливостей, а найбільш серйозну загрозу представляє уповільнене втручання держави в економіку і нехтування нею цивільних свобод.

Після революції 1848 р. і державного перевороту Наполеона III (у 1851 р.) ліберали все більше стали визнавати необхідність демократії для здійснення лібералізму в повній мірі. Разом з тим, частина прихильників демократії продовжувала заперечувати можливість справедливого суспільства, побудованого на приватній власності і вільному ринку, що призвело до виникнення руху за соціальну демократію.

Економічний лібералізм проти соціального лібералізму. Індустріальна революція значно підвищила добробут розвинених країн, однак посилювала соціальні проблеми. Прогрес у медицині привів до збільшення тривалості життя і населення, результатом чого став надлишок робочої сили і зменшення зарплат. Після того, як в XIX столітті робітники в багатьох країнах отримали виборче право, вони їм почали користуватися в своїх інтересах. Стрімке зростання освіченості населення призвів до сплеску активності суспільства. Соціальні ліберали вимагали законодавчих заходів проти експлуатації дітей, за безпечні умови праці і мінімальну заробітну плату.

Класичні ліберали розглядають такі закони як несправедливий податок на життя, свободу і власність, що стримує економічний розвиток. Вони вважають, що соціальні проблеми суспільства може вирішити саме по собі, без державного регулювання. З іншого боку, соціальні ліберали віддають перевагу достатньо великому уряду, щоб він міг забезпечити рівність можливостей, захистити громадян від наслідків економічних криз і стихійних лих.

Вільгельм фон Гумбольдт у праці “Ідеї до досвіду визначення меж діяльності держави” обґрунтовував цінність свободи важливістю особистого саморозвитку з метою досягнення досконалості. Джон Стюарт Міль розвинув ідеї цієї ліберальної стики у своїй праці “Про свободу” (1859 р.). Він дотримувався утилітаризму, роблячи наголос на прагматичний підхід, практичному прагненні до загального блага і підвищенню якості життя. Хоча Міль залишався в рамках класичного лібералізму, права людини в його філософії відступили на другий план.

До кінця XIX століття більшість лібералів прийшли до висновку, що свобода вимагає створення умов для реалізації своїх здібностей, включаючи освіту і захист від надмірної експлуатації. Ці висновки виклав Леонард Трелоні Хобхаус в праці “Лібералізм”, в якій він сформулював колективне право на рівність в угодах (“справедлива угода”) і визнав обґрунтованість розумного втручання держави в економіку. Паралельно частина класичних лібералів, зокрема, Густав де Молінарі, Герберт Спенсер і Оберон Герберт, почала дотримуватися більш радикальних поглядів, близьких до анархізму.

Іншим предметом дискусії, починаючи з кінця XIX століття, стало ставлення до війни. Класичний лібералізм був лютим ворогом військових інтересів та імперіалізму, виступав за нейтралітет і вільну торгівлю. Трактат Гуго Гроція “Про право війни і миру” (1625 р.), в якому він виклав теорію справедливої війни як засобу самозахисту, була настільною книгою ліберала. У США ізоляціонізм аж до кінця Першої світової війни був офіційною зовнішньою політикою, як сказав Томас Джефферсон: “Вільна торгівля з усіма; військові альянси ні з ким”. Проте президент Вудро Вільсон нагомість висунув концепцію колективної безпеки: протистояння країнам-агресорам за допомогою військового альянсу та превентивне вирішення конфліктів в Лізі Націй. Ідея спочатку не знайшла підтримки в Конгресі, який не дозволив США вступити до Ліги Націй, однак відродилася у вигляді ООН. Сьогодні більшість лібералів є противниками одностороннього оголошення війни однією державою іншій, за винятком самозахисту, однак багато хто підтримує багатосторонні війни в рамках ООН чи навіть НАТО, наприклад, з метою запобігання геноциду.

Велика депресія 1930-х похитнула віру американської громадськості в класичний лібералізм, і багато хто дійшов висновку, що нерегульовані ринки не можуть забезпечити процвітання і запобігти злидням. Джон Дьюї, Джон Мейнард Кейнс і президент Франклін Рузвельт виступали за створення більш складного державного апарату, який би, як і раніше, залишався оплотом особистої свободи, але при цьому захищав би населення від вад капіталізму.

Джон Мейнард Кейнс, Людвіг-Йосиф Brentano, Леонард Трелоні Хобхаус, Томас Хілл Грін, Бертіль Олін і Джон Дьюї описали, як держава повинна регулювати капіталістичну економіку, щоб захищати свободу і при цьому уникнути соціалізму. Тим самим вони внесли провідний внесок у теорію соціал-лібералізму, яка мала значний вплив на лібералів у всьому світі, зокрема, на "Ліберальний інтернаціонал", що виник в 1947 р. Їм заперечували прихильники неолібералізму, згідно з якими Велика депресія була результатом не втручання держави в економіку, а навпаки, надмірного державного регулювання ринку. Економісти австрійської і чиказької шкіл (Фрідріх Август фон Гайек, Людвіг фон Мізес, Мюррей Ротбард, Мілтон Фрідман та ін.) вказують, що Великій депресії передувала масштабна грошово-кредитна експансія і штучне заниження процентної ставки, які спотворили структуру інвестицій в економіці. У праці "Капіталізм і свобода" (1962 р.) Фрідман називає головними причинами Великої депресії фіксовану прив'язку курсу долара до золота, регулювання банківської системи, підвищення податків і друк грошей для оплати державного боргу.

У 2008 році у зв'язку з економічною кризою дискусія між прихильниками неолібералізму та соціал-лібералізму знову загострилася. Стали звучати заклики повернутися до соціально спрямованої політики з перерозподілу доходів, протекціонізму і реалізації кейнсіанських заходів.

Лібералізм проти тоталітаризму. ХХ століття ознаменувалося виникненням ідеологій, які явно протиставили себе лібералізму. В СРСР більшовики приступили до ліквідації залишків капіталізму і особистої свободи громадян, у той час як в Італії з'явився фашизм, який, за словами лідера цього руху Беніто Муссоліні, являв собою "третій шлях", який заперечує як лібералізм, так і комунізм. У СРСР приватна власність на засоби виробництва була заборонена заради досягнення соціальної та економічної справедливості. Уряди Італії та особливо Німеччині заперечували рівність людей у правах. У Німеччині це виражалося у пропаганді расової переваги т. н. "Арійської раси", під якою розумілися німці та деякі інші германські народи, над іншими народами і расами. В Італії Муссоліні ставка робилася на уявлення про італійський народ, як про "державу-корпорацію". І комунізм, і фашизм прагнули до державного контролю над економікою і централізованого регулювання всіх аспектів життя суспільства. Обидва режими також стверджували пріоритет громадських інтересів над приватними і придушували особисту свободу. З точки зору лібералізму, ці загальні риси об'єднували комунізм, фашизм і нацизм в єдину категорію – тоталітаризм. У свою чергу, лібералізм почав визначати себе як противника тоталітаризму і розглядати останній як найбільш серйозну загрозу для ліберальної демократії.

Вказана вище паралель між різними тоталітарними системами викликає різкі заперечення противників лібералізму, які вказують на істотні відмінності фашистської, нацистської і комуністичної ідеологій. Проте Фрідріх фон Гайек, Айн Ренд та інші ліберальні мислителі наполягали на фундаментальній схожості всіх трьох систем, а саме: всі вони засновані на державній підтримці певних колективних інтересів на шкоду інтересам, цілям і свободам окремого громадянина. Це мо-

жуть бути інтереси нації – нацизм, держави-корпорації – фашизм або інтереси "трудящих мас" – комунізм. Інакше кажучи, з точки зору сучасного лібералізму, і фашизм і нацизм, і комунізм є лише крайні форми колективізму.

Багато лібералів пояснюють зростання тоталітаризму тим, що в період занепаду люди шукають рішення в диктатурі. Тому обов'язком держави має бути захист економічного добробуту громадян та балансування економіки. Як сказав Ісайя Берлін: "Свобода для вовків означає смерть для овець". Неоліберали дотримуються протилежної точки зору. У своїй праці "Шлях до кріпацтва" (1944 р.) Фрідріх фон Гайек стверджував, що надмірне державне регулювання економіки може вестися до втрати політичних та громадянських свобод. У 1930-і і 40-і роки, коли уряди США і Великої Британії, дотримуючись порад відомого британського економіста Дж. Кейнса, взяли курс на державне регулювання, Гайек попереджав про небезпеку цього курсу і доводив, що економічна свобода є необхідною умовою збереження ліберальної демократії. На основі вчення Гайека та інших представників "австрійської економічної школи" виникло лібертаріанство, яке бачить у будь-якому державному втручанні в економіку загрозу для свободи.

Концепція відкритого суспільства. Одним з найбільш впливових критиків тоталітаризму був Карл Поппер, який у своїй праці "Відкрите суспільство та його вороги" (1945 р.) виступив на захист ліберальної демократії та "відкритого суспільства", де політична сліта може бути усунена від влади без кровопролиття. Поппер стверджував, що оскільки процес накопичення людського знання непередбачуваний, то теорії ідеального державного управління принципово не існують, отже, політична система має бути достатньо гнучкою, щоб уряд міг плавно змінювати свою політику. Зокрема, суспільство повинно бути відкрито для безлічі гочок зору (плюралізм) і субкультур (мультикультуралізм).

Добробут і освіта. Злиття модернізму з лібералізмом в повоєнні роки призвело до поширення соціал-лібералізму, який стверджує, що найкращим захистом від тоталітаризму є економічно благополучне і освічене населення, яке володіє широкими громадянськими правами. Представники цієї течії, такі як Дж. К. Гелбрейт, Дж. Роулз і Р. Дарендорф, вважали, що для зростання рівня особистих свобод необхідно навчати освіченому користувачу ними, а шлях до самореалізації лежить через освоєння нових технологій.

Особиста свобода і суспільство. У повоєнні роки значна частина теоретичних розробок в області лібералізму була присвячена питанням про суспільний вибір і ринкові механізми для досягнення "ліберального суспільства". Одне з центральних місць у цій дискусії займає теорема Ерроу. Вона говорить, що не існує такої процедури упорядкування суспільних уподобань, яка визначена для будь-якої комбінації переваг, не залежить від індивідуальних переваг по стороннім питанням, вільна від нав'язування однією людиною свого вибору всієї громади і задовольняє принципом Парето (тобто, те, що оптимально для кожного індивіда, має бути і найбільш бажаним для всього суспільства). Наслідком цієї теореми є ліберальний парадокс, згідно з яким неможливо розробити універсальну і справедливу демократичну процедуру, яка була б сумісна з несомеженою свободою

особистого вибору. Такий висновок означає, що в чистому вигляді ні ринкова економіка, ні економіка добробуту не достатні для досягнення оптимального суспільства. Тим більше, що зовсім не ясно, що таке "оптимальне суспільство", а всі спроби таке суспільство побудувати кінчалися катастрофою (СРСР, Третій рейх). Іншою стороною цього парадоксу є питання про те, що важливіше: точне проходження процедур або рівність у правах для всіх учасників.

Особиста свобода та державне регулювання. Одне з ключових понять класичної теорії свободи – власність. Відповідно до цієї теорії, вільна ринкова економіка є не тільки запорукою економічної свободи, але і необхідною умовою особистої свободи кожного. Прихильники свободи заперечують не планування взагалі, а лише таке державне регулювання, що підмінює собою вільну конкуренцію власників. В історії ХХ століття була низка яскравих прикладів того, коли відмова від принципу недоторканності приватної власності і заміна вільної конкуренції державним регулюванням в ім'я соціальної захищеності і стабільності призводили до значних обмежень на особисту свободу громадян (сталінський СРСР, маоїстський Китай, КНР, Куба, та інші країни "переможного соціалізму"). Втративши право приватної власності, громадяни дуже швидко втрачали й інші важливі права: право вільного вибору місця проживання (прописка), місця роботи (колгоспи) і були змушені працювати за призначену державою (як правило, невисоку) зарплату. Це супроводжувалося появою репресивних органів правопорядку (НКВС, міністерство державної безпеки НДР тощо). Значна частка населення була примушена до безкоштовної праці в умовах ув'язнення.

Слід зазначити, що на наведені аргументи існують заперечення. Що низький рівень зарплат при соціалізмі пояснюється тим, що основні турботи про житло, медицину, освіту та соціальне забезпечення брала на себе держава. Необхідність в репресивних органах безпеки обґрунтовується захистом держави від зовнішніх і внутрішніх ворогів. Відзначаються значні економічні, військові та наукові досягнення в країнах в згаданий період. Нарешті, те, що частина цілей в результаті не була досягнута, корупція тощо, пояснюється відхиленнями від обраного курсу, як правило, після смерті того чи іншого лідера країни. Дані заперечення прагнуть показати, що обмеження на особисту свободу були виправданими і врівноважені іншими цінностями. Проте вони не спростовують основний висновок класичної теорії свободи, а саме те, що без права законної приватної власності, підтримуваного всією силою державної влади, особиста свобода громадян неможлива.

Сучасний лібералізм. На сьогоднішній день лібералізм є однією з провідних ідеологій у світі. Концепції особистої свободи, почуття власної гідності, свободи слова, загальних прав людини, релігійної терпимості, недоторканності особистого життя, приватної власності, вільного ринку, рівності, правової держави, прозорості уряду, обмежень на державну владу, верховної влади народу, самовизначення нації, освіченої і розумної державної політики – набули найширшого розповсюдження. До ліберально-демократичних політичних систем відносять такі різні за культурою і рівнем економічного благополуччя країни, як Фінляндія, Іспанія, Естонія, Словенія, Кіпр, Канада, Уругвай або Тайвань. У всіх

цих країнах ліберальні цінності відіграють ключову роль у формуванні нових цілей суспільства, навіть не зважаючи на розрив між ідеалами і реальністю.

Наведений нижче перелік сучасних політичних напрямків в рамках лібералізму в жодній мірі не є висчерпним. Найважливіші принципи, які найбільш часто згадуються в партійних документах (наприклад, в "Ліберальному маніфесті", 1997 р.), були перераховані вище.

У силу того, що в Західній Європі та Північній Америці більшість політичних течій висловлюють солідарність з ідеалами політичного лібералізму, виникла необхідність більш вузької класифікації. Праві ліберали роблять наголос на класичний лібералізм, але при цьому заперечують проти ряду положень соціального лібералізму. До них примикають консерватори, які поділяють традиційні в цих країнах політичні ліберальні цінності, однак часто засуджують окремі прояви культурного лібералізму як такі, що суперечать нормам моралі. Слід зазначити, що історично консерватизм був ідеологічним антагоністом лібералізму, проте після закінчення Другої світової війни і дискредитації авторитаризму провідну роль у західному консерватизмі стали грати помірковані течії (ліберальний консерватизм, християнська демократія). У другій половині ХХ століття консерватори були найбільш активними захисниками приватної власності і прихильниками приватизації. Власне "лібералами" у США називають соціалістів і взагалі лівих, у той час як у Західній Європі цей термін відноситься до лібертаріанців, а лівих лібералів називають соціал-лібералами.

Лібертаріанці вважають, що держава не повинна втручатися в особисте життя або підприємницьку діяльність, хіба що для захисту свободи і власності одного від зазіхань інших. Вони підтримують економічний та культурний лібералізм і виступають проти соціального лібералізму. Частина лібертаріанців вважає, що для реалізації верховенства закону держава повинна володіти достатньою силою, інші стверджують, що забезпечення законності має здійснюватися громадськими та приватними організаціями. У зовнішній політиці лібертаріанці, як правило, є противниками будь-яких військових агресій.

У рамках економічного лібералізму відокремився ідеологічна течія неолібералізму. Ця течія часто розглядається як суто економічна теорія, поза контекстом політичного лібералізму. Неоліберали прагнуть до невтручання держави в економіку країни і до вільного ринку. Державі відводиться функція помірнього монетарного регулювання та інструменту для отримання доступу до зовнішніх ринків в тих випадках, коли інші країни чинять перешкоди для вільної торгівлі. Одним з визначальних проявів неоліберальної економічної політики є приватизація, яскравим прикладом якої були реформи, проведені у Великобританії кабінетом Маргарет Тетчер.

Сучасні соціал-ліберали, як правило, відносять себе до центристів або соціал-демократів. Останні отримали значний вплив особливо в Скандинавії, де ряд затяжних економічних спадів загострив питання соціального захисту (безробіття, пенсії, інфляція). Для вирішення цих проблем соціал-демократи постійно збільшували податки і державний сектор в економіці. Разом з тим, багато десятиліть наполегливої боротьби за владу між право- і

ліволіберальними силами призвели до неефективних законів і прозорим урядам, які надійно захищають громадянські права людей і власність підприємців. Спроби повести країну занадто далеко в сторону соціалізму приводили для соціал-демократів до втрати влади і подальшої лібералізації. Тому сьогодні в країнах Скандинавії ціни не регулюються (навіть на державних підприємствах, за винятком монополій), банки приватні, і відсутні перешкоди для торгівлі, в тому числі міжнародної. Таке поєднання ліберальної і соціальної політики призвело до реалізації ліберально-демократичної політичної системи з високим рівнем соціального захисту. Схожі процеси відбуваються і в інших європейських країнах, де соціал-демократи, навіть прийшовши до влади, проводять досить ліберальну політику.

Основними цілями своєї політики ліберальні партії найчастіше вважають зміцнення ліберальної демократії та правової держави, незалежності судової системи; контроль над прозорістю роботи уряду; захист цивільних прав та вільної конкуренції. Разом з тим, наявність слова "ліберальний" у назві партії саме по собі не дозволяє визначити, чи є її прихильники правими лібералами, соціал-лібералами або лібертаріанцями.

Громадські ліберальні рухи також відрізняються великою різноманітністю. Деякі рухи виступають на підтримку сексуальної свободи, вільного продажу зброї або наркотиків, за розширення функцій приватних охоронних структур та передачу їм частини функцій поліції. Економічні ліберали часто виступають за єдину ставку прибуткового податку, або навіть заміну прибуткового податку подушним, за приватизацію освіти, охорони здоров'я та державної системи пенсійного забезпечення, за перехід науки на самоокупне фінансування. У багатьох країнах ліберали виступають за скасування смертної кари, роззброєння, відмови від ядерних технологій, захист навколишнього середовища.

Останнім часом загострилися дискусії з приводу мультикультуралізму. Хоча всі сторони сходяться на тому, що етнічні меншини мають розділяти фундаментальні цінності суспільства, одні вважають, що функція більшості повинна обмежуватися захистом прав в етнічних громадах, у той час як інші є прихильниками якнайшвидшої інтеграції меншин заради збереження цілісності нації. З 1947 року діє Товариство "Мон пелерін", що об'єднує економістів, філософів, журналістів, підприємців, які підтримують принципи та ідеї класичного лібералізму.

Сучасна критика лібералізму. Прихильники колективізму не абсолютизують значення свободи особи або права на приватну власність, натомість наголошують на колективі або суспільстві. Держава, при цьому, іноді розглядається як вища форма колективу і виразник його волі.

Ліві прихильники жорсткого державного регулювання в якості політичної системи воліють соціалізм, вважаючи, що тільки державний нагляд над розподілом прибутків може забезпечити загальний матеріальний добробут. Зокрема, з точки зору марксизму, головним недоліком лібералізму є нерівномірний розподіл матеріальних благ. Марксистки стверджують, що у ліберальному суспільстві реальна влада зосереджена в руках дуже невеликої групи людей, які контролюють фінансові потоки. В умовах економічної нерівності, рівність

перед законом і рівність можливостей, на думку марксистів, залишаються утопією, а справжньою метою є узаконення економічної експлуатації. З точки зору лібералів жорстке державне регулювання вимагає обмежень у розмірі зарплати, у виборі професії і місця проживання, а в кінцевому підсумку веде до знищення особистої свободи і тоталітаризму.

Крім того, марксизм також критично ставиться до ліберальної теорії суспільного договору у зв'язку з тим, що в ній держава розглядається як окремий від суспільства суб'єкт. Марксизм зводить протистояння між суспільством і державою до протистояння між класами, заснованому на ставленні до засобів виробництва.

Праві статисти вважають, що поза економічною сферою громадянські свободи вслід до байдужості, egoїзму і аморальності. Найбільш категоричні фашисти, які стверджують, що раціональний прогрес веде не до більш гуманного майбутнього, як вважають ліберали, а навпаки, до морального, культурного та фізичного виродження людства. Фашизм заперечує, що людина є найвищою цінністю і замість цього закликає до побудови такого суспільства, в якому люди позбавлені прагнення до індивідуального самовираження і повністю підпорядковують свої інтереси завданням нації. З точки зору фашистів, політичний плюралізм, декларування рівності і обмеження влади держави небезпечні, оскільки відкривають можливості для поширення симпатій до марксизму.

Більш м'якою критикою лібералізму займається комунітаризм (Амітана Етціоні, Мері Енн Глендон тощо), який визнає індивідуальні права, але жорстко пов'язує їх з обов'язками по відношенню до суспільства і допускає їх обмеження, якщо вони реалізуються за державний рахунок.

Сучасні авторитарні режими що спираються на популярного в народі лідера, часто здійснюють пропаганду з метою дискредитації лібералізму серед населення. Ліберальні режими звинувачують у недемократичності у зв'язку з тим, що виборці роблять вибір серед політичних сліг, а не обирають представників з народу (тобто, собі подібних). Політичні сліги представляють маріонетками в руках єдиної закулісної групи, яка також тримає контроль над економікою. Зловживання правами і свободами (демонстрації радикальних організацій, публікації образливих матеріалів, позбавлені ґрунту судові позови і т.д.) підносяться як системні та сплановані ворожі акції. Ліберальні режими звинувачують у лицемірстві: що вони виступають за обмеження втручання держави в життя своєї країни, але при цьому втручаються у внутрішні питання інших країн (як правило, мається на увазі критика за порушення прав людини). Ідеї лібералізму оголошуються утопією, яку принципово неможливо реалізувати, невидимими і надуманими правилами гри, які країни Заходу (в першу чергу, США), намагаються нав'язати всьому світу (наприклад в Іраці або Сербії). У відповідь ліберали вказують, що саме можливість реалізації ліберальної демократії і доступність її поглядів для різних народів є головними причинами занепокоєння диктаторів.

На протилежній стороні статистам в політичному спектрі, анархізм заперечує легітимність держави для будь-яких цілей (Переважна більшість лібералів визнає, що держава необхідна для забезпечення захисту прав).

Ліві противники економічного лібералізму заперечують проти встановлення ринкових механізмів в тих областях, де їх раніше не було. Вони вважають, що наявність тих, хто програв і поява нерівності в результаті конкуренції завдає істотної шкоди всьому суспільству. Зокрема, виникає нерівність між регіонами всередині країни. Ліві також вказують, що історично політичні режими, засновані на класичному лібералізмі в чистому вигляді, виявлялися нестабільними. З їхньої точки зору, планова економіка здатна захистити від злиднів, безробіття, а також етнічних і класових відмінностей у рівні здоров'я та освіти.

Демократичний соціалізм як ідеологія прагне до досягнення певної мінімальної рівності на рівні кінцевого результату, а не тільки рівності можливостей. Соціалісти підтримують ідеї великого державного сектора, націоналізації всіх монополій (включаючи житлово-комунальну сферу і видобуток найважливіших природних ресурсів) і соціальної справедливості. Вони є прихильниками державного фінансування всіх демократичних інститутів, включаючи засоби масової інформації і політичні партії. З їхньої точки зору, ліберальна економічна і соціальна політика створює передумови для економічних криз.

Цим демосоціалісти відрізняються від прихильників соціального лібералізму, які віддають перевагу значно меншому втручання з боку держави, наприклад, шляхом регулювання економіки або субсидій. Ліберали також заперечують проти зрівнювання по результату, в ім'я меритократії. Історично платформи соціал-лібералів і демосоціалістів впритул прилягали один до одного і навіть частково перекривалися. Через падіння популярності соціалізму в 1990-і роки, сучасна "соціал-демократія" стала все більше змішуватися від демократичного соціалізму у бік соціального лібералізму.

Праві противники культурного лібералізму бачать в ньому небезпеку для морального здоров'я нації, традиційних цінностей і політичної стабільності. Вони вважають допустимим, щоб держава і церква регулювали приватне життя людей, захищали їх від аморальних вчинків, виховували в них любов до святинь і вітчизни.

Одним з критиків лібералізму є Російська православна церква. Зокрема, Патріарх Кіріл у своєму виступі в Києво-Печерській лаврі 29 липня 2009 р. провів паралелі між лібералізмом і розмиттям поняття добра і зла. А це загрожує тим, що люди повірять антихристу, і тоді настане апокаліпсис.

У питаннях міжнародної політики проблема прав людини вступає в конфлікт із принципом невтручання у суверенні питання інших країн. У зв'язку з цим світові федералісти заперечують доктрину суверенітету національних держав в ім'я захисту від геноциду і масштабних порушень прав людини. Схожої ідеології дотримуються американські неоконсерватори, які закликають до агресивної та безкомпромісного поширення лібералізму у світі, навіть ціною сварки з авторитарними союзниками США. Це рух активно підтримує застосування військової сили задля своїх цілей проти ворожих до США країн і виправдовує пов'язані з цим порушення принципів міжнародного права. Неоконсерватори наближаються до статистів, оскільки є прихильниками сильної держави і високих податків для покриття військових витрат.

На міжнародному рівні лібералів, які перебувають при владі в розвинених країнах критикують за те, що вони тримають свої країни і наднаціональні організації (на зразок ЄС) закритими для людей з інших регіонів, обмежуючи імміграцію, і що країнам третього світу важко пробитися на західні ринки. Глобалізацію, що супроводжується ліберальною риторикою, звинувачують у погіршенні прав робітників, наростанні прірви між багатими і бідними країнами і між класами, втраті культурної ідентичності, недостатньої підзвітності великих транснаціональних корпорацій. Її також підозрюють у тому, що вона сприяє поваленню місцевих сліг та захопленню влади країнами Заходу над усією планетою. З точки зору лібералів, за умови дотримання певних соціальних і економічних стандартів, вільний і чесний глобальний ринок може принести тільки благо всім його учасникам. Це включає підвищення ефективності виробництва, вільну циркуляцію капіталу, людей та інформації. Негативні ж побічні явища на їх погляд, можна ліквідувати шляхом деякого регулювання.

На початку XXI століття, з поширенням глобалізму і транснаціональних корпорацій, в літературі почали з'являтися антиутопії, спрямовані проти лібералізму. Одним з таких прикладів є сатира австралійського письменника Макса Баррі "Уряд Дженніфер", де влада корпорації доведена до абсурду.

Лібералізм в Україні. Поширення ліберальних ідей в Україні не мало такого розмаху і не привело до "триумфальної ходи" лібералізму, як це мало місце в країнах Західної Європи XIX ст. Неуспіх поширення ліберальних ідей в Україні зумовлений обмеженням прав та свобод у Російській імперії, придушенням будь-яких проявів національного життя. Відрізняють дві спроби реєнції лібералізму в Україні. Перша була пов'язана з намаганням М. Драгоманова імплантувати західні ліберальні ідеї в українське середовище у другій половині XIX ст. та поєднати їх із соціальною та національною ідеями; друга мала переважно космополітичне забарвлення і виявилася в діяльності (переважно в науково-культурній) представників російської ліберальної течії в Україні кінця XIX – початку XX ст.

Український лібералізм сповідував такі погляди:

– існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи (М. Драгоманов)

– політична свобода – це сукупність конституційно закріплених прав громадян

– домінують цінністю у співвідношенні "людина – суспільство – держава" є "людина незалежно від соціального статусу конкретної особистості"

– в системі політико-економічних категорій центральною є категорія приватної власності та засоби виробництва (М. Туган-Барановський)

– визнання верховенства права в суспільному житті, взаємозалежності права та свободи, необхідності поєднання соціальної та правової ідей (Б. Кістяківський)

– пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними, необхідність раціонального влаштування суспільного життя; децентралізація держави як засіб обмеження державної влади та надання гарантій існуванню місцевого самоврядування (М. Драгоманов)

– популяризація етичних засад політичної діяльності, пов'язаності політики та моралі (М. Драгоманов: “Чисте діло потребує чистих засобів”).

За ставленням до демократії і держави як соціальної інституції політична культура сучасних українців залишається в значній мірі авторитарною, статистською та патерналістською.

Лібералізм як суспільно-політичний рух та ідеологія поширені і в сучасній Україні, на їх основі діють ряд політичних партій, зокрема, Ліберальна партія України (ЛПУ), Ліберально-демократична партія (ЛДП), Християнсько-ліберальна партія України (ХЛПУ), Ліберальна партія України (оновлена) (ЛПУ(о)) та інші, ліберальну ідеологію підтримували (принаймні декларативно) усі Президенти України та основні потужні політичні партії демократичної спрямованості, що однак не означало їх намагання широко сповідувати ліберальні цінності, а тим паче втілювати їх у життя.

Список використаних джерел

1. Бентам І. Введение в основания нравственности и законодательства. – М.: РОССПЭН, 1998. – 415 с.
2. Берлин І. Философия свободы. Европа. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 448 с.
3. Валлерстайн І. После либерализма. – М.: Издательство УРСС, 2003.
4. Гелбрейт Д. Новое индустриальное общество. – М.: Прогресс, 1969.
5. Либерализм Запада XVII-XX вв. – М., 1995.
6. Локк Джон. Сочинения. – М.: Мысль, 1988. – С. 137-405.
7. Протсенко О., Лисовий В. Либерализм, антологія. – К.: “Простір”, “Смолооскп”, 2009.
8. П'єр Манан. Інтелектуальна історія лібералізму. – К.: Дух і літера, 2005. – 206 с.
9. Токвиль А. де. Демократія в Америці. – М.: Прогресс, 1994. – 554 с.
10. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки). – К.: Либідь, 2002. – С. 541.
11. Шмитт К. Духовно-історическое состояние современного парламентаризма // Шмитт К. Политическая теология. – М.: Канон-Пресс-Ц, 2000.
12. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy // Foreign Affairs. – November. – 1997.
13. Zakaria F. Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew // Foreign Affairs. – March-April. – 1994.

References

1. Bentam I. Vvedenie v osnovaniya nranstvennosti i zakonodatelstva. – M.: ROSSPEN, 1998. – 415 s.
2. Berlin I. Filosofiya svobody. Evropa. – M.: Novoe liter. obozr., 2001. – 448 s.
3. Vallerstayn I. Posle liberalizma. – M.: Editorial URSS, 2003.
4. Helbreyt D. Novoe industrialnoe obschestvo. – M.: Progress, 1969.
5. Liberalizm Zapada XVII-XX vv. – M., 1995.
6. Lokk Dzhon. Sochineniya. – M.: Mysl, 1988. – S. 137-405.
7. Protsenko O., Lisovyi V. Liberalizm, antologiya. – K.: “Prostir”, “Smoloskyp”, 2009.
8. P'єr Manan. Intelektualna istoriya liberalizmu. – K.: Duh i litera, 2005. – 206 s.
9. Tokvil, A. de. Demokratiya v Amerike. – M.: Progress, 1994. – 554 s.
10. Shlyahunt P.P. Politologiya (teoriya ta istoriya politychnoi nauky). – K.: Lybid, 2002. – S. 541.
11. Shmitt K. Duhovno-istoricheskoe sostoyanie sovremennogo parlamentarizma // Smitt K. Politicheskaya teologiya. – M.: Kanon-Press-C, 2000.
12. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy // Foreign Affairs. – November. – 1997.
13. Zakaria F. Culture Is Destiny: A Conversation with Lee Kuan Yew // Foreign Affairs. – March-April. – 1994.

Hai-Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences. Senior Researcher, National Research Institute of Ukrainian history (Ukraine, Kyiv). Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Liberalism as philosophical, political and economic theory: essay of history of becoming and development

In the article, becoming and development of liberalism lights up as a philosophical, political and economic theory. In an essay specified on basic principles, flows and forms of liberalism, in particular and on the sources of political, economic, revolutionary, social and cultural liberalism and others like that.

Keywords: liberalism, freedom, theory of liberalism.

Гай-Нижник П. П., доктор исторических наук, академик Украинской академии наук, старший научный сотрудник, Национальный научно-исследовательский институт украиноведения (Украина, Киев). Hai-Nyzhnyk@ukr.net

Либерализм как философская, политическая и экономическая теория: очерк истории становления и развития

Раскрывается становление и развитие либерализма как философской, политической и экономической теории. В очерке указывается на основные принципы, течения и формы либерализма, в частности и на истоки политического, экономического, революционного, социального и культурного либерализма и т.д.

Ключевые слова: либерализм, свобода, теория либерализма.

* * *

УДК 94(477)*16/17*:393.9:-193.6

Попружна А. В.

аспірант кафедри історії та археології України, Інститут історії, етнології та правознавства ім. О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів), altarsen@mail.ru

ЕПІТАФІЯ ЯК АТРИБУТ ПОХОВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII-XVIII СТ.

Розглядаються епітафії, складені на честь представників козацької старшини другої половини XVII-XVIII ст. у контексті самообувної поховальної культури тієї доби. Досліджуються традиції та особливості складання, розміщення та збереження епітафій, вивчається їхнє місце серед інших атрибутів поховальної культури.

Ключові слова: поховальна культура, козацька старшина, епітафія.

Традиція виголошувати надгробні промови збереглася ще з часів Давньої Греції. Термін “епітафія” з давньогрецької мови у буквальному перекладі означає “над могилою” [22, с. 484]. З часом надгробні промови були замінені надгробними написами, нерідко у віршованій формі.

Епітафійні твори як літературний жанр були дуже популярними в епоху пізнього середньовіччя [4, с. 455]. В одному з європейських посібників з регламентації поховальних церемоній (“Жалобні оздоблення” – 1684 р.) епітафії визначаються як найкраща частина поховальних церемоній: “Надписи є найбільш суттєвою частиною погребальних торжеств, тому, що вони складають їх душу. Вони надають сюжету, змушують говорити фігури, смблєми, гасла” [18, с. 54].

Поважне місце вони займали й поміж атрибутів поховальної культури козацької старшини другої половини XVII-XVIII ст. – духівниць, надгробних портретів, поминань.

Ще на межі XIX-XX ст. пошуком і публікацією епітафій, присвячених представникам козацької старшини, займалися О. Лазаревський [11], В. Модзалевський [15], О. Маркевич [13], С. Ніс [19], А. Стороженко [23], Д.Щербаківський [34], К.Широцький [35].

Не можна не погодитись зі словами В. Модзалевського про велике значення написів на могилах для історико-біографічних і генеалогічних робіт:

“Такі свідчення очень часто можно найти только на надгробных памятниках, которые, при вообще плохом надзоре за ними на наших кладбищах, быстро приходят в разрушение” [5, арк. 1].

Серед сучасних дослідників українських віршованих епітафій XVII-XVIII ст. слід згадати В.Шевчука [33; 34], В. Маслюка [14], В. Крскотня [8], О. Циганок [28; 29; 30], І. Думанську [4], Я. Федорука [4], І. Нетудихаткіна [17], О. Походящу [20]. Проте епітафійні твори як складова поховальної культури провідної соціальної спільноти українського суспільства другої половини XVII-XVIII ст. не розглядалися.

На жаль, збереглося порівняно небагато епітафій, складених на честь представників козацької старшини. Втім, аналіз збережених текстів дозволяє виявити їх певні особливості.

Зазвичай епітафії склалися після смерті того чи іншого представника козацької старшини з метою увічнення його пам'яті. Зокрема, відомі епітафії удові Новгород-Сіверського сотника Є. Жоравко [3, с. 15], генеральному судді І. Домонтовичу [27, с. 76], генеральному обозному В. Дуніну-Борковському [10, с. 580], київському сотнику С. Тупталу [6, с. 194], чернігівському полковнику Я. Лизогубу [16], В. Кочубєю та І. Іскрі [20].

Втім, траплялися випадки, коли “на порозі смерті” людина власноруч замовляла і цензурувала зміст епітафії. Це засвідчує епітафія Євдокії Бржинській, померлої у 1779 р. Її виявив у капличці села Гурбинці Прилуцького повіту О. Маркевич. Він зауважив, що епітафія складалася ще за життя покійної та, ймовірно, була нею “прослухана і одобрена”, а можливо й продиктована [13, с. 393-396].

Епітафії зазвичай викарбовували на надгробних плитах або на металевих чи кам'яних дошках, які встановлювалися поряд з похованнями. Також у XVII ст. існувала традиція розміщувати епітафійні написи на хоругвах та надгробних портретах. Деякі поетичні епітафії потрапляли на друкарський верстат, зокрема, “Вірші на жалосний погреб Петра Сагайдачного” Касіяна Саковича [25], латиномовна віршована епітафія Богдану Хмельницькому [14, с. 169], епітафійон Івану Брюховецькому Лазаря Барановича [12, с. 164-165; 32, с. 142].

Досить широко практикувалося також розміщення епітафій на хоругвах. Під час відспівування померлого полотняні або шовкові хоругви встановлювалися біля труни, а згодом – біля місця поховання. Цей звичай, започаткований у середовищі середньовічних цехових ремісників, з часом був використаний у поховальних ритуалах шляхти і козацтва [26, с. 24-25]. Збереглися відомості про хоругву ніжинського полковника Івана Гуляницького (1677 р.) з епітафійним написом [24, с. 74; 7, с. 90].

Згодом з надгробних хоругв епітафії “перемістилися” до надгробних портретів. Надгробний портрет з епітафією став “своєрідним живописним пам'ятником, який встановлювали в церкві для наголошення на тому, що зображена людина похована саме тут” [35, с. 10]. Так, епітафія В. Кочубєю була розміщена на його портреті разом із символічним зображенням життя і смерті [20, с. 39].

Прикрашений віршованою епітафією був і надгробний портрет бунчукового товариша Григорія Стороженка з колекції В. В. Тарновського:

*Луна в ноци светит, волк туне блудит зряц,
Креста Христова верным свет есть в ноци и во дни светяц;
Григорий Стороженко, муж сей знаменитый,
Имел те в гербе своем знаки родовиты:
Безвредно убо ему за сими светилы
Шестовать в небеснаго отчества пределы [23, с. 578].*

Над похованням “к Богу зшлой Євдокії Лукіянової Сотниці Новгородской в новосозданной сей церкви Троицы Святой первоположенной року 1697” також було встановлено її портрет [34, с. 201] з епітафією:

*Скоро в руке третье лето ся зачало
Тогда троици жилище в семя храмъ стало
Шесть сот девять десятъ шести рок мы узнали
Когда титул троически сему храму дали
Верне то Евдокия зять Троицы Святой служила
Же ся в храме Троическом жити сподобила
Зде тело положиши неконтинити треба
Же и душа при веры оглядает неба
Тешиет же ны апостол же их свои чада
Чадо ради умертвися да воскресит в небе
Снисходит страстей ради от вечного ада
О ней бы зятися чительнику треба
Дабы Троица Святая всех спасти
Сподобила Евдокия себе оглядати [3, с. 14].*

Про життя та службу генерального судді Івана Домонтовича можна було дізнатись з встановленого у 1683 р. “над гробом” портрету, який згодом, на жаль, був втрачений. На ньому Іван Домонтович був “ізображен стоячим у стола, на котором находится расписание, в левой руке четки, а в правой – лиска” (знак судейського чина) ... под портретом – мініатюрно зображені монастиря (должно быть, Крупецкого), по обсям сторонам которого сделана надпись:

*Хто на той образ поглянет
А щом за ч (человек) быши ведати ждает, -
Ведай, иж верный сын отчины былем,
Оной з молодых лет верне служилем.
Иоани имя мне от Бога данно,
Домонтовичем проименовано.
Суд еперальный на мне залежал,
Который уряд до смерти додержал.
В мени своим коштом церковь змуровалем
А потом Богу в руци духа далем,
Туж в темном гробе телом почиваю,
Молитвы единыя от тебе жадаю [27, с. 76].*

Часом епітафії розміщувалися на своєрідних меморіальних дошках. Прикладом може слугувати біломармурова закладна дошка на будівлі “усипальні Лизогуба” в Єлеському монастирі. Вона засвідчує, що:

*Здесь Иаков Лизогуб воин русский,
славный полковник Черниговский,
храбрый, бодрый, дланьми благоразумный,
сего града градитель,
Азова многих мест крепкий победитель.
В тысяча шестьсот осьмый год на
Девять десятый августа в девятый
День внесенный под сводами храма,
Же сего над ним премудрийший
Владыка Евфим отчих щедрого чи
Тей и святыи подражатель егда
Зде молитесь кончит славы*

історичних джерел та добра обізнаність з місцевістю дають В. Б. Антоновичу можливість у другій половині 70-х років виступити з оригінальними історико-географічними розвідками “О летописном древнем Киевском Звенигороде” та “О валах, находящихся на территории Киевского княжества” [2, с. 249].

Предмет особливого зацікавлення Антоновича на терені історичної географії складала Правобережна Україна. Один із краєвих в літературно-науковій спадщині вченого історико-географічний студ присвячений історії невеликого регіону на сході Поділля – Грановщині [18]. Учень В. Б. Антоновича Леонід Добровольський пізніше оцінював це дослідження як “жваво виконану і закінчену працю, що висвітлює важливість історичного чинника (не сприйнятого тогочасною історіографією) про суперечку стану селян-хліборобів і дворян-землевласників на широкому фоні життя краю” [19, арк. 12].

Значним внеском В. Б. Антоновича в розвиток української історичної географії є його участь у “Древностях Украины”, які видавалися Московським археологічним товариством, що ставило за мету дати огляд монументальних пам’яток української художньої старовини. В. Б. Антонович склав до його першого випуску історичний опис місцевостей, де є зразки церковного будівництва і ґрунтовні історико-географічні коментарі. Практично жодна праця в галузі історичної географії не проходила повз увагу В. Б. Антоновича як науковця, про що свідчать його ґрунтовні рецензії на сторінках “Киевской старины”, “Чтенний общества истории Нестора Летописца”, “Киевского слова” та інших періодичних видань. Часто поряд з критичними зауваженнями вони містять і виклад історико-географічних поглядів В. Б. Антоновича [2, с. 250].

Особливо принциповим був його виступ проти відродження теорії Погодіна “обезлюднення” українського простору в часи монгольської навали 1240 року російським філологом О. І. Соболевським. Критикуючи положення погодінської теорії, В. Б. Антонович наголошує, що хоча дійсно було завдано багато шкоди матеріальній культурі і людності під час примусових племенно-етнічних флуктуацій, спрямованих у більш безпечні місця – у сторону Карпатських гір і північної лісової смуги, але все-таки ніколи не було повного залишення своєї території українським етносом [20, с. 225].

У своїх лекційних курсах В. Б. Антонович в найбільш повній мірі розкривав своє розуміння ролі географічного фактору в історичному процесі. На його думку “несмає сумнівів, що зовнішні сили природи мають великий вплив на людину і на долю цілої країни”. Ведучи мову про вирішальні впливи, які обумовили українську ідентичність, В. Б. Антонович завжди на перше місце серед них ставив географічний вимір. Він навіть вказував гіпотетичне припущення, що “якщо б допустити повне зникнення сучасного південноруського народу і колонізації зайнятої ним території великоросами, то під впливом географічних і кліматичних умов через кілька століть осілі на півдні великороси утворили б відмінну від залишених на півночі родичів стенографічну особу, подібно тому, як у X-XII століттях переселені на північ південнороси виділились в тип сучасного великороса”. Віддаючи належне ролі природного середовища в історичному житті народу, В. Б. Антонович ні-

коли не владав в крайнощі і не скочувався до позицій географічного детермінізму. Саме тому він критикував історико-географічний вступ до “Історії Росії” С. М. Соловйова, в якому говорилось про визначальний вплив природного фактору на політичну долю східнослов’янських племен [2, с. 250-251].

У 1880-х роках В. Б. Антонович розробив лекційний курс з історичної географії України під назвою “Історико-топографічний нарис Південної Русі”. Назва курсу обіймає власне лише другу його частину, оскільки перша присвячена характеристиці природних властивостей краю і його людності. Це був стислий, популярний огляд України в стенографічних межах, від Закарпаття і Холмщини до Азовсько-Чорноморського узбережжя та Кубані. В тексті курсу багато цікавих авторських спостережень і виконаний він з художнім забарвленням, що досить незвично для академічного стилю наукових праць В. Б. Антоновича. Зміст досить простий і зручний для запам’ятовування. Не маючи змоги викладати цей курс в університеті, В. Б. Антонович запропонував його слухачам під час читання приватних лекцій з географії та історії України [21, с. 206].

Як свідчить Антін Синявський, вперше курс було читано у 1883 році студентам Вищих жіночих курсів і переважали в ньому моменти історичної географії. Ширший географічний курс Антонович читав у невеликому гуртку, переважно із студентів університету в 1886 р., а також у 1888 р. Слухачами були також студенти, що працювали в історичному семінарі Антоновича [22].

Хоча “Історико-топографічний нарис Південної Русі” Володимира Антоновича так і не був оприлюднений, саме його сучасний дослідник творчості В. Б. Антоновича О. І. Кіян вважає першим синтезом з історичної географії України. “Написаний більш ніж століття тому назад, він, звичайно, не може претендувати на роль наукового історико-географічного довідника, оскільки автор ніколи на ставив перед ним таких завдань. В своїй основі нарис несе зміст популяризаторського ґатунку, в доступній формі розповідає про надбання матеріальної культури та історичне минуле не лише українського, але і народів, що коли-небудь мешкали на території України, спонукає істориків-аматорів до вивчення красної минувшини” [2, с. 252].

Оцінки В. Б. Антоновичем ролі географічного фактору в історичному процесі поділяли представники Київської історичної школи, які вийшли з його університетського семінару регіональної історії. Типова риса праць учнів В. Б. Антоновича полягає в трактуванні історичного минулого не в державницькому, загальноімперському масштабі, а в історико-обласному аспекті [21, с. 202].

Таким чином, становлення історичної географії в Наддніпрянській Україні як самостійного дослідницького напрямку історичної науки та навчальної дисципліни, вироблення її теоретичних та методологічних засад відбувалося починаючи з 40-х років XIX ст. (М. Максимович та Ф. Бруун). В розвитку історичної географії в останній чверті XIX ст. особливе місце належить В. Б. Антоновичу, який створив власну дослідницьку школу. У зв’язку з цим представляє інтерес дослідження напрацьовані у царині історичної географії представників київської школи істориків В. Антоновича.

Список використаних джерел

1. Антонович В.Б. Промова на засіданні, присвяченому пам’яті М.Максимовича // Записки Юго-западного Отдела Императорского Русского географического общества. – К.: Тип. Император. Университета Св. Владимира, 1874. – Т.1: За 1873 г. – С. 78-79.
2. Кіян О. Історична географія в науковій спадщині Володимира Антоновича / О. Кіян // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне, 2008. – Вип. 12. – С. 248-253.
3. Трубчанінов С. В. “Перший історико-географ Південної Росії” (Філіп Бруун) / С. В. Трубчанінов // Наукові праці Кам’янської Подільської національного університету імені Івана Огієнка. – Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2013. – Т.23: На пошану професора С. А. Копилова. – С. 344-359.
4. Чесноков В. И. Движение за разделение историко-филологического факультета и начало специализации университетского исторического образования в 50-х – 70-х гг. XIX в. / В. И. Чесноков // Российские университеты в XIX – начале XX в.: Сб. ст. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1993. – С. 70-86.
5. Киев и университет Св. Владимира при императоре Николае I. 1825-1855. – К.: Изд-во ун-та Св. Владимира, 1896. – 100 с.
6. Марков П. Г. М. О. Максимович – выдающийся историк XIX ст. / П. Г. Марков. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1973. – 236 с.
7. Колесник М. П. Історичне товариство Нестора-літописця та його вклад в розвиток історичної науки в Україні / М. П. Колесник // Український історичний журнал. – 1995. – № 5. – С. 28-37.
8. Максимович М. А. Обозрение старого Киева // Собр. соч.: В 3-х т. – К.: Тип. М. П. Фриля, 1877. – Т. II: Отдely: историко-топографический, археологический и этнографический. – С. 91-123.
9. Максимович М. А. Топографические заметки Киевлянина // Собр. соч.: В 3-х т. – К.: Тип. М. П. Фриля, 1877. – Т. II: Отдely: историко-топографический, археологический и этнографический. – С. 39-49.
10. Максимович М. А. Собр. соч.: В 3-х т. – К.: Тип. М. П. Фриля, 1877. – Т. II: Отдely: историко-топографический, археологический и этнографический. – С. 325-404.
11. Бруун Ф. К. О местоположении Тираса / Ф. К. Бруун // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1853. Т.3. – С. 47-66.
12. Бруун Ф. К. Следы древнего речного пути из Днепра в Азовское море / Ф. К. Бруун. – Одесса: Гор. тип., сод. Х. Алексомат, 1862. – 50 с.
13. Bruun Ph. Notices historiques et topographiques, gues concernant les colonies italiennes en Cazarie // Memoires de l’Academie de St.-Petersburg. – St.-Ptb, 1866. – Serie VII. – T. 10. – № 9. – P. 1-100.
14. Markevych A.I. Dvadsatipyatiletic imperatorskoho Novorossiiskoho universiteta: Istoricheskaja zapiska i akademicheskie spiski. / A. I. Markevich. – Odessa: Ekonomicheskaja tipografija (b. Odesskogo vestnika), 1890. – XV, [1], 734, [2], XC s.
15. Ovsyaniko-Kulikovsky D.N. Vospominaniya. – Peterburh: Vremya, 1923. – 188 s.
16. Отчет о двадцати первом приращении награды гр. Уварова // ЖМНП. – 1878. – Часть СС. – Отд. IV. – С. 10-12.
17. Бруун Ф. К. Черноморье: сборник исследований по исторической географии Южной России (1852-1877 гг.) / Ф. К. Бруун. – Одесса: Тип. Г. Ульриха, 1880. – Ч.2. – 418 с.
18. Антонович В. Грановщина. Эпизод из истории Брацлавской Украины / В. Антонович // Киевская старина. – 1888. – № 1-3. – С. 75-93.
19. Добровольський Л. В. Б. Антонович для історичної географії України [Доповідь читана 8.IV.1928 року на засіданні ВУАН присвяченого 20-ти річчю смерті Антоновичу] // Добровольський Леонід // Наукова бібліотека України ім. В. Вернадського, Інститут рукопису. – Ф. X. – Спр.6568. – 18 арк.
20. Антонович В. Нескольо данных о населении Киевской земли в XVI в. / В. Антонович // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – 1888. – Книга 2. – Отдел I. – С. 225-226.
21. Добровольський Л. Праці В. Б. Антоновича на ниві історичної географії / Л. Добровольський // Записки Історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. IX (1926). – К.: З друкарні Української Академії Наук, 1926. – С. 185-207.
22. Синявський А. В. Б. Антонович як географ України // Антін Синявський. Вибрані твори. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 52-61.

References

1. Antonovych V.B. Promova na zasidanni, prysvyachenomu pam'iyati M.Maksymovycha // Zapysky Yuho-zapadnoho Otdela Imperatorskoho Russkoho heohraficheskoho obshchestva. – K.: Typ. Imperator. Universiteta Sv. Vladimira, 1874. – T. 1: Za 1873 h. – S. 78-79.
2. Kiyani O. Istorychna geografiya v naukovej spadshhyni Volodymyra Antonovycha // Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvit'noyi istoriyi. Naukovi zapysky Rivnensk'ogo derzhavnogo humanitarnogo universytetu: Zbirknyk naukovykh pracz. – Rivnc, 2008. – Vyp.12. – S. 248-253.
3. Trubchaninov S.V. “Pershij istoryko-geograf Pivdennoyi Rosiyi” (Filip Bruun) // Naukovi pracj Kamianets-Podil'skogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka. – Kamianets-Podil'skij: PP “Medobory-2006”, 2013. – T. 23: Na poshanu profesora S.A. Kopylova. – S. 344-359.
4. Chesnokov V.Y. Dvizhenie za razdelenie istoriko-filologicheskogo fakul'teta i nachalo specializacii universitetskogo istoricheskogo obrazovaniya v 50-h – 70-h gg. XIX v. // Rossijskie universitety v XIX – nachale XX v.: Sb. st. – Voronezh: Izd-vo Voronezh. univcr., 1993. – S. 70-86.
5. Kiev i universitet Sv. Vladimira pri imperatore Nikolae I. 1825-1855. – K.: Izd-vo un-ta Sv. Vladimira, 1896. – 100 s.
6. Markov P.H. M.O. Maksymovych – vydatnyy istoryk XIX st. – K.: Vyd-vo Kyviv. un-tu, 1973. – 236 s.
7. Kolesnyk M.P. Istorychno tovarystvo Nestora-litopystsya ta yoho vklad v rozvytok istorychnoyi nauky v Ukraini // Ukrainyn's'kyi istorychnyy zhurnal. – 1995. – № 5. – S. 28-37.
8. Maksymovych M.A. Obozrenye staroho Kyeva // Sobr. soch.: V 3-kh t. – K.: Tip. M.P. Frytsa, 1877. – T. II: Otdely: istoryko-topohraficheskij, arkhcolohicheskij i etnohraficheskij. – S. 91-123.
9. Maksymovych M.A. Topohrafycheskyc zametky Kyevlyanyna // Sobr. soch.: V 3-kh t. – K.: Tip. M.P. Frytsa, 1877. – T. II: Otdely: istoryko-topohraficheskij, arkhcolohicheskij i etnohraficheskij. – S. 39-49.
10. Maksymovych M.A. Sobr. soch.: V 3-kh t. – K.: Tip. M.P. Frytsa, 1877. – T. II: Otdely: istoryko-topohraficheskij, arkhcolohicheskij i etnohraficheskij. – S. 325-404.
11. Brun F.K. O mestopolozheniji Tirasas // Zapiski Odesskoho obshchestva istoriyi i drevnostey. – 1853. – T. 3. – S. 47-66.
12. Brun F.K. Sledy drevneho rechnoho puti iz Dnepra v Azovskoe more. – Odessa: Hor. tip., sod. Kh. Aleksomaty, 1862. 50 s.
13. Bruun Ph. Notices historiques et topograph, gues concernant les colonies italiennes en Cazarie // Memoires de l’Academie de St.-Petersburg. – St.-Ptb, 1866. – Serie VII. – T. 10. – № 9. – P. 1-100.
14. Markevych A.I. Dvadsatipyatiletic imperatorskoho Novorossiiskoho universiteta: Istoricheskaja zapiska i akademicheskie spiski. – Odessa: Ekonomicheskaja tipografija (b. Odesskoho vestnika), 1890. – XV, [1], 734, [2], XC s.
15. Ovsyaniko-Kulikovsky D.N. Vospominaniya. – Peterburh: Vremya, 1923. – 188 s.
16. Otchet o dvadsat' pervom prisuzhdeniyi nahrad hr.Uvarova // Zhurnal Ministerstva narodnoho prosveschchenyya. – 1878. – Chast' CC. – Otd. IV. – S. 10-12.
17. Brun F.K. Chernomor'e: sbornik issledovaniy po istoricheskoy heohrafiji Yuzhnoj Rossiji (1852-1877 hh.). – Odessa: Typ. H.Ul'rikha, 1880. – Ch.2. – 418 s.
18. Antonovych V. Hranovshchyna. Epizod iz istoriyi Bratslavskoy Ukrainy / V.Antonovych // Kievskaya starina. – 1888. – № 1-3. – S. 75-93.
19. Dobrovol's'ky L. V.B. Antonovych dlya istorychnoyi heohrafiji Ukrainy [Dopovid' chytana 8.IV.1928 roku na zasidanni VUAN prysvyachenoho 20-ty richchyu smerti Antonovycha] // Naukova biblioteka Ukrainy im. V.Vernad's'koho, Instytut rukopysu. – F. X. – Spr.6568. – 18 ark.
20. Antonovych V. Neskol'ko danykh o naselenii Kievskoy zemli v XVI v. // Chteniya v istoricheskom obshchestve Nestora-Letopiststa. – 1888. – Knyha 2. – Otdel I. – S. 225-226.
21. Dobrovol's'ky L. Pratsi V. B. Antonovycha na nyvi istorychnoyi heohrafiji // Zapysky Istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. – Kn. IX (1926). – K.: Z drukarni Ukrainyn's'koyi Akademiyi Nauk, 1926. – S. 185-207.
22. Synyavs'ky A. V.B. Antonovych yak heohraf Ukrainy // Antin Synyavs'ky. Vybrani tvory. – K.: Naukova dumka, 1993. – S. 52-61.

Trubchaninov S. V., Ph.D. in History, Doctoral student of Department of history of Ukraine, The Ivan Ohyenko Kamianets-Podilskyi National University (Ukraine, Kamianets-Podilskyi), trubtschaninov@gmail.com

Historical and geographical studies and teaching of historical geography in academic school of Dnieper Ukraine in the XIX century

Analyzes the development of the historical and geographical research and teaching historical geography in academic school of Dnieper Ukraine in the XIX century. The purpose of this article is to define the role of prominent scientists in the development of historical geography as a science and discipline.

It was found that the first university professors Dnieper Ukraine issues of historical geography thoroughly researched Mykhailo Maksymovych (1804-1873). Subsequently, it was his call pioneer of historical geography as a science.

Scientist from Odessa Philip Braun (1804-1880) is the author of many works on the historical geography of the Northern Black Sea Region. In Novorossiysk (Odessa) University F. Braun initiated the course of historical geography.

A special place in the development of historical geography in academic school of Dnieper Ukraine in the XIX century belongs to Volodymyr Antonovych (1834-1908). His lectures "Historical and topographical sketch of South Rus'" is the first generalized work on the historical geography of Ukraine.

Keywords: historical geography, academic school, lectures, Dnieper Ukraine.

Трубчанинов С. В., кандидат исторических наук, докторант кафедры истории Украины, Каменец-Подольский национальный университет им. Ивана Огненко (Украина, Каменец-Подольский), trubtschaninov@gmail.com

Историко-географические исследования и преподавание исторической географии в высшей школе Поднепровской Украины в XIX в.

Анализируется развитие историко-географических исследований и преподавание исторической географии в высшей школе Поднепровья в XIX в. Целью статьи является определение роли известных ученых в становлении исторической географии как науки и учебной дисциплины.

Выяснено, что первым из университетских профессоров Приднепровья во просы исторической географии основательно исследовал Михаил Максимович (1804-1873). Именно его называют основателем исторической географии как науки. Ученый из Одессы Филипп Браун (1804-1880) является автором многих работ по исторической географии Северного Причерноморья. В Новороссийском (Одесском) университете Ф. Браун вел курс исторической географии.

Особое место в развитии исторической географии в высшей школе Поднепровья в XIX в. принадлежит Владимиру Антоновичу (1834-1908). Его курсы лекций "Историко-топографический очерк Южной Руси" стал первой обобщающей работой по исторической географии Украины.

Ключевые слова: историческая география, высшая школа, курсы лекций, Поднепровье.

* * *

УДК 94(477)"1853-1856"

Ніколаєва Н. Б.
кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), nimrodel-n@uandex.ru

Вплив Кримської війни 1853-1856 рр. на події в Україні

Розглядається питання про причини, передумови та наслідки Кримської війни 1853-56 рр., її вплив на розвиток українських земель, які перебували в складі Російської імперії. Проаналізовано бачення тогочасних подій у українській, російській, англійській історіографії.

Ключові слова: Кримська війна, українські землі, Російська імперія, Австрійська імперія, Османська імперія, Французька імперія, Великобританія, Сардинське королівство.

Кримська війна 1853-1856 рр. стала одним з найважливіших військових конфліктів, що вплинули на ситуацію в міжнародних відносинах у Східній Європі та на Близькому Сході в середині XIX-го століття. Незважаючи на значний обсяг наукових праць, присвячених цій проблемі, є потреба продовжувати дослідження передумов, причин і наслідків Кримської війни, які відіграли важливу роль у житті Російської імперії, до складу якої входило більшість українських етнічних земель в XIX ст. Крім того, ця війна відіграла значну роль у історії українського народу, адже значний тягар із забез-

печення військових ліг на українській губернії Росії. Невдовзі після завершення війни в Росії відбулися масштабні реформи, в т.ч. відміна кріпосного права. Згодом це призвело до створення умов для промислового розвитку українських земель в кінці XIX ст.

Зазначеному питанню присвячений достатньо великий обсяг наукових праць, які базуються на великій кількості збережених джерел. Важливими є російські, англійські, французькі документи, використані в дослідженнях українських, російських і англійських істориків XIX-XX ст. Серед українських істориків цього питання стосувалися праці Д. Дорошенка [13], Н. Полонської-Василенко [19], нові праці В. Саєнка [20], С. Цалика [26], Я. Тинченка [23] та ін. Практично кожен історик, який досліджував історію України XIX-го століття, хоча б коротко розповідав про події Кримської війни. З англійських істориків цю тему досліджували К. Бадем [1], В. Бамгарт [2], М. Кокс [4], А. Ламберт [7; 8], Д. Куртіс [5], С. Марковітс [9], Р. Пірс [10], К. Понтінг [11] та багато інших (взагалі, у англійській історіографії ця війна досліджена дуже детально). З російських авторів зазначено тему вивчали М. Богданович [12], Н. Дубровін [14], Ю. Наумова [18], А. Трубецкой [25], С. Ченник [27], Н. Троїцький [24], Є. Тарле [22], А. Зайончковський [16] та інші. Крім того, на цю тему писали і інші зарубіжні історики, в т.ч. італійські та французькі автори. Таким чином, історіографія питання містить чимало цікавих праць, створених за останні 150 років.

Мета публікації – висвітлення фактів з історії Кримської війни 1853-56 рр. та оцінка їх значення для долі українських земель, які перебували в складі тогочасної Російської імперії. Також важливо прослідкувати, в якій мірі українці брали участь у зазначеній війні, якими були її наслідки для українських земель в другій половині XIX століття.

Причинами Кримської війни 1853-56 рр. слід вважати різні геополітичні інтереси провідних європейських країн. Кримська війна стала наслідком багаточисного суперництва між західними державами та Російською імперією в Східній Європі та на Близькому Сході. Оттоманська імперія переживала період занепаду і європейські держави, що мали види на її володіння, уважно спостерігали за діями один одного.

Росія прагнула забезпечити південні кордони (створити у Південно-Східній Європі дружні, незалежні православні держави, територію яких не змогли б поглинути і використувувати інші держави), розширити політичний вплив на Балканському півострові і Близькому Сході, встановити контроль над чорноморськими протоками Босфор і Дарданелли – важливому для Росії шляху в Середземномор'ї. Це було значуще і з військовою, і з економічного боку. Російський імператор, усвідомлюючи себе великим православним монархом, прагнув звільнити православні народи, що перебувають під впливом Туреччини. Микола I вирішив посилити позиції на Балканах та Близькому Сході з допомогою жорсткого натиску на Туреччину [1, с. 10-23; 2, с. 13-28; 6, с. 15-26; 11, с. 8-45; 12, с. 5-34; 16, с. 12-43; 17, с. 2-15; 19, с. 12-41; 23, с. 10-18].

До моменту початку війни султан Абдул-Меджид проводив політику реформ – танзімат, викликану кризою османського феодального суспільства, соціально-

економічними проблемами і посиленням суперництва європейських держав на Близькому Сході і Балканах. Для цього були використані позикові кошти західних держав (французькі та англійські), які витрачалися на купівлю промислових виробів і озброєння, а не на зміцнення економіки Туреччини. Можна сказати, що Туреччина поступово мирним шляхом потрапляла під вплив європейських держав.

Перед Великою Британією відкрилася можливість утворення антиросійської коаліції і ослаблення впливу Росії на Балканах. Французький імператор Наполсон III, що досяг престолу шляхом державного перевороту, шукав нагоди втрутитися в європейські справи і прийняти участь у серйозній війні, щоб підтримати свою владу славою перемоги французької зброї. Тому він відразу приєднався до Великобританії в її східній політиці проти Росії. Османська імперія вирішила використати цей шанс для відновлення своїх позицій і відторгнення від Росії території Криму та Кавказу. Треба зазначити, що плани Росії викликали занепокоєння у Пруссії та Австрії, які не бажали посилення Росії і зростання сфер її впливу. Таким чином, причини Кримської війни корінилися в зіткненні колоніальних інтересів великих європейських держав. Всі країни, що брали участь у Кримській війні, дбали про поширення своїх геополітичних впливів [1, с. 12-23; 2, с. 15-41; 5, с. 11-28; 6, с. 18-54; 8, с. 12-43; 9, с. 11-27; 23, с. 13-54; 24, с. 12-35; 25, с. 10-18].

Микола I був упевнений, що Австрія і Пруссія, партнери Росії по Священному союзу, залишаться, щонайменше, нейтральними в російсько-турецькому конфлікті, а Франція не зважиться підтримати Османську імперію і воювати з Росією без підтримки інших європейських країн. Крім того, він вважав, що Велика Британія і Франція, є суперницями на Близькому Сході і тому не укладуть між собою союзу. Микола I, виступаючи проти Османської імперії, сподівався на можливість домовитись з Англією і на ізоляцію Франції (у всякому разі, російський імператор був упевнений, що з Англією Франція на зближення не піде) [12, с. 12-23; 13, с. 15-45; 19, с. 23-29; 24, с. 13-46; 25, с. 18-54].

Формальним приводом до втручання послужила суперечка про святі місця в Єрусалимі, де султан дав деякі переваги католикам, ущемлюючи права православних. Спираючись на підтримку Франції, уряд Османської імперії не тільки передав католикам ключі від Віфлеємського храму, а й став обслуговувати православних на Святій Землі (не дозволив відновити купол над храмом Гробу Господнього в Єрусалимі, не дозволив побудувати лікарню і богадільню для російських прочан тощо). Все це провокувало участь у суперечці Росії (на стороні православної церкви) і Франції (на стороні католицької церкви), які шукали привід для тиску на Османську імперію.

Захищаючи одновірців, імператор Микола I зажадав від султана дотримання договорів про права Росії в Палестині. Для цього в лютому 1853 р. за височайшим повелінням в Константинополь відплив з надзвичайними повноваженнями князь А. С. Меншиков. Йому було доручено вимагати, щоб султан не тільки вирішив спір про святі місця на користь православної церкви, а й дав особливе право для російського царя бути покровителем усіх православних підданих Османської імперії (в

першу чергу тих, які жили на території Болгарії, Молдавії, Румунії, Сербії). Коли на ці вимоги прийшла відповідь, князь Меншиков повідомив султана про розрив російсько-турецьких відносин (хоча султан погоджувався віддати святі місця під контроль Росії) і відбув з Константинополя. Слідом за тим російські війська зайняли Молдавію і Валахію, а Англія і Франція, щоб підтримати Османську імперію, ввели свої флоти в Дарданелли. Султан, заявивши Росії вимогу про очищення дунайських князівств в 15 днів, не став чекати кінця цього терміну і почав ворожі дії проти Росії. 4 (16) жовтня 1853 р. Османська імперія, розраховуючи на допомогу європейських держав, оголосила Росії війну. Внаслідок цього 20 жовтня (1 листопада) 1853 р. Микола I оприлюднив маніфест про війну з Османської імперії. Султан охоче пішов на розв'язання війни, бажаючи повернення північного узбережжя Чорного моря, Криму, Кубані [1; 2; 7; 8; 11; 16; 17; 19; 22].

Кримська війна почалася як російсько-турецька, але потім перетворилася в коаліційну війну Англії, Франції, Туреччини та Сардинії проти Росії. Назву "Кримської війна" отримала тому, що Крим став головним театром воєнних дій.

Активна політика Миколи I на Близькому Сході і в Європі згуртувала зацікавлені країни проти Росії, що призвело до її військового протистояння з сильним блоком європейських держав. Англія і Франція прагнули не допустити Росію до Середземного моря, встановити свій контроль над протоками і здійснити колоніальні захоплення на Близькому Сході за рахунок Османської імперії, мали намір взяти під контроль її економіку і державні фінанси.

Серед основних цілей держав, які брали участь у війні і вдалися до військових дій, можна виділити наступні: по-перше, Англія, Франція і Австрія прагнули змінити свій вплив у європейських володіннях Османської імперії, витіснити Росію з Чорноморського регіону, тим самим обмежити її подальше просування на Балкани та Близький Схід; по-друге, Туреччина, заохочувана Англією і Францією, виношувала плани відторгнення від Росії Криму і Кавказу; по-третє, Росія прагнула розгромити Османську імперію, захопити чорноморські протоки і розширити свій вплив на Балканах і Близькому Сході [1; 2; 5; 7; 8; 11; 12; 16; 19].

Характерно, що події відбувалися на кількох напрямках, отже, війна мала кілька зовсім різних "театрів" бойових дій. Кримську війну можна розділити на два великих етапи. На першому (з 1853 р. до початку 1854 р.) Росія воювала один на один з Османською імперією. Цей період можна назвати типовим зразком російсько-турецьких воєн із Дунайським, Кавказьким і Чорноморським театрами військових дій (як це відбувалося і раніше). На другому етапі (з 1854 р. по лютий 1856 р.) на боці Туреччини виступили Великобританія, Франція, а потім і Сардинія. Невелике Сардинське королівство прагнуло домогтися визнання за собою європейськими столицями статусу "держави". Це обіцяли їй Англія і Франція в разі вступу Сардинії у війну проти Росії. Такий поворот подій справив великий вплив на хід війни. Росії довелося воювати з потужною коаліцією держав, які перевершували Росію за рівнем розвитку і якістю озброєнь, особливо в області військово-морських сил, стрілецької зброї та засобів сполучень. У

даному відношенні можна вважати, що Кримська війна відкрила нову епоху воєн промислової ери, коли різко зросло значення військової техніки і військово-економічного потенціалу держав [1; 2; 11].

Великобританія і Франція спробували організувати проти Росії широку коаліцію, але зуміли залучити до неї тільки залежне від Франції Сардинське королівство. 14 (26) січня 1855 р. Сардинське королівство приєдналося до союзної антиросійської коаліції. Англіїці намагалися втягнути у війну з Росією Австрію і Пруссію. Однак їм це не вдалося, хоча ці держави все ж зайняли ворожу до Росії позицію. 8 (20) квітня 1854 р. Австрія і Пруссія вимагали, щоб Росія очистила від своїх військ Дунайський князівства, і згодом Росія змушена була виконати ці вимоги [12; 16; 22].

На початку військових дій флоти союзників бомбардували Одесу, але без успіху. Потім англійські ескадри здійснили військові акції в Балтійському і в Білому морях, обстрілювали будівлі Соловеського монастиря. Але головний удар планувався на зовсім іншому напрямку. Після наради французьких і англійських воєначальників було вирішено завдати удару Росії на Чорному морі і захопити Севастополь як важливий військовий порт. У разі успіху цієї операції Великобританія і Франція розраховували одночасно знищити і весь Чорноморський флот Росії, і його основну базу, а це давало змогу їм укріпити свої інтереси на Балканах та Близькому Сході [12; 16].

2-6 (14-18) вересня 1854 р. поблизу Євпаторії висадилася 62-тисячна армія союзників, більш численна, краще оснащена і озброєна, ніж російська армія. Через брак сил російські війська не змогли зупинити висадку союзних сил, але все-таки спробували зупинити ворога на річці Альма, де 8 (20) вересня 1854 р. армію союзників зустрів князь Меншиков всього з 35 тисячами людей. Після невдалого бою він відступив на південь, до Севастополя, головного опорного пункту Росії в Криму [12; 14; 15; 16].

Оборона Севастополя почалася 13 (25) вересня 1854 р. і тривала майже рік, до серпня 1855 р. Захистом міста керували адмірالی В. А. Корнілов і П. С. Нахімов. Гарнізон Севастополя складався з всього 11 тисяч чоловік, і укріплення були лише з одного приморського боку, а з півночі і півдня фортеця була майже не захищена. Союзні війська, підтримані сильним флотом, взяли штурмом північну частину Севастополя. Щоб не допустити ворожий флот на південну сторону, Меншиков дав розпорядження затопити кораблі чорноморської ескадри, а їх знаряддя і команди перевести на берег для посилення гарнізону. Біля входу в Севастопольську бухту було затоплено декілька вітрильних кораблів, перегородивши тим самим доступ в бухту англо-французькому флоту. Крім того, почалося зміцнення південного боку [1; 2; 11; 12; 14; 16; 19].

Умови оборони Севастополя були неймовірно важкими. Союзники здійснювали постійні бомбардування міста. Оборонцям не вистачало людей, боєприпасів, продовольства, медикаментів. Водночас російська армія спробувала атакувати в інших місцях Криму, але не надто вдало.

27 серпня (8 вересня) 1855 р. союзні війська взяли штурмом Малахов курган, вузлове місце оборони Севастополя. Після 349 днів наполегливої боротьби і безлічі

кровопролитних боїв союзники оволоділи Севастополем, який на цей час являв собою переважно купу руїн. Після заняття Севастополя союзники призупинили воєнні дії: наступ всередину Росії вони не могли почати, не маючи обозів, а бою на відкритій місцевості князь Горчаков, що зміцнився з армією поблизу взятої фортеці, не прийняв. Зима зовсім припинила військові операції союзників у Криму, так як в армії їх почалися хвороби. Не розраховуючи на близьке закінчення війни, обидві сторони заговорили про мир. Франція не хотіла продовжувати війну, не бажаючи ні посилювати Англію, ні послаблювати Росію надміру. Росія також хотіла закінчення війни [12; 14; 15; 16; 19; 24; 27].

Оборона Севастополя отримала загальноросійський резонанс, спричинила епітекс емоцій у населення, а також критики на адресу царського уряду. Водночас слід зазначити, що боях у Криму й безпосередньо в обороні Севастополя брали участь сформовані в Україні бойові частини, зокрема Волинський, Житомирський, Кременчуцький, Одеський, Подільський, Полтавський і Чернігівський полки. Високі зразки мужності й безстрашності в боях, поряд з багатьма росіянами, виявили солдати-українці Ф. Заїка, І. Демченко, Д. Горленко, М. Шульга, А. Гіденко, І. Даниленко, Т. Шевченко та багато інших. Небаченою хоробрістю і умінням відзначився уродженець Подільської губернії Петро Маркович Кішка (Кошка), який вісімнадцять разів ходив у розташування ворожих військ, привів близько десяти "язиків" і був нагороджений Георгіївським хрестом. Разом з бійцями самовіддано діяли й військові медики, яких очолював засновник військово-польової хірургії М. Пирогов. Великою любов'ю у військах користувались сестри милосердя, серед яких найбільшою шани набула Даша Олександрова, названа Севастопольською [12; 14; 16; 27].

Разом з тим, у період війни саме на Україну припав основний тягар постачання російської армії паливом і продовольством. З українських губерній на війну було мобілізовано багато рекрутів і ополченців, послано погоничів, для перевезення військових вантажів взято велику кількість коней і волів. Для армії брали провіант, у містах і містечках розміщували в лазаретах та госпітальєх поранених і хворих солдатів та матросів. Селяни прикордонних губерній змушені були нести цілодобові караули на кордоні.

Особливо велику роль у забезпеченні російської армії боєприпасами відігравали Шосткинський казенний пороховий та Луганський ливарний заводи. Підприємство в Шостці збільшило обсяги виробництва за роки війни вшестеро й 1855 р. давало близько половини всього пороху, що вироблявся в Російській імперії. Луганський завод цього ж року виготовив снарядів учетверо більше, ніж перед початком війни, – вагою близько 90 тис. пудів.

Кримська війна жорстоко відбилася на економіці Російської імперії, зокрема Південної України, оскільки була прифронтовою зоною і тут проголошено військовий стан. Через Херсонську, Катеринославську й Таврійську губернії просувалися безперервно війська, транспорту зі зброєю та боєприпасами, а також пораненими вояками. У мешканців цих губерній забирали весь скот і люди вмирили від голоду й хвороб. На населення покладено різні повинності величезних розмірів. Губернатор Таврійської губернії повідомляв, що в одному

тільки 1856 р. для військових потреб його губернія виставила 147560 підвод. Ціла організація воєнної роботи впала всім своїм тягарем на Україну, що була безпосереднім заплілям фронту. Війна нищила як поміщицькі, так і селянські господарства, з яких для потреб війни мобілізували молодих робітників, збільшено податки зобов'язання й населення мусіло, крім згаданих уже підвод, утримувати військо на постой, доставляти скот для військових потреб тощо. Взагалі мілітаризація цілого господарського і суспільного життя, зокрема в Південній Україні, витворювала ненормальне положення й руйнувала Україну. Народ почав бунтувати, численні громади організували самоврядування й арештовували царських урядовців. Але уряд ліквідував цей рух [19; 20; 23; 26].

Великі втрати поніс Крим, зокрема його південна частина, яку сучасники прирівнювали до величезного цвинтаряща. Росіяни підозрювали татарів, що вони симпатизують турсько-французько-британській коаліції, і знущалися над мусульманським населенням. Деякі з-посеред вищих російських урядників вславилися своєю жорстокістю над татарами. У той час багато ногайців і татар покинули Крим, але багато з них росіяни зловили та мордували без суду. Ці втечі ще більше обезлюднили Крим, що відповідало політиці Росії, яка намагалася "очистити Крим від некорисного для неї елемента, яким були татари" [1; 2; 11].

Сильно потерпіли Херсонська і Катеринославська губернії як суміжні з воєнними діями, і тому їхні мешканці також утікали у більш віддалені північні губернії. Взагалі слід визнати, що всі російські завоювання над Чорним морем відбувалися значною мірою коштом українського народу, його людськими й економічними ресурсами. Іронією долі український народ платив не тільки життям своїх синів, але також і хлібом за чужі, російські імперіалістичні інтереси, за перемогу Росії та прославлення російської зброї.

Наприкінці війни на українських землях розгорівся антиурядовий селянський рух, спричинений тим, що влада затягувала вирішення питання про скасування кріпацтва. Безпосереднім поштовхом до нього стало те, що в очікуванні змін селяни по-своєму тлумачили укази імператора про формування ополчень. Так, коли у квітні 1854 р. був опублікований указ Миколи I про формування морського ополчення для воєнних дій, то в переліку губерній, з мешканців яких воно формувалося, не значилися українські губернії, а це означало, що кріпосним цих губерній дозволялося записуватися в ополчення тільки з дозволу поміщиків. Таким чином, їм не гарантувалося, що після служби вони будуть звільнені від кріпосної залежності. Проте селяни не брали цих нюансів до уваги [1; 2; 19; 20; 23; 26].

На початку 1855 р. з'явився імператорський маніфест про створення мобільного державного ополчення. У ньому також не було зазначено для українських селян про звільнення їх від кріпацтва, якщо вони стануть ополченцями. Однак і цей документ українські кріпаки розуміли по-своєму. В селах пішов погolos, що той, хто не залишиться в козаки до весни 1855 р., назавжди втратить право на волю. Тому в березні більшість повітів Київської губернії охопив селянський рух за волю, відомий як "Київська козащина" 1855 р. Кримська війна, наочно показавши гнилість і

безсилля кріпосної Росії й завдавши великого удару по зовнішньополітичному престижу царизму, разом з тим ще більше загострила кризу всієї кріпосницької системи, прискорила поширення революційного духу і змусила царизм й поміщиків-дворян невдовзі стати на шлях глибоких соціальних реформ і політики прискореної індустріалізації. Однак "реформи зверху" тільки відстрочили революцію [11; 12; 14; 19; 20; 23; 26].

Треба зазначити, що на стороні союзних сил діяли військові підрозділи сформовані з залишків задунайських козаків. У жовтні 1853 року Михайло Чайковський домігся створення регулярних козацьких підрозділів у Турецькому війську. 23 січня 1854 року козаки склали присягу. З Константінополя привезли козакам знаменна Запорозької Січі, а Садик-Паша (ім'я Михайла Чайковського в Туреччині) отримав від султана титул "міріан-паша" (кошовий отаман). У лютому військо Садик-Паші ввійшло в Бухарест, а сам він ненадовго став губернатором Румунії. На початок березня його війська зайняли позиції на річці Прут, готуючись до боїв із росіянами. Та уряд Австрії почав тиснути на султана, вимагаючи відвести загони. Султан погодився, висловив подяку Чайковському і навіть присвоїв йому титул "Око, вухо і правиця престолу" [13; 19; 29; 30; 31; 32; 35].

Наслідком Кримської війни став мир, підписаний 18 (30) березня 1856 року в Парижі, за участю всіх воюючих держав, а також Австрії і Пруссії. Російську делегацію очолював граф А. Ф. Орлов. Йому вдалося домогтися умов, менш тяжких і принизливих для Росії, ніж очікувалося після настільки нещасної війни [12; 13; 16; 17; 19; 22; 25; 35].

За Паризьким мирним договором Росія отримала назад Севастополь, Євпаторію та інші російські міста, але повернула Османській імперії взяті на Кавказі фортеці Карс, Росія втрачала гирлі Дунаю південну Бессарабію, Чорне море було оголошено нейтральним, і Росія позбавлялася права тримати на ньому військовий флот, зобов'язавшись також не зводити укріплень на узбережжі. Таким чином, російське чорноморське узбережжя ставало беззахисним від можливої агресії. Східні християни перейшли під заступництво європейських держав, тобто Росія позбавлялася права захисту інтересів православного населення на території Османської імперії, що послаблювало вплив Росії на близькосхідні справи [12; 13; 16; 19; 22; 25; 35].

Кримська війна мала несприятливі для Росії наслідки. Її результатом стало значне ослаблення впливу Росії, як у Європі, так і на Близькому Сході. Знищення залишків військового флоту на Чорному морі і ліквідація укріплень на узбережжі зробили південний кордон країни відкритим будь-якому ворожому вторгненню. Хоча за умовами Паризького договору, Туреччина також відмовлялася від свого чорноморського флоту, але вона завжди мала можливість ввести туди з Середземного моря свої ескадри через протоки Босфор і Дарданелли [12; 16; 19; 22; 25; 35].

Позиції Франції і Великобританії і їх вплив у Східному Середземномор'ї навпаки серйозно зміцнилися, а Франція стала однією з провідних держав у Європі. За величезним масштабом (розміром театру військових дій і кількості мобілізованих військ) Кримську війну можна зіставити зі світовою. Росія виступала в цій війні без

союзників, нападаючи й обороняючись на декількох фронтах. Їй протистояла міжнародна коаліція у складі Великобританії, Франції, Османської імперії та Сардинії (з 1855 р.), яка нанесла Росії нищівної поразки [12; 13; 16; 19; 22; 25; 35].

Кримська війна відверто продемонструвала той факт, що для досягнення своїх глобальних цілей Захід готовий об'єднати свою міць з мусульманським Сходом. У випадку цієї війни, для нищення третього центру сили – православної Росії. Крім того, Кримська війна показала російському уряду, що господарська відсталість веде до політичної і військової уразливості. Подальше економічне відставання від Європи загрожувало більш серйозними наслідками. Внаслідок цього головним завданням зовнішньої політики Росії 1856-1871 рр. стала боротьба за скасування деяких статей Паризького договору, тому що Росія не могла миритися з тим, що її чорноморська кордон залишалася незахищеною і відкритою для військового нападу. Інтереси безпеки держави, а також економічні та політичні вимагали скасування нейтрального статусу Чорного моря. Поразка у Кримській війні стала однією з причин проведення в Росії комплексу реформ, в т.ч. скасування кріпосного права у 1861 р. Ці реформи мали велике значення на економічній і суспільно-політичній розвиток українських земель в складі Російської імперії в другій половині XIX століття.

Список використаних джерел

1. Badem, Candan. The Ottoman Crimean War (1853-1856). Leiden: Brill, 2010. – 432 p.
2. Bamgart, Winfried. The Crimean War, 1853-1856. Arnold Publishers, 2002.
3. Bridge and Bullen. The Great Powers and the European States System 1814-1914. (Pearson Education: London), 2005.
4. Cox Michael, and John Lenton. Crimean War Basics: Organisation and Uniforms: Russia and Turkey. 1997.
5. Curtiss, John Shelton. Russia's Crimean War. – London, 1979.
6. Gorizontov, Leonid E. The Crimean War as a Test of Russia's Imperial Durability // Russian Studies in History – 2012. – № 51. – P. 65-94.
7. Lambert, Andrew. Preparing for the Russian War: British Strategic Planning, March, 1853 – March 1854 // War & Society. – 1989. – № 7. – P. 15-39.
8. Lambert, Andrew. The Crimean War: British Grand Strategy Against Russia, 1853-56. – Farnham, Surrey; Burlington, VT: Ashgate, 2011.
9. Markovits, Stefanie. The Crimean War in the British Imagination. – Cambridge University Press, 2010.
10. Pearce, Robert. The Results of the Crimean War // History Review. – 2011. – № 70. – P. 27-33.
11. Ponting, Clive. The Crimean War. – London, 2004.
12. Богданович М. И. Восточная война 1853-56 гг. – СПб., 1876.
13. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Том 2 / Д. Дорошенко. – К., 1991. – 349 с.
14. Дубровин Н. Ф. Материалы для истории крымской войны и обороны Севастополя. – СПб., 1871-72.
15. Журнал военных действий в Крыму, сентябрь-декабрь 1854 года / сост. А. В. Ефимов. – Симферополь: АнтикВА, 2010. – 192 с. (Архив Крымской войны 1853-1856).
16. Зайончковский А. М. Восточная война 1853-1856. – СПб: Полигон, 2002.
17. История дипломатии. Т. I. Под редакцией В. П. Потемкина. – М.: ОГИЗ, 1941.
18. Наумова Ю. А. Ранение, болезнь и смерть: русская медицинская служба в Крымскую войну 1853-1856 гг. – М.: REGNUM, 2010. – 320 с.
19. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. / Полонська-Василенко Н. – Київ: Либідь, 1992. – Т.2. – 608 с.
20. Сасно В. М. Токмаччина під час Східної (Кримської)

війни. 1853-1856 рр. – Токмак: Gutenbergpress, 2008 – 68 с.

21. Советский энциклопедический словарь. – Москва: издательство “Советская энциклопедия”, 1981. – С. 669.
22. Тарле Е. В. Крымская война. – Москва: “АСТ”, 2005.
23. Тинченко Я. Кримська війна: 160 років тому // Тиждень. ua. – 9 березня 2014.
24. Троицкий Н. А. Крымская война. Россия в XIX веке. Курс лекций. – М., 1997.
25. Трубецкой А. Крымская война. Пер. с англ. В. Генкина. – М.: “Ломоносов”, 2010. – 320 с.
26. Цалик С. Росії заборонили мати флот на Чорному морі // “Крайна”. – 07 квітня 2011 р. – № 66.
27. Ченнык С. В. “Вторжение. Часть I”; “Крымская компания 1854-1856 гг. Восточной войны 1853-1856 гг.”. – Севастополь: Гага, 2010.
28. Puryear, Vernon J. New Light on the Origins of the Crimean War // Journal of Modern History. – Vol. 3, No. 2 (Jun. 1931). – P. 219-234.
29. Ramm, Agatha, and B. H. Sumner. The Crimean War // The New Cambridge Modern History: Volume 10: The Zenith of European Power, 1830-1870. – 1960. – P. 468-92.
30. Rich, Norman. Why the Crimean War: A Cautionary Tale. – London, 1985.
31. Royle, Trevor. Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856. – London, 2000.
32. Schroeder, Paul W. Austria, Great Britain, and the Crimean War: The Destruction of the European Concert. – Cornell University Press, 1972.
33. Schmitt, Bernadotte E. The Diplomatic Preliminaries of the Crimean War // American Historical Review. – 1919. – № 25. – P. 36-67.
34. Taylor, A.J.P. The Struggle for Mastery in Europe: 1848-1918. – London, 1954.
35. Wetzel, David. The Crimean War: A Diplomatic History. Columbia University Press, 1985.

References

1. Badem, Candan. The Ottoman Crimean War (1853-1856). – Leiden: Brill, 2010. – 432 p.
2. Bamgart, Winfried. The Crimean War, 1853-1856. – Arnold Publishers, 2002.
3. Bridge and Bullen. The Great Powers and the European States System 1814-1914. (Pearson Education: London), 2005.
4. Cox Michael, and John Lenton. Crimean War Basics: Organisation and Uniforms: Russia and Turkey. – 1997.
5. Curtiss, John Shelton. Russia's Crimean War. – London, 1979.
6. Gorizontov, Leonid E. The Crimean War as a Test of Russia's Imperial Durability // Russian Studies in History – 2012. – № 51. – P. 65-94.
7. Lambert, Andrew. Preparing for the Russian War: British Strategic Planning, March, 1853 – March 1854 // War & Society. – 1989. – № 7. – P. 15-39.
8. Lambert, Andrew. The Crimean War: British Grand Strategy Against Russia, 1853-56. – Farnham, Surrey; Burlington, VT: Ashgate, 2011.
9. Markovits, Stefanie. The Crimean War in the British Imagination. – Cambridge University Press, 2010.
10. Pearce, Robert. The Results of the Crimean War // History Review. – 2011. – № 70. – P. 27-33.
11. Ponting, Clive. The Crimean War. – London, 2004.
12. Bogdanovich M.I. Vostochnaja vojna 1853-56 gg. – SPb., 1876.
13. Doroshenko D. Narys istorii' Ukraïny. – Tom 2 / D.Doroshenko. – K., 1991. – 349 s.
14. Dubrovinn N.F. Materialy dlja istorii krymskoj vojny i oborony Sevastopolja. – SPb., 1871-72.
15. Zhurnal voennyh dejstvij v Krymu, sentjabr'-dekabr' 1854 goda / sost. A.V. Efimov. – Simferopol': AntikVA, 2010. – 192 s. (Arhiv Krymskoj vojny 1853-1856).
16. Zajonchkovskij A.M. Vostochnaja vojna 1853-1856. – SPb: Poligon, 2002.
17. Istorija diplomatii. T. I. Pod redakcij V.P. Potemkina. – M.: OGIZ, 1941.
18. Naumova Ju.A. Ranenie, bolezni' i smert': russkaja medicinskaja sluzhba v Krymskuju vojnu 1853-1856 gg. – M.: REGNUM, 2010. – 320 s.
19. Polons'ka-Vasylenko N. Istorija Ukraïny: U 2 t. / Polons'ka-

Vasylenko N. – Kyi'v: Lybid', 1992. – Т. 2. – 608 с.

20. Sajenko V.M. Tokmachchyna pid chas Shidnoi' (Kryms'koi') vijny. 1853-1856 rr. – Tokmak: Gutenbergpress, 2008 – 68 s.
21. Sovetskij jenciklopedicheskij slovar'. – Moskva: vydavnicтво “Sovetskaja jenciklopedija”, 1981. – S. 669.
22. Tarle E.V. Krymskaja vojna. – Moskva: “AST”, 2005.
23. Tynchenko Ja. Kryms'ka vijna: 160 rokov tomu // Tyzhden'.ua. – 9 bereznja 2014.
24. Troickij N.A. Krymskaja vojna. Rossija v XIX veke. Kurs lekciij. – M., 1997.
25. Trubeckoj A. Krymskaja vojna. Per. s angl. V.Genkina. – M.: “Lomonosov”, 2010. – 320 s.
26. Calyk S. Rosii' zaboronyly maty flot na Chornomu mori // “Krai'na”. – 07 kvitnja 2011 r. – № 66.
27. Chennyk S.V. “Vtorzhenie. Chast' I”; “Krymskaja kompanija 1854-1856 gg. Vostochnoj vojny 1853-1856 gg.”. – Sevastopol': Gala, 2010.
28. Puryear, Vernon J. New Light on the Origins of the Crimean War // Journal of Modern History. – Vol. 3, No. 2 (Jun. 1931). – P. 219-234.
29. Ramm, Agatha, and B. H. Sumner. The Crimean War // The New Cambridge Modern History: Volume 10: The Zenith of European Power, 1830-1870. – 1960. – P. 468-92.
30. Rich, Norman. Why the Crimean War: A Cautionary Tale. – London, 1985.
31. Royle, Trevor. Crimea: The Great Crimean War, 1854-1856. – London, 2000.
32. Schroeder, Paul W. Austria, Great Britain, and the Crimean War: The Destruction of the European Concert. – Cornell University Press, 1972.
33. Schmitt, Bernadotte E. The Diplomatic Preliminaries of the Crimean War // American Historical Review. – 1919. – № 25. – P. 36-67.
34. Taylor, A.J.P. The Struggle for Mastery in Europe: 1848-1918. – London, 1954.
35. Wetzel, David. The Crimean War: A Diplomatic History. – Columbia University Press, 1985.

Nikolaeva N. B., Ph.D., Taras Shevchenko Kyiv National University, Scientific research associate (Ukraine, Kiev), nirodel-n@yandex.ru

The influence of the Crimean War of 1853-1856 events in Ukraine

The problem of the causes and consequences of the Crimean War in 1853-56 is considered in this article. Its impact on the development of Ukrainian lands in the Russian Empire is also investigated. The vision of those events in the Ukrainian, Russian, English historiography is analyzed.

Keywords: Crimean War, Ukrainian territories, Russian Empire, Ottoman empire, France, Britain, the Ottoman Empire, and Sardinia.

Николаева Н. Б., кандидат исторических наук, научный сотрудник, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), nirodel-n@yandex.ru

Влияние Крымской войны 1853-1856 гг. на события в Украине

Рассматривается вопрос о причинах и последствиях Крымской войны 1853-56 гг., ее влияния на развитие украинских земель в составе Российской империи. Проанализировано видение тех событий в украинской, российской, английской историографиях.

Ключевые слова: Крымская война, украинские земли, Российская империя, Австрийская империя, Османская империя, Французская империя, Великобритания, Сардинское королевство.

* * *

УДК 94(477:560) "1918/1920"

Петренко І. Є.
аспірант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ), vanpetrenko@yandex.ru

ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ З ТУРЕЧЧИНОЮ В 1918-1920 РР.

На основі документальних і архівних джерел проаналізовано процес розвитку політико-дипломатичних зв'язків між урядами Української Народної Республіки і Туреччини в 1918-1920 роках.

Ключові слова: Україна, Українська Народна Республіка, Туреччина, Османська імперія, дипломатія, зовнішня політика.

У сучасній складній геополітичній ситуації, коли Україна веде тяжку військово-політичну боротьбу за збереження своєї територіальної цілісності і подальше зміцнення свого авторитету і позицій на міжнародній арені, одним із важливих аспектів зовнішньої політики України є відносини з Туреччиною, яка є однією з ключових держав чорноморського регіону.

У цьому контексті вагомий інтерес становить вивчення історії українсько-турецьких міждержавних зв'язків.

У запропонованій статті автор спробує дати аналіз політико-дипломатичних відносин Української Народної Республіки з Османською імперією в період з грудня 1918 року по грудень 1920 року.

Становлення українсько-турецьких відносин бере свій початок з лютого 1918 року, коли на Брестській мирній конференції представники щойнопроголошеної УНР підписали мирний договір з державами Четверного союзу, членом якого була і Туреччина. Тоді ж у Бресті між українськими і турецькими дипломатами було укладено окрему українсько-турецьку угоду, яка стала доповненням до основного договору.

Вже у квітні 1918 року до Стамбулу прибув перший український посол М. Левицький, який і розпочав практичну роботу по налагодженню політико-дипломатичних відносин між Високою Портою і Україною [2, арк. 4].

З приходом до влади в Україні гетьмана П. Скоропадського відносини між офіційним Києвом і Стамбулом поглиблюються.

У серпні 1918 року Туреччина ратифікувала Брестський мирний договір, чим фактично де-юре визнала існування незалежної Української держави [8, с. 97].

Тоді ж у серпні-вересні 1918 року турецький уряд ініціював відкриття на території України своїх консульств. Так, консульські установи розпочали свою роботу в Києві, Одесі, Харкові та Севастополі [7, арк. 2, 3, 7, 16, 22, 32, 33].

8 вересні 1918 року до Києва прибув турецький посол Ахмед Мухтар Бей.

У свою чергу уряд гетьмана П. Скоропадського провів роботу по створенню мережі українських консульств по всій території Османської імперії. Гетьманським урядом планувалося відкрити генеральне консульство у Стамбулі, віце-консульства у Салоніках і Смірні та консульства у Трабзоні, Бейруті, Багдаді та Срусалимі [1, арк. 100]. Однак, у кінцевому результаті, через брак коштів та кваліфікованих дипломатів український уряд зміг започаткувати лише генеральне консульство.

1 листопада 1918 року до турецької столиці прибуло гетьманське посольство на чолі з М. Суковкіним.

Із відновленням 14 грудня 1918 року Української Народної Республіки, її політичне керівництво намаглося продовжити тісні політико-дипломатичні відносини з Туреччиною, не дивлячись на складну геополітичну ситуацію в якій опинилася Україна з поразкою Четверного союзу і початком у січні 1919 року нової українсько-радянської війни.

У середині січня 1919 року уряд УНР призначив новим послом України в Туреччині О. Лотоцького. Потрєба у зміні посла була обумовлена тією обставиною, що

М. Суковкін провадив відверту проросійську політику, чим компрометував Україну і її уряд. Тоді ж раднику українського посольства в Туреччині Л. Кобилянському було надіслано телеграму від заступника міністра закордонних справ УНР С. Бачинського, в якій йому доручалося тимчасово, до приїзду нового посла, переслати на себе справи посольства. Проте, такий стан речей не влаштував М. Суковкіна, який і надалі продовжував вважати себе послом, відмовляючись передати Л. Кобилянському гроші, документацію і печатку посольства.

3 березня 1919 року М. Суковкін "...з власної ініціативи, начеб-то через брак коштів, взяв га й припинив раптово діяльність посольства, сповістивши про це Високому Порту" [9, с. 88].

Такі дії колишнього посла значно підірвали авторитет України і її дипломатів в очах як уряду Туреччини, так і інших європейських країн. У результаті виник ледь не дипломатичний скандал. Більше місяця посольство фактично не існувало, хоча частина його працівників на чолі з Л. Кобилянським намагалися відновити його роботу, у зв'язку з чим вели переговори і консультації з МЗС Туреччини і Великим Візирем.

Стабілізувати ситуацію і відновити реальну діяльність посольства вдалося лише з приїздом 23 квітня 1919 року до Стамбула нового українського посла в Туреччині О. Лотоцького. У найкоротший час йому вдалося змусити М. Суковкіна передати всю посольську документацію і печатку, а також отримати 13 травня 1919 року акредитацію в міністерстві закордонних справ Туреччини [10, с. 38]. Нажаль отримати аудієнцію у султана новому українському послу не вдалося. Як пояснюється в листі міністра закордонних справ Туреччини до Великого Візира: "З огляду на деякі поважні міркування, що повстають з надзвичайних обставин нинішнього моменту, видачу устанавленого, згідно закону, для Його Ексцеленції п. Лотоцького акту про згоду (агремант), а також і офіційальне переведення церемонії передачі ним довірочних грамот Його Імператорській Величності Султанові поки що відкладено. Але, не вважаючи на це, зносини з Посольством фактично продовжуються" [10, с. 39].

Таким чином, в середині травня 1919 року завдяки рішучим намаганням українським дипломатам вдалося відродити українське посольство у Високій Порті і подовжити складну політико-дипломатичну гру по зміцненню міжнародного престижу України як в Туреччині і чорноморському регіоні, так і у світі загалом.

Як потім згадував на еміграції О. Лотоцький: "Негативна постава союзної військової влади, невільне положення турецького правительства під союзною окупацією, деструктивна чинність б. українського посла – все це утворювало обставини, дуже несприятливі для діяльності і в першу чергу для самого існування української дипломатичної репрезентації. Маніфестаційно заявленою орієнтацією нашого посла на єдину Росію дуже було принижено престиж української державности в очах представників Антанти і навіть в очах турків, що взагалі ставились до справи української незалежності прихильно" [10, с. 38].

Перший час робота посольства полягала в основному у вирішенні консульських завдань, а саме у наданні допомоги українським емігрантам, які в той час, через

непевну внутрішньополітичну ситуацію, масово залишали Україну і прибували до Стамбула.

Поступово головним завданням українського посольства у Туреччині ставала більш ширша мета, аніж просто підтримання політико-дипломатичних відносин з майже недієздатним султанським урядом. Фактично, воно мало стати центром координації і втілення у життя усієї зовнішньої політики УНР в чорноморському регіоні, на Близькому Сході і Кавказі. Та найперше українське посольство у Стамбулі мало знайти шляхи порозуміння з реальними на той час господарями на Сході – дипломатами і військовим командуванням Антанти.

Вирішення цього завдання було майже не досяжною метою для української дипломатії в Туреччині, оскільки перешкодою на її шляху були геополітичні і військові інтереси політичного керівництва Антанти, які в корені розходилися з устремліннями молоді Української держави.

Першою справою, яку О. Лотоцький і його підлеглі намагалися вирішити у відносинах з Антантою, була справа українського флоту, який відповідно до угоди від 26 листопада 1918 року між французьким віце-адміралом Амстом і українським послом М. Суковкіним підпадав на невизначений термін під контроль сил Антанти, але в будь-якому разі мав бути повернутий Україні.

Не зважаючи на укладену угоду вже навесні 1919 року військово командування Антанти незаконно передало всі українські торгові і військові кораблі Добровольчій армії, військово-морська база якої знаходилася в Стамбулі.

З цього приводу українське посольство 19 серпня 1919 року подало Високому Комісару Французької республіки спеціальну ноту в справі українського флоту на Чорному морі. Зокрема, у ноті говорилося: "Покликаючись на угоду, заключену Його Ексцеленцією паном Високим Комісаром Французької Республіки Віце-Адміралом Амстом і Його Ексцеленцією паном Міністром України в Царгороді Суковкіним 26-го листопада 1918 р., згідно якій Міністр України віддав від імені Українського Уряду до розпорядження Вищого Командування французьких морських сил для транспорту і харчування союзних військ на Україні:

1) всі пароплави, що стояли в портах українських, котрі будуть визнані за потрібні французькими морськими владами;

2) яхту "Александр Михайлович" – Царгородський стаціонер;

3) пароплави "Тигр", "Ієрусалим", "Королєва Ольга" і всі інші пароплави, належні до українських навігаційних Товариств, вільні від контрактів з їх арматорами;

Легація УНР в Царгороді має за честь подати до уваги Високого Комісаріату наступні факти:

1) Вищезгадані пароплави і пароплав "Евфрат", також відданий до розпорядження Високого Комісаріату Франції по згаданій угоді, хоч вони мали складати частину французького флоту в Царгороді і на Чорному морі, ходять нині під російським прапором, наче вони належать до російського флоту;

2) Встановлення в Царгороді Російської морської бази представниками уряду адмірала Колчака і захоплення українських пароплавів, визнаних за належні УНР

угодою, заключеною між Їх Ексц. Паном Високим Комісаром Віце-Адміралом Амстом (в імені Уряду Французької Республіки) і паном Міністром Суковкіним (в імені Уряду України), порушують права Української Республіки та ображають почуття українців.

Беручи на увагу зміст угоди... Легація УНР вважає за обов'язок звернутися до Високого Комісаріату, аби він вжив заходів до того, щоб

– українські пароплави, віддані до розпорядження Високого Французького Командування, залишились під тим командуванням і під французьким прапором до того часу, коли вони будуть повернені Українському Урядові і піднімуть український прапор;

– щоб сі пароплави уживались до транспорту на батьківщину українців... або військового приладдя для української армії.

Сі уваги і сей запит диктуються необхідністю здобути Урядові УНР дійсну допомогу в його боротьбі з російськими більшовиками, які ще займають міста і порти на Чорному морі, що врешті і було мотивом передачі українських пароплавів до розпорядження Високого Морського Французького Командування" [10, с. 52-53].

Однак, із вже відомих вище причин, представники Антанти так і не дали своєї відповіді на зазначену ноту українського посольства в Туреччині. У зв'язку з цим українські дипломати 24 серпня 1919 року направили представнику Франції додаткове звернення в якому вимагалося відповідно до угоди від 26 листопада 1918 року повернути під контроль України належний їй торговий і військовий флот, а в разі неможливості здійснити це в найближчий час, проконтролювати щоб всі кораблі використовувались для транспортування боєприпасів, військового обладнання, продовольства і вояків для армії УНР [10, с. 52-53].

Також ці ноты були надіслані представникам британського військового командування, яке на той час поступово пересирало від французів на себе контроль над чорноморською акваторією.

У кінцевому результаті всі апелювання українського посольства в Туреччині до військового командування Антанти стосовно українського флоту були марними. Після від'їзду О. Лотоцького з Царгорода в червні 1920 року, його наступник І. Токаржевський-Карашевич так само безрезультатно намагався вирішити це питання на користь України, але це не мало реального впливу на представників Антанти.

Таким чином, не зважаючи на невдачу в нерівній боротьбі за український Чорноморський флот, українська легація у Туреччині своїми рішучими діями і протестами ще раз довела, що Україна як незалежна держава існує і готова відстоювати свої права.

Не менш важливою справою для українського посольства при Високій Порті, аніж проблема українського флоту, була справа українських військовополонених, які перебували на території Туреччини. Серед них було багато галичан і буковинців. В основній своїй масі вони були колишніми вояками австро-угорської армії, яких було взято у полон на Західному фронті. У Туреччині вони утримувались Антантою для виконання різної чорної роботи.

Боротьба Директорії УНР з більшовиками і Добровольчою армією потребувала значного поповнення

української армії новими військовими кадрами. У зв'язку з цим О. Лотоцький в липні 1919 року надіслав французькому командуванню спеціальний меморандум, в якому просив передати цих полонених вояків українській армії, яка в цей самий час вела напружені бої з більшовиками. Проте, отримати чіткої відповіді від представників Антанти О. Лотоцький так і не зміг і в кінцевому результаті він зіштовхнувся з антантівською бюрократією, яка всіма силами намагалася завадити вирішенню цього питання. У зв'язку з цим український посол закликав від імені полонених буковинців Румунське посольство у Царгороді дозволити їх повернення в Україну. Це звернення дало позитивний результат і буковинці в найкоротший термін були відправлені в Україну. Що ж стосується галичан, то з ними ситуація була дещо складнішою і їх відправка на батьківщину відбулася значно пізніше [10, с. 52-53].

Ключовим моментом у відносинах уряду УНР з султанським урядом впродовж 1919-1920 років була та обставина, що на відміні від інших держав Четверного союзу Туреччина офіційно не відмовлялася від Брестського мирного договору, оскільки її уряд в цей час так і не підписав мирного договору з країнами Антанти.

Як зазначав у своєму зверненні до міністра закордонних справ УНР радник українського посольства в Туреччині І. Токаржевський-Карашевич: "Приймаючи під увагу, що посольство УНР в наслідок Севрського Миру грозить перехід на положення пів-офіційного представництва, коли Туреччина відмовиться під натиском Антанти від Брестського миру, я вважаю необхідним завести з Високою Портою переговори для вироблення Консульської Конвенції..." [6, арк. 40].

У зв'язку з цим на початку 1920 року між посольством УНР у Туреччині і турецьким МЗС розпочалися переговори про налагодження консульських і торговельно-економічних зв'язків. Так, у лютому 1920 року І. Токаржевський-Карашевич мав зустріч з директором Політичного департаменту МЗС Туреччини Ахмед Решід бек. У ході перемовин обговорювалися питання відправки українським урядом своїх уповноважених представників (консулів) в малоазійські регіони Османської імперії з метою реєстрації тамтешніх українських громадян і захисту їх інтересів. Також розглядалася можливість вирішення на користь УНР справи українських торгових кораблів, що були заарештовані турецькою владою. І насам кінець, було розглянуто проблему урегулювання співвідношення української і турецької валют та якнайшвидшого початку торгових відносин між Україною і Туреччиною [3, арк. 34].

Було домовлено, що Україна може направити до Трапезунда і Смірни своїх тимчасових консулів, яким МЗС Туреччини видасть рекомендаційні і охоронні листи, і зобов'яже місцеву владу визнавати їх як офіційних представників УНР. У той же час турецькою стороною було відмовлено у відправці українських консулів до Бейруту, Єрусалиму, Дамаску та Адани у зв'язку з їх окупацією військами Антанти. Що стосується українських торгових човнів, то уряд Туреччини відмовився задовольнити українські вимоги щодо їх повернення, наголосивши, що в Брестському договорі "...немає слова сказаного про обмін захопленими під час війни пароплавами ні з Росією, ні з Україною..." [5, арк. 68].

У третій справі, що торкалася питань курсу української і турецької валют і налагодження торговельних зносин, було погоджено, що українське посольство матиме консультації з представниками турецького міністерства фінансів і міністерства торгівлі, в ході яких будуть вироблені конкретні кроки для вирішення означеного питання [3, арк. 34].

Також, між І. Токаржевським-Карашевичем та Ахмед Решід бєсм було домовлено про негайне вироблення консульської конвенції, яка мала на меті прискорити справу торгово-економічного і дипломатичного зближення України і Туреччини.

Як видно з архівних матеріалів в першій половині 1920 року між українською і турецькою сторонами було розроблено проект консульського протоколу, який мав би тимчасово регулювати політико-дипломатичні відносини між УНР і Високою Портою до моменту заключення повноцінної консульської конвенції. Зокрема у проекті консульського протоколу зазначалося наступне:

1. Імперський Оттоманський Уряд і Уряд УНР взаємно погоджуються на праві призначення Генеральних Консулів, Консулів і Віце-Консулів... у всіх портах і комерційних місцевостях усіх частин їхніх країн, в яких прийняті подібні урядовці другої країни.

2. Турецькі Генеральні Консульства, Консульства і Віце-Консульства на території Уряду УНР і Українські Генеральні Консульства, Консульства і Віце-Консульства на території Османської імперії виконуватимуть, з часу підписання цього протоколу, свої обов'язки згідно з загальними нормами міжнародного публічного права на принципі взаємності.

3. Цей протокол, який входить в силу з часу його підписання буде важним до заключення Консульської Конвенції між Високими сторонами [4, арк. 52].

Проте, підписання вищевказаного документу так і не відбулося з огляду на складне військово-політичне становище як українського так і османського урядів.

У продовж всього періоду існування українського дипломатичного представництва в Туреччині його фінансове утримання було на вкрай низькому рівні, рівно так само як і утримання більшості українських дипломатів у країнах Європи. Українські національні уряди, через постійну боротьбу з зовнішніми і внутрішніми ворогами та глибоку економічну розруху в Україні, не мали достатньо коштів не лише для підтримки своїх посольств, а і для проведення нагальних соціально-економічних і політичних заходів в самій Україні.

Тому, починаючи з 1920 року українське посольство в Туреччині опинилося в тяжкому фінансово-матеріальному становищі, яке з кожним місяцем поглиблювалося завдяки накопиченню боргів перед турецьким урядом і банками. Як зазначав І. Токаржевський-Карашевич у своєму зверненні до міністра закордонних справ УНР: „Посольство має зараз, після того, як виплатило частину старих боргів, ще 2000 турецьких лір Високій Порті і 1600 турецьких лір Банкові – старого боргу б. Посла п. Суковкіна. Ці борги необхідно негайно виплатити, бо Посольству загрожує велика неприємність, якої належало б уникнути хоч би з огляду на можливість зміни відносин з Урядом після підпису миру та внутрішніх змін у Туреччині. Крім того Посольство не має вже ніяких засобів і може з дня на день зупинитися в положенні, з якого виходу не буде – не буде

навіть за що виїхати з Царгороду” [4, арк. 52]. Із зазначеної частини звернення добре видно весь трагізм існування української дипломатії в Османській імперії.

1 червня 1920 року у зв'язку з тяжким матеріальним становищем українського посольства в Царгороді Рада міністрів УНР постановила звільнити з посади українського посла в Туреччині О. Лотоцького. Виконувати обов'язки посла було доручено І. Токаржевському-Карашевичу. Тоді ж було скорочено склад посольства до 2 осіб [4, арк. 35-36; 6, арк. 6 зв., 34].

Фактично до початку 1921 року українська дипломатична місія перебувала на межі виживання і не могла займатися продуктивною діяльністю, через що змушена була припинити роботу і таким чином завершити початий ще в 1918 році процес становлення політико-дипломатичних відносин України з Османською імперією.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 1118. Оп. 1. Спр. 21.
2. Там само. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 52.
3. Там само. – Ф. 3696. – Оп. 3. – Спр. 49.
4. Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 97.
5. Там само. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 126.
6. Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 269.
7. Там само. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 114.
8. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 2. – 352 с.
9. Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині (1/ХІ 1918 – 22/IV 1919) // Л. Кобилянський // Нова Україна (Прага). 1925. – Ч. 2-3. – С. 77 – 91.
10. Лотоцький О. В Царгороді / О. Лотоцький. – Варшава, 1939. – 248 с.

Petrenko I., graduate history department, Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kiev). vanpetrenko@yandex.ru

Political and diplomatic relations between the Ukrainian People's Republic and Turkey in 1918-1920

On the basis of documentary and archival sources to analyze the process of political and diplomatic relations between the governments of the Ukrainian People's Republic and Turkey in 1918-1920.

Keywords: Ukraine, the Ukrainian People's Republic, Turkey, the Ottoman Empire, diplomacy, foreign policy.

Петренко І. Е., аспірант історичного факультета Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ). vanpetrenko@yandex.ru

Политико-дипломатические отношения Украинской Народной Республики с Турцией в 1918-1920 гг.

На основе документальных и архивных источников проанализирован процесс развития политико-дипломатических связей между правительствами Украинской Народной Республики и Турции в 1918-1920 годах.

Ключевые слова: Украина, Украинская Народная Республика, Турция, Османская империя, дипломатия, внешняя политика.

* * *

УДК 94(477)“192/450”3”+316.485.28:323.22

Нікітенко К. В.

доктор історичних наук,
завідувач кафедри менеджменту мистецтва,
Львівська національна академія мистецтв
(Україна, Львів), NicKn@i.ua

ПЕРЕКОНЛИВИЙ АРГУМЕНТ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ – ТЕРОР ГОЛОДОМ НА ДОНЕЧЧИНІ: РОЗПЛАТА ЗА ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ

Досліджено механізми використання радянською владою “продовольчих репресій” проти бунтівних селян – важлива складова ліквідації антибільшовицького повстанського руху на Донеччині початку 1920-х рр.

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник”

Ключові слова: повстанський рух, репресії, голод, Донеччина.

Українська революція 1917-1921 рр. є етапом найгостріших і найдраматичніших політичних, соціальних, економічних потрясінь в історії нашої країни. Прихід до влади більшовиків приніс Україні тяжкі випробування. Навесні 1919 р. на її території було введено жорстку економічну політику під назвою “воєнний комунізм”. Неоднозначність нової політики, її жорстокість, широке застосування комуністичного терору породили рух опору, який охопив без виключення всю територію України.

Події початку 1920-х рр., а зокрема і репресивна політика комуністичного режиму мають своїх знайомих дослідників [1]. Втім, регіональний аспект діяльності повстанських загонів, а також специфіка їх ліквідації радянською владою потребують детальнішого розгляду.

Метою статті є дослідження репресивної діяльності радянської влади щодо повстанців Донеччини.

Завданням є аналіз механізмів використання “продовольчих репресій” як останнього карального аргументу комуністичного режиму.

Після закінчення війни внутрішнє становище УСРР було кризовим. Господарська розруха, економічні негаразди максимально загострювали політичну ситуацію. Запроваджена у роки “воєнного комунізму” продрозкладка – примусові реквізиції селянського хліба – позбавила селян зацікавленості у результатах своєї праці: який сенс вирощувати понад прожитковий мінімум, якщо все буде відібрано новою владою. З метою розколу села на ворогуючі угруповання та створення опори новому режиму в травні 1920 р. було прийнято декрет про організацію комітетів незаможних селян (КНС), які фактично стали органами радянської влади на місцях. Члени цих комітетів звільнялись від податків, мали переваги при розподілі землі й отримували певний відсоток конфіскованої у “куркулів” власності. На кінець року КНС діяли вже в кожному третьому українському селі [2, с. 146]. Майже із самого моменту організації КНС були створені збройні загони селян. На початку 1921 р. такі загони діяли у всіх губерніях республіки: загалом 730 формувань, понад 56 тис. бійців (без урахування груп самозахисту) [2, с. 147]. КНС брали активну участь у збиранні продрозкладки.

Така політика призвела до різкого погіршення політичної ситуації на селі, викликала масовий опір селянства. В республіці діяла велика кількість озброєних угруповань, які нараховували від кількох осіб до декількох тисяч. Усім цим формуванням радянська влада дала офіційну назву – “банди”. Хоча у повстанському русі брали участь практично всі верстви села (окрім, можливо, найбідніших), радянська пропаганда трактувала цей спротив як “куркульський”. А отже і вирішення проблеми селянських повстанців вбачали лише у посиленні репресивних заходів. 20 квітня 1920 р. Рада народних комісарів (Раднарком) України прийняла “Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями”. У документі акцентовано на поширенні репресій щодо селянства: запроваджувалася кругова порука аж до винищення села, населення “бандитських районів” офіційно перетворювалося на заручників, щоб запобігти пововсненню селянами лав повстанців передбачався навіть арешт всього дорослого населення тощо [3, с. 6]. За офіційними даними, наприкінці

1920 р. в Україні виступало проти радянської влади близько 50 тис. селян, які мали на озброєнні гвинтівки, кулемети та гармати [2, с. 4]. Сучасні дослідники вказують на значно більшу кількість невдоволених селян. Так, за даними О. Полянського, в Україні воювало близько 150 тис. повстанців [4, с. 12]. “Село не з нами!” – з тривогою відзначив головраднаркому Х. Раковський. В. Ленін, проаналізувавши ситуацію, у жовтні 1920 р. невтішно констатував: “Ми беремо хліб із Сибіру, беремо хліб з Кубані, але не можемо взяти його з України, бо там кипить війна, і Червоній Армії доводиться боротися проти банд, якими вона кишить” [5, с. 346].

Принциповим є той факт, що повстанський рух охопив всю територію республіки. Навіть у східних регіонах, де природно-географічні умови несприятливі для партизанської боротьби (немає великих лісових масивів або гір тощо – навкруги степ, в якому переховувалися військовим підрозділам повстанців надзвичайно складно), був організований активний спротив. Наприклад, на території Донської губернії діяли селянські повстанські загони: Білокобильського, Блохи, Камсєва, Каменюка, Карлова, Колесникова, Лимаренка, Лодиря, Махна, Назарова, Фоми Повстанцького, Саєнка, Солодова, Терезова, Тяпкіна, Шаповалова, Яшєнка та багатьох інших. У Старобільському повіті на початку 1921 р. воювали загони: Лимаренка Андрія (250 піхотинців та 50 вершників, мали на озброєнні 10 кулеметів); декілька загонів Зайцева та Волоха – по 80-100 бійців на тачанках. Окрім цього, діяли ще декілька військових формувань (по 20-50 бійців), керівники яких залишилися невідомими [6, арк. 127]. На Донеччині чинила спротив радянській владі більша кількість повстанців, ніж на Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині, Одещині разом узятих. За кількістю бійців регіон поступався лише Київщині [7, с. 246-247].

Навіть запровадження НЕПу не знизило напруги в суспільстві. Продподатки збирали використовуючи перевірні жорсткі методи: репресії, взяття заручників, залякування і пограбування села. Зауважимо також, що в деяких регіонах навіть після проголошення нової політики, продрозкладка скасована не була. Так, на нараді при Донському губвиконкомі, яка відбулася за участі наркомпрода 7 червня 1921 р., прийнято рішення “розкладку зберегти в повітах Таганрогському, Маріупольському, Гришинському” [8, арк. 1].

Вісті з села скидалися на військові зведення. Загалом за 1921 р. в республіці сталося 1376 збройних нападів повстанців на населенні пункти, 259 – на радянські органи влади, 342 – на промислові та продовольчі установи і підприємства [9, с. 189]. На боротьбу радянська влада кинула всі сили: Червону армію (ЧА), міліцію, частини особливого призначення, збройні загони КНС. Вже І всеукраїнський з’їзд КНС ухвалив постанову про створення у кожному повіті України кавалерійської сотні з незаможників. Перемога над Білою армією дала змогу залучити до боротьби досвідчених військових командирів і найбільш боєздатні й перевірені частини: корпус червоного козацтва В. Примакова, 25-ту Чапаївську дивізію, 44-ту стрілецьку І. Дубового, 9-ту кавалерійську Г. Котовського, 51-ту стрілецьку В. Блохера та ін. У серпні 1921 р. в УСРР дислокувалося щонайменше 14 стрілецьких і 4 кавалерійських дивізій, окрема прикордонна дивізія особливого відділу КВО (3 бригади),

технічні частини, асроплани, 23 бронспойзди тощо [10, с. 326]. За наказом командувача Збройних сил України та Криму М. Фрунзе у 1921 р. у частинах ЧА було введено спеціальні журнали воєнних дій, які фіксували інформацію про сутички з “бандами”. Для боротьби з селянами у січні 1921 р. організовано мерсжу нарад по боротьбі з бандитизмом. Перша Всеукраїнська нарада КП(б)У (травень 1921 р.) постановила: “Щоб наради по боротьбі з бандитизмом засідали, принаймні, двічі на тиждень, а в особливо загрозливих районах і частіше” [11, с. 145].

З огляду на важливість промислового потенціалу регіону, а також масштаб опору радянській владі, на Донеччину двічі особисто приїжджав голова Всеросійської Надзвичайної комісії (ВНК) Ф. Дзержинський. Взимку 1921 р. проведена під його керівництвом колегія Донської губчска ухвалила, що “губернській НК передаються військові частини, які одночасно будуть вести енергійну боротьбу з бандитизмом” [12, с. 121-122]. У лютому 1921 р. було сформовано Донську дивізію ВУНК, якій було передано для боротьби з повстанцями бронспойзд. У березні того ж року в регіон за особистим розпорядженням Ф. Дзержинського “для підсилення” скеровано велику групу російських чекістів. Призначений наприкінці 1920 р. головою Донської губчска К. Карлсон отримав надзвичайні повноваження у боротьбі з “бандитами”. Зазначимо, що довіру він виправдав. Вже 21 жовтня 1921 р. В. Балицький, який на той момент тимчасово виконував обов’язки голови ВУНК, клопотав про нагородження К. Карлсона орденом Червоного Прапора за проведену “велику роботу по ліквідації махновщини та низки інших великих банд – Камснюка, Зайцева, Золотого Зуба”. Щоправда, орден К. Карлсон отримав лише у 1923 р., а тоді спеціальною постановою колегії ВУНК від 17 грудня 1921 р. його нагородили золотим портсигаром із написом “За викорінення бандитизму та успішну боротьбу на економічному фронті від колегії ВУНК” [12, с. 121-122].

Також рішеннями місцевих органів влади організували судові “надзвичайні трійки”. Приміром, Маріупольський виконком у травні 1921 р. постановив створити таку трійку “у зв’язку з бандитизмом, який не вщухає в повіті та протидією куркульського елементу” з правом виносу вироку “аж до вищої міри”. Членами трійки призначено Патрушева, Ярошука, Уралова [6, арк. 82]. Жорстокість каральних акцій та застосування “вищої міри”, породжували активну протидію. Червоний терор провокував повстанців, тому протистояння загострювалося. Невдоволені селяни знищували представників радянської влади. Так, улітку 1921 р. загін Камснюка, намагаючись вирватися з оточення червоноармійських частин, окрім ведення боїв із регулярною армією був змушений вступати у сутички із бійцями КНС, а також партійно-радянським активом. У селі Щегловці 22 червня у бою з бійцями цього загону загинули міліціонери і три активісти. Наступного дня в селі Картушино – загинули голова виконкому та землемір, а в сусідньому селі Ілларії военком і двоє активістів. Незважаючи на значні втрати (понад півтори сотні вбитих та полонених), довелося кинути частину зброї і дві гармати, повстанцям вдалося вирватися з оточення та зберегти близько 150 вершників і кулемети [13, с. 2].

Озброєння комнезамів у прагненні сформувані із них військові загони, перед якими ставили завдання ведення активних воєнних дій із повстанцями, теж призводило до нових чисельних жертв. Наприкінці 1921 р. тільки у Старобільському повіті загинуло 75 членів комітету незможних селян, які були змушені воювати фактично “проти всіх”. 14 осіб загинуло у боях із загonom Камснюка, 12 людей – у протистоянні із бійцями Зайцева, 6 людей КНС втратив під час облоги на загін Карлова тощо [14, арк. 4-14]. Акцентуємо на тому, що всупереч офіційній пропаганді “бандити” отримували масову підтримку населення, що надзвичайно ускладнювало каральні акції. Приміром, командир червоного батальйону, перед яким влітку 1921 р. було поставлене завдання ліквідації “бандитизму” поблизу міста Бахмут, у своїх звітах повідомляв про великі та дрібні сутички із повстанцями, перстраховував власні втрати і захоплені трофеї (26 червня 1921 р. відбито у повстанців 2 кулемети системи “Максим”, один кулемет “Кольт”, набої та снаряди), водночас батальйон був безпорадним. Жодної інформації щодо вбитих чи полонених “бандитів” він повідомити не зміг. Місцеві мешканці задалегідь інформували повстанців про всі пересування червоного батальйону, тож і всі воєнні дії перетворилися на нескінченну гонитву донецьким степом [6, арк. 59].

У доповідній записці від 9 лютого 1921 р. С. Камснюк інформував Л. Троцького, що в республіці діють військові формування трьох видів:

1. Організовані повстанці, які користуються активною підтримкою місцевого населення і за сприятливих обставин можуть повернути на свій бік тисячі бійців.

2. Збройні угруповання (як малочисельні, так і доволі великі), які пов’язані із місцевим населенням, але не мають масової підтримки.

3. Кримінальний бандитизм, боротьбу із яким селяни усіляко підтримують і навіть намагаються поборювати власними силами [15, с. 65].

Радянська влада вважала, що найбільш небезпечними є насамперед “бандити” першої і другої груп. “Ліквідація бандитизму” перетворилася на масові каральні акції проти місцевого населення. Як свідчать документи, більшість населення не вважали повстанців “бандитами”, а, навпаки, сприймали їх як рятувальників і захисників: “Незабаром прийде Махно, поляки і Врангель, котрі не дадуть збирати податок, комуністи не підуть брати податок там, де є банда” [7, с. 246]. Вирішальним моментом стала, як мусила констатувати навіть офіційна преса того часу, “цілковита підтримка сільським населенням” повстанського руху [16, с. 178]. Це твердження також руйнує міф про “бандитизм” повстанців. У секретному зведенні Державного політичного управління (ДПУ) по Донській губернії акцентовано, що вбивства, пограбування та інші бандитські прояви здійснюються насамперед колишніми кримінальними елементами, участь у бандитських угрупованнях селян – незначна [17, арк. 339]. Отже селяни насамперед брали участь не у кримінальному, а у повстанському політичному русі. Мав місце активний спротив радянській владі.

У 1921 р. у ряді губерній України почався голод. Нові архівні документи, введені у науковий обіг, переконливо свідчать, що головною метою голоду була саме каральна функція – впливовий удар по селянському повстанському русі. Дану точку зору – покарання голо-

дом, підтверджує той факт, що тільки за перший тиждень червня 1921 р. Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Раднаркомі УСРР тричі розглядала питання “Про продовольчі репресії бандитських гнізд”. Наслідком цих засідань стала інструкція щодо проведення репресій продовольчого характеру проти українського селянства [18, арк. 14-19]. Наслідки каральних акцій, які підсилювалися стихійним лихом – посухою, вражали своїм розмахом та жорстокістю.

У 21 повіті п’яти південних губерній (Одеська, Миколаївська, Катеринославська, Запорізька і Донська) селяни не зібрали навіть посіяного. У 10 інших повітах вказаних губерній збір зернових не перебільшував 5 пудів на душу населення [19, с. 197-198]. Відмова Раднаркому під керівництвом В. Леніна від реальної допомоги тим, хто голодував, від міжнародних організацій, замовчування самого факту голоду в Україні, силові методи вилучення хліба, максимально погіршили продовольчу ситуацію. У зверненні до Центральної комісії допомоги голодуючим керівники Донського губвиконкому зазначили: “Голод у Донбасі набрав... жахливих розмірів. Голодує до п’ятисот тисяч людей. Селяни у відчаї риють собі могили, не відчуваючи реальної допомоги. Досі в центру не одержано ні зернини” [20, с. 85]. Хлібом постачали лише міський пролетаріат – робітників шахт, а із сіл Донеччини хліб вивозили. На 15 січня 1922 р. з губернії вивезли 120 тис. пудів хліба [19, с. 199]. Жодна з голодуючих губерній не була звільнена від податку. Питання “допомоги” селянам, які конали від голоду, влада вирішила у властивій для себе репресивній манері. На всіх шляхах та вузлових залізничних станціях діяли так звані загороджувальні загони.

У умовах терору та голоду повстанські загони не мали перспектив і були або знищені, або самоліквідовувалися. Характерним може стати приклад отамана зі Старобільського повіту (Донеччина) – Каліновського, який спробував зібрати армію для “визволення України” (важливим є те, що були висунуті не лише економічні, а й політичні завдання – здобуття незалежності країни). Однак, сім’ї повстанців конали з голоду, доведені до крайнього відчаю, люди розійшлися по домівках. “Армію” зібрати так і не вдалося, товаришів Каліновського заарештували, отаман уникнув покарання і продовжував боротьбу самотужки у глибокому підпіллі [21, с. 3].

У постанові політбюро ЦК КП(б)У від 28 червня 1921 р. зазначено: “Звернути увагу т. Фрунзе на невідповідність терміново вигнати Махна з Полтавщини до однієї з голодних губерній, якщо неможливо його швидко ліквідувати” [22, с. 11]. Надзвичайно важливим є і той факт, що продовольчі репресії бандитських гнізд, які тривали й довели свою ефективність на початку 1920-х рр., практикували й в наступні роки як превентивно-репресивні заходи. Терором і голодом можна було знищити повстанський рух, проте марно було очікувати, що такі дії схилять селян до підтримки радянської влади. Важливим свідченням є, наприклад, повідомлення червоноармійця 3-го полку зв’язку С. Грибинукова, яке він надіслав особисто на ім’я голови ВУЦВК Г. Петровського у травні 1925 р. “Повернувшись із семиденної відпустки в село Черкаський Брод Новосветловського району Луганського округу Донецької губернії, бачив:... міліція б’є селян прикла-

дами, відбираючи у них худобу. Голова сільради – партійний, щоденно виконує директиви партії і Радянської влади за пляшкою самогону. Кооперация на селі на 100% торгує горілкою. Партія та комсомол на селі є загороджувальним загonom, що відбирає в селян вугілля, яке вони купують для опалення...”. Багато чого побачив червоноармієць у своєму селі, тож і висновок звучав категорично “селяни самим консервативним чином налаштовані проти Радянської влади” [17, арк. 504].

Голод на селі в підрадянській Україні став буденним явищем. Приміром, у 1925 р., у Білокуракинському районі Старобельського округу Донської губернії, де свого часу активно діяли численні повстанські загони, були зареєстровані випадки опухання з голоду, 70-80% населення харчувалося сурогатами. По Луганському округу стан був ще гіршим, люди їли траву та жолуди. Комісія, яка займалася обстеженням недорідних районів Старобельського та Луганського округів у своєму звіті від 25 лютого 1925 р. доповідала: “Зростання до величезних розмірів гостро-шлункових захворювань” внаслідок харчування непридатними для їжі продуктами, “цинга стала звичайним явищем на селі” [17, арк. 293-295]. У листуванні, яке було призначене тільки для службового користування, наголошували на тому, що цифри офіційних доповідей про голод не перебільшені, а навпаки свідомо занижені [23, арк. 29].

Отже, каральними акціями – терором і голодом антибільшовицький повстанський рух опору в українському селі на Донеччині було подолано. НЕПівський “відступ” – лібералізація економіки супроводжувалася активним використанням терористичних методів. Саме вони в умовах нової економічної політики повинні були зцементувати владу більшовиків.

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / С. В. Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.; Литвин В. М. Україна: міжвоєнна доба (1921-1938 рр.) / В. М. Литвин. – К.: Альтернативи, 2003. – 512 с.; Ресніт О. П. Україна між світовими війнами (1914-1939 рр.): Події. Люди. Документи. Нариси історії / О. П. Ресніт, І. А. Коляда. – К.: Школа, 2004. – 542 с.; Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 рр.: Суспільно-політичний та правовий аналіз: у 2 кн. / І. Г. Білас. – К.: Либідь-Військо України, 1994. – Кн.1. – 432 с.; Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. – К.: Абрис, 1997. – 607 с.; Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов. – Тернопіль: Збруч, 1999. – 482 с.; Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження / В. М. Нікольський. – Донецьк: ДонГУ, 2003. – 624 с. та ін.
2. Трифонов І. Классы и классовая борьба в СССР в начале НЭПа (1921-1923 гг.) / И. Трифонов. – Л.: Изд. Лен. ун-та, 1964. – 311 с.
3. Ганжа О. І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР / О. І. Ганжа. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – 42 с.
4. Полянський О. Український рух опору в 1921-1939 роках / О. Полянський. – Тернопіль: “Підручники & посібники”, 2004. – 64 с.
5. Ленін В. І. Заключне слово на нараді голів повітових, волоських і сільських виконавчих комітетів Московської губернії. 15 жовтня 1920 р. / В. І. Ленін // Повне зібрання творів. – Т.41. – С. 344-348.
6. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. Р-1146. Донецький губернський комітет Рад робочих, селянських і червоноармійських депутатів. – Оп.2. – Спр.91. Циркуляр ВЦК УСРР, НКВД, приказ Донгубисполкома о сдаче огнестрельного оружия, протоколи засідання міжведомственного совещания, доклады и сводки о работе Донгубсовнархоза, перепис-

У червні 1952 р. на суд освітянської громади було виставлено карикатуру, яка проводила паралель між нацистським режимом Німеччини та урядуванням демократичного кабінету Г. Трумена у Штатах. Поштовою до створення карикатури слугували події на острові Кочжедо біля південного узбережжя Кореї. У ході війни на ньому було створено табір для військовополонених № 76, де було помічені факти знущання над бранцями. У травні 1952 р. у ході повстання китайсько-корейських полонених та захоплення у полон американського бригадного генерала Додда ця інформація стала відома світові. Радянська пропаганда не могла не відреагувати на це, за критикою американського антигуманного ставлення до людей приховуючи власні тотожні, а часом і більш “вишукані” способи знущання. У довжину усієї карикатури внизу намальований силует концентраційного табору: силуети чорних дерев’яних будиночків, димарі печей, шибениці із зашморгами на вітру та зграями птахів над ними у високому чорному небі. Уздовж усього силуету назви концентраційних таборів Третього Рейху “Освенцім”, “Майданек” та “Кочжедо” (який одразу ж охрестили корейським Майданском). Головними особами карикатури є дві фігури, що стоять, як два велетня, над силуетами таборів. Один із них – це скелет Адольфа Гітлера. Його череп із специфічними вусами, наскрізь прохромлений штиком, ганчіркою підв’язаний до шолома зі свастикою. Через плече у нього перевішений пістолет-кулемет МР-40, на поясі з бляхою у вигляді свастики висить кобура. На грудях видніється залізний хрест. У правій кістлявій руці з обірваними рукавами він тримає кинджал. Обірвані штани ледь доходять до кістлявих колін, а ноги взуті у чорні кирзові чоботи, здається, що він іде по морю крові. Ліва рука Гітлера-скелета лежить на плечах друга, до якого він схилився головою. Другий дієвець карикатури так само по-дружньому поклав руку на плече Гітлерові. У нього каска з надписом “USA”. Він уособлює “американське зло”, проте, зовсім не схожий на президента Г. Трумена. Скоріше за все це карикатурне зображення Першого Головнокомандувача Союзних військ Д. Ейзенхауера. Той зображений з чорними окулярами та широкою посмішкою. Через плече у нього перевішений здоровенний шприц, що нагадує автомат (натяк на бактеріологічну війну США у Кореї). З пояса звисає кобура. У лівій руці у нього величезна сокира. І сама лівця, і ноги американця, і сокира рясно криті кров’ю. А біля малюнка, ніби наголос, підпис: “Американська вояччина йде шляхом німецької тиранії” [3].

Звичайно, у коловороті нагнітання антиамериканської істерії, викладач педагогічного інституту Вінниці не міг обійти “прогнилої”, “антигуманної” американської педагогіки. У вересні, коли советська дівтора пішла до школи, на сторінках “Радянської освіти” надрукували його роботу про покращення освітнього середовища США. Карикатура нагадувала комікс і складалася із чотирьох пов’язаних єдиним змістом картинок, які мали б показувати, що новий навчальний рік у школах США розпочався. Перша мала підпис “... у нових приміщеннях”. На передньому плані стояло двійко хлопчаків із зошитами в руках та з обуреними обличчями. Позаду напіврозвалений сарай, на стіні якого закреслено слово “Куриць”, а під ним новий надпис “Школа”. У маленькі дверцята, що

ледь тримаються на петлях, на рівні другого поверху по драбині сходять курка, а на дахові кукурякає півень. На задньому ж фоні стоїть висока триповерхова будівля, над входом до якої напис “Школа” замінений на надпис “Казарма”, а перед входом вправляються у муштрі солдати.

Під другим малюночком підпис “... за єдиним розкладом”. На фрагменті карикатури два листки. На одному початок англійського алфавіту, який для підсилення негативного ефекту названий “Американською азбукою”. Проте, видимі лише дві літери – “А” та “В”. Під літерою “А” слово-приклад “АТОМ”, під літерою “В” – “БОМБА”. Цікавим є й розклад уроків на сусідньому листкові. У ньому дві графи – “День” та “Які уроки”. У понеділок вивчається американська азбука, у вівторок те, як шпигувати за своїми батьками; у середу – атомні уроки, у четвер показують навчальний фільм “101 вбивство”, у п’ятницю прививають американський спосіб життя, а в суботу проводять практичні уроки з того, як красти та грабувати. Третій малюночок підписаний “... в обладнаних приміщеннях”. За зразковий кабінет подано справжній “куточок садиста”. На малюнку зображено стіл з табличкою “Шкільні унаочнення”. Проте, на ньому лежать дві гранати, шприц з отрутою, ядерна босголова та скринька з черепом з надписом “Напам’ям”. Поруч на стіні висять сокира, пістолет та кинджал. А на полицях біля двох шприців безліч пляшечок з етикетками “чума”, “сан”, “тиф” та “холера”. Останній, четвертий, малюнок має назву “... під керівництвом досвідчених учителів”. На ньому у темному провулку на фоні хмарочосів стоїть переляканий перехожий з піднятими догори руками. А на нього наставляють пістолети трос: двоє дідів та “учитель” у гсмному плащі, капелюсі та чорною пов’язкою на очах [4].

У жовтні 1952 р. під об’єктив вінницького освітянина потрапили звершення СРСР у четвертій п’ятирічці. Вони мали стати аргументом на користь миротворчої та будівничої місії Союзу на противагу руйнації з Заходу. Та аргументом у цій борні була пропаганда, яка здійснювалася через центральний друкований орган партії. Не даремно ж підпис до карикатури неозначено говорив: “Вороги миру бояться Правди”. Центральне місце на малюнку займала художня копія передовиці газети за 20 серпня 1952 р. На ній можна прочитати два абзаци з проспекту ЦК ВКП(б) “Директив XIX з’їзду партії по п’ятому п’ятирічному плану розвитку СРСР на 1951–1955 роки”. Під гаслами про мирний розвиток радянської економіки репродукція відкритого 31 травня 1952 р. Волго-Донського каналу. Над першим шлюзом каналу величезний транспарант “СТАЛІН – це МИР”. Найімовірніше, що це зображення відкриття каналу імені В. І. Леніна 27 червня, бо кризь шлюз проходить прикрашений прапорами зашморганний теплохід “Йосиф Сталін”, який того рік здійснив для цього спеціальний рейс. На березі видимі труби великих індустріальних будов, а позаду – одна із Сталінських висоток Москви. Найвірогідніше, це 176-метровий житловий будинок на Котельницькій набережній Москви. Ця 76-поверхова будівля у гирлі річки Яузи була побудована саме 1952 р. У лівому кутку карикатури “темна четвірка” перелякано і одночасно агресивно визирає з темноти ночі, що окутала Нью-Йорк. На задньому фоні чорніють хмарочоси Уолл-Стріт 40 (Трапм Білдінг) та

Вулворт Білдінг. У морозі попереду стоїть президент США Г. Трумен у костюмі з краваткою та в чорних окулярах. Права рука гнівно стиснута, обличчя викривлене гримасою роздратування. Лівий рукав смокінга обдіраний, рукав сорочки колориті американського прапора зачочений по лікті, а у лівій руці Президент стискає боеголовку. За ним стоїть переляканий Президент Франції Венсан Оріоль із задерними догори вусами. У француза на костюмі є погони із позначками “US”, що мало б підкреслити залежність уряду республіки від США. Над ними стоїть товста фігура прем’єра Британії Уїнстона Черчилля. У нього у правій руці запалена димова шашка. Її дим стелиться над “втіленнями зла” і затуляє Нью-Йорк. У диму проступають літери “агресія”. Замикає компанію Головнокомандувач збройних сил Союзників Д. Ейзенхауер. На кокарді його картуза уже відомий символ долара – візитівка карикатур М. Славського. А в руках майбутнього лідера США – “План нової війни” [5].

Остання робота з критики міжнародної політики країн Заходу повоєнного семиліття побачила світ у грудні 1952 р. вона носила назву “Вогнища агресії”. У центрі композиції – американсь-пузань. На дядечку Семові з козиною борідкою одянений фрак, ледь сходять на пузі білі штани, а на голові полатий циліндр з надписом “USA”, щоб не було сумнівів у тому, хто роздуває війни у світі. Він стоїть ніби на двох різних островах посеред моря, з’єднуючи їх. Права нога на більшому острові, на якому написано “Західна Німеччина”, ліва – на меншому з надписом “Японія”. На кожному з островів стоять повернуті в різні боки від Дядечка Сема величезні ковальські міхи, що нагнітають повітря. Над одним табличка “Аденауер”, а замість соши – голова канцлера ФРН у касці зі свастикою на ній. На прогилежному міхові надпис “Йосіда” та голова прем’єра Японії в окулярах. З рота кожного політика виривається повітря, яке роздуває вогнища, у думу яких проступають два надписи “Агресія”. Дядечко Сем задер високо руки та смикає за дві мотузки, що кріплять через два інженерних блоки до міхів, нагнітаючи повітря. На одному колісці блока напис “Північно-Атлантичний блок”, на іншому – “Тихоокеанський блок”. Вісі блока закріплені двома символами “\$”. А над карикатурою слова Г. Маленкова, який засуджував правлячі кола США за ремілітаризацію Західної Німеччини та Японії [6].

Зробімо аналіз образів, ужитих у карикатурах та періодичність їхнього вживання. Із 10 карикатур беззаперечно усі 10 мають нести або ж прихований, або ж прямий посил: “СРСР – єдиний бажальник миру у світі”, що видно чи то із самого образу, чи то з підпису до нього. На 8 малюнках присутня зброя чи засоби тортур (гармати, гаубиці, літаки, автомати, гранати, боеголовки, сокири, ножі, дубинки, револьвери, шприці з отрутою, хімікати, вибухівка, штики, зашморг та кайдани). На 5 карикатурах зображено символ американської валюти “\$” з відверто негативним підтекстом.

На 4 намальована німецька свастика (чи то відверто на шевронах, касках, чи приховано – у фігурах). Також 4 карикатури присвячені питанню ремілітаризації Німеччини після Другої світової війни. Чотири рази Британія змальована як країна-попільник розгортання

нової війни. На 4 картинках з 10 використана символіка птахів (голуб – мирний СРСР, круки – ворожі США та Третій рейх, кури – дурні американські діти, чайки – мирне небо СРСР). Так само на 4 малюнках критикується образ головнокомандувача об’єднаних союзницьких військ Д. Ейзенхауера. Три карикатури торкають проблеми корейської війни. Із 10 малюнків інші 3 змальовують Уолл-Стріт як осереддя світового зла. Президент Франції Венсан Оріоль присутній також у 3 комічних епізодах. Тричі Франція постає залежною від долара та опалювачкою нової війни, як тричі на карикатурі присутне поняття військово-політичного блоку. По двічі зустрічаються образи прем’єрів Британії Клімента Еттілі та Уїнстона Черчилля, прем’єра Японії Йосіди Сінуру та Президента США Гаррі Трумена. На 2 малюнках Англія, як двічі й Японія, пов’язується із фінансовою залежністю від Штатів. По два рази М. Славський звертався до образів тюрем та таборів (в’язниця для злочинців Третього рейху, концтабори Майданек та Освенцім і табір військовополонених Кочжедо). На 2 малюнках зустрічаються папки з планами нової війни, на двох є школи (дитяча та військово-злочинна).

По одній карикатурі присвячено темам німецького мілітарного бізнесу, пограбуванню, та періодиці (“Правді”). Один раз на малюнках з’являються діти, Адольф Гітлер, Президент КНР Чан Кайші, бандити, канцлер ФРН Конрад Аденауер. Одной згадки удостоївся верховний командувач Німеччини Джон Маккой та Президент Червоного Хреста Пауль Ротгер. Та по одному образливому малюнку присвячено “залежності” від США Червоного Хреста та ООН. Як бачимо, карикатури у педагогічній пресі майже повністю дублювали офіційно-охоронну версію світового ладу. А педагоги продовжували перебувати у тенетах ідеологічної пастки. А часто й самі були тими, хто наставляв її ближнім і задурював голову антизахідними жахіттями. Наслідки цього у 2014 р. якнайгіршим чином проявили себе на Сході України, коли російська пропаганда пробудила посянні колись в СРСР зерна пустопорожнього страху перед “фашистами заходу”.

Список використаних джерел

1. Славський М. В Уолл-стрітській школі шпигунів // Радянська освіта. – 26 січня 1952. – № 4. – С. 4.
2. Славський М. Американський адвокат і його швейцарський помічник // Радянська освіта. – 12 квітня 1952. – № 15. – С. 4.
3. Славський М. Кривавим шляхом // Радянська освіта. – 28 червня 1952. – № 26. – С. 4.
4. Славський М. Новий навчальний рік у США розпочався // Радянська освіта. – 6 вересня 1952. – № 36. – С. 4.
5. Славський М. Вороги миру бояться правди // Радянська освіта. – 4 жовтня 1952. – № 40. – С. 4.
6. Славський М. Вогнища агресії // Радянська освіта. – 20 грудня 1952. – № 51. – С. 4.

References

1. Slavs'kyu M. V Uoll-stritiv's'kiy shkoli shpyhuniv // Radyans'ka osvita. – 26 sichnya 1952. – № 4. – S. 4.
2. Slavs'kyu M. Amerykans'kyu advokat i yoho shveytsars'kyu pomichnyk // Radyans'ka osvita. – 12 kvitnya 1952. – № 15. – S. 4.
3. Slavs'kyu M. Kryvavym shlyakhom // Radyans'ka osvita. – 28 chervnya 1952. – № 26. – S. 4.
4. Slavs'kyu M. Novyy navchal'nyy rik u SSHA rozpochavsya // Radyans'ka osvita. – 6 veresnya 1952. – № 36. – S. 4.
5. Slavs'kyu M. Vorohy myru boyat'sya pravdy // Radyans'ka osvita. – 4 zhovtnya 1952. – № 40. – S. 4.

6. Slavs'kyu M. Vohnyshcha ahresiyi // Radyans'ka osvita. – 20 hrudnya 1952. – № 51. – S. 4.

Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer of cultural studies sub-department in V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenko.ov@gmail.com

Anti-western hysteria in caricatures of educators of Ukrainian Soviet Socialist Republic of postwar seven-years period (2)

Article illustrates the evolution of the views of teachers of pedagogical institutes of the Ukrainian SSR of the postwar period (1945-1952) on the international situation. Application of the method of content analysis of educational media made it possible to trace anti-American positions among teachers and students; to track the value of attention to various political figures and world events. Reproduced sequence of making teachers believe in the decay of the West and the peacefulness of the USSR. An assessment of the main directions of ideological warfare teachers in geopolitics is made in the paper, too.

Keywords: Pedagogical Institute, caricature, international politics, the bipolar world, the post-war Ukraine.

Лукьяненко А. В., кандидат исторических наук, ст. преподаватель кафедры культурологии, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

Антизападна істерія в карикатурах педагогов УССР післявоєнного семиліття (2)

Иллюстрируется эволюция взглядов педагогов пединститутсов УССР по послевоенного периода (1945-1952 г.) на международное положение. Примененные методы контент-анализа педагогической прессы позволило проследить нарастание против-американской позиции в среде преподавателей и студентов; отследить соотношение внимания к различным политическим деятелям и событиям мирового значения. Воспроизведена последовательность убеждения педагогов страны в загнивании Запада и миролюбии СССР. Проведены оценки основных направлений идеологической войны педагогов в сфере геополитики.

Ключевые слова: педагогический институт, карикатура, международная политика, биполярный мир, послевоенная Украина.

* * *

УДК 377.8:378(477-25)(=162.1)

Мищенко І. В.

аспірантка кафедри історії України, Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка (Україна, Хмельницький), annolli@yandex.ru

УМОВИ НАВЧАННЯ ТА ПРОЖИВАННЯ СТУДЕНТІВ ПОЛЬСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ В КИЄВІ (30-і РР. ХХ СТ.)

Розглянуто умови навчання та проживання студентів Польського педагогічного інституту в Києві після його реорганізації у 1933 р. Дослідження базується на архівних матеріалах.

Ключові слова: Польський педагогічний інститут, освіта, студенти, умови проживання та навчання, міст навчання.

Питання міжнародних відносин всередині країни є важливими на сьогодні для розбудови нашої молоді держави. Метою статті є вперше дослідити фрагмент щоденного життя та умов навчання польських студентів у Києві в першій половині 30-х рр.

У 20-30-х рр. ХХ ст. поляки в Україні отримали можливість для розвитку власної освіти та культури. Наслідком проголошеної політики “корснїзації” стало масове відкриття польських шкіл, а згодом середніх та вищого навчального закладу. Ним був утворений у 1930 р. в Києві Польський інститут соціального виховання (Інститут народної освіти) недовзі реформований у Польський педагогічний інститут. Це був єдиний в СРСР (і в Україні зокрема) вищий польський педагогічний навчальний заклад [1, арк. 60].

1 березня 1933 р. на посаду професора, завідувача кафедри політичної економії призначено Ю. Д. Бодняка. Він став і директором інституту [2, арк. 55].

В першу чергу було запроваджено викладання фізвиховання та військової підготовки, яким до цього часу взагалі не приділялося ніякої уваги. Але це питання ставилося досить гостро, оскільки навіть у школах фізична підготовка була направлена на забезпечення обороноздатності у разі збройного нападу. А у вищих навчальних закладах тим більше. У методичній записці про фізичну підготовку та оборону країни зазначалося: “Загроза збройного нападу на СРСР – країну будівництва соціалізму, стає щораз реальніше. Гарячкове готування до війни капіталістичних країн, нечуваній зріст озброєнь – спрямовано передусім проти СРСР. За таких умов зміцнити обороноспроможність країни є найважливіше рішення дня. Школа не може стояти осторонь від цього завдання. Фізичне виховання школярів, виховання фізично і морально здорової зміни є однією з найважливіших ланок у роботі школи, в справі зміцнення обороноспроможності країни. Кожен учитель повинен чітко усвідомлювати значення всебічного виховання в школі для оборони країни...” [2, арк. 43].

Отже, в такому контексті потрібно було неодмінно запроваджувати заняття з військової підготовки та фізичного виховання в інституті. Зрозуміло, що тут потрібно було докласти максимум зусиль, оскільки за часів старого керівництва був відсутній і спортивний інвентар і будь-яке спортивне обладнання та медичний огляд студентів. Уже на початку 1933 року в інституті було 9 груп I курсу, 5 груп II курсу, 4 групи III курсу – всього 380 чоловік [3, арк. 11].

Навчання проводилося в поза лекційний час на що було виділено 820 годин. В ході навчання студенти складали іспити на отримання значка ГТО (“Готовий до праці та оборони”) при отриманні якого крім іспитів враховувалась також і успішність, і дотримання санітарних вимог. Варто зазначити, що іспити з фізичної підготовки складали також і викладачі. І, вочевидь, іспити були серйозними, оскільки з 12 викладачів значки отримали лише 6 [3, арк. 4].

“Значковці-студенти” використовувались для проведення різних масових робіт, таких, наприклад, як ранкова фізична зарядка, організація змагань та ін. Ранкова фізична зарядка була обов’язковою. Вона проводилась систематично: взимку прямо в кімнатах гуртожитку, а влітку – перед гуртожитком. За проведенням зарядки встановлювався суворий нагляд і у випадку ухилення від занять одразу повідомлялось у військовий кабінет. Крім того, дирекцією інституту було виділено 6 тис. карб. для забезпечення спортивним інвентарем [3, арк. 5].

Також, НКО були внесені зміни щодо організації навчання: якщо раніше (до 1933 року) у більшості пединститутах не було затверджено ні кількості відділів, ні предметів, які викладалися, то починаючи з 1933 року було утворено предметні відділи для всіх пединститутів (в тому числі і польського). Їх повинно було бути 14. Але у ППІ діяло лише 12 (позашкільний, дошкільний, шкільно-педагогічний, лінгвістичний, економічний, географічний, історичний, математичний, фізичний, хімічний, мовно-літературний, біологічний) [4, арк. 34].

На всіх відділах викладалися лєнінізм, істмат і діамат, педагогіка, політекономія, економ політика, економічна географія, польська мова, іноземна мова (німецька), психологія, педологія, основи виробництва та ін.

Причому на всіх відділах на одні і ті ж предмети було виділено різну кількість годин, і викладалися вони на різних курсах. На 3 та 4 курсах значна увага приділялась педагогічній практиці [5, арк. 23].

Досить цікавим є той факт, що керівництво інституту не зовсім дотримувалося наказів наркомату освіти, оскільки в планах на історичному відділенні взагалі не було історії Польщі, а в інституті на це виділялося 200 годин (на рівні історії КП(б)У та ВКП(б)). До того ж, і інші плани НКО інститут повністю не виконував: існувало багато випадків, коли через нестачу викладачів чи за сприяння інших чинників викладання окремих предметів відводилося значно менше годин. Так, наприклад, на історичному відділенні із запланованих 360 годин на Нову історію викладалось лише 300; із 370 запланованих на історію Росії та СРСР – 320 годин; із 270 на історію України – 240 годин [6, арк. 190].

Новим керівництвом інституту було одразу розгорнуто масову роботу по вербуванню студентів осіннього набору, очевидно він не бажав розділити долю попереднього директора. До осені 1933 р. планувалося додатково набрати 270 студентів, доводячи контингент до 650 чоловік. Крім того, – 300 осіб планувалося набрати до робітфаку та 35 осіб до аспірантури [6, арк. 156].

Але вже в перші три тижні вербувальної роботи виникли значні труднощі і перешкоди. “Вербувальники” розсилались по школах-семирічках, де спостерігалось явище “неправильних” політичних поглядів, “перекручування національної політики партії”. Те ж саме відбувалось і в середній школах [6, арк. 98].

Оскільки існувала гостра нестача польських педкадрів, які були терміново необхідні радянському керівництву для виховання молоді у відповідному партійному середовищі, інститут був змушений звернутися до українських і російських технікумів і інститутів з метою перевести до нього студентів, які б бажали навчатися у ППІ у Києві. Але і тут керівництво інституту зустріло пасивне, подскуди навіть різке ставлення до їх прохання з боку дирекції багатьох технікумів і інститутів. Так, наприклад, директор інституту в Умані “перекручуючи національну політику партії” в питаннях культурного будівництва не тільки відмовився перевести студентів-поляків бажаних перейти до ППІ (якщо такі, звичайно були), а й заборонив представнику інституту розмовляти зі своїми студентами. Аналогічні випадки зустрічались і в інших інститутах (зокрема Вінницькому) [6, арк. 87].

Разом з тим, частина директорів, наприклад Жмеринського технікуму та ін., прихильно віднеслись до укомплектування ППІ і вимагали офіційної постанови колегії НКО на право переведення до ППІ студентів-поляків і тих, хто володіє польською мовою за їх бажанням. Таким чином, контингент студентів інституту комплектувався студентами педтехнікумів, робітфаків, інших інститутів, 7-річних шкіл, які висловлювали бажання перевестися чи вступити до інституту [6, арк. 13].

На 1 жовтня 1932 р. загальна кількість студентів становила 385 осіб, а на 1 березня 1933 р. з них залишилось лише 278 осіб. На 1 листопада 1933 р. внаслідок “чистки” залишилось контингенту 1932 р. лише 167 осіб (з 385!); причому на педагогічну роботу було вислано тільки 30 чоловік. Отже на 1 жовтня 1933 р.

контингент студентів становив 403 особи (з них 230 жінок) [7, арк. 33].

На робітфаках навчалось 540 осіб, в аспірантурі 37. Крім того 65 студентів внаслідок “чисток” вибули не закінчивши інститут [7, арк. 34].

Серед студентів було 371 поляк, 10 українців, 4 росіянина, 8 євреїв, 6 білорусів, 2 німці, 2 чехи. Як бачимо, перевага при вступі надавалась полякам [7, арк. 25].

Щороку відбувався значний відсів студентів з інститутів, педтехнікумів. Особливо великий відсоток відсіву був щороку на перших курсах у всіх відділах, оскільки студенти-першокурсники часто не відповідали “правильним” політичним поглядам. Крім того, як визначали самі інститути та технікуми, основними причинами відсіву були, по-перше, академічна неуспішність через недостатню попередню підготовку, так як доводилося набирати студентів з числа тих, хто закінчував семирічки. По-друге, академічна неуспішність була через пернавантаження студентів громадською роботою; по-третє, через несприятливі умови для регулярної учбової роботи студентських гуртожитків; по-четверте, через недостатню харчування студентів в студентських їдальнях. Такий масштабний відсів студентів приносить не лише значні матеріальні збитки державі, а й зривав планові передбачення в справі підготовки кадрів і дезорганізував нормальну учбову роботу пединститутів. Тому управління підготовки педкадрів, починаючи з січня 1934 р., пропонувало директорам пединститутів, в тому числі і ППІ, педтехнікумів провести ряд заходів по боротьбі з відсівом, зокрема:

1. В справі поліпшення харчування: вжити всіх заходів до мобілізації місцевих коштів і поліпшення постачання до інститутів; заздалегідь скласти угоди з місцевими постачальними і заготівельними організаціями, щоб забезпечити безперерійно нормальне харчування студентів до кінця учбового року; налагодити якнайкраще облік продуктів і їх охорону; виділити відповідальних осіб по усіх сферах роботи в їдальнях, буфетах і кухнях та ін.

2. В справі поліпшення гуртожитків: розробити правила раціонального режиму часу студентів, що живуть в гуртожитках; поставити перед громадськими організаціями питання про їхню допомогу щодо налагодження всіх ланок життя гуртожитків, оскільки умови проживання подскуди були далеко не сприятливі для життя і, тим більше, навчання; організувати видання стінних газет, що виявили б кращих студентів в гуртожитках, а також впливати на тих, що порушують дисципліну; провести боротьбу з порушниками режиму та з хуліганством, крадіжками та ін.

3. В галузі академічної роботи: запровадити систематичне і вчасне виявлення по кожному відділу ступені підготовки прийнятих студентів і вживати негайно заходів до підвищення успішності шляхом допомоги відсталим через спеціальні консультації, через додаткові групові заняття з окремих дисциплін. Крім того, для покращення успішності прикріплювати відсталих до кращих в академічному відношенні студентів; виявити причини неуспішності і вживати заходи по ліквідації її, поліпшувати матеріальні умови, розвантажувати від громадської роботи, постачати підручниками, письмовим приладдям тощо [8, арк. 12-17].

Вказуючи на окремі заходи щодо боротьби з відсівом Управління підготовки вчителів даними положеннями пропонувало директорам педінститутів, педтехнікумів організувати навколо цієї боротьби увагу всього колективу педінституту та всіх його громадських і академічних організацій, щоб разом з ними домогтися встановлення сталих контингентів по всіх курсах і відділах, і взагалі нормальних умов до розгорнення академічної (учбової і наукової), громадської діяльності педінституту. Звичайно, плани роботи та організації інституту були практично доскональними, у стилі “національної політики партії”, а от втілити ці плани в життя було не так уже і просто [9, арк. 23].

Але у доповідній записці від 22 жовтня 1933 р. до секретаря обкому директор ППІ Ю. Бодняк писав про значне покращення матеріально-побутових умов студентів і капітального будівництва. Бодняк зазначає, що до літа 1933 р. інститут перебував у тяжкому стані. Оскільки його було зовсім нещодавно призначено на посаду директора інституту, щоб запобігти долі С. В. Сохачького Ю. Бодняку потрібно було терміново вжити організаційних і господарських заходів для забезпечення нормальних житлово-побутових умов студентів і лектури, і умов для нормальної учбової роботи. Перш за все, перед новим керівництвом стояли такі завдання: очистка інституту від класово-ворожих елементів; збільшення в тричі контингент студентів інституту, аспірантури та робфаку. Загальна кількість студентів на початок 1933/34 навчального року повинна була бути збільшена від 288 чоловік до 810. Як наслідок, потрібно було збільшити та покращити відповідну житлову базу і приміщення до учбової роботи. Також провести ремонти в приміщеннях інститутів і інтернатів (при інституті діяв дитбудинок, до якого студенти могли віддати за певних обставин своїх дітей, братів чи сестер. Наприклад, були випадки, коли студент інституту мав опікуватися неповнолітнім братом, тому, для забезпечення нормального навчання він міг віддати цю дитину до дитбудинку. Важко сказати наскільки даний інтернат діяв у реальному житті. З одного боку, в інституті було чимало студентів з дітьми, але щоб віддати дитину до інтернату потрібно неабияке прагнення до навчання. Тому ці випадки були поодинокими). На дані роботи потрібно було в загальній сумі 200 тис. карб. [9, арк. 19-22].

Ю. Бодняк звітував, що поставлені перед керівництвом інституту завдання на кінець жовтня 1933 р. здебільшого виконані. Наявний контингент інституту становив 700 чоловік, тому 100 студентів ще необхідно було добрати, до виконання норми. Але в створенні матеріально-побутових умов дирекція інституту зустрілася з багатьма труднощами [10, арк. 14].

У 1933 р. було одержано новий гуртожиток по Червоноармійській 77 і приміщення радіозаводу. Їх необхідно було терміново, практично протягом одного місяця переконструювати і відремонтувати до приїзду студентів на навчання. На це потрібно було 90 тис карб. Але НКО потрібних коштів та матеріалів не надавав. Керівництво інституту було змушене “приватним шляхом” зробити ремонт у гуртожитку, купуючи матеріали на вільному ринку. І тут знову виникає проблема – нестача робітників для проведення будівельних робіт. Тому інститут оплачував роботу вдвічі дорожче. Крім того, транспортні організації також поставили високі ціни

на свої послуги. Перед керівництвом інституту виникає реальна загроза провалу з розміщенням нового набору студентів інституту, робфаку та педтехнікуму. Щоб цьому запобігти було використано всі кошти з бюджету, частину коштів з дотації облвиконкому. Виникла заборгованість до 40 тис. карб. робітникам, транспортним організаціям і за будівельні матеріали. До початку навчання ремонт був не закінчений. Тому студентів тимчасово було поселено до приміщення без опалення, освітлення і без застлених вікон, що порушувало нормальне навчання цих студентів та загрожувало закріпленню цих студентів в інституті. Незважаючи на це кошти на закінчення ремонту в гуртожитку не виділялися [11, арк. 11].

Студенти ППІ були переважно селянами. Молодь приїхала до інституту без необхідного одягу. Враховуючи це інститут поставив вимогу про виділення коштів на одяг для студентів, оскільки самостійно вони це зробити не могли. На це було надано 20 тис. карб. Однак ефективно використання цих коштів було можливим лише за умови, коли були б відкриті фонди з одягом, зокрема взуттям, за стабільними цінами [12, арк. 19].

Вартість харчування студентів: сніданок, обід і вечеря, при тому, що велика кількість продуктів закуповувалась на вільному ринку обходилася студенту 67 карб. на місяць. Це при стипендії 75 карб.! Планувалося терміново робити харчування студентів дешевшим до 45-50 карб. Для цього інституту потрібно було одержати продукти за відповідними цінами [13, арк. 97].

Існуючий гуртожиток по Рильському провулку 10 і приміщення однієї з шкіл в якому містився інститут, педтехнікум і П-га польська школа на кінець 1933 року не забезпечував нормальних умов житла і праці студентам інституту і педтехнікуму. На 28 аудиторій навчалось 1200 студентів в двох змінах. Причому контингент цих трьох учбових закладів повинен був збільшитися на 550-600 чоловік. Норма гуртожитку на одного студента до кінця жовтня 1933 р. була менша 4 кв. м. при нормі 5 кв. м. Для того, щоб забезпечити нормальний розвиток і функціонування інституту і педтехнікуму дирекцією планувалося протягом 1933/34 р. збудувати новий учбовий корпус для інституту і поширити гуртожиток по Гоголівській 39 на 800-900 чоловік. Власне кажучи, інституту було важко розраховувати на виділення коштів, враховуючи те, що тільки за ремонт гуртожитку по Червоноармійській 77 існувала заборгованість 40 тис. карб. А будівництво навчального корпусу та розширення гуртожитку з розрахунку щонайменше у 800 чоловік потребували ще масштабніших грошових вкладень. Але директор ППІ Ю. Бодняк стверджував, що дане питання урядом оформлялось і вже в 1933 р. було виділено певні кошти, і протягом зими планувалось закупити відповідні матеріали. Новий корпус хотіли розмістити у найбільш вигідному з погляду політичної ефективності місці (по вулиці 25-го Жовтня) [14, арк. 26].

ППІ і педтехнікум на 1933 р. не мали сільськогосподарської бази. А постановка цього питання весною і восени не давав практично ніяких результатів [15, арк. 11].

Крім того, був встановлений відповідний санітарний мінімум для життя студентів ППІ у гуртожитках. Наказувалося вивісити в кожній кімнаті список жильців і зазначити, скільки квадратів припадає на кожного чоло-

віка. Кожен студент повинен був бути забезпечений матрацом, ковдрою, подушкою, простирадлом і наволочкою. Планувалося забезпечити гуртожиток: стільцями з розрахунком один на чоловіка; тумбочками, по одній на двох чоловік; достатньою кількістю світла (електролампами); вішалками; баками для сміття і ящиками для вугілля; посудиною для води, достатньою кількістю столів, покритих скатертиною та шторами для кімнат. Не менше одного разу на декаду потрібно було робити генеральне прибирання в гуртожитку. Для запобігання поширення хвороб заборонялося приймати студентів до гуртожитку без попередньої санітарної обробки [16, арк. 12].

Отже інститут продовжував готувати кадри для польських національних шкіл, розширюючи контингент студентів та дещо зміцнюючи свої позиції: планувалося покращення умов проживання в гуртожитках, харчування студентів та лектури, будівництво нового навчального корпусу.

Ще у 1933 р. почалася зміна акцентів у національній політиці більшовицької партії, враховуючи те, що інститут був створений в умовах коренізації. Для партійного керівництва коренізація була всього тимчасовим тактичним маневром, і вона допускалася лише в тих рамах і межах, які не суперечили інтересам та ідеологічним постановам вищого партійного керівництва. Тому у наступні роки сталінізм почав жорстоко винищувати усі кадри, вчинив криваву розправу над українською інтелігенцією, різко змінилася політика щодо національних меншин, у тому числі і польської, що призвело до ліквідації інституту у 1935 році. Студенти у кращому випадку переселились довчиватись до українських вишів, або отримали тимчасове посвідчення про отриману освіту. Питання освіти національних меншин, зокрема польської, є перспективною для подальших наукових розвідок та потребує ґрунтовного комплексного дослідження.

Список використаних джерел

1. Державний архів міста Києва. – Ф. Р-920. – Польський педагогічний інститут. – Оп.5. – Спр.7. – 61 арк.
2. Там само. – Оп.5. – Спр.8. – 58 арк.
3. Там само. – Оп.5. – Спр.9. – 18 арк.
4. Там само. – Оп.6. – Спр.5. – 36 арк.
5. Там само. – Оп.6. – Спр.9. – 32 арк.
6. Там само. – Оп.6. – Спр.48. – 194 арк.
7. Там само. – Оп.7. – Спр.36. – 64 арк.
8. Там само. – Оп.7. – Спр.41. – 34 арк.
9. Там само. – Оп.7. – Спр.42. – 48 арк.
10. Там само. – Оп.8. – Спр.6. – 21 арк.
11. Там само. – Оп.8. – Спр.8. – 14 арк.
12. Там само. – Оп.8. – Спр.11. – 21 арк.
13. Там само. – Оп.8. – Спр.12. – 130 арк.
14. Там само. – Оп.8. – Спр.14. – 28 арк.
15. Там само. – Оп.8. – Спр.21. – 11 арк.
16. Там само. – Оп.8. – Спр.50. – 68 арк.

References

1. Derzhavnyj arhiv mista Kyjeva. – F.R-920. – Pol'skyj pedagogycheskyj ynstitut. – Op.5. – Spr.7. – 61 ark.
2. Tam samo. – Op.5. – Spr.8. – 58 ark.
3. Tam samo. – Op.5. – Spr.9. – 18 ark.
4. Tam samo. – Op.6. – Spr.5. – 36 ark.
5. Tam samo. – Op.6. – Spr.9. – 32 ark.
6. Tam samo. – Op.6. – Spr.48. – 194 ark.
7. Tam samo. – Op.7. – Spr.36. – 64 ark.
8. Tam samo. – Op.7. – Spr.41. – 34 ark.
9. Tam samo. – Op.7. – Spr.42. – 48 ark.

10. Tam samo. – Op.8. – Spr.6. – 21 ark.
11. Tam samo. – Op.8. – Spr.8. – 14 ark.
12. Tam samo. – Op.8. – Spr.11. – 21 ark.
13. Tam samo. – Op.8. – Spr.12. – 130 ark.
14. Tam samo. – Op.8. – Spr.14. – 28 ark.
15. Tam samo. – Op.8. – Spr.21. – 11 ark.
16. Tam samo. – Op.8. – Spr.50. – 68 ark.

Mishchenko I. V., a graduate student of the Department History of Ukraine, Kamenez-Podolsk National University Ivan Ogienko (Ukraine, Khmelnytskyi). annolli@yandex.ru

Terms of tuition and accommodation of students of Polish Pedagogical Institute in Kiev (30-ies twentieth century)

The conditions of study and living of students at Polish Pedagogical Institute at Kyiv that were created after institutes reorganization at 1933 are considered at this article. The research is based on the archives sources.

Keywords: Polish Pedagogical Institute, education, students, accommodation and education, training content.

Мищенко І. В., аспірантка кафедри історії України, Камінець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка (Україна, Хмельницький). annolli@yandex.ru

Условия обучения и проживания студентов Польского педагогического института в Киеве (30-е гг. XX в.)

Рассматриваются условия обучения и проживания студентов Польского педагогического института в Киеве, созданные после его реорганизации в 1933 г. Исследование базируется на архивных материалах.

Ключевые слова: Польский педагогический институт, образование, студенты, условия проживания и обучения, содержание обучения.

* * *

УДК 94(447)“1907/1908”

Магась В. О.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук, Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова
Державного університету телекомунікацій
(Україна, Житомир), vomagas@gmail.com

БОРТЬБА ЗА ДЕМОКРАТИЗАЦІЮ ОСВІТИ ТА СУСПІЛЬСТВА ОРГАНІЗАЦІЙ ВСЕРОСІЙСЬКОГО ЗАГАЛЬНОСЕМІНАРСЬКОГО СОЮЗУ В УКРАЇНІ (1907-1908 РР.)

Статтю присвячено діяльності Всеросійського загальносемінарського союзу в українських губерніях Російської імперії у 1907-1908 рр. Метою дослідження є вивчення програмних засад діяльності зазначеної організації та суспільно-політичної активності вихованців духовних семінарій, що брали участь у роботі місцевих осередків Союзу. При написанні роботи нами були використані загальноісторичні та спеціально-історичні методи. Всеросійській загальносемінарській союз було утворено 25 27 грудня 1906 р. Він мав на меті досягнення академічних та політичних свобод. Публічно заявити про себе та свої вимоги, продемонструвати начальству свою єдність Союз мав за допомогою загальносемінарського страйку, що мав бути проведеним в травні 1907 р. під час перевірних та випускних іспитів. Найбільші та найактивніші осередки Союзу утворилися в Чернівецькій, Одеській, Подільській та Волинській духовних семінарій. Методом активності, або ж її повною відсутністю відзначалися семінарії Києва, Катеринослава, Полтави та Харкова. Діяльність Союзу сприяла поширенню політичної грамотності та надавала семінаристам перший досвід суспільно-політичної активності.

Ключові слова: Всеросійський загальносемінарський союз, Всеросійський загальносемінарський з'їзд, духовна семінарія, семінаристи, місцевий комітет.

Перша російська революція стала катализатором громадянської активності молоді. Організований характер мала боротьба за демократизацію освіти та суспільства учнів духовних семінарій, котрі ще на початку ХХ ст. робили спроби створення координаційних центрів, а в роки революції 1905-1907 рр. провели три всеросійські з'їзди семінаристів. На останньому з них було створено Всеросійський загальносемінарський союз (ВЗС) – організацію, що мала на меті досягнення академічних та політичних свобод. Особливо актуаль-

ність вивчення самоорганізації молоді та інших категорій населення має в контексті активізації на сучасному етапі молодіжних рухів, а також процесів становлення громадянського суспільства в Україні.

Вивченню політичної активності семінаристів на початку ХХ ст. було присвячено ряд праць. Перші статті [3], що приділяли увагу означеній проблемі, були надруковані ще в 1907 р. Найбільшу цінність серед праць радянських дослідників становлять роботи Б. В. Тітлінова [4] та Н. П. Зирянова [1], в яких на основі великого фактичного матеріалу подана характеристика руху семінаристів в роки революції 1905-1907 рр. Нажаль, в сучасній Україні не приділяється належна увага вивченню протестного руху учнів духовних семінарій. Нагомість, в Російській Федерації у 2009 р. була захищена дисертація Т. А. Павленко [2] в котрій охарактеризовано рух загалом, а особлива увага звернена на Ставропільську, Казанську, Володимирську, Тифліську, Пензенську та Тамбовську семінарії. При цьому рух семінаристів на території сучасної України висвітлено фрагментарно. Окрім того, на увагу заслуговує велика стаття присвячена революційному руху в стінах духовних семінарій Ю. Філіппова [5], що, правда, в ній наявні окремі фактичні помилки, наприклад, автор заперечував сам факт існування відділення ВЗС в Одеській духовній семінарії.

Метою дослідження є вивчення суспільно-політичної активності вихованців духовних семінарій, що брали участь у діяльності Всеросійського загальносемінарського союзу в Україні у 1907-1908 рр. Нами були виконані такі завдання: проаналізовано програмні та організаційні засади діяльності ВЗС; охарактеризовано форми та методи боротьби семінаристів в різних духовних семінаріях українських губерній Російської імперії; розглянуто ставлення до їх руху з боку керівництва навчальних закладів та офіційної влади, проаналізовано причини занепаду організації.

Організаційні та програмні основи діяльності Всеросійського загальносемінарського союзу були закладені на третьому Всеросійському загальному семінарському з'їзді, що відбувся в м. Сергієв Посад, поблизу Москви, 25-27 грудня 1906 р. в період різдвяних канікул. На з'їзді були присутні представники 13 з 50 запрошених семінарій (представників від семінарій українських губерній не було), а також представники партій соціал-демократів та соціалістів-революціонерів. Було прийнято рішення про необхідність створення Всеросійського загальносемінарського союзу, основною метою існування якого визнавалася "професійна боротьба на ґрунті академічних вимог, але з додаванням до них політичної боротьби, оскільки свобода академічного життя неможлива без гарантованих свобод – слова, друку, зібрань та совісті для усіх громадян Росії". Була складена така програма дій семінарського союзу: 1) ВЗС, здійснюючі загальні політичні виступи, повинні йти пліч-опліч з соціалістичними партіями; 2) всякі спроби чорносотенної агітації з боку духовенства або від його ім'єні повинні зустрічатися Союзом жорстким обґрунтованим протестом; 3) Союз всіляко повинен сприяти соціалістичним партіям у їх роботі в стінах семінарій (організацією гуртків, бібліотек, лекцій, зборів, поширенням літератури тощо). Центральний комітет було вирішено розташувати у В'ятці. Протоколи з'їзду з закликом приєдну-

ватися до Союзу були розіслані в усі духовні семінарії та єпархіальні училища [5].

В організаційному відношенні всі місцеві осередки ВЗС були утворені за демократичними принципами і діяли на конспіративних засадах, оскільки організація змушена була координувати взаємодію в умовах постійного стеження. Переписка місцевих осередків з центральними органами Загальносемінарського союзу відбувалося на основі системи шифрів та кодових слів. Зокрема, в Чернігів з центру було спрямовано ключ шифру, що складався з цифр та дробів та мав використовуватися при листуванні [7, арк. 1, 2 зв]. Крім того, під час вирішення питання ставлення до бойкоту в семінаріях та прийняті рішення про його проведення в центрі передбачався обмін телеграмами обумовленого змісту [7, арк. 109]. Зокрема, в травні 1907 р. до Києва була направлена телеграма з текстом "Іду", що було сигналом до початку семінарського страйку [7, арк. 131-131 зв].

Центральними органами Союзу проводилася координація діяльності місцевих комітетів шляхом розсилки листів, телеграм [7, арк. 3-4 зв] та щомісячного "Бюлетеню Центрального комітету". В останньому друкувалися програмні документи, відозви, огляд діяльності на місцях та творчі доробки семінаристів [7, арк. 50-53]. Публічно заявити про себе та свої вимоги, продемонструвати начальству свою єдність Союз мав за допомогою загальносемінарського страйку під час персвідних та випускних іспитів, який було призначено на травень 1907 р.

Розглянемо основні напрями, форми та методи роботи на місцях організації Всеросійського загальносемінарського союзу в 1907 р. 31 січня 1907 р., після отримання протоколів третього Загального семінарського з'їзду, в Одеській духовній семінарії була скликана загальна сходка на якій їх було зачитано. Наступного дня на збори, що проходили о одинадцятій годині ввечера, за доносом семінарста-чорносотенця, з'явилися ректор та інспектор. В їх присутності відбулася гостра дискусія між вихованцями семінарії, прихильниками різних політичних сил. З метою припинення конфлікту начальство намагалося бути нейтральним і максимально коректним. Ректор, зокрема, зазначив, що не дозволить нікому брати участь в жодних союзах, але додав, що готовий йти на зустріч побажанням вихованців в межах існуючих правил. Окрім того, було вирішено не застосовувати жодних репресивних заходів щодо незадоволених існуючим режимом семінаристів [6, арк. 15].

Незважаючи на застерження начальства, було обрано одеський комітет Всеросійського загальносемінарського союзу та розроблено статут осередку, що обумовлював його організаційну структуру та основні принципи функціонування. Зокрема, передбачалося влаштування лекцій для членів Загальносемінарського союзу за програмою партії соціалістів-революціонерів та соціал-демократів, а також користування підпільною бібліотекою єсерівського гуртка, що діяла в стінах духовної семінарії. Була передбачена можливість приймати рішення як на загальних зборах, так і у класах, що створювало умови для конспіративної діяльності [7, арк. 73-74]. Таємний характер мало і делегування представника від організації на Загальний семінарський з'їзд. Делегат мав обиратися простою більшістю голосів усіма члена-

ми організації без публічного оголошення переможця. На випадок відсутності можливості надіслати делегата передбачалося можливість вироблення і надсилання наказу на з'їзд. Обов'язково визнавалося сплата двічі на рік по 75 коп., з яких по 25 коп. йшло в центральний комітет Союзу та касу взаємодопомоги, а по 50 коп. на утримання місцевого комітету та бібліотеки [7, арк. 74].

В лютому-березні 1907 р. до одеського осередку ВЗС записалося 115 осіб, однак збір членських внесків йшов дуже повільно. За кілька перших місяців існування організації було зібрано лише 13 руб. 75 коп. Комітет збирався 1-2 рази на тиждень. Зважаючи на постійні переслідування, загальні збори майже не проводилися, натомість всі справи вирішувалися в класах за означеною в статуті осередку схемою [6, арк. 16 зв]. Домінуюче становище в комітеті займав учень 4-го класу Є.Шервський [6, арк. 17]. Листування з центральним комітетом Всеросійського загальносемінарського союзу у В'ятці відбувалося через згаданого активіста організації Д. Бузкова [6, арк. 3].

Робота в стінах семінарії полягала в розповсюдженні літератури та проведенні агітаційних бесід з семінарстами. Крім того, члени місцевого осередку ВЗС прагнули підвищити рівень своїх знань з природничих наук. Для цього ними було проведено платний вечір та зібрано понад 400 руб. За ці кошти для проведення лекцій з анатомії, фізіології людини, зоології, ботаніки та мінералогії був запрошений приват-доцент Одеського університету Баков. Крім того, з метою припинення свавілля членів СРН, що влаштували побиття опозиційно налаштованої учнівської та студентської молоді, члени місцевого осередку ВЗС спільно з вихованцями різних навчальних закладів Одеси 11 лютого 1907 р. провели загальний страйк. Зі страйкарями спробував домовитися ректор, який разом з ними обурювався фактами побиття молоді, однак наполягав на припиненні страйку. Наступного дня ректор почав погрожувати висилкою страйкарів у віддалені райони імперії відповідно до постанови генерал-губернатора після чого семінарстами було вирішено припинити страйк. Адміністрація навчального закладу знову не застосувала жодних репресій [6, арк. 15зв-16]. Це стало можливим завдяки тому, що за даними жандармських органів руху семінаристів симпатизувало ряд наставників духовної семінарії, зокрема, викладач латинської мови П. І. Репко-Вершинський та викладач математики М. Д. Райський [6, арк. 18].

Члени ВЗС також проводили пропаганду в єпархіальному училищі: займалися усною агітацією, поширювали відозви, збирали кошти на допомогу голодуючим (в училищі було зібрано 10 руб.), проводили агітацію проти класної дами Вільковської, котра позбавила ученицю 6-го класу круглу сироту можливості підробітку і цим спричинила спробу самогубства останньої [6, арк. 15зв-16].

Така активність привернула до себе увагу жандармських органів. 13 квітня 1907 р. було отримано розпорядження від Директора Департаменту поліції про необхідність ліквідації семінарських організацій в м. Одеса [6, арк. 5], що й було виконано. Відбувся розгром одеського осередку. Внаслідок цього його представники не змогли приєднатися до Всеросійського загальносемінарського страйку в травні 1907 р. [7, арк. 110].

25 березня 1907 р. на зборах семінаристів в Чернігові було утворено союз та таємним голосуванням було обрано місцевий комітет з 10 осіб (з них – 7 соціал-демократів та 3 соціалісти-революціонери, учні 2-го, 3-го, 4-го та 6-го класів). Адміністрацією навчального закладу не було вжито жодних заходів по недопущенню зборів [7, арк. 6]. До організації увійшло 165 осіб [7, арк. 8].

Ними було затверджено статут осередку. У цьому установчому документі окреслювалися склад, організаційна структура місцевої організації Союзу, шляхи його фінансування (щомісячно кожен мав сплачувати 10 коп. членських внесків). Метою його діяльності визнавалася боротьба академічна та політична. Остання мала сприяти становленню "вільної школи" [7, арк. 107].

В своїй діяльності місцевий комітет тісно взаємодіяв з партійними осередками соціал-демократів та соціалістів-революціонерів, що працювали в стінах семінарії. Було також обрано делегата на четвертий загальносемінарський з'їзд, який було заплановано провести в літній канікулярний період (ним став учень 4-го класу М. Добриловський) та прийнято рішення про бойкот іспитів [7, арк. 45] 3-го або 4-го травня 1907 р. [7, арк. 107].

В Кам'янці-Подільському місцевий осередок ВЗС було засновано вихованцями 4-го класу Духовної семінарії. Було утворено координаційний орган – т.зв. "Раду старост". Свої засідання члени Союзу проводили в актовій залі навчального закладу. Семінарстами було організовано широку кампанію за бойкот іспитів, яку підтримали учні 3-го та 4-го класів.

9-10 травня, напередодні екзаменів, серед семінаристів стався розкол. Велика частина вирішила складати іспити, частина перейшла до т.зв. "української партії". Тими хто залишився було складено клопотання на ім'я ректора. У ньому містилася вимога перевести учнів до наступного класу без іспитів. На спеціально призначене учнівське зібрання був запрошений ректор для вручення йому означеної постанови, однак той його проігнорував. У відповідь учень Р. Кобзар заявив, що якщо ректор не з'явиться, то присутні самі підуть до нього. Інший вихованець семінарії Г. Зелінський вказав на можливість жертв, а семінарст Г. Слаболицький зазначив, що відповідальність за ці жертви ляже на адміністрацію навчального закладу. Крім того, присутні призначили страйк на 12 травня 1907 р., який внаслідок відсутності єдності між учнями так і не відбувся [7, арк. 121-122 зв].

Житомирські семінаристи також утворили комітет ВЗС. Функціонувала каса та бібліотека Союзу. Бойкот іспитів було схвалено одногосно. Найбільшими організаторами і пропагандистами були Коханевич, Г. Антонович, А. Жукович, І.Шевченко та М. Васюковський. Останній опікувався кореспонденцією місцевого відділення ВЗС, а наприкінці 1907 р. завідував нелегальною бібліотекою літератури українською мовою. В свою чергу Коханевич, Антонович і Жукович займалися агітацією як в стінах семінарії серед товаришів, так і серед селян в соціалістичному дусі. І.Шевченко вважався агітатором з українського питання [11, арк. 6-6зв]. Загалом, ВЗС не набув в Волинській духовній семінарії великого поширення, йому не вдалося охопити більшість вихованців [7, арк. 22] і страйк так і не був проведений.

Київські семінаристи стояли у витоків Загальносемінарського союзу. Хоча його представники і не брали безпосередньої участі у третьому Всеросійському з'їзді семінаристів 25-27 грудня 1906 р., однак ними було надіслано наказ [7, арк. 91]. Згодом в Києві Утворився місцевий комітет, однак його діяльність не набула розмаху, оскільки гальмувалася постійними репресіями і контролем з боку адміністрації, що унеможливило будь-які зібрання. Членські внески в касу Союзу зробило 18 осіб. Паралельно до ВЗС в семінарії також діяли гуртки ссерів та соціал-демократів [7, арк. 84]. Хоча про початок страйку і було отримано повідомлення [7, арк. 132], однак з причин слабкості руху його так і не вдалося провести.

Певних відомостей про існування організації Всеросійського загальносемінарського союзу в Катеринославі немає, однак місцева семінарія листувалася з Центральним комітетом [7, арк. 16] і більшість семінаристів підтримали намір бойкотувати перевідні та випускні іспити [7, арк. 109 зв].

В Полтавській духовній семінарії, зважаючи на нещодавній розгром місцевого українського гуртка, ідея Семінарського союзу не набула популярності. Ідею страйку не було підтримано [7, арк. 35].

Немає також відомостей про існування такої організації в Харкові. У Центрального комітету ВЗС навіть не було адреси для листування з місцевою семінарією [7, арк. 110].

Як вже зазначалося, про винесену ухвалу бойкотувати скамени центральний комітет повідомили, зокрема, Житомирська, Кам'янець-Подільська та Чернігівська духовні семінарії. До страйку схилилися також семінаристи Катеринослава. Не дали певної відповіді представники Полтави, Харкова та Одеси [7, арк. 109зв-110]. З метою його недопущення у ніч з 8 на 9 травня 1907 р. було розгромлено ЦК ВЗС у В'ятці. Ще до своєї ліквідації Центральний комітет встиг розіслати заклики до бойкоту перевідних іспитів. Останній мав місце в 9 семінаріях, а ще в 10 відбулися заворушення. Управління прийняло на себе Тамбовська семінарія [5]. 30 липня 1907 р. своєю постановою Тимчасовий ЦК ВЗС негативно оцінив хід та наслідки травневого страйку та рекомендував не бойкотувати востаннє іспитів, але й не починати їх до повернення в семінарії відратованих вихованців [8, арк. 3; 9, арк. 50].

У зв'язку з загальносемінарським страйком травня 1907 р. розпочалося жандармське переслідування та арешт найбільш активних діячів Союзу. Адміністрації духовних семінарій також вдавалися до покарань. Зокрема, в Чернігівській семінарії активістів відратовували, позбавляли їх стипендій, пільг, знижували оцінки за поведінку [7, арк. 125-125зв].

Духовне відомство намагалося попередити і зірвати проведення планованого в Тамбові 4-го семінарського з'їзду, наміченого на літо 1907 р. З причини встановлення жандармського нагляду за членами організації, з'їзд не відбувся [5]. Була також спроба провести означений з'їзд в Воронежі, однак зібрання призначене там на 31 грудня 1907 р. також не відбувся через постійне стеження за його ймовірними організаторами [10, арк. 3]. Отже, всеросійський з'їзд, що міг намітити нові цілі та методи боротьби для семінаристів, надати новий поштовх діяльності організації так і не відбувся.

Осередки ВЗС все ще продовжували існувати, однак масштаби їх діяльності скоротилися. Так, в Одесі у березні 1908 р., незважаючи на припинення навчання в семінарії керівника відділення С. Шаревського, ув'язнення активіста Союзу Д. Бузкова, знищення бібліотеки нелегальної літератури, організація продовжувала своє існування. Новим керівником відділення став активіст Союзу учень 5-го класу Д. Я. Гончар. Зважаючи на постійні переслідування, кількість членів осередку скоротилася, а масштаби діяльності звузилися. Припинилися також збори та сходки в стінах семінарії, їх було перенесено до конспіративних квартир [6, арк. 17-17зв].

Таким чином, Всеросійський загальносемінарський союз було утворено в грудні 1906 р. на третьому всеросійському з'їзді учнів духовних семінарій. Основою його програми стала боротьба за академічні та політичні свободи. В організаційному відношенні всі органи місцевого осередку ВЗС були утворені за демократичними принципами на конспіративних засадах. Члени місцевих комітетів займалися політичною самоосвітою, організували бібліотеки соціалістичної і української літератури, проводили суспільно-корисну діяльність тощо. Їх агітаційно-пропагандистська діяльність проходила як в стінах семінарій, так і за їх межами. Певний вплив на діяльність місцевих осередків Союзу мали ссери та соціал-демократи, що діяли в семінаріях. Внаслідок репресій та переслідувань загальносемінарський страйк не вдалося провести у більшості семінарій. Поступово, діяльність Союзу занепадає, хоча у 1908 р. продовжували діяти його окремі осередки. Загалом, діяльність Всеросійського загальносемінарського союзу та його місцевих осередків сприяла поширенню політичної грамотності серед вихованців семінарій та надавала їм перший досвід суспільно-політичної активності, слугувала справі побудови громадянського суспільства. Перспективою подальших досліджень є вивчення взаємодії осередків семінарського союзу та політичних партій.

Список використаних джерел

1. Зырян П. Н. Православная церковь в борьбе с революцией 1905-1907 гг. [Текст]: общественно-политическая литература / П. Н. Зырян. – М. : Наука, 1984. – 224 с.
2. Павленко Т. А. Протестное движение учащихся православных семинарий в период первой российской революции (1905-1907 гг.) [Текст]: автореф. дисс. ... канд. исторических наук. Специальность 07.00.02 – Отечественная история / Татьяна Анатольевна Павленко; науч. рук. Б. И. Колонитский; Санкт-Петербургский институт истории РАН. – СПб.: [б.и.], 2009. – 21 с.
3. Соколов С. П. Скорбный лист духовных семинарий в 1906/7 учебном году / С. П. Соколов // Богословский вестник. – 1907. – Т. II. – № 5. – С. 230-246.
4. Титлинов Б. В. Молодежь и революция: Из истории революционного движения среди учащейся молодежи духовных и средних учебных заведений. 1860-1905 гг. / Б. В. Титлинов. – Л.: Государственное издательство, 1925. – 166 с.
5. Филиппов Ю. Революционное движение и духовные школы России в конце XIX – начале XX веков / Юрий Филиппов. – Ч. VIII. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/put/2232.htm>
6. ЦДІАК України. – Ф. 268. – Оп. 1. – Спр. 109. – 23 арк.
7. Там само. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 63. – 162 арк.
8. Там само. – Ф. 313. – Оп. 2. – Спр. 1877. – 5 арк.
9. Там само. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 2495. – 227 арк.
10. Там само. – Ф. 705. – Оп. 1. – Спр. 292. – 25 арк.
11. Там само. – Ф. 1335. – Оп. 1. – Спр. 2140. – 22 арк.

References

1. Zyryanov P.N. Pravoslavnaya tserkov' v bor'be s revolyutsiyey 1905-1907 gg. [Tekst]: obshchestvenno-politicheskaya literatura / P.N. Zyryanov. – M. : Nauka, 1984. – 224 s.
2. Pavlenko T.A. Protestnoye dvizheniye uchashchikhsya pravoslavnykh seminariy v period pervoy rossiyskoy revolyutsii (1905-1907 gg.) [Tekst]: avtorref. diss. ... kand. istoricheskikh nauk. Spetsial'nost' 07.00.02 – Otechestvennaya istoriya / Tat'yana Anatol'evna Pavlenko; nauch. ruk. B.I. Kolonitskiy; Sankt-Peterburgskiy institut istorii RAN. – SPb.: [b.i.], 2009. – 21 s.
3. Sokolov S.P. Skorbnuy list dukhovnykh seminariy v 1906/7 uchebnom godu / S.P. Sokolov // Bogoslovskiy vestnik. – 1907. – T. II. – № 5. – S. 230-246.
4. Titlinov B.V. Molodezh' i revolyutsiya: Iz istorii revolyutsionnogo dvizheniya sredi uchashcheyhsya molodezhi dukhovnykh i srednikh uchebnykh zavedeniy. 1860-1905 gg. / B.V. Titlinov. – L.: Gosudarstvennoye izdatel'stvo, 1925. – 166 s.
5. Filippov Yu. Revolyutsionnoye dvizheniye i dukhovnye shkoly Rossii v kontse XIX – nachale XX vekov / Yuriy Filippov. – Ch.VIII. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.pravoslavie.ru/put/2232.htm>
6. TsDIAK Ukrainy. – F.268. – Op.1. – Spr.109. – 23 ark.
7. Tam samo. – F.276. – Op.1. – Spr.63. – 162 ark.
8. Tam samo. – F.313. – Op.2. – Spr.1877. – 5 ark.
9. Tam samo. – F.336. – Op.1. – Spr.2495. – 227 ark.
10. Tam samo. – F.705. – Op.1. – Spr.292. – 25 ark.
11. Tam samo. – F.1335. – Op.1. – Spr.2140. – 22 ark.

Magas V. O., Ph.D. in History, Associate Professor of Social Sciences, Zhytomir Military Institute of the State University of Telecommunications after S.P. Korolev (Ukraine, Zhytomir), vomagas@gmail.com

The Struggle for the Education and Society Democratization by the Organizations of the All-Russian Public-Seminary Union in Ukraine (1907-1908)

The article is dedicated to the activity of The All-Russian Public-Seminary Union in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in 1907-1908. The aim of the research is to study the policy principles of the noted organization's activity as well as social and political activity of theological seminaries' students who participated in the activity of the local centers of the Union. While writing this article we used as logical methods as specially historical methods. The All-Russian Public-Seminary Union was formed on December, 25-27 in 1906. Its aim was to achieve the academic and political freedoms. The Union wanted to call a Public-Seminary strike which had to be conducted in May in 1907 during the final examinations with the aim to declare about it and its claims in public, to show to the authorities the unity. The biggest and most active centers of The Union appeared in Chernihiv, Odessa, Podolsk and Volyn theological seminaries. The seminaries of Kyiv, Katerynoslav, Poltava and Kharkiv were characterized by less activity, or its complete absence. The Union's activity assisted the spreading of political literacy among the students of the seminaries and gave them the first experience of social and political activity.

Keywords: The All-Russian Public-Seminary Union, The All-Russian Public-Seminary Congress, theological seminary, seminarians, local committee.

Magas V. O., kandidat istoricheskikh nauk, docent, docent kafedry obshchestvennykh nauk, Zhitomirskiy voennyi institut im. S. P. Koroleva Gosudarstvennogo universiteta telekommunikatsiy (Ukraina, Zhitomir), vomagas@gmail.com

Борьба за демократизацию образования и общества организациями Всероссийского общесемнарского союза в Украине (1907-1908 гг.)

Статья посвящена деятельности Всероссийского общесемнарского союза в украинских губерниях Российской империи в 1907-1908 гг. Целью исследования является изучение программных принципов деятельности упомянутой организации и общественно-политической активности воспитанников духовных семинарий, которые участвовали в работе местных ячейек Союза. При написании работы нами были использованы общелогические и специально-исторические методы. Всероссийский общесемнарский союз был образован 25-27 декабря 1906 г. Он имел целью достижение академических и политических свобод. С целью публично объявить свои требования, продемонстрировать начальству свое единство Союз заявился подготовкой общесемнарской забастовки, которую планировалось провести в мае 1907 г. во время выпускных экзаменов. Самые большие и активные ячейки Союза образовались в Черниговской, Одесской, Подольской и Волынской духовных семинариях. Меньшей активностью, или же ее полным отсутствием характеризовались семинарии Киева, Екатеринослава, Полтавы и Харькова. Деятельность Союза способствовала распространению политической грамотности и представляла семинаристам первый опыт общественно-политической активности.

Ключевые слова: Всероссийский общесемнарский союз, Всероссийский общесемнарский съезд, духовная семинария, семинаристы, местный комитет.

* * *

УДК 94

Дорошенко В. С.
доктор економіки, кандидат історичних наук,
Українська академія наук
(Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

У статті дається оцінка стану громадянського життя в Україні, визначаються пріоритети і критерії демократизації суспільства, суб'єкти і чинники, які її забезпечують.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократизація.

Сьогодні вектор усього суспільного життя багато в чому стратегічно спрямований на самознищення, як соціальної, народної держави. Стан українського суспільства визначається жорстокою, неспримиренною боротьбою між владою й опозицією. Триває «війна всіх проти всіх», протистояння ідеологічне, політичне. Типова ознака сучасного політичного клімату – різке несприйняття іншої думки, зростаючий страх мільйонів українців перед майбутнім.

В українському суспільстві дедалі загострюються суперечності між ідейно-політичними напрямками, між групами, що склалися за національними, ментальними, мовними, культурними, релігійними та іншими ознаками. Вкрай низькою залишається політична культура партійних об'єднань, які мають вплив на значну частину населення. Послаблено авторитет і довіру до влади. Найважливіші, долносні питання сьогодення і майбутнього України вирішуються купкою олігархів державних можновладних бюрократів за повного ігнорування думки широкого загалу. Натомість громада занепокоєна зростанням авторитарних тенденцій, численними зловживаннями з боку адміністративного ресурсу. Тому головний висновок однозначний – єдиним продуктивним шляхом наступного розвитку України є здійснення стратегії соціального порятунку української нації.

Необхідні новизна мислення, дієвість, довгострокові стратегічні програми, що ґрунтуються на ідеї об'єднання патріотичних зусиль усіх верств населення. Виникла гостра потреба у формуванні та осмисленні образу майбутнього, у створенні стратегічного, консолідуючого плану розвитку країни, у розробці тактики та інструментарію, необхідних для втілення його в життя. Нарешті, конче необхідно сформулювати та конкретизувати національну ідею, яка мала б свій конкретний зміст на кожному етапі народного поступу. Суспільству потрібна консолідуюча конструктивна ідеологія, яка б відповідала життєвим реаліям, містила ю нові підходи до соціально-економічних питань, до проблем внутрішньої і зовнішньої політики. Ця ідеологія має враховувати інтереси жителів заходу і сходу, півночі та півдня, всіх громадських організацій і партій, які справді працюють в ім'я України та українського народу.

Потребують поглибленої концептуальної розробки основоположних понять, зокрема демократія як влада народу, свобода, права держава, громадянське суспільство. Практично йдеться про кончу необхідність якісного прориву суспільно-наукової думки і суспільної дії, що приведе до злету України як європейської країни за розвитком економіки, науки та культури, за рівнем життя народу, гідним місцем серед країн світу.

Мета статті – теоретико-методологічне обґрунтування передумов створення та вдосконалення громадянського суспільства.

Визначаючи гуманістичні підвалини соціальної бази, слід акцентуватися не на майнових відносинах, а на соціально-психологічних якостях людини: внутрішній незалежності, схильності до творчості, заохочувати ініціативність, здатність до нестандартних продуктивних рішень. Це комплекс особистості, яка “сама себе зробила” або ж діє в цьому напрямку. Такі особистості становлять основу так званого середнього класу, до якого, умовно кажучи, може себе віднести вагомий частини населення України. Головний критерій, прийнятий сьогодні у світі для визначення середнього класу, – це духовна якість людини, схильності і правила, котрі для них не є другорядними, поряд з цінностями матеріального характеру. У концептуальному розумінні ми надаємо перевагу середньому класу як феномену самоідентифікації людини. Тому до цього класу зараховуємо не тільки представників дрібного та середнього підприємництва, а й верстви масових інтелектуальних професій (освітян, медиків, працівників культури), наукову та творчу інтелігенцію, зростаюче коло спеціалістів, пов’язаних із інформаційними технологіями.

Сучасний середній клас, озброєний передовою технологією та знаннями, є авангардом постіндустріального суспільства. Він – мобільний, але разом з тим є запорукою соціальної стабілізації, він є великою проміжною ланкою між крупним бізнесом і соціально малозабезпеченими верствами населення. Середній клас не може жити одним днем. Його доля – самому вибудовувати своє майбутнє, за історично належне йому центристське місце і роль у суспільному розвитку. Сьогодні ця частина суспільства бореться за своє життя. Вона має викорінювати в собі невизначеність у будь-яких різновидах: – політичну, економічну, духовну і, особливо, світоглядну та інформаційну. Цьому класові притаманний нестримний пошук думки, покликання до подвижницької праці, до формування себе як активного суспільного зразку. Поєднання консерватизму й революційності, характерне для середнього класу, має стати динамічною силою нових якісних змін в українському суспільстві. Представники цієї верстви ставлять перед собою конструктивні цілі і знають практичні методи їх досягнення; вони здатні запропонувати суспільству нові стандарти життя і повести його за собою. Задля цього середній має прийти до влади як виразник інтересів народу.

Його лідерами можуть бути лише авторитетні люди; шановані, принципові патріоти, здатні вирішувати нагальні завдання в інтересах широких верств суспільства. Їм мають бути притаманні висока громадянська свідомість і повага до інших, об’єктивна виваженість в рішеннях і дієва відповідальність за прийняті рішення; їхній стиль життя – солідарність вільних особистостей, життя без корупційності, подвійних стандартів казенщини, кумовства та інших “приваб” хворого суспільства.

Необхідно відшукати лідерів й підтримати їх. Звичайно, такими можуть бути представники з такими якостями грошовитої еліти, яка є розбещеною, цинічною, із ганебними рисами феодалного (ієрархічного) мислення, на чільному місці у якій – корисливі інтереси, дале-

кі від корінних життєвих потреб й цінностей більшості людей.

Основним принципом діяльності в інформаційному просторі сучасного соціуму є свобода вираження поглядів, свобода інформації та право її отримання. Це – основа демократичного суспільства, його фундаментальна підвалина. Відстоюючи свободу слова та право рівного доступу громадян до інформації, необхідно одночасно поважати честь та гідність особи, боротися з розповсюдженням недостовірних відомостей, наклепницьких звинувачень.

Йдеться про:

– конструктивну співпрацю політичних сил, які стоять на близьких ідеологічних позиціях;

– залучення до співпраці аналітиків для дослідження соціально-політичного простору України за допомогою новітніх соціологічних технологій;

– співпрацю держави з науковим потенціалом країни, розроблення конкретних національних програм розвитку, сформульованих на основі життєвих інтересів народу, залучення до обговорення цих програм представників ідеологічно різних політичних течій та напрямів; перетворення наукових програм на основі урядових рішень;

– створення громадських приймалень, які надають консультації, правову допомогу, разом з громадським активом проводять акції Добра і Милосердя, спрямовані на підтримку незахищених верств населення.

Особливої уваги потребує фундаментальне завдання розбудови громадянського суспільства як сукупності самостійних, незалежних від держави інститутів і відносин, заснованих на свободі особистості, політичному плюралізмі та демократичному правопорядку.

У концепції громадянського суспільства ключовими є такі елементи як людина, родина, народ, держава, які передусім стають предметами політичної діяльності. Найвищими соціальними цінностями є людина, створення гідних умов її розвитку та самореалізації. Права та свободи особи визначають зміст діяльності соціальної держави і громадянського суспільства.

Основну роль у вирішенні найактуальніших соціальних та політичних проблем, збереженні духовною потенціалу, генфонду, української ментальності відіграє родина.

Сьогодні криза охопила не лише економіку. Дедалі чіткіше виявляється криза інституту сім’ї. Родина втрачає можливість виконувати свої традиційні функції: організацію побуту, народження та виховання дітей, відтворення населення, отже й робочої сили. Збільшується число бездітних сімей та одинаків. Проблеми національної безпеки дедалі відчутніше постають відкладання шлюбів, зростання кількості розлучень, зростання питомої ваги неповних сімей, розшарування родин за достатком. Невелика “елітарна” група молодих сімей, у яких вистачає коштів “на все” лише підкреслює гостроту проблеми.

Проглядається прямий зв’язок між матеріальним становищем населення і демографічними показниками народжуваності. З кожною новонародженою дитиною індекс нестатків родини подвоюється. Бідні верстви населення поповнюються головним чином за рахунок сімей з трьома і більше дітьми, з немічними утриманнями, а також матерів-одиначок. Скорочення народжуваності, зростання смертності, погіршення харчування, недоступна вартість ме-

дичного обслуговування належать до головних причин помітного зменшення чисельності населення України, його старіння.

Всебічна турбота соціально орієнтованої держави про матеріальне і духовне зміцнення української родини є одним із напрямів боротьби з бідністю, досягнення соціальної справедливості в суспільстві.

Чоловік в українській родині здебільшого є головним годувальником і захисником. Українець – це трудівник, романтичним ідеалом якого є досягнення самодостатності його родини. Йому притаманне прагнення до самоосвіти, хоробрість і патріотизм, – хоча і не завжди наш співвітчизник піднімається до рівня мислення у державному масштабі. Сучасний пересічний українець обтяжений вкрай важкими соціальними і економічними проблемами.

Національною справою має стати формування умов для розвитку особистості, яка чесно працює творить власний успіх, примножує добробут родини і допомагає тим, хто поряд з нею. Пришов час попрощатися з уявленнями про себе як “маленького” українця, з почуттям меншовартості; подолати у собі синдром пропашої жертви обставин та долі.

Втілення авторитету і мудрості в родині є жінка. Жінки складають більшу частину населення України, мають високий освітній рівень. Але їхній креативний потенціал реалізується недостатньо і здебільшого не виходить за межі власної оселі. Жіноче обличчя має в Україні безробіття.

Історія України знає чимало прикладів, коли жінка посідала чільне місце в управлінні державою, формуванні світогляду і духовності народу, була берегинею генфонду української нації.

Тому конче актуально повернути жінці належне їй місце в суспільстві і державі. Їй дуже пасує інтегративна, консолідуюча роль у сучасному глобалізованому світі в контексті його зальноцивілізаційних тенденцій.

Майбутнє родини і суспільства пов’язане з освітою й вихованням дітей. Вкрай важливо забезпечити всебічний і гармонійний розвиток дітей, виховувати їх на світогляді чесної і наполегливої праці як основи особистого добробуту і процвітання країни; знайти практичні альтернативи протидії моральній розбещеності і духовному зuboжінню.

Діяльність в цьому напрямку держави, наявних елементів громадянського суспільства (несурядових громадсько-політичних організацій, креативних художніх, спортивних об’єднань тощо) складають стратегічне завдання всієї соціальної політики української держави.

Їх основними складовими мають бути:

– державне фінансування лікування, надання пільг і послуг малозабезпеченим громадянам і багатодітним сім’ям; залучення для цього коштів місцевого бюджету, несурядових добровільних організацій, підприємств малого і середнього бізнесу;

– безперечне виконання законів та державних довгострокових програм, спрямованих на поліпшення становища жінок, сім’ї, на охорону материнства і дитинства, на планування сім’ї;

– забезпечення дітей повноцінними продуктами харчування, доступними непродовольчими товарами дитячого асортименту;

– здійснення ефективної політики державної підтримки молоді і молоді сім’ї; широке впровадження довгострокового пільгового кредитування, особливо у житловому будівництві;

– здійснення тендерної політики як невід’ємної частини державної діяльності; створення суспільних умов для раціонального поєднання професійної зайнятості жінок, їх громадської діяльності з материнством та виконанням сімейних обов’язків;

– збереження системи дошкільних закладів, дитячих і підліткових осередків культури, фізкультурно-спортивних та інших клубів за інтересами,

– надання сім’ї з кількома дітьми через систему високої трудової мотивації можливості утримувати себе самостійно;

– орієнтування держави і суспільства на виховання людини з високими моральними принципами і громадянськими якостями;

– забезпечення всебічного і гармонійного розвитку дитини, розкриття її творчого потенціалу;

– подолання утриманських настроїв у молоді, орієнтацію молодих сімей на працю, підняття її авторитету і престижу;

– формування у молоді імунітету до негативних явищ – наркоманії та пияцтва, споживацтва, моральної розбещеності, правопорушень і злочинів, псевдорелігійних культів;

– посилення патріотичного виховання, формування у молоді національної самосвідомості, активної громадянської позиції, цікавості до проблем суспільного життя;

– здійснення ефективної соціальної роботи з молоддю, спрямованої на створення умов для соціальної адаптації та самореалізації нового покоління.

Список використаних джерел

1. Державне управління: теорія і практика: за загальною редакцією проф. Авер’янова В. Б. – к. Юриком Інтер, 1998-432 – ISBN № 966-7302-38-5
2. Рудкевич І. В. Захист соціально-економічних прав людини як основна функція соціально-правової держави ISBN Рудкевич І. Державне управління удосконалення і розвиток – Електронне фахово видання (Електронний ресурс).
3. Романенко С. О. Державна політика у сфері забезпечення прав і свобод людини (С. Романенко). Державне управління удосконалення і розвиток – Електронне фахово видання (Електронний ресурс).
4. Куратишвили Альфред А. Философия социальной цели. Принципиально новое научное направление – исходная теоретическая основа формирования и функционирования истинно человеческого общества и государства (монография на грузинском, английском и русском языках). – Тбилиси: Международное издательство “Прогресс”, 2003.

Doroshenko V., doctor of economy, candidate of historical sciences, Ukrainian academy of sciences (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Forming of civil society is in the Ukrainian state

In the article the estimation of the state of public life is given in Ukraine, priorities and criteria of democratization of society, subjects and factors that provide her, are determined.

Keywords: civil society, democratization.

Дорошенко В., доктор економіки, кандидат исторических наук, Украинская академия наук (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Формирование гражданского общества в украинском государстве

В статье дается оценка состояния общественной жизни в Украине, определяются приоритеты и критерии демократизации общества, субъекты и факторы, которые ее обеспечивают.

Ключевые слова: гражданское общество, демократизация

* * *

УДК 636.083:001:924

Бородай І. С.
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник, начальник відділу
інтелектуальної власності, маркетингу інновацій
і аспірантури, Інститут розведення
і генетики тварин НААН (Україна, Київ),
irinaboroday@online.ua

СТАНОВЛЕННЯ ВЧЕННЯ ПРО ВІДТВОРЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЗООТЕХНІЇ

Автором поставлено за мету відобразити основні віхи становлення вчення про відтворення сільськогосподарських тварин. Дослідження ґрунтуються на використанні комплексу загальнонаукових, структурно-функціональних та історичних методів, а також широкої джерельної бази, основу якої становлять архівні документи. Обґрунтовано, що предтечею становлення системних наукових досліджень з цього напрямку були організації науково-дослідних інституцій, на базі яких розроблено теоретичні і методологічні засади інтенсивного відтворення сільськогосподарських тварин. Доведено пріоритет вітчизняних учених у розробленні техніки та технології штучного осіменіння. Узагальнено основні наукові розробки з відтворення сільськогосподарських тварин, що склали основу для розвитку вітчизняної зоотехнічної науки.

Ключові слова: зоотехнічна наука, відтворення сільськогосподарських тварин, штучне осіменіння, тваринництво.

Основу вітчизняної зоотехнічної науки становить вчення про відтворення сільськогосподарських тварин, яке ґрунтується на раціональній організації використання кращих племінних плідників, розробленні технологій та техніки штучного осіменіння сільськогосподарських тварин та ін. Подальший розвиток тваринництва та зростання його конкурентоспроможності не можливі без врахування історичного досвіду інтенсифікації відтворення стад, тиражування найбільш продуктивних тварин. Окремі аспекти еволюції вчення про відтворення сільськогосподарських тварин знайшли висвітлення у статтях попередніх дослідників зоотехнічної науки [4; 5; 7-10]. Однак до цього часу не проведено цілісного науково-історичного аналізу становлення даного наукового напрямку, не узагальнено наукові розробки вітчизняних учених, які були пріоритетними на шляху розвитку зоотехнічної науки, і поставлено за мету даного дослідження.

Автором використано історичні (порівняльно-історичний, предметно-хронологічний), загальнонаукові (аналіз, синтез, типологізація) та джерелознавчі методи. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні системно-історичного підходу.

За результатами дослідження, вперше активно вмішатися в процес штучного запліднення вдалося в 1855 р. російському вченому В. П. Враському, який відкрив метод штучного запліднення ікри сигових риб. Основоположним методом штучного осіменіння сільськогосподарських тварин є відомий російський учений-біолог, професор І. І. Іванов, який дав його наукове обґрунтування як прогресивного зоотехнічного методу, що прискорює їх якісне вдосконалення та дає можливість отримувати бажану кількість потомків незалежно від відстані і місця знаходження маточних стад.

У 1912 р. з'явилася всевітньо відома дисертація І. І. Іванова "Штучне запліднення свійських тварин", в якій було відображено підсумки його багаторічних досліджень. Зокрема, вченим було встановлено, що всі складні реакції поведінки сільськогосподарських тва-

рин, які супроводжують статеве розмноження, можуть бути замінені штучним введенням живчиків в статеві шляхи самки. І. І. Іванов також довів можливість нормального запліднення самок свавців у результаті штучного осіменіння живчиками, взятими зі штучного середовища, поза комплексом секретів залоз статевого апарату самця, з якими вони виділялися. Дослідник вперше довів, що сироватку сперми можна замінювати штучним середовищем, розробив першу рецептуру для її розбавлення. Запропонував систему обліку ефективності штучного осіменіння, принципи організації цього методу на виробництві, винайшов інструменти для отримання сперми та штучного осіменіння [6].

Незважаючи на принципове значення робіт І. І. Іванова, наукове обґрунтування і практичне застосування методу штучного осіменіння в тваринництві стало можливим лише після організації перших науково-дослідних установ, на базі яких його було апробовано та вдосконалено. Так, 3 жовтня 1919 р. в Асканії-Нова за пропозицією І. І. Іванова було відкрито фітзоотехнічну дослідну станцію, що дало змогу вченому продовжити дослідження спочатку у невеликих масштабах, займаючись, головним чином, штучним осіменінням кобил і питаннями збереження і розбавлення сперми, з'ясуванням можливості штучного осіменіння інших видів сільськогосподарських тварин [10].

На перших етапах штучне осіменіння застосовували лише на племінних заводах з розведення коней і державних стайнях, оскільки племінних плідників для парування не вистачало і ефективність використання цього методу щодо інших видів сільськогосподарських тварин не була доведена. Однак з накопиченням виробничого досвіду більш очевидним ставали переваги штучного осіменіння як ефективного способу прискореного породного поліпшення тваринництва.

Необхідність швидкого збільшення поголів'я свійських тварин висунула перед науковцями завдання вдосконалення існуючих і розроблення нових методів штучного осіменіння, що відбувалося більш швидкими темпами в період 1928-1933 років. Ученими було досягнуто нових успіхів у розробленні теорії і техніки цього способу, йшлося про його друге народження, яке відбулося через три десятиліття після перших дослідів І. І. Іванова [8].

З 1928 р. було розпочато системні науково-виробничі дослідження з осіменіння корів і овець, якими доведено практичну можливість штучного осіменіння цих видів тварин, на цій основі Рада праці й оборони постановою від 30 грудня 1930 р. зобов'язала тваринницькі трести широко використовувати цей метод для поліпшення поголів'я худоби. Масове запровадження штучного осіменіння великої рогатої худоби розпочали в 1931 р. у радгоспах Укрмолокотресту [1].

У 1929 р. вперше в колишньому Союзі було одержано позитивні наслідки штучного осіменіння корів розбавленим сім'ям, а в 1931 р. розроблено теорію його розбавлення. Згодом було встановлено, що розбавлення сім'я не лише збільшує його об'єм, а й подовжує термін життя живчиків, захищає їх від холодового удару. Вітчизняними вченими було розроблено систему оцінки середовищ для розбавлення сім'я. У 1934 р. В. К. Милованов теоретично обґрунтував способи його введення для різних видів сільськогосподарських тварин і довів

перевагу цирвікального методу осіменіння, який поширився у вітчизняній і зарубіжній практиці [8].

У 1931 р. прийнято рішення щодо організації лабораторії штучного осіменіння при Всесоюзному інституті тваринництва (Москва). У подальшому такі одиниці розпочали свою діяльність при інших науково-дослідних інститутах. Зокрема, на українських землях сектор розпліднення вперше було створено в 1932 р. при Всеукраїнському інституті тваринництва (Харків). Його співробітники вивчали низку питань, а саме: І. А. Бухарін – результативність штучного осіменіння великої рогатої худоби, Г. Г. Подоба – статевий режим бугаїв, В. Г. Богуславський, І. А. Бухарін – причини яловості корів і заходи боротьби з нею [2, арк. 2-12].

Як засвідчив аналіз, сектором упродовж 1933-1934 років було обстежено 30 пунктів штучного осіменіння великої рогатої худоби Херсонської, Дніпропетровської та Одеської областей. Вивчали питання організації, техніки та результативності штучного осіменіння, причини яловості тварин. Розпочали дослідження з розроблення найбільш ефективних способів збереження та транспортування сперми бугаїв-плідників. Проводили дослідження з ефективності використання її малих доз при штучному осіменінні корів на основі збільшення навантаження на бугая-плідника та дроблення сякуляту на малі дози. За результатами проведених робіт на виробництві почали застосовувати зменшені дози, що дало змогу економити сперму цінних плідників та отримувати від них більше потомків [3, арк. 5-10].

У 1936 р. сектором вперше у світі проведено дослідження з перевезення сперми бугая залізничною дорогою на відстань 600 км. У їх результаті від 60 корів, що були осіменені цією спермою, 16 отелилися і дали нормальний приплод. Дані дослідження засвідчили можливість щодо перевезення сперми на велику відстань, тим самим ефективніше використовуючи найбільш цінних плідників, що було особливого значення у вітчизняній зоотехнії [9].

Сектором також проводилися дослідження з застосування штучного осіменіння розрідженою спермою та мікродозами у вівчарстві. З 1940 р. Т. М. Козенко та В. І. Іваненко обґрунтували можливість штучного осіменіння змішаною спермою як методу підвищення життєздатності приплоду у сірих сокольських овець, що мало на меті віднайти новий метод боротьби з хронічним тимпанітом.

Ученими Всесоюзного інституту тваринництва також було досліджено на кількох поколіннях свиней вплив терміну зберігання сперми поза організмом на якість приплоду. Весною 1941 р. було отримано нормальні опороси, але воєнні події в країні не дали змоги закінчити розпочаті дослідження [7].

Значним внеском у вітчизняну науку з питань біології розмноження різних видів свійських і диких тварин були дослідження, проведені в цей період лабораторією штучного осіменіння Всесоюзного інституту гібридизації і акліматизації тварин в Асканії-Нова. Ці дослідження розпочав у 1934 р. В. К. Милованов, пізніше їх продовжили В. П. Хронуполо, І. В. Смирнов, Т. М. Козенко, М. М. Асланян та ін. У їх результаті було опрацьовано низку питань, пов'язаних з удосконаленням технології штучного осіменіння у тваринництві. Зокрема, запропоновано рекомендації зі збереження і транспор-

тування сперми баранів, техніки осіменіння вівцематок і корів, удосконалення апаратури для штучного осіменіння. Вивчалися також фізіологія і біохімія живчиків, циклічність овуляції у вівцематок та ряд інших теоретичних і практичних питань [10].

Варто відмітити, що в цей період штучне осіменіння застосовували, головним чином, для масового поліпшення місцевих порід сільськогосподарських тварин на основі міжпородного схрещування. Це дало змогу створити галузь тонкорунного вівчарства в країні при незначному імпорті тонкорунних баранів. У скотарстві штучне осіменіння стало важливим засобом у роботі державних племінних розплідників і сиріало організації схрещування місцевої худоби з кращими молочними і м'ясними породами світу.

Однак у ці роки не було вирішено питання збереження сперми плідників і існуюча техніка і технологія ще не давали можливості здійснювати осіменіння самок безпосередньо в умовах кожного господарства. З огляду на це штучне осіменіння застосовувалося лише у крупних племінних радгоспах і колгоспах (переважно вівчарських, з багатотисячним маточним поголів'ям). Тому з 1937 р. першочерговим питанням стало розроблення проблеми збереження і перевезення сперми.

Варто відмітити, що І. І. Івановим у свій час було доведено, що сперма втрачає свою запліднювальну здатність і не дає повноцінне потомство без зниження температури її зберігання. Ще в 1937 р. А. Д. Бернштейн та В. В. Петропавловський заморозили сперму кроля, бугая, барана, жеребця, кнура, півня, селзня при -21°C з додаванням гліцерину і констатували відновлення життєздатності живчиків при її відтаванні. Вперше в практиці заморожування застосували захисну речовину (кріопротектор), однак це не знайшло належної оцінки впродовж 12 подальших років і роботи із заморожування здійснювалися без застосування таких речовин [1].

У 1939-1941 роках В. К. Милованов та І. І. Соколовської вдалося отримати три покоління кролів від самок, осіменених живчиками, що зберігалися до трьох діб при температурі 0°C, і цим самим довести, що при відповідній техніці охолодження і зберігання сперми запліднювальна здатність його і якість потомства залишаються нормальними [8].

Нові можливості для роботи станцій з племінної справи і штучного осіменіння відкрили дослідження з тривалою збереженням сім'я у замороженому або висушеному стані, проведені у другій половині 40-х років. Зокрема, зроблене українським ученим І. В. Смирновим у 1947 р. відкриття щодо отримання повноцінного приплоду від живчиків, що знаходилися в рідкому кисню або в рідкому азоті при температурі від -160 до -190°C, стало основою запровадження світових прогресивних технологій інтенсивного відтворення сільськогосподарських тварин як однієї із передумов становлення великомасштабної селекції у тваринництві [1].

Таким чином, становлення вчення про відтворення сільськогосподарських тварин відбувалося в кінці XIX – на початку XX ст. Його основу склали розробки вітчизняних учених з організації використання й одержання сперми від кращих племінних плідників, її розбавлення, зберігання і транспортування, а також технології штучного осіменіння самок основних видів сільськогосподарських тварин, що дало змогу тиражувати найбільш

цінні у племінному відношенні стада тварин. Розробки вітчизняних учених зі штучного осіменіння та методу довготривалого зберігання сперми були пріоритетними у світовій біологічній науці і склали основу сучасних прогресивних технологій інтенсивного відтворення у тваринництві. До розроблення методу штучного осіменіння та довготривалого зберігання сперми сільськогосподарських тварин доклали зусиль І. І. Іванов, І. В. Смирнов, А. Д. Бернштейн, В. В. Петропавловський, В. К. Милованов, І. І. Соколовська та ін.

Список використаних джерел

1. Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки: монографія / І. С. Бородай. – Вінниця, 2012. – 416 с.
2. Державний архів Харківської області. – Ф. Р.-6184. – Оп. 1. – Од. зб. 62. – 43 арк.
3. Там само. – Од. зб. 63. – 19 арк.
4. Зорін І. Г. Штучне осіменіння сільськогосподарських тварин з основами племінної справи / І. Г. Зорін, І. В. Смирнов, Ф. Ф. Ейснер. – К., 1960. – 254 с.
5. Зубець М. В. Розвиток вчення про генетику, селекцію і біотехнологію у тваринництві в працях українських вчених / М. В. Зубець, В. П. Буркат, Ю. Д. Рубан // Генетика і селекція на межі тисячоліть: у 4-х т. – К.: Логос, 2001. – Т. 4. – С. 13-30.
6. Іванов І. І. Искусственное оплодотворение домашних животных: для ветеринарных врачей, сельских хозяев и коннозаводчиков / И. И. Иванов. – СПб, 1910. – 80 с.
7. Кунець В. В. Відділ біотехнології репродукції сільськогосподарських тварин: історія, вчені, досягнення (історичний парис) / В. В. Кунець. – Х., 2013. – 161 с.
8. Милованов В. К. Советская наука открыла новые пути животноводству всего мира / В. К. Милованов, И. И. Соколовская // Животноводство. – 1957. – № 10. – С. 15-27.
9. Остапко Ф. І. Пріоритети Інституту тваринництва УААН у питаннях відтворення сільськогосподарських тварин / Ф. І. Остапко, М. Д. Безуглий, О. Б. Сущко // Науково-технічний бюлетень. – Х., 2006. – № 84. – С. 6-8.
10. Рябко В. М. Истоки, достижения и перспективы науки в Аскании-Нова / В. М. Рябко, В. М. Туринский. – К.: Аграрна наука, 2001. – 256 с.

References

1. Borodaj I.S. Teoretyko-metodologični osnovy stanovlennya ta rozvytku vitchyznanoi zootehničnoy nauky: monografiya / I.S. Borodaj. – Vinnytsya, 2012. – 416 s.
2. Derzhavnyj arxiv Kharkivs'koyi oblasti. – F.R.-6184. – Op.1. – Od. zb. 62. – 43 ark.
3. Tam samo. – Od. zb. 63. – 19 ark.
4. Zorin I.G. Shtuchne osimenennya sil's'kogospodars'ky'x tvary'n z osnovamy' pleminnoyi spravy' / I.G. Zorin, I.V. Smy'mov, F.F. Ejsner. – K., 1960. – 254 s.
5. Zubecz' M.V. Rozvy'tok vcheniya pro genety'ku, selekciyu i bioteknologiyu u tvary'ny'chty' v pracuyakh ukrayins'ky'x vcheny'x / M.V. Zubecz', V.P. Burkat, Yu.D. Ruban // Genety'ka i selekciya na mezhi ty'syacholit': u 4-x t. – K.: Logos, 2001. – T. 4. – S. 13-30.
6. Ivanov I.I. Iskusstvennoe oplodotvorenne domashnih zhivotnyh: dlja veterinarnykh vrachej, sel'skiykh hozjajev i konnozavodchikov / I.I. Ivanov. – SPb, 1910. – 80 s.
7. Kuncz' V.V. Viddil bioteknologiyi reprodukciji sil's'kogospodars'ky'x tvary'ny: istoriya, vcheni, dosyagennyya (istory'chnyj nary's) / V.V. Kuncz'. – X., 2013. – 161 s.
8. Milovanov V.K. Sovetskaja nauka otkryla novye puti zhivotnovodstvu vsego mira / V.K. Milovanov, I.I. Sokolovskaja // Zhivotnovodstvo. – 1957. – № 10. – S. 15-27.
9. Ostashko F.I. Priory'tety' Insty'tutu tvary'ny'chty'va UAAN u py'tannyax vidtvorennyya sil's'kogospodars'ky'x tvary'n / F.I. Ostashko, M.D. Bezugly'j, O.B. Sushko // Naukovo-tekhnichny'j byuleten'. – X., 2006. – № 84. – S. 6-8.
10. Rjabko V.M. Istoki, dostizheniya i perspektivy nauki v Askani'i-Nova / V.M. Rjabko, V.M. Turinskij. – K.: Agrarna nauka, 2001. – 256 s.

Borodaj I. S., candidate of Historical Sciences, senior researcher, Head of department of intellectual property, innovation marketing and post-graduate study of the Institute of Animal Breeding and Genetics NAAS (Ukraine, Kiev), irinaborodaya@online.ua

The formation of doctrine of farm animal reproduction in the domestic animal science

The author set the goal to reproduce the major milestones of becoming the doctrine of reproduction in farm animals. The researching is based on the use of complex of general scientific, structural and functional, historical methods, as well as a large base of source, which becomes the basis of archival documents. We have proved that a prerequisite of the formation of systemic research on this direction was the organization of research institutions that developed theoretical and methodological principles of intensive reproduction of farm animals. The priority of domestic scientists in developing of techniques and technology of artificial insemination was justified. The basic scientific research on reproduction of farm animals that formed the basis for the development of animal husbandry were summarized.

Keywords: animal science, reproduction of farm animals, artificial insemination, animal husbandry.

Borodaj I. S., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, начальник отдела интеллектуальной собственности, маркетинга, инноваций и аспирантуры, Институт разведения и генетики животных НААН (Украина, Киев), irinaborodaya@online.ua

Становление учения о воспроизводстве сельскохозяйственных животных в отечественной зоотехнии

Автором поставлена цель отобразить основные вехи становления учения о воспроизводстве сельскохозяйственных животных. Исследование основывается на комплексе общенаучных, структурно-функциональных и исторических методов, а также обширной базе источников, основу которой составляют архивные документы. Обосновано, что предпосылкой становления системных научных исследований в этом направлении была организация научно-исследовательских институций, на базе которых разработаны теоретические и методологические основы интенсивного воспроизводства сельскохозяйственных животных. Приоритет отечественных ученых в разработке техники и технологии искусственного осеменения. Обобщены основные научные разработки по воспроизводству сельскохозяйственных животных, которые составили основу для развития отечественной зоотехнической науки.

Ключевые слова: зоотехническая наука, воспроизводство сельскохозяйственных животных, искусственное осеменение, животноводство.

* * *

УДК 94 (477) 94(437.1/2)

Корсак Р. В.

кандидат історичних наук, доцент,
Ужгородський національний університет
(Україна, Ужгород), korsakr@inbox.ru

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ СПРАВИ (2000-2012 РР.)

У статті у перше в українській історіографії розглядаються актуальні питання українсько-чеської торговельно-економічної співпраці в умовах розвитку трансформаційних процесів Центрально-Східної Європи (2000-2012 рр.). Серед цих проблем: заборганість України перед ЧР за "Ямбурзькими" угодами та невирішеність питання проживання українських заробітчан в Чехії. В дослідженні віддано перевагу історичним методам дослідження: історико-генетичному, історико-порівняльному, історико-системному, історико-діахронному, емпіричному аналізу тощо. Основу дослідження склали архівні матеріали, опубліковані документи та праці українських дослідників. Автор дійшов висновку, що й по сьогоднішній день ці важливі проблеми в українсько-чеській торговельно-економічній та політичній співпраці залишаються невирішеними. Цьому заважають наступні чинники: 1). Нестабільна внутрішньополітична ситуація в Україні; 2). Низький рейтинг України на міжнародній арені; 3). Зовнішньополітична невизначеність України.

Ключові слова: Україна, Чехія, СС, громадяни України, Ямбурзька угода, українсько-чеські торговельно-економічні відносини, політична співпраця.

Сьогодні державні кордони України спонукають український Уряд до вироблення такої геополітичної стратегії, яка враховує політичний досвід та об'єктивні реалії сучасної доби. Торговельна співпраця з Чеською Республікою є пріоритетним напрямом зовнішньоекономічної політики України. Українсько-чеські торговельно-економічні відносини не є предметом широкого кола спеціальних наукових досліджень. Серед праць

можна виділити дослідження О. Цуп [10], П. Федурця [9] та О. Гетьманчука [8], в яких розглядаються політичне співробітництво України і Чехії та деякі проблеми економічної співпраці. Тому в даній публікації уперше в українській історіографії робиться спроба дослідити актуальні та не вирішені питання українсько-чеської торговельно-економічної співпраці наприкінці ХХ початку ХХІ ст.

Серед найважливіших політичних і економічних проблем, які постійно перебували в полі зору Міністерства закордонних справ обох держав з 2000 р. були питання, пов'язані з відстеженням ситуації і здійсненням максимально можливого позитивного впливу на процеси, що відбуваються в середовищі громадян України, які тимчасово або постійно проживали в Чеській Республіці. Підписана в 1996 році міжурядова українсько-чеська угода "Про взаємне працевлаштування громадян України та ЧР", що вступила в силу на початку 1997 р. для України встановлювала квоту в 30 тисяч робочих місць. Але протягом першого півріччя 2000 р. до ЧР здійснювався масовий неконтрольований приїзд значної кількості громадян України, за неофіційними даними ця кількість коливалася від 100 до 200 тисяч осіб, які скористалися безвізовим в'їздом до Чеської Республіки по туристичних ваучерах або приватних запрошеннях. Більшість з них незаконно працевлаштовують чеськими роботодавцями. Часто такі працівники, опинившись на території ЧР, потрапляли в руки злочинних посередницьких структур, які влаштовували їх на роботу у чеського роботодавця за умови виплати тільки 1/3 справжнього щомісячного заробітку, який становив менше 100 дол. США [1, с. 14; 2, с. 8-9].

Посольством України неодноразово вносилися пропозиції щодо спрощення механізму реалізації даної угоди. Після прийняття нового Закону "Про перебування іноземців на території ЧР" від 30.11.1999 р. значно ускладнилася можливість тримання робочої візи громадянами України, бажаючих легально працевлаштуватися в ЧР. Відповідно до положень цього Закону, оформлення робочих віз на працевлаштування іноземців в ЧР покладалося на консульські установи Чехії за кордоном, а процедура їх оформлення, за умови подання всіх необхідних документів, тривала до шести місяців. Існуюче на 2000 р. становище справ навколо реалізації угоди "Про взаємне працевлаштування громадян України та ЧР", без зустрічних позитивних зусиль з боку чеської сторони щодо спрощення оформлення робочих віз на працевлаштування в ЧР громадян України, ставило під сумнів доцільність існування такої угоди. Тому за ініціативи Посольства і Мінпраці України для поліпшення стану реалізації згаданої Угоди в листопаді 2000 р. було розроблено декілька варіантів внесення змін до проекту нових принципів організаційно-технічного забезпечення її реалізації. Зокрема, була вивчена реальна ситуація з отриманням функційних дозволів на працевлаштування в ЧР, розподіл функцій роботодавця, працівника, посередника в працевлаштуванні при оформленні документів, внесено пропозицію спростити і прискорити виконання процедури надання робочих віз [1, с. 14].

За неофіційними даними протягом 2001 р. в чеські органи від громадян України надійшло 4413 таких заяв. До того часу статус біженця Чеською Республікою було надано тільки трьом громадянам України – одному

спортсмену, який пізніше став виступати за чеську збірну, і двом етнічним чехам. За неофіційними даними в 2002 р. в ЧР знаходилося більше 100 тис. Українців, більшість з яких тут знаходилася нелегально з метою працевлаштування. В ЧР існує закон про легальне працевлаштування, але механізм отримання такого працевлаштування дуже складний. Відповідно до закону ЧР "Про перебування іноземців на території Чеської Республіки" робочу візу слід було оформити через консульські установи ЧР. Ті з українців, які в'їхали в ЧР по туристичним або приватними візами і працевлаштувалися, перходили на нелегальне становище. Чеські підприємці використовували недосконалість місцевого законодавства і брали на роботу нелегалів. Це забезпечувало їм додаткові доходи за рахунок занижених зарплат і уникнення страхування робітників. Деякі з громадян України на території ЧР скоїли різні правопорушення. На червень 2002 р. 256 громадян України перебували під слідством, а 335 – відбували покарання. Більшість з них відбували шестимісячне покарання за порушення паспортно-візового режиму, а 13 – підслідством за підозрою у вбивстві [3, с. 10; 4, 12-13].

Проблема українських громадян в Чехії залишалася актуальною і в наступні роки. Дані статистичного бюро Чехії свідчать, що в 2004 р. в країні перебувало 78 тис. Українською, з них тільки 13 тис. Мали дозвіл на постійне проживання. За експертними оцінками, в Чехії без візового дозволу проживало 200-300 тис. українських нелегальних працівників. При цьому лише в 2004-2005 рр. українські діаспорні організації та Посольство України в Чехії почали реалізовувати кілька проєктів з працевлаштування українських заробітчан, процедури оформлення документів на перебування в країні і т. п. [5, с.8; 6, с. 20].

Чехія протягом наступних років залишалася однією з найбільш відкритих держав-членів ЄС в питаннях працевлаштування громадян України. За офіційними даними Посольства Чехії в Україні (2010 р.), в Чеській Республіці жили і працювали близько 135 тисяч українських громадян, але за неофіційною інформацією реальна цифра була значно більшою через неможливість обліку даних нелегальної міграції [15, с. 291].

Протягом 2000-2012 рр. Україна входила в число 15 країн, громадяни яких найчастіше приїжджали до Чехії. За інформацією чеського посольства в Україні, тільки в 2009 р. було видано 92000 туристичних віз. За неформальними рейтингом, чеське посольство входить до п'ятірки найбільш лояльних дипломатичних установ з обслуговування громадян України [13, с. 148; 14, с.347;]. Таким чином, питання про працевлаштування українських громадян в Чехії залишається відкритим і сьогодні.

Протягом 2000-2012 рр. проблемним питанням у двосторонніх відносинах залишалася відсутність з боку української сторони конкретних дій по виконанню зобов'язань передбачених "Ямбурзькими угодами". Відповідно до міжурядової Угоди, яка вступила в силу в 1999 р, Україна визнала борг на суму 79170000 умовних розрахункових одиниць (еквівалент 1247 млн м³ природного газу). Серед країн, причетних до "Ямбурзької угоди" (Україна, Росія, Казахстан), питання погашення заборгованості було не вирішено тільки Україною. У 2004 р. відбулося чергове загострення пробле-

ми у зв'язку з проведенням виборів до Європарламенту, які пройшли в Чехії. Ще напередодні правлячі чеські соціал-демократи, щоб залучити додаткові кошти в економіку країни, почали наполегливо, на всіх зустрічах вищого рівня, ставити питання повернення боргу. Використовувався і мовчазний тиск, через що в попередній період був згорнутий політичний діалог на вищому рівні. Ця проблема неодноразово піднімалася в контексті діяльності міжурядової українсько-чеської Комісії з питань торговельно-економічного співробітництва. Так, за результатами її 8-го засідання (14 - 16.04.2004 р.) сторони домовилися в місячний термін вивчити питання погашення заборгованості української сторони у вільно конвертованій валюті [11, с. 189; 12, с. 206]. Фактично до 2004 р. боку ввели затяжний переговорний процес щодо джерел погашення заборгованості. Певні надії на врегулювання проблеми з'явилися у чеської сторони після прийняття Україною закону, яким Кабінету Міністрів України дозволялося в 2004 р. проводити погашення заборгованості перед Чеською Республікою у грошовій або товарній формі за рахунок коштів, передбачених на погашення державного боргу України. Крім цього, Мінфін України підписав з українською фірмою "Арта Інвестиційні Партнери" Меморандум, згідно з яким міністерство не заперечувало проти придбання фірмою в Чехії "Ямбургського" боргу. У цьому контексті було проведено ряд українських-чеських переговорів, але погасити заборгованість у 2004 р. не вдалося [5, с. 23-24].

Під час третього засідання міжурядової українсько-чеської Змішаної Комісії з питань економічного, промислового та науково-технічного співробітництва в м. Київ 17-18 вересня 2009 р. сторони досягли домовленості про проведення до кінця року двосторонніх консультацій з вивчення взаємоприйнятних варіантів погашення українською стороною заборгованості за "Ямбургська угодами". У листопаді 2009 р було погоджено місце та строки проведення цих переговорів, а саме – м. Прага, 16 грудня 2009 р. Однак у зв'язку з несприбуттям в Прагу експертів української сторони переговори були перенесені на інший термін.

Перебуваючи у безвихідному становищі "Ямбургська" проблема дещо послаблювалася черговими намірами її вирішення так і не будучи усунутою аж до 2014 року.

У результаті історико-методологічного аналізу українсько-чеського торговельно-економічного співробітництва протягом 2000-2012 рр. можна зробити висновок про те, що на українсько-чеську співпрацю протягом 2000-2012 рр. суттєво впливало питання трудового працевлаштування громадян України в Чеській Республіці та невиконання "Ямбургської" заборгованості перед Чехією з боку України. Необхідно підкреслити, що ці питання залишаються не розв'язаними у двосторонніх відносинах й досі. Цьому заважають наступні чинники: 1). Нестабільна внутрішньополітична ситуація в Україні; 2). Низький рейтинг України на міжнародній арені; 3). Зовнішньополітична не визначеність України.

Список використаної літератури

- Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва у 2000 р. // Справа № 23/456 від. 26.12.2000р. – 17 с.
- Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва за 2001 р. // Справа № 10 від. 27.06.2001 р. – 30 с.
- Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва у 2002 р. // Справа № 19/42 від. 24.12.2002 р. – 37 с.
- Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва у 2003 р. // Справа № 21/51 від. 25.12.2003. – 38 с.
- Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва за 2004 р. // Справа № 20 від. 20.06.2004 р. – 40 с.
- Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва за 2005 р. // Справа № 123 від. 19.12.2005 р. – 50 с.
- Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці за 2006 р. в частині торговельно-економічного співробітництва // Справа № 12/36 від. 6.07.2006 р. – 18 с.
- Гельманчук О. Україна – Чехія : дружною цією ЄС [Текст] // Дзеркало тижня. – 2005. – № 23. – С. 5.
- Федурця В. П. Система регулювання зовнішньоекономічних зв'язків у Чеській Республіці: досвід організації для України [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Ужгород : УжНУ, 2006. – 20 с.
- Цуп О. В. Чеська Республіка і Україна в міждержавних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ ст. [Текст] : автореферат дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / О. В. Цуп ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – 20 с. – укр.
- Zpráva o zahraničnopolitice ČR zrok 2006 // MZV ČR. Bilateralní vztahy České republiky, 2007. – 474 s.
- Zpráva o zahraničnopolitice ČR zrok 2007 // MZV ČR. Bilateralní vztahy České republiky, 2008. – 482 s.
- Zpráva o zahraničnopolitice ČR zrok 2008 // MZV ČR. Bilateralní vztahy České republiky, 2009. – 440 s.
- Zpráva o zahraničnopolitice ČR zrok 2009 // MZV ČR. Bilateralní vztahy České republiky, 2010. – 610 s.
- Zpráva o zahraničnopolitice ČR zrok 2010 // MZV ČR. Bilateralní vztahy České republiky, 2011. – 397 s.

References

- Materialy' do zvitru pro robotu Posol'stva Ukraininy' u Ches'kij Respublicy v chasty' nitorgovel'no-ekonomichnogo spivrobotny'ctva u 2000 r. // Sprava # 23/456 vid. 26.12.2000r. – 17 s.
- Materialy' do zvitru pro robotu Posol'stva Ukraininy' u Ches'kij Respublicy v chasty' nitorgovel'no-ekonomichnogo spivrobotny'ctva za 2001 r. // Sprava # 10 vid. 27.06.2001 r. – 30 s.
- Materialy' do zvitru pro robotu Posol'stva Ukraininy' u Ches'kij Respublicy v chasty' nitorgovel'no-ekonomichnogo spivrobotny'ctva u 2002 r. // Sprava # 19/42 vid. 24.12.2002 r. – 37 s.
- Materialy' do zvitru pro robotu Posol'stva Ukraininy' u Ches'kij Respublicy v chasty' nitorgovel'no-ekonomichnogo spivrobotny'ctva u 2003 r. // Sprava # 21/51 vid. 25.12.2003. – 38 s.
- Materialy' do zvitru pro robotu Posol'stva Ukraininy' u Ches'kij Respublicy v chasty' nitorgovel'no-ekonomichnogo spivrobotny'ctva za 2004 r. // Sprava # 20 vid. 20.06.2004 r. – 40 s.
- Materialy' do zvitru pro robotu Posol'stva Ukraininy' u Ches'kij Respublicy v chasty' nitorgovel'no-ekonomichnogo spivrobotny'ctva za 2005 r. // Sprava # 123 vid. 19.12.2005 r. – 50 s.
- Materialy' do zvitru pro robotu Posol'stva Ukraininy' u Ches'kij Respublicy za 2006 r. v chasty' nitorgovel'no-ekonomichnogo spivrobotny'ctva // Sprava # 12/36 vid. 6.07.2006 r. – 18 s.
- Get'manchuk O. Ukraina – Chexiya : druzhny'm porozh'ya [Tekst] // Dzerkalo ty zhnya. – 2005. – # 23. – S. 5.
- Fedurcyu V.P. Sistema reguluvannya zovnishn'oeekonomichny'x zvyazkiv u Ches'kij Respublicy: dosvid organizaciyi dlya Ukrainy // [Tekst] : avtoreferat dy'sertaciyi na zdobutty naukovogo stupanya kandydata ekonomichny'x nauk. – Uzhgorod : UzhNU, 2006. – 20 s.
- Czup O. V. Ches'ka Respublika i Ukraina v mizhderzhavny'x vidnosy'nax kincyu XX – nachatku XXI st. [Tekst] : avtorof. dy's ... kand. ist. nauk : 07.00.02 / O.V. Czup ; L'viv. nac. un-t im. I.Franka. – L., 2009. – 20 s. – ukr.
- Zpráva o zahraniční politice ČR zrok 2006 // MZV ČR. Bilateralní vztahy České republiky, 2007. – 474 s.
- Zpráva o zahraniční politice ČR zrok 2007 // MZV ČR. Bilateralní vztahy České republiky, 2008. – 482 s.
- Zpráva o zahraniční politice ČR zrok 2008 // MZV ČR. Bilateralní vztahy České republiky, 2009. – 440 s.
- Zpráva o zahraniční politice ČR zrok 2009 // MZV ČR.

Bilateralní vztahy České republiky, 2010. – 610 s.

15. Zpráva o zahraničnopolitice ČR zrok 2010 // MZV ČR. Bilateralní vztahy České republiky, 2011. – 397 s.

Korsak R. V. *candidate of historical sciences, professor, Uzhgorod National University (Ukraine, Uzhgorod), korsakr@inbox.ru*

Actual questions of ukrainian-czech trade cooperation (2000-2012)

The article at first in Ukrainian historiography the comprehensive analysis of the Ukrainian-Czech trade and economic cooperation in the development process of transformation of Central and Eastern Europe (2000-2012). Among these problems: the debt of Ukraine to the Czech Republic for "Yamburgskoye" agreements and unresolved issues of Ukrainian migrant workers stay in the Czech Republic. The study preferred historical research methods: historical-genetic, historical, comparative, historical and synthetic, historical and diachronic, empirical analysis and more. The basis of the study were archival materials, published documents and works of Ukrainian researchers. The author concluded that till today these important issues in Ukrainian-Czech trade and economic and political cooperation remain unresolved. This prevents the following factors: 1) The unstable political situation in Ukraine; 2) Low rating of Ukraine in the international arena; 3) Foreign policy is not certainty.

Keywords: Ukraine, Czech Republic, EU, citizens of Ukraine, Yamburgskoye agreement, Ukrainian-Czech trade and economic relations, political cooperation.

Korsak P. V. *kandidat istoricheskikh nauk, docent Uzhgorodskogo natsional'nogo universiteta (Ukraine, Uzhgorod), korsakr@inbox.ru*

Актуальные вопросы украинско-чешского торгового сотрудничества (2000-2012 гг.)

В статье впервые в украинской историографии рассматриваются актуальные вопросы украинско-чешского торгового-экономического сотрудничества в условиях развития трансформационных процессов Центральной и Восточной Европы (2000-2012 гг.). Среди этих проблем: задолженность Украины перед ЧР "Ямбургским" соглашениями и нерешенность вопроса проживания украинских рабочих в Чехии. В исследовании отдают предпочтение историческим методам исследования: историко-генетическому, историко-сравнительному, историко-синтетическому, историко-диахронному, эмпирической аналитике и т.д. Основу исследования составили архивные материалы, опубликованные документы и работы украинских исследователей. Автор пришел к выводу, что и по сиюминутной день эти важные проблемы в украинско-чешском торгово-экономическом и политическом сотрудничестве остаются нерешенными. Этому мешают следующие факторы: 1) Нестабильная внутриполитическая ситуация в Украине; 2) Низкий рейтинг Украины на международной арене; 3) Внешнеполитическая неопределенность.

Ключевые слова: Украина, Чехия, ЕС, граждане Украины, Ямбургские соглашения, украинско-чешское торгово-экономическое сотрудничество, политическое сотрудничество.

* * *

УДК 94 (477)

Кравець О. П.

викладач кафедри індоєвропейських мов, Національний університет "Острозька академія" (Україна, Острог), kravetsaleksander@gmail.com

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ У 20-30 РР. ХХ СТ.: ДОСВІД БАПТИСТСЬКИХ ГРОМАД

Проаналізовано державно-церковні відносини в Україні у 20-30 рр. ХХ ст. у вимірі баптистських громад, вказано на причини і наслідки релігійної репресії протестантів із боку більшовицької влади.

Ключові слова: державно-церковні відносини, протестантизм, баптистська церква, більшовизм.

Державно-церковні відносини завжди були складними і суперечливими. Відомий богослов та релігійний діяч Е. Люцер оцінює їх як "спокоєвничний конфлікт між церквою і державою", який стоїть "у центрі суспільних проблем відносять українські релігійзнавці Ю. Решетников і С. Санніков визначення місця і ролі церкви у суспільстві і державі і їх взаємодію [10, с. 10]. З одного боку, досить простим, а з іншого, – надзвичайно болісним і суперечливим вважають багато протестантів питання відносини до держави [5, с. 204].

Глибина проблемності і навіть трагізм полягає у різних ролях і завданнях цих двох інституцій, хоч об'єкт

впливу в них один і той же – людина. Часто-густо державні органи, за класичним визначенням, стають "апаратом насильства" над людиною, тоді як церква зобов'язана пропагувати мир і любов між усіма націями та народами. Завданням держави, у цілому, є регулювання взаємовідношень між громадянами на основі законів, утверджених самою державою. На чолі держави може бути одна людина, чи колективний орган представників різних гілок влади. Найголовніше завдання християнської церкви – вказати людині дорогу до Бога. Єдиним главою церкви, як указує на це новозавітний постулат, є Ісус Христос. Ю. Решетников і С. Санніков пишуть про це так: "Церква і держава належать до різних світів: Церква – до небесного, вічного; держава – до земного, тимчасового" [10, с. 47]. Як зазначає М. Черенков: "Держава не може замінити церкву. Церква повинна нагадувати державі про Божий закон. Не судити, але бути пророком..." [15, с. 263].

Різні функції та завдання, спільний об'єкт впливу (людина) та спільність території діяльності – ці та інші фактори спричиняли і спричиняють труднощі і проблеми у взаємовідносинах між церквою і державою.

Отже, об'єктом нашого дослідження є баптистська церква, а предметом – державно-церковні відносини в Україні у 20-30 рр. ХХ ст.

Окремлений період в історії баптистської церкви у радянській Україні пробігав під впливом певних історичних подій: Перша світова війна, революції, кризові явища в політико-економічному просторі, зміна влади і перехід до комуністичного тоталітаризму. Ці та інші події впливали на формування і розвиток взаємовідносин між баптистською церквою і відповідною політичною формацією.

Зрозуміло, що будь-які державно-церковні відносини повинні формуватися на законодавчій базі. Баптистська церква на той час мала вже достатньо сформовану соціальне вчення, в тому числі і щодо відносин із державою. Основні його норми вписані у Гамбургському баптистському сповіданні віри. У 13 розділі "Про громадянський порядок" сформульовано на основі Біблії принципи розбудови державно-церковні відносин. Зокрема, там записано, що баптистська церква вважає себе зобов'язаною: підкорятися законам держави, якщо такі не обмежують вільного виконання обов'язків християнської віри; молитися за владу, щоб вона так використовувала доручену їй владу, щоб зберегти мир і правосуддя.

У документі зафіксовано, що віруючі цієї конфесії не бачать релігійних перешкод у прийнятті на себе владних повноважень, а також сформульована чітка позиція щодо військової повинності: нести військову службу, коли цього потребуватиме держава і вимагатиме влада, але без будь-якого насилля до тих, хто з релігійних переконань відмовляється брати у руки зброю [10, с. 47-48].

Історичні джерела зафіксували, що у другій половині ХІХ ст. було написано досить багато текстів віросповідного характеру серед російсько-українського протестантизму різних течій. Для баптистів, без сумніву, найважливішим віросповідним документом став "Короткий катехізіс, чи виклад віровчення руських баптистів, тобто доросло хрещених християн", який був написаний у 1889 р. І. Рябошапою, О. Клищенком та П. Цукраном.

Цей документ мав ще назву “Перше віровчення баптистів в Україні”, і він залишався протягом тривалого часу єдиним оригінальним віросповідним статутом українських баптистів [4, с. 225]. Зокрема, у ньому було записано: “Ми вважаємо себе зобов’язаними покоритися всьому цивільному закону, що стосується нашого тіла. Але що стосується душі, якщо влада вимагає супротивного закону Божому, то ми не можемо покоритися...” [5, с. 204].

Одним із семи віросповідних принципів баптизму є принцип відділення церкви від держави. “З принципом свободи тісно пов’язаний принцип відділення церкви і держави” [10, с. 47]. Необхідність відділення церкви від держави випливає з їх різних функцій. Саме цей принцип ліг в основу побудови взаємовідносин між церквою і державою і саме він був і є основоположним протягом всієї історії церкви. Порушення його з одного чи іншого боку обов’язково призводить до конфліктів.

23 січня 1918 р. ленінський уряд приймає декрет “Про відділення церкви від держави і школи від церкви”, у третій статті якого було записано: “Кожний громадянин має право сповідувати будь-яку релігію чи не сповідувати ніякої. Всі правові обмеження, які існували для окремих віросповідань, відміняються” [16, с. 8]. Цей закон з нетерпінням чекали протестанти Російської імперії, оскільки православна церква була введена в ранг державної і стала жорстоким гонителем релігійного інакодумства. За ленінським декретом усі конфесії були поставлені на однаковий рівень. Православна церква втратила статус державної церкви, а радянська влада у перші роки свого існування ставилася досить лояльно до протестантів. “З великою радістю прийняло братство ЄХБ декрет РНК від 23 січня 1918 р. “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”. Всі конфесії отримали рівні права” [2, с. 117-118]. Перебуваючи на Третньому Всесвітньому конгресі баптистів, який відбувся в Стокгольмі у 1923 р., голова делегації з РСРП П. В. Павлов, який стояв у витоків зародження російсько-українського баптизму, заявив: “Проголошена повна релігійна свобода. Особливо ревно до оберігання віруючих від релігійних утисків відноситься центральна влада” [16, с. 10]. Л. Митрохін, один із радянських дослідників баптизму, писав з цього приводу: “Жовтневий переворот відділив церкву від держави і школу від церкви. Цим законом було ліквідовано панівний статус православної церкви. Всі релігійні течії були поставлені в однакове державно-правове становище” [9, с. 70].

Аналізуючи законодавчо-правове поле державно-церковних відносин на початку 20-х років ХХ ст. в Україні, потрібно відзначити, що збоку баптистської церкви були виписані чіткі принципи таких відносин зі світською державою. Вони зафіксовані, зокрема, у “Сповіданні віри християн-баптистів”, виданому В. Павловим у 1906 р. і пересвіданому М. Одінцовим у 1928 р. Це була уточнена редакція перекладу “Гамбургського віросповідання”, зробленого В. Павловим [12, с. 314]. Основоположним залишився принцип відділення церкви від держави. Термін “церква, відділена від держави” для баптистів означає свободу церкви впливати і практикувати свою релігію без втручання держави. Таким чином, розділяючи сфери діяльності церкви і держави, євангельські християни-баптисти не допуска-

ють втручання держави у сферу духовного життя [10, с. 48]. Християни розуміли, що без реалізації принципу відділення церкви від держави і свободи совісті неможливо існувати в мультикультурному і поліконфесійному суспільстві [15, с. 181]. Отже, в історії баптистської церкви на українських землях, які увійшли до складу Радянського Союзу, вперше настав період, коли державно-церковні відносини, як здалося, почали будуватися на одному і тому ж принципі – відділення церкви від держави.

На початку 20-х рр. більшовицька держава на законодавчому рівні робила практичні кроки для реалізації ленінського Декрету 1918 р., що гарантував протестантам релігійну свободу, невтручання державних органів у внутрішні справи церкви, безперешкодно релігійну діяльність за межами громади. З цією метою було прийнято декілька нормативно-правових актів. Оскільки багато баптистів відмовлялися брати в руки зброю, тому у 1919 р. було видано Декрет “Про звільнення від військової повинності за релігійними переконаннями” [9, с. 71]. Циркуляром Наркомюсту від 5 січня 1919 р. та особливою постановою ВЦВК від 13 червня 1921 р. було вироблено механізм реалізації положень ленінського декрету, а також “Інструкцією з питань зв’язаних з проведенням Декрету” 1923 р. У ній повідомлялося, що Декрет і Постанова Наркомюсту як пояснення до нього є основними законодавчими документами, на яких повинні базуватися всі розпорядження і дії влади на місцях [16, с. 9]. У 1921 р. радянський уряд видав низку постанов і розпоряджень, які були спрямовані на забезпечення реальної свободи совісті і віросповідання – на повне звільнення керівників церков від військової служби без заміни на іншу повинність, про перегляд справ всіх засуджених за ухилення від військової повинності за релігійними переконаннями й ін. [5, с. 183].

В Україні “була свобода для проповіді Євангелія для обох союзів: євангельських християн і баптистів. Закличні проповіді лунали на площах і вулицях міст, у великих залах і аудиторіях університетів та інститутів, в трактирах і парках” [16, с. 8]. Релігійна свобода викликала доброзичливе ставлення протестантів до нової влади [13, с. 610].

Політику релігійної свободи в Україні проводив Гетьманат. В Універсалі від 29 квітня 1918 р. у розділі “Про віру” було проголошено, що “всі, не приналежні до православної віри громадяни Української Держави, а також усі мешканці на території України користуються кожним на кожному місці свободним відправленням їхньої віри й богослужінням за її обрядом” [2, с. 118]. Релігійна свобода продовжувалася також за Директорії у 1919-1920 рр. “Золотим десятиліттям” для протестантів у Радянському Союзі називають період 20-х рр. ХХ ст., незважаючи навіть на те, що вже на початку 20-х рр. багатьох видатних керівників євангельського руху репресували за відмову служити в армії [14, с. 70]. На території, яка була під контролем радянської влади, у роки громадянської війни життя помісних баптистських церков і євангелізаційна робота протікали безперешкодно [5, с. 182].

Досліджуваний етап (20-30 рр. ХХ ст.) розвитку історії пізнього протестантизму на теренах Радянської України історично поділився на два періоди: перший (1917-1927 рр.) – період відносної свободи, який єван-

гельсько-баптистське братство активно використовувало для організації проповіді Євангелія серед невіруючих. Завдяки цьому чисельність братства зростає в чотири рази [12, с. 7]. Історичні джерела наводять досить різні статистичні відомості кількісного зростання євангельсько-баптистського руху. Наприклад, С. Шапталанише, що за період “відносно вільного” десятиліття як євангельські християни, так і баптисти збільшили свою чисельність у 5 разів, в Україні на 15% [16, с. 16]. В. Любашенко відзначила, що у 1925 р. в Україні було 40 тис. баптистів, а в 1928 р. – 60 тис. [7, с. 6]. Л. Митрохін стверджує, що загальна кількість баптистів у 1927 р. в СРСР була від 500 тис. до 2 млн. [9, с. 74]. У першому номері журналу “Баптист України” за 1926 р. написано, що “для двох мільйонів українських баптистів потрібний свій журнал”. В інших джерелах повідомляється також про 15% зростання чисельності баптистів в Україні за 1926 р. [6, с. 378], які у 1927 р. перебували у 2000 громадах і 1000 церквах [16, с. 16]. Журнал “Післанець Правди” № 10-12 за 2003 р. повідомляє: “Згідно історичних даних професора Наталії Полянської-Василенко у праці “Історичні підвалини УАПЦ” (Мюнхен, 1964, с.91) подано, що в 1877 р. в Україні було 300 тис. баптистів, а під час Першої світової війни їх було вже 4 мільйони. У її праці “Історія України”, яка була видана в 1974 р у Мюнхені, (Мюнхен, 1974, том 2, с.365) подано, що на початку ХХ ст. в Україні було 3 млн. баптистів. Л. Гапонюк подає таку статистику: 1927 р. – 2 022 780 віруючих; 1929 р. – 2 675 000 віруючих [2, с. 117]. Попри очевидну неузгодженість у наведених різних джерелах цифрах, незалежним залишається одне – євангельсько-баптистський рух наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. набрав в Україні великого розмаху [2, с. 117]. Кількісне зростання баптистської церкви продовжувався до початку 1930 р. [9, с. 75]. Це був час баптистського ревівалізму: духовне пробудження охопило всю Україну [2, с. 112].

Дотримання принципу відділення обома інституціями, як показує історичний досвід цього періоду, позитивно впливав як на церкву, так і на державу. Церква росла кількісно, структурувалася її діяльність, розвивалися різні форми служіння, зростав вплив християнської свідомості на формування взаємовідносин між членами суспільства. Невтручання держави у внутрішнє життя церкви, в свою чергу, породжувало у віруючих бажання підтримувати таку державу. У суспільство вливалися чесні працівники, патріотично налаштовані, трудолюбиві і миротворчі. Особливо відчутним був вплив євангельських віруючих у сільськогосподарському виробництві, що потребує окремої розвідки.

Незважаючи на сприятливу нормативно-правову базу та лояльне ставлення держави, як здавалося, до віруючих у першій половині 20-х рр. минулого століття, баптистська церква у Радянській Україні залишалася бути в меншості й в опозиції до існуючого на той час державного ладу. Уже з середини 20-х р. більшовицька влада бере курс на знищення всякого інакодумства, в тому числі і релігійного. В основу подальшої політики влади щодо церкви бреться ленінська теза “релігія – опіум для народу”. Хоч офіційно “золоте десятиліття” тривало до 1927 р., але, як зазначає Л. Гапонюк, уже з 1923 р. релігійна свобода на більшовицькій території

України почала згортатися [2, с. 118]. Як повідомляє А. Савін, радянська влада вже в кінці 1922 р. – на початку 1923 р. провела широкомасштабну антипротестантську акцію, в ході якої у більшості губерній була фактично призупинена легальна діяльність протестантських конфесій. Однак ця акція дала зворотний результат. До “сектантів” почали ставитися як до “гонимих і переслідуваних мучеників”. Більшовицька влада змушена була відмовитися тоді від масових переслідувань і відновила реєстрацію громад та їх легальну діяльність [11, с. 132].

Сьогодні важливо усвідомити і проаналізувати причини, чому більшовицька держава, яка проявила спочатку ілюзорну лояльність і навіть підтримку євангельському християнству, переходить до конфронтації і поступового його знищення. З цього приводу В. Люцер писав: “Могутня держава завжди була загрозою існування і впливу церкви. Якою б не була ця загроза – нацистською, комуністичною чи гуманістичною – держава, ворожа по відношенню до релігії, завжди буде намагатися підштовхнути церкву до примусової безкорисності” [8, с. 20].

Після закінчення Першої світової війни (1918), з утворенням Радянського Союзу (1922) були подолані як зовнішні, так і внутрішні вороги, і радянська влада зміцнюється і починає проявляти свою справжню сутність. Марксистсько-ленінська теорія, яка лежала в основі радянської влади, яка була атеїстична у своїх підвалинах, виявилася ілюзорною, і для її здійснення потрібне було насилля. Протестантська церква не могла бути союзником такої держави. Вона залишається на позиції “непротинення злу, неучасть у гріху, життя не в брехні, добротинність у малому. Це стає зброєю віруючих у ситуаціях, “коли християни є заручниками безбожної суспільної системи” [15, с. 157].

Радянська держава, яка стає на шлях тоталітаризму і, по своїй суті, завжди була ворогом християнству, обирає тепер інші принципи взаємовідносин із євангельськими віруючими. Спочатку організувалися агітаційно-пропагандистські заходи. На диспутах між атеїстами і віруючими були присутні православні і невіруючі. Історичні джерела свідчать, що більшість таких дискусій закінчувалися поразкою атеїстів. “Через них (дискусії) багато людей стали віруючими, побачивши перемогу над безбожниками” [10, с. 173]. Бачачи зворотний результат такої роботи, невдовзі всякі дискусії були припинені. “Комунізм не зміг асимілювати євангельську церкву, тому перейшов до відкритих репресій проти неї” [15, с. 227].

Уже в 1925 р. був організований Союз безбожників, який проіснував до 1942 р., налічував у своїх рядах мільйони членів. Основним завданням цієї організації було вести антирелігійну пропаганду серед населення та войовничо-насильницьку діяльність серед віруючих. Недаремно цих людей називали “войовничими безбожниками”.

Боротьбу проти євангельських віруючих радянська влада проводила у двох напрямках: на законодавчо-правовому і на пропагандистсько-агітаційному.

“Навіть без диктатури держава може ізолювати вплив церкви. Коли вона розширює свою владу, то може ввести закони, які обмежують свободу церкви”, – писав В. Люцер [8, с. 20].

Уже з другої половини 20-х рр. радянська влада приймає такі нормативні акти, які всіляко обмежували релігійну діяльність баптистів та євангельських християн. На думку С. Савинського, початок цьому було покладено циркуляром ВЦСПС № 53 "Про посилення антирелігійної пропаганди" та Постановою ВЦК РСФРР від 8 квітня 1929 р. "Про релігійні об'єднання", а також зміною статті 4 Конституції РСФРР [12, с. 7]. Однак Л. Гапонюк наводить факт, що вже у квітні 1927 р. була прийнята постанова ЦК ВКП(б) "Про сектантство", за якою служителів культури – пресвітерів, дияконів, учителів і проповідників – позбавляли окремих громадянських прав. "Позбавленці", так стали називати цих служителів, обклалися у сільській місцевості спеціальним податком, а в містах – позбавлялися права бути членами профспілки з усіма наступними наслідками: відмова в допомозі на період хвороби, прийом на низькооплачувану роботу та інші обмеження [2, с. 119]. За таких умов частина служителів змушені були залишити служіння в церкві, тоді таку церкву знімали з реєстрації і вона припиняла існування.

Фактично у першому періоді (1922-1927 рр.) боротьби більшовицької держави проти баптистської церкви (як і проти євангельських християн) після невдалої спроби силовими методами знищити її у 1923 р., більшість антирелігійних агітаційно-пропагандистських заходів були націлені, з одного боку, на роз'єднання церкви зсередини, з іншого, на створення у народі образу сектанта як ворога народу. Щодо першої позиції більшовики використали проблему військової повинності, до якої у протестантів не було єдиного розуміння. Щодо другої, то тут було використано сільськогосподарську діяльність як баптистів, так і євангельських християн, зокрема успішний розвиток комун і артільей та порівняно високий добробут сім'ї віруючих. Нав'язати почуття ненависті до куркуля як ворога народу та соціалізму – була ціль державної політики того періоду.

Однак ефективність усіх заходів була низькою. Попри всі намагання влади протестантські громади зростали кількісно, розширювалися форми служіння, збільшувався їх вплив на суспільство. Тоді влада переходить до нового етапу в церковно-державних відносинах. Щодо його початку називаються різні дати: 1927 р., 1928 р. і 1929 р. Особливістю цього періоду є перехід до активної репресивної політики, яка була підготовлена вищезгаданими законодавчими нормами. Стеротипу "куркуль як ворога народу" стає замало. Тому у квітні 1929 р. II Всеросійським з'їздом війовничих безбожників приймається резолюція, за якою євангельські християни-баптисти були зараховані до "воєнно-шпигунських організацій міжнародної буржуазії" [12, с. 7]. Тепер до визначення "куркуль" додається міф про "шпигуна міжнародної буржуазії". З цього приводу П. Гараджа пише: "Баптистська повстанська організація з метою повалення радянської влади – що може бути абсурдніше! Ніколи за свою 400-літню історію баптисти як Церква Ісуса Христа ні проти кого не повставала зі зброєю в руках. Їх розстрілювали, топили, віддавали на смерть різними способами, але вони ніколи не відповідали злом на зло" [3, с. 2].

На думку багатьох дослідників, з 1929 р. починається період масових і системних переслідувань баптистів і

євангельських християн. Найжорстокішими вони були саме в Україні [7, с. 15]. Тільки в одній невеликій баптистській церкві України (адреса, на жаль, не вказана у статті) були заарештовані і потім страчені четверо служителів на чолі з пастором. На жаль, до цього часу не зведена загальна статистика беззвинно вбитих атеїстичною владою євангельських віруючих [3, с. 2]. За даними Г. Вінса, одних тільки євангельських християн-баптистів було заарештовано 25 тис. в період з 1929 р. по 1940 р. В основному це були проповідники. 22 тис. з них померли в тюрмах і таборах як мученики за віру [1, с. 131]. На жаль, остаточні дані загинувших віруючих унаслідок сталінських репресій встановити було і є неможливим, зокрема через те, що дуже часто смертні вирокі маскувалися під формулу "десять років без права листування" [10, с. 177].

Сьогодні цим питанням в Україні серйозно не займаються ні науковці, ні конфесійні історики. Доказом цьому є інформація від дослідника-ентузіаста з Криму Олександра Кравчука, який зібрав у власному фондї біля 30 тис. документів стосовно репресованих віруючих того періоду лише по Запорізькій і Дніпропетровській обл. Окремі матеріали він друкував у "Християнській газеті", інші потребують систематизації і вивчення. Однак, уже оприлюднені відомості говорять, що більшовицька влада того часу взяла курс на повне фізичне знищення євангельських віруючих і здавалося, що ціль була майже досягнута. Більшість протестантських осередків в Україні вже у 1929-1933 рр. припинили своє існування [7, с. 16]. Апогеєм репресій став 1937 р., коли було знищено найбільшу кількість віруючих. Таким чином до початку війни в Україні не залишилося жодної офіційно діючої церкви баптистів і євангельських християн. Релігійне життя в державі зазмерло [6, с. 378].

Отже, баптистська церква у 20-30-х р. XX ст. в Україні будувала взаємовідносини з державою на принципі відділення і не втручання у сфері діяльності одна одної. Цьому принципу вона не зрадила навіть у найтяжчі роки випробувань і фізичного знищення. Баптистська церква в Україні не пішла на компроміс з атеїстичною державною системою, понісши величезні людські та інституційні втрати. У другій половині 30-х рр. діяльність баптистських громад, що вицілилися, продовжувалась на нелегальному становищі.

Зі свого боку, більшовицько-комуністичний режим також проголосив принцип відділення і не втручання. Але вже з 1923 р. влада переходить до конфронтації з протестантами, ворожої агітаційно-пропагандистської діяльності, яка з 1929 р. переростає у жорстокі гоніння і репресії, націлені на повне фізичне знищення протестантів під брехливим тавром "куркуль" і "шпигунів міжнародної буржуазії".

Список використаних джерел

1. Винс Г. П. Евангелис в узак. – К.: ИПП "Компас", 1994. – 253 с.
2. Гапонюк Л. А., Пирожко М. О., Чайка В. Г. Євангельський рух на Волині. В документах і в долях людей. – Луцьк: ХМ "Українська місія благовістя", 2009. – 447 с.
3. Гараджа Павел. Приговоренные к жизни. Христианская газета № 06 2012, 2 с.
4. Головащенко С. И. История евангельско-баптистского движения в Украине. – Одесса: "Богомыслие", 1998. – 277 с.
5. История евангельских христиан-баптистов в СССР. – Москва: Издательство Всесоюзного Совета евангельских христиан-

баптистов, 1989. – 619 с.

6. Колодий А. Українське релігієзнавство. Українська Асоціація релігієзнавців, Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ, Академічне релігієзнавство України (колективна монографія), 2006. – 122 с.

7. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. – Львів: Просвіта, 1995. – 346 с.

8. Люцер В. Эрвин. Крест Гитлера. – Киев: Нард, 2005. – 267 с.

9. Митрохин Л. М. Баптизм. – М.: Издательство политической литературы, 1974. – 265 с.

10. Рещетников Ю., Саников С. Обзор истории Евангельско-баптистского братства в Украине. – Одесса: "Богомыслие", 2000. – 345 с.

11. Савин А. Евангельские церкви в советском государстве между двумя мировыми войнами. – Новосибирск: Институт истории СО РАН. Материалы международной научно-практической конференции: 105 лет легализации русского баптизма, 5-7 апреля 2011 г. – С. 131-134.

12. Савинский С. Н. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867-1917). – С.-П.: "Библия для всех", 1999. – 423 с.

13. Саников С. В. Огляд історії християнства. Навч. посібник. – К.: Світ знань, 2007. – 1000 с.

14. Саников С. В. Текст лекцій к курсу "История и богословие евангельских христиан-баптистов (ЕХБ). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.moscowseminary.org/sannikov/textlekcii.htm>

15. Черенков М. Баптизм без кавычек. Очерки и материалы к дискуссии о будущем евангельских церквей. – Черкассы: Коллоквиум, 2012. – 275 с.

16. Шаптала М. Как это было. – Черкассы: "Смирна", 2011. – 164 с.

References

1. Vins G.P. Evangelie v uzah. – K.: IPP "Kompas", 1994. – 253 s.
2. Gaпонjuk L.A., Pyrozko M.O., Chajka V.G. Jevangel's'kyy ruh na Volyni. V dokumentah i v doljah ljudej. – Luc'k: HM "Ukrai'ns'ka misija blagovistja", 2009. – 447 s.
3. Garadzha Pavel. Prigovorennnye k zhizni. Hristianskaja gazeta № 06 2012, 2 s.
4. Golovashhenko S.I. Istoriya evangel'sko-baptistskogo dvizhenija v Ukraine. – Odessa: "Bogomyслиe", 1998. – 277 s.
5. Istoriya evangel'skih hristian-baptistov v SSSR. – Moskva: Izdanie Vsesojuznogo Soveta evangel'skih hristian-baptistov, 1989. – 619 s.
6. Kolodnyj A. Ukrai'ns'ke religijeznavstvo. Ukrai'ns'ka Asociacija religijeznavciv, Viddilennja religijeznavstva Instytutu filosofii imeni G.S. Skovorody NANU, Akademichne religijeznavstvo Ukrai'ny (kolektyvna monografija), 2006. – 122 s.
7. Ljubashhenko V.I. Istoriya protestantyizmu v Ukrai'ni. Kurs lekciij. – L'viv: Prosvita, 1995. – 346 s.
8. Ljucer V. Jervin. Krest Gitera. – Kiev: Nard, 2005. – 267 s.
9. Mitrohin L.M. Baptizm. – M.: Izdatel'stvo politicheskoy literatury, 1974. – 265 s.
10. Reshetnikov Ju., Sannikov S. Obzor istorii Evangel'sko-baptistskogo bratstva v Ukraine. – Odessa: "Bogomyслиe", 2000. – 345 s.
11. Savin A. Evangel'skie cerkvi v sovetском gosudarstve mezhdju dvumja mirovymi vojnami. – Novosibirsk: Institut istorii SO RAN. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii: 105 let legalizacii russkogo baptizma, 5-7 aprelja 2011 g. – S. 131-134.
12. Savinskij S.N. Istoriya evangel'skih hristian-baptistov Ukrainy, Rossii, Belorussii (1867-1917). – S.-P.: "Biblija dlja vsch", 1999. – 423 s.
13. Sannikov S.V. Ogljad istorii hrystyjanstva. Navch. posibnyk. – K.: Svit znan', 2007. – 1000 s.
14. Sannikov S.V. Tekst lekciij k kursu "Istoriya i bogoslovie evangel'skih hristian-baptistov (EHB). [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.moscowseminary.org/sannikov/textlekcii.htm>
15. Cherenkov M. Baptizm bez kavycek. Ocherki i materialy k diskussii o budushhem evangel'skih cerkvej. – Cherkassy: Kollokvium, 2012. – 275 s.
16. Shaptala M. Kak jeto bylo. – Cherkassy: "Smirna", 2011. – 164 s.

Kravets A. P., Lecturer, Department of Indo-European languages, National University "Ostrog Academy" (Ukraine, Ostrog), kravetsaleksander@gmail.com

Relations of the state and the church in Ukraine in the 1920-1930s on the example of Baptist communities

This article analyzes relations of the state and the church in Ukraine in the 1920-1930s on the example of Baptist communities and indicates the reasons and consequences of Protestants' persecution and repressions by Bolshevik authority.

Keywords: state and church relations, Baptist church, Protestantism, Bolshevism.

Кравец А. П., преподаватель кафедры индоевропейских языков, Национальный университет "Острожская академия" (Украина, Острог), kravetsaleksander@gmail.com

Государственно-церковные отношения в Украине в 20-30 гг. XX ст.: опыт баптистских общин

Проанализированы государственно-церковные отношения в Украине в 20-30 гг. XX ст. на основе баптистских общин, указаны причины и следствия гонений и репрессий протестантов со стороны большевистской власти.

Ключевые слова: государственно-церковные отношения, протестантизм, баптистская церковь, большевизм.

* * *

УДК 281.96+316.423.3]

Ліній Ю. В.

аспірант,

Рівненський державний гуманітарний університет

(Україна, Рівне), future.of.ukraine87@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ У ПРОТЕСТАНТСЬКОМУ РУХУ (2013-2014 РР.)

Розглянуто особливості позицій українських православних церков у протестантському русі в 2013-2014 рр. в Україні. Стаття є спробою дослідження релігійної чинника під час протестантського руху. Велика увага приділяється кругу імам, в яких розглядалися питання місця і ролі православної церкви на Майдані, як вона буде діяти за умов побудови опозиційного суспільства, заснованого на християнських цінностях. Основним завданням статті є аналіз позицій православних церков під час подій на Майдані у 2013-2014 рр. Головні методи дослідження статті стали спостереження за перебігом протестантського руху, аналіз ЗМІ, електронних ресурсів щодо теми дослідження. Вивчення позицій православних церков дозволяє говорити про те, що вони зажадали опозицію і владу сісти на стіл переговорів. Виявля православної церкви на себе роль третьої сторони в зустрічі класів з опозицією, це раз доводить, що вона всіма методами намагалася, щоб суб'єкти конфлікту, досягли компромісу, і як наслідок припинення протистовня і зупинка кризи в Україні. Об'єднання українських православних церков має стати справою найближчого майбутнього, стримаче подальшої консолідації української релігійної спільноти та гармонізації суспільно-політичної ситуації. Діало між православними церквями, спрямований на об'єднання в єдину помісну православну церкву, повинен відбуватися без втручання політичних сил на основі канонічних принципів. Через українськими православними церквями та релігійними громадами сьогодні стоїть складне завдання по-новому інтегруватися в опомлене суспільне середовище, що забезпечить їм підтримку своїх вірних, повагу інших, розуміння з боку представників громадянського суспільства як в Україні, так і за її межами.

Ключові слова: церква, православ'я, держава, Майдан, протестантський рух.

Події, які відбувалися в Україні в 2013-2014 рр., поставили перед суспільством багато принципових питань, а саме як рухатися далі, яке місце і роль православних церков в очищенні суспільства, які зміни всередині українських православних церков можуть призвести події на Майдані.

Основним стрижнем питань протестантського руху, було відкладення владою підписання документу про асоціацію з ЄС (Європейський Союз). Щоб закріпити своє бачення майбутнього України в об'єднанні Європи, голови православних церков і релігійних організацій України заявили у спеціальному зверненні до українського народу про схвалення підписання документу про асоціацію з ЄС. Аргументували вони тим свою позицію, що майбутнє України обумовлене історичним корінням

– бути незалежною державою серед вільних європейських народів.

На тлі недовіри до Президента, Кабінету Міністрів, Парламенту, суддів, міліції за даними соціологічних опитувань різних установ з'ясувалося, що найвищою підтримкою користуються церкви. Так, зокрема, за дослідженнями КМІС (Київського міжнародного інституту соціології) рівень довіри до православних церков становить 68%, який свідчить, що суспільство покладає на неї великі сподівання і завдання вирішення конфлікту. Вона залишається єдиним інститутом для українців, який має позитивний образ. Однією з причин довіри до православних церков серед суспільства є очікування від них захисту від влади і допомоги. Громадяни вважають, що священнослужителі повинні захищати їх у випадку прийняття владою рішень, які будуть обмежувати їхні права. Церква може сприяти становленню миру в Україні.

Під час протестного руху православні церкви закликали до мирного врегулювання конфлікту і до діалогу як ефективного інструменту досягнення компромісу. Актуальність дослідження статті полягає в оцінці місця і ролі православних церков в напрямку вирішення протистояння на Майдані і аналізі її позиції під час протестного руху.

Дослідження позиції православних церков під час протестного руху займалися релігієзнавці, філософи, богослови. Філософи і релігієзнавці [2; 4; 6; 8; 9; 10] брали участь в круглих столах, конференціях на яких досліджували шляхи виходу з конфлікту, аналізували події на Майдані. Не менш важливе значення у вивченні проблематики статті необхідно відвести богословам [1; 5], які висловлювали безпосередню позицію православної церкви. Все ж, узагальнюючі роботи із досліджуваної проблеми відсутні.

Дослідження особливостей позиції православних церков під час протестного руху не проводилося в силу як об'єктивних і суб'єктивних причин.

Метою проведення дослідження є аналіз особливостей позиції українських православних церков у протестному русі в 2013-2014 рр.

Згідно з поставленою метою статті були сформульовані завдання дослідження:

– розкрити місце і роль православних церков в протестному русі (2013-2014 рр.);

– охарактеризувати роботу круглих столів, проведених з метою визначення майбутнього церкви після Майдану і пошук шляхів вирішення суспільно-політичних проблем;

– визначити довіру до церкви як соціального інституту.

Історія українського православ'я насичена подіями, які зумовили його стан і мають вплив на майбутнє. Нові суспільно-політичні реалії, які постали після здобуття Україною незалежності, породжують для церкви нові комплекси завдань, зокрема формування концепції державно-церковних відносин, пошук шляхів ліквідації міжправославного розколу.

Визначальну роль в становленні історії українського православ'я зіграв Харківський собор, на якому було обрано предстоятеля УПЦ МП (Українська православна церква Московського патріархату), ним став Володимир (Сабодан). Обрання голови церкви відбувалися в склад-

них умовах під політичним і інформаційним тиском. У відповідь на обрання Володимира (Сабодана), в червні 1992 року частина УПЦ з Філаретом (Денисенко) об'єдналася з УАПЦ (Українська автокефальна православна церква) і утворили УПЦ КП (Українська православна церква Київського патріархату) [3, с. 15].

На сьогодні українське православ'я представлено трьома церквами: УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, які співіснують і прямо чи опосередковано конкурують за приходи, церковне майно і прихильність віруючих в Україні.

В даний час православні церкви Київського і Московського патріархатів близькі до об'єднання. На нашу думку, це пов'язано з тим, що в кожній з них сформувалося нове покоління єпископів, об'єднаних потребою часу утворити УПЦ (Українську помісну православну церкву), котрі не брали участі у конфліктах 90-х років ХХ ст. Майбутнє формування УПЦ можливе у випадку домовленостей між УПЦ МП і УПЦ КП про об'єднання церков і визнання автокефалії з боку Матері – Церкви РПЦ (Російська православна церква) та помісних православних церков.

Незадоволення соціально-економічною політикою, суспільно-політичним ладом, корупція всіх гілок влади вилилося в протестний рух в 2013-2014 рр. Його каталізатором стало призупинення Кабінетом Міністрів процесу підготовки укладання угоди про асоціацію між Україною і ЄС, аргументуючи інтересами національної безпеки України.

Ще до початку протестного руху на Майдані духовні лідери православних конфесій заявили про підтримку державного курсу на європейську інтеграцію. Недивлячись на те, що митрополит Володимир (Сабодан) підписався під євроінтеграційним зверненням, будучи у складі Всеукраїнської Ради Церков на чолі з патріархами УПЦ КП і УГКЦ (Українська греко-католицька церква) Філаретом (Денисенко) і Святославом (Шевчуком) у Брюсселі, засоби масової інформації УПЦ МП (Українська православна церква Московського патріархату) ці факти майже не розголошували [7, с. 14].

Ще складніша ситуація склалася у відношеннях УПЦ МП з РПЦ, в свою чергу остання, висловила свою позицію щодо протестного руху в Україні через півтора місяця після його початку. Так, на початку січня 2014 року Патріарх Московський Кіріл заявив, що люди повинні молитися за мир, а не стояти на барикадах. Тобто, духовний пастир РПЦ Кіріл категорично виступав проти подій на Майдані, а відтак і проти вступу України до ЄС. Знаковим є те, що у своєму виступі він не згадав ні УПЦ МП, ні її предстоятеля Володимира (Сабодана). Відтак достатньо не прості відносини склалися між УПЦ МП з РПЦ. Причина загострення відносин в протистоянні УПЦ МП – РПЦ лежить у відстоюванні митрополитом Володимиром (Сабоданом) автокефалії УПЦ і бачення майбутнього українського народу в ЄС. У той час, як Кіріл виступав і виступає не лише одним з авторів ідеї “Русского міра”, але й активним пропагандистом його ідей на теренах України [9, с. 33].

Варто відзначити, що священнослужителі УПЦ МП є громадянами України. Зважаючи на це, закиди противників церкви, що вони відстоюють інтереси іншої держави, не відповідають дійсності. Вони народилися і соціалізувалися в українському суспільстві і відстоюють

інтереси церкви, і України. Хоча звинувачення деяких представників УПЦ МП в симпатіях до сусідньої держави не є безпідставними, як приклад відстоювання митрополитами Одеським і Ізмаїльським Агафангелом (Саввін) і Донецьким і Маріупольським Іларіоном (Шукало) концепції “Русского міра”, яка належить патріарху Кірілу.

Разом із тим не було єдності щодо входження України до сім'ї європейських народів і у середовищі духовенства УПЦ МП, що, звичайно, не могло не позначитися на поглядах вірян. Схід і Південь держави, частково Центр відверто демонстрували промосковські, проросійські позиції. Власне, на це існують як об'єктивні, так і суб'єктивні причини. Але самим важливим, на нашу думку є те, що духовенство УПЦ МП (його частина) не змогло (або ж не захотіло) донести до своїх прихожан думку, про те, що не підписання угоди про європейську асоціацію стало лише приводом для виникнення протестів. Насправді протести носили антикорупційний і антиолигархічний характер. Одним із найважливіших мотивів був мотив побудови держави вільної від проросійських, прокремлівських впливів.

Після відмови підписання угоди про асоціацію з ЄС становище УПЦ МП ще більше ускладнилося. З одного боку, відмовитися від підтримки євроінтеграції незручно, з іншої сторони переходити в опозицію – несприятливо, зважаючи на внутрішні суперечності – неможливо. Найкраща позиція, на наш погляд, для УПЦ МП не ускладнювати стосунків, ні з Януковичем, ні з Кірілом, зменшувати свою присутність на Майдані. З цього приводу досить влучно висловився Георгій Коваленко, прес-секретар предстоятеля УПЦ МП, що присутність церкви зумовлена потребою підтримки і допомоги віруючим і здійснення церковних обрядів [1, с. 4]. Достатньо туманна відповідь Георгія Коваленка на питання про позицію церкви під час протестного руху, може свідчити лише про одне, що УПЦ МП не хотіла демонструвати свою роль на Майдані, штучно її мінімізувала, постулюючи на потреби вірян. Якщо розбіжності у середовищі УПЦ МП будуть продовжуватися, то цілком можливим є перехід проукраїнської частини кліриків та вірних до УПЦ КП. Розвиток відносин в середині церкви, а також майбутнє українського православ'я буде залежати від виборів нового митрополита УПЦ МП. Серед кандидатів на митрополічу кафедру представлені як проукраїнсько так і проросійсько налаштовані сили.

УПЦ КП – канонічно не визнана православна церква, яка виникла в 1992 році в Києві, в результаті дії частини ієрархів УПЦ МП, які наполягали на наданні УПЦ повної самостійності від РПЦ. Її предстоятелем став Мстислав (Скрипник), після смерті якого – Володимир (Романюк), третім і нині діючим патріархом Київським і всієї Русі – України є Філарет (Денисенко).

УПЦ КП позитивно сприйняла Майдан. Вона завжди позиціонувала себе як патріотична чи українська церква, яка відповідала прагненням Майдану. УПЦ КП підтримували Л. Кравчук, Л. Кучма і В. Ющенко. За даними соціологічної групи “Рейтинг”, за грудень 2013 року, третина віруючих УПЦ КП є прихильниками опозиційних партій [6, с. 30].

Можна виділити дві події, які характеризують місце і роль церкви на Майдані. Першою є, те що після побиття мітингувальників 30 листопада, УПЦ КП сховала

їх у Михайлівському Соборі. В свою чергу, Філарет, предстоятель УПЦ КП звернувся з проханням до США про допомогу в асоціації України з ЄС.

Філарет неодноразово висловлювався про те, що жорстокість “Беркута” була спрямована проти мирних громадян. В УПЦ МП таких формулювань уникали, кажучи про неприпустимість силових дій на Майдані. Мабуть, така позиція УПЦ МП відповідала позиції тодішньої влади [8, с. 13].

З самих перших днів протестного руху православні церкви були представлені на Майдані, проте їх роль не була чітко сформована. Священослужителі швидше за все виступали як громадяни України. 30 листопада після побиття студентів, УПЦ КП засудила силовий розгін Майдану. Саме з цього моменту постає оновлена церква на Майдані, яка визначилася з місцем і роллю – допомагати і підтримувати всіх, хто потребує цього, незалежно від віросповідання і соціального статусу. Протестувальники відвідували церковні намести і каплички будучи не лише вірянами.

Під час протестного руху було проведено низку круглих столів, присвячених пошуку шляхів виходу із ситуації, що склалася в державі і суспільстві, в яких брали участь представники православних церков і релігійних організацій.

Круглий стіл, який був скликаний 17 січня 2014 року, визначив що церква не може залишатися осторонь подій, які відбуваються на Майдані. Серед учасників круглого столу були присутні релігієзнавці, представники православних церков, священнослужителі і теологи. Предстоятелі православних церков неодноразово зверталися до учасників протестного руху з закликами, до діалогу і мирного вирішення конфлікту. На думку учасників круглого столу, внаслідок мирного подолання сторонами протиріч українське суспільство і церква постануть оновленими, і народиться нове покоління громадських і церковних діячів. В ході круглого столу активно обговорювався та викликав обурення факт заборони міністерством культури діяльності УГКЦ. Таку позицію міністерства культури спровокувало відправлення в УГКЦ служб під час проєвропейських та антиурядових демонстрацій, що кваліфікувалося як порушення закону про релігійні організації [5, с. 3].

Варто згадати, що це перший випадок в історії незалежної України, коли влада погрожує церкві делегалізацією. Під час СРСР церква формально була не заборонена, але майже формально не існувала, а духовенство підлягало репресіям. Факт, можливої заборони УГКЦ, об'єднав церкви в єдиному прагненні правити служби на Майдані. Підсумком круглого столу було вирішено продовжувати соціальне служіння церкви, навіть у разі можливого обмеження релігійної свободи та репресій з боку влади.

Духовенство православних церков наполягало на діалозі між владою, опозицією і протестувальниками шляхом накладення мораторію на силові дії, що забезпечило б право на свободу мирних зборів і висловлювання думок.

Православні церкви не просто закликали, а демонстрували єдність України на Майдані. Одним з прикладів слугує вихід ченців Десятинного монастиря з молитвою про мир в епіцентр протистояння, в якому вони стали між загонами міліції і протестуючими, і зверну-

лися до всіх із закликом про примирення, і по християнськи ставитися до своїх ближніх по різні сторони барикад. До них приєднувалися священники інших київських храмів і миряни.

Висновки. Останнім часом збільшується важливість та значення релігійного фактору. Це продемонстрували події на Майдані, які мали суспільно-церковний резонанс та надзвичайно інтенсифікували трансформаційні процеси в багатьох сферах українського суспільства. Сьогодні церква є не лише дзеркалом запаморочливих зрушень в житті і свідомості людей, але і одним із небагатьох консолідуючих факторів в рамках складної внутрішньосуспільної взаємодії. Церква намагається вплинути на політику, соціальну сферу, юриспруденцію, співвідносячи їх з релігійними цінностями та установками, які водночас є загальнолюдськими. Події, які відбулися на Майдані змінили не лише політичне, а й релігійне життя країни.

Православні церкви і їх віруючі активно приймали участь в тому що відбувалося на Майдані та активно висловлювали свої погляди. Аналіз позиції православних церков дозволяє говорити про те, що вони закликали опозицію і владу сісти за стіл переговорів. На Майдані, ми побачили оновлену церкву, яка не залежить від політики влади чи певних політиків, а її діяльність направлена виключно на задоволення віруючих, на захист їх інтересів, запобігання жертв в конфлікті. Підтримку в більшій або меншій мірі європейського курсу визначає її близько до суспільства. Виступаючи, священнослужителі як громадяни України, а потім як представники православних церков, розуміли, що протестувальники вийшли на Майдан не лише з причини підтримки європейського курсу України і несхвалення позиції влади щодо цього питання, а за зміну суспільно-економічного і соціально-політичного ладу в державі.

Участь в круглих столах, давала можливість знайти шляхи виходу з гальмівних проблем, які постали над державою. Православні церкви не словом, а ділом доказували, своє головне завдання досягнення громадянського миру, і як наслідок, запобігання розколу в державі і втраті незалежності. Взяття православної церкви на себе роль третьої сторони в зустрічі влади з опозицією, ще раз доводить, що вона всіма методами намагалася, щоб суб'єкти конфлікту, досягли компромісу, і як наслідок – припинення протистояння і зупинка кризи в Україні.

Політична криза, яка охопила українське суспільство, надала церкві унікальну можливість всіх об'єднати та примирити, закликати до компромісу та знизити напруження у соціумі. Об'єднання українських православних церков, що безсумнівно має стати справою найближчого майбутнього, сприятиме подальшій консолідації української релігійної спільноти та гармонізації суспільно-політичної ситуації. Диалог між православними церквами, спрямований на об'єднання в єдину помісну православну церкву, повинен відбуватися без втручання політичних сил на основі канонічних правил.

Історики, філософи, релігієзнавці і політологи в майбутньому достойно оцінять події протестного руху в державі, а православна церква виконала свій головний обов'язок – захист і підтримка своїх вірних, і всіх тих, хто звертається до церкви за допомогою. Зрозуміло, що перед українськими православними церквами та релі-

гійними громадами сьогодні стоїть складне завдання – по-новому інтегруватися в оновлене суспільне середовище, що забезпечить їм підтримку своїх вірних, повагу – інших, розуміння з боку представників громадянського суспільства як в Україні, так і за її межами.

Список використаних джерел

1. Блаженніший святийслав Шевчук Глава УГКЦ відповів Кирилу: Церква – з народом, приїжджайте на Майдан / Шевчук Святослав // Католіцький оглядач. – 2014. – № 1. – С. 3-4.
2. Бондаренко В. Майдан глазами патриарха Кирилла / В. Бондаренко // Релігія в Україні. – 2014. – № 7. – С. 15-17.
3. Быченко А. Церковь остается институтом наивысшего доверия / А. Быченко // РІСУ. – 2014. – № 20. – С. 11-16.
4. Еленский В. Украинские церкви во время Евромайдана стали на сторону народа / В. Еленский // Послезавтра. – 2013. – № 51. С. 3-5.
5. Кирилл (Говорун) Богословие Майдана / Кирилл (Говорун) // Киевская Русь. – 2013. – № 12. – С. 24-25.
6. Колодний А. Церква і Майдан: у Києві обґрунтували право християн на протестний рух / А. Колодний // РІСУ. – 2014. – С. 28-30.
7. Саган О. Заявления иерархов УПЦ и РПЦ с критикой Майдана / О. Саган // Аналитик. – 2014. – № 5. – С. 9-15.
8. Филипович Л. Народжена на Майдані громадянська церква в Україні / Л. Филипович // РІСУ. – 2014. – № 18. – С. 6-13.
9. Черноморец Ю. Група священників УПЦ (МП) піддержала Євромайдан и составила “Заповеді мирного сопротивления” / Ю. Черноморец // Релігія в Україні. – 2013. – № 50. – С. 32-33.

References

1. Blazhenushiy Svyatoslav Shevchuk Glava UGKTS vidpoviv Kirily: Tserkva z narodom, pridzhayte na Maidan / Shevchuk Svyatoslav // Katolitskyi oglyadach. – 2014. – № 1. – С. 3-4.
2. Bondarenko V. Maidan glazamy patriarksa Kirilla / V. Bondarenko // Religiya v Ukraini. – 2014. – № 7. – С. 15-17.
3. Byshenko A. Tserkov ostayetsya institutom naivyssego doveriya / A. Byshenko // RISU. – 2014. – № 20. – С. 11-16.
4. Elenskiy V. Ukrainskiy tserkvy vo vremya Evromaydana stali na storonu naroda / V. Elenskiy // Poslezavtra. – 2013. – № 51. С. 3-5.
5. Kirill (Govorun) Bogosloviye Maydana / Kirill (Govorun) // Kievskaya Rus. – 2013. – № 12. – С. 24-25.
6. Kolodnyi A. Tserkva i Maidan: u Kyevi obgruntuyali pravo khristian na protestnyy ruch / A. Kolodnyi // RISU. – 2014. – С. 28-30.
7. Sagan O. Zayavleniya ierarkhov UPTS i RPTS s kritikoy Maydana / O. Sagan // Analitik. – 2014. – № 5. – С. 9-15.
8. Filipovich L. Narodzhena na Maidani gromadyanska tserkva v Ukraini / L. Filipovich // RISU. – 2014. – № 18. – С. 6-13.
9. Chernomoretz Yu. Grupa svyashchennikov UPTS (MP) podderzhala Evromaidan i sostavila “Zapovedi mirnogo soprotivleniya” / Yu. Chernomoretz // Religia v Ukraini. – 2013. – № 50. – С. 32-33.

Linnik Yu. V., postgraduate, Rivne State Humanitarian University (Ukraine, Rivne), future.of.ukraine87@gmail.com

Features opinions of Ukrainian orthodox churches in protest movement (2013-2014 years)

This article is devoted to the peculiarities of the position of the Ukrainian Orthodox Church of the protest movement in 2013-2014 years in Ukraine. The article is attempt study of the religious factor in the protest movement. Much attention is paid to the round table, which dealt with issues of place and role of the Orthodox Church in the Maidan, it will act provided construction update society based on Christian values. The main task of the article is to analyze the position of the Orthodox Church during the events on the Maidan in 2013-2014 years. The main methods of research articles were monitoring the course of the protest movement, mass media analysis, digital resources for the research topic. Study positions Orthodox churches can talk about what it called the opposition and government to the negotiating table. Taking the Orthodox Church on the role of third sides in meeting the authorities and opposition once again proves that it is by all means tried to subjects conflict reached a compromise, and as a result stopping confrontation and stop the crisis in Ukraine. Association of Ukrainian Orthodox Churches has undoubtedly become a thing of the near future, will contribute to further consolidation of Ukrainian religious community and harmonization of socio-political situation. Dialogue between the Orthodox churches, aimed to unite into a single Orthodox Church should take place without the intervention of political forces based on canonical rules. The Ukrainian Orthodox churches and religious communities today is a difficult task – to integrate into a new updated social environment that will provide them with the support of their faithful, respect others, understanding of the civil society in Ukraine and abroad.

Keywords: church, orthodox, state, Maidan, protest movement.

Линник Ю. В., аспирант, Ровенський державний гуманітарний університет (Україна, Рівне), future.of.ukraine87@gmail.com

Особенности позиции украинских православных церквей в протестном движении (2013-2014 гг.)

Рассмотрены особенности позиции украинских православных церквей в протестном движении в 2013-2014 гг. в Украине. Статья является попыткой исследования религиозного фактора во время протестного движения. Большое внимание уделяется круглым столам, в которых рассматривались вопросы места и роли православной церкви на Майдане, как она будет действовать в условиях построения обновленного общества, основного на христианских ценностях. Основной задачей статьи является анализ позиций православных церквей во время событий на майдане в 2013-2014 гг. Главными методами исследования статьи стали наблюдения за ходом протестного движения, анализ СМИ, электронных ресурсов по теме исследования. Изучение позиции православных церквей позволяет говорить о том, что они призвали оппозицию и власть сесть за стол переговоров. Взятие православной церкви на себя роль третьей стороны во встрече власти с оппозицией, еще раз доказывает, что она всеми методами пыталась, чтобы субъекты конфликта, достигли компромисса, и как следствие прекращение противостояния и оставка кризиса в Украине. Объединение украинских православных церквей должно стать делом ближайшего будущего, будет способствовать дальнейшей консолидации украинского религиозного сообщества и гармонизации общественно-политической ситуации. Диалог между православными церквями, направленный на объединение в единую поместную православную церковь, должен пройти без вмешательства политических сил на основе канонических правил. Перед украинскими православными церквями и религиозными общинами сегодня стоит сложная задача – по-новому интегрироваться в обновленную общественную среду, что обеспечит им поддержку своих верных, уважение других, понимание со стороны представителей гражданского общества, как в Украине, так и за ее пределами.

Ключевые слова: церковь, православие, государство, Майдан, протестное движение.

* * *

УДК 94 (477)

Пекарчук В. М.

кандидат історичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри теорії та історії держави і права, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка (Україна, Луганськ), vladimirprkr@rambler.ru

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ЕТНОМЕНШИН У ПАРАДИГМАХ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ 1990-2000-х РОКІВ

На основі архівних, статистичних матеріалів, аналітичних матеріалів, аналітичних напрацювань посередників розглянуто місце роль у офіційному політико-правовому дискурсі 1990-2000-х років проблеми відродження і розвитку культури етномішенщин. Наукова література яка вклучає проблеми участі органів державної влади у культурному відродженні етномішенщин лише почати розглядати проблему напрямків, принципів, характеру державно-політичних рішень, формату участі їх у виробленні концептуальних основ державної культурно-мистецької політики. Важливість окресленої проблеми зумовлюється, перш за все, необхідністю мати чітке уявлення про механізми розв'язання незалежною державою проблеми міжетнічних стосунків. Узявши основні принципові її підходи до формування політико-правових підвалин культурно-мистецької політики. Враховувався фактор напругності та перспективності у державно-політичній діяльності. Значна увага приділена діючій протягом 1990-2000-х років моделі державної культурно-мистецької політики (мозаїк підходів до формування законодавчої бази, фінансування, створення структур по роботі з національно-культурними товариствами, шляхами реалізації політичних настанов).

Вершице в історіографії на основі специфічного методологічного інструментарію проаналізовано відповідність політико-правових документів стратегічним цілям визначення поліетнічного характеру українського суспільства, розбудови соціокультурного середовища, духовного розвитку етномішенщин. Особлива увага приділена з'ясуванню проблеми суспільно-політичної участі етномішенщин, закріплення принципів збереження етнічного простору. Підкреслено, що реалізувати положення державної культурно-мистецької політики перешкоджала низка факторів як суб'єктивного так і об'єктивного характеру. Значне місце в статті знайшли сюжети присвячені з'ясуванню особливостей закріплення статусу етнокультурних товариств етносія України. З'ясовані основні причини інертного ставлення органів влади до справи удосконалення етнічного культурно-мистецького законодавства, відповідно створення передумов для захисту індивідуальних і колективних прав етномішенщин у сфері культури.

Ключові слова: етнічні меншини, держава, етнонаціональна політика, влада, закон, суспільно-політичне життя.

Духовно-культурне відродження етноменшин відбувалося в річці реалізації завдань культурно-мистецької політики незалежної держави. Після 1991 р. культурно-мистецька політика вибудовувалася на інших, ніж у радянський час принципах. На принципи її реалізації впливало кілька чинників. По-перше, державність, реальний суверенітет, який дозволяв забезпечити свободу творчості; матеріально-фінансова підтримка справжніх талантів, творців національно-культурної духовності; активний розвиток нової інфраструктури культурної сфери відповідно до умов ринкової економіки. По-друге – відмова від політики тотального диктату держави у сфері культури. По-третє – складні трансформаційні процеси в усіх сферах українського суспільства, в тому числі в культурі яка впливала на світоглядну й ідеологічну трансформацію, на згуртування суспільства, виховання національної свідомості, на формування модерної політичної, а не суто етнічної української нації, з сучасною, європейською культурою, необхідною для національної самоідентифікації. По-чотверте – реформування системи управління галуззю культури, створення механізму правової регламентації втручання держави у культурні процеси, формування правової та економічної бази для діяльності недержавних культурних інституцій, розвиток ринкових структур у багатьох секторах культури [1, с. 129].

На сьогоднішній день ця важлива проблематика в Україні перебуває на стадії початкового висвітлення. Мета і завдання даної розвідки полягають у показі, узагальненні проблем культурної самоідентифікації. Деякі аспекти цієї проблеми одержали фрагментарне висвітлення в роботах В. Наулака, Я. Калакура, О. Курінного, М. Панчука, В. Котигоренка, Д. Табачника, Г. Москаля, В. Вороніна, Р. Чілачави, Т. Пилипенко. Вони здобилишого присвячені етнонаціональній структурі українського суспільства, сучасному стану етноменшин, політиці в галузі культури, особливостям процесів етнічного відродження. Особливе значення мала розробка українськими вченими концептуальних підходів до аналізу в цілому етнокультури як саморегульованої системи, сфери реалізації людських цінностей, теорії етносу тощо.

Реалізація культурно-мистецької політики відбувалася на засадах:

– прозорості і публічності (відповідні рішення та проєкти рішень органів місцевого самоврядування оприлюднюються в засобах масової інформації);

– демократичності (залучення суб'єктів діяльності у сфері культури до розробки, здійснення та контролю за реалізацією державної культурної політики);

– деідеологізації і толерантності (формування культурної політики на плюралістичних засадах, які відображають загальносуспільні цінності, закріплені в Конституції України; неприпустимість дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, за політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічним походженням, соціальним та майновим станом, місцем проживання, за мовними та іншими ознаками);

– системності та ефективності (реалізація культурної політики здійснюється в руслі загальної державної політики, спираючись на факторний аналіз проблем галузі і на ресурсний метод планування комплексу інструментів, механізмів, програм, заходів, здатних своєчасно й

ефективно вирішити проблеми в галузі культури і мистецтва);

– інноваційності (сприяння розробці, впровадженню та реалізації нових форм і методів діяльності у сфері культури і мистецтва) [2, с. 467].

Культурно-мистецька політика набувала таких нових рис як: зміна соціальної орієнтації та ідеалів, долання заїдологізованості, що спричинило персоцінку цінностей і формування їх нової ієрархії; розгортання найрізноманітніших напрямів духовного життя як однієї з умов поновлення іманентності самодостатнього розвитку культури; формування нової інфраструктури сфери культури і нових засад управління нею; утворення недержавного сектора культури та комерціалізація культурної діяльності; відмова від ієрархічного управління сферою культури і зміцнення самостійності розвитку культури в регіонах; формування нових соціально-культурних потреб, шкали і критеріїв оцінювання явищ культури і мистецтва; зміна статусу, ролі та функцій національної культури як доміанти у формуванні національної ідентичності українського соціуму тощо. Відповідно, демонтаж тоталітарної ідеологічної системи, відмова від традиційної для радянського суспільства системи цінностей і культурно-мистецьких практик зумовили формування нової парадигми (моделі) української національної культури. Головними напрямками державної культурно-мистецької політики в Україні, у цьому сенсі, ставали: формування культурної ідентичності громадян; збереження і подальший розвиток культурно-мистецької інфраструктури українського суспільства; створення потужного креативного (творчого) середовища, спрямованого на розвиток творчості українських громадян у різних її формах і виявах; збереження та розвиток культурного різноманіття української нації як політичного соціуму. Культурна ідентичність розглядалась як засіб забезпечення національної цілісності держави, головна духовно-культурна цінність, коли у стосовно культурно-мистецької діяльності як про спільну історичну територію у просторі та часі, спільну історичну пам'ять, традиції, культурні об'єкти поклоніння тощо [2, с. 467].

Духовне культурне відродження етноменшин протягом досліджуваних років відбувалося на тлі тих груднощів, які переживала вітчизняна культурно-мистецька мережа. Через брак державного фінансування вона зазнавала певної деградації: закриття, перепрофілювання, відчуження закладів культури, зношеність основних фондів, застарілість матеріально-технічної бази. Крім того, практично призупинилася у своєму розвитку і мережа засобів популяризації та просування національного культурного продукту до українського споживача, а саме: кіномережа, система книгорозповсюдження, культурно-мистецькі заклади тощо. Формування нової культурної інфраструктури, яка б відповідала вимогам ринкової економіки, принципам демократії і громадянського суспільства відбувалося занадто повільно. Стримувалася розвиток креативного середовища для розвитку творчості людини у різних формах і виявах.

Культурно-мистецька політика передбачала збереження й розвиток культурного різноманіття української нації. Вона включала парадигму національної культури як сукупності культур усіх етнонаціональних груп. Цей аспект передбачав: переосмислення ролі культури у

суспільній консолідації та модернізації полі культурного українського соціуму; дотримання загальнонаціональних пріоритетів у цільових програмах етнокультурного розвитку конкретної етнонаціональної групи; захист етнокультур як головного чинника збереження самобутності етнокомпонентів суспільства; забезпечення рівності етнокультурному розвитку, рівноправності, взаємоповаги і самодостатності кожної з етнокультур; недопущення рецидивів протиставлення чи ігнорування самоцінності культурного архетипу локального середовища певного регіону.

Культурні права етноменшин України були закріплені в Конституції, інших актах національного законодавства, які ґрунтувалися на міжнародно-правових документах і стандартах. Їх реалізація відбувалася через державні й регіональні програми національно-культурного розвитку етноменшин України. Справа дотримання прав етноменшин перебувала під контролем низки державних органів, в тому числі і Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Скарги громадян на незабезпечення умов вільного розвитку культурних традицій та збереження культурної спадщини, ставали підставою для постійного моніторингу Уповноваженого стану забезпечення цих прав. За результатами цієї роботи в 2006 р. було підготовлено Спеціальна доповідь “Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні” [3, с. 114].

На початку 1990-х років правову основу відродження культури етноменшин склали Закон України “Про національні меншини України” (1992 р.), Указ Президента України “Про фонд розвитку культур національних меншин в Україні” (1992 р.), а також Конституція України (1996 р.), у якій зазначалося, що “державна сприяє... розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” [4].

Крім Основного закону держави, яким визначалися базові принципи політики в галузі культури, засадничі значення мали “Основи законодавства країни про культуру”, прийняті ще у 1992 р. Принципове значення мали такі положення закону, як визнання рівності прав та можливостей громадян незалежно від їхньої національної належності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей, а також визнання пріоритету міжнародно-правових актів у сфері культури.

Крім того визначалися правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні, регулювалися суспільні відносини в сфері створення, поширення, збереження й використання культурних цінностей і спрямовані на: реалізацію суверенних прав України в сфері культури; відродження й розвиток культури української нації та культур меншин, які проживали на території України; забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості; реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей; соціальний захист працівників культури; створення матеріальних і фінансових умов розвитку культури. В “Основах законодавства...” у ст. 2 найважливішим принципом культурної політики проголошувалося визнання культури як одного із головних чинників самобутності національних меншин та рівність їх прав і можливостей у створенні, використанні та поширенні

культурних цінностей. Ще одне загальне положення у статтях 3 і 22 “Основа” передбачає обов'язок держави створювати умови для відродження і розвитку культур національних меншин у пріоритетному порядку. Окрема стаття “Основа” (8) встановлювала спеціальні права національних меншин у цій сфері: зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди; утворювати національно-культурні товариства, центри, заклади культури, мистецтва і навчання, засновувати видавництва і засоби масової інформації. Національно-культурні товариства, які діють у сфері культури згідно із ст. 26 “Основа”, мали звільнятися від оподаткування. “Основи законодавства...” закріпили: ідеї гуманістичних, високоморальних засад у суспільному житті; орієнтацію на національні і загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритету над політичними і класовими інтересами; рівність прав і можливостей громадян незалежно від соціального статусу і національної належності у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей; забезпечення умов для творчого розвитку особистості; підвищення культурного рівня та естетичного виховання громадян. Наприклад, у статті 3 йшлося про пріоритети розвитку культури: “Пріоритетні напрями розвитку культури визначаються цільовими державними програмами, які затверджуються Верховною Радою України”, але надалі окреслюється декілька таких пріоритетів: “Держава у пріоритетному порядку створює умови для: розвитку культури української нації та культур національних меншин; збереження, відтворення та охорона культурно-історичного середовища; естетичного виховання дітей та юнацтва; проведення фундаментальних досліджень у галузі та історії культури України; розширення культурної інфраструктури села” [5]. Ліберально-просвітницький дух документа гарантував свободу творчої діяльності, невтручання у творчий процес з боку держави, політичних партій та інших громадських об'єднань. У ньому містилися гарантії культурних прав усіх етнічно неукраїнських груп, але фактично їхня культура не розглядалася як частина культури української громадянської нації, про що піде мова в ухваленій на чотири роки пізніше Конституції України.

Закон України “Про видавничу справу” (1997 р.) не тільки декларував державну політику підтримки культур національних меншин, заохочення підготовки, виготовлення і розповсюдження друкованих видань мовами національних меншин через органи влади із залученням національно-культурних товариств, а й вказував на те, яким чином сприятиме цьому процесу. У ст. 6 закону передбачалася підтримка для малотиражних (до 5 тисяч примірників) видань мовами національних меншин шляхом надання пільг, у сплаті податків і зборів [6].

Культурні права національних меншин враховані в Законі України “Про кінematографію” (1998 р.). Стаття 10 закону передбачила застосування мов у цій галузі згідно із ст. 10 Конституції, а ст. 14 – можливість дублювання, озвучення, субтитрування іноземних фільмів мовами національних меншин [7].

В Україні було розроблено і створено законодавство з питань збереження культурної самобутності етноменшин. Воно відповідало світовим стандартам. Введення в дію у 2011 р. Закону України “Про культуру”, сприяло

поліпшенню правових умов функціонування галузі культури, розвитку недержавного сектора, реорганізації органів управління у сфері міжнародних відносин, мистецтва, охорони пам'яток, кінematографії [8]. Протягом 2011-2013 рр. органами влади було прийнято низку доповнень до діючих законів, які стосувалися формування мережі закладів культури, зміцнення матеріальної бази та соціального захисту працівників культури. Зміни до Закону України “Про професійних творчих працівників та творчі спілки” (2011 р.) розширили права творчих спілок на укладання орендних договорів на приміщення. Змінами до Закону України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)” (2011 р.) було введено мораторій на приватизацію приміщень, де розміщувалися бібліотек, книгарні та державні видавництва [8, с. 9-10]. Державна підтримка з задоволення етнокультурних потреб етноменшин України включала в себе такі пріоритетні напрями: відродження звичаїв і традицій етносів; всебічний розвиток самодіяльного та професійного мистецтва; збереження пам'яток національної культури; заснування періодичних видань.

Питання сфери культури регулювалися Указами Президента України. Ними було ухвалено (1994, 1995) “Положення про Національні заклади культури” відповідно було надано статусу “національних” визначним державним закладам культури. Була впроваджена система державних стипендій для підтримки обдарованої молоді й визначних діячів культури. Але нормативні акти або регулюють лише виняткові галузі, або мали серйозні недоліки. Це дозволило тезу багатьох дослідників про те, що “загалом правове забезпечення культурної сфери залишається незадовільним” [9, с. 294].

Пріоритетні напрями розвитку культури етноменшин визначалися цільовими загальнодержавними програмами, які затверджувала Верховна Рада України.

В 1997 р. відбулося оновлення засад державної культурної політики. Затверджена урядом Постанова “Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури”, засади культурної політики визначали наступним чином: самоцінність, незалежність культури і мистецтва; створення єдиного загальнонаціонального культурного простору як одного з найважливіших консолідуючих чинників у справі розбудови української державності; забезпечення активного функціонування української мови в усіх сферах культурного життя держави; гарантування свободи творчості, забезпечення доступу до культурних надбань, створення умов для творчої й активної участі громадян, особливо молоді, в художній творчості; підтримка високопрофесійної мистецької творчості, яка забезпечує якісний рівень національної культури незалежно від політичної чи комерційної кон'юнктури; збереження національної культурної спадщини (рухомих та нерухомих пам'яток і цінностей, музеїв, заповідників тощо) як основи національної культури. турбота про подальший розвиток традиційних культур народів та етносів, які живуть в Україні; самоврядування базових елементів інфраструктури, основних у національному та регіональному масштабах закладів культури; підтримка органами виконавчої влади культурно-мистецьких організацій, об'єднань незалежно від підпорядкування чи форми власності, а також окремих митців; створення правових

та економічних стимулів для залучення недержавних коштів до підтримки культури й мистецтва [10].

На жаль, дуже мало з окреслених завдань вдалося здійснити за роки розбудови незалежності України. До того ж “Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури” насправді не відіграли значної ролі у практичній реалізації державної культурної політики. Одна з причин цього – незрозумілий правовий статус таких концептуальних документів.

Слід зазначити, що тривалий час вітчизняна законодавча та нормативно-правова база в галузі культури досі перебувала в стадії формування й вдосконалення. У складній ситуації залишалася вітчизняна книговидавнича галузь (низькі обсяги книговидавничої продукції), кіновиробництво (залежність від державного фінансування), театральне мистецтво (з порушеннями здійснюється використання коштів державного бюджету на фінансову підтримку національних театрів). Крім того, низькі обсяги споживання культурної продукції та послуг значною мірою були зумовлені руїнацією мережі культурної інфраструктури у малих містах і селах. Зауважимо, що бюджетне фінансування виявляло неадекватність покрити наявні потреби розвитку культури і мистецтва [11].

Кабінет Міністрів України у 1997 р. схвалив постанову “Про концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку української культури”, в якій вказувалось, що цей процес мав базуватися, у тім числі на подальшому розвитку традиційних культур народів, які населяють Україну [12]. Аналогічні правові норми закладені й в Указах Президента України “Про основні напрями соціальної політики на 1997-2000 рр.” (1997 р.), “Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 р.” (2000 р.) [13, с. 24].

Спеціальним правовим актом, спрямованим на забезпечення і розвиток культурних прав національних меншин, стала постанова Кабінету Міністрів України, якою затверджено “Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 р.” (1999 р.). Ними, зокрема, передбачалося здійснення підготовки кадрів з представників національних меншин, культурно-просвітницька та інформаційно-видавнича діяльність для задоволення їх духовних потреб [14].

Отже, в Україні тривалий час на законодавчому рівні залишалися не узгодженими процедури утворення, принципи, норми і механізми функціонування національно-культурного самоуправління, правових засад його взаємодії з органами влади та іншими структурами громадянського суспільства. Невнормованими були і принципи, і умови надання державою фінансової допомоги меншинам, не визначено також порядок самофінансування меншинами їхніх стокультурних потреб. Право на участь в культурному житті традиційно виступало необхідною умовою влаштування людиною власного життя. Культурні права як складова конституційних прав і свобод, захищалися державою. В Україні діяла низка політичних механізмів захисту культурних прав етноменшин. Передусім, це участь представників етноменшин в органах державної влади і місцевого самоврядування, можливість владних структур активно розв’язувати проблеми, що виникали у сфері міжнаціональних відносин, а також захист прав національних

меншин через діяльність політичних партій України. Елементами захисту культурних прав виступали: розвиток національних культурних традицій, відзначення національних свят, використання національної символіки, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо.

Список використаних джерел

1. Антонюк О. В. Культурно-мистецька політика в Україні: формування нової парадигми / О. В. Антонюк, О. В. Рожок // Часопис Національної музичної академії імені П. Чайковського. – 2010. – № 1. – С. 127-136.
2. Богуцький Ю. П. Українська культура в європейському контексті / [Богуцький Ю. П., Андрущенко В. П., Безверіжук Ж. О., Новохатько Л. М.]; за ред. Ю. П. Богуцького. – К.: Знання, 2007. – 610 с.
3. Гриненко О. Культура і влада: теорія і практика культурної політики в сучасному світі: [монографія] / Олександр Гриненко. – К.: УЦКД, 2000. – 228 с.
4. Закон України “Про видавничу справу” від 5 червня 1997 р. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot318/97-вр>
5. Закон України “Про кінематографію” від 13 січня 1998 р. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр>
6. Закон України “Про культуру” // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
7. Закон України “Про професійних творчих працівників та творчі спільки” // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр>
8. Концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури: затв. Постановою Кабінету Міністрів від 28 червня 1997 р. № 675 // Урядовий кур’єр. – 1997. – 31 липня. – С. 9-10.
9. Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 р. № 2117-XII: зі змінами і доповн. – Офіц. вид. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – С. 294.
10. Постанова Кабінету міністрів України “Про концептуальні напрями діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку української культури” // http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KP970675.html
11. Постанова Кабінету міністрів України “Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 р.” від 1 березня 1999 р. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/299-99-п>
12. Степаненко О. В. нормативно-правове забезпечення функціонування та розвитку гуманітарної сфери в Україні / О. В. Степаненко // irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64
13. Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2006. – 93 с.
14. Указ Президента України “Про основні напрями соціальної політики на 1997-2000 рр.” від 18 жовтня 1997 р. // Указ Президента України “Про основні напрями соціальної політики на період до 2004 р.” // <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15317.html>

References

1. Antonjuk O. V. Kul'turno-mystec'ka polityka v Ukraini: formuvannya novoi' paradymy / O. V. Antonjuk, O. V. Rozhok // Chasopys Nacional'noi' muzychnoi' akademii' imeni P. Chajkovs'kogo. – 2010. – № 1. – S. 127-136.
2. Boguc'kyj Ju. P. Ukrain's'ka kul'tura v jevropejs'komu konteksti / [Boguc'kyj Ju. P., Andrushhenko V. P., Bezverizhuk Zh. O., Novohat'ko L. M.]; za red. Ju. P. Boguc'kogo. – K.: Znannja, 2007. – 610 s.
3. Grycenko O. Kul'tura i vlada: teorija i praktyka kul'turnoi' polityky v suchasnomu sviiti: [monografija] / Oлександр Grycenko. – K.: UCKD, 2000. – 228 s.
4. Zakon Ukrainy “Pro vydavnychu spravu” vid 5 chervnja 1997 r. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot318/97-вр>
5. Zakon Ukrainy “Pro kinematografiju” vid 13 sichnja 1998 r. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр>
6. Zakon Ukrainy “Pro kul'turu” // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
7. Zakon Ukrainy “Pro profesiynyh tvorchyh pracivnykiv ta tvorchi spilky” // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр>
8. Conceptual'ni napryamy djal'nosti organiv vykonavchoi' vldy shhodo rozvytku kul'tury: zatv. Postanovoyu Kabinetu Ministriv vid 28 chervnja 1997 r. № 675 // Urdajovyj kur'jer. – 1997. – 31 lypnja. –

S. 9-10.
9. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro kul'turu vid 14 ljutogo 1992 r. № 2117-XII: zi zminamy i dopovn. – Ofic. vyd. // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 1992. – № 21. – S. 294.

10. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy “Pro konceptual'ni napryamy djal'nosti organiv vykonavchoi' vldy shhodo rozvytku ukrain's'koi' kul'tury” // http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/KP970675.html

11. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy “Kompleksni zahody shhodo rozvytku kul'tur nacional'nyh menshyn Ukrainy na period do 2001 r.” vid 1 bereznja 1999 r. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/299-99-p>

12. Stepanenko O. V. normatyvno-pravove zabezpcchennja funkcionuvannja ta rozvytku gumanitarnoi' sfery v Ukraini / O. V. Stepanenko // irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64

13. Stan dotrymannja ta zahyst prav nacional'nyh menshyn v Ukraini. Special'na dopovid' Uповnovazhenogo Verhovnoi' Rady Ukrainy z prav ljudyny. – K., 2006. – 93 s.

14. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro osnovni napryamy social'noi' polityky na 1997-2000 rr.” vid 18 zhovtnja 1997 r. // Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro osnovni napryamy social'noi' polityky na period do 2004 r.” // <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15317.html>

Peкарчук V. M., Ph.D. in History, Associate Professor, Deputy Head of the Department of Theory and History of State and Law, Lugansk State University of Internal Affairs to them F. O. Didorenko (Ukraine, Lugansk), vladimirpkrk@rambler.ru

Problematic revival and development of the culture of ethnic minorities in the paradigms of cultural – artistic policy of Ukraine 1990-2000-ies

On the basis of archival, statistical data, analysis, analytical inputs predecessors examined the role of place in the – legal discourse 1990-2000 ics problems revival and development of ethnic minority cultures. Nonfiction includes problems of participation of public authorities in the cultural renaissance of ethnic minorities in part addresses the issue of directions, principles, character derzhavnopolitichnogo decisions format their participation in the development of the conceptual foundations of the state cultural – artistic policy. Importance designated problem caused primarily by the need to have a clear understanding of the mechanisms of decision independent state problems of interethnic relations. Clarified its basic fundamental approaches to policy-making the legal framework of cultural – artistic policy. We considered the succession and perspective in derzhavnopolitichnogo. Considerable attention is paid during the current 1990-2000 the state's model of cultural – artistic policy (mosaic approaches to the formation of the legal framework, funding, and establish structures to work with national – cultural societies, ways of implementing policy settings).

First in the historiography on the basis of specific methodological tools to analyze the relevant political strategic objectives instruments recognition of the multiethnic character of the Ukrainian society, the development of social and cultural environment, the spiritual development of ethnic minorities. Particular attention is given to explaining the problems of socio – political participation of ethnic minorities, ethnic consolidation of the principles of conservation of space. Implement provisions of the state cultural – artistic policy was hindered by a number of factors such as the subjective and objective nature. A significant part of the article is devoted subjects found features secure status of ethnocultural communities Ukrainian ethnos. Clarified the main reasons inert relationship authorities to business improvement ethnic cultural – artistic legislation, according to create the prerequisites for the protection of individual and collective rights of ethnic minorities in the cultural sphere.

Keywords: ethnic minorities, the state ethno-national politics, power, law, socio political life.

Пекарчук В. М., кандидат исторических наук, доцент, заместитель начальника кафедры теории и истории государства и права, Луганский государственный университет внутренних дел им. Ф. О. Дидоренко (Украина, Луганск), vladimirpkrk@rambler.ru

Проблематизация возрождения и развития культуры этнических меньшинств в парадигмах культурно-художественной политики Украины 1990-2000-х годов

На основе архивных, статистических материалов, аналитических работок предшественников рассмотрены место роль в официальном политико-правовом дискурсе 1990-2000-х годов проблемы возрождения и развития культуры этнических меньшинств. Научная литература, включающая проблемы участия органов государственной власти в культурном возрождении этнических меньшинств отчасти рассматривает проблему направлений, принципов, характера государственной политических решений, формата участия их в выработке концептуальных основ государственной культурно-художественной политики. Важность обозначенной проблемы обусловлена, прежде всего, необходимостью иметь четкое представление о механизмах решения независимым государством проблемы межэтнических отношений. Выяснены основные принципиальные ее подходы к формированию политико-правовых основ культурно-художественной политики. Учитывался фактор преамбульности и перспективности в государственной-политической деятельности. Значительное внимание уделено действующей в течение 1990-2000-х годов модели государственной культурно-художественной политики (мозаике подходов к формированию законодательной базы, финансированию, созданию

структур по работе с национально-культурными обществами, путями реализации политических установок).

Впервые в историографии на основе специфического методологического инструментария проанализированы соответствие политико-правовых документов стратегическим целям признание политического характера украинского общества, развития социокультурной среды, духовного развития этнических меньшинств. Особое внимание уделено выяснению проблемы общественно-политического участия этнических меньшинств, закрепление принципов сохранения этнического пространства. Подчеркнуто, что реализовывать политику государственной культурно-художественной политики препятствовало ряд факторов как субъективного, так и объективного характера. Значительное место в статье нашли сюжетны посвященные выяснению особенностей закрепления статуса этнокультурных обществ этносов Украины. Выяснены основные причины инертного отношения органов власти к делу усовершенствования этнического культурно-художественного законодательства, относительно создания предпосылок для защиты индивидуальных и коллективных прав этнических меньшинств в сфере культуры.

Ключевые слова: этнические меньшинства, государство, этнонациональная политика, власть, закон, общественное политическая жизнь

* * *

UDК 94(477).084.8/0+725.945

Махортих М. С.
аспірант кафедри історії України, Інститут суспільства
Київського університету ім. Бориса Грінченка
(Україна, Київ), makhortykh@gmail.com

МЕМОРАЛІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ КИЄВА ВІД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЗА ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991-2013)

Розглядається процес меморіалізації пам'яті про звільнення Києва від німецької окупації за доби незалежності (1991-2013 рр.). За допомогою електроної бази даних “Цивільне нас” та ряду статистичних видань відтворюється процес виторення у Києві меморіального простору, покликано увійти ти події Другої світової війни, і визначитися місце пам'яток, пов'язаних із звільнення міста у 1943 р. Автор пропонує законодавчості у процесі запровадження та характері нових пам'яток і пропонує інтерпретацію знайдених ікономічностей у контексті загальних тенденцій, притаманних історичній пам'яті про війну за доби незалежності.

Ключові слова: історична пам'ять, доба незалежності, пам'ятники, меморіалізація, Друга світова війна, Київ.

Одним із важливих наслідків проголошення державної незалежності України у 1991 році стала трансформація вітчизняного меморіального простору. Цей процес був пов'язаний із змінами у царині історичної пам'яті, і, зокрема, персональному радянського дискурсу про минуле, важливою складовою якого була пам'ять про Другу світову війну. Велике ідеологічне та стратегічне значення звільнення Києва у 1943 році зумовило центральне місце цієї події у структурі історичної пам'яті про війну за радянського періоду, втіленням чого стала низка монументів, пам'ятників, пам'ятних знаків та інших елементів меморіального простору столиці України. Водночас, зміни, що відбулися у меморіальному просторі Києва за доби незалежності, справили значний вплив на історичну свідомість українського суспільства, що зумовлює актуальність вивчення того, як відбувалася меморіалізація пам'яті про звільнення міста після здобуття незалежності, і яку інтерпретацію цієї події пропонують київські пам'ятки.

Розв'язання проблеми меморіалізації пам'яті про Другу світову війну за доби незалежності було започатковане у роботах низки вітчизняних та зарубіжних дослідників. У працях вітчизняних дослідників розглядається широке коло проблем, починаючи загальними особливостями процесів трансформації історичної пам'яті в Україні після розпаду Радянського Союзу (наприклад, роботи *А. Портнова* [1] та *В. Гриневича* [2]), і закінчуючи конкретними наслідками цих процесів для

вітчизняного меморіального простору (як приклад можна навести роботи І. Симоненко [3; 4]). Окремою згадкою заслуговують праці, пов'язані із проблемами меморіалізації пам'яті про Другу світову війну за доби незалежності, серед яких слід відзначити роботи Є. Сараніної [5], в яких розглядається меморіальний аспект політики пам'яті, та праці Г. Денисенко [6; 7], присвячені меморіалізації окремих періодів Другої світової війни.

На відміну від вітчизняної історіографії праці зарубіжних дослідників, пов'язані із увічненням Другої світової війни за доби незалежності, здебільшого зосереджені на питаннях, що мають відношення до державної політики пам'яті (В. Ільге [8], С. Родевальд [9], Ю. Карнишин [10], А. Міллер [11]). Лише у незначній кількості робіт безпосередньо розглядається питання трансформації українського меморіального простору за доби незалежності, проте більшість цих робіт зосереджена на меморіалізації пам'яті учасників національно-визвольного руху (Д. Лер та Н. Апошук [12], Т. Амар [13]).

Незважаючи на особливе історичне, культурне та ідеологічне значення меморіального простору Києва, проблемам дослідження меморіалізації пам'яті про Другу світову війну на матеріалі київських пам'яток присвячено відносно небагато робіт. Серед них можна згадати праці Г. та О. Денисенко [14], та Г. Денисенко і В. Горбик [15], проте незважаючи на значний внесок авторів у вивчення меморіального простору столиці України ці роботи здебільшого залучають дані про вузьке коло знакових пам'яток радянської доби і не пропонують системного аналізу ролі київських пам'ятників у процесі увічнення пам'яті про Другу світову війну після здобуття державної незалежності.

Відповідно до цього, метою статті є визначення основних закономірностей меморіалізації пам'яті про Другу світову війну у контексті київського меморіального простору та висвітлення того, як за допомогою запровадження нових пам'яток відбувалося утвердження пам'яті про звільнення Києва за радянської доби. З цією метою нами було використано матеріали електронної бази даних "Пам'ятайте нас" [16], дані якої було перевірено та уточнено за допомогою ряду енциклопедичних видань [17; 18; 19].

Пам'ять про війну мала надзвичайне значення для витворення моделі спільної радянської ідентичності [2, с. 3], внаслідок чого за радянської доби на мапі Києва з'явилося більше сотні пам'ятників, меморіалів та пам'ятних знаків пов'язаних із Другою світовою війною. Як показало проведене нами дослідження [2, с. 4], основний акцент у процесі меморіалізації пам'яті про Другу світову війну за радянської доби було зроблено на увічнення партизанської та підпільної боротьби за доби окупації, а також особистостей чи подій загально-радянського характеру, які не мали прив'язки до подій у Києві у період між 1941 та 1943 рр.

Хоча за радянського періоду (зокрема, другої половини 60-х – першої половини 80-х років) у Києві з'явилася низка пам'яток, що увічнювали звільнення міста від німецької окупації у 1943 році, більшість цих пам'ятників мали деперсоналізований характер, свідченням чого є тенденція до оминання імен учасників битви за Київ (виключенням з цього правила є пам'ятники, присвячені представникам вищого коман-

дування Червоної Армії). Ще однією характерною рисою меморіалізації пам'яті про звільнення Києва за радянської доби можна вважати вибіркового характеру процесу увічнення, який здебільшого був зосереджений на Лютіжському плацдармі, звідки було взято місто, тоді як згадки про Букринський плацдарм, де точилися найбільш криваві бої, долучається до меморіального простору лише у другій половині 80-х років.

Поступовий перегляд вітчизняної історії і, зокрема, персоніка ряду епізодів Другої світової війни, що починається із початком Перестройки, призвів до того, що темпи меморіалізації пам'яті про Другу світову війну у другій половині 80-х – першій половині 90-х років значно зменшилися порівняно із попередніми роками. Хоча у 1991-1992 роках у Києві з'явилися три нових пам'ятники, які були присвячені пам'яті про період окупації (меморіал спаленій Передмостовій слобідці, меморіальна дошка підпільщиці Т. Маркус та пам'ятник розстріляним у Бабиному Яру членам ОУН), у наступні роки процес меморіалізації пам'яті про війну у Києві майже зупиняється.

Лише із відкриттям у 1995 році меморіалу в'язням Дарницького концтабору цей процес поновлюється, хоча у значно менших масштабах порівняно із радянською добою. Цікавим є те, що майже усі пам'ятники, що з'являються у Києві між 1995 та 2000 роками, присвячені увічненню пам'яті про період окупації, проте, на відміну від радянської доби, основна увага приділяється не меморіалізації партизанської або підпільної боротьби, а збереженню пам'яті про жертв окупаційного режиму (прикладом таких пам'яток можна вважати меморіальний камінь на місці Дарницького концтабору та пам'ятник футболістам київського Динамо, відкриті у 1999 році). Ці зміни є проявом загальної тенденції до "гуманізації" пам'яті про війну [1, с. 30], яка поширюється у перші роки після здобуття незалежності, і характеризується зміщенням уваги з увічнення героїчної боротьби із окупантами на страждання звичайних людей і роки окупації. Відсутність сплесків меморіальної активності навколо річниць Перемоги та звільнення Києва також відрізняє процеси меморіалізації пам'яті про війну у 90-ті роки від радянської доби.

Період між 2001 та 2004 роками характеризується не лише зростанням темпів відкриття нових пам'яток, але й поверненням до радянської моделі меморіалізації пам'яті про війну, яка характеризується переважанням пам'яток, що увічнюють особистості чи події загально-радянського характеру, які не мають прив'язки до подій у Києві у період між 1941 та 1943 рр. Прикладом таких пам'яток є пам'ятники військовим льотчикам та загиблим воїнами, відкриті у 2001 році, а також меморіальна дошка А. І. Покришкіну, відкрита у 2003 році. Ще однією рисою, яка поєднує процеси меморіалізації цього періоду та ті, що відбувалися за радянської доби, є деперсоналізований характер пам'яток, які оминають імена загиблих або яких-небудь персоналізованих згадок. Остання тенденція проявляється не лише у загально-радянських пам'ятках, що з'являються у Києві між 2001 та 2004 роками, але й тих, що пов'язані з пам'яттю про окупацію (пам'ятний знак дітям, розстріляним у Бабиному Яру) та звільнення міста (пам'ятний знак воїнами-визволителями).

Після революції 2004 року процес меморіалізації пам'яті про війну знову сповільнюється, а основна увага зміщується на увічнення пам'яті про жертв окупації, прикладом чого є меморіали оstarбайтерам та жертвам Холокосту відкриті у 2005 та 2009 роках. Причиною таких змін можна вважати те, що під час президентства Віктора Ющенка основний акцент історичної політики робиться на питання примирення та єдності української нації [1, с. 79]. У випадку із увічненням Другої світової війни ця тенденція знаходить прояв у меморіалізації пам'яті про спільні страждання тих, хто мешкав на окупованій території України. Загалом, для періоду між 2004 та 2010 роками притаманне переймання західного досвіду меморіалізації пам'яті про війну, що знаходить прояв у підвищеній увазі до пам'яті жертв війни та активізації увічнення Холокосту.

Після президентських виборів 2010 року у Києві спостерігається різке зростання пам'яток, що увічнюють пам'ять про Другу світову війну. Основні тенденції процесу меморіалізації у наступні роки нагадують початок 2000-х років; зокрема, йдеться про переважання пам'яток, що присвячені загальнонародним подіям чи подіям (прикладом цього є пам'ятник І. М. Кожедубу, меморіальні дошки Т. П. Хандозі, І. А. Герасімову, А. І. Покришкіну). Чимало пам'яток також мають неперсоналізований характер, свідченням чого є пам'ятний знак захисникам Вітчизни та меморіал загиблим в'язням, відкриті у 2010 році, та пам'ятник матері-удові, відкритий у 2012 році.

Пам'ятники, пов'язані із подіями, що відбувалися під час війни у Києві, складають меншість серед нових пам'яток, які з'являються між 2010 та 2014 роками. Цікавим є те, що тема жертв окупаційного режиму, яка домінувала за часів попередньої президентської адміністрації, майже відсутня у процесі меморіалізації. Замість неї основна увага зосереджується на пам'яті про оборону міста, з увічненням якої пов'язані меморіальні дошки студентам та працівникам Інституту Фізкультури та морякам Пінської флотилії. Єдиним пам'ятником, присвяченим визволенню міста, стає меморіальна дошка В. С. Петрову, яка з'являється у 2012 році.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок про відсутність системного підходу до меморіалізації пам'яті про звільнення Києва від німецької окупації за доби незалежності. Подібно до радянського періоду, коли особиста позиція партійної верхівки визначала темпи та характер процесів меморіалізації пам'яті про Другу світову війну, визначальним фактором у сфері увічнення пам'яті про війну у незалежній Україні залишається позиція політичних сліт. Незважаючи на відмінності між підходами до меморіалізації пам'яті про війну (досить умовно ці підходи можна класифікувати як "про-європейський" та "про-радянський"), які особливо яскраво проявилися у період між 2004 та 2013 роками, усі вони багато у чому наслідують риси радянської моделі увічнення Другої світової війни, зокрема, деперсоналізований характер більшості пам'яток та вибіркового підходу до увічнення, який залежить від персональних уподобань поточних керівників.

Ще однією характерною рисою меморіалізації пам'яті про Другу світову війну за доби незалежності можна вважати тенденцію до адаптації радянського дискурсу про війну до нових реалій та уникнення ради-

кальних змін у меморіальному просторі столиці під сгідною збереження єдності українського суспільства. У випадку із увічненням пам'яті про звільнення Києва це, з одного боку, призвело до збереження вже існуючих пам'яток, а з іншого – гальмування витворення нових пам'ятників, які могли б стати основою для утвердження у меморіальному просторі міста альтернативної інтерпретації подій.

Список використаних джерел

1. Портнов А. Управління с историей по-украински. – М. : ОГИ, 2010. – 224 с.
2. Гриневич В. Міг війни та війна мітів / В. Гриневич // Критика. – 2005. – № 5. – С. 2-8.
3. Симоненко І. Меморіальний простір України: кризовий етап та шляхи оздоровлення / І. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4 (13). – С. 53-63.
4. Симоненко І. Друга світова війна в історичній пам'яті українського народу / І. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4. – С. 44-54.
5. Сараніна С. Київські перехрестя політик пам'яті / Є. Сараніна // Ідеологія і політика. – 2013. – № 1 (3). – С. 5-13.
6. Денисенко Г. Увічнення партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941-1945 рр. в пам'ятках / Г. Денисенко // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 136-142.
7. Денисенко Г. Культурна спадщина у формуванні історичної пам'яті: події 1941-1942 рр. в пам'ятках / Г. Денисенко // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 40-55.
8. Ільге В. Змагання жертв / В. Ільге // Критика. – 2006. – № 5. – С. 14-16.
9. Rohdewald S. Post-Soviet Remembrance of the Holocaust and National Memories of the Second World War in Russia, Ukraine and Lithuania / S.Rohdewald // Forum for Modern Language Studies. – 2008. – № 44 (2). – P.173-184.
10. Карнишин Ю. На перекрестках науки и современной политики: Великая Отечественная война в исследованиях историков Украины / Ю. Карнишин // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2010. – № 1 (13). – С. 25-31.
11. Касьянов Г., Миллер А. Россия – Украина. Как пишется история. Диалоги. Лекции. Статьи. – М. : РГГУ, 2011.
12. Lehr J., Aponiuk A. Memory, Myth, and Monuments: The Commemoration of a Contested Past in Western Ukraine / J.Lehr, A.Aponiuk // Memory Connection. – 2011. – № 1 (1). – P.211-228.
13. Amar T. Different but the Same or the Same but Different? Public Memory of the Second World War in Post-Soviet Lviv / T.Amar // Journal of Modern European History. – 2011. – 3 (9). P.373-396.
14. Денисенко Г., Денисенко О. Визволення Києва у пам'ятках історії та культури / Г. Денисенко, О. Денисенко // Краєзнавство. – 2006. – № 1 (4). – С.76-78.
15. Горбик В., Денисенко Г. Вогняна історія України в пам'ятках / В. Горбик, Г. Денисенко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 177 с.
16. Помните нас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pomnite-nas.ru/>
17. Звід пам'яток історії та культури України: Київ: Енциклопедичне видання. Кн.1, ч.1.: А-Л / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури, 1999. – С. 1-584.
18. Звід пам'яток історії та культури України: Київ: Енциклопедичне видання. Кн.1, ч.2.: М-С / Редкол. тому: Відп. ред. П. Троцько та ін. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури, 2004. – С. 585-1216.
19. Звід пам'яток історії та культури України: Київ: Енциклопедичне видання. Кн.1, ч.3.: С-Я / Редкол. тому: Відп. ред. П. Троцько та ін. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури, 2011. – С. 1217-2197.
20. Махортых М. Меморіалізація пам'яті про звільнення Києва від німецької окупації за радянської доби (1943-1991) / М. Махортых // Гілея. – 2014. – Вип. 87 (подано до друку).

References

1. Portnov A. Upravhnenyia s ystoriiei po-ukrainy. – M. : ONU, 2010. – 224 s.

2. Hrynevych V. Mit viiny ta viina mitiv / V.Hrynevych // Krytyka. – 2005. – № 5. – S. 2-8.
3. Symonenko I. Memorialnyi prostor Ukrainy: kryzovyi stan ta shliakhy ozdorovlennia / I.Symonenko // Strachichni priorytety. – 2008. – № 4 (13). – S. 53-63.
4. Symonenko I. Druha svitova viina v istorichnii pamiaty ukrainskoho narodu / I.Symonenko // Strachichni priorytety. – 2008. – № 4. – S. 44-54.
5. Sarapina Ye. Kyivski perekrestia polityky pamiaty / Ye.Sarapina // Ideolohiia i polityka. – 2013. – № 1 (3). – S. 5-13.
6. Denysenko H. Uvichnennia partyzanskoho rukhu v roky Velykoi Vitchyzniansoi viiny Radianskoho Souzu 1941-1945 pp. v pamiatkakh / H.Denysenko // Kraicznavstvo. – 2011. – № 4. – S. 136-142.
7. Denysenko H. Kulturnaia spadschyna u formuvanni istorichnoi pamiaty: podii 1941-1942 rr. v pamiatkakh / H.Denysenko // Kraicznavstvo. – 2011. – № 2. – S. 40-55.
8. Yilhe V. Zmahannia zhertv / V.Yilhe // Krytyka. – 2006. – № 5. – S. 14-16.
9. Rohdewald S. Post-Soviet Remembrance of the Holocaust and National Memories of the Second World War in Russia, Ukraine and Lithuania / S.Rohdewald // Forum for Modern Language Studies. – 2008. – № 44 (2). – P.173-184.
10. Karnyshyn Yu. Na perekrestkakh nauky u sovremennoi polityky: Velykaia Otechestvennaia voina v yssledovaniakh ystoriykov Ukrainy / Yu.Karnyshyn // Yzvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy rehyon. Humanitarnyie nauky. – 2010. – № 1 (13). – S. 25-31.
11. Kasianov H., Myller A. Rossyia – Ukraina. Kak psyhetsiya ystoriya. Dyalohy. Lektssy. Staty. – M.: RHHU, 2011.
12. Lehr J., Aponiuk A. Memory, Myth, and Monuments: The Commemoration of a Contested Past in Western Ukraine / J.Lehr, A.Aponiuk // Memory Connection. – 2011. – № 1 (1). – P.211-228.
13. Amar T. Different but the Same or the Same but Different? Public Memory of the Second World War in Post-Soviet Lviv / T.Amar // Journal of Modern European History. – 2011. – 3 (9). – P. 373-396.
14. Denysenko H., Denysenko O. Vyzvolennia Kyivca u pamiatkakh istorii ta kultury / H.Denysenko, O.Denysenko // Kraicznavstvo. – 2006. – № 1 (4). – S. 76-78.
15. Horbyk V., Denysenko H. Voicenna istoriia Ukrainy v pamiatkakh / V.Horbyk, H.Denysenko. K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2003. – 177 s.
16. Pomnyte nas [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://pomnyte-nas.ru/>
17. Zvid pamyatok istorii ta kultury Ukrainy: Kyiv: Entsyklopedychnye vydannia. Kn.1, ch.1.: A-L / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. – K.: Holov. red. Zvodu pamiatok istorii ta kultury, 1999. – S. 1-584.
18. Zvid pamyatok istorii ta kultury Ukrainy: Kyiv: Entsyklopedychnye vydannia. Kn.1, ch.2.: M-S / Redkol. tomu: Vidp. red. P.Tronko ta in. – K.: Holov. red. Zvodu pamiatok istorii ta kultury, 2004. – S. 585-1216.
19. Zvid pamyatok istorii ta kultury Ukrainy: Kyiv: Entsyklopedychnye vydannia. Kn.1, ch.3.: S-Ya / Redkol. tomu: Vidp. red. P.Tronko ta in. – K.: Holov. red. Zvodu pamiatok istorii ta kultury, 2011. – S. 1217-2197.
20. Makhortykh M. Memorializatsiia pamiaty pro zvillnennia Kyivca vid nimetskoi okupatsii za radianskoi doby (1943-1991) / M.Makhortykh // Hilcia. – 2014. – Vyp.87 (podano do druku).

Makhortykh M. S., PhD student History of Ukraine Department Institute of Society Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), makhortykh@gmail.com

Memorialization of memory about the liberation of Kyiv from German occupation during the independence period (1991-2013)

The article explores the process of memorialization of memory about the liberation of Kyiv from German occupation between 1991 and 2013. Based on electronic database "Remember us" and a number of encyclopedic sources the author investigates the establishment of memorial space for World-War-II commemoration in Kyiv and, in particular, monuments which are related to the liberation of city in 1943. The author determines regularities in the way these monuments were introduced and proposes the interpretation of uncovered patterns in the context of general tendencies of World-War II commemoration in the independent Ukraine.

Keywords: historical memory, independence period, monuments, memorialization, Second World War, Kyiv.

Махортых Н. С., аспирант кафедры истории Украины. Институт общества Киевского университета им. Бориса Гринченка (Украина), makhortykh@gmail.com

Мемориализация памяти про освобождение Киева в период независимости (1991-2013)

Рассматривается процесс мемориализации памяти про освобождение Киева от немецкой оккупации в период независимости (1991-2013 гг.). С помощью электронной базы данных "Помните нас" и ряда энциклопедических изданий воспроизводится процесс создания в Киеве мемориального пространства, призванного увековечить события Второй мировой войны, и определяется место памятников, связанных с освобождением города в 1943 г. Автор прослеживает закономерности, связанные с утверждением и характером новых памятников, и предлагает интерпретацию обнаруженных закономерностей в контексте общих тенденций, присущих исторической памяти про войну в независимой Украине.

Ключевые слова: историческая память, период независимости, памятники, мемориализация, Вторая мировая война, Киев.

* * *

УДК 636.083:001:924

Рішко М. М.
офіцер Головного командного центру
Збройних Сил України
(Україна, Київ), fishko@ukr.net

**ПРОФЕСОР І. В. СМІРНОВ – ОРГАНІЗАТОР
НАУКОВОГО ЦЕНТРУ З БІОЛОГІЇ ВІДТВОРЕННЯ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН**

Автором поставлено мету – узагальнити основні напрями діяльності та здобутки наукового центру з біології відтворення сільськогосподарських тварин, заснованого доктором біологічних наук, професором І. В. Смирновим, розкрити його внесок у розв'язання проблем вітчизняної воутехні. Дослідження ґрунтується на використанні комплексу загальнонаукових, структурно-функціональних та історичних методів, а також широкої джерельної бази, основою якої становлять архівні документи. Як основні напрями діяльності наукового центру розглядали розроблення методу довготривалого зберігання сперми, інтенсифікацію відтворної функції плідників і маточного поголів'я, удосконалення технології та техніки штучного осіменіння сільськогосподарських тварин та ін.

Ключові слова: тваринництво, відтворення стада, штучне осіменіння, годівля і утримання сільськогосподарських тварин.

У становлення науки про відтворення сільськогосподарських тварин в Україні суттєвий внесок зробили наукові центри, якими запропоновано теоретичні і методологічні підходи до вирішення найбільш актуальних проблем даної галузі знання. Один із перших і найбільш авторитетних наукових центрів з біології розмноження у тваринництві був заснований доктором біологічних наук, професором І. В. Смирновим. До цього часу не було проведено цілісного науково-історичного аналізу наукової діяльності вченого. Попередніми дослідниками узагальнено його окремі здобутки у розробленні методу довготривалого зберігання сперми, техніки і технології штучного осіменіння, що не забезпечувало цілісної картини його становлення як відомого вченого, талановитого педагога та організатора дослідної справи [1-3].

Автором поставлено за мету даного дослідження: з'ясувати основні напрями діяльності наукового центру, заснованого І. В. Смирновим; розкрити його теоретичний і практичний внесок у розв'язання проблем відтворення сільськогосподарських тварин; обґрунтувати можливість використання окремих наукових розробок на сучасному етапі розвитку тваринництва.

В основу дослідження покладено спеціальні історичні (порівняльно-історичний, предметно-хронологічний, ретроспективний), загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікація) та джерелознавчий мето-

ди. Методологічна база дослідження ґрунтується на застосуванні системно-історичного підходу.

Науковий центр з біології відтворення сільськогосподарських тварин був організований І. В. Смирновим у кінці 50-х років минулого сторіччя. Цей період позначився запровадженням великомасштабної селекції у тваринництві, теоретичне підґрунтя якої склали розробки вітчизняних учених, першочергово методи штучного осіменіння та довготривалого зберігання сперми.

Станції штучного осіменіння оснащували необхідним обладнанням. Розробляли кріогенну техніку та налагоджували виробництво твердої вуглекислоти і скраплених газів. Подовжували термін зберігання розбавленої та замороженої сперми, вивчали вплив її тривалого зберігання у скрашених газах на біологічну повноцінність клітин, вивчали технологічні питання, пов'язані з організацією роботи племінних підприємств. Подальшого опрацювання потребували питання синхронізації статеві охоти та боротьби з безпліддям.

Практично всі зазначені питання опинилися в полі зору наукового центру І. В. Смирнова. Зокрема, подальшого розвитку набула теорія стосовно процесів, що проходять у спермі під час її розбавлення, глибокого заморожування, розморожування і тривалого зберігання. Вивчали стійкість спермій різних видів сільськогосподарських тварин до наднизьких температур за різних режимів заморожування та відтанення сперми; способи її розбавлення, адаптації та еквілібрації при заморожуванні; вплив різних середовищ і способів її розбавлення на стійкість до низьких та наднизьких температур тощо. Низку досліджень за цими напрямками провели його учні: Л. О. Кузнечиков, Є. Д. Кім, Б. М. Вельможний, А. З. Ємець, В. М. Кушнір, О. О. Бруєнко, О. І. Ігнатенко, М. П. Журавель, О. І. Смирнова, Фам Тхе Ке, В. В. Кучко, Г. С. Лісовенко та ін.

Оскільки на початку 60-х років забезпечення станцій штучного осіменіння твердим двоокисом вуглецю, рідким азотом та відповідним обладнанням здійснювали в обмежених масштабах, сперму зберігали переважно за нульової температури. За таких умов обмін речовин гальмувався недостатньо, життєві процеси відбувалися на відносно високому рівні, що не сприяло нормальному заплідненню яйцеклітини. З огляду на це, І. В. Смирнов зі своїми учнями здійснював пошуки альтернативних методів зберігання сперми, які б гарантували її високу якість і не потребували значних коштів і обладнання. Уже в 1963 р. Л. О. Кузнечиков розробив спосіб збереження сперми бугаїв за умов кристалічного заморозання при температурі -21°C . М. А. Дмитраш і О. П. Зверева запропонували ряд прийомів удосконалення способу заморожування сперми бугаїв у формі гранул, пайет і облицьованих гранул [2].

За ініціативою І. В. Смирнова оригінальні дослідження з вивчення осмотичного анабіозу спермій баранів і бугаїв при висушуванні сперми провів М. П. Журавель. Він також започаткував системні дослідження зі збереження сперми на основі інактивації статевих клітин вуглекислим газом, які провів із В. І. Поставною в умовах виробничого випробування бікарбонатно-фосфатного розбавлявача для сперми бугаїв. Ідея подовження тривалості збереження сперми також була розвинута М. Т. Плішком при розробленні середовища для сперми кнурів, Д. О. Мельничуком, С. Д. Мельничуком,

О. І. Смирновою, А. П. Кругляком і М. П. Журавлем на розмороженій спермі бугаїв [5].

Надавали важливого значення дослідженню морфологічних змін спермій у процесі їх зберігання за різних режимів. Результати дослідів І. В. Смирнова та В. І. Поставної засвідчили, що життєздатність спермій бугаїв при швидкому охолодженні знижується, навіть за умови попереднього розбавлення жовтківим середовищем. У зв'язку з цим учнями розроблено уповільнено-рівномірний режим заморожування сперми. Низку досліджень з вивчення рівня її бактеріальної забрудненості, впливу бактеріостатичних речовин на її якісні характеристики і запліднювальну здатність провела О. І. Пантюхова. І. В. Смирнов, Б. М. Вельможний та В. Б. Дорошок вперше довели принципову можливість довготривалого зберігання розбавленої безгліцеринним середовищем сперми кнурів, замороженої до температури -79°C [6].

Науковим центром розроблено окремі питання теорії розбавлення сперми. Встановлено зв'язок між числом спермій у дозі, об'ємом і часом введення сперми, кратністю осіменіння самок різних видів сільськогосподарських тварин та ін. До цих розробок І. В. Смирнов долучав досвідчених спеціалістів, таких як Г. С. Шарапа, В. М. Давиденко, Чавес Вальдів'есо Ромуло Антоніо, І. І. Помаз, І. В. Терещенко та ін. У їх результаті було з'ясовано вплив ступеня розбавлення і величини дози сім'я на запліднюваність корів [7].

Б. М. Вельможний і В. Б. Дорошков удосконалювали розбавники сперми кнурів, режими їх статевого використання і способи штучного осіменіння свинюматок. Провели порівняльне вивчення 24-х середовищ для розбавлення сперми кнурів. Вивчили вплив осмотичного тиску деяких розбавників при зберіганні їх за різних температурних режимів. У дослідження фізіологічних процесів, що відбувалися при зберіганні сперми в різних середовищах, суттєвий внесок зробила В. І. Поставна, дослідивши динаміку дихання гамет у замороженій спермі після її відтанення. Встановила зв'язок між ступенем розбавлення сперми та її запліднювальною здатністю [1].

За ініціативи І. В. Смирнова проведено також ряд дослідів із порівняння ефективності запліднюваності корів спермою різних строків зберігання. У їх результаті було встановлено, що активність, виживаність і запліднювальна здатність замороженої сперми істотно не змінюються від строків її зберігання, тому свіжезаморожену сперму рекомендовано використовувати для осіменіння в таких самих дозах, як і ту, що зберігалася більше року.

Одне із завдань полягало у дослідженні процесу фруктолізу у спермі. Особливий інтерес представляли дослідів зі змішаними сякулятами різних видів сільськогосподарських тварин. У їх результаті встановлено, що інтенсивність фруктолізу залежить від породи плідників, а також віку, годівлі, споріднених зв'язків та відмінностей в умовах вирощування й годівлі. Проведено низку дослідів з осіменіння корів змішаною спермою кількох плідників [3].

Надавалося важливого значення розробленню ефективних методів оцінки якості сперми. Так, І. В. Смирновим і О. І. Пантюховою запропоновано спрощений спосіб підрахунку спермій. В. І. Поставною

встановлено кореляційний зв'язок між їх запліднювальною здатністю та абсолютним показником виживаності, їх активністю і резистентністю та запліднювальною здатністю. Розроблено методи визначення резистентності спермій.

Зоогієнічні норми отримання та зберігання сперми, вплив на її якісні характеристики бактеріостатичних речовин досліджено І. В. Смирновим та О. І. Пантюховою. Доведено, що антибіотики певною мірою пригнічують ріст мікроорганізмів, але не збільшують виживаності спермій. Зокрема, проведено ряд дослідів із вивчення дії на запліднювальну здатність лізоциму, встановлено оптимальну концентрацію цього препарату [2].

М. О. Дмитраш, Є. Д. Смирнов, Р. М. Амінов, А. П. Кругляк, Ф. Д. Буяло, М. Р. Дідковський надавали важливого значення вивченню впливу умов годівлі й утримання, а також режимів статевого використання плідників на якісні показники сперми. Обґрунтували значення кормів тваринного походження у їхній годівлі. З'ясували дію йодистого калію на фізіологічний стан і відтворну функцію бугаїв. Дослідили вікові особливості репродуктивної здатності бугаїв у зв'язку з типами вищої нервової діяльності. Провели порівняльну оцінку якості сперми бугаїв і її запліднювальної здатності за різних режимів статевого використання [5]. Так, І. В. Смирнов та М. А. Дмитраш обґрунтували високу ефективність введення до раціону бугаїв, кнурів та баранів кормів тваринного походження, споживання яких позитивно позначалося на загальній кількості спермій. В. І. Поставною вивчено сезонні зміни якості сперми бугаїв, пов'язані зі збільшенням тривалості світлового дня та введенням до раціону зеленої маси.

Учені наукового центру надавали важливого значення інтенсифікації відтворної функції корів. Низку експериментальних досліджень із проблем удосконалення техніки та способів штучного осіменіння проведено Г. С. Шарapoю. Запропоновано способи стимуляції та синхронізації охоти у корів молочного та м'ясного напрямів продуктивності. Проведено дослідження з вивчення анатомо-фізіологічних особливостей їх статевих органів [8].

Учнями І. В. Смирнова вивчено відтворну функцію свиноматок в умовах промислових комплексів. Досліджено зв'язок між феноменами статевого циклу та оптимальним часом осіменіння. Встановлено, що цитологічна картина піхвових мазків відображає функціональний стан репродуктивних органів корів і може слугувати тестом для вибору оптимального часу їх осіменіння. Обґрунтовано вплив кратності осіменіння і глибини введення сперми на запліднюваність овець. Відпрацьовано не лише технологічні умови осіменіння самок різних видів тварин, а й визначено вимоги до числа статевих клітин, об'єму дози, місця її введення та кратності розбавлення сперми плідників, що забезпечило ефективність штучного осіменіння у тваринництві [6].

Науковим центром удосконалено техніку штучного осіменіння сільськогосподарських тварин. Зокрема, запропоновано бокс-термостат для асептичної обробки та термос-амортизатор для перевезення сперми кнурів; штучну вагіну та вагіноскоп; дозатор для осіменіння 10-15 голів свиноматок при його однократній заправці та прилад для осіменіння однієї свиноматки. Також змон-

товано спеціальне чучело, що дає змогу отримувати сперму кнурів не тільки звичайним, а й фракційним способом. Цей зразок було прийнято до серійного виготовлення Бігосовським заводом Вітебської області [7].

Розробки І. В. Смирнова та його учнів покладено в основу сучасних біотехнологій, трансплантації ембріонів, запліднення *in vitro*, трансгенної інженерії та ін. У цьому напрямі працювали І. Р. Гіллер, Рубо Бсате, В. В. Служава та ін. Вченими вивчено генетично зумовлені поліморфні системи крові і обґрунтовано можливість їх застосування в селекції. Удосконалено способи супероуляції у корів з метою інтенсифікації відтворення стада. Розроблено способи підготовки спермій бугаїв до запліднення ооцитів великої рогатої худоби, що культивуються поза організмом [8].

Таким чином, наукові ідеї професора І. В. Смирнова були розвинуті його учнями. Програма діяльності заснованого ним наукового центру охопила такі напрями: розроблення і вдосконалення методу довготривалого зберігання сперми; удосконалення сервоциклів для її зберігання; опрацювання методів оцінки її якості; оптимізація режиму утримання та використання плідників; дослідження впливу бактеріостатичних речовин на якісні характеристики і запліднювальну здатність спермій; стимуляція та синхронізація статевої охоти; боротьба з безпліддям маточного поголів'я; вдосконалення технології та техніки штучного осіменіння та ін. Професор І. В. Смирнов і його учні є авторами багатьох оригінальних наукових розробок, які сприяли становленню і розвитку нових напрямів біотехнологічних досліджень, створенню сучасних методів і форм селекційної роботи, розробленню ефективних технологій відтворення, збереження генофонду видів і порід сільськогосподарських тварин, які не втратили свої значущості для науковців у третьому тисячолітті.

Список використаних джерел

1. Бородай І. С. Теоретико-методологічні основи становлення та розвитку вітчизняної зоотехнічної науки: монографія / І. С. Бородай. – Вінниця, 2012. – 416 с.
2. Буркат В. П. Нариси з історії інституту: монографія / В. П. Буркат, І. С. Бородай. – К.: Аграрна наука, 2008. – 556 с.
3. Зубець М. М. Київська дослідна станція тваринництва "Терезин": історія, здобутки, вчені / М. М. Зубець, І. С. Бородай. – Вінниця, 2011. – 208 с.
4. Киевская опытная станция животноводства "Терезино" / В. М. Дзюбанов, Л. Д. Алексеевко, А. С. Артюх и др. – М., 1965. – 247 с.
5. Отчет Киевской опытной станции животноводства о научно-исследовательской работе в 1957 г. / М-во с.х. УССР. – К., 1958. – 256 с.
6. Отчет Киевской опытной станции животноводства о научно-исследовательской работе в 1959 г. / М-во с.х. УССР. – К., 1960. – 308 с.
7. Отчет Киевской опытной станции животноводства о научно-исследовательской работе в 1960 г. / М-во с.х. УССР. – К., 1961. – Т.2. – 648 с.
8. Шарпа Г. С. Професор І. В. Смирнов і його наукова школа / Г. С. Шарпа, М. М. Зубець // Історія Інституту розведення і генетики тварин у подіях, фактах, біографіях учених. – Бориспіль, 2012. – С. 20-27.

References

1. Borodaj I.S. Teoretyko-metodologichni osnovy stanovlennya ta rozvytku vitchyznanoi zootekhnichnoyi nauky: monografiya / I.S. Borodaj. – Vinnytsya, 2012. – 416 s.
2. Burkat V.P. Narysy z istoriyi instytutu: monografiya / V.P. Burkat, I.S. Borodaj. – K.: Agrarna nauka, 2008. – 556 s.
3. Zubecz M.M. Ky'yiv's'ka doslidna stanciya tvarynny'ctva "Terezyne": istoriya, zdobutky, vcheni / M.M. Zubecz, I.S. Borodaj.

– Vinnytsya, 2011. – 208 s.

4. Kievskaja opyt'naja stanciya zhivotnovodstva "Terezyno" / V.M. Dzjubanov, L.D. Alekseenko, A.S. Artyuh i dr. – M., 1965. – 247 s.
5. Otchet Kievskoj opyt'noj stancii zhivotnovodstva o nauchno-issledovatel'skoj rabote v 1957 g. / M-vo s.h. USSR. – K., 1958. – 256 s.
6. Otchet Kievskoj opyt'noj stancii zhivotnovodstva o nauchno-issledovatel'skoj rabote v 1959 g. / M-vo s.h. USSR. – K., 1960. – 308 s.
7. Otchet Kievskoj opyt'noj stancii zhivotnovodstva o nauchno-issledovatel'skoj rabote v 1960 g. / M-vo s.h. USSR. – K., 1961. – T. 2. – 648 s.
8. Sharapa G.S. Profesor I.V. Smy'nov i jogo naukovaja shkola / G.S. Sharapa, M.M. Zubecz // Istoriya Instytutu rozvedennya i genety'ky' tvary'n u podiyax, faktax, biografiyax ucheny'x. – Bory'spil', 2012. – S. 20-27.

Rishko N. N., officer of Chief Command Center of the Armed Forces of Ukraine (Ukraine, Kiev), rishko@ukr.net

Professor I.Smirnov is the organizer of a scientific center for reproductive biology of farm animals

The goal set by the author is to summarize the main activities and achievements of the scientific center for reproductive biology of farm animals based by doctor of biological sciences, professor I.Smirnov, disclose his contribution to solving the problems of domestic animal science. The researching is based on the use of complex of general scientific, structural and functional, historical methods, as well as a large base of source, which becomes the basis of archival documents. As the main activities of research center we have considered the development of the method of long term preservation of sperm, the intensification of reproductive function and producers of breeding stock, improvements in technology and technique of artificial insemination of farm animals and others.

Keywords: animal husbandry, herd reproduction, artificial insemination, feeding and keeping of farm animals.

Ришко Н. Н., офіцер Главнокомандного центра Вооруженных Сил Украины (Украина, Киев), rishko@ukr.net

Профессор И. В. Смирнов – организатор научного центра по биологии воспроизводства сельскохозяйственных животных

Автором поставлена цель обобщить основные направления деятельности и достижения научного центра по биологии воспроизводства сельскохозяйственных животных, основанного доктором биологических наук, профессором И. В. Смирновым, раскрыть его вклад в решение проблем отечественной зоотехнии. Исследование основывается на комплексе оптических, структурно-функциональных и исторических методов, а также обширной базы источников, основу которой составляют архивные документы. Как основные направления деятельности научного центра рассматривались разработка метода длительного сохранения спермы, интенсификацию воспроизводительной функции производителей и маточного поголовья, использование технологий и техники искусственного осеменения сельскохозяйственных животных и другие.

Ключевые слова: животноводство, воспроизводство стада, искусственное осеменение, кормление и содержание сельскохозяйственных животных.

* * *

УДК 761.2(438.41) : 17(092)

Мердох Ю. М.

молодший науковий працівник, Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (Україна, Львів), myrodux@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ ГРАВЕР ІВАН ФІЛІПОВИЧ ТА ЙОГО "ВОЛИНСЬКА СПАДЩИНА"

Видокремлено з графічної спадщини львівського митця Івана Філіповича твори, які стосуються минулої волинської землі у середині XVIII ст. Незначна кількість ілюстрацій волинської тематики зумовлена насамперед продуктивною діяльністю місцевої почайської друкарні та її граверів. Волинські гравюри І. Філіповича є дуже цінним джерелом додаткової інформації про різні аспекти тогочасного життя цього краю.

Ключові слова: гравюр, Іван Філіпович, Волинь, портрети, ікони, статуя, герби.

Вивчаючи історію України, все більше науковців вживають поняття "Великої Волині", під якою розуміють терени, що у різний час входили до Волинської землі (кінець X – середина XVI ст.), Волинського воєвод-

ства (середина XVI – кінець XVIII ст.) і Волинської губернії (початок XIX ст. – 1918 р.).

Про співпрацю Івана Філіповича (†24 квітня 1766 р.) з відомими волинськими (почайською та бердичівською) друкарнями наразі відомо лише за кількома їхніми стародруками та граверними кліше [2, № 1639; 3, № 2340, № 2488; 6, с. 123; 7, с. 33]. Окрім цих волинських видань, існує чимало посередніх вказівок на різно-рідні волинські контакти майстра. В обох напрямках діяльності І. Філіпович переслідував лише практичний бік справи – виконував замовлення. Відтак його спадщина рідко привертала увагу дослідників, окрім її напрямки, зокрема, й волинський, не висвітлювалися взагалі, постаючи на сторінках друкованих видань хіба що в принагідних згадках про поодинокі пам'ятки, що виступали свідченням волинських інтересів майстра. Однак доля забуття спіткала й інших майстрів, на відміну від їхніх попередників – Леонтія та Олександра Тарасевичів, Івана Щирського. Про них є вже декілька монографій [10; 11; 12]. З часом коли буде докладніше опрацьована граверська й друкарська спадщина І. Філіповича можна буде належно оцінити роль майстра в історії української культури XVIII ст. Вкрай важливим для цього є розкриття мало досі опрацьованого багатого фонду графіки Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. Тут знаходяться декілька маловідомих гравюр майстра, які відтворюють постаті, пам'ятки та події з історії та культури Волині.

Окрім з них уже знайшли висвітлення у науковій літературі. 2004 р. опубліковано декілька портретів, які виконав І. Філіпович [13, с. 317-320 (№ 432-439)]. Крім того, про "волинські" зображення князя Януша Любартовича Сангушка (1712-1775), власниці Горохова, волинської каштелянської Анни Вісьлюрської (1639-1706) та кременецької черниці Анни Розалії Омешинської (1709-1731), митрополитів Атаназія Шептицького (1686-1746), який був настоятелем Жидичинського Свято-Миколаївського монастиря, та Лева Шептицького (1717-1779), який помер та похований в Радомишлі, тоді резиденції глави Уніатської Церкви, вже йшлося у авторській статті про портретну спадщину майстра [5, с. 336-340]. Але це далеко не повний їх перелік. Надалі залишається чимало невідомих у їх волинському контексті творів львівського майстра. Передусім, це декілька портретів визначних в історії волинського краю постатей. Окрему групу становлять зображення волинських ікон Богородиці. Рідкісними є гравюри скульптур Ісуса Христа. Відзначимо й геральдичні композиції волинської шляхти. Цінність зазначених творів І. Філіповича для дослідження минулого Волині безсумнівна, оскільки, її культурна спадщина чимало втратила у час двох світових воєн та наступних повоєнних воєнних років. Відтак закономірно, що багато пам'яток безслідно зникли й нині знані лише в зображеннях, найдавніші з яких нерідко належать саме йому. Крім того, написи на гравюрах подають додаткову інформацію про різні аспекти життя Волині середини XVIII ст.

Галерея портретів І. Філіповича нараховує за найновішими даними 16 одиниць, серед яких, крім п'ятих уже згаданих, є ще два зображення волинських сучасників майстра: високомистецький портрет князя Ігнація Пйотра Салєги (1721-1758) та посмертне зображення

тіла Стефана Студзінського (1750-1753), яке лише умовно можна віднести до зазначеної групи. У збірці відділення відсутні ці маловідомі гравюри, які, попри прив'язаність до Волині, ніколи не розглядалися у відповідному контексті.

Портрет І. Сапєги – волинського посла до польсько-го сейму вперше опублікував В. Січинський [9, с. 36, XXXIV (іл. 47)]. П. Жолтовський визнав його найкращим у творчості майстра [1, с. 306]. Погрудне зображення князя І. Сапєги вписане в овальне обрамлення, на якому вміщено латинський напис: “IGNATIUS SAPIENA PINCERNA M. D. L.” та авторський підпис: “I. Filipowicz sc.” [25, с. 613]. З огляду на присутність титулу чашника Великого князівства Литовського, гравюру можна датувати 1740-1744 рр. Вінцем його політичної кар’єри стала посада мстиславського воєводи (1750) [25, с. 612-613]. При вивченні збірки відділення вдалося виявити виконане олівцем, дотепер не ідентифіковане зображення “Сапєги, мстиславського воєводи” з серії копій живописних портретів Підгорського замку. Зіставлення з гравюрою І. Филиповича показало їх повну відповідність, що доводить виконання гравюру з аналогічного зразка.

Інший твір майстра у багатьох енциклопедичних статтях відомий, як “портрет” С. Студзінського [18, с. 100; 22, ПО (№ 44); 14, р. 363; 23, с. 559; 6, с. 123; 9, с. 36; 17, с. 454; 15, с. 237; 24, с. 220]. Підставою до появи цієї гравюри стала смерть трирічного хлопчика в околицях Житомира, яка привела до переслідувань свреїв. Напис інформує також про джерело її походження: “Obraz którego Oryginal iest w rękach I. O. Wyżyckiego Arcybiskupa Met – || ropol: Lwów: przysłany z Zytomirza, Dziecięcia pułczwarta lat mającego Stefana Studzińskiego, Syna urodzonych Adama y Ewy z Wychowskich Studzienskich w welki piątek zchwytanego a || w sobotę poszabasic okrutnie niesłychanym sposobem od Żydów zamordowanego, z których iedncastu || pasy darto y ciertowano trzynastu zaś Chrzest Sty otrymali. An[no] D[omi]ni 1753. Die 26 Maj” [19, s. 70, 295 ii. (XVII.25)]. Інтерес до події, викликаний її трагічністю та небуденністю, знайшов відгук у діяльності й інших гравсрів XVIII ст., зокрема львівського майстра Георгія Вишловського [19, с. 206, 463 ii. (LXXL4)].

Поруч з портретними зображеннями доробок І. Филиповича нараховує і 47 одиниць зображень ікон Пресвятої Богородиці [15, с. 236]. Найповніше (32 твори) їх описав В. Новаковський [20, с. 825; 15, с. 232]. З його переліку не вдалося виявити Холмської [15, с. 230, 235; 24, с. 220], Володимирської [15, с. 235], Луцької [22, с. 108; 20, с. 428 (№ 537); 9, с. 36], Зимнянської [8, Ko1084; 20, с. 782 (№ 896); 7, с. 33], Томашівської [22, с. 108; 20, с. 665 (№ 776); 9, с. 36; 2, № 1583] гравюр волинських ікон.

Що ж до гравюр Почаївської Богородиці роботи І. Филиповича в літературу від початку закралася кілька неточностей – наприклад, загальновідомий титульний аркуш виданого 1759 р. Літургікону з Богородицею та двома святами Петром і Павлом й видом Успенської церкви у Львові [2, № 2085, іл. (с. 113)] тривалий час вважали зображенням Почаївської ікони та Почаївської обителі [18, с. 101; 22, с. 110; 20, с. 520-521 (№ 597)] – навіть дослідники, які правильно описали титул, не зауважили цього очевидного огріху [6, с. 123; 2, № 2085 і

(с. 113); 19, с. 69, 293 ii. (XVII.21)]. Крім того, дослідники творчості І. Филиповича не прокоментували присутності в каталозі Ю. І. Крашевського інформації про датований 1734 р. естамп “Prawdziwa miąra Stopck...” із зображенням Почаївської Богородиці, так само віднесенний до доробку львівського майстра [18, с. 100]. Це прикрє упущення ще й з огляду на те, що найперша віднобована досі гравюра майстра з’явилася у Любліні 1741 р. [15, с. 231], тобто через сім років. Проте пошуки у збірці Інституту дали несподіваний результат – насправді зазначена гравюра має напис: “Prawdziwa | miąra Stopck N SSP. || MARYI || u W. OO Dominikanów || w Podkamieniu na skale Sw | Góry Rozancowcy Cudo || wnic wyrażonych u od | Stolicy Apostolskiej |

Approbowanych || Roku P. 1734” [№ 18106, 18x6,4; x4 – надійшла з колекції Я. Г. Паліковського]. Тобто, вона відтворює слід Богородиці не в Почаєві, а в сусідньому Підкамені. У відбитку підпис обрізано, що не дозволяє однозначно, як ствердити, так і спростувати належність гравюру до творчої спадщини львівського гравсра. Зрештою, до Почаєва нині можна віднести лише одну гравюру І. Филиповича – Богородиці з кириличним написом: “Изображение образа Почайовской Богородиці” [s. 520 (№ 596)].

Маловідоме і рідкісне зображення Підкамінської Богородиці [№ 75114, 14,4x8,9; 15,8x10,1 – надійшла з колекції Народного Дому] з назвою: “Thaumaturga Imago B. V. MARIÆ in Monte Sacratissimi Rosarii || Ord: Prsed: Coronata a Benedicto XII.” та відом монастиря, де вона зберігалася – нижче чорним чорнилом від руки зазначено “Podkamien”. Ще нижче справа підпис: “I. Filipowicz sculp. Leopoli.” [20, с. 531 (№ 632)].

Ікона Заславської (нині місто Зяслав Хмельницької області) Богоматері з гравюру І. Филиповича [№ 18178, 13,1x7,7; 14,2x7,9 – надійшла з колекції Я. Г. Паліковського], як і його наступні п’ять творів цього жанру з іконами з різних місцевостей Волині знаходяться у збірці відділення. Вона дуже нагадує Ченстоховську (оригінал був копією Ченстоховської), обведена розкішним рокайльним обрамленням і написом: “Prawdziwy wizerunek Cudownego Obrazu Nss. Maryi Panny w Kościele Zaslawskim WW. OO. Bernardynów na Wołyniu” – на нашому примірнику авторський автограф обрізано, він відомий з опису В. Новаковського: “J. Filipowicz sc. Leop.” [18, с. 100; 22, с. 109; 20, с. 777 (№ 891)]. Датвання гравюру підказує напис на її звороті: “PIESN Do Matki Najswiętszy w Kościele Zaslawskim WW. OO. Bernardynów Prowincyi Ruskiej Cudownemi łaskami Słupaicy Ex voto Napisana Die 15. Maj 1762 Anno”.

І. Филипович увічнив також ікону з Бору поблизу Красноброду неподалік від Томашева. Згідно з В. Новаковським та нашими спостереженнями, існують два її варіанти, що відрізняються присутністю чи відсутністю підпису майстра. Обидві гравюру прикрашають книгу Яцєка Маєвського: “Pustynia w Ray zamieniona przy odmianę u alteracyi czasów...”, виданого у люблінській друкарні ордену єзуїтів 1753 р. [16, с. 43-44] – не підписаний “Wizerunek Cudownego obrazu N. P. MARYI u W. OO. Dominika || nõw w Boru pod Krasnobrodem” [№ 18034, 12,8x7,6; 12,9x7,8 – надійшла з колекції Я. Г. Паліковського] І. Филиповича зберігається в єдиному примірнику у збірці відділення [18, с. 100; 22, с.

108 (№ 20); 20, с. 337-338 (№ 455-456); 9, с. 36; 19, с. 67-68, 291 (ii. XVII. 15)].

Відомо про п’ять гравюр ікони Пресвятої Бердичівської Богородиці, які виконав майстер [20, с. 20-22 (№ 9-14)]. У результаті вивчення збірки відділення виявлено лише три, одна з яких зазначена в каталозі В. Новаковського. Невідоме досі зображення Бердичівської Богородиці [№ 75106, 11,4x6,3; 16,9x10,7 – надійшла з колекції Народного Дому] має оригінальну композицію алегорично-символічного змісту, під якою наступний напис: “ANNUS || GRATIS Beneficio SS. D. N. || PAP^ BENEDICTI XIV || Gentilitiarum Fluminum insluxu || Mari gratiarum liberaliter || IMMERSUS || Immenso Divorum Caelicolara applause || GLORIOSUS || Regina Sanctoru Omniu B. V. MARIAM || Sua in Imaginc Berdiczoviensi innumeris || gratis ac miraculis clarissimam Coronans || A.[nno] Regis Regum || 1756”, нижче посередіні: “ex. typ. I. Filipo”.

Друга гравюра Бердичівської Божої Матері [№ 75108, 10,8x6,3; 17,2x10,7 – надійшла з колекції Народного Дому] “Prawdziwy Wizerunek Obrazu N. P. MARYI u WW. OO. Kar || melitow Bossych na Ukrainie w Berdyczowicie cudami Słupaicy” та розташований нижче праворуч підпис: “I. Filipowicz Sc. Leopoli”. [20, с. 22 (№ 14); 21, с. 25 (№ 218); 19, с. 65, 290 ii. (XVII.8.)].

Інше зображення Бердичівської Богородиці “Vera Effigies B. V. Marie Berdiczoviensis apud P. P. Carn: Disc: miraculis Cr[ist]i” [№ 17810, 14,3x7,6; 16x9,4 – надійшла з колекції Я. Г. Паліковського] має оригінальну композицію з іконою, вітварем та інтер’єром костела кармелітів – нижче є підписи – ліворуч “C.P.S.R.M.”, а праворуч “I. Filipowicz Sc. Leopoli” [20, с. 21 (№ 12); 21, с. 25 (№ 217)].

У графіці XVIII ст. чималої популярності набули два типи зображення Ієсуса Христа. Перше з них – Розп’яття, знане, зокрема, з доробку І. Филиповича [2, № 2026, 2058; 3, № 2461, 2482]. Іншою групою пам’яток релігійного характеру, що відносяться до минулого Волині, є гравюру, на яких зображені скульптури Ієсуса Христа “Назарейського” – показаного народом в найбільшому приниженні. Цей культ, який виник в Іспанії, поширив орден тринітаріїв. Так, гравюра скульптури в монастирському костьолі у Теофілополі (Камінь-Чолгані) [№ 75167, 68x47,4; 70,7x49,7 – надійшла з колекції Народного Дому] є найбільшим за розміром графічним твором львівського майстра. Він відтворює скульптуру коронового терновим вінком, зв’язаного й одягнутого у власнянцю Христа в момент, коли його після тортур допитував Понтій Пилат. Обставини появи скульптури на Волині засвідчує напис: “Statua P. IEZUSA NAZARANSKIEGO || od Benedikta XIII Papieža benedikowana, || w Kościele Teofilskim W. W. O. O. Trynitartzów || Munficencya || I. O. Xiężney Icy Mści z Sieniajskich || JABŁONOWSKIEY || Chorążyney W. Koronney: Erigowanoy || Lokowana, która Statua na tym miey – || scu przez pobożność zgromadzaiących się || ludzi w welkim iest po – || sznowaniu”. У правому нижньому куті знаходиться підпис – “Joa Filipowicz scul Leopoli 45” [18, с. 100; 22, с. 107; 19, с. 69-70, 293 ii. (XVII.22)].

1740 р. у Браїлові на Віниччині белзький каштелян Францішек Салезій Потоцький заснував костел з монастирем тринітаріїв. Тут зберігалася інша Статуя Ієсуса Назарейського, яку й відобразив І. Филипович на гра-

вюрі з написом: “Ilismo, & Execii. D. D. Francis: Sal: POTOCKI || Incisori Regni, Regimentario Grlri Exercit. Regni || in Partib. Ukrainen: locati, Capitan: Belzen: efc. Fundator || ac Benefactori Munificentissimo Convent, Brahyloviens || P. P. Trinitariorum D. D. D.” – нижче, під зображенням посередіні напис: “I. Filipowicz Sc. Leopoli.” – на звороті назва з датою: “Picsn o Panu Jezusie Nazaranskim. W kościele Brahyłowskim WW. OO. Trynitartzów łaskami słupaicy, przy assystencyi Zwierchności Duchowney Solennic Introdukowanym. R. P. 1744. 16. Maia.” з початком тексту пісні, яка, можливо, належала до неатрибутованого в науковій літературі друку. У збірці є два примірники цього естампу [1]. № 17557, 10,8x6,3; 17,2x10,7 – надійшла з колекції Я. Г. Паліковського; 2) № 75142, 14,1x7,9; 14,9x9 – надійшла з колекції Народного Дому].

Герби – найпоширеніші після віньеток книжкові гравюру XVIII ст., яких у доробку І. Филиповича нараховано 27 одиниць [15, с. 236]. Однак, “волинськими” можна вважати лише декілька гербів місцевих шляхетних родів, виконаних для своєї та чужих друкарень. Йдеться про герби родів Мрозовицьких і Пузин 1746 р. [2, № 1580], київського греко-католицького офіціала з осідком в Радомишлі Михайла Приймовича 1756 р. [2, № 1978], князів Чорторийських (1760) [2, № 2192], Радивилів (1760, 1763) [2, № 2192, 2306], Четвертинських (1763) [2, № 2296].

У збірці виявилися лише дві відомі такі гравюру. Перша – розкішна геральдична композиція із зображенням п’ятипільного герба – є в двох примірниках і має напис: “Pes, folcae, Falx juncta Crucī, Floresq[ue]; Voluceri || Regnum His stat. graditur, floret, in alt: volat” і підпис: “Filipowicz sc. L.” [1]. № 9258, 11,5x7,3; 14,3x8,5 – надійшла з колекції В. Баворовського; 2) № 75101, 21,6x13,3; 23,1x14,5 – надійшла з колекції Народного Дому]. Вона походить із твору Фаустина Гродзіцького “Theatrum eloquentiae illustrium personarum apparatus... (Львів, друкарня колеріуму, 1745) [18, с. 101; 22, с. 109; 2, № 1528; 19, с. 71, 296 il. (XVII.28)]. Герб належав власникові Острога князеві Станіславу Вінценті Яблоновському (1694-1757), що підтверджує * латиномовна присвята на звороті гравюру.

Друга ж велична геральдична композиція з назвою “Trinac Stemma Domus trino celebretur honore || Trinum: perfectos, hoc probat esse viros” та підписом: “Ioannes Filipowicz Sculp: Leopoli” [18, с. 101; 22, с. 109; 19, с. 71, 295 il. (XVII.27.)]. Тут зображено три герби княжих родин Четвертинських,

Радивилів та Огінських, які володіли маєтками на Волині [№ 75098, 11,4x7,2; 14,4x6,3 – надійшла з колекції Народного Дому].

Розглянута графічна спадщина І. Филиповича відображає лише окремі історичні постаті, архітектурні споруди, ікони, скульптури, геральдичні символи світської й духовної еліти волинських земель. Його ілюстраторська діяльність передусім спрямовувалася на обслуговування власної та інших львівських друкарень – незначну кількість “волинських” робіт майстра можна пояснити скромним розвитком друкарства в регіоні та використання місцевими замовниками власних кадрів. Окремих волинських слідів у творчості львівського майстра досі не зауважили дослідники – назагал “волинська тематика” І. Филиповича відобразила чимало

вчені як Є. Чернецький, С. Лисенко, І. Кривошея та Ю. Войтенко.

У праці С. Лисенка та С. Чернецькогона провідне місце виходить проблема специфіки нобілітаційних процесів та легітимації місцевої шляхти Правобережжя. Розкриваючи сутність інкорпораційної політики, яка мала на меті декласувати дрібну правобережну шляхтунауковці в більшій чи меншій мірі торкаються проблеми впливу цих процесів на зміну повсякденних устоїв шляхти [11]. Окреме місце займає книга Є. Чернецького “Список шляхти Київської губернії кінця XVIII – першої чверті XIX ст.: Київський повіт”, в якій містяться відомості про майже 10000 шляхетських родин Київської губернії, а це дає нам змогу на конкретних прикладах показати процес поступової зміни традицій у приватному житті шляхти [16].

Монографія Кривошеї І.І. “Шляхта Уманщини в імперську добу”, яка не так давно побачила науковий світ. Варто зазначити, що на даному етапі вона є вагомим дослідженням, що детально висвітлює історію шляхетського стану в зазначених географічних і хронологічних межах та містить персональну інформацію про шляхтичів Уманщини. В монографії автор основну увагу приділяє процесу інкорпорації та легітимації шляхти до стану російського дворянства, її участі у польському національному повстанні 1830-1831 років [7].

У статті Кривошеї І. та Ір. “До питання про інкорпорацію та юридичну легітимацію шляхти Правобережної України в Російській імперії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)” детально розглядають процесінкорпорації правобережних губерній до складу Російської імперії, а у зв'язку з цим торкаються питання впливу цих процесів на повсякденне шляхетське буття [8].

Становлення шляхти-дворянства, духовенства та інтелігенції з позиції суспільної еліти в інкорпорованій Російсько імперії Правобережній Україні кінця XVIII – першої третини XIX ст. це проблема, яку розкриває у своєму дисертаційному дослідженні Ю. Войтенко, відповідно інформація, яка в ньому міститься в якійсь мірі пояснює соціально-політичні чинники трансформації шляхетського стану, в тому числі і їх приватного щоденного життя [2].

Діяльність генерал-губернаторств в Україні та адміністративних установ Правобережжя, їх правові, ідейні, організаційні аспекти та їх вплив на соціальну структуру місцевого населення розглянула В. Шандра [18; 19; 20]. Одним із багаточисельних прикладів того, що праці В. Шандри можуть бути використані у вивченні задекларованої проблеми слугує той аспект, що дослідниця у одній зі своїх робіт, характеризуючи політику Д. Г. Бібікова, вказує на її вплив на такий важливий аспект повсякденності, як освіту: “Д. Г. Бібіков найменше переймався освітньо-педагогічними проблемами, його турбувало одне глобальне завдання – як із польських і сполонізованих дітей зробити відданих “царю і Отечеству” [19, с. 287].

Серед інших робіт сучасних українських дослідників шляхетського стану варто назвати студії Ю. Поліщука “Шляхта Правобережної України як об'єкт етносоціальної політики російського царизму (кінець XVIII – середина XIX століття)” [14], “Російська влада

та національні меншини Правобережної України в кінці XVIII – на початку XX століття: аналіз джерельної бази” [13] та “Приєднання Правобережної України до Російської імперії та доля польського населення (кінець XVIII – початок XIX ст.)” [12]. Перша стаття, на наш погляд, є досить цінною, адже з огляду на те, що у ній автор аналізує стносоціальну політику російської адміністрації, ми маємо можливість конкретно простежити процес руйнації певного типу шляхетської цивілізації. Автор досить влучно змалював глобальні наслідки російської політики процитувавши слова польського письменника сучасника тих подій Е. Руліковського: “Тепер часи уже не ті. Та богатирська рука, яка раніше відважно тупила палаши на шнях гайдамаків, тепер повинна управляти шлуготом. Тепер ця шляхта зливається з оточуючим її холопством, приймає його звичаї, мову і недоліки, занурюючись в ледарство і п'янство... не відрізняється вона від нього ані одягом, ані розмовами...” [14, с. 40].

Інша стаття Ю. Поліщука є важливою з огляду на наявну у ній джерельну базу, тобто може слугувати для нас дорозумінням у пошуку джерел для подальшої роботи.

Зі статті “Приєднання Правобережної України до Російської імперії та доля польського населення (кінець XVIII – початок XIX ст.)” можна почерпнути інформацію про такий важливий аспект повсякдення польської шляхти як релігійне життя. Автор вказує на те, що поряд із спробами відлучити польську шляхту від управління краєм, обмежити її політичний та економічний вплив, російський царизм розпочав наступ на католицьку та греко-католицьку церкву [12].

Заслужують на увагу праці Б. Гудя, а передусім “Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX першої половини XX століття”, в якій автор прослідковує вплив проблем етносоціального характеру на загальний процес формування та розвитку українсько-польських відносин на теренах Правобережної України та Східної Галичини, а також показує історичний шлях формування відмінних історичних традицій обох націй та вплив на їх зміну політики Російської імперії [3]. Доповненням до цієї праці може слугувати стаття “Польсько-український етносоціальний антагонізм на Київщині, Волині і Поділлі XIX – початку XX століть у дзеркалі української історіографії”, у якій Б. Гудя аналізує праці українських дослідників, які безпосередньо стосуються висвітлення різних сторін шляхетського буття після входження земель Речі Посполитої до Російської імперії [4].

Стаття Ю. Земського “Особливості генези польського націоналізму в Правобережній Україні середини XIX ст.” висвітлює ті чинники повсякденного життя, які впливали на свідомість та ментальність поляків у зазначений період. Як відомо, ментальність та свідомість – це ті категорії, що формуються під впливом щоденних факторів, як вже неодноразово згадувалося, російський царизм ефективно цими категоріями маніпулював, впливаючи на них різними способами і засобами, маючи на меті уподібнити їх російським [5].

Для всебічного розуміння суті означеної проблеми ми не можемо оминати увагою працювідомої дослідниці шляхти Н. Яковенко, які в хронологічному аспекті не

відповідають означеним рамкам, але ознайомлюють нас і особливостями формування своєрідної шляхетської культури, традиціями, які безпосередньо впливали на повсякденне життя представників шляхти, підводять до історичних передумов поділів Речі Посполитої і, як логічний наслідок, до зміни багатовікових надбань цієї держави і її мешканців [22; 23].

У вивченні окремих аспектів означеної проблеми може також допомогти дисертаційне дослідження О. Козія, в якому на прикладі дворянських інституцій Подільської губернії досліджено поступовий процес трансформації владних повноважень шляхетства у період з 1830 по 1863 роки [10]. Хоча дослідження прямо не стосується Київської губернії, але ми можемо приблизно уявити, який вплив мали два польські повстання на життя шляхти у регіоні.

Історик В. Бармакописав корпоративну організацію правобережного дворянства, простеживши формування владних інституцій Російської імперії на цій території та їх вплив на шляхетство, зокрема перехід зі шляхетського стану в стан дворянський [1].

Дослідник шляхетського життя в Україні В. Сверби-гуз також зробив вагомий внесок у вивчення історії української шляхти, видавши книгу “Старосвітське панство”, завдяки чому ми маємо змогу послугоуватися його доробком у вивченні окресленої проблеми [15].

Таким чином, давши загальну характеристику відомим в Україні працям сучасних українських істориків, які розкривають різні аспекти життя шляхти на теренах Правобережної України, можна зробити висновок, що охарактеризовані праці хоч і конкретно і не торкаються висвітлення складових елементівшляхетського повсякдення, але в цілому дають нам багато цікавої і цінної інформації, яка може бути використана при розкритті проблеми повсякденного життя шляхти Київської губернії у 1796 – 1863 роках.

Список використаних джерел

1. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. – 512 с.
2. Войтенко Ю. М. Еліта Правобережної України в Російському імперському суспільстві: політико-соціальні виміри (1793 – 1832 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю. М. Войтенко. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.
3. Гудя Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття / Б. Гудя. – Львів, 2006. – 448 с.
4. Гудя Б. Польсько-український етносоціальний антагонізм на Київщині, Волині і Поділлі XIX – початку XX століть у дзеркалі української історіографії / Б. Гудя // *Warszawskie zeszyty ukraioznawcze*. 21-22. Spotkania polsko-ukrainskie. Pod redakcją Stefana Kozaka. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2006. – S. 39-53.
5. Земський Ю. Особливості генези польського націоналізму в Правобережній Україні середини XIX ст. / Ю. Земський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gj.nmu.org.ua/pdf/2009/3-4/Zemskiy.pdf>
6. Зінчук М. Ю. Історія повсякденності як новий напрямок гуманітарних досліджень / М. Ю. Зінчук // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. 18. Серія: Історія: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2010. – С. 391-394.
7. Кривошея І. І., Кривошея Ір. І. До питання про інкорпорацію та юридичну легітимацію шляхти Правобережної України в

Російській імперії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / І. І. Кривошея, Ір. І. Кривошея // *Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки*. – Випуск 16. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. – С. 82-91.

8. Коляструк О. А. Історія повсякденності в Україні: проблема становлення і легітимації / О. Коляструк // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. 18. Серія: Історія: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2010. – С. 387-390.

10. Козій О. І. Становище польської шляхти на Поділлі в період між повстаннями 1830-31 і 1863 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. І. Козій. – Львів, 1997. – 20 с.

11. Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / С. Лисенко, Є. Чернецький. – Біла Церква: ТООК, 2002. – 349 с.

12. Поліщук Ю. Приєднання Правобережної України до Російської імперії та доля польського населення (кінець XVIII – початок XIX ст.) / Ю. Поліщук // *Ucrainica Polonica*. – Т. 3. – Київ – Житомир, 2009. – С. 12-19.

13. Поліщук Ю. Російська влада та національні меншини Правобережної України в кінці XVIII – на початку XX століття: аналіз джерельної бази / Ю. Поліщук [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Polischuk_Yurii/Rosiiska_vlada_ta_natsionalni_menshyny_Pravoberezhnoi_Ukrainy_v_kints_i_KhVIII_na_pochatku_KhKh_stolititja.pdf

14. Поліщук Ю. Шляхта Правобережної України як об'єкт етносоціальної політики російського царизму (кінець XVIII – середина XIX століття) / Ю. Поліщук // *Наукові записки / Збірник*. – К.: Інституту політичних і етносоціальних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – Вип. 29. – С. 30-43.

15. Сверби-гуз В. Старосвітське панство / В. Сверби-гуз. – Варшава, 1999. – 249 с.

16. Список шляхти Київської губернії кінця XVIII – першої чверті XIX ст.: Київський повіт / Укладач Є. Чернецький. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2013. – 244 с.

17. Чернецький Є. Правобережна шляхта за російського панування (кінець XVIII – початок XX ст.). Джерела, структура стану, роди / Є. Чернецький. – Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2007. – 176 с.

18. Шандра В. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд / В. Шандра. К., 1998. – 75 с.

19. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. / В. Шандра. – К., 2005. – 427 с.

20. Шандра В. Київське генерал-губернаторство. 1832 – 1914: історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформаційний потенціал / Шандра. – К., 1999. – 143 с.

21. Щербак Н. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / Н. Щербак. – К., 2005. – 616 с.

22. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. – К.: Наук. думка, 1993. – 416 с.: іл.

23. Яковенко Н. М. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. М. Яковенко. – К.: Критика, 2005. – 584 с.

References

1. Barma M. V. Formuvannya vladnykh instytucij Rosijskoyi imperiyi na Pravoberezhnij Ukraini (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.). – Ternopil: Vydavnytstvo Aston, 2007. – 512 s.
2. Vojtenko Yu. M. Elita Pravoberezhnoyi Ukrainy v Rosijskomu imperskomu suspilstvi: polityko-socialni vymiry (1793 – 1832 rr.): Avto-ref. Dysert. kand. ist. nauk: 07.00.01. – Pereyaslav-Xmelnyckyj, 2008. – 20 s.
3. Gud Bogdan. Zagybel Arkadiyi. Etnosocialni aspekty ukrajinsko-polskykh konfliktiv XIX – pershoji polovyny XX stolittya. – Lviv, 2006. – 448 s.
4. Gud V. Polsko-ukrayinskij etnosocialnyj antagonizm na Kyvivshhyni, Volyni i Podilli XIX – pochatku XX stolit u dzerkali ukrajinskoyi istoriografiji // *Warszawskie zeszyty ukraioznawcze*. 21-22. Spotkania polsko-ukrainskie. Pod redakcją Stefana Kozaka. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2006. – S. 39-53.
5. Zemskij Yu. Osoblyvosti genecy polskogo nacionalizmu v Pravoberezhnij Ukraini seredyni XIX st. [Elektronnyj resurs] // *Rezhym dostupu: http://gj.nmu.org.ua/pdf/2009/3-4/Zemskiy.pdf*

сукупність факторів, що зумовили і кризу сільського господарства, і революційні виступи селян. Також він ігнорує те, що упродовж 1902-1905 рр. Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів напрацювала конкретні пропозиції, спрямовані на подолання аграрної кризи. Затримка їхньої реалізації – інше питання. На нашу думку, на нього правильно відповіли Б. Ананьїч та Р. Ганслін, коли аналізували реформаторство та кризу влади в Росії у 1905 та 1917 рр.

Загальна тенденція російських істориків до створення панорамних картин життєдіяльності державних діячів, започаткована у 1990-х роках, властива і науковому доробку Г. Миронова. У ньому йдеться про “перебудову” графа С. Вітте, наведено біографічні дані, розкрито етапи його становлення як державного діяча. Особливу увагу дослідником приділено висвітленню взаємин С. Вітте та Миколи II. Непорозуміння, що мали місце між цими людьми, історик пояснює характером імператора. Він справедливо зауважує, що воля імператора часто набувала форми впертості. Одним із виявів такої впертості було неприйняття Миколою II аграрної реформи, розробленої спочатку С. Вітте, а згодом П. Столипініним. І Особливу нараду з потреб сільськогосподарської промисловості цар закрив, керуючись впертістю, а не об’єктивною недоцільністю її існування [11, с. 151-152]. Характерною ознакою праці Г. Миронова є надмірна, на нашу думку, ідеалізація графа, гіперболізація його позитивних рис.

На початку XXI ст. не змінилось, а навпаки посилюється вивчення російськими дослідниками аграрної історії. На сторінках фахових журналів і монографій презентували свої творчі наукові здобутки з історії Росії початку XX ст. А. Алексєєв [13], В. Беліхін [14], В. Лебедєв [15], С. Мартинов [16], М. Расков [17], та інші.

Доля реформатора в епоху какаклізмів – предмет наукового вивчення А. Алексєєва. На фоні історичних подій кінця XIX – початку XX ст. у Росії автором представлено історичний портрет С. Вітте. Основну увагу істориком звернено на особистісні характеристики державного діяча, на його взаємини з Олександром III та Миколою II. Розкрито розуміння графом сутності економічних проблем, що стояли перед Російською імперією, напрями його реформаторської діяльності. Науково значущою є теза, висловлена А. Алексєєвим стосовно того, що позиція С. Вітте, котрий прагнув вивести країну на шлях реформ, дисонувала з жорстким протистоянням властей та суспільства. Йому не довіряли ні ліберали, ні реакціонери. Правильним також є судження історика з приводу того, що ніхто не зробив більше за графа у Росії для наблизження епохи політичних та громадянських свобод [13, с. 67, 73].

В. Беліхін, вивчаючи реформування поземельних відносин у Росії у XIX-XX ст., оглядово звернувся до розкриття сутності змісту віттевської програми аграрної модернізації країни. Ним з’ясовано обставини створення та час існування Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів, чисельність місцевих комітетів, зміст записки С. Вітте з селянської справи.

У публікації В. Лебедєва детально проаналізовано ініціативи С. Вітте зі створення Особливої наради з по-

треб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів, місцевих комітетів, чисельний склад, завдання роботи місцевих комітетів, перепони, що чинила влада місцевим комітетам тощо.

Не викликають заперечень думки історика з приводу того, що гострота аграрного питання в імперії на початку XX ст. посилювалася низьким правовим статусом селян. Справді, общинні порядки сковували особисту селянську ініціативу. Поняття звичаєвого права про власність, винагороду за працю суперечили нормам цивільного права [15, с. 59]. Позитивним є і те, що автор, на відміну від радянських колег, не вбачає в комітетах установ, що представляли вузькокасові інтереси великих поміщиків. Навпаки В. Лебедєв наголошує на тому, що умови роботи в місцевих комітетах були демократичніші ніж в інших дорадчих органах [15, с. 60].

Водночас складно погодитися з В. Лебедєвим у тому, що для С. Вітте, коли він створював Особливу нараду, важливим було не лише з’ясувати думку широких верств суспільства стосовно аграрного питання, а й усунути закиди на адресу уряду про те, що він ігнорує аграрне питання [15, с. 67]. Як засвідчує проведений нами аналіз тогочасних подій, для Міністра фінансів було важливим, по-перше, щоб ініціатива у справі аграрної реформи виходила від Міністерства фінансів, а не Міністерства внутрішніх справ; по-друге, володіти реальною інформацією з місць про сутність аграрної проблеми, оскільки попередні державні комісії не змогли цього подати. Розпочинати зміни на селі не володіючи об’єктивними даними було неприпустимо; по-третє, організовуючи діяльність Особливої наради, С. Вітте очолював уряд. До прем’єрства С. Вітте уряд у вертикалі влади Російської імперії був наділеним номінальними повноваженнями.

Також немає достатньо підстав однозначно стати на бік автора, коли він пише про те, що С. Вітте проігнорував питання фінансування аграрної реформи. Перебуваючи на чолі Міністерства фінансів, – зауважує історик, – граф не вважав за доцільне фінансувати сільське господарство, вважаючи, що під час проведення правових реформ всі проблеми села буде вирішено [15, с. 67]. По-перше, С. Вітте не обмежував аграрну реформу лише покращенням правового статусу селян. Про це переконливо говорить зміст аграрної програми віттевського кабінету. По-друге, станом на 1905 р. фінансова система імперії була на межі банкрутства. Лише завдяки зовнішнім займам, насамперед французьким, катастрофу вдалося відвернути. Відразу після отримання позики Микола II підписав С. Вітте відставку.

У монографії С. Мартинов, вивчаючи віттевську програму модернізації країни загалом та аграрного сектора економіки країни зокрема, стверджує, що аграрна реформа С. Вітте – поміркована програма довготривалого мирного розвитку. Він доводить, що її реалізація зберегла б стану окремішність селян. Надільні землі були б вилучені з ринкового обігу. Зіставляючи погляди С. Вітте та П. Столипіна на аграрне питання, історик вважає, що вони були схожі. Відмінність полягала у тому, що для С. Вітте головним було надати селянству права, а у подальшому стихійний процес завершить свою справу. Натомість П. Столипін вважав, що ініціатором реформ має бути влада і весь процес вона має контролювати. На думку, історика аграрна політика –

“ахіллесова п’ята” системи С. Вітте. Незважаючи на успіхи в індустріалізації країни, провал у спробах модернізувати сільське господарство нічим не було компенсовано [16, с. 123].

Навряд чи з такими судженнями можна повністю погодитися. На нашу думку, реалізація віттевської програми аграрної модернізації навпаки призвела б до інтеграції селянства у тогочасний загальноросійський імперський соціальний простір, нівелювала правову та стану окремішність, перетворила б селян на повноправних суб’єктів господарської діяльності, а землю – в об’єкт купівлі продажу, у товар. У такий спосіб відбулася б капіталізація сільського господарства Російської імперії на початку XX ст. Принаймні, таким був зміст віттевської аграрної реформи.

Як і Л. Абалкін, М. Расков із позиції історії економічних учень розкрив контури політико-економічної системи С. Вітте. Зокрема, ним проаналізовано погляди графа на сутність соціально-економічної системи, соціально-економічний лад, економічну систему, національне та світове господарство. У контексті обраної нами для вивчення теми привертає увагу характеристика М. Расковим розуміння Сергієм Юлійовичем соціально-економічного ладу та економічної системи. Дослідник правильно зауважує, що для С. Вітте найбільшу цінність становила вільна особистість. Свобода особистості не може існувати без системи прав, що створюється і охороняється державою. Державна влада втрачає сенс, якщо вона не забезпечує особисті свободи. Справді, уважний аналіз поглядів С. Вітте на аграрну проблему переконує, що він прагнув перетворити селян на повноцінну персону, усунувши їхню стану обмеженість, долучивши їх до норм цивільно-правових відносин, яким підпорядковувалися й інші верстви тогочасного російського імперського соціуму.

Не менш цікавими є судження М. Раскова і стосовно того, що у центрі економічної системи С. Вітте – індивідуальна власність. Особистість не може почувати себе вільною без власності. Саме тому віттевська програма модернізації країни передбачала наділення селян індивідуальною власністю на землю. Вважаємо, що цими та іншими міркуваннями, висловленими у статті, вчений спростував необґрунтовані закиди на адресу С. Вітте у тому, що він захищав самодержавство. Насамперед він дбав про державу, про інтереси її населення.

Упродовж 1990-х – 2000-х років російська історіографія поповнилася і дисертаціями, в яких тією чи іншою мірою, дотично чи опосередковано, висвітлено питання, співзвучні з темою нашого наукового пошуку. Насамперед йдеться про роботи С. Беспалова [18], В. Дягилєва [19], О. Колонтаєвої [20], М. Родікова [21] та інших.

Ідейні основи проєктів альтернативної економічної модернізації Росії наприкінці XIX – на початку XX ст. в оцінках уряду та ліберальної опозиції стали предметом наукового інтересу С. Беспалова. Водночас лише опосередковано, у контексті обраної ним для вивчення теми, дослідник розкрив погляди С. Вітте на сутність та шляхи вирішення аграрного питання у Російській імперії.

Аграрне питання у Росії на початку XX ст., можливості еволюційного та революційного вирішення аграрних проблем, діяльність уряду та політичних партій з упередження кризи у сільському господарстві – ці та

інші сюжети вивчено В. Дягилєвим. Зважаючи на нашу тему дослідження, інтерес становить перший розділ роботи, в якому автор зробив спробу розкрити альтернативи у вирішенні аграрного питання у Росії напередодні та під час революції 1905-1907 років, а також аналізує погляди С. Вітте на аграрне питання та шляхи його вирішення.

Не викликає заперечень теза дослідника стосовно того, що драма С. Вітте полягала не у вузькості його економічної програми, а у тому, що він на перше місце ставив політичні цілі, підпорядковуючи їм економічні зміни, що робило його революційнішим за партію кадетів. Також ми погоджуємося з думками вченого про те, що С. Вітте досяг значних успіхів у знищенні станувого ігнолення селянства. Вперше ним було проведено політику, спрямовану на зрівняння селян у правах з іншими верствами тогочасного російського імперського соціуму [19, с. 43, 50, 54].

Відзначаючи належний фаховий рівень дисертації, зауважимо, що у роботі трапляються прикрі неточності, суперечності, мають місце дискусійні моменти. Наприклад, В. Дягилєв зазначає, що у 1903 р., після відставки з посади Міністра фінансів, С. Вітте очолив Кабінет міністрів і у цей час у нього формується особлива думка про реформування аграрного сектора економіки. Окрім того, на його переконання, остаточний перегляд поглядів на общину у графа відбувся під час Першої російської революції [19, с. 46, 48]. Насправді, С. Вітте очолив Кабінет міністрів – орган не наділений жодними владними повноваженнями. По-друге, трансформація аграрної складової поглядів С. Вітте відбулася значно раніше – у 1897-1898 роках.

Також автор, критикуючи виступ С. Вітте у Кабінеті міністрів 26 листопада 1903 р., припускається неточностей. Він пише, що граф висловився проти обговорення у губерніях питання доцільності існування общини, хоча “незадовго перед цим” був її прихильником. Так от “незадовго перед цим” – у 1893 р., тобто за десять років до цього. Тоді дійсно С. Вітте позиціонував себе прихильником общини, як людина, до впадоби якої були слов’янофільські погляди.

Не витримують критики й інші положення роботи В. Дягилєва. Зокрема, історик пише: “У свідомості Вітте вирішення земельного питання залишалося незрозумілим. Про це свідчать різні запропоновані ним рішення, часто суперечливі, від відчуження до виходу з общини як засобу проти відчуження”. На цій же сторінці, у наступному абзаці, дисертант занотує протилежне: “... уряд Вітте зробив окремі конкретні кроки з вирішення аграрного питання”. Сумнівним видається судження В. Дягилєва стосовно того, що віттевський кабінет не підготував жодних документів для розгляду їх Державною Думою [19, с. 51, 53].

Економічна політика С. Вітте, спрямована на прискорену промислову модернізацію Росії та вплив цієї політики на капіталістичну еволюцію аграрного сектора економіки, урядова аграрна політика у пореформений період і роль у її формуванні С. Вітте – об’єкт наукового вивчення О. Колонтаєвої. Фактично у центрі наукової уваги перебуває постать Сергія Юлійовича, його енергійна державницька діяльність з модернізації економіки Російської імперії упродовж 1892-1906 років. Дисертанткою ретельно проаналізовано формування

скономічної політики С. Вітте, спрямованої на модернізацію країни та місце аграрного сектора економіки у цьому процесі; розглянуто спроби віттевського аграрного реформування наприкінці XIX ст. та причини невдачі; розкрито сволоцію поглядів графа на общину; виявлено основні напрями реформування традиційного державного аграрного курсу, запропоновані С. Вітте під час роботи Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів; висвітлено радикалізацію поглядів Сергія Юлійовича під час революційних потрясінь 1905-1907 років. Все це не може не викликати схвалення, оскільки значно розширило і доповнило знання з історії Російської імперії початку XX ст. Робота стала вагомим внеском у розвиток сучасної російської віттелогії.

М. Родіков своє дослідження присвятив аналізу теоретико-методологічних підходів представників різних політичних напрямів щодо шляхів розвитку та перспектив села, співвідношення задекларованих реформаторських завдань державної аграрної політики та результатів її реалізації під час аграрно-соціальних реформ і перетворень.

Нашу увагу привернули сюжети, що стосуються аналізу поглядів С. Вітте та П. Століпінна на аграрне питання та шляхи його розвитку. Окремі положення, запропоновані істориком, становлять науковий інтерес. Зокрема, нам імпонує твердження дослідника про те, що складна і багатогранна натура відомого державного діяча (С. Вітте – автор) не піддається спрощеній оцінці [21, с. 81].

Водночас цілий ряд неточностей, що мають місце у дисертації, певною мірою позначаються на її загальному високому фаховому рівні. Наприклад, М. Родіков чомусь початок прем'єрства С. Вітте датує 1903 р. Також він вважає, що за час діяльності Особливої наради з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів (у дисертації автор її назвав комісією) до весни 1905 р. до парламенту було направлено ряд законопроектів. Як відомо, Маніфест Миколи II про створення Державної Думи було оголошено 6 серпня 1905 р. Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості Міністерства фінансів припинила функціонувати, відповідно до Указу імператора, 30 березня 1905 р. Отже, спостерігаємо неузгодженість суджень автора.

Узагальнюючи стан наукового вивчення питань, дотичних до теми нашого наукового пошуку, сучасною російською історіографією констатуємо, що у межах сучасної російської аграрної історіографії рельєфно виокремився такий напрям, як віттелогія. Про що свідчить значна кількість наукової продукції, об'єктом висвітлення у якій є постать, погляди та діяльність С. Вітте. У такий спосіб російські науковці заповнили "білу пляму" вітчизняної історії, вивісши із забуття багатогранну особистість Сергія Юлійовича.

Водночас є достатньо підстав говорити і про те, що, попри очевидні досягнення у вивченні аграрного питання в політичній діяльності С. Вітте, з-поміж останніх домінують напрацювання, що більшою мірою стосуються його урядової діяльності. Науковцями не ставляться за мету дослідити аграрну політику С. Вітте як цілісний процес осмислення ним сутності аграрного питання та шляхів його вирішення, напрацювання основ-

них положень проурядової аграрної політики, яку було реалізовано за прем'єрства П. Століпінна. Окремі погляди С. Вітте на сутність і шляхи вирішення аграрного питання у Російській імперії на початку XX ст. заслуговують на переосмислення, додаткове вивчення, оскільки і до цих пір мають місце неточності та упущення в їх інтерпретації.

Список використаних джерел

1. Анапич Б. Кризис власти в России. Реформы и революционный процесс. 1905 и 1917 годы / Б. Анапич, Р. Ганслин // История СССР. – 1991. – № 2. – С. 96-106.
2. Анапич Б. Сергей Юльевич Витте / Б. Анапич, Р. Ганслин // Вопросы истории. – 1990. – № 8. – С. 32-52.
3. Анапич Б. В. Сергей Юльевич Витте и его время / Б. В. Анапич, Р. Ш. Ганслин; РАН. Ин-т рос. истории. Санкт-Петербург: фил. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. – 430 с., [6] л. ил. – Библиогр. в примеч. в конце гл.; Указ. имен: с. 422-428.
4. Абалкин Л. Экономические воззрения и государственная деятельность С. Ю. Витте / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1999. – № 4. – С. 4-26.
5. Боханов А. Сергей Юльевич Витте / А. Боханов // Российские реформаторы. XIX – начала XX в.: [Сборник] / Отв. ред. А. П. Корелин; вступ. ст. А. Н. Сахарова. – Москва: Междунар. отношения, 1995. – 317 с.
6. Вронский О. Крестьянство и власть (1900-1923) / О. Вронский. – Тула: ТО ИРО, 1993. – 137 с.
7. Дякин В. Был ли шанс у Столыпина?: [О реформах государственного деятеля] / В. Дякин // Звезда. – 1990. – № 12. – С. 113-124.
8. Дякин В. Денги для сельского хозяйства: Выбор пути экономического развития России 1892-1914 / В. Дякин // История СССР. – 1991. – № 3. – С. 64-82.
9. Дякин В. С. Денги для сельского хозяйства. 1892-1914 гг.: (Аграрный кредит в экономической политике царизма). – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. – 356 с.
10. Дякин В. Из истории сельскохозяйственной политики царизма в конце 19 – начале 20 в. / В. Дякин // Проблемы социально-экономической истории России: К 100-летию со дня рождения Б. А. Романова. – СПб.: Наука, 1991. – С. 197-209.
11. Митронов Г. Государь и государевы люди: Портреты в контексте истории / Г. Митронов. – М.: Издательство "Март", 1999. – 256 с.
12. Соловьев Ю. Самодержавие, дворянство и проблема сближения с крестьянством в конце 19 – начале 20 в. / Ю. Соловьев // Реформы или революция? Россия 1861-1917. – М., 1994. – С. 100-111.
13. Алексеев А. Судьба реформатора в эпоху катаклизмов / А. Алексеев // Наука и жизнь. – 2007. – № 1. – С. 64-73.
14. Белихин В. Реформирование земельных отношений в России в XIX-XX вв. / В. Белихин. – М., 2000. – 320 с.
15. Лебедев В. Местные комитеты Особого совещания о нуждах сельскохозяйственной промышленности (1902-1904 гг.) / В. Лебедев // Отечественная история. – 2001. – № 5. – С. 58-69.
16. Мартынов С. Государство и экономика: система С. Ю. Витте / С. Мартынов. – СПб.: Наука, 2002. – 405 с.
17. Расков Н. В. Контуры политико-экономической системы С. Ю. Витте [Электронный ресурс] / Н. В. Расков // Проблемы современной экономики. – 2002. – № 1. – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=37>
18. Беспалов С. Проблемы экономической модернизации России конца XIX – начала XX века в оценках правительства и либеральной оппозиции. – Дисс. ... канд. ист. н. / С. Беспалов. – Самара, 2000. – 239 с.
19. Дягилев В. Альтернативы решения аграрного вопроса в России (На материалах государственных органов и политических партий начала XX века). – Дисс. ... канд. ист. н. / В. Дягилев. – М., 1994. – 185 с.
20. Колонтаева А. В. С. Ю. Витте и аграрный вопрос в России (1892-1906 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук.: 07.00.02 / А. В. Колонтаева. – Ростов-на-Дону: Рост. гос. ун-т, 1998. – 27 с.
21. Родиков М. Российская деревня: дискуссии о путях развития и уроки аграрных реформ (концепции XIX-20-е гг. XX в.). – Дисс. ... канд. ист. н. / М. Родиков. – М., 1996. – 205 с.

References

1. Anan'ich B. Krizis vlasti v Rossii. Reformy i revoliucionnyj

process. 1905 i 1917 gody / B. Anan'ich, R. Ganclin // Istorija SSSR. – 1991. – № 2. – С. 96-106.

2. Anan'ich B. Sergej Jul'evich Vitte / B. Anan'ich, R. Ganclin // Voprosy istorii. – 1990. – № 8. – С. 32-52.

3. Anan'ich B.V. Sergej Jul'evich Vitte i ego vremja / B.V. Anan'ich, R.Sh. Ganclin; RAN. In-t ros. istorii. Sank-Peterburg. fil. – SPb.: Dmitrij Bulanin, 2000. – 430 s., [6] l. il. – Bibliogr. v primech. v konce gl.; Ukaz. imen: s. 422-428.

4. Abalkin L. Jekonomichskie vozvrenija i gosudarstvennaja dejatel'nost' S.Ju. Vitte / L. Abalkin // Voprosy jekonomiki. – 1999. – № 4. – С. 4-26.

5. Bohanov A. Sergej Jul'evich Vitte / A. Bohanov // Rossijskie reformatory, XIX – nachala XX v.: [Sbornik] / Otв. red. A.P. Korelin; vstup. st. A.N. Saharova. – Moskva: Mezhdunar. otnoshenija, 1995. – 317 s.

6. Vronskij O. Krest'janstvo i vlast' (1900-1923) / O. Vronskij. – Tula: TO IRO, 1993. – 137 s.

7. Djakin V. Byl li shans u Stolypina?: [O reformah gosudarstvennogo dejatelja] / V. Djakin // Zvezda. – 1990. – № 12. – С. 113-124.

8. Djakin V. Den'gi dlja sel'skogo hozjajstva: Vybor puti jekonomicheskogo razvitiya Rossii 1892-1914 / V. Djakin // Istorija SSSR. – 1991. – № 3. – С. 64-82.

9. Djakin V.S. Den'gi dlja sel'skogo hozjajstva. 1892-1914 gg.: (Agrarnyj kredit v jekonomicheskoi politike carizma). – SPb.: Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, 1997. – 356 s.

10. Djakin V. Iz istorii sel'skohozjajstvennoj politiki carizma v konce 19 – nachale 20 v. / V. Djakin // Problemy social'no-jekonomicheskoi istorii Rossii: K 100-letiju so dnja rozhdenija B.A. Romanova. – SPb.: Nauka, 1991. – С. 197-209.

11. Mironov G. Gosudari i gosudarevy ljudi: Portrety v kontekste istorii / G. Mironov. – M.: Izdatel'stvo "Mart", 1999. – 256 s.

12. Solov'ev Ju. Samoderzhavie, dvorjanstvo i problema sblizhenija s krest'janstvom v konce 19 – nachale 20 v. / Ju. Solov'ev // Refomy ili revoliucija? Rossija 1861-1917. – М., 1994. – С. 100-111.

13. Alekseev A. Sud'ba reformatora v jepohu kataklizmov / A. Alekseev // Nauka i zhizn'. – 2007. – № 1. – С. 64-73.

14. Belihin V. Reformirovanie zemel'nyh otnoshenij v Rossii v XIX-XX vv. / V. Belihin. – М., 2000. – 320 с.

15. Lebedev V. Mestnye komitety Osobogo soveshhanija o nuzhdah sel'skohozjajstvennoj promyshlennosti (1902-1904 gg.) / V. Lebedev // Otechestvennaja istorija. – 2001. – № 5. – С. 58-69.

16. Martynov S. Gosudarstvo i jekonomika: sistema S.Ju. Vitte / S. Martynov. – SPb.: Nauka, 2002. – 405 с.

17. Raskov N.V. Kontury politiko-jekonomicheskoi sistemy S.Ju. Vitte [Elektronnij resurs] / N.V. Raskov // Problemy sovremennoj jekonomiki. – 2002. – № 1. – Rezhim dostupu: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=37>

18. Bespalov S. Problemy jekonomicheskoi modernizacii Rossii konca XIX – nachala XX veka v ocenkah pravitel'stva i liberal'noj oppozicii. – Diss... kand. ist. n. / S. Bespalov. – Samara, 2000. – 239 с.

19. Djagilev V. A'l'ternativy reshenija agrarnogo voprosa v Rossii (Na materialah gosudarstvennyh organov i politicheskijh partij nachala XX veka). – Diss... kand. ist. n. / V. Djagilev. – М., 1994. – 185 с.

20. Kolontaeva A.V. S.Ju. Vitte i agrarnyj vopros v Rossii (1892-1906 gg.): Avtorcf. dis. ... kand. ist. nauk.: 07.00.02 / A.V. Kolontaeva. – Rostov-na-Donu: Rost. gos. un-t, 1998. – 27 с.

21. Rodikov M. Rossijskaja derevna: diskussii o putjah razvitiya i uroki agrarnyh reform (koncept XIX-20-e gg. XX v.). – Diss. ... kand. ist. n. / M. Rodikov. – М., 1996. – 205 с.

Svyaschenko Z. V., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of World History and Jurisprudence, Uman State Pedagogical University Paul Tyehiny (Ukraine, Uman), zinaidasvyachenko09@rambler.ru

Agrarian question in politics S.Y. Witte: contemporary russian historiography of the problem

The views of contemporary Russian historians agricultural policy S.Vitte. It is concluded that within the modern Russian historiography agricultural relief vyokremnyya such direction as vittelohiya, what does a significant amount of research output, the object of which is to highlight the figure, the views and activities S.Witte.

Indicated that while scientists are not raised for the purpose of agricultural policy investigate S. Witte as a holistic process of understanding its essence agrarian question and how to resolve it, working out the main provisions of the government agricultural policy, which was implemented by the prime minister P. Stolypin. Some views S. Witte on the nature and ways of solving the agrarian question in the Russian Empire in the early twentieth century deserve reconsideration, further study, since so far there are errors and omissions in their interpretation.

Keywords: S.Witte, vittelohiya, agricultural policy, historiography, modern historians.

Священко З. В., доктор исторических наук, доцент кафедры всемирной истории и правоведения, Уманский государственный педагогический университет им. Павла Тычины (Украина, Умань), zinaidasvyachenko09@rambler.ru

Аграрный вопрос в политической деятельности С. Ю. Витте: современная российская историография проблемы

Проанализированы взгляды современных российских историков на аграрную политику С. Витте. Сделан вывод о том, что в рамках современной российской аграрной историографии рельефно выделилось такое направление, как виттелогия, о чем свидетельствует значительное количество научной продукции, объектом освещения в которой является фигура, взгляды и деятельность С. Витте.

Указано, что одновременно учеными не ставилось целью исследовать аграрную политику С. Витте как целостный процесс осмысления им сущности аграрного вопроса и путей его решения, наработки основных положений проправительственной аграрной политики, которая была реализована за премьерства П. Столыпина. Отдельные взгляды С. Витте на сущность и пути решения аграрного вопроса в Российской империи в начале XX в. заслуживают переосмысления, дополнительного изучения, поскольку и до сих пор имеют место неточности и упущения в их интерпретации.

Ключевые слова: С. Витте, виттелогия, аграрная политика, историография, современные российские историки.

* * *

УДК [94:364.3]"1922/1933"(47+57)

Вальчук О. І.

аспірантка кафедри всесвітньої історії,
Вінницький державний педагогічний університет
ім. М. Коцюбинського (Україна, Вінниця),
sovet_ist@yahoo.com

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В СРСР (1922-1933 РР.): ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Запровадження інституту соціального страхування в СРСР мало політичне, економічне й ідеологічне підґрунтя, що, безперечно, знайшло відображення у виборі підходів до висвітлення процесу його розвитку. Метою статті є короткий огляд праць, присвячених вивченню радянського соцстраху. Хоча історіографія проблеми охоплює достатньо велику кількість робіт, у жодній з них організаційна система соціального страхування в період з 1922 по 1933 рр. не розглядалася, як цілісне історичне явище з такою кількістю особливостей, внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків. Історики радянської доби, виходячи з позицій офіційної ідеології, основний акцент робили на висвітлення провідних тенденцій радянської соціальної політики, що відбивалися у життя через інститут соціального забезпечення, уникати оцінки власне страхових принципів, їх переваг і недоліків. Впродовж останніх десяти років в історичній науці відбувся перегляд значимості вивчення потерецького досвіду функціонування соцстраху в СРСР. Але, на даний час, територіальні рамки досліджень обмежені окремими областями та регіонами.

Ключові слова: соціальне страхування, нова економічна політика, реконструктивний період, ідеологія, вітчизняна та зарубіжна історіографія, англо-американські радянологи.

На сучасному етапі інтерес до вивчення соціального страхування викликаний необхідністю знайомства з його минулим для розуміння теперішнього і прогнозування перспектив на майбутнє. Високий рівень розвитку соцстраху краще за будь-які політичні заяви та декларації підтверджує соціальну спрямованість державної політики, він є показником зацікавленості провідних сил у підтримці заходів спрямованих на покращення добробуту населення. Глибокий і всебічний аналіз попереднього досвіду, за умови ефективного використання отриманих знань, дозволить уникнути низки промахів, які мали місце в інший час, але в подібній ситуації.

Сьогодні, у зв'язку з існуючими дискусіями щодо необхідності реформування системи соцстраху, особливу увагу істориків привертає процес становлення та розвитку соціального страхування в СРСР у 20-30-х роках XX століття.

Метою означеної статті є короткий огляд праць, присвячених дослідженню радянського соцстраху 1922-

1933-х рр. Автор аналізує доступні йому матеріали орієнтовані виключно на їх тематичну спрямованість, що передбачає залучення надбань як радянського, так і сучасного періоду представлених роботами українських, романо-германських та російськомовних авторів.

Першими дослідниками соціального страхування були інженери, лікарі, економісти, юристи – практики, яких цікавило вирішення проблем і суперечностей для якомога ефективного використання переваг цього інституту. За часів існування СРСР усі зусилля були спрямовані на формування особливої, з огляду на об'єктивні і суб'єктивні фактори, радянської моделі соцстраху, що, безперечно, знайшло відображення в працях присвячених або ж певною мірою пов'язаних із цим питанням.

Система соціального страхування, яка могла б ефективно працювати в складних умовах відбудови, відновлення промисловості, вимагала кваліфікованого теоретичного обґрунтування. Саме тому до цієї справи були залучені спеціалісти, які уже мали досвід роботи у цій сфері: М. Вигдорчик [4; 5], Л. Забелін [11; 12], З. Теттенборн [27]. Їхній науковий доробок став фундаментом, з якого розпочалася розбудова соцстраху в радянській державі. Фактично це було ознайомлення з термінологією, основними принципами соціального страхування, його метою і завданнями.

Практична реалізація теоретичних постулатів супроводжувалася низкою ускладнень, пошук шляхів подолання яких входив до кола професійних обов'язків керівних та відповідальних працівників у системі управління державним соціальним страхуванням на загальносоюзному рівні та в окремих радянських республіках. Начальник Центрального управління соціального страхування НКП СРСР Л. Немченко був автором одних із перших брошур і книг, присвячених розвитку соцстраху в СРСР [23; 24]. В. Гутцайт як провідний спеціаліст з питань, пов'язаних із організацією фінансової системи, свої рекомендації і висновки неодноразово викладав на сторінках періодичних видань та у формі популярних нарисів [6; 7; 8]. Аналогічним чином, висвітлюючи найбільш актуальні для практичної діяльності страхових органів моменти, діяли В. Догадов [10] і І. Фрейман [29] (начальник Головоцстраху УСРР).

У реконструктивний період зміна завдань радянського соцстраху у соціалістичному будівництві вимагала перегляду його теоретичних положень на основі постулатів марксизму-ленінізму. Теоретики намагалися розмежовувати обсяг та зміст цього інституту в капіталістичному та соціалістичному суспільствах. Зазначені питання знайшли широкі висвітлення у статтях і виступах А. Баріта [2], Б. Любімова [17], М. Пестрова [25] та ін.

Зважаючи на значну кількість публікацій 1920-1930-х років, що стосувалися найрізноманітніших проявів функціонування системи соціального страхування, напевно чи виправдано буде говорити про їх високий науково-теоретичний рівень. У своїй більшості вони носили прикладний характер. Ця обставина ускладнює їх використання для реконструкції організаційної побудови соцстраху в СРСР в значний період. Оскільки для того, щоб отримати достовірні уявлення, необхідно об'єднати в єдине ціле чимало опосередкованих свідчень. Виняток становлять праці Б. Файнгольда [28] та

В. Караваєва і Я. Тідмана [14], в яких автори зосередили увагу саме на структурі мережі органів соціального страхування. Особливо цінним є те, що шляхом їх детального аналізу, можна простежити зміну позицій, функцій та призначення соцстраху за часів існування НЕПу та в реконструктивний період. Однак інформацію подано в напруженому стилі, для загального ознайомлення, а вступні статті й авторські відступи позначені потужним ідеологічним навантаженням.

Переваги системи соціального страхування в СРСР, її особливості у зв'язку з пристосуванням до якісно іншого суспільного укладу, відображені в працях Б. Данського [9], Б. Любімова [18]. Автори застосовували історичні екскурси в доревольційний період і порівняння із зарубіжним досвідом.

Враховуючи специфіку робіт сучасників досліджуваного періоду, зазначимо, що 1920-1930-ті рр. були найбільш сприятливим часом в радянській історії для появи праць, що стосувалися широкого кола питань, пов'язаних із функціонуванням інституту соціального страхування.

Про зниження наукового інтересу у 1940-1950-х рр. до проблем соцстраху свідчить різке зменшення кількості праць з цієї тематики.

У 1960-1980-х роках у радянській історіографії з'являються багатотомні фундаментальні видання, в яких висвітлено фрагменти з історії соціального страхування. Однак соцстрах продовжував зберігати статус неактуальної теми, залишаючись на периферії історії робітничого класу.

Переоцінка значення і необхідності вивчення радянської моделі соціального страхування відбулася лише після розпаду СРСР, що зумовило появу низки наукових розвідок з означеної теми.

В сучасній українській та російській історіографії окремі аспекти становлення та розвитку радянського соцстраху вивчено в працях С. Ашмаріної [11], М. Латипова [16], О. Мельничука [19], О. Мовчан [20], А. Морозова [21; 22], В. Шарпатога [30] переважно в регіональному вимірі. Автори опираються на документальні матеріали обласних архівів Російської Федерації або ж центральних та обласних архівів колишніх союзних республік. Наприклад, М. Латипов зосереджує увагу на історії розвитку соціального страхування в Башкортостані, встановлюючи тісні спадкові зв'язки між попереднім історичним досвідом і сучасними реаліями. О. Мельничук вивчає історію соціального страхування в радянській Україні. О. Мовчан зупиняється на проблемах соціального страхування українських робітників в добу нової економічної політики. В. Шарпатов у межах дослідження радянської соціальної політики висвітлив початковий етап становлення соцстраху в УСРР. Базові праці російських дослідників С. Ашмаріної та А. Морозова стосуються доревольційного етапу розвитку соцстраху. Їхні статті, присвячені періоду 1920-1930-х років носять оглядовий характер і відображають лише загальні тенденції.

Лише дотично, в контексті історичної ретроспективи, до історії соцстраху в СРСР звергалися у своїх дослідженнях російські економісти і соціологи – О. Бурдигіна [3], Ю. Косарев [15], В. Ямстов [31].

Крім одноосібних досліджень з історії соціального страхування в Росії, з 90-х років минулого століття зна-

чного поширення набула практика публікації матеріалів, зібраних у межах діяльності цільових проектів і науково-практичних конференцій. У 2001 р. вийшла друком перероблена і представлена в авторській редакції Г. Дегтярьова аналітична доповідь, підготовлена групою дослідників у 1998-1999 рр. у межах Проекту сприяння структурній перебудові системи соціального захисту населення [26]. У 2012 р. для широкого загалу стала доступною монографія, присвячена розвитку соціального страхування в Росії у 1912-2012 рр., яка стала підсумком проведення Всеросійської заочної науково-практичної конференції “100 років обов'язковому соціальному страхуванню в Росії: історичні традиції і сучасні новації” [13]. В обох випадках було застосовано комплексний підхід, що передбачає аналіз нормативно-правової бази і статистичних даних, висвітлення теоретичних і практичних аспектів питання. Охоплення значного часового проміжку не дозволило авторам детально зупинитися на кожному з етапів розвитку соцстраху, однак дало змогу простежити його еволюцію і динаміку змін, зосередити увагу на ключових моментах вписаних в єдину струнку систему.

Останні кілька десятиліть англо-американськими радянологами активно розробляються такі проблеми, як історія радянської культури, НЕП, соціальна та економічна політика радянської держави. Статті, присвячені означеній тематичі неодноразово з'являлися на сторінках американських журналів “The Russian Review” та “Foreign Affairs”.

Власне ключові питання розвитку соціального страхування в СРСР досліджували А. Абрамсон [32], Д. Кеннет [33], Г. Рімлінгер [34; 35; 36] та ін.

А. Абрамсон звертає увагу на той факт, що з 1917 р. по 1935 р. кожен новий етап розвитку радянської держави – громадянська війна і період “воєнного комунізму”, нова економічна політика, перший п'ятирічний план, початок другої п'ятирічки – позначився реформами системи соціального страхування як в загальних межах, так і щодо конкретних питань, таких як фінансові ресурси, грошові допомоги і особливо система управління. Дослідник детально розглядає останній аспект, аналізуючи інституційні зміни соцстраху після 1933 р., оскільки саме в цей час, в результаті реорганізації, НКП СРСР був ліквідований, а його функції передані Всесоюзній центральній раді професійних спілок (ВЦРПС) [32, р. 62].

Принципи побудови радянської системи соціального страхування, особливості організації та функціонування її апарату управління в період НЕПу досліджує Д. Кеннет.

Г. Рімлінгер у книзі “Політика соціального забезпечення та індустріалізація в Європі, Америці та Росії” окремий розділ присвятив ідеологічним питанням соціального страхування. Автор зазначає, що офіційно, всі соціальні виплати розглядалися як односторонні подарунки держави, на які всі громадяни мають право за законом. Радянські делегати ніколи не пропускали нагоди наголосити на тому, що, на відміну від систем страхових внесків капіталістичних країн, їхня є яскравим прикладом “соціалістичного гуманізму” і глибокої гурботи держави про добробут людини [36, р. 254].

Аналізуючи зміну ролі соцстраху після згорання НЕПу, він дотримується думки, що радянське керівниц-

тво максимально використало досягнення і можливості соціального страхування для зміцнення планової економіки. Перш за все це стосувалося регулювання рівня заробітної плати працівників окремих професій і галузей промисловості. Страхові допомоги використовувалися у якості заохочення для підвищення продуктивності праці. Не менш важливим фактором був радянський метод фінансування соцстраху, який робив систему більш гнучкою і піддатливою для маніпулювання з метою підвищення продуктивності праці і дисципліни в порівнянні, наприклад, з американською. Крім того, проблема стимулу в американській системі ускладнювалася тим, що одна частина податку на соціальне страхування вираховувалася із заробітної плати працівника, інша, яку сплачував роботодавець, також в певній мірі відображалася на матеріальному становищі застрахованого у вигляді підвищення цін. В СРСР внески на соціальне страхування з працівників не стягувалися, держава щороку виділяла необхідні на потреби соцстраху кошти без прив'язки до цільових джерел доходу. Такий метод фінансування залишав державі більше свободи для зміни рівня і структури страхової допомоги, а також право на обрання умов для задоволення своєї мсти залежно від потреб часу [34, р. 53-54].

Розширення культурного та освітнього обміну між соціальні інститути в Радянському Союзі. Завдяки цьому з'явилася стаття Г. Рімлінгера, в якій він простежує зміну функцій профспілок у сфері соціального страхування, описує зв'язок системи соцстраху та профспілкової структури, визначає масштаби і значення діяльності професійних спілок в галузі соцстраху для радянської промисловості.

Автор зазначає, що з початку 1930-х років соціальне страхування почало поступово переходити під контроль професійних спілок. Такий стан речей дозволяв одночасно вирішити кілька важливих завдань. У зв'язку з тим, що профспілки втратили можливість захищати інтереси працівників, особливо в питаннях регулювання заробітної плати та умов праці, активне залучення у сферу соціального страхування сприяло підвищенню їх авторитету в суспільстві. З іншого боку, передача управління засобами соцстраху профспілкам була більш природною, ніж державним органам [35, р. 401].

Відзначимо, що проаналізовані вище праці англо-американських дослідників написані з якісно інших концептуальних позицій. Вони позбавлені впливу радянської ідеології і пропаганди, однак не можуть претендувати на завершеність та всебічність висвітлення проблеми у зв'язку з відсутністю доступу до значного масиву джерел.

Таким чином, проведений історіографічний огляд дозволяє стверджувати, що вивчення соціального страхування в СРСР періоду 1920-1930-х рр., зважаючи на суспільну значущість цього інституту, особливо на сучасному етапі історичного розвитку, потребує подальшого розширення і поглиблення з врахуванням досвіду і напрацьованих попередників через використання нових методологічних підходів і шляхом залучення усіх доступних груп джерел, документальних матеріалів із фондосховищ архівних установ Російської Федерації та інших колишніх радянських республік.

Список використаних джерел

1. Ашмарина С. В. Соціальне страхування в умовах нової економічної політики 20-х рр. XX століття / С. В. Ашмарина // Рабочие в России: исторический опыт и современное положение: материалы IV научно-практической конференции, 3-5 ноября 2003 г. – Москва: Эдиториал, 2004. – С. 200-202.
2. Барит А. Борьба против меньшевиков / А. Барит // Вопросы страхования. – 1933. – № 11. – С. 27-31.
3. Бурдыгина Е. А. Развитие социального страхования в России в период трансформации социально-экономической системы (на материалах Оренбургской области): автореф. дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.01 – Экономическая теория / Е. А. Бурдыгина. – Самара, 2007. – 23 с.
4. Вигдорчик Н. А. Социальное страхование в общедоступном изложении / Н. А. Вигдорчик. – М.: Вопросы труда, 1927. – 190 с.
5. Вигдорчик Н. А. Теория и практика социального страхования. Вып. I. – Теоретические основы социального страхования / Н. А. Вигдорчик. – М.-Петроград: Книга, 1919. – 139 с.
6. Гутцайт В. На что живут страховые органы (популярное изложение финансовой системы советского социального страхования) / В. Гутцайт. Изд. 2-е. – М.: Вопросы труда, 1926. – 64 с.
7. Гутцайт В. Роль и значение запасного фонда / В. Гутцайт // Вопросы страхования. – 1923. – № 26. – С. 4-7.
8. Гутцайт В. Страховой тариф. Нужно ли отказываться от системы дифференциальных ставок? / В. Гутцайт // Вопросы страхования. – 1927. – № 2. – С. 2-4.
9. Данский Б. Г. Социальное страхование раньше и теперь. / Б. Г. Данский. Изд. 2-е. – М.: Вопросы труда, 1928. – 251 с.
10. Догадов В. М. Социальное страхование. Основы советского законодательства о социальном страховании / В. М. Догадов. – М.: Гострудиздат, 1930. – 114 с.
11. Забелин Л. В. Пути и судьбы социального страхования. Краткий очерк экономических основ социального страхования / Л. В. Забелин. Изд. 2-е. – М.: Гострудиздат, 1929. – 112 с.
12. Забелин Л. Теоретические основы социального страхования / Л. Забелин. – М.: Вопросы труда, 1926. – 223 с.
13. Испытано временем: 100 лет обязательному социальному страхованию в России (1912-2012) / Под научной редакцией А. В. Морозова. – Казань: Изд-во КНИТУ, 2012. – 216 с.
14. Каравас В. В., Тидеман Я. Г. Организационная система социального страхования / В. В. Каравас, Я. Г. Тидеман. – М.-Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1932. – 86 с.
15. Косарев Ю. А. Концептуальные модели государственного социального страхования как форма социальной защиты и национальной безопасности общества в пореформенный период: автореф. дис. ... док. социолог. наук : 22.00.04 – Социальная структура, социальные институты и процессы / Ю. А. Косарев. – М., 1999. – 34 с.
16. Латыпов М. М. Социальное страхование в Башкортостане: история и современность / М. М. Латыпов. – Уфа: Гамгил, 2005. – 400 с.
17. Любимов Б. Против извращения основ советского соцстраха / Б. Любимов. – М.: Профиздат, 1934. – 133 с.
18. Любимов Б. Социальное страхование в прошлом и настоящем / Б. Любимов. Изд. 3-е. – М.: Вопросы труда, 1925. – 128 с.
19. Мельничук О. А. Социальное страхование в радянській Україні (20-30-ті рр. XX ст.) / О. А. Мельничук. – Вінниця: "Едельвейс і К", 2009. – 372 с.
20. Мовчан О. М. Соціальне страхування робітників УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.) / О. М. Мовчан // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 2. – С. 105-116.
21. Морозов А. В. Социальное страхование в СССР в 20-30-е гг. XX века: Достижения и провалы / А. В. Морозов // Церковь, государство и общество в истории России XX века: Материалы V международной конференции, Иваново, 8-9 декабря 2005 г. (к 10-летию духовного образования в Иваново-Вознесенской и Кипецкой епархиях). – Иваново, 2005. – С. 180-183.
22. Морозов А. В. Социальное страхование в России: Исторический опыт 1903-1933 гг. // Социальная политика и социология. – 2006. – № 2. – С. 88-102.
23. Немченко Л. П. Социальное страхование в Союзе ССР. 1924-1926. Диаграммы с пояснительным текстом / Л. П. Немченко. – М.: Вопросы труда, 1927. – 103 с.
24. Немченко Л. П. Финансовые вопросы социального страхования в 1923 г. / Л. П. Немченко. – М.: Вопросы труда, 1923. – 48 с.
25. Петров Н. М. Научная работа Цусстраха на новых путях / Н. М. Петров // Вопросы страхования. – 1931. – № 26. – С. 8.
26. Развитие социального страхования в России. Роль фонда социального страхования в социальной защите граждан. – М.: "Визави", 2001. – 321 с.
27. Теттенборн З. Советское социальное страхование / З. Теттенборн. Изд. 3-е. – М.: Вопросы труда, 1929. – 139 с.
28. Файнгольд Б. М. Как строятся органы социального страхования / Б. М. Файнгольд. – М.: Вопросы труда, 1926. – 48 с.
29. Фрейман И. И. Финансовая система социального страхования. Сводка правил, регулирующих финансовые взаимоотношения органов соцстраха со страхователями / И. И. Фрейман. – Харьков: Вопросы труда, 1927. – 108 с.
30. Шарпатий В. Г. Социальное обеспечение в УРСР (20-30-ті рр. XX ст.) / В. Г. Шарпатий. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 268 с.
31. Яметов В. М. Система социального страхования как социальный институт: автореф. дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04 – Социальная структура, социальные институты и процессы / В. М. Яметов. – С-Пб., 2005. – 24 с.
32. Abramson A. The Reorganization of Social Insurance Institutions in the U.S.S.R. / A. Abramson // 31 Int'l Lab. Rev. 364 (1935). – P. 56-64.
33. Kenneth D. Social Insurance in the Soviet Union / D. Kenneth // Annals of the American Academy of Political and Social Science Vol. 178, Increasing Government Control in Economic Life (Mar., 1935). – P. 181-189.
34. Rimlinger G. Social insurance and manpower policy in the Soviet Union / G. Rimlinger // The Rice University Studies. July 1962, Vol. 48 Issue 2. – P. 51-61.
35. Rimlinger G. The Trade Union in Soviet Social Insurance: Historical Development and Present Functions / G. Rimlinger // Industrial and Labor Relations Review, April 1961, Vol. 14, No. 3. – P. 397-418.
36. Rimlinger G. Welfare policy and industrialization in Europe, America, and Russia / G. Rimlinger. – New York, Wiley, 1971. – 362 p.

References

1. Ashmarina S.V. Social'noe strahovanie v usloviyah novoj e'konomicheskoy politiki 20-h gg. XX veka / S.V. Ashmarina // Rabochie v Rossii: istoricheskij opyt i sovremennoe polozhenie: materialy IV nauchno-prakticheskoy konferencii, 3-5 noyabrya 2003 g. – Moskva: E'ditorial, 2004. – S. 200-202.
2. Barit A. Bor'ba protiv men'shevnikov / A. Barit // Voprosy strahovaniya. – 1933. – № 11. – S. 27-31.
3. Burdygina E.A. Razvitie social'nogo strahovaniya v Rossii v period transformacii social'no-e'konomicheskoy sistemy (na materialah Orenburgskoy oblasti): avto-ref. dis. ... kand. e'konom. nauk: spec. 08.00.01 E'konomicheskaya teoriya / E.A. Burdygina. – Samara, 2007. – 23 s.
4. Vigdorshik N.A. Social'noe strahovanie v obshchodostupnom izlozhenii / N.A. Vigdorshik. – M.: Voprosy truda, 1927. – 190 s.
5. Vigdorshik N.A. Teoriya i praktika social'nogo strahovaniya. Vyp. I. – Teoreticheskie osnovy social'nogo strahovaniya / N.A. Vigdorshik. – M.-Petrograd: Kniga, 1919. – 139 s.
6. Gutcajt V. Na chto zhivut strahovye organy (populyarnoe izlozhenie finansovoy sistemy sovetskogo social'nogo strahovaniya) / V. Gutcajt. Izd. 2-e. – M.: Voprosy truda, 1926. – 64 s.
7. Gutcajt V. Rol' i znachenie zapasnoho fonda / V. Gutcajt // Voprosy strahovaniya. – 1923. – № 26. – S. 4-7.
8. Gutcajt V. Strahovoj tarif. Nuzhno li otkazat'sya ot sistemy differencial'nyh stavok? / V. Gutcajt // Voprosy strahovaniya. – 1927. – № 2. – S. 2-4.
9. Danskij B.G. Social'noe strahovanie ran'she i teper' / B.G. Danskij. Izd. 2-e. – M.: Voprosy truda, 1928. – 251 s.
10. Dogadov V.M. Social'noe strahovanie. Osnovy sovetskogo zakonodatel'stva o social'nom strahovanii / V.M. Dogadov. – M.: Gostrudizdat, 1930. – 114 s.
11. Zabelin L.V. Puti i sud'by social'nogo strahovaniya. Kratkij ocherk e'konomicheskikh osnov social'nogo strahovaniya / L.V. Zabelin. Izd. 2-e. – M.: Gostrudizdat, 1929. – 112 s.
12. Zabelin L. Teoreticheskie osnovy social'nogo strahovaniya / L. Zabelin. – M.: Voprosy truda, 1926. – 223 s.
13. Ispytano vremenem: 100 let obyazatel'nomu social'nomu strahovaniyu v Rossii (1912-2012) / Pod nauchnoj redakciej A.V. Morozova. – Kazan': Izd-vo KNITU, 2012. – 216 s.
14. Karavayev V.V., Tideman Ya.G. Organizatsionnaya sistema social'nogo strahovaniya / V.V. Karavayev, Ya.G. Tideman. – M.-L.: Gosudarstvennoe social'no-e'konomicheskoe izdatel'stvo, 1932. – 86 s.
15. Kosarev Yu.A. Konceptual'nye modeli gosudarstvennogo social'nogo strahovaniya kak forma social'noj zashchity i nacional'noj bezopasnosti obshchestva v poreformennyj period: avto-ref. dis. ... dok. sociolog. nauk: spec. 22.00.04 – Social'naya struktura, social'nye instituty i processy / Yu.A. Kosarev. – M., 1999. – 34 s.
16. Latypov M.M. Social'noe strahovanie v Bashkortostane: istoriya i sovremennost' / M.M. Latypov. – Ufa: Gamgil', 2005. – 400 s.
17. Lyubimov B. Protiv izvrashcheniya osnov sovetskogo socstraha / B. Lyubimov. – M.: Profizdat, 1934. – 133 s.
18. Lyubimov B. Social'noe strahovanie v proshlom i nastoyashhem / B. Lyubimov. Izd. 3-e. – M.: Voprosy truda, 1925. – 128 s.
19. Mel'nychuk O.A. Social'ne strahovannja v radjans'kij Ukrai'ni (20-30-ti rr. XX st.) / O.A. Mel'nychuk. – Vinnycja: "Edel'veys i K", 2009. – 372 s.
20. Movchan O.M. Social'ne strahovannja robitnykiv USRR v dobu novoi' ekonomichnoi' polityky (1921-1928 rr.) / O.M. Movchan // Naukovyi zapysky Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu im. V. Gnatyuka. Serija: Istorija. – 2009. – Vyp. 2. – S. 105-116.
21. Morozov A.V. Social'noe strahovanie v SSSR v 20-30-e gg. XX veka: Dostizheniya i provaly / A.V. Morozov // Cerkov', gosudarstvo i obshchestvo v istorii Rossii XX veka: Materialy V mezhdunarodnoj konferencii, Ivanovo, 8-9 dekabrja 2005 g. (k 10-letiyu duhovnogo obrazovaniya v Ivanovo-Voznesenskoj i Kineshemskoj eparhii). – Ivanovo, 2005. – S. 180-183.
22. Morozov A.V. Social'noe strahovanie v Rossii: Istoricheskij opyt 1903-1933 gg. // Social'naya politika i sociologiya. – 2006. – № 2. – S. 88-102.
23. Nemchenko L.P. Social'noe strahovanie v Soyuze SSR. 1924-1926. Diagrammy s poyasnitel'nym tekstem / L.P. Nemchenko. – M.: Voprosy truda, 1927. – 103 s.
24. Nemchenko L.P. Finansovye voprosy social'nogo strahovaniya v 1923 g. / L.P. Nemchenko. – M.: Voprosy truda, 1923. – 48 s.
25. Petrov N.M. Nauchnaya rabota Tsusstraha na novyh putyakh / N.M. Petrov // Voprosy strahovaniya. – 1931. – № 26. – S. 8.
26. Razvitie social'nogo strahovaniya v Rossii. Rol' fonda social'nogo strahovaniya v social'noj zashchite grazhdan. – M.: "Vizavi", 2001. – 321 s.
27. Tettenborn Z. Sovetskoe social'noe strahovanie / Z. Tettenborn. Izd. 3-e. – M.: Voprosy truda, 1929. – 139 s.
28. Fajngol'd B.M. Kak strojatsya organy social'nogo strahovaniya / B.M. Fajngol'd. – M.: Voprosy truda, 1926. – 48 s.
29. Frejman I.I. Finansovaya sistema social'nogo strahovaniya. Svodka pravil, reguliruyushhix finansovye vzaimootnosheniya organov socstraha so strahovatelyami / I.I. Frejman. – Xar'kov: Voprosy truda, 1927. – 108 s.
30. Sharpatij V.G. Social'ne zabezpechennya v URSR (20-30-ti rr. XX st.) / V.G. Sharpatij. – K.: Nika-Centr, 2006. – 268 s.
31. Yametov V.M. Sistema social'nogo strahovaniya kak social'nyj institut: avto-ref. dis. ... kand. sociolog. nauk: spec. 22.00.04 – Social'naya struktura, social'nye instituty i processy / V.M. Yametov. – S-Pb., 2005. – 24 s.
32. Abramson A. The Reorganization of Social Insurance Institutions in the U.S.S.R. / A. Abramson // 31 Int'l Lab. Rev. 364 (1935). – P. 56-64.
33. Kenneth D. Social Insurance in the Soviet Union / D. Kenneth // Annals of the American Academy of Political and Social Science Vol. 178, Increasing Government Control in Economic Life (Mar., 1935). – P. 181-189.
34. Rimlinger G. Social insurance and manpower policy in the Soviet Union / G. Rimlinger // The Rice University Studies. July 1962, Vol. 48 Issue 2. – P. 51-61.
35. Rimlinger G. The Trade Union in Soviet Social Insurance: Historical Development and Present Functions / G. Rimlinger // Industrial and Labor Relations Review, April 1961, Vol. 14, No. 3. – P. 397-418.
36. Rimlinger G. Welfare policy and industrialization in Europe, America, and Russia / G. Rimlinger. – New York, Wiley, 1971. – 362 p.

* * *

УДК 930.329.21(477)

Головіна О. В.
старший викладач кафедри філософії та політології, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (Україна, Дніпропетровськ), o.v.golovina@gmail.com

ІСТОРОГРАФІЯ РОСІЙСЬКИХ МОНАРХІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ (1905 – ЛЮТИЙ 1917 РР.): ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Висвітлюється стан дослідження діяльності російських монархічних партій та організацій на території України в період 1905 – лютий 1917 рр. Проведене дослідження присвячене аналізу сучасного рівня наукової розробки проблематики в історіографії, надається характеристика джерельної бази теми, визначаються методологічні принципи та актуальні методи дослідження. Актуальність дослідження історіографії діяльності монархічних об'єднань в Україні обумовлена недостатнім ступенем висвітлення проблеми та запитом історичної науки на узагальнення комплексу існуючого історичного знання. Розв'язання розглянутих теоретико-методологічних проблем історіографії діяльності російських монархічних партій та організацій дозволить окреслити коло малодосліджених та дискусійних проблем, виділити основні тенденції, визначити завдання та напрямки подальшого вивчення російських монархічних об'єднань, що були важливою складовою політичних процесів в Україні початку XX ст.

Ключові слова: монархічні організації 1905 - лютий 1917 рр., російські політичні партії в Україні, історіографія, методологія, теоретико-методологічні проблеми.

Діяльність російських монархічних партій в Україні – важлива складова політичних процесів, що відбувались на території Російської імперії на початку ХХ ст. Починаючи із періоду виникнення та активної діяльності монархічних партій та організацій на території Російської імперії, ці об'єднання привертати увагу та викликали жвавий інтерес сучасників. Дослідження різноманітних аспектів діяльності непростетарських, зокрема монархічних, партій тривало з перервами й за радянських часів. Значне зростання кількості наукових праць, що пов'язані з вивченням монархічного руху спостерігається в історичній науці з початку 1990-х рр. та продовжується й дотепер. Таким чином, історіографія діяльності монархічних партій та організацій понад сто років та дозволяє здійснити узагальнюючий аналіз стану вивчення цієї проблеми.

Постановка проблеми визначається існуючим запитом історичної науки на узагальнення комплексу існуючого історичного знання та створення історіографічного дослідження ступеня вивчення діяльності російських монархічних партій та організацій в Україні на початку ХХ ст. Це обумовлено тим, що, незважаючи на зростаючий інтерес до різноманітних аспектів діяльності правих організацій в Україні та значну кількість праць, які присвячені цій тематиці, в історіографії діяльності політичних партій на території України початку ХХ ст. відсутні ґрунтовні дослідження з історіографії утворення та діяльності російських монархічних об'єднань.

Проведене дослідження присвячене аналізу сучасного рівня наукової розробки проблематики в історіографії, у статті надається характеристика джерельної бази теми, визначаються методологічні принципи та актуальні методи дослідження.

Оцінюючи історіографію діяльності монархічних об'єднань початку ХХ ст., можна визначити поступальний характер її розвитку: від кількісного накопичення фактичних знань до пошуку нових методів та підходів у дослідженні історії політичних партій. Водночас кількісне зростання наукових праць супроводжувалося певними змінами у теорії наукового пізнання та методології висвітлення історії виникнення політичних партій та організацій в Україні.

Закономірним наслідком вивчення кола проблем, пов'язаних із діяльністю правих політичних об'єднань у Російській імперії, стала публікація робіт, присвячених історіографії цієї теми [5; 6; 7; 11; 21]. На цей час вийшла друком певна кількість праць, у яких розглядається як загальна проблематика, так й окремі аспекти історіографії монархічних партій та організацій у Російській імперії.

У той же час, у історіографії відсутні роботи, що розглядають стан вивчення діяльності монархічних об'єднань в Україні, що мали свої особливості та специфічні риси.

Дослідник російської історіографії чорносотенних організацій Д. В. Карпунін визначає початком дослідження монархічних об'єднань 70-ті рр. ХХ ст., розпочинаючи з роботи Л. М. Спіріна, що містить історіографічний аналіз. Перші історіографічні огляди, що висвітлювали в основному дореволюційну історіографію та нечисленні роботи 20-х – середини 30-х рр., були вміщені у працях, присвячених поміщицьким партіям. На-

прикінці 60-х – 70-х рр. такими роботами були монографії В. В. Коміна [9], Л. М. Спіріна [18], у яких здійснювались перші наукові дослідження російських монархічних об'єднань. Ці історіографічні огляди, у яких констатувалась необхідність вивчення усіх політичних партій Російської імперії напередодні повалення самодержавного ладу, відзначали відсутність досліджень у цьому напрямку.

Історіографія окремих аспектів проблематики діяльності сил охоронної спрямованості знайшла відображення у історіографічних розділах узагальнюючих праць з історії соціально-політичної історії Російської імперії та України початку ХХ ст., діяльності державних дум, формування партійно-політичної системи. У таких оглядах, серед яких необхідно відзначити монографії А. Я. Авреха [1], В. С. Дякіна [2], наводились основні віхи дослідження монархічних політичних об'єднань Російської історії початку ХХ ст.

У 70-ті рр. ХХ ст., із початком активного дослідження діяльності непростетарських партій, розпочинається новий етап її у вивченні монархічних політичних об'єднань. Є. М. Михайлова [11] у своїх дослідженнях починає відлік історіографії історії російського правомонархічного руху з “першої спроби самостійного наукового дослідження” монографії С. О. Степанова, що підвела підсумок його багаторічним дослідженням у даному напрямку, та в якій вміщено історіографічний розділ.

Перші спроби історіографічного узагальнення були опубліковані у збірниках матеріалів конференцій, метою яких було надати загальний огляд існуючої літератури з проблематики діяльності. У публікації І. А. Чермерського розглядається стан дослідження та завдання вивчення історії правомонархічних організацій, що діяли у Російській імперії у 1905-1917 рр., “таким, как партия националистов, Союз русского народа, Русская монархическая партия, Совет Объединенного дворянства” [21, с. 66]. У роботі надана характеристика основних праць дореволюційного періоду, докладно проаналізовано роботи В. І. Леніна. Велику увагу автор приділяє історичній літературі 20-30 рр., виділяє основні напрямики виданих у цей час досліджень, присвячених охоронному табору; у роботі надана докладна характеристика праці В. В. Коміна, монографія Л. М. Спіріна відмічена як найновіша та найбільш ґрунтовна робота з історії правих партій. У статті І. А. Чермерський аналізує існуючу зарубіжну літературу, відмічає як позитивні риси цієї групи історіографічних джерел, так й їх недоліки. В цілому у статті констатується недостатня кількість досліджень з визначеної проблематики, наприкінці висловлюється думка про необхідність пошуків порядку із вивченням історії непростетарських партій Росії й дослідження діяльності правих партій, що існували у дореволюційній Росії.

Згодом із накопиченням публікацій, кількість яких почала стрімко збільшуватись у пострадянський період розвитку історіографії, завдяки можливості розробки проблем непростетарських політичних партій, зокрема монархічних, виникла необхідність історіографічного осмислення створеного комплексу досліджень.

Перше самостійне історіографічне дослідження з метою узагальнення накопиченого матеріалу було здійснено у статті, що присвячена дослідженню історіографії чорносотенно-монархічного руху у період першої

російської революції 1905-1907 рр. [5]. Констатуючи недостатню кількість досліджень з історії правих партій та організацій періоду 1905-1907 рр., автори докладно аналізують усю існуючу літературу, що присвячена даній проблематиці. У статті велику увагу приділено дореволюційному періоду розвитку історіографії монархічних об'єднань: визначено внесок у вивчення монархічного руху дореволюційної історіографії, представників якої розподілено у відповідності до трьох політичних ґруп, зроблені узагальнюючі висновки із урахуванням періоду створення наведених праць. Характеристика праць радянського періоду історіографії розпочинається із праць В. І. Леніна, що заклали основи радянської історіографії періоду першої російської революції, й зокрема чорносотенно-монархічного руху. Радянський період поділено на певні етапи, кожному з яких у статті приділяється достатньо уваги. Автори докладно аналізують історіографію 20-30-х рр., відзначають існуючу перерву у дослідженнях протягом 40 років, що розпочалась із початку 30-х рр. ХХ ст. Як начало нового етапу у дослідженні непростетарських партій розглядається монографія Л. М. Спіріна, з урахуванням наукового внеску в історіографію та недоліків. В цілому, у історіографічній роботі надано достатньо повний історіографічний аналіз, враховуючи обсяг статті, були розглянуті усі види історіографічних джерел (монографії, статті, доповіді на конференціях, дисертації, навчальна література).

Наступна робота, що визначила певний етап у історіографії правих політичних партій, вміщена у збірці документальних матеріалів, що присвячені історії правих партій [7]. Автор огляду, Ю. І. Кір'янов докладно зупиняється на радянській історіографії вивчення правих, монархічних, партій Російської імперії початку ХХ ст. Дослідник монархічного руху Ю. І. Кір'янов ґрунтовно аналізує роботи, присвячені історії правих об'єднань, характеризує прирощення джерельної бази визначеної проблематики, досліджує зарубіжну історіографію проблеми.

У подальшому спостерігається постійне збільшення історіографічних фактів та історіографічних джерел, які присвячені діяльності монархічних організацій, публікація історіографічних робіт та прирощення історичного та історіографічного знання з даної проблематики.

Як характерну рису розглянутих історіографічних праць радянських та російських дослідників можна визначити їх структурну подібність. яка полягає у згадуванні основних праць дореволюційного періоду, достатньо докладному аналізі праць 20-30-х рр., констатування факту стагнації у дослідженнях проблематики з 40-х рр. до кінця 60-х – початку 70-х рр.

Зростання кількості публікацій, присвячених монархічним партіям та організаціям, та перехід історіографії правого політичного табору російської імперії початку ХХ ст. на якісно новий рівень обумовив виникнення історіографічних робіт, що розглядають ступень дослідження цих політичних об'єднань та призвані визначити подальші напрямики дослідження діяльності монархічних об'єднань.

Робота Д. В. Карпуніна [6], що є на цей час найбільш ґрунтовним дослідженням, присвяченим вітчизняній, російській, історіографії діяльності чорносотенних (монархічних) організацій. У монографії визначається періодизація, основні напрямики та періоди історіографії

монархічних об'єднань. Описуються малодосліджені та дискусійні питання, що дозволяє виділити актуальну проблематику наступних досліджень.

Докладний аналіз історичної літератури, що присвячена правим партіям та організаціям Російської імперії, представлений у виданих в останні роки ґрунтовних публікаціях російських дослідників [4; 10; 12; 16; 19]. Зі стрімким збільшенням з кінця 80-х рр. у російській історіографії кількості праць, що присвячені діяльності правих політичних утворень та російському консерватизму, у пострадянський період набувають актуальності також історіографічні дослідження даної проблематики [8].

Принципово новий етап історіографії монархічних об'єднань в Україні розпочався на початку 1990-х рр., в умовах незалежності України, коли у вітчизняній історіографії відбувається процес звільнення від втручання ідеології у історичну науку, складання умов для об'єктивного і неупередженого відтворення історії російських монархічних партій та їх діяльності на території України в 1905 – лютому 1917 рр. Виходячи з цього, підведення узагальнюючих історіографічних підсумків роботи сучасних українських дослідників з окремих питань визначеної проблематики є особливо актуальним на сучасному етапі розвитку української історичної науки.

Аналіз показує що, незважаючи на наявність історіографічних досліджень, у яких розглядається стан вивчення монархічних партій та організацій у Російській імперії початку ХХ ст., та наявність достатньої кількості публікацій, що присвячені діяльності даних політичних об'єднань на території України, історіографія російських монархічних об'єднань в Україні досі залишається недостатньо вивченою проблемою, розв'язання якої потребує розгляду джерельної бази теми та методології дослідження.

Підсумовуючи огляд виявленої наукової літератури, можна констатувати, що на сьогодні ще відсутні дослідження, в яких би історіографія російських монархічних партій та організацій в Україні в 1905-1917 рр. висвітлювалась комплексно, що обумовлює особливу актуальність даного дослідження.

Метою історіографічного дослідження є виявлення та комплексне вивчення історіографічних джерел з історії російських монархічних партій та організацій на території України, науково-історіографічному аналізі дослідження історії визначених політичних об'єднань та процесу прирощування історичного знання за даною проблематикою.

Досягнення визначеної мети можливо за умов застосування сучасних теоретико-методологічних засад історіографічного дослідження, основними складовими яких є історіографічне джерелознавство та методологія історіографічного дослідження.

Важливим теоретико-методологічним аспектом історіографічного дослідження залишається встановлення співвідношення та взаємозв'язку історіографічного джерела та історіографічного факту, що є вихідними для історіографічного дослідження [3]. До історіографічних фактів належать передусім роботи істориків, у яких здійснюється внесок у розвиток історичної науки, а саме: нова постановка проблеми, включення нового комплексу джерел, застосування нових методів дослі-

дження. Це не виключає дослідження всіх або більшості існуючих робіт за даною проблематикою, у тому числі й тих, що не здійснили подальшого розвитку окремих проблем науки. У зв'язку із питанням відбору історіографічних фактів та джерел, постає питання їх репрезентативності.

Проблема відбору джерел у історіографічних дослідженнях є перш за все формуванням їх системи, яка визначається, з одного боку, метою та завданням дослідження, а з іншого – залежить від об'єктивного стану джерельної бази. Тема дослідження має бути забезпечена достатньою для її розкриття кількістю джерел.

При проведенні дослідження з історіографії важливим питанням є класифікація історіографічних джерел. Ефективне використання і засвоєння всієї маси історіографічних джерел неможливе без її наукової класифікації та з'ясування інформаційних можливостей кожної групи.

Джерельна база досліджень з історіографії російських монархічних організацій початку ХХ ст. становить комплекс таких основних джерел:

- монографічні дослідження; колективні монографії, публікація яких була визначною рисою історіографічного процесу 70-80-х рр.;
- статті з визначеної тематики;
- збірки доповідей на конференціях, присвячених актуальним проблемам політичної історії;
- підручники, навчальні посібники, курси лекцій з історії ВКП(б)-КП(б)У та російської історії, історії СРСР, України, історії політичних партій;
- популярні брошури з історії монархічних об'єднань (20-ті – 30-ті рр.);
- публіцистичні твори, вміщені у друкованих періодичних виданнях з актуальних політичних та суспільних питань дореволюційного періоду;
- спогади;
- історіографічні матеріали, підготовлені попередниками та сучасниками, що дозволяє визначити науковий доробок у розвитку вивчення проблематики.

Мемуарну літературу зазвичай відносять до історичних джерел, проте ряд спогадів відзначається певними дослідницькими елементами, що надає можливість розглядати їх не тільки у джерелознавчому, але й в історіографічному плані.

Мемуари як історичні джерела мають внутрішній поділ за жанрами. Виділяють наступні жанрові підвиди: спогади, автобіографії, щоденники, некрологи, листи (спістолярні документи). З точки зору історіографічного дослідження великого значення набуває такий вид мемуарів як спогади.

Спогади не можна вважати основним джерелом історіографічного дослідження, але ці джерела, як й інші мемуари, найкраще передають духовну атмосферу періоду їх створення. Важливою особливістю мемуарів як історіографічного джерела є те, що мемуари дуже часто започатковують історіографічну традицію, закріплюють певні стереотипи бачення подій.

Користуючись формально-функціональним критерієм класифікації історіографічних джерел, можна виділити такі групи: 1) узагальнюючі та монографічні дослідження; 2) матеріали наукових статей та конференцій; 3) мемуари (спогади та біографії); 4) матеріали періодики; 5) дисертації та авторсферати дисертацій;

6) навчальна література: підручники, навчальні посібники, курси лекцій; 7) енциклопедії та довідкова література.

Комплексне використання усіх груп історіографічних джерел, критичний відбір інформаційного матеріалу дозволяє здійснювати дослідження монархічних партій та організацій в Україні 1905-1917 рр. та встановити стан розробки визначеної проблематики.

Найважливішою методологічною категорією, що становить основу дослідження та виконує регулятивну функцію, є поняття підходу. Підхід визначає історичну концепцію дослідження, на його основі будуються всі висновки дослідження.

Методологічні принципи, розроблені Г. Гегелем та К. Марксом, становили та продовжують визначати методологічну основу значної частини історичного пізнання. Об'єктивність та історизм, як фундаментальні методологічні принципи історичних досліджень, у вивченні даної проблематики означають дослідження історіографічних процесів у контексті та з урахуванням наукового, ідеологічного та соціально-політичного становища суспільства у відповідний період.

Сутність цих принципів ґрунтовно визначена у роботі В. К. Якуніна та А. Г. Болєбуха [22]. Так, принцип історизму дозволяє розглядати розвиток історіографії монархічного руху у зв'язку із конкретними історичними умовами. Його застосування у історичному дослідженні передбачає: 1) зважати на конкретно-історичні умови та характер епохи; 2) розглядати історичні явища у русі та розвитку; 3) спиратися на історичний досвід та уроки історії.

Принцип об'єктивності полягає: 1) у кожному дослідженні спиратися на всю повноту історичних фактів; 2) використовувати всю повноту історичних джерел; 3) спиратися на всю повноту історичних джерел; 4) використовувати оптимальну кількість дослідницьких методів [22, с. 5].

В. К. Якунін доводить [23], що відкинути принципи історизму та об'єктивності та відмовитись від застосування положень, що безпосередньо з них випливають, у сучасній історичній науці неможливо.

Використання загальнометодологічних принципів об'єктивності та історизму знаходить відображення у застосуванні в практиці історіографічної роботи низки дослідницьких методів, вибір яких обумовлений об'єктом історіографічного аналізу, метою та завданнями дослідження тощо.

При визначенні методологічних підстав історіографічного дослідження важливим питанням залишається класифікація методів історіографічного дослідження. За ступенем універсальності методи можна розподілити на: 1) загальнонаукові, що можуть бути застосовані із урахуванням завдань історіографічного пізнання; 2) загальноісторичні методи; 3) міждисциплінарні методи (запозичені з інших наук); 4) специфічні історіографічні методи.

У історіографічних дослідженнях використовуються наступні загальнонаукові методи: історичний, логічний, актуалізацій, класифікацій. Окрім наведених, при проведенні історіографічного дослідження широко застосовуються такі загальні методи історичної науки, як порівняльно-історичний, хронологічний, періодизацій тощо. До методів, що належать до спеціальних методів історі-

ографії, відносяться методи конкретного історіографічного аналізу та методи історіографічного синтезу. Вибір методів визначається предметом та задачами дослідження та обумовлений доцільністю та ефективністю їх застосування для пізнання істини. Використання різних методів у їх поєднанні на відповідних етапах дослідницької роботи, базоване на принципах наукової критики, є основою отримання нових наукових результатів.

Хронологічний метод в історіографічному дослідженні полягає у створенні послідовності історіографічних фактів як генетично пов'язаних між собою, так й тих, що повторюються. У сучасній історіографічній практиці хронологічний метод та проблемно-хронологічний, що є його різновидом, часто застосовуються у сукупності, доповнюючи один одного.

Завдяки використанню проблемно-хронологічного метода можливе дослідження розвитку історіографії діяльності монархічних партій у хронологічній послідовності із визначенням певної проблематики в межах періодів діяльності монархічних об'єднань, що дозволяє розглянути розвиток історіографії визначеної проблеми, розширення джерельної бази, прирощення історичних знань.

Серед проблем історіографії російських монархічних партій початку ХХ ст. важливе місце посідають такі теоретико-методологічні проблеми історіографії монархічних організацій в Україні початку ХХ ст. як періодизація історіографічного процесу та класифікація політичних об'єднань Російської імперії початку ХХ ст. Розробка методологічних проблем дослідження політичних об'єднань та періоду в цілому знаходить відображення у роботах А. І. Павка, О. П. Рєєнта, С. І. Світленка [13; 14; 15; 17].

Періодизація історіографії діяльності монархічних організацій є дискусійною проблемою сучасної історіографії політичних об'єднань. Обґрунтування періодизації історіографії проблеми є важливим етапом історіографічного дослідження. Виділення періодів та етапів не є формальним або суб'єктивним, повинно базуватись на об'єктивних критеріях, таких як зміна концепцій, залучення нових комплексів джерел, еволюції історичної науки як форми суспільної свідомості.

У сучасній історіографії діяльності політичних партій та організації початку ХХ ст. як один із методологічних підходів можна визначити плюралізм критеріїв періодизації історіографії діяльності політичних партій ХХ ст.

У історіографії історії політичних партій до останнього часу виділяли наступні періоди: дореволюційний, радянський та пострадянський.

Перший період – дореволюційний, хронологічні межі якого охоплюють період з 1905 р. по жовтень 1917 р. Для цього періоду є характерною активна ідейна та практична боротьба між різними політичними силами, що обумовило політичну заостреність, підвищену емоційну забарвленість оцінок та висновків. Праці, створені у цей період, мали відмітні риси: публіцистичний характер більшості робіт (відсутність довідкового апарату, надмірна емоційність та брак, в цілому, аналітичного підходу до питань, що розглядається у роботі). Цей період у історіографії проблеми можна визначити як період зародження наукового знання з питань діяльності монархічних об'єднань. Для нього є характерним ви-

сока дослідницька активність при порівняно невисокому ступені теоретичного узагальнення матеріалу.

Другий період – радянський, у якому в свою чергу спостерігається поділ на певні етапи. Дослідив процес дослідження монархічних об'єднань, можна запропонувати наступну періодизацію радянської історіографії проблеми: 1) 1917 – початок 1930-х рр., 2) початок 1930-х – кінець 1970-х рр., 3) кінець 1970-х – кінець 1980-х рр. Охарактеризувати праці цього періоду можна висловом Ю. І. Кір'янова про дослідження історії сил правого політичного табору “у межах та під кутом ідеологізованих стереотипів: основна увага була зосереджена на “погромні дії”, “антисемітизм”, “мракобісся” [7, с. 724]. У цілому цей період відзначається зниженням інтересу до історії “непролетарських” партій та однобічністю оцінок, з циклічним зростанням інтересу до визначеної теми.

Третій період – пострадянський (сучасний), що охоплює час з початку 90-х рр. та до сучасного моменту. Сучасний період розпочинається зі зміною методологічних підходів у історичному пізнанні, та змінами у суспільній думці та історичній науці в цілому. Це надало можливість всебічного дослідження історії непролетарських партій, що існували у Російській імперії на початку ХХ ст., зокрема монархічної спрямованості. Але незважаючи на кількісне зростання досліджень та активізацію історіографічного процесу, це не призвело до достатнього ступеня вивчення проблеми, що залишає її й дотепер актуальною.

Троїчість схеми визначається традиціями марксистської філософії історії, що будується на гегелівській концепції діалектики. У перший період відбувалось накопичення фактичного матеріалу за відсутності необхідного узагальнення та критики. У другому, навпаки, переважало теоретизування та критика. Нарешті, у третій період відбулось поєднання теорії та факту. Наведена періодизація виходить з того, що у відповідний період переважав певний методологічний підхід у історичному пізнанні.

Методологічним проблемам дослідження політичних партій початку ХХ ст., зокрема проблемам періодизації історіографічного процесу, класифікації політичних об'єднань в Україні присвячені дослідження А. І. Павка [13; 14], що наголошує, “теоретико-методологічні засади наукових досліджень з партійно-політичної проблематики органічно пов'язані з питанням про типологію та класифікацію політичних партій України кінця ХІХ – початку ХХ ст.” [14, с. 120-121].

Класифікація політичних партій є найважливішою методологічною проблемою у дослідженні політичної історії. Л. М. Спирін відзначав, що не може бути двох думок стосовно важливості класифікації політичних партій у Російській імперії. Політична історія суспільства взагалі, історія партій зокрема не може розвиватися без таких досліджень [18, с. 46]. Класифікація партій обумовлена, насамперед, наступними критеріями соціально-політичного та ідейного характеру: цілі та завдання партії, її соціальний склад, стратегія та тактика, у тому числі й взаємовідносини з існуючою владою, трактування актуальних питань сучасності, як наприклад, аграрного, фінансового, робочого, національного, релігійної доктрини, а також політичні мотиви поведінки керівників партії. Сучасні дослідники політичної історії

Німеччина виділила Україні 2 мільйони євро на підготовку персоналу, який буде брати участь у проведених чемпіонату Європи з футболу в 2012 році. Про це сказала журналістам посол України в Німеччині Наталія Зарудна.

З її слів, в 2009 році Україна й Німеччина підписали угоду про співробітництво в підготовці фахівців, а тепер уже виділяються кошти на ці проєкти.

Посол повідомила, що українська сторона сама буде вибирати сфери, у яких є необхідність підготувати персонал для чемпіонату, зазначивши, що це будуть люди, які безпосередньо будуть працювати із приїжджими вболівальниками, футбольними командами й туристами.

Як повідомлялося, у січні Німеччина передала Україні міліцейське спорядження вартістю 200 тисяч євро в рамках підготовки до Євро-2012 [2].

Після приходу до влади Віктора Януковича й Партії регіонів у німецькій пресі домінував негативний тон та публікації про відновлення "атмосфери страху". Вже у жовтні 2010, газета Die Welt резюмувала, що Україна стала на шлях повернення до авторитаризму, з'являються публікації на теми корупції, неспотизму і нехтування принципами верховенства права. Німецькі медіа також звертають увагу на девіантні прояви української політичної культури, зокрема, бійки в парламенті. Такі публікації безпосередньо вказують на ті проблеми, які формують негативний образ України на світовій арені та нівелюють аспекти "м'якої сили" держави. Справа Юлії Тимошенко домінувала у німецькому медійному дискурсі: з цим пов'язані публікації щодо деталей судового процесу над лідером опозиції, реакції світових лідерів, умов її перебування за ґратами, а також лікування пані Тимошенко лікарями німецької клініки Charité.

Позитивний образ України формується завдяки яскравим особистостям та їхнім діям на внутрішній та зовнішній політичній арені. Здебільшого це статті про спорт, насамперед бокс і перемоги братів Кличків, а також матеріали, що розповідають у позитивному тоні про політичну кар'єру Віталія Кличка, який у рейтингу частоти згадувань посідає п'яте місце. Елементом "м'якої сили" України можна вважати історії й приклади українців, які досягли успіху за кордоном, здобули міжнародну славу й при цьому прагнуть допомогти власній країні, пропагують ідею змін в Україні.

Прикметно, що Європейський футбольний чемпіонат не призвів до сплеску позитивних матеріалів про Україну у німецькій пресі. Публікації, присвячені чемпіонату, можна розділити на дві групи: перша – репортажі про спортивні події, а друга – про політичні. Саме в другій групі матеріалів домінували негативні настрої німецьких медіа, які звертали увагу на неэффективне використання інвестицій, а також бойкот світових лідерів через арешт лідера опозиції. Газети рясніли публікаціями про загрозу зриву чемпіонату.

Росія не випадково посідає шосте місце у списку, адже у німецьких медіа присутній тренд аналізувати українські події крізь російську призму – Москва позиціонується як сильний гравець в регіоні. Німецькі журналісти присвячують матеріали темі вектору української політики – чи то буде Росія, чи Європейський Союз.

Тема енергетичної безпеки є надзвичайно важливою для Німеччини, і тому Україна як транспортер російського газу до Європи постійно фігурує у німецьких статтях. Київ часто згадується як ненадійний економічний партнер через політичну нестабільність у державі. У той же час статус транспортера газу і стратегічне розташування України могло би слугувати виявом "м'якої сили" України в регіоні.

Чорнобильська тема постійно з'являється на шпальтах німецьких газет – і не лише у статтях присвячених трагедії, але й дотичним подіям. Наприклад, у 2010 році німецькі журналісти висловлювали занепокоєння, що пожежі в російських областях можуть дотягнутися до Чорнобиля. У 2011 році трагедію на ЧАЕС згадували в контексті трагедії на атомній станції Фукусіма. Але варто підкреслити, що німецькі журналісти використовують Чорнобиль не для створення негативного образу України, а як засторогу для світової спільноти щодо небезпек та наголошують, що наслідки Чорнобильської катастрофи не є лише проблемою України, але й міжнародного товариства. Німецькі медіа наводять приклади міжнародної співпраці в області атомної енергетики, де Україна виступає як партнер.

У статтях, присвячених нерозповсюдженню ядерної зброї, Україна фігурує у позитивному контексті. Київ отримав схвальні відгуки за участь в Міжнародному безпечовому саміті у Вашингтоні у 2010 році – тоді Україна відмовилася від високозбагаченого урану (політика нерозповсюдження може стати ще одним елементом "м'якої сили" України).

Слово протест охоплює відразу декілька тематик в німецькій пресі, де журналісти згадують Україну. Держава фігурує в контексті революційних подій на Близькому Сході, опозиційних маршів у Росії.

Серед інших елементів "м'якої сили" – це туристична привабливість регіону. Так, німецькі медіа згадують популярні туристичні місця в Україні – історичний центр Львова, Софію Київську, Києво-Печерську Лавру [3].

Весна 2012 року для української та європейської преси була наповнена очікуваннями. І очікування обох сторін були різними. Українці прагнули показати себе з найкращої сторони: бути гостинними, вразити вболівальників новенькими стадіонами, по-європейськи чистими вулицями, смачним та дешевим пивом... Західні гості досить обережно проявляли інтерес до України. Більшість потенційних гостей з величезною цікавістю чекала на відкриття такої країни як Україна на карті Європи.

За останні місяці перед початком Євро (квітень-травень 2012) в німецькій пресі була опублікована велика кількість матеріалів про Україну, зокрема присвячених проведенню Чемпіонату Європи з футболу. Про це свідчать цифри: з 1 квітня на сайті Welt-online опубліковано приблизно 130 статей про Україну. Понад 100 публікацій було розміщено у Spiegel-online. Більше 50 – у Bild.de.

Така кількість публікацій про нашу державу в провідних ЗМІ однієї з найвпливовіших країн Європи, на нашу думку, потребує аналізу того, яким є імідж нашої країни у німецьких мас-медіа, які риси цього іміджу зарубіжні журналісти відзначають як провідні,

чи є позитивною для України тематика й основна тональність публікацій тощо.

У німецьких ЗМІ було декілька потужних української зацікавлених медіахвиль, про що свідчить суттєве збільшення кількості публікацій про Україну порівняно з попередніми роками. Парадоксальним є те, що політичний підтекст, якого хотілося б позбутися українській владі через проведення Євро, присутній у публікаціях німецьких видань, причому навіть у спеціалізованих рубриках, присвячених спортивній тематиці. Медіатиск спричинив дебати й в середині самої Німеччини. Країна розділилася на два табори: тих, хто вважав необхідним бойкотувати Євро, і тих, хто прагнув розділяти політику та футбол.

За даними газети Welt-online, німецький телеканал ARD провів опитування громадської думки стосовно ситуації в Україні. Результати опитування виглядали таким чином: 74% опитаних вважали, що їх канцлер та урядовці повинні проігнорувати цей чемпіонат і не їздити в Україну; 53% німців були переконані, що проти України треба застосувати економічні та політичні санкції; 30% опитаних гадало, що німецька збірна не повинна брати участі у чемпіонаті в Україні. Зрозуміло, що громадська думка яскраво відображає внутрішню німецьку дискусію, яка була сформована великою кількістю публікацій української тематики у провідних німецьких виданнях.

Такий підвищений інтерес до України пов'язаний, окрім проведення Євро чемпіонату, ще з декількома знаковими подіями: обвинуваченнями Юлії Тимошенко, її голодуванням, оприлюдненням фото Юлії Тимошенко з синцями. Німецький канцлер Ангела Меркель відома своїм критичним ставленням до Президента України Віктора Януковича, але її заява про диктатуру в Україні дала підстави журналістам говорити про повернення методики "холодної війни". Німецькі журналісти не промовчали й щодо гучних закликів про можливе бойкотування Чемпіонату Європи в Україні.

Характерним для європейських країн є участь громадськості у вирішенні скандальних питань. Ситуацію з Євро не оминула й ця закономірність. Так, капітан німецької збірної з футболу Філіпп Лам виступив на захист Юлії Тимошенко та з критикою режиму В. Януковича: "Ситуація в Україні та ставлення до Ю. Тимошенко далекі від моїх поглядів у сфері демократії, прав людини, особистої свободи та свободи слова... Особисто я би дуже серйозно замислився перед тим, чи подавати руку президенту України Віктору Януковичу, як би той з'явився на якомусь матчі".

Проводячи узагальнення змісту статей кожної з цих тематичних груп, можна дійти наступних висновків:

1. Тероризм, расизм, ксенофобія в Україні. У великих містах України лунають вибухи – що це: провокація? Приблизно так у німецьких виданнях описано вибухи у Дніпропетровську. Це мало суттєвий вплив на кількість темношкірих вболівальників, що планували приїхати в Україну.

2. Критика інфраструктури України. З умовної назви групи можна зрозуміти, що ці статті також негативного характеру. Німецькі журналісти критикують ціни на готельні послуги, непродуманість транспортного сполучення, мафіозні угруповання, митницю, таксі, сротичні послуги, незавершені будівництва і т.д. Ста-

тей, присвячених критиці інфраструктури України, за квітень-травень 2012 р. було опубліковано непомірну кількість, хоча за півроку до події таких публікацій було одиниці.

3. Життя українців. Публікації, присвячені українцям, створюють імідж країни алкоголиків та проститутток. Часто німецькі журналісти, які побували в Україні, підкреслюють незнання іноземних мов українцями – це стосується не тільки пересічних громадян, але й робітників сфери обслуговування.

4. Жорстоке поводження з тваринами. До цієї групи належать публікації однієї з найболючіших тематик для України. Вибух в інформаційному середовищі спричинила новина про те, що у Києві заживо спалюють безпритульних собак через підготовку до Євро-2012. Після цього захисники тварин з усієї Європи почали проводити акції протесту і погрожувати бойкотувати Чемпіонат. Мітинги, спричинені інформацією у німецьких ЗМІ, були під лозунгами на кшталт: "Євро вмитьєся кров'ю невинних тварин", "Ні Євро на крові", "Стоп зооциду в Україні" і т.д. [4]

Окремо можна говорити про публікації українців у названих німецьких газетах. Так, стаття "Залиште футбол у спокої!" відомого українського письменника Сергія Жадана у Süddeutsche Zeitung сміливо змальовує бачення митця на тиск з боку європейських країн. Головною думкою публікації є те, що "коли європейські політики говорять про бойкот Євро, вони в останню чергу думають про футбол, а все перекладають у площину політики". Інша публікація у Kreuzer Online під назвою "Гра на третьому місці" наводить інтерв'ю з українськими письменниками Юрком Іздріком та Григорієм Семенчуком. Митці наголошують на неготовності України та самих українців до фестивалю такого масштабу, що в країні жахлива політична ситуація, а при владі – лише шахраї.

Якщо зробити спробу виокремити ключові слова німецьких публікацій про Україну та Євро чемпіонат з футболу, то вони виглядали б так: бойкот, Тимошенко, мафія, проституція, корупція, порушення прав людини, протести, високі ціни, політичні проблеми, екологія, тортури у тюрмах, жорстоке поводження з тваринами.

Ще кілька тижнів тому європейські ЗМІ не приділяли уваги тому, хто з політиків планує відвідувати матчі "Євро-2012" в Україні. Так само стриманою була і увага до судових процесів проти Юлії Тимошенко та її соратників. Все кардинально змінилося 26 квітня, коли пресі стало відомо, що президент Німеччини Йоахім Гаук відмовився їздити на саміт глав держав Центральної Європи, протестуючи таким чином проти негуманного поводження з українським екс-прем'єром. "Це спричинило цілу лавину у ЗМІ. Адже на той момент вже повідомлялося про плани німецького МЗС домогтися лікування Тимошенко у Німеччині. Натомість в Україні, всупереч усьому, розгорнули другий судовий процес проти неї. Це підлило олії у вогонь", – зауважив у розмові з Deutsche Welle експерт Фонду Бертельсманна Корнеліус Охманн.

Експерт фонду "Наука і політика" Кай-Олаф Ланг гостру реакцію Берліна на розвиток подій в Україні пояснює невинними сподіваннями стосовно Києва. За його словами, починаючи з 2007 року, коли Німеччина головує в ЄС, Україні відвели особливу

роль в рамках Східного партнерства. "Україна мала стати "взірцевим учнем". Цього не сталося", – зауважив берлінський аналітик.

З огляду на голодування Юлії Тимошенко та інформацію про її побиття у в'язниці, політична ситуація в Україні напередодні "Євро-2012" вже тиждень залишається топ-темою у німецьких ЗМІ. Політики стали один за одним заявляти, що не поїдуть на "Євро-2012" до України. Заяви стають дедалі більш радикальними. Корнеліус Охманн нарікає, що дискусія зайшла так далеко, що спостерігачам за кордоном, зокрема в Україні, здалося, що Німеччина взагалі збирається позбавити українців футбольного свята. "У певний момент іноземні ЗМІ перестали розрізняти – де є позиція німецького уряду, а де – заява гетьорядного політика, який у цій темі взагалі нічого не розуміє. Як результат, ми маємо медійну катастрофу для Києва", – констатує оглядач. Дискусія у ЗМІ має відчутний вплив на громадську думку у Німеччині: згідно з репрезентативним опитуванням, проведеним на замовлення телестаналу ARD, три чверті німців висловилися за те, аби канцлер Ангела Меркель та інші члени уряду не їли на "Євро-2012".

Корнеліус Охманн вказує на надзвичайно сильні позиції засобів масової інформації у Німеччині: якщо ЗМІ підхоплюють якусь "гарячу" політичну тему, за лічені дні вона може набути несподіваних масштабів. Якщо, приміром, йдеться про політичний скандал, то медійний тиск нерідко триває доти, доки не піде у відставку якийсь урядовець. "Чим обернулася "українська" тема? Тепер Україну наліво і направо прирівнюють до Білорусі, а Януковича – до Лукашенка. Я не думаю, що до цього була готова українська влада, коли відправляла до в'язниці Юлію Тимошенко", – розмірковує Охманн. За його словами, влада у Києві виявила вкрай низький рівень професіоналізму, недооцінивши потенціал тиску ЗМІ на політиків у демократичних країнах, особливо з огляду на майбутній Чемпіонат Європи з футболу.

У розпал дискусії у ЗМІ політики немов почали "змагання ідей": як би провчити авторитарного Януковича? Зрештою, домовилися до того, що міністр охорони довкілля, соратник Ангели Меркель по Християнсько-демократичному союзу Норберт Реттген в інтерв'ю найтиражнішій газеті Bild заявив, що не поїде на "Євро-2012". "Аби не грати на руку українському режиму, який хоче відібрати свою диктатуру". А інший консервативний політик – депутат Бундестагу Філіп Місфельдер – пішов ще далі і закликав подати від імені Німеччини скаргу на Україну до Європейського суду з прав людини.

Слідом за депутатами Бундестагу та німецькими урядовцями, про небажання їхати на "Євро-2012" до України заявили провідні політики у низці інших країн ЄС – від Бельгії і Нідерландів до Італії. Зрештою, після тижня дискусії у ЗМІ, у повному складі відмовилася їхати до України і Єврокомісія. Експерт Центру європейської політики у Брюсселі Аманда Пол вважає такий крок єврокомісарів помилкою. На думку Пол, змішувати спорт і політику не варто. "Хоча стурбованість Єврокомісії за українську демократію і має підстави, бойкот нічого не дасть. Це лише нашкодить відносинам України і ЄС, відштовхуючи Україну",

– застерігає експерт. Пол також нарікає на відсутність чіткої стратегії розвитку співпраці ЄС з Україною, а також критикує, що чимало європейських політиків лише використали дискусію у ЗМІ, аби набрати політичних балів, при цьому не розуміючись ані на спорті, ані на ситуації в Україні.

Експерт Східноєвропейського демократичного центру у Варшаві Павел Казанський вказує на занепокоєння у Польщі через відмови багатьох європейських можновладців їхати на "Євро-2012" до України. Зрештою, це може відбитися на успіху турніру, співорганізатором якого є Польща. Казанський також зауважує, що західні політики застосовують різні мірила, бойкотуючи європейський футбольний чемпіонат в Україні, водночас не маючи проблем їхати на Олімпіаду до Пекіна або до Сочі. "Права людини у Росії поважають аж ніяк не більше, ніж в Україні. Але Україна – це країна, яка заявляє про бажання бути членом Європейського Союзу. Те, що відбувається нині в Україні, зокрема стосовно Юлії Тимошенко, несприятливо у країні, яка називає себе європейською", – наголошує польський експерт.

Польща як співорганізатор "Євро-2012" і стратегічний партнер опинилася у некомфортній ситуації, зауважує Павел Казанський. "Довіра до Віктора Януковича вже дуже низька. Він робив чимало обіцянок міжнародним партнерам, яких не дотримувався. Але для Польщі дуже важливо, аби європейські політики відділяли політичні вимоги до Януковича від бойкоту спортивного свята. Українці мають зрозуміти, що Україна продовжує мати велике значення для Європи, а європейські партнери дуже чітко розмежовують ставлення до українського народу і його нинішньої влади", – каже Казанський. Оглядач переконаний, що замість дискусії про бойкот "Євро-2012" в Україні, європейським лідерам варто було би домовитися про те, як у нинішній політичній ситуації будувати відносини з Києвом після футбольного чемпіонату [5].

На жаль, у зазначений період (квітень-травень 2012 р.) можна знайти зовсім незначну кількість публікацій про Україну, що мають позитивний характер. Здебільшого такі статті наголошують на надзвичайній красі української природи, архітектурних витворах мистецтва, привітних людях та вродливих жінках.

Так, зрозуміло, що німецька преса показала неабияку зацікавленість топовою українською подією. Але цей інтерес носить напружений характер. Навіть пересічний громадянин може запідозрити певного роду сплановану антиукраїнську акцію. Попри прагнення України завдяки Євро підняти свій міжнародний престиж, іміджева ситуація через політичні чинники склалася не на користь нашої країни. Можна з певністю сказати, що після Євро-2012 медіаобраз України в німецьких ЗМІ потребує суттєвої корекції [4].

"Нам вдалося разом – я переконаний у цьому – успішно провести свято футболу Євро-2012", – цитує президента України прес-служба. Пан Коморовський також відзначив успішне проведення Євро-2012: "Ми організували та провели це чудове свято". Водночас президент Польщі наголосив, що перед Києвом та Варшавою стоїть важлива мета: показати, що Україна рухається в напрямку євроінтеграції.

"Щоб Україна послідовно йшла в напрямку інтеграції із Заходом. І власне того я бажаю від широкого, дружнього польського серця", – заявив президент Польщі, який виявився одним з небагатьох європейських лідерів, які відвідали українські матчі Євро-2012.

Так, наприклад, попри те, що збірна Німеччини провела всі свої групові матчі в Україні, німецький канцлер Ангела Меркель не відвідала жоден із них, підтримавши команду лише на грі в Польщі.

Як передає агенція "Кляцнути Українські Новини" з посиланням на прес-службу президента Польщі, пан Коморовський також заявив, що євроінтеграція України зараз перебуває під питанням через внутрішньополітичну ситуацію та незрозумілий розвиток подій перед парламентськими виборами.

Президент Янукович 1 липня також зустрівся із президентом ФІФА Зеппом Блаттером, де заявив, що попри всі сумніви, які були раніше, Україні вдалося провести Євро-2012.

Пан Коморовський, перебуваючи в Києві, зустрівся із представниками опозиції, де йому, за повідомленням агенції "Інтерфакс", подарували дві футболки з написом "Свободу Юлі".

"Ми звернулися до президента Коморовського, щоб він під час своєї зустрічі з президентом України звернув його увагу на те, що треба зробити все можливе, щоби не було фальсифікацій, і вибори пройшли чесно і демократично", – заявив після зустрічі лідер Народного Руху України Борис Тарасюк. Пан Коморовський, своєю чергою, сказав, що Польща намагається дружити з усіма українськими політичними силами заради того, щоби підтримати Україну на шляху до євроінтеграції.

До Києва на фінал Євро-2012 також приїхав президент Білорусі Олександр Лукашенко.

Попри політичний бойкот прем'єр-міністри обох країн-фіналістів чемпіонату приїхали до Києва. Глава іспанського уряду Маріано Рахой та його італійський колега Маріо Монті відвідали фінальний матч у Києві. Водночас, як передає італійська газета Repubblica з посиланням на джерела серед європейських дипломатів, обидва лідери висловлювали бажання зустрітися з Юлією Тимошенко.

Крім того, вони також мали намір надіслати президенту Януковичу листа з закликом зміцнити верховенство права в країні, а також забезпечити "позитивне вирішення" справи Тимошенко [6].

Отже відносини України та Німеччина, під час Євро-2012 та підготовки до нього відбувалися не лише в сфері спортивних подій, а розширювалися до всіх важливих сфер життя. Розглядалася тема енергетичної безпеки, де зазначалось, що Україна є важливою, як транспорт російського газу до Європи, проте являється ненадійним економічним партнером через політичну нестабільність у державі.

Чорнобильська катастрофа, яка сталася 26 квітня 1986 р. постійно висвітлюється в німецьких газетах, але не як створення негативного образу України, а для того щоб всі пам'ятали, що це не лише проблема України, а й всього міжнародного товариства.

Також не одноразово згадують те що Україна є історичним центром культурних пам'яток Київ, Львів,

Одеса та інші міста, що приваблюють своєю красою іноземних туристів.

Проте поряд з позитивними згадками про Україну в німецькій пресі з 2010 р. з приходом до Влади В. Януковича та Партії регіонів з'являються і негативний тон публікацій. Зокрема говориться, що наша країна стала на шлях авторитаризму і нехтується принципи верховенства права. Проблема з экс-міністром Ю. Тимошенко набула особливого загострення, як результат Німеччина закликала бойкотувати Євро в Україні. І як результат ніхто з високо посадовців не відвідав матчів в Україні.

На мою думку країна, яка приймає такий масштабний захід як Чемпіонат Європи з футболу серед чоловіків УЄФА Євро 2012 повинна мати налагоджену економіку, політику та всі інші сфери життя, оскільки воно все взаємопов'язано, до того ж наша країна налаштована на євроінтеграцію, тому всі європейські країни будуть слідкувати за всією нашою внутрішньою ситуацією.

Список використаних джерел

1. http://www.gfk.ua/impcria/md/content/gfkukraine/reports/surveyreport_ukr.pdf
2. <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2010/12/15/33351>
3. <http://glavcom.ua/articles/8452.html>
4. <http://www.mediakrytyka.info>
5. <http://www.dw.de/yanukovich-und-priminister-niemer-2012-15930211>
6. http://www.bbc.co.uk/ukrainian/mobile/politics/2012/07/120701_yanukovych_komorovski_final_dt.shtml

Cherkas T. V., graduate student, Department of History and Archaeology of the Slavs, the Institute of History Education, National Pedagogical University M. P. Dragomago (Ukraine, Kiev), cherkaskh@ukr.net

Views of Germany for "Euro - 2012" in Ukraine

Germany and Ukraine relations are analyzed during 14 th FIFA world football championship (EURO-2012) passed in Ukraine and Poland 8 to 11 July 2012, based on the modern press and Jan's observations.

Wide exploration of German's publications, describing events and facts in Ukraine 2012-th, from both sports and political perspective. Discussing negative and positive feedback.

Keywords: Ukraine, Germany, Euro 2012, V. Yanukovich, Yu. Timoshenko, A. Merkel, policy, sports.

Cherkas T. V., аспирантка кафедры истории и археологии славян, Институт исторического образования Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), cherkaskg@ukr.net

Взгляды Германии на "Евро - 2012" в Украине

На основе современных публикаций, наблюдений проводится анализ отношений Германии в Украину во время 14-го Чемпионата Европы по футболу среди мужчин УЕФА (далее Евро-2012), который проходил в Украине и Польше с 8 июля по 1 июля 2012. Всестороннее исследование через немецкую прессу, освещала события нашего государства, как с позитивной точки зрения, так и с негативной, публикации можно условно разделить на две группы: первая - это репортажи о спортивных событиях, вторая - о политических.

Ключевые слова: Украина, Германия, Евро-2012, В. Янукович, Ю. Тимошенко, А. Меркель, политика, спорт.

* * *

Гусейнова А. Г.

педагог кафедры истории народов Кавказа,
Бакинский государственный университет
(Азербайджан, Баку), aynur-quseynova@rambler.ru**ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО
ГРУЗИИ С США И ЗАПАДНОЙ ЕВРОПОЙ**

Рассмотрены изменения в геополитике Южного Кавказа после событий 2008 г. года. Отмечается, что любая попытка стран региона восстановить свою территориальную целостность всегда сопровождается востыми угрозами России.

Ключевые слова: Грузия, Россия, США, Южная Осетия, Абхазия, война, внешняя политика.

(статья друкується мовою оригіналу)

Грузия после распада СССР пошла на максимально возможное сотрудничество с США и НАТО по военно-политическим вопросам. Руководство страны в последние 17 лет полностью соответствовало складывающимся обстоятельствам – в Тбилиси один прозападный политик сменял другого, отличаясь от предшественников только степенью решимости демонстрировать свою прозападную ориентацию. При этом именно в Грузии данный процесс в наибольшей степени декларативно насыщенный, выставлен на показ, приравнен к норме политического поведения. Естественно, что такое бурное проявление прозападных чувств с неизбежностью повлекло за собой и крупные практические шаги в военном сотрудничестве с Западом. Одновременно произошел разрыв всех военных контактов с Россией.

Только в течение 1998 года грузинские военнослужащие приняли участие в 83 мероприятиях под эгидой НАТО. Однако официально в Грузии американские военные советники (для подготовки грузинского спецназа) впервые появились в феврале 2002 года. С этого периода начинается интенсивное практическое сотрудничество США и НАТО с грузинскими спецслужбами и вооруженными силами республики [1].

В период с 2002 по 2004 год в рамках программы “Обучи и оснасти” американские военные советники подготовили около 2000 грузинских военнослужащих (четыре батальона “Коммандос”, 116-й Сачхерский горно-стрелковый батальон, 111-й Телавский батальон и 113-й Шавнабадский батальон легкой пехоты), а также – отдельную танковую роту. В период 2005-2007 годов американцами были подготовлены еще около 2000 грузинских военнослужащих для участия в миротворческих операциях.

На конец 2007 года численность военнослужащих Грузии, участвующих в умиротворении Ирака, составила около 2000 человек (дислоцированы в районе ирано-иракской границы и “зеленой зоны” Багдада). 26 января 2008 года Грузия объявила об отказе от автоматов Калашникова в пользу автоматических винтовок М-4 американского производства якобы “из-за плохих ТТД этого оружия” [2].

На самом деле это решение было “продавлено” исключительно из политических соображений и никакого отношения к качеству “Калашникова” не имеет. По свидетельству самих американских военных специалистов, “АК-47 обладает потрясающими характеристиками” – дешевизной, простотой изготовления и обращения, сверхнадежностью, неприхотливостью в эксплуата-

ции, достаточной точностью огня и высокой скорострельностью (700 выстрелов в минуту). Боеприпасы и комплектующие для этого вида оружия производятся в 19 странах мира. По своей популярности в мире этот автомат уступает первое место только ножу. Именно поэтому количество различных модификаций автомата Калашникова в мире насчитывает сегодня не менее 100 млн. ед. Для сравнения: автоматы семейства Uzi (Израиль) – 1-10 млн. ед.; семейства FN FAL (прототип разработан в Бельгии) – 5-7 млн. ед.; семейства Heckler&Koch (изначально, Германия) – около 7 млн. ед.; семейства M-16 (США) – около 7 млн. ед.

Израильские военные специалисты (во главе с отставным бригадным генералом Гиршем) готовили программу реорганизации грузинской армии. Лоббировали их приглашение министр обороны Давид Кезарашвили, ранее проживавший в Израиле.

Безусловно, политическая подоплека просматривалась и в решении Саакашвили модернизировать имеющуюся в его распоряжении бронетехнику на харьковском заводе им. Малышева, что должно было, по его мнению, подчеркнуть единомыслие в военной политике с новым украинским руководством. С того момента как Украина в 1999 году поставила Грузии ракетный катер “Тбилиси” (советский проект 206МР), она остается важным поставщиком вооружений для Тбилиси.

В целом же идейным фундаментом грузинского руководства в военно-политической области является постулат о враждебности и коварности российских планов в отношении Грузии. По мнению некоторых экспертов, сдерживать отдельные экстремистские поползновения Саакашвили в военной области России удается только с помощью договоренностей с США. Американцы идут на это в том числе и потому, что, демонстрируя свою лояльность Вашингтону, Грузия в то же время не может продемонстрировать такую же степень ответственности за свои поступки. А это уже чревато не только экономическими потерями, но и ростом прямых военных расходов для США. Поэтому и требуется постоянная корректировка действий тбилисского руководства. Со своей стороны и НАТО уже длительное время разными способами призывает к проведению взвешенной, но целенаправленной политики. Так, бывший генеральный секретарь НАТО Джордж Робертсон во время визитов постоянно повторял, что “...мы не можем не учитывать фактор России...” [3].

2006 год был для Грузии в военно-политическом смысле годом поворотным. 25 января Саакашвили подписал указ о выходе Грузинской Республики из состава “Совеста министров обороны стран СНГ”.

Военно-политическое и военно-стратегическое измерение 17-18 февраля 2006 года в Тбилиси под патронатом Евросоюза состоялась Международная конференция по безопасности. Ее особенность заключалась в том, что не только по своему содержанию, но и самим фактом ее проведения в Тбилиси Евросоюз как бы предупреждал Грузию, что евроинтеграция страны возможна лишь при мирном решении существующих этнических конфликтов. Но, несмотря на это в сентябре 2006 года НАТО объявила “о начале интенсивного диалога” с Грузией о присоединении к блоку (хотя теоретически это невозможно для страны, находящейся в состоянии “несурегулированного конфликта”). А уже

30 сентября 2006 года на рассмотрение сената США был внесен законопроект в поддержку вступления Грузии в НАТО (“Акт 2006 года о консолидации свободы в НАТО”, авторы – республиканцы Билл Фрест, Джон Маккейн и Ричард Лугар).

В тексте самого Акта есть такой фрагмент: “...Конгресс США призывает наших союзников в НАТО работать с Соединенными Штатами для реализации той роли, которую НАТО играет в продвижении глобальной безопасности, включая продолжение поддержки расширению и присоединению в члены достойных государств, в особенности посредством присоединения Грузии к Плану по членству в НАТО, а также через признание прогресса в продвижении Албании, Хорватии, Грузии, Македонии и Украины к выполнению требований и обязательств по членству в НАТО...”.

Совокупность произошедших в 2006 году событий говорит о завершении проходившего в течение многих лет процесса полной пересорентации Грузии на США как нового стратегического партнера страны в военной и политической областях.

В военно-политических маневрах России и Запада на Южном Кавказе есть существенная разница. Разница между вмешательством в дела далекого от США Южного Кавказа и отставанием Россией своих интересов непосредственно на собственных южных границах [4].

Широко распространено мнение, что США несут всю полноту ответственности за плачевное экономическое и политическое состояние современного грузинского государства. Кроме того, Грузия на протяжении многих десятилетий не имела врагов в прямом значении этого слова. С распадом СССР и появлением его замены в лице США (и Запада в целом) Грузия таких врагов стала обрещать с большой скоростью.

На грузинском направлении активную роль в налаживании военного сотрудничества с НАТО играет Турция.

Как известно, в Анкаре благожелательно восприняли просьбу Тбилиси об оказании помощи в техническом оснащении и подготовке грузинских пограничников. Анкара, учитывая финансовые трудности Грузии, предоставила для этого безвозмездную помощь. Базой для развития двусторонних военных контактов стал “Договор о дружбе, сотрудничестве и добрососедстве”, подписанный двумя странами 30 июля 1992 года [7].

15 апреля 1998 года в Тбилиси был подписан “Меморандум о взаимопонимании в вопросах военного сотрудничества между Минобороны Грузии и Генштабом ВС Турции” [7]. В июне 1998 года Анкара предоставила Грузии целевую помощь в размере 5,5 млн. долл. для ремонта военных объектов, обновления средств связи и коммуникаций и строительства учебного центра Грузинской военной академии.

Примечательно, что и на грузинском направлении турки стали настойчиво проводить мысль о создании регионального (в данном случае черноморского) “миротворческого батальона”, который затем можно было бы расширить до корпуса. Причем Украина даже дала согласие на вхождение своих военнослужащих в состав этого подразделения. Еще более примечательно, что материально-техническую помощь в осуществлении этой инициативы согласилась оказать Великобритания.

Чуть позже Вашингтон выступил со своей “Новой черноморской стратегией”, предполагающей создание “общих правил по проблеме безопасности прибрежных стран”. В этой связи США призвали страны Черноморского бассейна к активному участию в программе безопасности “Black Sea Harmony”, координируемой Турцией. Таким образом, по всем этим направлениям Запад проводит на Южном Кавказе свою, чаще всего антироссийскую политику. Хотя, прежде всего, она является политической прозападной, выгодной западным стратегам и экономистам, а еще только потом антироссийской. Американский сенатор Сэм Браунбек в интервью газете “Свободная Грузия” (28 марта 1998 года) заявлял, что “...следует в спешном порядке внедряться в регионы, оказавшиеся после распада СССР на историческом перекрестке главных мировых сил...”, “...страны Центральной Азии и Закавказья в поисках поддержки смотрят в сторону США, и эту уникальную возможность нельзя упускать, чтобы потом не было поздно. Для реализации этой возможности в первую очередь необходимо инвестировать капиталы в разработку каспийской нефти и транспортировку ее в обход России, а также в глобальный проект евразийского транспортного коридора, проходящего через территории Грузии и Азербайджана”.

Развернувшаяся на Кавказе в августовские дни 2008 года “пятидневная война” вызвала широкий резонанс в США и на Западе. Многие международные организации и различные страны мира выразили свое мнение по поводу разыгравшихся событий [5].

12 августа, на рабочей встрече в Кремле с министром обороны Анатолием Сердюковым и начальником Генштаба Николаем Макаровым, Президент России Дмитрий Медведев заявил, что “на основе доклада принял решение о завершении операции по принуждению Грузии к миру”.

Затем при активном содействии президента Франции Н. Саркози [8], являвшегося председателем ЕС, в ходе встречи в Москве с президентом РФ Д. Медведевым и премьер-министром В. Путиным был обсужден так называемый План Медведева – Саркози, включающий шесть принципов мирного урегулирования конфликта [8]:

1. Не прибегать к использованию силы;
2. Окончательно прескратить все военные действия;
3. Свободный доступ к гуманитарной помощи;
4. Вооруженные силы Грузии возвращаются в места их постоянной дислокации;
5. Вооруженные силы РФ выводятся на линию, предшествующую началу боевых действий;
6. Начало международного обсуждения о вопросах будущего статуса Южной Осетии и Абхазии и путей обеспечения их прочной безопасности.

После обсуждения с руководством России, президент Н. Саркози направился в Тбилиси, где обсудил план с президентом Грузии М. Саакашвили.

На встрече с Д. Медведевым в Кремле 14 августа президенты непризнанных республик Южной Осетии и Абхазии подписали план, а 15 августа данный документ подписал М. Саакашвили. Последним план по мирному урегулированию грузино-осетинского конфликта подписал Д. Медведев – 16 августа 2008 года. Таким образом, единственным посредником в урегулировании раз-

разившегося конфликта выступил президент Франции Н. Саркози. Подписание этого документа сторонами конфликта окончательно обозначило завершение военных действий [9].

25 августа Госдума РФ приняла обращение к президенту РФ с предложением признать независимость Абхазии и Южной Осетии, а также обратилась с аналогичным призывом к парламентам стран-членов ООН.

Об официальном признании независимости Южной Осетии и Абхазии было объявлено 26 августа 2008 года Российской Федерацией, также Республика Никарагуа, Боливарианская Республика Венесуэла и маленькое островное государство Науру признали независимость этих сепаратных регионов Грузии [10].

Не бездействовали и члены международных организаций.

Так, уже 8 августа 2008 года состоялось первое заседание Совета Безопасности ООН, созданное по инициативе РФ. Однако ни на этом заседании, ни на последующих в течение августа месяца членам организации не удалось прийти к какому-либо решению из-за разногласий в первую очередь, между Россией, с одной стороны, и США и Грузией, с другой. В резолюции СБ ООН от 13 февраля 2009 года приветствовалось соглашение из шести пунктов от 12 августа 2008 года.

Организация договора о коллективной безопасности (ОДКБ) поддерживала позицию РФ и обвиняла грузинскую сторону в эскалации конфликта с целью разрешения его силовым путем. 5 сентября на саммите ОДКБ была принята декларация, полностью подтверждающая вышеуказанную позицию организации. Лидеры государств-членов ОДКБ призвали к обеспечению прочной безопасности Южной Осетии и Абхазии [11].

Позиция НАТО является резко противоположной позиции ОДКБ. С первого же дня начала боевых действий НАТО призывал обе стороны прекратить столкновения и вернуться к мирным переговорам. Генеральный секретарь НАТО Яап де Хооп Схеффер также обвинил Россию в нарушении территориальной целостности Грузии. 27 августа Совет НАТО на уровне послов осудил признание Россией независимости Абхазии и Южной Осетии, так как это нарушало принцип территориальной целостности Грузии. Кроме всего этого, после вывода грузинских войск из сепаратных регионов в порт Батуми стали направляться корабли ВМС США для доставки гуманитарных грузов (официальная версия).

Военные действия в сепаратной Южной Осетии породили разногласия между странами Европейского союза. Выработка единой позиции вовсе не была такой уж простой задачей. Европейские государства поделились на два противостоящих друг другу «лагеря». Первый блок, осуждающий действия.

России на территории сепаратных регионов Грузии, состоял из стран Прибалтики, Великобритании и Швеции. Они требовали от ЕС выработки жестких позиций в отношении РФ, введения определенных санкций против России, как, например, приостановление переговоров по выработке нового соглашения о партнерстве и сотрудничестве между Россией и ЕС.

Общенациональная газета Великобритании «Times» широко освещала военные действия в зоне грузино-осетинского конфликта 8-13 августа, показывая в качестве агрессора Россию, часто сравнивая ее действия с

тактикой Нацистской Германии и описывая их следующими высказываниями: «Кремль насаждает на своего крошечного соседа»; «Россия ждала повода, чтобы вторгнуться в Грузию» и т.д. [12].

В публикациях «Times» в большой степени отображается официальное, осуждающее действия России, мнение Тбилиси, США, членов НАТО и ЕС.

Франция и Италия возглавляли противоположный блок, придерживавшийся более умеренных позиций. В заявлениях представителей этих стран отчетливо выдвинулось желание, прежде всего, способствовать установлению мира, а затем уже думать о применении или неприменении каких-либо санкций.

Позиция второго блока ярко выражалась на страницах национальных газет стран, входящих в данный блок, в частности, это «Le Figaro» (Франция) и «Corriere della Sera» (Италия). В обоих изданиях, отображающих официальную позицию США, ЕС и членов НАТО, 8-13 августа 2008 года резко осуждалась агрессия России, например: «генеральный секретарь НАТО «сожалел о непропорциональном употреблении силы Россией» в Грузии» («Le Figaro») [13] или «Европейский союз попросил непосредственное прекращение враждебности» («Corriere della Sera») [14]. Также в этих газетах отводилось определенное место и позиции России по поводу грузинской агрессии, например: «Россия сообщила, что послала подкрепление в Южную Осетию, «чтобы помочь российским миротворцам в регионе и способствовать остановке враждебности» («Le Figaro») [15]; или «Русский президент Дмитрий Медведев обвинил: «Грузинские солдаты стреляли в российских миротворцев» («Corriere della Sera») [16].

Кроме того, французская пресса подчеркивала содействие ЕС и его председателя Николая Саркози в урегулировании грузино-осетинского конфликта: «Европейский союз убедил обе стороны к немедленной остановке вооруженных столкновений» [17].

Таким образом, главной задачей ЕС была выработка единой позиции. И так как на внеочередном заседании Совета ЕС на уровне МИДов европейских государств от 13 августа не удалось прийти к единому мнению по поводу санкций против РФ, председатель Евросоюза Н. Саркози созвал экстренный саммит ЕС на уровне глав государств 1 сентября в Брюсселе. В итоговой резолюции саммита осуждались военные действия России в Грузии, а также объявлялось о временной приостановке переговоров о заключении соглашения о партнерстве и сотрудничестве между ЕС и РФ, до тех пор, «пока все вооруженные силы РФ не отойдут за рубежи, обозначенные в плане «Медведева – Саркози» [18]. Однако переговоры были возобновлены уже до 14 ноября, когда был назначен саммит Россия ЕС по инициативе Николая Саркози. Позицию председателя ЕС поддержал господин Баррозу, председатель Еврокомиссии. Только теперь страны ЕС пришли к единому мнению: продолжать сотрудничество с Россией, но сделать попытку урегулировать статус непризнанных республик, не нарушая принципа территориальной целостности Грузии.

Совет Европы также резко осуждал агрессию России. С 22 по 25 сентября 2008 года делегация в составе девяти членов ПАСЕ во главе с докладчиком Ассамблеи по России Люком ван ден Бранде посетила Россию, Грузию и Южную Осетию [19]. По окончании поездки

25 сентября делегация ПАСЕ сделала определенные выводы, о которых заявила на пресс-конференции, а именно, не был подтвержден акт геноцида, а указано на большее сходство происходившего с этнической чисткой; а также России предъявлено требование о выводе всех российских войск из Грузии. 28 января 2009 года Парламентская Ассамблея Совета Европы приняла резолюцию, осуждающую признание Россией независимости Южной Осетии и Абхазии [20].

В сложившейся ситуации генеральный секретарь ОБСЕ Марк Перрин де Бришамбо заявил, что политическое будущее Южной Осетии должен определить ее народ.

Во всех СМИ РФ поддерживалась позиция России во вступлении в грузино-осетинский конфликт.

По сообщению А. Ломаев – секретаря Совета национальной безопасности Грузии, российские СМИ ведут против Грузии «информационную войну», в связи с чем с 9 августа грузинскими властями было прекращено вещание всех российских каналов и заблокирован доступ ко всем сайтам в домене «ru» на подконтрольной территории.

США активно включились в российско-грузинский конфликт. Представители правительства США неоднократно осуждали военные действия России в зоне грузино-осетинского конфликта, обвиняли в эскалации военных действий. В заявлениях представителей США выражается стремление сохранить территориальную целостность Грузии и обеспечить гуманитарную помощь.

Национальная газета США «The New York Times» широко освещала военные действия в зоне грузино-осетинского конфликта с 8 по 13 августа. И анализ ее публикаций показывает, что, как и с позиции правительства США, Россия и ее лидеры являются агрессорами, подстрекателями военных действий, а именно: «Россия положила начало военной действительности», «конфликт в Грузии – передел власти в России», «российские военные самолеты напали на грузинские силы и гражданских жителей в Цхинвали»; «Кремль измышлялся и шантажировал своих соседей» и т.д. [21].

Украина также сыграла свою роль в грузино-осетинском конфликте, являясь верным союзником грузинского правительства. Саакашвили и Ющенко – президенты с выраженными проамериканскими взглядами. Их действия направлены на укрепление роли США и НАТО на Кавказе, и как следствие, на уменьшение роли России в этом регионе.

В ответ на то, что корабли Черноморского флота заняли позиции в акватории Черного моря, Киев поставил жесткие условия. Это объяснялось нежеланием украинского руководства участвовать в конфликте на стороне России. А именно, если корабли, базирующиеся в Севастополе, примут участие в конфликте, они не смогут вернуться на базу.

МИД Украины призвал Россию вывести свои войска из Южной Осетии и способствовать возвращению сторон за стол переговоров. Виктор Ющенко оказывал всяческую помощь Грузии. С 13 по 22 августа украинскими самолетами было доставлено 156 тонн различных гуманитарных грузов.

Участие Черноморского флота РФ в военных действиях было обсуждено на заседании Совета националь-

ной безопасности и обороны Украины 13 августа в Киеве; приняты определенные решения, названные МИДОм России серьезным антироссийским шагом.

Итак, вооруженный конфликт 2008 года в сепаратном регионе Грузии – Южной Осетии резко изменил обстановку на Кавказе, перейдя на политический и дипломатический уровень. Россия, Никарагуа, Венесуэла, Куба и некоторые другие страны, так или иначе связанные с РФ, признали независимость обеих сепаратных республик. Ответным действием стало постановление парламента Грузии: «Об оккупации Российской Федерацией территорий Грузии». А главы МИД семи членов «Большой восьмерки» (Франции, Германии, Италии, Японии, Великобритании, Канады и США) также не поддержали инициативу России в данном конфликте.

Не желая дальше находиться в составе организации, где одним из членов являлась Россия, М. Саакашвили заявил 12 августа 2008 года о выходе Грузии из Содружества Независимых Государств (СНГ), а 14 августа это решение было утверждено грузинским парламентом. Грузия окончательно покинула СНГ 18 августа 2009 года, в соответствии с уставом организации о прекращении членства в содружестве [10].

Таким образом, конфликт вновь «заморожен» со дня завершения войны прошло уже достаточно времени, однако все предпринимается за этот период.

Действия не принесли значимых результатов. Напряженность в зоне грузино-осетинского конфликта еще имеет место быть. Об этом свидетельствует реакция некоторых государств на те или иные события, происходящие в регионе.

Новый виток обострения российско-грузинской ситуации наблюдался с апреля 2009 года, сировоцированный Россией, кульминационным моментом которого стала демонстрация российской мощи посредством крупномасштабных военных учений на Северном Кавказе «Кавказ-2009», ставших ежегодными [22].

В мае-июне 2009 года в рамках программы «Партнерство во имя мира» в Грузии прошли многонациональные военные учения НАТО «Немедленный ответ-2009». Реакция России на эти учения оказалась крайне негативной. Не ограничиваясь одним лишь публичным выражением своего возмущения, Москва демонстративно отказалась от запланированного ранее заседания «НАТО-Россия». Российские власти объявили, что пограничная служба России возьмет под охрану границы Абхазии и Южной Осетии. Президент Медведев публично скрепил своей подписью соответствующее «соглашение» вместе со срочными вызванными для этого в Москву марионеточными «президентами» Багапшем и Кокоты.

Между тем, позиция США по данному вопросу неизменна. В интервью радио «Эхо Москвы» заместитель помощника госсекретаря США Мэтью Брайза заявил, что Россия не выполняет свои обязанности по соглашениям 12 августа и 8 сентября и резолюцию ООН 1866 и вместо того, чтобы вывести свои войска на позиции довоенного уровня, она увеличила их количество [23].

Одним из последних событий, касающихся российско-грузинского противостояния по поводу сепаратных регионов Грузии, стал седьмой саммит глав государств-членов ОБСЕ, прошедший в начале декабря 2010 года в Астане. Этот саммит можно охарактеризовать как про-

вальный, так как ничего конкретно решено не было. Основной темой дискуссий в Астане должны были стать пути урегулирования конфликтов в пространстве от Ванкувера до Владивостока. Однако чересчур расплывчатое содержание итоговой декларации разрушило все надежды стран постсоветского пространства [24].

Итак, подведем итог. Пять августовских дней 2008 года внесли большие изменения в геополитику Южного Кавказа, окончательно превратив его в арену открытого противоборства ведущих держав. Попытка Грузии восстановить свою территориальную целостность и положить конец сепаратистскому режиму в Южной Осетии привела к военной операции России в отношении самой Грузии. Москва мотивировала свои действия необходимостью защиты "югоосетинских сограждан" и собственных миротворческих сил, действовавших на территории мятежной автономии. Российские войска продвинулись почти до самого Тбилиси, и лишь благодаря дипломатическому вмешательству США и Евросоюза, особенно французского президента Николая Саркози, сыгравшего исключительно важную роль в выработке перемирия, боевые действия удалось приостановить. Главными политическими итогами войны стали признание Россией независимости Южной Осетии и Абхазии и разрыв дипломатических отношений между Москвой и Тбилиси. Но, как показало время, обе стороны гораздо больше потеряли в результате войны, нежели обрели.

Список использованных источников

1. Ирада Гусейнова. История Кавказа. – Б., 2006. – 494 с.; Ирада Гусейнова. Историческая энциклопедия Кавказа. – Б., 2010. – 212 с.; Карцев В. Южный Кавказ: процесс пошел? // "Республика Абхазия". – 22 декабря 2003 г.
2. Де Хаас М. Современная геостратегия Запада на Южном Кавказе // "Независимая газета". – 9 февраля 2007 г.
3. Царегородцева И. Войска США все ближе // ИА "РБК". – 5 марта 2008 г.
4. Гаджиев К. Геополитика Кавказа. – М., 2001.
5. Сулицкая Т. Проблемы безопасности в Азии. – М.: "Европеум; Пресс", 2001.
6. Язкова А. Южный Кавказ и Россия: урегулирование со многими неизвестными // "Вестник Европы". – 2007. – № 19-20.
7. Коджаман О. Южный Кавказ в политике Турции и России в постсоветский период. – М., 2004.
8. Миркадыров Р. Новое лицо фашизма // "Зеркало". – 13.08.2008.
9. В Южной Осетии стартовала "спайперская война". – <http://region15.ru/articles/538/>
10. Пашаев Э. Развод состоялся // "Region+". – 2009. – № 85. – <http://www.regionplus.az>
11. Организация антитеррористического договора // "Коммерсант". – 06.09.2008.
12. John Rojer. Small wars have a nasty habit of getting bigger // The Times. – 08.08.2008.
13. Laure Mandeville. Tbilissi piégée par les séparatistes ossètes // Le Figaro. – 08.08.2008.
14. Dragosei Fabrizio. "Stop scontri". Passa il piano Sarkozy // Corriere della Sera. – 13.08.2008.
15. Pierre Prier. La Géorgie retire ses troupes d'Ossétie du Sud // Le Figaro. – 11.08.2008.
16. Nicastro Andrea. Gori e Tbilisi, l'ultimo giorno di sangue // Corriere della Sera. – 13.08.2008.
17. Charles Jaigu. Sarkozy appelle à "donner corps au cessez-le-feu" // Le Figaro. – 13.08.2008.
18. European Parliament resolution of 3 September 2008 on the situation in Georgia // <http://www.europarl.europa.eu/sides/>
19. Российско-грузинская война дошла до Страсбурга // "Коммерсант". – 29.09.2008.
20. Россия виновна // "Ведомости". – 2009. – 29 января.
21. Anne Bernard. Georgia and Russia Nearing All-Out War

// The New York Times. – 09.08.2008.

22. Назимоглу Н. Больше потеряли, чем обрели // "Region+". – 2009. – № 84. – <http://www.regionplus.az>

23. Мусабеков Р. "Немедленный ответ-2009" // "Region+". – 2009. – № 78. – 71. – <http://www.regionplus.az>

24. Искандеров С. Что выявил саммит? // "Region+". – 2010. – № 116. – <http://www.regionplus.az>

References

1. Irada Guseynova. Istorija Kavkaza. – B., 2006. – 494 s.; Irada Guseynova. Istoricheskaja jenciklopedija Kavkaza. – B., 2010. – 212 s.; Karcev V. Juzhnyj Kavkaz: process poshel? // "Respublika Abkhazija". – 22 dekabrja 2003 g.
2. De Haas M. Sovremennaja geostrategija Zapada na Juzhnom Kavkaze // "Nezavisimaja gazeta". – 9 fevralja 2007 g.
3. Caregorodceva I. Vojska SShA vse blizhe // IA "RBK". – 5 marta 2008 g.
4. Gadzhiev K. Geopolitika Kavkaza. – M., 2001.
5. Sulickaja T. Problemy bezopasnosti v Azii. – M.: "Evropcum; Press", 2001.
6. Jaz'kova A. Juzhnyj Kavkaz i Rossija: uravnenie so mnogimi neizvestnymi // "Vestnik Evropy". – 2007. – № 19-20.
7. Kodzhaman O. Juzhnyj Kavkaz v politike Turcii i Rossii v postsovetskij period. – M., 2004.
8. Mirkadyrov R. Novoe lico fashizma // "Zerkalo". – 13.08.2008.
9. V Juzhnoj Osetii startovala "snajperskaja vojna". – <http://region15.ru/articles/538/>
10. Pashaev Je. Razvod sostojalsja // "Region+". – 2009. – № 85. – <http://www.regionplus.az>
11. Organizacija antinativovskogo dogovora // "Kommersant". – 06.09.2008.
12. John Rojer. Small wars have a nasty habit of getting bigger // The Times. – 08.08.2008.
13. Laure Mandeville. Tbilissi piégée par les séparatistes ossètes // Le Figaro. – 08.08.2008.
14. Dragosei Fabrizio. "Stop scontri". Passa il piano Sarkozy // Corriere della Sera. – 13.08.2008.
15. Pierre Prier. La Géorgie retire ses troupes d'Ossétie du Sud // Le Figaro. – 11.08.2008.
16. Nicastro Andrea. Gori e Tbilisi, l'ultimo giorno di sangue // Corriere della Sera. – 13.08.2008.
17. Charles Jaigu. Sarkozy appelle à "donner corps au cessez-le-feu" // Le Figaro. – 13.08.2008.
18. European Parliament resolution of 3 September 2008 on the situation in Georgia // <http://www.europarl.europa.eu/sides/>
19. Rossijsko-gruzinskaja vojna doshla do Strasburga // "Kommersant". – 29.09.2008.
20. Rossija vinovna // "Vedomosti". – 2009. – 29 janvarja.
21. Anne Bernard. Georgia and Russia Nearing All-Out War // The New York Times. – 09.08.2008.
22. Nazimoglu N. Bol'she poterjali, chem obreli // "Region+". – 2009. – № 84. – <http://www.regionplus.az>
23. Musabekov R. "Nemedlennyj otvet-2009" // "Region+". – 2009. – № 78. – 71. – <http://www.regionplus.az>
24. Iskanderov S. Chto vyjavil sammit? // "Region+". – 2010. – № 116. – <http://www.regionplus.az>

Huseynova A. G., teacher of department history of Caucasus people of Baku State University (Azerbaijan, Baku), aynur-guseynova@rambler.ru

Military-political cooperation Georgia USA and Western Europe

The article is devoted to changes in the geopolitics of the South Caucasus after the events of 2008. It is noted that any attempt to countries in the region to restore its territorial integrity is always accompanied by Russian military threats.

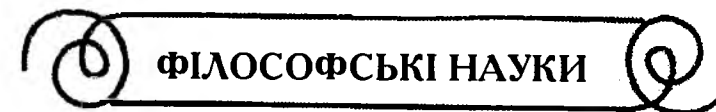
Keywords: Georgia, Russia, the USA, South Ossetia, Abkhazia, war and foreign policy.

Гусейнова А. Г., педагог кафедри історії народів Кавказу, Бакинський державний університет (Азербайджан, Баку), aynur-guseynova@rambler.ru

Військово-політична співпраця Грузії з США і Західною Європою

Розглянуто зміни в геополітиці Південного Кавказу після подій 2008-го року. Відзначається, що будь-яка спроба країн регіону відновити свою територіальну цілісність завжди супроводжується військовими погрозами Росії.

Ключові слова: Грузія, Росія, США, Південна Осетія, Абхазія, війна, зовнішня політика.



ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 539.18:1

Владленова І. В.
доктор філософських наук, доцент, професор,
Національний технічний університет "ХПІ"
(Україна, Харків), vladlenova@email.ua

РАЗВИТИЕ ПОЗИТИВИСТСКОЙ ТРАДИЦИИ В ФИЛОСОФИИ НАУКИ

Позитивистская традиция претерпела ряд изменений, она не является однородной системой, однако в целом нацелена на изучение методологических аспектов установления законов и формирования научных моделей. В попытке преодолеть методологических проблем и обогатить позитивизма формировались представления о научных основаниях, методах, картинах мира. Постпозитивизм характеризуется нацеленностью на поиск "эмпирического базиса" науки, представляющего собой продукт рациональной конвенции, а также идей о неустрашимой "теоретической надружности" науки различными социокультурными детерминантами. В логическом позитивизме делается попытка исследовать логическую систему науки, в постпозитивизме динамику и рост науки, а потому концепция науки в постпозитивизме динамическая. Наука предстает в виде динамической многоаспектной системы, задача же постпозитивизма исследовать динамику процесса развития науки как процесса перехода системы из одного состояния в другое.

Ключевые слова: позитивистская традиция, позитивизм, логический позитивизм, постпозитивизм, философия науки.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Необходимость осмысления фундаментальных понятий, идей, символов и образов, определяющих стратегии научного исследования и их историческую изменчивость стимулировало развитие философских школ, исследовавших проблемы оснований науки в рамках нового направления философии науки, основы которой были заложены в позитивизме, манифестировавшем идею о том, что источником истинного знания могут быть только конкретные (эмпирические науки), а философия не может претендовать на самостоятельное изучение реальности, источником же истинного "положительного" знания может быть только то знание, которое может быть использовано в прямом практическом взаимодействии субъекта с реальной действительностью. Основоположником позитивизма считается Огюст Конт. Негативное отношение Конта к философии обосновывается на следующем положении: философия уже сыграла свою критическую роль в развитии человеческого познания и должна уступить место науке. Этим же вызвана и его высокая оценка науки и научного подхода, так как только наука способна, по его мнению, дать "позитивное знание" о мире, она должна охватить все сферы человеческой деятельности и обеспечить им прочное основание. Конт рассматривает интеллектуальную эволюцию в рамках трех теоретических стадий, полагая, что все представления, как индивидуальные, так и коллективные, должны неизбежно пройти последовательно через них: теологическую, метафизическую и научную [1]. В результате перехода от одной стадии к другой освобождающийся ум приходит к "окончательному состоянию рациональной положительности". Заслуга О.Конта в том, что он впервые определяет область изучения философии науки, дает характеристику науч-

ному знанию, отмечаая важную роль законов и фактов в научном познании. Важной заслугой Конта также является разработанная им классификация наук, с помощью которой он показывает, что разнообразие наук не должно терять своего единства. Эта классификация также делает Конта основателем философии науки в современном смысле, более того, Конт впервые основательно обосновал роль исторического контекста в развитии знания.

Во второй волне позитивизма (эмпириокритицизм), родоначальником которого является Р.Авсенариус, отправным пунктом теории познания выступает не мышление или субъект, а чистый опыт в том виде, в котором он непосредственно познается людьми. По мнению эмпириокритицистов "метафизику" питают "гносологические корни", и задача "позитивной" философии сводится к тому, чтобы заниматься "очищением опыта" и тем самым посредством выявления и нейтрализации истоков "метафизики" избавиться от не научного мышления. В дальнейшем позитивизм трансформировался в неопозитивизм, опирающийся на редуционистскую модель научного знания (предполагалось, что все теоретические положения конкретных наук могут быть редуцированы к эмпирическому базису). Неопозитивизм опирается на рационализм, основанный на математических и логико-лингвистических конструкциях. Согласно неопозитивизму единственно возможным знанием является специальное научное знание (сциентизм). Неопозитивизм предлагает семантическую концепцию развития науки и опирается на эмпирические основания науки. Таким образом, неопозитивизм продолжает философско-методологические концепции позитивизма и выражает сциентистские воззрения [8; 9].

В неопозитивистской программе в качестве эмпирического обоснования науки был введен принцип верификации, согласно которому эмпирический базис науки образуют абсолютно достоверные протокольные предложения, выражающие "чистый" чувственный опыт субъекта. Таким образом, неопозитивисты отвергали как бессмысленные любые утверждения, которые не проверяемы эмпирически. В современной философии науки понятие "принцип верификации" чаще всего употребляется в самом широком смысле: верифицировать некоторое высказывание или теорию – значит как-то (прямо или косвенно) подтвердить ее с помощью эмпирических процедур (наблюдения, эксперимента).

Идейным ядром логического позитивизма (неопозитивизма) стала группа философов и учёных, сформированная и организованная профессором Морицом Шликком при кафедре индуктивных наук Венского университета, которая получила название "Венский кружок". М.Шлик разработал концепцию последовательного эмпиризма. Задача философии, по М.Шлику: прояснение содержания научных суждений. Установление однозначного смысла, по М.Шлику, всегда достигается по-

средством деятельности, которая и составляет сущность философии, не существует философских предложений, а есть лишь философские акты [7, с. 188].

Впоследствии было вскрыто несколько принципиальных затруднений, непреодолимых в логическом позитивизме. Например, непроверяемые понятия нельзя было изгнать из науки, так как к непроверяемым относятся некоторые фундаментальные научные понятия и принципы. Очевидные недостатки позитивистских воззрений стимулировали мыслителей искать альтернативы, новые идеи, что, в конечном итоге, отразилось в *постпозитивизме*. В целом постпозитивизм сохраняет позицию о наличии объективной истины, однако формирует новую проблемную сферу в отношениях между наукой и философией, основываясь на плюрализме методологий. Среди авторов, внесших основной вклад в развитие постпозитивизма, назовем К. Поппера, Т. Куна, П. Фейерабенда, Н.Р. Хансона, С. Тулмина, К. Хьюбнера, М. Полани, К. Гемпель, У.В.О. Куайн.

Критика неопозитивистских принципов была проведена К. Гемпелем, У.В.О. Куайном, К. Поппером и др. К. Поппер главным акцент ставит на эмпирических основаниях науки, на базе которых он выстраивает концепцию критического рационализма. Критерий научности эмпирической теории, сформулированный К. Поппером в *принципе фальсификации*, звучит следующим образом: только та теория научна, которая может быть принципиально опровергнута опытом. Теория удовлетворяет критерию Поппера, то есть она является фальсифицируемой и, соответственно, научной, в том случае, если существует методологическая возможность её опровержения путём постановки того или иного эксперимента, даже если такой эксперимент ещё не был поставлен. Таким образом, согласно этому критерию, высказывания или системы высказываний содержат информацию об эмпирическом мире только в том случае, если они обладают способностью прийти в столкновение с опытом (если их можно систематически проверять, то есть подвергнуть в соответствии с некоторыми проверками, результатом которых может быть их опровержение). Принцип фальсификации постулирует, что проверка научной осмысленности, а затем и истинности научных теорий должна осуществляться не через их подтверждение, а преимущественно (или даже исключительно) через их опровержение. Теория не может считаться научной только на том основании, что существует один, несколько или неограниченно много экспериментов, дающих её подтверждение. Так как практически любая теория, сформированная на основании хоть каких-то экспериментальных данных, допускает постановку большого количества подтверждающих экспериментов не может считаться признаком научности теории. Согласно Попперу, теории различаются по отношению к возможности постановки эксперимента, способного, хотя бы в принципе, дать результат, который опровергнет данную теорию. Теория, для которой существует такая возможность, называется фальсифицируемой. Теория, для которой не существует такой возможности, то есть в рамках которой может быть объяснен любой результат любого мыслимого эксперимента (в той области, которую описывает теория), называется нефальсифицируемой. Если наблюдение показывает, что предсказанный эффект определенно отсут-

ствует, то теория отвергается. Критерий фальсифицируемости не требует, чтобы уже в момент выдвижения теории можно было реально поставить эксперимент для проверки теории. Он требует лишь, чтобы возможность постановки такого эксперимента в принципе существовала [3].

Американский философ, логик и математик У.В.О. Куайн в своих работах также критикует ряд основополагающих неопозитивистских идей и выстраивает свою концепцию онтологической относительности на базе прагматических оснований науки. Его плодотворная критика усилила интерес к новым тенденциям в аналитической философии. Согласно Куайну, предпочтение одних онтологических картин другим объясняется сугубо прагматическими мотивами. С этим связан и тезис “онтологической относительности”, в соответствии с которым наше знание об объектах обусловлено теми научными теориями, которые мы используем. “Сущее как таковое” вне поля устанавливаемых его языка и теории, по Куайну, немислимо [4; 5]. Концепция неопределенности перевода и другие теории Куайна опираются на идеи онтологической неопределенности и эпистемологического холизма. Исходным тезисом эпистемологического холизма является утверждение о том, что все теории недетерминированы (не определяются в полной мере) лишь эмпирическими данными (фактами, чувственным опытом, очевидностью и т.д.). Осмысление и интерпретация наблюдения, по Куайну, зависит от теории (теоретически нагруженное наблюдение). Эмпирические данные позволяют нам отбросить множество неверных теорий, признаваемых таковыми, потому что не соответствуют эмпирическим данным или поскольку обладают чрезмерной сложностью, препятствующей ясному увязыванию теоретических выводов с эмпирическими данными. Однако это не говорит о том, что на основе соответствия эмпирическим данным можно выбрать единственную верную теорию, возможно существование нескольких состоятельных и в одинаковой степени обоснованных альтернатив. На основе его рассуждений сконструирован был тезис Дьюэма-Куайна, в котором утверждается о невозможности окончательного определения истинности научной теории [5; 9]. В первом варианте тезиса утверждается, что физик никогда не может подвергнуть экспериментальной проверке одну какую-нибудь гипотезу в отдельности, а всегда только целую группу гипотез. Когда же опыт его оказывается в противоречии с предсказаниями, то он может отсюда сделать лишь один вывод, а именно, что, по меньшей мере, одна из этих гипотез неприемлема и должна быть видоизменена, но он отсюда не может еще заключить, какая именно гипотеза неверна. Во втором варианте тезиса (версия Куайна) утверждается, что любое утверждение может рассматриваться как истинное, несмотря ни на что, если мы сделаем достаточно решительные корректировки в каком-то ином фрагменте системы. Из сформулированного Куайном второго варианта тезиса следует нефальсифицируемость фундаментальных научных теорий и возможность их бесконечных корректировок на основании новых фактов, что нашло отражение в критике со стороны других философов науки, например, Ларри Лаудана. М. Полани выступил с критикой основных принципов логического позитивизма, создав концепцию

“личностного (или неясного) знания”, опираясь на социальные основания науки [2]. М. Полани стремился конструктивно преодолеть идею о возможности депersonифицированного представления научного знания и полагал, что то “личностное”, что существует в нас, активно участвует в наших привязанностях. Личностное не есть ни субъективное, ни объективное. В научном познании Полани выделяет явное знание, интерперсональное, которое представлено в понятиях и теориях, и неясное, личностное знание, “вплетенное” в искусство экспериментирования и теоретические навыки ученых, а также личностное знание, отражающее пристрастия и убеждения исследователей. Поскольку личностное знание подчинено требованиям, которые оно само признает как нечто от него независимое, оно не субъективно; но поскольку оно есть действие, руководимое индивидуальными страстями, оно и несубъективно. Личностное знание, согласно Полани, преодолевает дилемму между субъективным и объективным. Этим различием устанавливается концепция личностного знания, которое является ни субъективным, ни объективным знанием. Отличительная черта ученого-открывателя заключается в его умении успешно находить такие пути научного поиска, которые другими либо не были распознаны, либо не были бы сочтены плодотворными (выгодными) для разработки. И в этом состоит оригинальность ученого [там же]. Оригинальность подразумевает отчетливо выраженную личную инициативу и всегда проникнутая страстью, вплоть до одержимости. Весь процесс решения научной проблемы в концепции Полани представляется процессом открытия, который направляется личностным видением и поддерживается личностным убеждением [там же].

В условиях глобализации, когда наблюдается экспоненциальный рост научных достижений, быстро изменяются макро и микросреда, возникает множество неопределенных альтернатив, приобретает большое значение человеческий фактор – возрастает сложность формирования стратегии, создается необходимость в планировании и прогнозировании различных ситуаций. В данном случае правомерно употребление и понятия “Entwurf” (Хабермас), означающего проект в смысле спроецированности на будущее. Стратегия связана с долгосрочными целями. Методологическая сложность создания стратегии заключается в том, что научность в ней сочетается с элементами искусства, научные методы и цели определяются определенными философскими установками и темами (Холтон). Эти темы позволяют выявить некоторые тенденции развития современной науки, а также определить доминирование приоритетов научного поиска и выявить их философско-методологическое осмысление. Тематический анализ науки предложил Д. Холтон [6]. Это метод позволяет исследовать и объяснять историю науки посредством выявления глубинных устойчивых структур, которые воспроизводятся при научно-теоретических изменениях и которые объединяют внешние несоизмеримые и конфликтующие друг с другом теории (например, редукционизм-холизм). Тематический анализ призван обнаружить неясные, скрытые предпосылки, или, точнее, эвристические правила, определяющие постановку вопроса, программу исследований, способ решения фундаментальных проблем, основу “квазиэстетических су-

ждений”, выражающих личную оценку, индивидуальное предпочтение, отдаваемое ученым той или иной гипотезе, проблеме, теории и т.д. Темы являются источником критерия предварительного выбора, которые неизбежны в научных решениях [6].

Дж. Холтон, анализируя ту фазу научной деятельности, в которой происходит зарождение новых идей, пришел к следующим выводам. Любой результат научной деятельности можно рассмотреть как “событие”, расположенное на пересечении: личных усилий ученого, “публичного” научного знания, разделяемого членами того сообщества, куда входит ученый, совокупностью социологических факторов, влияющих на развитие науки, общим культурным контекстом данного времени, литературными и философскими предпочтениями и т.д. Особое внимание Дж. Холтон уделяет установлению личной приверженности ученого к определенной “теме”. Более широко тема может быть раскрыта в рамках философских представлений, установок, техник мышления. Среди основополагающих философских установок, направляющих научный поиск в современной науке, можно назвать: холизм, редукционизм, энергетизм, пангеометризм, эссенсуализм, пифагореизм, платонизм, когерентизм и т.д. Тематическую структуру научной деятельности Холтон считает независимой от эмпирического и аналитического содержания исследований; она проявляется в процессе изучения тех возможностей выбора, которые были в принципе открыты ученому, эта структура может играть главную роль в стимулировании научных прозрений, в их принятии или возникновении споров по отношению к ним.

Холтон полагает, что творческое воображение определяется неясной приверженностью к некоторой определенной теме как неким глубинным установкам, которые могут, как способствовать развитию, так и тормозить научное исследование. Тематическую структуру научной деятельности можно считать не зависимой от эмпирического или аналитического содержания исследований, она проявляется в процессе изучения тех возможностей выбора, которые были открыты ученому. Эта структура может играть главную роль в стимулировании научных прозрений, в их принятии или возникновении споров и разногласий по отношению к ним [6, с. 8]. Холтон полагает, что важнейшей особенностью работы многих крупнейших творцов науки составляло принятие ими небольшого количества тем или иных тем, а споры между ними зачастую включали противостоящие друг другу темы, объединенные в диалог или триплеты, – такие, как атомизм и непрерывность, простота и сложность, анализ и синтез, неизменность и эволюция и т.д. [6, с. 9]. Холтон построил свой тематический анализ на базе контекст-анализа, лингвистического анализа, методов культурной антропологии. Он полагает, что работа по выявлению и классификации тематических структур может привести к открытию каких-то глубинных черт родства между естественным и гуманитарным мышлением. Поэтому важной целью, как исторических исследований, так и философских, является обнаружение неперсданных в словах мыслей, реконструкции скрытых процессов мышления, которые прячутся за высказанными словами. Изучение глубинных предубеждений, на которых основывается деятельность ученых, связывает анализ науки с рядом других

современных областей исследования человеческого восприятия и познания, мотивации и выбора профессии [там же, с. 10]. Глубокая привязанность некоторых ученых к определенным всеобъемлющим темам с успехом может служить в качестве одного из главных источников той энергии, которая направляет их усилия, ведущие к созданию нового знания, эта направленность дополняет чисто инструменталистские или утилитарные стимулы в науке [там же, с. 11]. По мнению Холтона, личная убежденность и приверженность к темам могут объяснить, почему ученые выдвигают различные модели для объяснения одних и тех же данных, и почему одни ученые придерживаются каких-то объяснительных моделей или священных принципов, противоречащим экспериментальным данным. Также тематический анализ раскрывает диалектическую природу науки как коллективной деятельности, направленной на достижение единства суждений ее участников, и объясняет тот факт, что альтернативные темы зачастую связываются в пары (например, защитники атомистической концепции с защитниками темы континуума) – все это служит в качестве первичного материала при изучении научного воображения и стиля мышления ученого.

Преимущества тематического анализа в следующем. Тематический анализ науки позволяет находить в развитии науки определенные черты постоянства или непрерывности, некоторые относительно устойчивые структуры, которые воспроизводятся даже в изменениях, считающихся революционными, в которых объединяются внешне несоизмеримые теории. Важнейшая особенность работы многих исследователей в том, что принятие ими небольшого количества тем или иных тем, и споры между ними также включали противоборствующие темы (атомизм и непрерывность, простота и сложность, эволюция и метафизические изменения и т.д.). Изучение глубинных предубеждений, по мнению Холтона, на которых основывается деятельность ученых, связывает анализ научной деятельности с другими областями исследований, в том числе исследования восприятия, мотивации т.д.

В целом постпозитивизм характеризуется представлением об “эмпирическом базисе” науки как продукте рациональной конвенции, о неустранимой “теоретической нагруженности” различными социокультурными детерминантами и т.д. Если в логическом позитивизме делается попытка исследовать логическую систему науки, то в постпозитивизме – динамику и рост науки, а потому концепция науки в постпозитивизме динамическая. Наука предстает в виде динамической многоаспектной системы, задача же постпозитивизма исследовать динамику процесса развития науки как процесса перехода системы из одного состояния в другое. Также делается попытка преодоления взглядов позитивистов на проблему реальности, утверждается, что доступна для изучения не только та реальность, что наблюдается, исследователь может выявить более фундаментальные слои реальности, из которых те, что мы видим и то, что доступно наблюдению – всего лишь отражение более глубоких слоев.

Позитивизм, возникший первоначально как протест против метафизики был взят на вооружение неопозитивистами, которые открыли возможности для развития новых направлений, в том числе формирования постпо-

зитивизма, и как альтернативы – социального конструкционизма и критического реализма, что позволило обогатить науку многими плодотворными выводами. Позитивистская традиция достаточно богата и многогранна, она дает ученому более широкий охват в постановку и решении научных проблем.

Список использованных источников

1. Конт О. Дух позитивной философии. (Слово о положительном мышлении) / О. Конт : [перевод с франц. И.А. Шапиро]. – Ростов н/Д : Феникс, 2003. – 256 с.
2. Полани М. Личностное знание: На пути к посткритической философии / М. Полани. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с.
3. Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1983. – 608 с.
4. Степин В.С. Философия науки и техники : учеб. пособие для вузов / [В.С. Степин, В.Г. Горохов, М.А. Розов]. – М. : Контакт-альфа, 1995. – 377 с.
5. Томпсон М. Философия науки / Мел Томпсон; [пер. с англ. А.Гарькавий]. – Т. 56. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 304 с.
6. Холтон Д. Тематический анализ науки / Д.Холтон. – М. : Прогресс, 1981. – 384 с.
7. Шлик М. Вопросы этики. [Электронный ресурс] / М.Шлик. – Режим доступа : http://www.intelros.ru/pdf/logos_01_2008/11.pdf.
8. Philosophy of Science for Nursing Practice: Concepts and Application / Michael D. Dahnke, H. Michael Dreher et. – Springer Publishing Company, 2010. – 368 p.
9. Philosophy of Science: Contemporary Readings (Routledge Contemporary Readings in Philosophy / Yuri Balashov, Alex Rosenberg et. – UK and New York: Routledge Contemporary Readings in Philosophy, 2001. – 544 p.

References

1. Kont O. Duh pozitivnoy filosofii. (Slovo o polojitelnom myshlenii) / Auguste Comte: [preved s frants. I.A. Shapiro]. – Rostov n/D : Feniks, 2003. – 256 s.
2. Polani M. Lichnostnoe znanie: Na puti k postkriticheskoj filosofii / M.Polani. – M. : Porogress, 1985. – 344 s.
3. Popper K. Logika i rost nauchnogo znania / K.Popper ; per. s angl. – M. : Progress, 1983. – 608 s.
4. Stepin V.S. Filosofiya nauki i tehniki: ucheb. posobie dla vuzov / [V.S. Stepin, V.G. Gorohov, M.A. Rozov]. – M. : Kontakt-alfa, 1995. – 377 s.
5. Tompson M. Filosofiya nauki / Mel Tompson: [per. s angl. A.Garkavy]. – T. 56. – M. : FAIR PRESS, 2003. – 304 s.
6. Holton D. Tematicheskyy analysis nauki / D.Holton. – M. : Porogress, 1981. – 384 s.
7. Shlik M. Voprosy etiki. [Elektronnyy resurs] / M.Shlik. – Rezhim dostupa : http://www.intelros.ru/pdf/logos_01_2008/11.pdf.
8. Philosophy of Science for Nursing Practice: Concepts and Application / Michael D. Dahnke, H. Michael Dreher et. – Springer Publishing Company, 2010. – 368 p.
9. Philosophy of Science: Contemporary Readings (Routledge Contemporary Readings in Philosophy / Yuri Balashov, Alex Rosenberg et. – UK and New York: Routledge Contemporary Readings in Philosophy, 2001. – 544 p.

Vladlenova I. V., Doctor of Sciences, Docent, Professor, National Technical University "KPI" (Ukraine, Kharkiv), vladlenova@email.ua

The development of the positivist tradition in the philosophy of science

The development of the positivist tradition in the philosophy of science tradition of positivism has undergone a number of changes. Overall tradition of positivism is not a homogeneous system, but it focuses on the study of the methodological aspects of the law and in the formation of scientific models. In an attempt to overcome the methodological problems and update positivism formed view about scientific principles, methods, picture of the world. Postpositivism characterized by the aim of finding "empirical basis" of science, which is the product of a rational convention, as well as its fatal "theoretical loading of" different socio cultural determinants. In logical positivism attempts to explore the logical system of science, post positivism the dynamics and growth of science, but because the concept of science in the dynamic post positivism. Science appears as a dynamic multi dimensional system, the task of post-positivism is to investigate the dynamics of development of science as a process of transition from one state to another.

Keywords: positivist tradition, positivism, logical positivism, postpositivism, philosophy of science.

Vladlenova I. V., doctor of philosophical sciences, docent, professor, National technical university "KPI" (Ukraine, Kharkiv), vladlenova@email.ua

Розвиток позитивістської традиції в філософії науки

Позитивістська традиція зазнала ряд змін. В цілому позитивістська традиція не є однорідною системою, проте вона націлена на вивчення методологічних аспектів встановлення законів і формування наукових моделей. У спробі подолати методологічних проблем та оновлення позитивізму формувалися представлення про наукові підстави, методи, картини світу. Постпозитивізм характеризується націленістю на пошук "емпіричного базису" науки, що є продуктом раціональної конвенції, а також про її непереможливу "теоретичну навантаженість" різними соціокультурними детермінантами. У логічному позитивізмі робиться спроба дослідити логічну систему науки, в постпозитивізмі динаміку і зростання науки, а тому концепція науки в постпозитивізмі динамічна. Наука постає у вигляді динамічної багатомірної системи, завдання ж постпозитивізму дослідити динаміку процесу розвитку науки як процесу переходу системи з одного стану в інший.

Ключові слова: позитивістська традиція, позитивізм, логічний позитивізм, постпозитивізм, філософія науки.

* * *

УДК 130.2+130.3

Журба М. А.

доктор філософських наук, завідувач кафедри філософських та гуманітарних дисциплін, Інститут хімічних технологій Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля (Україна, Рубіжне), zna_3@ Rambler.ru

У ПОШУКАХ ЄДИНОГО: ЛАБІРИНТИ НЕЛІНІЙНОСТІ

У запропонованому дослідженні наголошено, що для пізнання віртуальної реальності необхідно усвідомити, як така сконцентрована на нелінійному способі мислення, хоча така взаємодія й має інертність відносно цілісного бачення проблеми (утворення герменевтичного кола) та вимагає систематичного підходу і імперативним вектором до утворення єдності усіх процесів. Уявляно, що будь-яка частина потенційно (віртуально) містить у собі ідею цілого, тобто це певна голографічність, фрактальність, отже кожний фрагмент містить у собі усю повноту цілого (у потенційованому стані). Акцентовано увагу на тому, що такі особливості додатково ускладнюють пошук Цілого (Єдиного), бо у згорнутому стані воно міститься на різних ступенях ієрархічної структури, де легко сплутати картину ціле і самим Цілим. Уявляно, що можливі результати такої усугубленості обумовлюють проблеми віртуальної самоідентифікації людини.

Ключові слова: віртуальна реальність, політичність, буття, небуття, вірту, ніщо.

Щодо можливого співвідношення віртуальної реальності та реальності, необхідно акцентувати увагу саме на нелінійному способі мислення, проте така взаємодія має інертність відносно цілісного бачення проблеми та вимагає синтетичного підходу з імперативним вектором до утворення єдності усіх процесів. Для вирішення поставленого завдання ми звертаємося до дослідження В.Моїсєєва, який розкриває цю методологію, на одному з прикладів своєї універсальної теорії, в якій автор розглядає застосування структур синтезу, структур ментальної багатоманітності пов'язуючи їх з феноменом розуміння.

Мова, звісно, піде про герменевтику – мистецтво глумачення. Нагадаємо, що герменевтика – це філософський напрям, який утворився із теорії інтерпретації літературних текстів (Гадамер, Шлейєрмахер, Поль Рікьор, Вільгельм Дільтей). Сам процес інтерпретації, та, власне кажучи, самого розуміння рухається по, так званому, герменевтичному колу, перехід від часного до загального, та від загального до часного.

У цілому герменевтичне коло є одним із основних понять філософії герменевтики, розглядається як метафора, що характеризує та описує взаємообумовленість

інтерпретації та розуміння. Це поняття уведено до філософського тезаурусу Ф.Шлейєрмахером: "...як ціле розуміється з окремого, а й окреме може бути зрозуміле тільки з цілого, має таку важливість для даного мистецтва і настільки незаперечно, що вже перші ж опрації неможливо виконати без застосування його, та й величезне число герменевтичних правил більшою чи меншою мірою ґрунтуються на ньому..." [1, с. 48].

Є особливість, на яку звернув увагу Ф.Шлейєрмахер: сам процес розуміння як такий не може бути завершений, бо думка рухається по траєкторії, що розширює коло. Постійне повернення коливання від цілого до частини, та від частини до цілого, розширюючи розуміння частини, з одного боку, з іншого, не відкидаючи орієнтири цілого. Таким чином, відбувається постійний процес взаємодії частини та цілого. Існують також й інші інтерпретації герменевтичного кола, хоча при більш детальному їх вивченні вони відповідають вищевикладеному матеріалу. Так В.Дільтей додав до герменевтичного кола філософську позицію автора, його психологічні властивості та особливості, додавши до них відповідні соціально-культурні умови створення того чи іншого твору. В.Дільтей був повністю переконаний, що суб'єкт, що пізнає себе через інших, але й інших він пізнає через себе.

Існують і підходи, які мали суттєві розбіжності у трактуванні герменевтичного кола Ф.Шлейєрмахером. Так М.Гайдеггер не погоджується із невирішеністю герменевтичного кола та зведенням його до рангу порочного кола. Він підкреслював, що в ньому існує, міститься закладена можливість при певних умовах досягнення первісного. Г.Гадамер у більшості своїх роздумів відносно герменевтичного кола спирався на М.Гайдеггера, який здебільшого персориєнтував вектор пошуку: основна задача полягає не в тому, як вийти з герменевтичного кола, а в тому, як туди вірно потрапити.

Для нашого дослідження більш за все цікава саме діалектична інтерпретація герменевтичного кола [2–6], у ситуації проведення аналогії із науковими методами дослідження – аналізом та синтезом, які, звісно річ, повинні тісно взаємодіяти між собою та доповнювати один одного, а підставою такої взаємодії виступає цілісність. Французький математик Ж.Адамар влучно підкреслює: "... вськиматематичний доказ, яким бискладним він небув, маєменіпредставитисячимось єдиним; у мене немає відчуття, що я зрозумів його, до тих пір, поки яне відчувийого яєдину, загальну ідею" [7, с. 63]. Зрозуміло, що у герменевтиці нас цікавить суттєва проблема, яка має назву – герменевтичне коло. Це коло, ця проблема відома дуже з давніх часів та не втратила актуальності й досі. До констатації герменевтичного кола звертається В.Моїсєєв, який використовує її для збалансування своєї концепції. Стисло відтворимо його.

В.Моїсєєв, зазначає, що проблема герменевтичного кола пов'язана зі складністю розуміння цілісного твору. Коли ми читаємо роман, літературний твір тощо, то структура цього тексту та його розуміння володіє логікою нелінійності. Основна особливість розуміння нелінійності полягає у певній нестійкості ситуації вибору, що носить нелокальний характер дії.

До речі, ще у 1981 році Роджер Уолкотт Сперрі, професор психобіології, разом з Девідом Хьюбелом й Торстенем Візелом отримали Нобелівську премію за дослідження з фізіології та медицини за різні функціональні властивості правої та лівої півкулі мозку. Вищезазначені автори прийшли до висновку, що у лівій півкулі відбуваються процеси, що забезпечують лінійне поступове мислення, натомість у правій кулі – нелінійне, цілісне мислення. Різні способи мислення мають свій інструментарій, так лінійному притаманне планування, розрахунок натомість нелінійному – інтуїція [8], кураж тощо.

Повернемося до прикладу. Виникає цілком логічне питання: у чому проявляється ця нелінійність у художньому творі? Уся проблема полягає у взаємодії частини та цілого. Так, щоб зрозуміти текст в цілому необхідно зрозуміти кожну окрему частину, а для того, щоб повністю зрозуміти окрему частину – треба уявляти увесь текст в цілому. Чим не порочне коло?!

Виходить, що неможливо увійти в цю систему, не знаючи задалегідь її смислів, з одного боку, а з іншого – будучи в середині цієї системи смислів ми не зможемо з неї вийти. В.Моїсєєв метафорично уявляє цю систему смислів у вигляді змії, що кусає себе за хвіст. Ця проблема була давно відзначена в герменевтиці. Багато дослідників намагалися вирішити та розірвати це коло. Зазвичай, у даній ситуації, використовується такий метод рішення, який називається методом поступових наближень.

В.Моїсєєв підкреслює, що подібний метод може застосовуватися не тільки в герменевтичному колі, але і в інших ситуаціях, коли виникає подібна циклічна взаємообумовленість різних елементів, різних складових загального цілого: де частини передбачають ціле, а ціле передбачає частини.

Особливістю цього методу полягає у поступовому, а не абсолютному наближенні, розумінні тексту. Це здійснюється наступним чином: розглядається можливість досягнення часткового розуміння тексту, яка з часом прирощується, – відбувається перехід від одного часткового розуміння до іншого, більш безумовного. Для того, щоб конкретніше проілюструвати ту структуру, яка виникає в нелінійному процесі мислення, пізнання тексту В.Моїсєєв пропонує наступний рисунок (рис. 1).

Розглянемо детальніше запропонований приклад В.Моїсєєва. Автор пропонує зробити деякі роз'яснення: представлений літературний твір – це символічно зображена розкрита книга на рисунку. Далі В.Моїсєєв пропонує виділити певні частини цієї книги: начало та кінець. Звісно, структурних елементів може бути скільки завгодно, в залежності від самого твору та підходу до їх утворення. Тому у нашому дослідженні кількість частин, які можливо утворити, не має суттєвого значення. Увесь інтерес зосереджений на самій процедурі, демонструванні самого принципу, можливості розімкнути це герменевтичне коло. Що ж далі пропонує В.Моїсєєв?

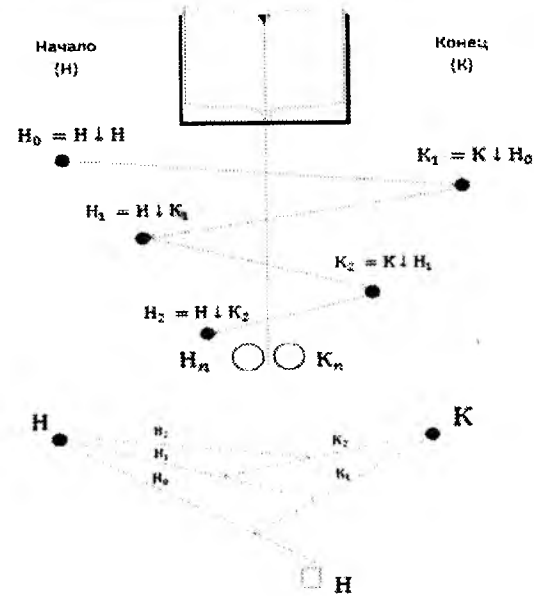


Рис. 1. Метод поступових наближень за В.І. Моїсєєвим

Зазвичай, коли ми починаємо читати певний літературний твір, і прочитали тільки начало, проте не знаємо про його кінець (звісно, це не значить, що ми не розуміємо начало, на початку завжди є момент незалежності, від усіх інших частин літературного твору) – саме так складається певне уявлення про загальну картину твору, яке полягає у тому, що формується перший фрагмент, – маленький острівцець смислу, без знання про його кінець. Далі ми починаємо читати кінець твору, і ті знання, що ми маємо про початок (наш словесний острівцець) створює вже певний фон, на якому ми розміщуємо систему смислів кінця твору. У такому випадку сам кінець ми читаємо не зовсім незалежно від інших частин твору, – зазначає В.Моїсєєв, – ми починаємо розуміти кінець при умові зрозумілого начала. І, звісно, це буде зовсім інше розуміння, коли б ми просто узяли та прочитали кінець, не читаючи начало. Тому виходить, що переходячи до кінця, ми починаємо формувати умовну систему смислів, а саме таку систему смислів, що виникає при умові іншої системи смислів, отриманих з початку. Виходить, що тільки початок ми зрозуміли відносно незалежно від всього іншого тексту, проте сам кінець ми вже зрозуміли при умові розуміння начала. Далі рухаємося по тій же траєкторії, повертаємося до начала, читаємо його, але вже при умові знання кінця твору. Тому глибина пізнання начала буде значно більша від тієї, коли ми вперше прочитали його.

На нас буде впливати фон кінця твору і у певний момент часу ми починаємо глибше розуміти систему смислів твору. При продовженні цієї процедури у другий, третій четвертий і т.д. (усе залежить від тексту, настільки він є багатомірним, нелінійним), читання кінця із знанням начала тощо, ми будемо поступово поглиблювати наше розуміння системи смислів твору, і з кожним разом звернення до різних його частин, вже з більшим фоном (відповідно начала та кінця), ми будемо все більше сприймати цю систему смислів цілісно і

монолітно. Таким чином, ми можемо знову й знову повертатися у різні частини твору, причому те знання, яке ми отримали на передуючому етапі на кожному новому етапі буде утворювати фон, який буде по-новому звучати. Отже кожного разу ми будемо знаходити щось нове в тому самому творі.

Цей приклад наглядно демонструє, що у літературному творі є не тільки горизонтальне лінійне розуміння, що дозволяє рухатися у напрямі збільшення кількості тексту (від начала до кінця), але є й інший напрям, рух у глибину розуміння тексту. В.Моїсєєв називає його рухом по вертикалі, рухом, що демонструє перетворення смислів за рахунок розміщення себе на фоні інших сенсів. Отже процес розуміння напряму пов'язаний і залежить від наповненості смислового фону, на якому звершується черговий акт розуміння. Відомо, що цей фон часто називають контекстом (поєднання, зв'язок). Спиратися на контекст у розмові – це означає дотримуватися відповідного рівня абстракцій та використовувати відповідні поняття, задані в цьому семантичному полі, – у іншому випадку втрачиться можливість розуміти співрозмовника.

Є ще одна особливість взаємодії фона контексту із подією: те, що раніше розглядалося, як подія на фоні, на наступному етапі починає виступати, як частина самого фона. Це призводить до того, що сам фон, контекст є постійно змінним, доповнюється після кожного нового прочитання частини художнього твору. Але ми розуміємо, якщо міняється фон (а від нього залежать події, оскільки вони накладаються на цей фон), то змінюються і самі події, які починають грати новими смисловими відтінками. Спираючись на цей приклад, ми можемо увійти в глиб твору, у його нелінійну структуру. Цей рух буде спрямований до повного узгодження смислових фрагментів, який завершиться тим, що на певному етапі ми не зможемо знаходити приріст нового смислу. Подальші читання в такому сенсі будуть позбавлені здорового глузду.

В.Моїсєєву вдається продемонструвати цю нелінійну систему входження смислів з точки зору структури ментальної багатоманітності. Він пропонує здійснити наступне, – уявити, що кожна частина твору (у нашому випадку, це начало та кінець) можуть виступати як багатомірні начала багатомірної сутності, які можуть проявляти себе різними сторонами.

Встановлено, що один і той же фрагмент тексту може визначати різні смисли, які відтворюються різними їх прочитаннями, у залежності від різних контекстів цього фрагменту. В.Моїсєєв приходить до висновку, що кожна частина твору багатомірна, вона виступає як джерело синтезу, в якій можливо вирізати ті чи інші сторони, аспекти цього синтезу. У прикладі вищезгаданого автора, такими джерелами синтезу є синтези начала та синтези кінця. Так, вперше читаючи твір, ми намагаємося зрозуміти смисл твору, на початку, не знаючи нічого іншого, не знаючи його кінця. Таким чином, з начала, як багатомірної системи смислів, ми вирізаємо на цьому етапі лише одну складову – складову, яку можливо зрозуміти, не знаючи нічого іншого, не знаючи інших фрагментів тексту. В.Моїсєєв цю складову зображає, як перший аспект початку (начало при умові самого себе) при умові незалежності, в даному випадку, при відсутності кінця.

Наступний крок, зазначає В.Моїсєєв, здійснюємо, коли ми переходимо до розуміння другої частини твору – кінця. Проте розуміння кінця відбувається на основі зрозумілого начала. На цьому етапі ми формуємо нову систему смислів – кінець при умові начала, яке було сформульоване на першому етапі. Наступний крок: ми знову переходимо до начала, проте починаємо вже розуміти значення початку при умові кінця, з урахування того, як він був сформований на попередньому етапі. Потім знову переходимо до кінця, при умові розуміння начала. Таким чином, продемонструвавши циклічний рух від однієї частини до іншої, ми поступово набираємо усе нові та нові аспекти цього твору.

Передуючий етап виступає певною обмежуючою умовою, фоном, який накладається на наступний етап. Звісно, подібний рух може бути дуже довготривалим, доки нові аспекти не будуть додавати вже ніяких смислів. В.Моїсєєв зазначає, що це буде досягнуто тоді, коли кожний аспект проникне в середину інших аспектів, вони, так би мовити, увійдуть у визначення один одного, отримаємо начало при умові кінця, і кінець при умові начала; багатократно узгодженими один із одним і утворюючим в межах замкнутого цілісного сенсу твору.

Учений зазначає, якщо в цілому відображати структуру ментальної багатоманітності, то графічно це буде виглядати наступним чином (див.: рис. 1).

На рисунку 1 зображено два джерела синтезу – начало та кінець у множинності свої багатоманітних проявів. Спочатку відповідно до вищевикладеного матеріалу, утворюється мода начала, як незалежна складова цього сенсу (Н0). Потім ця стрілка стає обмежуючою умовою для наступного синтезу для моди кінця (К1) потім стрілка, символізуючи аспект кінця, стає умовою для наступної моди (Н1). І так далі. Отже, те, що було стрілкою, аспектом, стороною на попередньому етапі, виходить обмежуючим етапом на наступній стадії. Таким чином, зазначає В.Моїсєєв, виникає досить цікавий випадок ментальної багатоманітності, де різні аспекти міняють свої ролі: будучи аспектами модальності на попередніх етапах, вони стають обмежуючими початками на наступних етапах.

Запропонована модель твору і того, як читач з ним ознайомлюється, виступає у якості дешифратора метода поступового наближення, який, по суті, дозволяє розімкнути герменевтичне (порочне?) коло. Такий хід думки приводить автора до висновку, що ті базові структури, які лежать в основі філософії вседності: синтез, обмежуючі умови, аспекти синтезу, процедура проєктування і утворення процедури синтезу, виступають як деяка універсальна структура. Ця структура, методологія синтезу може по-різному себе проявляти у залежності від певних обставин. З цих позицій філософія вседності може бути піднята до певного строгого, еталонного знання, яке В.Моїсєєв намагається визначити терміном “логіка вседності” та здійснити спробу зведення цього знання до основного концепту певної науки: “Логіка вседності – система близьких логіко-філософських ідей у “російській філософії вседності, що утворює єдину логіко-методологічну конструкцію, що регулярно і досить уніфіковано застосовується представниками російської філософії

всесвідомості для вирішення основних проблем цієї філософії” [9, с. 236].

З цієї точки зору метод, що використовується в російській філософії всесвідомості – це є універсальний метод синтезу, який пропонує певну конкретну структуру, що використовують для вираження тих чи інших можливих синтезів різні філософи у своїх системах. Цю структуру В.Моїсєєв називає ментальною багатоманітністю філософії всесвідомості.

Ми вважаємо, що проведення дослідження, результати якого зображені на вищерозглянутому рисунку (рис. 1), доречно продовжити наступним схематичним доповненням, яке демонструє зміст самих смислів. Тут ми беремо начало та кінець твору, і поступово читаючи один одного, ми все більше пов'язуємо ці утворені площини між собою. І цей процес буде продовжуватися до тих пір, доки ми не пов'яжемо усі можливі події комбінації елементи, тобто коли ці дві площини, якщо ми говоримо за графічне зображення, не перетворяться на єдину площину, яка є самопогожою собі й не буде утворювати вже ніяких непередбачуваних фонів та додаткових смислів, що, звісно рід, буде можливе для розуміння її людиною.

Звісно, як зазначає В.Моїсєєв, російська філософія всесвідомості передбачає, що світ – це велика кількість різноманітних початків, це безліч джерел синтезу, які можуть утворювати різні аспекти (сторони). Відомо, що ці аспекти синтезів самі становляться джерелами, генераторами нових синтезів. Так, ми можемо уявити складну ієрархічну структуру на вершині якої знаходиться вище джерело синтезу – безкінцевограничний кристал світу.

В.Моїсєєв, наводячи цю метафору, робить ще один важливий висновок, який ми в подальшому будемо використовувати у нашому дослідженні віртуальної реальності: чим більше певне начало обмежене, тим нижче воно знаходиться у ієрархії. Підтвердження цієї думки ми можемо побачити на рисунку 1.

Учений приходять до висновку, що у світі дві межі – на вершині знаходиться саме багате, саме повне буття, безкінечно багатомірне буття і безкінцеворізноманітне, до якого ми підіймаємося, проте, в самому низу знаходиться, так би мовити, 0 буття (більш детально цю властивість ми описуємо в контексті негативної антропології В.Флюссера) [10]. Тому основна ідея нашої роботи простежується у метафоричному визначенні: погляд в гору з опущеною головою...

А саме головне, що уся протилежність, суперечність буття лежить між цими межами. Врешті-решт ми розуміємо, що кожна частина потенційно, (віртуально) містить у собі ідею цілого, це певна голографічність, фрактальність. Голографічність – це та ситуація, коли ми намагаємося розділити ціле на певні частини, і кожна із них несе в собі усю інформацію про ціле. Як зазначає В.Моїсєєв, виникає така космічна голограма – кожний фрагмент містить в собі усю повноту цілого (у потенційованому стані). Такі особливості додатково ускладнюють пошук Цілого (Єдиного), бо у згорнутому стані воно міститься на різних етапах ієрархічної структури, де легко сплутати згорнуте ціле із самим Цілим. Така ситуація стає катастрофічною на тлі усезростаючої віртуалізації різних сфер діяльності людини та постійного вдосконалення медіатехнологій. Поява

віртуальної реальності, яка сьогодні уже майже безболісно “вживилася” у тіло сучасної культури, викликає одну з серйозних проблем сучасності – втрату відчуття реальності. Ця проблема, у свою чергу, обумовила необхідність віртуальної самоідентифікації сучасної людини.

Список використаних джерел

1. Шлейермахер Ф. Академические речи 1829 года / Ф.Шлейермахер. – М. : Науч. изд., 1987. – 218 с.
2. Попова Н.В. Герменевтическая практика у истоков украинского возрождения / Н.В. Попова // Философские перипетии. Вестник Харьковского государственного университета. – № 409/98. – С. 146-148.
3. Попова Н.В. Практика и опыт: герменевтический аспект / Н.В. Попова // Философские перипетии. Вестник Харьковского государственного университета. – № 437/99. – С. 36-38.
4. Попова Н.В. Герменевтика. От универсальной теории к прагматическому обоснованию / Н.В. Попова // Философские перипетии. Вестник Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина. – № 474/2000. – С. 247-253.
5. Попова Н.В. Герменевтика как практическая философия / Н.В. Попова // Философские перипетии. Вестник Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина. – № 486/2000. – С. 81-87.
6. Попова Н.В. “Историческая герменевтика” или способ конструирования мира прошлого / Н.В. Попова // “Світ-системна теорія і сучасні глобальні трансформації. Міжнародний семінар”. – Харків, 2000. – С. 97-99.
7. Адамар Ж. Исследования психологии процесса изобретения в области математики / Адамар Ж. – М. : Изд-во “Советское радио”, 1970. – 152 с.
8. Полішук О.П. Інтуїція. Природа, сутність, евристичний потенціал: [монографія] / Олена Полішук. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2010. – 228 с.
9. Моїсєєв В.І. Логика всеединства / Моїсєєв В.І. – М. : Изд-во “ПЕР СЭ”, 2002. – 415 с.
10. Zhurba M.A. The Transmedia Universe of Digitized Culture in the Context of Negative Anthropology by V. Flyusser / Zhurba M.A. // Оралдыи гылым жаршысы: Научно-теоретический и практический журнал. – Уралск: “Уралнаучкнига”, 2013. – № 16 (64). – С. 128-134.

References

1. Shleyermaher F. Akademicheskie rechi 1829 goda / F. Shleyermaher. – M. : Nauch. izd., 1987. – 218 s.
2. Popova N.V. Germenevticheskaya praktika u istokov ukrainskogo vrozozhdeniya / N.V. Popova // Filosofskie peripetii. Vestnik Harkovskogo gosudarstvennogo universiteta. – № 409/98. – S. 146-148.
3. Popova N.V. Praktika i opyt: germenevticheskii aspekt / N.V. Popova // Filosofskie peripetii. Vestnik Harkovskogo gosudarstvennogo universiteta. – № 437/99. – S. 36-38.
4. Popova N.V. Germenevtika. Ot universalnoy teorii k pragmaticheskomu obosnovaniyu / N.V. Popova // Filosofski peripetii. Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu im. V.N. Karazina. – № 474/2000. – S. 247-253.
5. Popova N.V. Germenevtika kak prakticheskaya filosofiya / N.V. Popova // Filosofski peripetii. Visnik Harkivskogo natsionalnogo universitetu im. V.N. Karazina. – № 486/2000. – S. 81-87.
6. Popova N.V. “Istoricheskaya germenevtika” ili sposob konstruirovaniya mira proshlogo / N.V. Popova // “Svit-sistemna teoriya i sучasni globalni transformatsiyi. Mizhnarodniy seminar”, – Harkiv, 2000. – S. 97-99.
7. Adamar Zh. Issledovaniya psihologii protsessa izobreteniya v oblasti matematiki / Adamar Zh. – M. : Izd-vo “Sovetskoe radio”, 1970. – 152 s.
8. Polischuk O.P. Intuyitsiya. Priroda, sutnist, evristichniy potentsial : [monografiya] / Olena Polischuk. – K. : Vid. PARAPAN, 2010. – 228 s.
9. Moiseev V.I. Logika vseedinstva / Moiseev V.I. – M. : Izd-vo “PER SE”, 2002. – 415 s.
10. Zhurba M. A. The Transmedia Universe of Digitized Culture in the Context of Negative Anthropology by V. Flyusser / Zhurba M.A. // Оралдыи гылым жаршысы: Научно-теоретический и практический журнал. – Уралск: “Уралнаучкнига”, 2013. – № 16 (64). – S. 128-

134.

Zhurba M. A., doctor of philosophical sciences, head of the department of philosophical and humanitarian disciplines of the Institute of Chemical Technologies of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Ukraine, Rubizhne), znu_3@rambler.ru

In search of The All: labyrinths of nonlinearity

In the proposed research it is emphasized that for cognition of virtual reality it is necessary to concentrate on the nonlinear way of thinking though such interaction has inertness concerning integral vision of the problem (the formation of the hermeneutical circle) and demands syncretical approach with the imperative vector to formation of unity of all processes. It is found out that any part comprises the idea of whole potentially (virtually), i.e. it is certain holographicality, fractality, therefore each fragment comprises all completeness of the whole (in the potentialized state). The attention is put on the fact that such features complicate the search of The All (The Whole) additionally because in the compressed state it is found at different stages of hierarchical structure where it is easy to confuse compressed whole with The Whole itself. It is found out that possible results of such inconsistency cause problems of human virtual self identification.

Keywords: virtual reality, polyontology, being, nonexistence, virtus, nothing.

Журба Н. А., доктор философских наук, заведующий кафедрой философских и гуманитарных дисциплин, Институт химических технологий Восточноукраинского национального университета им. Владимира Дала (Украина, Рубежное), znu_3@rambler.ru

В поисках Единого: лабиринты нелинейности

В предложенном исследовании отмечено, что для познания виртуальной реальности необходимо все же сконцентрироваться на нелинейном способе мышления, хотя такое взаимодействие и имеет инертность относительно целостного видения проблемы (образование герменевтического круга) и требует синкретического подхода с императивным вектором к образованию единства всех процессов. Выявлено, что любая часть потенциально (виртуально) содержит в себе идею целого, т.е. это определенная голографичность, фрактальность, следовательно, каждый фрагмент содержит в себе всю полноту целого (в потенцированном состоянии). Акцентировано внимание на том, что такие особенности дополнительно усложняют поиск Целого (Единого), потому что в свернутом состоянии оно находится на разных этапах иерархической структуры, где легко сплутать свернутое целое с самим Целым. Выявлено, что возможные результаты такой несогласованности обуславливают проблемы виртуальной самоидентификации человека.

Ключевые слова: виртуальная реальность, полионтичность, бытие, небытие, virtus, ничто.

* * *

УДК 248.2+241.513

Жиртуева Н. С., доктор философских наук, заведующая кафедрой гуманитарных, природных и технических дисциплин, Севастопольский факультет морского транспорта Киевской государственной академии водного транспорта им. гетмана П. Конашевича-Сагайдачного (Украина, Севастополь), zhr_nata@bk.ru

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ ПРОСВЕТЛЕНИЯ В МИСТИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЯХ МИРА И ИХ ОСОБЕННОСТИ

Целью статьи является анализ особенностей психопрактики мистических традиций мира. Исследование проводилось с помощью методов компаративного философско-религиоведческого анализа и мировоззренческого плюрализма. Делаются выводы, что характер и виды методов достижения просветленного состояния сознания зависят от решения следующих вопросов: 1) сущность Абсолюта и характер мистического контакта с Ним; 2) соотношение идеального и материального. К подготовительному этапу психопрактики относятся методы дисциплинарного аскетизма и психосоматических упражнений. Дисциплинарный аскетизм приобретает особое значение в мистических и дуалистических мистических традициях, а психосоматические упражнения в холистических и интеграционных традициях. Основными методами мистической психопрактики являются медитативное созерцание и любовь-доверие к Абсолюту. Метод медитативного созерцания Абсолюта является основным в имманентной мистике, а метод любви-доверия к Абсолюту – в трансцендентно-имманентной мистике.

Ключевые слова: метод, мистическая традиция, эгоцентрическое сознание, просветленное сознание, имманентная мистика, трансцендентно-имманентная (антиномичная) мистика, психопрактика, дисциплинарный аскетизм, психосоматические упражнения, медитативное созерцание Абсолюта, Любовь-доверие к Абсолюту.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Всё чаще современные гуманитарные науки обращаются к опыту мистических учений, актуальность исследования которых вызвана кризисными явлениями в материальной и духовной жизни общества. Во все времена мистические традиции являлись квинтэссенцией религиозного опыта преображения человека, качественной трансформации его психической жизни.

Важным направлением в современном религиоведении является компаративное религиоведение, которое направлено на выявление универсальных и индивидуальных особенностей мистических традиций мира с целью создания их универсальной типологии. Одна из моделей типологии предлагает классифицировать мистические традиции по основному методу мистической практики просветления. Так, например, востоковед Е.А. Торчинов выделяет “гностицистские”, “бхактицистские” и “гантрицистские” традиции, а религиозный философ С.Н. Булгаков говорит о мистике интуитивного гнозиса и молитвенной веры. По мнению современного исследователя А.Г. Сафронова, есть четыре группы методов – медитативные практики, психосоматические методы, дыхательные практики и использование психоактивных веществ.

С нашей точки зрения, исследование основных методов мистического просветления имеет не только важное теоретическое, но и практическое значение. В процессе мистической практики происходит постепенный переход от эгоцентрического сознания, сконцентрированного на материальных потребностях низшего Я-Эго человека, к сознанию просветленному, признающему приоритет высшего духовного Я. Вместе с тем, имеются существенные отличия между практикой просветления в разных мистических традициях. Она зависит от способа решения двух вопросов: 1) сущность Абсолюта и характер мистического контакта с Ним; 2) соотношение идеального и материального в мистическом опыте.

Согласно первой позиции выделяют два мистических типа – имманентный и трансцендентно-имманентный. Имманентная мистика утверждает возможность для мистика достичь “слияния” с Абсолютом по сущности. Это путь трансформационных изменений сознания адепта мистической практики и уничтожения представлений о человеческой индивидуальности. Данный тип мистики характерен для “религий чистого опыта”, или “естественных религий”, которые лишены представлений о сверхъестественном Абсолюте. Они воспринимают Абсолют как безличное Чистое Сознание (направления индуизма); Единственное Начало, из которого рождается бытие (даосизм); Пустоту, которая содержит в себе всю полноту бытия (буддизм махаяны).

Трансцендентно-имманентная (антиномичная) мистика характерна для “религий откровения”, или “религий Книги”, которые опираются на идеи монотеизма и креационизма, утверждая принципиальную разнородность Бога и мира, “тварного” и “нетварного”. Только в мистическом акте преодолевается бездна между Творцом и творением: трансцендентный Бог становится

имманентным человеку [3, с. 24]. Это “единение” является антиномичным (от греческ. – “противоречие закона самому себе”). Данный тип мистики утверждает возможность “объединения” с Абсолютом не по сущности, а по благодати. В этом случае цель мистической практики достигается путем преобразования человеческой личности по образу и подобию Божественной Личности.

Согласно второй позиции следует выделять несколько видов традиций, которые формируются внутри двух мистических типов. Монистическая традиция утверждает реальность только идеального начала, а материальное считает иллюзорным. Дуалистическая традиция признает реальность материального, однако утверждает его неполноценность, в результате чего стремятся к отделению идеального от материального. Интеграционная мистическая традиция сакрализует материальное начало, вовлекает его в мистическую практику, и уничтожает противостояние идеального и материального путём их объединения. Плюралистическим можно считать учение, которое отрицает существование постоянных материальной и духовной субстанций, и утверждает, что бытие состоит из множества первоэлементов. Холистической является мистическая традиция, которая утверждает существование Абсолютной не двойственной реальности, в которой не существует отдельных идеального и материального начал.

Основной целью мистической практики является постепенное освобождение всех сфер психической жизни человека – тела, воли, чувств, разума – от господства Я Эго. Психопрактику можно разделить на два этапа – подготовительный и основной. К первому относятся дисциплинарный аскетизм и психосоматические упражнения.

Аскетизм (от греческ. “тот, кто выполняет упражнения”, “отшельник”) имеет два основных значения. Первое предполагает “дисциплину тела ради какой-то высшей цели”, а второе связано с недоверием телу, “не с тренировкой тела, а с его разрушением или же полным отрицанием его значения” [9, с. 59]. Метод дисциплинарного аскетизма направлен на работу с волевой сферой человека: путем разнообразных упражнений адепт стремится преодолеть зависимость от Эго и его страстей. К основным формам дисциплинарного аскетизма относятся следующие: затворничество, безбрачие, бедность, пост, разнообразные виды молчания, ограничения в передвижении, психологический аскетизм (добровольное переживание неприятных психических состояний). Эти формы, в той или другой комбинации, встречаются во всех мистических традициях.

Особенное значение метод дисциплинарного аскетизма приобретает в монистических и дуалистических традициях. Они разработывают достаточно суровые средства борьбы с телесными и душевными страстями, а единение считают наилучшим условием для достижения просветления. Очень часто формируется пренебрежительное отношение к телу и его природным потребностям. Мусульманские аскеты говорили: “Привыкшему к объятиям женщин не будет блага”. “Мир – это черт, созданный Богом в проклятие, для того, чтоб навечно был от него вдали, – чёрт, годный лишь на то, чтоб подвергаться соблазну и соблазнять, подвергаться порче и портить” [1, с. 82, 121].

Однако представители холистических и интеграционных традиций утверждают, что аскетизм как метод не должен быть самоцелью. Существует опасность абсолютизировать борьбу со страстями, в результате чего сама борьба превращается в страсть. Подчеркивается, что не должно быть насилия над природой человека: нерешенные желания переходят в подсознание и становятся причиной психических заболеваний. Желания не следует отрицать, их просто необходимо держать под контролем и в дальнейшем трансформировать.

Неслучайно многие мистики критиковали практику уединения и аناхоретства. Суфий Накшбанди отмечал: “Наш путь к Нему (Богу) – взаимное общение, но не отшельничество, в отшельничестве – слава, а в славе – погибель. Добрые же дела обнаруживаются только в собрании людей, общество же людей заключается во взаимном содружестве, основанном на условии не делать друг другу того, что воспрещено” [6, с. 155]. Индийский мистик Шри Рамана Махарши говорил, что “уединение определяется направлением ума: человек, привязанный к мирским желаниям, не может достичь уединения, где бы он ни был, а непривязанный всегда пребывает в уединении” [2, с. 189, 190].

Именно поэтому Т. Андре считает аскетизм “чистым безвозвратным уходом”, с “заботой только о собственном спасении отшельника”. Только второй путь, который сопровождается “возвратом и разъяснением ответа, даёт всему обществу шанс на выживание и развитие” [1, с. 8].

Метод психосоматических упражнений (от греческ. “взаимосвязь тела и души”) связан с активным использованием соматического (телесного) фактора во время мистической практики. Известно, что психика человека проецируется на его физическое тело в виде особенностей конституции. Верным является также обратный тезис: если влиять на тело определенными средствами, можно оказать существенное влияние на психическую жизнь.

К основным психосоматическим упражнениям можно отнести: статические позы, специальные движения, упражнения для правильного дыхания, диеты, ганцы, пение, сексуальную практику и тому подобное. В монистических и дуалистических традициях спектр психосоматических упражнений ограничен. Преимущественно используются статические позы, специальные движения, упражнения для дыхания (например, асана и пранаяма в системе раджа-йоги).

Особенное значение этот метод приобретает в холистических и интеграционных мистических традициях. Например, тантризм и даосизм для пробуждения “чакр” и “киноварных полей” используют разнообразные диеты, упражнения для дыхания, гимнастику, сексуальные практики, которые сопровождаются массажем и употреблением природных лекарственных средств. В православном исихазме находим учение о существовании “тварных” и “нетварных” энергий. Если первые представляют собой энергии материального мира, то вторые являются носителями божественной благодатной силы, с помощью которой Бог проявляет себя в мире. Мистик должен наладить постоянный контакт с Богом – синергию, во время которой происходит согласованное взаимодействие “тварных” и “нетварных” энергий.

В некоторых мистических традициях психосоматические упражнения используются для достижения экзотических состояний, которые способствуют активизации деятельности правого полушария мозга (например, суфизм, католическая мистика). Другие учения категорически запрещают подобные состояния (православная мистика).

Однако основными методами психопрактики все мистические традиции признают медитативное созерцание и любовь–доверие к Абсолюту. Но их практика имеет существенные различия в двух типах мистики.

Относительно термина “медитация” (от латинского “размышлять”, “раздумывать”) отметим, что его не корректно использовать в контексте восточных психопрактик, которые приводят к уничтожению любой деятельности разума. Более подходящим является такое понятие как “медитативное созерцание”.

Медитативное созерцание Абсолюта как метод борьбы с эгоцентрическим сознанием является главным в имманентных мистических традициях, стремящихся к уничтожению индивидуальности. По мнению индуистского мистика Шри Рамани Махарши, мудрецом есть тот, кто уничтожил Эго, отождествляющее форму тела с Я, и стал “бесформенным Бытием–Сознанием” [2, с. 37].

Для обычного человека характерны три состояния сознания: активность, сон со сновидениями, сон без сновидений. Они отличаются деятельностью разума, наполненного мыслями низшего Я–Эго. Однако существует четвертое состояние сознания, которое всегда свободно от Эго – созерцание. Оно является “чистым осознанием”. Если ум “захватывает вещи и делает из них передний план, а всё прочее становится фоном”, то медитативное созерцание, наоборот, делает мир фоном, а само сознание – передним планом” [5, с. 300]. Ошо Раджниш называет обязательные условия медитации: расслабленное состояние; наблюдение с расслабленной осознанностью за тем, что продолжает происходить; отсутствие суждений и оценок [11, с. 27–28]. Созерцание направляет человека к бытию в настоящем времени – здесь и сейчас.

Когда человек живёт в настоящем, он освобождается от груза своего прошлого, потому что его изменить уже невозможно. Он осознает, что не следует также слишком беспокоиться о будущем, особенно планировать его. Медитативное созерцание направлено на преодоление всех привязанностей Эго и порожденных ими страхов.

Имманентная мистика разработала большое разнообразие практик созерцания, среди которых самые известные – дхьяна, вичара, сатипаттхана, випассана. Искусство созерцания подразумевает несколько этапов: очищение, концентрация, низшая медитация, высшая медитация.

Этап очищения (“шила” в буддизме, “яма” и “нияма” в учении раджа-йоги) предполагает постепенное уничтожение всего того, что может стать препятствием для процесса медитации, а также постоянный самоконтроль. Внимание уделяется условиям, при которых происходит медитативное созерцание, например, месту его проведения, окружающей обстановке в целом.

Считается, что без этого подготовительного этапа невозможно перейти к концентрации. Сама по себе кон-

центрация “не несёт ни этической, ни духовной ценности и не требует специального времени, места и позы для своего выполнения”. Её основной признак – развитие полной однонаправленности мысли, умение фокусировать своё внимание на определённом объекте [14, с.22].

После овладения искусством концентрации возможным становится переход к этапу низшей медитации, которая предполагает работу с понятийным аппаратом. Это могут быть размышления над основными философскими категориями и проблемами. Используя современный язык, концентрация и низшая медитация помогают человеку настроиться на необходимый уровень информационного поля. Мы все имеем представление о концентрации и низшей медитации, поскольку каждый человек способен, забыв о своих ежедневных заботах, углубиться в созерцание непревзойденной красоты природы, слушать чарующие звуки, растворяться в танце. Русский философ И.А. Ильин писал о важности выбора объекта созерцания. По его мнению, “медитация является сосредоточенным и целостным погружением души в какое-нибудь жизненное содержание... Каждое произведение искусства есть предложенная людям медитация; читатель, читая, медитирует той святостью и мудростью или – греховностью и мерзостью, которые художественно осуществились и развернулись в читаемом произведении” [Ильин 1991, 18].

Однако концентрация и низшая медитация не могут способствовать качественной трансформации сознания, потому что привязаны к миру форм. Непосредственное мистическое познание происходит только путем высшей медитации, которая проникает в сущностную природу вселенной и преодолевает материальное.

Достижение её предполагает постепенный переход от концентрации к дхьяне (дхиане) которая характеризуется высшей степенью фокусирования на объекте с целью погружения и дальнейшего полного освобождения от него: постепенно осуществляется прохождение через восемь уровней дхианы [4, с. 35–41]. Далее начинается самое сложное: через полноту внимания (сатипаттхана) проникновение в суть (випассана). Выделяются четыре вида полноты внимания: фокусировка потока сознания на теле, чувствах, мыслях и уме. Полнота внимания предполагает не просто развитие предельного сосредоточения, а, прежде всего, способности адепта мистической практики отстранённо наблюдать за разнообразными объектами, в результате чего формируется “сознание свидетеля”. Випассана начинается с того момента, когда сатипаттхана уже может существовать сама по себе, и переходит к практике постижения, когда созерцающий ум и объект созерцания появляются вместе в неразрывной последовательности. “Начало печочки инсайтов – постижений ума, познающего самого себя, – заканчивается стоянием нирваны” [4, с.42–46].

Конечную цель медитативной практики К.Хемфрис называет “утонченным чувством соединения с Реальностью, Духовным поглощением и познанием природы идеала человека” [14, с. 24]. В одних мистических традициях она достигается с помощью дхьяны, которая приводит к состоянию самадхи(традиции индуизма), в других – путём полноты внимания, который завершается в нирване, нироджеили сатори(буддийские традиции). По мнению Д.Голмена, тот, кто овладел искус-

вом обоих путей, перестает быть сторонником какого-то одного, потому что в конце различия между ними уничтожаются [4, с. 62].

Трансцендентно-имманентная мистика наделяет понятия “концентрация” и “медитация” совсем другим значением. Уже в трудах западных Отцов Церкви Тертуллиана, Климента Александрийского, блаженного Иеронима, Аврелия Августина медитацию называют “созерцанием”, “благочестивым рассуждением” “осмыслением”, “подготовкой”, “упражнением”. Утверждается необходимость развития концентрации, потому что невнимательность способствует многим грехам. Различают концентрацию двух видов: пассивную и активную. Во время активной концентрации внимание удерживается через интерес, который вызывается, например, с помощью красоты богослужения. В отличие от неё, пассивная концентрация находит своё выражение в уничтожении лишних мыслей и образов. В трансцендентно-имманентной мистике медитация, во-первых, не является основным методом практики, а, во-вторых, исключает образность или мечтательность.

Основным методом борьбы с эгоцентрическим сознанием в трансцендентно-имманентной мистике является безусловная любовь и доверие к Абсолюту. Человеку предлагается путь морального преобразования по образу и подобию абсолютной божественной Личности через развитие высших духовных качеств – веры и любви, из которых рождается молитва. Это, по выражению Исаака Сирина, “всякая беседа (с Богом), совершаемая втайне (внутренно), всякое помышление доброго ума о Боге, всякое размышление о духовном” [10, с.231]. Искусство молитвы подразумевает несколько этапов: очищение, концентрация, низшая молитва, высшая молитва.

Эгоцентрическое сознание способно родить только эгоистичную, собственническую любовь со многими условиями. В этих отношениях кто-то кого-то обязательно использует – сексуально, интеллектуально, материально. На глубинном уровне все чувства человека вызваны страхом не удовлетворить свои желания или же вообще потерять объект наслаждения. Абрахам Маслоу называет такую любовь “дефицитарной” (Д-любовью), потому что она основывается на стремлении получить то, чего человеку не достает – самоуважение, секс, общение и тому подобное. Она существует в большом разнообразии чувственных форм: любовь-эрос, любовь-прагма, любовь-людус, любовь-манья.

Страдания могут подтолкнуть человека к низшей (просительной) молитве, которая ещё лишена любви и доверия. Несовершенная молитва может стать началом мистического пути при условии признания человеком собственного несовершенства и самого искреннего покаяния, которое выполняет роль очищения. Только в чистом от страстей сердце может родиться высшая молитва, от чувств безграничной любви и доверия к Абсолюту, искренней благодарности за дар бытия.

Основой трансцендентно-имманентной мистической практики является утверждение, что Бог есть Любовь, что из Любви рождено бытие и Любовью бытие преисполнено. Наивысшей формой любви утверждается любовь к Богу-Творцу, порождающая любовь к творению. Такая любовь видит в каждом человеке его истинное, духовное Я как образ и подобие Абсолюта, и стремится

к глобальному объединению людей через осознание их единства. Таким образом, мистическая любовь требует отречения от своего ограниченного Я-Эго. По выражению суфия Сари ас-Сахати “любовь между двумя несовершенна, пока один, говоря о другом, употребляет “я” [1, с. 211].

Признаком истинной любви является её безусловность. Суфий Муазра-Рази говорил, что “подлинная любовь не умньшается из-за жестокости Возлюбленного и не увеличивается из-за Его милости, всегда оставаясь одной и той же” [8, с.105]. В результате мистической практики происходит постепенная трансформация чувственной любви-эроса в духовную любовь-агапе. По мнению А.Маслоу, это любовь “бытийная” (Б-любовь), потому что является любовью к бытию другого. Она основывается на осознании ценности человеческой личности, без всякого желания использовать её.

Из безграничной любви к Абсолюту рождается и безграничное доверие к Нему. Если ранее человека страшило его неизвестное будущее, то теперь он понимает, что желания Эго не стоит учитывать, даже если жизненные испытания несут неприятности для него. Высшая молитва лишена просьбы, потому что, по мнению ал Бистами “Бог знает всё, в чём я нуждаюсь, потому я никогда не молюсь – ведь это невероятно глупо! Что говорить Ему? Он и так всё знает. Если же я скажу что-либо, что Ему известно, это будет просто глупо... Поэтому я просто никогда ни о чём не беспокоюсь. Чего бы мне не понадобилось – Он даёт” [6, с. 114].

Православный исихазм, создавший искусство “разумно-сердечной молитвы”, учит, что истинная молитва является чистым созерцанием Бога в тишине сердца. Также и суфии говорят: “Истина была помещена в центр твоего сердца, она доверена тебе Богом для сохранения. Она становится проявляемой благодаря подлинному раскаянию и настоящему усилию. Её красота озаряет поверхность (сердца), когда ты помнишь о Боге и предаёшься зикру. На первых стадиях ты произносишь имя Божье языком; затем, когда оживает сердце, ты произносишь его внутренне, сердцем” [8, с. 59].

Трансцендентно-имманентная мистика – это мистика “союза любви”, который предполагает участие двух личностей – совершенной (божественной) и несовершенной (человеческой), между которыми налаживается синергичная связь.

Особенность метода любви-доверия в имманентной мистике связана с отрицанием трансцендентного Абсолюта: “Не обманывайте себя, воображая первопричиной какого-то Бога вне вас. Ваш исток – внутри. Отдайте себя ему”. Поэтому, по мнению, Шри РаманыМахарши, “Любовь подразумевает любовь человека к себе, своему собственному Я” [2, с.127, 129].

Здесь возможны два варианта любовного отношения к Абсолюту. В первом случае избирается путь просветления через осознание сущности истинного Я, и любовь приобретает форму неэмоционального сочувствия к тем, кто ещё живет иллюзией и не избавился от неё. Это любящая доброта-метта (направления буддизма махаяны и ваджраяны, а также некоторые направления индуисткой йоги). Второй путь подразумевает эмоциональную отдачу и служение, которые иногда граничат с

эротической экзальтацией (индуистская бхакти-йога, гантризм).

Если в монистических и дуалистических традициях любовь направляется исключительно на духовный Абсолют, но в холистических и интеграционных традициях любовь объёмлет весь мир, потому что не существует различий между абсолютным и феноменальным бытием. Мистику предлагается просто войти в пространство любви, чтобы самому стать любовью.

Таким образом, в статье на основе методов сравнительного философско-религиоведческого анализа и мировоззренческого плюрализма проводится исследование особенностей мистической практики просветления. Выделяются четыре метода мистической психопрактики: дисциплинарный аскетизм, психосоматические упражнения, медитативное созерцание Абсолюта, любовь-доверие к Абсолюту. Делаются выводы, что их характер зависит от способа решения вопросов: 1) сущность Абсолюта и характер мистического контакта с Ним; 2) соотношение идеального и материального бытия.

К подготовительному этапу мистической практики просветления относятся методы дисциплинарного аскетизма и психосоматических упражнений. Дисциплинарный аскетизм приобретает особое значение в монистических и дуалистических мистических традициях. Психосоматические упражнения играют значительную роль в холистических и интеграционных традициях.

Основными методами мистической психопрактики являются медитативное созерцание и любовь-доверие к Абсолюту. Метод медитативного созерцания Абсолюта является основным в имманентной мистике, стремящейся к уничтожению индивидуальности. В трансцендентно-имманентной мистике используется только концентрация и низшая медитация, запрещаются все виды образности.

Основным методом трансцендентно-имманентной мистической психопрактики является любовь-доверие к Абсолюту, сохраняющая дистанцию между двумя личностями – несовершенной человеческой и совершенной Божественной. В имманентной мистике любовь-доверие к Абсолюту приобретает формы поклонения духовному Я человека, сочувствия или служения всем непросветленным.

Список использованных источников

1. Андре Тор. Исламские мистики / Андре Тор; [пер. с нем. В.Г.Ноткиной]. – СПб: Евразия, 2003. – 240 с.
2. Будь тем, кто ты есть! Наставления Шри РаманыМахарши / [сост. Д.Годман; пер. с англ. О.М.Могилевера]. – М. – Тируваннамаля: Изд-во К.Кравчука. – Шри Раманапрам, 2002. – 351 с.
3. Булаков С.Н. Свет псевчерный: Созерцания и умозрения / Сергей Николаевич Булаков. – М.: Республика, 1994. – 415 с.
4. Голмен Д. Многообразие медитативного опыта. От Каббалы до трансмедитации / Дэниел Голмен; [пер. с англ.]. – К.: “София”, 1993. – 137 с.
5. Рам Дасс. Зерно на мельницу / Рам Дасс // Лилли Дж. Центр циклаона. Рам Дасс. Зерно на мельницу; [пер. И.Старых]. – К.: “София”, 1993. – С. 183–319.
6. Зеркало совершенства: истории странствующих суфиев. (Идрис Шах.История дервишей) / [пер. В.Максимов]. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2004. – 400 с.
7. Ильин И.А. О тьме и просветлении. Книга художественной критики: Бунин. Ремизов. Шмелёв / Иван Александрович Ильин. – М.: Скифы, 1991. – 216 с.
8. Из реки речений: Высказывания суфийских наставников / [сост. и пер. Л.Тираспольского]. – М.: Амрита-Русь, 2004. – 160 с.
9. Ларионова М.Г. Дисциплинарный аскетизм в мировых ре-

лигиях / М.Г. Ларионова // Религиоведение. – 2004. – № 3. – С. 58–74.

10. Лосский Вл. Догматическое богословие // Мистическое богословие / В.Лосский. – К.: “Путь к истине”, 1991. – С. 261–335.

11. Ошо Р. Медитация – первая и последняя свобода / Ошо; [ред. и пер. Свами Виг Прайс]. – М.: “Нирвана”, 2000. – 320 с.

12. Сафронов А.Г. Религиозные психопрактики в истории культуры: монография / Андрей Григорьевич Сафронов. – Х.: ХГАК, 2004. – 304 с.

13. Торчинов Е.А. Религии мира: опыт запредельного. Психотехника и трансперсональные состояния. (1.160 kb). [Электронный ресурс] / Евгений Александрович Торчинов. – СПб.: Центр “Петербургское востоковедение”, 1998. – Библиоска Фонда содействия развитию психической культуры (Киев). – Режим доступа к библиотеке: <http://psylib.org.ua/books/torch01/index.htm>

14. Хемфрейс К. Концентрация и медитация // Хемфрейс К. Концентрация и медитация. Тулку Т. Ринпоче. Жест равновесия / КристмасХемфрейс. – К.: “REFL-book”, 1994. – С. 7–167.

References

1. Andre Tor. Islamskie mistiki / Andre Tor; [per. s nem. V.G.Notkinoy]. – SPb: Evraziya, 2003. – 240 s.
 2. Bud tem, kto ty est! Nastavleniya Shri Ramany Makharshi / [sost. D.Godman; per. s ang. O.M.Mogilevera]. – M. – Tiruvannamalay: Izd-vo K.Kravchuka. – Shri Ramanashram, 2002. – 351 s.
 3. Bulgakov S.N. Svet nevescherniy: Soxertsaniya i umozreniya / Sergey Nikolavich Bulgakov. – M.: Respublika, 1994. – 415 s.
 4. Golmen D. Mnogoobrazie meditativnogo opyta. Ot Kabbaly do transmeditatsii / Deniel Golmen; [per. s ang.]. – K.: “Sofiya”, 1993. – 137 s.
 5. Ram Dass. Zerno na melnitsu / Ram Dass // Lilli Lzh. Tsentrtseklona. Ram Dass. Zerno na melnitsu; [per. I.Starykh]. – K.: “Sofiya”, 1993. – S. 183–319.
 6. Zerkalo sovrshenstva: istorii stranstvuyushchikh sufiev. (Idris Shakh. Istori dervishey) / [per. V.Maksimov]. – M.: Izd-vo EKSMO, 2004. – 400 s.
 7. Ilin I.A. O tme i prosvetlenii. Kniga khudozhestvennoy kritiki: Bunin. Remizov. Shmelev / Ivan Aleksandrovich Ilin. – M.: Skify, 1991. – 216 s.
 8. Iz reki recheniy: Viskazivaniya sufyskikh nastavnikov / [sost. i per. L.Tiraspol'skogo]. – M.: Amrita-Rus, 2004. – 160 s.
 9. Larionova M.G. Distiplinarnyy asketizm v mirovikh religiyakh / M.G.Larionova // Religiovedenie. – 2004. – № 3. – S. 58–74.
 10. Losskiy V.I. Dogmaticheskoe bogoslovie // Mistichestskoe bogoslovie / V.Losskiy. – K.: “Put k istine”, 1991. – S.261–335.
 11. Osho R. Meditatsiya – pervaya i poslednyaya svoboda / Osho; [red. i per. Svami Vit Prayas]. – M.: “Nirvana”, 2000. – 320 s.
 12. Safronov A.G. Religioznie psikhopraktiki v istorii kultury: monografiya / Andrey Grigorevich Safronov. – Kh.: KhGAK, 2004. – 304 s.
 13. Torchinov E.A. Religii mira: opyt zapredelnogo. Psikhotehnika i transpersonalnye sostoyaniya. (1.160 kb). [Elektronnyy resurs] / Evgeniy Aleksandrovich Torchinov. – SPb.: Tsentr “Peterburskoe vostokovedenie”, 1998. – Biblioteka Fonda soдейstviya razvitiyu psikhicheskoy kultury (Kiev). – Rexhim dostupa k bibliotke: <http://psylib.org.ua/books/torch01/index.htm>
 14. Khemfрейs K. Kontsentratsiya i meditatsiya // Khemfрейs K. Kontsentratsiya i meditatsiya. Tulku T. Rinpoche. Zhest ravnovesiya / Kristmas Khemfрейs. – K.: “REFL-book”, 1994. – S. 7–167.
- Zhirtueva N. S., Doctor of Philosophy, the head of humanitarian, natural and technological sciences department of Kyiv State Maritime Academy named after hetman Petro Konashevich Sahaydachniy (Ukraine, Sevastopol). zhr_nata@bk.ru**
- Basic methods of enlightenment in the world mystic traditions and its peculiarities**
- The aim of the article is the analysis of peculiarities of psychopractice in mystic traditions of the world. For the reason of methods of comparative analysis based on philosophical and religious studies and world-view pluralism it comes to the conclusion that the character and types of methods of achievement of enlightened consciousness depends on the ways of problem solution: 1) the essence of the Absolute and the character of mystic contact with It; 2) the correlation of ideal and material being. The methods of disciplinary asceticism and psychosomatic exercises, intended for body and will of adherent are applied to the preparatory stage of mystic practice. Disciplinary asceticism takes a great importance in monistic and dualistic mystic traditions; psychosomatic exercises – in holistic and integrative traditions. The basic methods of mystic psychopractice are meditative contemplation and love-trust to the Absolute. The method of meditative contemplation of the Absolute is basic in imma-*

ment mystics; the method of love-trust to the Absolute in the transcendental immanent mystics.

Keywords: method, mystic tradition, egocentric consciousness, enlightened consciousness, immanent mystics, transcendental immanent mystics (antinomical), psychopractice, disciplinary asceticism, psychosomatic exercises, meditative contemplation to the Absolute, love-trust to the Absolute.

Жиртуса Н. С., доктор філософських наук, завідувач кафедрою гуманітарних, природничих та технічних дисциплін, Севастопольський факультет морського транспорту Київської державної академії водного транспорту ім. гетьмана П. Конашевича Сагайдачного (Україна, Севастополь), zhr_nata@bk.ru

Основні методи просвітлення в містичних традиціях світу та їх особливості

Метою статті постає аналіз особливостей психопрактики містичних традицій світу. Дослідження проводилося за допомогою методів компаративного філософського реалістичного аналізу та світоглядного плюралізму. Зроблено висновки, що характер та види методів досягнення просвітленого стану свідомості залежать від вирішення наступних питань: 1) сутність Абсолюту та характер містичного контакту з Ним; 2) співвідношення ідеального та матеріального. До підготовчого етапу психопрактики відносяться методи дисциплінарного аскетизму та психосоматичних вправ. Дисциплінарний аскетизм набуває особливого значення у моністичних та дуалістичних містичних традиціях, а психосоматичні вправи в хоїстичних та інтеграційних традиціях. Основними методами містичної психопрактики є медитативне споглядання та любов довіри до Абсолюту. Метод медитативного споглядання Абсолюту постає основним в іманентній містиці, а метод любові довіри до Абсолюту – в трансцендентно іманентній містиці.

Ключові слова: метод, містична традиція, егоцентрична свідомість, просвітлена свідомість, іманентна містика, трансцендентно іманентна (антіномічна) містика, психопрактика, дисциплінарний аскетизм, психосоматичні вправи, медитативне споглядання Абсолюту, любов довіри до Абсолюту.

* * *

УДК 323.21

Шедяков В. Е.

доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук, незалежний дослідник (Україна, Київ), shedyakov@mail.ru

СООТНОШЕНИЕ ФАКТОРОВ СОЦИОГЕНЕЗА

Рассмотрены особенности, возможности и ограничения действия различных факторов социогенеза под воздействием традиционного, современного и постмодерного состояния культуры. Проанализировано формирование под влиянием базовых ценностно-смысловых комплексов и соотношение между субъективными и объективными, рациональными и иррациональными факторами осуществления культурно-цивилизационными мирами исторических Выборов. Духовные и материальные ценности цивилизации рассмотрены как основное содержание культуры. Их развитие проанализировано как показатель состояния культурно-цивилизационного мира: а место человека (прежде всего, качество и продолжительность жизни, права и возможности творческой реализации каждого), с одной стороны, сохранение и нарацывание признаков цивилизованности как основное критерии прогресса. Применительно к чертам активного меньшинства социума изучены характеристики субъективности общественных трансформаций. С этих позиций рассмотрены содержание регулятивных воздействий управленческой элиты, ее адекватности стоящим перед обществом задачам.

Ключевые слова: ценностно-смысловые комплексы, культура, социогенез.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Многослойность и контрастность бытия по-разному складываются в пути социогенеза, за которыми проступают очертания процессов, зигзудущихся на сочетании архаического уровня социальности (фольклор, этноосмысление, религиозные отличия) с осевыми (опосредование миропонимания великим священнокинижисмом и отнесением себя к одному из культурно-цивилизационных миров), модерными и постмодерными моделями. Скользящие сочетания хаоса и порядка даруют всё новые комбинации состояний и диапазоны возможностей развития Украины [1–5]. В этой ситуации задача статьи – характеристика возможностей сорезо-

нирования рациональных и внерациональных, субъективных и объективных факторов осуществления социального генезиса.

Активное направленное изучение социогенеза велось с момента выделения науки о формировании и развитии общества, накапливая потенциал знания о возможном и неотвратимом, помогая видеть и использовать шансы. Соотношение рациональных и иррациональных, объективных и субъективных факторов социогенеза воспринималось неоднозначно. Под влиянием религиозного истолкования картины мира в контексте божественного предначертания и предопределенности человеческой активности рассматривалось соотношение закономерного и случайного. Вместе с тем, если в рациональном начале часто выделялись целенаправленность и сознательность, а в его результатах – отражение закономерности, то с иррациональным связывались случайность, отклонение от “столбовой дороги истории”.

Длительное время, например, достаточно распространенным был подход, в соответствии с которым миф на заре истории заменяет познание, даруя иллюзорные представления (см., например, [6, с. 521]). Однако исследователи были вынуждены констатировать, что “логос не устранил мифа, а лишь ограничивал сферу его действия. Рациональное мышление и его продукты, возникнув, не смогли заменить мифа, и это свидетельствовало о том, что оба явления отвечали нуждам общества, удовлетворяли определенные жизненные потребности человека” [7, с. 25; 8–11]. С развитием же общественной практики (в том числе – интеллектуальной) наука создает предпосылки для рационального освоения действительности. Однако, вплоть до Нового времени, наполнение духовностью связывается, по преимуществу, с религиозными практиками. Впрочем, соотношение разума и веры, науки и культуры, возможности целенаправленного влияния на течение исторического процесса, закономерности социального времени, роль объективного и субъективного, рационального и иррационального факторов социогенеза, по-разному раскрывались адсптами разных подходов, например, энциклопедистами, сторонниками шотландской школы и классической немецкой философии. И.Кант, рассматривая нравственность как детерминанту человеческой деятельности, предельно четко выявил качественное различие культуры интеллектуальной и духовной. В свою очередь, для Г.В.Ф. Гегеля все проявления духа – это лишь виды знания. Позднейшие исследования Л.фон Мизеса, А.Ф. фон Хайека, М.Вебера и К.Поппера дополнительно привлекли внимание к роли нравственности и традиций в истории. И при противопоставлении Г.Риккертом надисторической ценности индивидуализирующего метода “наук о культуре” принятым методам научного поиска, открывается перспектива внерациональных путей освоения мира.

В наше время в изучении факторов и процесса социогенеза весьма преуспели, в частности, такие исследователи, как В.П. Андрущенко, В.П. Бех, В.А. Вазюлин, В.В. Василькова, И.Н. Барыгин, Л.Г. Бурмистрова, В.М. Быченок, А.Г. Зарубин, В.Ж. Келле, М.Я. Ковальзон, А.И. Кравченко, П.В. Романов, С.Н. Труфанов, И.В. Черникова,

В.Ю. Черных, В.П. Фофанов, И.П. Яковлев, Е.Р. Ярская–Смирнова.

История выработала некоторые не всегда очевидные закономерности течения процессов, в которые мы вступаем. Их учет необходим для успешного использования ресурсной базы, для организации воздействия с целью как стабилизации и развития устраивающих тенденций, так и трансформации (локализации, ликвидации, переклочки) нежелательных трендов. Причем в существенной степени, по общему правилу, знание их может с лихвой компенсировать отсутствие полноты информации. Вместе с тем, мы живем в период кардинальных трансформаций общества, всей ойкумены, их перехода в иное качество – что дарует шанс осознать некоторые закономерности мира, уточнить представления о своем месте в нем. По известному мнению, “только в так называемых переходных эпохах можно опытному уху подслушать таинственный рост истории” [12, с. 315].

Социогенез включает в себя качественно различные процессы взаимодействия: в диапазоне от гармоничного взаимоусиления вплоть до противоречий разной силы и непродолимости – разнообразных факторов; каждому из них присущи свои специфические внутренние закономерности развития – прогнозируемые и непрогнозируемые; стихийные и целенаправленные; уникальные и стандартные; случайные и закономерные; нсуправляемые, самоуправляемые и управляемые; циклично-волнообразные и нсобратимо-поступательные (как прогрессивные, так и регрессивные). При этом разветвление культурно-цивилизационных миров под влиянием их ценностно-смысловых комплексов разнообразные периоды своего развития. В них разные исследовательские школы выделяют, в соответствии со своими подходами и научными задачами, различные этапы, фазы, ритмы, волны и циклы. Вместе с тем, подъём значения субъективных и иррациональных начал исторического процесса заставляет заново переосмыслить их роль как в осуществлении потенциала, так и в осуществлении влияния на него [13–17].

Процессуальность постсовременной реальности, безусловно, очень сложна, попытки насильственно ее унифицировать, втиснуть в прокрустово ложе норм и стандартов какой-либо одной цивилизации заведомо обречены на бесплодность. Зачастую, идейная стойкость, наличие передового мировоззрения и прогрессивных убеждений, осознанность интересов акторов исторического процесса оказывается столь же значимым параметром общественных трансформаций, как и обостренность чувств части социума, импульсивность и впечатлительность. Возможность и умение ощущения (и предвосхищения) логики происходящего, отзывчивость на назревшие общественные запросы и потребности позволяет состыковывать формы реализации фундаментальных и актуальных пластов социальной практики, опираться на объективные и субъективные предпосылки изменений, сочетать воздействие рациональных и иррациональных факторов. Кстати, Д.Конвей, предложивший в 1970 г. автомат-игру “Жизнь” (имитация возникновения – роста – распада и перерождения популяций) признавал определяющее влияние на него идей Г.Гессе (см. эссе “Мысли об “Идиоте” Достоевского”, романы “Степной волк”, “Игра в бисер”). Вопрос о границах возможного и целесообразного управления

становится решающим: иной подход грозит обернуться чередой личных несчастий и общественных бедствий. Автоматы координации и самоуправления в неявном виде содержатся в самой социокультурной структуре, а вовсе не имплантированы в нее неким демиургом насильно. Управление вообще неотделимо от системы и никакая бригада менеджеров не является сепаратным блоком управления. При взаимодействии в структуре культурно-цивилизационного мира тысяч индивидов происходит спонтанная самоорганизация, самонастройка и самосохранение порядков, традиций, ценностей и смыслов, осознать которые во всей полноте немислимо и сверхзадача которых – воспроизводство и восхождение целостности. Социокультурная целостность потому и выживает, что ни при каких обстоятельствах нельзя контролировать её полностью и централизовано. Это, впрочем, совсем не отрицает пользы от применения ресурсной базы и планирования, и управления, и централизации, наряду с самоуправлением и децентрализацией. Вместе с тем, ограничиваются возможности эффективного государственного вмешательства в частную жизнь, определяются грани публично-приватного сотрудничества в реализации исторических процессов.

Выделение самостоятельных первичных ценностно-смысловых комплексов отдельных культурно-цивилизационных миров было зафиксировано, в первую очередь, в “освоение” время с развитым формообразованисмом и воплощением в сакральных текстах особенностей своего мировосприятия, выделением фольклора, языка, этноосмысления, религиозных отличий, что дало возможности уже не на племенном, трайбалистском уровне, а на более общих основаниях разграничивать своих и не-своих. В этой ситуации в эволюции растет роль факторов неэкономических, прогресс осуществляется не столько стадийно (диахронно), сколько синхронно, привычные классовые антагонизмы часто подчиняются, дополняются и замещаются иными: социальными, этническими, религиозными. Так, например, подмечено, что раскрытие природы мифа – не столько в объяснении при его помощи природы, сколько в переносе в обобщенном виде на природу и весь космос чисто человеческих отношений в определенный период человеческой истории [18–19]. Соответственно, у Ф.Х. Кессиди сущность “мифов не в объяснении, а в объективировании субъективного (коллективно-бессознательного) переживания и впечатления, при котором порождения фантазии, как результат этого объективирования, принимаются за подлинную реальность внешнего мира” [20, с. 44; 21–24].

Присвоение объектов прошлого труда становится и освоением культурного поля в целом, приращением всей социальной ткани. Этот процесс волнообразного (спиралевидного) развития социальности суть циклов развития культурно-цивилизационных миров. Так реализуется соотношение устойчивости и изменчивости, цивилизации и личности. При этом системность влияния на человека культуры, ценностно-смысловых комплексов, вовсе не противоречит их обособленному развитию. Так, например, этапы разделения деятельности разграничили в самом общем делении культуры: на духовную и материальную – духовное рассматривается как нематериальное. Кроме того, все большее значение приобретает деление на культуру научную и художест-

вснну, а также научно–гуманитарную, в том числе обществоведческую, и научно–естественную, обладающие спецификами методологии и ресурсной базы. Интеллектуальная культура (и одно из ее высших воплощений – культура научная) сегодня – не просто феномен культуры. Именно состояние научно–интеллектуального потенциала становится мощнейшим фактором жизни общества, партнерства и конкуренции культурно–цивилизационных миров. А информационная конкуренция, в свою очередь, выступает определяющим результатом условием их диалога. Художественная культура относится к духовной, которая зиждется не на знаниях, а на ценностях, в которых нуждается человек как общественное существо, она эстетически окрашена и пронизана нравственными оценками. В процессе социокультурного антропогенеза “в науке развитие идет за счет постановки и решения все новых проблем... В области духа, напротив, преобладают вечные проблемы, меняются лишь их интерпретации” [8, с. 24–30; 25–27].

Традиции оказываются и генетическим, и историческим законом развития, обеспечивая динамику социогенеза: нормативное – отнюдь не значит вечно устаревшее. Напротив, “если традиция продуктивна, т.е. предполагает достаточно широкие возможности для реализации частных интересов, то наперед заданный ею господствующий образ действий как бы уже воплощает любую возможную рациональность” [28, с. 15]. Если традиции – это и необходимое основание, и обобщение инноваций, то новшества – актуализация и развитие традиций. Отсюда понятен смысл задачи реконструкции цивилизационного обмена: кластеры культур, периоды всплеск цивилизаций различны, а вопросы преемственности и передачи лучшего становятся стратегическими.

Реализация системных качеств ценностно–смысловых комплексов и демонстрация их значения в жизни и развитии социума впервые в человеческой истории было продемонстрировано в *традиционном обществе*. Традиционное общество предполагает социальную однородность, геоприродные алгоритмы, интегрированность государства. Традиционализм означал доминирование аграрного ручного труда, внеэкономического принуждения, натурального хозяйства и простого товарного производства, репродуктивное социальное поведение в культуре, устойчивость форм жизнедеятельности, мысли и деятельности: “традиция является не просто бытовым или хозяйственным институтом, но универсальным интегративным механизмом, организующим любые социальные роли в соответствии с... императивами поведения” [28, с. 15]. В социальном плане поколение – единица изменения традиций. Так что именно ими создается механизм движения социального наследия народа через отношения объективные – субъективные – субъективные, предметные – опредмеченные – внепредметные. Переплетение гомогенных и гетерогенных оснований традиций в обществе, равно как институциональных и внесистемных форм их существования рождает феномен самоуказания их и превращения в определяющий способ саморегулирования общества. При этом социальные отношения выступают в двух ипостасях: они и приспособливают среду, и приспособляются к среде, что позво-

ляет выделить субстанцию традиций, рассмотрев их как “не просто отношения, а отношения отношения” [29, с. 33].

Вектор “господство – подчинение” ценностей, идей, идеологий трансформировался в XV в. До того времени именно Восток делился своими богатством, энергией, идеалами с Западом (вспомним, что, выйдя в долину Дуная, монголы повернули назад в первую очередь из-за того, что Европа была слишком непривлекательна). Модернизация общества первоначально имела вид вестернизации, ныне же она интересна для мира не столько как конкретная модель, сколько как элемент прочих моделей осовременивания. Сменивший традиционную организацию социальных отношений *модерн* дал новое восприятие ценностно–смысловых комплексов, их объективной роли в процессе преобразования социокультурной среды существования и общества как целого, и отдельного человека, и субъективного использования. Он был ознаменован инновационностью поведения, машинной организацией производства товаров, обезличенностью социальных связей, культурой агрессии, монолога, насильственной социализации и стандартизации жизни и поведения, приоритетом материального над духовным, объективного над субъективным, организации над органичностью. Он идентифицировался с эгоцентризмом, утилитаризмом, сциентизмом, рациональностью, монотонностью, упованиями на линейный прогресс по единому канону, идеологию построения оптимальной социальности. При модерне от модели действий: делай так потому, что именно так делали до тебя, – перешли к варианту: делай так потому, что именно таким образом ты достигнешь желательного результата.

История социального развития выявила *пределы и противоречия модерна*, связанные с утратой национальной культуры как одного из базовых ресурсов модернизации, распадом общества на анклавы сверхнового и архаичного, отсутствием духовной перспективы, запаздыванием, принижением настоящего в жертву химерам. Со временем начали полнее выявляться общие моменты и особенности модернизации, выявилось, что “современность” – не Запад, а отношения западных и незападных миров [30]. Сопротивление вестернизации нарастало в двух вариантах. Во–первых, ответом на вызов вестернизации стали фашизм, сталинизм, маоизм. Во–вторых, группа стран (Россия, Турция, Япония, Китай, Мексика) в начале XX в. сознательно принялась строить собственные современные миры, стараясь отстоять национальную независимость. Япония, Китай, Мексика, Турция, осовремениваясь, отнюдь не превратились в копии Запада. Наконец, Россия – “это был (в то время) первый случай, когда потенциальная жертва Запада сознательно поставила перед собой цель овладения материальной техникой Европы ради самосохранения” [31, с. 171].

Наблюдаемые ныне в глобальном масштабе социальные, нравственные, экологические и многие другие проявления кризиса современной культуры – это приметы распада техногенной парадигмы развития Модерна. Так появились пути новых подходов, пути постсовременной модернизации, постмодернизации. Если в привычном варианте развертывание ценностно–смысловых комплексов осуществлялось в модели заведомо целостной социокультурной системы, то форми-

рующаяся мультикультурная несистемная социальная целостность – объект конгломератный, мозаичный. Первая конституировалась социально–личным началом, вторая – организуется индивидуально–психологическим уровнем. Первая допускала приоритет иерархических организаций и неравенство разных частей и, вторая – предполагает нормативность равенства элементов и гармонии, отсутствие предварительно установленного масштаба и шаблона. Если социальная система завершает историю социально–личной эпохи, то несистемная социальная общность открывает эпоху индивидуально–психологического развития. Однако в настоящее время эти отличия не абсолютны; в период трансформации общества их черты налагаются и пересекаются. Постмодерн наследует и освобождает развитую модерном социальность, прямо требует развития и применения личности, а не эксплуатации безликой рабочей силы. Разумеется, многокачественность модерна делает крайне сложной задачу определения и постмодерна. Различные подходы фиксируют разные стороны изменяющейся реальности. Достаточно привести такие методологически важные направления, как концепция Д.Харвея (он видит в постмодерне, прежде всего, “отход” от модерна) [32] и позиция Ж.–Ф. Лиотара (для него постмодерн – это часть модерна, новый модерн в состоянии постоянного зарождения) [33]. З.Бауман подчеркивает: постмодерн – это закат Суперпроекта как единственного, не признающего множественного числа и предписывающего окончательные рецепты [34]. Выделяя существенные черты эры, Э.Гидденс указывает на переструктурирование по вертикали – “многоуровневое демократическое участие” при “гуманизации технологий”, по горизонтали – “системы–последности” [35]. Постмодерн ориентирует на любые существующие общества, которые обеспечивают себе стабильность, жизнеспособность и развитие на основе абсолютно любых подходов (“anything goes”): “Единственным принципом, не препятствующим прогрессу, является принцип “допустимо все” [36, с. 153]. Крайне важно видеть в постмодерне процессы диверсификации и повышения многообразия социальной культуры, становление ее нерепрессивности, толерантности, полилогизма, преодоление канона – всё то, что вмещает в себя выражение “праздник сопротивления системе” [37; 38].

В этой связи и содержание понятия “развития”, “прогресса”, “социогенеза” нуждается в обновлении: помимо стабильного и сбалансированного роста оно должно ориентироваться на такие этические ценности, как солидарность, свобода выбора, терпимость. Ни один ценностно–смысловой комплекс при свойственном постмодерну разнообразии моделей социокультурного антропогенеза не может рассматриваться как единственно приемлемый для человечества. Каждый выбирает приемлемое и успешное сам – и никто ни кому не обязан. Подходы постмодерна связаны не с попытками навязать свою модель социогенеза (как при модерне), а с согласием на развертывание особенностей ценностно–смысловых комплексов различных культурно–цивилизационных миров. Новая парадигма – это жажда свободы (хоть не всегда – способность к свободе, отсюда и опасность тотальной маргинализации общества). Переход к основаниям свободы есть одновременно и отказ от единственности базиса, и утверждение все-

общности плюрализма. Нет принуждения, и никто никому ничем не обязан. Исчезает понятие периферийности той или иной культуры: все – равноценны и равноправны. Гуманность, человечность признается выше всех и любых доктрин: основной регулятор – закон “не мешай”. И в этом направлении разрешается основная проблема постмодерна: если аутсайдерство – норма с необъятным диапазоном собственных моделей социогенеза, а вовсе не отставание на общей (единой для всех) дороге, то люмпены, маргиналы (люди и страны) имеют право на собственный выбор – пока не покушаются на выбор других [39–42].

На пороге постсовременности в эволюции возрастает давление факторов неэкономических, неидеологических, “тихий”, а развитие струится не столько стадийно (диахронно), сколько синхронно; где привычные антагонизмы дополняются и подавляются противоречиями социальными, этническими, религиозными. Соответственно, при разнообразии путей социогенеза борьба за возрождение ценностно–смысловых комплексов своего культурно–цивилизационного мира оказывается в числе высших приоритетов социума. Так же, как и ресурсы сего воплощения: культура, идеология, наука. И, особенно, образование, сущность которого – не культуртрегерство или натаскивание обрывков знаний, а именно образование личности, сего (само)созидание.

Критерий общественного прогресса, таким образом, по своей сущности должен быть конкретно–историческим, то есть сложным, комплексным и целостным, должен проникать во все важнейшие стороны социального развития и отражать изменения как качества жизни и возможности творческого раскрытия отдельной личности, так и нарастание “цивилизационного слоя”. Только тогда он позволяет устанавливать действительное место того или иного социального явления в истории, обнаруживать истинное соотношение динамических изменений в обществе. И только тогда он может рассматриваться в качестве универсального для данной полосы исторического времени. Соответственно, общественный регресс можно обозначить как нисходящую линию развития в социальных процессах, выражающую понижение уровня их организации, попятное движение или застой, разложение, полный распад данного общественного организма. Причины регресса могут лежать как в самом явлении, так и вне его (кризисные моменты в способе производства, системе политических отношений, общественной морали, абсолютизации каких–либо идеологических принципов или насильственное воздействие, порабощение одного народа другим народом с менее развитой культурой). Отсюда критерий регресса можно видеть как в снижении уровня развития производства, отношений, качества жизни народа, устойчивом замедлении темпов роста, так и в ограничении развития духовной культуры (например, идеологическими табу), а, следовательно, и самой человеческой личности. Так же, как при определении критерия прогресса, здесь решающее значение приобретает исторический подход, всесторонний анализ данного социального явления, его составляющих и условий его существования.

Одновременно страны, которые демонстрировали высокие показатели всех сторон социального общежития, как правило, основывались на широком объединении усилий различных слоев населения на задачах гра-

жданского согласия и формализации социальной активности. Предпосылкой для этого выступает слом административно-бюрократического панциря, преодоление милитаристского окостенения, глубокие демократические преобразования, позволяющие широким кругам народа участвовать в выработке общественно значимых решений, в осуществлении гражданами своих дарований при формировании государственной политики. Важным оказывается умение государства удерживать баланс решений между интересами экономически “сильных” и “слабых”, лидеров и аутсайдеров, готовность предотвращать произвол и ошибки своих представителей и создавать среду, поддерживающую позитивные инновации и предотвращающую негативные. Это, собственно, и характеризует формирование собственной модели успеха как обновление общественного каркаса реализации базовых ценностно-смысловых комплексов нашего культурно-цивилизационного мира [43–44]. В целом историческое соревнование выигрывали государства, опирались на традиции и находки, устойчивость и способность к поиску, широкое заимствование и культивирование специфических особенностей. Вместе с тем, безусловно, каждый этап социальной эволюции открывает (наряду с другими) и потенциально оптимальный сценарий, который часто отвергается при самой деятельной участии прогрессивных сил (жаждущих прищипорить исторический процесс). Избранный в результате скачкообразный путь становится дорогой потерь и разочарований или в виде объективно неизмеримо худшей модели того же эволюционного развития, или в качестве самой революционной ломки всего оставляет за собой пожарища и раздор. Тогда как “тихоходные” народы спокойно проживают в то же время очередные этапы трансформации, уходя далеко вперед и сохраняя национальные ресурсы. Исходя из этих позиций заведомо предпочтительнее, чтобы механизмы будущего начинали работать еще до того, как будут полностью ликвидированы механизмы прошлого. Можно констатировать, что появление “турбулентных завихрений” в истории, революций, объективно – как объективны и реформы. Другое дело, что самый дух революционности и качество локомотива истории давно перешло к отношениям другого плана, и попытки диктатуры любой группы в среднеразвитом обществе становятся регрессивными, контрпродуктивными.

В этой обеспеченности ситуации стабильного состояния развития предполагает культивирование продуктивной социальной среды, отгораживающей внешние и гасящей внутренние антагонизмы, превращающей противоречия в движители развертывания и поддерживающей перспективные инновации. Фиксацию этих изменений и призваны обеспечить реформы (которые элиты порой склонны подменять созданием механизмов возложения очередного бремени на народ). Соответственно, от итогов противоборства идей создания и распределения народного богатства во многом и зависят перспективы культурно-цивилизационного мира – особенно, в период сконцентрированной трансформации. Стабильности можно добиться здесь через жертвенность активного меньшинства, его готовность к личным потерям. Таким образом, вопрос субъектности модернизации и его осознанной поддержки – один из решающих для формирования социокультурной среды развития. В свою

очередь, субъектность модернизации может рассматриваться под углом зрения как элиты, так и среднего класса.

Время трансформирует ресурсную базу эволюционных и революционных измерений исторического процесса, обеспечения общественной стабильности. Вместе с тем, для обеспечения высокого уровня манипулируемости элит рассудительная доляльность критически оценивающих происходящие процессы личностей заведомо проигрывает нерассуждающей верноподданности и безоговорочному прислужничеству, позволяя творчество и созидание исключительно в формах, предоставляемых глобальными штампами и стереотипами. Даже характер противостоящих сил гражданской войны стал другим, они тоже глобализируются, а оплотом путей (отчетливо проглядывающим из-за спин “массовки”) стали косящиеся из страны в страну банды наемных ландскнехтов. Извечный подход: “закономерность исторического явления обратно пропорциональна его духовности” – обрстает новое содержание в период глобальной трансформации, где перемешаются, взаимно резонируют и ограничивают друг друга самые противоречивые тенденции и ни от одной из них нельзя абстрагироваться без ущерба для анализа (в отличие от Модерна). Разумеется, торможение назревших изменений таит потенциальную угрозу деградации общества. Но верно и другое. “Победоносные”, кровосильные и воинственные революции часто грешили с столь решительным расходом всех ресурсов и перенапряжением нации, что это именно за их стремительным продвижением следовал радикальный отход, а порою и резкое усиление тенденций дестабилизации (и дезинтеграции) общества. Внешне неэффективные (зато эффективные) “компромиссные” модели напротив порой обеспечивали плавную преемственность процессов.

Характер постмодерна существенно повлиял на резонирование факторов сетевых переворотов и всю теорию революции. В частности, при постмодерне термин революция все чаще применяется относительно явлений, которые в условиях высокого Модерна на этот статус вовсе не “тянули”, решая, в частности, вопросы перехода власти совсем не от одного класса к другому, а лишь между элитными группировками (внутри страны) и повышения степени подчиненности глобальным лидерам (вне сѐ). Однако при усилении разнокачественных и разнонаправленных процессов существования и развития общества (иногда связываемых с моделями постмодерна), роль культурного остова для сохранения и наращивания социальности (социальной ткани, социального капитала) кардинально возрастает. Соответственно, если раньше принципиальные вопросы конкуренции культурно-цивилизационных миров решались в силовом противостоянии: военном или экономическом, то теперь на передний план выходят ценностно-смысловые комплексы, умение защитить и обеспечить развивающимися формами свои и адсорбировать (адаптировать полезные и воспрепятствовать вредоносным) чужие. На этом фоне особенно важными становится изучение процесса оценки, особенностей ценностей, ценностных иерархий, концептуальных коррелятов ценностей, ценностно-смысловых комплексов в культурной системе общества. Безусловно, для разнородного “бархата” гораздо важнее стали факторы ис-

пользования социальных сетей, соотношения позиции агрессивного меньшинства и пассивно-безразличного большинства, а также сил вне данного культурно-цивилизационного мира. Соответственно, растёт мощь косвенной рекламы, мер из арсенала стратегии непрямых действий, мягкой силы, гибкой власти и т.п., а для “бархатных” событий существенно значение приобрели практики манипулирования, технологии внушения/самовнушения, апеллирующие к подходам Д.Шарпа и Э.Н. Люттвака [45–50]. Вместе с тем, при принятии решений каждый из акторов должен принять во внимание не только имеющуюся у него информацию, но и её доступность остальным и весомость для них, а также осведомленность их о её доступности и весомости для него.

При противостоянии интересов для формирования итогового вектора общественных трансформаций особую значимость приобретает деятельность наиболее социально активных групп населения, их умение опереться на революционное творчество масс. Наличие объективных оснований изменений должно найти подкрепление не только в появлении субъекта перемен, но и в привлечённости предлагаемых им ценностно-смысловых комплексов для всего общества. Для того, чтобы быть для членов общества комфортными и мотивирующими, социальный климат и государственная система должны восприниматься как справедливые. При этом для характеристики трансформаций крайне важным является выяснение того обстоятельства, кто же является субъектом изменений, в чьих интересах проводится преобразование? И тут могут отличаться процессы, характеризующие динамику на уровнях глобальном, страны и региона. В частности, для определения их итоговых векторов существенным становится роль, с одной стороны, “среднего класса” (включая и “новый средний класс”), и, с другой, “элиты” (властной и оппозиционной). Ключевая миссия элиты – принятие и осуществление общественно значимых решений, среднего класса – обеспечение продуктивного основания объединения общества, интеллигенции – честное исследование и объяснение, в том числе современности).

Выбор властвующей элиты трансформируется в цивилизационный выбор и возрастает в социокультурную среду. Состояние эмоционального интеллекта элиты не только детерминирует своё качество производительности от характеристик социальности культурно-цивилизационного мира, но и становится весомым фактором дальнейшего социогенеза. В результате, будущее каждого культурно-цивилизационного мира все более зависит от принимаемых решений стратегического уровня, а стало быть – от качества элит. Массовое размывание элиты унтер-офицерами прежнего общества, подмена заботы о будущем народа проблемами гешефта для своей семьи существенно осложняют участие во взаимодействии культурно-цивилизационных миров. В результате, в очередной раз может реализоваться опасность заплатить за новое не только разрушением старого, но и гибелью альтернатив самого нового. Характер элитного противоборства в условиях затягивания потрясений в обществе и фиксации на верхушке общественной пирамиды сумевших присвоить существенную часть общенародной собственности в период ликвидации СССР требует учета специфических черт мигрантов во

власти. Собственно, при рассмотрении стереотипов именно их поведения, исследователи задаются вопросом: “Станет ли профессиональный убийца хорошим врачом?” [51, с. 104; 52–57]. К тому же авторы отмечают их не только обостренный эгоцентризм, но и непрофессионализм как государственных деятелей, а также готовность обменять коренные вопросы уровня перспектив культурно-цивилизационного мира на личное обогащение. Логичным в этой связи представляется переход в гангренозное состояние проблем, которые с легкостью решались ранее и вовсе не составляли серьезной угрозы общественной безопасности страны: от состояния разнородных инфраструктур до этноконфликтов.

Неоднозначность среднего класса как возможного остова перемен связана и с размыванием его как целого, и с крайней разнородностью его частей. Что касается первого, эти процессы провоцируются тенденциями глобальными (их усиление фиксируется многими экспертами), специфически постсоветскими (аналог среднего класса в СССР получил катастрофический удар при крахе государственности, когда от уверенности в завтрашнем дне, существенных материальных накоплений и стабильно высокого социального статуса многие были свергнуты в состояние борьбы за выживание, а от процесса приватизации все получили крохи в виде своей квартиры) и национальными (в частности, в связи с созданием питательной среды олигархата, кумовства и клановости). Относительно второго крайне важным является выделение групп, ориентированных на консьюмеризм (а-ля рантье), хищничество и накопление (часто с вывозом всего ценного за рубеж и обучением там же своих детей) и подлинное творчество. В этой связи важным является глобальное втягивание в феномен “общества знаний” – вместе с формированием участвующих в нём профессий (которые благодаря новым средствам коммуникации теперь могут территориально находиться совсем в иной части света, нежели работодатель). Соответственно, многообразие мировой экономики обеспечивает разные условия, ресурсные базы, логику действий в конкурентной борьбе.

Таким образом, духовные и материальные ценности цивилизации – основное содержание культуры. Их развитие – показатель состояния культурно-цивилизационного мира; а место человека (прежде всего, качество и продолжительность жизни, права и возможности творческой реализации), с одной стороны, сохранение и наращивание признаков цивилизованности – основные критерии прогресса. Для успешного проведения своей очередной модернизации и эффективного использования социального творчества как ее важнейшего фактора, регион должен культивировать механизмы не “обязывать”, а увлечь, заинтересовать [58–65]. Для организации форм информационной активности необходимо определиться с ее направленностью, каналами, объектами и субъектами. В этой ситуации для успеха избирательных кампаний каждый раз требуется новый проект; люди, готовые к участию в нем; соответствующая организационная структура. Необходимость перехода от привычного ранее администрирования к инновационно-синергетическому управлению ведет при этом к замене “жестких” социальных технологий “мягкими”. “Мягкое” же влияние предпола-

гает признание субъективности, неполноты и внутренней ограниченности представлений каждого. При этом даже ситуативное влияние, основанное на реакции на общественные перемены, которые нельзя было предусмотреть, в своем существе содержит подготовленные модели воздействия.

Дальнейшее развертывание этого направления предполагает как углубление компаративных исследований в сфере соотношения факторов социогенеза, так и их особенностей воздействия на его течение.

Список использованных источников

1. Рафальський І. Українське національне самовизначення. Колективне самопроєктування / І.Рафальський // Політичний менеджмент. – 2013. – № 1–2. – С. 3–11.
2. Михальченко М. Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія / М.Михальченко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 6. – С. 3–13.
3. Шедяков В. Метапроєкт як умова існування країни / В.Шедяков // Політичний менеджмент. – 2012. – № 1–2. – С. 50–60.
4. Шедяков В. Боротьба смислів і протистояння стратегій: регіонально–цивілізаційний вимір / В.Шедяков // Політичний менеджмент. – 2012. – № 3. – С. 31–42.
5. Моисев Н.Н. Судьба цивилизаций. Путь разума / Н.Н. Моисев. – М.: Язык русской культуры, 2000. – 224 с.
6. Токарев С.А. Ранние формы религии / С.А. Токарев. – М.: Политиздат, 1990. – 622 с.
7. Полаши К. Великая трансформация: Политические и экономические истоки нашего времени / К.Полаши – СПб.: Алетейя, 2002. – 320 с.
8. Келсе В.Ж. Культура истории. Методологические заметки / В.Ж. Келсе // Новая и новейшая история. – 2006. – № 1. – С. 23–32.
9. Шедяков В.Є. Репесанс мифу в соціокультурному середовищі розвитку / В.Є. Шедяков // Гілея. – 2012. – Вип. 67. – С. 526–531.
10. Царёва Е.А. Символ как средство понимания социокультурных изменений / Е.А. Царёва // Обсерватория культуры: Журнал–обозрение. – 2009. – № 4. – С. 23–27.
11. Кизима В.В. Социум и бытие / В.В. Кизима. – К.: ПАРА-ПАН, 2007. – 204 с.
12. Грановский Т.Н. О переходных эпохах в истории человечества / Т.Н. Грановский // Лекции по истории Средневековья. – М.: Наука, 1986. – 428 с.
13. Арчер М. Реализм и морфогенез / М.Арчер // Теория общества. Фундаментальные проблемы. – М.: Черо, 1999. – 566 с.
14. Труфанов С.Н. История сознания и осознание истории / С.Н. Труфанов // ВУЗ. XXI век. – 2012. – Ч.1. – № 2. – С. 110–134; Ч.2. – № 3. – С. 103–118.
15. Черных В.Ю. Историческая антропология и аксиология истории / В.Ю. Черных // АНТРО: Аппалы научной теории развития общества. – 2011. – Вып.8. – С. 7–17.
16. Шедяков В. Социальная творчество та інноваційність стратегічного управління / В.Шедяков // Політичний менеджмент. – 2013. – № 1–2 (57–58). – С. 42–51.
17. Шедяков В. Співвідношення соціальних вимірів історичного процесу / В.Шедяков // Політичний менеджмент. – 2013. – № 59. – С. 47–59.
18. Лосев А.Ф. Дialeктика мифа / А.Ф. Лосев. – М.: Академический Проект, 2008. – 303 с.
19. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура / А.Ф. Лосев. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.
20. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу: Становление греческой философии / Ф.Х. Кессиди. – 2-е изд. – СПб.: Алетейя, 2003. – 360 с.
21. Шабатура Л.Н. Социогенез традиции / Л.Н. Шабатура. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2003. – 209 с.
22. Йоас Х. Возникновение ценностей / Х.Йоас. – СПб.: Алетейя, 2013. – 312 с.
23. Федотов Г.П. Святые Древней Руси / Г.П. Федотов. – М.: АСТ, 2003. – 700 с.
24. Комарович В.Л. Культ рода и земли в княжеской среде XI–XIII вв. // Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН СССР. – М.–Л., 1960. – Т.16. – С. 90–97.
25. Пролев С.В. Культурно–исторические различия разума

// Метаморфозы свободы: спадщина Бердяева в современном дискурсе (до 125-річчя з дня народження М.О. Бердяєва) / С.В. Пролев // Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. – 2003. – Вип. 1. – С. 103–118.

26. Самарин Ю.Ф. Как относятся к нам римская церковь? / Юрий Федорович Самарин // Избранные произведения. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1996. – С. 523–529.

27. Шедяков В.Є. Рефлексивная постсовременная модернизация и рефлексия постсовременной модернизации / В.Є. Шедяков // ВУЗ. XXI век. – 2012. – № 2. – С. 50–73.

28. Кризисный социум. Наше общество в трех измерениях / [под ред. Н.И. Лапина, Л.А. Беляевой]. – М.: Изд-во ИФ РАН, 1994. – 245 с.

29. Плахов В.Д. Традиции и общество: опыт философско–социологического исследования / В.Д. Плахов. – М.: Мысль, 1982. – 220 с.

30. Bourricaud F. Modernity, “Universal Reference” and the Process of Modernization / F.Bourricaud // Pattern of Modernity. Vol. 1. The West / [ed. by S.N. Eisenstadt]. – London, 1987. – P. 12–36.

31. Козловский В.В. Модернизация: от равенства к свободе / В.В. Козловский, А.И. Уткин, В.Г. Федотова. – СПб.: Изд-во СПб ун-та, 1995. – 279 с.

32. Harvey D. The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change / David Harvey. – Cambridge, MA: Oxford: Blackwell, 1994. – 102 p.

33. Лиотар Ж. Ф. Ответ на вопрос: что такое постмодерн / Ж.–Ф. Лиотар // Ежедневник лаборатории постклассических исследований ИФ РАН. – 1994. – С. 303–304.

34. Бауман З. Спор о постмодернизме / З.Бауман // Социологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 69–81.

35. Гидденс Э. Постмодернизм / Э.Гидденс // Философия истории. – М., 1995. – С. 340–348.

36. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П.Фейерабенд. – М.: Прогресс, 1986. – 543 с.

37. Kurth J. Toward the Postmodern World / J.Kurth // Dialogic. – 1993. – № 2. – P. 8–13.

38. Вальерстайн М. После либерализма / М.Вальерстайн. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.

39. Семёнов И.А. Понятие развития. Прогресс и регресс / И.А. Семёнов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://semenov.webservis.ru/passions/philosophy/qandaonphil/q12.html>.

40. Павловский Г. Тренировка по истории: Мастер–классы Гегфера / Глеб Павловский. – М.: Русский институт, 2004. – 192 с.

41. Вельков В.В. Куда идёт эволюция человечества? / В.В. Вельков // Человек. – 2003. – № 2. – С. 16–29.

42. Штомпка П. Социология социальных изменений / П.Штомпка. – М.: Аспект–Пресс, 1996. – 416 с.

43. Вальерстайн М. Конец знакомого мира: Социология XXI века / М.Вальерстайн. – М.: Логос, 2004. – 368 с.

44. Шедяков В.Є. Хозяйственная эсхатология, или Пора готовиться к неожиданностям! / В.Є. Шедяков // Бизнес Информ. – 1997. – № 20. – С. 5–8; № 1. – С. 7–11.

45. Шарп Д. От диктатуры к демократии. Концептуальные основы освобождения / Д.Шарп. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://maidan.org.ua/news/index.php3?bn=maidanlib&key=10230059&action=vie>.

46. Люттвак Э.Н. СТРАТЕГИЯ. Логика войны и мира / Эдвард Н. Люттвак. – М.: Русский Фонд Содействия образованию и науке, Университет Дмитрия Пожарского, 2012. – 392 с.

47. Люттвак Э.Н. Государственный переворот / Эдвард Н. Люттвак. – М.: Университет Дмитрия Пожарского, 2012. – 317 с.

48. Nye J.S. Soft Power. The means to success in world politics / J.S. Nye. – NY.: Public Affairs, 2004. – 174 p.

49. Кургиян С. Русский постмодерн и новая игра З.Безнижского / С.Кургиян. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kurginyan.ru/clubs.shtml?cat=41&id=291>.

50. Перелесгин С. Новые карты будущего, или Анти–Рэнд / С.Перелесгин. – М.: АСТ: АСТ–МОСКВА; СПб.: Terra Fantastica, 2009. – 701 с.

51. Зыкин Д. Власть, элита, народ: подсознание и управляемая демократия / Д.Зыкин. – М.: Самотека, 2007. – 272 с.

52. Бард А. Негократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / Александр Бард, Ян Зодерквист. – СПб.: Стокгольмская шк. Экономики в Санкт–Петербурге, 2004. – 252 с.

53. Шедяков В.Є. Ценностные корреляты элиты и среднего класса: к вопросу о субъектности модернизационных процессов в регионах / В.Є. Шедяков // Регионы в современном мире – 2014: матер. Междунар. научно–практ. конф. – Пермь, 2014. – С. 26–29.

54. Шедяков В. Еліта та проведення нової модернізації / В.Шедяков // Політологічний вісник. – 2011. – Вип. 53. – С. 78–89.

55. Шедяков В.Є. Розвиток сліти як обов’язкова умова ефективного захисту суспільних інтересів / В.Є. Шедяков // Нова парадигма. – 2012. – Вип. 110. – С. 72–83.

56. Шедяков В.Є. Маяки середнього класу в політичному процесі / В.Є. Шедяков // Сучасна українська політика. – 2013. – Спецвипуск: Політична наука в Україні: стан та перспективи розвитку: матер. IV Конгресу політологів України. – С. 140–150.

57. Власть и элиты в российской трансформации / [под ред. А.В. Дуки]. – СПб.: Ингерсоцис, 2005. – 296 с.

58. Шедяков В.Є. Якість соціального управління як чинник національної безпеки / В.Є. Шедяков // Стратегічна панорама. – 2009. – № 1. – С. 39–43.

59. Шедяков В.Є. Актуалізація цінностей–смыслових комплексов культурно–цивілізаційного мира як умови успішного участія в стратегічній конкуренції / В.Є. Шедяков // Государство и общество в современной политике. – Воронеж: Научная книга, 2013. – Вып.1. – С. 158–168.

60. Шедяков В. Ефективні технології соціального проєктування: динаміка змін / В.Шедяков // Віче. – № 6 (315). – С. 26–28.

61. Шедяков В.Є. Інформаційні впливи в періоді виборчих кампаній України (1991–2012): стратегія, технологія, інновації / В.Є. Шедяков, Д.Д. Попов, Л.Ф. Гаврилова; общ. ред. П.Д. Морозова. – К.: Преса України, 2012. – 152 с.

62. Шедяков В.Є. Можливості ефективно організації та стимулювання бажаних трансформацій / В.Є. Шедяков // Сучасна українська політика. – 2010. – Вип. 19. – С. 327–338.

63. Шедяков В.Є. Ресурсний потенціал методології: піар в соціальному просторі / В.Є. Шедяков // Розбудова іміджу інститутів сектору безпеки України: viribus unitis. – К.; Женева; Луганськ: Янтар, 2013. – С. 76–117.

64. Семечкин Н.И. Психология социального влияния / Н.И. Семечкин. – СПб.: Речь, 2004. – 304 с.

65. Московичи С. Век голш / С.Московичи. – М.: Институт психологии РАН, Изд-во “КСРП”, 1998. – 480 с.

References

1. Rafal's'kyj I. Ukrai'ns'ke nacional'ne samovyznachennja. Kolektyvne samoprojektuvannja / I.Rafal's'kyj // Politychnyj menedzhment. – 2013. – № 1–2. – С. 3–11.
2. Myhal'chenko M. Ukrai'ns'ka mrija ta nacional'na ideja: g'oneza, vzajemodija / M.Myhal'chenko // Politychnyj menedzhment. – 2009. – № 6. – С. 3–13.
3. Shedjakov V. Megaproekt jak umova isnuvannja kra'ny / V.Shedjakov // Politychnyj menedzhment. – 2012. – № 1–2. – С. 50–60.
4. Shedjakov V. Borot'ba smysliv i protystojannja strategij: regional'no–cyvilizacijnyj vymir / V.Shedjakov // Politychnyj menedzhment. – 2012. – № 3. – С. 31–42.
5. Moiseev N.N. Sud'ba civilizacij. Put' razuma / N.N. Moiseev. – M.: Jazyk russkoj kul'tury, 2000. – 224 s.
6. Tokarev S.A. Rannie formy religii / S.A. Tokarev. – M.: Politizdat, 1990. – 622 s.
7. Polan'i K. Velikaja transformacija: Politicheskie i jekonomicheskie istoki nashogo vremeni / K.Polan'i – SPb.: Aletejja, 2002. – 320 s.
8. Kelle V.Zh. Kul'tura istorii. Metodologicheskie zametki / V.Zh. Kelle // Novaja i novejsaja istorija. – 2006. – № 1. – С. 23–32.
9. Shedjakov V.Je. Renesans mifu v sociokul'turnomu sredovyshhi rozvytku / V.Je. Shedjakov // Gileja. – 2012. – Vyp. 67. – С. 526–531.
10. Carjova E.A. Simvol kak sredstvo ponimannja sociokul'turnyh izmenenij / E.A. Carjova // Observatorija kul'tury: Zhurnal–obozrenie. – 2009. – № 4. – С. 23–27.
11. Kizima V.V. Socium i bytie / V.V. Kizima. – K.: PARAPAN, 2007. – 204 s.
12. Granovskij T.N. O perehodnyh jepohah v istorii chelovechestva / T.N. Granovskij // Lekcii po istorii Srednevekov'ja. – M.: Nauka, 1986. – 428 s.
13. Archer M. Realizm i morfogenez / M.Archer // Teorija obshchestva. Fundamental'nye problemy. – M.: Chero, 1999. – 566 s.

/ M.Vallerstajn. – M. : Logos, 2004. – 368 s.

44. Shedjakov V.E. Hozhajstvennaja jeshatologija, ili Pora gotovit'sja k neozhidannostjam! / V.E. Shedjakov // Biznes Inform. – 1997. – № 20. – S. 5–8; № 1. – S. 7–11.

45. Sharp D. Ot diktatury k demokratii. Konceptual'nye osnovy osvobozhdenija / D.Sharp. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://maidan.org.ua/news/index.php?3n=maidanlib&key=10230059&action=vic>.

46. Ljuttvak Je.N. STRATEGIJA. Logika vojny i mira / Jedvard N. Ljuttvak. – M. : Russkij Fond Soedestvija obrazovaniju i nauke, Universitet Dmitrija Pozharskogo, 2012. – 392 s.

47. Ljuttvak Je.N. Gosudarstvennyj perevorot / Jedvard N. Ljuttvak. – M. : Universitet Dmitrija Pozharskogo, 2012. – 317 s.

48. Nye J.S. Soft Power. The means to success in world politics / J.S. Nye. – NY. : Public Affairs, 2004. – 174 p.

49. Kurginjan S. Russkij postmodern i novaja igra Z.Bzhezinskogo / S.Kurginjan. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.kurginjan.ru/clubs.shtml?cat=41&i=291>.

50. Pereslegin S. Novye karty budushhego, ili Anti-Rjend / S.Pereslegin. – M. : AST: AST-MOSKVA: SPb.: Terra Fantastica, 2009. – 701 s.

51. Zykun D. Vlast', jelita, narod: podsoznanie i upravljajemaja demokratija / D.Zykun. – M. : Samoteka, 2007. – 272 s.

52. Bard A. Netokratija. Novaja pravjashhaja jelita i zhizn' posle kapitalizma / Aleksandr Bard, Jan Zoderkvist. – SPb.: Stokgol'mskaja shk. Jekonomiki v Sankt-Peterburge, 2004. – 252 s.

53. Shedjakov V.E. Cennostnye korrelyaty jelity i srednego klassa: k voprosu o sub#ektnosti modernizacionnyh processov v regionah / V.E. Shedjakov // Regiony v sovremenno mirc - 2014: mater. Mezhdunar. nauchno-prakt. konf. - Perm', 2014. - S. 26-29.

54. Shedjakov V. Elita ta provedennja novoi' modernizacii' / V.Shedjakov // Politologichnyj visnyk. - 2011. - Vyp.53. - S. 78-89.

55. Shedjakov V.Je. Rozvytok elity jak obov'jazkova umova efektyvnoho zahystu suspi'nyh interesiv / V.Je. Shedjakov // Nova paradygma. - 2012. - Vyp.110. - S. 72-83.

56. Shedjakov V.Je. Majaky sere'dn'ogo klasu v politychnomu procesi / V.Je. Shedjakov // Suchasna ukrai'ns'ka polityka. - 2013. - Spetsvyypusk: Politychna nauka v Ukra'ni: stan ta perspektyvy rozvytku: mater. IV Kongresu politologiv Ukra'ny. S. 140-150.

57. Vlast' i jelity v rossijskoj transformacii / [pod red. A.V. Duki]. - SPb. : Intersoci, 2005. - 296 s.

58. Shedjakov V.Je. Jakist' social'nogo upravlinnja jak chynnyk nacional'noi' bezpeky / V.Je. Shedjakov // Strategichna panorama. 2009. - № 1. - S. 39-43.

59. Shedjakov V.E. Aktualizacija cennostno-smyslovych kompleksov kul'turno-civilizacionnogo mira kak uslovie uspešnogo uchastija v strategicheskoi konkurencii / V.E. Shedjakov // Gosudarstvo i obshhestvo v sovremennoj politike. Voronezh : Nauchnaja kniga, 2013. - Vyp.1. - S. 158-168.

60. Shedjakov V. Efektyvni tehnologii' social'nogo proektuvannja: dinamika zmin / V.Shedjakov // Viche. - № 6 (315). - S. 26-28.

61. Shedjakov V.E. Informacionnye vozdejstvia v periody izbiratel'nyh kampanij Ukrainy (1991-2012): strategii, tehnologii, innovacii / V.E. Shedjakov, D.D. Popov, L.F. Ciavrilova: obshh. red. P.D. Morozova. - K. : Presa Ukra'ni, 2012. - 152 s.

62. Shedjakov V.Je. Možlyvosti efektyvnoi' organizacii' ta stymuljuvannja bazhnyh transformacij / V.Je. Shedjakov // Suchasna ukrai'ns'ka polityka. - 2010. - Vyp.19. - S. 327-338.

63. Shedjakov V.Je. Resursnyj potencial metodologii' piar v social'nomu prostori / V.Je. Shedjakov // Rozbudova imidzhu instytutiv sektoru bezpeky Ukra'ny: viribus unitis. - K.: Zheneva: Lugans'k: Jantar, 2013. - S. 76-117.

64. Semechkin N.I. Psihologija social'nogo vlijanija / N.I. Semechkin. - SPb.: Rech', 2004. - 304 s.

65. Moskovichi S. Vek tolp / S.Moskovichi. - M. : Institut psihologii RAN, Izd-vo "KSP+", 1998. - 480 s.

Shedjakov V. E., Dr. Sc. (Sociology), Ph. D. (Economics), free lance (Ukraine, Kiev), shedjakov@mail.ru

Correlations between factors of sociogenesis

Features, capabilities and limitations of various factors sociogenesis under the influence of traditional, modern and postmodern culture status are considered. Formation under the influence of the base value and meaning systems and the relationship between subjective and objective, rational and irrational factors of the cultural and civilizational worlds' historic election is analysed. Spiritual and material values of civilization are considered as the main content of culture. Their development is analysed as an indicator of the state of culture and civilization of the world; and man's place (especially the quality and length of life, rights and opportunities for the

creative implementation of each), on the one hand, maintaining and increasing signs of civilization as the main criteria for progress. With regard to the features of an active minority of society characteristics subjectivity of social transformations studied. From this perspective, the content of the regulatory impact of the managerial elite and it's adequacy to the tasks facing society are considered.

Keywords: value semantic systems, culture, sociogenesis.

Шедяков В. С., доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук, незалежний дослідник (Україна, Київ), shedjakov@mail.ru

Співвідношення чинників соціогенезу

Розглянуто особливості, можливості та обмеження дві різних факторів соціогенезу під впливом традиційного, модерного та постмодерного стану культури. Проаналізовано формування під впливом базових ціннісно-смыслових комплексів і співвідношення між суб'єктивними і об'єктивними, раціональними та ірраціональними чинниками здійснення культурно-цивілізаційними світами історичних виборів. Духовні та матеріальні цінності цивілізації розглянуті як основний зміст культури. Їх розвиток проаналізовано як показник стану культурно-цивілізаційного світу; а місце людини (насамперед, якості і тривалість життя, права і можливості творчої реалізації кожного), з одного боку, ієрархія і парадигми, з іншого, цивілізованості як основні критерії прогресу. Стосовно до ролі активної меншини соціуму вивчені характеристики суб'єктивності суспільних трансформацій. З цих позицій розглянуті зміст регулятивних впливів управлінської еліти, її адекватності задачам що стоять перед суспільством.

Ключові слова: ціннісно-смыслові комплекси, культура, соціогенез.

* * *

УДК 1:[316.3]/4]

Сакун А. В.

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських і правових дисциплін, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського (Україна, Донецьк), gileya.org.ua@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРУКТУР СОЦІАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СВІТУ: ВЕКТОР ІННОВАЦІЙ

Аналізується соціальний простір сучасності, характеристикою якої є глобалізація. Вона амбівагентна, несе нові ризики зростання нестабільності і створення нові можливості для індивіда та суспільства. Показано роль "символічних комплексів", які формують альтернативну систему цінностей, започатковують сферу поліцентричного світогляду, замінюють реальну комунікацію символічного, демонструє новий світ життя людини.

Ключові слова: соціальність, глобалізація, сучасність, символізм, культура, комунікація, інформаційний світ.

Стан сучасного простору "світу людей" – з його кризами, динамікою, кардинальними змінами, став результатом тих глибинних трансформацій, які за останні два-три десятиліття відбулися в його інфраструктурі і світової спільноти в цілому. В силу чого кожна криза, особлива та, про яку говорять сьогодні, є важливою віхою, свого роду каталізаторами – актом "творчого зруйнування", символізує переходом від одного стану до іншого, від того, що застаріло, вичерпало себе, до нового, яке народжується. Глобалізація надає даним (кризовим) процесам якісно нові риси, оскільки порушується динамічна неперервність системи в цілому. Вона несе нові ризики і веде за собою зростання нестабільності, невизначеності, некерованості. В той же час вона створює "нові можливості, одночасно розширюючи діапазон нових викликів.

Потрібно виходити з того, що однією з важливих передумов кожної кризи в глобальному світі є символізуючі конфлікти, що відбуваються в двох основних вимірах – інституціональному і соціо-епістемологічному. Інституціональний вимір (горизонт) глобалізації включає в себе такі соціальні інститути і практики, як релігія, ідеологія, освіта і культура в її сучасній, масовій формі. Конфліктний потенціал релігії

та ідеології є очевидним. Стосовно освіти і "масової культури", то вони потребують більш детального розгляду. Так, освіта взагалі, і вища освіта особливо, функціонує як суб'єкт ціннісної та етнічної соціалізації, що неминуче передбачає суперечності між культурною експансією глобалізації і національною системою освіти, з її ціннісними і світоглядними імперативами, нормами, уявленнями. Фактично, національні системи освіти поставлені у всьому світі перед вибором – або прагнути зберегти власні традиції і стандарти, ризикуючи опинитися "виключеними", або поступитися експансії більш динамічних і конкурентоздатних освітніх моделей, ризикуючи "втратити певну частину власної ідентичності" [4, с. 52]. Стосовно масової культури, то вона поступається культурній глобалізації.

Соціо-епістемологічний вимір культурної глобалізації включає в себе соціальну ідентичність (етнічну, релігійну, гендерну, групову, професійну тощо); соціальні погляди (сприйняття себе, інших, внутрішньої і зовнішньої реальності, когнітивні стилі і смодійні засоби групового виживання, судження "здорового глузду" і світогляд); соціальну патологію (деліквентність, рівень загальної деструктивності); соціальний контроль (засоби, що використовуються даним суспільством для боротьби з соціальними відхиленнями). Тобто соціо-епістемологічний вимір складається переважно з "категорій очевидності", властивих тій чи іншій культурі, тому або іншому суспільству – символічних комплексів, що відображають соціальну реальність і визначають стиль сприйняття і спосіб реакцій на цю реальність. Власне зміст і характер соціальних поглядів визначають і саму можливість символічних конфліктів (криз) в даному суспільстві, їх масштаб і експансію [4, с. 52-53].

Необхідно враховувати фактор соціальної девіації (відхилення від норми), яка виступає соціокультурним феноменом, проявом якого (і контролю над ним) приймають в кожному новому поколінні форми "категорій очевидності". Набір девіантних практик різний в кожному поколінні і кожній культурі, але глобальний світ, уніфікуючи до певної міри "категорії очевидності" сучасних суспільств, розширює і простір соціальних девіацій (патологій). Остання може набувати навіть свого роду престижного характеру, перетворюючись іноді із продуктів "символічного ринку" в конкретні продукти ринку реального. Е.Фромм в даному контексті зазначає: "Багато із сучасних явищ, які нас обурюють – ілючність, наркоманія, занепад культури і духовності, втрата моральних орієнтирів – все це знаходиться в тісному зв'язку із зростанням привабливості всілякої гідоти і мертвечини. Чи можна очікувати, що молодь, бідні і нещасні люди зможуть устояти перед цим крахом і опустошенням, якщо пропагуються ними, хто визначає напрямок розвитку сучасного суспільства" [11, с. 302]. Тобто девіації, являючи собою символічний комплекс, також здійснюють, завдяки глобалізації, культурну експансію, вступаючи в суперечність з поняттями про "нормальне" і "деструктивне", прийнятими в даному суспільстві. Небезпека стає найбільш загрозливою, коли очевидна патологія набуває форм придатності і релігійності, що нагадує принцип необхідної несамазв'язливості "символічного насилля" [3, с. 172] П.Бурдьє для його дійсної ефективності.

Таким чином, ситуація в інституційному і соціо-епістемологічному вимірах того чи іншого політико-державного утворення визначає глибину і деструктивність "символічних потрясінь", які повинні "перезжити" дане утворення. Проблема рівня конгруентності символічних систем відіграє важливу роль в даній інтеракційній системі. Очевидно, що учасники взаємодії, символічні коди яких достатньо близькі коду домінуючому (або прагнучому до домінування), скоріше всього, переживуть відносні можливі символічні конфлікти. Ті з суб'єктів соціально-політичної дії, символічні комплекси яких розходяться (відмінні) з комплексом, що глобалізується, повинні будуть перенести досить серйозні зміни, як в інституціональному, так і соціо-епістемологічному вимірах сучасного соціального життя [4, с. 53].

В даному контексті "символічний комплекс", що глобалізується, можна порівняти з поняттям "гіпертексту", розробленого М.Кастельсом. "Всі вирази з усіх часів і всіх просторів, – писав він, – змішуються в одному і тому ж гіпертексті, який постійно рсорганізується і доступний в будь-який час і звідки завгодно, в залежності від інтересів відправників і схильностей одержувачів. Ця віртуальність є наша реальність внаслідок того, що саме в цьому полі позачасових, позбавлених місця символічних систем ми настроюємо категорії і викликаємо образи, які формують поведінку, запускають політичний процес, викликають сні і породжують кошмари" [5, с. 505]. Результати таких змін мало передбачувані, вони можуть прийняти форму культурної асиміляції, збільшеного опору, внутрішньої соціальної деструкції або "виключення виключителів" [5, с. 504], при якому протилежна сторона починає надзвичайно активно відстоювати всіма доступними методами альтернативну систему цінностей.

Таким чином, гармонії в сучасному світі в її звичному, традиційному розумінні як блага не існує. Але проблема, скоріше всього, значно глибша і складніша. Може йде в першу чергу про ерозію самої картини світу, яка до цього часу всіх влаштовувала. В цьому сенсі деструкції і дисбаланс, які приводять до кризових явищ в світі – це один із проявів глобальної кризи найважливіших сфер суспільного життя в планстарному масштабі – соціальній, культурній, політичній тощо. Можна говорити про цілий комплекс криз, які охопили всі сторони життя як розвинених країн, так і тих, які розвиваються. Вони ставлять "певну межу в євроцентристському світопорядку, започатковуючи сферу поліцентричного світогляду" [2, с. 9].

Разом з тим це не означає кінець даного порядку. Потрібно виходити з його розуміння як складної саморегулюючої системи, здатної до саморозвитку. Цим системам властива ієрархія рівневої організації елементів, здатність породжувати в процесі розвитку нові рівні. Причому кожний такий новий рівень здійснює зворотній вплив на раніше утворені, перебудовує їх, в результаті чого система набуває нової цілісності. З появою нових рівнів організації система диференціюється, в ній формуються нові, відносно самостійні підсистеми. Одночасно "перебудовується блок управління, виникають нові параметри порядку, нові типи прямих і зворотніх зв'язків" [9, с. 7].

Дана ситуація, окрім економіки і політики, яскраво виявляє себе в культурі. Удосконалення засобів комунікації в глобальному інформаційному світі, динаміка цього розвитку корінним образом змінюють ситуацію, впливають на сам характер культури спілкування, отже, і культури як такої загалом. Національні культури починають втрачати свою "локальність". Утворюється загальна система культури за рахунок виникнення спільного комунікаційного простору, який "занурює" її (культуру) всередину себе. Тобто виникає певне нове утворення, якого не було. Раніше цей простір був між культурами, сьогодні цей простір "накриває" всю культуру, котра опиняється всередині цього простору. Даний простір по суті глобальний, і він виникає поза конкретною локальною культурою. Отже, "не окремі культури (як в рамках діалогу між класичними локальними утвореннями) пов'язують умови комунікації між собою, а сам комунікаційний простір диктує умови діалогу, умови всевітнього культурного діалогу" [10, с. 19], – вважає В.Мионов.

Функціонування глобального комунікаційного простору обумовлено технологічними умовами і можливостями, а також мовою спілкування, єдиною для цього простору. В результаті система спілкування підкоряється певній глобальній мові, на основі якої формується символічне ("кліпове") мислення. Доступність навіть для малоосвіченої людини робить його цілком ефективним. В результаті цих процесів культури (і люди в культурі) спілкуються не за рахунок семіологічної адаптації, а за рахунок компонентів, які співпадають. Тобто за рахунок однакового, отже, і найменш смислового. Чим менше смислу, тим скоріше із найменшими труднощами можна забезпечити спілкування [10, с. 21].

В такій ситуації мислення втрачає свою творчу здатність, що приводить в підсумку до "збіднення" культури. Хоча сам процес розвитку цивілізації неможливий поза мисленням – активним, продуктивним, креативним. Адже завдяки розвитку мисленнєвої діяльності виникають стійкі зв'язки інтелектуальних процесів, які виконують певні функції в різних технологіях мисленнєво-творчої роботи. Таким чином, і розуміння, і рефлексія, і будь-які інші окремі інтелектуальні процеси співіснують і розгортаються всередині простору мислення. Саме воно (в широкому розумінні цього слова) задає принципи і способи організації цих процесів, їх місце, призначення і роль у вказаному просторі. Більше того, "самі по собі, окремо від мислення дані процеси не можуть бути реалізовані" [2, с. 38].

Безумовно, ми не можемо категорично стверджувати про остаточну втрату мисленнєвих процесів та інтелектуальної діяльності. Мова йде про трансформацію всіх основних сфер життя людини суспільства в умовах глобалізації та її результати. Разом з ними відбувається зміна як способу мислення, так і простору його функціонування. Зокрема в культурі. Якщо раніше культурний простір виступав як сегментований, радіальний, центробіжний, сьогодні ведучими стають недиференційовані структури з принциповою відсутністю ієрархічності та лінійної детермінованості процесів і явищ.

В умовах сучасності, формою існування якої є глобалізація та інформаційний світ, межі між центром і периферією стають "прозорими", розмитими, а такі основоположні для класичної культури (культури Модерну) поняття, як "культурне ядро" і "культурна матриця" втрачають свій первісний смисл. Якщо класична культура структувалася навколо безперервно пошуку "єдиного", "буття", "першооснови", то сучасна (постнекласична) демонструє відсутність генетичної вісі як глибинної структури і передбачає гетерогенність, антигеналогічність, темпоральну мінливість. Ведучим стає принцип множинності і урівнювання – семантичного і аксіологічного – всіх компонентів культури (світоглядів, світовідчужань, позицій), які проєктуються на мистецтво, науку, філософію. В результаті виникає проблема "інновації" та "інноваційного мислення" як умови подолання традиції. Зазначимо, що розуміння традиції як універсальної форми і механізму упорядкування змісту будь-якої культури і її підсистем дозволяє розглядати ті смисли культури, які пройшли в минулому апробацію досвіду, але відтворюються в нових умовах не в якості ахронізму, але як елемент живої системи. Проте очевидно й інше – традиційна культура сьогодні сприймається як конфронтуюча інформаційній сфері, як така, що не піддається оцифруванню, яке нівелює її дійсність і автентичність. Вона постає сферою, що може існувати тільки в невідчужуваній, у незнаковій формі [6, с. 47]. Одночасно сьогодні усе більшого поширення набуває такий феномен традиційної культури, як "мережвий фольклор", який володіє всіма ознаками класичного фольклору, а саме анонімністю, колективністю авторства, варіативністю, стійкістю ментальних і мовних структур.

Не менш важливим є те, що в сучасній ситуації усе більшим сенсом починають володіти ті значення, які вже в епоху Модерну втратили свою актуальність, що свідчить також про анонімізацію і дераціоналізацію культури. Дослідники відзначають архаїзацію сучасного культурного ландшафту, позначаючи ту історико-культурну ситуацію, перед лицем якої опинилася сучасна цивілізація, як "неоархаїку". Усе це свідчить про те, що сучасна людина намагається знайти істотні смисли буття не в сьогодиншній культурі, а в тих її формах, що зовсім недавно представлялися музейним реліктом. Результатом цієї ситуації є пониження рівня культури, котра "вступає в процес дифузії з масовою, що приводить до згасання творчої енергії і прагнення до досконалості" [7, с. 83].

Дана обставина пов'язана зі зміною способів існування інформації у віртуалізованому просторі, де поліграфічний варіант фіксації тексту заміщається цифровим, а логоцентрична книжкова культура – скранною. Це самим безпосереднім чином відбивається на особливостях мислення – свідомість при цьому спирається більшою мірою на емоційне, а не інтелектуальне осягнення ідеї, а домінування логічного мислення змінюється домінуванням мислення емоційно-міфологічного. Аналізуючи цей процес міфологізації свідомості в інформаційну епоху, П.Бергер і Т.Лукман роблять висновок про те, що в мережевому середовищі схеми типізації, які упорядковують контакти людини в повсякденному спілкуванні, втрачають індивідуальний зміст. Межі типізації, які здобуває анонімність, гранич-

но розширюються і наділяються при цьому міфологічним змістом. Анонімність породжує вимисел, який втілюється в аватарах – іменах-масках, що дозволяють людині знаходити нову самоідентичність, відмовляючись від даних природою статі, віку, раси, етнічності, і знайдених у культурі ціннісної системи моделей соціальної взаємодії, професії, захопленнь [1, с. 93].

В соціумі і культурі XXI століття утворюється парадоксальна ситуація: шлях науково-технічного прогресу, вищим втіленням якого стала епоха електронно-мережових комунікацій, виявився безпосередньо пов'язаним з процесом негативного розвитку соціальності, що постає "у відставанні людського фактору від розвитку інформаційних технологій" [8, с. 84]. Причиною тут стає навіть не відмінність в рівнях володіння інформацією, а принципово інший підхід до самої комунікації.

Символічна комунікація стає, певною мірою, тим замінником реальної комунікації, дефіцит якої випробовує сучасна людина. Реальна комунікація, не відчужена в знакову форму, була змістом традиційної культури. Сьогодні широке поширення – поряд з мережевою літературою і мережовим мистецтвом – отримує і вже згадуваний мережвий фольклор. Зокрема поява мережевого фольклору пов'язано з тим, що Інтернет знищив звичні стереотипи, які діють у сфері творчості: норми, закони, авторське право, постичні і стильові закономірності та багато чого іншого. Але стильова подібність традиційного і мережевого фольклору визначається також тим, що вона заснована на сутнісному спорідненні традиційної культури і тих форм, які з'являються в мережевому просторі і сприймаються як унікальне явище. Стосовно сучасного фольклору, то він не існує у виді розгорнутих метаоповідей, а прагне до форми рекламного слогану, не відмовляється від архаїчних уявлень та їх образного втілення і переймає звичні образи "масової культури". Найбільш характерною формою існування і масового, і народного в сучасній культурі стає колаж, мозаїка, мікс як сукупність самих різних образів і вражень, втілених у вербальну форму [6].

Вказана ситуація свідчить про те, що сучасна "масова культура" в мережевому просторі розвивається набагато інтенсивніше, ніж у логоцентричному просторі лінійного письма. Останнє висувало більш тверді закони творчості, ніж домінуючі в мережі, що стала, власне кажучи, притулком "масової культури" з її власними способами вираження, які властиві низовій, народній, карнавальній традиції. Це не тільки специфічна мова субкультури користувачів Рунета, яка зневажає всі правила письма, але і спілкування в чатах, що нагадує структурно одночасно й альбомну традицію, і міську легенду, і дитячі страшилки, і "жорстокі вірші". Таким чином, в Інтернеті усе більш явно проступають риси двох соціальних страт, що володіють власною культурою. Тут можна говорити про поділ суспільства на основі протиставлення "Мережі" й "Особистості". А також на співтовариства, що володіють владою і багатством, і ті соціальні сегменти, регіони і цілі країни, які через відсутність таких "позбавлених можливості залучення до всевітнього інформаційного анклаву" [6, с. 52].

Подібне соціальне розшарування спричинило глибоку трансформацію у сприйнятті людиною самої себе і свого місця в світі, способи її самоідентифікації. Це пов'язано з розвитком самого Інтернету, що мислилося як світова мережа, але сьогодні спостерігаються дві тенденції: з одного боку – інтернаціоналізація, а з іншого – регіоналізація формування внутрішніх мереж, які спираються не на глобальне, а на локально-регіональне. Як відзначає М.Кастельс, єдиної культури Інтернету більше не існує, її замінило широко розповсюджене різноманіття віртуальних співтовариств. Цими "віртуальними співтовариствами", своєрідними "новими комунами", що практикують у числі іншого, нові форми мовних практик, і засвоюються смисли "етно-національного та локально-специфічного" [5, с. 506–507]. Тим самим виникає нова система конфліктів, які підкреслюють суперечливість сучасного глобального світу.

Не менш важливе значення має зміна вектору і типу глобалізації по мірі того, як почав стверджуватися і ставати все більш масовим і базовим новий вид праці – інтелектуально-творчої. Творча праця не відмінна колективізм, навіть посилює його, але при цьому вона вимагає зовсім іншої, нової форми колективності, заснованої на принципі добровільної, внутрішньо вільної інтеграції розвитку творчих індивідів. Тут колективне вже не підкорює собі індивідуальне (як це відбувалося в епоху індустріалізму), а є його природним продовженням, розвитком, саморсалізацією. Але "омасовлення" творчої праці вимагає повернення до принципу "індивідуалізації" і "де універсалізації", причому усе більш зростаючих масштабах. Те, що для праці індустріального типу було другорядним – духовна складова, для праці творчої набуває головного значення. Саме омасовлення творчої праці виявило більш глибинний пласт, що лежить в основі сучасності, пов'язаний уже не з соціально-економічною формою продукту, а з соціокультурним типом індивідуалізації особистості. І ця глибинна основа сучасності, на відміну від економічної, виявилась зовсім не універсальною. Різноманітність типів індивідуалізації визначило те саме розмаїття форм інновацій, котре не вкладається більше в рамки єдиного стереотипу. Тому в сучасну епоху вирішальною стає саме та складова "процесу праці (діяльності), яка не підлягає універсалізації, котра органічна і неповторима – соціокультурна складова" [3, с. 44].

З цього витікає два важливих висновки. Перший полягає в тому, що глобалізація в сучасну епоху не може мати характеру універсалізації якої-небудь соціальної моделі, навіть найбільш успішної. Вона буде йти по шляху посилення і розвитку соціальної автентичності всіх учасників процесу – від конкретних індивідів до соціальних рухів і політичних об'єднань, включаючи держави і цілі регіони. З цієї точки зору ми можемо говорити про те, що буде зростати різноманітність форм і моделей розвитку. Але з другого боку саме на даному етапі глобалізації відкривається можливість реального вирівнювання світового соціального простору як простору громадянського суспільства.

Таким чином, трансформації економічного, політичного, культурного життя в контентях глобаль-

них вимірів демонструє новий світ життя людини як сучасність. Це світ творчості, це світ соціокультурного буття, яке перебуває в стані перманентного формування. В реальності соціального життя не просто співіснують, а в постійних суперечностях і конфліктах кожний соціальний феномен (економічний, політичний, культурний тощо) взаємодіють між собою і немовби “пронизують” один одного. Тим самим стає немислимим ізольоване існування, утворюючи цілий спектр можливих векторів соціально-історичного розвитку. Для виявлення продуктивних шляхів цього розвитку вже в контексті сучасності важливого значення набуває проблема свободи в осмисленні світу.

Список використаних джерел

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П.Бергер, Т.Лукман. – М. : Медуум, 1995. – 322 с.
2. Гаджиев К.С. Мировой экономической кризис: политико-культурное измерение / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2010. – № 6. – С. 3–19.
3. Глинчикова А.Г. Модернити и Россия / А.Г. Глинчикова // Вопросы философии. – 2007. – № 6. – С. 38–56.
4. Кармадонов О.А. Глобализация и символическая власть / О.А. Кармадонов // Вопросы философии. – 2005. – С. 47–56.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М.Кастельс; [Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
6. Костина А.В. Теоретические проблемы современной культурологии: Идеи, концепции, методы исследований / А.В. Костина. – М. : Книжный дом “ЛИБРИКОМ”, 2009. – 288 с.
7. Манхейм К. Человек и общество в век преобразования / К.Манхейм. – М. : ИНИОН АН СССР, 1991. – 367 с.
8. Мельянец В.А. Информационная революция, глобализация и парадоксы современного экономического роста в развитых и развивающихся странах / В.А. Мельянец. – М. : Гуманитарий, 2000. – 84 с.
9. Степин В.С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность / В.С. Степин // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С. 5–20.
10. Философия в современной культуре: новые перспективы (Материалы “Круглого стола”) // Вопросы философии. – 2004. – № 4. – С. 3–57.
11. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э.Фромм. – М. : Республика, 1994. – 635 с.

References

1. Berger P. Social'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sociologii znaniya / P.Berger, T.Lukman. – M. : Medium, 1995. – 322 s.
2. Gadzhiev K.S. Mirovoj jekonomicheskij krizis: politiko-kul'turnoe izmerenie / K.S. Gadzhiev // Voprosy filosofii. – 2010. – № 6. – S. 3–19.
3. Glinchikova A.G. Modernity i Rossiya / A.G. Glinchikova // Voprosy filosofii. – 2007. – № 6. – S. 38–56.
4. Karmadonov O.A. Globalizacija i simvolicheskaja vlast' / O.A. Karmadonov // Voprosy filosofii. – 2005. – S. 47–56.
5. Kastel's M. Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura / M.Kastel's; [Per. s angl. pod nauch. red. O.I. Shkaratana]. – M. : GU VShJe, 2000. – 608 s.
6. Kostina A.V. Teoreticheskie problemy sovremennoj kul'turologii: Idei, koncepcii, metody issledovanij / A.V. Kostina. – M. : Knizhnyj dom “LIBRIKOM”, 2009. – 288 s.
7. Manhejm K. Chelovek i obshhestvo v vek preobrazovanija / K.Manhejm. – M. : INION AN SSSR, 1991. – 367 s.
8. Mel'jancev V.A. Informacionnaja revoljucija, globalizacija i paradoksy sovremenogo jekonomicheskogo rosta v razvityh i razvivajushhijhsja stranah / V.A. Mel'jancev. – M. : Gumanitarij, 2000. – 84 s.
9. Stepin V.S. Samorazvivajushhiesja sisteny i postneklassicheskaja racional'nost' / V.S. Stepin // Voprosy filosofii. – 2003. – № 8. – S. 5–20.
10. Filosofija v sovremennoj kul'ture: novye perspektivy (Materialy “Kruglogo stola”) // Voprosy filosofii. – 2004. – № 4. – S. 3–57.

11. Fromm Jc. Anatomija chelovecheskoj destruktivnosti / Jc.Fromm. – M. : Respubhka, 1994. – 635 s.

Sakin A. V., Ph.D., assistant professor of philosophical and legal disciplines, Donetsk National University of Economics and Trade Tugan Baranovsky (Ukraine, Donetsk), gileya.org.ua@gmail.com

Transformation of social structures in the information world: the innovation vector

The paper analyzes the social space of modernity, which is characterized by globalization. It is ambivalent, brings new risks of instability growth and creates new opportunities for the individual and society. It is shown the role of “symbolic systems”, which form an alternative value system, initiating an era polycentric world-view, symbolic substitute for real communication demonstrates a new world of life.

Keywords: sociality, globalization, modernity, symbolism, culture, communication, information world.

Сакин А. В., кандидат философских наук, доцент кафедры философских и правовых дисциплин, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. Михаила Тугана Барановского (Украина, Донецк), gileya.org.ua@gmail.com

Трансформация структур социальности в условиях информационного мира: вектор инновации

Анализируется социальное пространство современности, характеризуются которой является глобализация. Она амбивалентна, несет новые риски, рост нестабильности, и создает новые возможности для индивида и общества. Показана роль “символических комплексов”, которые формируют альтернативную систему ценностей, initiating эру полицентрического мирового зрения, изменяют реальную коммуникацию символической, демонстрирует новый мир жизни человека.

Ключевые слова: социальность, глобализация, современность, символизм, культура, коммуникация, информационный мир.

* * *

УДК 37.014

Свириденко Д. Б.

кандидат философских наук, доцент
кафедры социальной философии та философии освіти,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна),
denis_sviridenko@ukr.net

ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІКИ ТРАНСГРЕСІЇ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті розкладаються теоретичні засади педагогіки трансгресії в контексті розкриття процесів глобалізації в цілому та в вищій освіті зокрема. Проведений аналіз дозволяє обґрунтувати її потенціал в якості засади розвитку освітньої практики в умовах глобалізації і її високим динамізмом та полікультурністю. Проаналізований контекст академічної мобільності як головного інструменту розвитку глобальних просторів вищої освіти та досліджень, обґрунтована актуальність використання трансгресивних підходів в умовах полікультурного академічного середовища.

Ключові слова: академічна мобільність, вища освіта, глобалізація, педагогіка трансгресії, трансгресія.

Сучасний стан розвитку вищої освіти визнається науковою спільнотою як кризовий: людство увійшло в фазу радикально нової соціальної динаміки, всі сфери соціального буття відчувають вплив глобалізаційних процесів, а сама освіта перебуває в стані модернізаційного переходу та пошуку засад нової освітньої парадигми. Підходи класичної парадигми не відповідають соціальним запитам, що висуваються до освітньої сфери. Кризову метафору сучасної освіти П.Друкер описує наступним чином: “Ми швидко рухаємось назустріч педагогічній кризі. Студенти.. відкрито повстають проти усіх навчальних закладів, більше не вважають класні кімнати “доцільними”! Недоцільність – це найжахливіше, що може статись в освіті. Навіть гірше, школа навіть смертельну нудьгу” [3, с. 284]. І.Предборська звертає увагу на виникненні так званої “дидактичної стіни” між тим, хто отримує

знання і світом: невідповідність освітніх засад сучасному станові соціального розвитку спричинює відчуження освітньо-педагогічного процесу від людиноутворюючого сенсу педагогічної діяльності, якому властиві деперсоналізація і знеособлення навчання, а його результатом є позбавлена творчої ініціативи та індивідуальності, зашарована педагогічними догмами і професійними стереотипами, невпевнена у собі і обтяжена внутрішніми конфліктами особистість [10, с. 76]. Основи знань, на які традиційно спиралась викладачі, дали тріщину та похитнулись: релігії, традиції, досвід, мистецтво викладання, наука про виховання але нова педагогіка – все це відмічено печаткою невпевненості [9, с. 120].

Поглибленню кризових явищ в освіті сприяє поширення практик глобалізації, яка генерує все більш суворі вимоги для учасників глобального ринку освіти, що існує на принципах конкуренції, глобалізація стає парадигмою модернізаційних процесів в освіті. Ізяснює поступуює факт необхідності трансформації засад освіти у відповідності до вимог глобалізованого полікультурного суспільства: “Особливої значущості набуває становлення і розвиток полікультурного освітнього простору. Полікультурна освіта є засобом зниження напруги в суспільстві, бо важливою її функцією є навчання людей принципово нового відношення до сумісного життя в одній державі представників різних етносів... Освіта у своєму традиційному класичному вигляді виглядає несприятливою до нових економічних відносин” [7, с. 104-105]. Особливого значення за цих умов набуває феномен академічної мобільності, який є головним інструментом розбудови глобального простору вищої освіти.

Окреслена ситуація, на нашу думку, дозволяє говорити про актуальність філософського обґрунтування потенціалу нових педагогічних практик, які наблизили б освіту до вирішення описаних вище проблем. В педагогічній науці набувають популярності підходи гендерної, трансгресивної (граничної), радикальної та багатьох інших видів освіти, в яких значної трансформації зазнають традиційні (класичні) уявлення про роль викладача, відбувається перехід до суб’єкт-суб’єктних відносин в системі “студент-викладач”, долаються прояви дискримінації тощо. М.Тардіф обґрунтовує цю тенденцію наступним чином: “В той час як викладачі раніше володіли “професією-знанням” (теологія, філософія, раціоналізм, педагогіка, фундаментальні науки, встановлені цінності тощо), яка визначала природу самого процесу навчання... сучасні викладачі не мають таких символічних ресурсів, аби узаконити свої дії. Навпаки, стноплуралізм, культурний релятивізм, руйнування системи цінностей, складність визначення фундаментальності освіти, прогресуюча декваліфікація знань – все це призводить викладача до необхідності самому покладати на себе нерозв’язні протиріччя” [9, с.119]. З цього часу, продовжує М.Тардіф, лише особистий досвід викладача та його індивідуальність стають значущими ресурсами, здатними визначити їхні дії та визначити зміст процесів впливу на особистість [9, с. 119]. Важливого значення в сучасних умовах отримують ідеї розбудови плюралістичного, полікультурного суспільства

інструментами освіти, сьогодні навчальні програми розробляються із урахуванням того, аби студенти відчували себе членами глобального плюралістичного суспільства на засадах прийняття своєї культури та конструктивного діалогу з іншими культурами.

В нашому дослідженні ми стоїмо на позиціях розуміння людського буття у термінах незавершеності та відкритості: людська природа є, існує, але існує не як незавершене ціле, а як процес, який заснований на її принциповій відкритості і ґрунтується на біологічній незавершеності людини, певному випадінні останньої з еволюційного ряду, що, до того ж, не може цілком компенсуватися культурними артефактами [2, с. 15]. У сучасній зарубіжній педагогіці введено поняття “прихований робочий план” (під яким розуміється система метакомунікацій, через котру саме здійснюється контроль змісту), “критичне мислення”, “трансгресія” тощо, а їх використання спрямоване на утвердження нового освітнього ідеалу – інноваційної, вільної людини, здатної до самотворення, самоорганізації, адаптації в мультикультурному середовищі” [8, с. 65]. Дійсно, сучасна складна соціальна динаміка, експоненційне зростання кількості знань тощо вимагають відходу від традиційних форм організації освітнього процесу, залишаючи позаду властиві класичній моделі освіти підходи, коли навчання могло бути формалізоване у вигляді системи дій для отримання суми знань.

В нашому дослідженні пропонується проаналізувати свистичний потенціал трансгресивної (граничної) педагогіки в умовах сучасного академічного середовища та здійснити спробу обґрунтувати перспективність поширення її ідей.

Трансгресивна педагогіка (від англ. transgression - порушення, вихід за межі) – напрям в сучасній педагогіці, який постав у 70-х роках ХХ століття між ексистенціальної психології і феноменології (Р.Мей, Л.Бінсвагер, А.Сторч, М.Бос, Дж.Бетлі, Р.Кун та ін.) та гуманістичної педагогіки і психології (А.Маслоу, К.Роджерс та ін.) [6, с. 29]. Також під трансгресивною педагогікою розуміється напрям альтернативної педагогіки, спрямований на виявлення інтеркультурних механізмів формування соціокультурного досвіду індивіда, вивчення практики створення інтеркультурних цінностей для подолання людиною меж своїх можливостей з метою самоактуалізації й самореалізації людини в житті [5, с. 141]. М.Гітлінг відмічає, що термін трансгресія в освітній проблематиці використовується відносно нещодавно та увійшов до освітнього наукового апарату з біології, де в теорії спадковості під трансгресією розуміється подолання метасами тих рис, які були властиві організмам батьків [1, с. 36].

Ключовим аспектом розуміння трансгресивності у педагогічних аспектах є її інтерпретація в якості способу інтерпретації процесів подолання меж, які заважають розвитку особистості. Під поняттям трансгресії в освіті розуміється особливий ексистенціальний стан в освітньому процесі, зумовлений зміною індивідом внутрішніх ідентифікаційних детермінант, розширенням власного досвіду шляхом включення до нього іншого соціокультурного та смислового поля [6, с. 29]. Трансгресивна педагогіка намагається через діалог та

віру в здатність людини до розвитку стимулювати створення умов для долання нею меж.

Відомий теоретик трансресивної педагогіки Г.Жиру стверджує, що виступаючи в ролі педагогічного процесу з наміром спростування існуючих меж знання і створення нових, гранична педагогіка пропонує студентам можливості залучити численні референції, що складають різні культурні коди, досвіди і мови [4, с. 82]. Цей автор зазначає, що гранична педагогіка виступає проти викладання як трансляції знання, або проти того, що П.Фрейре називав “накопичувальною освітою”, виступає проти навчання, заснованого на вуаеристському споживанні текстів [4, с. 84]. До того ж, трансресивна педагогіка активно реалізує принцип суб’єкт-суб’єктних відносин між викладачем та студентами, створюючи умови для продуктивного діалогу та зростання, змістовної трансформації усіх суб’єктів освітнього процесу: за думкою Г.Жиру, критично прислуховуючись до думок своїх студентів, створюючи доступ до різних наративів як для себе, так і для студентів, легітимізуючи відмінність як засадничу умову розуміння обмежень власного знання, викладачі також стають долаючими межі [4, с. 87]. В трансресивній педагогіці студенти розуміються в якості різносторонніх багатовимірних особистостей, здатних усвідомлювати свою діяльність та змінюватись.

Е.Уилкінс зазначає, що педагогіка за своєю працею над тим, щоб умовно стабілізувати нестабільний та незакінчений характер процесів формування ідентичності за допомогою штучних, готових категорій та дозволених дискурсів, пропонує особистості певний набір соціальних та політичних взаємин [12, с. 7]. За М.Гітлінгом, у випадку трансресивної концепції розуміння особистості, вона постає відкритою системою, що взаємодіє із зовнішнім світом та діяльністю індивіду та трактується в якості когнітивної системи, пов’язаною із переробкою інформації, спостереженням, фантазією, запам’ятовуванням, мисленням, а її воля (як система управління) виконує функції керівника та регулятора [1, с. 37].

Згідно трансресивній моделі розуміння людини, людське життя та розвиток детерміновані трьома компонентами, які є взаємопов’язаними та спрямованими одна на одну: дія, особистість та середовище, а психологічні механізми трансресії виступають у функції мотиваційних процесів, що забезпечують поштовх до дії; визначають готовність людини витратити необхідну для цього кількість енергії; задають загальний напрямок пошуку цінностей; підтримують дію, впливаючи на її тривалість [1, с. 36].

Відмічається, що не кожний вихід за межі того, чим є індивід та чим він володіє, можна віднести до розряду дій трансресивних: наприклад, біологічне дозрівання, завдяки якому молодий організм будує свої психічні системи (наприклад, мовні структури), є наслідком функціонування генетичного коду, а не інтенціональним актом суб’єкту, в той час як трансресія – це зміна цілеспрямована [1, с. 38]. Серед існуючих систем класифікації трансресивних дій уваги заслуговує система, запропонована М.Гітлінгом, який виділяє чотири їх типи в залежності від змісту індивідуальних цілей суб’єкта:

– практичні дії, спрямовані на фізичний світ, творення штучного світу (спрямованість “на речі”, територіальна експансія, збільшення матеріальних благ тощо);

– дії, спрямовані на людей (спрямованість “на інших”, розширення контролю над іншими, розширення індивідуальної свободи в інституціональній системі, збагачення альтруїстичної діяльності тощо);

– символічні дії (спрямованість “на символи”, створення нових мисленнєвих конструкцій, розширення особистого знання про зовнішній світ, наукова творчість, мистецтво тощо);

– дії оточуючого світу, спрямовані на творення самого себе (спрямованість “на себе”, свідоме творення себе у відповідності до свого проєкту, саморозвиток тощо) [1, с. 38].

І.Предборська робить наголос на тому, що трансресивний прорив створює нові обрії пізнання, відкриває можливості вибору різних шляхів подальшого розвитку, що може кваліфікуватися як аналог біфуркаційного розгалуження, а через метафору “пограниччя” здійснюються пошуки інтеркультурних механізмів формування соціокультурного досвіду індивіда, вивчається практика створення інтеркультурних цінностей [8, с. 66]. Зауважимо, що студенти в стінах університетів, здебільшого, мають справу із адресованою в їхній бік трансляцією готових форм культури, наявною є нестача екзистенціального досвіду на межі культурних форм. Саме на пошук форм творення нових культурних норм та форм і спрямовує себе трансресивна педагогіка, адже динамічний характер соціальної дійсності потребує від кожної людини, а особливо – випускника навчального закладу, молодого фахівця, бути практично готовим до творення нових культурних форм. Адже акт трансресії має місце в ситуаціях, коли індивід свідомо виходить за межі того, чим він є і чим він володіє, тим самим розширюючи свій простір, роблячи відкриття та формуючи себе у відповідності до власного проєкту [1, с. 37].

На початку нашого дослідження ми акцентували увагу на тому, що глобалізація впливає на більшість сфер суспільного життя, в тому числі на освітню – в масштабах Європи створюються єдині простори вищої освіти та досліджень (ЕНЕА – European Higher Education Area, ERA – European Research Area), набувають ваги та поширення процеси академічної мобільності. Вважаємо за необхідне зробити наголос на тому, що трансресивні педагогічні підходи мають особливий статус в умовах полікультурного академічного середовища в якому відбувається полікультурний діалог та обмін культурними формами. До того ж, при здійсненні академічної мобільності, особистість знаходиться на межі двох культур (власної та культури країни-акцептора), а вміння інкорпоруватись до іншої культури, виходити за межі власної звичної культури, здійснюючи щохвилинну ревізію та оновлення культурних, мовних, знаннєвих та компетентісних горизонтів свого життя стає єдиною можливістю уникнути маргіналізації через втрату власної культури та неприйняття Іншої. Отже, освітній та буденний виміри процесів академічної мобільності повинні мати трансресивний характер, який характеризується свідомим оновленням себе, свідомим виходом за межі.

При цьому, хотілося б зробити наголос на тому, що трансресивні освітні підходи реалізуються в діалоговій формі і залежать, з одного боку, від здатності студента трансформуватись та долати межі; з іншого боку, від умов, створених викладачем задля здійснення трансформацій. Отже, сучасний вчитель у полікультурному середовищі є відповідальним не тільки за передачу знань, але й повинен бути агентами мультикультурного мислення, допомагаючи створенню міжкультурної комунікації, допомагаючи студентам із різних культур вирішувати задачі не тільки навчального характеру, але й сприяти їхній суспільній адаптації [11, с. 101-102].

Таким чином, в статті нами розкритий теоретичні засади трансресивної педагогіки та обґрунтований її потенціал в якості засади розбудови освітньої практики в умовах глобалізації із її високим динамізмом та полікультурністю. Показано, що глобальні виміри освіти, які реалізуються через ідеї академічної мобільності, підвищують актуальність використання трансресивних підходів в умовах культурної інтеграції в академічному середовищі.

Список використаних джерел

1. Гітлінг М. Атрибути трансресивності в педагогіці / М.Гітлінг // Alma Mater (“Вестник высшей школы”). – М.: РУДН, 2003. – № 3. – С.36-40.
2. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного: монографія / Е. І. Андрос [та ін.]; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К.: Наукова думка, 2010. – 349, [3] с.
3. Друкер П.Ф. Епоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества: пер. с англ. – М.: ООО “И.Д. Вильямс”, 2007. – 336 с.
4. Жиру Г. Гранична педагогіка і постмодерністські політики / Г.Жиру // Гендерна педагогіка: Хрестоматія / Переклад з англ. В. Гайденко, А. Предборської; За ред. Вікторії Гайденко. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – С.80-91.
5. Зabolotna O. Поняття-герменевтичний інструментарій порівняльно-педагогічного дослідження пільної альтернативної освіти / О. Зabolotna // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2013. – Ч. 2. – С. 138-145.
6. Зabolotna O.A. Трансресивна педагогіка як теоретичне джерело пільної альтернативної освіти у країнах ЄС / О.А. Зabolotna // Науково-педагогічна студія О. А. Захаренка як джерело виховання молодого покоління: матеріали X Міжнар. ювіл. Захаренк. пед. читан., 2 лют. 2012 р., Черкаси / ред.: Т. М. Десятов, О. А. Біда, Л. Ю. Вовкочин; МОНМС України, Черкас. нап. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2012. – С. 29-30.
7. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія / І.А. Зязюн. – К.: Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім.Б.Хмельницького, 2008. – 608 с.
8. Предборська І. Досвід західної педагогіки та пост-болонські реалії української освіти / І. Предборська // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення: матеріали міжнар. наук. конф., 10-12 травня 2007 року / ред. В. Ф. Живодор [та ін.]; Сумський обласний ін-т післядипломної педагогічної освіти, Національний ун-т Києво-Могилянська академія. Кафедра політології, Белгородський гос. ун-т, Международний центр філософії освіти, Новосибирский гос. педагогический ун-т. – Суми, 2007. – С. 65-68.
9. Тардиф М. Образованіє як сфера соціального взаємодія / М.Тардиф // Університетское образование: Рефераты. Переводы. Статьи / сост. И. В. Карапетянц; науч. ред. Ю. Л. Троицкий; Российский гос. гуманитарный ун-т. Управление международных связей. – М.: РГГУ, 2001. – С. 111-134.
10. Філософські абрис сучасної освіти: монографія / авт. кол.: Предборська І., Вишинська Г., Гайденко В., Гамрецька Г. та ін.; за заг. ред. І.Предборської. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – 226 с.
11. Maasum T., Maarof N., Ali M. Addressing student diversity via culturally responsive pedagogy – Procedia - Social and Behavioral Sciences – 134, 2014 – P. 101-108.
12. Wilkins Andrew. Shades of Freire: Exorcising the spectre

haunting pedagogy – Journal of Pedagogy – 4 (1), 2013 – P. 5-10.

References

1. Gitling M. Atributyi transgressii v pedagogike / M.Gitling // Alma Mater (“Vestnik vysshey shkoly”). – М.: РУДН, 2003. – № 3. – С. 36-40.
2. Granl lyudskogo buttya: pozitivni ta negativni vimiry antropokulturnogo: monografiya / E. I. Andros [ta in.]; NAN Ukrainy, In-t filosofiyi im. G. S. Skovorody. – K.: Naukova dumka, 2010. – 349, [3] s.
3. Druker P.F. Epoha razryva: orientiry dlya nashego menyayushchegosya obschestva: Per. s angl. – М.: ООО “I.D. Wilyams”, 2007. – 336 s.
4. Zhiru G. Granychna pedagogika i postmodernistski politiki / G.Zhiru // Genderna pedagogika: Hrestomatiya / Pereklad z angl. V. Gaydenko, A. Predborskoyi; Za red. Viktoriyi Gaydenko. – Sumy: VTD “Universitetska knyga”, 2006. – S.80-91.
5. Zabolotna O. Ponyattevo-terminologichniy instrumentariy porivnyalno-pedagogichnogo doslizhennya shkilnoyi alternatyvnoyi osvity / O. Zabolotna // Zbirnyk naukovykh prats Umanskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu. – 2013. – Ch. 2. – S. 138-145.
6. Zabolotna O.A. Transgresyva pedagogika yak teoretychne dzherelo shkilnoyi alternatyvnoyi osvitt u krayinah YeS / O.A. Zabolotna // Naukovo-pedagogichna spadschyna O.A.Zaharenka yak dzherelo vyhovannya molodogo pokolinnya: materialy X Mizhnar. yuvil. Zaharenk. ped. chytan., 2 lyut. 2012 r., Cherkasy / red.: T. M. Desyatov, O. A. Bida, L. Yu. Vovkochyn; MONMS Ukrainy, Cherkas. nats. un-t im. Bogdana Hmelnytskogo. Cherkasy, 2012. – S.29-30.
7. Zyazyun I.A. Filosofiya pedagogichnoyi diyi: monografiya / I.A. Zyazyun. – K.; Cherkasy: Vyd. vid. ChNU im.B.Hmelnytskogo, 2008. – 608 s.
8. Predborska I. Dosvid zahidnoyi pedagogiky ta post-boloniski realiyi ukraiyinskoj osvity / I.Predborska // Menedzhment za umov transformatsiynih innovatsiy: vyklyky, reformy, dosyagnennya: materialy mizhnar. nauk. konf., 10-12 travnya 2007 roku / red. V.F.Zhivodor [ta in.]; Sums'kiy oblasniy in-t pislyadyplomnoyi pedagogichnoyi osvity, Natsionalniy un-t Kyjevo-Mogylyanska akademiya. Kafedra politologiyi, Belgorodskiy gos. un-t, Mezhdunarodniy tsentr filosofii obrazovaniya, Novosibirskiy gos. pedagogicheskij un-t. – Sumy, 2007. – S. 65-68.
9. Tardif M. Obrazovaniye kak sfera sotsialnogo vzaimodeystviya / M.Tardif // Universitetskoe obrazovaniye: Referaty. Perevody. Stati / sost. I. V. Karapetyants; nauch. red. Yu. L. Troitskiy; Rossiyskiy gos. gumanitarniy un-t. Upravlenie mezhdunarodnyh svyazey. – M.: RGGU, 2001. – S. 111-134.
10. Filosofski abrisi sushasnoyi osviti: Monografiya / Avt. kol.: Predborska I., Vishinska G., Gaydenko V., Gamretcka G. ta In.; Za zag. red. I.Predborskoj. – Sumy: VTD “Universitetska knyga” 2006. – 226 s.
11. Maasum T., Maarof N., Ali M. Addressing student diversity via culturally responsive pedagogy – Procedia - Social and Behavioral Sciences – 134, 2014 – P. 101-108.
12. Wilkins Andrew. Shades of Freire: Exorcising the spectre haunting pedagogy – Journal of Pedagogy – 4 (1), 2013 – P. 5-10.

Svyrydenko D. B., Candidate of Philosophical Sciences, Associated Professor of Social Philosophy and Philosophy of Education Chair, National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, denis_sviridenko@ukr.net

Potential of transgressive pedagogy at globalization age

The theoretical principles of transgressive pedagogy are reviewed at the article at the context of globalization processes expanding. The globalization is revived as world-wide phenomenon as well as a higher education one. Performed analysis let us substantiate this pedagogy potential at the form of fundament of education practice at globalization conditions which are characterized by high social dynamics and policulturalism. The context of academic mobility (as a main instrument of global higher education and research areas establishment) is analyzed. At the result, the actuality of transgressive approaches usage at policultural academic environment is substantiated.

Keywords: academic mobility, globalization, higher education, pedagogy of transgression, transgression.

Свириденко Д. Б., кандидат философских наук, доцент кафедры социальной философии и философии образования, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова, denis_sviridenko@ukr.net

Потенциал педагогики трансгрессии в эпоху глобализации

В статье рассматриваются теоретические основания педагогики трансгрессии в контексте разворачивания процессов глобализации в целом и в высшем образовании в частности. Проведенный анализ позволяет обосновать ее потенциал в качестве основы образовательных практик в условиях глобализации с ее высоким динамизмом и поликультурностью. Проанализирован контекст академической мобильности как главного инструмента становления глобальных пространств высшего образования и исследована актуальность использования трансгрессивных подходов в условиях поликультурной академической среды.

Ключевые слова: академическая мобильность, высшее образование, глобализация, педагогика трансгрессии, трансгрессия.

* * *

УДК 930.1+115

Ткаченко А. В.

аспирант кафедры философии естественных факультетов философского факультета, Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса), SirAnimys@gmail.com

ФЕНОМЕН “РАЗРЫВОВ” ИСТОРИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ В ИУДЕЙСКОЙ МЕССИАНСКОЙ ТРАДИЦИИ

Исследование посвящено актуальной проблеме для современной исторической науки и гуманистики в целом проблеме восприятия “разрывов” исторического времени. В данном случае, в качестве объекта исследования автором были выбраны историко-философские идеи, которые присутствуют в иудейской традиции о Мессии в разных формах, поскольку мессианство представляет собой один из наиболее ярких примеров таких “разрывов” исторического времени. С помощью герменевтического метода, который используется при работе с библейскими и каббалистическими текстами, и компаративистского, автор просматривает эволюцию мессианских взглядов и показывает развитие идеи “разрыва”: от “конца истории” до сложной системы “прерываний” истории в рамках мессианского царства, наступление которого зависит от всего человечества и от каждого индивида, в частности.

Ключевые слова: иудейское мессианство, промежуточное царство, “разрывы” исторического времени.

(статья дружитесь мовою оригіналу)

Традиционное восприятие исторического процесса предполагает видение его сплошным, неделимым и линейным, при этом, однако, в любой из исторических эпох можно найти идеи, концепции, которые пресматривают эту “линейность”. Самое главное, что такие идеи возникают не только в умах историков и философов, но и в умах религиозных, политических, общественных деятелей, а также в обыденном сознании. Среди них можно выделить ряд идей, в которых речь идет о “разрывах” исторического времени. Под “разрывами” исторического времени мы подразумеваем описания ощущения нарушения континуальности исторического процесса. Подобные ощущения возникали в различные эпохи: это и миллениаристские переживания средних веков, и осознанный “разрыв” истории во времена Реформации, Французской революции XVIII века и др.

Однако упомянутые примеры относятся, в той или иной мере, именно к христианскому историософскому миропониманию и, в частности, к миллениаризму, из которого и вытекает революционность этого “разрыва”. При этом, Вальтер Беньямин, когда писал о “революционности” каждого момента, апеллировал не к христианскому миллениаризму, а к иудейскому мессианству. Поэтому нам кажется плодотворным “пойти по его стопам” и попытаться проследить развитие идеи “разрыва”

в мессианстве иудеев до периода Хаскалы, в котором от нее фактически отказались [22]. Для изучения “разрывов” в иудейской историософской традиции мы обращаемся к идее мессианства, поскольку присутствие Мессии мыслится как “прерывание” линии исторического процесса. В христианском миллениаризме, который является развитием идеи мессианства, этот “разрыв” предполагает появление некоего вневременного отрезка Тысячелетнего царства. В случае с иудейским мессианством ситуация гораздо сложнее, т.к. в разные периоды истории еврейского народа оно претерпело множество изменений. Тем не менее, мы можем сквозь мессианство проследить развитие идеи “прерывания” исторического времени.

Мессианские социальные движения возникали повсеместно в самых разных еврейских общинах. Как правило, они возникали в период трагических событий для отдельной общины или для всего еврейского народа [22]. Так, социальное мессианство было во времена Вавилонского плена и возвращения на родину, правления Империи Селевкидов, Римской империи и разрушения Второго Храма, а особенно во время того или иного восстания (Маккавеев, Иудейских войн и т.д.). В Средние века возникновение таких движений связано с арабскими завоеваниями (поэтому центрами мессианства становятся: Персия, Палестина, Египет и, особенно, арабская Испания) и крестовыми походами (в данном случае, основные места появления “месий”: Византийская империя, Франция и христианская Испания) [10]. Особенными потрясениями для еврейских общин было падение Византийской империи в 1453 г. и изгнание евреев из Испании в 1492 г. [22]. Это дало мощный стимул для развития каббалистических учений. Именно на этом фоне появляется и развивается лурианство, а позднее и саббатизм. Однако, более чем тысячелетняя мессианская традиция была прервана в период “Хаскалы” – еврейского идейного просветительского течения (под влиянием европейского Просвещения). Оно выступало против “индивидуализма” еврейского народа и за включение его в общесвропейское интеллектуальное, культурное и религиозное пространство. Мессианство, при этом, оказывалось пережитком прошлого и оба течения, которые возникли из Хаскалы (реформизм и ортодоксальный иудаизм) отказались от идеи мессианства [22]. В последующее время, мессианская идея возникает только как своего рода “дополнение” к политическим течениям: социализму, сионизму и др.

Впервые анализом еврейских историософских идей занялся французский историк Эрнст Ренан, который в своей книге “Жизнь Иисуса” назвал пророка Даниила первым философом истории. Сама проблема восприятия исторического времени не раз попадала в сферу интересов философов. К примеру, еврейский мыслитель XX века Гершом Шолем, анализируя иудейское мессианство, говорит о том, что приход Мессии – это резкий обрыв хода человеческой истории, где “нет преемственности между нынешним и мессианским временем” [21]. Мартин Бубер, размышляя о понимании исторического времени лурианами, говорит, что суть такого понимания времени в том, что оно неотрывно от “активного участия человека в деле спасения мира” [6]. Особого внимания заслуживает рефлексия этих идей по-

мечким философом XX века Вальтером Беньямином. Осмысляя мессианские идеи лурианской каббалы и саббатизма, он выстраивает собственную концепцию исторического времени, в которой каждое мгновение может стать “калиткой, в которую шагнет Мессия” [5, с.85]. Он противопоставляет пустому и гомогенному времени – “актуальным настоящим” время (Jetztzeit) [5, с.86]. Здесь наиболее четко различима его идея диалектического “образа” (Bild), который противостоит прогрессивному историческому времени. Сам образ и есть, по мнению Вальтера Беньямина, то самое “мессианское” время: каждый момент обладает “революционным шансом” [5, с.87]. Современный философ Алексей Камских назвал это “зрнностью” времени, когда каждая точка на линии исторического процесса может стать отправной точкой в вечность. Для Вальтера Беньямина апелляция к лурианству является шансом оправдать волю личности и ее шанс на революционность в каждом мгновении. Современный итальянский философ Джорджо Агамбен, осмысляя дополнительный XVIII тезис работы “О понятии истории” Беньямина, вспоминает фразу Гершома Шолема (близкого друга В.Беньямина): “мессианское время – это время инверсивного вав” [цит. по: 2]. Это означает наличие в еврейской традиции некоего взаимобратимого времени, которое находится между тем, что уже свершилось и тем, что еще не свершилось [2], и именно в этом осмыслении становится ясна суть мессианства: Мессия должен прийти в будущем, чтобы вернуть прошлое. Идее мессианства по-своему пересмыслил, отказавшись от ее исторического контекста, французский философ Ж.Деррида. Он четко различает мессианство и утопизм, поскольку в утопизме нет этой беньяминовской революционности, оно свободно от “религиозно-метафизической обусловленности” [1, с.141].

Тем не менее, все эти исследования иудейской мессианской традиции носят чаще всего фрагментарный характер, а сама традиция выступает скорее иллюстративным инструментом, а не объектом. Важнейшим исследованием историософских идей (в т.ч. и восприятия исторического времени) в иудейской традиции стала фундаментальная работа Й.Иерушалми “Захор”, однако и здесь тематика “разрывов” не была раскрыта.

Источниковой базой нашего исследования являются библейские тексты, в которых речь идет о Мессии (книги пророков: Нафана, Исая, Михея, Осии, Амоса, Даниила, Иезекииля, Иеремии, Захарии, Аггея, Иоила и Малахии), ветхозаветные апокрифы (Первая книга Еноха, Третья книга Ездры, Апокалипсис Варуха), еврейская философская литература (“Верования и Мнения” Саадии Гаона, “Путеводитель растерянных” Маймонида), а также каббалистические тексты (Книга Зоар с комментариями Михаэля Лайтмана, стихотворение “Древо жизни” Ицхака Лурии, книга “Врата кругооборотов” Хаима Виталья).

Основные методы, которыми мы пользуемся в своем исследовании – это герменевтический (при анализе ветхозаветных и каббалистических текстов) и компаративистский (при исследовании и сравнении исторического развития мессианской идеи в иудейской традиции).

Исходя из этого, объектом исследования выступают историософские идеи в рамках иудейской мессианской традиции. Предметом – идея “разрыва” исторического

времени в иудейской историософской традиции. Целью нашей работы является анализ описаний “разрыва” исторического времени в иудейской традиции. Соответственно, для достижения цели нами поставлены задачи: проследить эволюцию иудейских мессианских представлений на основе ветхозаветных, философских и каббалистических текстов; эксплицировать историософские идеи; показать развитие идеи “разрыва” в контексте эволюции идеи мессианства.

Иудейское восприятие времени начинается с осмысления важнейшего библейского события – изгнания Адама и Евы из рая, и именно “с этого момента историческое время обрело реальность и возвращение сделалось невозможным” [8]. Однако, в дальнейшем восприятие времени было связано с идеей мессианства (в т.ч. и с ее эсхатологическими аспектами), т.к. Мессия – это именно тот человек, который должен помочь еврейскому народу исправить ошибку Адама и Евы.

Идея мессианства является неотъемлемой частью иудаизма, еврейской культуры и истории, но так было не всегда [7]. В Золотой век Израильского царства (при царе Давиде, XI–X вв. до н.э.) идея мессианства только зарождается и представляет собой скорее мечтания о некоем “времени счастья, здоровья и благоденствия” (Ис. 35:5), о возвращении “на Сион” (Ис. 35:10, 51:11), об окончании всех конфликтов, войн и споров. При этом, впервые категория “*Машиах*” (Мессия) вводится пророком Нафаном, который жил во времена правления царя Соломона. Для Нафана образ Мессии – это, скорее, благочестивый и справедливый царь из рода Давидова (2Цар.7:1), чем кто-то, кто мог бы разорвать существующую историческую закономерность. Тем не менее, к правлению Мессии он применяет категорию “*Махут Элогим*” (“Царство небесное”), отождествляя его с вечностью [7]. Здесь идея “разрыва” исторического времени, описания пришествия Мессии и наступления мессианского царства напоминают концепцию “конца истории” в Ф.Фукуямы [19], когда история человечества завершается (прекращаются войны, конфликты и противостояния), а человечество продолжает жить.

Важнейшим фактором развития мессианства у иудеев стало разделение Израильского царства после смерти царя Соломона, и последующее за этим завоевание ассирийцами оставшегося от монотеизма и погрязшего в пороке Северо-Израильского царства. Именно в этот период пророчествуют: Исая (например, Ис. 2:2–4, Ис. 11:6–9, Ис. 16:4 и др.), Михей (Мих. 4:1, 5:1–5), Осия (Осия 13:14) и Амос (Амос 9:11–12), которые, будучи свидетелями падения соседнего Израильского царства, говорят о будущем пришествии амбивалентного Мессии: одновременно и спасителя, и судьбы еврейского народа [8]. Тем не менее, идея мессианства хоть и получает новые импульсы, но все же не выходит за рамки установленной пророком Нафаном традиции восприятия Мессии как потомка Давида.

Причинами для начала следующего этапа развития мессианства послужили кризис Иудейского царства в VII в. до н.э., последующее за ним Вавилонское пленение и разрушение Первого Храма (586 г. до н.э.). В это время идея “*Машиах*” (Мессии) является одной из важнейших для пророков: ее мы встречаем у великих пророков Даниила, Иезекииля и Иеремиа, а также у пророка Аввакума. У пророка Аввакума пришествие Мессии –

абсолютно трансцендентное событие, благодаря которому весь мир наполнится верой в Бога (Авв.2:4). Здесь Мессия выступает скорее посредником между народом и Богом. Иеремия возвращается к традиции восприятия Мессии как потомка Давида, который привнесет спокойствие в жизнь народа Израиля (Иср.23:5). Он стал свидетелем исполнения всех своих пророчеств (в т.ч. и о падении Иерусалима), кроме мессианского. В это же время Иезекииль пророчит иудейскому народу беды и поражения, но предсказывает приход благочестивого царя – Мессии, который будет править вечно (Иез. 37:25). В этом пророчестве впервые категория “Мессия” отделяется от эсхатологии: приход Мессии не является концом истории, а его предвестником, при этом характер его царствования не описан вовсе. Иезекииль был свидетелем разрушения Первого Храма и Вавилонского пленения, чем и объясняется принципиальное отличие его понимания роли Мессии от предшественников. Эту концепцию развил великий пророк Даниил: объясняя вавилонскому царю Навуходоносору сон про огромную статую, разбитого камнем, он выстроил иерархию царств: золотая голова – это Вавилонское царство; серебряная грудь и руки – мидяноско; медные бедра – персидское; железные ноги – царство Александра Македонского; пятым же будет Божественное (мессианское) царство (Дан.2:31–46). “Это пятое царство “разрушит все остальные царства, а само будет стоять вечно” (Дан.2:44). Кроме того, Даниил посчитал, что осталось “семьдесят седьмин” (Дан.9:24) до пришествия Мессии [17], что приближает его к пониманию мессианства уже в контексте исторического процесса. Именно пророк Даниил, по мнению французского философа и историка Жозефа Эрнеста Ренана, является первым философом истории [16, с.14], поскольку он выстраивает не только иерархию этих царств, но и определенную историческую закономерность в их развитии (причем вполне линейную). К такому же выводу пришел французский историк Франсуа Артог, который вписывает исторические взгляды пророка Даниила в длинную галерею “великих “хронософий” Вселенной истории” [3]. В концепциях пр. Даниила приход Мессии мыслится как “разрыв” линейности (буквально, как удар камнем по голове статуи), однако само царствование Мессии по-прежнему мало описано и является скорее вспомогательным конструктом, нежели самостоятельной историческофской концепцией. Несмотря на это, деятельность пр. Иезекииля и Даниила стала важным этапом в становлении мессианства.

В 538 г. до н.э. еврейский народ был освобожден из долгого Вавилонского пленения. Своим “чудесным” освобождением еврейский народ обязан персидскому царю Кир II, который, покорив Вавилонское царство, издал эдикт, согласно которому каждый желающий мог вернуться в Иудею и принять участие в восстановлении Храма. Более того, Кир активно содействовал записыванию и кодификации письменной Торы. Под покровительством наместника Иудеи Зоровавеля Храм был восстановлен в 516 г. до н.э. Но, несмотря на улучшение положения еврейского народа, мессианские идеи в этот период продолжают проявляться. В частности, пророк Захария в своей книге возводит категорию “Мессия” на новый уровень: теперь Машиах – не просто царь иудеев, но и посланник Бога к людям (именно благодаря это-

многие христианские авторы приписывают Захарии пророчествование об Иисусе Христе). Приход Мессии возвещает приход его Царства, но этот приход возможен только в том случае, если еврейский народ сможет выдержатъ все посланные ему испытания (Зах.9:9–17). Тем не менее, именно строителя Второго Храма, Зоровавеля, Захария назвал Мессией (Зах.3:1). В этом с ним согласен и пророк Аггей (Агг.2:20–23). Стоит отметить, что у Захарии Аггея категория “Мессия” имеет больше этический оттенок, чем исторический. При этом наблюдается определенный сдвиг в развитии концепции мессианства, т.к. Мессия перестает быть средством, но становится целью еврейского народа. Эти идеи уже явно видны у пророка Иоила, который жил в V в. до н.э. У него Мессия – это своего рода идеал для народа Израиля, к которому необходимо стремиться (Иоил 3:18–21). В то же время пророк Малахия вводит новую категорию – “Предтеча”. Под “Предтечей” подразумевается человек (пророк) или событие, которые предзнаменуют скорый приход Мессии, после чего последует суд Божий (Мал. 4:5). Конструкция пр. Малахии предполагает некий промежуточный отрезок после появления Предтечи и до прихода Мессии, но характер, продолжительность и назначение этого отрезка не описаны, поэтому мы не можем говорить с уверенностью о наличии идеи “разрыва” у пророка Малахии.

Последующий период развития мессианской идеи связан, в первую очередь, с появлением новой категории – “промежуточное царство”. Эта категория встречается в талмудической литературе (Пес. 68а, Бер. 34б, Санг. 91б, Шаб. 63а и 113б), однако наибольшее выражение она приобретает в ветхозаветных апокрифах. Первый из них, Книга Еноха, представляет собой три совершенно не связанные между собой текста: Первая Книга Еноха (Эфиопская), Вторая Книга Еноха (Славянская) и Книга небесных дворцов. В древнейшей части Первой Книги Еноха (около IV в. до н.э.), “Апокалипсисе Десяти Неделей”, которая была написана незадолго до восстания Маккавеев в 167 г. до н.э. против империи Селевкидов, речь идет о промежуточном царстве между существующим миром и мессианским царством [14, 1:5, 45:61]. Это царство будет наполнено разрушениями, болью и страданиями. Но, тем не менее, здесь явно прослеживается “разрыв” линии исторического процесса [17, с.30–31]. В Книге Юбилеев история представлена совокупностью отрезков, т.н. “юбилеев”, длиной в 50 лет [17, с.28]. Соответственно, “конец истории” будет одним из таких “юбилеев”, но каким именно по счету – неизвестно [17, с.26]. Но это оставляет пространство для хронологических расчетов и предсказаний.

Один из важнейших периодов развития иудейского мессианства связан с двумя факторами: со становлением христианства и с разрушением Второго Храма в I в. н.э. Именно в христианстве (особенно в раннем) мессианство занимает практически главенствующее положение среди прочих доктрин. Оно по-особенному осмысляет ветхозаветные мессианские идеи, подстраивая их под свою систему. Это послужило мощным импульсом для рефлексии идеи мессианства иудейскими авторами. К примеру, автор Третьей (четвертой) книги Ездры описывает промежуточное царство как Царство Мессии, в котором он будет править 400 лет [18, 7:28]: здесь не будет войн, конфликтов, споров, нужды и бедности,

всего будет в изобилии [17, с.39–40]. После этого Мессия умрет вместе со всеми живущими, а далее появится новый мир, в котором все умершие воскреснут, и начнется Страшный Суд. Тут уже достаточно ясно прослеживается вневременной и “разрывной” характер этого промежуточного царства, поскольку оно представляет собой безвременное и бессобытийное пространство. Пожалуй, одним из ярчайших примеров такой реакции на христианский милитаризм и переосмысления мессианства становится “Апокалипсис Варуха” – апокрифическое сочинение, написанное между 70 и 117 гг. н.э. Здесь время Мессии представляется собой эпоху изобилия [17, с.23], где “каждая кисть будет иметь тысячу ягод” (Вар. 4:9–24), а “манна будет падать с неба” (Вар. 6:11). Еще большее влияние христианство оказало на другой апокрифический текст – Книгу Зоровавеля, которая была написана между 629 и 636 гг. н.э. В ней перед пришествием Машиаха бен Давида (Мессии) власть над всем миром получит Армирус (аналог Антихриста). Когда Машиах придет, мудрецы Израиля поверят ему только после того, как он воскресит мертвых. И тогда Армирус будет повержен, а на Землю спустится Храм, а Иерусалим будет отстроен. Именно таким видится автору книги “разрыв” линии исторического процесса – мгновенное возвращение к эпохе царей Давида и Соломона с восстановлением их Храма и их города. Здесь акцент ставится не на схожесть Мессии с царем Давидом, но на конструирование того “идеального” мира, в котором жили предки. Именно поэтому во время очередного иудейского восстания в 130 г. н.э. лидера восставших Шимона Бар-Кохба объявляют Мессией. Не потому что он по качествам похож на Давида, а потому что он хочет восстановить тот “идеальный” мир, то “идеальное” царство.

Важно то, что в иудейской эсхатологии и в талмудическом ее осмыслении есть различие между двумя мирами: исторический – *оламха-зе* (“этот мир”) и эсхатологический – *оламха-ба* (“грядущий мир”) [2], который впервые упоминается в Первой книге Еноха. Это и есть та “мессианская эра”, в которой Бог полностью воздаст каждому по заслугам. *Оламха-ба* – это мир, в котором все люди мирно сосуществуют (Ис. 2:4) без ненависти, нетерпимости и войн. Еврейский народ наконец вернется в Эрец Израэль (Ис. 11:11–12; Иср. 23:8; 30:3; Осия 3:4–5). Весь мир признает Яхве единственным истинным Богом (Ис. 2:3; 11:10; Мис. 4:2–3; Зах. 14:9), не будет убийств, грабежей, зависти, греха (Соф. 3:13). Традиционный взгляд, согласно которому Бог наблюдает за Израилем, воздаявая ему за праведность и наказывая его за прегрешения, претерпевает здесь существенные изменения: на смену некой коллективной ответственности народа приходит вера в личную ответственность индивида, а вера в полное воздаяние в этой жизни сменяется верой в полное воздаяние только в *оламха-ба* [22]. И это очень важно, т.к. “Мессия” перестает быть таким себе поучительным мифом, а превращается в цель, реализация которой зависит от действий каждого члена религиозного сообщества.

Средневековая еврейская философия чаще всего представляет своего рода апологику иудейского мессианства, доказывая тем или иным способом христианам, что Мессия еще не явился. Так, еврейский средневековый философ (IX–X вв.) Саадия Гаон доказывает,

что ветхозаветные пророчества о временах, что предшествуют приходу Мессии, еще не сбылись, поэтому человечеству (и народу Израиля в особенности) необходимо ждать и надеяться на его приход [11]. При этом Саадия поддается искушению своего времени и пытается вычислить дату пришествия Мессии, называя 1150, 1290 и 1335 гг. н.э. Маймонид, прибегая к формальной логике, выводит простую формулу приближения пришествия Машиах: поскольку Земля Израилева не выносит греха, то изгнание народа было связано с его грехом; соответственно, чтобы Машиах вернул народ Израиля на родную землю, народу необходимо избавиться от греха и стать праведным, а это возможно только в том случае, если каждый человек начнет совершенствоваться [11]. Здесь и оформляется окончательно идея приближения прихода Мессии своими действиями, что будет по-своему интерпретировано каббалистами.

В последующие столетия развитие мессианства связано с развитием **каббалы** (в частности, лурианской и саббатинской), т.к. именно в ней оно находит наиболее яркие свои проявления. В ранних каббалистических книгах (Сефер Йецира, Книга Бахир) идея мессианства практически не упоминается, т.к. акцент делается на эзотерическое познание мира. Однако уже в книге Зоар (опубликована Моше де Леоном в XIII в.) идея Мессии становится более значимой. Здесь был даже сделан прогноз, что в 5408 г. (1648 г. н.э.) Мессия явится в этот мир (именно за этот кусочек ухватился впоследствии Шабтай Цви). При этом каждое действие человека имеет тайный смысл и влияет на “гармонию” во Вселенной, результатом которой может быть пришествие Мессии [9]. В лурианской каббале эта идея развивается и приобретает новые формы. Школу лурианской каббалы основал Ицхак бен Шломо Лурия Ашкенази (Аризалъ, Ари) в XVI в., а основными его последователями были свери, изгнанные в 1492 г. из Испании. Ари разработал своеобразную космогоническую и историческофскую систему, в которой процесс создания Богом бытия – это результат катастрофы в самом Боге (“цимцум” – сокращение, отход), после чего он как бы “самоудалился” из этого мира [12]. Во время этой катастрофы шесть сосудов (келим) из потоков божественного света разбились (“*шиврат келим*” – разбиение “сосудов”) и разлетелись по всей земле [13]. И задачей всего человечества является “*тиккун*” – “исправление”, т.е. соединение этих сосудов. При этом важным условием нахождения и возвращения этих лучей для человека является соблюдение Торы [21, с. 60]. Это, в итоге, может открыть путь для Мессии, который придет лишь тогда, когда добро во Вселенной будет полностью отделено от зла. Таким образом, достижение *оламха-ба* возможно только через *тиккун*. Для еврейской диаспоры того времени изгнание общины из Испании было как раз тем самым “разрывом”, тем самым *шиврат келим*, который запустил “мессианский процесс” (“*Итхалта-де-Геула*”) [20, с. 68]. До него каббала понималась в большей степени как учение о строении космоса или высших миров, но не как площадка для историческофских идей. Лурианская каббала хорошо репрезентирует ту рефлексию соотношения прошлого и будущего, мессианства, которая тысячелетием создавалась иудаистской традицией, и трансформируется в целостное историческофское учение. Традицию лурианской каббалы продолжила школа саб-

батианства, которая возникла в XVII в. н.э. Шабтай Цви (Саббатай Цви), апеллируя к лурианству, объявил себя Мессией в 1648 году (во время массового уничтожения и бегства евреев из Речи Посполитой) и собрал огромное количество последователей своих идей. Саббатрианство было скорее социальным явлением [15], чем школой, поэтому сложно определить их роль в развитии идеи мессианства. В большей степени движение опиралось на интерпретацию лурианской каббалы Натана из Газы: целью существования всех душ является *тиккун*, однако исправление мира ложится на плечи всех людей, а не одного только еврейского народа. Задача Мессии состоит в погружении в глубину *клипота* (зла, греховности) [21, с. 120], что остальным не под силу (для этого Шабтай Цви принял ислам, а его последователь Яков Франк – католичество и ислам) [15]. Саббатрианское движение просуществовало до XX века, но из-за ассимиляции исламизированных саббатрианцев, традиция постепенно забылась.

Таким образом, рассмотрев процесс исторического развития идеи мессианства, мы условно выделили несколько этапов и стержней (которые иногда могут хронологически накладываться друг на друга, но отличаются по своему характеру). Первый этап – период правления царей Давида и Соломона. Здесь роль Мессии размыта, а цель его – наступление некоего идеального мира, “остановка” истории. Второй этап – время разделения Израиля на два царства: Иудейское (Южное) и Израильское (Северное). Для этого этапа характерна амбивалентность Мессии: он судит и спасает одновременно (такое изменение в восприятии роли Мессии произошло вследствие наступления кризиса в Северном царстве). Третий – это эпоха Вавилонского пленения. Здесь происходит своего рода революция в мессианстве, поскольку пр. Иезекииль и Даниил акцентируют всю эсхатологическую модель именно на фигуре Мессии (что сохранилось в иудаизме до сих пор). Четвертый этап – эпоха восстановления и расцвета Второго Храма. В нем появляется новая категория “Предтеча”, которая подразумевает некий промежуточный отрезок перед приходом Мессии. Пятый этап, который хронологически так же относится к эпохе Второго Храма, но представляет собой период развития мессианской идеи не в пророческой и раввинистической среде, а в апокрифической, для которой характерно подробное описание этого промежуточного отрезка (как правило, это период войн, разрушений). Следующий, шестой этап связан с переосмыслением в иудейской интеллектуальной традиции христианских интенций, рефлексий по поводу ветхозаветных идей, в т.ч. и историсофских. Здесь идея “промежуточного” царства оформляется окончательно и делается акцент на ее безвременной и бессобытийный характер. Седьмой этап связан с развитием средневековой еврейской философии (под влиянием арабской и европейской философии). Именно здесь мессианство приобрело “новую жизнь”, поскольку философы (Саадия Гаон, Маймонид) показывали, что появление Мессии – это результат действий и поступков каждого индивида. И, наконец, пик развития мессианской идеи приходится на каббалистическую рефлексию (Лурианская каббала, саббатрианство), в которой каждый человек должен принять участие в процессе возвращении мира к изначальному божественному состоянию.

На фоне развития мессианской идеи хорошо видны “разрывы” исторического времени: сначала они выражены слабо и туманно и не отделимы от эсхатологии. Но, в последствии, на фоне развития историсофских представлений вообще, развивается и идея “разрыва”: царство “Мессии” теперь представляет собой некий промежуточный период в человеческой истории, разделенный двумя событиями – приходом Мессии и Страшным Судом. С развитием мессианства идея промежуточного царства (в котором будут жить живые люди) становится все более отчетливым и приобретает безвременной и бессобытийный характер. Далее, важной особенностью развития мессианства в контексте идеи “разрыва” исторического времени становится возможность участия отдельных индивидов в общем процессе “разрывания” (т.е. приближении пришествия Мессии), которая и дала основу для беньяминовской идеи “калитки, в которую шагнет Мессия” [5]. Здесь “разрыв” осуществляется через воссоединение божественных сосудов, поскольку этот момент, безусловно, вневременной [21], и будет “разрывом” ткани человеческой истории, из которого появится Мессия.

Список использованных источников

1. Автономова Н.С. К вопросу о призраках: Маркс, Деррида и другие // Политико-философский ежегодник. 2011. № 4. – С. 134–154.
2. Агамбен Дж. Апостолос (из книги “Оставшиеся время: Комментарий к “Посланию к римлянам”) / пер. с итал. С.Козлова // Новое литературное обозрение. 2000. № 46. – С. 49–70.
3. Артог Ф. Порядок времени, режимы историчности / пер. с фр. А.Беляк // Неприкосновенный запас. – 2008. – № 3. – С. 19–38.
4. Ашлаг И. Учение о десяти сфирот. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kabbalah.info/rus/content/view/frame/32695?rus/content/view/full/32695&main> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.
5. Беньямин В. О понятии истории / Пер. с нем. и коммент. С.Ромашко // Новое литературное обозрение. – 2000. – № 46. – С. 81–90.
6. Бубер М. Хасидские предания. – М.: Республика, 1997. – 335 с.
7. Гальбияти Э., Пьяцца А. Трудные страницы Библии. Ветхий Завет. – М.: Путь, 1995. – 318 с.
8. Иерушалми И. Историческая память в Писании и талмудической литературе (Из книги “Захор”). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.ort.spb.ru/nesh/njs8/yecush8.htm> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.
9. Лайтман М. Зоар. 2-е издание. – М.: НПФ “Древо Жизни”, 2003. – 704с.
10. Левинов М. Мессия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://jhistory.nfuran.com/traditions/mashiah_014.htm Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.
11. Левинов М. Средневековая еврейская философия (Часть 2). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.machanaim.org/philosof/lev-icc/phil22.htm> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.
12. Лурья И. (Ари) Врата кругоборотов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bibloteca.narod.ru/shaar_hagilgulim.pdf Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.
13. Лурья И. (Ари) Древо Жизни. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kabbalah.info/rus/content/view/frame/2373?rus/content/view/full/2373&main> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.
14. Первая книга Еноха. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old-ru.ru/03-50-1.html> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.
15. Полонский П. Введение в философию иудаизма. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.machanaim.org/philosof/phil/ph4.htm> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.
16. Ренан Э.Ж. Жизнь Иисуса / пер. с фр. – М.: Амрита-

Руть, 2004. – 224 с.

17. Смирнов А. Мессианские ожидания и верования иудеев около времен Иисуса Христа (от Маккавейских войн до разрушения Иерусалима римлянами). – СПб.: “Издательство Олега Абышко”, 2010. – 536 с.
18. Третья (четвертая) книга Ездры Полоцкий П. Введение в философию иудаизма. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kazarzar.skeptik.net/biblia/3ezra.htm> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.
19. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф.Фукуяма; пер. с англ. М.Б. Левина. – М.: АСТ: “Ермак”, 2004. – 588 с.
20. Шолем Г. Основные течения в Еврейской мистике. – Алия, 1989. – Т.1. – 287 с.
21. Шолем Г. Основные течения в Еврейской мистике. – Алия, 1989. – Т.2. – 220 с.
22. Электронная еврейская энциклопедия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eleven.co.il/> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 23.08.14.

References

1. Avtonomova N.S. K voprosu o prizrakakh: Marks, Derrida i drugie // Politiko-filosofskiy ezhegodnik. – 2011. – № 4. – С. 134–154.
2. Agamben Dzh. Apostolos (iz knigi “Ostavshiesya vremya: Kommentariy k “Poslaniyu k rimlyanam”) / Per. s ital. S.Kozlova // Novoe literaturnoe obozrenie. – 2000. – № 46. – С. 49–70.
3. Artog F. Poryadok vremeni, rezhimy istorichnosti / Per. s fr. A.Belyak // Neprikosnovenny zapas. – 2008. – № 3. – С. 19–38.
4. Ashlag Y. Uchenie o desyati sfirot. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.kabbalah.info/rus/content/view/frame/32695?rus/content/view/full/32695&main> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.
5. Ben'yamin V. O ponyatii istorii / Per. s nem. i komment. S.Romashko // Novoe literaturnoe obozrenie. – 2000. – № 46. – С. 81–90.
6. Buber M. Khasidskie predaniya. – M.: Respublika, 1997. – 335 s.
7. Gal'biati E., P'yatstva A. Trudnye stranitsy Biblii. Vekhiy Zavet. – M.: Put', 1995. – 318 s.
8. Ierushalmi Y. Istoricheskaya pamyat' v Pisanii i talmdicheskoy literature (Iz knigi “Zakhor”). [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://old.ort.spb.ru/nesh/njs8/yecush8.htm> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.
9. Laytman M. Zoar. 2-e izdanie. – M.: NPF “Drevo Zhizni”, 2003. – 704s.
10. Levinov M. Messiya. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://jhistory.nfuran.com/traditions/mashiah_014.htm Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.
11. Levinov M. Srednevekovaya evreyskaya filosofiya (Chast' 2). [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.machanaim.org/philosof/lev-icc/phil22.htm> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.
12. Luriya I. (Ari) Vrata krugoborotov. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://bibloteca.narod.ru/shaar_hagilgulim.pdf Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.
13. Luriya I. (Ari) Drevo Zhizni. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.kabbalah.info/rus/content/view/frame/2373?rus/content/view/full/2373&main> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.
14. Pervaya kniga Enokha. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://old-ru.ru/03-50-1.html> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.
15. Polonskiy P. Vvedenie v filosofiyu iudaizma. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.machanaim.org/philosof/phil/ph4.htm> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.
16. Renan E.Zh. Zhizn' Iisusa / perev. s fr. – M.: Amrita-Rus', 2004. – 224 s.
17. Smirnov A. Messianskie ozhidaniya i verovaniya iudeev okolo vremen Iisusa Khrista (ot Makkaveyskikh voyn do razrusheniya Ierusalima rimlyanami). – SPb.: “Izdatel'stvo Olga Abyshko”, 2010. – 536 s.
18. Tret'ya (chetvertaya) kniga Ezdry Polonskiy P. Vvedenie v filosofiyu iudaizma. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://kazarzar.skeptik.net/biblia/3ezra.htm> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.
19. Fukuyama F. Konets istorii i posledniy chelovek / F.Fukuyama; Per. s angl. M.B. Levina. – M.: АСТ: “Ермак”, 2004.

– 588 s.

20. Sholem G. Osnovnye techeniya v Evreyskoy mistike. – Aliya, 1989. – Т. 1. – 287 s.
21. Sholem G. Osnovnye techeniya v Evreyskoy mistike. – Aliya, 1989. – Т. 2. – 220 s.
22. Elektronnaya evreyskaya entsiklopediya. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.eleven.co.il/> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 23.08.14.

Tkachenko A. V., the graduate student of the department of Philosophy of natural faculties, the Odessa I.I. Mechnikov National University(Ukraine, Odessa), SirAnimys@gmail.com

The phenomenon of “gaps” of historical time in the Jewish messianic tradition

The study is devoted to the actual problem of modern historical science and the humanities in general – the problem of perception “gaps” of historical time. In this case, as the object of study, the author chooses a historiographic ideas that are present in the Jewish doctrine of the Messiah in various forms, since the messianism is one of the most striking examples of such “gaps” of historical time. With the help of the hermeneutic method, which is used when working with biblical and kabbalistic texts, and comparative, when the author looks at the evolution of the messianic beliefs and shows the development of the idea of the “gap”: from the “end of history” to a complex system of “interruption” of history within the messianic kingdom, the occurrence of which depends on the whole of humanity and of each individual, in particular.

Keywords: Jewish messianism, middle kingdom, “gaps” of historical time.

Ткаченко О. В., аспирант кафедри філософії природничих факультетів філософського факультету, Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова (Україна, Одеса), SirAnimys@gmail.com

Феномен “розривів” історичного часу в іудейській месіанській традиції

Дослідження присвячене актуальній проблемі для сучасної історичної науки та гуманітаристики в цілому – проблемі сприйняття “розривів” історичного часу. В даному випадку, у якості об'єкту дослідження автором були обрані історисофські ідеї, що присутні в іудейському вченні про Месію у різних формах, оскільки месіанство представляє собою один з найбільш яскравих прикладів таких “розривів” історичного часу. За допомогою герменевтичного метода, який використовується при роботі з біблійними та каббалистичними текстами, та компаративістського, автор переглядає еволюцію месіанських поглядів та показує розвиток ідеї “розриву”: від “кінця історії” до складної системи “переривань” історії у рамках месіанського царства, становлення котрого залежить від всього людства та, зокрема, від кожного індивіда.

Ключові слова: іудейське месіанство, проміжне царство, “розриви” історичного часу.

* * *

УДК 1.14.141

Санакуєв М. Г.
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет (Україна, Київ),
info@aspirantura.kiev.ua

МЕДІАФІЛОСОФІЯ ЯК НОВА ГАЛУЗЬ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ

Розглянуто поняття “медіафілософії”. Окреслені основні віхи розвитку нової галузі філософського знання. Особливу увагу надано розкриттю предмету медіафілософії та тому колу проблем, які постають у зв'язку з її появою. Висловлені припущення щодо перспектив її розвитку в подальшому.

Ключові слова: медіафілософія, медіареальність, медіальність, медійна антропологія, імунологія медіа, гіпертекст.

Для багатьох людей “фундаментальні, “вічні питання” про власну сутність або долю світу, починаючи з ХХ століття почали осмислюватись в яскравих образах. Ці образи побудовані ні мистецтвом, не релігією, ні політикою як такою. Цими образами є тими “картинами”, що побудовані ЗМІ, або інакше кажучи побудовані інформаційними мережами. З цього випливає, що в межах масової культури ЗМІ відповідають на сучасні запити людини, без яких вона існувати не може.

Поняття медіафілософії має достатньо молодий вік, тобто воно сучасного походження. Термін виник у

90-ті роки ХХ століття в німецькій дослідницькій літературі і виник безпосередньо з лона естетики та мистецтва. Застосований він був для критичного огляду філософії Ф.Ніцше. Німецький дослідник Р.Фітц використав це поняття у назві своєї книги "Медіафілософія. Музика, мова і письмо Ф.Ніцше". Але що під цим розуміє Фітц? Згадуючи філософію Ніцше, ми не можемо пройти повз його любов до музики. Для нього (Ніцше) музика, як пише Фітц, це: "медіум виразу і повідомлення, медіум, що безупинно продовжується, на відміну від мови та письма в якому вони розміреностатичні" [4, с. 35].

Абсолютно незалежно від Фітца, інший відомий філософ – Юрген Хабермас, вводить те саме поняття в свою книгу "Фактичність та значимість". Це відбулось в 1992 році. Але має на увазі зовсім інше. Під медіафілософією він розуміє певний набір приписів, що регулюють роботу мас-медіа.

Після цього термін почав поширюватися надзвичайними темпами і вже у 2000 році вийшла одноіменна книга Франка Хартмана "Медіафілософія". Далі розробка цього напрямку велась серед наступних вчених: Н.Больца, Ф.Кітлера, М.Фогеля, Л.Енгеля, В.Конігсера, С.Кремер, С.Мюнкера та інших.

Спочатку, так як і для всіх нових філософських напрямів, особливо актуальним було обґрунтування виділення медіафілософії в окремий напрямок. Саме навколо цього питання точились основні дискусії. Так, Йозеф Рауцер пише: "...те, що медіафілософія є – це безсумнівно, але от чим вона є, чи можна взагалі вести мову про певну філософську перспективу по відношенню до медіа -- питання відкрите..." [4, с. 36]. Подібну думку можемо зустріти у Штефана Мюнкера: "Саме в той момент, коли весь наш життєвий світ характеризується звертанням на поведінку з так званими новими: з електронними та цифровими медіа, така наукова дисципліна як медіафілософія є виправданою та необхідною" [4, с. 36].

Отже, основною метою нашого дослідження є аналіз медіафілософії, виділення основних її структурних елементів. *Об'єктом* є медіафілософія як самостійна галузь філософського знання. *Предметом* є прояви медіафілософії в соціокультурному середовищі західної цивілізації, а точніше комунікативних актах, що формують специфічний медіа простір. Виходячи з мети дослідження ми можемо сформулювати і ряд завдань:

- 1) прослідкувати зародження терміну "медіафілософія" та його подальший розвиток;
- 2) визначити статус медіафілософії та роль у структурі філософського знання;
- 3) окреслити проблемне поле та можливе розв'язання ряду проблем та завдань, що постають перед медіафілософією та тими, хто планує нею займатися.

Очевидним є те, що в новому напрямі відбулась концентрація культурологічних дисциплін, філософії та теорії комунікації спрямованих на дослідження медіа. "ЗМІ фактично контролюють всю культуру, пропускаючи її крізь свої фільтри" [1, с. 148]. Прийнято навіть говорити про "медіальний поворот" у філософії. Згадаймо, що це для філософії не нове явище, коли вона цілеспрямовано йдучи по одному шляху, робила

радикальні повороти: "сократівський поворот", "кантіанський переворот". Варто відмітити, що такі повороти викликалися стрімкими соціальними змінами, розумінням буття та реальності. Таким чином, це завжди відповідь на радикальні світоглядні зміни. С.Кремер, наприклад, відмічає: "Все, що "дане" нам у сприйнятті, комунікації та пізнанні, дається у медіа" [4, с. 38]. Чи не можна цей вислів тлумачити як парфраз класичного вислову Дж.Локка про те, що "немає нічого в розумі такого, чого б не було у почуттях". Тобто, виходить, що немає нічого такого у нашому сприйнятті, чого б не було у медіа. Тому медіа і медіальність також набувають епістемологічного статусу.

Також слід відмітити, що на деякий час медіафілософія призупинила свій стрімкий розвиток, що пояснювалось надзвичайною захопленістю філософією постмодернізму. Остання вела мову не про медіафілософію, оскільки вона претендувала на системність і цілісність своєї побудови, скільки про медіальність. Сама ж медіальність, як ми вже зрозуміли, це специфічна здатність до пізнання. У О.Кузнецової знаходимо наступне визначення: "медіальність – це феномен, який належить до функціональних аспектів ментальних процесів (сприйняття, пізнання), але не належить до змістовних (чуттєві дані, образи) [3, с. 12]. Таким чином, поряд із традиційними джерелами пізнання такими як розум, відчуття, сприйняття, з'являється новий вид – медіа. Тому, в нашому дисертаційному дослідженні ми маємо дослідити, яке значення має медіа в ролі нового виду пізнання.

На думку ряду дослідників (Р.Марґрайтера, О.Еспозіто, Л.Ангеля) медіафілософія є філософською практикою медіа, але не тільки. Ця практика має здійснюватись тільки через медіа, використовувати їх, завойовувати територію, давати орієнтири спеціалістам. М.Маклюен взагалі веде мову про специфічну медіарельність, яка є поєднанням реальності, медіа та повідомлення. Все це знову говорить на користь специфічного способу пізнання, а не про просту спрямованість на медіа, як на предмет дослідження. Предметом дослідження медіафілософії в такому сенсі стає саме ця медіарельність. Тому кілька слів ми маємо сказати про сутність останньої.

Медіарельність не є певним видом медіа, не зводиться до комуніканта, не торкається технічних або соціальних умов появи медіа. Вона – це невидимий і невимірний результат роботи медіа, що згрупувались особливим чином у цифрові технології. Тому що, як тільки ми пробуємо ухопитись за сутність медіа, воно вислизає від нас, оскільки його присутність можна назвати умовною, важливим є лише результат – повідомлення.

Ще одним важливим зауваженням щодо медіарельності є її ігнорування бінарної опозиції суб'єкт-об'єкт. Оскільки нинішній суб'єкт володіє такими характерними рисами як децентрація та всеприсутність, усталені норми та межі подібного протиставлення розмиваються [див.: 4]. Також медіарельністю нівелюються відмінності між реальністю та вимислом, ідеальним та матеріальним.

Крім того, як стверджує В.Савчук: "разом із медіарельністю виник новий феномен бачення–

впізнання вже раніше баченого" [4, с. 39]. Наприклад, це стосується фотографії як зображення реальних миттєвостей або штучні імітації природних об'єктів (гора, озеро і т.ін.).

Таким чином, ми можемо окреслити предмет дослідження медіафілософії, який включає в себе так звану медіарельність. Водночас медіарельність також має свої горизонти та свій ряд проблем, які і становлять всю сутність предмету медіафілософії. Такими проблемними питаннями є моделювання реальності, медійна антропологія, час та простір медіарельності, фотографія та кіно як засоби медіарельності, перформативне мистецтво та інші.

Одним з найцікавіших і найважливіших аспектів медіафілософії є *медійна антропологія*. Але на чому вона базується? Основою нового погляду на людину є образ як мова нових технологій. Образи проникають у всі сфери життя людини. Більше того, саме крізь них людина сприймає реальність. Проблема полягає в тому, що образи не мають одного і єдиного типу, а формують декілька видів, серед яких і ті штучні образи, що були створені в умовах сьогодення. Говорячи про типи образів, ми можемо виділити наступні: 1) образ як магічна присутність (культури зображення, статуетки, маски тощо); 2) образ як містична репрезентація (символічна репрезентація Іншого, зокрема такий тип образів зустрічається в класичній парадигмі, у Платона); 3) образ як технічна симуляція. З цим видом пов'язана тотальна візуалізація, оскільки все має тенденцію ставати образом.

Процеси абстрагування стають образами і візуальними знаками. Оскільки все стає образом, то відбувається неминучий процес розчинення реальних предметів. Драма полягає в тому, що все менше людина виробляє власні образи і все більше звертається до готових штампів. Водночас образи, що створюються медіа, особливо телемедіа, роблять світ плоским та мініатюрним, зводячи його до одного образу. Крім того, телевізійні образи стали безпосереднім товаром, який купується та продається. Образи фактично стають повідомленнями, що поширюються з величезною швидкістю. Виникає свого роду "зачарований світ образів", який розчиняє дійсність, реальність замінюючи її на медіарельність.

В таких умовах свободи образів неосмінно постає і проблема їхнього довільного використання, що дуже часто обертається безвідповідальністю, а крім того, позбавляє вольових рішень саму людину. Останній досвід важко розрізнити те, що раніше здавалось очевидним, а саме життя та мистецтво, або фантазія чи дійсність. Життя і віртуальна реальність стають прообразами один одного. Самі ж люди також прагнуть стати образами (про що свідчить зростаюча шаленість темпами пристрасть до фотографії, бажання візуалізувати навіть найменш значні порухи життя (від походу в магазин чи кафе до туристичних поїздок). Тому, власне, медіафілософія і покликана працювати з образами та тренувати особливий погляд на них, який міг би повернути до образів певний символізм. Останній дозволяє глибше виражати людські почуття та думки та сприяє розвитку креативності.

Медіафілософія – це не тільки набір образів, але й своєрідна філософія мови. Адже мова не тільки формує

поняття про річ, але про комбінації речей або про ситуації. Крім того, мова стоїть на сторожі смислу. Усне та письмове мовлення є тим універсальним засобом, що дозволяє передавати великі об'єми інформації та глибинні смисли. Мовлення володіє такими якостями як економність та виразність та не потребує спеціального інструментарію. Таким чином, слова – це природні символи, що дозволяють людині користуватися всіма засобами виразності та реабілітовувати символізм.

Згадуючи про те, що медіа є одним із головних посередників між світом та людиною, ми не можемо оминати їхньої функції транслятора, трансформатора та зберігача смислів. Все це покликано захищати соціокультурне середовище від всього, що покликано зруйнувати ціннісне ядро суспільства. Тобто можна говорити про своєрідний імунний захист медіа, захисну оболонку із міцного каркасу проти руйнування та невігластва. Тому дослідники ведуть мову про проблему *імунології медіа* [див.: 5]. Звідси випливає і два головних питання медіафілософії: 1) в якій реальності з'являються та функціонують ті чи інші медіа; 2) яку реальність створюють ті чи інші медіа. В контексті вже згаданого імунного захисту можна зробити акцент на другому питанні дещо перефразувавши його: яку роль у створенні або руйнуванні імунітету грають медіальні об'єкти? Сама постановка питання свідчить про неоднозначну роль медіа в процесі, оскільки зберігаючи одні смисли, вони здатні руйнувати інші.

Із всього вище зазначеного випливає, що медіафілософське дослідження є справжнім гносеологічним та онтологічним дослідженням. Засади сучасного буття в свою чергу є комунікативними. В свою чергу засоби комунікації постійно відсилають нас до недостаті, до Іншого. Вони є рухливими, динамічними, такими що відвертають від тотожності, ведуть до відмінності та розрізнення. Такий процес взаємодії тільки посилює онтологічний статус комунікації. Внаслідок цього речі завжди мають більше інтерпретацій, ніж заслуговують. Тому тут можна у повній мірі говорити про владу медіарельності над нами, про тісний зв'язок медіа з життєвим досвідом, що формує певні очікування, сприйняття і такє інше. Тому онтологія комунікацій перетворюється на комунікативну онтологію, якої просякнуте сучасне життя. Все це утворює медіафілософський простір.

Говорячи про особливості медіа філософського розуміння часу ми не можемо оминати традиційного поділу часу на зовнішній та внутрішній. Під зовнішнім часом зазвичай розуміють час фізичної реальності, а під внутрішнім – особливе психологічне переживання часу індивідом. Такий поділ залишається актуальним і для медійного філософування. Проте, ми можемо внести деякі зміни в цю типологію. Кудряшова Т. пропонує поділити час на фізичний та семіотичний (або час тексту та культури). Перший тип часу є ентропійним та незворотнім та є аналогом зовнішнього часу. А другий тип – навпаки покликаний применшувати ентропію, а також є зворотнім, рухливим, індивідуалізованим (хоча не виключеною є його специфічна соціалізація) [див.: 2]. Проблематичність медійного розуміння часу полягає не в цій типології, що є логічним продовженням вже класичної бергсонівської парадигми, а те, що другий тип часу не здатен функціонувати так, як йому має бути

властиво. Тобто він характеризується не применшенням ентропії, а навпаки – її зростанням. Цьому є логічне пояснення, що впливає із сучасного соціокультурного становища. Оскільки тексти культури повинні постійно сприйматись для своєї місії зменшення ентропії, а в умовах відсутності рецепієнта вони мають властивість накопичуватись та втрачати смислове навантаження, таким чином оминаючи “символічний обмін”. Що ж відбувається за таких умов? Механічне накопичення інформації продовжується (іноді шаленими темпами), але вона не вступає у взаємодію і в решті-решт спрямовує інформаційному хаосу.

Всі ці чинники не можуть не впливати на людину. Надлишок інформації викликає у людини почуття дисонансу. Для подолання інформаційного забруднення потрібен не тільки розвиток критичного погляду на віртуальну реальність, своєрідного віртуального дискурсу, але й розвиток нового відчуття часу. Під цим ми розуміємо безпосередній розвиток індивідуальної культури часу. Адже із бурхливим розвитком медіа класичний погляд на час, що уявляється певною метафорою простору лише посилюється. Тобто межі між часом і простором руйнуються на користь останнього. Водночас події, що розміщені у медіасередовищі взагалі набувають суто просторових характеристик. Сучасні інтерактивні системи завжди дозволяють повернутись на кілька кроків назад або навпаки просунутись вперед, що є неможливим у реальності. В просторі гіпертексту людина абсолютно не прив'язана до часового континууму, або, іншими словами, до часової послідовності. Людина таким чином звільняється від жорстких правил одномірності порядку і отримує свободу гіпертексту. До хаосу також призводить і те, що події із внутрішнього життя постійно стають надбанням життя зовнішнього, що робить реальність соціально спрямованою. В результаті множинність часів посилюється, а з ними і множинність реальності.

Медіафілософія є новою та перспективною галуззю філософського знання, що бере свій початок з ХХ століття. В своєму предметному полі вона містить цілий ряд актуальних проблем комунікативного поля сучасної людини, а також набуває онтологічного та епістемологічного статусу. Вести мову про онтологію нам дає підстави поняття медіареальності, що являє собою особливо бажаний віртуальний простір, а епістемологічного характеру медіафілософія набуває завдяки медіальності як здатності до пізнання. Одними з найгостріших проблем цієї галузі філософського знання є питання образу як рушійної сили всієї культурної системи, а також проблема медійного часу та простору. Останні є тісно переплетеними та наслідують класичну традицію ототожнення часу з простором, проте суттєвою відмінністю є порушення лінійного часового континууму, що створює ряд труднощів. Все це потребує від дослідника вироблення нового критичного погляду, а також впорядкування інформаційного хаосу, що створюється наростаючою ентропією.

Список використаних джерел

1. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С.Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2000. – 464 с.
2. Кудряшова Т. Переживание времени в условиях медиапространства / Т.Кудряшова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intelros.ru/pdf/mediafilosofia/15.pdf>. – Назва з екрану (11.02.2014).

3. Кузнецова Е.И. Медиаальность и медиакультура как факторы динамики социальной среды : автореф. дис. ... д. филос. наук : 09.00.11 “Социальная философия” / Кузнецова Елена Игоревна; [Место защиты: Нижегород. гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского]. – Нижний Новгород, 2010. – 55 с.

4. Савчук В. Философия эпохи новых медиа / В.Савчук // Вопросы философии. – 2012. – № 10. – С. 33–43.

5. Сивков Д. “Тяга повсюду быть дома”. Проблемы иммунологии медиа / Д.Сивков. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intelros.ru/pdf/mediafilosofia/07.pdf> – Назва з екрану (11.02.2014).

References

1. Kara-Murza S. Manipuljacija soznanicm / S.Kara-Murza. – M. : Algoritm, 2000. – 464 s.

2. Kudrjashova T. Perekhivanie vremeni v uslovijah mediaprostranstva / T.Kudrjashova. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.intelros.ru/pdf/mediafilosofia/15.pdf>. – Nazva z ekrana (11.02.2014).

3. Kuznecova E.I. Medial'nost' i mediakul'tura kak faktory dinamiki social'noj sredy : avtoref. dis. ... d. filos. nauk : 09.00.11 “Social'naja filosofija” / Kuznecova Elena Igorevna; [Mesto zashhity: Nizhegor. gos. un-t im. N.I. Lobachevskogo]. – Nizhij Novgorod, 2010. – 55 s.

4. Savchuk V. Filosofija jepohi novyh media / V.Savchuk // Voprosy filosofii. – 2012. – № 10. – S. 33–43.

5. Sivkov D. “Tjaga povsjudu byt' doma”. Problemy immunologii media / D.Sivkov. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.intelros.ru/pdf/mediafilosofia/07.pdf> – Nazva z ekrana (11.02.2014).

Sanakuev M. G., graduate student, Kyiv National Trade and Economic University (Ukraine, Kiev), info@aspirantura.kiev.ua

Mediafilosofija as a new branch of philosophical knowledge

The article is devoted to the concept of “mediaphilosophy”. Outlines the key milestones in the development of a new branch of philosophical knowledge. It also focuses on the subject of mediaphilosophy and the range of problems that arise in connection with her appearance. Made assumptions about the prospects of its development in the future.

Keywords: mediaphilosophy, mediareality, mediativity, media anthropology, immunology media, hypertext.

Sanakuev H. G., aspirant, Киевский национальный торговый экономический университет (Украина, Киев), info@aspirantura.kiev.ua

Медиафилософия как новая отрасль философского знания

Рассмотрено понятие “медиафилософии”. Очерчены основные вехи развития новой отрасли философского знания. Особое внимание уделено раскрытию предмета медиафилософии и тому кругу проблем, которые возникают в связи с ее появлением. Высказаны предположения относительно перспектив ее развития в дальнейшем.

Ключевые слова: медиафилософия, медиареальность, медийность, медийная антропология, иммунология медиа, гипертекст.

* * *

УДК 101.1

Пирверди П.

Институт философии, социологии и права НАНА
(Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

К ВОПРОСУ О ПРОТИВОРЕЧИЯХ МЕЖДУ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТЬЮ И СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТЬЮ

Анализируются современные реалии рыночных отношений в контексте социальной справедливости. Автор показывает, что на постсоветском пространстве действие новых рыночных императивов находится в диссонансе с массовыми представлениями о социальной справедливости, сформировавшейся в лоне “старой” морали. В то же время, приближает позиции эффективности экономической и справедливости социальной вполне возможно на основе формирования этических правил рынка и предпринимательства.

Ключевые слова: экономическая эффективность, маркетинг, этика, мораль, рыночные отношения.

(статья друкується мовою оригіналу)

На гипотетический вопрос о справедливости Людвиг Витгенштейн ответил бы, что невозможно рассуждать о таких понятиях, как справедливость, ибо они являются противоречивыми. Говорить же можно только о непротиворечивых вещах. Такова была точка зрения Витгенштейна, автора “Логико-философского трактата” и лингвистической философии [1]. Однако философы, занимающиеся социально-этической проблематикой полагают, что вопросы справедливости вполне уместны, противоречивы, но понятны и должны быть рассмотрены в контексте рыночных отношений, логика которых – эффективность и прибыль, что естественно, затрагивает множество интересов, в том числе тех, кто прямо или косвенно вовлечен в эти отношения. Собственно, понятие справедливости, действительно, противоречиво. Особенно с релятивистских позиций: справедливость для одних выглядит совершенно несправедливой для других. Этот момент общеизвестен. Однако общеизвестность не означает простоты решения проблемы, тем более, когда она имеет социальное значение.

Принципиальным пунктом в понимании справедливости является равенство. Когда оно нарушено, возникает негодование или непонимание – социальное или моральное. Всякая новая экономика, казалось бы, всегда отвергает “старую” мораль. Но дело не в “старой” морали. Любая экономика должна быть нравственно ориентированной. Так полагал французский экономист С.Сисмонди и подчеркивал, что, что экономика является нравственной наукой, что она имеет дело не с экономическими отношениями, а с человеческой природой. Он считал, что она ведет к цели лишь тогда, когда приняты во внимание чувства, потребности и страсти людей [2]. Современные рыночные отношения создают совершенно новую ситуацию, когда несоответствие экономических, правовых и нравственных норм может проявляться в разных формах. Так, например, стремление к прибыли не всегда реализуется в пределах правового и морального поля. Законная предпринимательская деятельность нередко входит в противоречие с необходимостью обеспечения соблюдения справедливости, с важностью соблюдения общественной морали. Надо отметить, что сказанное имеет место также и в развитых рыночных государствах. Развитые рыночные общества не всегда показывают пример совпадения и гармонии законности, моральности и прибыли. Реальная жизнь свидетельствует о том, что есть великое множество обратных примеров, свидетельствующих о серьезных проблемах в этой области.

Соблюдение законности, моральности или максимизация прибыли – это серьезная проблема современного рынка. Но каждая экономика решает эту альтернативу по-своему. Тем не менее, надо подчеркнуть, что любые решения не идеальны и не могут быть таковыми по определению. Нет идеальных социально-экономических систем. Но нельзя не видеть рыночного позитива, который перевешивает издержки свободного рынка. Рынок – это эффективная система, которая становится таковой особенно на стадии высокой развитости и цивилизованности, это не только определенное количество продавцов и покупателей товаров или услуг. Это особая система отношений, в которой действуют свои писанные и неписанные законы и правила. Рынок работает по своим установлениям, и для ее функционирования нужны за-

коны, но, развиваясь, рынок сам инициирует и подталкивает усовершенствование законодательства. Та область отношений, которая регулируется неписаными законами, и есть этическое поле рынка.

Развертывание демократии и осуществление социальной справедливости является основным направлением развития политической системы обществ. Взаимодействие демократии и законности таково, что первая – условие упрочения законности, а последняя – составляющая демократии. Опыт развитых стран показывает, к примеру, что четкая и справедливая система налогообложения не только контролирует, но и стимулирует честный труд, так как быть честным становится выгоднее. Мы понимаем, что термин “выгодная честность” с этической точки зрения выглядит некорректно, но и противопоставление материальной заинтересованности личности ее духовным целям, необходимости быть на высоте моральной ответственности – тоже некорректно. Противопоставление это ложно, надуманно. Но ведь именно подобная тенденция, имеющая место на практике, нашедшая отражение на страничках теоретической литературы в советское время, привела к тому, что вопреки реальным устремлениям людей материальная заинтересованность долгое время выставлялась в негативном свете.

Рыночная экономика – это система взаимоотношений, при которых люди не могут позволить себе остановиться на том, что уже достигнуто. Именно поэтому рыночная экономика имеет результатом важные экономические достижения, ведь рынок требует инноваций, развития, формирования капитала. А конкуренция требует быстроты принятия решений и опережения. Выдающийся австрийский экономист Йозеф Шумпетер в своей книге “История экономического анализа” писал по этому поводу, что рыночная экономика – это процесс созидательного разрушения, имея в виду, что лучшее приходит на смену хорошему [3]. В конкурентной борьбе существует постоянное институциональное давление в направлении инноваций различного рода: продуктовых инноваций, инноваций в процессах, финансовых инноваций и инноваций сбыта, научно-технических инноваций и т.д. Происходит постоянное структурное изменение с разорением фирм, закрытием предприятий и высвобождением рабочих сил. От этого давления в направлении структурного изменения, которого в национальной и международной конкурентной борьбе надолго не может избежать ни одно предприятие, зависит общее благосостояние.

Тогда каким образом возможно, чтобы все было справедливо, и все были довольны рыночными процессами? Ведь если препятствовать структурным изменениям ради отдельных групп, результатом будут потери общественно-го блага, что вряд ли приемлемо, в том числе, этически. А изменения всдут к ущемлению интересов этих групп. И в целом – как на рынке могут сосуществовать свободная конкуренция и экономическая этика? Полагаем, что все это возможно через конкретные правила. Если мы говорим не об автаркии, а о свободном рынке, то такой рынок не может развиваться по понятиям, он может развиваться только через признаваемые всеми правила. Однако эти правила должны быть универсальными и всеобщими одобряемыми. Они должны быть прозрачными и не могут иметь избирательного применения. Весь цивилизованный рынок, даже при существующих различиях между социальными рыночными и строго рыночными экономикой,

присдерживаются общих правил, которые ни для кого не закрывают свободы и перспектив для справедливого и полноценного участия в социально-экономической жизни.

Рыночные отношения предполагают неизбежное обогащение одних и относительное обеднение других, причем обогащение все более становится социально и нравственно одобряемым актом, нежели наоборот. Нравственное сознание большинства современных светских обществ уже преодолело представление о том, что бедность обязательно добродетельна, а богатство – нет. Но на общественном уровне важно усвоить простую мысль о том, что обогатившиеся материально не должны пренебрегать моральными соображениями и общественным мнением, даже если кажется, что это мнение “дремлет”, вяло реагирует на противоречия рыночной действительности и ни на что не влияет.

Как замечательно писал Гегель, “нечто вполне позитительно с точки зрения права может быть чем-то таким, что морально запрещается. Право, например, разрешает мне распоряжаться своим имуществом, совершенно не определяя пределов этого распоряжения, и только мораль содержит определения, которые его ограничивают” [4, с. 32].

Если проанализировать философскую и экономическую литературу, то можно увидеть, что в философской литературе справедливость трактуется как понятие о должном, как соответствие деяния и воздаяния, соответствие прав и обязанностей, труда и вознаграждения. В частности, в философском словаре читаем: “Справедливость – категория морально-правового и социально-политического сознания, *понятие о должном*, связанное с исторически меняющимися представлениями о неотъемлемых правах человека” [5]. Более развернутое определение дано профессором А.А. Гусейновым: “Справедливость является одним из принципов, регулирующих взаимоотношения между людьми по поводу распределения (перераспределения), в том числе, взаимного (в обмене, дарении), социальных ценностей. Социальные ценности понимаются в широком смысле. Это – свобода, благоприятные возможности, доходы и богатства, знаки престижа и уважения и т.д.” [6, с. 336]. В экономической литературе справедливость часто излагается как требование равенства граждан в распределении материальных благ. Отсутствие должного соответствия между этими сущностями оценивается как несправедливость. Экономические концепции социальной справедливости рассматривались такими учеными, как А.Смит, И.Бентам, Дж.М. Кейнс, К.Маркс, Дж.Милль, Дж.Ролз, Д.Хайман, А.Маршалл, М.Алле, Дж.К. Гэлбрейт, А.Сеп и др. Считаем обоснованным утверждение тех исследователей, которые полагают, что эффективность национальной экономики и построение гражданского общества во многом зависят от того, насколько соблюдаются принципы социальной справедливости во всех сферах общественной жизни, включая экономику. Необходимо создание социально ориентированных и экономически эффективных институтов национального хозяйства. Социальную справедливость в экономических отношениях невозможно обеспечить без разработки соответствующего механизма. Этот механизм должен в качестве основного элемента любой социально-экономической системы иметь в виду человека. Собственно, утверждая так, мы хотим

еще раз подчеркнуть, что экономика не может быть целью самой себя, что она функционирует во имя общественного блага.

На наш взгляд, социальная справедливость в экономических отношениях должна рассматриваться на макро и микроуровне. На макроуровне она определяется в виде официально принятых правовых норм, закрепляющих тот или иной допустимый уровень или меру справедливого экономического поведения в экономике и обществе. На микроуровне она устанавливает для всех субъектов экономической деятельности согласованные нормы поведения, складывающиеся на основе экономической культуры, системы ценностей, традиций, менталитета, которые влияют на поведение экономических субъектов и процессы развития любой социально-экономической системы в целом.

Экономика постсоветских республик формируется в соответствии с моделями западных стран, через перенос или заимствование моделей, показавших свою эффективность. Однако механический перенос стандартов и экономических механизмов проблематичен, да и не нужен. Нскритичное навязывание альтернативных институциональных моделей в соединении, в частности, с искаженными представлениями об автоматическом достижении социальной справедливости в условиях рынка привело к резкому ухудшению социального и экономического положения большинства населения стран СНГ.

Введение новых норм социальной справедливости может быть позитивно воспринято одними социальными и профессиональными группами и негативно – другими. И на это есть множество подтверждений. Однако существуют и иная практика, в частности, китайская. Мы не будем здесь останавливаться на широко известной китайской модели экономики. Для нас было бы продуктивнее заострить внимание на том, что в рамках одной экономической модели китайцы успешно применяют на практике разные формы социальной справедливости на уровне территориальных образований. Об этом свидетельствует одно из китайских экономических “чудес” – деревня Хуанси, расположенная недалеко от Шанхая и ставшая знаменитой благодаря высочайшему уровню материального благосостояния населения. Достигнуто оно путем распределения по итогам года 20% общей прибыли на душу населения, включая детей. В результате каждый житель этой современной деревни, получая в течение года скромную зарплату, в итоге имеет накопления в среднем не ниже четверти миллиона долларов. Бюджет деревни составляет 1.5 миллиарда долларов, а население всего около 40 тысяч. Разумается, доходы деревни являются результатом функционирования десятков промышленных предприятий, компактно расположенных на данной территории и успешным сбытом продукции, однако необычен сам подход к социальной справедливости. Такого рода уравнилельный подход в обеспечении социальной справедливости оставляет довольным всех – и население, и руководство местной коммунистической организации. Все это делается не вопреки рыночной экономике, более того, экономика этой современной деревни – чисто капиталистическая, однако принципы справедливости, по которым договорились жители и руководители, показывают эффективность конвенционального подхода в вопросе социальной справедливости.

Надо отметить, что в целом на постсоветском пространстве существует проблема переноса норм социальной справедливости, господствующих в экономике развитых стран, где признается необходимость рыночного неравенства, отождествляемого со справедливостью. Эти нормы и вытекающие из них требования несовместимы с этнопсихологическими и культурными традициями и признанными моделями экономической жизни.

Невозможность бесконфликтной передачи ценностей одной экономической системы другой проявилась именно на постсоветском пространстве с особой силой. В результате механического переноса западных социально-экономических институтов в первые годы рыночных реформ постсоветские страны отказались от уравнилельного распределения, которое осуществлялось на чрезвычайно низком уровне, но воспринималось населением как справедливое. Страны перешли к нецивилизованному рынку, очень напоминавшему период первоначального накопления капитала, а уровень социальной несправедливости превысил все разумные границы. Таким образом, эти страны существенно проиграла как в экономическом, так и в социальном и морально-нравственном отношении.

Анализируя проблему социальной справедливости, мы не можем не упомянуть Джона Ролза и его знаменитую “Теорию справедливости” [7]. Ролз трактует справедливость как честность. Он исходит из двух принципов: 1. Каждый человек должен иметь равные права в отношении наиболее обширной схемы равных основных свобод, совместимых с подобными схемами свобод для других; 2. Социальные и экономические неравенства должны быть устроены так, чтобы: от них можно было бы разумно ожидать преимуществ для всех, и доступ к положениям и должностям был бы открыт всем.

“Справедливость, пишет Ролз, – это первая добродетель общественных институтов, точно так же как истина – первая добродетель систем мысли. Теория, как бы она ни была элегантна и экономна, должна быть отвергнута или подвергнута ревизии, если она не истинна. Подобным же образом законы и институты, как бы они ни были эффективны и успешно устроены, должны быть реформированы или ликвидированы, если они несправедливы. Каждая личность обладает основанной на справедливости неприкосновенностью, которая не может быть нарушена даже процветающим обществом. По этой причине справедливость не допускает, чтобы потеря свободы одними была оправдана большими благами других. Непозволительно, чтобы лишняя, вынужденно испытываемые меньшинством, перевешивались большей суммой преимуществ, которыми наслаждается большинство. Следовательно, в справедливом обществе должны быть установлены свободы граждан, а права, гарантируемые справедливостью, не должны быть предметом политического торга или же калькуляции политических интересов. Единственное, что позволяет нам неохотно принимать ошибочную теорию, – это отсутствие лучшей теории. Аналогично, несправедливость терпима только тогда, когда необходимо избежать еще большей несправедливости. Будучи первыми добродетелями человеческой деятельности, истина и справедливость бескомпромиссны” [7, с. 13].

Ролз утверждает, что в вопросе справедливости лица в исходном положении выберут два весьма различных принципа: первый требует равенства в присписывании основных прав и обязанностей, а второй утверждает, что социальное и экономическое неравенство, например, в богатстве и власти, справедливо, если только оно приводит к компенсирующим преимуществам для каждого человека, в частности, для менее преуспевающих членов общества. Эти принципы исключают обоснование институтов теми соображениями, что трудности для некоторых людей компенсируются большими благами общества в целом. То, что некоторые должны иметь меньше, чтобы остальные процветали, может быть и рационально, но не справедливо. Но нет никакой несправедливости в больших преимуществах, заработанных немногими, при условии, что менее удачливые тем самым улучшают свое положение.

Необходимо отметить, что принцип улучшения положения тех, кто менее удачлив за счет перераспределения доходов, сколь бы социально привлекательно не выглядел, обязан иметь разумные пределы, по той простой причине, что перераспределение доходов, скажем, за счет большого налога на состояние, не должен превращаться в демотирующий элемент экономического развития. То же самое относится к политическим системам, поощряющим чрезмерные социально-правовые преференции для тех, кто работает по найму. Так, например, в Западной Европе предприниматель не может платить нанятому работнику менее 9 евро в час. Если это новый, только стартовавший бизнес с туманными еще среднесрочными перспективами, предприниматель – особенно мелкий – уже имеет дело с финансовыми издержками. Но не это является главной проблемой для предпринимателей. Гораздо более серьезной трудностью для них является возможность неудачного ведения бизнеса и сворачивание деятельности. В подобных случаях наемные работники, охотно поддерживаемые адвокатами, часто подают судебные иски на предпринимателей, как на лиц, не обеспечивших их долгосрочную занятость. В социально ориентированных экономиках такого рода иски, как правило, удовлетворяются. Неудивительно, что, вопреки законам, предприниматели в ряде случаев идут на нарушения и нанимают на работу нелегалов из “третьего мира” со всеми вытекающими отсюда последствиями – “черной кассой”, неуплатой налогов и отсутствием социальных обязательств. Нельзя сказать, что это повсеместно явление для Европы, однако такие случаи имеют место быть.

Таким образом, вполне очевидно, что теория справедливости как равенства и перераспределения, нередко входит в противоречие с практикой экономического взаимоотношений, что, с одной стороны, дискредитирует саму идею такой справедливости, а с другой, – служит демотиацией для субъектов экономической деятельности.

Список использованных источников

1. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т.4. От романтизма до наших дней. Витгенштейн Л. От “Логико-философского трактата” к “Философским исследованиям”. – СПб., 1997. – 880 с.
2. История экономических учений. – М. : Изд-во Московского Университета, 1989. – Ч.1.
3. Шумигер Йозеф. История экономического анализа / пер. с англ. под ред. В.С. Автономова, в 3-х т. – СПб. : Экономическая

школа, 2001. – Т.1. – 552 с., Т.2. – 504 с., Т.3. – 688 с.

4. Гегель. Работы разных лет. В 2–х томах. – М.: Мысль, 1971. – Т.2.

5. Философский словарь. – М., 1986.

6. Гусейнов А.А. Этика. – М., 1998.

7. Ролз Дж. Справедливость как честность // Логос. – 2006. – № 1. – С. 35–60.

References

1. Reale D., Antiscrì D. Zapadnaia filosofija ot istokov do nashih dnei. T.4. Ot romantizma do nashih dnei. Vitgenshtein L. Ot "Logiko-filosofskogo traktata" k "Filosofskim issledovanijam". – SPb., 1997. – 880 s.

2. Istorija jekonomiceskikh uchenij. – M.: Izd-vo Moskovskogo Universiteta, 1989. – Ch.1.

3. Shumpeter Jozef. Istorija jekonomiceskogo analiza / per. s angl. pod red. V.S. Avtonomova, v 3–h t. – SPb.: Jekonomiceskaja shkola, 2001. – Т. 1. – 552 s., Т.2. – 504 s., Т.3. – 688 s.

4. Gegel'. Raboty raznyh let. V 2–h tomah. – M.: Mysl', 1971. – Т. 2.

5. Filosofskij slovar'. – M., 1986.

6. Gusejnov A.A. Jetika. – M., 1998.

7. Rolz Dzh. Spravedlivost' kak chestnost' // Logos. – 2006. – № 1. – С. 35–60.

Pirverdi P., Institute of Philosophy, Sociology and Law of ANAS (Azerbaijan, Baku), mailabm@yandex.com

On contradictions between economic effectiveness and social fairness

The article discourses upon the contradictions existing between economic effectiveness demand and social fairness needs. The author emphasizes: this only seems that economic imperatives that put into the center of focus effectiveness can easily ignore social anticipations. The best effective economies have to comply with the rules of market economy, which should be aimed at human being, its needs and social expectations.

Keywords: economic effectiveness, market, ethics, morals, fairness.

Pirverdi P., Institut filozofii, sociologii ta prava IANAS (Azərbaycan, Bakı), mailabm@yandex.com

До питання про протиріччя між економічною ефективністю і соціальною справедливістю

Аналізуються сучасні реалії ринкових відносин в контексті соціальної справедливості. Автор показує, що на пострадянському просторі для нових ринкових імперативів знаходиться в дисонансі з масовими уявленнями про соціальну справедливість, що сформувалися в лоні "старої" моралі. У той же час, наблизити позиції ефективності економічної та справедливості соціальної цілком можливо на основі формування етичних правил ринку та підприємництва.

Ключові слова: економічна ефективність, маркетинг, етика, мораль, ринкові відносини.

* * *

УДК 13:82.01

Попов В. Ю.

доктор філософських наук,
доцент, професор кафедри філософії,
Донецький національний університет
(Україна, Макіївка), popovmak@mail.ru

Pragma–res–Ding: КАТЕГОРІЯ "РІЧ" У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ МЕТАФІЗИЦІ

Проаналізована генеза та еволюція категорії "річ" в європейській континентальній філософській традиції. Обґрунтовується теза про те, що саме вона відіграла визначну роль у формуванні сучасної метафізики.

Ключові слова: річ, праґма, хрїма, хрєматистика, res, трансцендентализм, Ding, річ сама-по-собі (Ding an sich), феноменологія, Sache.

Категорія "речі" відбивається словом, що має вдавнату інтуїтивну транспарентність та широку мовну розповсюдженість. Між тим воно залишається одним з найбільш утаємничених та непроявлених елементів сучасного філософського дискурсу. Річ розглядається як первинна цеглина реальності, тобто буття, яким воно є в наявності. Під цим словом зазвичай розуміють окремий

предмет об'єктивного світу, що має відносну відособленість і сталість. В той же час, слово "річ" має ще одне важливе значення – це справа, діло, турбота. Тобто речі це не тільки предмети матеріальної реальності, але й об'єкти наших дій, надій та сподівань. Категорію "речі" ми зустрічаємо як у сучасних онтологічних, так і логіко-методологічних та соціально-філософських студіях. Тому метою нашої статті є дослідження генезалогії та еволюції категорії "річ" в історії західної метафізики та в сучасному філософському дискурсі.

Почнемо наш аналіз з етимолого-порівняльної експозиції. Загальновідомо, що українське слово "річ" походить від давньоруського "рѣчь", яке мало значення – "мова", "розмова", "промова". Трансформація значення "рѣчь" від "слова" до тілесного його втілення (тобто власно "речі") вельми показова. Вона подібна таким же процесам, що відбувалися в російській мові ("вещь" від "вещати") та польській де "rzecz" первісно "мова", "промова" але під впливом латинського res – "річ", "предмет" також змінило своє первісне значення.

Починаючи з Мартіна Гайдеггера у філософській етимології стало досить популярним дослідження спорідненості res з німецьким das Ding, англійським thing, а останнім часом з російським вещь. Не зважаючи на підозру опонентів, що досліди фрайбурзького мислителя є лише свавіллям його етимологічних пустощів, Гайдеггер пов'язує res з давнім Thing та стверджує що "давньоверхньонімецьке слово thing означає збори, а саме віче для обговорення обставини, про яку зайшла мова, спірного випадку" [13, с. 321].

Проте латинське res ніколи не позначало народні збори або якісь промови, що проголошуються на цих зборах. Для назви зборів завжди було слово forum, а промов на них – oratio, від якого походить слово "оратор". Res є одним з найдавніших латинських слів, що позначало як матеріальні речі, так і певні справи. Воно, певним чином, було відповідником давньогрецьких слів πράγμα та χρῆμα. Барбара Кассен наводить досить цікаву етимологічну історію цих двох грецьких термінів. Вона стверджує, що вони "конкурували" між собою на протязі всього розвитку давньогрецької мови і кожне з них прикметне завдяки саме етимології [7, с. 59].

Слово πράγμα походить від дієслова πράσσω, що мало у Гомера значення "іти до кінця, доходити, минати", але згодом набуває значення "закінчувати, здійснювати, займатися чимось, укладати угоду, практикувати". На відміну від слова πράξις, що позначає власне активність, πράγμα відображає мотив або наслідок цієї активності: річ як наслідок дії, завдання. В однині воно позначає те, про що йдеться, та що є причиною (наприклад, у випадку процесу). Проте у множині (πράγματα) його значення поширюється на всю дійсність зовнішнього світу, в якому відбувається людська дія, а саме речі, що виникли, факти, що розглядаються, публічні та приватні справи. Кассен пов'язує саме πρᾶγματα з німецьким словом Wirklichkeit (дійсність) [7, с. 59].

Втім слово χρῆμα ще більш безпосередньо пов'язане з людською активністю. Воно походить від χρῆ "потрібно" в значенні "є необхідність". У витоках це слово мало сенс "бракувати чогось, прагнути", а згодом почало означати "мати стосунки з чимось, віддатися, підкоритися". Слово χρῆμα позначає річ, насамперед як

об'єкт прагнення та використання. Згодом воно стає типовим економічним поняттям і у множині (χρῆματα) зазвичай означає "багатства, скарби". Πράγμα та χρῆμα на протязі тисячоліть розвитку грецької мови конкурували між собою в позначенні речі. В цій суперечці, за великим рахунком, перемогло перше слово, друге ж залишилося в сучасній грецькій мові для позначення поняття "монета".

Проте слово χρῆμα річ спочатку позначало не що інше як річ і в цьому сенсі широко використовувалося в давньогрецькому філософському лексиконі. Зокрема йому належить ледь не центральне місце у знаменитому афоризмі Протагора: "Πάντων χρῆμάτων μέτρον ἀνθρώπος, τὸν μὲν ὄντων ὡς ἐστί, τὸν δ' ὄντων ὡς οὐκ ἐστί (людина є мірою усіх речей, існуючих – що вони існують, неіснуючих – що вони не існують)" [15, с. 253].

Платон, як відомо, ще у "Театеті" висміяв протагорівське "Πάντων χρῆμάτων μέτρον ἀνθρώπος", заявивши, що й свиня й кинокефал можуть бути "мірою речей" [10, с. 215], а у Законах проголосив Бога мірою всіх речей: "У нас мірою всіх речей, переважно, нехай буде бог, ніж, яка небудь людина, як деякі стверджують" [9, с. 168]. Взагалі слово χρῆμα одне з найпопулярніших у словнику платонівських "Діалогів". Платон нерідко використовує також слово πράγμα та його похідні причому в досить різноманітних сенсах.

З'ясування семантики терміна "річ" у діалогах Платона нашою справою є досить складну проблему. Ще у давнину Великого Афінянина звинувачували у відсутності чіткої термінології; суттєвим є те, що його стиль був іншого роду; він турбувався більше про образність і постичність, ніж про чітку термінологію. Порівнюючи Аристотеля і Платона з точки зору труднощів сприйняття їх творів, ще в давнину вважали, що неясність Аристотеля виникає від складності його засобів висловлювання (φράσις), але саме його вчення (θεωρήματα) цілком зрозуміло; неясність Платона пов'язана з труднощами вчення, а засіб його висловлювання дуже легкий. Під труднощами засобів висловлювання вираження Аристотеля розуміються насамперед неологізми, незвичні вирази; плутаність стилю, втім, це інтерпретували як навмисну установку автора, який в такий спосіб хотів зацікавити учнів старанних і кмітливих і відштовхнути недбайливих. В сучасному "аристотелізнавстві" ще й досі тривають суперечки з приводу тлумачення тих чи інших термінів, у тому числі й категорії "річ", яку він відображає за допомогою різних слів.

Поняття πράγμα (яке Аристотель досить чітко відмежовує від χρῆμα) безперечно займає одне з центральних місць у аристотелівській метафізиці. Однак парадоксальним є те, що Стагірит, як відомо досить схильний до дефініцій, в жодному місці не дає визначення тому, що він називає πράγμα (річчю або справою), хоча досить часто використовує це слово для визначення інших понять (особливо у своєму знаменитому каталозі понять метафізики в книзі Дельта (за грецькою літерою Δ, якою позначають п'яту книгу "Метафізики")). Наприклад перша ж дефініція, визначення начала (ἀρχή) подається ним таким чином: "Ἀρχὴ λέγεται ἢ μὲν ὅθεν ἀν τῆς τοῦ πράγματος (курсив наш –

В.П.) κινήσειν πρῶτον... (Началом називається те у речі, звідкіля починається рух...)" [17, с. 145].

Розглянемо, що ж має на увазі Аристотель під річчю та тими сенсами та різновидами речей, які він виокремлює. Але перш тим треба зазначити ось що: сучасне прочитання Аристотеля, як і будь-якого стародавнього філософа, наражається на небезпеку модернізації його поглядів. При перекладі стародавніх текстів будь-якою сучасною мовою їхній зміст неминує інтерпретуватися через призму сучасних значень філософських термінів. При цьому доводиться долати труднощі двоякого роду. По-перше, багатозначність більшості термінів, вживаних самим Аристотелем, по-друге, невідповідність їхнього сенсу значенням сучасної філософської термінології. Зрозуміло, що він користувався поняттям "річ" дещо в іншому значенні, ніж тому, яке згодом було приписано цій категорії у патристичній догматичі та схоластичних студіях, не кажучи вже про різноманітні модерні інтерпретації.

Поняття "речі (πράγμα)" для Аристотеля здавалося очевидним та первинним для інших дефініцій. Річ отожднюється ним з будь-яким предметом: тілесним або безтілесним, тим, що рухається чи знаходиться в неперушному стані. Це й предмети, що чуттєво сприймаються і є сутностями "першого порядку", предмети, що не мають своєї матерії (числа або Бог), тобто будь-які "сутності", що існують у "підмісячному" та "надмісячному" світах. Він вважав, що кожна річ є неподільною (тобто перестав існувати як річ з відокремленням від неї суттєвих частин або якостей), єдина за числом та в індивідуальності свого буття існує як єдине ціле [3, с. 153]. Світ є розмаїттям окремих речей як певних одиниць цілого. Але окремність існування речей відносна. Лише через відношення з іншими речами певна річ набуває своєї визначеності. Тому, згідно Аристотелю річ поєднує загальне й одиничне, точніше відбиває загальне (форму та матерію) в одиничному. Разом з тим, слово πράγμα у Стагірита зберігає певну двозначність (якщо не багатозначність). В деяких контекстах воно позначає зовсім не те, що ми зараз розуміємо під річчю, а певну справу, дію або діяльність.

Зауважимо також, що слово πράγμα Аристотель використовував, насамперед, у своїх метафізичних та фізичних творах (теоретичній філософії), то слово χρῆμα найбільш розповсюджене в його трактатах з практичної філософії (етиці, політиці, економіці). Воно стало основою для назви нової аристотелівської "мистецтва" – хрєматистики. Нагадаємо, що під останньою Аристотель розумів мистецтво збагачування, постійного придбання та використання речей через товарно-грошовий обіг. Речі-πράγματα тут перетворюються в об'єкти обігу та вжитку речі-χρῆματα. Це аристотелівське розрізнення зберігається й у подальшому використанні цих слів та перекладі їх на інші мови. Так, стойкі визначали винайдене ними поняття λεκτόν як річ, що мислиться (πράγμα νοούμενον), а пізній софіст Елій Аристид говорить про риторику як реалізацію багатства (χρῆματα) Логоса.

У латиномовній філософії πράγμα, при всьому розмаїтті сенсів, зразу ж перекладається як res. Цицерон без будь-яких ускладнень використовує цей термін для позначення як матеріальних, так і ідеальних сутностей.

pro res quae sunt (речі видимі і відчутні) та res quae intelliguntur (речі, що досягаються лише розумом). У загальному контексті латинської філософії та риторики термін *res* означає предмет, про який йдеться у промові, її об'єкт. Певні спроби ототожнити *res* з *corpus* (тілом), що мали місце в стоїцизмі та теології Тертуліана, що знаходилися під його впливом, не мали великого успіху.

Остаточної філософсько-теологічної визначеності *res* набуває у знаменитому герменевтичному творі Аврелія Августина “De doctrina Christiana (Про християнську доктрину)”. Немов опонує Аристотелю, він пише, що річчю (*res*) є те, що “не вживається для позначення чого-небудь, як наприклад, дерево, камінь, тварина й подібне такого ж роду” [1, с. 12]. Поряд з цими об'єктами, що зазвичай називаються речами, але не є такими в певному сенсі, насправді, є єдина справжня річ – Бог, яка не може бути позначеннями ні для чого. У августинівській класифікації речей (речі для насолоди, речі для використання та для того й іншого) лише Бог є тою *Res*, що можна насолоджуватися. Августин намагається дати визначення речі на підставі Осіб Святої Трійці. Подібно тому як Бог Отець уособлює в ній єдність (*unitas*), Бог Син рівність (*aequalitas*), а Бог Дух Святий – згоду (*concordia*) кожна річ сукупністю відносин єдності, тогожності та згоди. Створена річ, яка також може бути зрозуміла через згоду єдності і рівності, несе на собі печатку Вищої *Res*, що створила світ [1, с. 14].

Але це визначення *res* Августином через те, що саме по собі є недосяжним і незбагненим (таємниця Трійці) не набуло популярності у схоластичній філософії. Більшою популярністю користувалася дефініція Ансельма Кентерберійського, який писав, що “адже ми зазвичай називаємо “річчю” все, про що ми говоримо, що воно в якомусь сенсі є щось” [2, с. 7].

Категорія речі (*res*) набуває чималої значущості в системі категорій високої схоластики. Вона була віднесена до трансценденталій – тих вищих родів буття, що характеризують все сутнє, але не ввійшли в десять аристотелівських категорій. У джерел вчення про трансценденталії стоять постаті Филипа Канцлера, Александра Гельського та Альберта Великого, але класичної форми воно набуває в учня останнього – Томи Аквінського. В ієрархії цих вищих шости категорій сутність (*ens*), річ (*res*), єдине (*unum*), щось (*aliquid*), благо (*bonum*), істина (*verum*), *res* має почесне друге місце і певним чином обожнюється з *ens* (сутністю). Аквінат визначає річ як “деяке сутнє без його відношення до іншого сутнього” [14, р. 45], дотримуючись, в цілому аристотелівської картини космосу як світу речей. Цілком у відповідності до стагиритівської кореспондентської концепції істини він визначає її істину, проголошуючи “Veritas est adaequatio rei et intellectus” [14, р. 234] та пов'язуючи речі з інтелектом.

Незважаючи на загальну полеміку Йоанна Дунса Скота з томістами, концепт “*res*” ним не був відкинутим, більш того він став основою для більш значущого концепту європейської метафізики, створеного саме ним – концепту Реальності (*realitas*). Категорія Реальності, відкрита ним близько 1300 року, відбиває, насамперед, буття речей (*res*), кожна з яких визначається цілісністю, об'єктивністю та особливо індивідуальністю (неповторністю).

Не зникає категорія “*res*” і у ренесансних філософських студіях. Лоренцо Валла в своїй “Діалектиці”, намагаючись відновити вчення про шість трансценденталій, визначає *res* як першу та головну серед них: “з цих шести, що немов би борються за владу, саме *res* царюватиме, як Дарій” [4, с. 299]. Та врешті-решт у пізній схоластичній (наприклад у Ф.Суареса) поняття “*res*” майже виходить із вжитку замінюючись *ens* (сутнім) як певним його сквівалентом.

Починаючи з XV–го, а остаточно у XVIII сторіччя латина поступово витісняється спочатку з літератури, потім з теології, філософії та наукових трактатів. Латинське “*res*” замінюється різноманітними національними сквівалентами. Більшість з них мали юридичне походження: як то вже вищезгадане німецьке *das Ding* та англійське *thing*, що походять від давньо-германського *Thing*, до цього треба доповнити італійське *cose* та французьке *chose*, що ведуть свій родовід від латинського *causa*, що крім причини, означало ще й судову справу, “казус”.

Джордано Бруно проголошує природу “*dio nelle cose*” (Богом у речах), а матерію *esser divino nelle cose*” (божественним буттям у речах), використовуючи італійське *cose* як повний відповідник латинського *res*. Рене Декарт у авторизованих перекладах своїх “Медитацій” з легкістю замінює “*res*” на “*la chose*”, французьке слівце, яке можна добавляти будь до чого і яке означає – що не будь, будь-що.

Разом з тим, більшість мислителів того часу стають двомовними, використовуючи національні мови лише для популяризації своїх філософських онусів. Р.Декарт надає нового сенсу схоластичній категорії “*res*”, розглядаючи її не лише як будь-яку річ, але й певний стан речей, “реальність”. Власне Картезій відкриває дві реальності: *res extensa* (речей протяжних) та *res cogitans* (речей мислячих). Первинною річчю тут стає власне Я (*Sum res cogitans*). Світ зовнішніх речей ставиться під принциповий сумнів й знаходить свою реабілітацію лише завдяки очевидності, ясності та чіткості наших уявлень. Ця ясність може бути надана лише Богом. Тобто *res extensa* (речей та *res cogitans*, ці принципово різні реальності знаходять свою координацію лише в “найвищій реальності” або “ultima realitas”, тобто Бозі.

Саме на підставі картезіанського прервороту з'являється ляйбніцевське ототожнення двох реальностей на користь *res cogitans*. Засновник німецької модерної філософії Г.Ляйбніц розробив достатньо оригінальну субстанціональну концепцію речі. Він піддав критиці картезіанське розуміння матеріальних речей лише як *res extensa*, вважаючи, що сутність речі визначається не її просторовими параметрами (формою, фігурою, місцезнаходженням), а її субстанціональними якостями.

Категорія *Ding* (речі) стає центральним онтологічним поняттям у німецькій метафізиці початку XVIII сторіччя. Навіть саму онтологію часів Х.Вольфа розуміли нерідко як вчення про “речі взагалі” (*Dingen überhaupt*), про що свідчить назва найбільш фундаментальної його праці – “*Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt*” (Разумні думки про Бога, світ і людську душу, а також про всі речі взагалі, 1720). Німецький метафізик визначав річ як “все що є або

сприймається як таке, що може бути” [16, с. 236], або ще виразніше: “Все, що може існувати, є воно дійсно чи ні, ми називаємо річ” [16, с. 28]. Вольф тут повністю наслідує ляйбніцевське розуміння речі як логічно несуперечливу природу поняття. Сутність речі вдається йому вічної та незмінною. Втім, це стосується лише так званих “простих речей”, які позбавлені протяжності, подільності, фігури, величини і всіх інших емпіричних ознак. Вони нагадують ляйбніцевські монади, хоча Вольф наголошував на їх принциповій відмінності, називаючи їх проміжною ланкою або “середнім терміном” між “річчю” як можливим поняттям та тілесно-духовною дійсністю. Ця дійсність утворюється комбінацією та змінністю в часі складних речей, що є тимчасовими, мінливими та випадковими. Але дійсність за Вольфом є підпорядкованою закону достатньої підстави, тобто гармонізація “складних речей” відбувається у спосіб телсологічної доцільності кожного явища. Вінцем метафізичної системи великого німецького метафізика є логічний доказ існування Бога як вищої і первинної *Ding*. Згідно йому, оскільки кожна річ повинна мати достатню умову свого існування, то повинна існувати Вища Річ, яка, з одного боку, слугувала б достатньою підставою всього існуючого, а, з іншого – сама була б такою основою, яка не потребує ніякої основи поза собою, а мала її у собі. Цією Першою Річчю є Бог – абсолютно самостійна і необхідно існуюча річ, яка має такі предикати як незмінність, нескінченність, простота.

Але саме цій онтологічній доказ існування Бога (який був вдосконаленим варіантом доказів Ансельма Кентерберійського, Декарта та Ляйбніца) викликав критику І.Канта. Він вважав, що наявність наведених предикатів у поняття Бога не стверджує ще його реального існування (втім як і не існування). Бог для Канта перетворюється з Вищої *Res* (Речі) у одну з *Ding an sich* (речей самих по собі) й у нас немає жодних гарантій у тому, що характеристики, що надаються цим речам є їх реальними предикатами, а не притаманними нам засобами їх уявлень.

“Річ сама по собі” (*Ding an sich*) – одне з найскладніших і найсуперечливіших, а разом з тим, ключових понять категоріальної структури “критичної філософії”. В кантовських текстах немає єдиного чіткого визначення цього терміну, більш того його референція є неоднозначною в різних місцях кантівських текстів. Кантознавці налічують два, найчастіше три, а український філософ Ю.В. Кушаков шість значень, того що Кант розумів під “*Ding an sich*” (у деяких місцях з'являється й “*Ding an sich selbst*”) [8, с. 158–167].

Ретельний розгляд всіх значень цього кантівського поняття виходить за межі нашої статті. Цікавим для нас є те, що піддаючи нищівній критиці всю попередню метафізику (особливо ляйбніцевсько-вольфівську), Кант розуміє речі взагалі, а “речі самі по собі” зокрема насамперед як “ноумени”, тобто умоосяжні сутності, протиставляючи їх феноменам – явищам, що викликають певні почуттєві ознаки. Зокрема Кант стверджував: “Поняття ноумена, тобто речі, яку повинно мислити не як предмет почуттів, а як річ саму по собі... не має в собі жодної суперечності” [6, с. 311]. Таким чином, кантівське розуміння “речей” та “речей самих по собі” є

певним іншим як ляйбніцевським розумінням *res* з певною скептичною кореляцією під впливом юмівського розуміння реальності. Але саме останнє викликало бурхливу реакцію та широку дискусію навколо поняття “*Ding an sich*” у німецькій філософії. Внаслідок цієї дискусії категорія *res* стає другорядним поняттям, яке майже не пов'язане з поняттями “реальність” та “дійсність”. Наприклад у філософській системі Гегеля вона займає досить скромне місце у розділі “вчення про сутність”, розглядаючись як синтез сутності й існування. Втім, дискусії навколо статусу “*Ding an sich*” не вухають до кінця XIX сторіччя здебільшого завдяки намаганням неокантіанців (особливо П.Наторпа) надати цьому поняттю нормативного сенсу.

На початку XX сторіччя неокантіанству (що вважалося академічною філософією в Німеччині) був кинутий виклик з боку Е.Гуссерля – колишнього математика, який оволоділа мрія перетворити філософію на точну науку. Цей виклик закликав повернутися до “самих речей” – “*Zu den Sachen selbst!*”. В цьому загальному гаслі феноменології відбувається й докорінне пересеміслення категорії речі, яка перетворюється з “*Ding*” у “*Sache*”. Треба зазначити, що обидва слова вже досить довго співіснували у німецькомовному філософському дискурсі. Поряд з практично синонімічним використанням понять “*Ding*” і “*Sache*”, вже в XVIII сторіччі проглядається тенденція (Й.Г. Ламберт, Й.Н. Тетен та ін.), згідно з якою “*Ding*” співвідноситься з поняттям “*ens*” середньовічної традиції (щось дійсно суще), а “*Sache*” з поняттям “*res*” (щось, що робить річ саме річчю). Втім, залежно від контексту, “*Sache*” може перекладатися й як “об'єкт”, “матерія”, “проблема”, “факт”. “*Sache*” і утворене від нього слово “*Sachlichkeit*” (“фактичність”, “функціональність” або “об'єктивність”) набувають особливої популярності у Веймарській Німеччині (1919–1933).

У цей період вивчати “*Sachen*” означало досліджувати “реальні речі” і “реальні проблеми”; це означало вираз несприйняття штучно створених (філософських) псевдопроблем; воно передбачало відновлення контакту з реальним світом через бачення останнього з неупередженої позиції; воно було еквівалентно заперечення зайвих прикрас і ускладнень; і воно також демонструвало перевагу на користь “бачення”, а не “конструювання”. Беручи до уваги перстраховані вище конотації та смислові зв'язки, легко зрозуміти, яким чином вигук “*Zu den Sachen selbst!*” може резюмувати устремління тієї спохи. М.Шелер – найбільш популярний філософ того часу, напряду називав феноменологію “*Sach philosophie*” (філософією речей).

Втім розуміння категорії “*Sache*” (річ) Е.Гуссерлем та його послідовників носить досить специфічний характер. “*Sache*” в феноменології аж ніяк не фізична річ. “Річ” Гуссерль розглядає з логічної точки зору, річ – це суб'єкт пропозиції, на який можна “навішувати” предикати. Речей, як вони розуміються звичайним чином, немає не тільки в свідомості, але і в світі, вони з'являються в ньому також по мірі їх конституювання під час інтеційного акту. Гуссерль зокрема пише: “Введені в оману змішанням предмета і психічного змісту, упускають з виду, що предмети, які нами “усвідомлюються”, не наявні в свідомості просто в

коробці, так що їх можна було б там виявити і взяти, але що вони насамперед конститууються в різних формах предметної інтенції, як те, що вони є і що вони значать...” [5, с. 156].

Саме таке розуміння речей приймає й молодий асистент Гуссерля М.Гайдеггер, але незабаром його тлумачення набувають дещо іншого сенсу: заклик “Назад до речей!” означає для нього не докорінну зміну пізнавальної позиції, а вихід назустріч самому “буттю”, яке “просто показує себе-на-собі-самому зовсім не обов’язково має бути річчю (Sache)”. І Гуссерль і Гайдеггер орієнтують філософію на самі речі, але перший – на Sache, другий – на Ding. У своїй програмній праці “Sein und Zeit (Буття і час)” (1927) Хайдеггер відмовляючись від традиційних післядекартовських понять, приділяє велику увагу й пересемісленню концепту *res* у європейській філософії. Здійснюючи феноменологічну деструкцію декартівського *res cogitans*, він наголошує на необхідності подолання модерного тлумачення світу як сукупності речей-предметів. Але розглядаючи світ крізь призму Dasein, Гайдеггер вказує, що речі, надані людині насамперед і спочатку не такими, якими вони є самі по собі, але як відносяться до нього, до його потреб, до його діяльності. Речі, перш ніж стати речами (Ding), є практичним інструментом (Zeug); вони є для нас zuhanden (підручними), а не vorhanden (наявними), об’єктивними даними. Zuhandensein річ як “підручне” є тим на чому тримається повсякденна діяльність [11, с. 154]. У соціальному значенні річ розуміється як “знаряддя праці”, щось конкретно виготовлене “підручне”, що виступає як предмет первинної турботи. Втім така, на перший погляд, прагматично-технократична концепція “речі” була лише першою спробою екзистенціального її осмислення.

Після знаменитого Повороту (Kehre), що відбувся у гайдеггерівській філософії в 30-ті роки, речі вже не розглядаються лише як інструментальний додаток до людини. Вже в роботі “Джерело художнього творіння” (1935), Гайдеггер виокремлюючи в філософській традиції три засоби досягнення речі (річ – носій властивостей, річ – єдність різноманітних відчуттів, річ як сформована речовина), закликає уникати тільки одного – поспішного перетворення речі і творіння в різновиду виробу. Він наголошує, що сутнісне досягнення речі можливо лише в гениальних творах художнього мистецтва (наводячи як приклад картину Ван-Гога “Червоний”, вважаючи, що у “творінні мова йде не про відтворення якого-небудь окремого наявного сутнього, а про відтворення загальної сутності речей” [13, с. 442].

Але апофеозом гайдеггерівського осмислення категорії речі є безперечно його доклад “Das Ding (Річ)”, прочитаний у Баварській Академії витончених мистецтв у 1950 році. Це справжній гімн простим і “добрим”, як сам патріархальний селянський побут, речам – завдяки ним вірить Гайдеггер, “світ з’явиться як світ, засяє коло, з якого випростається в ладність своєї односкладної простоти легке оточення землі і неба, богів і смертних” [12, с. 322]. В цій роботі німецький мислитель, осмислюючи попередню метафізичну традицію та спираючись на згадані на початку нашої статті стимулогічні розвідки, остаточно відмовляється від модерного розуміння речі як *res* (або Sache), перетворюючи Ding по суті в певну міфологеми, що відбиває в собі

все сутнє. Річ, згідно з Гайдеггером, не зводиться до предмета, а в своїй нередуційованій сутності прилучена до згаданої містичної “четвериці світу” [12, с. 326].

Таким чином, М.Гайдеггер в останній період своєї творчості створює новий міфологізований концепт “Речі”, який стає одним з центральних в його картині світу. Цей концепт викликає критику й глузування з боку багатьох тогочасних філософів, що звинувачували його в створенні власного “жargonу справжності”. Проте, саме він вплинув на розуміння цієї категорії не тільки Г.Арендт та Б.Кассен, але й класика сучасної герменевтики Г.-Г. Гадамера. Для філософів аналітичної орієнтації, деякі з яких розглядали М.Гайдеггера лише як балакучого містифікатора, його концепт *речі* був одним із штучно створених метафізичних конструкцій й розробка його здійснювалася ними на принципово інших засадах. Втім, це буде предметом наших подальших розвідок у цьому напрямку.

Проведена нами експлікація генези та подальших ментальних трансформацій категорії *речі* надає можливість висловити певні попередні висновки. Витоки цього концепту ми вбачаємо в “Метафізиці” Аристотеля, в якій поняття “πράξις” виконує досить важливу роль у розбудові певної картини світу як світу речей та притаманних їм певних якостей. Не зважаючи на певну двозначність (оскільки означало й власно “річ” і “справу, й “предмет дії”) слово *πράξις* було досить вдалою знахідкою Стагирита у пошуку першооснови світової гармонії. Перекладене на латину як *res*, воно не зважаючи на своє побутово-юридичне походження, змогло стати одним з визначальних у християнській схоластичній онто-теології. Завдяки Августину та Босціо це слово стало означати одну з фундаментальних трансцендентальї латиномовної схоластики. Не втрачає своєї значущості ця категорія і в модерній метафізиці, зокрема у Декарта та Ляйбніца. В метафізиці Вольфа категорія *Ding* (речі) стає центральним онтологічним поняттям, яке ототожнюється з будь-якими предметами тілесної, ментальної та інших реальностей. Втім, на підставі дискусії навколо кантівської “Ding an sich” категорія *речі* перетворюється на другорядне поняття, яке витісняється на периферію метафізики іншими філософськими категоріями. “Нового дихання” (як у словесно-змістовній формі *Ding*, так і *Sache*) їй надає феноменологія Гуссерля, а особливо Гайдеггера, підбиваючи підсумок західної метафізики, повсртають категорії *речі* місце фундаментальної основи європейської континентальної онтології.

Список використаних джерел

1. Августин Блаженний. Християнська наука, или Основания Священной Герменевтики и Церковного Красноречия / Августин Блаженный. – СПб. : Библиополис, 2007. – 511 с.
2. Ансельм Кентерберийский. О граммотном. Каким образом “граммотний” есть субстанция и качество // Ансельм Кентерберийский. Сочинения / Ансельм Кентерберийский; перевод, послесловие и комментарии И.В. Купресовой. – М. : Канон, 1996. – С. 5–31.
3. Аристотель. Метафизика // Аристотель. Сочинения в 4 томах. – Т.1 / Аристотель; ред. и авт. предисл. В.Ф. Асмус. – М. : Мысль, 1976. – (Философское наследие). – С. 63–368.
4. Валла Л. Перекапывание [пересмотр] всей диалектики вместе с основаниями философии // Валла Л. Об истинном и ложном благе. О свободе воли / Л.Валла; Отв. ред. А.Х. Горфункель. Сост. и автор вступ. ст. Н.В. Ревякина. Перевод с лат. В.А. Андрушко, Н.В. Ревякиной, И.Х. Черныка. – М. : “Наука”, 1989. – (“Памятники философской мысли”). – С. 291–367.

5. Гуссерль Э. Собрание сочинений. Т.3 (1). Логические исследования. Т.II (1) / Э.Гуссерль; Перев. с нем. В.И. Молчанова. – М. : Гнозис, Дом интеллектуальной книги, 2001. – 529 с.
6. Кант И. Критика чистого разума / И.Кант; пер. з нім. та прим. І.Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
7. Кассен Барбара. Способы называть “речь” грекоко / Барбара Кассен; [переклад І.Листопад; за ред. А.Баумейстера] // Европейский словарь философии. – К. : Дух і літера, 2009. – Т.2. – С. 59–60.
8. Кушаков Ю.В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. Навч. посібник / Ю.В. Кушаков. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 572 с.
9. Платон. Законы // Платон. Собрание сочинений в 4 т.: Т.4 / Платон; Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи; Авт. вступит. ст. и ст. в примеч. А.Ф. Лосев; Примеч. А.А. Тахо-Годи. – М. : Мысль, 1994. – (Философское наследие). – С. 71–437.
10. Платон. Тагет // Платон. Собрание сочинений в 4 т.: Т.2 / Платон; Общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи; Примеч. А.Ф. Лосева и А.А. Тахо-Годи; Пер. с древнегреч. – М. : Мысль, 1993. – (Философское наследие). – С. 192–345.
11. Хайдеггер М. Бытие и время / М.Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Библикина. – СПб. : Наука, 2002. – 450 с.
12. Хайдеггер М. Вещь // Хайдеггер М. Время и бытие. Статьи и выступления / М.Хайдеггер; [комм. и указ. В.В. Библикина]. – М. : Республика, 1993. – С. 316–326.
13. Хайдеггер М. Исток искусства и предназначенные мысли // Хайдеггер М. Исток художественного творения / М.Хайдеггер; пер. с нем. А.В. Михайлова. – М. : Академический проект, 2005. – С. 440–454.
14. Aquinas, S. Thomas. Summa theologiae / Thomas Aquinas; Ed. Petrus Caramello. Taurini: Marietti, 1952. – 378 p.
15. Diels H. Die Fragmente der Vorsokratiker / H.Diels, W.Kranz. – V.2. – Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1964. – 556 s.
16. Wolff Christian. Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt / Christian Wolff. – Hildesheim, 1983. (Reprint vydannja: Frankfurt; Leipzig, 1729). – 564 s.
17. Aristotelēs. Meta ta Physica / Aristotelēs. – Athēna: Papyros, 1975. – 605 s.

References

1. Avhustin Blazhenny. Khristianskaia nauka, ili Osnovaniia Sviashchennoi Hermenevtiki i Tserkovnoho Krasnorochia / Avhustin Blazhenny. – SPb.: Bibliopolis, 2007. – 511 s.
2. Anselm Kenterberiskiy. O hramotnom. Kakim obrazom “hramotniy” est substantsiia i kachestvo // Anselm Kenterberiskiy. Sochineniia / Anselm Kenterberiskiy; perevod, posleslovie i kommentarii I.V. Kuprevoi. – M. : Kanon, 1996. – S. 5–31.
3. Aristotel. Metafizika // Aristotel. Sochineniia v 4 tomakh. – T.1 / Aristotel; red. i avt. predisl. V.F. Asmus. – M. : Mysl, 1976. – (Filosofskoe nasledie). – S. 63–368.
4. Valla L. Perkapivanie [peresmotr] vsei dialektiki vmeste s osnovaniyami fylosofii // Valla L. Ob istinnom i lozhnom blage. O svobode voli / L.Valla; Отв. ред. А.Х. Горфункель. Сост. и автор вступ. ст. Н.В. Ревякина. Перевод с лат. В.А. Андрушко, Н.В. Ревякиной, И.Х. Черныка. – М. : “Наука”, 1989. – (“Памятники философской мысли”). – С. 291–367.
5. Husserl E. Sbranie sochinenii. T.3 (1). Lohicheskie issledovaniia. T.II (1) / E.Husserl; Percv. s nem. V.I. Molchanova. – M. : Hnozis, Dom intellektualnoi knihi, 2001. – 529 s.
6. Kant I. Kritika chistoho razumu / I.Kant; per. z nim. ta prim. I.Burkovskoho. – K. : Iunivers, 2000. – 504 s.
7. Kassen Barbara. Sposobi nazivati “rich” hretskoiu / Barbara Kassen; [pereklad I.Listopad; za red. A.Baumeystera] // Ievropeiskii slovník filosofii. – K. : Duxh i litera, 2009. – T. 2. – S. 59–60.
8. Kushakov Yu.V. Narisi z istorii nimeckoi filosofii Novoho chasu. Navch. posibnik / Yu.V. Kushakov. – K. : Tsentr navchalnoi literatury, 2006. – 572 s.
9. Platon. Zakoni // Platon. Sbranie sochinenii v 4 t.: T.4 / Platon; Per. s drevnchrech.; Obshch. red. A.F. Loseva, V.F. Asmusa, A.A. Takho-Hodi; Avt. vstupid. st. i st. v primech. A.F. Losev; Primech. A.A. Takho-Hodi. – M. : Mysl, 1994. – (Filosofskoe nasledie). – S. 71–437.
10. Platon. Taetet // Platon. Sbranie sochinenii v 4 t.: T.2 / Platon; Obshch. red. A.F. Loseva, V.F. Asmusa, A.A. Takho-Hodi; Primech. A.F. Loseva i A.A. Takho-Hodi; Per. s drevnchrech. – M. : Mysl, 1993. – (Filosofskoe nasledie). – S. 192–345.

11. Khaidchher M. Bitie i vremena / M.Khaidchher; Per. s nem. V.V. Bibikhina. – SPb.: Nauka, 2002. – 450 s.
 12. Hajdegger M. Veshh' // Hajdegger M. Vremja i bytie. Stat'i i vystuplenija / M.Hajdegger; [komm. i ukaz. V.V. Bibihina]. – M. : Respublika, 1993. – S. 316–326.
 13. Hajdegger M. Istok iskusstva i prednaznachenie mysli // Hajdegger M. Istok hudozhestvennogo tvorenija / M.Hajdegger; per. s nem. A.V. Mihajlova. – M. : Akademicheskij proekt, 2005. – S. 440–454.
 14. Aquinas, S. Thomas. Summa theologiae / Thomas Aquinas; Ed. Petrus Caramello. Taurini: Marietti, 1952. – 378 p.
 15. Diels H. Die Fragmente der Vorsokratiker / H.Diels, W.Kranz. – V.2. – Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1964. – 556 s.
 16. Wolff Christian. Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt / Christian Wolff. – Hildesheim, 1983. (Reprint vydannja: Frankfurt; Leipzig, 1729). – 564 s.
 17. Aristotelēs. Meta ta Physica / Aristotelēs. – Athēna: Papyros, 1975. – 605 s.
- Popov V. Yu., Ph.D., Associate Professor, Department of Philosophy, Donetsk National University (Ukraine, Makiyivka), popovmak@mail.ru**
- Прагма-res-Ding: the category of “thing” in the European metaphysics**

There is analyzation the origin and evolution of the category of “thing” in the European continental philosophical tradition. The thesis that that it played a decisive role in the formation of European metaphysics argues.

Keywords: thing, прагма, річчя, chrematistics, res, transcendental, Ding, the thing in itself (Ding an sich), phenomenology, Sache.

Попов В. Ю., доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии, Донецкий национальный университет (Украина, Макеевка), popovmak@mail.ru

Прагма-res-Ding: категория “вещь” в европейской метафизике

Проанализировано происхождение и эволюция категории “вещь” в европейской континентальной философской традиции. Обосновывается тезис о том, что именно она сыграла определяющую роль в формировании европейской метафизики.

Ключевые слова: вещь, прагма, річчя, хрематистика, res, трансценденталь, Ding, вещь сама по себе (Ding an sich), феноменология, Sache.

* * *

УДК 168.522:123.1

Савицька І. М.
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Україна, Київ), isavitskaya@gmail.com;
Дигдюк І. О.
студентка економічного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Україна, Київ)

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФЕНОМЕНУ СВОБОДИ ЯК ЗВІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Досліджено проблеми феномена свободи як істинного визначення людини, умови її специфічно унікального буття. Філософське розуміння свободи дозволяє усвідомити її тісний зв'язок з відповідальністю. Розкривається сутність ціннісного аспекту феномена свободи в співвідношенні з поняттями “звільнення свідомості”. Здійснено аналіз свободи свідомості в проявах філософсько-антропологічних, екзистенціальних вимірів людського буття. Свобода досягається через пізнання та усвідомлення людиною своєї духовної сутності, морально-етичних засад, таланту та здібностей, їх практичного втілення в житті. Особлива увага приділяється розумінню свободи на сучасному етапі розвитку суспільства.

Ключові слова: свобода, звільнення свідомості, свобода вибору, свобода дії, свобода волі, ідентифікація, національна свідомість, відповідальність.

*Хто визволиться сам, той буде вільний...
Леся Українка*

Проблематика людської свободи є засадничою для класичної і сучасної філософії, бо належить до “вічних”

проблем людського буття. Створюючи через це одну з осей інваріантів філософської культури, духовної і соціальної культури взагалі, свобода як ідея та ідеал, цінність і норматив, суспільна реалія і характеристика практичної життєдіяльності соціуму і окремого індивіда, набула в XXI столітті нового звучання та актуалізувалася необхідністю вирішення складних сучасних проблем. Особливо актуальним та гострим це питання постає в українській перспективі. Для української людини XXI століття – це епоха великих морально-психологічних криз, соціально-економічних поразок, політичних уроків, роздумів. У сучасному світі, який проголосив свободу найвищою цінністю, та й до того ж вже втіленою в життя, широко розповсюджені звинувачення і критика, особливо розвинутих демократій саме за придушення особистості та відсутність свободи. Часто висловлюються думки про те, що свобода ніколи не була стичним принципом, за яким може творчо діяти людина. І зараз вона є стичним принципом, який порушують, але воляють про його захист. Свобода була засобом обґрунтування тенденції скинення аристократії та здобуття влади буржуазією, але масово так і не стала стичним принципом, що виявляється у діяльності, принаймні, більшості індивідуумів та керівництві держав, які вважають себе втіленням свободи. Проте, існує й інше тлумачення свободи, що з'явилося у давні часи на Сході та в античній Греції, і торкається воно морального стану конкретної людини, а не аморфних прав мас. Таке розуміння свободи як звільнення свідомості нині потребує свого дослідження. Критерії ідентифікації поняття свободи як звільнення свідомості – це альтернативне тлумачення ліберальних свобод, опозиційне до загальноприйнятого, поширеного в соціальній філософії. На сучасному етапі розвитку суспільства актуалізація такого тлумачення свободи зумовлена кризою європейською раціоналізму та культури, а також глобалізацією. Отже, філософський аналіз ціннісного виміру феномену свободи як звільненої свідомості в умовах сучасного світу є вельми актуальним та перспективним предметом дослідження та обговорення.

Постмодерністський стиль філософування, що справив відчутний вплив на інтелектуальну ситуацію другої половини XX-го століття, в свою чергу стимулював процес розробки нових сюжетів індивідуальної свободи. Зафіксована філософами постмодерна (Т.Адорно, Ж.Бодрийяр, М.Гайдеггер, А.Гідденс, Е.Ласло, Ж.-Ф.Ліотар, А.Макинтайр, Р.Рорті) сучасна екзистенціальна ситуація спричинила імплементацію ідеї свободи у концепції “ліберального іронізму”, “інтерпретації”, “свободи тексту”. В працях вітчизняних істориків філософії (В.Ф. Асмус, А.К. Бичко, І.В. Бичко, П.В. Копнін, О.Ф. Лосєв, Т.І. Ойзерман, В.І. Шинкарук) міститься ґрунтовний аналіз уявлень про свободу. Плідними є роботи вітчизняних філософів, які досліджували теоретичні і практичні аспекти проблематики свободи в її антропологічному значенні (В.Е. Давидович, О.Г. Дробницький, В.А. Лекторський, М.К. Мамардашвілі, І.С. Нарський). Особливо помітними є праці філософів Київської школи – М.В. Поповича, С.Б. Кримського, І.В. Бойченка, М.М. Булатова, В.В. Ляха, В.Г. Табачковського, В.С. Горського, К.Ю. Райди, В.А. Малахова, Я.В. Любимого,

Н.В. Хамітова, В.П. Андрущенко, Л.В. Губерського, В.І. Ярошовця тощо.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку та взаємозумовленості понять свободи людини та її ідентичності, здійснення аналізу феномену свободи, як однієї з фундаментальних цінностей людського існування, з позицій пріоритету духовних начал життєдіяльності людини, її добровільного соціально-ціннісного вибору, звільнення свідомості від стереотипів, фальші, обмежень.

Свобода є способом буття людини в світі, її метою і призначенням. Вона стає суттєвою характеристикою людини та її існування, оскільки передбачає можливість особистості мислити і діяти у відповідності до власних бажань без будь-якого зовнішнього тиску, але з врахуванням об'єктивних обмежень. Сьогодні істотно збагатився зміст поняття свободи, філософський дискурс зафіксував нові, часом вражаючі людські уяву, явища свободи, її численні іпостасі. Однак, людство, вступаючи в нову фазу свого соціокультурного розвитку, потребує переосмислення традиційних понять та зміни світоглядно-філософської парадигми й актуалізує подальший розгляд цього феномену.

Філософія вільної особистості починається зі звільнення її свідомості і підсвідомості. Індивід з дитинства асимілює стереотипи і все своє подальше життя постійно сприймає нові стереотипи. Вільна людина – це людина, яка здатна протистояти стереотипам, прагнучи до справжніх почуттів і усвідомлень. Мета такої людини не тільки “знати”, а й “розуміти”. Вільна людина – людина, яка шукає істинність, яка відкидає брехню. Проблема звільнення людини – проблема пошуку гармонії. Це стан припускає добровільність і відповідальність за свої дії та їх наслідків [6]. Філософія свободи людини була предметом міркувань Спінози і Декарта, Канта і Гегеля, Шопенгауера і Ніцше, Сартра і Камю, Бердяєва і Соловйова. Цінність свободи – це життєва цінність, тому, що свобода ні з чого не виводиться і ні до чого не зводиться. Вона – споконвічна риса, стрижень життя і може бути визначена як природна, вроджена властивість людини і одночасно її універсальна можливість. Це і можливість бути, діяти, творити, вдосконалюватись, і можливість стискувати і вбивати себе та інших, не діяти, руйнувати і деградувати. Як зазначав З.Бауман, свобода народилася як привілей і відтоді завжди нею залишалася. Свобода ділить і розділяє. Вона відокремлює кращих від інших. Свою привабливість вона черпає з відмінності; її наявність чи відсутність відображає, відзначає і обґрунтовує контраст між високим і низьким, хорошим і логаним, бажаним і відразливим [1, с. 22]. Будучи нейтральною людською властивістю, свобода є предметом боротьби за неї нашої людяності і нелюдяності. Існує свобода добра і зла, свобода розумна і ірраціональна, свобода добродійна і свобода нігілістична. Можливості свободи універсальні. Головне, що вона в змозі бути основою людських цінностей, способом і стимулом їх здобуття і творення. Це робить її особливо важливою, коренською цінністю гуманізму. Свобода спонтанна, потенційно не обмежена і нескінченна. Вона завжди динамічна й векторна, тобто це завжди свобода в чомусь, свобода від чогось, свобода для чогось. Гуманізм пропонує свій проект співпраці зі свободою. Це її

постійне олюднення, позитивна реалізація. Іншими словами, це синтез волі з людськими цінностями, з такими нейтральними і позитивними якостями людини, які по-збавляють або зводять до мінімуму можливість нашої свободи проявлятися на шкоду іншим і нам самим. Особливо важливим є поєднання волі з розумом, доброзичливістю і відповідальністю. Її узгодження з останньою означає не тільки добровільне прийняття людиною відповідальності за вільно здійснюється дію, але і вільне обмеження свободою самої себе перед обличчям свободи, гідності і цінності іншої людини. Це не тільки не применшує значущості свободи, але, навпаки, реалізує її справжню цінність. Свободу як цінність набути далекко не просто.

За умов глобалізації роль особистості в суспільстві зростає. У зв'язку з цим дедалі частіше постає проблема взаємозв'язку свободи і відповідальності людини перед суспільством. Свобода особистості обмежується інтересами суспільства. Адже кожна людина – це індивід, бажання та інтереси якого не завжди збігаються із суспільними. Та, попри це, під впливом суспільних законів вона має діяти так, щоб не суперечити інтересам суспільства. У наш час – час розвитку демократії – проблема свободи особистості набуває глобального характеру і вирішується на рівні міжнародних організацій у вигляді законодавчих актів про права і свободи особи, які лягають в основу будь-якої політики і пильно оберігаються. За порушення правових норм особистість несе відповідальність перед суспільством за законом. Побудова сучасного суспільства, втілення свідомого начала в соціальне життя, залучення народу до самостійного управління своїм життям різко збільшують міру особистої свободи і водночас – міру соціальної і моральної відповідальності кожного. Відповідальність, як інтегральна якість особистості, є одним із показників систематичного і усвідомленого засвоєння морального досвіду людства, його духовних цінностей. У філософії категорія “відповідальність” розглядається у нерозривній єдності з категорією свобода. Відповідальність свого роду є “зворотним боком” свободи. Чим ширші межі свободи, тим більша відповідальність, і, навпаки чим більше змісту вкладено у відповідальність, тим більше свободи вона вимагає для своєї реалізації.

XX ст. відійшло в історію як дисциплінарно-авторитарна епоха, епоха соціалізації, коли успіху можна було досягти лише через опанування суспільних або колективних цінностей та нехтування особистими. Минуле століття було відзначене зміною цінностей, припиненням цінності особистості, повсюдною безвідповідальністю. Численні проблеми суспільства є симптомами емоційного, інтелектуального і духовного занепаду і більшості українців. На зміну прийшла епоха постмодернізму, яка забезпечила у широких масштабах фундаментальну цінність індивідуального розвитку, визнання суб'єктивної своєрідності, неповторності особистості, незалежно від інших форм контролю та гомогенізації, які здійснюються одночасно. Право індивіда бути самим собою, насолоджуватись усіма радощами буття не відокремлене від суспільства, яке піднесло вільну особистість у ранг найвищої цінності – найхарактерніші прояви індивідуалістичної ідеології. Найбільш значущою рисою сучасного індивідуалізму є

бажання жити вільно, не підкоряючись примусам, від початку і до кінця обирати свій спосіб існування [4, с. 20–21]. Сучасне українське суспільство іде шляхом демократичного розвитку, який передбачає не просто ствердження індивідуальної волі, не нехтування законом, а навпаки, раціональність та глибоко усвідомлену реалізацію останнього, що спирається на свідомого індивіда. Реальна демократія можлива за наявності в суспільстві достатньо високого рівня соціально-політичної культури і свідомості. На цьому наголошує і Ю.Габермас: “Справжня демократія – це аж ніяк не вихід назустріч натовпу, який нічого не бажає знати, а творення з натовпу свідомих громадян” [5, с. 13]. Сьогодні є сподівання на, якщо не подолання, то, принаймні, пом'якшення глобальної кризи, яке має здійснитись шляхом радикальної, внутрішньої трансформації людини та її поступовим сходженням до того вищого рівня свідомості й зрілості, котрий має взаємоузгоджувати поняття свободи особистості та її відповідальності. Соціокультурні трансформації, процес становлення громадянського суспільства в Україні можливі тільки при наявності в суспільстві “критичної” маси вільних особистостей, здатної взаємодіяти з іншими особистостями в ім'я загальних цілей, інтересів, цінностей.

Дослідження проблем свободи особистості потребує розгляду проблеми індивідуального вибору особистості, різноманітних форм прояву індивідуального в умовах поглиблення міжособистісної взаємодії, місця і ролі індивідуальної свободи в розвитку соціальної системи. Свобода як звільнена свідомість являє собою елемент системи суспільних відносин, такою характеристикою сучасного суспільства, яка виражається у принциповій перебудові суб'єкт-об'єктної структури (картезианско-кантовського типу) наявного досвіду. Не менш актуальною є задача пошуку балансу між теоретичним дослідженням загальних закономірностей розкриття змісту феномену свободи та практичним аналізом його проявів у сучасному суспільстві. На нашу думку, ідентифікація поняття свободи як звільненої свідомості – це певною мірою альтернативне тлумачення ліберальних свобод, яке корелює з контекстами, поширеними в філософській антропології та соціальної філософії. Екзистенційно-антропологічний аналіз проблеми звільнення свідомості в світоглядно-духовних утвореннях повинен стати теоретико-методологічною, цілісною основою для побудови осмисленої парадигми соціокультурного розвитку особистості. У практичному співвідношенні це дозволяє виявити загальні детермінанти оптимізації життєдіяльності в контроверсі цивілізаційного процесу. Свобода стає для людини цінністю в тій мірі, в якій вона усвідомлює свою індивідуальність, бачить у ній сенс і мету власного існування і діяльності. Бути індивідуальністю – означає, не споживати, а творити себе, спонукаючи до діяльності не зовнішньої, а внутрішньої необхідністю (або метою) жити життям цілого, роду, всього людства. Свобода в будь-якому випадку є правом людини бути самим собою, жити в міру вроджених обдарувань і здібностей, залишатися такою у всій нескінченності часу. У якомусь сенсі вона є дарована людині як право на духовне безсмертя. “Усвідомлення скороминущості життя робить цінною тільки вічну тривалість. Свобода

стверджує цінність нашого життя побічно, породжуючи розуміння того, що наскільки б короткою не було наше життя, проміжок часу між народженням і смертю – наш єдиний шанс досягнути трансцендентне, знайти опору в вічності” [2, с. 300].

Отже, історико-філософський, філософсько-антропологічний аналіз стико-психологічного потенціалу феномену свободи як звільненої свідомості в умовах сучасного світу є досить актуальним і перспективним предметом наукового дослідження. Звільнена свідомість – це свідомість, яка постійно бореться, оновлюється. Феномен свободи повинен розглядатися з позицій пріоритету духовних начал життєдіяльності людини, її добровільного соціально-ціннісного вибору, звільнення свідомості від стереотипів, фальші, обмежень. Усвідомлення людини господарем себе і своєї долі – основа її звільнення як необхідний етап у пізнанні людиною самої себе і світу, умова повної реалізації людини як справжньої особистості.

Список використаних джерел

1. Бауман З. Свобода / Пер. с англ. Г.Дашевского, предисл. Ю.Левяды. – М.: Новое издательство, 2006. – 132 с. – (Библиотека Фонда “Либеральная миссия”).
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / З.Бауман; [пер. с англ. под ред. В.Иноземцева]. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
3. Бердяев Н.А. Философия свободного духа // Бердяев Н.А. Философия свободного духа. – М., 1994. – С. 111.
4. Эра пустоты: Эссе о современном индивидуализме / Жиль Липоветски; пер. с фр. В.В. Кузнецов. – Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2001. – 330 с.
5. Maddison V. Демократія і народовладдя: тогочасність і складові // Людина і влада. – 2001. – № 1-2. – С. 10-14.
6. Uwe Meixner. Physicalism, Dualism, and Intellectual Honesty. – <http://www.newdualism.org/review/vol1/DR1-1-U.Meixner.htm>

References

1. Bauman Z. Svoboda / Per. s angl. G.Dashevskogo, predisl. Yu.Levadyi. – M.: Novoe izdatelstvo, 2006. – 132 s. – (Biblioteka Fonda “Liberalnaya missiya”).
2. Bauman Z. Individualizirovannoe obschestvo / Z.Bauman; [per. s angl. pod red. V.Inozemtseva]. – M.: Logos, 2002. – 390 s.
3. Berdyayev N.A. Filosofiya svobodnogo duha // Berdyayev N.A. Filosofiya svobodnogo duha. – M., 1994. – S. 111.
4. Era pustoty: Esse o sovremennom individualizme / Zhil Lipovetski; per. s fr. V.V. Kuznetsov. – Sankt-Peterburg: Vladimir Dal, 2001. – 330 s.
5. Maddison V. Demokratiya i narodovladya: togozhnist i skladovi // Lyudina i vlad. – 2001. – № 1-2. – S. 10-14.
6. Uwe Meixner. Physicalism, Dualism, and Intellectual Honesty. – <http://www.newdualism.org/review/vol1/DR1-1-U.Meixner.htm>

Savitska I. M., PhD, Associate Professor of Philosophy at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), Isavitskaya@gmail.com;
Digodyuk I. O., student of economic faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv)
Axiological dimension of the phenomenon of freedom as a liberated consciousness

The article investigates the phenomenon of freedom as the most essential definition of individual, condition of its unique existence. The philosophical approach to the free will concept allows us to understand that it is closely connected with the responsibility. The thesis analyzed the manifestation of consciousness in the philosophical anthropological, existential dimensions of human existence, which forms the main ideas of individual cultural self-determination. From antiquity to contemporaneity the philosophical idea was different by indefinite and many meanings. Showing it at this article author tries emphasize quite definite and synonymous positions which can be taken as a basis of resolution of freedom's problem in philosophy. Separate attention is given to comprehension of freedom at modern stage of society development.

Keywords: freedom, freedom of choice, freedom of action, free will, consciousness exemption, identification, responsibility.

Савицкая И. М., кандидат философских наук, доцент кафедры философии, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Украина, Киев), Isavitskaya@gmail.com;
Дыгодюк И. А., студентка экономического факультета, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (Украина, Киев)

Axiological dimension of the phenomenon of freedom as a liberated consciousness

Исследовано проблемы феномена свободы как существенного определения человека, условия его специфически уникального бытия. Философское понимание свободы позволяет осознать ее тесную связь с ответственностью. Раскрывается сущность ценностного аспекта феномена свободы в соотношении с понятием “освобождение сознания”. Осуществлен анализ свободы сознания в проявлениях философско-антропологических, экзистенциальных измерений человеческого бытия. Свобода достигается посредством познания и осознания человеком своей духовной сущности, морально-этических принципов, таланта и способностей, их практического воплощения в жизни. Особое внимание уделяется пониманию свободы на современном этапе развития общества.

Ключевые слова: свобода, освобождение сознания, свобода выбора, свобода действия, свобода воли, идентификация, национальное сознание, ответственность.

* * *

УДК 141.201+161.225

Гапеева А. С.

аспирантка кафедры теоретической и практической философии, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (Украина, Харьков), mokona@i.ua

НЕГАТИВНАЯ И ПОЗИТИВНАЯ ОЦЕНКА В ПРОЦЕССЕ СТЕРЕОТИПИЗАЦИИ

Темой данной статьи является проблема оценки, которая проявляется в процессе познания человеком мира и, в частности, в сфере коммуникации. Данная проблема рассматривается с точки зрения феномена стереотипизации, выполняющего большое количество различных функций: аффективных, когнитивных и т.д. С целью объяснить формирование оценочных суждений и соответствующих им результатов, исследуются характеризующие признаки стереотипов, а также образующие их факторы. Исходя из этого, в работе внимание акцентируется на том факте, что объект рассмотрения статьи имеет не только негативный смысл и отрицательные формы проявления, но и обладает положительным и нейтральным значением. Последнее, в свою очередь, не обязательно ведет к положительным результатам и адекватной оценке индивидов и групп, о которых составлен стереотип. Выводы о самовнушаемой природе стереотипов и сложности их изменения ясно дают понять, насколько остро стоит необходимость углубленного изучения процесса стереотипизации практического применения полученных знаний.

Ключевые слова: стереотип, предрасудок, коммуникация, группа, оценка, негативное и позитивное значение.

(статья друкується мовою оригіналу)

Исследования стереотипов основываются на том, что познавательная деятельность человека, так же как и его деятельность, ограничены определенным пространством и временем. В частности, ограничения распространяются на познание, понимание и оценку в процессе коммуникации, не давая возможности узнать кого-либо достаточно хорошо, чтобы судить о его поступках и прогнозировать с уверенностью будущие действия.

Обращение внимания на проблему стереотипов и само выделение термина “стереотип” произошло только в начале XX века, и связано с именем американского писателя и журналиста Уолтера Липпмана. До этого момента использовались термины “предрасудок” и “предубеждение”, из-за чего впоследствии новый термин быстро приобрел негативное значение. Поначалу изучение стереотипов заключалось в потребности исследовать и описать характер и менталитет других наций и своей собственной, а также в необходимости познать своего “врага”. Но настоящую популярность в научном

дискурсе и за его пределами слово “стереотип” получило чуть позже, во второй половине XX века. Это связывают с последствиями психологической катастрофы целых народов после Второй мировой войны, что отразилось, к примеру, в переходе от оперирования концептом “этнического характера” к использованию концепта “этнический стереотип” [8]. Поэтому в задачи данной статьи входит рассмотрение стереотипов как феномена человеческой познавательной деятельности, который находится на рубеже познания, понимания и оценки. Исходя из чего, основная цельполагается в исследовании негативных и позитивных проявлений оценки, связанных с процессом стереотипизации.

Стереотип это всегда “обычное”, стандартизированное мнение по разным поводам (о социальных, этнических группах, отдельных лицах, представителях этих групп). Кроме того, что стереотип имеет логическую форму суждения, он обладает крайне упрощающей силой и производится в обобщающей форме. Эмоциональная окраска стереотипа приписывает группе, о которой складывается стереотип, определенные свойства или, наоборот, какие-то свойства исключает из его возможностей. Лингвисты и социальные психологи чаще всего трактуют стереотипы как формы обработки информации и состояния знаний. Стереотипы в действительности представляют собой продолжение процесса категоризации в области наблюдения какого-либо одного или нескольких качеств, что вызвано наличием определенной информации, с большей или меньшей степенью достоверности присущей объекту стереотипизации, как например, это произошло с абсолютизацией “японской вежливости” и возведением ее в статус общего качества для всех японцев.

После 70-х годов начался процесс оправдания и переосмысления стереотипов. Это переосмысление стало началом того, что стереотипам также начали давать положительную и нейтральную оценку и в значительной степени расширили область приложения теории стереотипизации. Тем не менее, негативное позиционирование стереотипов остается фактом даже тогда, когда авторы его отрицают [13, с.5]. Стереотип называют “эффективным средством”, которое в первую очередь направлено на реализацию целей, связанных с культурным превосходством. По этой причине не стоит однозначно оценивать стереотипы как негативные или позитивные образования, в большинстве случаев они имеют нейтральный характер, приобретая положительную или отрицательную окраску в конкретной ситуации.

Стереотипы представляют собой, с одной стороны, явление аккомодации [7], а с другой стороны, они являются процессами психической ассимиляции. То есть стереотип подразумевает и активное влияние среды на организм, и обратное влияние индивида на среду. Влияние индивида на среду проявляется, по словам А.Киклевича, в том, что: 1. стереотипы носят субъективный, оценочный характер и не всегда или не полностью соответствуют действительности (например, оценка кого-либо как некрасивого человека, хотя данное отношение весьма субъективно и не может быть однозначно разделено всеми); 2. стереотипы играют доминирующую роль, оказываясь важнее сиюминутной информации и ощущений в конкретной данной ситуации, так как являются закодированными представлениями,

отражающими ожидания и убеждения индивида [5, с. 111].

Поэтому стереотип – важная когнитивная функция, неотделимая от коммуникации, он существует как сформированная модель генерализации, мало поддающаяся изменению, но легко деформирующаяся под действием конкретной ситуации, что, тем не менее, не меняет коренным образом сам стереотип [8]. Нормой является и то, что в процессе всей жизни индивиды без видимых психических патологий испытывают стереотипы из окружающего их мира в силу того, что они в нем находятся, а не обладают какими-то особыми чертами характер, как утверждает Л. Блум [11, с. 254].

Стереотипы поддерживаются за счет взаимодействия между членами различных групп, о чем свидетельствуют, к примеру, эксперименты, описанные М.Снайдером. Объектом большинства из них выступили гендерные представления, а предметом было выбрано отношение к привлекательности, личным качествам и распределение гендерно окрашенных и нейтральных задач между мужчинами и женщинами. Эксперименты представляли собой ситуации, в которых испытуемые не встречались лично и общались лишь посредством телефона или световых сигналов, что давало возможность исследователям сильно ограничить информацию у испытуемых друг о друге. В результате удалось выявить и подтвердить некоторые гипотезы по поводу гендерной стереотипизации, которая оказывает серьезное влияние не только на личные отношения между мужчинами и женщинами, но и может влиять на взаимоотношения на работе, дружбу и коммуникацию в целом. В частности, выводы были таковы: представление о том, что внешняя красота и высокие личные качества имеют связь, укоренено в стереотипной природе отношений; стереотипы влияют на социальную и культурную реальность, создавая иллюзию реальности; стереотипы имеют самовнушаемую природу; селективной памяти и особый способ интерпретации проявляются в процессе стереотипизации [16, с. 61–63].

Из всех этих выводов важнее всего то, что стереотипы имеют бессмысленную самовнушаемую природу (а не только автоматичны и бессознательны) и их поддерживать сам способ рассмотрения других участников коммуникации: поведение наблюдающего влияет на воспринимаемого, поэтому последний действует в рамках стереотипных представлений другого, тем самым поддерживая стереотип [13]. В случае если некоторые показатели выбиваются из общей картины стереотипа, даже тогда воспринимающий может либо не помнить и не упоминать о таких показателях, либо интерпретировать их в рамках стереотипной картины. Поэтому ложность или правоту стереотипа сложно доказать или опровергнуть для его носителя. В процессе развития общества появляются также полярные стереотипы, которые изначально служат как метод критики стереотипа, а в последствии дополняют его либо же становятся самостоятельными стереотипами, противоречащими первоначальному.

Иногда мы даже не задумываемся над тем, что рассматриваем и относимся к членам одной и той же группы, запечатленной в стереотипе, по-разному. Но стереотип подтверждается тем, что члены группы, к которым отнеслись нестандартно, в свою очередь, ведут

себя в соответствии с первоначальным стереотипом. Таким образом, не возникает разрыва в стереотипном понимании и стереотип самовоспроизводится. Кроме того, сам человек может по своему желанию вписать или попытаться вписать себя в какую-либо категорию. В таком случае, этот человек будет действовать в соответствии с этим представлением или нарушать его, чувствуя подавление своих возможностей.

Стереотипы сохраняются и воспроизводятся посредством различных форм народного творчества (песни, анекдоты и т.п.), это своего рода хранилище стереотипических представлений. “Даже отдельные слова, однокоренные с исходным этнонимом могут нести определенную смысловую нагрузку (характерный пример – “цыганить”)” [4, с. 173]. Методика исследования этнонимов А.Журавлева показывает, что негативный смысл стереотипа активно передается фонетической составляющей языка, из-за чего этот негативный смысл и сам стереотип становится несознательным и легко передается другим поколениям, не столько сохраняя предыдущий опыт, сколько формируя и закрепляя у молодого поколения стереотипы [6, с. 32]. Более того К.Полокписал, что черты стереотипа прослеживаются в самом строении языка, а также в любом языке вне зависимости от его корней. Тем самым он утверждает, что таким образом становится возможным само появление стереотипных наблюдений и, что “это области смысла основных понятий, которые являются результатом философского соглашения о порядке локальной среды организма человека, берущего ответственность за проявление иерархического построения описания мира, так же как и его лингвистического отпечатка” [15, с. 23].

Современные исследования ясно дают понять, что описываемый нами процесс имеет широкое распространение и присущ всем: “Психологи когда-то верили, что только фанатичные люди используют стереотипы. Теперь изучение бессознательного предубеждения это выявление тревожной правды: Мы все используем стереотипы, все время, не зная об этом. Мы встретили врага равенства, и враг – это мы” [14]. Даже Мазарин Банджи, профессор психологии в Йеле, изучающая стереотипы, сама не подозревала и не отдавала себе отчет в том, какие стереотипические представления действуют на нее сильнее всего до того момента, пока не прошла специальный тест. Таким образом, даже у самых образованных представителей современного общества нет адекватного способа для того, чтобы полностью избежать влияния субъективной стороны стереотипа и наносимого ущерба за счет их негативного или позитивного значения. Тем не менее, разрабатываются способы по уменьшению отрицательного влияния и выявления объективных причин возникновения того или иного стереотипа. Самое главное в данном деле то, что проводя подобные исследования, мы получаем возможность установить границу их влияния.

Довольно часто критика стереотипов направлена против изображения групп в униженной и оскорбленной форме (которая бывает не только в формате стереотипа) – хотя не всегда, но это отличает групп: “Они больше походят на визуальный или изобразительный, эквивалент этнического пятна, оскорбительное название для группы (...)” [11, с. 252]. Тем не менее, данные

представления ни в коем случае не являются визуальными оскорблениями, поскольку так же распространены стереотипы по поводу чужой группы, в которых ее члены наделяются положительной стереотипной характеристикой (например, азиаты часто считаются очень умными). Однако, фактом остается то, что первые могут принимать со временем в свой состав негативные коннотации или изначально наделяться негативным смыслом. К этому также добавляется то, что даже положительная характеристика в некоторых случаях приносит отрицательные результаты тем, кому она присваивается. Так, в примере с “умными” азиатами, положительная характеристика провоцирует негативное отношение ко всем азиатам, как к слишком умным людям или работникам, занимающим “чужие” рабочие места.

Изучение условий, которые больше всего влияют на усиление культурных и социальных различий, показывает, что описываемые представления становятся наиболее акцентированными в моменты конфликта личной оценки и конфликта оценки, производимого другими. Г.Добваль, М.Страк и Дж.Э.Мюллер выдвигают идею о том, что чужая оценка больше влияет на созревание конфликтов (таких как в случае между эстонцами и русскими в Эстонии), чем реальные ценностные различия: “Кроме того, мы полагаем, что стереотипы национальных характеров не являются независимыми от социальных идентичностей (созданных путем присоединения к Европейскому Союзу или уже существовавшие) и поэтому связаны с ними” [9, с. 212–213]. То есть к возможным негативным последствиям стереотипизации добавляется то, что ценностные различия не настолько влияют на идентификацию, основанную на различиях этнических групп, а большее значение имеет нестабильность в личной оценке, а также влияние оценки членов аутгруппы.

Также в условиях близкого общения и взаимодействия между группами возникают стереотипы, служащие для создания и поддержания положительной идентификации собственной группы. На том основании, что в близких контактах закладываются стереотипы о своей и чужой группе, в остросоциальные и кригические с политической точки зрения моменты эти представления могут преобразоваться в предрассудки и получить чрезвычайно негативный смысл. Реализация негативных предрассудков и развитие межгрупповой вражды чаще всего означает, что в данном обществе существуют проблемы, которые сложно решить за счет сил самого этого общества. Как говорит исследователь предрассудков Л.Блюм: “Тем не менее, предрассудки и стереотипы явления разные, поэтому они требуют и соответствующего различного отношения. Можно иметь стереотип и не быть предвзятым” [10, с. 451]. Стереотипы имеют отношение к предрассудкам, так как первые нередко генерируют последние. Например, считая какую-то социальную группу, скажем, чиновников, продажной, мы также имеем к ней антипатию, что постепенно рождает предрассудок. Подобное можно сказать и по поводу обратной ситуации: если члены какой-то группы имеют антипатию к членам другой группы, то негативные характеристики становятся свойствами второй группы, изображенными в стереотипной форме.

Когнитивный подход внес существенный вклад в исследование стереотипов, в частности, в его рамках

даются ответы на поставленные выше вопросы, доказывая, что сам факт образования групп ведет к активизации процессов категоризации и стереотипизации (а с ними и к искажениям в восприятии, понимании и оценке другой группы и к проявлению дискриминации) [2; 3]. Кроме того, когнитивисты показали, что некоторые базовые когнитивные процессы могут приводить к стереотипизированию. Одним из факторов, способствующих процессу стереотипизации, является недостаточная информация о членах одной группы и более полная информация о членах другой группы, которая при своем сочетании дает перекокс в отношении “более положительной оценки” той группы, о которой имеется больше информации с положительным значением.

В данном случае, важно понимать в какой степени на формирование и последующее изменение стереотипов влияют близкие контакты. По отношению к этому вопросу существует диаметрально противоположные мнения: от качественного изменения стереотипов, с одной стороны, до размывания системы стереотипов, с другой. Поэтому стоит заметить, что не всякие контакты ведут к качественному изменению их содержания: “Для позитивной модификации этностереотипов необходимы не любые межэтнические контакты сами по себе, но контакты, отвечающие определенным условиям” [1, с. 150]. Довольно сложно установить все возможные факторы, в комплексе влияющие на установление понимания и способствующие изменению стереотипов. Такими условиями являются общие цели, постоянная повторяющаяся совместная деятельность, равное положение сторон и т.д.

Другой полюс изменений направлен на событийный план: “Люди одного поколения участвуют в одних и тех же событиях, испытывают на себе их влияние. Разумеется, и отношение к этим явлениям и событиям, а также влияние последних на различные группы поколения разные, тем не менее, всё поколение в целом несет на себе печать исторических событий, в которых они принимали непосредственное участие” [3]. Под действием этих событий стереотипы имеют склонность изменяться и в таком виде передаются следующим поколениям. При этом нельзя сказать, что такие изменения несут коренной характер, они могут быть несущественными или усугублять негативную сторону оценки, связанную с процессом стереотипизации, в силу того, что общество прошло через критический момент своей истории и находится в кризисной ситуации. Так как этот процесс обычно носит стихийный характер, то со временем стереотипы, отвечающие потребностям общества, имеют тенденцию приобретать отрицательный смысл и обратят большим количеством фактов, которые их доказывают. При этом данные факты могут быть как присущими членам группы, о которой сложно представить, либо же быть ответной реакцией на соответствующее стереотипное поведение членов воспринимающей группы.

Не стоит забывать, что положительные стереотипы также могут иметь отрицательные эмоциональные, межличностные и образовательные последствия. Об этом, например, ярко повествует история с американским баскетболистом азиатского происхождения, которого зовут Джереми Лин. Его биографию и отношение к его личности общественности анализировала группа

исследователей из университета Вашингтона. Они особенно отмечали то, что, с одной стороны, (как обычно бывает) если этот баскетболист терпел какие-то неудачи, – к примеру, не участвовал в основном сезоне игр из-за операции на поврежденном колене, – то они объяснялись исходя из негативных стереотипов об американских азиатах. Но, с другой стороны, все его положительные достижения таким же образом приписывались не ему как отдельно взятой личности с ярко выраженными характеристиками, помогающими в его профессии, и талантом. Напротив, его победы и достижения интерпретировались с точки зрения расовой принадлежности, обезличивая тем самым этого человека перед лицом общественности [12]. В результате чего Джереми Лин получал стандартную оценку как представитель меньшинства, которое обладает следующими качествами: ум, трудолюбие, послушание, скромность.

Таким образом, становится ясно, что стереотипы невозможно просто преодолеть или не использовать вовсе. Они постоянно применяются в процессе коммуникации и обладают не только негативным значением. Их противосомм являются предрассудки, которые чаще всего имеют негативный смысл и нуждаются в серьезной общественной и личной проработке. Многие факторы, такие как упрощающая сила, обобщающая логичная форма и самовнушаемость стереотипов, влияют на то, что эти представления активно применяются во всех сферах жизнедеятельности человека и сложно поддаются изменениям или опровержению для их носителя (чему во многом способствует селективная память). К тому же, в оценочном смысле стереотипы обладают нейтральным смыслом, принимая конкретное, позитивное или негативное, значение в конкретных случаях, поэтому ложная и истинная информация, заложенная в них, реинтерпретируется множеством раз, на что в свою очередь чрезвычайно сильно влияет изменение ситуации, которое сопровождается конфликтами оценки и социально-политическими кризисами.

Список использованных источников

1. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: Социально-психологические проблемы / В.С. Агеев. – М.: Издательство МГУ, 1990. – 240с.
2. Агеев В.С. Психологическое исследование социальных стереотипов / В.С.Агеев // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 96–101.
3. Гаврилюк В.В. Динамика ценностных ориентаций и период социальной трансформации (поколенный подход) / В.В.Гаврилюк, Н.А.Трикоз // Социологические исследования. – 2002. – № 1. – С. 96–105.
4. Гнатенко П.И. Этнические установки и этнические стереотипы / П.И. Гнатенко, В.Н. Павленко. – Днепропетровск: Изд.-во Днепропетровского университета, 1995. – 200с.
5. Киклевич А. Стереотипы в структуре межкультурной коммуникации / А.Киклевич / Стереотипы и национальные системы ценностей в межкультурной коммуникации: сб. ст. Выпуск 1 / [под ред. В. Шайдулова, А.Киклевича]. – Санкт-Петербург: Изд.-во Невского ин-та языка и культуры, 2009. – С. 100–117.
6. Журавлев А.П. Фонетическое значение / А.П. Журавлев. – Л.: Изд.-во ЛГУ, 1974. – 160с.
7. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 680 с.
8. Đerić G. Belgrade Development of stereotypes – multidisciplinary approach / G.Đerić // Institute for philosophy and social theory [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.kas.de/upload/auslandshomepages/serbien/Djeric_en.pdf
9. Dobewall H. Cultural Value Differences, Value Stereotypes, and Diverging Identities in Intergroup Conflicts: The Estonian Example / H.Dobewall, M.Strack, G.E.Müller // Institute of

Psychology International Journal of conflict and Violence. – 2011. – Vol. 5, № 1. – P. 211–223.

10. Lawrence B. Prejudice / B.Lawrence / The Oxford Handbook of Philosophy of Education // Ed.ByHarvey Siegel. – Oxford: Oxford University Press. – 2009. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.faculty.umb.edu/lawrence_blum/publications/publications/A58.pdf

11. Lawrence B. Stereotypes and Stereotyping: A Moral Analysis / B.Lawrence // Philosophical Papers. – 2004. – Vol.33, № 3. – P. 251–289.

12. Lyubansky M. The Dark Side of Positive Stereotypes / M.Lyubansky // 2012. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.psychologytoday.com/blog/between-the-lines/2012/05/the-dark-side-positive-stereotypes>

13. McGarty C. Social, cultural and cognitive factors in stereotype formation / C. McGarty, V.Y.Yzerbyt, R.Spears // Stereotypes as Explanations: The formation of meaningful beliefs about social groups. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – P. 1–15.

14. Paul A.M. Where Bias Begins: The Truth about Stereotypes / A.M.Paul // 1998.[Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.psychologytoday.com/articles/199805/where-bias-begins-the-truth-about-stereotypes>

15. Polok K. Some Remarks on the Function of Stereotypes in Language / K.Polok // Стереотипы и национальные системы ценностей в межкультурной коммуникации : сб. ст. Выпуск 1 / [под ред. В.Шайдурова, А.Киклевича]. – Санкт-Петербург : Изд-во Nevskogo in-ta yazyka i kultury, 2009. – С. 14–24.

16. Snyder M. Self-fulfilling Stereotypes / M.Snyder // Psychology Today. – 1982. – Vol. 16, № 7. – P. 60–68.

References

1. Ageyev V.S. Mezhrupnovoye vzaimodeystviye: Sotsialno-psikhologicheskiye problemy / V.S. Ageyev. – M.: Izdatelstvo MGU, 1990. – 240s.

2. Ageyev V.S. Psikhologicheskoye issledovaniye sotsialnykh stereotipov / V.S.Ageyev // Voprosy psikhologii. – 1996. – № 1. – S. 95–101.

3. Gavriluyk V.V. Dinamika tseinnostnykh orientatsiy v period sotsialnoy transformatsii (pokolenny podkhod) / V.V.Gavriluyk, N.A. Trikoz // Sotsiologicheskiye issledovaniya. – 2002. – № 1. – S. 96–105.

4. Gnatenko P.I. Etnicheskiye ustanovki i etnicheskiye stereotipy / P.I.Gnatenko, V.N.Pavlenko. – Dnepropetrovsk : Izd.-vo Dnepropetrovskogo universiteta, 1995. – 200 s.

5. Kiklevich A. Stereotipy v strukture mezhhkulturnoy kommunikatsii / A.Kiklevich / Stereotipy i natsionalnye sistemy tseinnostey v mezhhkulturnoy kommunikatsii: Sb. st. Vypusk 1 / [pod red. V.Shaydurova, A.Kiklevicha]. – Sankt-Peterburg : Izd.-vo Nevskogo in-ta yazyka i kultury, 2009. – S. 100–117.

6. Zhuravlev A.P. Fonicheskoye znacheniyе / A.P. Zhuravlev. – L.: Izd.-vo LGU, 1974. – 160s.

7. Piazhe Zh. Izbrannyye psikhologicheskiye trudy. – M.: Mezhdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya, 1994. – 680s.

8. Đenić G. Belgrade Development of stereotypes multidisciplinary approach / G.Đerić // Institute for philosophy and social theory [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.kas.de/upload/auslandshomepages/serbien/Djeric_en.pdf

9. Dobewall H. Cultural Value Differences, Value Stereotypes, and Diverging Identities in Intergroup Conflicts: The Estonian Example / H.Dobewall, M.Strack, G.E.Müller // Institute of Psychology International Journal of conflict and Violence. – 2011. – Vol. 5, № 1. – P. 211–223.

10. Lawrence B. Prejudice / B.Lawrence / The Oxford Handbook of Philosophy of Education // Ed.ByHarvey Siegel. – Oxford: Oxford University Press. – 2009. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.faculty.umb.edu/lawrence_blum/publications/publications/A58.pdf

11. Lawrence B. Stereotypes And Stereotyping: A Moral Analysis / B.Lawrence // Philosophical Papers. – 2004. – Vol. 33, № 3. – P. 251–289.

12. Lyubansky M. The Dark Side of Positive Stereotypes / M.Lyubansky // 2012. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.psychologytoday.com/blog/between-the-lines/2012/05/the-dark-side-positive-stereotypes>

13. McGarty C. Social, cultural and cognitive factors in stereotype formation / C. McGarty, V.Y.Yzerbyt, R.Spears // Stereotypes as Explanations: The formation of meaningful beliefs about social groups. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – P. 1–15.

14. Paul A.M. Where Bias Begins: The Truth about Stereotypes

/ A.M.Paul // 1998 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.psychologytoday.com/articles/199805/where-bias-begins-the-truth-about-stereotypes>

15. Polok K. Some Remarks on the Function of Stereotypes in Language / K.Polok // Stereotipy i natsionalnye sistemy tseinnostey v mezhhkulturnoy kommunikatsii: Sb. st. Vypusk 1 / [pod red. V.Shaydurova, A.Kiklevicha]. – Sankt-Peterburg : Izd.-vo Nevskogo in-ta yazyka i kultury, 2009. – S. 14–24.

16. Snyder M. Self-fulfilling Stereotypes / M.Snyder // Psychology Today. – 1982. – Vol. 16, № 7. – P. 60–68.

Gapiyeva A. S., graduate student, Department of Theoretical and Practical Philosophy, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine, Kharkiv), mokona@i.ua

Positive and negative evaluating in the stereotyping process

The paper deals with the evaluating problem, which manifests itself in individual's cognitive process of the world, in particular in the field of communication. This problem is considered from the point of view of the stereotyping phenomenon, which is performing various functions: affective, cognitive, etc. To explain the formation of value judgments and the corresponding results are investigated characterizing features of stereotypes as well as their constituent factors. On this basis, the work focuses on the fact that the object of the paper does not have only a negative connotation and negative manifestations, but also has a positive and a neutral value. The latter, in turn, does not necessarily lead to positive outcomes and adequate assessment of individuals and groups, with regard to which the stereotype is made up. Conclusions about the nature of self-fulfilling stereotypes and complexity of their transformations make it clear how acute the need for in-depth study of the process of stereotyping and the practical application of the knowledge gained.

Keywords: stereotype, prejudice, communication, group, evaluation, negative and positive value.

Ganetsva A. S., aspirantka kafedri teoretichnoy ta praktichnoy filozofii, Kharkivskiy natsionalnyy universitet im. V. N. Karazina (Ukraina, Kharkiv), mokona@i.ua

Негативна та позитивна оцінка в процесі стереотипізації

Темою даної статті є проблема оцінки, яка проявляється в процесі пізнання індивідом світу і, зокрема, в сфері комунікації. Дана проблема розглядається з точки зору феномена стереотипізації, що виконує велику кількість різних функцій: афективних, когнітивних і т.п. З метою пояснити формування оціночних суджень і відповідних їм результатів, досліджуються характерні ознаки стереотипів, а також чинники, що їх утворюють. Виходячи з цього, в роботі увага акцентується на тому факті, що об'єкт розгляду статті має не тільки негативний зміст і негативні форми прояву, але і володіє позитивним і нейтральним значенням. Останнє, в свою чергу, не обов'язково веде до позитивних результатів і адекватної оцінки індивідів і груп, про які складено стереотип. Висновки про самонавідану природу стереотипів і складність їх зміни чітко дають розуміти, наскільки гостро стоїть необхідність поглибленого вивчення процесу стереотипізації та практичного застосування отриманих наві.

Ключові слова: стереотип, упередження, комунікація, група, оцінка, негативне та позитивне значення.

* * *

УДК 304.44

Смельяненко Є. О.

кандидат філософських наук, докторант,
Національний інститут стратегічних досліджень
(Україна, Київ), gileya_zaporizhzhya@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ ФОРМ МАРГІНАЛЬНОГО В РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ

Соціокультурна динаміка початку XXI століття розгортається низкою багатомірних та складаних процесів, що знаходяться під тиском умов глобалізації. Зміни обумовили велику “відкритість” культур та соціального середовища і високу комунікативність. Порушення традиційних форм суспільної та особистої життєдіяльності призводить до трансформації самого феномена маргінальності і, як наслідок, актуалізує його переосмислення. Базовою відправною точкою такого переосмислення має стати аналіз історичних форм маргінальності, що і постає метою даної наукової розвідки. В різні історичні епохи від античної традиції впритул до XIX століття в європейській цивілізації маргінальність розумілась як соціальна та духовна позиція, що не вписується в основні культурні домінуючі та установочні. В залежності від категоричності та жорсткості цих установочних маргінальність також набувала своїх більш чи менш категоричних форм. Так, “колискою” маргінального можна вважати середньовічне місто. Сьогодні маргінальність набуває також ключової характеристики позачасовості та позаструктурності, що проводить паралелі між нашою добою і добою Середньовіччя.

Ключові слова: маргінальність, межа, історична епоха, Середньовіччя, місто.

Соціокультурна динаміка початку XXI століття розгортається низкою багатомірних та складаних процесів, що знаходяться під тиском умов глобалізації. Зміни в сфері технологій, виробництва, соціальної взаємодії, економіки та політики, а також багато інших, що мали місце протягом всього попереднього століття, обумовили велику “відкритість” культур та соціального середовища і високу комунікативність. В результаті політичні та культурні межі стали розмитими та нечіткими. Наслідком всього цього стала поява нового типу маргінальної особистості на противагу маргіналу першої половини XX століття. Якщо раніше маргінальна особистість знаходилась на межі культур та суспільств в наслідок певних трагічних обставин та подібне становище оцінювалось як ненормальне, то сьогодні, в сучасній постмодерній культурі майже кожна людина близька до стану маргінальності та помежовості. Порушення традиційних форм суспільної та особистої життєдіяльності, цитатність та інтертекстуальність смислів, іронія, відмова від канонів, розмитість, сприйняття світу як постійно мінливого, аморфної, багатоваріантної у своєму розвитку реальності – все це призводить до трансформації самого феномена маргінальності і, як наслідок, актуалізує його переосмислення.

Базовою відправною точкою такого переосмислення має стати чіткий, послідовний та ґрунтовний аналіз історичних форм маргінальності як феномену соціокультурних трансформацій від самого моменту його виокремлення (якщо його можна визначити, що також може бути поставлено як наукова проблема) до нинішнього часу. Так, аналіз історичних форм та репрезентацій маргінальності і є постає метою даної наукової розвідки.

Проблема формування та розвитку маргінальності з зору історії соціокультурних трансформацій привернула увагу достатньої кількості науковців, наприклад Ф.Броделя, М.Блока, Ж.Ле Гоффа, Н.Еліаса, Ж.Дюбі, К.Гінзбурга, що звертались до аналізу даного феномена в контексті формування нових типів культури в європейській цивілізації. Так, наприклад, німецький дослідник Б.–У. Херельгер у своєму спеціалізованому дослідженні виявив та проаналізував феномен маргінального, визначив його межі і види стосовно культури Середньовіччя [1, с. 5–8]. Взагалі, історики-мідієвісти по новому проаналізували культуру західноєвропейського Середньовіччя в цілому і багато уваги приділили та дослідили цілий прошарок маргінальної культури в межах цієї історичної епохи. Аналіз того факту, чому серед всіх історичних епох саме Середньовіччя серед всіх інших епох привернула увагу дослідників не просто культурних трансформацій, а саме місця в цьому процесі феномену маргінальності заслуговує суттєвої уваги.

Також до питання історичних репрезентацій маргінальності в різні історичні епохи звертався М.Бахтін, який в своїх роботах виділяв сміхове начало культури та демонстрував світо споглядальну важливість народно-сміхової культури. Також, варто звернути увагу на науковий доробок А.Гуревича, який у культурі середньовіччя виділяв “панівну більшість” та

“культуру безмовної меншості”. Соціологічний, та подальший міждисциплінарний підходи до історичного поступу феномену маргінального предстали у роботах Р.Парка, Е.Стоунквіста, І.Гофмана, Ч.Кулі, Т.Парсона, Г.Беккера та інших [1, с. 5–8].

Серед російських дослідників варто звернути увагу на роботи таких авторів як М.Абрамова, Є.Балабанова, С.Баньковська, М.Бурлуцька, С.Гурін, А.Гусев, А.Істілеєва, І.Лапова, Н.Харламов.

Вітчизняні дослідники розкриваючи різні аспекти розгорання маргінальності як соціокультурного та екзистенційного феномену, до питання його історичних форм майже не звертались проте наступні дослідники зробили великий внесок у створення методологічного підґрунтя для осмислення маргінальності як фундаментальної проблеми: Є.Стариков, Є.Рашковський, Б.Шапталов, В.Муляр, А.Атоян, З.Голєнкова, О.Ігітханян, В.Шапінський, І.Казарінова, М.Степико, Є.Головаха та інші.

Таким чином на теперішній час в межах філософського дискурсу можна виокремити два основних підходи до розуміння поняття маргінального. В першу чергу маргіналами поставали самі філософи мірою їх способу життя, мислення та відмови від класичних систем. Яскравим прикладом може постати і антична школа кініків. В другому випадку варто звертатись до робіт філософів які заклали теоретичний фундамент до розуміння маргінального. Ця традиція обґрунтована ще Платоном, який міркуючи про принципи розбудови ідеальної держави, неспинно говорив про нагальну потребу захистити та відмежувати суспільство від людей, що *швидко змінюють свою ідентифікацію*. У XIX феномен маргінального в руслі соціальної філософії фокус з особистісно-ідентифікаційних критеріїв змістився в бік соціально-економічних. Основна увага була зосереджена на структурній маргінальності з соціальної точки зору. Тобто до маргінального відносилась та частина населення, що була позбавлена громадянських прав, не мала доступу до засобів виробництва, що автоматично призводило до зубожіння в основній системі розподілу.

Так, стає очевидним, що маргінальність як феномен, хоч і був офіційно введений в науковий обіг Р.Парком наприкінці XX століття, фактично в соціокультурній практиці налічує не одну сотню років свого існування. Беззаперечно, з огляду на мінливість та динамічність соціальної структури та процесів, самих підвалин громадського життя, культурних змін необхідно констатувати: історичні форми маргінальності змінювались протягом того як змінювались історичні епохи.

Маргінальність не залишалась статичною – вона змінювала свій помежевий статус. Для доцільного та раціонального, системного осмислення даного феномену у межах постмодерної епохи вкрай необхідно прослідити не тільки його феноменологічні або екзистенційні підґрунтя – тобто його сутність та зміст, а й вкрай важливо осмислити самі форми маргінальності, оскільки без цього неможливо дати їй більш-менш чітке визначення [1, с. 6–8].

Проте, маргінальність – феномен породжений протиставленням магістрального, основного та помежевого, інакшого. Тож і в різні історичні епохи він знаходив більш чи менш яскравий прояв в залежності від того

наскільки вираженими були, з одного боку, традиційність, косність та усталеність більшості, з іншого – чим глибшим був розрив (і майновий, і статусний) між традиційною більшістю і маргінально меншістю, а також наскільки взагалі можливою була соціальна мобільність між цими прошарками. Як наслідок, в ті історичні епохи, які задовольняли даним умовам репрезентують маргінальність значно яскравіше, ніж інші.

Так, ні антична філософська думка, ні спосіб організації суспільного життя не знали ні терміну “маргінальність” і не бачили її як самостійний культурний феномен. Не залежно від майнового чи соціального статусу антична особистість була чітко ідентифікована з власним суспільством. Прояви поведінки, що відхилялась від загальної традиційної норми були просто надлишково оригінальні та поодинокі; вони не супроводжували системні соціокультурні трансформації. Проте протягом всієї епохи філософи вже опосередковано висували поодинокі окремі думки, ідеї спостереження, які в результаті стали основою для формування первинних уявлень про дане явище. Так і Платон, і Аристотель у своїх працях розмірковують про окремі елементи маргінальної поведінки.

З іншого боку Середньовіччя що наслідок епохи Античності навпаки є сталонним середовищем для розгортання феномену маргінальності. Цехова та станова регламентованість цієї епохи, її ієрархічність, ортодоксальність, уніфікованість дозволяє яскраво диференціювати феномен маргінальності.

Маргінальна культура західноєвропейського середньовіччя, на думку А.Істілеєвої, являє собою складний багаторівневий та багатоаспектний феномен. Спадок середньовіччя не тільки органічно вплетений в мереживо Європейської культурної традиції та складає її обширну та значиму історичну частину, а й має власний, ніким не займаний культурний простір. Всі середньовічна культура несе на собі відбиток “інакшості” у порівнянні з наступними періодами становлення людства в його соціальній та індивідуальній постаті, всієї європейської цивілізації в цілому. Середньовіччя “інакше”, і саме в цій якості воно є найбільш важливою епохою для аналізу генези історичних форм маргінальності, особливо для дослідників нашої епохи – третього тисячоліття. Це є неповторний історичний “момент”, що уможливило унікальний аналіз культури [1, с. 7–8].

Маргінальність Середньовіччя в контексті соціально-філософських досліджень – це продукт девіації та стигматизації, які характерні для середньовічної культури як у своїх первинних, так і у вторинних формах. Середньовічне суспільство не тільки виштовхувало маргіналізованих на периферію соціального простору, а й сформувало цілий пласт символічних ідей та стереотипів, які вплинули на формування цілісного образу маргінальної культури в розвитку європейської цивілізації. Маргінальність європейського середньовіччя іманентна самій культурі. Її внутрішня структура зливається з зовнішніми характеристиками. При цьому маргінальність завжди займає місце між елітарною та масовою культурами, і саме в межах середньовічної культури маргінальність вперше оформлюється у цілісний образ.

Маргінальність в епоху середньовіччя постає як позачасова та позаструктурна. Наявність маргінальних субкультур в соціокультурному просторі вказує на маргінальне начало, що пронизує всю епоху Середньовіччя. Через формування відношення до “інакших” відбувається зміна стереотипів та перехід до нової культурної системи (у порівнянні з попередньою культурною системою Античності).

Середньовіччя – це тип культури, що базується на християнсько-язичницьких та римсько-варварських традиціях. Його вкрай важко структурувати: цей тип культури амбівалентний, діахронічний та неоднозначний за своїм трактуванням. Саме в цей період історії, з одного боку, породжується соціокультурний феномен маргінальності, а з іншого, сама середньовічна культура по відношенню до наступних історичних епох є маргіналізованою. Помежевість та периферійність є невід’ємною рисою цієї епохи в процесі її еволюції.

В середньовічній геоцентричній світоглядній системі, базовим ядром якої постала ідея першородного гріха, феномен маргінального знаходить своє вираження через поняття пороку. Так у Августина Аврелія ці ідеї (гріха та маргінальності) по суті отожднюють. Цей критерій для виділення маргінального, як і властиве образному сприйняттю Середньовічної культури, в першу чергу поставав через свою візуалізацію. Так гріховний в першу чергу визнавалось погворне, або таке що зовнішньо не вітлює у собі християнської святості. Вчинки та спосіб життя як прояв гріховного також могли слугувати суттєвим джерелом маргінального, проте вимагали занадто глибокого аналізу для цього. В результаті, мати зовнішні вади і бути “нормальним” стосовно вимог християнської культури було майже не можливо, в той час як мати внутрішні вади і не отримувати при цьому статусу “інакшого” було значно простіше [1, с. 9].

Людина середньовіччя вже не мислила себе поза межами певних соціальних вимог та стандартів (на відміну від людини Античності або Відродження). Її статус задавався причетністю до того чи іншого соціального об’єднання, до певної суспільної позиції в чіткому ієрархічному світопорядку. Якщо індивід випадав зі структури, що відповідає його роду та його професійній діяльності, він автоматично ставав “вигнанцем”. Саме тому так небезпечно було втратити своє лице, “імідж” в очах родичів та інших осіб, що являли собою єдину соціальну страту. Проте вигнання було набагато страшнішим, оскільки передбачало позбавлення можливості спілкування з людьми свого кола, яке розглядалось як втрата власної ідентичності і, фактично, було тождним смерті.

Також, варто зауважити, що чітка та жорстка приналежність до тієї чи іншої соціальної спільноти майже унеможливлювали соціальну мобільність тобто руж індивіда від одного прошарку до іншого. Так, наприклад, у Франкській державі жінка зі славетного роду яка бажала б одружитись з рабом автоматично приймала його соціальну участь, в той час як зворотній варіант був унеможливлений. Тобто, повною мірою функціонували в основному нисхідні соціальні ліфти, що відторгали “інакших” з суспільства, і майже не були задіяні висхідні, що сприяли б їх інтеграції у нього.

В епоху Середньовіччя маргінальність вперше отримує нормативно-правове закріплення. В першу чергу це виражається в ряді регламентуючих норм, що визначають життєдіяльність та статус жебраків. Як було зазначено вище, наявність місця в родовій та професійній структурах визначала чітку ідентифікацію особистості. Жебраки, як феномен Середньовічного міста, були позбавлені як першого так і другого і, з властивою йому категоричністю, середньовічне суспільство прагнуло визначити їх місце та спосіб поведінки в структурі свого суспільства. На врегулювання цієї соціальної проблеми було спрямовано низка нормативно-правових актів: “Дігести Юстиніана”, “Саксонське зерцало”, “Салічна правда”, “Нюрнберзький устав про жебраків”, “Устав про жебраків” (Франкфурт-на-Майні), “Аусбург. Стародавнє міське право”, “Книга ремесел Парижа” тощо. В цих джерелах відображаються не тільки норми існуючої на той час правової практики, а й спроба впорядкувати та структурувати суспільні відносини, систематизувати соціальні градації та визначити ситуації, що виникають. І саме тут вперше відображено специфічне соціальне становище людини, що витіснена на периферію соціальної структури та визначена як “презрєнна” з точки зору свого способу життя та виду діяльності [2].

Таким чином стає очевидним, що в епоху середньовіччя закладається така головна ознака маргінальності як її урбаністичність. *Фактично як соціокультурний феномен маргінальність – породження міста*, оскільки саме в межах середньовічного міста соціальне розшарування набуває таких форм, в межах яких чітко та жорстко виділяється маргістральність та периферійність. При цьому, маргістральність має як елітарне так і масове вираження, а периферійність поступово починає визначатись не тільки за матеріальними, а й за духовними ознаками. Так, ПАбеляр та подібні до нього стали маргіналами через особливості своїх духовно-ціннісних орієнтацій, життєвих позицій та, що важливо, еретичних поглядів. Таким чином варто констатувати ще одну позицію, що детермінувала формування маргінальності в епоху Середньовіччя: *жорстка позиція християнської церкви* (відправною точкою якої, як зазначалось вище, поставало уявлення про гріх) автоматично виштовхувала за межі суспільства осіб з будь-якими інакшими поглядами.

В подальшому розвитку європейської цивілізації майнове й соціальне становище та дотримання догматів християнської церкви поступово почали відігравати більш аморфну роль через розвиток виробництва (що стосується першого) та процеси секуляризації та реформації (що стосується другого). Так, можливість отримати кошти та положення не в наслідок походження а в наслідок майстерності та таланту “запустили” ті висхідні ліфти в епоху Відродження, які пізніше повною мірою запрацювали в епоху Нового часу. З іншого боку, розпад християнської церкви з середини, розмивання її догматики та втрата впливу унеможливили категоричне винесення індивідів на периферію суспільства за цією ознакою. В епохи Відродження та Нового часу маргінальна свідомість та спосіб життя швидше отримують позитивне звучання внаслідок романтизму та авантюристичності, що їх оточує. Так, в епоху

Відродження та Нового часу джерелом маргінальних форм в першу чергу постають етичні та моральні аспекти життєдіяльності індивіда, тобто маргінальність знову набуває особистісного характеру.

Проте, назрівають нові процеси соціального розширення суспільства, що виникають на тлі технологічного прогресу та розвитку виробництва, а також розкриття меж національних держав. В цей період і до другої половини XIX століття маргінальність постає як контркультура, що йде в розрив з “офіційною” культурою, що не вписується в парадигму мислення. Наприкінці цього етапу такє явище як міграція населення набуває глобального характеру. Проблема інтеграції різних культур в реальній життєдіяльності з поодинокі перетворюється на системну.

Подальше розмивання культурних меж та відкриття кордонів в межах глобалізаційних процесів поглиблює цю проблему все далі і далі. Протягом XX століття проблема маргінальності з проблеми ефективної інтеграції індивідів з інакшою соціокультурною ідентифікацією до поточного середовища з позитивним результатом як для особистості так і для суспільства перетворюється у внутрішню, глибоко екзистенційну проблему ментально-сміслового та ціннісного самовизначення індивідів в надлишково деструктурованому та мобільному соціальному середовищі.

Так, аналізуючи генезу історичних форм маргінальності можна дійти, в першу чергу, висновку, що маргінальність культурного зразку завжди конкретно історична. По друге, в процесі цієї генези чітко простежується діалектика соціального та індивідуального аспекту, що залежить від загальної соціальної мобільності та рухливості суспільства, зміни його традиційних, косних та новаторських, рухливих форм життєдіяльності. В залежності від цієї динаміки і сама маргінальність набуває або структурних (тобто таких, що визначаються соціальностю), або змістовних (тобто таких, що визначаються ментальністю) форм. Таким чином, сам феномен маргінальності в різні періоди стає ближчим для аналізу то з точки зору соціальної філософії, то з точки зору філософської антропології [1, с. 158].

Таким чином, в різні історичні епохи від античної традиції впритул до XIX століття в європейській цивілізації маргінальність розумілась як соціальна та духовна позиція, що не вписується в основні культурні доміанти та установки. В залежності від категоричності та жорсткості цих установок маргінальність також набувала своїх більш чи менш категоричних форм. Так, “колискою” маргінального можна вважати середньовічне місто.

Переломний момент при аналізі феномена маргінального відбувся наприкінці XIX – початку XX, коли маргінальність почала розумітись як продукт соціально-економічних процесів, які створюють соціальну та культурну периферію. В подальшому вона вже розглядалась як об’єктивне явище, що ґрунтується на антиномічності культури, що знаходила свій прояв в помежевих ситуаціях та впливала на самоідентифікацію індивіда. І, Нарешті, у постмодерну добу починає відбуватись універсалізація поняття “маргінальність”, “маргінальна особистість”, “маргінальна культура” і вже кожна особистість може

набути статусу маргінальної і усвідомити себе такою в залежності від динаміки тієї чи іншої ситуації [1, с. 158].

Так, сьогодні маргінальність набуває також ключові характеристики позачасовості та позаструктурності, що проводить паралелі між нашою добою і добою Середньовіччя. Як тоді так і сьогодні на формування маргінальності впливають економічні, політичні та релігійні фактори, а специфіка маргінального визначається не стільки помежевим станом окремих індивідів (як в епоху Античності або Відродження), скільки механізми витіснення за структуру культури цілих субкультур (наприклад середньовічні жєбраки або сучасні бомжі). Як тоді, так і сьогодні в маргінальному просторі можна виокремити такі групи як “етнорелігійні”, “безчесні професії”, “деморалізовані”, “фізично–інакші” тощо.

Так, проблема певної паралельності культурних спох Середньовіччя та сучасності з точки зору світогляду, способу життя, само ідентифікації індивідів тощо, що наразі вимальовується, є актуальною для багатьох подальших наукових розробок, оскільки і аспектів проведення таких “паралелей” є безліч.

Список використаних джерел

1. Истислева А.Б. Культурно–исторический анализ феномена маргинальности в западноевропейском Средневековье : дисс. ... канд. филос. наук: спец. 24.00.01 – социологический анализ отклоняющегося поведения. Социальная дезорганизация / А.Б. Истислева. – Астрахань, 2011. – 169 с.
2. Степаненко Р.Ф. Феномен маргинальности: историко-правовые аспекты / Р.Ф. Степаненко // Учен. запіски Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. – 2012. – Т. 154. – Кн. 4. – С. 34–39.

References

1. Istileeva A.B. Kul'turno–istoricheskij analiz fenomena marginal'nosti v zapadnoevropejskom Srednevekov'e : diss. ... kand. filol. nauk: spets. 24.00.01 – sociologicheskij analiz otklonjajushhegosja povedenija. Social'naja dezorganizacija / A.B. Istileeva. – Astrahan', 2011. – 169 s.
2. Stepanenko R.F. Fenomen marginal'nosti: istoriko–pravovye aspekty / R.F. Stepanenko // Uchen. zapiski Kazan. un-ta. Ser. Gumanit. nauki. – 2012. – T. 154. – Kn. 4. – S. 34–39.

Yemelyanenko Ye. O., PhD in Philosophy, doctoral student, National Institute for Strategic Studies (Ukraine, Kyiv). gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Features marginal representation forms in different historical periods

The socio-cultural dynamics of this stage a number of multidimensional unfolding and folding processes under pressure of globalization. The changes resulted in a large “open” cultures and social environment and high communicative. Violation of traditional forms of social and personal life transformation leads to the phenomenon of marginality and, consequently, updates its thinking. The basic starting point of the analysis should be a rethinking of the historical forms of marginalization, which is the purpose of this research raises intelligence. In different historical periods from the ancient tradition close to the nineteenth century in European civilization marginality is understood as a social and spiritual position that does not fit into the main cultural dominance and installation. Depending on the flatness and rigidity of these plants marginality also acquired their more or less categorically. Thus, the “cradle” can be considered marginal medieval town. Today marginality becomes also key characteristics of timelessness and speechlessness that draws parallels between our era and the era of the Middle Ages.

Keywords: marginality, limit, historical era, the Middle Ages, Town.

Емельяненко Е. О., кандидат философских наук, докторант, Национальный институт стратегических исследований (Украина, Киев), gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Особенности репрезентации форм маргинального в разные исторические эпохи

Социокультурная динамика начала XXI века разворачивается рядом многомерных и сложных процессов, находящихся под давлением условий глобализации. Изменения обусловили большую “открытость” культур и социальной среды и высокую коммуникативность. Нарушение традиционных форм общественной и личной жизнедеятельности приводит к трансформации самого феномена маргинальности и, как следствие, актуализирует его

переосмысление. Базовой отправной точкой такого переосмысления должен стать анализ исторических форм маргинальности, что и является целью данной научной разведки. В разные исторические эпохи от античной традиции до самого XIX века в европейской цивилизации маргинальность понималась как социальная и духовная позиция, которая не вписывается в основные культурные доминанты и установки. В зависимости от категоричности и жесткости этих установок маргинальность также приобретала своих более или менее категоричных форм. Так, “колыбелью” маргинального можно считать средневековый город. Сегодня маргинальность приобретает также ключевые характеристики вневременности и аструктурности, что проводит параллели между нашей эпохой и эпохой Средневековья.

Ключевые слова: маргинальность, предел, историческая эпоха, Средневековье, город.

* * *

УДК 130.2:165.191

Гончаренко М. М.
кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії гуманітарних наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), MGoncharenko@mail.ru

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ВИЗНАЧЕННІ СОЦІОПРИРОДНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

У статті аналізується системний підхід у визначенні соціоприродних суперечностей. Здійснюється констатація необхідності системного підходу щодо проблеми взаємодії суспільства і природи, який, у свою чергу, полягає у виявленні як системотворчих факторів так і у проведенні аналізу базаторганої структури цієї взаємодії. При цьому зауважується, що проблема взаємодії суспільства і природи адекватно осмислення набуває лише при розгляді їх спільної еволюції, тобто коєволюції. Коєволюційний підхід зміщує акцент у пізнавальному процесі з вивчення структури і стану об'єктів на відносини між ними, на уявлення еволюційних змін, що, в свою чергу, дозволяє перейти від дослідження їх сутності до розгляду їх існування.

Ключові слова: екологічна криза, соціоприродна система, структура, суперечність, коєволюція, синергетика.

Сам факт виникнення сучасної екологічної кризи свідчить про реальну суперечність між розвитком людської культури, цивілізації та розвитком природи. Культурно-цивілізаційний розвиток, який є основою людського буття, виявився чинником деградації і руйнації природного довкілля, й цілком однозначно загрожує самому суспільству і людині. Тому оцінка становища, в якому опинилося людство у ХХ – на початку ХХІ століть, є сферою дослідження сучасної філософії виживання, пошуку стратегії сталого розвитку земної цивілізації, коєволюції суспільства і біосфери.

Філософсько-світоглядний рівень аналізу екологічної проблематики здатний звести роз'єднаний конкретно-екологічний матеріал в єдину систему, надати їй проблемної визначеності та продуктивної концептуальності, і розглядати предмет, з одного боку, з позицій потреб і інтересів людства, а з іншого боку, - з урахуванням стану навколишнього середовища, тобто у єдності.

Наука ХХ століття винайшла методи дослідження складних саморегулюючих систем, які, на відміну від малих (систем), відрізняються рівнями організації, наявністю відносно автономних та варіабельних підсистем, численню, множинною стохастичною взаємодією елементів, наявністю зворотних зв'язків, які й забезпечують цілісність системи тощо. Природа тепер розглядається як складна динамічна система, в якій реалізується всезагальний закон управління зворотним зв'язком елементів. Людина стала розглядати весь світ як ієрархічно організовану складну динамічну єдність, а суб'єкта пізнання – не як інстанцію, протиставлену

предмету вивчення, а як елемент, включений у сам об'єкт вивчення.

Екологічні дослідження від початку демонстрували свою системність. На думку відомого російського методолога науки Е. Юдіна, звернення до матеріалу екології дало можливість суттєво переосмислити й конкретизувати такі поняття, як “зв'язок”, “організація”, “цілісність”, більше того, зробити їх придатними для аналізу суспільно-гуманітарних проблем [10, с. 22].

Що стосується біосфери, то вона також почала розглядатися як “система систем”, тобто в межах системної парадигми вона глумачиться як така, що саморозвивається і саморегулюється, управляється як єдине ціле за рахунок взаємодії і розподілу речовин, енергії та інформації. Більше того, саме розуміння тісного зв'язку людини з біосферними процесами, її потужного впливу на біосферу дає можливість розглядати людину і природу в умовах сучасної цивілізації як єдину систему [8, с. 140].

Щодо проблем взаємодії суспільства і природи, то системний підхід полягає у виявленні їх системотворчих факторів та аналізу багаторівневої структури даної взаємодії. Як система вона з'являється, насамперед, завдяки органічному зв'язку форм руху матерії та адаптації живої матерії до умов нашої планети.

Ідеї системності відіграють ключову роль у розумінні просторово-часової організації взаємодії суспільства та природи. Тому дослідження взаємодії системи “суспільство–природа” варто здійснювати як з боку природи, так і з боку суспільства. Логіка такого підходу випливає з їх діалектичної єдності.

Складність “двостороннього” аналізу й одержання “сукупного” результату визначається тим, що кожна з цих підсистем функціонує за своїми законами, принципово відмінними один від одного. Мова йде про природні та соціальні закони, які досліджуються природничими та гуманітарними науками, що використовують різні поняття, одиниці виміру тощо. Цікаві ідеї стосовно взаємодії елементів системи “суспільство-природа” висловив В. Вернадський. Він писав: “Ми не вміємо їх звести до єдиної одиниці. Тим часом це зробити необхідно, тільки за таких умов можна підійти до картини природи, в якій живе людина” [1, с. 350].

Між вченими, які займаються дослідженнями в галузі соціальних наук, та вченими у галузі природознавства немає єдиних критеріїв щодо підходів до спільної еволюції суспільства та природи, тобто їх коєволюції. Це зумовлено тим, що однією з своєрідних характеристик соціоприродної системи є її біосоціальність.

Специфіка цієї системи полягає в тому, що людство належить двом світам – природно-еволюційному та культурно-історичному. Людина як представник виду *Homo sapiens* наділена всіма ознаками живих істот – генетичною спадковістю, здатністю до мутацій, реагуванням на умови навколишнього середовища – і в той же час, вона є істотою соціальною, яка виробила принципово нові засоби адаптації до світу, а саме – діяльнісне, культурно-творче його перетворення. Це свідчить про те, що процес розгортання людського

буття здійснюється в двох площинах – природно-еволюційному та культурно-історичному. Тому у процесі осмислення взаємовідносин суспільства та природи необхідно враховувати ці два виміри людського буття і розглядати їх у цілісності та взаємозалежності.

Це говорить про те, що пізнання системи “суспільство-природа” можливе тільки за умови послідовного синтезу знань про людину, суспільство, природне довкілля, метою якого є розробка єдиної, цілісної концепції їхньої взаємодії. Тому проблему взаємовідносин складових соціоприродної системи суспільства та природи, екологічну кризу, породжену неспівмірним їх розвитком, на нашу думку, доцільно розглядати саме на основі принципу коєволюції.

У загальному вигляді “коєволюцію” можна уявити як спільний розвиток в рамках взаємодії систем, де відбувається послідовна кореляція еволюційних змін. Вже досліджений цілий ряд прикладів так званої прогресивної коєволюції, коли всередині системи будь-якого ступеня складності (від генома до біосфери) формуються очевидні протиріччя, зняття яких можливі тільки при почерговому ускладненні коєволюціонуючих партнерів [9, с. 243-244].

Таким чином, коєволюція являє собою процес послідовних, взаємо-обумовлених, невід'ємних погоджених змін, трансформацій, які можуть відбуватися на різних рівнях організації матерії. Підсумком коєволюції є взаємна адаптація елементів системи, яка й обумовлює її стійкість.

Отже, полем дослідження вигоків екологічної кризи, характеристики її сучасного стану, трансформації та перспектив майбутнього має бути саме складна взаємодія двох еволютивних компонентів – еволюція природи та еволюція культури соціуму. Абстрагуватися від кореляції цих двох видів еволюції неможливо, оскільки неможливо розглядати ізольовано природу поза культурою з еволюцією свідомості, як і культуру та еволюцію свідомості поза їхнім співвіднесенням з природними процесами. Кожний з цих елементів еволюції включений у систему їхньої взаємодії і може бути зрозумілим лише у контексті цієї взаємодії [4, с. 245-246].

Сучасний етап розвитку наукового пізнання характеризується формуванням нової моделі, яка виникла у другій половині ХХ століття. Це синергетична пізнавальна модель самоорганізації систем. Її пояснювальні схеми є досить ефективними в осмисленні коєволюційного розвитку суспільства та природи, їх нерівноважного стану, який ми йменуємо кризовим.

Серед причин, які зумовили появу нової парадигми, насамперед, слід назвати нові фундаментальні наукові відкриття. Для синергетики такими були відкриття в царині точних і природничих наук, зокрема відкриття і дослідження дисипативних структур Брюссельською науковою школою

І. Пригожина. Концепція дисипативних структур була сприйнята науковцями, спроектована на інші наукові галузі й, набувши поширення, ініціювала появу міждисциплінарних досліджень. Але новими природничо-науковими відкриттями не вичерпуються всі чинники, які стимулювали виникнення і розвиток синерге-

тичного підходу. Серед інших найбільш вагомими слід визнати соціальні та методологічні чинники.

Серед соціальних чинників виділяються процеси і явища системного характеру, такі як ускладнення соціальних комунікацій, поява і становлення глобалізації як явища, а також, на думку деяких авторів, різке прискорення соціальних процесів й інтенсифікація темпів соціальних змін. Для всіх цих процесів і явищ чітко простежуються характерні для дисипативних структур атрибути багатомірності, багатфакторності і відкритості систем, а також іманентна схильність до структуроутворення та розвитку – самоорганізації.

З'ясувалось, що відкриті системи у своєму розвитку і в процесі трансформації своєї внутрішньої структури, пов'язаної з цим розвитком, проходять низку станів неусталеної рівноваги, так званих точок біфуркації – точок “розгалуження” можливих шляхів еволюції системи.

Використання синергетичної пізнавальної моделі дозволяє по-новому подивитися на феномен коеволуції у контексті постнекласичних уявлень про саморух матерії, самоорганізацію як рушійну силу еволюції, управління складноорганізованими системами у стані нестійкості, місце та роль людини в сучасному світі.

Синергетична модель, широко використовуючи поняття і концептуальні структури попередніх моделей (базисну категоріальну структуру еволюціонізму “мінливість – спадковість – добір”, поняття ноосфери та ряд інших), трансформує і доповнює їх новими принципами: нелінійності, незворотності, випадковості як конструктивного фактора еволюції, діалогу людини з природою тощо. У рамках цієї моделі долається розрив між сутністю й існуванням, предметом пізнання стає не явище як суцільний прояв сутності, а існування, яке не байдуже до сутності і до якого не байдуже сутність [2, с. 25].

Методологічні можливості синергетичної моделі в осмисленні розгортання соціоприродних суперечностей у коеволуційному розвитку природи та суспільства як цілісної системи є досить ефективними. Насамперед, варто зупинитися на синергетичному аналізі її особливостей як самоорганізуючої системи.

З позиції синергетики систему “суспільство-природа” можна уявити як надскладну, нелінійну систему, яку пронизує потік енергії, речовини та інформації. Тут необхідно зупинитися на особливостях зовнішнього і внутрішнього середовища даної системи. У цілому для природи антропогенне збурювання є внутрішнім чинником, тобто збурюванням у структурі самої системи, що істотно відрізняється від зовнішніх впливів. Зовнішній вплив на природу, як правило, локалізовано в просторі, тоді як антропогенне навантаження є розподіленим у результаті поширення господарської діяльності людини. Якщо порівняти дію на природну підсистему зовнішнього й антропогенного факторів однієї і тієї ж енергетичної потужності, то стає очевидним, що антропогенний фактор порушує структуру строго скорельованих співтовариств біоти у незрівнянно більшого числа екосистем і, відповідно, значно понижуює ефективність біотичної регуляції. Тому при розгляді проблеми коеволуційного розвитку суспільства та природи важливого значення набуває так зване внутрішньо-системне середовище. Воно являє

собою такий тип взаємодії, за якого для кожної з підсистем, які беруть участь у взаємодії, всі інші підсистеми у своїй сукупності виступають як її внутрішньо-системне середовище.

Сутність такого феномена досить чітко визначив У. Ешбі: “Кожна частина має ніби право вето для стану рівноваги всієї системи. Стан (всієї системи) не може бути станом рівноваги, якщо він не прийнятний для кожної із складових частин, які діють в умовах, створюваних іншими частинами” [3, с. 123]. Стосовно соціоприродної системи це означає, що природа стає джерелом флуктуацій у суспільстві, а суспільство, у свою чергу, – у природі.

Головні складові соціоприродної системи – суспільство та природа також розглядаються як складні системи, що саморозвиваються. Природа визначається як складна нелінійна система, стан квазірівноваги якої залежить від багатьох параметрів (мова йде не про класичне поняття рівноваги, а про квазірівновагу, тому що в природі безупинно відбуваються незворотні процеси). І кожний з цих параметрів може набувати критичних, біфуркаційних значень, перехід через які буде означати початок незворотного процесу перебудови природної підсистеми, яка веде до нового її стану – квазірівноваги. Такий стан, коли немає впевненості у збереженні відповідних умов для існування людського роду, для нас невідомий.

Природа – це динамічна система, вона постійно змінюється. Ці зміни зумовлені тим, що з різних причин відбувається зміна еволюційних каналів, а перехід з одного каналу в інший означає якісну зміну як самої структури, так і механізмів її самоорганізації. Це означає, що розвиток природи постає як безупинний ланцюг біфуркацій різного масштабу та наслідків [6, с. 28].

Суспільство розглядається як складна нерівноважна система особливого типу, стійкість якої забезпечується штучним опосередкуванням зовнішніх (з природним середовищем) та внутрішніх відносин. Вся сукупність опосередкованих механізмів (знарядь праці та інших матеріальних продуктів, а також мови, моралі й так далі) поєднується поняттям “культура”. А сама культура визначається як комплексний антропогенний механізм [7, с. 85]. Таке розуміння культури акцентує увагу на споконвічній суперечливості соціоприродних та внутрішньосоціальних відносинах, а також на феноменах нелінійності, що впливають зверху, біфуркаційних фазах та еволюційних катастрофах. Як відомо, стабілізація нерівноважного стану системи можлива тільки за рахунок росту ентропії в інших системах. Тому існування соціального організму пов'язано з неминучими руйнуваннями навколишнього середовища і з антропогенними кризами.

Свою цілісність соціоприродна система може зберегти тільки завдяки одночасному, цілеспрямованому розвитку двох підсистем – природи та суспільства. Внутрішня цілісність цієї системи визначається тим, що зв'язки, які її формують, завжди мають чітко визначений адаптивний характер. Адаптація являє собою складний біосоціальний процес внутрішньосистемних взаємозв'язків, що розвиваються у просторі та часі, у результаті яких відбувається пристосування людини до навколишнього середовища. При

цьому співвідношення між біологічними та позабіологічними, тобто соціальними механізмами адаптації, безупинно змінюються у напрямку збільшення ролі останніх.

Важливо зазначити, що суспільство належить до розряду особливих, адаптивно-адаптуючих систем. Це означає, що, на відміну від природи, воно здатне не тільки адаптуватися до навколишнього середовища, але й адаптувати її (природу) відповідно до своїх потреб та інтересів. Перевага в той чи інший бік (приспосовування до середовища, чи пристосування до своїх потреб) залежить від особливостей конкретного етапу взаємодії. Адаптація, будучи процесом і результатом взаємодії, взаємопроникнення, є головним механізмом стійкості систем [5, с. 115-116]. Якісне розходження у темпах розвитку еволюційних процесів у природних та соціальних підсистемах є характерною їх особливістю. Це обумовлено певною стійкістю і навіть консервативністю біологічних процесів, їхнім повільним плином у порівнянні з процесами соціальними.

Характерною рисою, яка притаманна тільки високоорганізованим цілісним системам, а відповідно і соціоприродній системі, є її саморегулювання. Здатність до саморегулювання і саморозвитку допускає наявність у системі спеціального блоку керування. Його роль надзвичайно важлива. Саме вона забезпечує інтеграцію всіх елементів системи, є їхньою погодженою дією. У даній соціоприродній системі цю функцію виконує суспільство. Сучасний кризовий стан системи “суспільство – природа” пояснюється саме тим, що підсистема керування починає давати збої. В результаті виникає неузгодженість в діях елементів системи, наслідком чого є руйнування усієї глобальної системи, тобто стан її характеризується як кризовий. Щоб уникнути такого саморуйнування, необхідно провести кардинальні зміни у блоці керування.

Серед найбільш помітних спроб сучасних дослідників визначити принципові основи взаємодії суспільства з природним довкіллям звертає на себе увагу концепція англійського дослідника Е. Янча [11]. У 1980-ті роки Е. Янч запропонував оригінальну теорію самоорганізації світу, яка унаочнювала у собі синтез природознавчого і філософського способів розгляду проблеми. Самоорганізація, за Е. Янчом, – це “динамічний принцип, який породжує багату різноманітність форм, які виявляються у біологічній, екологічній, соціальній і культурній структурах”, а також у фізичній реальності [11, с. 179]. Єдиний підхід до еволюції, що ґрунтується на такому розумінні самоорганізації, виявляється вже у змісті головних принципів, які виокремлюються дослідником у якості об'єктивних характеристик систем і, водночас, методологічних регуляторів пізнання.

На думку Е. Янча, є десять принципів, які можна застосовувати при вивченні систем, що еволюціонують: нерівномірність, порушення симетрії, незворотність, самоспрямованість, самотрансценденція, метастабільність, епігенетологічний процес, автономія, симбіоз, невизначеність. Застосування цих принципів при аналізі дає можливість сформулювати єдиний погляд на світ у цілому.

Взаємозалежність еволюційної динаміки на всіх рівнях розвитку матерії, яка покладена в основу теорії еволюції, дає можливість по-новому подивитися на взаємовідносини між людиною і природою. У цих взаємовідносинах вже немає протиставлення, оскільки виникнення живого і неживого, розуму зумовлено загальними закономірностями еволюції, які по-новому реалізуються на кожному наступному рівні організації. Співставлення феноменів біологічної і соціокультурної сфери реальності, представлене у роботі Е. Янча, показує, що живі організми і соціокультурні об'єкти являють собою складні системи, які самоорганізуються, тобто вони є гомологічними. Це не повинно дивувати нас, пише Е. Янч, “оскільки весь Всесвіт мав у своєму виникненні єдине походження” [205; с. 174-186].

Тому, стверджуючи необхідність діалогу між природою і людиною,

Е. Янч обґрунтовує свою позицію теорією так званої самоорганізації термодинамічних нерівномірних систем, яка дозволяє запобігти протистоянню між людиною і природою, а конфлікти, що неминуче виникають при їх взаємодії, позбавляються антагоністичного забарвлення. Суперечності між суспільством і природою постають як прояв загальних закономірностей природи, а тому їх вирішення також закономірне. За такого підходу реалістична конкретна стратегія взаємодії суспільства і природи в ідеальному випадку має прагнути включити людину до сфери природи таким чином, щоб її діяльність ніяк не відрізнялась від суто природних процесів.

Визначаючи внесок синергетики у розвиток уявлень щодо розвитку природи і суспільства, Е. Янч постійно підкреслює синтетичний, комплексний характер своїх пошуків єдності. Можна погодитися з його твердженням, що жодна наука не може претендувати на монополічне місце хоча б тому, що реально існує коеволуція, взаємодія, єдиний розвиток суспільства та природи.

Отже розгортання соціоприродних суперечностей у системі “суспільство-природа” з позиції синергетики пояснюється незбалансованістю, несинхронністю розвитку її підсистем, зокрема появою в них небажаних деструктивних змін, які ми визначаємо як екологічну загрозу чи екологічну кризу.

Аналіз коеволуції суспільства і природи зміщує акцент у пізнавальному процесі з дослідження структур, станів системи на відносини між ними, на кореляцію еволюційних взаємодій, що веде до подолання протиріччя між сутністю й існуванням об'єкта, а також до відновлення його зв'язків з реальним світом. Це дозволяє не розчленовувати складну глобальну соціоприродну систему, сутність якої полягає саме у взаєминах і взаємодії її елементів. Такий підхід сприяє подоланню недоліків редукціоністсько-аналітичної методології і створює передумови для осмислення природно-еволюційного і культурно-історичного аспектів людського буття в цілісності і взаємозумовленості.

Аналіз розгортання соціоприродних суперечностей у соціоприродній системі на основі принципів синергетики дає можливість не тільки підтвердити універсальність механізмів реалізації синергетичних принципів, але й виявити їх специфіку, яка демонструє перспективність методологічного потенціалу теорії

самоорганізації у сфері проблем, що є предметом нашого дослідження. Використання синергетичної пізнавальної моделі надає нових можливостей, зокрема в дослідженні феномена кризових явищ в соціоекосистемах, у дослідженні розгортання та нарощування соціоприродних суперечностей у коволюційному розвитку її підсистем. При цьому синергетичне і конкретно-наукове знання знаходяться в діалоговому, комунікативному відношенні між собою.

Системний підхід до оцінювання екологічної ситуації розглядає проблему з точки зору збереження (порушення) цілісності біосфери або інших екологічних систем. Людина в межах такого підходу розглядається як елемент системної цілісності біосфери (М. Реймерс, Б. Коммонер, А. Печчеї).

Методологія синергетичного підходу надає можливості дослідити природу і суспільство у коволюційному розвитку на єдиних засадах, через суперечності їх розвитку. Система “суспільство-природа” розглядається тут як надскладна, суттєво нелінійна система, в межах якої кризи кваліфікуються іманентними (як і будь-яких систем) і є необхідною умовою її розвитку. В основі механізму коволюції цієї системи лежить складна взаємодія двох протилежних начал: гармонії як стабілізуючого початку (сволюційний етап розвитку) та кризи як дисипативного, руйнівного початку, який надає можливості породження нових структур і шляхів розвитку (біфуркаційних етап розвитку).

Із розвитком теорії самоорганізації відбулися не тільки фундаментальні зміни в науковій картині світу, але і трансформація синергетики в парадигму наукового знання. Це обумовило кардинальну перебудову методологічних основ і стилю наукового мислення класичної науки і забезпечило формування нової методології пізнання та принципів керування складними системами, вихідними з яких є відкритість, нелінійність, холізм, динамізм, випадковість як конструктивний фактор еволюції й інші. Єдність, взаємозв'язок і універсальність синергетичних принципів дозволяє досить ефективно використовувати їх у дослідженні феномену екологічної кризи.

Розгортання соціоприродних суперечностей у системі “суспільство-природа” з позиції синергетики пояснюється незбалансованістю, несинхронністю розвитку її підсистем, зокрема появою в них небажаних деструктивних змін, які ми визначаємо як екологічну загрозу чи екологічну кризу.

Список використаних джерел:

1. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – М.: Рольф, 2002. – 567 с.
2. Добронравова І.С. Норми наукового дослідження в цілісному природознавстві // Філософська думка. – 1999. – № 4. – С. 19-34.
3. Эшби У. Введение в кибернетику. – М.: Прогресс, 1959. – 248 с.
4. Карпинская Р.С., Лиссес И.К., Огурлов А.П. Философия природы: коволюционная стратегия. – М.: Интерпракс, 1995. – 350 с.
5. Калдыров И.Я. Новый методологический подход к проблеме адаптации // Социальная экология и устойчивое развитие. – М.: РАГС, 1997. – С. 104-125.
6. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
7. Назаретян А.П. Технология и психология: к концепции эволюционных кризисов // Общественные науки и современность. –

1993. – № 3. – С. 82-93.

8. Реймерс Н.Ф. Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы. – М.: Россия молодая, 1994. – 366 с.

9. Родин С.Н. Идея коэволюции. – Новосибирск: Наука, 1991. – 271 с.

10. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. – М.: Эдиториал УРСС, 1997. – 444 с.

11. Япч Э. Принципы самоорганизации / Пер. с англ. // Синергетика и будущее. – СПб.: ОРНС, 1991. – С. 174-186.

Goncharenko M. M., PhD, Assistant Professor, Department of Philosophy of the Humanities, Kiev National University Taras Shevchenko (Ukraine, Kiev), MGoncharenko@mail.ru

Systematic approach to determining of social and natural contradictions

This article analyzes the systematic approach to defining of social and natural contradictions. Here is stated the need for a systematic approach to the problem of interaction between society and nature, which, in turn, is in identifying the original factors as well as in analyzing multilevel structure of this interaction. Thus it is highlighted that the problem of interaction between society and nature of appropriate reflection only gets in considering of their joint evolution, so called co-evolution. Co-evolutionary approach shifts the focus of the cognitive process to study the structure and condition of the objects on the relationship between, on the coordination of evolutionary change, which, in turn, allows them to move from research of their essence to the nature of their existence.

Keywords: environmental crisis, social and natural system, structure, conflict, co-evolution, synergetics.

Гончаренко М. М., кандидат философских наук, ассистент кафедры философии гуманитарных наук, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), MGoncharenko@mail.ru

Системный подход в определении социоприродных противоречий

В статье анализируется системный подход в определении социоприродных противоречий. Констатируется необходимость системного подхода относительно проблемы взаимодействия общества и природы, который, в свою очередь, позволяет выискивать как системообразующие факторы так и проведения анализа многоуровневой структуры того взаимодействия. При этом отмечается, что проблема взаимодействия общества и природы адекватное осмысление имеет лишь при рассмотрении их общей эволюции, то есть коэволюции. Коэволюционный подход смещает акцент с познавательного процесса с изучения структуры и состояния объектов на отношении между ними, на согласованность эволюционных изменений, что, в свою очередь, разрешает перейти от исследования их сущности к рассмотрению их существования.

Ключевые слова: экологический кризис, социоприродная система, структура, противоречие, коэволюция, синергетика.

* * *

УДК 165.62(33:351.858)

Глушко Т. П.

кандидат философських наук, доцент, докторант кафедри філософії, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), tetyana.glushko@gmail.com

ЕКОНОМІЧНА СВІДОМІСТЬ НАЦІЇ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Пропонована стаття присвячена аналізу економічної свідомості нації крізь призму феноменологічного методу не лише із застосуванням теоретичної спадщини Е.Гуссерля, але і тих його послідовників, котрі використовували цей метод у площині соціальної філософії. Зокрема мова йде про теоретичний доробок П.Бергера, Т.Лукмана та А.Шюца. Економічна свідомість нації розглядається як у вимірі її трансцендентальних засад, так і у контексті аналізу таких процесів як інтерналізація та екстерналізація економічного досвіду суспільства. Крім того, у статті запропоновано аналіз співвідношення життєвого світу нації та її економічної самосвідомості, а також деяких дотичних до даної проблематики актуальних аспектів сучасної соціально-філософської думки. Результати пропонованого дослідження сприятимуть більш глибокому вивченню економічної свідомості нації – як самостійного концепту засобами феноменологічного методу, що сприятиме розширенню проблемного поля як феноменологічної філософії та філософії економіки, так і їх продуктивному методологічному синтезу.

Ключові слова: економічна свідомість нації, економічна самосвідомість нації, інтенційність, інтерсуб'єктивність, інтерналізація, екстерналізація, відкрита система, життєсвіт (“lebenswelt”).

Сучасна феноменологічна традиція сформувала досить потужний методологічний апарат для ґрунтового аналізу сутнісних рис як суспільної свідомості в цілому, так і окремих її структурних рівнів. Нас цікавитиме такий вимір суспільної свідомості як свідомість економічна, котра являє собою потік переживань соціально значимих сутностей, що включає в себе переживання як економічних потреб, так і відповідних духовних та матеріальних цінностей такої господарської спільноти як нація. Відповідно, звертаючись до понятійно-категоріального апарату феноменологічної філософії, для аналізу когнітивного економічного досвіду, перш за все, варто зосередитись на визначенні Е.Гуссерлем трансцендентальних основ конституювання досвіду свідомості.

Адже саме такі трансцендентальні засади економічної свідомості як “інтенційність”, “темпоральність” та “інтерсуб'єктивність” уможливають формування її аксіологічно-смыслових вимірів та відповідної їм діяльності, тобто є умовою формування безпосереднього економічного досвіду – економічних ідей, сйдосів, цінностей, переконань тощо. Тоді як обґрунтований М.Мерло-Понті концепт “тілесність” є засадничим для формування виключно досвіду емпіричного, а отже і реалізації економічних цінностей у матеріальній площині суспільного господарювання. Соціальний вимір економічного досвіду суспільства/нації конститується, у такий спосіб, одночасно як на рівні ідеального (духовного), так і матеріального.

Таким чином, у контексті пропонованого дослідження, маємо взяти до уваги як теоретичну спадщину основоположника феноменологічної філософії, так і деяких його послідовників. Перш за все зважимо, що інтенційність, як характеристика економічної свідомості, дозволяє розглядати останню як таку, що активно конститує змісли соціально-економічної реальності – як вже реалізовані у матеріально-тілесній площині, так і перспективно можливі до реалізації у майбутньому. Як довели відомі німецькі феноменологи П.Бергер та Т.Лукман, інтенційність свідомості може розгортатися у двох можливих вимірах, а саме: засвоєння знань минулих поколінь (“інтерналізація досвіду”) та формування якісно нових ідей та стратегій (“екстерналізація досвіду”).

Інтерналізація економічного досвіду суспільства/нації передбачає формування відповідним чином темпорально та інтерсуб'єктивно структурованого соціально-економічного проєкту національної екзистенції у вимірі такого модусу темпоральності як минуле у його зв'язку з теперішнім. Тоді як екстерналізація економічного досвіду інтенційно орієнтована на формування новітніх екзистенційних проєктів суспільства/нації, тобто репрезентує зворотній модус часовості, що орієнтований на теперішнє у його зв'язку з майбутнім. Відповідно, екстерналізація соціально-економічного досвіду нації передбачає формування нових зміслів її соціально-економічного поступу, а отже і новітніх соціально-економічних екзистенційних проєктів національного буття – як на рівні ціннісно-духовного, так і матеріального розвитку суспільства, що мають продукуватися як економічними-науковцями так і безпосередньо суб'єктами соціально-

економічної діяльності, як то представники господарських та бізнес-структур.

Варто також враховувати, що екстерналізація соціально-економічного досвіду нації відтворюється у ментально означеній, характерній конкретному соціуму техніці творення нових змістів та удосконалення форм соціально-економічного знання. У такий спосіб, економічна екстерналізація у контексті розвитку соціальної системи, де “ми є як створіннями, так і творцями світу навколо себе” [7, с. 281], стає основою соціально-економічного розвитку суспільства/нації у креативно-конститууючому історичному вимірі, особливо враховуючи, що “форми соціального життя... завжди націлені на нові форми міжіндивідуальних відносин та соціальних інститутів [10, с. 68].

У відповідності до такої логіки відслідковуємо діалектичний взаємозв'язок між людиною, як творцем економічного простору, та соціально-економічною системою, як продуктом її діяльності, оскільки інтерналізація та екстерналізація знання у контексті феноменологічної соціології позиціонуються у якості елементів неперервного діалектичного процесу, коли “в діалектиці природи і соціально сконструйованого світу... людина творить реальність і тим самим творить саму себе” [1, с. 295], що свідчить про соціально-креативний потенціал свідомості в цілому та її економічного виміру зокрема.

Економічна свідомість виступає, у такому теоретичному ракурсі, у якості сфери історично-конститууючої економічної інтенційності, що розкривається у вимірі креативного синтезу традиційного економічного знання та нетрадиційного економічного мислення. При цьому традиційне економічне знання або економічний гносис, як атрибут соціального господарювання, функціонує, на наш погляд, у формі інтерналізованої економічної віри, а нетрадиційне економічне мислення або економічна епістема – у формі екстерналізованого креативно-когнітивного економічного проєкту [2, с. 63].

У такий спосіб, найбільш актуальним вектором розгортання соціально-економічної інтенційності сучасних пострадянських націй, що розвиваються в умовах “економічної цивілізації”, стає саме екстерналізація економічного досвіду, а отже і формування ефективних соціально-економічних стратегій та створення надійних збалансованих економічних систем, що є важливим чинником успішності будь-якого суспільства, особливо в умовах економічної глобалізації. Якщо одну з основних тез екзистенціалізму – “буття передре сутності” – перевести у вимір інтерсуб'єктивності, тобто соціальності, тоді цілком доцільно вести мову про потребу обґрунтування та реалізації відповідного екзистенційного проєкту соціально-економічного розвитку сучасної української нації, адже реалізація ефективної програми соціально-економічних трансформацій є неможливою без попереднього конституювання відповідної ідеї та стратегії її опредметнення.

Формування та реалізація такої соціально-економічної стратегії можливі лише засобами продуктивної синергійної взаємодії суб'єктів господарської та соціально-економічної діяльності на рівні життєсвіту нації – сфери безпосереднього повсякденного інтерсуб'єктивного, а отже соціально значимо-

го досвіду – засобами його поступової екстерналізації, адже, за Е.Гуссерлем, саме на рівні інтерсуб'єктивності відбувається узгоджене конституювання соціально значимого смислового поля і, відповідно, суспільного досвіду як такого.

Варто зважити, що аналіз взаємозв'язку суб'єктивного та інтерсуб'єктивного вимірів свідомості вдало обґрунтовано і у теорії символічного інтеракціонізму Дж.Г. Міда, положення котрого корелюються з деякими тезами феноменологічної філософії. Так у Е.Гуссерля, у контексті аналізу інтерсуб'єктивності, йдеться про двопорядковість суб'єктивності, дворівневність її функціонування – як суто суб'єктивного та як інтерсуб'єктивного досвіду [3]. У Дж.Г. Міда мова йде про такі рівні суб'єктивності як “І” та “me”, котрі є відповідниками суб'єктивного та інтерсуб'єктивного рівнів індивідуальної свідомості – тобто “Я” особистісне як носій індивідуалізованого досвіду та “Я” соціалізоване з відповідним інтерсуб'єктивним досвідом – соціальними функціями, суспільною роллю тощо.

За Дж.Г. Мідом, сутність економічного процесу якраз і полягає в тому, що він постає “найбільш універсальним соціалізуючим чинником” [6, с. 268], а індивідуальна економічна настанова позиціонується дослідником у якості соціально організуючої сили, оскільки “ніщо не може прийти до буття інакше як через індивідуальну організацію” [6, с. 266]. Економічний процес у Дж.Г. Міда стає, в такий спосіб, одним із провідних соціалізуючих чинників і відіграє ключову роль у формуванні стратегічних суспільних інтересів, ефективно визначення яких стає основною задачею сучасного українського суспільства, що поступово набуває ознак самосвідомої нації.

Таким чином, продуктивна реалізація національного економічно-екзистенційного проєкту вимагає, на наш погляд, значних індивідуальних та колективних зусиль – як технічних (матеріальних), так і когнітивних (духовних), зокрема освітніх, адже саме освіта являє собою ту специфічну сферу соціальної активності, що поєднує в собі одночасно як інтерналізаційний, так і екстерналізаційний виміри соціалізації особистості. Враховуючи, що освіта є сьогодні “найважливішим елементом розвитку людського потенціалу, тобто духовного капіталу нації, що формує “соціально-культурні і навіть психологічні аспекти навколишнього середовища людини” [8, с. 69], важливо вказати на особливу актуальність розвитку сучасної економічної освіти у вимірі формування новаторських засад та принципів економічної підготовки майбутніх суб'єктів соціальної діяльності, орієнтованих на розвиток соціально-креативного економічного мислення.

Адже неможливо не погодитись, що саме освічена особистість стає продуцентом соціально-економічного прогресу, хоча залежно від ціннісних настанов та засобів їх реалізації та ж освічена особистість може спричинити і досить серйозний регрес, а отже аксіологічна складова економічної освіти має стати провідним її елементом. Тут знову доречно звернутися до символічного інтеракціонізму Дж.Г. Міда, адже екстерналізація соціально значимого знання відбувається виключно через індивідуальний новаторський досвід індивіда – “І”, тоді як тілесність

матеріальної економічної культури (“me”) є результатом інтерналізації економічного досвіду. Тобто на рівні особистісної суб'єктивності (“І”) суб'єкт економічної діяльності є продуцентом новаторських ідей соціального поступу (видатні суспільні діячі), виносячи певні екзистенційні проєкти у площину соціально значимого, сприяючи їх герменевтично-дискурсивному осмисленню з можливістю подальшої інституціоналізації у матеріальній культурі відповідної нації.

Отже, у випадку ефективної економічної освіти індивід, як суб'єкт суспільної діяльності та носій духовного капіталу нації, формує нові виміри економічного мислення, і, відповідним чином екстерналізує нові смисли соціально-економічної свідомості. У даному відношенні важливо відзначити, що виводячи економічний процес у сферу громадських інтересів, тобто за межі корисливого мотиву, Дж.Г. Мід дійшов висновку, що “економічний процес має неминуче вести індивіда, як суб'єкта соціальної діяльності, до все більш конкретного опанування настанови “узагальненого іншого” [6, с. 270], що, з точки зору феноменологічної філософії, якраз і конститується у якості інтерсуб'єктивно орієнтованої системи суспільних настанов. У межах цієї системи відбувається і економічна соціалізація суб'єкта соціальної дії у просторі життєвіту нації.

Національний економічний *Lebenswelt* сучасного українського суспільства наразі перебуває у своєрідній біфуркативній, “межєвій ситуації” [термін К.Ясперса], коли “старий” корупційний життєвий світ економічної взаємодії повністю втратив свою легітимність, а “новий” економічний *Lebenswelt* ще остаточно не сформовано і тому існує певний екзистенційний ризик для суспільства, в умовах якого як ніколи актуальною стає потреба впровадження в економічне середовище нових, конструктивних господарських інтенцій та відповідних цінностей, з ціллю формування нового типу соціально-економічного досвіду, що можливо реалізувати виключно за рахунок кумулятивних зусиль кожного індивіда як безпосереднього актора соціально-економічної діяльності.

Власне специфіка життєвіту якраз і полягає в тому, що він є первинним стосовно будь-яких наукових узагальнень, безпосереднім індивідуальним економічним досвідом суспільної взаємодії, безвідносно до економічної науки, котра напрацьовує гіпотези, концепції чи теорії. Економічний життєвіт, як і *Lebenswelt* в цілому, являє собою не лише інтерналізовані сутнісні виміри соціально-економічного континууму і постає як своєрідний запас наявного економічного знання та меж його актуальної застосовності, але і як система знань, що під впливом освіти та відповідних обставин здатна до самостійного розвитку – екстерналізації власних змістів.

Як зазначає відомий німецький феноменолог А.Шюц, *Lebenswelt* має свою власну досить розгалужену структуру і складається із множини елементів – від сліпої віри до безпосередньої емпіричної достовірності [9, с. 342]. Посилаючись на У.Джемса, А.Шюц проблематизує два рівні достовірності знань – “knowledge of” як загальну обізнаність щодо чогось і “knowledge about” як рівень досить глибокого структур-

ного знання якихось явищ чи процесів. Відповідно, економічний життєвіт так само включає в себе такі рівні знання які можуть стосуватися можливого, умовного, уявлюваного, практично здійсненого, того, на що сподіваються, чи чого остерігаються [9, с. 360]. Тобто мова йде про фактичну непрозорість нашого життєвого світу, котра не дозволяє досягти висерпного знання та присутність у ньому регіонів невідомого [9, с. 359], що засвідчує його перманентну динамічність.

Якщо перенести ці міркування у соціально-економічну площину, отримаємо багаторівневу систему розгалуженого економічного знання з різним ступенем вірогідності, аксіоматичності, уявлюваності, обґрунтованості тощо. Сам А.Шюц наполягає, що “у феноменологічному аналізі структурної моделі можливе те, що є очікуваним, передбачуваним, схоплюваним у протенціях... – навіть нова інтерпретація вірогідності як категорії модальності” [9, с. 365], тобто по суті, це свідчить про відкритість життєвого світу до перманентної екстерналізації. Виходячи із такого трактування феноменологічна методологія передбачає можливість аналізу економічного життєвіту як мультимодусної відкритої системи, про що зокрема свідчить і такий специфічний вимір інтенційності як ідеація.

Остання позиціонує економічну свідомість – у всіх її структурних проявах – у якості системи, що здатна до самовдосконалення та відповідних іманентних трансформацій. Такі трансформації можуть мати і ситуативний характер, але при цьому принципово змінювати модуси сприйняття, а отже і вектори соціально-економічного розвитку суспільства та його національної економічної свідомості, створюючи умови для унікальних економічних “інсайтів”. У такий спосіб, економічний життєвіт дійсно постає як відкрита система, яка передбачає актуалізацію будь-якого модусу соціально значимого економічного знання. Це відкриває перспективу синергетичного аналізу економічного життєвіту як системи, що здатна до самоорганізації, особливо якщо зважити, що і сам Е.Гуссерль вважав життєвий світ продуктом взаємоузгодженого конститування інтерсуб'єктивного смислового континууму, що перманентно здійснюється суб'єктами соціальної дії.

У такий спосіб, як національна економічна свідомість, так і національна економічна самосвідомість можуть бути позиціоновані у якості відповідних структурних рівнів економічного *життєвіту нації*, у межах якого відбувається активне конституювання соціально-господарських ідей та основних засад їх подальшої реалізації у інтерсуб'єктивному просторі, адже *національна самосвідомість*, згідно сучасних досліджень, являє собою не тільки здатність до відмежування власного життєвіту від життєвіту інших націй, але і “... моделювання свого майбутнього...” [4], що позиціонує національну економічну свідомість як результат інтерналізації економічного досвіду суспільства/нації, а національну самосвідомість – як основу подальшої екстерналізації цього досвіду.

Якщо національна економічна свідомість інтерналізується засобами освіти та виховання, то національна економічна самосвідомість конститується на основі не лише інтерналізованої економічної культу-

ри, але і на засадах екстерналізації власного економічного досвіду індивідів та соціальних груп. Тобто специфіка *економічної свідомості нації* обумовлена здебільшого економічним менталітетом та інтерналізованою економічною культурою, а *економічна самосвідомість нації* конститується в процесі безпосередньої актуалізації такого досвіду у конкретних соціально-економічних ситуаціях, що вимагають швидких креативних соціально-економічних рішень та дій.

Отже, *економічна свідомість нації* у всіх її проявах являє собою відкрити синергійну систему, в межах якої відбувається екстерналізація економічного досвіду індивідів та суспільних груп, особливо зважаючи на потребу креативного підходу до вирішення соціально-економічних проблем та завдань. Відповідно, національна економічна самосвідомість нації конститується одночасно як на рівні інтерналізованого економічного знання, тобто культурно та ментально означеної економічної свідомості, так і на рівні її безпосередньої екстерналізації – творення новітнього екзистенційного соціально-економічного проєкту суспільного/національного розвитку, що у біфуркативній ситуації продукує новітні концепти соціально-економічної ідентичності, а отже сприяє соціально-економічному прогресові суспільства.

Важливим нюансом аналізу економічної самосвідомості нації є і те, що “в часи криз підвищується роль сліт – рефлексуючої меншості, яка на основі критичного аналізу попередніх структур національної самосвідомості формулює національну ідею – нові формоутворюючі параметри, котрі виводять національну самосвідомість на новий рівень структурування” [5], що і відбувається в сучасній Україні – країна перебуває у стані формування новітніх вимірів економічного життєвіту та національної економічної самосвідомості як інноваційних формоутворень та новітніх смислових рівнів соціально-економічної саморганізації.

Крім того, відповідно до досліджень О.Ладигіної *структуру національної самосвідомості* складають три основні рівні її функціонування, а саме: *мікрорівень* (або самопізнання), в основі якого знаходиться бінарна картина світу “ми–вони”; *макрорівень* (або самовідношення) – національні почуття, настрої, переживання, котрі встановлюють зв'язок індивіда з національною спільністю; *мегарівень* (або саморегуляція) – його зміст формують інтереси, ідеї, ідеали та ідеологія. Згідно такої класифікації, економічна самосвідомість сучасного українського суспільства на даному етапі вже досягла макрорівня, але ще не досягла мегарівня, тобто регуляції соціально-економічних процесів на основі усвідомлення нацією власної господарської самодостатності, що дозволило б позиціонувати її як “націю економічну”.

Таким чином, національна економічна самосвідомість постає як екстерналізована складова життєвіту, яка може сформуватись, а може і не сформуватись, але її наявність передбачає чітке розмежування життєвіту власної нації від життєвітів інших суспільств та націй, а також усвідомлення єдності життєвіту національної спільноти, наявність чітких господарських ідей та соціально-економічних стратегій

щодо подальшого розвитку національної економічної системи. У такий спосіб, національна економічна свідомість постає як теоретизоване суспільними науками (економічною історією, психологією тощо) знання, яке досить ефективно відображає як первинні структури життєсвіту, так і вдосконалене їх більш складними смисловими конструкціями на рівні формування економічної самосвідомості суспільств та націй.

Отже, економічний життєсвіт як “точка перетину” інтерналізованих конструкцій економічної свідомості з екстерналізованими концептами економічної самосвідомості, стає засобом формування нового типу економічного мислення та одним із векторів соціального та загальнонаціонального самовизначення. Зважаючи, що сучасна епоха дійсно вимагає від нас креативного підходу до вирішення соціально-економічних проблем, а не відтворення попереднього соціально-економічного досвіду або знань, властивих іншим економічним культурам, прагнення до господарської ефективності нації передбачає формування інноваційної програми соціально-економічного проєкту сучасної української нації.

Відповідно, на відміну від пострадянської Росії, котрій, на жаль, характерний здебільшого механічний, інтерналізаційний стиль соціально-економічного мислення, ми маємо сьогодні віднайти продуктивний напрям трансформації нашої економічної ментальності для формування національно орієнтованої стратегії соціально-економічного поступу. Новітній український соціально-економічний проєкт національної екзистенції має запропонувати такі форми суспільно-економічної самосвідомості та відповідної їм ідентичності, які дозволять досягти продуктивної екстерналізації соціально-економічного досвіду та формування принципово нового, креативного соціально-економічного проєкту національного розвитку.

За таких обставин, на наш погляд, надзвичайно важливо сформулювати у соціально-економічній площині концепцію, яка водночас включатиме в себе як глобальний, так і національний вектор соціально-економічної інтенційності, і разом з тим, суттєво відрізнятиметься від інтерналізації принципів неоліберальної економічної доктрини. Саме формування своєрідного аксіологічно означеного соціально-економічного національного екзистенційного проєкту та стратегії його реалізації, дозволить нам максимально продуктивно використати біфуркаційний етап у розвитку сучасного українського суспільства, що, в свою чергу, сприятиме формуванню конструктивної економічної ідентичності громадян на основі усвідомлених соціально-економічних інтересів нації – національної економічної самосвідомості.

Список використаних джерел

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман; пер. Е. Руткевич. – М.: Медиум, 1995. – 333 с. – ISBN 5-85691-036-2.
2. Глушко Т.П. Філософія економіки у структурі сучасної гуманітарної освіти: Монографія. – К.: Науковий світ, 2008. – 212 с. – ISBN 978-966-675-574-5.
3. Гуссерль Э. Картезианские размышления // Э. Гуссерль; пер. с нем. Д.В. Скляднев. – М.: Наука, 2001. – 320 с. – ISBN 5-02-026783-X.
4. Карлова В.В. Національна самосвідомість: сутність, поняття та зміст у контексті сучасних дослідницьких підходів. [Електронний ресурс]. – Доступний з: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Karlova.pdf

5. Ладьгина О.В. Самоорганизация национального самосознания: теория и практика. – Душанбе, 2011. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.disserscat.com/content/samoorganizatsiya-natsionalnogo-samosoznaniya>

6. Мід Дж.Г. Дух, самість і суспільство з точки зору соціального біхевіориста / Дж.Г. Мід; пер. з англ. та передм. Т. Корпало. – К.: Український Центр духовної культури, 2000. – 416 с. – ISBN 966-7276-84-8.

7. Нордстрем К.А., Ріддестралл Й. Караоке-капіталізм. Дніпропетровськ: “Баланс Бізнес Букс”, 2004. – 312 с. – ISBN 966-8644-05-0.

8. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3-х т. – К.: Фенікс, 2007. – Т.1. Економіка знань – модернізаційний проєкт України. – 543 с. – ISBN 978-966-651-440-3.

9. Шюц А. Размышления о проблеме релевантности // Шюц А. Избранные. Мир святыней смыслом / пер. с нем. и англ. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 233-398. – ISBN 5-8243-0513-7.

10. Элиас Н. Общество индивидов. – М.: Практикс, 2001. – 336 с. – ISBN 5-901574-01-X.

References

1. Berger P. Social'noe konstruirovaniye real'nosti: traktat po sociologii znaniya / P. Berger, T. Lukman; per. E. Rutkevich. – M.: Medium, 1995. – 333 s. – ISBN 5-85691-036-2.
2. Glushko T.P. Filosofija ekonomiky u strukturi suchasnoi' gumanitarnoi' osvity: Monografiya. – K.: Naukovyy svit, 2008. – 212 s. – ISBN 978-966-675-574-5.
3. Gusserl' Je. Kartezianskie razmyshleniya / Je. Gusserl'; per. s nem. D.V. Skljadnev. – M.: Nauka, 2001. – 320 s. – ISBN 5-02-026783-X.
4. Karlova V.V. Nacional'na samosvidomist': sutnist', ponjattja ta zmist u konteksti suchasnyh doslidnych'kyh pidhodiv. [Elektronnyj resurs]. – Dostupnyj z: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Karlova.pdf
5. Ladjygina O.V. Samoorganizatsija nacional'nogo samosoznaniya: teorija i praktika. – Dushanbe, 2011. [Elektronnyj resurs]. – Dostupnyj z: <http://www.disserscat.com/content/samoorganizatsiya-natsionalnogo-samosoznaniya>
6. Mid Dzh.G. Duh, samist' i suspil'stvo z tochky zoru social'nogo biheviorista / Dzh.G. Mid; per. z angl. ta peredm. T.Korpalo. – K.: Ukrain's'kyj Centr duhovnoi' kul'tury, 2000. – 416 s. – ISBN 966-7276-84-8.
7. Nordstrom K.A., Riddestralj J. Karaoke-kapitalizm. Dnipropetrovs'k: “Balans Biznes Bucs”, 2004. – 312 s. – ISBN 966-8644-05-0.
8. Strategichni vyklyky XXI stolittja suspil'stvu ta ekonomiki Ukrainy: V 3-h t. – K.: Feniks, 2007. – T. 1. Ekonomika znan' – modernizacijnyj proekt Ukrainy. – 543 s. – ISBN 978-966-651-440-3.
9. Shjuc A. Razmyshleniya o probleme relevantnosti // Shjuc A. Izbrannoe. Mir svetjashhysja smyslom / Per. s nem. i angl. – M.: ROSSPJeN, 2004. – С. 233-398. – ISBN 5-8243-0513-7.
10. Jelias N. Obshhestvo individov. – M.: Praxis, 2001. – 336 s. – ISBN 5-901574-01-X.

Glushko T. P., Ph.D., Associate Professor, PhD, Department of Philosophy, National Pedagogical University M.P. Dragomanova (Ukraine, Kiev), tetyana.glushko@gmail.com

Economic consciousness of a nation in the context of socio-phenomenological analysis

The proposed article is devoted to the analyzing of the economic consciousness of a nation in the context of the phenomenological method, not only using the theoretical heritage of E. Husserl, but also those of his followers who used this method in social philosophy. In particular, it is about the heritage of such thinkers as P. Berger, T. Luckman and A. Schutz. Economic consciousness of a nation analyzed here in terms of its transcendental principles and in the processes of internalization and externalization of nation's economic experience as well. In addition, the correlation analysis between “life-world” and national economic self-consciousness proposed in the text. This article is also deal with some contiguous to the subject actual aspects of modern socio-philosophical thought. The results of the proposed research will facilitate more profound national economic consciousness as a separate concept - studying by the means of phenomenological method, which will help to expand the problematic field of such research lines as phenomenological philosophy and philosophy of economy in their productive methodological synthesis.

Keywords: economic consciousness of a nation, economic self-consciousness of a nation, intentionality, intersubjectivity, internalization, externalization, the open system, life-world (“lebenswelt”).

Глушко Т. П., кандидат философских наук, доцент, докторант кафедры философии, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), tetyana.glushko@gmail.com

Экономическое сознание нации в контексте социально-феноменологического анализа

Предлагаемая статья посвящена анализу экономического сознания нации посредством феноменологического метода не только с использованием теоретического наследия Э.Гуссерля, но и тех его последователей, которые использовали этот метод в плоскости социальной философии. В частности, речь идет о теоретическом наследии П.Бергера, Т.Лукмана и А.Шюца. Экономическое сознание нации рассматривается как в измерении его трансцендентальных оснований, так и в контексте процессов интернализации и экстернализации экономического опыта нации. Кроме того, в тексте предложено анализ соотношения жизненного мира нации и ее экономического сознания, а также некоторых смежных к данной проблематике актуальных аспектов современной социально-философской мысли. Результаты предложенного исследования способствуют более глубокому изучению экономического сознания как самостоятельного концепта сквозь призму феноменологического метода, что будет способствовать расширению проблемного поля как феноменологической философии и философии экономики, так и их продуктивному методологическому синтезу.

Ключевые слова: экономическое сознание нации, экономическое самосознание нации, интенциональность, intersubjectивность, интернализация, экстернализация, открытая система, жизненный мир.

* * *

УДК 165.191:314.128

Андрієнко О. В.

доктор філософських наук, доцент кафедри філософії,
Донецький національний університет
(Україна, Донецьк), elena_andrienko8@mail.ru

ДІЛОВА ЖІНКА ЯК СУСПІЛЬНИЙ І ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Робота присвячена аналізу керованих ролей у контексті соціальних та економічних трансформацій сучасного суспільства. Зроблено акцент на гендерному об'язі сучасної ділової жінки порівняно з жіночою роллю в середньовіччя.

Ключові слова: жінка, ділова жінка, феміністичність, мускулінність, соціум.

Жодне суспільство не може гармонійно розвиватися, просуваючись до більш високого рівня, якщо в ньому припинена роль жінки і не збалансовано співвідношення двох взаємодоповнюючих начал – фемінного і мускулінного. Протягом останніх десятиріч у політичному та економічному житті багатьох країн світу відбулися важливі зміни. Футурологи називають XXI століття – “століттям жінок”. Коріння такого визначення криється в минулому сторіччі, коли жінки здійснили “тиху революцію”, зайнявши гідне положення спочатку в сфері найманої праці, а потім – на ниві підприємництва. Саме жінки, яких зараз прийнято називати “бізнес-леді”, змогли зайняти тверді позиції у малому та середньому бізнесі, особливо у сфері послуг. Наразі, у розвинутих країнах жінки виходять на чільне місце у політиці та економіці. Дедалі частіше на керівних посадах великих підприємств можна спостерігати саме жінок, а не чоловіків. Сьогодні проблема ролі жінки у суспільстві стоїть гостро як ніколи, саме тому дослідження у цій сфері мають важливе значення для більш адекватного розуміння цієї суспільної проблеми, а також для знаходження оптимальних шляхів її вирішення.

Метою нашого дослідження є комплексний аналіз суспільно-економічного феномену ділової жінки.

Слід визнати, що гендерна проблематика на сьогодні є достатньо популярною. Зокрема, роль жінки в сучасному суспільстві досліджували. Проте, у більшості випадків ділова роль жінки розглядається у зв'язку з

утиками її прав і кризою сім'ї. Водночас, відмічається практична відсутність спеціальних соціологічних досліджень, присвячених аналізу ділової жінки як комплексного феномену, невіддільного від життя сучасного соціуму, саме у соціально-економічному контексті сьогодення, хоча актуальність даної теми останнім часом стрімко зростає. Це свідчить про необхідність ведення активних досліджень у даній сфері.

Перш ніж досліджувати феномен ділової жінки у контексті сучасного соціуму, необхідно чітко визначитись з дефініцією цього поняття. Слід відзначити, що попри очевидну актуальність даної проблеми і наявність чисельних публікацій з цієї теми як у наукових, так і в публіцистичних виданнях, досі немає загальноприйнятого визначення поняття “ділова жінка”.

Для більш глибокого розуміння сутності феномену ділової жінки, необхідно звернутись до етимології самого слова “жінка”, адже почасті в мові фіксуються її глибинні смислові відтінки та значення, які є забутими і недоступними для поверхневого погляду. Відомий український мовознавець О.Потебня наводив слова “жінка” і “чоловік” (середньопольською “zencszyzna” та “meszczyzna”) для ілюстрації переходу значень від абстрагованості до конкретики, а потім до одиничності. Відповідні польські слова у XVI-XVII ст.ст. все ще зберігали своє абстраговане значення “жньщина” і польск. “-uzna”, – властивість однієї особи жіночої статі, причому “жньська” іменник, як в сербській та чеській мовах “ženská” [1, с. 74]. Аналізуючи індоевропейське коріння слова “жінка” російський вчений-лінгвіст М.Маковський вказує на те, що жінка може виступати як уособлення долі; зокрема, давньоанглійське “vorth” – “жінка”, але давньоанглійське “wyrth” – “доля”; древньоверхньонімецьке “kebisa” – “жінка поганої поведінки” та древньоноруське “кобъ” – “доля” [2, с. 146-147]. Попри те, що жінка у стародавніх культурах асоціювалась з такою могутньою силою як доля, її соціальний статус далі не завжди знаходився на відповідному рівні. Образ жінки в селинській культурі був за рідким виключенням змальований чорними тонами і викликав відчуття небезпеси. У міфології та епічній поезії жінки неодноразово ставали причинами різноманітних негараздів і катастроф (скриня Пандори, біблійна Єва тощо). При цьому важливо зазначити, що жінка визначалась негативною через відсутність чоловічого начала. Нерівність прав чоловіка та жінки частіше має своє коріння у релігійних нормах та заборонах (табу). Наприклад, до недавня в християнстві існували суворі обмеження щодо входження жінок до кліру, тоді як сьогодні ця заборона все частіше порушується, особливо у сучасних західних країнах, де поширений протестантизм, зокрема, США. У контексті даної роботи словосполучення “ділова жінка” слід розуміти у гендерному, а не у біологічному сенсі. Як відомо, гендер – це термін, який використовується для визначення соціокультурної форми існування статей. Жінка та чоловік виступають у гендерному вимірі не як природні визначення, а як соціальні феномени.

Соціальний вимір жіноцтва чітко відображено у терміні “феміністичність”. Згідно “Великого тлумачного соціологічного словника”, феміністичність (від. англ. Femininity “жіночність”) – це система характеристик, що

пов'язані з жіночою статтю [3, с. 208]. Також під феміністською розуміють характерні форми очікуваної поведінки жінок у даному суспільстві (Е.Гіденс) [4, с. 680].

У “Словнику гендерних термінів” [3, с. 231] наголошується на тому, що феміністська є не стільки природним явищем, скільки соціально сконструйованим, адже від дівчинки з самого дитинства вимагають бути жіночною. Натомість, існує і цілком протилежна точка зору на витоки феміністської. Вона полягає у тому, що ціла низка соціологів, біологів та філософів (варто згадати Ф.Ніцше), вважає феміністську є біологічно зумовленим явищем і їй притаманні такі риси, як пасивність, чуйність, м'якість, цілковите занурення у материнство, турботливість, емоційність тощо. Ці явлення знаходились у повній відповідності до аксіологічних засад патріархального суспільства, в якому жінка відносилась до приватної, а не до публічної сфери. Не випадково у стародавній Греції символом жінки, а також атрибутом богині Афродіти була черепаха, яка ніколи не покидала свою оселю. У грецькій міфології ідеалом вірної та працюючої жінки-господині вважалася Пенелопа, яка за відсутності чоловіка знаходилася під опікою сина. Символічним є також і той факт, що у культурному центрі стародавньої Греції – місті Афінах на могильних каменях добрих господинь зображали вуздечку (як знак того, що покійна могла добре керувати слугами), намордник (знак того, що вона мовчала у чоловічому суспільстві), і півника (знак того, що жінка вставала на світанку). В більшості регіонів стародавньої Греції суспільний статус жінки був наближений до рабського. Подібна ситуація існувала і в інших регіонах стародавнього світу. Наприклад, за свідченнями Беруні, які він подає у своїй роботі “Індія”, говорить: “Якщо помирає чоловік, жінка не може вийти заміж за іншу людину. Їй надається право обирати тільки одне з двох: або залишитися вдовою до кінця свого життя, або спалити себе” [5, с. 278]. Водночас, Беруні відмічає, що в індійському суспільстві було прийнято, що приналежність до тієї або іншої касты (соціального прошарку) визначається за материнською лінією [5, с. 279], що, мабуть, є рудиментом матриархального устрою, що міг існувати в Індії у прадавні часи.

На відміну від стародавніх культур, сучасність більшості країн світу розвивається під знаком активного просунення жінки в усі сфери публічного життя, де раніше спостерігалось тотальне домінування чоловіків. Російська дослідниця О.Ісаєнко дає наступне визначення поняття “ділова жінка”: “...активний суб'єкт культури, який поєднує в собі “мускулінні” та “фемініні” цінності” [6, с. 4]. В цілому, можна погодитись з цим визначенням, проте слід зазначити, що феномен ділової жінки виник, у першу чергу, завдяки прагненню жінок до економічної активності. Крім того, сучасні ділові жінки стають потужно рушійною силою розвитку соціокультурної та економічної динаміки соціальних трансформацій, що варто, на нашу думку, відобразити у визначенні. Виходячи з цього, ми пропонуємо дати наступне визначення соціологічного поняття “ділова жінка”: це активний економічний та соціокультурний суб'єкт, який гармонійно поєднує “фемініні” та “мускулінні” цінності та орієнтири, і

здійснює прогресивний вплив на розвиток сучасного суспільства.

Таким чином, поняття “ділова жінка” є тісно пов'язаним з поняттями “жінка”, “гендер” “феміністська”, “мускулінність”. Якщо власне поняття “жінка” є набагато більш стародавнім і несе в собі як вказівку на біологічну стать, так і на глибинні сакралізовані архетипові уявлення (жінка як доля, фатум, небезпека тощо), то феномен і поняття ділової жінки є витвором сучасності. “Феміністська” і “мускулінність” виступають гендерними, соціально-сконструйованими явищами сьогодення. Феномен ділової жінки виник як логічний результат прогресивного соціального розвитку на перетині аксіологічних домінант феміністської та мускулінної компонентів культури.

Однією з домінуючих та найбільш важливих рис сучасного розвитку другої половини ХХ – початку ХХІ ст. є все більш активний вплив на нього так званих глобальних процесів, що являють собою систему соціокультурних, інформаційних, політичних та економічних трансформацій та проблем дійсно планетарного масштабу. Людство, разом із значними досягненнями та відкриттями в науково-технічній галузі, постало перед проблемою втрати та нівелювання базових гуманістичних цінностей, в тому числі й таких, що безпосередньо пов'язані з гендерним аспектом людської природи.

В особистісній свідомості сучасної української жінки присутній певний конфлікт цінностей та стереотипів, що з одного боку, пов'язаний із переходом до нового етапу суспільно-політичного та культурного розвитку і супутніми процесами (соціальною аномією, втратою соціальної ідентичності, маргіналізацією, ростом девіантної поведінки тощо), а з іншого боку, – із загальносвітовими процесами глобалізації. Даний конфлікт відбувається між наступними групами ціннісних орієнтацій: глобальними, загальнодержавними, а також особистісними інтересами та пріоритетами. Суспільство сучасної України – це суспільство пострадянське, а за часів СРСР у схемі основних ціннісно-нормативних орієнтацій “цінності глобальні – державні – приватно-особистісні” був відсутній перший компонент, що в значній мірі спрощувало ситуацію.

Вимоги, що висувалися до людини з боку держави (бути чесним, не порушувати закон і так далі), мали можливість певного реального втілення в межах щоденної соціальної практики кожного окремого соціального суб'єкту. Для особистісної свідомості, існуючої в сучасних умовах розвитку українського соціуму, подібна гармонійна взаємодія державних та особистісних пріоритетів видається майже неможливою, в результаті чого виникає стан психологічного дискомфорту, або навіть шоку. Тому в даному контексті цілком правомірно говорити про існування певної “драми” суспільної свідомості. Звичайно, як і будь який інший конфлікт, дана ситуація несе в собі не тільки можливість окремих позитивних змін, переходу на новий етап суспільного і культурного розвитку, але й цілий ряд негативних наслідків. Так, в Україні на початку ХХІ ст. випадків діловитства реєструється близько 150 на рік [7, с. 30] і скоюють ці злочини дуже часто саме жінки. І, хоча жіноча злочинність досі залишається на “традиційному”, 12–15-відсотковому

рівні [7, с. 36] у загальній картині злочинності, суттєво змінилась структура самої жіночої злочинності. Все більш поширеними на сьогоднішній день серед українських жінок стають крадіжки, різного роду посадові злочини, а також вбивства, самовбивства і випадки насильства. На думку психологів, жінка частіше ш все йде на злочин, зокрема на вбивство, в стані сильної душевної схвильованості або шоку. Але ж сучасна українська жінка змушена практично повсякденно перебувати в шокуючому стані і вести постійну боротьбу за існування. Це одним наслідком інтенсивних змін у пострадянському українському суспільстві став ріст економічних злочинів серед жінок. Цей момент безпосередньо пов'язаний з утвердженням жінки в традиційно “чоловічих” професіях, і, здавалося б, такою позитивною тенденцією, як зайняття більш активної життєвої позиції, підвищення рівня кваліфікації. А, оскільки згідно з даними, що наводить українська дослідниця В.Суковава [8, с. 69], до категорії “забезпечених” чоловіків, здатних отримувати дітей та непрацюючу дружину, в Україні відносять себе лише 2% населення, то українським жінкам не залишається іншого вибору, як розраховувати на власні сили, і намагатись поповнити ряди “бізнес леді”.

Сам шлях від замкнених і “завершених” радянських часів до відкритого часу супроводжувався певним “відчуттям “вирощування” самого поняття статі” [9, с. 3]. За часів СРСР, особливо у середині ХХ ст. гендерні смисли відігравали для суспільної свідомості важливу, але частіше за все, приховану роль (адже, за словами одної з учасниць відомої телесередачі в СРСР “сексу не було”, а значить, умовно говорячи, не було і статі). Крім того, специфіка ситуації полягає в існуванні певного “подвійного стандарту” стосовно образу жінки: з одного боку це зовнішня смансипованість жінок, а з іншого – фактично суто-патріархальне консервативне середовище, що практично унеможливило вільну конкуренцію між представниками двох різних гендерних груп. Так, аналізуючи статеві стосунки у молодіжному середовищі, радянська дослідниця та педагог, А.Гадасіна пише: “...сьогодні у жінки в усьому є рівні права з чоловіком” [10, с. 78], і відразу робить пояснення в дужках – “у всякому випадку ми це повсюди декларуємо”. На сьогоднішній день певні елементи феномену “подвійної моралі” продовжують існувати, але їх роль та місце стали набагато менш помітними. ЗМІ активно пропагандують образ вільної, не обмеженої жорсткими нормами суспільної моралі жінки. Окрему роль тут відіграє факт відсутності певної сталої ціннісно-нормативної шкали у сучасному українському суспільстві, а також інтенсивної інфільтрації в українську суспільну свідомість іноземних, зокрема, західних образів, норм та гендерних стереотипів. Так, респондентка Т., що приймала участь в одному з гендерних досліджень у 2002 р., яке проводилось російським соціологом І.Тартаковською, зазначає: “...змінилась мораль. Якщо раніше вона була комуністичною, то зараз вона, я взагалі й не знаю, яка... мені дуже важко визначити...” [11, с. 89]. Одним з наслідків даних процесів є формування в межах масової свідомості понять про “глобальний гендерний конфлікт” та “дискурс статі”. Звідси витікають популярні “кіношні” образи смансипованих і агресив-

них жінок-воїнів та суперагентів типу Нікіти, які стали такими популярними серед українських глядачів, що можна цілком ґрунтовно вважати це певною реакцією на зміни в самій ментальності, способі сприйняття образу жінки та гендерних ролей взагалі. В складних й нестабільних умовах існування, коли раціональне планування подій стає майже неможливим, українська жінка все частіше змушена приймати окремі риси “мускулінності”, ставати більш активною, агресивною, наполегливою, жорстокою, енергійною, тобто, набувати тих якостей, що традиційно суспільство приписує чоловікам [12, с. 127]. У той же час дані риси не є історично притаманними образів української жінки. Варто згадати хоча б ті портрети жінок, які змальовані в класичній українській літературі та поезії Т.Г. Шевченком, М.В. Гоголем та ін. І, можливо, не позбавлена сенсу думка В.Арістова про те, що той же вищезгаданий образ Нікіти є, фактично, опудалом, створеним чоловіками задля того, щоб “демонструвати жінкам, на що вони можуть перетворитись, якщо будуть надто сильно копіювати чоловічі зразки насильства” [9, с. 14]. Образ ділової жінки в пострадянській Україні зазнав неабияких змін. Варто згадати, хоча б, героїнь художніх стрічок радянської доби. Типова “ділова жінка” того періоду “мимра” зі “Службового роману”: сухар, трудоголік, істота “третьої статі” [8, с. 70]. Сьогодні серед українок стає все більш популярним образ сильної, незалежної та амбітної жінки, що, можливо, втілює в собі якісно нову модель жіночості та краси, актуалізує основні феміністичні ідеали початку ХХІ ст. Але, як і все нове, дана модель жіночості дуже непросто адаптується до сьогоднішнього станокультурного та соціального поля України.

Серйозних змін сьогодні зазнають й стосунки сімейного характеру. За даними, які наводить Всеукраїнська газета “Сьогодні” [14, с. 10], на поточний момент в Україні близько 15% молодих жінок у самому “квітучому” віці незаміжні, і значна їх частина цілком свідомо не вступає в шлюбні стосунки, оскільки в суспільстві подібний крок починає розцінюватись, як щось не сучасне, майже як “дурний тон”. Той факт, що зараз українська сім'я переживає гостру кризу, не є новиною, і “жіноче питання” у даному контексті є одним з ключових. Але, можливо, подібні зміни необхідні українському суспільству саме в даний період. Український соціум ще має пересмислити новий образ жінки як самодостатньої, активної і незалежної особистості, що є цілком здатною до конкурентних стосунків з чоловіками.

Важливим аспектом трансформації образу жінки в посткомуністичній Україні є роль жінок у сьогоднішньому українському політикумі. Зараз світова громадськість поступово починає відходити від стереотипу “політика – не жіноча справа”, і Україна в даному випадку не становить виключення [13, с. 858].

Таким чином, соціальний статус і образ української жінки на сьогодні зазнає активних й системних трансформацій, які проявляються буквально на всіх рівнях: в сімейних відносинах, в політичній сфері, в кримінальній ситуації, в сфері економіки, громадської активності, культури. Характер і тенденції даних змін нерозривно пов'язані з впливом глобалізації та зі специфікою самої пострадянської української

реальності, в якій зараз проходить буквально “вирощування” поняття гендеру.

Список використаних джерел

1. Потебня А.А. Мысль и язык / Потебня А.А. – М.: Лабиринт, 2007. – 192 с. – (Психолінгвістика).
2. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов / М.М. Маковский. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
3. Большой толковый социологический словарь / под ред. О.М. Панченко; [пер. с англ. Т.Резник]. – М.: Вече, АСТ, 1999. – 544 с.
4. Гидденс Э. Социология / Э.Гидденс; [пер. с англ. К.Попов]. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704.
5. Беруни А. Индия / А.Беруни; [пер. с арабск. А.Халидова, Ю.Заводовский]. – М.: Ладомир, 1995. – 727 с.
6. Исаченко О.К. Деловая женщина России как социокультурное явление: дис. ... кандидата социол. наук: 22.00.06 / Олеся Константиновна Исаченко. – Ставрополь, 2005. – 175 с.
7. Малышев В. Анатомия зла / Владимир Малышев. – Донецк: Юрипресс, 2001. – 434 с.
8. Суковатая В.А. Бизнес-леди: мифы и реальность / В.А. Суковатая // Социс. – 2002. – № 11. – С. 69–77.
9. Аристов В. Советская “матриархика” и современные гендерные образы / В.Аристов // Женщина и визуальные знаки / Под ред. А.Альчук. – М.: Идея-Пресс, 2000. – С. 3–16.
10. Гадасина А.Д. Плоды запретов / Гадасина А.Д. – М.: Просвещение, 1991. – 80 с.
11. Тартаковская И.Н. “Ну, вот, мораль поменялась...”: медийный гендерный дискурс глазами читательской / И.Н. Тартаковская // Социс. – 2003. – № 2. – С. 87–96.
12. Астафьев Я.У. Экономика любви: формирование гендерных стереотипов / Я.У. Астафьев // Социс. – 2002. – № 11. – С. 127–134.
13. Попова Л.А. Жінки українського політикуму / Л.А. Попова // Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції [“Людина – світ – культура”], (Київ, 20–21 квітня 2004 р.) / Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 858–860.
14. Сегодня. Ежедневная украинская газета. – 2004. – № 112 (1756). – С. 10.

References

1. Potebnya A.A. Mysl' i yazyk / A.A. Potebnya. – M.: Labirint, 2007. – 192 s. – (Psycholinguistics).
2. Makovskiy M.M. Sravnitelnyy slovar mifologicheskoy symboliki v indoevropayskikh yazykakh: Obraz mira i miroy obrazov / M.M. Makovskiy. – M.: VLADOS, 1996. – 416 s.
3. Bolshoy tolkoviy sociologicheskyy slovar / Pod red. O.M. Panchenko; [per. s angl. T.Reznik]. – M.: Vechе, AST, 1999. – 544 s.
4. Giddens A. Sociologoya / A.Giddens; [per. s angl. K.Popov]. – M.: Editorial URSS, 1999. – 704 s.
5. Beruni A. Indiya / A.Beruni; [per. s arabsk. A.Halidova, U.Zavadovsky]. – M.: Ladomir, 1995. – 727 s.
6. Isachenko O.K. Delovaya zhzhenshina Rossiyyi kak sociokulturnoye yavleniye / dis. ... kandidata sociol. nauk: 22.00.06 / Olesya Konstantinovna Isachenko. – Stavropol, 2005. – 175 s.
7. Malyshev V. Anatomiya zla / Vladimir Malyshev. – Donetsk: Urpress, 2001. – 434 s.
8. Sukovataya V.A. Biznes-ledy: mify i realnost' / V.A. Sukovataya // Socis. – 2002. – № 11. – S. 69–77.
9. Aristov V. Sovetskaya “matriarkhika” i sovremennyye gendernyye obrazy / V.Aristov // Zhzhenshina i vizualniye znaki / Pod red. A.Al'chuk. – M.: Idea-Press, 2000. – S. 3–16.
10. Gadasina A.D. Plody zapretov / A.D. Gadasina. – M.: Prosveshsheniye, 1991. – 80 s.
11. Tartakovskaya I.N. “Nu, vot, moral' pomenyalas...”: mediyniy genderniy diskurs glazami chitateley / I.N. Tartakovskaya // Socis. – 2003. – № 2. – S. 87–96.
12. Astafyev Ya.U. Ekonomika lubvi: formirovaniye gendernih stereotipov / Ya.U. Astafyev // Socis. – 2002. – № 11. – S. 127–134.
13. Popova L.A. Zhzhinky ukrainskogo politikumy / L.A. Popova // Zbiryk materialiv Mizhzhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi [“Ludyna – svit – kultura”], (Kyiv, 20–21 kvitnya 2004 r.) / Kyiyvsky natsionalniy universitet imeni T.G. Shevchenka. – K.: Tsentr navchalnoyi literatury, 2004. – S. 858–860.

14. Segodnya. Yezhzhednevnyaya ukrainskaya gazeta. – 2004. – № 112 (1756). – S. 10.

Andriyenko O. V., PhD, Half Professor of the Chair of Philosophy, Donetsk National University (Ukraine, Donetsk), elena_andrienko8@mail.ru

A business lady as a social and economic phenomenon

This work is devoted to the analysis of gender roles in the context of social and economical transformations of modern society. There are two opposite points of view on the problem of femininity. On the one hand, femininity is more social phenomenon than natural. A society demands from a girl to be womanly from the early childhood. But, on the other hand, a lot of scientists (philosophers, biologists and sociologists) think that femininity is absolutely biological phenomenon which is connected with such feelings and psychological characteristics as passivity, sensibility, tenderness, carefulness, emotionality and submergence into motherhood. These features precisely corresponded to values of patriarchic type of society. An emphasize on gender image of modern business woman in comparison with a woman of Soviet period has been made.

Keywords: woman, business woman, feminism, masculinity, society.

Андрієнко Е. В., доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, Донецький національний університет (Україна, Донецьк), elena_andrienko8@mail.ru

Деловая женщина как общественный и экономический феномен

Работа посвящена анализу гендерных ролей в контексте социальных и экономических трансформаций современного общества. Сделан акцент на гендерном образе деловой женщины современности в сравнении с женщиной советского периода.

Ключевые слова: женщина, деловая женщина, феминистность, маскулинность.

* * *

УДК 005.336.4

Бех Ю. В.

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри методології науки та міжнародної освіти, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), yulia2409@ukr.net

КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ОРГАНІЗАЦІЇ

В статті представлені різні погляди щодо концепції управління інтелектуальним капіталом в організації. Подано суть призначення концепції управління інтелектуальним капіталом. Розглянуто етапи процесу управління інтелектуальним капіталом за різними підходами теоретичними та практичному. Визначені фактори, що впливають на формування означеної концепції, а також науково обґрунтовані принципи управління щодо функціонування концепції управління інтелектуальним капіталом організації.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, система управління знаннями, концепція управління інтелектуальним капіталом, принципи управління інтелектуальним капіталом організації.

В умовах ХХІ століття, століття глобалізації, знання стають “перпускою в лідери” для країн, регіонів та організацій. Більшість провідних компаній світу звертають свою увагу на знання у пошуках нових конкурентних переваг. Економіка знань перекладається все більше на інноваційний процес, збереження знань в електронних системах та їх подальше використання, обмін знаннями, навчання персоналу, формування бренду та іміджу організації (компанії), яка може бути неосіченною своїм інтелектуальним капіталом.

В сучасній економіці інтелектуальний капітал виступає головним ресурсом підприємств, від якого залежить подальший їх розвиток та продуктивність. Особливо важливе значення формування інтелектуального капіталу та ефективного управління інтелектуальними ресурсами має для розвитку виробничої конкурентоспроможної продукції в Україні та зростання інвестиційної привабливості вітчизняних компаній, діяльність яких є інноваційною та стратегічно спрямованою.

Важлива роль у розробці теоретичних засад інтелектуального капіталу належить таким відомим вченим, як К. Беккер, Д. Белл, Т. Давенпорт, Д. Даффі, Л. Едвінссон, Х. Ітамі, М. Кастельс, Х. Макдональд, М. Мелоун, Р. Райх, І. Роос, Т. Сакайя, Т. Стюарт, М. Мелоун, І. Нонака, П. Пільцер, К. Тейлор, Х. Тексучі, О. Тоффлер, Л. Туроу, С. Хантінгтон, Т. Шульц, Ф. Фукуямата ін., які зробили значний внесок щодо уточнення змісту поняття “інтелектуальний капітал”, а також його структурних елементів.

Однак поняття “інтелектуальний капітал”, а відповідно і процес управління ним, для вітчизняної економічної науки є новими, свідченням чого є відсутність ґрунтовних досліджень з даної тематики. Загалом вся проблематика щодо інтелектуального капіталу у вітчизняній науковій управлінській науці і практиці є достатньо новою. Перші публікації з цієї тематики в Україні з’явилися лише в 90-х роках минулого століття. Значний вклад у розробку методологічних засад внесли Л. Абалкін, О. Амосов, Д. Богиня, В. Врублевський, Н. Гавкалова, В. Геєць, М. Долішний, О. Дацій, М. Дороніна, О.В Кендюхов, А. Колот, В. Куценко, О. Крисальний, О. Бутнік-Сіверський, Н. Лук’яненко, В. Онікієнко, О. Онищенко, Л. Прусак, П. Саблук, В. Ситник, А. Чухно, П. Цибульов. Однак все ж таки більшість науковців розглядають лише сутність “інтелектуального капіталу”, його складові та показники і методи оцінки. Натомість практично відсутні дослідження щодо управління інтелектуальним капіталом організації.

Мета дослідження – визначити в чому полягає концепція управління інтелектуальним капіталом та за якими принципами вона будується.

Найперше, необхідно визначити, що маємо на увазі під об’єктом дослідження, а саме *інтелектуальний капітал організації*. Ними він розглядається як – засноване на зв’язках структуроване знання і здібності, інформація, досвід, кваліфікація персоналу, які володіють потенціалом розвитку, сукупність організаційних можливостей, каналів і технологій комунікації, здатних створювати додаткову вартість і сприяти забезпеченню конкурентних переваг комерційної організації на ринку.

Управління інтелектуальним капіталом є однією з складових частин управління організацією. Головне завдання концепції управління інтелектуальним капіталом – забезпечити ефективне використання і розвиток знань в організації. На основі аналізу наукових концепцій і з огляду на головне завдання, призначення концепції управління інтелектуальним капіталом повинно полягати у [2]:

- підвищення цінності людського ресурсу;
- формуванні системи управління інтелектуальним капіталом організації і забезпеченні її адекватності зовнішнім і внутрішнім умовам діяльності;
- забезпеченні ефективного функціонування інтелектуального капіталу;
- раціональному використанні всіх видів інтелектуального капіталу;
- зростанні інтелектуальної власності;
- реалізації стимулів, спрямованих на ефективне використання і відтворення інтелектуального капіталу;
- підвищенні продуктивності розумової праці;

- відтворенні інтелектуального капіталу;
- підтримці управлінських рішень у стратегічному, інноваційному, фінансовому, технологічному і виробничому менеджменті, в маркетингу і логістики
- створенні нормативної бази управління інтелектуальним капіталом з метою обґрунтування управлінських рішень, які приймаються;
- розподілі обов’язків між суб’єктами управління інтелектуальним капіталом.
- підвищенні конкурентоспроможності бізнесу.

В світовій управлінській науці і практиці розглядаються кілька підходів щодо концепції управління інтелектуальним капіталом організації, які базуються на послідовних етапах процесу управління.

Класичний менеджерський підхід передбачає розгляд управління інтелектуальним капіталом як процесу, складовими частинами якого є планування, організація, реалізація та контроль процесів відтворення інтелектуального капіталу.

А. Брукінг процес управління інтелектуальним капіталом організації характеризує як результат реалізації і синергетичної взаємодії декількох субпроцесів. Завдяки ним складається інтелектуальний капітал кожної організації, що сприяє збереженню та примноженню цього провідного ресурсу сучасної фірми. Згідно даного підходу цей процес складається з чотирьох етапів (рис. 1.) [5].

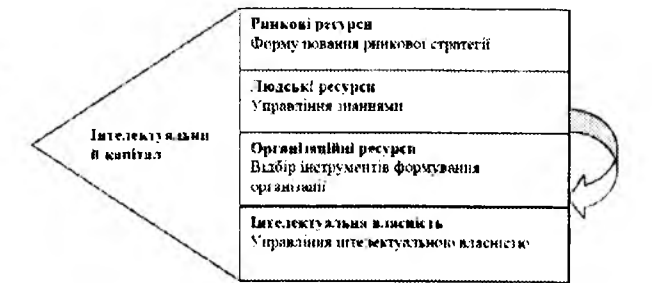


Рис. 1. Процес управління інтелектуальним капіталом за А. Брукінгом

Перший етап включає субпроцес формування ринкової стратегії, що є основою управління тими активами, які є вирішальними в формуванні ринкової переваги фірми. Така діяльність дозволяє організації досягати максимальних прибутків з володіння товарними знаками, каналами просування товарів (дистрибуції) або співпраці з найбільш лояльними клієнтами.

Другий етап полягає в реалізації управління інтелектуальною власністю організації і включає сукупність дій, метою яких є юридичний захист інтелектуальної власності, наявної в організації, шляхом забезпечення її авторськими правами чи патентами. Крім того, завдяки реалізації саме цієї фази, інтелектуальна вартість організації впливає на примноження вартості інтелектуального капіталу фірми і її фінансової вартості, оскільки може бути предметом ліцензії чи франчайзингових угод.

Третій з етапів базується на застосуванні відповідної філософії управління і виборі відповідних інструментів управління організацією а також її моделювання. Саме це повинно стати основою опрацювання і побудови такої організаційної структури (наприклад

бази даних), яка б сприяла ефективному управлінню інтелектуальним капіталом..

Останній з етапів процесу управління інтелектуальним капіталом – це управління знаннями, що створює можливість відповідно управляти людськими ресурсами підприємства, а точніше, знаннями, здібностями і вміннями індивідуальних працівників. Завданням цього етапу є збереження і розвиток знань [5].

За В. Липчук та Т. Липчук [5] процес управління інтелектуальним капіталом включає шість етапів (рис. 2).

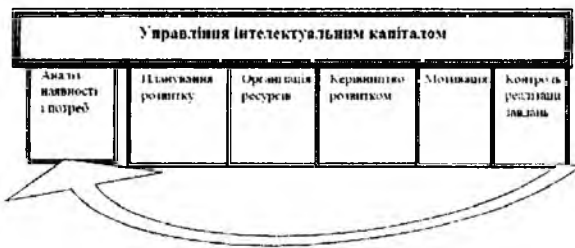


Рис. 2. Процес управління інтелектуальним капіталом

Традиційно він починається з аналізу (кількісного і якісного) наявності та потреб в інтелектуальному капіталі. Наступним кроком є планування залучення (при потребі) та розвитку інтелектуального капіталу. Для створення належних умов розвитку інтелектуального капіталу повинні бути у відповідний спосіб організовані ресурсне забезпечення, керівництво та створений мотиваційний механізм. Заключним етапом є контроль реалізації запланованих завдань.

Розглядаючи управління інтелектуальним капіталом як процес, зауважимо, що це означає його опис в формі поступових логічних кроків (етапів), які мають повторювальний характер. Разом з тим, процес управління інтелектуальним капіталом є процесом систематичним, і об'єктивним, тобто на основі загальноприйнятих стандартів і засад об'єктивності з використанням відповідних наукових методів. Важливою засадою управління інтелектуальним капіталом є його безперервність. Це забезпечить організації постійне зростання та інноваційний розвиток, верифікацію прийнятих стратегій, моніторинг середовища та чинників, що формують її вартість.

В фармацевтичному консорціумі Dow Chemical експертами опрацьований власний підхід до управління інтелектуальним капіталом, який складається з таких етапів [5]:

1. Ідентифікації всіх наявних інтелектуальних ресурсів підприємства шляхом співставлення інтелектуальних ресурсів, якими володіють окремі підрозділи.

2. Класифікація встановлених інтелектуальних ресурсів з огляду на їх значимість для фірми. Наявні ресурси інтелектуального капіталу поділяються на три категорії, з яких перші дві стосуються структури підприємства, а третя – навколишнього середовища.

3. Формування стратегії, основаної на інтелектуальних ресурсах. Її метою є творення фінансової вартості з існуючих інтелектуальних

ресурсів і розробка способів усунення прогалин в цих активах.

4. Оцінка відмічених інтелектуальних ресурсів з використанням різноманітних методів і моделей.

5. Дослідження і адаптація наявної інформаційної інфраструктури для потреб творення фінансової вартості з інтелектуальних активів.

6. Інвестування в розбудову бази інтелектуальних активів.

Існують і інші концепції управління інтелектуальним капіталом. У функціональній концепції лише управління знаннями є складовим елементом управління інтелектуальним капіталом, а інші складові його частини належать до інших сфер управління, зокрема капітал процесів є предметом управління якістю, а капітал інновацій – складовою частиною управління дослідженнями і розвитком [5].

Концептуальну схему концепції управління інтелектуальним капіталом організації подано на рисунку 3 [Див.: 4]. Концепція тільки тоді вважається ефективною, коли віддача від використання інтелектуального капіталу підвищує конкурентоспроможність організації в цілому на ринку.



Рис. 3. Концептуальна схема механізму управління інтелектуальним капіталом (ІК) організації

Відзначимо, що ефективність і цінність інтелектуального капіталу загалом є динамічними категоріями. Цінність визначається і зростає лише в контексті конкретної стратегії розвитку підприємства, а

використовуючи іншу стратегію, інтелектуальні ресурси можуть бути малоприсадибними.

Вибір конкретної концепції інтелектуального капіталу в значній мірі залежить від місії і стратегії, рівня знань, генерованих організацією (як в "головах" людей, так і у вигляді інформації в базі даних), з врахуванням конкретної ринкової ситуації.

Вивчаючи питання управління інтелектуальним капіталом, на наш погляд, необхідно розглянути цю форму ресурсів в тому числі через призму трьох рівнів організації (працівника, трудового колективу, цілої організації), що дає підстави для виділення: управління інтелектуальним капіталом людини; управління людським капіталом (інтелектуальний капітал колективу працівників); управління інтелектуальним капіталом організації.

Як і будь-яка система управління, концепція управління інтелектуальним капіталом організації складається з двох підсистем – керуючої та керованої, які перебувають у діалектичному взаємозв'язку. У даному випадку керована підсистема представлена інтелектуальним капіталом і його функціями.

В тому числі, концепція управління інтелектуальним капіталом повинна передбачати раціональне поєднання відповідних інструментів та методів управління, що у свою чергу має забезпечити ефективну реалізацію функцій інтелектуального капіталу і досягнення поставлених цілей [4].

У процесі функціонування концепції управління інтелектуальним капіталом є природним, неминучим і закономірним виникнення певних організаційно-економічних відносин. Як справедливо відзначає Л. Абалкін, вони опосередковують зв'язок між продуктивними силами і власністю на засоби виробництва, характеризують становище продуктивних сил, їх економічну організацію [2, с. 19]. У цьому концепція є елементом виробничих відносин. Отже, найважливішим завданням дослідження особливостей її функціонування є аналіз дихотомії інтелектуального капіталу, інтелектуальної праці та інтелектуального продукту.

Особливості управління інтелектуалізацією трудової діяльності на рівні організації випливають з особливостей самих об'єкту (процеси інтелектуалізації трудової діяльності) та суб'єкту (персонал) управління.

Об'єктом управління в даному випадку є інтелектуалізація трудової діяльності в результаті діяльності якої виробляється інтелектуальний капітал в організації, метою якої є створення унікальних конкурентних переваг в процесі інноваційної діяльності та отримання економічного ефекту за умови якнайкращого задоволення суспільних потреб. Тому коли мова йде про концепцію управління інтелектуальним капіталом (або, за іншими варіантами - інтелектуалізацією трудової діяльності), економічна складова цього механізму буде полягати не тільки у методах, але і у цілях його функціонування.

В свою чергу, персонал організації виступає і як суб'єкт, і як предмет в управлінні інтелектуалізацією трудової діяльності, тому співробітники компанії, які мають генерувати ідеї, адекватно реагувати на зміни, вирішувати проблеми в сфері управління інтелектуалізацією трудової діяльності, мають відповідати своєму призначенню за освітньо-

кваліфікаційним рівнем, психологічними та іншими якостями. Серед особливостей суб'єктів управління в даному контексті варто виділити такі: високий рівень кваліфікації, розуміння сутності та специфіки об'єкта управління, здатність висувати нові ідеї та працювати у нових сферах науки та техніки без постійного контролю вищого керівництва, володіння такими особистими якостями, як новаторство та ініціатива, що стають важливими факторами успішної роботи. Тому забезпечення ефективного функціонування механізму управління інтелектуалізацією трудової діяльності визначається також і тим, як здійснюється планування, оцінка, відбір і розподіл необхідного персоналу.

Виходячи з того, що процес управління інтелектуальним капіталом здійснюється за допомогою інтелектуальної праці, мотиваційний механізм останньої є ще одним найважливішим елементом концепції управління інтелектуальним капіталом організації. Мотиваційний механізм інтелектуальної праці – це сукупність закономірних зв'язків і відносин, що визначають перехід від актуалізованих потреб (інтересів) індивідів, що реалізуються за допомогою трудової інтелектуальної діяльності, до трудової поведінки. Мотиваційний механізм складається з основних компонентів включеності (яка визначає структуру трудових цінностей, їх співвідносну значимість) або не включеності до інтелектуальної праці. У ньому реалізується те, що було сформовано у процесі соціалізації індивіда [4].

Управління інтелектуалізацією трудової діяльності не може бути представлено діяльністю одного відділу, натомість має бути здійснена інтеграція роботи відділів людських ресурсів, досліджень та розробок, інтелектуальної власності, інформаційного забезпечення, маркетингу та інших, а також вищого керівництва, щоб сприяти перетворенню колективних знань та досвіду працівників на інтелектуальний капітал організації в процесі інтелектуально-інноваційної діяльності

Взаємопроникнення та взаємодія економічних та організаційних елементів формують концепцію управління інтелектуальним капіталом в організації, адже її організаційна складова не обмежується тільки організаційними методами управління, тобто вона містить у собі й організаційно-структурні, і соціально-психологічні, й адміністративні аспекти [3]. Таким чином, концепція управління інтелектуальним капіталом є не тільки економічною, але й соціальною системою, яка поєднує в єдиний соціальний організм людей, що володіють як здатністю до інтелектуальної праці, так і засобами виробництва у вигляді своїх знань.

Суттєве значення в формуванні концепції управління інтелектуальним капіталом мають зовнішні чинники. З цієї позиції особливої уваги заслуговують наступні найбільш суттєві тренди, що впливають на діяльність організації: технологічні зміни; зростаюча глобалізація; постійне зниження витрат; прискорення темпи ринкових змін; зростаюче значення інтелектуального капіталу; зростаючі масштаби змін [2]. В такому випадку, найважливішою характеристикою концепції управління інтелектуальним капіталом організації в підсистемі управління персоналізованими інтелектуальними ресурсами є згладжування

традиційного протиріччя між безпосереднім виробником і власником на засоби виробництва і результати праці.

Виходячи з того, що найважливішою характеристикою концепції управління інтелектуальним капіталом організації є саморегульованість, самонастроюваність, це передбачає постійну оцінку ефективності управління і виконання корегуючих дій за результатами цієї оцінки. Тому ключовим елементом даної концепції є система оцінки ефективності управління, яка є основою для ухвалення управлінських рішень, свого роду “нервовою системою” всієї концепції управління інтелектуальним капіталом [4, с. 82].

Узагальнюючи вищесказане, можна відзначити, що в цілому структура і зміст керуючої підсистеми представлені суб'єктами управління, об'єктами управління, цілями, задачами, функціями, організаційною структурою, методами управління, мотиваційним механізмом інтелектуальної праці та системою оцінки ефективності управління.

Отже, можна сформулювати таке визначення концепції управління інтелектуальним капіталом організації – це саморегулююча система елементів управління (суб'єктів управління, цілей, функцій, структури управління, методів управління інтелектуальним капіталом, мотиваційного механізму інтелектуальної праці, критеріїв та методів оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом) та об'єктів управління (типів та видів інтелектуального капіталу), у якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію інтелектуального капіталу і яка має вхідні впливи у формі зовнішніх вимог і вихідну реакцію у вигляді результатів використання і відтворення інтелектуального капіталу.

Функціонування концепції управління інтелектуальним капіталом організації має здійснюватись відповідно до науково обґрунтованих принципів управління, які визначають спосіб діяльності, взаємодії і виступають правилами, нормами управлінської діяльності.

Отже, виділимо такі **принципи управління інтелектуальним капіталом організації**: неперервності та надійності, планованості, динамізму, наукової обґрунтованості методів управління, орієнтації на досягнення результату, залежності від результату, одноразової фіксації інформації біля джерела, координації процесу, що призводить до спільного результату, децентралізації при прийнятті рішень, вбудовування контролю в процес творчої діяльності [3].

Принцип неперервності та надійності проявляється у створенні таких організаційно-економічних умов, за яких досягаються стабільність і неперервність процесу інтелектуалізації трудової діяльності. Зазначене досягається через забезпечення надійності і погодженості функціонування керуючої підсистеми, наявності зворотного зв'язку між всіма її структурними елементами та об'єктом управління, управлінськими процедурами і конкретними заходами щодо усунення відхилень.

Дотримання **принципу планованості** дозволить націлювати систему управління на вирішення як поточних, так і довгострокових завдань формування та використання інтелектуального капіталу підприємства через

активізацію процесів інтелектуалізації трудової діяльності. Інтеграція механізму управління інтелектуалізацією трудової діяльності із загальним господарським механізмом підприємства, стратегією його розвитку і поточними завданнями можлива лише при здійсненні стратегічного, тактичного і оперативного планування.

Принцип динамізму дозволить досягти високої міри адаптивності до вимог зовнішнього та внутрішнього середовища при здійсненні управління процесами інтелектуалізації трудової діяльності.

Принцип наукової обґрунтованості методів управління передбачає наукове обґрунтування та перевірку практикою методів, форм і засобів управління інтелектуалізацією трудової діяльності. У зв'язку з тим, що розробка наукової продукції у інтелектуальній інноваційній діяльності включає складні для організації та контролю творчі процеси, організація роботи співробітника ґрунтується на меті або результаті, а не завданні. Дотримання даного принципу передбачає доручення одному співробітнику або робочій групі виконання всіх стадій процесу, що дає змогу створити сприятливу атмосферу для творчої роботи та підвищує шанси на успішне її завершення.

Сутність **принципу залежності від результату** полягає в тому, що у випадку, коли спеціалісти зацікавлені у результаті, вони можуть виконувати всі стадії процесу самостійно, використовуючи експертні системи та бази даних. В цьому випадку зменшується потреба в оперативному контролі операцій, що робить функції контролю прерогативою вищого керівництва.

Принцип одноразової фіксації інформації біля джерела полягає у наступному. Сучасні інформаційні технології дають можливість заносити інформацію в бази даних, доступні всім зацікавленим користувачам. Враховуючи особливий інформаційний характер інноваційної праці, виникає можливість обмеження доступу до певних баз даних та застосування інструментів захисту інформації. Реляційні бази даних і системи обміну даними дають можливість легко вводити, збирати, зберігати та передавати інформацію. Шляхом одноразового введення даних джерелом інформації та інтеграції систем підприємство здатне попередити надлишкове введення даних, підвищити їх достовірність та необхідність виправляти помилки.

Принцип координації процесу, що призводить до спільного результату. Характерною рисою організації творчих видів роботи є паралельне опрацювання інформації. Різні творчі групи виконують одну й ту саму функцію або різні групи виконують різні функції, що призводить до одного (спільного) результату. Одночасне виконання різних етапів роботи економить час, але на етапі інтеграції та тестування часто виникають розбіжності. Дотримання принципу координації процесу, що призводить до спільного результату, дає змогу створювати зв'язки між паралельними функціями та координувати відповідні дії в процесі їх здійснення, а не після завершення всіх етапів роботи.

Принцип децентралізації при прийнятті рішень. Специфіка інтелектуальної творчої праці обумовлює високу міру відповідальності співробітників за рішення, які вони приймають. Сучасні інформаційні технології дають можливість фіксувати та опрацьовувати дані, а

експертні системи здатні до деякої міри надати знання, необхідні співробітникам для самостійного прийняття рішень стосовно інтелектуального капіталу. Кількість рівнів ієрархії управління, таким чином, можна зменшити, а саму організацію зробити більш компактною. Причому змінюються також ролі керівника: з контролера та начальника він перетворюється на наставника.

Отже зміст концепції управління інтелектуальним капіталом організації, виявила складність її структури та важливість зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на вибір застосування тих чи інших технологій управління. Ефективне управління інтелектуальним капіталом приносить організації прибуток і забезпечує її інноваційність, тому даний напрям є найважливішим стратегічним завданням будь-якої організації. У сучасних умовах управління інтелектуальним капіталом організації як самостійної функціональної підсистеми (поряд з маркетингом, фінансовим, виробничим управлінням, управлінням персоналом тощо) стає необхідністю. Це підтверджується світовим досвідом провідних західних фірм, в яких є посади фахівців або окремі служби з управління інтелектуальним капіталом.

Вважаємо, що подальшими розвідками у визначеному темою напрямку є обґрунтування ефективного управління знаннями для сучасної організації як одного з ресурсів для підвищення власної конкурентоспроможності, способів оптимізувати організацію внутрішніх процесів. Оскільки цей ресурс потрібно вміти виміряти, оцінити та ефективно використовувати.

Література

- Багов В. П. Управление интеллектуальным капиталом : учеб. пособие / В.П. Багов, Е.Н. Селеняев, В.С. Ступаков. – М. : ИД “Камертон”, 2006. – 248 с.
- Абашии Л.И. Что такое хозяйственный механизм? – М. : Мысль, 1980. – 79 с.
- Гришова О.А., Василик А.В. Организационно-экономический механизм управления интеллектуализацией трудовой деятельности [Электронный ресурс] // Вісник Прикарпатського університету. – Серія: Економіка. – 2008. – Випуск 6. – – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vpu/Ekon/2008_6/29.pdf.
- Кендіхов О.В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом : монографія / НАН України. Інститут економіки промисловості; ДонУЕП. – Донецьк : ДонУЕП, 2008. – 359 с.
- Липчук В.В., Липчук Т.В. Управління інтелектуальним капіталом організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nv/nau/Ekon/2010_17/Lipchuk.pdf.

Bekh Y. V., a doctor of philosophical sciences, associate professor, professor of department of methodology of science and international education, National pedagogical university, is the name of M. P. Dragomanov (Ukraine, Kyiv), yulia2409@ukr.net

The concept of intellectual capital management organization

The article presents the different views on the concept of intellectual capital in the organization. Posted essence of the destination concept of intellectual capital management. The stages of the process of intellectual capital management for a variety of approaches – theoretical and practical. The factors influencing the formation of this concept, as well as evidence-based management guide lines for the functioning of the concept of intellectual capital management organization.

Keywords: intellectual capital, knowledge management system, the concept of intellectual capital management, organization principles of intellectual capital management.

Bech Ю. В., доктор философских наук, доцент, профессор кафедры методологии науки и международного образования, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), yulia2409@ukr.net

Концепция управления интеллектуальным капиталом организации

В статье представлены различные взгляды относительно концепции управления интеллектуальным капиталом в организации. Подано суть назначения концепции управления интеллектуальным капиталом. Рассмотрены этапы процесса управления интеллектуальным капиталом по разным подходам – теоретическим и практическим. Определены факторы, влияющие на формирование указанной концепции, а также научно обоснованные принципы управления относительно функционирования концепции управления интеллектуальным капиталом организации.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, система управления знаниями, концепция управления интеллектуальным капиталом, принципы управления интеллектуальным капиталом организации.

* * *

УДК 130.1

Войнов О. В.
здобувач кафедри філософської антропології,
Київський національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ),
al-voynov@yandex.ru

Вплив феномена честі НА ФОРМУВАННЯ ХАРАКТЕРУ СОЦІАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩ

Темі честі піднімали багато дослідників, але детальній розробці проблеми присвятили роботи лише деякі. Честь не отримала однозначного визначення і опису. Дослідження проблеми продовжує залишатися актуальним, тому що може сприяти відродженню етичності, корпоративності, почуття національної гідності. Метою статті є аналіз феномена честі як чинника формування різних якостей соціальних середовищ. Використовуються історико-компаративний метод, а також метаантропологічний аналіз. Період раннього формування держави призводить до поділу соціуму на співтовариство панів, яке сповідувало культуру честі, і підлегло співтовариство, яке сповідувало культуру протилежну честі. Світ честі став причиною виникнення внутрішньої цілісності, етичності і етики. Культура честі створила середовище, яке піднімала якість істинних лідерів, людей самодостатніх, високоцінних і неспів'язаних. Відбір в нижчому суспільстві приводив до розвитку брехливості і лукавства. Широке поширення подібного типу відбору веде до невідповідності цивілізаційних процесів.

Ключові слова: честь, суспільство, відбір, етика, чесність, цілісність, дволикість, брехливість.

Темі честі так чи інакше піднімали багато видатних філософів. Тим не менш, детальній розробки цієї проблеми присвятили роботи лише деякі дослідники. Вивчення робіт що стосуються честі, робить очевидним той факт, що честь не отримала однозначного чіткого визначення і опису. У той же час, дослідження проблем честі продовжує залишатися актуальним, тому що може сприяти відродженню етичності, корпоративності, почуття національної гідності, формуванню сучасної державної еліти та її ефективній взаємодії з народом на основі почуття честі, обов'язку і національної гордості. Результати даного дослідження можуть зробити більш наповненими теоретичні курси з філософської антропології та культурології.

Серед останніх спеціалізованих досліджень на тему честі слід відзначити роботи М.Оссовської [14], яка розглядала феномен честі з точки зору метастіки, психології та соціології моралі як вищу цінність в ієрархії цінностей аристократів. У той же час, Й.Хейзінга, вважає, що честь являє собою лише спрагу слави що тягне загибель людей, у якій мало спільного з етикою, і якої схильні ідеалізувати, невдало намагаючись пояснити суспільну поведінку і розвиток [19]. З іншого боку, Ю.М. Лотман, досліджуючи значення термінів “честь” і

“слава” в світських текстах київського періоду, вказує на їх різне значення [11, с. 111–126], а також розглядає дуель як інститут корпоративної честі. Лотман вважає, що “дуель (посидинка) – происходящий по определенным правилам парный бой, имеющий целью восстановление чести, снятие с обиженного позорного пятна, нанесенного оскорблением. Таким образом, роль дуэли – социально-знаковая” [10, с. 222]. Таким чином, Лотман вважає, що честь – є конструктивною індивідуальною та соціальною оцінкою поведінки людини. Разом з тим, А.А. Гуссіннов [6] відзначає, що ставлення людини до своїх дій з точки зору честі не є вищою формою прояву свідомості і моральності мотивів.

Річард Нісбетт досліджує соціальні корені цього явища і демонструє, що культура честі виникає за трьох умов: 1) відсутність ресурсів, 2) де благо крадіжки та злочину переважає ризики, і 3) відсутність достатнього правоохоронного впливу (наприклад, в географічно віддалених регіонах). Він відзначає, що історично культура честі існує в місцях, де економічно домінує випас тварин. Тут користь від крадіжки тварин з інших стад порівняно висока по відношенню до ризику. Однак культура честі може з'явитися і в таких місцях, як трущоби сучасних міст. Тут також існують три названих умови: Брак ресурсів (злидні); відносно висока прибутковість злочинності в порівнянні з альтернативами; а також слабка або корумпована діяльність правоохоронних органів [21]. Дослідження Р.Нісбетт виходить з посилки, що честь є фактором психологічного пристосування людини до умов соціального середовища. Френсіс Фукуяма демонструє, що поняття честі є основою соціальних відносин і однією з основних рушійних сил людини і суспільства, визначаючи культуру честі як джерело громадянських чеснот і соціальних проблем. Проводячи аналіз соціальних перетворень в історії, Фукуяма приходять до висновку, що прагнення вигнати почуття честі, або ігнорувати його в прагненні побудувати ідеальне суспільство, призводить до соціальної та індивідуальної незадоволеності й дисгармонії [17].

Неоднозначність і суперечливість трактувань поняття честі свідчить про те, що проблема честі потребує подальших досліджень. З точки зору автора, метаантропологічний, а, отже, комплексний розгляд проблеми честі здатний дати більш змістовне уявлення про досліджуваний об'єкт, дозволить заглянути в саму суть духовних витоків цього явища, здатний зробити його більш об'ємним і змістовним. Для вирішення проблеми багатокомпонентності феномена честі, дана стаття ставить своєю метою провести аналіз феномена честі як чинника формування різних якостей в тих чи інших соціальних середовищах. Для цілей дослідження використовуються історико-компаративний метод, а також метаантропологічний аналіз.

Культура честі, що формується і задається військовою елітою, військовою аристократією, задавала особливі правила внутрішніх відносин, а разом з цим, особливу систему внутрішнього відбору. Ця середовище внутрішнього відбору була найважливішим інструментом, що дозволяв людям з певними якостями рухатися вгору по сходах соціальної ієрархії, а людям з протилежними якостями опускатися вниз аристократичного суспільства, часом навіть вибуваючи з кола

аристократів, або гинучи, або опиняючись в нижньому суспільстві, класі рабів чи іншому підпорядкованому класі.

Так як світ честі породжувався в середовищі постійно воюючих людей, то в світі честі, перш за все, культивувалися якості необхідні військовій еліті для ведення бою і управління бойовими діями. І велика частина цих якостей лежала в області вищої нервової діяльності. Військовому аристократу, перш за все, необхідно було швидке мислення для виживання в бою, а також висока координація, витривалість і сила. Все це вимагало строгої організації мозку: узгодженості нервових стимулів, яка забезпечувала несуперечливість стимулів мозку і, в свою чергу, забезпечувалася високим ступенем централізації нервових стимулів і самої системи мозку. Подібна організація мозку забезпечувала не тільки високу координацію, силу і витривалість, але і розосередженість сприйняття, оксантичність і медитативність. Ці якості разом породжували здатність до несуперечливого мислення, яке реалізовувалося в блискучу тактику і стратегію ведення бою, й пізніше стало витоком наукового мислення [2]. Непрямим доказом цього може слугувати те, що основи науки зароджувалися в арабському світі (в середовищі військових кочівників), а також в середовищі давньогрецьких полісів, що складаються з постійно воюючих людей [7, с. 368–370]. Аристократами в ході історії ставали люди не тільки швидкі і точні, але ті з бійців, хто володів певною неприязністю до життя, зневагою до життя. Це люди, для яких життя на межі смерті і екзистенціальний стан був нормою. Вочевидь саме ця екзистенціальність і проникнення в сутність життя і смерті народила великих пророків, таких як Будда і Пророк Мохаммед із середовища аристократів і військових еліт [15; 18].

Неприязність, властива військовим аристократам, є джерелом таких рис як відношення до життя як до жертви, здатність жертвувати своїми інтересами і навіть собою заради збереження своєї честі, і честі групи до якої належить аристократ: честі сім'ї, роду, військового підрозділу, етносу, держави. Зрештою, присвячення свого життя порятунку людства, властиве великим пророкам і святым, є також аристократичною рисою. Нехтування смертю і неприязність до життя породили особливу аристократичну неприязність до речей, безкорисність і навіть певну аскетичність. Військові походи це періоди тривалих позбавлень. Переносити ці позбавлення зберігаючи силу духу, могли люди лише що володіють певною мірою аскетичності. В “Герої нашого часу” ми бачимо, як Печорин в оповіданні “Тамань”, подорожує маючи при собі лише шаблю, і спить на лавці [9]. Ймовірно, середньостатистичний міщанин не міг би комфортно почувати себе в таких умовах, але Лермонтов, ні слова не говорить про перажиті Печориним незручності. Певним доказом аскетичності військових є численні приклади утворення чернечьких військових орденів, які були підпорядковані суворій аскезі [1].

Завдяки властивості внутрішньої цілісності, світ честі став причиною виникнення етики, чесності, волі. Аналізуючи причини, з яких люди, яким вигідно зберегти, поведуться чесно, – ми необхідно доходимо висновку, що єдина справжня причина такої поведінки, це

прагнення зберегти внутрішню цілісність, внутрішню несуперечливість. При цьому, аристократи не відчувають страх перед богом, так як взагалі не відчувають страху і прив'язаності до життя. Часом їх спосіб продемонструвати свою вдачу – це бравада зневаги до смерті. Отже, аристократичні особистості залишаються чесними лише з прагнення зберегти внутрішню несуперечливість, яка служить джерелом їх єдиної цінності – сили духу. Цей шлях збереження сили духу, слід називати духовним шляхом, яким слідували аристократи, своєрідною аристократичною релігією. Це духовний шлях позбавлений персоніфікованого бога, подібно буддизму або даосизму. Для Заходу це мабуть, єдиний приклад духовного шляху зародженого спонтанно, автономно, що не прийшов зі Сходу. Як в будь-якій іншій релігії, або духовному шляху, духовність аристократів мала цінності, які були вище цінності життя. Цією цінністю була честь – особливий внутрішній стан цілісності, який був джерелом особливої сили духу аристократів. Слід у зв'язку з цим відзначити, що як тільки аристократи втрачали зв'язок зі своєю духовністю, вони втрачали свою особливу захищеність і силу духу, припиняючи бути аристократами за духом, а потім і в соціальному вимірі. Втрата духовного шляху честі пов'язана, як правило, з двома основними факторами: припиненням ведення військових дій (послабленням випробувань пов'язаних з міцністю духу), і підпорядкуванням аристократів релігіям рабів, до яких Гегель відносив також і християнство [4]. Прикладом такої втрати особливої захищеності і сили духу, може слугити зникнення російської аристократії, пов'язаної з її ледарством і християнізацією [8].

За деякими своїми рисами духовний шлях аристократів дійсно нагадує буддизм і даосизм. Як і в даосизмі, це індивідуальний шлях набуття сили духу. Фактично це персональна релігія, яка не вимагає посередників між людиною і богом. З іншого боку, так само як буддизм, духовний шлях честі не вимагає поклоніння богу, і не визнає персоніфікованого бога, в зв'язку з чим, буддизм часом називають атеїстичною релігією [12]. Це порівняння можна застосувати і до духовного шляху честі.

Духовний шлях честі, або іншими словами, релігія аристократів демонструє схильність до спонтанного зародження в умовах граничного буття, і, незважаючи на прояв надзвичайної стійкості, яку зазначав Шопенгауер [20, с. 430–431], періодам занепаду при переході в світ буденного буття. Однією з причин деградації світу честі можна вважати те, що духовний шлях честі до теперішнього періоду не має письмових джерел, писань, які були б залишені завдяки провидінню, таких як Трипитака в буддизмі, Коран в ісламі або християнська Біблія. Численні кодекси честі, включаючи Бусідо і середньовічні лицарські кодекси, які не простежуючи зв'язок честі з силою духу, духовним явищами і природою універсуму, не можуть слугити витоками духовного шляху честі як релігійного явища.

Таким чином, саме відношення до внутрішньої несуперечності, як до найвищої цінності, родило релігію честі. Релігія честі черпала силу духу з внутрішнього джерела кожної людини, а саме, індивідуальній цілісності. Разом з безстрашністю і аскетичністю; що породжується духовним шляхом честі,

ця духовність послужила основою самодостатності особистості і одночасно, основою для екзистенціального зв'язку з природою універсуму [3].

Шлях честі, створюючи основу для особистої самодостатності, створював також основу для глибокої внутрішньої чесності, етикету і етики. Це забезпечувало формування особливого внутрішнього стержня, міцної основи людської духовності та самодостатності. Характер, створений середовищем честі володів двома важливими відмінними рисами: людина честі не дозволяла себе принижувати, але в той же час, вона ставиться з повагою до внутрішньої цілісності іншої людини. Тому люди, які сповідують духовний шлях честі не ведуть себе нахабно, не прагнуть подавити іншого, дискримінувати і принизити іншу людину. Т.Гоббс зазначав, що “Великодушність, щедрість, надія, мужність, самовпевненість – щось почесне, бо вони мають своїм джерелом свідомість сили; малодушність, скнарність, боязкість, несповненість в собі – щось ганебне” [5, с. 70]. Подібне ставлення служить основою глибокої поваги, яку відчувають один до одного навіть воюючі між собою люди честі. Саме тому люди честі можуть надавати почесні військовим ворогам, з повагою ставитися до полонених, які проявили відвагу в бою, тим самим засвідивши своє ставлення до світу честі, і свою внутрішню самодостатність.

Взаємна повага і внутрішня цілісність в світі честі породили також кілька явищ які ми відносимо до стичних категорій. Слід зазначити, що поняття честі пов'язано лексично з поняттям чесності. Чесність, як похідна честі є наслідком внутрішнього стану несуперечності, цілісності, і проявляється у прагненні зберегти внутрішню цілісність в поведінці й мові. Таким чином, істинна чесність, на відміну від чесності заради вигоди, або чесності від страху перед богом, нерозривно пов'язана з духовним шляхом честі, є його наслідком. Світ честі також є середовищем народження етикету. Етикет виникає в світі честі як реалізація взаємної поваги між людьми честі, завдяки прагненню зберегти внутрішню самоповагу і внутрішню цілісність інших членів суспільства честі. Це мало особливе значення в світі військових аристократів, так як етикет слугував підтриманню внутрішньої цілісності, а, отже, високої сили духу еліти військового співтовариства. Крім того, етикет дозволяв уникати постійних збройних конфліктів між аристократами, які завжди могли призвести до загибелі кожного з ворогуючих. Конфлікти між аристократами також знижували боездатність військових підрозділів і держави в цілому. Показово те, що етикет лексично пов'язаний з етикою. Етика є зведенням правил несуперечливої поведінки, аналогічно етикету, але для більш широкого кола людей, що виходить за рамки вузької аристократичної спільноти. Але за аналогією з етикетом, причиною етики є прагнення зберегти цілісність внутрішнього світу людини і несуперечливість суспільного устрою.

Завдяки перерахованим вище характеристикам, світ честі створював особливе середовище, яке справляло відбір людей за певними якостями. Вгору піднімалися ті, хто володів безкорисливістю, зневагою до життя і внутрішньою цілісністю, чесністю і честю. Вниз опускалися ті, хто володів брехливістю, нецільністю, жадібністю і страхом. Саме завдяки такому типу

відбору, серед створювана миром честі піднімала вгору суспільства істинних лідерів, людей самодостатніх, високостічних і несприв'язаних, таких як Будда і Пророк Мохаммед опускаючи до підніжжя суспільства тих, чий страх і жадібність не дозволяли бачити далі власних егоїстичних інтересів.

В періоди набігів кочівників, в осілих племенах виживають особи, які не чинять прямого силового опору, ті, хто більш пристосований до підкорення. Існування ранньої взаємодії військових та невійськових співтовариств також пов'язане з виникненням відносин близьких до рабства і рабовласництва. В таких умовах рабами торгували і обмінювалися. Необхідність підкорятися і періодична зміна власників, приводила до того, що найбільш успішно виживали ті з рабів, хто мав здатність до лицедійства, а отже, поєднанню різних і часом суперечливих моделей поведінки і світогляду в межах однієї сутності, однією психіки. Подібний відбір виділяє і закріплює найбільш рекомбінативний і нецільний інтелект. В даному випадку цілісність є недоліком, який може призвести до загибелі людини, або до погіршення умов її життя. У подібних умовах, в середовищі вивертких і хитрих людей, людина цільна вважається простаком, і незмінно рухається вниз по соціальній ієрархії підпорядкованої спільноти.

Крім того, в підлеглому співтоваристві виживають люди, які здатні пильнувати свої егоїстичні інтереси. Власне, лицедійство, хитрість і спритність потрібні цим людям для того, щоб зберегти своє життя, що спричиняє відбір людей що насамперед цінують своє життя, людей егоїстичних і корисливих. Таким чином, взаємодія військових і невійськових стносів задає нову систему відбору в поневоленому співтоваристві. І ця система відбору формує і закріплює якості прямо протилежні тим, які формуються і цінуються у верхньому співтоваристві. Завдяки чому нижнє співтовариство утворює антисуспільство суспільству честі, і систему цінностей прямо протилежну системі цінностей духовного шляху честі. Саме тому, світ протилежний світу честі сформував свої релігії і релігійні практики, які Гегель і Ніцше називали рабськими [4; 13]. Виникнення рабських релігій пов'язано з деякою особливістю устрою цільної та суперечливої організації мозку. Нецільний мозок має внутрішні суперечливості, що позбавляє його носія не тільки сили і точності проявів, а й резистентності, здатності протистояти зовнішньому чужорідному впливу. Завдяки цьому, дані люди схильні піддаватися гіпнозу та іншим видам вербального та невербального впливу, в тому числі магічному впливу. Саме тому, осілі спільноти розвивають магічні практики з метою реалізації своїх жадань, егоїстичних устремлень і боротьби зі страхом. Так виникає анімізм, багато рис якого були успадковані більш розвиненими релігіями рабів. Зв'язок між анімізмом і християнством простежується в роботах Е.Тайлора: "...собранные им обильные факты и прослеженные на их основе линии преемственной связи христианства с анимистическими верованиями дикарей нанесли и продолжают наносить немалый ущерб христианскому вероучению" [16, с. 15].

Система відбору в нижньому співтоваристві створює середовище брехні, яке піднімало вгору по ієрархічних сходах соціального становища найбільш хитрих, лука-

вих та брехливих, людей які добре володіють лицедійством, і одночасно володіють розвинутою корисливістю, егоїстичністю та страхом. Вниз ієрархічної системи підпорядкованої спільноти потрапляли найбільш цілісні і чесні, які оцінювалися нижнім співтовариством як простаки або люди недостатньо розумні. Якості формовані таким типом відбору створюють людей, що не володіють внутрішнім стичним стержнем, твердою внутрішньою основою, на яку можна було б спертися в ділових або особистих відносинах. Такі люди здатні легко підкорятися, навмисно принижуючи себе і свою гідність, і в той же час, творити свавілля, отримуючи можливість влади над іншою людиною. В останньому випадку, подібний тип особистості реалізує свій садомазохистський комплекс, плеканий в результаті необхідності принижувати себе в інших ситуаціях. Компенсаторний садизм реалізується в нестримній і безглуздій жорстокості і самодревстві по відношенню до підлеглих, або людей, що потрапили в залежність від подібної людини.

Сумним наслідком подібної системи відбору в нижньому суспільстві є те, що знищення духовного шляху честі, зникнення культури честі та провідної ролі людей, що володіють вродженим аристократизмом (будь то вчені, військові або державні діячі), підносить цінності нижчого світу – егоїстичні прагнення, збереження власного життя і задоволення жадібності, які стають загальними, всепоглинаючими. Разом з іншими цінностями, загальним стає відповідний відбір, який підіймає вгору по соціальних сходах людей безпринципних та які керуються сумнівними цілями. Завдяки цьому відбору суспільство і людство в цілому, отримує лідерів, які керуються вузькоєгоїстичними інтересами, досконалими лицедіями, що живляться страхами і пожадливістю. Так як ні сутність таких людей, ні їх мовок не є цілісними, світ залишається без істинних лідерів, без цілісності, бачення, розуміння природи універсуму та духовного шляху.

Поступове зникнення аристократії і духовного шляху честі, а також чисельне зростання підпорядкованих верств населення та розширення політичних процесів поступово збільшує можливість введення в оману і брехні. Цей процес також звеличує цінність пасивного споживання і людського життя в ранг абсолютних цінностей. Обидва ці фактори активізують процес відбору за принципом брехливості та лукавства, ставлячи в основу управління цивілізаційними процесами не цілісних, просвітлених і внутрішньо вільних людей, які розуміють цілісність природи універсуму, а людей рухомих страхом і пожадливістю, людей які не здатні за цими шорами розглянути безвихідність шляху по якому вони йдуть і ведуть за собою людську цивілізацію.

Дослідження впливу фактора честі на соціальні процеси, приводить до висновку про те, що культура честі створювала особливе середовище, яке справляло відбір людей за певними якостями. Вгору піднімалися люди, які відрізнялися безкорисливістю, зневагою до життя і внутрішньою цілісністю, чесністю та честю. Культура честі понижувала соціальний рівень тих людей, які відрізнялися брехливістю, нецільністю, жадібністю та страхом. Саме завдяки такому типу відбору, серед створювана миром честі формувала істинних лідерів, людей самодостатніх, високостічних та несприв'язаних,

опускаючи до підніжжя суспільства тих, хто не міг бачити далі власних егоїстичних інтересів. Відбір же в нижчому суспільстві залишав тих, що найбільш швидко пристосовуються і підкоряються, розвиваючи дволикість та лицедійство. Це породжує нецільність та безвольність особистості, ґрунт для гіпнозу та невербального впливу. Такий відбір піднімав вгору брехливих та егоїстичних, вниз опускалися цільні та прямолінійні натурі. Формується відбір протилежний світу честі, і суспільство з цінностями, протилежними світу честі. Створюваний таким чином соціум виявляється без стратегічного бачення і цілей. Поширення подібного типу відбору на весь людський соціум призводить до безцільності цивілізаційних процесів.

Список використаних джерел

1. Акунов В.В. История военно-монашеских орденов Европы. – Москва: Veche, 2012. – 468 с.
2. Войнов О.В. Зв'язок феномена честі з цільністю і централізованістю мислення // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Васькевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 73 (№ 6). – С. 190–192.
3. Войнов О.В. Метаантропологічний аналіз феномену честі // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Васькевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 72 (№ 5). – С. 438–442.
4. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. Перевод с немецкого Г.Г. Шпета. – М.: Наука, 2000. – 495 с.
5. Гоббс Т. Левифан, или Материя. форма и власть государства церковного и гражданского // Гоббс Т. Сочинения: в 2 т. М.: Мысль, 1991. – Т.2. – 731 с.
6. Гусейнов А.А. Введение в этику. М.: Изд-во Московского университета, 1988. – 208 с.
7. История Древней Греции: Учеб. / Ю.В. Андреев, Г.А. Косиленко, В.И. Кузицин, Л.П. Маринович; Под ред. В.И. Кузицина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. Шк., 2005. – 399 с.: ил., карты.
8. История России XX - начала XXI века / А.С. Барсенков, А.И. Вдовин, С.В. Воронкова; под ред. Л.В. Милова. – М.: Эксмо, 2006. – 960 с.
9. Лермонтов М.Ю. Герой нашего времени. – М.: Художественная литература, 1969. – 175 с.
10. Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре. – СПб., 1994. – 561 с.
11. Лотман Ю.М. Избранные статьи. В 3-х т. – Таллинн, 1992. – Т. II. – 478 с.
12. Малерб М. Религии человечества. – М.; СПб.: Рудомино, Университетская книга, 1997. – 600 с.
13. Ницше Ф. Соч. в двух томах. – М., 1990. – Т.2. – 832 с. / Ницше Ф. К генеалогии морали. Соч. в 2 т. – М., 1990. – Т.2. – С. 379–404.
14. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. Исследования по истории морали. – М.: Прогресс, 1987. – 528 с.
15. Панова В.Ф., Вахтин Ю.Б. Пророк Мухаммед. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 576 с.
16. Тайлор Э.Б. Первобытная культура: Пер. с англ. Д.Корончевского. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
17. Фукуяма Ф. Концы истории и последний человек. Пер. с англ. М.Б. Левина. – М.: АСТ, 2004. – 592 с.
18. Хап Т.Н. Древний Путь. Белье облака: В 2 т. Пер. с англ. З.Цендебала, А.Гиршона. – М.: Терра, 1997. – Т.1: Кн.1, 2. – 336 с.
19. Хэйзинга Й. Осень средневековья. – М.: Прогресс, 1995. – 416 с.
20. Шопенгауэр А. Две основные проблемы этики: Афоризмы житейской мудрости. – Мн.: Попурри, 1997. – 592 с.
21. Nisbett R.E., Cohen D. Culture of Honor: The Psychology of Violence in the South. – Westview, 1996. – 144 p.

References

1. Akunov V.V. Istoriya voenno-monasheskikh ordenov Evropyi. – Moskva: Veche, 2012. – 468 s.
2. Voynov O.V. Zv'yazok fenomena chesti z tsilnistyu i tsentralizovanistyu mislennya // Gileya: naukoviy visnik. Zbirnik naukovih prats / Gol. red. V.M. Vashkevich. – K.: VIR UAN, 2013. –

Vip.73 (№ 6). – S. 190–192.

3. Voynov O.V. Metaantropologichniy analiz fenomenu chesti // Gileya: naukoviy visnik. Zbirnik naukovih prats / Gol. red. V.M. Vashkevich. – K.: VIR UAN, 2013. – Vip.72 (№ 5). – S. 438–442.

4. Gegel G.V.F. Fenomenologiya duha. Percevod s nemetskogo G.G. Shpeta. – M.: Nauka, 2000. – 495 s.

5. Gobbs T. Levifan, ili Materiya, forma i vlast gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo // Gobbs T. Sochineniya: V 2 t. – M.: Myisl, 1991. – T. 2. – 731 s.

6. Guseynov A.A. Vvedenie v etiku. – M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1988. – 208 s.

7. Istoriya Drevney Gretsii: Ucheb. / Yu.V. Andreev, G.A. Koshelenko, V.I. Kuzischin, L.P. Marinovich; Pod red. V.I. Kuzischina. – 3-e izd., pererab. i dop. – M.: Vyssh. Shk., 2005. – 399 s.: il., kartyi.

8. Istoriya Rossii XX – nachala XXI veka / A.S. Barsenkov, A.I. Vdovin, S.V. Voronkova; pod red. L.V. Milova. – M.: Eksmo, 2006. – 960 s.

9. Lermontov M.Yu. Geroi nashogo vremeni. – M.: Hudozhestvennaya literatura, 1969. – 175 s.

10. Lotman Yu.M. Besedy o russkoy kul'ture. – SPb., 1994. – 561 s.

11. Lotman Yu.M. Izbrannyye stati. V 3-h t. – Tallinn, 1992. – T. II. – 478 s.

12. Malerb M. Religii chelovechestva. – M.; SPb.: Rudomino, Universitetskaya kniga, 1997. – 600 s.

13. Nitsche F. Soch. v dvuh tomah. – M., 1990. – T. 2. – 832 s. / Nitsche F. K genealogii morali. Soch. v 2 t. – M., 1990. – T. 2. – S. 379–404.

14. Ossovskaya M. Ryitsar i burzhua. Issledovaniya po istorii morali. – M.: Progress, 1987. – 528 s.

15. Panova V.F., Vahtin Yu.B. Prorok Muhammed. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1997. – 576 s.

16. Taylor E.B. Pervobytnaya kul'tura: Per. s angl. D.Koropchevskogo. M.: Politizdat, 1989. – 573 s.

17. Fukuyama F. Konets istorii i posledniy chelovek. Per. s angl. M.B. Levina. – M.: AST, 2004. – 592 s.

18. Han T.N. Drevniy Put. Belye oblaka: V 2 t. Per. s angl. Z.Tsendebala, A.Girshona. – M.: Terra, 1997. – T. 1: Kn.1, 2. – 336 s.

19. Hyuozinga Y. Osen srednevekovya. – M.: Progress, 1995. – 416 s.

20. Shopenhauer A. Dve osnovnyie problemyi etiki: Aforizmyi zhiteyskoy mudrosti. – Mn.: Popurri, 1997. – 592 s.

21. Nisbett R.E., Cohen D. Culture of Honor: The Psychology of Violence in the South. – Westview, 1996. – 144 p.

Voynov A. V., competitor of department of philosophical anthropology, Kyiv National Pedagogical University of Dragomanov (Ukraine, Kiev), al voynov@yandex.ru

The influence of the phenomenon of honor in shaping the nature of social environments

Theme of honor touched by many researchers, but detailed development the problem devoted the work only a few. Honor has not received a clear definition and description. Study of the problem continues to be important, because it can promote the revival of ethics, corporate, national dignity. The aim of the article is to analyze the phenomenon of honor as a factor in the formation of the different qualities of social environments. Used historical comparative method, and the meta-anthropological analysis. The early formation of the state leads to a separation of society on the community gentlemen who professed culture of honor, and a subordinate community that professed the opposite culture of honor. World of honor was the cause of internal integrity, etiquette and ethics. Culture of honor create environment which raised up true leaders, self-sufficient, highly ethical and independent people. Selection in the lowest society led to the development of falsity and duplicity. Wide dissemination this type of selection leads to a dead end of civilization processes.

Keywords: honor, society, selection, ethics, honesty, integrity, duplicity, deceit.

Voynov A. V., соискатель кафедры философской антропологии, Киевский национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), al voynov@yandex.ru

Влияние феномена честы на формирование характера социальных сред

Тему честы затрагивали многие исследователи, но детальной разработкой проблемы посвящали работы лишь некоторые. Честы не получила однозначного определения и описания. Исследование проблемы продолжает оставаться актуальным, так как может способствовать возрождению этичности, корпоративности, чувства национального достоинства. Целью статьи является анализ феномена честы как фактора формирования различных качеств социальных сред. Используются историко-компаративный метод, а также метаантропологический анализ. Период раннего формирования

государства приводит к разделению социума на сообщество господ, которое исповедовало культуру чести, и подчиненное сообщество, которое исповедовало культуру противоположную чести. Мир чести стал причиной возникновения внутренней цельности, этикета и этики. Культура чести создавала среду, которая поднимала вверх истинных лидеров, людей самодостаточных, высокоэтичных и непривязанных. Отбор в низшем обществе приводит к развитию лживости и двуличия. Широкое распространение подобного типа отбора ведет к туловищности цивилизационных процессов.

Ключевые слова: честь, общество, отбор, этика, честность, цельность, двуличие, лживость.

* * *

УДК 316.277:316.64

Волковинська В. О.
кандидат філософських наук, науковий співробітник,
Фонд Президентів України Національної бібліотеки
України ім. В. І. Вернадського
(Україна, Київ), Veronika-einai@rambler.ru

ПУБЛІЧНЕ І ПРИВАТНЕ У ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОМУ ПОШУКУ СМИСЛУ СОЦІАЛЬНОСТІ

У контексті феноменологічного дослідження соціального необхідно поставити питання про такі структури сприйняття індивідом реальності, що визначають соціальну взаємодію на відміну від взаємодії приватної, особистісної. У статті розглядаються публічність та приватність у контексті феноменологічного пошуку смислу соціального. Публічне і приватне пропонується розуміти як настанови індивіда у сприйнятті реальності. Заміщення публічної настанови приватною і є руйнівним для соціальності в цілому.

Ключові слова: публічність, приватність, соціальність, феноменологічна соціологія.

Філософське осмислення дійсності тяжіє до виявлення таких соціальних знань, що функціонують як неясні припущення у повсякденному житті та лягають в основу всього подальшого сприйняття суб'єктами навколишнього світу. Феноменологічна соціологія, започаткована А.Шюцем, описує такі конструкти повсякденного мислення, як ідеалізація "взаємності перспектив", взаємна типізація та самотипізація. Однак, існує ще одне неявне припущення, яке надійно ввійшло до уявленя про соціальну реальність: будь-яка міжлюдська взаємодія є соціальною. Але життя у сучасному суспільстві дедалі більше робить нагальним питання, в чому специфіка власне соціальності. Що робить скупчене проживання людей – суспільством? Адаже тези Ж.Бодрієра про "смерть соціального", З.Баумана про "індивідуалізацію суспільства", Р.Сеннета про "інадіння публічної людини" свідчать про певний брак соціального та роблять актуальним запитання: що таке власне соціальність і чому її не вистачає у сучасному світі? Та й повсякденний досвід часто говорить про переважання особистісних мотивів у поведінці учасників ситуацій, які повинні цілковито регулюватись соціальними ролями індивідів (у професійних стосунках, у громадському транспорті тощо). У контексті феноменологічного дослідження соціального необхідно поставити питання про окреслення таких структур сприйняття індивідом реальності, які визначають соціальну взаємодію на відміну від взаємодії приватної, особистісної.

Публічне та приватне у контексті політичного дискурсу досліджували Х.Арендт, Ю.Хабермас, Дж.Дьюї, Р.Сеннет, Ю.А. Красін, М.І. Зейдель, Л.Г. Фишман, Т.В. Черепанова, В.В. Скобелева, Р.В. Жолудь, О.В. Ходус. Цим поняттям не надавалось значення визначальних для опису соціальності як такої. Першочер-

говим завданням даної роботи є розкриття публічного та приватного у контексті феноменологічного пошуку смислу соціального.

Феноменологічно орієнтована соціальна філософія спрямована на розгляд та опис "механізмів", способів формування соціальної реальності для індивіда через конститутивну діяльність його свідомості. Хоча А.Шюц і не вповні визнавав цінність процедури феноменологічної редукції, сутність його досліджень із цієї процедури узагальнюється: він прагне описати ті структури, що існують в життєвому світі людини, сприймаються як такі, що існують самі собою, незалежно від суб'єкта, а насправді є мисленнєвими конструктами і дослідником розглядаються безвідносно до оточуючої суб'єкта дійсності. "Так звані конкретні факти буденного сприйняття, – вказує А.Шюц, – не такі конкретні, якими нам здаються. Вони вже містять абстракції високої складності" [9, с. 7]. Тут з'являється можливість дослідити умови та підстави сприйняття світу саме таким, яким ми його бачимо, та розкрити вплив цих підстав на формування соціальної реальності в досвіді індивіда. Таке дослідження припускає дистанціювання від тверджень про самостійне існування соціальної реальності та спрямування уваги на процедури організації окремих актів сприйняття реальності у цілісне уявлення про неї.

Одна із головних тем феноменологічного дослідження соціальності у А.Шюца – це структурні елементи комунікації. Міжособистісна комунікація можлива тільки на основі "ти-орієнтації", тобто усвідомлення існування поряд зі мною Іншого. Взаємна "ти-орієнтація" – "ми-відношення" – є основою будь-якої безпосередньої комунікації та полягає у взаємному усвідомленні суб'єктами присутності в одному проміжку часу та простору. Коли ж мова йде вже про соціальну взаємодію, А.Шюц додає до описаних структур вимогу конкретизації постаті Іншого. Так, "ти-орієнтація" "полягає в простому усвідомленні існування того, що переді мною стоїть супутник; і що це не передбачає з необхідністю осягнення специфічних рис цього супутника. Проте в конкретному соціальному відношенні мається на увазі саме це" [8, с. 122]. Соціальний характер взаємодії між людьми визначається також успішністю функціонування припущень та очікувань стосовно одне одного: "Соціальне відношення між сучасниками полягає в суб'єктивній вірогідності, що взаємно приписані типізуючі схеми (і відповідні очікування) будуть використані партнерами однаковою мірою" [8, с. 151–152]. У межах створеної А.Шюцем феноменологічної соціології розглядаються структури типізації, взаємності перспектив, тобто загальних "механізмів" сприйняття Іншого як вже присутнього у моєму життєвому світі. Але таке дослідження не використовує можливості вповні описати соціальність як феномен, оскільки не звертається до розрізнення взаємодії людей поза і в контексті соціального, а приймає будь-яку взаємодію як соціальну.

Проблема соціального характеру взаємодії індивідів важлива не тільки в теоретичному, а й в методологічному зрізі. Адаже припущення притаманності соціального характеру будь-якій такій взаємодії є частиною нерелексивного уявлення про

існування соціальності "само собою". Феноменологічна соціологія заснована на методології епохи від суджень про існування, в тому числі і судження (чи радше припущення) про існування соціального "просто так", у зовнішньому стосовно нас світі, поза конститутивною діяльністю індивідів. Тому повинна бути переглянута впевненість у тому, що нам відома сутність соціальності й те, коли і за яких умов взаємодія між людьми має соціальний характер, або коли і як вона сприймається як така, що має соціальний характер.

Питання полягає у тому, чи достатньо нам простої (а не якоїсь спеціалізованої, особливої) присутності Іншого для того, щоб говорити про існування для нас і навколо нас соціальності? Дійсно, хіба факт співжиття людей не означає створення поля соціальності між ними? Це питання є ключовим питанням сучасної соціальної філософії. Можна відповісти на нього ствердно і отримати готове поле дослідження. Однак, принаймні для феноменологічної соціології неприпустимо починати із якогось "готового" поля дослідження, що нескритично сприймається у межах природної настанови. Та й сам досвід схиляє нас до того, щоб ще раз запитати про соціальність. Адаже зустріч з Іншим відбувається повсякчасно, а усвідомлення цього Іншого як "рівнозначного мені члена суспільства" – ні. Прояви невихованості, порушення відносин, наприклад, покупець–продавець, непрофесійне ставлення до колеги чи підлеглих дуже часто є свідченням особистісного ставлення індивідів до інших в той час, як нічого особистісного у самих ситуаціях немає. Це й показує, що соціального відношення не виникає. А значить – немає і досвіду соціального. У сучасному дискурсі ми отримуємо альтернативу: або розуміти соціальне то-тожним факту співжиття (ми-відношення, зустрічі між індивідами), не розуміти під ним нічого понад цього факту, або все ж таки припускати існування особливого соціального досвіду, соціальних зв'язків, які існують, існували чи тільки повинні існувати.

Відмінність між названими розуміннями соціального фіксується у тлумаченні понять "публічне" та "приватне". Зазвичай під поняттям публічної сфери розуміють специфічне "місце" пересхрещення приватних мотивів та формування колективних інтересів, діяльності людей, спрямованої на розвиток суспільства в цілому. "Іншими словами, це, – резюмує Ю.Красін, – арена, форум публічного дискурсу з приводу соціально-політичних проблем життя та розвитку суспільства" [4]. Приватне ж стосується особистого життя індивіда, тієї області, у якій він може діяти автономно, не керуючись суспільними мотивами чи інтересами соціальних груп.

Публічне розглядається як допоміжне поняття у політичному дискурсі та дослідницькому концепту громадянського суспільства, коли необхідно підкреслити доступність для громадян спостереження певного суспільного процесу чи участі у ньому. Таке розуміння опозиції публічне/приватне підкріплене працями Х.Арендт та Ю.Хабермаса. Х.Арендт під публічним розуміє "все що є перед загальністю для всякого видно і гласно" [1, с. 66] і "самий світ, наскільки він у нас спільний і як такий відрізняється від усього, що нам приватно належить" [1, с. 69]. Публічне визначається як єдність відкритості та спільності на противагу конфіденційності приватної власності. Часто ці поняття

розташовують у такому ланцюжку: державне – публічне – приватне. Відповідно, публічне виявляється *простором між контролем та свободою*, що повинен залишатись нейтральним для формування суспільно значущих дій індивідів. Поняття публічного виступає у політичному контексті та дозволяє описувати, наприклад, такі явища нещодавнього радянського минулого: "Претензії держави на тотальний контроль над усіма сферами суспільного життя призвели до того, що приватна сфера включала в себе те, що було витіснено з публічної через її ідеологізацію" [3, с. 81]. Наблюдення значення поняття "публічне" до сфери обговорення колективних інтересів призводить до розуміння його як 1) результату діяльності "великої" кількості людей; 2) сфери, що відрізняється вільним доступом для багатьох, якщо не всіх (на відміну від однаково закритих державної та приватної сфер), та явним комунікативним характером; 3) сфери, куди люди "виходять" із власних приватних територій (власного внутрішнього світу, сім'ї, оселі); 4) сфери, в середині якої утримуються тільки "суспільно значущі" дії індивідів.

Так, коли Дж.Дьюї піддає критиці такі уявлення щодо пункту 1, він підкреслює, що публічний характер взаємодія отримує через її здатність впливати на долі багатьох людей: "якщо виявляється, що наслідки розмови виходять за межі безпосереднього спілкування і зачіпають інтереси багатьох інших людей, дія набуває публічного характеру" [2, с. 14]. Таким чином, він уникає отождоження приватного та індивідуального та визнає, що індивідуальна дія може мати публічний характер. Щоправда, публічність тлумачиться у дусі розуміння соціальності як того, що притаманне саме скупченню людей, адже так чи інакше вводиться кількісний показник. У даному випадку – це не кількість взаємодіючих індивідів, а кількість тих, чие життя змінилось через цю взаємодію. Тобто, публічне в будь-якому випадку повинно залучати багатьох людей. Власне, заперечувати цю рису немає потреби, однак сприйняття її як однозначної та достатньої призводить до просторового та кількісного розуміння публічного.

Кількісний підхід до розуміння публічного неявно передбачає, що передусім колективна дія або дія, спостережувана колективно, є публічною. Таке уявлення призводить до виключення із публічного практичного всього повсякденного життя пересічного індивіда, адже у ньому існують лише індивідуальні дії, відкриті для спостереження невеликої кількості людей. Просторове розуміння публічного передбачає дію індивіда з місця, яке є відкритим для колективного огляду, тому зближує це поняття із громадською, політичною сферами. Однак, коли йдеться про розподіл на державну, громадську, політичну, публічну, приватну сфери, слід пам'ятати, що вони формуються діяльністю людей, до того ж – не якихось різних людей окремо для кожної сфери, а одних і тих же. Вони не функціонують на зразок просторових областей. Розуміння публічного та приватного як окремих сфер і разом з тим уявлення про спорідненість публічного і колективного (або публічного і політичного, публічного і громадського) призводить до формування уявлення про повну відповідність приватного і повсякденного життя. Індивід же не вирішує, як йому здається, долі суспільства, коли їде на роботу, працює, спілкується з

колегами, заходить до магазину. Між тим, у всіх цих ситуаціях повинні формуватись саме соціальні зв'язки, а не особистісні. Публічне необхідно розуміти не як сферу, що формується передусім скупченням людей чи доступністю спостереження їх дій, а як певний модус існування людини.

В якості прикладу публічної поведінки Р.Сеннет описує дитячу гру. У грі важливе місце займає процес розробки правил для зрівнювання шансів всіх учасників на виграти, незважаючи на їх можливості, вік та вміння. У грі важливо, “щоб було цікаво”, а не якнайшвидше перемогти. “Гра навчає дитину тому, що, коли вона відтерміновує своє бажання миттєвого задоволення і замінює його на інтерес до змісту правил, вона досягає контролю над почуттями та здатності маніпулювати ними” [5, с. 369]. Такій підхід до гри є свідченням відсторонення від еґотистичних інтересів заради створення поля діяльності для всіх учасників. Звичайно, не всі дитячі ігри це демонструють, але модель, описана Р.Сеннетом, допомагає зрозуміти сутність відмінності між приватним і публічним. Кордон між ними проходить через самого індивіда і є межею між його стурбованості собою та здатністю відволікатись від власної особистості під час взаємодії з іншими та її оцінки.

Гра передбачає прийняття певної ролі, яка може бути не тільки не пов'язана з рисами конкретної особистості, але й протилежна їм, – а це провокує відсторонення від себе на користь зосередженості на самій діяльності. Л.Г. Фішман описує відмінність між типами людини сучасної та тієї, що жила в споку існування публічного простору таким чином: “Якщо публічна особистість цінувала якість гри за правилами, “особистість-замість” вже цінувала тільки щирість цієї гри. У результаті новий тип особистості багато в чому виявився набагато більш детермінованим соціальною роллю людини, ніж старий. Він почав ставитися до неї занадто серйозно” [6, с. 413]. Серйозність у ставленні до власної особи призводить тільки до гіпертрофованого уявлення про власне “я” та його вагу. Ось причина сучасного руйнування соціальності: індивід вважає, що його соціальне становище пов'язане із його особистісними якостями. Причини своїх невдач сучасна людина схильна вбачати у нестачі певних особистісних якостей (“я не пробивна”, “я недостатньо товариський” тощо), а не у відсутності соціальних ліфтів. І не випадково поняття “клас” все більше виходить із наукового ужитку: у сучасному суспільстві особистостей “турбота стосовно класового становища, особливо з питання висунення за межі класу, пов'язана із занепокоєнням з приводу адекватності вашої особистості як справжньої і розвиненої. У такій ситуації важко ідентифікувати себе з іншими, що знаходяться в подібному становищі” [5, с. 383]. Адаже їх становище – це справа їх особистостей. Особистісне сприйняття заважає оцінювати іншого як працівника, як споживача, що має права, в решті решт – як рівного мені члена суспільства.

Особистісний підхід до оцінки соціального життя призводить до багатьох наслідків: неспроможності та об'єднань, неадекватної оцінки соціальних явищ та власного соціального становища, постійного “переходу на особистості” у соціальному просторі. Він є причиною і того, що громадська сфера не є об'єктом

зацікавлення більшості, а “консолідує” стають цінності, що стосуються конкретних людських ситуацій та особистої відповідальності за себе, свої близьких” [7, с. 157]. Таким чином формується таке злиття приватного і публічного, що в решті решт призводить до загибелі останнього. Те, що робить міжособистісну взаємодію соціальною, – це настанова самих учасників на перебування у публічній сфері. Лінія демаркації між публічним і приватним насправді проходить тільки у свідомості індивідів, адже тільки вони можуть “переходити” з однієї “сфери” до іншої.

Приватне і публічне не як сфери, а як настанови свідомості розрізняються за присутністю/відсутністю особистісного ставлення до ситуації. Публічна сфера існує тоді, коли індивід виходить за межі “теплого” приватного світу у стосунки з людьми, що не знають його особисто та у комунікації із ним керуються лише взаємним визначенням соціальних ролей. Не слід вважати, що приватна сфера автоматично закінчується враз за закритими дверима приватної оселі та прощанням із сім'єю вранці. У випадку, коли у спілкуванні та взаємодії із незнайомими/неблизькими людьми індивід керується логікою приватних стосунків, він насправді не полишив приватного світу. Ця логіка характеризується наступним чином: перенесення уваги з дій інших на їх особистісні якості (мається на увазі так звана “помилка атрибуції”), оцінка подій та явищ за ознакою “подобається/не подобається”, надмірна зосередженість на власних емоціях та самопрезентації. Саме цю логіку близьких стосунків індивід зазвичай привносять у свою повсякденну діяльність та взаємодію із людьми, що не є власне близькими. І через це таку діяльність вже не можна назвати публічною.

Отже, соціально-феноменологічний підхід до дослідження соціальної реальності дає можливість поставити запитання про самі підвалини сприйняття соціального світу саме як соціального. І якщо погодитись, що соціальність передбачає особливий зв'язок між людьми, не забезпечується простою співприсутністю людей, то правомірним є питання про те, що робить цей зв'язок особливим. Це питання є необхідним у феноменологічній соціальній філософії, адже уявлення про існування соціальності “самої по собі”, про її “автоматичну” появу у будь-якій взаємодії людей є частково неадекватною природної настанови. Логіка особистісних стосунків, що застосовується індивідами у соціально детермінованих ситуаціях деформує соціальну реальність, нівелюючи її соціальний характер. Соціальних відносин власне і не існує у тих ситуаціях, де люди повинні поводитись згідно із соціальними ролями, а поводяться згідно із логікою особистих взаємин.

Поняття “публічне” і “приватне”, розкриті як настанови індивідів відповідно на соціальну чи особистісну поведінку, допомагають позначити відмінність між різними типами міжлюдських взаємодій. Публічним пропонується вважати не те, що є колективним (адже особистісна, приватна поведінка власне є колективною у наш час) чи відкритим для колективного спостереження, а настанову індивіда у сприйнятті реальності. Характеризується вона перенесенням уваги з презентації власної особи на діяльність згідно тим соціальним ролям, які передбачає певна ситуація. При-

ватне ж, відповідно, є настановою індивіда на особистісну взаємодію і може домінувати не тільки у дійсно близьких стосунках, а й у громадській, політичній діяльності. Саме таке заміщення публічної настанови приватною і є руйнівним для соціальності в цілому. Дослідження приватного та публічного як настанов сприйняття та діяльності у соціальній реальності відкриває можливості для відповіді на численні запитання про стан сучасного суспільства, причини “смерті соціального” та “індивідуалізації суспільства”.

Список використаних джерел

1. Арндт Х. Vita activa, или О деятельной жизни / Ханна Арндт; [пер. с нем. и англ. В.В. Библикина; под ред. Д.М. Носова]. СПб. : Алетейя, 2000. – 437 с.
2. Дьюи Д. Общество и его проблемы / Дьюи Джон; [пер. с англ. И.И. Мюрберг, А.В. Толстова, Е.Н. Косиловой]. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 160 с.
3. Зейдель М.І. Публічне та приватне на пострадянському просторі: проблема демаркації / М.І. Зейдель // Грані. – 2014. – № 2 (106). – С. 79–82.
4. Красин Ю. Публичная сфера и публичная политика в российском измерении. [Електронний ресурс] / Ю.Красин. – Режим доступу : <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/03/12/1269113634/1.pdf>. Кр
5. Сеннет Р. Падение публичного человека / Ричард Сеннет; [пер. с англ. О.Исаева, Е.Рудницкая, Вл.Софронов, К.Чухрукідзе]. – М. : “Логос”, 2002. – 424 с.
6. Фішман Л.Г. От распада публичности к новой res publica? / Фішман Л.Г. // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. – 2004. – Вып.5. – С. 413–419.
7. Ходус О.В. От общественного к приватному: актуальные модальности социокультурного бытия / Ходус О.В. // Новая парадигма. – 2014. – Вып. 121. – С. 74–84.
8. Шютт А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Шютт Альфред; [сост. А.Я. Алхасов; пер. с англ. А.Я. Алхасова, Н.Я. Мазлуминой; науч. ред. перевода Г.С. Батигин]. – М. : Институт Фонда “Общественное мнение”, 2003. – 336 с.
9. Шютт А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / Альфред Шютт; [пер. с нем. и англ.: В.Г. Николаев и др.; сост.: Н.М. Смирнова; общ. и науч. ред., послесл. Н.М. Смирновой]. – М. : РОССПЭН, 2004. – 1056 с.

References

1. Arendt H. Vita activa, ili O deyatelnoy jizni / Hanna Arendt; [per. s nem. i angl. V.V. Bibikina; pod red. D.M. Nosova]. – SPb. : Aleteya, 2000. – 437 s.
2. Dyui D. Obschestvo i ego problemi / Dyui Djon; per. s angl. I.I. Myurberg, A.V. Tolstova, E.V. Kosilovoy]. – M. : Ideya-Press, 2002. – 160 s.
3. Zeydel M.I. Publichne ta privatne na postradyanskomu prostori: problema demarkacii / M.I. Zeydel // Grani. – 2014. – № 2 (106). – S. 79–82.
4. Krasin Yu. Publichnaya sfera i publichnaya politika v rossiyskom izmerenii. [Elektronniy resurs] / Yu.Krasin. – Rejim dostupu : <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/03/12/1269113634/1.pdf>.
5. Sennet R. Padenie publichnogo cheloveka / Richard Sennet; [per. s angl. O.Isaeva, E.Rudnickaya, Vl.Sofronov, K.Chyuhrukidze]. – M. : “Logos”, 2002. – 424 s.
6. Fishman L.G. Ot raspada publichnosti k novoyi res publica? / Fishman L.G. // Nauchniy ezhodnik Instituta filosofii i prava Uralskogo otdeleniya Rossiyskoy akademii nauk. – 2004. – Vyp. 5. – S. 413–419.
7. Hodus O.V. Ot obschestvennogo k privatnomu: aktualnie modalnosti sotciokulturnogo bitiya / Hodus O.V. // Nova paradigma. – 2014. – Vyp.121. – S. 74–84.
8. Shyutte A. Smislovaya struktura povsednevnogo mira: ocherki po fenomenologicheskoy sotciologii / Shyutte Alfred; [sost. A.Ya. Alhasov; per. s angl. A.Ya. Alhasova, N.Ya. Mazlumyanovoy; nauch. red. perevoda G.S. Batigin]. – M. : Institut Fonda “Obschestvennoe mnenie”, 2003. – 336 s.
9. Shyut A. Izbrannoe: Mir, svetyaschiysya smislom / Shyut Alfred; [per. s nem. i angl.: V.G. Nikolaev i dr.; sost. N.M. Smirnova; obsch. i nauch. red., poslesl. N.M. Smirnovoy]. – M. : ROSSPEN,

2004. – 1056 s.

Volkovynska V. O., PhD in philosophy, researcher. Presidents of Ukraine Fund, Vernadsky National Library of Ukraine (Ukraine, Kiev), Veronika.einaia@rambler.ru

Publicity and privacy in the phenomenological search of sense of sociality

In the context of a phenomenological study of sociality it is necessary to ask questions about such structures of the individual perception of reality that determine social interaction in contrast to the interaction private and personal. The article deals with public and privacy in the context of the phenomenological search of sociality's sense. Public and private is offered to understand as the individual's perceptive attitude. Substitution of public attitude with private is damaging to sociality in general.

Keywords: publicity, privacy, sociality, phenomenological sociology.

Volkovynska V. A., kandidat filosoficheskikh nauk, nauchnyy sotrudnik, Fond Prezidentov Ukrainy, Natsionalnaya biblioteka Ukrainy im. V.I. Vernadskogo (Ukraina, Kiev), Veronika.einaia@rambler.ru

Публічне і приватне в феноменологічному пошуку значення соціальності

В контексті феноменологічного дослідження соціального необхідно поставити питання про такі структури сприйняття індивідуальної реальності, які визначають соціальну взаємодію в відношенні до взаємодії частково, приватно. В статті розглядаються публічність і приватність в контексті феноменологічного пошуку значення соціального. Публічне і приватне пропонують розуміти як установки індивіда в сприйнятті реальності. Заміщення публічної установки приватною руйнівним для соціальності в цілому.

Ключові слова: публічність, приватність, соціальність, феноменологічна соціологія.

* * *

UDK 172.1:177.9“.../05”

Левкулич В. В.

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Ужгородський національний університет (Україна, Ужгород), levkulych@ukr.net

КАТЕГОРІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В АНТИЧНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ПАРАДИГМІ

Досліджуються уявлення про соціальну справедливість в античному соціально-філософському пізнанні. Характеризується формування поняття справедливості на рівні концептуального розуміння, що виражає співмірність людських вчинків, їх співвідношенням з порядком Всесвіту, правом та традиційми соціуму.

Ключові слова: справедливість, соціальна справедливість, категорія справедливості, справедливе, не справедливе, сутність справедливості, розуміння справедливості, правова справедливість.

Аналіз справедливості як соціально-філософської категорії та визначення її ролі в українському державотворенні потребує історичного аналізу, що дасть змогу побачити витоки та розвиток розуміння справедливості від давніх часів до сьогодення. З іншого боку, Україна намагається перейняти європейську модель чи доктрину суспільного розвитку, зміст якої формували три джерела: давньогрецька філософія, римське право та християнська етика. Тому необхідним є аналіз і висвітлення проблеми справедливості в античній (грецькій і римській) соціально-філософській думці.

Дослідження соціальних вчень Сократа, Платона, Арістотеля та багатьох інших античних філософів хоч і має давню традицію, однак, їхні думки з приводу справедливості і несправедливості у найрізноманітніших сферах суспільного життя були, є і, очевидно, будуть й надалі виступати об'єктом теоретичного аналізу. Так само і наше дослідження є лише черговою спробою осмислити, поглибити та розширити розуміння соціальної справедливості, враховуючи вели-

ку філософську спадщину, що залишили нам античні мислителі.

Останні осмислювали особливості суспільних відносин на прикладі вже існуючих до цього впродовж сторіч міст–полісів або міст–держав. Такі політичні ідеали і філософські категорії як справедливість, свобода, рівність, повага до закону, верховенство права, народовладдя спочатку зародилися і розвинулися в цих містах–полісах, а пізніше знайшли оцінку на сторінках політичних і філософських трактатів.

Певною мірою до них ми можемо відносити “Іліаду” й “Одіссею” Гомера та поеми Гестора, створені наприкінці VIII на початку VII ст. до н.е. Однак до V ст. до н.е. включно у своїх роботах такі мудреці як Арістофан, Фукидід, Протагор обмежуються описуванням фрагментів суспільної діяльності, або складають другорядні сентенції в поетичних, драматичних чи історіографічних творах [4, с. 79–88].

Можна вважати, що першим етапом формування соціально–філософської концепції справедливості є твори Платона і Арістотеля.

Платонівський ідеалізм у підході до справедливості, як, втім, і до інших понять – краси, добра, блага відобразив те, що в цієї категорії є зміст, який не залежить від суб’єктивних відчуттів окремої людини.

Платон наділяв справедливість такими властивостями як об’єктивність, всезагальність, незмінність і необхідність. Крім того, Платоном була поставлена проблема, яка стала предметом суперечок і роздумів протягом наступних століть, коли філософи намагалися виявити джерела природного права. Це проблема “природних” основ справедливості та їх співвідношення з соціальними інститутами.

Він був проти механічного перенесення законів природи на відносини людей. Головним законом Космосу є не природна закономірність, а щось інше. “Мудреці вчать, – говорив Платон, – що небо і землю, богів і людей об’єднують спілкування, дружба, порядність, помірність, справедливість, з цієї причини вони і називають наш Всесвіт “порядком” (“Космосом”), а не “безладом”” [12, с. 350].

Виділяючи в людській душі три складові: розум, що пов’язаний з мудрістю, волю – з мужністю, відчуття – з стриманістю, Платон особливе місце відводить справедливості як гармонійному поєднанню всіх добродетностей. Причому він вважає справедливість достойністю, яка має всезагальний характер, але в кожного окремого громадянина вона повинна формуватися за допомогою виховання. А для цього потрібні певні політичні умови.

Ці умови, за Платоном, існують в державі з правильним устроєм. Він описує “ідеальну модель” державного устрою (так звану “республіку філософів”). Не вдаючись у детальну характеристику та критику цієї моделі, відзначимо думку Платона про те, що справедливість є не стільки особистою, скільки державною добродетістю. Вона передбачає цілий ряд умов, без яких правильний устрій держави неможливий: мудрість, мужність, розважливність (стримуюча міра). Він також вперше спробував аргументовано обґрунтувати “концепцію справедливої нерівності”, яка викликала дуже багато спорів в подальші століття.

Розуміння справедливості як явища не індивідуального, а загального, характеристика її соціальної природи отримали подальший розвиток у працях Арістотеля, який багато в чому синтезував усю соціально–філософську думку Стародавньої Греції. Справедливість для Арістотеля – важливий соціальний феномен, без якого не може існувати ні соціальне, ні політичне життя. Вона є основою як розумного суспільного устрою, так і добродетестей кожної людини. “Справедливість, – писав філософ, – досконала добродетість... Справедливість є більш дивовижною і блискучою, ніж вечірня чи ранкова зоря; тому ми й говоримо прислів’ям: “у справедливості полягають всі добродетості”” [1, с. 84].

Арістотель у своїй “Етиці” та “Політиці” розглядає проблему справедливості в різних ракурсах. Центральним поняттям, що характеризує справедливість, для Арістотеля виступає “сумірність” як принцип організації розумної рівноваги. Те, що є сумірним, те є й справедливим.

За Арістотелем, справедливістю є своєрідна середня точка між двома несправедливостями. З одного боку, порушення закону, з іншого, неоднакове ставлення до рівних. Рівновіддалене від того й іншого і є справедливим. Таке міркування впливає із улюбленої Арістотелем доктрини “золотої середини”. Оскільки добродетість є для нього серединою між протилежними пристрастями, то й справедливість, як досконала добродетість, визначається за тією ж схемою.

Оцінюючи концепції справедливості Платона та Арістотеля, як найбільш показові для античності, Б.Рассел зазначав, що вони спираються на ідею нерівності як підґрунтя принципу справедливості. “Вони гадали... пише він, спочатку на підставах, які випливають із релігії, – що кожна річ чи особа має свою визначену царину, вийти за межі якої буде “несправедливістю”. Деякі люди, силою своєї вдачі та схильностей, мають ширшу царину, ніж інші, і в тому, що їм достається більший пай щастя, несправедливості нема” [13, с. 135]. Рівномірний (але не рівний) поділ “за гідністю” з врахуванням того, що самі мірила гідності є принципово ієрархічними, – в цьому вбачається сутність справедливості, витлумаченої як спільне начало відплати.

Арістотель зазначав, що уявлення про справедливість присутні й у буденній свідомості людей, хоча всі судять про неї по–різному: “На думку одних, зі справедливостю пов’язане благовоління до людей; на думку інших, справедливість полягає вже в тому, щоб панував чоловік сильніший” [2, с. 385]. Втім, розбіжність в думках не заважає всім одноставно бути на стороні справедливості й засуджувати “обурливу” несправедливість. Виходить, люди цінують справедливість однаково, а розуміють її по–різному. Всі усвідомлюють що вона корисна і є благом. Однак, добре й корисне для одних зовсім не є таким для інших. Справедливості потребують усі. Тому в неї багато добровільних захисників. Але як тільки прокидається інтерес і громадська позиція, то люди виявляють діаметрально протилежні погляди.

Арістотель виділяє два типи справедливості (вірніше, її розуміння): зрівняльний і розподільний. Перший не потрібно плутати з тим, що прийнято називати

вати “зрівнялівкою”. Мова йде про зрівнювання витрат і вигод у соціальних відносинах: це, як пише Арістотель, “справедливість при обмінах”. При цьому закон звертає увагу не на моральний вигляд і соціальне становище людей, а лише на відмінність збитків і вигод. Із особами закон обходиться як з рівними у всьому (за винятком розрізнення того, хто вчинив злочин, від того, хто страждає, і того хто завдав збитків, від того, хто терпить збитки і т.п.).

Не можна не помітити глибокої проникливості Арістотеля, який, аналізуючи проблеми справедливості, вперше включив до її осмислення думку про пропорційність обміну, певною мірою випереджаючи Марксову ідею мінової вартості, розуміння ролі грошей як міри оцінки.

К.Маркс у своєму “Капіталі” підкреслював, що Арістотель, трактуючи ідею справедливості як смислової форми, безпосередньо пов’язаної з поняттями тотожності та сумірності, відкрив відносини рівності. Однак він не зміг пройти шлях, що веде до фіксації трудової природи вартості, адже “грецьке суспільство спиралось на рабську працю і тому мало за свій природний базис нерівність людей та їх робочих сил... Геній Арістотеля виявляється саме в тому, що у вираженні вартості товарів він відкриває відносини рівності. Лише історичні межі суспільства, в якому він жив, завадили йому розкрити, якими ж насправді є ці відносини рівності” [9, с. 69–70].

Арістотель вів мову не про зрівнювання усіх у доходах (зрівнялівку), а рівність перед законом, мета якого контролювати дотримання договорів, що укладаються між людьми та сприяти пропорційному відшкодуванню шкоди, якщо така є. Це трактування можна розглядати як основу концепції суспільного договору та правової держави, які отримали подальший інтенсивний розвиток у європейській традиції. Цей тип справедливості має універсальний характер, бо реалізовується там, де існує громадянське суспільство. В основі такого суспільства лежить уявлення про рівноправність громадян в більш глибокому розумінні – принцип еквівалентності перекладений на мову моралі та права.

Тобто, характеризуючи соціальну справедливість, Арістотель говорить про еквівалентність (або рівномірний обмін), що можна трактувати як потребу в поповненні життєвих сил, що діє не лише годі, коли суб’єкт свідомо й добровільно, хоч і під впливом природних та соціальних потреб, дає щось іншим, а й тоді, коли в нього силою відбирають деякі блага чи незаслужено позбавляють гідності. Правильний розвиток подальшої ситуації полягає знову ж таки в поверненні до стану, в якому суб’єкти перебували на самому початку, у відновленні “status quo”.

Таким чином, ми бачимо, що зрівняльний спосіб здійснення соціальної справедливості, про який писав Арістотель, реалізовується за допомогою таких принципів, як взаємність і еквівалентність. Форми їх прояву, зрозуміло, не є однакові для матеріальних і духовних відносин, в останньому випадку вони окреслюються менш різко та більш умовно. Зазначені принципи тісно пов’язані між собою: дія не може бути еквівалентною, не будучи в той же час взаємною, хоча, з іншого боку, не виключено, що взаємна дія іноді приймає нееквівалентну форму.

“Несквівалентність” взаємодії людей, також має об’єктивні (онтологічні) підстави, бо знаходить своє втілення у такий спосіб реалізації соціальної справедливості, який характеризується зазвичай як розподільний (або пропорційний) принцип. Її коріння сягають давніх часів, коли в процесі розподілу матеріальних благ з’явилися перші елементи нерівності. Потрібно мати на увазі, що розподільна справедливість стосується всієї суми благ, наявних у розпорядженні суспільства. Розподільна справедливість тлумачиться Арістотелем в елітаристському дусі. Її критерієм виступає гідність людини (реальна чи уявна), яка не має прямого відношення до економії – заслуга перед батьківщиною, моральні доблесті, здібності і т.д.

Блага розподіляються пропорційно гідності, але, як зазначав Арістотель, мірило гідності не всі бачать в одному й тому ж: громадяни демократичного суспільства бачать його в свободі, олігархи – в багатстві, аристократи – в доблесті й славі і т.д. Звідси випливає, що розподільна справедливість не може мати універсальний характер, а залежить від суспільного устрою та пануючої системи соціальних цінностей.

Такий вид справедливості спочатку був характерний для суспільств авторитарного типу, де існувала складна і досить жорстко організована соціальна ієрархія (у вигляді низької суспільної “Піраміди”). Згідно розподільної справедливості, приватні інтереси й приватне життя громадян (в широкому сенсі, в тому числі й економічне) “не релевантні” з точки зору отримання ними тих чи інших благ. Вони щось отримують лише в тій мірі, в якій спільно беруть участь у цілях і цінностях усього суспільства (справжніх чи уявних).

Розподільна справедливість є засобом, говорячи сучасною мовою, тотального соціального контролю, регулювання та управління. “Доля” розподілу благ визначається переважно соціальним статусом груп, організацій, індивідів, закріпленим і охоронюваним правовими нормами, що забезпечені державним примусом. Звідси випливає, що гарантом тут виступає державна влада, яка опирається не на рівний для всіх закон, а на закон, що виражає волю пануючої політичної еліти чи угруповування. В цьому контексті справедливість виконує важливу методологічну роль у регулюванні суспільних відносин.

Запропонований Арістотелем двоїстий підхід до справедливості зберігає свою актуальність по сьогоднішній день і виконує важливу методологічну роль у вивченні даної проблеми. Ті інтерпретації, трактування, коментарі щодо розуміння справедливості, які накопичило людство протягом своєї історії базуються на арістотелівському підході. Так сучасні вчені виділяють загальну (у широкому значенні) й приватну (у вузькому значенні) справедливість, розуміючи під першою “загальний моральний знаменник усіх соціально впорядкованих відносин між людьми, вищу морально–правову інстанцію у суспільних справах” [14, с. 545]. Приватна або спеціальна справедливість це є “морально санкціонована співрозмірність у розподілі благ і зол спільного життя людей” [14, с. 546]. В інших джерелах [5, с. 255; 6, с. 191] ми можемо знайти розуміння справедливості як ідеалу, що цілком відповідає справедливості як вищій чесноті, або її широкому значенню, а також розуміння справедливості як

принципу діяльності, що цілком може відповідати другому виду справедливості Арістотеля.

Фактично для будь-якого суспільства, минулого та сучасного, характерним є поєднання двох форм справедливості. Але, як зазначав В.Є. Давидович, починаючи від своїх витоків, Вед і Упанішад, Біблії та Гомера, справедливість найчастіше трактувалася як якась тотальна цілісність, як “сухий світопорядок”, фундамент світобудови, духовне джерело історії. У цьому контексті справедливість тлумачилася як певна природно-духовна першооснова, як, говорячи сучасною мовою, “матриця і природних метаморфоз, і людських звершень” [5, с. 24].

Творіння, встановлення, відтворення чи підтримання заданого порядку – з цих тез “проросла” ідея соціальної справедливості. І в багатьох випадках ідея справедливості виступала як освячення існуючого, чинного, даного. Значимі, що ці аспекти становлять корінну основу стабілізуючої функції соціальної справедливості. Ця функція в першу чергу спрямована на збереження певного порядку розподілу матеріальних та інших благ.

Слід зазначити, що в процесі соціальної життєдіяльності моменти взаємодії та розподілу тісно пов'язані між собою. Поняття рівноваги (рівного обміну) та розподілу ніби “зливаються” у конкретних життєвих ситуаціях. З точки зору результату (момент отримання) відносини обміну є одночасно і розподільними, а всяка система, що складається з безлічі реальних і різноманітних взаємодій, забезпечує розподіл соціальних, матеріальних та духовних цінностей. “По суті будь-який зв'язок між соціальними суб'єктами, через який кожен з них отримує від іншого (інших) щось для себе життєво необхідне, “свою” частину з фонду циркулюючих у суспільстві матеріальних і духовних благ (цінностей) або бере на себе “свою” долю суспільних повинностей і відповідних витрат, може вважатися розподільчим відношенням. Соціальна справедливість передбачає наявність сукупності розподільних відносин у широкому значенні цього слова” [8, с. 65].

В даної грецькій філософії містяться теоретичні передумови наступних суджень про справедливість, що мали місце в історії суспільно-філософської думки. Подальша історія ідеї справедливості здебільшого виражала певну соціальну позицію й своєрідність філософської системи того чи іншого автора, який досліджував цю проблему. Концепція справедливості Арістотеля, так само, постає як певний синтез і подальший розвиток попередніх підходів. Так, софісти у своїй інтерпретації положення про людину як “міри всіх речей”, у тій чи іншій формі, схилилися до неминучої суб'єктивізації і релятивізації уявлень про справедливість, право, закон. Щоб справитися з цією трудністю, Сократ і Платон, що відстоювали об'єктивний характер політичних і правових явищ, знову – на протигагу софістам – стали апелювати до бога як міри всіх речей. У концепції Арістотеля ці два напрямки пошуків – пошуки софістами людської основи міри в політичних і правових явищах та сократівсько-платонівські пошуки засад, що визначають об'єктивний характер міри в людських відносинах, – поєднуються і синтезуються завдяки уявленню про політичну природу людини, що

трактується у якості природно-людського джерела об'єктивного характеру міри справедливості в соціальних явищах і відносинах.

У вчнні Епікура справедливість розглядалася передусім в аспекті безпеки та спокою людини, а також у зв'язку з корисністю. Вважаючи підґрунтям справедливості природний порядок речей, він вказує разом з тим на її суспільно-договірне походження: “Справедливість, що бере початок у природі, є договором про корисне... Справедливість сама по собі не є чимось, однак у стосунках між людьми вона завжди є певним договором про те, щоб не шкодити й не потерпати від шкоди” [10, с. 217]. Звідси ідея Епікура про відносний характер справедливості: із зміною обставин корисне може стати шкідливим, а справедливість – несправедливістю. Ці міркування згодом знайшли відображення у теоріях суспільного договору як джерелі справедливості, що слугує засобом гарантування взаємної безпеки.

Для Стародавнього Риму було характерним розуміння справедливості, перш за все, як правової категорії. Так, Марк Туллій Цицерон обґрунтовував справедливість, як природно-правову категорію, бо вона походить із розуму й природи. А от, наприклад, Доміцій Ульпіан вважав, що справедливість є незмінною волею надавати кожному його право. Право вимагає: жити чесно, не робити шкоди іншому, кожному віддавати те, що йому належить. Справедливість є пізнанням божественних і людських справ, наукою про справедливе і несправедливе. Доміцій Ульпіан вважав, що дане трактування і є основою справедливості й прав особистості [7, с. 27].

У цьому визначенні дослідники вбачають вираз основного принципу права взагалі – принципу рівності, який припускає і виражає рівну справедливість і справедливу рівність для всіх людей суб'єктів права. Як зазначає В.С. Нерсисянц [11, с. 55], спираючись на джерела діючого права, римські юристи у своєму трактуванні прав індивідів інтерпретували правові норми, що склалися у дусі їх відповідності до вимог справедливості (aequitas) і у разі колізії часто змінювали стару норму з урахуванням нових уявлень про справедливість і справедливе право (aequum ius).

Слід погодитися з висловлюванням Мілана Бартошка, “aequitas стає поряд із правом, контролює його та в міру можливостей пом'якшує його суворість” [3, с. 26].

Отже, враховуючи та розвиваючи поперсередні соціально-філософські погляди грецьких філософів про справедливість, римські мислителі, таким чином, заклали основи “природного права”, що стало підґрунтям для дослідження даної категорії в майбутньому. З розвитком класово-антагоністичного суспільства та товарно-грошових відносин, справедливість стає предметом дослідження не тільки соціальної, а й правової філософії.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Етика Аристотеля. – СПб.: Изд. Философского Общества, 1908. – 207 с.
2. Аристотель. Политика // Сочинения в четырех томах / общ. ред. А.И. Доватура. Пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – С. 375–644.
3. Бартошк М. Римское право: (понятия, термины, определения) / Пер. с чеш. – М.: Юрид. лит., 1989. – 448 с.

4. Бугай Д.В. Правовое мышление в архаической Греции. Дике у ранних элликов // Вопросы философии. – М., 2012. – № 1. – С. 79–88.

5. Давидович В.Е. Социальная справедливость: идеал и принцип деятельности / В.Е. Давидович. – М.: Изд-во политической л-ры, 1989. – 255 с.

6. Дубко Е.Л. Идеал, справедливость, счастье / Е.Л. Дубко, В.А. Титов. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 191 с.

7. История политических и правовых учений / Под. общ. ред. В.С. Нерсисянца. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 352 с.

8. Мальцев Г.В. Социальная справедливость и право. – М.: Мысль, 1977. – 256 с.

9. Маркс К. Капитал. Т.1 // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Изд-е второе. – М.: Госуд. изд-во политической литературы, 1960. – Т.23. – С. 5–900.

10. Материалисты Древней Греции / Под. ред. Дыпника М.А. – М.: Госполитиздат, 1955. – 239 с.

11. Нерсисянц В.С. Философия права: Учеб. для вузов по юрид. спец. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 647 с.

12. Платон. Горгии // Сочинения в четырех томах / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. Пер. с древнегреч. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та; Изд-во Олега Абышко, 2006. – Т.1. – С. 262–375.

13. Рассел Б. История западной философии. – К.: Основи, 1995. – 759 с.

14. Словарь философских терминов / Науч. ред. проф. В.Г. Кузнецова. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 731 с.

References

1. Aristotel'. Jetica Aristotelja. – SPb.: Izd. Filozofskogo Obshhestva, 1908. – 207 s.
2. Aristotel'. Politika // Sochinenija v chetyreh tomah / Obshh. red. A.I. Dovatura. Per. s drevnegrech. – M.: Mysl', 1983. – T. 4. – S. 375–644.
3. Bartoshck M. Rimskoe pravo: (ponjatija, terminy, opredelenija) / Per. s cheshs. – M.: Jurid. lit., 1989. – 448 s.
4. Bugaj D.V. Pravovoe myshlenie v arhaicheskoj Grecii. Dike u rannih jellikov // Voprosy filosofii. – M., 2012. – № 1. – S. 79–88.
5. Davidovich V.E. Social'naja spravedlivost': ideal i princip dejatel'nosti / V.E. Davidovich. – M.: Izd-vo politicheskoy l-ry, 1989. – 255 s.
6. Dubko E.L. Ideal, spravedlivost', schast'e / E.L. Dubko, V.A. Titov. – M.: Izd-vo MGU, 1989. – 191 s.
7. Istorija politicheskikh i pravovyh uchenij / Pod. obshh. red. V.S. Nersesjanca. – M.: Izdatel'stvo NORMA, 2000. – 352 s.
8. Mal'cev G.V. Social'naja spravedlivost' i pravo. – M.: Mysl', 1977. – 256 s.
9. Marks K. Kapital. T.1 // Marks K., Engel's F. Sochinenija. – Izd-e vtoroje. – M.: Gosud. izd-vo politicheskoy literatury, 1960. – T. 23. – S. 5–900.
10. Materialisty Drevnej Grecii / Pod. red. Dynnika M.A. – M.: Gospolitizdat, 1955. – 239 s.
11. Nersesjanec V.S. Filosofija prava: Ucheb. dlja vuzov po jurid. spec. – M.: Izdatel'stvo NORMA, 2000. – 647 s.
12. Platon. Gorgij // Sochinenija v chetyreh tomah / Pod obshh. red. A.F. Loseva i V.F. Asmusa. Per. s drevnegrech. – SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta; Izd-vo Olega Abyshko, 2006. – T. 1. – S. 262–375.
13. Russell B. Istorija zahidnoi' filosofii'. – K.: Osnovy, 1995. – 759 s.
14. Slovar' filozofskih terminov / Nauch. red. prof. V.G. Kuznecova. – M.: INFRA-M, 2004. – 731 s.

Levkulych V. V., Ph.D., Associate Professor, Department of Philosophy, Uzhgorod National University (Ukraine, Uzhgorod), levkulych@ukr.net

Category of Justice in an ancient philosophical paradigm

The article contains a research of understanding of social justice in an ancient social and philosophical knowledge. Concept “justice” characterized on the level of conceptual understanding which expresses the proportionality of human actions by their correlation between order of the universe, right and traditions of society.

Keywords: justice, social justice, category of justice, just, unjust, the essence of justice, understanding of justice, legal justice.

Levkulych V. V., kandidat filozofskih nauk, docent, docent kafedry filozofii, Uzhgorodskij nacional'nyj universitet (Ukraina, Uzhgorod), levkulych@ukr.net

Категория справедливости в античной философской парадигме

Исследуются представления о социальной справедливости в античном социальном философском познании. Характеризуется формирование понятия

справедливости на уровне концептуального понимания, что выражает соразмерность человеческих поступков, их соотношением с порядком Вселенной, правом и традициями социума.

Ключевые слова: справедливость, социальная справедливость, категория справедливости, справедливо, не справедливо, сущность справедливости, понимание справедливости, правовая справедливость.

* * *

УДК 1(091):276(1-11):233.5

Марчук О. Т.

аспірант кафедри релігієзнавства та теології,
Чернівецький національний університет
ім. Юрія Федьковича
(Україна, Чернівці), iam_marchuk@ukr.net

ФЕНОМЕНАНАЛІЗ ЗДОРОВ'Я У СИСТЕМІ ПАТРИСТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ДОСКОНАЛОСТІ ЧАСТИНА І. АТРИБУТИ ІДЕАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ У ПЕРСПЕКТИВАХ ХОЛІСТИЧНОЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ

Досліджується феномен здоров'я з позиції розкриття основних принципів довершеності людини у східнохристиянській патристичній традиції. Визначається місце досконалості у витоковому зверненні до атрибутів Божественного Абсолюту довершеності, його тварного ідеалу людини, що відмінні від ідеалів їх актуалізації, що дозволяло досягнення здоров'я. Висвітлено теоретичні принципи можливості життєво-практичної реалізації богообразних властивостей в ідеально спроектованому природному функціоналі первісної людини. На основі аналізу характерних рис запропонованих патристичних ідеальних моделей розкрито богословсько-антропологічну специфіку інтерпретації поняття досконалості та доведено концептуально-конотаційну єдність іпонімом здоров'я в точці дотику іконімічно обґрунтованої ідеї цілісності.

Ключові слова: здоров'я, досконалість, святість, фреосис, цілісність, образ, подоба, природа, іностань.

Впродовж багатовікової історії становлення західноєвропейської, а відтак, і всієї світової наукової медицини традиційно сприймалося, як когнітивно-методологічний факт, безапеляційне положення, згідно з яким з'ясування принципів феномену здоров'я здійснюється лише за умови та можливості зворотного оберненої полярності щодо аналізу проблеми хвороб. На жаль, тільки з позиції усвідомлення одного явища – хвороби, поставало можливим осмислення іншого – здоров'я. Однак, у святоотцівській традиції інтерпретації здоров'я, як явища есенційно-енергійної норми, такий методологічний підхід є радше виключенням, аніж правилом. Проблема розгортається насправді в дещо іншій перспективі – перспективі догматично-метафізичної та досвідно-містичної раціональності-споглядання (позбавленої будь-якої самобутньо-приземленої “раціональності”), перспективі діаметрально-протилежної аксіологічної, онтологічної та методологічної зорієнтованості – обоження. Саме з урахуванням такого, традиційного для східної патристики, підходу до аналізу принципів досконалості були втілені в життя наукові задуми таких відомих дослідників як, Ж.-К. Ларше [16], С. Хоружого [13], Ю. Чорноморця [14], С. Заріна [5], В. Лоського [7], митроп. Іларіона (Алфеева) [6], прот. М. Малиновського [11], протопресв. М. Помазанського [12]. Зокрема, дослідження прот. М. Малиновського, митроп. Іларіона (Алфеева), протопресв. М. Помазанського, В. Лоського присвячені розгляду проблеми досконалості з догматичних позицій ортодоксально християнської традиції в систематичному зводі всього корпусу віровчення, а тому не відзначаються специфічністю особливості її розгляду. Дослідження практичних способів досягнення

довершеності С. Заріна, її загальних патристично-антропологічних принципів сучасного українського вченого Ю. Чорноморця, чітко систематизованих поглядів осмислення в історико-філософському й патристичному (паламістському) синтезі нині відомого російського дослідника С. Хоружого все ж не висвітлюють цю проблему крізь призму осмислення феномена здоров'я. Лише дослідження знаного в сучасних європейських наукових колах патролога Ж.К. Ларше присвячені розгляду теоретичних (патристична традиція) та практичних (аскетика) аспектів досягнення досконалості як духовно-лікувального процесу. Однак, незважаючи на висвітленість деяких загальнодосліджених проблем не з'ясованими ще залишаються вузько зорієнтовані атрибутивні, свого роду конкретно-симптоматичні прояви явища здоров'я в контексті досконалості, чому й присвячена дана розвідка.

Метою дослідження є з'ясування основних атрибутів-якостей у східнопатристичному конструктивному ідеальному моделі довершеності, перспектив їх можливої екзистенційно-практичної здійсненності, іконічної реалізації телеологічності буття всього досконало існуючого як цілісності, його здоров'я.

Відповідно, основні завдання полягають у: висвітленні властивостей Божественного Абсолюту досконалості, аналізі їх тварно-богообразної заданості у природі людини, розкритті теоретичних перспектив їх актуалізації як засобу досягнення здоров'я, з'ясування стимологічних аспектів можливої концептуально-конотативної співмірності понять “здоров'я” та “досконалості”.

Першим кроком для ґрунтовного аналізу досконалості є загальне визначення поняття, зважаючи на його стимологічні корені. Грецькі терміни, якими визначається поняття “досконалого”, “досконалості” є похідними від слів – мета, ціль, завершення, і в цьому ж значенні було перекладене грецьке слово “τέλος”, церковнослов'янською як “верхъ”, що в українській мові збереглося з часткою “до-” (іменник “довершеність”), позначає актуальне прилучення до... того що є вершиною, апогеєм вивисненості, розвитку (рос. еквівалент – “совершенство”). В українській мові прикметник досконалий, згідно з стимологічним аналізом Н. Москаленко та М. Шанського, можна продовжити синонімічним рядом “довершений, цілковитий, чудовий” [4, с. 255]. Для комплексної термінологічної характеристики доречно вказати на латинські відповідники – “perfectus, perfectio”, похідні від “facere” з часткою “per”, що може тлумачитись як “зроблене, виконане до кінця, всеціло” [13, с. 44]. Тобто, досконале – це те, що спрямоване до кінця, як завершального акту всього, що, прагнучи бути співвершеним, скеровується стараннями досягти (у всій повноті цілісності) того, на думку Отців, що, цілковито здійсниться після завершення даної емпіричної обмеженості, екзистенційної мінливості, часовості буття. Відомий російський дослідник паламістського синтезу С. Хоружий зазначає: “Досконалість може розумітися в сенсі повної відповідності або повного здійснення певної цілі, повної завершеності, втілення певного задуму. Це один із головних аспектів, що фігурує майже у всіх концепціях досконалості” [13, с. 45]. Справді, з'ясування стимологічних коренів термінів даного по-

няття наштовкує до осмислення, в інтерпретації Отців християнського Сходу – безмірності величі Божественного задуму-волі в якості боголюдського (синергетичного) проєкту стосовно провідницько-умовленого онтологічного преображення людства та всього тварного космосу. Це, своєю чергою, дає підстави аналізу змісту та мети існування людини, згідно із святоотцівською традицією (досягнення потенційно можливого тварного ідеалу досконалості).

Складність осмислення феномена досконалості полягає хоча й у синергійній та все ж полярності Божественного й людського. “Бог, – стверджує свт. Василій Великий, – повнота всіх якостей і досконалостей в їх найвищому і Безкінечному вигляді” [цит. за: 12, с. 54]. Тобто, Творець як негварне Мірило та Ідеал для усіх можливих позитивних тварних сутнісних та сутнісно-іпостасних звершеностей, як вважають Отці християнського сходу, постає онтологічним Першообразом досконалості, що досвідно осягається апофатично та мисленнєво пізнається у катафатичній спосіб її реалізації [цит. за: 6, с. 78]. За умов даної незлітливо-нероздільної методологічної діади в східнохристиянській патристичній традиції така Вседосконалість характеризується, по-перше, в онтологічно-сутнісному плані апофатично, як повнота: самобутності, незмінності, часової неспівдладності, невимірності та просторової неосяжності. По-друге, в духовно-енергійному плані, катафатично, Божественна Вседосконалість розкривається в абсолютному прояві: розуму, премудрості, всевідання, діяльнісної повноти сил, всеблаженства, благості, милості й любові, правди і, насамкінець, в її власній “іпостасі” святості [11, с. 38].

Апофатичність онтологічних властивостей Божих у єдності безмірності та багатоаспектності своїх довершеностей вже стверджує природну абсолютність та неосяжність Божественних досконалостей для людини. Однак, сама постановка проблеми властивостей досконалості, якщо аналізується нами, вказує все ж таки на перспективність її позитивного вирішення, хоча Бог за природою – непізнаваний. Та коли Творець за природою не є пізнаваний, то не за благодаттю. Саме тут пломне і обрйй досягнення духовно-особистісної енергійної довершеності, що через позитивний імпульс-зволнення іпостасної налаштованості у співдії з вектором логосно-природної заданості синергійно вибудовує благобуттєвий, заради вічноблагобуттєвого тропоса існування максимально довершеної природи за благодаттю. Такого роду можливості з'являються в перспективі катафатичного підходу щодо розгляду духовно-енергійних принципів досконалості у межах категоріальної пари “Божественне – людське”. Аналіз даної групи властивостей обумовлюється тим, що Бог для св. Отців є духовно-розумною істотою, або Особистістю, яка творячи іншу особистість, *благоволить* відкрити Себе в ній в безмежності своїх довершеностей. В єдності з Творцем “істинна людяність реалізується тільки тоді, коли вона [людина – *авт.*] живе в Богові та володіє божественними якостями”, оскільки, – як навчає Анастасій Синаїт, “створивши Адама за образом і подобою Своєю, Бог через “вдування” вклав у нього благодать, просвічення і промінь Всесвятого Духа” [цит. за: 6, с. 81]. Через “закарбування” новоствореної природи відбулося, за сло-

вом свт. Афанасія Олександрійського, “усиновлення людини Отцю через Сина в Дусі Святому” [цит. за: 8, с. 354]. Не випадково свт. Григорій Богослов наголошував: “ми – частина Бога” і людина має в собі “струмінь невидимого Божества”, що є ознакою причетності до божественних енергій [16, р. 35]. Своєю чергою, ці енергії-якості, здійснюючись у творчому акті, через їх незчисленність, розкриваються безкінечною множиною властивостей, які, будучи думками-воліннями Бога стосовно людини, фактично і є логосами її сутності, а тому – природно їй відповідними. Хоча вони – божественні та через свою сутнісну заданість у творенні, за даром благодаті, постають як істотно людські властивості, є загальною ознакою її людськості, тобто *потенційно* справжньою і довершеною людиною вона стає, володіючи ними.

Через безлічі атрибутів-якостей, багато з яких для нас є невідомими, у творах Отців та вчителів Церкви можна знайти їх своєрідні категоріально зведені синтези, які систематизуються через найбільш важливі властивості “за Образом”: *розумності* (Іоан Дамаскін, Максим Сповідник, Кирило Олександрійський, Василій Великий, Климент Олександрійський, Климент Римський), *свободи* (Іоан Дамаскін, Максим Сповідник, Кирило Олександрійський, Василій Селевкійський, Дідим Сліпий, Григорій Ніський, Василій Великий, Іриней Ліонський). Та залежні від них через уподібнення Творцю у співдії Духа: *керування* (патріарх Константинопольський Фотій, Феодорит Кирський, Іоан Золотоустий, Кирило Олександрійський, Григорій Ніський); *властивість творити* (Григорій Палама, патріарх Константинопольський Фотій, Василій Селевкійський, Феодорит Кирський); *властивість безсмертя та можливість петління* (Немезій Емський, Мефодій Олімпійський, Таїан) [14, с. 75-76].

Богообразні властивості задані “ніби в потенції” [15, р. 206], “зародку” [цит. за: 16, р. 39], щоб у подобі, яка є “його актуалізацією” [15, р. 206] “заставити їх вирости, довести до завершення” [цит. за: 16, з. 40]. У такий спосіб риси образу Божого в людині, враховуючи можливість реалізації їх потенційності в уподібненні Богу, у звершеній формі добротності богоподібності через їх здійснення можуть бути визначені як досконалість. Онтологічний аспект якої полягає в тому, що властивості “за образом”, будучи творчим даром в людській сутності як природні можливості [14, с. 74], здійснюючись (зі зміною тропосу існування без зміни сутнісного логосу), роблять людину богоподібною, тобто, через їх актуалізацію як добротностей, наділяють божественними властивостями, що дозволяє їй володіти за благодаттю тим, чим Бог – за природою [9, с. 124]. Отже, людина природно олюднюється й стає не лише *потенційно*, а й *актуально* довершеною у причетності до сутнісного, потенційно-актуального Джерела її властивостей, Якому й уподібнюється [18, р. 89-91].

Першостворена, хоча лише потенційно досконала, людина, у синергії волі з божественною благодаттю, розкривала перспективи єдино-вірної, природно властивої для неї мети – актуальної єдності з Богом. Навіть повеління Творця (Бут. 2,16-17) мало на меті допомогти правильно використати останню, за словом прп. Максима Сповідника, умовну “недосконалість” – свободу [7, с. 185]. Такий зразок Божественно-людських

відносин, “обезсилюючи” Бога, заради єдиного вибору Бога, ствердив би не лише Його всемогутність, а й людську вседовершеність. Завдяки такому виборі Адама, який узгоджувався б із його природною волею, людина отримувала можливості здійснення богообразних здібностей, водночас реалізуючи своє всевітнє призначення, зміст якого полягав, на думку прп. Максима Сповідника, через звершення п'яти послідовних синтезів (об'єднання створеного і нествореного буття, чуттєвого і надчуттєво-розумовоосяжного, у сфері чуттєвого – неба (ангельський світ) і землі, на землі – раю і решти землі, в раю – її господаря – чоловіка та його помічницю – жінки) в іпостасній єдності зі своїм Творцем [цит. за: 8, с. 358]. Людина за структурою природи, маючи можливість сягати Нетварного за допомогою власного розуму (ума), будучи пов'язаною з усіма головними видами розділеного суцього (із землею – гілом, з чуттєвим буттям – відчуттями, з розумовоосяжним – душею), повинна була всі ці частини різноманітності творчої активності Бога (згруповані у поділах на тварне – нетварне, чуттєве – надчуттєво-розумовоосяжне та ін.) “підкорити одну іншій, нижчу вищій, і, таким чином, об'єднати в єдиному прагненні до Бога” [3, с. 74]. Повеління Боже, щодо виконання закону свободи (Бут. 2,16-17) та піклування про світ (Бут. 1,26) задля його об'єднаного преображення, повинно було розкрити в першоствореній людині сутнісний потенціал *сил* і дієвого засобу виконання цього закону, що, як наслідок, ствердило б і виявило у ній Божественну *правду* в цілісності усього суцього, його досконалості. Синтез статеї – плід внутрішньої єдності природи людини (сил душі) [10, с. 169], через безстрашність і завдяки властивості *розумності* у комплексі необхідних добротностей [18, р. 407] вивершує її як “духовний рай”. Саме тоді, завдячуючи зв'язку реалізованих здібностей *керування*, людина стає посередником об'єднання цього “раю” із рештою землі (єднання з та *через* тілесність) у всезміній єдності *любви*, що створює передумови синтезу у сфері чуттєвого – піднесення справжньої чуттєвої діяльності людини до того ж різня чуттєвої дії світу. Максимально заповнивши чеснотами земний світ і досягнувши “рівноангельсько добротності” [3, с. 74] подібності життя ангелів, цілісно довершена людина здобула б спроможність екстатичного сходження до небес, особливої сфери розуміння-пізнання, що створює сприятливі умови для осягнення специфічного знання внаслідок наступного чуттєво-інтелектуального синтезу. На цьому рівні процесу об'єднання людина, завдяки “рівноангельському віданню” [3, с. 75], стала здатною споглядати надчуттєві логоси всіх чуттєвих суцхих, всю ієрархію божественних мислеволій [2, с. 153] в гносеологічній трансценденції з'ясування загального логосу всього суцього, всезагального творчого поруху Бога стосовно світу в усосіяжності любові. “За посередництвом любові” та дивом божественного людинолюбства в останньому синтезі “космічному Адамові” необхідно було подолати прикінцевий бар'єр між тварним і нетварним, творінням і Творцем. На даному, завершальному етапі послідовних об'єднань, людина досягла б межі двох різних реальностей, незмірну відмінність між якими прп. Максим Сповідник називає безоднею [10, с. 76]; синтезу, який, будучи надприрод-

ним, розкриває якісно вищу, нову буттеву, точніше “вічноблагодуттєву” сферу життя в Бозі. З’єднавши в собі все створене суще Адам повинен був “привести єдине творіння до Бога. Тоді і Бог віддав би Себе людині і всьому творінню, зібраному в людині; здійснилось би обоження творіння” [3, с. 76]. Та ось неосаяжність промислу Божого, що через прагнення цієї іпостасної єдності з людською природою [17, р. 78], “подає сущим можливість завершити рух до Бога” [цит. за: 17, р. 79], а через усиновлення дає змогу жити в долученні до внутрішнього життя Трійці [17, р. 80]. Прп. Максим Сповідник проголошує ідею втілення предвічного Логоса, Який силою Божества у боголюдистві природи здолає ту незбагненну “безодню” тварного – нетварного, оскільки “хоче завжди і у всіх Божий Логос і Бог Свого олюднення здійснюватися таїнству” [цит. за: 8, с. 377]. Обоження людської природи у Христі дарує людині б можливість природі людини безперечно законно засвоювати всю повноту Божественних енергій, як наслідок, “тварна природа” “виявляється одним і тим же, за станом благодаті, з нетварною (природою) – **всєцїла** зі **всєцїлим** Богом і стаючи всім тим, що є Бог, крім тождественності за сутністю” [цит. за: 8, с. 378]. Останнє було б ознакою здійснення, через уподібнення, не лише катафатичноосмислюваних властивостей: розумності, свободи, за благодаттю досягнення Божественної святості, всемогутності, керування, буття згідно з милістю закону Божественної правди у всеблаженстві та всеосаяжній любові, а й апофатичних Божественної у Христі й тварної у Його людстві: **самобутності, незміності, вічності, незмірності, всюдиприсутності за єдністю з усім сущим.**

Здійснивши першопочаткового призначення через внутрішнє зведення до цілісності (цілєння, оздоровлення), Адам поєднав (оздоровив) все інше створене в собі постійним спогляданням у кожній речі Єдиного Бога так, що панував мир у всіх і в усьому. Реалізуючи Божественний задум щодо приведення до гармонічної всеєдності (що є характерною рисою здоров’я) всього створеного сущого за посередництвом людини, реальним поставало природне, істинне для неї життя “без суму, болю, турбот”. “Володіючи Божественними дарами і власною силою, що походить від Слова Отця”, яке втілює і пододало бар’єр началобуттєвості (нетварності), змінюваності, просторово-часового обмеження, людина “не повинна була боятися жодної внутрішньої хвороби, бо: в її плоті бездоганне здоров’я, в її душі бездоганний спокій”. Характерними можуть бути названі тільки “здорові й стабільні якості, в їх природному стані” [цит. за: 16, р. 37]. Через єдність із Богом, абсолютним джерелом здоров’я, напугуючи свою спраглу духовно-тілесну природу, вона підтримувала у всеєдності реалізованості (цілєності) всі даровані їй здібності. Тоді, погоджується свт. Григорій Ніський, “людський рід, так, як і було задумано, насолоджувався здоров’ям” [1, с. 77].

І ось, нарешті, на даному етапі дослідження, ми підійшли до можливості здійснення первинно-поверхового аналізу головної ідеї проблеми здоров’я, яка, як і будь-яка геніальність, є простою, хоча й пропедантично складно осмислюється. Для цього, найперше, необхідно з’ясувати чи прослідковується святоотцівська

ідея цілісності, всеєдності у термінологічно-етимологічних витоках самого поняття “здоров’я”. Ш. Ондруш стверджує, що слово “здоровий” виводиться від псл. *sovъ* (як спорідненого з д.-інд. *sárvaś, soluś / soruś* “**цїлий**”; лат. *salvus*, гр. *ῥῶς* “**цїлий, здоровий**”), *srov- > strov-, zdrov, strav- > sdrav*. [4, с. 255] У панівній, для писемно-творчого спадку східних Отців, грецькій мові, за умов богословського підходу до термінологічного аналізу, адекватним (що властиво і для новозавітних текстів) у даному концептуальному руслі є використання слів, похідних від дієслова *σώζω*, яке, своєю чергою, має той самий корінь з прикметником *σῶζ (σῶος)*, який (*σῶος*) є похідним із *ivaos; tva* =д.-інд. *tvi* – сильний, могутній. Це дає підстави С. Заріну визначити прикметник *σῶζ (σῶος)*, як власне здоровий (лат. *sanus*). І в текстах Нового Завіту грецьке *σώζειν* в позитивно-динамічному смисловому аспекті означає – повернення **цїлісності**, міцності, здоров’я. В пасивній формі дієслово *σώζω* перекладається саме “**виодужити**”, стати здоровим, отримати цілісності” [5, с. 97].

Характерна для представників східної патристики ідея всеєдності (цілісності) зводиться до двох смислових ліній (досконалості й здоров’я) у даному вузько зорієнтованому аспекті їх накреслення через аналіз: явища в його абсолютному та максимальному можливому ідеальному варіантах інтерпретації; теоретичних перспектив практичного втілення в життя; етимологій термінів “досконалість” та “здоров’я” у своєрідне феноменологічне єдине, специфічне концептуально-конотаційну цілісність. А тому на пряме запитання: що ж таке здоров’я, для представників східнохристиянської патристики? Геніальною простотою відзначається й відповідь: здоров’я і є ознакою, змістом досконалості. Воно постає перед нами тією телеологічною суттю, метою, сенсом буття людини, а, через неї, і всієї вселенної (тією вершиною, безкінечно-неперервним завершенням розвитку, постійно тривалим вивершенням у всецілєності); непервершеном даром, який вже як дар апіорі є досконалим та все ж потребує активної співдії в його реалізації, тобто станом динамічної заданості, завдяки якому долаються умовності роз’єднаності в перспективі об’єднання всіх структурно-функціональних частин природи людини, її властивостей у здійсненні, як богообразного уподібнення Творцю; головне – фундаментальною ідіомою, ознакою й змістом “способу існування” за “логосом природи” в Боголюдиському проекті єдності досконалого людства, в абсолютному звершенні за благодаттю обоження – довершеністю у Бозі!

Отже, в результаті проведеного даного етапу дослідження з урахуванням висхідного підходу в ката-, апофатичній ідіаді осмислення явища здоров’я з позицій патристичних принципів досконалості було проаналізовано якісні атрибути-показники у його витоків моделях довершеності (Божественному та першоствореному людському). Відповідно, з’ясовано динамічний аспект досконалості, що полягає у реалізації цих атрибутів (властивостей) у богообразній заданості через богоуподібнення. Дана особливість, в інтерпретації Отців християнського Сходу, розширює перспективи осмислення здоров’я не лише як функціональної норми природи людини, а й як запоруки та прикінцевого атрибуту метафізичного преображення

через обоження. Аргументовано доведено те, що долаючи у втіленому Логосі межі тварного – нетварного, першостворена людина покликана була здійснити покладений на неї природний обов’язок носія тварного ідеалу здоров’я, свого роду цілителя себе та усієї вселенної, сягаючи природно-властивих для неї іпостасних перспектив бути богом за благодаттю. Святоотцівська ідея всецілєності, на прикладі ідеально змодельованого конструкту в екзистенційно-практичному аспекті її досягнення через удосконалення, дає підстави стверджувати факт існування своєрідної феноменологічної єдності “природи” досконалості та її “іпостасі” здоров’я.

Список використаних джерел

1. Григорий Нисский. Об устройении человека / Григорий Нисский ; [пер., прим. и послесловие В. М. Лурье]. – СПб. : “Axioma”, 1995. – 176 с.
2. Дионисий Ареопагит. О божественных именах. О мистическом богословии / Дионисий Ареопагит ; [пер. с древнереч.]. – СПб. : “Глаголь”, 1995. – XXIII, 370 с.
3. Епифанович С. Л. Преподобный Максим Исповедник, египетский и творения. – В 2-х томах / С. Л. Епифанович. – СПб. : Изд-во Олега Абышко, 2013. – 384+400 с.
4. Етимологичний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (голова ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1985. Т. 2 : Д – Конці / укл. : Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
5. Зарин С. М. Аскетизм по православно-християнському ученню. Етико-богословське дослідження / С. М. Зарин. – Київ : Издательством свт. Льва, папи Римського, 2006. – 693 с.
6. Иларион (Алфеев), еп. Троице-Сергиевский. Введение в православное догматическое богословие / еп. Иларион (Алфеев). – М. : “Эксмо”, 2010. – 400 с.
7. Лосский В. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие / В. Лосский. – М. : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2013. – 528 с.
8. Лурье В. М. История Византийской философии. Формативный период / В. М. Лурье. – СПб. : “Axioma”, 2006. – XX+553 с.
9. Максим Исповедник. Творения / Максим Исповедник ; [пер. с древнереч., вступит. статья и комм. А. И. Сидорова]. – М. : “Мартис”, 1993. – Т. 1. – 354 с.
10. Максим Исповедник. Творения / Максим Исповедник ; [пер. с древнереч., и комм. С. Л. Епифановича и А. И. Сидорова]. – М. : “Мартис”, 1993. – Т. 2. – 286 с.
11. Малиновский Н., прот. Очерк православного догматического богословия / прот. Н. Малиновский. – М. : Православный Свято-Тихоновский Гуманитарный Университет, 2003. – 250 с.
12. Помазанский М., протопресв. Догматическое богословие / протопресв. М. Помазанский. – М. : “Дар”, 2005. – 464 с.
13. Хоружий С. Концепция совершенной человека в перспективе синакстакологии // Православная аскета – ключ к новому видению человека : сборник статей / С. Хоружий. – М. : “Омега”, 2000. – С. 43-67.
14. Чорноморець Ю. П. Антропология східної патристики : дис. на здоб. наук. ст. кандидата філос. наук : 09.00.05 / Юрій Павлович Чорноморець. – К., 2001. – 200 с.
15. Basilede Cesarec. Sur l'originedel'homme / Basilede Cesarec ; [Ed. Par A. Smetsset M. Van Esbroeck]. – Paris, 1970. – 344 p.
16. Larchet Jean-Claude. Terapiadellemalattiespirituali Un'introduzione alla tradizione asceticadella Chiesa ortodossa / Jean-Claude Larchet. – 3^a edizione. – Milano : Edizionsan Paolo, 2014. – 814 p.
17. Thunberg L. Manandthe Cosmos. The vision of St. Maximus the Confessor / L. Thunberg. – Crestwood, New York : St. Vladimir's Seminary Press, 1984. – 184 p.
18. Thunberg L. Microcosm and Mediator. The Theological Anthropology of Maximus the Confessor / L. Thunberg. – Lund, 1965. – 500 p.

References

1. Grigoriy Nisskiy. Ob ustroenii cheloveka / Grigoriy Nisskiy; [per., prim. i posleslovie V. M. Lurc]. – SPb. : “Axioma”, 1995. – 176 s.
2. Dionisij Arcopagit. O bozhestvennyih imenah. O misticheskom

bogoslovii / Dionisij Arcopagit ; [per. s drevnegrech.]. – SPb. : “Glagol”, 1995. – XXIII, 370 s.

3. Epifanovich S. L. Prepodobnyiy Maksim Ispovednik, egzhizn i tvoreniya. – V 2-h tomah / S. L. Epifanovich. – SPb. : Izd-vo Olega Abyishko, 2013. – 384+400 s.

4. Etimologichniy slovník ukrayinskoYi movi : V 7 t. / AN URSR. In-t movoznavstva Im. O. O. Potebnl; Redkol. O. S. Melnichuk (golovmyred.) ta In. – K. : Nauk. dumka, 1985. T. 2 : D – Koptsl / Ukl. : N. S. Rodzевичta In. – 1985. – 572 s.

5. Zarin S.M. Asketizmpo pravoslavno-hristianskomu ucheniyu. Etiko-bogoslovskoe issledovanie / S. M. Zarin. – Kiev : Izdatelstvom. svt. Lva, papyi Rimskogo, 2006. – 693 s.

6. Ilarion (Alfeyev), ep. Tainstvoveriy. Vvedenie v pravoslavnoe dogmaticeskoe bogoslovie / ep. Ilarion (Alfeyev). – M. : “Eksmo”, 2010. – 400 s.

7. Losskiy V. Ocherk misticheskogo bogosloviya Vostochnoy Tserkvi. Dogmaticeskoe bogoslovie / V. Losskiy. – M. : Svyato-Troitskaya Sergieva Lavra, 2013. – 528 s.

8. Lure V. M. Istoriya Vizantiyskoy filosofii. Formativniy period / V.M. Lure. – SPb. : “Axioma”, 2006. – XX+553 s.

9. Maksim Ispovednik. Tvoreniya / Maksim Ispovednik ; [per. s drevnegrech., vstupil. statya i komm. A.I. Sidorova]. – M. : “Martis”, 1993. – T. 1. – 354 s.

10. Maksim Ispovednik. Tvoreniya / Maksim Ispovednik ; [per. s drevnegrech., i komm. S. L. Epifanovicha i A. I. Sidorova]. – M. : “Martis”, 1993. – T. 2. – 286 s.

11. Malinovskiy N., prot. Ocherk pravoslavnogo dogmaticeskogo bogosloviya / prot. N. Malinovskiy. – M. : Pravoslavniy Svyato-Tihonovskiy Gumanitarniy Universitet, 2003. – 250 s.

12. Pomazanskiy M., protopresv. Dogmaticeskoe bogoslovie / protopresv. M. Pomazanskiy. – M. : “Dar”, 2005. – 464 s.

13. Horuzhiy S. Kontseptsiya sovershennoy cheloveka v perspektive isihastkoy antropologii // Pravoslavnaya asketza – klyuch k novomu videniyu cheloveka : sbornikstatey / S. Horuzhiy. – M. : “Omca”, 2000. – S. 43-67.

14. Chornomorets Yu. P. Antropologiya shhdnoYi patristiki : dis. nazdob. nauk. st. kandidata fillos. nauk : 09.00.05 / Yurly Pavlovich Chornomorets. – K., 2001. – 200 s.

15. Basilede Cesarec. Sur l'originedel'homme / Basilede Cesarec; [Ed. Par A. Smetsset M. Van Esbroeck]. – Paris, 1970. – 344 p.

16. Larchet Jean-Claude. Terapiadellemalattiespirituali Un'introduzione alla tradizione asceticadella Chiesa ortodossa / Jean-Claude Larchet. – 3^a edizione. – Milano : Edizionsan Paolo, 2014. – 814 p.

17. Thunberg L. Manand the Cosmos. The vision of St. Maximus the Confessor / L. Thunberg. – Crestwood, New York : St. Vladimir's Seminary Press, 1984. – 184 p.

18. Thunberg L. Microcosm and Mediator. The Theological Anthropology of Maximus the Confessor / L. Thunberg. – Lund, 1965. – 500 p.

Marchuk O. T., postgraduate student of the Department of Theology. Chair of Religious Studies and Theology, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi), iam_marchuk@ukr.net

Phenomenology of Health and Principles of Human Perfection in the Theological Tradition of the Eastern Patristics. Part I. The attributes of the ideal models in holistic perspectives actualization

The aim of the research is the phenomenological analysis of the basic idioms of the content-multifold phenomenon of health from the stand point of disclosure of human perfection basic principles in the Eastern patristic tradition. In the process, specific and general scientific research methods were applied: phenomenological method, method of historicism, methods of textual and comparative analysis based on patristic approaches to theologizing. The analysis of characteristics (in the ironological, existential-practical manifestation) showed the specific relationship between the concepts of perfection, holiness, impartiality, and deification, and highlighted the conceptual and definitive features of the phenomenon health conceptual framing. Its meaningfulness was proved as of a practically realized invariant of symbolic-descriptive terminological-nominal and phenomenological securing to and in the phenomenon of theosis.

Keywords: health, perfection, holiness, impartiality, theosis, nature, hypostasis.

Марчук О. Т., аспирант кафедри релігієзнавства та теології, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича (Україна, Чернівці), iam_marchuk@ukr.net

Феноменологія здоров'я в системі патристических принципів совершенства. Частина I. Атрибути ідеальних моделей в перспективі холистическої актуалізації

Исследуется феномен здоровья с позиций раскрытия основных принципов совершенства человека в восточнохристианской патристической традиции.

Определяется явление совершенства в истоковом обращении к атрибутам Божественного Абсолюта совершенства, его творного идеала человека, что в динамической заданности их актуализации делает возможным достижение цели (здоровья). Освещены теоретические принципы возможности жизненно-практической реализации богообразных свойств в идеальном спроектированном естественном функционале первоначального человека. На основе анализа характерных черт предложенных патристических идеальных моделей раскрыты антропологическую специфику интерпретации понятия совершенства и доказано концептуально-коннотационное единство с понятием здоровья в точке касания экономично обоснованной идеи целостности.

Ключевые слова: здоровье, совершенство, святость, фреонис, целостность, образ, подобие, природа, ипостась.

* * *

УДК 141.1:305-055.2(53+55+560)

Білокопитова Н. І.
здобувач кафедри філософії,
Запорізький національний університет
(Україна, Запоріжжя), nina_turk@ukr.net

КОМПАРАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ГЕНДЕРНОГО ПИТАННЯ В ТЮРКСЬКИХ, ПЕРСЬКИХ І АРАБСЬКИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Проблема жіночого рівноправ'я є однією з актуальних для розвитку всього людства. Питання гендерної рівності в ісламському Сході не є достатньо висвітленим як у західних так і у вітчизняних соціально-філософських працях. Стійкість впливу гендерних ісламських стереотипів на суспільну свідомість призводить до дискримінаційних явищ в різних верствах соціокультурного буття. Метою дослідження є порівняння особливостей розвитку процесів гендерної соціалізації у тюркських, перських та арабських суспільствах. Визначення соціального домінування в усвідомленні та функціонуванні статі. Теоретико-методологічною базою служив компаративний та статистичний методи, які дозволяють більш наглядно осмислити стан гендерного питання. Зроблено висновок, що до паритету статі більш за інших серед досліджуваних об'єктів підійшли країни Магрибу та ОАЕ, Ірану та іншим перським державам це належить усунути розрив рівності між чоловіками і жінками у системі соціальної культури. У Саудівській Аравії, Афганістані та Пеметі гендерна рівність залишається утопією. У перспективі можна перейняти досвід Тунісу в аспекті гендерної соціалізації суспільства іншими арабськими країнами, досвід може бути модернізований з урахуванням специфіки їх економічної ситуації.

Ключові слова: свобода, гендер, стереотипи, патріархат, тимчасові шлюби, полігамія, індекс гендерної рівності.

Процеси глобалізації та модернізації суспільства посприяли змінам у гендерному питанні багатьох країн світу. Незважаючи на численні дослідження в західній, мусульманській і вітчизняній науці, освітлення багатьох проблем, що стосуються гендерного рівноправ'я, не відривається об'єктивністю. Мабуть, жодна тема не привертає до себе такої уваги і не обростає такою кількістю семінарних уявлень, глумачень, і неспорозумінь, як питання про статус жінки в ісламі.

Тому актуальним буде довести різницю в розвитку феміної проблематики між тюркськими, перськими та арабськими суспільствами, дослідити чинники впливу на процеси гендерної соціалізації, що зумовили цю різницю у ісламському суспільстві.

Метою дослідження є виявлення спільних та унікальних чинників формування статусних ідентифікацій та соціальної переваги; порівняння особливостей розвитку гендерного питання у арабських, перських та тюркських суспільствах.

Аналізується не відмінність поведінки жінки або чоловіка, а соціальні норми у системі етносоціальної культури. Теоретико-методологічною базою служив компаративний та статистичний методи, які дозволяють більш наглядно осмислити стан гендерного питання.

Не відносини між фемініним та маскулініним, а соціум є основним об'єктом аналізу та впливу на формування міжстатевих відносин. Визначення соціального домінування в усвідомленні та функціонуванні статі.

На початку 90-х років цивілізовані країни почали активно використовувати гендерний підхід до розв'язання суспільних проблем, аналізу політики. ООН, міжнародні європейські інституції розглядають гендерне питання як один із пріоритетів розвитку людства. Розвиток і мир ставляться у залежність від вирішення питання рівності між чоловіками і жінками на сучасному етапі. У середині 90-х років до “Індексу розвитку людства” було додано два гендерних індикатори – гендерний індекс розвитку (GDI) і ступінь гендерної довіри (GEM) [1].

На думку Джона Стюарта Міла: “Людству більше йде на користь, коли кожен дозволяє іншим жити так, як здається добре їм самим, ніж коли кожного змушують жити так, як здається добре іншим” [2]. Існує сфера впливу, де суспільство, на відміну від індивіда, має лише непряний інтерес, це зона людської свободи. Ідея свободи волі, як і будь-яка інша ідея, має історію свого розвитку. Питанням свободи цікавилися ще з античних часів такі філософи як Сократ, Платон, Аристотель.

Це нове для античності розуміння людини дало можливість Аристотелю розвинути вчення про волю, і вперше зайнятися розробкою проблеми відповідальності індивіда за вчинені ним дії, зв'язку відповідальності і свободи. Нарешті, в самому кінці античної історії, у вченні пізніх стоїків свідомість розвивається до розуміння людини як вершини космічного творення. У ньому бачаться індивідуальність, глибокий внутрішній світ. Свобода стає однією з центральних тем стоїцизму [3].

Перш ніж розкрити та порівняти гендерні, або соціально організовані взаємини між статями у ісламському суспільстві, необхідно певною мірою розкрити феміну проблематику в історичній ретроспективі. Прийнято вважати, що зародження феміністських ідей відноситься до епохи Відродження з її культом людини, але деякі дослідники вважають першим феміністом давньогрецького філософа Платона.

Французький історик Ньюма-Дени Фюстель де Куланж в своїх працях стверджував, що саме релігій громада зобов'язана своїми законами, звичаями та системою управління.

Соціальна або гендерна тематика в арабомусульманській філософії багато в чому супроводжувалась ісламською догматикою. Абу Наср аль-Фарабі розглядає чоловіка і жінку в антропологічно-біологічному і частково психологічному аспекті. Філософ аль-Газалі відносить жінку до розряду насолод, за його вченням, жінка постає істотою другосортною, яка підлегла владі чоловіка. Не дивлячись на те, що феміністський рух виник порівняно недавно, в ісламському суспільстві були ті, хто виступали за поліпшення прав жінок. Серед них середньовічний мистик і філософ Ібн Арабі, який стверджував, що жінки можуть досягти високої духовної станції так само, як і чоловіки [4]. У XII столітті Ібн Рушд (Авероес) стверджував, що жінки рівні з чоловіками в усіх відношеннях і володіють рівними можливостями.

Феміна проблематика була присутня в дослідженнях багатьох філософів, таких як: Дж.Локк, Т.Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, І.Кант, А.Шопенгауер, З.Фрейд, К.Юнг та інших.

Компаративним філософським дослідженням присвячені роботи академіка Ф.І. Щербацького, А.В. Колеснікова, А.В. Смірнова, В.К. Шохіна, О.Г. Сидорової, М.Т. Степанянц, Є.А. Фролової, Н.С. Кірабаєва, Л.Є. Яковлевої та інших.

Гендерна проблематика розкривається в працях засновників гендерного аналізу Дж.Міллія і М.Острогорського. В Україні гендерну проблематику досліджують І.Жеребкіна – директор Харківського центру гендерних досліджень, доктор філософських наук, професор; В.Суковатая, Л.Смоляр, О.Кісь. Російські філософи, що досліджують гендерні питання: О.Здравомислова, А.Тьомкіна, Н.Пушкарєва, А.Усманова та інші.

Статусу жінки у ісламі присвячена робота Л.Чернишової [5]. Російські вчені, що досліджували проблеми жінок у ісламі – Л.Денисова, Ф.Закарія, З.Бараєва, Я.Смірнова.

У роботі I Міжнародної науково-практичної конференції “Іслам і ісламознавство в Україні” (2011) також були присутні доповіді про гендерні аспекти ісламу, наприклад – “Любов, секс і сексуальна освіта в ісламі” (О.Скубко) [6].

М.Мутаххарі [7], один з відомих іранських вчених з філософії, схоластики, юриспруденції, його книги актуальні і в теперішній час у Ірані, досліджував теми: жінка та соціальна незалежність, гендерна рівність, шлюб, тимчасовий шлюб, розірвання шлюбу та ін.

Гендер дозволяє визначити не тільки соціальний статус особистості згідно з її статеву належністю, а й провести динамічні зміни культури, її соціальних параметрів, а саме: можливостей і обмежень, доступу до соціально значущих цінностей, ієрархічної та майнової залежності, тобто всіх тих інстанцій нормування та регулювання соціальної поведінки, які фіксують статево диференціацію особистості. Так чи інакше гендерному виміру можуть бути піддані онтологія, гносеологія та епістемологія суспільного буття [8].

Головні теоретичні й методологічні засади гендерних досліджень постали з жіночого руху й феміністичної ідеології XX ст. Феміністська ідеологія в узагальненому вигляді може бути визначена як соціально-філософський аналіз буття статі.

Феміністська парадигма соціокультурного розвитку в цілому, будучи альтернативою по відношенню до патріархатної з її основним принципом ієрархічного підпорядкування сакрального чоловічому авторитету, репрезентується як парадигма демократичного світоустрою, яка може визначити чи посилити демократичну спрямованість трансформації суспільства в цілому [9].

Основним інститутом патріархату є сім'я. Будучи знярядом суспільства, сім'я не тільки спонукає своїх членів до пристосування і підпорядкування, але діє в якості підрозділу уряду патріархатної держави, яка управляє своїми громадянами через глав сімей. Навіть у тих патріархатних суспільствах, де жінкам дано законні права громадян, все ж існує тенденція до того, що правління над жінками здійснюється виключно через сім'ю, і їх відносини з державою або незначні, або відсутні зовсім. Оскільки взаємодія між сім'єю і суспільством істотно важлива, і без неї обидва ці

інститути розпалися б, долі трьох інститутів патріархату – сім'ї, суспільства і держави – тісно взаємопов'язані.

Пригнічення жінок носить універсальний характер у всіх відомих людських суспільствах. У суспільстві, заснованому на християнських цінностях, полігамія дійсно вважається неприпустимою формою шлюбу. А ось іслам не ставить багатоженство під моральну заборону і дозволяє своїм послідовникам цю форму шлюбу. Якщо “мусульманин” означає “покірний Аллаху”, то мусульманка, за ісламськими канонами, повинна бути покірна чоловікові, своєму земному богу і володареві.

Одним з існуючих розбіжностей між мусульманами сунітського і шіїтського напрямків є соціальний феномен тимчасового шлюбу. Наприклад, Іранський парламент прийняв закон, згідно з яким чоловік відтепер має право вступати в тимчасовий шлюб за усною угодою [10]. А що до прав жінок? Факти говорять за себе. Гучна справа 43-річної Мохаммаді-Аштіані, матері двох дітей, як іранська судова система засудила до страти (жінку мали закидати камінням) за подружню зраду і пособництво у вбивстві чоловіка, викликала бурхливі протести в країнах Заходу.

На відміну від іранської практики, у Єгипті існує так званий ОРФІ-шлюб. Це тимчасовий шлюб, що підписується в адвокатській конторі. Для цього потрібно 2 свідка (чоловіки) і адвокат. Якщо свідки – жінки, то дві жінки прирівнюються до одного чоловіка. Тобто “вартість” чоловіка дорівнює двом жінкам. Тимчасовий шлюб, на відміну від постійного, укладається на обговорений заздалегідь між чоловіком і жінкою термін. Такий шлюб не має розлучення і завершується із закінченням обумовленого терміну. Чоловік у тимчасовому шлюбі не зобов'язаний забезпечувати дружину житлом, одягом і їжею. Чоловік і жінка у тимчасовому шлюбі не успадкують майна один одного в разі смерті одного з них. Тимчасові шлюби можуть мати термін від однієї години до кількох тижнів або місяців. Чоловік виплачує жінці повноцінний махр (весільний подарунок). Народжена у тимчасовому шлюбі дитина є законнонародженою і володіє всіма правами, що і дитина, народжена в постійному шлюбі.

Колискою арабського фемінізму по праву вважається Єгипет. Однак найбільш істотний прогрес в області жіночої рівноправності, багато в чому завдяки політичній волі місцевої влади, досягнутий в іншій арабській країні – Тунісі. Після досягнення Тунісом незалежності в 1956 р. влада прийняла політику, націлену на досягнення гендерного рівноправ'я. Нове законодавство Тунісу максимально наблизило туніських жінок до становища жінок в Європі, надавши юридично, всі цивільні і політичні права (була скасована полігамія, примусовий шлюб, був встановлений мінімальний вік для вступу в шлюб, жінки Тунісу отримали політичні права, був модернізований Трудовий кодекс). Так, в 1992 р. і 1993 р. до Кодексу особистого стану, Кримінального кодексу та до Закону про громадянство були внесені суттєві поправки, що розширили права і можливості жіночого населення країни. Наприклад, матері нарівні з батьками в випадку розлучення могли ставати опікунами своїх дітей, жінки, що складаються в змішаному шлюбі, отримали право передавати своє громадянство неповнолітнім дітям, насильство

над жінками розглядалося тепер як кримінальний злочин, дівчата могли отримувати закордонні паспорти без згоди батька. Зараз жінки займають різні, в тому числі і високопоставлені, пости в міністерствах, парламенті, губернаторських радах [11].

Як відомо, в Саудівській Аравії ще з 1932 року діє закон, який забороняє представницям прекрасної статі сідати за кермо транспортних засобів. Правда, варто відзначити, що всього кілька днів тому король Саудівської Аравії Абдулла заявив, що з 2015 року жінкам все ж дозволять сідати за кермо автомобіля, але поки жодного офіційного рішення з цього питання так і не прийнято [12]. Варто відзначити, що Саудівська Аравія є єдиною в світі країною, де жінкам заборонено водити машину. Також жінки не беруть участь у голосуванні, не можуть вчитись, працювати ти пересікати кордон без спеціального дозволу. Але є й позитивні зміни. Не так давно в країні прекрасна стать отримала право займатися юридичною діяльністю, офіційно працювати адвокатами, а так само тренуватися в спортивних комплексах, збудованих спеціально для них.

Відповідно до законів Марокко, жінка відіграє другорядну роль, у всьому підкорюючись чоловікові. Юридичний статус марокканської жінки був визначений незабаром після незалежності країни. Кодекс особистого статусу (Мудавана) містить положення про ідеальну сім'ю, де вся влада належить чоловікові. Жінка одружується лише з дозволу багька або ж опікуна чоловіка, відомі випадки насильницької видачі дівчат заміж. Полігамний шлюб – велика рідкість, хоча положення ісламського законодавства дозволяють мати до чотирьох дружин. Два останніх поколінь марокканських жінок мали можливість отримати вищу освіту, тому чимало жінок перебуває на державній службі і зайняті в сфері обслуговування. Жінки складають близько 20% професорсько-викладацького складу в університетах, багато з них займають видне становище в медицині і інших професіях. На парламентських виборах 1993 р. кілька жінок висунули свої кандидатури, і вперше в історії країни дві з них стали членами законодавчого органу: Бадія Скаллі і Латіфа Беннані–Смірес. Видатна роль у боротьбі за рівноправність жінок в Марокко належить соціологу з Рабату Фатімі Мерніссі [13].

У 10-й статті Конституції Туреччини йдеться про рівність перед законом. Незалежно від мови, раси, кольору шкіри, статі, політичних і філософських поглядів, віросповідання, конфесії і тому подібного всі люди рівні перед законом. У 41-й статті з підзаголовком “Охорона сім'ї” говориться: “Сім'я – це основа турецького суспільства, вона спирається на рівність подружжя”. І з цим самим, права і становище жінки в сім'ї охороняються Конституцією. У Туреччині жінки, що приймають участь у громадському житті, мають такі ж права, як і чоловіки. У внутрішньому праві, жінкам були дані особливі права з метою перешкодження дискримінації за статевими ознаками в особистому і професійному житті. Відповідно до 5-й статті Закону “Про громадянство” Туреччини тільки для жінок передбачається наступне право: “Громадянка іноземної держави, яка бере шлюб з громадянином Туреччини, при бажанні автоматично отримує турецьке громадян-

ство. Таким чином, жінці надається право вибору з власної волі” [14].

Таблиця 1

Рейтингова таблиця: індекс гендерної рівності країн світу (вибірка тюркських, перських, арабських країн)*

Рейтинг	Країна	Індекс
40	ОАЕ	0.241
45	Бахрейн	0.258
46	Туніс	0.261
47	Кувейт	0.274
52	Казахстан	0.312
54	Азербайджан	0.323
58	Таджикистан	0.338
65	Киргизстан	0.357
68	Туреччина	0.366
74	Алжир	0.391
78	Ліван	0.433
84	Марокко	0.444
99	Йорданія	0.482
107	Іран	0.496
117	Катар	0.546
118	Сирія	0.551
120	Ірак	0.557
123	Пакистан	0.567
126	Єгипет	0.590
145	Саудівська Аравія	0.682
147	Афганістан	0.712
148	Йемен	0.747

*За інформацією від “Центра гуманітарних технологій, гуманітарні технології та розвиток людського експертно-аналітичний портал” 2012 г. [15].

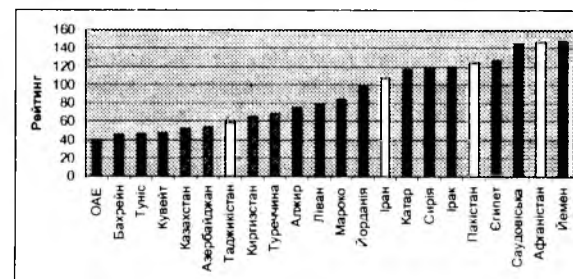


Рис. 1. Діаграма рейтингу гендерної рівності серед тюркських, перських, арабських країн

Умовні позначення: Тюркські країни, Перські країни, Арабські країни.

Отже, як видно з Рис.1 до паритету статі більш за інших серед арабських країн наблизились Об'єднані Арабські Емірати, Бахрейн, Кувейт та країни Магрибу. Визначальну і багато в чому вирішальну роль у становленні гендерної рівності в країнах Магрибу з самого початку зіграла французька колонізація, освіта під патронатом французької влади, законодавча підтримка політичного та економічного статусу жінок.

Серед тюркських країн рейтинг гендерної рівності Казахстану, Азербайджану та Киргизстану кращий ніж Туреччині, цей феномен можна визначити як наслідки ідеології радянського режиму, коли “радянська жінка” повинна була працювати, а професії чоловічі та жіночі майже не відрізнялися.

Серед перських лідирує також пострадянський Таджикистан. Іран набагато відстає у гендерному питанні від Таджикистану. Хоча є і позитивні зміни, у

2010 р. іранські жінки займали 3% міністерських постів, і 5% парламентських місць.

У світі лише шосту частину місць у законодавчих збореннях займають жінки. У деяких країнах (як Саудівська Аравія або ОАЕ) представництва жінок у законодавчих органах не існує [16, с.175]. У Афганістані та Йемені гендерна рівність залишається утопією.

Компаративний підхід до гендерного питання дозволив більш ґрунтовно осмислити причини і наслідки гендерної соціалізації, що мають місце у арабських, перських та тюркських суспільствах.

У перспективі дослідження спільних та унікальних рис соціальних процесів між арабськими, перськими та тюркськими суспільствами дозволить систематизувати знання щодо розвитку мусульманської світоглядної парадигми; дозволить внести зміни до методологічного підходу у викладанні етносоціальної арабсько-мусульманської філософії, яка базується на трьох різних ґрунтах.

Список використаних джерел

1. Основні парадигми інтерпретації гендерних відносин. [Електронний ресурс] / офіційний сайт Київського міського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій. – Режим доступу до сайту: http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=670
2. Міл Д.С. Про свободу: есе, 2001. [Електронний ресурс] / Джон Стюарт Міл. – Режим доступу до есе: <http://litopys.org.ua/mill/mill01.htm>
3. Овдиденко В.І. Проблема свободи волі в античній філософії: культурно-історичний аспект: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 “Історія філософії” / В.І. Овдиденко. – Краснодар, 2006. [Електронний ресурс] / Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. – Режим доступу до автореф.: <http://www.dissercat.com/content/problema-svobody-voli-v-antichnoi-filosofii-kulturno-istoricheskiy-aspekt#ixzz36eizX7YH>
4. Hakim, Souad (2002), “Ibn ‘Arabi’s Twofold Perception of Woman: Woman as Human Being and Cosmic Principle”, Journal of the Muhyiddin Ibn ‘Arabi Society 31: 1–29.
5. Чернишова Л. Статус жінки в ісламі // Іслам: історія, сутнісні виміри та сучасні тенденції. Матеріали VII міжнародної молодіжної релігійно-наукової школи / наук. ред. Л.Д. Владиченко, Т.В. Хазыр-Огли. – К.: МАР, 2008. – С. 139–146.
6. Скубко Е.В. Любові, сексу і сексуальне виховання в ісламі // Іслам та ісламознавство в Україні: Матеріали I науково-практичної конференції. – Донецьк: ІПШ Наука і освіта, 2011. – С. 93–100.
7. Мутаххари М. Правовий статус жінки в ісламі // Муртаза Мутаххари; Махлушова М. – С.–Пб.: Петербургское востоковедение, 2010. – 288 с.
8. Усачева Н. Теорія і методологія сучасних гендерних досліджень. [Електронний ресурс] / Наталья Усачева. – Режим доступу до статті: <http://www.gender.cawater-info.net/publications/pdf/usacheva.pdf>
9. Ельнікова Г.А. Духовные и социокультурные основания российского феминизма: автореф. дис. ... канд. социол. наук: спец. 22.00.06 “Социология культуры, духовной жизни” / Г.А. Ельнікова. – Белгород, 2004. [Електронний ресурс] / Человек и наука, каталог авторефератов и диссертаций. – Режим доступу до автореф.: <http://cheloveknauka.com/duhovnye-i-sotsiokulturnye-osnovaniya-rossiyskogo-feminizma>
10. Голубко О. В Ірані розрешили вступати во вільний брак по устному соглашению 8.03.2012. [Електронний ресурс] / Олеся Голубко // газета Комсомольская правда в Украине. – Режим доступу до статті: <http://kp.ua/life/328509-v-yrane-razreshily-vstupat-vo-vremennyi-brak-po-ustnomu-soglasheniyu>
11. Мягкова М.И. Эволюция женского движения в Республике Тунис: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.03 “Всеобщая история (нового и новейшего периода)” / М.И. Мягкова. – Москва, 2012. [Електронний ресурс] / Электронная библиотека диссертаций. – Режим доступу до автореф.: <http://www.dissercat.com/content/evolyutsiya-zhenskogo-dvizheniya-v-respublike-tunis>
12. V Saudovskoy Aravii za upravlenie avto snova vporoyat jenschinu. [Електронний ресурс] / АВТО ТСН. UA. – Режим доступу до статті: <http://auto.tsn.ua/news/v-saudovskoy-aravii-za-upravlenie-avto-snova-vporoyat-zhenschinu.html>

<http://www.dissercat.com/content/evolyutsiya-zhenskogo-dvizheniya-v-respublike-tunis>

12. V Saudovskoy Aravii za upravlenie avto snova vporoyat jenschinu. [Електронний ресурс] / АВТО ТСН. UA. – Режим доступу до статті: <http://auto.tsn.ua/news/v-saudovskoy-aravii-za-upravlenie-avto-snova-vporoyat-zhenschinu.html>

13. Марокко. [Електронний ресурс] / Географічна енциклопедія. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_geo/3107

14. Токаоглу С. Социальная жизнь. Права Женщин в Турции. [Електронний ресурс] / Сибель Токаоглу// Международный торговно-экономический журнал Zarubejye.com. – Режим доступу до статті: <http://www.zarubejye.com/arhiv/kapak/zar3/arhiv3j.htm>

15. Индекс гендерного равенства по версии ПРООН – информация об исследовании. [Електронний ресурс] / Центр гуманитарных технологий, гуманитарные технологии и развитие человека экспертно-аналитический портал. – Режим доступу к таблице: <http://gtmarket.ru/ratings/gender-equity-index-un/info>

16. Статий розвиток суспільства: навчальний посібник / [А.Садюченко, Л.Масловська, В.Середа, Т.Тимочко]. – 2 вид. – К., 2011. – 392 с.

References

1. Osnovni paradigmaty interpretatsiyi gendernykh vidnosyn. [Elektronnyi resurs] / oficijnyi sait Kyjivs'kogo mis'kogo centru perepidgotovky ta pidvyschennya kvalifikaciyi pracivnykiv organiv derjavnoyi vlady, organiv miscevoogo samovryaduvannya, derjavnykh pidprymstv, ustanov i organizacij. – Rejym dostupu do сайtu: http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=670
2. Mil D.S. Pro svobodu: ese, 2001. [Elektronnyi resurs] / Jon Stuart Mil. – Rejym dostupu do ese: <http://litopys.org.ua/mill/mill01.htm>
3. Ovidienko V.P. Problema svobody voli v antichnoi filosofiyi: kul'turno-istoricheskiy aspekt: avto-ref. dis. ... kand. filoz. nauk: spec. 09.00.03 "istoriya filosofiyi" / V.I. Ovidienko - Krasnodar, 2006. [Elektronnyi resurs] / Nauchnaya biblioteka dissertacij i avtoferatov disserCat. – Rejym dostupu do avto-ref.: <http://www.dissercat.com/content/problema-svobody-voli-v-antichnoi-filosofii-kulturno-istoricheskiy-aspekt#ixzz36eizX7YH>
4. Hakim, Souad (2002), "Ibn 'Arabi's Twofold Perception of Woman: Woman as Human Being and Cosmic Principle", Journal of the Muhyiddin Ibn 'Arabi Society 31: 1–29.
5. Chernyshova L. Status jynky v islami // Islam: istoriya, sutisni vimiry ta suchasni tendenciyi. Materialy VII mijnarodnoyi molodijnoyi religijnnavchoyi shkoly / nauk. red. L.D. Vladychenko, T.V. Hazyr-Ogly. – K.: MAR, 2008. – S. 139–146.
6. Skubko E.V. Lyubov', seks i seksual'noe obrazovanie v islame // Islam ta islamoznavstvo v Ukraini: Materialy I naukovopraktychnoyi konferenciyi. – Donetsk: IPSh Nauka i osvita, 2011. – S. 93–100.
7. Mutahhari M. Pravovoy status jenshiny v islame / Murtaza Mutahhari; Mahlushova M. – S.–Pb.: Peterburgskoe vostokovedenie, 2010. – 288 s.
8. Usacheva N. Teoriya i metodologiya gendernykh issledovaniy. [Elektronnyi resurs] / Nataliya Usacheva. – Rejym dostupu do statii: <http://www.gender.cawater-info.net/publications/pdf/usacheva.pdf>
9. Yelnikova G. A. Duhovnye I sociokulturnye osnovaniyarossiyskogo feminizma: avto-ref. dis. ... kand. sociol. nauk: spec. 22.00.06 "Sociologiya kul'tury, duhovnoy jizni" / G.A. Yelnikova. – Belgorod, 2004. [Elektronnyi resurs] / Chelovek i nauka, catalog avtoferatov I dissertacij. – Rejym dostupu do avto-ref.: <http://cheloveknauka.com/duhovnye-i-sotsiokulturnye-osnovaniya-rossiyskogo-feminizma>
10. Golubko O. V Irane razreshili vstupat' vo vremennyi brak po ustnomu soglasheniyu. [Elektronnyi resurs] / Olesya Golubko // gazeta Komsomol'skaya pravda. – Rejym dostupu do statii: http://www.iran.ru/news/culture/78865/V_Irane_razreshili_vstupat_vo_vremennyi_brak_po_ustnomu_soglasheniyu
11. Myagkova M.I. Evolyutsiya jenskogo dvizheniya v respublike Tunis: avto-ref. dis. ... kand. ist. nauk: spec. 07.00.03 "Vseobshchaya istoriya (novogo i noveishego perioda)" / M.I. Myagkova. – Moskva, 2012. [Elektronnyi resurs] / Elektronnaya biblioteka dissertacij. – Rejym dostupu do avto-ref.: <http://www.dissercat.com/content/evolyutsiya-zhenskogo-dvizheniya-v-respublike-tunis>
12. V Saudovskoy Aravii za upravlenie avto snova vporoyat jenschinu. [Elektronnyi resurs] / АВТО ТСН. UA. – Rejym dostupu do statii: <http://auto.tsn.ua/news/v-saudovskoy-aravii-za-upravlenie-avto-snova-vporoyat-zhenschinu.html>

13. Marokko. [Elektronnyi resurs] / Geografichna enciklopediya. – Rejim dostupu do statti: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_geo/3107

14. Tokaoglu S. Social'naya jizn'. Prava ienschin v Turcii. [Elektronnyi resurs] / Sibel' Tokaoglu // Mejdunarodnyi torgovo-ekonomicheskij jurnal Zarubejye.com. – Rejim dostupu do statti: <http://www.zarubejye.com/arhiv/kapak/zar3/arhiv3j.htm>

15. Index gendernogo ravenstva po versii PROON. [Elektronnyi resurs] / Center gumanitarnyh tehnologiy, gumanitarnye tehnologii i razvitie chelovecka, expertno-analiticheskij portal. – Rejim dostupu: <http://gtmarket.ru/ratings/genderequity-index-un/info>

16. Stalyi rozvytok suspil'stva: navchal'nyj posibnyk / [A.Sadovenko, L.Maslovs'ka, V.Sereda, T.Tymochko]. – 2 vyd. – K., 2011. – 392 s.

Blukopytova N. I., PhD Student at the Department of philosophy, Zaporizhzhya National University (Ukraine, Zaporizhzhya), nina_turk@ukr.net

Comparative approach to gender issues in the Arab, Persian and Turkic societies

The problem of women's equality is one of the important for the development of all humanity. The Gender equality issues in the Islamic East are insufficiently raised in the western and in the domestic social and philosophical writings. Sustainability impact of gender stereotypes on Islamic social consciousness leads to discriminatory phenomena in different layers of social and cultural life. The aim of the study is to compare the features of the development process of gender socialization in Turkish, Persian and Arab societies, definition of social dominance awareness and functioning in gender. Theoretical and methodological base is comparative and statistical methods that allow visually comprehend the state of gender research. It is concluded that in gender parity most of the researched process of Islamic countries approached Maghreb countries and the UAE. Iran and other Arab states have yet to bridge the gap in equality between men and women in the social culture. In Saudi Arabia, Afghanistan and Yemen gender equality remains as utopia. In the future, possible learn from the experience of Tunisia in the gender socialization of society in other Arab countries experience can be upgraded on the basis of their specific economic situation.

Keywords: freedom, gender stereotypes, patriarchy, temporary marriages, polygamy, gender equality index.

Белокопытова Н. И., соискатель кафедры философии, Запорожский национальный университет (Украина, Запорожье), nina_turk@ukr.net

Компаративный подход к гендерному вопросу в арабских, персидских и тюркских обществах

Проблема женского равноправия является одной из актуальных для развития всего человечества. Вопросы гендерного равенства в исламском Востоке не достаточно освещены как в западных, так и в отечественных социально-философских трудах. Устойчивость влияния гендерных исламских стереотипов на общественное сознание приводит к дискриминационным явлениям в различных слоях социокультурного бытия. Целью исследования является сравнение особенностей процессов гендерной социализации в арабских, персидских и тюркских обществах. Определение социального доминирования в осознании и функционировании пола. Теоретико-методологической базой служат компаративный и статистический методы, которые позволяют наглядно осмыслить состояние гендерного исследования. Сделан вывод, что к паритету пола ближе чем другие среди исследуемых объектов подошли страны Магриба и ОАЭ. Ирану и другим персидским государствам еще предстоит устранисть разрыв равенства между мужчинами и женщинами в системе социальной культуры. В Саудовской Аравии, Афганистане и Йемене гендерное равенство остается утопией. В перспективе можно перенять опыт Туниса в аспекте гендерной социализации общества другими арабскими странами, опыт может быть модернизирован с учетом специфики их экономической ситуации.

Ключевые слова: свобода, гендер, стереотипы, патриархат, временные браки, полигамия, индекс гендерного равенства.

* * *

УДК 1(091)111

Прокопенко В. В.

доктор філософських наук, професор,
Харківський національний університет
ім. В. Н. Каразіна
(Україна, Харків), Pvlad99@gmail.com

АРИСТОТЕЛЬ ПРО ВЗАЄМВІДНОСИНИ ФІЛОСОФІЇ ТА ТЕОЛОГІЇ

Розглядається питання про взаємовідносини метафізики і теології у вченні Аристотеля. Важливість цього питання усвідомлюється усіма дослідниками аристотелівської філософії, про що говорить велика кількість робіт, автори яких намагаються розв'язати цю проблему. Однак, ми

вважаємо, що бажану відповідь поки ще не отримано. В першу чергу, це відбувається через те, що історики філософії часто не розрізняють вчення Аристотеля і його пізніші інтерпретації. Широко поширеною є теза про те, що Аристотель вважав теологію і так звану першу філософію тотожними. Автор вважає, що необхідно перевернути цю тезу текстологічно і також оцінити її у відповідності до контексту вчення Аристотеля в цілому. У статті піддається аналізу поняття предмета теології за Аристотелем, а також його концепція першодвигуна. Автор доходить висновку, що ці поняття не можна розуміти в дусі монотеїстичної теології. Такі інтерпретації створюють масу нерозв'язних протиріч і створюють реальний історичний образ філософії Аристотеля.

Ключові слова: Аристотель, метафізика, першодвигун, теологія.

Проблема співвідношення філософії і теології у вченні Аристотеля, аналізу якої присвячена наша стаття, має велике значення у двох аспектах: історичному, оскільки прояснення даного питання наближає дослідників до більш повного і глибокого розуміння аристотелівської філософії і теоретичному, оскільки дозволяє більш точно окреслити межі предметного поля філософії як такої. Як відзначає М.Канто Спербер, “одне з найбільш тонких питань Аристотелевої онтології це питання про взаємозв'язок між першою філософією і теологією, між наукою про суще як таке і наукою про суще в найбільш повному сенсі – про божественне суще” [3, с. 416]. Історія питання напічу вже більше двох тисячоліть, але інтерес до нього не слабшає і сьогодні. Тут слід згадати класичні роботи Дж.Барнза [6], В.Гатрі [10; 11], В.Росса [12], Л.Елдсера [9], з останніх – Р.Бодеса [7] і Ш.Дуарте [8]. Попри це, не можна сказати, що дослідники далеко просунулися у вирішенні цієї проблеми, більш того, інтерпретації, що їх стає все більше, як здається, ще далі відводять нас від бажаної відповіді.

Такий стан проблеми обумовив постановку нашої дослідницької задачі, яка полягає в тому, щоб здійснити, з опорою на тексти Аристотеля, ревізію найбільш поширених уявлень про аристотелівську теологію, прояснити його власну авторську позицію, відокремивши її від пізніших інтерпретацій.

Перш за все, звернемо увагу на саме використання Аристотелем поняття “теологія”. Незважаючи на поширеність і звичність сталого виразу “теологія Аристотеля” (багато в чому зумовлених назвою відомої фальсифікації, що представляє собою перекладення текстів Стагірита на основі Порфірія сирійською та арабською мовами, популярної в латинському перекладі в середньовічній Європі, де вона до XVI в. видавалася у складі збірань творів Аристотеля.), сам цей термін у Аристотеля зустрічається дуже нечасто. Так, у всьому аристотелевському корпусі слова з корінням θεός і λόγος зустрічаються всього лише 11 раз (7 – в “Метафізиці”, 1 – в “Метесорології”, 2 зберілися у фрагментах, та 1 – в сумнівній роботі “Про космос”), а серед них всього три рази – у формі іменника θεολογική і θεολογία.

З цим спостереженням погано узгоджується твердження, що саме теологію Аристотель нібито вважав вищою з наук і ототожнював її з першою філософією. Важко сказати, коли саме сформувалася така точка зору, але, швидше за все, після “аристотелівського ренесансу” Фоми Аквінського і його послідовників. У новітній час вона була підтримана більшістю дослідників, особливо після того, як її освятив своїм беззастережним авторитетом перекладач “Метафізики” англійською, Д.Росс, який без будь-яких колівань використовує поняття теологія і метафізика як синоніми [12, с. 21]. І, звичайно, важко погодитися з тим, що

нібито саме Аристотель увів термін “теологія” до філософського ужитку [5, с. 285], адже, навіть не звертаючи уваги на поширене використання цього терміну в нефілософському розумінні, зауважимо, що і в філософії поняття “теологія” зустрічається ще у Демокріта, Платона і навіть у Ферскіда Сироського.

Отже, можна припустити, що з аристотелівською теологією і оцінкою її місця у вченні Стагірита ситуація є такою ж, як і з розумінням філософії Аристотеля в цілому, коли сучасні дослідники і читачі мають справу не стільки з думкою самого Аристотеля, скільки з пізнішими, перш за все, схоластичними, інтерпретаціями його вчення. Це робить необхідним для розуміння думки філософа максимально точно прочитання самих аристотелівських текстів, і, що особливо важливо, – у відповідному історичному та ідейному контексті. Головним текстом для нас при цьому є книги А, Г, Е, А “Метафізики”, а також книга Θ “Фізики”, в яких Аристотель викладає своє вчення про вищу мудрість, першу філософію і про першодвигун, адже традиційно саме з цими двома концепціями пов'язують поняття Аристотелевої теології.

Треба зауважити, що на першій погляд припущення про збіг у Аристотеля метафізики і теології виглядає досить обгрунтованим. Так, у “Метафізиці” [1026a 10], де Аристотель дає класифікацію теоретичних наук, предмет теології визначається, як вчення про вічну і нерухому сутність, яка існує окремо від матерії. Оскільки така сутність, говорить Аристотель, видається чимось божественним, то наука, що вивчає її, повинна носити ім'я науки про божественне, тобто теології. Аристотель приходить до розуміння предмета теології звичним для себе шляхом: він послідовно розбирає всі припустимі визначення предмета теоретичних наук, що дає наступні варіанти: сутність рухома, що існує самостійно, сутність нерухома, що самостійно не існує, сутність нерухома, існуюча самостійно. Перші два види сутності становлять відповідно предмет фізики і математики. Третій вид сутності опиняється за межами названих теоретичних наук. Отже, має існувати й особлива теоретична дисципліна, що вивчає цей вид сутності. Ця наука, порівняно з математикою і фізикою, являє собою перше і найвище знання, тому що, по-перше, вона займається найкращим і найгіднішим родом сущого; по-друге, вона містить в собі початок усіх інших наук, оскільки досліджує першу і головну причину всього сущого; по-третє, вона є найточнішим видом знання, оскільки може довести те, що інші науки приймають без дослідження, як аксіоми; нарешті, по-четверте, саме в цій науці відбувається обгрунтування суті і буття предмета дослідження. Ця наука відповідає на запитання, що саме є суще і чи є воно, тоді як інші науки вивчають тільки властивості, якості та види сущого. Таким чином, наука про божественне, теологія, є першою і вищою із всіх теоретичних наук і як така, співпадає за предметом та статусом з першою філософією, або метафізикою.

Приблизно ось таку аргументацію ми знаходимо у прихильників тези про тотожність аристотелевської

метафізики і теології. Однак, всі ці твердження про божественне як про предмет першої філософії і, відповідно, про збіг аристотелівської метафізики і теології, не враховують низку обставин, на які ми хочемо звернути увагу. Перш за все, прихильники цієї тези вкладають до поняття теології того змісту, якого воно набуло значно пізніше, в Європі приблизно XI–XII сторіччя під впливом християнської монотеїстичної доктрини, коли під теологією стали розуміти спекулятивне вчення про Бога (див., наприклад, у статті С.В. Місяць [4]. По-друге, поза увагою лишається те, що Аристотелем сформульовано вимоги до предмету вищої науки, але зовсім не доведено саме його існування. Говорячи про цей предмет, Аристотель використовує умовний модус: “якщо тільки існує такого роду сутність – я маю на увазі існуючу окремо і нерухому, що ми спробуємо показати” [1064a 35].

Як вища з теоретичних наук, теологія повинна не тільки говорити про властивості свого предмета, а й повинна дати обгрунтування його буття, довести, що ця вічна, нерухома і окрема від матерії сутність дійсно існує. Такий доказ зазвичай дослідники вбачають у книзі А “Метафізики” і книзі Θ “Фізики”, де Аристотель нібито стверджує, що пошук кінцевої причини світового руху з необхідністю доводить існування Бога. Відповіши на запитання, чи є Бог, теологія звертається до питання, що саме він є, тобто до з'ясування необхідних атрибутів божественної сутності. Останні можуть бути безпосередньо отримані з того, що Бог є вічним, нерухомим і вільним від матерії двигуном світу. З нематеріальності божественної природи випливає те, що Бог є чиста дійсність, вже цілком позбавлена потенційного, неактуального, а також, що він є чистою формою, яка досягла повного самовтілення. Божа нерухомість свідчить про його незмінність і простоту, а також про те, що він приводить до руху як предмет бажання і мета, тому що тільки так можна приводити до рушення, самому лишаючись нерухомим. Метою ж зазвичай називається те, що здається розуму благим і прекрасним. Отже, Бог є така дійсність, яка представляється благою і прекрасною самому розуму. Але такий дійсністю може бути тільки мислення, а значить, Бог є Розум, занурений в діяльність споглядання.

Що ж тоді цей найвищий Розум споглядає? Щоб відповісти на це питання, Аристотель розрізняє два види діяльності: теоретичну і практичну. Перша спрямована на пізнання, друга – на досягнення цілей, що знаходяться поза самим споглядачем. Зрозуміло, що останній вид діяльності не є самодостатнім, тому думка божественного першодвигуна може бути тільки думкою теоретичною. При цьому, найбільш досконало думка повинна мати найкращий і вищий предмет мислення. Але найдосконалішим предметом мислення є сам Бог. Отже, його думка повинна бути спрямована не на пізнання чогось зовнішнього, але на пізнання його самого. В результаті, Аристотель доходить висновку, що Бог є вічною нематеріальною діяльністю Розуму, який пізнає самого себе. Оскільки ж діяльністю Розуму є життя, причому, найкраще, то отримане визначення божественної природи цілком узгоджується з тими визначеннями, які давали Богу попередники Аристотеля, коли приписували богам вічне і блаженне існування.

* Тут і далі Аристотель цитується вказівкою на пагінацію Беккера за 4-томним виданням під ред. В.Ф. Асмуса [1].

Згідно з наведеними аргументами, вважається встановленим, що нібито перша філософія як знання про божественне і гідне бути тільки у Бога, збігається з теологією. Як про це пише В.Ф. Асмус, "Навчання це – вчення об'єктивного ідеалізму і водночас теологія. <...> У Аристотеля вище буття – єдина божественна безтілесна форма, чистий божественний розум, мислячий власну діяльність мислення. Різниця між об'єктивним ідеалізмом Аристотеля і об'єктивним ідеалізмом Платона в тому, що вчення Аристотеля – ідеалістичний монізм, а вчення Платона – ідеалістичний плюралізм" [2, с. 26].

Подивимося тепер на те, наскільки вписується запропонована реконструкція в загальний стрій аристотелівського мислення. Тут нас очікує цілий ряд серйозних утруднень. В першу чергу, виявляється, що, якщо Бог дійсно є таким, як показано вище, то він не є мудрим, більше того, він взагалі не існує. Якщо перша філософія є самоспогляданням божественного розуму, то вона не відповідає п'яти основним критеріям мудрості, встановленим в книзі А "Метафізики": "По-перше, ми припускаємо, що мудрий, наскільки це можливо, знає все, хоча він і не має знання про кожен предмет окремо. По-друге, ми вважаємо мудрим того, хто здатний пізнати важке і нелегко збагненне для людини (адже сприймання почуттями властиво всім, а тому це є легким і нічого мудрого в цьому немає). По-третє, ми вважаємо, що більш мудрий у всякій науці є той, хто більш точний і більш здатний навчити виявленню причин, і, [по-четверте], що з наук в більшій мірі мудрість є та, яка бажана заради неї самої і для пізнання, ніж та, яка бажана заради користі, а [в-п'ятих], та, яка головує, – більшою мірою, ніж допоміжна, бо мудрому належить не отримувати повчання, а наставляти, і не він повинен підкорятися іншому, а йому – той, хто менш мудрий" [982а 5–20].

Зрозуміло, що цим критеріям мудрості не відповідає самоспоглядання Божественного Розуму, і, до речі, розбираючи атрибути Розуму-першодвигуна в книзі А, Аристотель ніде не називає його мудрим. Крім того, якщо божественний Розум зайнятий мисленням тільки про себе самого, то він не знає нічого про сутності рухливій, які існують самостійно, так само, як і про нерухомі, які потребують матерії, оскільки сам він матерією не володіє. Отже, такий Бог-Розум зовсім нічого не знає.

Друге: якщо ми прийнемо, що першодвигун є виключно тільки найвища форма, яка не володіє матерією, то він не може бути й першодвигуном, оскільки загальне визначення матерії є "те, з чого", але, не володіючи матерією, з якої починається рух, першодвигун не може існувати зовсім, оскільки його сутність збігається з його діяльністю. Тому Аристотель наполягає на тому, що першодвигун має можливість діяти, але не будь-коли, а завжди. А володіючи можливістю, матерією, бог не може вважатися досконалим і завершеним, що також протирічить його поняттю.

Третє: такий Бог не може бути творцем, оскільки, без матерії ентелехія є неможливою відносно складних сутностей, їм нема звідки взяти матерію, а щодо простих сутностей творіння бути не може.

Четверте: єдиність першодвигуна, обґрунтована Аристотелем, виключає множинність богів – теза,

необхідна в монотеїзмі, але несумісна із грецьким політеїзмом. Якби Аристотель дійсно стверджував щось подібне, то верховному жерцві словінських таїнств, який звинуватив Аристотеля в богохульстві, не довелося б звертатися до сумнівного аргументу про пан, який Аристотель присвятив Гермію, можна було прямо вказати на заперечення філософом пантеону богів, шанованих міслом.

Підводячи підсумки, скажемо, що подолати зазначені труднощі, логічно неусуперечливо поєднати метафізику і теологію можна було б, тільки прийнявши постулат про єдиного всемогутнього Бога, що творить світ з нічого, тобто, здійснивши монотеїстичну трансформацію аристотелівського вчення, що й було зроблено пізніше, в середньовічній схоластиці. Але, у самого Аристотеля ці протиріччя залишились нерозв'язаними. Відомо, що аристотелівська методологічна "першоаксіома" забороняє протиріччя в межах науки, проте, як бачимо її дія не поширюється на теологію. Як можна пояснити цю неочікувану терпимість Аристотеля? Причина, на нашу думку, полягає в тому, що Аристотель ніколи не ставив перед собою за мету створити завершену теологічну систему, яка б повністю включала до себе і філософію. Тут він, скоріше, показує себе послідовником перших грецьких філософів з їх гаслом "мислити як боги". Поняття ж Бога для Аристотеля, як і для інших грецьких філософів язичників, ніколи не було категорією, а являло собою лише свого роду метафору, яку вони використовували вкрай різноманітно і без суворого порядку.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Метафізика / Аристотель [Перевод с древнегреческого. Ред. В.Ф. Асмус] // Аристотель. Сочинения : в 4-х т. М. : Мысль, 1976. – Т. I. – С. 63–369.
2. Асмус В.Ф. "Метафізика Аристотеля" / Аристотель. [Перевод с древнегреческого. Ред. В.Ф. Асмус] // Аристотель. Сочинения: В 4-х т. – М. : Мысль, 1976. – Т. I. – С. 5–50.
3. I. Греческая философия: в 2 т. / [М.Канто-Спербер, Дж.Барнз, Л.Бриссон и др.]; под ред. М.Канто-Спербер – [пер. с фр. В.П. Гайдамака]. – М. : Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2006. – Т. I. – 499 с.
4. Месяц С.В. Теология поэтов и теология философов [Elektronniy resurs] / С.В. Месяц. – Режим доступа: <http://www.nsu.ru/classics/bibliotheca/Mesyats.pdf>
5. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии / А.Н. Чанышев. – М. : Высшая школа, 1981. – 374 с.
6. Barnes J. Aristotle / J. Barnes. – Oxford, New-York: Oxford University Press, 1982. – 101 p.
7. Bodēüs R. Aristotle and the Theology of the Living Immortals / R. Bodēüs. – Albany: State University of New York Press, 2000. – 387 p.
8. Duarte S. Aristotle's Theology and its Relation to the Science of Being qua Being / S. Duarte // Apeiron. – 2007. – № 40. – P. 267–318.
9. Elders L. Aristotle's theology: A commentary on Book [lambda] of the Metaphysics / L. Elders. – Assen: Van Gorcum, 1972. – 309 p.
10. Guthrie W.K.C. The Development of Aristotle's Theology I / W.K.C. Guthrie // The Classical Quarterly. – 1933. – Vol. 27, No. 3/4. – P. 162–171.
11. Guthrie W.K.C. The Development of Aristotle's Theology II / W.K.C. Guthrie // The Classical Quarterly. – 1934. – Vol. 28, No. 2. – P. 90–98.
12. Ross D. Aristotle / D. Ross. – London and New-York: Routledge, 1995. – 322 p.

References

1. Aristotel. Metafizika / Aristotel [Perevod s drevnegrecheskogo. Red. V.F. Asmus] // Aristotel. Sochineniya: V 4-h t. – M.: Myisl, 1976. – T. I. – S. 63–369.
2. Asmus V.F. "Metafizika Aristotelya" / Aristotel [Perevod s

drevnegrecheskogo. Red. V.F. Asmus] // Aristotel. Sochineniya: V 4-h t. – M.: Myisl, 1976. – T. I. – S. 5–50.

3. Grecheskaya filosofiya: v 2 t. / [M. Kanto-Sperber, Dzh. Barnz, L. Brisson i dr.]; pod red. M. Kanto-Sperber – [per. s fr. V.P. Gaydamaka]. – M.: Greko-latinskii kabinet Yu.A. Shichalina, 2006. – T. I. – 499 s.

4. Mesyats S.V. Teologiya poetov i teologiya filosofov [Elektronniy resurs] / S.V. Mesyats. – Rezhim dostupa: <http://www.nsu.ru/classics/bibliotheca/Mesyats.pdf>

5. Chanyishev A.N. Kurs lektsiy po drevney filosofii / A.N. Chanyishev. – M.: Vysshaya shkola, 1981. – 374 s.

6. Barnes J. Aristotle / J. Barnes. – Oxford, New-York: Oxford University Press, 1982. – 101 p.

7. Bodēüs R. Aristotle and the Theology of the Living Immortals / R. Bodēüs. – Albany: State University of New York Press, 2000. – 387 p.

8. Duarte S. Aristotle's Theology and its Relation to the Science of Being qua Being / S. Duarte // Apeiron. – 2007. – № 40. – P. 267–318.

9. Elders L. Aristotle's theology: A commentary on Book [lambda] of the Metaphysics / L. Elders. – Assen: Van Gorcum, 1972. – 309 p.

10. Guthrie W.K.C. The Development of Aristotle's Theology I / W.K.C. Guthrie // The Classical Quarterly. – 1933. – Vol. 27, No. 3/4. – P. 162–171.

11. Guthrie W.K.C. The Development of Aristotle's Theology II / W.K.C. Guthrie // The Classical Quarterly. – 1934. – Vol. 28, No. 2. – P. 90–98.

12. Ross D. Aristotle / D. Ross. – London and New-York: Routledge, 1995. – 322 p.

Prokopenko V. V., doctor of science (in philosophy), professor, V.N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine, Kharkiv), Pvlad99@gmail.com

Aristotle on the relationship of metaphysics and theology

The article considers the problem of the relationship between metaphysics and theology in the philosophy of Aristotle. Importance of this question is recognized by all researchers of Aristotelian philosophy, as evidenced by the large number of works in which the authors are trying to solve this problem. However, we think that desired answer has not yet been obtained. Primarily, this is due to the fact that historians of philosophy often do not distinguish between the Aristotle's doctrine and his later interpretations. Widespread thesis that Aristotle holds that theology and metaphysics are identical. The author believes that it is necessary to test this thesis textually in the context of the aristotelian philosophy as a whole. The author analyzes the concept of theology according to Aristotle, and his concept of the prime mover. He comes to the conclusion that these concepts can not be understood in the sense of monotheistic theology. Such interpretations creates a lot of insoluble contradictions and distorts the real historical Aristotle's philosophy.

Keywords: Aristotle, metaphysics, prime mover, theology.

Прокопенко В. В., доктор філософських наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна, Харків), Pvlad99@gmail.com

Aristotle on the relationship of metaphysics and theology

Рассматривается вопрос об отношении метафизики и теологии в учении Аристотеля. Важность этого вопроса осознается всеми исследователями аристотелевской философии, о чем говорит большое количество работ, авторы которых пытаются разрешить данную проблему. Однако, мы считаем, что желаемый ответ пока еще не получен. В первую очередь, это происходит из-за того, что историки философии часто не различают учение Аристотеля и его позднейшие интерпретации. Широко распространена тезис о том, что Аристотель считает теологию и так называемую первую философию тождественными. Автор считает, что необходимо проверить этот тезис текстологически и также оценить его соответствие контексту учения Аристотеля в целом. В статье подается анализ понятия предмета теологии по Аристотелю, и также его концепция первоначальности. Автор приходит к выводу, что эти понятия нельзя понимать в духе монотеистической теологии. Такие интерпретации создают массу неразрешимых противоречий и искажают реальный исторический образ философии Аристотеля.

Ключевые слова: Аристотель, метафизика, первоначальность, теология.

* * *

УДК 1(041)(092)Гегель

Куцепал С. В.
доктор філософських наук, професор, завідувач
кафедри гуманітарних та соціально-економічних навчальних дисциплін, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Україна, Полтава), svkutsepal@rambler.ru

Політико-правова концепція Г. Гегеля

Розглянуто сутність політико-правової концепції Г. Гегеля, проаналізовано абсолютний підхід до аналізу права, засадничою ідеєю якого є ідея абсолютної моральності, що уявляється як тотальна цінність морального життя, кальний дух народу.
Ключові слова: право, держава, моральність, моральнісіть, громадянське суспільство.

Довгий час вітчизняні історико-філософські та історико-правові дослідження були вміщені у рамки ідеологічних догм та певних пропагандистських кліше, проте в останні десятиліття ситуація суттєво змінилася, ідеологічна упередженість вже не гнітить дослідника, завдяки чому стало можливим глибоке та змістовне осягнення спадку мислителів минулого та оцінки перспектив і тенденцій розвитку сьогодення як у філософському, так і у правовому контексті. Важливість такого осягнення не викликає сумніву, адже поза історичним контекстом, що пов'язує явища і процеси сучасності з тими, які їм передували, неможливо пізнати сучасність, наукове дослідження правових явищ і процесів не може обмежити себе їх станом лише на момент існування, оскільки буде втрачений причинно-наслідковий зв'язок в історичному розвитку права [1, с. 49].

Звернення до політико-правової проблематики у даній розвідці пояснюється значимістю феномена права "як універсального способу упорядкування суспільних відносин" [2, с. 3], історія якого супроводжувала історію людства [3, с. 15], а зараз дає змогу краще зрозуміти базові принципи розвитку держави та суспільства. Український інтелектуальний загал стикається зараз з необхідністю "не простої механічної та спрощеної реценції тих чи інших європейських теорій, а їх змістовного переосмислення, з намаганням синтезувати різні методологічні підходи у розв'язанні таких спортивних проблем як: походження права, вивчення специфіки правових норм, аналіз співвідношення права та моралі, з'ясування впливу історичних і соціальних факторів на розвиток правової системи" [4, с. 7].

Внесок Г. Гегеля у розвиток філософсько-правової та соціально-політичної проблематики важко переоцінити, адже він вважається теоретиком ідеї громадянського суспільства, дослідником взаємодії громадянського суспільства та держави на основі власної унікальної методології.

Г. Гегеля можна назвати одним з тих філософів, творчість яких активно досліджується вже декілька століть, світова гегельяна охоплює майже всі аспекти багатогранної філософської спадщини Г. Гегеля, так із досліджень кінця 19-поч. 20 ст. можна назвати статтю В. Солов'єва, присвячену німецькому мислителю, розвідки П. Новгородцева, І. Ільїна, М. Коркунова, П. Редкіна, Б. Чичеріна, Г. Шершеневича. Варто також згадати книгу Р. Гайма "Гегель та його час", яка викли-

кала неоднозначні оцінки сучасників, проте, на думку П. Новгородцева, “цікаво задумана та блискуче написана”, зацікавлений читач може ознайомитися з текстом цієї книги у російському перекладі П. Солянківа [5].

Потужні нароби залишили дослідники радянської традиції (А.Дворцов, М.Овсянніков, В.Лазарев, І.Рау, А.Гулига та ін.) [6], сучасні російські мислителі – Н. Мотрошилова, С. Солопов [7], українські дослідники – І. Бичко, В.Барков, В. Кушаков, Т. Мотренко, Д. Прокопов, Т.Розова та ін. При цьому політико-правова та філософсько-правова проблематика розглядалася досить активно в працях В. Асмуса, К. Бахрадзе, В. Віндльбанда, П. Гайденко, С. Гогоцького, І. Лїйна, М. Киссея, Д. Керїмова, В. Кузнєцова, Д. Лукача, В. Малїніна, Б. Маньковського К. Маркса, І. Нарського, В. Нерсесянца, А. Піонтьківського, В. Пушкіна, Л. Хейдє, Б. Чичєрїна та ін. Зазначимо, що останніми роками і в українському дослідницькому загалї посилилася увага саме до політико-правових поглядів німецького філософа [8]. Окресмо хочеться виділити спільну розвідку учасників міжнародної конференції, вчених Росії, Германії, Китаю, Італії, які ґрунтовно проаналїзували вплив філософії Гегеля на подальшу філософську, соціальну, політичну, правову думку [9].

Враховуючи ідеї, висловлені у доробках класиків світової та вітчизняної філософської, філософсько-правової та політико-правової думки, праць із філософсько-правової проблематики, можна сформулювати мету статті – здійснення комплексного аналізу гегелівського підходу до аналізу права, засадничою ідеєю якого є ідея абсолютної моральності, що уявляється як тотальна цілісність морального життя, загальний дух народу.

Традиційно виділяють два можливих варіанта оцінки політико-правових поглядів Г.Гегеля, основою розрізнення яких постає відповідь на питання, яким власне є це вчення – ліберальним чи тоталітарним. Лави прихильників досить потужні в обох варіантах, так обвинувають Гегеля у прихильності до тоталітаризму, наприклад, – К. Поппер, С. Хук, Е. Толїч та ін., а ліберальним вчення вважають Е. Вейль, В. Майхофер та ін.

Г. Гегель є автором цілісної філософської системи, яка охопила всі сфери філософського знання. Полїтично-правова концепція Г.Гегеля репрезентована в “Філософії права” (повна назва “Природне право і наука про державу у рисах. Основи філософії права” (1821 р.)), хоча ідеї стосовно громадянського суспільства, держави, права гідно представлені у “Філософії духу”, яка є третьою частиною “Енциклопедії філософських наук” (1817 р.). Ця проблематика розглядається у розділі “Об’єктивний дух”, де репрезентовані поняття право, мораль, моральність.

Як зауважував Г.Гегель у передмові до “Філософії права”, “їстина про право, моральність державу настільки ж давня, наскільки відкрито дана у публічних законах, публічній моралї, релїгії та є загальновідомою... але вона потребує *осягнення*, щоб самому по собі розумному змісту була надана розумна форма...” [10, с. 46].

Специфіка гегелівського тлумачення політико-правової проблематики полягає у тому, що німецький мислитель розробив власний – абсолютний підхід до

аналїзу права, засадничою ідеєю якого є ідея абсолютної моральності, що уявляється як тотальна цілісність морального життя, загальний дух народу. У “Філософії права” Г.Гегель демонструє розвиток об’єктивного духу розкриваючи поняття права, здійснюючи рух від абстрактного права – до моральності. Мислитель переконаний, що мораль з’являється там, де порушується або нехтується право, вона є своєрідною спокутою, а потреба у спокуті є засадничою для самої моралї. Моральність (сім’я, громадянське суспільство та держава) виступає як зняття права та моралї. За Г. Гегелем ідея свободи повністю реалїзується лише у сучасних їй розвинених державах, які не лише існують, а їй є дійсними завдяки власній внутрішній розумності.

Вибудовуючи свою політико-правову концепцію, Г. Гегель аналізує поняття “власність”, “договір”, “неправо”, які уявляються абстрактною формою права, а потїм, в традиціях власного діалектичного методу, здійснює перехід до понять “держава”, “громадянське суспільство”, “сім’я”, тобто до конкретної форми права. Роль власності полягає в тому, що вона є першою формою здійснення свободи, набуває статусу всезагальної норми, що уможливується у договорї, тобто правовій нормі. У даному контексті варто навести думку М.С.Держалюка, що “висновки Гегеля про те, що власність, майно і влада – одвічне потенційне джерело суперечностей суспільства і що їхнє врегулювання можливе тїльки за допомогою права завжди актуальні. З його положень також випливає, що ні наявність чи відсутність власності, ні закони, що захищають приватну власність, ні протилежні закони, що заперечують її ї встановлюють спільність майна, не вирішують головного – не усувають майнового протиріччя між верхами і низами. Упродовж ХХ ст. наочно було продемонстровано, що обидві форми власності (приватна та колективна) не спроможні остаточнo подолати соціальну і майнову нерівність” [11, с. 25].

Важливим у Г.Гегеля є поняття “неправо”, адже договір базується на поєднанні волї окремих індивідів-власників, тому може легко порушуватись. Право стає внутрішнім переконанням індивіда завдяки утвердженню в суб’єктивній сфері. Утвердження права в суб’єкті приводить до сфери моральності, маркерами якої є умисел, вина, намір, благо, добро, совість. Аргументуючи тим, що моральна свідомість має індивідуальний характер, Г. Гегель стверджує, що добро і право мають реалїзуватися також і в загальній об’єктивній формі. Звідси перехід від моральності до моральності, яка “знімає” в собі моральність, оскільки моральність містить елементи добродїячності та добродїячності. Моральність має декілька об’єктивацій – сім’я (безпосередня субстанціальність духу), громадянське суспільство (може існувати і зберігати цілісність без природної єдності, на відміну від сім’ї) та держава. У моральності свобода втілюється не в зовнішніх речах чи договорї, а в суб’єктивності самого воління, адже “моральна точка зору є точка зору відношення і належності (должествования) або вимоги” [10, с. 156]. На щаблі моральності, в державі, яка є об’єктивний дух, можлива повна реалїзація свободи у правовій реальності.

Окремий індивід як громадянин – це основа громадянського суспільства, а функціонує воно завдяки при-

ватним інтересам. Громадянське суспільство має три стани – субстанційний, формальний й загальний, причиною яких є система потреб. Велике значення має також система правосуддя, адже кожен член громадянського суспільства має право шукати суду і обов’язок постати перед судом, а також захист індивідуального інтересу та превенція випадкових збоїв за допомогою поліції й корпорацій. Однак, окрім індивідуальних інтересів, на яких засновується функціонування громадянського суспільства, існує ще й загальний інтерес, що є основою виникнення держави, де відбувається “зняття” громадянського суспільства.

Г. Гегель розрізняв державу і громадянське суспільство, доводив, що громадянське суспільство знаходиться не всередині держави, а існує поряд з нею. Громадянське суспільство є диференціація, яка виступає між сім’єю і державою, хоча розвиток громадянського суспільства настає пізніше, ніж розвиток держави. Стадія громадянського суспільства не є проявом дійсної свободи, оскільки приватні інтереси обмежуються лише зовнішньо, а не з розумною необхідністю. Тому логїчно вмотивованим є перехід у царину держави, що тлумачиться Г. Гегелем як ідея розуму і дійсність конкретної свободи. Нагадаємо думку Б.Чичєрїна, що дослідження громадянського суспільства було у Гегеля настїльки плідним, що дозволяло віднайти перспективний підхід до цілої низки явищ.

Держава це кінцева мета розвитку об’єктивного духу, але Г. Гегель не прагне створити власну версію ідеальної моделї держави і не пропонує стратегію створення її, а намагається обґрунтувати доцїльність поєднання розумності і дійсності у державному континуумі (“що розумне, те дійсне; що дійсне, те розумне”), тобто прагне пізнати державу як моральнісну тотальність. Держава, за Г.Гегелем, реалїзує ідею розуму, свободи і права, бїльш того, ця ідея і є здійсненість поняття у формах зовнішнього наявного буття. “Держава – це хода Бога у світі, засадничою для неї є влада розуму, який здійснює себе як волю” [10, с. 284]. Проте, як зауважує український дослідник А.Пашков: “Підносячи значення держави, на що звичайно лише ї звертають увагу, як утілення всезагальності, як “дійсність Розуму” та “ходу Бога у світі”, Гегель усе ж таки вважав ідеалом не будь-яку державу, а лише конституційну монархію. Він виступав за кодифікацію законів, публічність судочинства, створення суду присяжних, формулюючи тим самим найважливіші принципи правової держави, реалїзація яких робить можливим функціонування громадянського суспільства” [12, с. 3].

Регулятором взаємовідносин у громадянському суспільстві є право. “Право, за Гегелем, полягає в тому, що наявне буття взагалї є наявне буття свободної волї. Дїалектика цієї волї співпадає з філософським конструюванням системи права як царства реалїзованої свободи” [13, с. 15]. Є три основні значення поняття право: право як свобода (ідея права); право як визначена міра та форма свободи (специфічне право); право як закон (позитивне право). Г.Гегель стверджує, що “те, що є право в собі, покладено в його об’єктивному наявному бутті, тобто визначено для свідомості думкою і відомо як те, що є і визнане правом, як закон, за посе-

редництвом цього визначення право є взагалї *позитивне* право” [10, с. 247]. Для того, щоб право стало всезагальним, потрібна публічність влади, що уособлюється у судочинстві.

Як зауважує Л. Хейдє, “вчення Гегеля має справу з ідеєю права, з сутністю, з субстратом, з ядром, а не з контингентною оболонкою, з численними зовнішностями, якими огорнуто це ядро, коли ідея отримує своє існування у багатоманїтні форм та проявів” [14, с. 69]. “У філософській системі Г. В. Ф. Гегеля філософія права – складова філософії духу. Об’єктивне абсолютне мислення є рушійною силою всього сушого, воно постає у як абсолютна ідея, яка безперервно розвивається. Саморозвиток світу – це історія абсолютного духу” [15, с. 13]. Г. Гегель пропонує три тлумачення поняття “право” – право як свобода (ідея права або абстрактне право), право як форма свободи (специфічне право) та право як закон (позитивне право). Абстрактне право – це перший щабель тлумачення та розвитку поняття свободи, коли вона постає в абстрактній безпосередній формі, тут не враховуються ні особливості, ні конкретні індивідуальні прояви учасників правовідносин, а всі наявні права та обов’язки мають абстрактний характер, “люди дійсно рівні, але як персоні, тобто відносно джерела їхнього володіння” [10, с. 100], “існують лише правові заборони, і в основі позитивної форми правових принципів знаходиться заборона” [10, с. 98-99].

Новація Г.Гегеля у тлумаченні поняття “право” – поширення його на сферу об’єктивного духу, при цьому кожен щабель розвитку об’єктивного духу володіє власним правом, оскільки є наявним буттям свободи в одному з її визначень.

У передмові до видання гегелівської “Філософії права”, В.С. Нерсесянц цитує слова Г.Гегеля, коли останній порівнює свою філософію з “совою Мінерви, яка вилїтає лише у сутїнках”, та зауважує, що десятиліття досліджень гегелівського спадку, коли “сова Мінерви” горїла у вогні нещадної критики, перетворили її на “птаха Фенїкса”, попереду у якого нечисленна кількість інтерпретацій, адже кожна нова генерація філософії пропонує своє “прочитання” німецького класика. Таке нове прочитання особливо актуальне зараз, у час стрімких соціально-полїтичних трансформацій, коли право часто не встигає вчасно реагувати на зміни державної політики, тому пророчими видаються слова Г.Гегеля “думка про право не є дещо такє, чим кожен володіє апрїорі, лише правильне мислення є знання та пізнання предмету, а тому наше пізнання має бути науковим” [10, с. 58].

Реалїї українського сьогодення змушують звертатися до аналізу базових понять та категорій, які постають підґрунтям ідеї правової держави, характеризують відносини у трїадї “держава – суспільство – особа”, неочїнними у даному контексті є ідеї Г.Гегеля.

Список використаних джерел

1. Пархоменко Н.М. Принципи дослідження джерел права / Н.М. Пархоменко // Правова держава: Щорічник навч.пр. Ін-ту держави і права ім. В.М.Корсецького НАН України, 2006. – Вип. 17.
2. Петришин О. Право як соціально-юридичне явище: до постановки проблеми / О.Петришин // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 4(51).
3. Богїнїч О.Л. Генеза права як права сили / О.Л. Богїнїч

// Держава і право: Зб.наук.праць Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корського НАН України, 2009. – Вип. 46.

4. Прокопов Д.Є. Розвиток теорії природного права у вітчизняній і російській правовій думці (середина XIX – початок XX ст.): моногр. / Д.Є.Прокопов – К.: Логос, 2011. – 544 с.

5. Гайм Р. Гегель і його время / Р. Гайм. – СПб.: “Наука”, 2006. – 391 с.

6. Дворцов А. Гегель. Жизнь, деятельность, учение / А.Дворцов. – М.: “Наука”, 1972. – 174 с.; Овсянников М. Гегель / М.Овсянников. – М.: “Наука”, 1971. – 223 с.; Лазарев В., Рау И. Гегель и философские дискуссии его времени / В.Лазарев, И.Рау. – М.: “Наука”, 1991. – 160 с.; Гулыга А. Гегель / А.Гулыга. – М.: “Молодая гвардия”, 2008. – 263 с.;

7. Мотрошилова Н. (ред.) “Феноменология духа” Гегеля в контексте современного гегельведения / Н.Мотрошилова. – СПб.: “Наука”, 2006. – 391 с.; Солопов Е. Логика диалектики. К 240-летию со дня рождения Гегеля / Е.Солопов. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2011. – 240 с.

8. Пашков А.С. Формування та розвиток філософсько-правових поглядів Гегеля / А.С. Пашков // Мультверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. – 2004. – Вип. 43. – С. 16-25; Мотренко Т.В. Рецепція гегелівських ідей філософською свідомістю Російської імперії XIX – початку XX століть: [монографія] / Т.В. Мотренко – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – 387 с.; Карась А. Філософія громадянського суспільства у класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях: [монографія] / Анатолій Карась. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 520 с.; Держалок М.С. Політико-правові аспекти філософії Гегеля та їх значення для України / Держалок М.С. // Стратегічні пріоритети. – № 3 (8). – 2008. – С. 22-27.

9. Судьбы гегельянства: философия, религия и политика прощаются с модерном. Под ред. П.Козловский, Э.Соловьева. – М.: Книжный дом “Республика”, 2000. – 383 с.

10. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.

11. Держалок М.С. Політико-правові аспекти філософії Гегеля та їх значення для України / Держалок М.С. // Стратегічні пріоритети. – № 3 (8). – 2008. – С. 22-27.

12. Пашков А.С. Вчення про громадянське суспільство у філософії права Гегеля: Автореф. на здобуття наук.ступеня канд. філос.наук. – Київ, 2007. – 19 с.

13. В.С. Нерсисянц “Философия права”: история и современность / Нерсисянц В.С. // Гегель Г.В.Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – С. 3-43.

14. Хейде Л. Осуществление свободы. Введение в гегелевскую философию права / Л.Хейде. – М.: “Гнозис”, 1995. – 256 с.

15. Кузьменко В. В. Онтологический статус феноменов права гражданского общества и государства в “философии права” Г. В. Ф. Гегеля / В. Кузьменко // Научный вестник Днепродзержинского государственного университета внутренних дел. – 2013. – № 1. – С. 12-23.

References

1. Parkhomenko N.M. Pryntryz doslidzhennya dzherel prava / N.M. Parkhomenko // Pravova derzhava: Shchorichnyk nauk.pr. In-tu derzhavy i pravu im. V.M. Korets'koho NAN Ukrainy, 2006. – Vyp. 17.

2. Petryshyn O. Pravo yak sotsial'no-yurydychne yavyshe: do postanovky problemy / O.Petryshyn // Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy. – 2007. – № 4(51).

3. Bohimich O.L. Henezha prava yak prava syly / O.L. Bohimich // Derzhava i pravo: Zb.nauk.prats' Yurydychni i politychni nauky. – K.: In-t derzhavy i prava im. V.M.Korets'koho NAN Ukrainy, 2009. – Vyp. 46.

4. Prokopov D.Ye. Rozvytok teorii pryrodnoho prava u vitchyznyani i rosiys'kiy pravoviy dumtsi (seredyna KhKh – pochatok KhKh st.): monohr. / D.Ye.Prokopov – K.: Logos, 2011. – 544 s.

5. Haym R. Hegel' y cho vremena / R. Haym. – SPb.: “Nauka”, 2006. – 391 s.

6. Dvortsov A. Hegel'. Zhyzn', deyatelnost', uchenye / A.Dvortsov. – M.: “Nauka”, 1972. – 174 s.; Ovsyannykov M. Hegel' / M.Ovsyannykov. – M.: “Nauka”, 1971. – 223 s.; Lazarev V., Rau Y. Hegel' y fylosofskye diskussyy cho vremeny / V.Lazarev, Y.Rau. – M.: “Nauka”, 1991. – 160 s.; Gul'ya A. Hegel' / A.Gul'ya. – M.: “Molodaya hvardyya”, 2008. – 263 s.;

7. Motroshylova N. (red.) “Fenomenologiya dukha” Hegelya v kontekste sovremennoho hehelevdenyya / N.Motroshylova. – SPb.: “Nauka”, 2006. – 391 s.; Solopov E. Lohyka dialektyky. K 240-letyuy so dnya rozhdennyya Hegelya / E.Solopov. – M.: Knyzhnyy dom “Lybrokom”, 2011. – 240 s.

8. Pashkov A.S. Formuvannya ta rozvytok filosofsk'opravovykh pohlyadiv Hegelya / A.S. Pashkov // Multiversum. Filosofsk'yy al'manakh: Zb. nauk. prats'. – 2004. – Vyp. 43. – s.16-25; Motrenko T.V. Retseptsiya hehelivsk'ikh idey filosofsk'oyu svidomistyy Rosiys'koy imperiyi KhKh – pochatu KhKh stolit': [monohrafiya] / T.V. Motrenko – K.: Vyd-vo Yevrop. un-tu, 2003. – 387 s.; Karas' A. Filosofiya hromadyans'koho suspil'stva u klasychnykh teoriyakh i neklasychnykh interpretatsiyakh: [monohrafiya] / Anatoliy Karas'. – Kyiv; L'viv: Vydavnychy tsestr LNU im. I.Franka, 2003. – 520 s.; Derzhalyuk M.S. Polityko-pravovi aspekty filosofiyi Hegelya ta yikh znachennyya dlya Ukrainy / Derzhalyuk M.S. // Strachichni priorytyty. – № 3 (8). – 2008. – S. 22-27.

9. Sud'by hehel'yanstva: fylosofiya, relyhiya y polytyka proshchayut'sya s modernom. Pod red. P.Kozlovsky, E.Solov'eva. – M.: Knyzhnyy dom “Respublika”, 2000. – 383 s.

10. Hegel' H.V.F. Fylosofiya prava. Per. s nem.: Red. y sost. D.A. Kerymov y V.S. Nersesyants; Avt. vstup. st. y pryemch. V.S. Nersesyants. – M.: Mysl', 1990. – 524 s.

11. Derzhalyuk M.S. Polityko-pravovi aspekty filosofiyi Hegelya ta yikh znachennyya dlya Ukrainy / Derzhalyuk M.S. // Strachichni priorytyty. – № 3 (8). – 2008. – S. 22-27.

12. Pashkov A.S. Vchennya pro hromadyans'ke suspil'stvo u filosofiyi prava Hegelya: Avtoref. na zdobuttya nauk.stupenya kand. filol.nauk. – Kyiv, 2007. – 19 s.

13. V.S. Nersesyants “Fylosofiya prava”: ystoryya y sovremennost' / Nersesyants V.S. // Hegel' H.V.F. Fylosofiya prava. Per. s nem.: Red. y sost. D.A. Kerymov y V.S. Nersesyants; Avt. vstup. st. y pryemch. V.S. Nersesyants. – M.: Mysl', 1990. – S. 3-43.

14. Kheyde L. Osushchestvlenye svobody. Vvedeniye v hehelevskuyu fylosofiyyu prava / L.Kheyde. – M.: “Hnozy”, 1995. – 256 s.

15. Kuz'menko V. V. Ontologicheskyy status fenomenov prava hrzhhdanskoho obshchestva y hosudarstva v “fylosofiyyu prava” H. V. F. Hegelya / V. Kuz'menko // Naukovyy visnyk Dnepropetrovsk'oho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. – 2013. – № 1. – S. 12-23.

Kutsepal S. V., doctor of philosophy, full professor, the head of Humanities, Social and Economic Subjects Department of Poltava Law Institute of the National Law University Yaroslav the Wise (Ukraine, Poltava), svkutsepal@rambler.ru

Political and legal concept of G. Hegel

The essence of political and legal concept of G. Hegel is considered, it is analyzed an absolute approach to the analysis of law, fundamental idea of which is the idea of absolute morality, which is a total moral integrity of life, the general spirit of the people.

Keywords: law, government, morality, morals, civil society.

Kucenpal S. V., doktor filosofskih nauk, profesor, zaveduuyaya kafedroy humanitarnykh i sotsial'no-ekonomicheskikh uchebnykh disciplin Poltav'skogo yuridicheskogo instituta Natsional'nogo yuridicheskogo universytetu imeni Yaroslava Murom'skogo (Ukraina, Poltava), svkutsepal@rambler.ru

Политико-правовая концепция Г. Гегеля

Раскрыта суть политико-правовой концепции Г.Гегеля, проанализирован абсолютный подход к анализу права, основополагающей идеей которого является идея моральности, которая представляется как тотальная целостность нравственной жизни, общий дух народа.

Ключевые слова: право, государство, моральность, нравственность, гражданское общество.

* * *

УДК 1(091) ЛВФШ

Гончаренко О. А.

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького (Україна, Хмельницький), olgegoncharenko@gmail.com

АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ КАЗИМИРА ТВАРДОВСЬКОГО: ОБРАЗ НАВЧАННЯ

Мета статті полягає в окресленні образу навчання у аналітичній філософії Казимира Твардовського. За допомогою методу аналізу та синтезу виокремлено конститутивні елементи філософії навчання вченого. Доведено, що педагогічні погляди польського філософа ґрунтуються на принципах аналітичного методу у філософії. Показано, що у центрі уваги Твардовського уточнення основного поняття педагогіки “навчання”. Встановлено, що головною метою навчання мислитель вважає освіченість, під якою він розуміє формування системи понять, оволодіння знаннями, формами мислення й поведінки. Виявлено, що великого значення філософ надає виконанню внутрішньої потреби у знаннях, розвитку логічного мислення в учнів. Зроблено висновок про те, що філософський аналіз Твардовського робить освіту більш спрямованою до змісту педагогічного терміну “навчання”, а отже, він допоможе освітянам побачитися декларацій, дозволить та кліше у вирішенні навчальних проблем.

Ключові слова: аналітична філософія, Казимир Твардовський, навчання.

Однією із яскравих гілок аналітичної філософії на європейському континенті є Львівсько-Варшавська школа. Своїм стилем та методом філософування школа завдячує польському філософу Казимиру Твардовському, який висунув вступною умовою ясність формулювань та точність викладення, а також використання методу, що понад все цінує раціональність та логічність філософської аргументації. Сунутініцями вченого у досягненні відповідності цим стильовим та методологічним стандартам були психологія, логіка і мова. Досягти ясності та точності у філософському аналізі Твардовський спробував і у проблемному полі освіти. Вчений здійснив філософський аналіз поняття “навчання” для того, щоб показати як неясне та неточне його усвідомлення може призвести до небезпечного розриву між теорією та практикою і як наслідок – до перетворення педагогічної діяльності у безглузду рутину, позбавлену розуміння її сутності.

У Польщі природно спостерігається інтерес серед науковців до педагогічної філософії Твардовського [1; 13]. В Україні ж наявні ґрунтовні дослідження учительської, наукової та організаційної діяльності філософа [2; 3].

Проаналізуємо досягнення Твардовського на першій аналітичній філософії та педагогіки задля окреслення його образу навчання. (Результати цієї статті є продовженням дослідження авторки під назвою “Аналітична філософія Казимира Твардовського: образ виховання” [Studia methodologica, 2014. – № 37. – С. 264–268], де показано відношення між філософією та педагогікою у працях польського філософа.)

1. Поняття навчання. Навчанням Твардовський визначає будь-яку систематичну дію, спрямовану відповідно до укладеного плану на надання знань іншим та (чи) формування у них розумових здібностей. Надання знань означає залучення учня до мистецтва висловлення про знання істинних суджень, а формування розумових здібностей – формування в учня здатності до самостійного висловлення істинних суджень. Із визначення поняття “навчання” вчений виводить його цілі: безпосередні та подальші. Безпосередні цілі нав-

чання є двома: надання знань і формування розумових здібностей. Подальшими цілями навчання Твардовський бачить підготовку до майбутньої професії, загальне виховання.

Науку, що надає принципи та способи навчання, філософ услід за багатьма науковцями називає дидактикою. Дидактика є частиною педагогіки. Педагогіка у широкому значенні охоплює у Твардовського науки про фізичне, розумове й моральне виховання. Дидактика, вважає вчений, повинна враховувати завдання морального виховання, “так як знання, надані шляхом навчання, а також сам спосіб надання знань здійснює значний вплив на розвиток характеру учнів. Види знань, отримані учнями, впливають перш за все на спосіб, у який вони будуть пізніше дивитися на своє відношення до інших людей та на пов’язані з цим відношенням обов’язки” [12, с. 12]. Допоміжними науками педагогіки Твардовський називає також психологію й логіку: оскільки навчання полягає у систематичному наданні знань та (чи) формуванні розумових здібностей, то психологія озброє дидактику знаннями про інтелектуальне життя людини, від перебігу якого залежать особливості присвоєння знань та формування розумових здібностей, а логіка як наука про істинність судження вчить самостійному висловленню про набуті знання істинних суджень.

2. Психологічна основа навчання. Усі люди від природи прагнуть до знань – чи іншими словами: кожна людина володіє вродженим потягом до знань. Так, словами Арістотеля, взятими із “Метафізики”, Твардовський намагається обґрунтувати психологічні підстави навчання: “...всі вони [люди] прагнуть знань. Вони хотять дійти до *знань*, вони прагнуть пізнати, що чим є, яке є чи було, чому є таке, а не інше. Всі вони хочуть задовольнити свою *цікавість*, яка не дає їм спокою до тих пір, поки не пізнають того, що прагнули пізнати; цікавість, яка задоволена у одному напрямі, повертається у іншому, постійно наказуючи людині набувати щораз нові знання. [...] І прагнуть їх [знань] перш за все для них самих, не думаючи одразу про побічну від них користь, оскільки саме задоволення цікавості, саме пізнання чогось нового є для людини великою приємністю ...” [4, с. 510–511].

Набувати знання означає у Твардовського “пізнавати”, а отже, “знати”. Поняттям “знати” філософ визначає психічну здатність висловлення істинного судження. Знати щось – це бути здатним до висловлення істинного судження про те, чого це знання стосується на основі пам’яті [11, с. 187–188]. Неупереджений пошук знань забезпечує людині рівновагу розуму. Потяг до філософських знань, з огляду Твардовського, є ідеальною ціллю людського життя, в якій збігаються будь-які прагнення до знань, сили та щастя.

“Поряд із потягом до знань, – пише філософ, – у кожної людини містяться передумови розумового розвитку. Розумовий розвиток полягає у тренуванні, формуванні, посиленні та удосконаленні розумових здібностей. Головними розумовими здібностями, загальними для всіх людей, є: здібність сприйняття, пам’ять, виображення, здібність концентрувати увагу, здібність висловлення суджень, здібність мислення. Розумовими називаються ті здібності, які відрізняються від фізичних (наприклад, здібність виконання рухів),

а також від здібностей, що належать до сфери почуттів чи волі (наприклад, здібність прагнення, здібність прийняття рішень)” [12, с. 4].

Отже, психологічною основою навчання Твардовський визначає мислення, оскільки саме мислення у інтенціональній концепції психіки філософа охоплює всі без винятку психічні функції та дії, що не належать ані до сфери сприйняття, ані до емоційно-вольової сфери, без огляду на те, про яке йдеться мислення: конкретне чи абстрактне [10, с. 142].

Явища мислення вчений поділяє на три групи: 1) уявлення; 2) судження; 3) розмірковування, вагання, порівняння, обдумування, виведення, виокремлення та ін. Виходячи із основних функцій мислення, філософ виводить два основних закони мислення: 1) будь-яке уявлення і будь-яке судження стосуються якогось предмету; 2) необхідною умовою висловлення судження про якийсь предмет є уявлення собі цього предмету. Уявлення Твардовський поділяє на: 1) образ; 2) поняття. Уявлення є необхідною умовою існування суджень: висловлюючи судження, висловлюємо його про “щось”, “а це “щось”, що є предметом суджень, повинно бути уявленим.

Виходячи із психології мислення, Твардовський пропонує процес навчання здійснювати за допомогою таких форм, як: актоматична, геуристична, деїктична. Під формою навчання вчений розуміє спосіб, який вчитель використовує з метою надання учням знань. Розглянемо дані форми детальніше.

1. Акротична форма навчання (від грецького слова “акротіа”, що означає “те, що слухають”) – це такий спосіб навчання, за допомогою якого учень здобуває знання, слухаючи те, що говорить вчитель. Сутність даної форми навчання полягає у тому, що вчитель просто надає готові знання учневі, “передаючи” їх йому за допомогою одного чи декількох виразів, тоді як учень, слухаючи й розуміючи дані вирази, набуває тим самим знання, які у цих виразах містяться. Даний спосіб надання знань не вимагає від учнів нічого, окрім розуміння виразів, висловлених вчителем.

2. Геуристична форма навчання (від грецького слова “геуріа”, що означає “знаходити”) – це такий спосіб навчання, за допомогою якого учень повинен власною розумовою працею знаходити певні знання. Сутність даної форми навчання полягає у тому, що учень замість того, щоб переймати знання від вчителя, самостійно до них доходить, самостійно їх шукає. Даний спосіб надання знань вимагає від учня більшого, аніж простого слухання й розуміння слів вчителя. На думку вченого, геуристична форма навчання має низку переваг по відношенню до акротичної форми навчання. Застосування геуристичної форми навчання філософ зводить до двох головних форм: 1) наведення за допомогою сприйняття; 2) наведення за допомогою умовиводу.

3. Деїктична форма навчання (від грецького слова “деїкнупі”, що означає “показувати”) – це такий спосіб навчання, за допомогою якого учень сприймає за допомогою зору (рідше за допомогою слуху та інших органів чуття) за предметами навчання. Дана форма є допоміжною формою навчання, оскільки набуття виображень, на думку вченого, не є надійною умовою отримання знань. Тому з цього погляду філософ пропонує говорити про унаочнення навчання, яке можна застосо-

увати як при акротичній формі навчання, так і при геуристичній. Важливість унаочнення навчання впливає для Твардовського з самого факту, що виображення є основою будь-яких знань і будь-яких розумових дій. Тому значення унаочнення навчання полягає, за філософом, у: 1) постачанні учнів сприйнятливими виображеннями для уможливлення утворення ними понять і виконання розумових дій, підставою яких є ці поняття; 2) оживленні та удоступненні науки, особливо там, де є можливість зв'язати учням у думці поняття, які є абстрактними уявленнями, з конкретними уявленнями, якими є виображення, що полегшить їм розуміння та присвоєння цих понять.

3. Логічна основа навчання. Навчити мислити самостійно означає для Твардовського навчити усвідомлювати, наскільки власні переконання є обґрунтованими [7, с. 62], а також навчити мислити незалежно [5, с. 73]. Але чи може людина мислити критично та незалежно, якщо у повсякденному житті вона постійно покладається на чужі думки, запевнення й твердження, а також несвідомо їм піддається? Вчений доводить, що хід людської думки залежить від величезної кількості чинників, які приховано чи відкрито, тривало чи тимчасово, здійснюють вплив на людину. У зв'язку із цим незалежність думки уявляється філософу ідеалом, якого не можливо досягнути у житті. Така позиція вченого пояснюється його тяжінням до абсолютизму в аксіології. Він вважає, що ідеал незалежності думки вказує людині напрям діяльності та мети, до яких вона повинна прагнути, хоча й знатиме, що цей ідеал є не здійсненним. Ідеал незалежності думки є необхідним у вивільненні людини з-під впливів чинників, що затуманюють її думку.

Незалежно думкою Твардовський вважає ту думку, яка єдина знає істину, а це є логіка. Отже, набуття знань, за філософом, з необхідністю супроводжується озброєнням знаннями, які сприятимуть незалеженню думки, а саме: озброєнням логічними знаннями. Під логікою вчений розуміє “науку про істинність суджень” [9, с. 22]. Основою логіки Твардовського є ідіогенічна теорія суджень. Він наполягає на тому, що “кожна “освічена” людина повинна мати загальну логічну освіту так само, як повинна мати загальну історичну, математичну, граматичну, природничу, літературну й т.п. освіти” [8, с. 185]”, тому що її відсутність вносить невігластво в усе життя людини. Загальна логічна освіта полягає, за Твардовським, в оволодінні певного quantum знань, а також у формуванні розумових здібностей. Філософ не визнає загальної логічної освіти у людини, яка не знає основних логічних понять або не здатна коректно мислити.

Вимогу ясного та точного висловлення думок знаходимо у й праці Твардовського “Про ясний і неясний філософський стиль” (1920 р.). Виходячи з того, що “людська мова – є [...] не тільки зовнішнім вираженням думки, але й також її інструментом, що уможливорює нам наше абстрактне мислення” [6, с. 204] філософ робить висновок про те, що мислячи, мислимо у словах, а отже, у мові. Це означає, що той, хто ясно мислить, той ясно і висловлюється, й навпаки. Досягти ясного мислення Твардовський пропонує за допомогою

аналітичного методу, що полягає у детальному аналізі понять та значень.

4. Етична основа навчання. На думку Твардовського школа не може самостійно здійснювати виховний процес у зв'язку з тим, що її покликання: тільки взаємодія із іншими чинниками, компетентними у справі виховання, й допоміжна роль у вихованні. Завдання, яке має виконати школа з точки зору виховання, впливає із самої мети виховання. Мета виховання у педагогічних поглядах Твардовського має морально-громадянський характер. Це означає, що прагнення та рішення людини повинні бути під впливом виховання сталого напрямку до того, що є добре з огляду етики. У зв'язку з цим потрібно: 1) навчити вихованця звітувати перед самим собою про те, що є добре, а що зле; 2) пробуджувати у нього любов до доброго й відразу до злого; 3) тренувати його волю, щоб уміла постійно усупереч перешкод та зовнішніх чи внутрішніх труднощів, прагнути до того, що є добре.

Незважаючи на те, що школа не в змозі дати учням повного виховання, вона все ж таки може формувати у них низку чеснот та якостей, й тим самим закладати основи для формування характеру. Виховна діяльність школи, на думку філософа, повинна бути направленою на формування таких рис, як: панування над собою, почуття обов'язку, порядок та систематичність у праці, суспільний обов'язок. Серед сутнісних ознак суспільного обов'язку вчений визначає: любов до ближнього, ввічливість, люб'язність, повагу, альтруїзм, довіру, порядність, правдивість, громадянську відвагу, солідарність, патріотизм.

Серед чинників, які впливають на переконання, почуття й волю людини, Твардовський називає постійні та випадкові. До постійних належать: виховуюче навчання, дисциплінованість, спільний характер навчання, приклад вчителя. До випадкових чинників належать: повчання, поради, попередження, правила і заборони, заохочення та покарання.

Філософський аналіз Твардовського з одного боку робить педагогіку більш сприйнятливою до змісту поняття “навчання” й критичною до його різноманітних невизначеностей, що перетворюють освітній процес у відтворення необґрунтованих положень, а з іншого – додає усталений погляд на саму аналітичну традицію в освіті, зрозумілу як вузький і обмежений метод прискіпливого інтелектуального пошуку сутностей речей, й тим самим сягає гуманістичного призначення освіти. “Образ освіти у аналітичній філософії Казимира Твардовського” – тема наступного дослідження.

Список використаних джерел

1. Волеський Я. Возникновение и развитие Львовско-Варшавской школы / Я. Волеський // Львовско-Варшавская философская школа; [пер. с польск. В.Порус]. – М. – С. 11–43.
2. Домбровский Б.Т. Школа одного учителя / Б.Т. Домбровский // Философская думка. – 2006. – № 5. – С. 67–78.
3. Іванік С. Педагогічна та організаційна діяльність Казимира Твардовського / Степан Іванік // Степан Олексюк – учень Казимира Твардовського. – Львів, 2012. – С. 15–29.
4. Twardowski K. Dlaczego wiedza jest potęgą? / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 510–523.
5. Twardowski K. Niezależność myśli / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 63–74.
6. Twardowski K. O jasnym i nie jasnym stylu filozoficznym / Kazimierz Twardowski // Rozprawy i artykuły filozoficzne. – Łódź, 1927. – S. 203–205.

7. Twardowski K. O przesądach / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 53–62.

8. Twardowski K. O wykształcenie logiczne / Kazimierz Twardowski // Rozprawy i artykuły filozoficzne. – Łódź, 1927. – S. 185–193.

9. Twardowski K. Pojęcie logiki jako nauki o prawdziwości sądów / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 17–22.

10. Twardowski K. Psychologia myślenia / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 141–173.

11. Twardowski K. Teoria poznania / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 185–253.

12. Twardowski K. Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki do użytku w seminariach nauczycielskich i w nauce prywatnej / Kazimierz Twardowski. – Łódź: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, 1901. – 224 s.

13. Jadczyk R. Uczony – nauczyciel – obywatel / Ryszard Jadczyk // Kazimierz Twardowski: twórca szkoły łwowsko-warszawskiej. – Toruń, 1991. – S. 96–106.

References

1. Volenskiy Ya. Возникновение и развитие Львовско-Варшавской школы / Я. Волеський // Львовско-Варшавская философская школа; [пер. с польск. В. Порус]. – М. – С. 11–43.
2. Dombrovskiy B.T. Shkola odnogo uchitelya / B. T. Dombrovskiy // Filozofskaya dumka. – 2006. – № 5. – С. 67–78.
3. Іванік С. Педагогічна та організаційна діяльність Казимира Твардовського / Степан Іванік // Степан Олексюк – учень Казимира Твардовського. – Львів, 2012. – С. 15–29.
4. Twardowski K. Dlaczego wiedza jest potęgą? / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 510–523.
5. Twardowski K. Niezależność myśli / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 63–74.
6. Twardowski K. O jasnym i nie jasnym stylu filozoficznym / Kazimierz Twardowski // Rozprawy i artykuły filozoficzne. – Łódź, 1927. – S. 203–205.
7. Twardowski K. O przesądach / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 53–62.
8. Twardowski K. O wykształcenie logiczne / Kazimierz Twardowski // Rozprawy i artykuły filozoficzne. – Łódź, 1927. – S. 185–193.
9. Twardowski K. Pojęcie logiki jako nauki o prawdziwości sądów / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 17–22.
10. Twardowski K. Psychologia myślenia / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 141–173.
11. Twardowski K. Teoria poznania / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 185–253.
12. Twardowski K. Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki do użytku w seminariach nauczycielskich i w nauce prywatnej / Kazimierz Twardowski. – Łódź: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, 1901. – 224 s.
13. Jadczyk R. Uczony – nauczyciel – obywatel / Ryszard Jadczyk // Kazimierz Twardowski: twórca szkoły łwowsko-warszawskiej. – Toruń, 1991. – S. 96–106.

Goncharenko O. A., Ph.D., assistant professor of social and economic disciplines, the National Academy of the State Border Service of Ukraine Bogdan Khmelnytsky (Ukraine, Khmelnytsky), olgogoncharenko@gmail.com

Analytical philosophy Kazimierz Twardowski: Image teaching

The aim of the paper is to define the image of education in Kazimierz Twardowski analytical philosophy. Due to the method of analysis and synthesis the constitutive elements of teaching philosophy scholar are singled. It is proved that the pedagogical views of Polish philosopher are based on the analytical method principles in philosophy. It is shown that the main focus of Twardowski are refinement of the basic concepts of pedagogy “training”. It was established that the thinker considers education as the main objective of the training, by which he means the formation of concepts, mastery of knowledge, forms of thought and behavior. It was revealed that the philosopher gives great importance to the education of domestic demand for knowledge, development of logical thinking among students. It is concluded that the philosophical analysis of Twardowski making education is more receptive to educational content of the term “learning”, and thus it will help educators to get rid of declarations, slogans and clichés in solving educational problems.

Keywords: analytic philosophy, Kazimierz Twardowski and training.

Гончаренко О. А., кандидат философских наук, доцент кафедры социально-экономических дисциплин, Национальная академия Государственной пограничной службы Украины им. Богдана Хмельницкого (Украина, Хмельницкий), olgegoncharenko@gmail.com

Аналитическая философия Казимира Твардовского: образ обучения

Цель статьи заключается в очерчивании образа обучения в аналитической философии Казимира Твардовского. С помощью метода анализа и синтеза выделены конститутивные элементы философии обучения Твардовского. Доказано, что педагогические взгляды польского философа основываются на принципах аналитического метода в философии. Показано, что в центре внимания ученого уточнение основного понятия педагогики "обучение". Установлено, что главной целью обучения Твардовский считает образованность, под которой он понимает формирование системы понятий, овладение типичными формами мышления и поведения. Выявлено, что большого значения философ предоставляет воспитанию внутренней потребности в типичных, развитии логического мышления у учеников. Сделан вывод, что философский анализ Твардовского делает образование более восприимчивым к содержанию педагогического термина "обучение" и, следовательно, помогает педагогам избавиться от деклараций, лозунгов и клише в речевых учебных процессах.

Ключевые слова: аналитическая философия, Казимир Твардовский, обучение.

* * *

УДК 930.1

Масаев М. В., доктор философских наук, доцент, заведующий лабораторией факультета социокультурной деятельности и музыкального искусства, Крымский университет культуры, искусств и туризма (Украина, Симферополь), mikhail-masaev@yandex.ru

СОЦИАЛИЗМ – СОЦИАЛЬНОСТЬ – ОБЩЕСТВО СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ? (ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАБОТ И. А. ИЛЬИНА)

В рамках поставленной проблемы политическая философия И. А. Ильина, сумевшего фокусически поменять символ "социализма" на симулякр "социальности" и объявить капитализм не капитализмом ("это не будет буржуазный строй", а строй правой свободы и творческой социальности"), а основанном на "частной инициативе и частной собственности" обществом высшей справедливости, является философией спекулятивной. Ни в России, ни на Украине, исходя из анализа сегодняшних политических реалий, основанное "на частной инициативе и частной собственности" общество не стало обществом высшей справедливости.

Ключевые слова: социализм, социальность, симулякр, политическая философия.

(статья друкється мовою оригіналу)

К творчеству выдающегося русского философа И.А. Ильина (1882–1954) обращаются всё чаще и чаще. Пример тому – многочисленные конференции, посвящённые анализу его наследия.

К сожалению, эти обращения связаны, главным образом, с религиозной и культурологической составляющей его творчества. И это не удивительно. В резко и катастрофически меняющемся мире это просто безопасно для современных учёных, обращающихся к творчеству интересного философа, недалёкого прошлого. Писали о философии искусства И.А. Ильина и мы [1, с. 308–316].

До сих пор современные исследователи недостаточно обращаются к политической составляющей философии И.А. Ильина. Интересны его работы о федерациях и псевдо-федерациях [2, с. 206–209; 3, с. 209–214; 4, с. 218–221; 5, с. 244–247; 6, с. 247–250]. Но современные учёные и России, и Украины не спешат рсчитаться на публичный анализ этих работ. Поднять вопрос об умершем и в России, и в Украине социализме не так опасно, как анализировать вопрос о федерализме. В

России федерализм – основа российского государственного устройства, а на Украине серьёзная постановка вопроса о федерализации уже привела к неутраченной кровопролитной войне, в которой кроме украинцев уже погибли и голландцы, и малайзийцы, и индонезийцы, и австралийцы, и канадцы, и бельгийцы, и британцы.

Актуально проанализировать идеи И.А. Ильина о федерализации? Актуально, но опасно. Поднять вопрос о социализме в творчестве И.И. Ильина мнеле, может быть, актуально, но более безопасно. Что мы и делаем.

Объект исследования – философия И.А. Ильина. Предмет исследования – философская рефлексия у И.А. Ильина социалистической идеи в плане прикладной политологии.

Цель работы – показать спекулятивность философии И.А. Ильина в рефлексии социалистической идеи, заменяющего символ социализма симулякром социальности и пытающегося замаскировать основанный "на частной инициативе и частной собственности" капитализм.

Методика исследования основывается, в частности, на разработанной нами концепции парадигмальных образов и символов эпох, цивилизаций и народов, которая изложена в книгах "Философия истории" [7]. "Curriculum vitae парадигмальных образов и символов эпох и цивилизаций" [8] и диссертации на соискание учёной степени доктора философских наук [9] и многочисленных статьях. Особенно применимы в настоящем исследовании идеи Ж.Бодрийяра и Е.Г. Прилуковой о симулякрах, развитые нами в статье "Экономическая категория среднего класса как симулякр справедливости капиталистического общества" [10, с. 75–78] и в нашей докторской диссертации [9, с. 8].

Новизна работы заключается в историсофском анализе поставленной проблемы сквозь призму концепции парадигмальных образов и символов эпох, цивилизаций и народов и ракурсе прикладной политологии.

Всю жизнь увлекавшийся философией Г.В.Ф. Гегеля (в 1918 г. он защитил по философии Г.В.Ф. Гегеля и магистерскую, и докторскую диссертации), И.А. Ильин начал как мыслитель социалистических идей. "Было время, когда среди русской интеллигенции господствовало воззрение, что "порядочный человек не может не быть социалистом" и что "только социализм" осуществит на земле свободу, равенство, братство и справедливость", – писал И.А. Ильин [11, с. 37]. Философ полагал себя "порядочным человеком" и принимал социализм безоговорочно.

В Советской России, пользуясь благосклонным отношением большевиков к "алгебре революции", как называл философию Г.В.Ф. Гегеля А.И. Герцен (на что указал сам В.И. Ленин в статье "Памяти Герцена"), И.А. Ильин смог защитить и магистерскую, и докторскую диссертации по философии. Но ужасы гражданской войны и первых лет Советской власти, от которых возопил даже пролетарский писатель А.М. Горький, заставили И.А. Ильина эмигрировать. В эмиграции бывший убежденный социал-демократ сблизился с белоэмигрантами и продолжил активно "изживать" свой социализм.

Со временем, "изживая" социализм, философ пришел к мнению, что социализм и социальность – не одно и то же. "Социальность", по определению И.А. Ильина

– "это живая справедливость и живое братство людей" [12, с. 39]. "Социальность" есть цель и задача государственного строя, создаваемого, по слову Аристотеля, "ради прекрасной жизни". "Социализм" же есть только один из способов, предложенных для осуществления этой цели и этой задачи" [12, с. 40].

Разделив социальность и социализм, делая "социализм" как бы частью "социальности", философ пошел дальше. Он объявил социализм и социальность несовместимыми [12 с. 39–42].

"Социализм" у него стал "антисоциален", "искать социальности надо в ином, новом, не социалистическом строе" [11, с. 38]. "Это не будет "буржуазный строй", а строй правой ("правой" – именно так в тексте оригинала; в некоторых изданиях редакторы пытаются заменить слово "правой" на "правовой", но в оригинале стоит именно "правой"; слово "правовой" вошло в лексикон русского языка в годы правления М.С. Горбачёва, до которых И.А. Ильин не дожил; более того, в немецком языке, языке его матери и языке страны, где он прожил вторую часть жизни, понятия "правый" и то, что мы уже привыкли именовать неологизмом "правовой", обозначаются одним и тем же прилагательным "recht"; так что И.А. Ильин, естественно, употреблял слово "правый" там, где сейчас с лёгкой руки, а точнее. С лёгкого языка М.С. Горбачева, мы употребляем слово "правовой" – М.М.) свободы и творческой социальности" [11, с. 38], а основанном на "частной инициативе и частной собственности" [11, с. 38].

"Мы, русские христиане, по-прежнему будем искать в России социального строя. Однако на основах частной инициативы и частной собственности" [11, с. 38], – писал философ в 1948 г. Он умер в 1954 г.

В 1991 г. советский народ попытался искать новый социальный строй "на основах частной инициативы и частной собственности". Что из этого получилось, мы увидели. Советский Союз был развален на 15 государств. Сейчас их уже 17, не считая Приднестровья, Донецкой и Луганской народных республик. Социализма нет, нет и социальности. На основах частной инициативы и частной собственности выросли олигархические государства со всеми вытекающими отсюда последствиями.

К апологии такого общества И.А. Ильин пришёл, заменив ставшее символическим понятием слово "социализм" на симулякр "социальность", прикрыв им понятие "капитализм".

Стимулируя обращение к философии И.А. Ильина, власти надеются, что его спекулятивная философия поможет людям изжить в себе пережитки коммунистического прошлого.

Вот только то, что произошло в голове тонкого интеллигента, вряд ли произойдёт в головах трудящихся масс. Они этой философии не поймут. А если и поймут, то эффект может быть обратным. Почему думающие и соображающие лучше властей философы и не решаются затрагивать эту щекотливую тему. Но в философии, как и в политике, останавливаться в страхе и растерянности нельзя.

Таким образом, проведя историсофскую рефлексию в свете концепции парадигмальных образов и символов эпох, цивилизаций и народов и прикладной политологии, можно заключить, что диалектик-гегельянец

И.А. Ильин заменил символ социализма на симулякр социальности и прикрыл им общество, основанное "на частной инициативе и частной собственности".

В статье мы показали некоторую спекулятивность политической философии И.А. Ильина, а власть поддерживающим следует понять, что на спекулятивной философии далеко не уедешь. Опасно. А потому мы считаем поставленную нами цель достигнутой.

Вывод: в рамках поставленной проблемы политической философии И.А. Ильина, сумевшего фокусически поменять символ "социализма" на симулякр "социальности" и объявить капитализм не капитализмом ("это не будет "буржуазный строй", а строй правой свободы и творческой социальности" [11, с. 38], а основанном на "частной инициативе и частной собственности" [11, с. 38]) обществом высшей справедливости является философией спекулятивной. Ни в России, ни на Украине, исходя из анализа сегодняшних политических реалий, основанное "на частной инициативе и частной собственности" общество не стало обществом высшей справедливости.

Список использованных источников

1. Масаев М.В. Философия искусства И.А. Ильина в свете концепции парадигмальных образов и символов эпох, цивилизаций и народов (философско-исторический анализ) / М.В. Масаев // История философии у вітчизняній духовній культурі [Текст] / відп. ред. Аляев Г., Сухолуб Т. / Т-во рос. філ. при Укр. філ. фондї; Полтавський нац. тех., ун-т ім. Ю.Кондратюка; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; Центр гуман. освіги НАН України. – Полтава: ООО "АСМГ", 2014. – 816 с. – (серія "Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фондї"; Вип.11).
2. Ильин И.А. Что такое федерация? / И.А. Ильин // Ильин И.А. Собрание сочинений: В 10 т. – Т.2. – Кн.1 / Сост. и коммент. Ю.Т. Лисица; худож. Л.Ф. Шканов. – М.: Русская книга, 1993. – 496 с.
3. Ильин И.А. О псевдо-федерациях / И.А. Ильин // Ильин И.А. Собрание сочинений: В 10 т. – Т.2. – Кн.1 / Сост. и коммент. Ю.Т. Лисица; худож. Л.Ф. Шканов. – М.: Русская книга, 1993. – 496 с.
4. Ильин И.А. Жизненные основы федерации / И.А. Ильин // Ильин И.А. Собрание сочинений: В 10 т. – Т.2. – Кн.1 / Сост. и коммент. Ю.Т. Лисица; худож. Л.Ф. Шканов. – М.: Русская книга, 1993. – 496 с.
5. Ильин И.А. Федерация в истории России I / И.А. Ильин // Ильин И.А. Собрание сочинений: В 10 т. – Т.2. – Кн.1 / Сост. и коммент. Ю.Т. Лисица; худож. Л.Ф. Шканов. – М.: Русская книга, 1993. – 496 с.
6. Ильин И.А. Федерация в истории России II / И.А. Ильин // Ильин И.А. Собрание сочинений: В 10 т. – Т.2. – Кн.1 / Сост. и коммент. Ю.Т. Лисица; худож. Л.Ф. Шканов. – М.: Русская книга, 1993. – 496 с.
7. Масаев М.В. Философия истории. Учебно-методическое пособие / М.В. Масаев / Министерство образования и науки Украины. Министерство образования и науки Автономной республики Крым. Республиканское высшее учебное заведение "Крымский гуманитарный университет". – Симферополь: Доля, 2008. – 304 с.
8. Масаев М.В. Curriculum vitae парадигмальных образов и символов эпох и цивилизаций. Монография / М.В. Масаев. – Симферополь: ДОЛЯ, 2011. – 512 с.
9. Масаев Михайло Володимирович. Парадигмальні образи і символи у трансформаційних процесях епох і цивілізацій (філософсько-історичний аналіз). Автореф. дис. ... доктора філософ. наук. – Дніпропетровськ, 2013. – 36 с.
10. Масаев М.В. Экономическая категория среднего класса как симулякр справедливости капиталистического общества / М.В. Масаев // Сучасна економічна теорія та полук ефективних механізмів господарювання / Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 березня 2011 року). – Симферополь. – Саки: ПП "Підприємство Фенікс", 2011. – 417 с.
11. Ильин И.А. Изживание социализма / И.А. Ильин // Ильин И.А. Собрание сочинений: В 10 т. – Т.2. – Кн.1 / Сост. и коммент.

Ю.Т. Лисица; худож. Л.Ф. Шканов. – М. : Русская книга, 1993. – 496 с.

12. Ильин И.А. Социальность или социализм? / И.А. Ильин // Ильин И.А. Собрание сочинений: В 10 т. – Т.2. – Кн.1 / Сост. и коммент. Ю.Т. Лисица; худож. Л.Ф. Шканов. – М. : Русская книга, 1993. – 496 с.

References

1. Masayev M.V. Filosofija iskusstva I.A. Il'ina v svete koncepcii paradigmat'nyh obrazov i simbolov jepoh, civilizacij i narodov (filosofsko-istoricheskiy analiz) / M.V. Masayev // Istorija filosofii' u vichyznjanii duhovnij kul'turi [Tekst] / vidp. red. Al'ajev G., Suhodub T. / T-vo ros. fil. pry Ukr. fil. fondi: Poltav's'kyj nac. teh., un-t im. Ju.Kondratjuk; In-t filosofii' im. G.S. Skovorody NAN Ukrainy; Centr gum. osvity NAN Ukrainy. – Poltava : OOO "ASMI", 2014. – 816 s. – (serija "Ukrai'ns'kyj chasopys rosijs'koi' filosofii"). Visnyk Tovarystva rosijs'koi' filosofii' pry Ukrai'ns'komu filosofsk'omu fondu"; Vyp.11).

2. Il'in I.A. Chto takoe federacija? / I.A. Il'in // Il'in I.A. Sbranie sochinenij: V 10 t. – T. 2. – Kn.1 / Sost. i komment. Ju.T. Lisica; hudozh. L.F. Shkanov. – M. : Russkaja kniga, 1993. – 496 s.

3. Il'in I.A. O psevdo- federacijah / I.A. Il'in // Il'in I.A. Sbranie sochinenij: V 10 t. – T. 2. – Kn.1 / Sost. i komment. Ju.T. Lisica; hudozh. L.F. Shkanov. – M. : Russkaja kniga, 1993. – 496 s.

4. Il'in I.A. Zhiznennye osnovy federacii / I.A. Il'in // Il'in I.A. Sbranie sochinenij: V 10 t. – T. 2. – Kn.1 / Sost. i komment. Ju.T. Lisica; hudozh. L.F. Shkanov. – M. : Russkaja kniga, 1993. – 496 s.

5. Il'in I.A. Federacija v istorii Rossii I / I.A. Il'in // Il'in I.A. Sbranie sochinenij: V 10 t. – T. 2. – Kn.1 / Sost. i komment. Ju.T. Lisica; hudozh. L.F. Shkanov. – M. : Russkaja kniga, 1993. – 496 s.

6. Il'in I.A. Federacija v istorii Rossii II / I.A. Il'in // Il'in I.A. Sbranie sochinenij: V 10 t. – T. 2. – Kn.1 / Sost. i komment. Ju.T. Lisica; hudozh. L.F. Shkanov. – M. : Russkaja kniga, 1993. – 496 s.

7. Masayev M.V. Filosofija istorii. Uchebno-metodicheskoe posobie / M.V. Masayev / Ministerstvo obrazovanija i nauki Ukrainy. Ministerstvo obrazovanija i nauki Avtonomnoj respubliky Krym. Respublikanskoe vysshee uchebnoe zavedenie "Krymskij humanitarnyj universitet". – Simferopol': Dolja, 2008. – 304 s.

8. Masayev M.V. Curriculum vitae paradigmatic'nyh obrazov i simbolov jepoh i civilizacij. Monografija / M.V. Masayev. Simferopol': DOLJa, 2011. – 512 s.

9. Masajev Myhajlo Volodymyrovych. Paradymal'ni obrazy i symvoly u transformacijnyh procesah epoh i cyvilizacij (filosofsk'ko-istorychnyj analiz). Avtoref. dys. ... doktora filos. nauk. – Dnipropetrov's'k, 2013. – 36 s.

10. Masayev M.V. Jekonomicheskaja kategorija srednego klassa kak simuljacr spravedlivosti kapitalisticheskogo obshhestva / M.V. Masayev // Suchasna ekonomichna teorija ta poshuk efektyvnyh mehanizmiv gospodarjuvanja / Materialy IV Miznarodnoi' naukovy-praktychnoi' konferencii' (11–12 bereznja 2011 roku). – Simferopol'. – Saky: PP "Pidpryjemstvo Feniks", 2011. – 417 s.

11. Il'in I.A. Izhivanie socializma / I.A. Il'in // Il'in I.A. Sbranie sochinenij: V 10 t. – T. 2. – Kn.1 / Sost. i komment. Ju.T. Lisica; hudozh. L.F. Shkanov. – M. : Russkaja kniga, 1993. – 496 s.

12. Il'in I.A. Social'nost' ili socializm? / I.A. Il'in // Il'in I.A. Sbranie sochinenij: V 10 t. – T. 2. – Kn.1 / Sost. i komment. Ju.T. Lisica; hudozh. L.F. Shkanov. – M. : Russkaja kniga, 1993. – 496 s.

Masayev M. V., Doctor of Philosophical Sciences, Ass. Prof., Head of Laboratory of the Faculty of Sociocultural Activity and Musical Art of Crimean University of Culture, Arts and Tourism (Ukraine, Simferopol), mikhael.masayev@yandex.ru

Socialism – sociality – a society of social protection? (philosophical and historical and political analysis of works I.A. Ilyin)

Within the problem of political philosophy of I.A. Ilyin, who can focusness to change the symbol of "socialism" by simulacrum "sociality" and declare that capitalism is not capitalism ("this will not be the "bourgeois order", but the order of the right freedom and creative solidarity"), and based on private initiative and private property" the society of the higher justice is a speculative philosophy. Neither in Russia, nor Ukraine, proceeding from the analysis of today's political realities, based on private initiative and private property" society has not become a society of higher justice.

Keywords: socialism, sociality, simulacrum, political philosophy.

Masaev M. V., doctor of philosophical sciences, docent, supervisor of laboratory of faculty of socio-cultural activity and musical art of Simferopol' University of Culture, Arts and Tourism (Ukraine, Autonomous Republic of Crimea, Simferopol), mikhael.masayev@yandex.ru

Социализм – социальность – общество социального зашиту? (философско-исторический и политический анализ деяких работ И. О. Ильина)

В рамках проблемы, котра поставлена, политическая философия И.О. Ильина, котрий зумів фокуснички поміняти символ "соціалізму" на симулякр "соціальності" та об'явити капіталізм не капіталізмом ("то не будет "буржуазный строй", а строй правды свободы и творческой социальности"), а основаному на "частной инициативе и частной собственности" суспільством вищої справедливості, є філософією спекулятивною. Ні в Росії, ні в Україні, виходячи з аналізу політичних реалій сьогодення, основане "на частной инициативе и частной собственности" суспільство не стало суспільством найвищої справедливості.

Ключові слова: соціалізм, соціальність, симулякр, політична філософія.

* * *

УДК 82 96.09Франко:[17.035.3:172.16]

Рославіцька Х. Р.
аспірантка кафедри історія філософії
філософського факультету, Львівський національний
університет ім. Івана Франка (Україна, Львів),
RoslavitskaKhrystyna@ukr.net

ГУМАНІЗМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

Продемонстровано національний дух філософської спадщини Івана Франка. Розглянуто антропологізм та гуманізм національної ідеї. Показано, що суть національної ідеї полягає в духовності та гуманності. Підкреслено, що зміст національної ідеї виходить до соціального, національного, економічного, духовного та політичного розвитку українського народу. Досліджено гуманістичну концепцію української нації і історії України, що мала досить нагративний і системно розбудований вигляд у працях Івана Франка. Обґрунтовано системні мислення, яке є принциповим у контексті загальної логіки осмислення порушеної наукової проблематики. Підтверджено, що проблема українського національного ідеалу завжди стояла у центрі філософської творчості Івана Франка, оскільки національний ідеал не мав духовної сили в боротьбі народу за свободу.

Ключові слова: гуманізм, Іван Франко, ідеал, людина, духовність, націоналізм, національна ідея.

Найвизначніші здобутки української історії філософії кінця XIX – початку XX ст. пов'язані з діяльністю Івана Франка – універсальної особистості в історії філософії на Україні. І.Франко – втілення духу нації, свідчення її сили і повноти. Мислительна завжди увійшов у скарбницю нашої духовності, бо постав мислителем-гуманістом світового масштабу. Епоха гуманізму звернула увагу на людину, збудила до неї самостійний інтерес, визнала її суб'єктом суспільних відносин, природних і юридичних прав, з яким не може не рахуватися соціум. Людина опинилася в багатоманітному й суперечливому інформаційному світі. Проблема людини, її сутності, буття та призначення є однією із центральних питань у філософському осмисленні людства. Формування особистості як правило відбувається через посередництво моральних, культурних, соціально-економічних, релігійних, національних та політичних відносин.

Постать великого Франка в попередні десятиліття осмислювали найвидатніші представники гуманітарної науки в Україні та діаспорних наукових центрах (О.Білецький, Є.Кирилюк, Р.Смаль-Стоцький, Ю.Шерех, І.Дорошенко, І.Денисюк). Українські вчені діаспори у дослідженнях поглядів та спадщини І.Франка проблему гуманізму майже не згадуєть, лише в окремих загальних контекстах. Діаспорні дослідники

зосереджували увагу в основному на критиці Іваном Франком марксизму, протиставляючи свої концепції поглядам радянських дослідників. Хоча варто згадати таких учених: Ю.Шевельов, Є.Маланюк, С.Гординський, І.Сидорук та ін.

Філософську проблематику та проблему національної ідеї Івана Франка досліджували такі вчені як А.Пашук, І.Захара, М.Возняк, У.Хамар, І.Білінкевич, М.Зеров, М.Кашуба, А.Брагінець та інші. Усі вони давали цінні та цікаві праці з окремих сторінок життя, творчості та діяльності Франка, що мало вагоме значення для об'єктивного дослідження гуманістично-духовної спадщини Каменяря. А.Багрінець писав: "Франко був перш за все великим художником – реалістом і просвітителем гуманістом, у творчості якого знайшли глибоке відображення не тільки реальні суперечності суспільного життя його епохи, які він умів змальовувати з великою майстерністю, а й погляди різних за своєю класовою природою ідейних і політичних течій" [1, с.124].

Для такого мислителя, як Іван Франко проблема національного поставала в особливому світлі, оскільки ключовим в кінцевому результаті тривалих пошуків систем і поглядів виявилось поєднання ідеї національного визволення з соціальним.

Мислитель чітко розумів, що для того, аби нація досягла справжнього розвитку, духовного й матеріального, вона мусить пройти шлях самоусвідомлення, самореалізації, відчути себе єдиним організмом, який представляє собі своє власне існування і прямує до нього. Для поста пізнання минулого свого народу, його історії є важливим чинником національного ренесансу. Ніхто не може зробити нічого суттєвого в здійсненні великої культурної революції, не долучившись до здобутків свого власного минулого, а з ним і до досягнень вселюдської культури. Зрозуміло, що Франко як масштабна фігура і видатний митець був вище вузьконаціонального розуміння як політики, так культури, історії. Він був переконаний, що національна велич – шлях до величчя загальнолюдської, у кінцевому підсумку – планетарної.

Цивілізаційна концепція національно-культурного процесу, яку розробляв Іван Франко, була близька до принципів культурно-історичного універсалізму, антропологізму й гуманізму, що розгорталися на той час у межах позитивістської історіософії. "Його невгамимий інтелектуалізм ламає один за одним старі авторитети, прокладає нові шляхи, зіставляє різні концепції буття, застосовує різноманітні методології пізнання, невпинно нуртує в ширину і глибину, персонічне і переосмислює, шукає істину і стремить до ідеальності, а все лише для одного – для збагачення Духу, для самоствердження себе як Особистості і доколишньої громади як Нації" [7, с.15–16].

У пошуках відповіді на смислотиттеві першопитання національного буття мислитель-гуманіст обґрунтував стико-антропологічне розуміння національної ідеї, а його філософський пошук набув екзистенційно-художнього характеру. І.Франко став предтечою вольового націоналізму, який повномасштабно розвинувся лише у міжвоєнну добу (Д.Донцов, Ю.Вассиян, Ю.Липа, Є.Маланюк та ін.).

Каменяр чітко бачив, що саме ця національна самореалізація абсолютно необхідна, неunikна, як шлях розвитку людської цивілізації, оскільки становить невід'ємну, "органічну", "натуральну" складову процесу, який мислитель уважав визначальним, сутнісним для всієї новітньої історії, "найбільше характерної для XIX в., емансипації, що творить ядро всіх інших: емансипації людської одиниці, її тіла й духу, її потреб, бажань і вірувань..." [6, с.292]. Без цієї складової людини неминуче робиться "неповною", "уломною". "Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідсалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації" [6, с.284].

Особливе місце займають погляди мислителя, які збагачили свідомість народу ідеями незалежності і свободи, гуманізму та демократії. Її свідомість значувала собою вершину філософського осмислення світу людини. Проблема національної ідеї досліджувалася з різних сторін, ракурсів та на жаль гуманістична сторона національної ідеї залишилася осторонь. Більшість дослідників досліджували його основні ідеї, які є дотичними до гуманізму. Адже, гуманізм – визнає людину найвищою цінністю у світі, де здійснюється повага до гідності та розуму людини, право на щастя в житті, вільний вияв природних почуттів і здібностей.

В даному дослідженні ми, спробуємо довести, що основою національної ідеї у філософській спадщині Мислителя є – гуманізм. Оскільки гуманізм (Людина) завжди залишається в центрі всіх досліджень.

Іван Франко – видатний український мислитель, письменник, філософ, громадський діяч у своїй багатогранній творчості велику увагу приділяв дослідженню національної ідеї, яка була особливо актуальною в Галичині наприкінці XIX – початку XX століть. Відомо, що мислитель цікавився політикою, економікою, історією, соціологією, психологією, етнографією, а також не оминув марксизму, який був популярний у кінці XIX на початку XX століть.

Проблема нації, національної ідеї і національного процесу, яку розробляв І.Франко займає особливе місце, що тісно пов'язується з долею українського народу.

"Самого К.Маркса у цитованій праці він називає "великим соціалістом", який "старався показати, як теперішня нерівність маєткова між людьми плінне гольвне з визискування праці робітників; як у тім визиску лежить джерело всіх громадських нещастя та хвороб, усієї нужди, со пуття, темноти та кривди" [2, с.175].

Цікаво, що ідея К.Маркса: "історія людства – се властиво історія економічного розвою, а все інше, політика, обичаї, релігія – се властиво тільки "надбудова" на економічній основі, а дуже часто тільки такий або інший вираз економічних інтересів" [5, с.225]. Іван Франко висловлює свою думку: "Щоправда, Маркс і його товариші далекі були також від занедбування політичної "надбудови", значючі добре, що політична організація в наших часах зі своїми органами: армією, поліцією, судівництвом та адміністрацією, – се сила, якою не можна гордувати. Проте, одначе, не з того боку вони надіялися визволу для робітницької верстви, але говорили про якийсь остаточний, майже елементарний

переворот, коли розвій капіталізму дійде до того ступеня, що весь капітал буде сконцентрований в руках нечисленних власників, а цілі маси народу будуть вивласнені та зіпхнені ряди пролетаріату, але разом із тим зорганізовані та усвідомлені, готові до зреалізування соціалістичного ідеалу. Що й ся концепція майбутнього розвою грішила деякою фантастичністю, не беручи в рахунок деяких важких сторін людської природи та історичних традицій, тепер не підлягає сумнівові” [5, с.226].

В процесі розвитку філософської думки становлення української національної ідеї має своє підґрунтя. Оскільки, українська національна ідея в різні періоди трактувалася по-іншому. Причиною можемо назвати відмінність соціально-економічної, політичної, духовної та культурної ситуації, яка на різних етапах свого розвитку перебувала в Україні.

Зміст національної ідеї Івана Франка у 70–80 роках XIX століття зводився до соціального, національного, економічного, духовного та політичного розвитку українського народу. У цей період насамперед відбувається процес розвитку політичної свідомості та творення суспільно-політичних організацій, які висували політичні програми. Також відбувається проникнення відроджених ідеалів у широкі маси й формування нового типу українського патріота інтелігента.

Для Івана Франка головне – демократизація суспільства шляхом еволюційного розвитку, легальними методами реформування існуючої системи на основі поширення знань, відродження культури, розвитку науки, забезпечення прав людини і свободи висловлення своїх переконань, забезпечення максимального розвитку, національної самоідентифікації особи і нації, максимально повного розвитку громадського життя.

Іван Франко наголошував на тому, що: “Ідеал національної самостійності в усякій погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо, що тисячі стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підємо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки” [6, с. 285]. Все ж таки пророче передбачаючи неминучість неймовірних зусиль, мук та терпіння на шляху до реалізації є задум.

У філософа зустрічаємо два визначення поняття “ідеалу”. Насамперед, ідеал у літературно-художній творчості, тобто ідеал – абстрактне поняття, яке поєднує в собі, з одного боку, узагальнене визначення найдосконалішого змісту, а з іншого – опредметнення, приземлення, прив’язання до ідеалізованого предмету життя. Ідеал є поняттям якогось предмета, із якого виключені різні темні, злі, нецікаві та підлі властивості. Зазначимо, що відірваних від життя ідеалів просто не існує, оскільки в іншому випадку це був би не ідеал, а фантазмагорія (вид спектаклю, придуманий у 18 ст. у Франції, в якому з допомогою магчного ліхтаря показували образи привидів, мертвих, різних страховиськ).

Даючи визначення ідеалу з проєкцією на суспільне життя, Іван Франко виходить на загальні проблеми, тобто він стверджує: “Усякий ідеал – це синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших, і

трудніших до досягнення, і бажань та змагань далеских, таких, що на око лежать поза межами можливого” [6, с.284]. Мислитель наголошує на синтезі: 1) бажань, потреб і змагань, які за своєю змістовною вичерпністю є близькими і далескими, легкими і важкими для досягнення, але їх можна досягти; 2) бажань та змагань, які є далескими та лежать “поза межами можливого”. Зазначимо, що бажання та змагання, які є далескими та лежать “поза межами можливого” є характерною особливістю ідеалу, притаманного європейській ментальності. Звідси й впливає твердження, що “поза межами можливого”, – наголошує Камсляр, – “ось чим відрізняються культурні ідеали і пориви європейської цивілізації” [6, с.284]. Тут виникає думка, що: “ідеали можуть поставити, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати сили в найстрашніших муках і терпіннях...” [6, с.284–285].

Ідеал – споконвічна проблема людського буття. У всі часи та епохи, у різних життєвих випробуваннях та радісних хвиликах свого існування людина, народ, людство шукали свого спасіння та самоутвердження в досягненні ідеалу добра, правди, свободи, справедливості, любові, краси. Ідеал в певній мірі вселяє в людину надію та сподівання на щасливе майбутнє, що дає поштовх до дії та реалізації сутнісних сил людської особи, народу, людства. Якщо говорити про дію ідеалу в суспільному житті, а також про визвольні змагання українського народу, Іван Франко наголошує на ролі ідеалу у сфері виробничої діяльності людини та суспільства.

Ідеал людини для мислителя – “цілий чоловік”, в якому є гармонійне поєднання тілесних і духовних властивостей, де дух і тіло одна суть. Слід зауважити, що особистість визначає внутрішню ідеальну сутність, а не її матеріальна оболонка. “Ми вічність носимо в душі” – стверджує поет, і маємо:

*“... і тут, у власному нутрі,
ми віднайшли все те, що, бачилось,
утратили в зовнішньому околі:
гармонію, і вічність, і безмежність,
і всі рожеві блиски ідеалу...” [4, с.36].*

Проблема українського національного ідеалу завжди стояла у центрі творчості І.Франка. Національний ідеал заснований на феномені нації. У трактування мислителя “національний ідеал” – це могутня духовна сила в боротьбі народу за свободу. Недооцінювання, нехтування, легковаження ним веде до краху всі добрі зусилля, наміри і прагнення. Ідеал – це не реальність, але відсутність віри в ідеал – в даному випадку в “національний ідеал” – запорука повного краху початої справи.

Суспільні відносини, духовний світ людей, все історичне життя в своєму поступальному розвитку в цілому, Іван Франко прагне структурувати відповідними чинниками. Насамперед він подає так формулювання цих чинників: “Всякому, хто пильно вдивляється в історичне життя, в хід розвитку якогось народу, – ясно доразу, що всякий новий напрям, нові відносини і погляди серед нього проявляються аж тоді, коли звершиться яка-небудь переміна в економічних та політичних обставинах життя того народу. Заким новий напрям думок прорветься наверх, заким він запанує і

надасть усьому свою відрубну ціху, то ґрунт його економічний та політичний мусив уже бути давно готовий. Значить – переворот духовний та літературний усе наступає по перевороті економічній” [5, с. 87].

Однією з основних філософських ідей І.Франка є думка про те, що найбільшою цінністю на землі є не просто людина, а правдивий живий чоловік, бо така людина – носій духу, а дух це “вічний революціонер”. Тому, ми можемо стверджувати, що духовний світ людини – це її найдорожче надбання. Отже, Франкова філософія замішана на почуттях і розумінні благородності матерії людського духу. Водночас зазначити, що цю ідею Іван Франко доповнює принциповою ідеєю, висловленою ще у 1880 р.

*Вічний революціонер –
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, –
Він живе, він ще не вмер...[3, с.22].*

І все ж, мабуть, увагу треба звертати в першу чергу на те, що йдеться в цьому творі не про революціонера, а про національний дух, який може десятиліттями дрімати, щоб, раптово прокинувшись, несподівано порвати кайдани і дати нації довгоочікувану волю.

Немає сумніву в тому, що економічний чинник є важливий, але сам собою, без діяльності людини, а отже, без її мислення, свідомості, духовної дії, він є навіть не живим, або просто бездіяльним, і не міг би взагалі існувати.

У Франковій творчості постійно виступають дві взаємозалежні сили, які володіють істотою людини і природою суспільства. Людина щораз більше випадає із природних і потрапляє у штучні умови існування. І.Франко розглядає природно нормальну людину, кинуту в неприродну для неї, патологічну ситуацію.

Національна свідомість у сенсі провідної ознаки нації є предметом наукового пошуку Івана Франка в останній період творчої активності в період коли покінчено з наймами у сусідів з’явилася можливість відбутися в національному просторі.

Іван Франко завжди вважав своє українство за статико-аксіомну даність, за факт само собою зрозумілий. Вся творчість Франка наскрізно – це вплив національної української свідомості: і це не лише в аспекті відчуття приналежності з усіма його атрибутами (етнічна самосвідомість), це насамперед почуття обов’язку і прагнення бути корисним, прислужитися поступу рідної спільноти, захистити, допомогти, просвітити і консолідувати (національна свідомість) і заклик до інших. Ми повинні – всі без виймка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішній стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тієї міри, щоб ми боліли код жим її частковим, локальним болем і радувалися кожним хоч і дрібним та частковим її успіхом, а головне щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді практичною частиною його. Слід звернути увагу, що аналіз праць Камсляра дає підставу стверджувати, що осмислення буття нації він почав з проблеми національної свідомості – найважливішого чинника на шляху до поступу нації.

У творчості Івана Франка не менш важливе місце займає проблема історії та суспільного розвитку, яку він

трактує, можна сказати, з позиції антропології. Суспільне життя та історія – це діяльність, творчість, боротьба людини, соціальних верств та народу, що має антропологічний характер. Антропологізм проймає всі сфери суспільно-економічного, політичного та духовного культурного життя як діяльності, творчості та самоутвердження людської одиниці й народу загалом. Людина виступає як основоположний чинник навколо якого розгортається історія, розвиток, національна ідея та суспільний прогрес.

Для Івана Франка людина – найвища вартість, апогей космічного творчого поривання, взірць природного розвою. Осередям гуманістичного світогляду сповнено мудрості і любові є ідеал усебічно і гармонійно розвинutoї особистості.

В книзі “Мислі о еволюції в історії людськості” (1881) Франко виклав концепцію нової, демократичної і народної історії, в якій царі і князі відходять на задній план, на їхнє місце стає народ, його економічні відносини, праця і розвиток. Людина – творець матеріальних багатств і духовних цінностей, а здійснює це під визначальним впливом “цілого комплексу його фізичних і духовних потреб”. Це є той визначальний чинник, який стимулює, штовхає суспільний розвиток.

Підсумовуючи все вище сказане можна зазначити, що в основі розвитку всього людства на різних етапах лежить історія різних народів та й, зрештою всього людства, що є реалізацією фізичних і духовних потреб. У цьому процесі і економіка, і духовні начала тісно переплітаються і в одній мірі вливаються на буття людини, яка властиво й творить це буття, своє існування, життя. У цьому комплексі економіка і свідомість становлять єдність. Проте сама по собі економіка сліпа, а сама по собі свідомість – безпредметна, тільки їх взаємодія є рушійною силою суспільного розвитку, історії загалом. Доволі принципове значення для Івана Франка мало питання про сам історичний процес і роль в ньому народних мас, оскільки Мислитель належить до когорти високоінтелектуальних українських мислителів, які продовжили історичні традиції українського філософствотворення, визначаючи буття світу і людини в контексті вічності.

Світогляд Івана Франка – одна з вершин української філософської думки. Його філософська концепція людини і світу знаменувала входження української філософської думки в контекст загальноєвропейського філософського процесу кінця XIX століття і до сьогодення.

Список використаних джерел

1. Брагінець А. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка / Андрій Брагінець. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 408 с.
2. Здоровська В. Політичне передбачення у творчості Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матер. міжнар. наук. конф. – Львів, 25–27 вересня 1996. – Львів : Світ, 1998. – С. 174–179.
3. Франко І. Зібрання творів: В 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 1. – 501 с.
4. Франко І. Зібрання творів: В 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 3. – 447 с.
5. Франко І. Зібрання творів: В 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн.2. – 766 с.
6. Франко І. Зібрання творів: В 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 45. – 569 с.
7. Франко Іван. Вибрані твори : у 3-х т. / Ред. колегія: Скотний В. та інші; упор. Баган О. – Дрогобич: Коло, 2004. – Т. 3:

Літературознавство, публіцистика, – 690 с.

References

1. Braginiec' A. Filososfs'ki i suspil'no-politychni pogljady Ivana Franka / Andrij Braginiec'. – L'viv : Knyzhkovo-zhurnal'ne vydannja, 1956. – 408 s.
2. Zdorovca V. Politychne predbachennja u tvorchosti Ivana Franka // Ivan Franko – pys'mennyk, myslytel', gromadjanyn: Mater. mizhnar. nauk. konf. – L'viv, 25–27 veresnja 1996. – L'viv : Svit, 1998. – S. 174–179.
3. Franko I. Zibrannya tvoriv: V 50 t. / Ivan Franko. – K.: Naukova dumka, 1976. – T. 1. – 501 s.
4. Franko I. Zibrannya tvoriv: V 50 t. / Ivan Franko. – K.: Naukova dumka, 1976. – T. 3. – 447 s.
5. Franko I. Zibrannya tvoriv: V 50 t. / Ivan Franko. – K.: Naukova dumka, 1985. – T. 44. – Kn. 2. – 766 s.
6. Franko I. Zibrannya tvoriv: V 50 t. / Ivan Franko. – K.: Naukova dumka, 1986. – T. 45. – 569 s.
7. Franko Ivan. Vybrani tvory: U 3–h t. / Red. kolegija: Skotnyj V. ta inshi; upor. Bagan O. – Drohobych: Kolo, 2004. – T. 3: Literaturoznastvo, publicystyka. – 690 s.

Roslavitskaya K. R., history graduate student of Department of Philosophy Faculty of Philosophy, Lviv National University Ivan Franko (Ukraine, Lviv), RoslavitskaKhrystyna@ukr.net

The humanism of the national idea in the philosophical heritage of Ivan Franko

The article demonstrates national spirit of the philosophical heritage of Ivan Franko. It considers the anthropologism and the humanism of the national idea. It is shown that the essence of the national idea is spirituality and humanity. The emphasis has been placed on the content of the national idea boils down to social, national, economic, spiritual and political development of the Ukrainian people. This article studies humanistic concept of the Ukrainian nation and Ukrainian history, which had a fairly completed and systematically rebuilt views in the works of Ivan Franko. It grounds the systems thinking, which is the principle in the context of the General logic of comprehension of the affected academic problems. The author gives good grounds for believing that the problem of the Ukrainian national ideal has always stood in the centre of the philosophical works of Ivan Franko, since the national ideal is a mighty spiritual force in the people's fight for freedom.

Keywords: humanism, Ivan Franko, ideal, people, spirituality, nationalism, national idea.

Roslavitskaya K. P., аспирантка кафедры истории философии филологического факультета, Львовский национальный университет им. Ивана Франко (Украина, Львов), RoslavitskaKhrystyna@ukr.net

Гуманізм національної ідеї в філософському наслідді Івана Франка

Продемонстровано національний дух філософського насліддя Івана Франка. Розглянуто антропологізм і гуманізм національної ідеї. Показано, що суть національної ідеї включається в духовності і гуманності. Підкреслено, що содержание національної ідеї сводиться к соціальному, національному, економічному, духовному і політичному розвитку українського народу. Исследовано гуманистическую концепцию украинской нации и истории Украины, которая имела достаточно завершённый и системно построённый вид в трудах Ивана Франко. Обосновано системное мышление, которое является принципиальным в контексте общей логики осмысления поднятой научной проблематики. Подтверждено, что проблема украинского национального идеала всегда стояла в центре философского творчества Ивана Франко, поскольку национальный идеал – это мощная духовная сила в борьбе народа за свободу.

Ключевые слова: гуманизм, Иван Франко, идеал, человек, духовность, национализм, национальная идея.

* * *

УДК 141

Сторожук С. В.

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, Національний університет
біоресурсів і природокористування України
(Україна), sveta0101@ukr.net

НАЦІОНАЛЬНІ МОТИВИ ОБРАЗУ БОГОРОДИЦІ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ТА ХУДОЖНІЙ СПАДЩИНІ Т.ШЕВЧЕНКА

Висвітлюється специфіка релігійного світогляду Т.Шевченка та його інтерпретація православного образу Богородиці. Реалізацію поставленої мети уможливило дослідження витоків релігійного світогляду українського митця та специфіки його сприйняття офіційної православної церкви. В ході

дослідження виявлено дуалізм релігійного світогляду Т.Шевченка: з одного боку, він критикував офіційне російське православ'я та синодальну церкву, а з іншого – висловлював глибокий прихильником християнських принципів, які послідовно і планомірно працює втілює у життя. Глибоку прихильність Т.Шевченка до православної культури, засвідчує низка реставрованих ним іконостасних образів Богородиці під час подорожі Волинською губернією та літературна творчість з використанням засобів релігійної символіки вписані в соціокультурний контекст українського буття.

Ключові слова: образ, ікона, Богородиця, православ'я, релігія, світогляд, віра.

Піднесення національної свідомості українського народу, яке відбулося під час Революції Гідності не тільки співпало зі святкуванням двохсотліття Великого Кобзаря, але й проходило під ідейним та духовним впливом його творчості. Обидві обставини зумовили новий виток досліджень та подіскуди реінтерпретацію багатьох, здавалось би усталених, поглядів на різні аспекти творчості Т.Шевченка. Незважаючи на те, що його багатогранну спадщину навряд чи можна назвати малодослідженою, вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема, літературознавці, мистецтвознавці, філософи та культурологи приділяють багато уваги вивченню та популяризації усіх аспектів його життя та творчості. Це й не дивно, адже у вітчизняному шевченкознавстві є темні, які вважаються загальновідомими, однак є її малодосліджені або ті, які поки що зумовлюють дискусії та часом полярні висновки. Серед них: релігійність Т.Шевченка та його відношення до православної церкви, місце жінки у житті, літературній та художній спадщині тощо.

Звичайно, згадані нами проблеми творчості Т.Шевченка, вже неодноразово ставали предметом науково–теоретичних розвідок не тільки таких відомих українських дослідників як Л.Білецький, В.Жацько, П.Жура, П.Кралюк, С.Маланюк, І.Огієнко, Ю.Перхорович, В.Рожжочи Д.Стенюк але й початківців. Серед них роботи Ю.Готвянська, М.Даниленко, І.Загребельний, Л.Мостова, Г.Усатенко, О.Яблонська та багато інших українських дослідників, які хоча й не запропонували фундаментальних монографічних досліджень, однак дослідили окремі аспекти творчої спадщини Т.Шевченка.

Велика кількість наукових праць присвячених літературній та художній спадщині Кобзаря та його суспільно–політичній діяльності, поки що не дає підстав вважати ці питання вивченими. Відповідаючи на одні питання, дослідники ставлять інші, висвітлюючи їх кризь призму малодоступних широкому загалу джерел. Останні включаються в загальний контекст наукових шевченкознавчих студій, відкривають нові аспекти його життя, літературної та суспільно–політичної діяльності. Серед таких малодосліджених тем матеріального та духовного спадку Т.Шевченка, окреме місце посідає не тільки питання про його відношення до релігії, але й до православного образу. Як відомо з праць О.Грищенка, в російській імперії українська ікона (образ) сприймалася упереджено – переважна більшість митців скептично ставилися до її мистецької вартості [3, с.11]. Що стосується Т.Шевченка, то цілком очевидно, що як митець, він сформувався в академічному художньому середовищі російської інтелігенції, а тому, у світлі відродження українських національних традицій, цікавим та своєчасним є висвітлення відношення Т.Шевченка до православної культури та християнських образів.

Зважаючи на сказане, метою нашої роботи є висвітлення національних мотивів християнського образу Богородиці у літературній та художній спадщині Т.Шевченка. В цьому контексті варто відзначити, що в жодній колекції художніх творів Т.Шевченка, ми не знайдемо ні канонічної православної ікони, ні художнього твору з релігійним сюжетом. Досить дивно, адже як зазначає І.Огієнко “Тарас від зарання був релігійний: так він виховався в своїй релігійній родині. До Церкви вчашав з малих літ і полюбив її. Перша наука Шевченка – релігійна у дячка. Святе Писання Шевченко часто чув, сам читав його і любив його, і воно залишило в його творях великі і ясні сліди” [7, с. 7]. Твердження І.Огієнка, дещо уточнює Л.Білецький. Він вважає, що “духові й релігійні переживання Шевченка в дитинстві розвивались насамперед під впливом народного двовір'я: християнського й поганського. Народна міфологія, обрядові культури й поезія викликали в душі Шевченка почуття глибокої віри взагалі” [1, с.5].

Не поривав з православною релігійною традицією український Кобзар і згодом. Зокрема, навчаючись у Петербурзькій академії, Т.Шевченко глибоко вивчав Біблію. Дана обставина була обумовлена насамперед необхідністю зрозуміти зображені європейськими майстрами пензля релігійні образи і сюжети. Помітне місце в становленні релігійності Т.Шевченка відіграло й знайомство з глибоко віруючою В.Ренніною [2].

Не вдаючись у деталі формування релігійного світогляду Т.Шевченка відзначимо, що практично всі дослідники цього аспекту творчості Кобзаря, зокрема, І.Огієнко, Д.Стенюк, П.Кралюк та ін., виявляють глибоку релігійність його світогляду. Більше того, І.Огієнко, аналізуючи місце релігії у творчості Т.Шевченка, переконливо доводить, що якщо зібрати всі ті твори, які містять елементи релігійної тематики, то в результаті отримуємо “новий і не малий курс морального богослов'я – як по Божому жити на світі” [7, с.8].

Глибока релігійність світогляду Т.Шевченка тісно співвідносилася з негативним ставленням до “Російської православної церкви, її священного Синоду, який був звичайним царським відомством з питань релігії і ревно виконував антиєвангельську у своїй суті політику репресивного імперського режиму” [2]. Критично ставився Т.Шевченко й до царопапізму та засуджував ті війни російської імперії, які йшли під релігійними гаслами (зокрема, на Кавказі). Скептичне ставлення українського митця до російського православ'я та синодальної Церкви, яку він називав “капищем поганським”, за твердженням І.Загребельного, стало причиною того, що на відміну від більшості своїх сучасників, Т.Шевченко не сприймав ні архітектури російських православних храмів, ні їх оздоблення, ні специфіки іконографії.

Відразу Т.Шевченка до інституту російської православної церкви значною мірою була обумовлена світоглядною специфікою останньої. Як відомо, у цивілізаційному зрізі “Третій Рим” увібрив у себе азійську кров і дух, тиранічні інтенції яких втілювались у формальне християнство планомірно впроваджувалися у суспільно–політичному та релігійному житті народів Російської імперії. Православна церква у XIX ст. була підпорядкована та

повністю відповідала духу російського самодержавства. Це яскраво демонструвала не тільки специфіка її організації, але й церковне мистецтво – метою якого були не стільки відтворення змістовного навантаження християнських ідей, скільки демонстрація самодержавного духу російського православ'я та тісно пов'язано з ним Російської держави [3, с. 11–12]. Саме в силу цих причини, Т.Шевченко вбачав у російському православ'ї та синодальній церкві ефективний інструмент соціального та національного гніту [6].

Викриття антиєвангельських інтенцій офіційного російського православ'я Т.Шевченком у багатьох літературних творах, зокрема, вірші “Світле ясніє”, “Зацьвіла в долині...”, “Ликері”, стало підставою для обґрунтування антирелігійності його світогляду. Цю думку, повністю спростовує І.Огієнко, який детально проаналізувавши усю творчу спадщину Кобзаря, не виявив там нічого антирелігійного чи антиправославного. Навпаки, він стверджує, що “Шевченко був проповідником, і вмів ним бути. Він постійно навчав так, якби говорив у Церкві... <>...більшість Шевченкової науки можна повторювати в Церкві на проповідях, так ніби цитати з якого церковного твору” [Огієнко с. 47]. Більше того, І.Огієнко переконаний, що “Шевченко, як проповідник, оборонець Правди Божої, був усе своє життя послідовний і незмінний. І за свою оборону Правди Божої і життя своє віддав!” [7, с. 47].

Про прихильність Т.Шевченка до православної культури свідчить і його діяльність у роботі Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, зокрема, здійснена ним у супроводі проф. М.Іванишева подорож до Волинської губернії. Під час цієї подорожі Т.Шевченко мав “зарисувати (фотографії тоді ще не було) Почаївську Лавру, зібрати народні перекази про гідні уваги кургани та урочища, записати народні легенди, оповідання та пісні й з усього скласти звіт” [8, с. 3].

Одним із найбільш відомих аспектів цієї подорожі є перебування Т.Шевченка у Почаївському монастирі. Його приїзд сюди зафіксований не тільки записами Волинської духовної консисторії від 15 жовтня 1846 р. [5], але й чотирма акварельними рисунками, зробленими тут: Собор Лаври з середини, вигляд Лаври з півдня та заходу і вигляд на околицю з монастирем на обрії. Підкреслимо, що всі малюнки збереглися до нашого часу.

Документально не зафіксованими подіями подорожі Т.Шевченка Волинською землею стало його перебування у Луцьку та Ковелі. Про його візит до Луцька, за твердженням Ю.Перхоровича, свідчать лише усні згадки місцевого населення та малюнки–шкіци (ескізи), які були передані до Волинського Обласного Краєзнавчого Музею в Луцьку місцевими мешканцями [8, с. 4]. З Луцька Т.Шевченко направився у Ковель, де на той час вже знаходився його колега проф. М.Іванишев. Працюючи у Ковелі, Т.Шевченко відвідував багаті історичними та етнографічними пам'ятками навколишні села. Так, наприклад, під час приїзду до Волинського села Вербіці, Т.Шевченко не тільки зарисував місцеву церкву, але й реставрував старовинний образ св. Миколая. Згадуючи цей образ, проф. М.Іванишев писав: “У протоколі з візитації з 20 лютого 1760 р. (що з часів унії. Ю.П.) знаходимо: Образ св. Миколая, стародавнього письма ... Певні люди кажуть,

що цей Образ існує тут біля 200 літ і славиться чудесами, які, однак, ніде не записані” [Цит.: 8, с. 4]. Реставрований Т.Шевченком образ був знищений під час облоги Ковеля у 1944 р.

Наступним і мабуть найбільш дослідженим пунктом подорожі Т.Шевченка по Волинській губернії було с. Скунь. Саме тут, як свідчать документи парафії, зокрема, “Опис церковного майна”, що завсдений ще 1806 році, знаходиться не просто реставрований, а дописаний Кобзарем образ “Діва Марія” [4]. Владика Ніканор, зауважує проф. В.Жадько, згадуючи реставровану Т.Шевченком ікону Богородиці, зазначав: “У Скуньській церкві я не міг одірвати очей від милого українського обличчя Діви Марії з дитятком на лівій руці в художньо мальованій кольоровій шаті. На Божій Матері, як дар пошани і любові місцевго жіноцтва, пишалися низки коралів і пацьорів. З металевої коронки на голові спускалися пасма різнокольорових стрічок” [4]. Показовим в даному контексті є те, що дописані Т.Шевченком корали не є типовою прикрасою українського образу Богородиці, це радше типова прикраса простої української жінки. Однак саме ця, здавалось би несуттєва, дрібничка цього образу зумовила детальне вивчення проф. В.Жадько інших домальованих Т.Шевченком деталей образу “Діва Марія”, в тому числі й зображених у молитовному зверненні до Всевишнього людей.

В ході дослідження образу “Діва Марія”, проф. В.Жадько прийшов до висновку, що Т.Шевченко реставрував (на наш погляд мова в даному випадку йде не стільки про реставрацію, скільки трансформацію) ктиторський портрет шанованої на Волині королеви Бони. Дане припущення повністю підтверджує не тільки зовнішня схожість облич, але й наявність у Богородиці великої кількості атрибутів монаршої влади. Останні, були невід’ємними елементами портретів барокового стилю.

Реставрований Т.Шевченком у с.Скунь образ Божої Матері за Престолом – Одигитрія, зберігся до нашого часу. Він виступає прямим свідченням глибокої прихильності до церковного мистецтва. Бачення специфіки мистецьких канонів останнього Т.Шевченком, ймовірніше за все суттєво відрізнялися від офіційної позиції російської православної церкви.

Відомості про ще одну ікону Богородиці пензяТ.Шевченка знаходимо у праці Ю.Перхоровича “Шевченкові Образи Матері Божої на Волині”. Цей образ тривалий час знаходився у каплиці с. Туричани. Користуючись згадками мешканців цього села, Ю.Перхорович стверджує, що надвітарна “Ікона Діви Марії була легка, гармонійна і мала наш характер (візантійсько–український). Форма образу – прямокутник. На легкоблакитному колі неба стояла постать Діви Марії з Дитятком. Ніг не було видно, зливались з небом. Легкі, ясні, лагідних барв шати. На небесах обводили постать Божої Матері 12 золотих зірок. Загально образ був чудово легкий” [Цит.: 8, с. 11].

Для дослідників шевченківської ікони дана згадка має принципово важливе значення, адже вона є прямим свідченням захоплення Т.Шевченка українським церковним мистецтвом ймовірніше за все барокового стилю. Це й дивно, адже саме в період розквіту бароко, українське церковне мистецтво та релігійний світогляд

набули специфічних національних рис, виявившись у своєрідному органічному синтезі апостольського християнства та елементів народних вірувань, що реалізовувався засобами латинізованого мистецтва. Специфічно український синкретизм православного світогляду був суголосний сформований на ментальному рівні релігійності Т.Шевченка й виявився частко у специфіці писаних ним православних ікон.

Національна складова релігійного світогляду Т.Шевченка яскраво проявилася не тільки у його художній творчості, але й суспільно–політичній діяльності (Кирило–Мефодіївське товариство) та пізніх літературних працях. Глибоке проникнення християнських мотивів у літературну творчість Т.Шевченка пізнього періоду, значною мірою було обумовлене тим розпачем та сподіваннями, які він пережив у неволі. “Єдина моя втіха тепер, – писав Т.Шевченко кн. В.Репніній, – це Євангеліє. Я читаю його щодня, щогодини. Раніше колись думав я аналізувати серце матері на основі життя св. Марії, непорочної Матері Христової...” (Лист до кн. В.Репніної, 1850) [1, с. 24]. Релігійні мотиви в листах Т.Шевченка до кн. В. Репніної не тільки посилюються з часом, але й починають визначати його літературний геній. “Новий Заповіт, – пише він, – я читаю з благоговійним тремтінням. І внаслідок цього читання в мені зродилась думка описати серце Матері по житті Пречистої Діви, Матері Спасителя. І друга – намалювати картину розп’ятого Сина її. Молю Бога, щоб хоч коли–небудь ті мрії мої здійснились!”. “Коли б мені дозволили, я бажав би в тутшній церкві замалювати смерть Спасителя, повішеного між розбійниками...”. “Молюся Богу і не втрачаю надії, що іспитую моєму приїде коли–небудь кінець. Тоді відправлюсь просто в Седнев, і, в міру сил своїх, здійсно таку довго леліянню ідею: змалюю образ, “що зображує смерть Спасителя нашого” [1, с. 24].

Сформовані під час заслання ідеї, мистецькі та літературні задуми про компоновання двох образів – Діви Марії та Христа, частково реалізувалися на волі у поемі “Нсофіти”, де описано серце матері, а частково у присвяченій Богородиці поемі “Марія”. Остання, за твердженням І.Огієнка, є недокінченою й недокінченою з релігійного боку [7, с. 88]. На думку дослідника, Т.Шевченко прагнув висвітлити Марію, насамперед, в дусі народної віри, й аж надто далеко відступив від церковного персказу. Проте на наш погляд, висновки І.Огієнка є не зовсім правомірними, оскільки зрозуміти дійсний задум образу Марії можна лише крізь призму суміжних у часі творів Т.Шевченка та тих суспільно–політичних та економічних процесів, що відбувалися в Російській імперії.

Образ Марії – не тільки глибоко символічний, але й синкретичний. Марія – це і християнська Богородиця, надії та сподівання на заступництво її здавна покладав український народ (... На милосердіє твоє, / Все упованіє моє / На тебе, Мати, возлагаю...”, це і символ матері, яку рано втратив поет, це і доля української жінки–матері, і сама Україна, де “царює – плач, і скорб, і сльози”, і яка сумуючи у бур’яні, помирає з голоду.

Поєма “Марія” є однією з тих робіт Т.Шевченка, яка найбільш повно висвітлює національну складову його релігійного світогляду. Відкриття Христа як символу морально–етичного оновлення суспільних відносин,

відбувається крізь призму ідеї спокутування та досягнення Премудрості. Загалом таке розуміння божественної ієрархії було типовим для українського народу починаючи від часів Київської Русі. Українці, вважали Богородицю покровителькою рідної землі, а відтак у справі відродження державності та справедливості покладали на неї всі сподівання. І тільки тоді, пише М.Шевченків, може сформуватися інша “вже не двозначна (водночас свята і грішна), аналогічна, але гідна свята Мати і освячена її донька, українська благочестива християнська мати” [9].

Загалом варто відзначити, що поєма “Марія” – це не богословський твір, яким якого хотів бачити І.Огієнко, тут Т.Шевченко відтворює не стільки релігійний переказ про долю Марії, скільки на символічному прикладі її життя розкриває духовні переживання українських матерів та всього українського народу, який не сподіваючись на справедливості аграрної реформи, очікує голодну смерть під тином.

Підкреслений нами символізм образу Діви Марії у літературній спадщині Т.Шевченка тісно співвідноситься з глибокою релігійністю його світогляду. Віра Кобзаря не була формальною та показовою, а глибокою, чинною й суто християнською. Чим тяжчим ставало його життя, тим більше заглиблювався поет у вивчення основ християнського життя, з якого він виводив своє призначення – служіння Україні. Релігійна віра Т.Шевченка була невід’ємною частиною таких глибоко християнських його переконань як особиста свобода та свобода українського народу. “Одна тінь свободи, – писав Шевченко р. 1852. О.Бодяньському, – людину підносить” [Цит.: 1, с. 24]. Саме тому, всі герої його творів були борцями за правду й волю і віруючими християнами. Служити Богові, для Т.Шевченка означало служити справі визволення та процвітання свого народу.

На основі сказаного приходимо до висновку, що світогляд Т.Шевченка визначався глибоким дуалізмом – з одного боку, він критикував офіційне російське православ’я та синодальну церкву, а з іншого – виступав глибоким прихильником християнських принципів, які послідовно і планомірно прагнув втілити у життя. Властиво, що сформований на ментальному рівні релігійний світогляд Т.Шевченка виявлявся не тільки заклик до реалізації загальнолюдських прав свободи, рівності, братерства, але й національним контекстом християнства, в якому велич Христа виявлялася крізь призму образу Богородиці. Національні риси та багатогранність, сформованого українським народом символічного змісту Богородиці, Т.Шевченко відтворює реставрованих ним православних образах та літературних працях.

Список використаних джерел

- Білецький Л. Віруючий Шевченко / Л.Білецький. – Вінніпег: “Новий шлях”, 1949. – 30 с.
- Готвянська Ю. Тарас Шевченко і українське православ’я. [Електронний ресурс] / Ю.Готвянська // Сайт прихожан Спасо–Преображенського храму міста Ніжина (Тарасова церква). – Режим доступу : <http://sphram ho ua / tshup.htm>
- Грищенко А. Русская икона как искусство живописи / А.Грищенко // Вопросы живописи. Вып. 3. – Издание автора, М., МСМХVII, 1913. – 265 с.
- Жадько В. Шевченкова ікона. [Електронний ресурс] / В.Жадько // Дзеркало тижня. Україна. – 6 березня 2014. – Режим доступу : <http://gazeta dt ua/>
- Журнал Духовної Консисторії (протокол) про сприяння

вільному художнику Т.Г. Шевченку. [Електронний ресурс] // Портал Шевченка. – Режим доступу : <http://kobzar ua / item / 4140>

6. Загребельний І. Християнин без Церкви (Тарас Шевченко). [Електронний ресурс] / І.Загребельний // Релігія в Україні. – Режим доступу : <http://www religion in ua>

7. Митрополит Іларіон (І.Огієнко) Релігійність Тараса Шевченка / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Інститут дослідів Волині, 1964. – 103 с.

8. Перхорович Ю. Шевченкові Образи Матері Божої на Волині / Ю.Перхорович. – Мюнхен, 1964. – 14 с.

9. Шевченків М. Ким був Тарас Шевченко: відступником від Христової віри – єретиком чи правдиво віруючим – православним християнином? [Електронний ресурс] / М.Шевченків // Львівська духовна семінарія Святого Духа. – Режим доступу : <http://www lds lviv ua/>

References

- Bilets'kyu L. Viruyuchyy Shevchenko / L.Bilets'kyu. – Vinnipch: “Novyy shlyakh”, 1949. – 30 s.
- Hotyans'ka Yu. Taras Shevchenko i ukrayins'ke pravoslav'ya. [Elektronnyy resurs] / Yu.Hotyans'ka // Sayt prykhozhan Spaso–Preobrazhenskogo khramu mista Nizhyna (Tarasova tserkva). – Rezhym dostupu : <http://sphram ho ua / tshup.htm>
- Grishchenko A. Russkaya ikona kak iskusstvo zhivopisi / A.Grishchenko // Voprosy zhivopisi. Vyp.3. – Izdanie avtora, M., MSMHVII, 1913. – 265 s.
- Zhad'ko V. Shevchenkova ikona. [Elektronnyy resurs] / V.Zhad'ko // Dzherkalo tyzhnya. Ukrayina. – 6 bereznya 2014. – Rezhym dostupu : <http://gazeta dt ua/>
- Zhurnal Dukhovnoyi Konsystoriyi (protokol) pro spruyannya vii'nomu khudozhnyku T.H. Shevchenku. [Elektronnyy resurs] // Portal Shevchenka. – Rezhym dostupu : <http://kobzar ua / item / 4140>
- Zahrebel'nyy I. Khrystyanyan bez Tserkvy (Taras Shevchenko). [Elektronnyy resurs] / I.Zahrebel'nyy // Rელიгія v Ukrayini. – Rezhym dostupu : <http://www religion in ua>
- Mytropolyt Ilarion (I.Ohiyenko) Rელიгіяnist' Tarasa Shevchenka / Mytropolyt Ilarion. – Vinnipch: Instytut doslidiv Volyni, 1964. – 103 s.
- Perkhorovych Yu. Shevchenkovi Obrazy Materi Bozhoyi na Volyni / Yu.Perkhorovych. – Myunkhen, 1964. – 14 s.
- Shevchenkiv M. Kym був Taras Shevchenko: vidstupnykom vid Khrystovoyi viry –yerytykom chy pravdyvo viruyuchym pravoslavnym khrystyanyanom? [Elektronnyy resurs] / M.Shevchenkiv // L'viv's'ka dukhovna seminariya Svyatoho Dukha. – Rezhym dostupu : <http://www lds lviv ua/>

Storozhuk S. V., Doctor of philosophical sciences, associate professor of the Department of Philosophy National University by oresursov of nature and Ukraine (Ukraine), sveta0101@ukr.net

National motives of the image of the Holy Mother in the literary and artistic heritage of T.Shevchenko

The article highlights the specificity of religious belief of T.Shevchenko and his interpretation of Orthodox Christianity image of the Holy Mother. This goal is achieved by research the origins of religious belief of Ukrainian artist and specifics of his perception of the official Orthodox Christian Church. The research reveals dualism of religious world outlook of T.Shevchenko: on the one hand, he criticized the official Russian Orthodox Synodal Church and, on the other, he was a deep supporter of Christian principles which he consistently and systematically sought to implement. Deep commitment of T.Shevchenko to Orthodox Christian culture is demonstrated through restoration by him of many iconic images of the Holy Virgin during his trip to Volyn province and literary creativity with the use of religious symbols woven into the social and cultural context of Ukrainian life.

Keywords: *image, icon, Holy Mother, Orthodox Christianity, religion, world outlook, faith.*

Storozhuk S. V., доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії. Національний університет біоресурсів і природопольовання України (Україна), sveta0101@ukr.net

Национальные мотивы образа Богородицы в литературном и художественном наследии Т. Шевченко

Освещается специфика религиозного мировоззрения Т.Шевченко, а также понимание им православного образа Богородицы. Постановленная цель реализуется в контексте исследования истоков религиозного мировоззрения украинского художника и специфики его восприятия официальной православной церкви. В ходе исследования выявлено дуализм религиозного мировоззрения Т.Шевченко: с одной стороны, он критиковал официальное русское православие и синодальную церковь, а с другой – выступал глубоким сторонником христианских принципов, которые последовательно и планомерно стремился воплотить в жизнь. О глубокой привязанности Т.Шевченко к православной культуре, свидетельствуют, во-первых, ряд отреставрированных им

иконописных образов Богородицы во время путешествия Вольнской губернией, во-вторых, литературное творчество с использованием средств религиозной символики вписанной в социокультурный контекст украинского бытия того времени.

Ключевые слова: образ, икона, Богородица, православие, религия, мировоззрение, вера.

* * *

УДК 160.1

Супрун Н. Т.
кандидат філософських наук, викладач,
Національний медичний університет
ім. О. О. Богомольця
(Україна, Київ), s_nadii@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ “ДОВЕДЕННЯ” В ЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ В. КАРПОВА

Аналізується тлумачення поняття “доведення”, що запропоноване В.Карповим в роботі “Систематичний виклад логіки”. Враховується традиція розуміння поняття доведення у вузькому та широкому значенні. Поетапно розглядаються структурні компоненти доведення, які виокремлюються в підручниках радянського, пострадянського періоду і сучасності, та ті, що запропоновані В.Карповим. На основі цього виділяються особливості розуміння цього поняття в логічній концепції В.Карпова: доведення як ланцюга з однорідних силогізмів, що наближує його до першої традиції визначення цього поняття (у вигляді демонстративного умовиводу). Проте, як підсумок, в статті виділяється ідея, що крім логічної складової доведення форми доведення, В.Карпов вважає важливою нелогічну частину (сила доведення).

Ключові слова: доведення, аргументація, форма доведення, сила доведення, умовивід.

Стрімкий розвиток науки, техніки та рівня життя людини створили умови, які вимагають, щоб логіка працювала не лише як теоретична дисципліна. Тому, якщо на початку ХХ ст. першочерговою була проблема обґрунтування логіки як науки, то на початку ХХІ ст. на перший план виходять питання застосування теоретичних знань в області логіки в практичній діяльності людини. Такого роду “практичні” питання обговорювалися зазвичай у розділі “Доведення і спростування”, який був завершальною частиною майже всіх підручників з формальної логіки радянського та пострадянського часу, і носив характер практичного застосування логіки в житті людини. Розуміння терміну “доведення” має особливе значення для сфери логічного знання, адже найчастіше репрезентує те, яким чином формально-логічні підходи застосувати в практиці життя. А звернення до аналізу роботи В.Карпова “Систематичний виклад логіки” (1856 р.) є актуальним – саме там автор витлумачує поняття “доведення”.

Найпоширеніше визначення доведення в сучасних підручниках з логіки звучить наступним чином: “Доведенням називають логічну процедуру, в ході якої встановлюється істинність певного положення за допомогою положень, істинність яких уже встановлена” [4, с. 315]. Зазвичай тема доведення ускладнювалася проблемою розрізнення поняття “доведення” та “умовивід”. Наприклад, В.Є. Жерсбкін в своєму підручнику з логіки зазначав, що не кожний умовивід є доказом і це не окрема форма умовиводу. Це аргументується тим, що в умовиводі наша увага зосереджується на запитанні про те, що впливає із певних засновків; у доведенні – головним є питання, чи дійсно це впливає. Доведення, загалом, “відрізняється від силогізму ще й тим, що в ньому судження, яке доводиться відповідає висновку силогізму, і відоме задалегідь” [5, с. 125]. Крім того, в самих умовиводах

ми не завжди звертаємо увагу на те, чи істинні засновки, а в доведенні істинність аргументів є головною вимогою.

Ці всі відмінності доведення та умовиводу повністю зрозумілі. Сучасні питання тлумачення “доведення” вже стосуються логічного аспекту аргументації. “У широкому сенсі під доведенням нерідко розуміють усе те, що переконує в істинності чого-небудь, у тому числі (але не обов’язково) й системи міркувань з інтуїтивно значущим характером аргументів, законність яких є питанням ступеня” [1, с. 13]. Під доведенням у вузькому розумінні розглядають процес встановлення істини, тому доведення стосується сфери доказової науки: логіки, а саме символічної чи математичної логіки. Доведення в цьому випадку розуміється як формальне доведення, що є методом обґрунтування істинності судження. Це пов’язує його, як зазначалось, з формальною логікою та з точними дедуктивними науками. Аристотель в “Топіці” називає таке доведення науковим силогізмом, який був предметом аналізу в Аналітиці. В доведенні засновки мають бути твердженнями необхідного характеру, тому доведення є силогізм з необхідних засновків. Це обумовлює істинність твердження, що дає право говорити про загальнозначущість. Остання може стосуватися виключно доведення у строгому (вузькому) сенсі, яке має вигляд ланцюга з суджень, що веде нас від істинних засновків до істинного висновку при дотриманні логічних правил. Як зазначає О.Ю. Щербина “Порівняно з аргументацією формальне доведення є більш строгою процедурою та через це піддається жорсткішому раціональному регулюванню... Воно безособове: процедури обґрунтування спеціально відібрані, критерії доказовості набули статусу загальнозначущості” [6, с. 109–111]. Отже, в результаті маємо чітке розрізнення доведення та аргументації, і найчастіше доведення розуміється як одиничний випадок аргументації або як його складова: “Аргументацію можна визначити як спосіб міркування, який складається із доведення і спростування, в ході яких формується переконання в істинності чи хибності якого положення як у самого автора так і у опонента” [4, с. 315]. При такому визначенні зрозуміло, що ще однією відмінною рисою є монологічність формального доведення.

Маючи на увазі всі загалом зазначені тенденції розуміння доведення, варто звернутися до спадщини українських логіків-філософів, що, так чи інакше, розглядали такого роду питання. Одним з перших друкованих підручників з логіки є праця В.Карпова “Систематичний виклад логіки”, який був націлений на студентську аудиторію. Сам автор, який був певний час викладачем Київської духовної академії, зазначав, що робота направлена на “освіту людини”. Його підручник, загалом, можна віднести до викладу традиційної логіки, а ціль – практичне застосування логічних знань, створення умов для систематичного мислення, а останньою частиною його роботи є вчення про доведення.

Для того щоб побачити особливості розуміння поняття доведення В.Карпова, звернемося до огляду основних особливостей сучасного витлумачення доведення. По-перше, структура доведення є трьох складова: теза, аргументи, форма. Останнє характеризується як процес виведення тези з аргументів. Тому теза і аргу-

менти мають вид суджень, а демонстрація – спосіб зв’язку між тезою і аргументами доведення. За формою доведення поділяється на дедуктивний та індуктивний. “Оскільки умовивід може буди як дедуктивний так і індуктивний, то і доказ за способом логічного зв’язку тези і аргументів може відбуватися або у формі дедуктивного, або у формі індуктивного умовиводу” [2, с. 212]; крім того за способом доведення виділяють прямі та непрямі доведення. Прямі доведення це ті, в яких теза безпосередньо випливає із аргументів, а непрямі, що поділяються на розділові та аналогічні (або доведення від супротивного) – ті, в яких обґрунтовують хибність суджень, які певним чином пов’язані з тезою. Інакше кажучи, істинність тези доведення впливає із хибності антитези. Поруч із доведенням розглядають таке поняття як спростування. Проте, якщо уточнювати, то не завжди при розгляді логічних основ аргументації визначалось останнє. Ця особливість притаманна деяким підручникам пострадянського часу. Аргументації розумілась як доведення у вузькому, формальному сенсі цього слова. Саме тому навіть спростування розглядалось окремо від доведення, що для теорії аргументації є помилковим, адже аргументація – це нерозривність спростування і доведення.

Деякі особливості тлумачення поняття доведення В.Карповим дає нам підстави вбачати як спільні, так і відмінні риси його вчення з підходами до розуміння центрального поняття доведення в більш сучасних підручниках.

Визначення доведення В.Карпова наближене до сучасного розуміння з домішками його вчення Систематики. Воно являє собою ланцюжок умовиводів, побудованих згідно із чіткими правилами та законами логіки, що гарантують істинність висновку за умови істинності засновків. “Доведення є рядом тісно зв’язаних між собою і послідовних думок, що стверджуються на покладахеному началі і своїм розвитком направлені до здійснення ідеї предмета, що вибудовується” [3, с. 297]. Для того, щоб побудувати доведення потрібна наявність 1) набутих знань про предмет; 2) приведення їх до форми; 3) надання їм сили (сила доведення). Звичних структурних компонентів доведення В.Карпов не виділяє, але це не обезцінює його роботу. “Матеріали побудови системи – це досвідні і розумові пізнання про предмет. Маючи на увазі це розрізнення джерел, деякі викладачі логіки поділяють і самі доведення також на досвідні та розумові. Перші, на їх думку, утворюють ряд знань, що отримані з досвіду; а останні складають порядок думок, що надиктовані умом” [3, с. 297]. В.Карпов тим самим пояснює, що матеріал, на якому ґрунтується доведення не є виключно чи *aposteriori*, чи *аргіої*, крім того зачіпає проблему гносеологічного характеру. На той час всі логічні розшуки зводилися до трьох напрямків, а саме до зв’язку логіки та математики, логіки та психології, логіки та теорії пізнання. Останні два набувають поширення в Україні, а саме Київській духовній академії.

Але крім гносеологічної проблеми В.Карпов підкреслює важливість не лише практики та досвіду, а й знання форм мислення, якими користується людина. Доведення яке розвивається у вигляді силогістичної форми не можливе без знань досвідних адже другий засновок силогізму пропонує більшою мірою досвід –

або зовнішній або внутрішній. Навіть онтологічний доказ існування Бога, який має вигляд ланцюга з двох силогізмів, виконує правило що до поєднання досвідного та розумового матеріалу (основ) доведення [3, с. 298].

Форма або демонстрація є тим, що дозволяє розрізнити види доведень (за формою) і, відповідно показати зв’язок між тезою та аргументами. Стосовно цього В.Карпов висловлювався однозначно, зазначаючи, що доведення по своїй формі є ніщо інше, як ряд силогізмів. Спираючись на думку, що доведення складається з однорідних силогізмів, автором робиться висновок, що форма доведення залежить від того, які силогізми входять до його складу. Тому В.Карпов виділив пряме, непряме та гіпотетичне доведення, що відповідає його ж класифікації силогізмів (категоричний, розділовий та умовний відповідно). В самій роботі “Систематичний виклад логіки” розглядається умовивід, який буває декількох видів: індуктивним (або наведеним), умовивід за схемою аналогії та опосередкований умовивід. Саме останній стає для В.Карпова основою доведення, що зводить доведення до доказового або демонстративного міркування. Варто думати, що це пов’язано, по-перше, з тим, що дедуктивне міркування несе на собі переконуючу силу, адже висновок випливає з засновків з логічною необхідністю, при цьому логічний механізм являє собою перенесення істинного значення засновків на висновок. Відтак дедуктивний умовивід – це міркування, яке спирається на логічні закони і в якому з істинних засновків отримують істинний висновок. По-друге, в працях Аристотеля була викладена теорія категоричного силогізму, який часто визначають як умовивід від загального до конкретного. Згодом, традиційною логікою всі умовиводи, що базуються на засновках, які є умовними та розділовими судженнями, називались силогістичними.

Пряме доведення – це те доведення, “яке безпосередньо впливає прямо з покладашеного начала і категорично рухається до своєї цілі” [3, с. 300]. Такий вид доведення є “логічним знаряддям догматизму”, тому його використовують найчастіше там, де авторитет істини вимагає чіткості, ясності та обґрунтованості. Тому, наприклад, Софістами не використовувалися такого роду доведення, і якщо вони ними все ж користувалися, то підмінюючи форму. На відміну від прямого доведення, істинність тези безпосередньо виводиться з істинності засновків, непряме доведення не є таким дієвим як спосіб доведення істини. Непряме доведення є таким, що “обертається в сфері розділового силогізму, доводить істинність члена діїсненя через припущення хибної істинності протилежного... як каже схоластична логіка *ababsurdo*” [3, с. 301].

Гіпотетичне доведення, як вже зазначалось, підкорюється правилам умовного силогізму, і, на думку В.Карпова, є подібним до прямого доведення. Проте різниця існує і є суттєвою: в прямому доведення автор виділив форму, яка має вигляд категоричному силогізму, де всі складові є судженнями категоричними відповідно; а гіпотетичне доведення за формою відповідає “умовному умовиводу”, “в якому першим засновком завжди є умовне судження, а судження умовне зазвичай складається з двох частин –основи і наслідку, і другий засновок або категорично покладає

основу, і через це дає змогу зробити висновок про наявність наслідку, або категорично заперечує наслідок, і таким чином призводить до заперечення основи” [3, с. 204]. Таке визначення умовного силіогізму відповідає умовно-категоричному умовиводу. Таким чином, можна стверджувати, що гіпотетичне доведення також може бути двох видів або стверджувальним, або заперечувальним (за схемою *modus ponens* та *modus tollens*). Умовні умовиводи широко використовувалися в науці та повсякденному житті, головним чином у формі стверджувальних та заперечних модусів. *Modus ponens* або стверджувальний модус (1) характеризує результат дедуктивного міркування як самостійний. Заперечувальним модусом (2) (*modus tollens*) часто користуються в доведенні та спростуванні, він слугує для спростування тези: з хибності висновку визнають хибність засновків міркування. В розділовому доведенні (3) істинність тези доводять шляхом виключення всіх інших варіантів, крім одного, який і буде істинним.

Якщо з А слідує В	Якщо з А слідує В	$A_1 \vee A_2 \vee A_3 \vee A_4$
(1) А істинне В - істинне;	(2) В хибне А хибне;	(3) A_2, A_3, A_4 , всі хибні Тоді, A_1 істинно;

З розбору форми доведення, що запропонував В.Карпов, чітко видно, що доведення може мати виключно вигляд демонстративного умовиводу, відповідно це гарантує істинність тези при наявності істинності аргументів. Це вказує на витлумачення доведення через призму традиційної логіки, тобто доведення розуміється у вузькому значенні і відповідає формі дедуктивного міркування. Але особливістю його логічної концепції є те, що переконуюча сила доведення залежить не лише від строгого дотримання законів та правил, а й від самої людини, яка будує такого роду доведення. “Сила доведення не обумовлюється їхніми матерією та формою, а визначається здатністю того, хто доводить таким чином розташовувати думки і надавати їм такого спрямування, що б в них наче іскрилася ідея предмету і нав’язливо переливалася в душу читача або слухача” [3, с. 302].

Говорячи про силу доведення, В. Карпов однозначно зазначав, що сила доведення це є невід’ємна складова процесу доведення, проте без попередніх знань про предмет розмови та знань форм мислення це не створить переконуючого ефекту. Спираючись на ідею Цицерона про справжнього оратора та на логіко-риторичні здобутки Античності, В.Карпов заперечує жорсткий розподіл доведення на два види: доведення істини для самої істини та доведення істини для людини. Перший вид доведення будується на всезагальній основі та ідеї предмета розмови, а другий – будується з урахуванням особливостей аудиторії – її національну, особисту специфіку, і “доказуючи, ми жертвуємо всезагальною істиною, тобто доведення застосовуємо як зброю лестишів та обману” [3, с. 303]. Але враховуючи той факт, спираючись на теоретичну основу риторики, що існує декілька видів аудиторії, маємо розуміти, що в аудиторії, яка є невідомою, ідея предмету промови не зникне, якщо ми будемо застосовувати аргументи, що відносяться до модусу етосу та пафосу. Тому, на думку В.Карпова будь-яке доведення є доведення істини для людини. Спираючись на ідею істини, “нам ніщо не зважає доводити її пристосовуючись до переконань,

віку чи статі людини” [3, с. 303]. А інколи це навіть на краще, бо допомагає донести ідею скоріше і зрозуміліше, а коли вона вже фіксується, то все частково та суб’єктивне в доведенні відходить на другий план.

Сила доведення це той аспект процесу доведення, який логіка не може контролювати чи наполягати на якихось правилах. Логіка не навчить в повній мірі як надати силу тому чи іншому доведенню, адже це, скоріше, певне обдарування, що дозволяє, як зазначав В.Карпов, говорити цікаво, пристрасно і доводити переконливо. Проте, відносно форми доведення, логіка надає правила, які зараз розглядаються скоріше в курсі риторики. Проаналізувавши ту частину роботи “Систематичний виклад логіки”, в якій розглядається поняття “доведення”, можна узагальнити правила що до форми та матерії доведення до таких основних: (1.) Основа доведення повинна бути істинною загальною. (2.) Потрібно уникати помилки підміни або втрати тези. Така погрішність в доведенні властива особливо тим людям, що навмисно намагаються відійти від прямої відповіді на поставлене ними питання [3, с. 304]. (3.) Потрібно уникати кола в доведенні, інакше теза стане аргументом для аргументу, що її доводить. (4.) При побудові доведення (ланцюга силіогізмів) не варто додавати зайвої думки, щоб не зачіпати питання, що не стосується теми.

Як висновок, зазначимо, що поняття доведення займає важливе місце в логічній концепції В.Карпова. Воно є реалізацією логічних знань на практиці. Тлумачить його як ряд тісно взаємопов’язаних послідовних думок, що має вигляд ланцюга з силіогізмів. Спираючись на цю ідею, можна стверджувати, що він визначав доведення за видами залежно від їх форми: пряме, непряме та гіпотетичне доведення. Отже, В.Карпов однозначно розумів доведення у вузькому значенні, де доведення має форму виключно дедуктивного умовиводу. Але це строге розуміння доведення у вигляді демонстративного міркування, що складається або з категоричних силіогізмів, або з умовних, або розділових, не завадило автору розглянути зовсім нелогічну складову доведення, а саме – поняття “сила доведення”. Останнє є вродженою або набутою здатністю людини говорити переконливо, але без додаткових знань про предмет розмови та без володіння знаннями про форми мислення жодне доведення не буде переконливим.

Список використаних джерел

1. Герасимова И.А. Введение в теорию и практику аргументации: учеб. пособие. – М.: Университетская книга; Логос, 2007. – 312 с.
2. Жеребкин В.Е. Логика: (Підруч. для юрид. вузів і фак.). – 2-е вид., стереотип. – Х.: Основа, К.: Знання, 1998. – 256 с.
3. Карпов В. Систематическое изложение логики. – Спб., 1856. – 314 с.
4. Конверський А.Е. Логика. – К.: Центр учебної літератури, 2012. – 336 с.
5. Челпанов Г.И. Учебник логики. – М.: ОГИЗ Государственное издательство политической литературы, 1946. – 159 с.
6. Щербина О.Ю. Логика та Юридична аргументація: монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. – 303с.

References

1. Herasymova Y.A. Vvedeniye v teoriyu y praktyku arhumentatsyy: ucheb. posobyey. – M.: Unversytet-skaya knyha; Lohos, 2007. – 312 s.
2. Zherbekin V.Ye. Lohika: (Pidruch. dlya yuryd. vuzav i fak.). – 2-e vyd., stereotyp. – Kh.: Osnova, K.: Znannya, 1998. – 256 s.

3. Karpov V. Systematicheskoe yzlozheniye lohyky. – Spb., 1856. 314s.
4. Konvers'kyy A.Ye. Lohika. – K. : Tsentr uchbovoyi literatury, 2012. – 336 s.
5. Chelpanov H.Y. Uchebnyk lohyky. – M.: OHYZ Gosudarstvennoe yzdatel'stvo polytycheskoy literatury, 1946. – 159 s.
6. Shcherbina O.Yu. Lohika ta Yurydychna arhumentatsiya: monohrafiya. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr “Kyuyiv'skyu universytet”, 2013. – 303s.

Supriun N. T., Ph D., teacher of the Bogomolets national medical university (Ukraine, Kiev), es_nadiiya@mail.ru

Features of interpretation of the term “proof” in a logical concept of V.Karpov

Providing an analysis of the interpretation of the term “proof” that suggested by V.Karpov in the “A systematic exposition of logics”. We take into account the way of understanding the term in general and specific sense. Making step by step review of structural components of the proof, defined in Soviet, post Soviet and modern text books that proposed by V.Karpovym. Based on this, we determine the specifics of understanding of this term in logical concept of V.Karpov: proof as a series of homogeneous syllogisms, which brings him to the first way of determining this term (as an image of the demonstrative inference). But as a result, the article shows that besides the logical component of proof – form of proof, V.Karpov also considers as important illogical part (strength of the proof).

Keywords: proof, arguments, form of the proof, the strength of the proof, inference.

Supriun N. T., кандидат философских наук, преподаватель, Национальный медицинский университет им. О. О. Богомольца (Украина, Киев), s_nadiiya@mail.ru

Особенности понимания понятия “доказательство” в логической концепции В.Карпова

Анализируется толкование понятия “доказательство”, что предложено В.Карповым в работе “Систематическое изложение логики”. Учитываются традиции понимания этого понятия: доказательство в узком и широком значении. Поэтапно рассматриваются структурные компоненты доказательства, что выделяются в учебниках советского, постсоветского периода и современности, и те, что предложены В.Карповым. На основе этого выделяются особенности понимания этого понятия в логической концепции В.Карпова: доказательство как цепь из однородных силлогизмов, что приближает его к первой традиции определения этого понятия (в виде демонстративного умозаключения). Однако, как итог, в статье выделяется идея, что кроме логической составляющей доказательства (формы доказательства), В.Карпов считал важной нелогическую часть (силу доказательства).

Ключевые слова: доказательство, аргументация, сила доказательства, форма доказательства, умозаключение.

* * *

УДК 355.01

Требін М. П.

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого (Україна, Харків), tmp@e-mail.ua

КОНЦЕПЦІЯ “ЗАКОЛОТОВІЙНИ” Є. МЕССНЕРА

Обґрунтовуються теоретичні положення концепції “заколотовійни” Євгена Месснера, яка розглядається ним як новий тип “неправильної”, “еретичної” війни. Представлено мета, стратегія і тактика, принципи і особливості заколотовійни; виділено чотири групи її суб’єктів. Доведено, що в заколотовійни людський фактор знаходиться на першому місці. Виділено базові принципи та основні характеристики заколотовійни, представлені деякі ключові принципи організації протидії заколотовійни.

Ключові слова: війна, заколот, заколотовійна, збройні сили, іррегулярні сили, психологічний фактор.

Війна була, є і буде в досяжному майбутньому сумною складовою людського розвитку. З часів глибокої давнини тягнеться до нас річка лих, породжених війнами і збройними конфліктами. Швейцарець Жан-Жак Бабель підрахував, що з 3500р. до н.е. людство прожило без війн лише 292 роки. За цей період виникло близько 14 550 великих і малих війн, в ході яких загинули, померли від голоду, епідемії та інших причин

понад 3,66 млрд. людей [8, с.69]. Якщо у XVIII ст. сталося 68 воєн, в яких протягом року загинуло 1 000 і більше осіб, а загальні втрати в цілому склали 4,4 млн. осіб, то відповідні цифри для XIX ст. були 205 і 8,3 млн. осіб і для XX ст. – 237 і 98,8 млн. людей. У XIX ст. сталося 14 воєн з людськими втратами 100 тис. осіб і більше, в тому числі дві, в яких загинуло понад 1 млн. осіб. Рекордним за масштабами та інтенсивністю військових зіткнень стало XX ст. Частота воєн у XX столітті коливалася, але загалом перевищила середню частоту воєн за всю відому історію людства приблизно в 1,5 рази [12, с. 13]. І в новому тисячолітті війни залишаються сумною прикметою буття людства. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, щорічно на планеті фіксується понад 30 збройних конфліктів, що призвели упродовж року до загибелі внаслідок бойових дій понад 1 000 осіб, наприклад, у 2008р. і 2011 р. їх кількість досягла найвищої позначки – 37 конфліктів. За останні 10 років збільшилось і загальне число загиблих внаслідок бойових дій у таких конфліктах: з понад 17 тис. осіб у 2002 р. до понад 22,5 тис. – у 2011 р. [13, с. 38]. Сумно те, що у дослідженні стану війни і миру за 2014 рік шведські вчені будуть враховувати і число загиблих в Україні у ході тої війни, що йде у нас на Донбасі.

Не дивно, що проблеми війни отримали різнобічну і ґрунтовну наукову розробку. Зусиллями багатьох мислителів, починаючи з давніх часів (Сунь-Цзи, У-Цзи, Геракліт, Аппіан, Флавій Вегетій Ренат), Відродження (Н.Макиавеллі), Нового часу (К.Клаузевіц, А.Жоміні) і сучасності (Б.Александр, М.Гарсєв, М.Дейві, М. ванКревельд, В.Сліпченко, Е.Товфлер, Х.Хофмайстер), були виявлені, описані й обґрунтовані сутнісні ознаки війни, її закони, мінливі зміст і форми [1; 3; 4; 6; 7; 9; 10; 14-20]. Але цей феномен дуже складний і він постійно змінює свої форми, тому з’являються нові концепції, що намагаються більш менш об’єктивно виокремити сучасні тенденції збройної боротьби, позначити їх вплив на характер бойових дій, виокремити нових суб’єктів війни. Необхідність цього цілком стало зрозуміла у сучасних українських умовах, нов’язаних з проведенням Антитерористичної операції на Донбасі. Нажаль, українські вчені, у тому числі і військові, дуже мало приділяли увагу новим реаліям, що з’являються у сфері військових дій, тому, що ми знаходилися під впливом гасел, що на Україну ніхто не нападе, тому що й ми ні на кого не збираємося нападати, у нас є гаранті, які захистять нашу територіальну цілісність і незалежність. Але сталося так, як не гадалися... І на згадку приходять слова М.Бердяєва, що “війна є велике зло, вірніше, вона є виявлення зла, яке клокотало в глибині при зовнішньому мирі” [2, с. 420].

Мета цієї статті познайомити з теоретичними положеннями “заколотовійни” Євгена Едуардовича Месснера, яка, з точки зору окремих вчених, є теоретичним підґрунтям сучасної концепції “гібридної” війни, яка розробляється на Заході, про що її теоретики, скоріше, можуть і не знати.

Спочатку декілька слів про автора концепції. Євген Едуардович Месснер народився 3 (16) вересня 1891 р. в Одесі. Склав офіцерський іспит по 1-му розряду при Михайлівському артилерійському училищі у 1912 р.

[11]. Першу світову війну зустрів у чині підпоручика, брав участь у знаменитому Брусиловському прориві. Прослухав прискорений курс Академії Генерального штабу, був зарахований до Генерального штабу. Взимку 1917р. повернувся на Румунський фронт, де майже рік виконував обов'язки начальника штабу дивізії. Неодноразово поранений, нагороджений сімома орденами. В ході Громадянської війни воював на боці білих, де-факто був останнім начальником штабу (хоча де-юре був виконуючим обов'язки) Корніловської ударної дивізії в Криму. У дні евакуації з Криму йому було присвоєно звання "підполковник". В еміграції жив у Югославії, був активним членом Російського загальновійськового союзу, Товариства російських офіцерів Генерального штабу, полкових та інших об'єднань, зокрема Товариства ревнителів військових знань. Симпатизував нацистам, викладав на Закордонних вищих військово-наукових курсах генерала Головіна, які розташовувалися в Белграді і готували кадри для так званого "Російського охоронного корпусу", який боровся з югославськими партизанами в ході Другої світової війни. У 1942 р. на Курсах захистив докторську дисертацію на здобуття звання професора військових наук за темою "Маневрена війна". Офіційно перебував на службі у військово-пропагандистському відділенні Вермахту "Південний Схід", де керував російською секцією. З середини березня 1945 р. у чині майора був начальником відділу пропаганди штабу "Першої Російської національної армії" генерал-майора Вермахту А.Хольмстона (Б.Смисловского). Інтернований в Ліхтенштейні (з травня 1945 р. по листопад 1947 р.). З 24 грудня 1947 р. в Аргентині, де з одностороннім рішенням створив південноамериканський відділ Інституту з вивчення проблем війни і миру імені професора генерала М.М. Головіна. Помер 30 вересня 1974 р. в Буенос-Айрессі.

Можна по різному ставитися до політичних поглядів і переконань Є.Месснера, по різному оцінювати його складний життєвий шлях, але не можна не визнати, що він був яскравою, обдарованою особистістю, що володіла даром провидця. Його перу належать десятки праць, сотні статей у пресі. Але найголовнішим творчим досягненням Є.Месснера є, мабуть, сформульована ним концепція про заколотівну як сучасну форму війни. Такий підхід ніяк не співвідноситься з поглядами на сутність війни, що прervalювали у ХХ ст. і були заснованими на поглядах Наполеона, Карла фон Клаузевіца. Ідеї Є.Месснера, свого часу, були не зрозумілими і не затребуваними. Але час змінив ставлення до його концепції.

Свою концепцію "заколотівни" Є.Е. Месснер створив у 1950–1970-тих рр. Вона викладена в книгах "Заколот – ім'я третьої всесвітньої" (1960), "Всесвітня заколотівна" (1971) та ін. [9; 21]. Месснер вже тоді зумів передбачити характер воєн ХХІ століття, розмах міжнародного тероризму і неготовність державних силових структур протистояти цій новій загрозі.

Є.Месснер висунув і науково обґрунтував припущення-попередження про те, що світова цивілізація (Вільний світ) піддається "навалі руйнівних сил" (сил зла і терору) і що в зв'язку з цим головною небезпекою (історичним викликом) для всього людства є "Всесвітня заколотівна" – новий тип тотальної (і до того ж

"неправильної", "єрстичної") війни. Війни, яка характеризується "воюванням в стилі заколоту": революціями, переворотами, повстаннями, заворушеннями, шкідництвом, шпигунством, підпільним терором, партизанством (герілло) і повстанством, військово-політичним бандитизмом, психо- і тайновоюванням, потасними нападами, провокаціями, пропагандою і агітацією, іншими всілякими способами розламування культури, структур народу, розкладання армії тощо.

У вступі до своєї книги "Всесвітня заколотівна" Є.Месснер зазначає: "Десять років тому вийшла друком моя праця "Заколот – ім'я третьої всесвітньої", в якій я передік форму і властивості третьої світової війни, що тепер розгорнулася на очах незрячого людства по всьому світу" [9, с. 139]. А перед цим у передмові підкреслив: "Придивляючись до цих іррегулярних військових дій, став помічати, що так воювання сполучається, перемішується з ударами з підпілля (наприклад, тероризмом) таємних організацій, або терористичних, саботажних груп, або розрізнених індивідуумів, причому неслегко буває класифікувати їх основні спонукання: помста окупантові, звільнення країни, політико-соціальний переворот тощо. Таку суміш, плутанину ідеологій, безідейної злоби, принципового протесту і безпринципного буйства не можна було не назвати ЗАКОЛОТОМ. Цей термін я і став застосовувати у творах після Другої світової війни.

Вона замовкла в 1945 р. але заколот не вщухав. Він поширився, розвивався і набував таку силу, напруженість і повсюдвикористовуваність, що я побачив в ньому *нову форму війни*, котрій *дав найменування "ЗАКОЛОТОВІЙНА"* ... Вимальшовувався *новий тип війни* ... Обставини у В'єтнамі показали в 1961 р. правильність твердження книжки "Заколот – ім'я третьої всесвітньої", що *сучасна форма війни є заколот*. Обставини у всьому Світі дали президенту Кеннеді підставу сказати: "... у всіх частинах Світу ми стоїмо в *непохитликому бою* ... субверсія, інфільтрація і безліч інших тактик, що не дають нам приводу до застосування наших збройних сил" [9, с. 135–137].

У вступі книзі "Заколот – ім'я третьої всесвітньої" він дав основне визначення новій формі війни: "... створилася нова форма збройних конфліктів, яку назвемо ЗАКОЛОТОВІЙНОЮ, в якій воювниками є не тільки війська і не тільки війська, скільки народні рухи. Цей новий феномен підлягає розгляду з різних точок зору, і в першу чергу з психологічної: якщо у війнах класичного типу психологія постійних армій мала велике значення, то в нинішню епоху всенародних військ і воюючих народних рухів психологічні чинники стали домінуючими. Народний військово-психологічний організм, народний рух – суто психологічне явище. Війна військ і народних рухів – заколотівна-психологічна війна" [9, с.15].

Будь-яка війна має мету, а відповідно до неї – стратегію і тактику, принципи і особливості. Як зазначає Є.Месснер: "Ведення війни – мистецтво. Ведення заколоту (революції) – теж мистецтво. Зараз виникає нове мистецтво – ведення заколотівни. Стратег майже завжди стоїть перед важким вибором цілі дії (проміжних і кінцевої). У заколотівні вибір вельми важкий внаслідок великої кількості цілей і відмінності питомої ваги їх (чисто психологічні, матеріальні з

психологічним відтінком, суто матеріальні). Можна встановити таку ієрархію цілей: 1) занепад моралі ворожого народу; 2) розгром його активної частини (воїнства, партизанства, народних рухів, що борються); 3) захоплення або знищення об'єктів психологічної цінності; 4) захоплення або знищення об'єктів матеріальної цінності; 5) ефекти зовнішнього порядку шради придбання нових союзників, потрясіння духу союзників ворога. Попутно треба прагнути до: а) збереження моралі свого народу; б) збереженню своєї активної, воюючої сили; в) обороні психологічно або життєво необхідних об'єктів і г) уникненню всього, що дасть несприятливий відгук у державах нейтральних, але для нас цікавих. У всіх випадках мати на увазі реакції не тільки в керівних сферах, а й у широких масах, повноцінних учасників війни або заколоту [9, с.111–112].

Для вирішення цілей війни потрібна відповідна стратегія. "Стратегія заколотівни має своїм перманентним і тоталітарним завданням "взяти в полон" ворожий народ. Не фізично, але психологічно: збити його з його ідейних позицій, внести в його душу збентеження і сум'яття, запевнити в переможності наших ідей і, нарешті, привернути його до наших ідей. Засобом для досягнення цього служить пропаганда [9, с. 112].

Будь-яка стратегія досягається завдяки тактиці. Як зазначає Месснер: "Тактика цієї війни вельми гнучка" [9, с. 210]; разом з відкритими бойовими зіткненнями широко використовуються партизанські і терористичні методи боротьби (засідки, захоплення заручників, диверсії, грабежі, саботаж та ін.). Можна лише здивуватися тому, що ще майже півстоліття тому Месснер чуйно вловив і усвідомив багато нюансів і відтінків війни нового типу. Сучасна армія "класичного" типу, незважаючи на всю свою міць, опиняється в ролі могутнього і одночасно безсилового гіганта, атакується дрібними, але дуже болючими, "комариними укусами" партизан або повстанців, що доводять до нестями.

Дуже важливо для розуміння сутності заколотівни розглянути її учасників. Суб'єктів заколотівни можна поділити на чотири групи: агресор (ініціатори, стратегічне керівництво); його "васали" – безпосередні виконавці; суб'єкти, яких атакували та інші, які можуть підтримувати як ту так і іншу сторону. З точки зору Є.Месснера, у заколотівні "воюють партизанами, "добровольцями", підпільниками, терористами, диверсантами, масовими шкідниками, саботажниками, пропагандистами у стані ворога і радіопропагандистами" [9, с. 56]. Безумовно, час не стоїть на місці і список пропагандистів сьогодні ми можемо значно продовжити, але важливий сенс цієї думки. Ми вдивляємося в нашу українську реальність і розуміємо, як правильно позначені активні суб'єкти заколотівни автором концепції. Більш того, Є.Месснер підмічає: "Воююча сторона буде на території іншої стороні створювати і підтримувати партизанський рух, буде ідейно і матеріально, пропагандно і фінансово підтримувати там опозиційні і поразницькі партії, буде всіма способами жити там непослух, шкідництво, диверсію і терор, створюючи там заколот. Уряд і військо цієї воюючої сторони буде залучати все населення свій країни і окупованих нею областей до боротьби проти ворожих агентів заколоту" [9, с. 57].

Слідом за Клаузевіцем Є.Месснер стверджує, що психологічний момент, або, як зараз кажуть, "людський фактор", виходить на провідне місце в сучасній війні. Звичайно, і раніше від стану духу армії, котра борється, багато в чому залежав результат всієї війни, але в тих війнах, якими ознаменовані початок ХХІ ст., психологія стала воістину новим видом реально діючої зброї. "У класичних війнах психологія була доповненням до зброї. У революційних війнах до психології війська приєднується психологія народних рухів. В заколотівній психологія бунтівних мас відіграє на другий план зброю війська і його психологію і стає вирішальним фактором перемоги або поразки. Війна здавна ударила зброєю по тілу ворога підкріплювала ударами по його психіці ... Однак психологічний ефект досягався не тільки застосуванням ідейної та матеріальної раповості та тактиці і стратегії, а й засобами допоміжними, що додаються не тільки до війська ворога, скільки до ворожого народу: золото, "чарівні письма" і залякування намагалися внести розклад у ворожу державу. Тепер ці допоміжні засоби стали головними. Під час Другої світової війни англо-американці користувалися терористичними повітряними діями, а Совети та Англія революційно-партизанськими діями для психічного розм'якшення ворожого народу і його збройних сил ... У колишніх війнах важливим шанувалося завоювання території. Надалі найважливішим буде шануватися завоювання душ у ворожнечій державі. У минулу війну лінія фронту, що розділяє ворогів, була розпливчастою там, де партизани в тилах тієї чи іншої сторони стирали її. У майбутній війні воювати будуть не на лінії, а на всій поверхні території обох супротивників, бо позаду збройного фронту виникнуть фронти політичний, соціальний, економічний; воювати будуть не на двовимірній поверхні, як у давнину, не в тривимірному просторі, як було з моменту народження військової авіації, а в чотиривимірному, де психіка воюючих народів є четвертим виміром ... Завдання психологічного воювання полягає у внесенні паніки в душу ворога і в збереженні духу свого війська і народу. Корисна не тільки паніка у ворога, але і його недовіра до керівників, його сумніви у власних силах, поглядах, почуттях" [9, с. 55–59].

Усвідомлюючи всю важливість інформаційної боротьби Є. Месснер підкреслює: "Агітацію треба вважати одним з головних засобів ведення заколотівни: нападальна агітація сприяє ослабленню ворога, оборонна агітація підсилює наш дух (оборонна не сміє оборонятися, виправдовуватися, вибачатися, але повинна активно активізувати смілість та думки наших воїнів, борців і неборців). Треба пам'ятати, що маса насилу засвоює сенс ідеї – їй більш доступний вигляд ідеї. Тому секрет успіху агітації не скільки в тому, ЩО піднести, скільки в тому, ЯК піднести" [9, с. 114]. І далі він дає поради фахівцям інформаційної боротьби, які дуже добро треба засвоїти: "Агітація під час війни повинна бути дволикою: одна напівправда для своїх, інша – для супротивника. Але й дволикої мало – потрібно, так би мовити, багатолікої: для кожного рівня свідомості, для кожної категорії вдач, схильностей, інтересів – особлива логіка, щирість або лукавство, розумність або сентиментальність" [9, с. 115].

інформаційно-психологічних операцій, “підкоренням розуму і душі людини”, залученням на свою сторону і власний, і ворожий народи.

Четверте. Потрібно перешкодити процесам деієрархізації. Необхідно захистити, не дати зруйнувати ієрархію, представлену традиційними релігіями, державою і армією, в тому числі шляхом її розколу, розкладання і корумпованості зсередини. Необхідно відновити авторитет держави і армії в народі, забезпечити їх єдність у боротьбі проти сил заколотоагресії.

П’яте. Слід звернути особливу увагу на людину, народ в цілому, його свідомість і його душу, оскільки саме вони виявляються головними полями битв в заколотовійні. Потрібно, як вважає Месснер, зробити людину “віршальним фактором на війні”, потрібно виховати її, зробити “твердою для “твердого” часу заколотовійні”.

Шосте. Месснер вважав, що відповіддю на заколотовійну не можуть бути тільки військові та політико-психологічні операції – перемогти її можна і потрібно також і “всесвітньої ре-революцією”, яка повинна повернути життя суспільства на нормальний, еволюційний шлях, шлях поступового розвитку. “Революція по перевазі деструктивна – в ній багато конкретних “геть!” і мало реальних “хай живе!” Ре-революція хоче бути конструктивною і серед руїн дореволюційної будівлі і мішури революційних декорацій знайти місце і матеріал для споруди того, що відповідає вічному стилю даного народу і відповідає його розумним потребам. Руйнувати може всякий Стенька Разін і Омелян Пугачов, а для ре-революційного творіння потрібні носії творчих, слухних, зрозумілих, прийнятних ідей, як патріарх Філарет (XVII ст.) і Століпін (XX ст.) [9, с. 74].

Це лише деякі загальні принципи організації заходів протидії атакуєчому в заколотовійні з далеко не повного їх переліку. На жаль, рамки цієї статті не дозволяють привести їх повний список та обґрунтування.

В підсумку слід зазначити, що події XXI ст., в тому числі в Україні, свідчать про те, що заколотовійна все більшою мірою стає військовим “мейнстримом”, що витісняє “класичну” війну “армія проти армії” і тому потребує в подальшому ґрунтовного аналізу. Як справедливо зазначає сам С. Месснер: “Теорія такої війни – величезна цілина, яку треба зорати тракторними плугами політико-психологічної та військово-психологічної наукових думок” [9, с. 16]. Тому нам усім є над чим поміркувати, якщо ми бажаємо мирно жити, а не тремтіти від розривів бомб і снарядів, хоронити своїх рідних і близьких.

Список використаних джерел

1. Александер Б. Как выигрываются войны / Б.Александр; Пер. с англ. В.Беленского. – М.: ООО “Издательство АСТ”; ООО “Транзиткнига”, 2004. – 604 с.
2. Бердяев Н.А. Диалектика божественного и человеческого / Н.А. Бердяев; Сост. и вступ. ст. В.Н. Калужного. – М.: ООО “Издательство АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2003. – 620 с.
3. Гареев М.А. Если завтра война?... (Что изменится в характере борьбы в ближайшие 20–25 лет) / М.А. Гареев. – М.: ВладДар, 1995. – 238 с.
4. Дэйви М. Эволюция войн / М.Дэйви; Пер. с англ. Л.А. Калашниковой. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2009. – 382 с.
5. Искусство войны: Антология военной мысли / Сост., подгот. текста, предисл., коммент. Р.Светлова. – СПб.: ЗАО ТИД “Амфора”, 2004. – 542 с.
6. Клаузевиц К. О войне. В 2 т. / К.Клаузевиц. – М.: ООО

Месснер виокремлює базові принципи ведення заколотовійни: деконцентрації (розпорошення) “поля бою” (наявність декількох театрів війни та багатоочаговість бойових дій), десинхронізації (недопущення синхронних дій всіма силами і засобами, складовими могутності держави), дезінтеграції супротивника (дезінтеграція сил, засобів і зв’язків держави), денационалізації (виведення з-під національного контролю економіки і політики, руйнування національних підвалин у свідомості й душі), деієрархізації (обезголовлення держави та її збройних сил), деморалізації, роздержавлення влади (позбавлення традиційно виконуваних владою функцій з управління державою з подальшою передачею їх силам заколотоагресії), криміналізації (криміналізація держави і суспільства).

Аналіз концепції заколотовійни Є.Месснера дозволяє виділити деякі характеристики цієї війни: універсальний характер (охоплює всі сфери життєдіяльності, керується універсальною доктриною, універсальним набором бойових засобів і зброї, стирає грань між цивільним населенням і військом, між комбатантами і некомбатантами); домінування психологічних факторів, перетворення їх на зброю; прихований, односторонній характер (обумовлений діями тільки атакуєчого); множинний характер (деконцентрація керівництва, мережева організація управління, багатоочаговий і поліморфний характер бойових дій); делегітимізація війни (відхід від норм міжнародного права, що регулюють ведення воєн); мережеві методи ведення війни; роздержавлення війни (втягнення у війну багатьох недержавних утворень); приватизація війни (потреба у “приватному” війську, виконуючому специфічні завдання); криміналізація війни (ведеться кримінальними методами, з використанням кримінальних коштів, нерідко силами кримінальних структур); активна участь нерегулярних сил, використання їх форм і методів боротьби; ірраціоналізація війни та ін.

Якщо існує такий феномен, як заколотовійна, то слід шукати стратегію боротьби з цим явищем. У своїх працях Месснер розробив принципи, на яких повинна будуватися стратегія держави у заколотовійні.

Перше. Не можна ігнорувати сам факт цієї війни. Вона являє собою не що інше, як агресію, якої слід давати рішучу військову відсіч (діючи до того ж превентивно, наступально і ні в якому разі не тільки оборонно). У подібній війні воювати, щоб не перемогти (приклад – стратегія США у В’єтнамі) – “дурний злочин”, робота на противника. Бунтівні угруповання відступають і пасують тільки перед неспохитною силою. “На війні треба воювати, а не “міндальничити”” [9, с.294].

Друге. Необхідно створити особливу систему внутрішньої безпеки; воєнізувати методи боротьби з герильєрами, бандитами і терористами; перетворити звичайне (шаблонно-класичне) військо в “належне контрвійсько”, міцне духом і спеціально підготовлене для дій в умовах заколотовійни, здатне наносити противнику найглибші “моральні потрясіння”.

Третє. Перемога в заколотовійні найповніше досягається не тільки збройною боротьбою та військовою мобілізацією суспільства, а й майстерною політикою, всебічної розвідкою, провсденням

“Издательство АСТ”; СПб.: TerraFantastica, 2002.

7. Кревелд М. ван. Трансформация войн / М. ванКревельд; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 344 с.
8. Малышева Е.М. Мировые войны и локальные военные конфликты в истории: последствия, уроки / Е.М. Малышева // Вестник Адыгейского гос. ун-та. – 2005. – № 1. – С. 69–78.
9. Месснер Е.Э. Всемирная мятежвойна / Е.Э. Месснер. – Жуковский; М.: Кучково поле, 2004. – 512 с.
10. Попов И.М. Война будущего: взгляд из-за океана. Военные теории и концепции современных США / И.М. Попов. – М.: АСТ, 2004. – 444 с.
11. Русская армия в Великой войне: Картоoteca проекта. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=3635>
12. Серебрянников В.В. Социология войны / В.В. Серебрянников. – М.: Ос, 89, 1998. – 320 с.
13. СИПРИ 2013: Щорічник: Озброєння, розбросання та міжнародна безпека: Пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: Л.Шапітіна (головний редактор) та ін. – К.: Заповіт, 2014. – 520 с.
14. Слишченко В.И. Войны шестого поколения: Оружие и военное искусство будущего / В.И. Слишченко. – М.: Вече, 2002. – 384 с.
15. Сунь-Цзы. Трактаты о военном искусстве / Сунь-Цзы, У-цзы; Пер. с кит., предисл. и коммент. Н.И. Конрада. – М.: ООО “Издательство АСТ”; СПб.: TerraFantastica, 2002. – 558 с.
16. Тоффлер Э. Война и антивоенная: Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / ЭввинТоффлер, ХейдиТоффлер. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 412 с.
17. Требин М. Войны XXI века / Михаил Требин. – М.: АСТ: Минск: Harvest, 2005. – 608 с.
18. Тухачевский М.И. Избранные произведения. В 2 т. / М.И. Тухачевский. – М.: Воениздат, 1964.
19. Тюпкевич С.А. Законы войны: сущность, механизм действия, факторы использования / С.А. Тюпкевич. – М.: Книга и бизнес, 2002. – 360 с.
20. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат; Пер. с нем. и послесл. О.А. Коваль / Х.Хофмайстер. – СПб.: ИЦ “Гуманитарная Академия”, 2006. – 288 с.
21. Хочешь мира, победи мятежвойну! Творческое наследие Е.Э. Месснера. – М.: Военный университет, Русский путь, 2005. – 696 с.

References

1. Aleksander B. Kak vyigryvayutsya voyny / B.Aleksander; Per. s angl. V.Belenkogo. – М.: ООО “Izdatelstvo AST”; ООО “Tranzitkniga”, 2004. – 604 s.
2. Berdyayev N.A. Dialckrika bozhestvennogo i chelovecheskogo / N.A. Berdyayev; Sost. i vstup. st. V.N. Kalyuzhnogo. – М.: ООО “Izdatelstvo AST”; Harkov: “Folio”, 2003. – 620 s.
3. Gareev M.A. Esli zavtra voyna?... (Chto izmenitsya v haraktere borby v blizhayshe 20–25 let) / M.A. Gareev. – М.: VlaDar, 1995. – 238 s.
4. Deyvi M. Evolyutsiya voyn / M.Deyvi; Per. s angl. L.A. Kalashnikovoy. – М.: ЗАО Tsentropoligraf, 2009. – 382 s.
5. Iskusstvo voyny: Antologiya voennoy mysli / Sost., podgot. teksta, predisl., komment. R.Svetlova. – SPb.: ЗАО TID “Amfora”, 2004. – 542 s.
6. Klauzevits K. O voync. V 2 t. / K.Klauzevits. – М.: ООО “Izdatelstvo AST”; SPb.: Terra Fantastica, 2002.
7. Krevelde M. van. Transformatsiya voyn / M. van Krevelde; Per. s angl. – М.: Alpina Biznes Buks, 2005. – 344 s.
8. Malysheva E.M. Mirovyie voyny i lokalnyie voennye konflikty v istorii: posledstviya, uroki / E.M. Malysheva // Vestnik Adugeyskogo gos. un-ta. – 2005. – № 1. – S. 69–78.
9. Messner E.E. Vsemirnaya myatezhevoyna / E.E. Messner. – Zhukovskiy; M.: Kuchkovo pole, 2004. – 512 s.
10. Popov I.M. Voyna buduschego: vzglyad iz-za okcana. Voennye teorii i kontseptsii sovremennyih USA / I.M. Popov. – М.: AST, 2004. – 444 s.
11. Russkaya armiya v Velikoy voync: Kartoteka prockta. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=3635>
12. Serebryannikov V.V. Sotsiologiya voyny / V.V. Serebryannikov. – М.: Os–89, 1998. – 320 s.
13. SIPRI 2013: Schorichnik: Ozbroyennya, rozzbroennya ta

mizhnarodna bezpeka: Per. z angl. / Stokholm. mizhnar. in-t doslidzhennya miru; Ukr. tsentr ekon. i polit. doslidzhen im. O.Razumkova; Redkol. ukr. vid.: L.Shangina (golovnyy redaktor) ta in. – K.: Zapovit, 2014. – 520 s.

14. Slipchenko V.I. Voyny shostogo pokoleniya: Oruzhie i voennoe iskusstvo buduschogo / V.I.Slipchenko. – М.: Veche, 2002. – 384 s.
15. Sun–Tszyi. Traktaty o voennom iskusstve / Sun–Tszyi, U–tszyi; Per. s kit., predisl. i komment. N.I. Konrada. – М.: ООО “Izdatelstvo AST”; SPb.: Terra Fantastica, 2002. – 558 s.
16. Toffler E. Voyna i antivoyna: Chto takoe voyna i kak s ney borotsya. Kak vyizhit na rassvete XXI veka / Elvin Toffler, Heydi Toffler. – М.: АСТ: Tranzitkniga, 2005. – 412 s.
17. Trebin M. Voyny XX veka / Mihail Trebin. – М.: AST: Minsk: Harvest, 2005. – 608 s.
18. Tuhachevskiy M.N. Izbrannyye proizvedeniya. V 2 t. / M.N. Tuhachevskiy. – М.: Voennizdat, 1964.
19. Tyushkevich S.A. Zakony voyny: suschnost, mehanizm deystviya, faktory ispolzovaniya / S.A. Tyushkevich. – М.: Kniga i biznes, 2002. – 360 s.
20. Hofmayster H. Volya k voync, ili Bessilie politiki. Filosofovskopoliticheskii traktat; Per. s nem. i poslesl. O.A. Koval / H.Hofmayster. SPb: ITs “Gumanitarnaya Akademiya”, 2006. – 288 s.
21. Hochesh mira, pobedi myatezhevoynu! Tvorcheskoe nasledie E.E. Messnera. – М.: Voenniy universitet, Russkiy put, 2005. – 696 s.

Trebin M. P., Science Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav the Wise National Law University (Ukraine, Kharkiv), tmp@je-mail.ua

The concept of “mutiny-war” E.Messner

Analyzed the theoretical position of the concept of “mutiny war” Eugene Messner, who considered it as a new type of “wrong”, “heretical” war. Justified by objective, strategy and tactics, principles and features mutiny war; four groups subjects her. Informed that in mutiny war human factor in the first place. Highlighted the basic principles and main characteristics mutiny war, presents some general principles of organization of opposition mutiny war.

Keywords: war, mutiny, mutiny war, armed forces, irregular forces, the psychological factor.

Trebin M. P., доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социологии и политологии, Национальный юридический университет им. Ярослава Мудрого (Украина, Харьков), tmp@je-mail.ua

Концепция “мятежвойны” Е.Месснера

Представлены теоретические положения концепции “мятежвойны” Евгения Месснера, которая рассматривается им как новый тип “неправильной”, “еретической” войны. Обоснованы цель, стратегия и тактика, принципы и особенности мятежвойны; выделены четыре группы ее субъектов. Доказано, что в мятежвойне человеческий фактор находится на первом месте. Выделены базовые принципы и основные характеристики мятежвойны, представлены некоторые общие принципы организации протидействия мятежвойны.

Ключевые слова: война, мятеж, мятежвойна, вооруженные силы, иррегулярные силы, психологический фактор.

* * *

УДК 130.2:929 Ньютон, Эйнштейн

Ханжи В. Б. кандидат философських наук, доцент, доцент кафедри філософії та біоетики. Одеський національний медичинський університет (Україна, Одеса), vladkhan.od@gmail.ru

ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ ПОНИМАНИЯ ВРЕМЕНИ: НЬЮТОН И ЭЙНШТЕЙН

Цель статьи осмысление ряда позиций субстанциальной (ньютоновой) и реляционной (эйштейновской) концепций в контексте выявления онтологической линии понимания времени. Методологическими основаниями исследования являются принцип историзма и парадигмальное моделирование. Показаны принципиальные отличия двух концепций. Согласно ньютоновой концепции, течение абсолютного времени не зависит ни от ускорения либо замедления движения тел, ни от процессов, происходящих в самих телах. По Эйнштейну, относительность пространства и времени, согласно СТО, обусловлена их зависимостью от скорости объекта, а согласно ОТО, – влиянием силы тяготения. Сделан акцент на том, что обе парадигмы

укладаються в контекст багатої (беручей своє начало в античній епоху) онтологічної традиції розуміння часу, т. є. розглядання часу як "сущого от мира".

Ключевые слова: Ньютон, Эйнштейн, субстанциальная концепция, реляционная концепция, онтологическая традиция понимания времени.

(стаття друкується мовою оригіналу)

В последние годы ряд работ автора был посвящен разработке антропологической парадигмы времени. Такое понимание времени, восходящее к Р. Декарту и И. Канту, а своего пика достигающее, пожалуй, в философии XX – нач. XXI в., выступило в качестве своеобразной антигезы иной, доминировавшей на протяжении столетий, тенденции, которая также не осталась вне нашего интереса – онтологической артикуляции времени. Исследовательская призма взаимосвязи бытия и времени естественна: как показывает история философской мысли этих периодов, понимание времени в подавляющем большинстве случаев было фундировано моделями возникновения и становления мироздания. Данная работа является очередным этапом отследижения онтологической линии в разработке темпоральной проблематики.

При обращении к мысли Нового и Новейшего времени не трудно обнаружить уже не просто сформировавшиеся полноценным образом концепции времени, предложенные в контексте онтологических позиций, но и, более того, то обстоятельство, что сами эти учения, впоследствии интерпретируемые адекватно той или иной системы взглядов, приобретают характер парадигм. Осуществляя выбор персоналий для освещения понимания времени в мысли XVII – сер. XX ст., мы остановились на наиболее знаковых фигурах своих эпох. Эти мыслители в обыденном сознании обычно ассоциируются, скорее, не с философской, а с физической областью. Тем не менее, полагаем, что, поскольку фундаментальная физика предметно тяготеет к онтологической сфере, выбор в пользу таких ученых, как Исаак Ньютон и Альберт Эйнштейн, будет оправдан поисковой задачей.

Концепции пространства и времени – субстанциальная (ньютоновская) и реляционная (эйнштейновская) – оказались определяющими формулирование и решение “не разгаданных еще головоломок науки” (Т. Кун) на (соответственно) столетия и десятилетия вперед. Небольшой интерес возбуждают труды Ньютона и Эйнштейна и в современной исследовательской среде (в последние два десятилетия вышли работы таких авторов, как В. В. Аристов, К. П. Бутусов, Ю. С. Владимиров, И. С. Дмитриев, С. Н. Ковалев и А. В. Гига [3], Ю. И. Кулаков, А. П. Левич, И. Пригожини И. Стенгерс [5], М. А. Селлес (М. А. Selles), Л. С. Шихобалов, П. Шоню и др.). В то же время, некоторые моменты учений великих мыслителей (например, вопросы о соотношении идей бесконечности Вселенной и абсолютности времени (как и пространства) Ньютона; о преодолении ряда физических противоречий посредством отказа от ньютоновской абсолютизации пространства и времени в пользу их рассмотрения как величин относительно в работах Эйнштейна), на наш взгляд, нуждаются в дополнительном прояснении. Поэтому целью статьи является осмысление показанных и некоторых сопутствующих им позиций субстанциальной (ньютоновской) и реляционной (эйнштейнов-

ской) концепций в контексте выявления онтологической линии артикуляции времени. Методологическими основаниями исследования являются: 1) принцип историзма (при демонстрации динамики развития научной мысли о сущности времени от модели Ньютона к модели Эйнштейна); 2) парадигмальное моделирование (при выявлении фундаментальных положений субстанциальной и реляционной концепций, а также демонстрации их образцовости для последующих ученых).

В концепции Ньютона, разработанной в главном труде ученого “Математические начала натуральной философии”, время и пространство представлены как абсолютные субстанции, “вместители самих себя и всего сущего” [4, с. 32]. Ньютоновская модель была, по сути, результатом буквальной артикуляции тезиса о том, что все, что существует физически, существует в пространстве и времени. Абсолютизация времени (как и пространства) отвечала ньютоновской картине мира в целом, в которой Вселенная была подана как однородная и бесконечная. Положение о бесконечности Универсума, в свою очередь, нашло обоснование в логике разработанной ученым теории гравитации. Древнегреческая мысль о гравитационном притяжении как о стремлении родственных тел к соединению, нашедшая свое прочтение и во взглядах Н. Коперника, Дж. Бруно, Г. Галилея, требовала от Ньютона пояснений, почему “слияние” космических объектов до сих пор не состоялось. Английский физик в письме к Р. Бентли от 10 декабря 1692 г. резко критикует теорию конечной Вселенной. Он указывает на то, что если бы она была таковой, то материя, равномерно распределенная по ней, которая каждой своей частицей испытывала бы воздействие сил притяжения, в конечном счете, будучи стягиваемой гравитацией от периферии к центру, превратилась бы в однородную чрезвычайно плотную массу [9] (подробнее – [2]). В то же время, обращая внимание на действительную рассеянность во Вселенной звездных систем и отстраненность одного скопления вещества от другого, Ньютон полагает, что это обусловлено таким атрибутом мироздания, как бесконечность [9].

Поразительно, но высказанное Ньютоном в отношении Универсума оказывается совершенно некомплементарным его пониманию механики Солнечной системы, изучению которой, собственно, он и посвятил свою деятельность в первую очередь. Ученый, во избежание гравитационного коллапса противящийся идее притягивающего начала Вселенной, в то же время выдвигает таковым Солнце в рамках системы нашей звезды, абсолютно не беспокоясь о перспективах “сжигания” Солнечной системы в единую массу. Напомним, что именно Ньютону выпала честь связать воедино две теории: галилеевскую – о равномерном и прямолинейном движении по принципу инерции, и кеплеровскую, поясняющую эллипсоидность орбит космических объектов.

Картина бесконечного мироздания разрослась до масштабов исследовательской программы, господствовавшей два с лишним столетия. Ученые, развивавшие ньютоновскую теорию бесконечной Вселенной, ссылались на авторитет классической механики, полагая, что астрономические взгляды ученого укладываются в ее логично и непротиворечиво. Парадоксы, периодически всплывающие в рамках этой теории (фотометрический, гравитационный), совершенно не вызвали

стремлений исследователей к революционным преобразованиям в научном знании. Более того, как показала история, парадоксы были восприняты научным сообществом лишь как призыв к усилению позиций авторитета – ньютоновой картины мира – путем преодоления самих парадоксов. Попытки решения космологических парадоксов в ее рамках были осуществляемы даже после выхода в свет работ Эйнштейна по общей теории относительности (ОТО): глыба космологии английского ученого оказалась нерушимое классической механики, “сваи” которой к тому времени были уже изрядно “подпилены”. Например, в 1922 г. на фоне опубликованной работы А. А. Фридмана о “расширяющейся Вселенной” вышла статья К. В. Л. Шарльс, в которой, как бы не обращая внимания на результаты, полученные Фридманом и Эйнштейном, автор в ньютоновском духе представил Универсум в виде бесконечной иерархии звездных систем, при этом устраняя упомянутые парадоксы бесконечности (прив. по: [2, с. 30]).

Перейдем непосредственно к ньютоновскому пониманию времени. Ученый подчеркивает, что нахождение природного сущего в абсолютной временной субстанции (так же как и пространственной) никоим образом не влияет на нее саму, т. е. течение абсолютного времени не зависит ни от ускорения либо замедления движения тел, ни от процессов, происходящих в самих телах. Никакие внешние по отношению к объектам мироздания причины также не в силах изменить ход часов (условно – мирового хронометра), запущенных Создателем при сотворении мира и идущих с тех пор одинаково во всех частях Вселенной. Соответственно, длительность существования вещей есть величина константная. Великий физик пишет: “Абсолютное, истинное математическое время само по себе и по своей сущности, без всякого отношения к чему-либо внешнему, протекает равномерно, и иначе называется длительностью” (знаки препинания – в соответствии с источником) [4, с. 30]. По поводу такого видения времени (и пространства) И. Пригожини и И. Стенгерс замечают: “Никакой связи между “содержимым” (материей) и “оболочкой” (пространством и временем) в ньютоновском описании не было” [5, с. 15].

В теории Ньютона сделан акцент на необходимости различия относительного (меры продолжительности того или иного процесса [4, с. 30]) и абсолютного времени. Помимо функции познавательного упорядочивания эмпирически открываемых процессов понятие относительного времени призвано выступить в качестве средства человеческого “подступа” к “истинному” времени: первое артикулируется как внешняя мера второго. Такой подход необходим в силу крайне малой вероятности обнаружения в природе безусловно равномерного движения, которое дало бы представление об абсолютном времени и позволило бы высокоточное измерение оно.

Ньютоновская субстанциальная концепция пространства и времени, как и ее картина мира в целом, выступала в качестве единственной парадигмы вплоть до начала XX века. Авторитет великого ученого был настолько велик, что быть неньютонианцем в то время фактически означало отпасть от истинной науки. И все же, среди последователей этой парадигмы отметим таких выдающихся ученых как И. Г. Ламберт,

Ж. Л. Лагранж, П.-С. де Лаплас, Л. Больцман, К. В. Л. Шарльс. Это может показаться странным на фоне научной значимости теории А. Эйнштейна, но и в современном знании идея субстанциальности времени в той или иной интерпретации звучит в работах исследователей (К. П. Бутусова, А. П. Левича, Л. С. Шихобалова М. Х. Шульмана и др.). Однако, безусловно первенствующей в заочном “забеге” конкурирующих теорий в прошлом столетии стала разработанная Альбертом Эйнштейном реляционная концепция, которая в общих чертах продолжает выступать в качестве парадигмы вплоть до сегодняшнего дня. Среди адекватных реляционного подхода выделены таких десятилетия науки, как В. де Ситтер, А. А. Фридман, Г. К. Г. Вейль, М. Борн, В. К. Гейзенберг, К. Ф. Гёдель, Р. Ф. Фейнман, Дж. Л. Синг, Д. Д. Бом, Р. Пенроуз, С. Хокинг, хотя этот список должен включать гораздо больше имен. Разработке представлений о времени в рамках реляционного подхода посвящены работы таких ученых позднесоветского и постсоветского пространства, как В. В. Аристов, А. Д. Арманд, Ю. С. Владимиров, Ю. И. Кулаков, С. В. Мейсен, А. А. Шаров и др.

В эйнштейновской теории время и пространство перестают быть субстанциями, независимыми от материи. Наоборот, они сами порождаются материей как формы ее существования, представляя системами координат, характеризующими особенности движения материальных объектов. Утверждаемая великим ученым относительность пространства и времени имеет два основания: во-первых, их показатели находятся в зависимости от скорости объекта, во-вторых, – от силы тяготения. Первое положение обосновано Эйнштейном в специальной теории относительности (СТО) в 1905 г., а второе – в общей теории относительности (ОТО) в 1915–1916 гг.

В СТО Эйнштейн решает проблему совместности “специального принципа относительности”, суть которого в “... равноправии всех таких систем K, K' , в которых не существует состояний движения, предпочтительных по сравнению с другими...” [7, с. 413] и центрального положения теории Х. А. Лоренца – “принципа постоянства скорости света”. Как известно, пренебрежение временем распространения света делало различие между понятиями “одновременно увиденное” и “одновременно наступившее” призрачным. Совмещение двух упомянутых принципов (каждое из этих положений, взятое само по себе, подтверждается эмпирически) оказалось возможным с использованием так называемых “преобразований Лоренца”, позволяющих переход от одной инерциальной системы к другой. Это позволило Эйнштейну заявить об инвариантности законов физики относительно этих преобразований (общий принцип СТО) [6, с. 33]. Огромное значение для развития СТО имело предположение Г. Минковского четырехмерное тензорное исчисление: в рамках аппарата Минковского инвариантность физического закона относительно преобразований Лоренца обеспечивалась самой его математической формой. Исследователь также показал, что, если пренебречь отличием в знаке, которое определяется особым статусом временной компоненты в четырехмерном континууме, то “... преобразование Лоренца является ни чем иным как поворотом координатной системы в четырехмерном пространстве...” [6, с. 34]. Кстати, современная наука все смелее преодоле-

ваєт рубеж чотирьохмерности: многомерность геометрии пространства-времени – одна из самых обсуждаемых сегодня гипотез (подробнее о научной идее пятого измерения пространственно-временного континуума – см. [3]); возможность десятой и одиннадцатой размерности утверждает Д. Гросс [1]).

Итак, согласно СТО, с увеличением скорости движения объектах физических процессов и ход часов (наглядно демонстрирующих течение времени) замедляется. Второй и третий существенные моменты – сокращение линейных размеров тела (в направлении движения) и увеличение массы движущегося тела по отношению к неподвижному наблюдателю.

Следующий важный шаг в развитии новой исследовательской программы – создание ОТО. Здесь фундаментальным образом перед ученым встает необходимость построения новой теории тяготения. Ее основные постулаты обобщены в его совместной с Л. Инфельдом работе “Эволюция физики...” [8, с. 206]. Во-первых, гравитационные уравнения ОТО применимы к любой системе координат. Описание инерциальных систем (частного случая), при котором не учтенным является фактор тяготения, позволительно в рамках СТО. Во-вторых, гравитационные уравнения есть структурные законы, при помощи которых осуществляется описание изменения поля тяготения. Наконец, в третьем пункте перечня главных положений ОТО указано на принципиальную “несквидовість” реальності.

Адепты классической науки, наукообразно брюзжащие (“принцип упорства” П. Фейсрабенда) в отношении эйнштейновского новаторства, приводили в пользу своих доводов тот факт, что ньютонова теория тяготения довольно успешно (не хуже ОТО) объясняла большинство космических процессов, что подтверждалось наблюдениями. Однако Эйнштейн демонстрирует, по меньшей мере, три астрономических примера, которые не объяснимы классической механикой, тогда как в рамках ОТО это делается вполне удовлетворительно [7, с. 423–424; 8, с. 206–207]: 1) искривление (отклонение) лучей света под воздействием гравитационного поля Солнца; 2) искажение эллиптических орбит планет Солнечной системы, т.е. их вращение относительно системы координат, связанной с Солнцем (констатировано на примере орбиты Меркурия); 3) сдвиг спектральных линий света (красное смещение), который испускаем атомами на поверхности более массивного тела, по сравнению со спектральными линиями света, испускаемого атомами, находящимися на поверхности менее массивного тела.

ОТО, как и СТО, в качестве одного из своих важнейших следствий имеет положение об относительности величины времени (как и параметров пространства). Геометрия Эвклида и кинематика, независимые от физических процессов (в данном случае, тяготения), общей теорией относительности были отброшены. Опыты показали, что ритмы часов, помещенных на различных по диаметру окружностях вращающегося круга, отличны друг от друга. Аналогично этому, если бы было возможно сравнить ритмы часов, расположенных на Солнце и на Земле, то эти показатели значительно разошлись бы по причине большей силы тяготения на первом объекте, чем на втором [8, с. 208]. Однако сам Эйнштейн отмечает гораздо большие изменения, кото-

рые претерпели представления о времени (и пространстве) в ОТО, нежели в СТО [7, с. 424]. В теории 1905 г. было указано на то, что измерение хода времени в двух разных случаях даст различные результаты, если в первом случае наблюдатель находится в той же системе координат, что и наблюдаемое, а во втором – в иной системе, движущейся относительно первой. Если же речь идет об одной системе, то пространственно-временные координаты в физическом смысле непосредственны и конкретны. В частности, при наличии задачи измерения разности времен $t_2 - t_1$, где и первое, и второе фиксируют события, локализованные в одной точке конкретной системы координат, то она легко выполнима при помощи часов, размещенных в той же точке или в непосредственной близости к ней. Непосредственность и конкретность координат пространства и времени (в физическом смысле) в ОТО упрямдсна именно в силу всемогущества фактора тяготения. Гравитационное поле, таким образом, выступает в качестве физического состояния пространства, которое своим воздействием определяет одновременно тяготение, инерцию и метрику.

Выводы

1. В статье рассмотрены две концепции естественнонаучной и философской мысли XVII–XX вв., выступающие парадигмами в решении вопроса о том, является ли время (как и пространство) независимой от материи субстанцией, или оно – лишь атрибут движущейся материи, форма ее существования.

2. Согласно ньютоновской (субстанциальной) концепции, время – абсолютная субстанция, индифферентная к процессам, происходящим с телами и в самих телах. Изменение равномерности течения времени невозможно, ибо взаимосвязи между материей и субстанцией-временем нет.

3. По Эйнштейну, напротив, зависимость между материальными объектами и пространственно-временным континуумом принципиальна: пространство и время являются системой координат, характеризующей движение объектов. В СТО подчеркнута, что ход физических процессов и течение времени замедляется с увеличением скорости движения тела. В ОТО указано на искажаемость временного показателя под воздействием силы тяготения. Время в эйнштейновской модели порождается движущимися материальными объектами, является производной этого движения.

4. Рассмотренная в статье онтологическая артикуляция времени, к которой, как показано, могут быть отнесены ньютоновская и эйнштейновская исследовательские программы, в последующих публикациях будет подана как антитеза разрабатываемой автором антропологической парадигмы времени.

Список использованных источников

1. Гросс Д. Грядущие революции в фундаментальной физике [Электронный ресурс] / Дэвид Гросс. – Режим доступа: <http://elementy.ru/lib/430177>
2. Казютинский В. В. “Система мира” Ньютона и современная космология / В. В. Казютинский // Ньютон и философские проблемы физики XX века / Ответ. ред. М. Д. Ахундов, С. В. Илларионов. – М.: Наука, 1991. – С. 125–139.
3. Ковалев С. Н. Феномен времени и его интерпретация [Электронный ресурс] / С. Н. Ковалев, А. В. Гиза. – Харьков: Коллегиум, 2004. – 428 с. – Режим доступа: <http://filosofia.ru/70518/>
4. Ньютон И. Математические начала натуральной философии

/ Исаак Ньютон; пер. с лат.коммент. А. Н. Крылова, предисл. Л. С. Полапа / под ред. Л. С. Полапа. – М.: Наука, 1989. – 689 с.

5. Пригожин И. Время, хаос, квант. К решению парадокса времени / Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс; пер. с англ. – Изд. 5-е, испр. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 240 с.

6. Эйнштейн А. Автобиографические заметки / Альберт Эйнштейн // Мир и физика. Сборник / Альберт Эйнштейн / сост. А. Л. Самсонов. – М.: Тайдекс Ко, 2003. – С. 12–48.

7. Эйнштейн А. Теория относительности / Альберт Эйнштейн // Собрание научных трудов : В 4 т. / Под ред. И. Е. Тамма [и др.]. – М.: Наука, 1965–1967. – (Классики науки). – Т. 1 : Работы по теории относительности. 1905–1920. – 1965. – С. 410–424.

8. Эйнштейн А. Эволюция физики. Развитие идей от первоначальных понятий до теории относительности и квантов / Альберт Эйнштейн. Леопольд Инфельд; пер. с англ. (с амер. (3-го изд. 1954 г.) С. Г. Суворова // Эволюция физики. Сборник. – Изд. 2-е. – М.: Тайдекс Ко, 2005. – С. 42–246.

9. Newton I. Original letter from Isaac Newton to Richard Bentley, dated 10 December 1692 [Electronic resource] / Sir Isaac Newton. – Access mode: <http://www.newtonproject.sussex.ac.uk/view/texts/normalized/THEM00254>

References

1. Gross D. The coming revolutions in fundamental physics [Electronic resource] / David Gross. – Access mode: <http://elementy.ru/lib/430177> (in Russ.).
2. Kazuyutinskij V. V. The Newton's “system of the world” and modern cosmology / V. V. Kazuyutinskij // N'yutoni filosofskie problemy' fiziki XX veka / Edited by M. D. Ahundov, S. V. Illarionov. – Moscow : Nauka, 1991. – P. 125–139 (in Russ.).
3. Kovalyov S. N. Phenomenon of time and its interpretation [Electronic resource] / S. N. Kovalyov, A. V. Gizha. – Kharkiv : Kollegium, 2004. – 428 p (in Russ.).
4. N'yuton I. Mathematical principles of natural philosophy / Isaak N'yuton [tran. from lat. and comments by A. N. Kry'lov, foreword by L. S. Polan / Edited by L. S. Polan. – Moscow : Nauka, 1989. – 689 p. (in Russ.).
5. Prigozhin I. Time, chaos, quantum. On the solution of the paradox of time / Ilya Prigozhin, Izabella Stengers ; tran. from engl. – Ed. 5-th, cor. – Moscow : Editorial URSS, 2003. – 240 p. (in Russ.).
6. Ejnshjtejn A. Autobiographical notes / Al'bert Ejnshjtejn // Mir fiziki. Sbornik / Al'bert Ejnshjtejn / Comp. by A. L. Samsonov. – Moscow : TajdeksKo, 2003. – P. 12–48 (in Russ.).
7. Ejnshjtejn A. The theory of relativity / Al'bert Ejnshjtejn // Sbornik nauchny'kh trudov : In 4 vol. / Edited by I. E. Tamn [and oth.]. – M.: Nauka, 1965–1967. – T. 1 : Raboty' po teorii otositel'nosti. 1905–1920. 1965. – P. 410–424 (in Russ.).
8. Ejnshjtejn A. The evolution of physics. The development of ideas from initial concepts to relativity and quanta / Al'bert Ejnshjtejn, Leopold Infel'd ; tran. from engl. by S. G. Suvorov // Evolyuciya fiziki. Sbornik. – Ed. 2-nd. – Moscow : TajdeksKo, 2005. – P. 42–246 (in Russ.).
9. Newton I. Original letter from Isaac Newton to Richard Bentley, dated 10 December 1692 [Electronic resource] / Sir Isaac Newton. – Access mode: <http://www.newtonproject.sussex.ac.uk/view/texts/normalized/THEM00254> (in Engl.).

Khanzhy V., Ph. D in Philosophy, Docent, Docent of the Department of Philosophy and Bioethics of Odessa National Medical University (Ukraine, Odessa). vladkhan.od@mail.ru

Ontological tradition of understanding of time: Newton and Einstein

The purpose of this article is a comprehension of some positions of substantial (Newton's) and relational (Einstein's) concepts in the context of detection of the ontological line of understanding of time. Methodological bases of research are the principle of historicism and the paradigmatic modelling. The principal differences between the two concepts are shown. According to Newton's concept, the flow of the absolute time does not depend neither on the acceleration or deceleration of the bodies, nor on the processes occurring in the bodies themselves. By Einstein according to STR the relativity of space and time is determined with their dependence on the speed of an object, and with the influence of the gravitational force according to GTR. It is underlined that both paradigms fit into the context of the centuries-old (dating back to the ancient era) ontological tradition of understanding of time, that is consideration of time as “the existing of the world”.

Keywords: Newton, Einstein, substantial concept, relational concept, ontological tradition of understanding of time.

Khanzhy V. B., kandidat filosofskih nauk, docent, docent kafedri filosofii ta bioetiki Odеського національного медичного університету (Україна, Одеса), vladkhan.od@mail.ru

Онтологічна традиція розуміння часу: Ньютон і Ейнштейн

Мета статті – осмислення ряду позицій субстанційної (ньютонівської) і реляційної (ейнштейнівської) концепцій в контексті виявлення онтологічної лінії розуміння часу. Методологічними підставами дослідження є принцип історизму та парадигматичне моделювання. Показані принципові відмінності двох концепцій. Згідно з ньютонівською концепцією, перебіг абсолютного часу не залежить ані від прискорення або уповільнення руху тіл, ані від процесів, що відбуваються в самих тілах. За Ейнштейном, відносність простору і часу, крім до СТВ, обумовлені їх залежністю від швидкості об'єкта, а крім до ГТВ, впливом сили тяжіння. Зроблено акцент на тому, що обидві парадигми вкладаються в контекст багатовікової (яка бере свій початок в античній епосі) онтологічної традиції розуміння часу, тобто розгляду часу як “сущого від світу”.

Ключові слова: Ньютон, Ейнштейн, субстанційна концепція, реляційна концепція, онтологічна традиція розуміння часу.

* * *

УДК 124.4:321.01:3.071

Чорна Л. В.
кандидат політичних наук, доцент
кафедри філософської антропології, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), lika7@ukr.net

Розуміння ролі суспільного ідеалу в державотворенні: філософський екскурс за матеріалами творчості П. І. Новгородцева

Стаття присвячена дослідженню суспільного ідеалу як ціннісного орієнтира у державотворчих процесах, що розглядається крізь призму поглядів видатного філософа кінця XIX початку XX століття П. І. Новгородцева. У статті аналізується теоретичне обґрунтування видатним мислителем поняття “суспільний ідеал” та наслідки його відтворення у масовій свідомості, задля чого використані принципи системності, єдності логічного та історичного рівнів пізнання, методи порівняльного та контекстуального аналізу. Метою статті є дослідження того, як історично формувався і сприймався суспільний ідеал на різних етапах суспільного розвитку, зокрема, в революційний період початку XX століття, та проведення історичних паралелей з соціальними процесами в Україні початку XXI століття. На основі проведеного аналізу окреслюється роль суспільного ідеалу у процесі державотворення сучасної України.

Ключові слова: суспільний ідеал, ідея, державотворення, суспільний розвиток.

Сьогодні надто актуальним є питання відсутності у масовій свідомості населення України розуміння загальної ідеї, що дозволила б побачити горизонти суспільного розвитку, замислитися саме над своєю роллю як у геополітичному, так і цивілізаційному контексті. Наразі ми переживаємо переломний період, події якого зумовлені однією метою – “перезавантаження” усієї системи державної влади. Основні передумови для втілення цієї мети – всезагальна недовіра до влади, масовий скепсис та криза правової та політичної масової свідомості. Слід наголосити, що така мета багато в чому базується на засадах руйнування. Крім того, на даний час у масовій свідомості відсутнє цілісне уявлення про те, якими шляхами можливо буде відновити зруйноване.

Відсутність консолідуючої ідеї завжди йде “пліч о пліч” з кризою правосвідомості, яка в свою чергу є наслідком більш глибокої духовної кризи. Проте слід зазначити, що сама по собі ідея будь-то національна або громадська не виникає відокремлено. Вона має народитися як квінтесенція певного суспільного ідеалу, який зв'язно має значно більший обсяг та сферу застосування. Разом з тим сьогодні у нашій державі ані перед суспільством, ані перед владою не ставиться завдання

створити умови задля формування суспільного ідеалу. Слід наголосити, що в переломні моменти історії лише певні ідейні натхнення ставали запорукою виживання держави та об'єднання суспільства. На противагу цьому сьогодні основною "національною ідеєю" для широких верств населення України стало бажання помсти усій системі державної влади.

З огляду на це, саме зараз хотілося б звернутися до теоретичних надбань видатного суспільствознавця П.І. Новгородцева, які було присвячено осмисленню суспільного ідеалу та його функціонування на зламі ХІХ–ХХ століть [2; 3; 4] під час революційних настроїв у тогочасному суспільстві. Дослідженню проблеми розуміння ідеології та суспільного ідеалу присвятили роботи В.Андрущенко, В.Барков, В.Заблюцький, А.Міхненко, Т.Розова, З.Самчук, М.Степико. Філософсько-правові та політичні погляди Новгородцева аналізуються в роботах таких зарубіжних дослідників, як А.Ф. Замалеєв, Е.В. Кузнецов, І.Д. Осіпов, В.С. Нерсисянц та ін. [7]. Але вважається доцільним детальніше зупинитися на його розумінні суспільного ідеалу в контексті роботи з масовою свідомістю людей для досягнення дійсно позитивних змін, не зосереджуючись лише на декларуванні формальних нездійснених гасел лише з основною ціллю амбіційного захвату влади [4; 5]. Саме тому метою статті є дослідження того, як історично формувалася і сприймався суспільний ідеал на різних етапах суспільного розвитку, зокрема, в революційний період початку ХХ століття, та проведення історичних паралелей шляхом компаративного аналізу з соціальними процесами в Україні початку ХХІ століття.

Павло Іванович Новгородцев народився у місті Бахмут (нині м. Артемівськ Луганської області) у 1866 році, закінчив Катеринославську (нині м. Дніпропетровськ) гімназію. У 1884 році поїхав з рідних місць отримувати освіту у Московському університеті. З 1904 року став ординарним професором цього університету по кафедрі енциклопедії права і історії філософії права. Влітку 1918 року залишив Москву під загрозою арешту та розстрілу. Після цього він викладав у Сімферополі та Празі. Згодом у еміграції навколо Новгородцева склалася школа видатних суспільствознавців, таких як І.А. Ільїн, Б.П. Вишеславцев, М.М. Алексеев, В.А. Савальський, А.С. Яценко, які плідно розробляли його численні ідеї.

Проаналізувавши досвід революцій, Новгородцев дійшов висновку про те, що основа побудови правової держави залежить від ідеалу. Зокрема, він підкреслював, що "не стічне або господарське єднання є основою державної єдності, а національна культура, національні святині, ідеали істини, добра і краси" [1, с. 10]. При цьому він визнавав, що найбільш очевидним явищем у суспільному житті на той час, в який він жив, була криза правової та політичної свідомості. Хоча таке почуття всзагального незадоволення, на його погляд, і подавало надію на нове життя, проте в мріях про майбутнє щастя та в тогочасних утопічних побудовах завжди повторювалися різкі суперечності та велися завзяті спори. "Ті, хто хоче наділити людство гармонією і щастям, самі залекло сперечаються про шляхи порятунку" [1, с. 21]. Новгородцев наголошував, що такі спори є зовсім не випадковими, а протиріччя – не тимча-

совими, оскільки в цих розбіжностях він вбачав "ті ж основні протилежності, які властиві людській душі і які вона усюди несе з собою: і у своє справжнє життя, і у свої мрії про життя майбутнє. Багато від чого людині можна піти, – від старої неправди, від деспотичного гніту, від суворого понсволення; але не можна їй піти від самої себе, від того розладу і тих протиріч, які складають суть її духу". У зв'язку з цим Новгородцев зазначав, що слід більш глибоко занурюватися в сутність таких суперечностей та розуміти також внутрішній сенс пошуків в світлі загальних основ ідеальної свідомості [1, с. 21].

Основну причину такого різноманіття пошуків, нескінченності перспектив та складності суспільних проблем П.І. Новгородцев бачив у руйнуванні віри у можливість "земного раю". Адже саме в цій ідеї попередня філософія бачила свою самоціль та останню мрію. У своїй праці "Про суспільний ідеал" П.І. Новгородцев детально аналізує наукові пошуки та ідеали, що склалися наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ століття та спиралися, з одного боку, на Руссо, Канта, Гегеля, а з іншого – на Конта, Спенсера та Маркса [1, с. 23–30]. Як зазначав Новгородцев, хоча вищезгадані мислителі і були представниками різних напрямків філософської думки, разом з тим усі вони очікували майбутнього земного раю. Так, зокрема кожний з них вважав, що людство наближується до завершальної й найкращої епохи свого існування та саме він знає ту рятівну істину, що має до цього призвести. При цьому, звісно, таку істину кожен з них бачив по-своєму. Отже, аналізуючи погляди наведених вище мислителів, Новгородцев вказував, що Руссо виводив основною запорукою приходу кращих часів теорію народоладдя. Кант вважав, що в людині є моральні зачатки, які і передбачають моральний прогрес, тоді як право має отримати верховну владу; він проголошував ідеал абсолютно-правового стану, в якому за кожним остаточно будуть закріплені його права. Гегель, усвідомлюючи, що в історичному контексті дух має пройти тяжку внутрішню боротьбу та роботу над собою і вважаючи, що в державі як у найвищій організації людських сил, має відбуватися боротьба з приватними інтересами та пристрастями, навів філософську формулу зрілості духу – примирення божественного та людського, об'єктивного та суб'єктивного. Крім того, Гегель підкреслював, що саме конституційна держава є практичним носієм цієї гармонії. В свою чергу, Конт як засновник позитивізму, наголошував, що політична і моральна криза тогочасних суспільств залежить від розумової анархії і вважав, що має бути досягнуто об'єднання умов за допомогою спільності принципів, внаслідок чого і буде усунуто найголовніший прояв безладу. Конт бачив оновлення не в затвердженні досконалих форм права, а в підпорядкуванні усіх безперечним істинам науки. Що стосується міркувань Спенсера про майбутню долю людства, його погляди базувалися на підґрунті соціального оптимізму. Він вбачав спасіння в рівновазі соцізму та альтруїзму, коли громадська дисципліна перетворить людську природу і передметом прагнень кожної людини будуть слугувати задоволення, пов'язані з доброзичливими почуттями. Новгородцев зауважував, що дана теорія базується на тому, що все має відбутися природним шляхом, без необхідності

прикладання людських зусиль. За його думкою, ідея майбутньої гармонії у Маркса мала аналогічний характер неминучого результату природного розвитку. Разом з тим, Маркса, який був еволюціоністом, подібно Спенсеру, очікувала та сама доля – вступити в протиріччя з власними висновками і увінчати теорію діалектичного розвитку утопією земного раю. Розвиваючи і продовжуючи думки Маркса про велику катастрофу, яка відкриє людям світле майбутнє, Енгельс називав її "стрибком людства з царства необхідності у царство свободи". Енгельс наголошував, що знищити рабську залежність людей від їх власних засобів виробництва можна у випадку отримання суспільством владу над цими засобами виробництва, в цілях планомірного суспільного користування ними. Таким чином, старий спосіб виробництва повинен бути повалений вщент разом із поділом праці. На його місце має стати така організація виробництва, при якій жодна людина не може звалити на інших своєї участі у продуктивній діяльності, яка і надасть кожному можливість розвивати свої тілесні та духовні здібності.

П.І. Новгородцев приділив багато уваги аналізу вчення марксизму, оскільки в період його життєдіяльності дане вчення було неймовірно популярним та стрімко завойовувало прихильників у Західній Європі та в подальшому і в Росії. Як відомо саме марксистські ідеї були покладені в основу руйнівної революційної ідеології 1917 року та займали істотне місце у масовій свідомості того часу.

Як зазначав послідовник П.І. Новгородцева І.А. Ільїн, під час подій 1917 року Новгородцев одним з перших зрозумів "приреченість цього безволья, цієї сентиментальності, цього сполучення інтернаціонального авантюризму з історичною мрійливістю" [6, с. 4].

Крім того, П.І. Новгородцев наголошував на науковій неспроможності марксизму та вбачав суттєві протиріччя між елементами науковості, присутніми у марксовій теорії суспільства, та його революційною програмою. Новгородцев підкреслював, що як тільки перспектива захвату влади віддалялася, марксизм починав розвалюватися на частини, що лише прикривалися цитатами з різних праць Маркса. На думку дослідника, було закономірним те, що у подальшому найбільш суперечливі теорії марксизму посилались на свого родоначальника, оскільки в його системі існували суперечливі підстави, які в його ж роботах і відособлювалися, і стикалися між собою. Замінивши спосіб логічного обґрунтування психологічним, Маркс, на думку Новгородцева, з різнорідних елементів створив ту гримучу суміш, яку останній вважав єдиним справжнім соціалізмом, характеризує його як абсолютний колективізм, раціоналістичний утопізм та економічний матеріалізм [1, с. 27–30].

Новгородцев показував несумісність ідеї марксистського соціалізму з реальним функціонуванням суспільства. Він наголошував, що жодні інтелектуальні аргументи на марксистів подіяти не можуть, і дуже точно передбачав, що лише здійснившись на практиці, марксистський соціалізм загине остаточно, відкинутий одужуючим суспільством.

Слід зазначити, що "пророцтва" П.І. Новгородцева здійснилися в другій половині ХХ століття, але питан-

ня, чи було на той час суспільство "одужуючим" й досі залишається відкритим.

Підсумовуючи аналіз поглядів дослідників доби Модерну, Новгородцев зазначав, що їхній вплив на свою епоху не може ставитися під жодний сумнів. При цьому він визнавав, що всі вони сходилися в очікуванні завершальної стадії людської історії, яка і буде повним торжеством і блаженством людини. Він дійшов висновку про те, що, враховуючи однотайність таких очікувань Руссо й Конта, Гегеля й Спенсера, Канта й Маркса за наявності всієї відмінності та в певній мірі протилежності їхніх світоглядів, вони повторювали загальнопоширене вірування своєї епохи. Новгородцев проводить цікаву історичну аналогію: "Як до Коперника всі люди, матеріалісти і ідеалісти, скептики і догматики, однаково вірили, що земля є центр, біля якого обертається всесвіт, і що земним горизонтом обмежується весь світ, так в нещодавньому пору всі поділяли подібну з цим віру в обмеженість історичного горизонту людства. І як у старій астрономії весь світ кінчався легко доступним для огляду обрисами небесного склепіння, так у старій соціальній філософії історія завершувалася ясним образом земного раю. В залежності від темпераменту та певних поглядів мислителя, цей образ очікуваного блаженства то ставився в далечінь майбутнього, то уявлявся зовсім близьким і доступним. Але у всіх він був на виду, як ясна і доступна межа людських мандрів" [1, с. 30–31].

Вірування людей в можливість земного раю з'являлося і поширювалося також і в епохи, що передували Модерну, оскільки воно складало одне й з найстаріших людських переконань і одночасно найголовніших вітх людства. Проте саме в цей період вказана ідея набула свого розквіту та дуже органічно поєднувалася з усіма прагненнями і надіями людини доби Модерну. Адже вона підкріплювалася геніальними успіхами людства в наукових сферах, у зв'язку з чим людство отримало віру у могутність свого розуму. І саме тоді, як підкреслює Новгородцев, зі смутного сподівання, з легендарної оповіді, з апокаліптичного прорікання вона (ідея земного раю) зростає до ступеня філософської теорії, що спирається на доводи розуму та засновується на складних висновках і доказах [1, с. 31].

В генезисі європейської думки ХІХ століття було особливим те, що на зміну політичним ідеалам, приходили соціальні; невдача політичних реформ змінювалася очікуваннями громадських перетворень. Як вказував Новгородцев, дехто вважав вірним шляхом для увінчання людських пошуків перехід до соціалізму, інші – до анархізму; і якщо політичні ідеали не врятували людства, його мали врятувати нові, ще незвідані суспільні форми та більш справедливі життєві устрої [1, с. 39–40].

Разом з тим, суспільні настрої кінця ХІХ століття П.І. Новгородцев вже характеризує як позбавлені натхнення у зв'язку з відсутністю чинників, що порушували б політичний ентузіазм. Основною причиною наведених настроїв Новгородцев називав саме крах ідеї земного раю. В нього не викликало сумнівів, що саме ця ідея була надихаючою основою пережитих раніше течій. Адже цілі покоління людей пов'язували з політичними змінами безмежні надії, вірили в настання царства правди, рівності і свободи; вони вже бачили, як

вступають в обіговану землю суспільного ідеалу. Для того, щоб побачити різницю у наукових поглядах кінця XIX – початку XX століть з роздумами доби Модерну, П.І. Новгородцев наводить слова тогочасного юриста Дайсі про те, що досвід XIX століття виявив неможливість “для сумлінного мислителя думати, що в уявному світі або дійсному можна відкрити будь-яку досконалу конституцію, здатну служити зразком для виправлення недоліків існуючих державних форм” [1, с. 32].

В свою чергу Павло Іванович Новгородцев наголошує на тому, що неможливо в політиці досягти досконалості або позбутися труднощів, оскільки на місці старих недосконалостей виростають нові, а в майбутньому, як і в минулому, знову очікують ті ж шукання і зусилля. Досвід XIX століття надав можливість виявити ряд недоліків і в парламентаризмі, і в загальному виборчому праві, і в референдумі, що поступово знищувало віру в безумовну силу різноманітних політичних засобів. Проте, як зазначив Новгородцев, одночасно зазнали катастрофи не стільки окремі політичні засоби, скільки ті кінцеві цілі, які пов’язувалися з ними. Адже досвід застосування і парламентаризму, і референдуму, і соціальних реформ, і соціального виховання показав, що кожний з цих засобів має значення лише відносно, і насправді поєднується з неминучими труднощами і неоліками. Таким чином, “зазнали катастрофи не тимчасові політичні засоби, а утопічні надії знайти безумовну форму суспільного устрою. Немає такого засобу в політиці, який раз і назавжди забезпечив би людям незмінну досконалість життя” [1, с. 33].

З приводу ідеї народовладдя, Новгородцев застерігав, що вона була лише тимчасовою формою для вираження безумовного принципу свободи і рівності осіб. Реалізація засад народовладдя допомагала в боротьбі проти абсолютизму і олігархії привілейованих, була покликана знищити несправедливе панування привілеїв і нерівностей. Але теорія народовладдя пішла набагато далі цього: проголошений нею принцип вона звела на віру безумовної цінності та ототожнила вимоги осіб з основами народного суверенітету. В епоху Модерну переміщення влади від небагатьох до усіх було визнано вирішенням соціального питання і повним задоволенням особи. Такі зв’язки відносного історичного принципу до значення абсолютного громадського ідеалу мало надзвичайно важливі наслідки. Коли в принципі народовладдя уявляли дозвільне слово, що мусить врятувати світ, його поставили основною метою і з нього стали виводити усе інше. В той час було визнано першочерговим завданням здійснити в суспільстві справжню і справедливую народну волю, внаслідок чого мали бути досягнутими усі цілі громадського життя. В цьому напрямку і були направлені усі зусилля науковців.

Разом з тим, П.І. Новгородцев, розкрив причини невинуватості наведених вище сподівань. Як він зазначав, усі спроби знайти чисту і безпомилкову волю народу виявилися марними: ані представництво, ані парламентаризм, ані референдум та жодні системи виборів і голосувань не могли вирішити вказане завдання. Крім того, на його погляд, виявилася нездійсненою мрія про загальну гармонію суспільних сил, що

досягається на шляху здійснення соціального ідеалу. Він пояснює це тим, що певні домагання особистості можуть вступати в суперечність не тільки з вимогами суспільства, а й між собою: народний суверенітет не збігається з принципом особистості, рівність може приходити в зіткнення зі свободою. У зв’язку з тим, на його думку, віра в народовладдя як в абсолютну першооснову, якій має бути підпорядковане все інше, зазнала краху. Новгородцев підкреслював, що в епоху Руссо переміщення влади від олігархії привілейованих в руки народу могло здаватися не тільки першою, але й єдиною умовою свободи. Однак влада завжди залишалася владою, і жодне переміщення або перебудова її не вирішувала проблеми суспільного ідеалу. Водночас після того, як демократичні принципи входили в життя, одразу ж висувалися нові вимоги. Принцип народного суверенітету цілком може бути виправданим, якщо його не вважати вихідним і основним, а виводити з волі осіб: в ім’я загальної свободи він вимагає переміщення влади від небагатьох до всіх. Народний суверенітет, як вираз влади колективної особи народу в її цілому, не доводить повноваженості окремих осіб на участь в управлінні. Більш того, він може здаватися марним там, де він вже здійснений, де він став природною умовою життя; але згідно з поглядами П.І. Новгородцева він не був даремний в XVIII столітті, коли в ім’я його відбувалися великі реформи. Проте слід пам’ятати, що безумовного абсолютного значення цей принцип мати не може. П.І. Новгородцев дійшов важливого висновку про те, що слід раз і назавжди відмовитися від думки знайти спосіб відкриття абсолютної форми життя та засоби здійснення земного раю, рівно як і від надії досягнення в майбутньому такої пори, яка могла б стати щасливим спілогодом пережитої раніше драми, останнього стадію і заключним періодом історії [1, с. 50–54].

У своєму творі “Про суспільний ідеал” П.І. Новгородцев підкреслював, що людина не повинна в усьому покладатися на інших та приховувати свою відповідальність за недосконалість громадських форм, оскільки якщо людина не може знайти повного задоволення в громадських установах, то не змогла би отримати його і без них. Він пропонував у суспільному житті висувати конкретні і доступні цілі; але при цьому зауважував, що кожна практична дія лише тоді набуває і справжньої життєвої енергії, і моральної цінності, коли вона натхнена моральним прагненням, спрямованим далеко вперед, до вічного ідеалу добра. Лише в цьому випадку численні перешкоди і утруднення, які супроводжують кожен практичний крок, не послабляють енергії духу. Лише в цьому випадку можливо набути таких засад морального буття, які стали б безумовно обов’язковими для людини і освятили б для неї моральний шлях за будь-яких умов, незалежно від того, чи живе вона в епоху блискучого розквіту громадських форм або під час їх сумного занепаду. “Завжди дивитися вперед, не бентежитися хаосом і сум’яттям часу і не бентежитися тим, що кожен досягнутий крок готує нові й складніші завдання, – ось істинне завдання морального настрою” [1, с. 45].

У праці “Про суспільний ідеал” П.І. Новгородцев доходить важливого висновку про те, що першочерговою і необхідною є віра в людський вчинок і моральність, а не в земний рай, який виявляється по суті

недосяжним. Він вказує в якості основної цілі людства не “обітовану землю”, а особистість, непохитну в своєму моральному прагненні, що черпає силу з віри в абсолютний ідеал добра і незмінно зберігає цю віру при всіх поворотах історії. Наголошується також на тому, що “... жодними засобами не можна знайти гармонійної загальної волі, як і взагалі не можна здійснити повну гармонію суспільних сил; проте можна та необхідно прагнути до вільного впливу все більшого й більшого числа осіб на хід суспільного життя. Думка про непогрішну єдність загальної волі має бути відкинута як зовсім нездійснена. Вона повинна поступитися місцем ідеалу вільного висловлення окремих волей, взаємодія яких служить кращою запорукою їхнього прагнення до істини. Центр ваги переноситься, таким чином, з суспільної гармонії на особисту свободу. У цьому світлі знаходять своє пояснення й ті політичні гасла і реформи, які поступово висувалися життям в новітній час. Представництво, парламентаризм, загальне виборче право, референдум, соціальні реформи, суспільне виховання – всі ці основні принципи політики XIX століття мають своєю метою або залучити до суспільного життя нові й нові групи осіб, або створити для цих груп умови, що сприяють розвитку особистості. Не інше значення мають і ті ідеї позапартійської ініціативи, децентралізації управління, професійного федералізму, в яких ... бачать запоруку подальшого політичного розвитку. Насамкінець, в цьому ж світлі можуть бути зрозумілі і цінні елементи таких структур, як соціалізм і анархізм. ... І в цих напрямках за їх утопічними схемами можна виявити ту ж керівну ідею розвитку особистості. Взагалі, ідеальну мету суспільного прогресу можна було б визначити так, що вона полягає в прагненні до вільного об’єднання осіб на ґрунті визнання за ними їх природних прав. Таким чином не тільки досягається більша повнота спілкування, але разом з тим забезпечується і той можливий ступінь гармонії, яка й дійсно здійснена, й безумовно необхідна для правильного суспільного розвитку. Перетворювати ж відношення між особистою свободою і громадською гармонією, підпорядковуючи першу другій, домагаючись негайної і безумовної єдності загальної волі, – це, на думку П.І. Новгородцева, – означає не лише ставити перед суспільством недосяжну мету, а й завдавати шкоди суспільному прогресу в самому його першоджерелі” [1, с. 51–52]. Вихідною основою при побудові суспільного ідеалу має бути визнана свобода нескінченного розвитку, а не гармонія закінченої досконалості [1, с. 52].

Безумовно, заслуговує на увагу однозначний висновок Новгородцева про те, що не слід планувати “кінець прогресу” та “завершення людських прагнень в умовах відносних явищ”, оскільки життєдіяльність людства завжди пов’язана з прагненнями та занепокоєннями, пошуками та незадоволеннями. Тоді як істинні шляхи суспільного прогресу пізнаються лише в світі безмежності, а прогрес відносних форм є нескінченим в контексті того, що йому не можна логічно поставити певні кордони. Адже для моральної свідомості має бути важливим не очікування в майбутньому земного чи неземного раю, а те, яке значення в житті має така цінність, як добро. Новгородцев підкреслює, що коли творчість людини, її думки, справи мають внутрішній

зміст, значення та виправдання перед обличчям Абсолютного, тоді історія представляється вже не одним прагненням до перспективи, що постійно віддаляється, а здійсненням вічного закону життя. І як би не здавалися розірваними і випадковими окремі ланки історичного розвитку, всі вони пов’язані певним загальним і вищим сенсом.

Отже, згідно з поглядами мислителя необхідним є вільне поєднання абсолютного з відносним в сенсі історичного прогресу. Проте, на його думку, це стане можливим за умови, якщо відносно не буде обтяжувати душу, що прагне до ідеалу, а викличе в ній потребу в творчості і боротьбі. Новгородцев вважав, що суспільний ідеал має відправлятися від ідеї існування абсолютного у відносному, у зв’язку з чим необхідно постійно пам’ятати про його здійснення – часткове та неповне і тому поступове і минаюче. Адже ідеал, в якому теоретично розривається зв’язок з абсолютним і вічним, неминуче шукає для себе опору в умовному та тимчасовому, прагне набути значення в якості норми даної дійсності і поточного моменту [1, с. 72].

Підсумовуючи викладене, хотілося б підкреслити значущість теоретичних розробок П.І. Новгородцева в сфері осягнення суспільного ідеалу в різні історичні епохи для аналізу та застосування на нинішньому переломному етапі державотворення в сучасній Україні.

Проводячи історичну паралель між революційним періодом початку XX століття, в який жив та писав філософ, із сьогоденними реаліями суспільного та державного розвитку України, можна зазначити наступне. Нині Україна переживає занадто складний переломний період свого державного розвитку, викликаний в певній мірі “революційними” засобами. Наразі події державного життя України відбуваються неймовірно швидко і спостерігається повна руйнація основних засад державності, як організаційних – зовнішніх, так і моральних – внутрішніх. Слід наголосити на тому, що саме відсутність єдиної ідеологічної спрямованості в керуванні народними повстанськими рухами, повне нерозуміння подальшої стратегії і тактики єдиного для всієї України державного розвитку, розрізненість у постановці цілей та розуміння засобів їх досягнення й призвели до державно-правового колапсу, який має місце в Україні, починаючи з лютого 2014 року. Під час великих державних перетворень, руйнуючи сучасне, необхідно розуміти, що саме буде збудовано у майбутньому, яким чином це зробити та завдяки чому це нове буде вигравати у порівнянні з минулим. Завжди слід пам’ятати, що у разі відсутності єдиної найвищої цілі, спільного ідеалу, що має слугувати орієнтиром для державного або суспільного розвитку, його місце автоматично будуть займати розрізнені, скоріш за все, матеріально спрямовані потреби окремо взятих верств населення та певних осіб.

Отже, від суспільного ідеалу в жодному разі не слід відмовлятися взагалі внаслідок його нездійсненності та орієнтуватися лише на сьогоденні соціальні, економічні, зовнішньополітичні потреби суспільства. Вкрай важливим для суспільного розвитку в кожній державі, й зокрема в Україні в теперішній складний період, є бачення певних горизонтів, які хоча і будуть завжди недосяжними, однак разом з тим лише вони нададуть змогу орієнтуватися на найвищі, морально забарвлені та

прийнятні для населення цілі в державотворенні. Лише наявність загального суспільного ідеалу може об'єднати нашу державу та стати тим важливим духовним стрижнем, що не дозволить жодному зовнішньому чи внутрішньому деструктивному впливу похитнути необхідний Україні напрямок суспільного розвитку.

Список використаних джерел

1. Новгородцев П.И. Об общественном идеале / П.И. Новгородцев // Приложение к журналу "Вопросы философии". – М.: Издательство "Пресса", 1991. – С. 13–522.
2. Новгородцев П.И. Идея права в философии Вл.С. Соловьева / П.И. Новгородцев // Приложение к журналу "Вопросы философии". – М.: Издательство "Пресса", 1991. – С. 525–539.
3. Новгородцев П.И. Демократия на распутии / П.И. Новгородцев // Приложение к журналу "Вопросы философии". – М.: Издательство "Пресса", 1991. – С. 540–558.
4. Новгородцев П.И. Восстановление святынь / П.И. Новгородцев // Приложение к журналу "Вопросы философии". – М.: Издательство "Пресса", 1991. – С. 559–580.
5. Новгородцев П.И. О путях и задачах русской интеллигенции // Вехи. Из глубины / Сборник статей о русской революции С.А. Аскольдов, Н.А. Бердяев, С.А. Булгаков и др. – М.: Издательство "Пресса", 1991. – С. 425–443.
6. Ильин И.А. Памяти П.И. Новгородцева // Русская мысль. – Берлин, 1924. – № IX–XII. – С. 273.
7. Див.: Замалцев А.Ф., Осипов И.Д. Русская политология. Обзор основных направлений. – СПб., 1994; Нерсесянц В.С. Философия права. – М., 2001; Кузнецов Э.В. Философия права в России. – М., 1989; Шамшурин В.И. Идея права в социальной теории П.И. Новгородцева // Социологические исследования. – 1993. – № 4. – С. 97–105; Джанумов А.С. П.И. Новгородцев о роли личности в гражданском обществе // Социально-гуманитарные знания. – 2007. – № 2. – С. 201–210.

References

1. Novgorodtsev P.I. Ob obshchestvennom ideale / P.I. Novgorodtsev // Prilozheniye k zhurnalу "Voprosy filosofii". – M.: Izdatelstvo "Pressa", 1991. – S. 13–522.
2. Novgorodtsev P.I. Ideya prava v filosofii V.I.S. Solovyeva / P.I. Novgorodtsev // Prilozheniye k zhurnalу "Voprosy filosofii". – M.: Izdatelstvo "Pressa", 1991. – S. 525–539.
3. Novgorodtsev P.I. Demokratiya na rasputi / P.I. Novgorodtsev // Prilozheniye k zhurnalу "Voprosy filosofii". – M.: Izdatelstvo "Pressa", 1991. – S. 540–558.
4. Novgorodtsev P.I. Vosstanovleniye svyatyn / P.I. Novgorodtsev // Prilozheniye k zhurnalу "Voprosy filosofii". – M.: Izdatelstvo "Pressa", 1991. – S. 559–580.
5. Novgorodtsev P.I. O putyakh i zadachakh russkoy intelligentsii // Vekhi. Iz glubiny / Sbornik statey o russkoy revolyutsii S.A. Askoldov, N.A. Berdyayev, S.A. Bulgakov i dr. – M.: Izdatelstvo "Pressa", 1991. – S. 425–443.
6. Il'in I.A. Pamyati P.I. Novgorodtseva // Russkaya mysl'. – Berlin, 1924. – № IX–XII. – S. 273.
7. Div.: Zamal'tsev A.F., Osipov I.D. Russkaya politologiya. Obzor osnovnykh napravleniy. – SPb., 1994; Nersesyants V.S. Filosofiya prava. – M., 2001; Kuznetsov E.V. Filosofiya prava v Rossii. – M., 1989; Shamshurin V.I. Ideya prava v sotsialnoy teorii P.I. Novgorodtseva // Sotsiologicheskiye issledovaniya. – 1993. – № 4. – S. 97–105; Dzhannumov A.S. P.I. Novgorodtsev o roli lichnosti v grazhdanskom obshchestve // Sotsialno-gumanitarnyye znaniya. – 2007. – № 2. – S. 201–210.

Chorna L. V., PhD in Political Science, Assistant professor of Philosophical Anthropology department of National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), lika7@ukr.net

The understanding of the Social Ideal role in the State Building: philosophical excursus according to the works of P. Novgorodtsev

The article is devoted to the research of the Social Ideal as an axiological (value) landmark in the process of the State Building, which is examined in the light of the opinion of famous philosopher P. Novgorodtsev who works at the end of XIX the beginning of XX centuries. The article analyses his theoretical assimilation of the "social ideal" conception and the consequence of its reflection in mass consciousness. There are used principles of the system, unity of logical and historical levels of cognition, methods of comparative and contextual analysis. The object of the article is to research the historical forming of the social ideal on the different stages of society development, in particular, during revolutionary period at the beginning of XX century, and to draw historical parallels between those past times and social processes in

Ukraine nowadays. There is explicated the role of the Social Ideal in the State Building process of modern Ukraine on the basis of the analysis conducted.
Keywords: social ideal, idea, state building, social development.

Черная Л. В., кандидат политических наук, доцент кафедры философской антропологии, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), lika7@ukr.net

Понимание роли общественного идеала в государственном строительстве: философский экскурс на материалах творчества П. И. Новгородцева

Статья посвящена исследованию общественного идеала как ценности, ориентира в процессе государственного строительства, который рассматривается сквозь призму взглядов выдающегося философа конца XIX начала XX столетия П.И. Новгородцева. В статье анализируются теоретическое освоение выдающимся мыслителем понятия "общественный идеал" и последствие его отображения в массовом сознании, для чего использованы принципы системности, единства логического и исторического уровней познания, методы сравнительного и контекстуального анализа. Целью статьи является исследование исторического формирования и восприятия общественного идеала на разных этапах общественного развития, в частности, в революционный период начала XX века, и проведение исторических параллелей с социальными процессами в Украине начала XXI века. На основе проведенного анализа эксплицируется роль общественного идеала в процессе государственного строительства современной Украины.
Ключевые слова: общественный идеал, идея, государственное строительство, общественное развитие.

* * *

УДК 111.852

Гришанова Е. В.

аспирантка, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. Михаила Туган-Барановского (Украина, Донецк), katyushka.0312@mail.ru

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ ЮМОРА В АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННОГО ФИЛОСОФСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Проанализированы основные представления юмора исторических и современных ученых. Рассмотрены теории юмора с разных позиций авторов, а также выдвинуты категории юмора, формирующие основу философского исследования.

Ключевые слова: юмор, смех, ирония, теории юмора, категории юмора.

(статья друкується мовою оригіналу)

Актуальность вопроса о соотношении исторической и современной ценности юмора в исследовании связана с областью комического, которая давно является предметом научного интереса различных ученых, но, несмотря на это, остается неисчерпанной. Само слово "юмор" произошло от латинского слова *humorem*, означающего "текучий" или "жидкий". Оно все еще сохраняет это значение в физиологии, обозначая жидкости организма, такие как стекловидное тело (vitreous humor) глаза. Греческий врач Гиппократ (IV в. до н.э.), считающийся основателем медицины, полагал, что хорошее здоровье зависит от правильного баланса четырех жидкостей, или "гуморов" организма, а именно крови, флегмы, черной желчи и желтой желчи. Позже греческий врач Гален (II в.), который жил в Риме, высказал мысль о том, что эти четыре жидкости обладали специфическими качествами, так что избыток любой из них у человека создавал определенный тип темперамента или характера.

Исследованием юмора занимались как отечественные, так и зарубежные ученые. Так, в своих трудах Р.Лахманн, А.Редозубов, А.Дмитриев, А.Козинцев впервые вводят понятие "чувство комического". М.Аргайл, Р.Мартин считают, что юмор возникает как неожиданное сопоставление двух или нескольких далеких явлений, объектов или идей. Т.Барышева и

Ю.Жигалов, А.Лук связывают юмор с такими качествами, как интуиция, диалектичность, метафоричность, парадоксальность мышления, проявляющимися в неожиданных сопоставлениях, отдаленных ассоциациях, как реконструкции стереотипных моделей, способность видеть противоречия, импровизационность, амбивалентность чувств, способность к децентрации и эмпатии. Несмотря на то, что юмор не является новой темой научного анализа, его историческая ценность как предмета философского исследования до сих пор остается полностью не раскрытой. В то же время, акцент именно на данном аспекте позволил бы более глубоко понять социальную и культурную роль такого многогранного феномена как юмор в развитии философского мышления.

Целью нашей статьи является философский анализ исторической ценности юмора как предмета философского исследования.

В XVI в. представление о юморе как о несбалансированном темпераменте или черте личности привело к тому, что это слово стали использовать для обозначения любого поведения, отклоняющегося от социальных норм. В конце концов, странного или экстравагантного человека, который был объектом насмешек, стали называть "юмористом", тогда как "человеком с чувством юмора" был тот, кому доставляло удовольствие подражать странностям юмориста. Таким образом, юмор стал рассматриваться как талант, предполагающий наличие способности смешить других. Однако лишь в середине – конце XIX в. термин "юморист" приобрел современное значение человека, который создает продукт, называемый "юмором", чтобы развлечь других [3, с. 215]. Многие ученые считают Марка Твена одним из первых юмористов в этом современном смысле.

Оксфордский словарь английского языка дает определение, что юмор – это такое качество действия, речи или литературного произведения, которое вызывает веселье; причуду, шутку, курьез, комизм, забаву. Также говорится, что юмор – это способность воспринимать смешное или забавное или выражать это в речи, а также в письменной или другой форме; шуточный образ или трактовка объекта. Из этих определений очевидно, что юмор – это широкое понятие, которое относится ко всем словам и действиям людей, воспринимающимся как забавные и обычно вызывающие смех у других.

А.Редозубов говорил, что юмор – это нечто большее, чем просто смешно. Вся загадочность юмора в том, что человеку не дано априорного познания, какие эмоции определяют его состояние [4, с. 181]. В случае с юмором человек просто понимает, что ему хорошо, понимает, что у него возникает смех, но не может объяснить, что же с ним происходит.

М.Аргайл считает, что юмор – это позитивное душевное состояние, которое возникает, когда какой-либо человек говорит или делает что-то нелюбопытное, неожиданное или абсурдное, и люди начинают смеяться. Находя что-либо забавным, они ощущают особого рода радость, вот почему данная способность важна для счастья. Ученый считал, что явление юмора происходит примерно 18 раз в день, и чаще всего как непосредственные реакции на разного рода ситуации в присутствии других людей.

Р.Мартин разделяет юмор на три категории. Первая категория юмора – заранее подготовленные юмористические анекдоты, которые люди запоминают и рассказывают друг другу. Вторая – спонтанный юмор в разговоре, который преднамеренно используется людьми в ходе социальных взаимодействий и может быть вербальным или невербальным. Третья – случайный или ненамеренный юмор.

Ученые, выдвигая свои теории юмора, рассматривают его с разных позиций. Большое внимание уделяется спонтанному юмору. Спонтанный разговорный юмор принимает различные формы, и для их описания есть много слов (например, "шутка", "насмешка", "острота", "хохма"). Н.Норрик, лингвист, изучавший юмор в повседневных разговорах, предположил, что можно классифицировать на: анекдоты (забавные истории о себе или ком-то еще); игру слов (каламбур, остроумные ответы или колкости с игрой на значении слов); иронию (утверждение, в котором буквальное значение отличается от подразумеваемого).

Более подробная система классификации спонтанного разговорного юмора, который они называют остроумием, была разработана Д.Лонг и А.Г.Рассером. Чтобы получить широкую выборку типов юмора, встречающегося в непринужденных беседах, эти авторы записали множество эпизодов телетелевизионных ток-шоу (например, "Сегодня вечером") и затем проанализировали различные типы юмора, имевшего место во взаимодействиях между ведущими и их гостями. Смех аудитории использовался как индикатор юмора. На основе проведенного исследования эти авторы выделили следующие 11 категорий, которые различаются между целями или способами применения юмора: 1) Ирония – говорящий высказывает утверждение, в котором буквальное значение противоположно подразумеваемому (например, говоря: "Какой замечательный день!", когда погода холодная и ненастная); 2) Сатира – агрессивный юмор, высмеивающий социальные институты или социальную политику; 3) Сарказм – агрессивный юмор, который направлен на индивидуума, а не на учреждение (например, на светском обеде одна благородная дама упрекнула Уинстона Черчилля: "Сэр, вы пьяны". "Да, – ответил Черчилль, – а вы уродливы. Но завтра я буду трезвым, а вы и завтра все равно останетесь уродливой"); 4) Превеличение и преуменьшение – изменение значения сказанного другим человеком путем повторения того же самого, но с другим смысловым акцентом. (Например, гость спрашивает ведущего Джонни Карсона, который был женат несколько раз: "Вы вообще были женаты?" Второй гость говорит: "Он вообще не был не женат!"); 5) Самоирония – юмористические замечания, направленные на себя как объект юмора. Это можно делать, чтобы продемонстрировать свою скромность, избавить слушателя от смущения или снискать его расположение; 6) Поддразнивание – юмористические замечания по поводу внешнего вида или недостатков слушателя. В отличие от сарказма здесь нет цели всерьез оскорбить или обидеть; 7) Ответы на риторические вопросы – поскольку риторические вопросы задают, не ожидая ответа, когда мы отвечаем на такой вопрос, это нарушает ожидания и удивляет человека, который задал этот вопрос. Поэтому ответ может восприниматься как забав-

ний, и обычно цель состоит в том, чтобы просто развлечь собеседника; 8) Умные ответы на серьезные высказывания; 9) Двусмысленность – утверждение или слово, преднамеренно неверно воспринятое или истолкованное, чтобы появился двойной смысл, который часто носит сексуальный характер; 10) Трансформация устойчивых выражений – превращение известных высказываний, клише или пословиц в новые утверждения; 11) Игра слов – юмористическое использование слова, при котором появляется второе значение, обычно основанное на одинаковом звучании слов с разным значением.

Хотя эти категории не исключают друг друга. Этот список является полезной отправной точкой для размышлений о различных способах выражения юмора.

В дополнение к тому, что говорят и делают люди во время социальных взаимодействий с целью развеселить других, во многих случаях радость и смех также являются результатом высказываний или действий, которые не подразумевались как смешные.

Описывая социальный контекст юмора, можно сказать, что юмор – по существу социальное явление. Люди смеются и шутят намного чаще, когда находимся с другими людьми, чем когда мы одни. Люди действительно иногда смеются в одиночестве, например когда смотрят комедию по телевизору, читают юмористические книги или вспоминают забавный личный опыт. Однако эти случаи смеха обычно могут рассматриваться как “псевдосоциальные” по своему характеру, потому что человек все равно реагирует на поведение персонажей телевизионной программы или книги или вновь переживает в памяти случай, в котором участвовали другие люди [5, с. 276].

Социальный контекст юмора – это контекст игры. Действительно, юмор по существу является способом взаимодействия людей в форме игры. Например, исследования смеха у шимпанзе и других человекообразных обезьян указывают на то, что смех берет начало в социальной игре. У людей способность генерировать юмор, чтобы развлечь друг друга и вызвать смех, по-видимому, развивается как способ обеспечить нас расширенными возможностями для игры. Игра, вероятно всего, выполняет важные социальные, эмоциональные и когнитивные функции. Действительно, все млекопитающие в подростковом возрасте играют, но в отличие от большинства других животных люди продолжают играть в течение всей жизни, что выражается прежде всего в юморе.

Говоря об эмоциональных аспектах юмора, можно сказать, что человек реагирует на юмор не только интеллектуально. Восприятие юмора также неизменно вызывает приятную эмоциональную реакцию, по крайней мере до некоторой степени. Исследования показали, что предъявление юмористических стимулов вызывает усиление положительных эмоций и повышение настроения [2, с. 76]. Эмоциональный характер юмора также ясно демонстрируется недавними исследованиями с применением сканирования мозга, показывающими, что предъявление юмористических мультфильмов активизирует известную схему подкрепления в лимбической системе мозга. Чем более забавным считают участники конкретный мультфильм, тем сильнее активизируются эти части мозга. Те же самые мозговые

схемы лежат в основе радостных эмоциональных состояний, связанных с разнообразной приятной деятельностью, включая еду, прослушивание приятной музыки, сексуальную активность и даже употребление изменяющих настроение препаратов. Это объясняет, почему юмор настолько приятен и почему люди идут на все, чтобы испытывать его как можно чаще: всякий раз, когда мы смеемся над чем-то забавным, мы испытываем эмоциональный подъем, который основан на биохимических процессах мозга.

Предположительно можно сказать, что юмор – это, по существу, эмоция радости. С юмором связана всем знакомая приятная эмоция – специфическое чувство благополучия, которую описывают такими понятиями, как “забава”, “радость”, “веселье”, “жизнерадостность” и “развлечение” [1, с. 110]. Она тесно связана со счастьем и содержит элемент ликования и чувства непобедимости, ощущение душевного подъема, которое английский философ XVII в. Томас Гоббс назвал “внезапным триумфом”. Ученые до сих пор не договорились о едином специальном термине для обозначения этой эмоции. У исследователей есть определенные термины, чтобы обозначать такие эмоции, как радость, любовь, страх, тревога, подавленность и так далее, но нет никакого общего названия для эмоции, вызываемой юмором. Это объясняется тем, что она так близка к смеху, что теоретики и исследователи до недавнего времени были склонны сосредоточивать внимание на смехе как более очевидном поведении, а не на эмоции, которая лежит в его основе.

Юмор может быть средством смягчения конфликтов и напряженности между людьми. С другой стороны, юмор также часто используется для передачи критических или неодобрительных сообщений, которые могли бы не встретиться хорошим приемом, если бы их передали в более серьезной манере. При дружеском подраживании, например, мягкое неодобрение или осуждение выражается с помощью юмора. Это позволяет говорящему взять назад свои слова, если они плохо восприняты, сказав: “Я просто пошутил”. Действительно, поскольку каждый понимает двусмысленный характер юмора, такой откат от своих слов обычно даже не требуется. Таким образом, юмор часто служит для людей способом не уронить свое и чужое достоинство, смягчив воздействие сообщения или “прощупав почву”, чтобы увидеть, как отреагируют другие.

Юмор как социальная игра может использоваться для передачи разнообразных сообщений и достижения любых социальных целей, некоторые из которых могут быть одобряемыми и просоциальными, тогда как другие могут быть более агрессивными или принижающими. Следовательно, юмор в своей основе не является ни дружественным, ни агрессивным: это средство получения эмоционального удовольствия, которое может использоваться и с благами, и с враждебными намерениями. В этом состоит парадокс юмора. Если цель состоит в том, чтобы укрепить отношения, смягчить конфликты и добиться сплоченности, юмор может быть полезен для этих целей. С другой стороны, если цель – подвергнуть остракизму, унижить, манипулировать кем-либо или поднять собственный статус за счет других, юмор также может быть полезен и для этого. В любом случае, он может вызывать искреннюю радость.

Таким образом, можно вполне обоснованно утверждать, что юмор – это, по существу, социальное явление. Люди смеются и шутят намного чаще, когда находятся с другими людьми, чем когда они одни. Люди действительно иногда смеются в одиночестве, например когда смотрят комедию по телевизору, читают юмористические книги или вспоминают забавный личный опыт. Однако эти случаи смеха обычно могут рассматриваться как “псевдосоциальные” по своему характеру, потому что человек все равно реагирует на поведение персонажей телевизионной программы или книги или вновь переживает в памяти случай, в котором участвовали другие люди. Социальный же контекст юмора – это почти всегда контекст игры.

Список использованных источников

1. Барышева Т.А. Чувство юмора / Т.А. Барышева, Ю.А. Жигалов. – М., СПб.: Гнозис, 2006. – 122 с.
2. Козинцев А.Г. Человек и смех / А.Г. Козинцев. – СПб.: Алтейя, 2007. – 236 с.
3. Лук А.Н. О чувстве юмора и остроумии / А.Н. Лук. – М., 1968. – 385 с.
4. Резодубов А.Д. Цветные эмоции холодного разума. Книга первая / А.Д. Резодубов. – М.: Амфора, 2012. – 320 с.
5. Мартин Р. Психология юмора / Род Мартин; [пер. с англ. под ред. Л.В. Куликова]. – СПб.: Питер, 2009. – 480 с.: ил. – (Серия “Мастера психологии”).

References

1. Barysheva T.A. Chuvstvo yumora / T.A. Barysheva, Yu.A. Zhigalov. – M., Spb.: Gnozis, 2006. – 122 s.
2. Kozincev A.G. Chelovek i smekh / A.G. Kozincev. – Spb.: Alteya, 2007. – 236 s.
3. Luk A.N. O chuyvstve yumora i ostroumiy / A.N. Luk. – M., 1968. – 385 s.
4. Rezodubov A.D. Cvetnye emocii holodnogo razuma. Kniga pervaya / A.D. Rezodubov. – M.: Amphora, 2012. – 320 s.
5. Martin R. Psihologiya yumora / Rod Martin; [per. s angl. pod red. L.V. Kulikova]. – Spb.: Piter, 2009. – 480 s.: il. (Seriya “Mastera psihologii”).

Grishanova K. V., Post graduate student of Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan Baranovsky (Ukraine, Donetsk), katyushka.0312@mail.ru

Historical value of humor in the aspect of contemporary philosophical inquiry

The article analyzes the main ideas of humor historical and contemporary authors. Considered theory of humor scientists from different positions, as well as humor nominated categories that form the basis of philosophical inquiry.

Keywords: humor, laughing, irony, humor theory, humor category.

Гришанова К. В., аспірантка, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Тугана Барановського (Україна, Донецьк), katyushka.0312@mail.ru

Історична цінність гумору в аспекті сучасного філософського дослідження

Проаналізовані основні уявлення гумору історичних і сучасних вчених. Розглянуто теорії гумору з різних позицій авторів, а також висунуті категорії гумору, що формують основу філософського дослідження.

Ключові слова: гумор, сміх, іронія, теорії гумору, категорії гумору.

* * *

УДК 111:572.029

Держко І.

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та економіки,
Львівський національний медичний університет
ім. Данила Галицького
(Україна, Львів), parubchak_io@ukr.net

МЕТАФІЗИЧНІ ФУНКЦІ ЦІННОСТЕЙ В ПАРАДИГМІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ

Розглянуто риси філософії, як ітентію суб'єкта, що пізнає, методи пізнання, перетворення мислення, яке пізнає у об'єкт метафізичних досліджень. Вивчено культуру сучасної епохи, що характеризується змінами загальносвітоглядних основ, європейської свідомості. Узявано соціокультурну базу розвитку філософії як тенденцій, що стали виникати в сучасній культурі. Досліджено метафізику, яку можна визначити як особливе, доказове і систематично розгорнуте у вигляді філософського тексту міркування над основами устрою світу й місця у ньому людини.

Ключові слова: метафізика, соціокультурні передумови, цінності, філософія, духовні тенденції, методи пізнання, онтологія, парадигма.

Визначення цілей обумовлюється конкретним положенням індивіда в суспільстві, яке утворює те тло, на якому здійснюється фактична оцінка виникаючих ситуацій на основі діючої шкали цінностей. Ця оцінка визначається розповсюдженням у суспільстві уявлень про те, якою є соціальна реальність і якою вона повинна бути. З точки зору філософії перше означає метафізичні уявлення, а друге (уявлення про належне) – “шкалу цінностей, співвіднесену з метафізичними уявленнями про можливе або реально досяжне у світі соціальних відносин” [3, с. 128].

Особистість завжди прагне до майбутнього, бажаючи досягти того, що вважає корисним, добрим, прекрасним і відповідно позбутися того, що розглядає як шкідливе, порочне або потворне. Звичайно, у цілепокладанні завжди є небезпека постановки утопічних і недосяжних цілей, але не менш небезпечними є відмова від активного цілепокладання й безвольна смиренність з існуючим положенням речей. Багато ціннісно-цільових установок людина засвоює в ході соціалізації, але найбільш значимі для формування особистості цілі – завжди плід її власних роздумів і зусиль. Головна ж мета життєвих прагнень, яка складає зміст її неповторного індивідуального буття, завжди знаходиться особистістю вільно й самостійно при безпосередньому впливі соціуму, а іноді – навіть і всупереч йому.

Можна констатувати, що цінності виконують винятково важливі функції в існуванні як окремої людини, так і суспільства в цілому. Спрямовуючи, вони ніколи не визначають повністю поведінку людини, а мають на увазі її вільний ціннісний вибір. Маючи саме безпосереднє відношення до життєустрою особистості, вони зовсім не гарантують її від помилок і навіть антиціннісного поводження. Відповідно під антицінностями варто розуміти такі мотиви й “ідеали” діяльності людини, які руйнують тілесні, соціальні й духовні основи людського буття, провокують ілюзорні цілеполягання, помилкову оцінку й самооцінку, а також творчу сваволю, не говорячи вже про те, що антицінності покладені в основу антисоціальної, злочинної поведінки.

Виходячи з основних функцій цінностей у культурі й наявності ціннісних спокус у бутті особистості, можна спробувати сформулювати наступні загальні

рекомандації, що дозволяють їй вести гармонічне існування: потрібно ставити перед собою продумані й історично виправдані цілі. Під ними маєтись на увазі не тільки суспільство, але й особиста історія індивіда, його біографічний час. Завжди неприємно бачити, коли людина ставить перед собою цілі, до яких дух, розум, свідомість з тими чи іншими причинами просто не підготовлені.

Якщо в особистості системи цінностей немає, або якщо остання аморфна, то така особистість буде піддана сильним впливам з боку соціального оточення аж до можливості її підпорядкування сильнішій волі із твердими ціннісними уявленнями. Якщо ж, навпаки, система цінностей носить гранично твердий характер, позбавлена динаміки й не бере поправок на конкретний контекст оцінювання, то подібна особистість не буде схильна до компромісів і спробує насильно нав'язати свої ціннісні уявлення оточуючим.

У даному випадку доцільно вводити в систему виховання й навчання цінності у формі суспільних ідеалів, які знімають суперечності буття особистості в соціумі. У такій іпостасі цінності відносяться до категорії “соціальних уявлень”. Разом з тим вони не редукуються до конвенціоналізованих суб’єктивних уявлень, продукту певного суспільного договору. Навпаки, вони укорінені, в першу чергу, в об’єктивних основах суспільного буття конкретного соціуму й відображають практичний досвід його життєдіяльності.

Метою статті є окреслити метафізичні функції цінностей в парадигмі соціокультурного життя.

Для цього потрібно вирішити низку завдань:

1. Розглянути риси філософії, як інтенції суб’єкта, що пізнає, методи пізнання, перетворення мислення, яке пізнає у об’єкт метафізичних досліджень.
2. Вивчити культуру сучасної епохи, що характерна змінами загальносвітоглядних основ, європейської свідомості.
3. З’ясувати соціокультурну базу розвитку філософії як тенденції, що стали виникати в сучасній культурі.
4. Дослідити метафізику, яку можна визначити як особливе, доказове і систематично розгорнуте у вигляді філософського тексту міркування над основами устрою світу й місця у ньому людини.

Соціальну мету (ціль) потрібно відрізнити від утопії, котра заснована на хибних онтометафізичних позиціях. Утопісти прагнуть зробити світ таким, яким він бути не може ніде й ніколи за самою своєю природою – у силу онтологічних законів, які діють у людині й суспільстві. Утопія будується на моделі, котра співвідноситься тільки з довільними (хоча й володіючими певною привабливістю) цінностями, але не може бути співмірною з реальністю. Тому хибна мета перетворюється в утопію, досягнення якої приводить або до їх краху, або до здійснення перетвореної, карикатурної форми на те, що первісно була бажаною ціллю (метою). Положення різко ускладнюється тим, що різні верстви суспільства керуються різними уявленнями – як аксіологічними, так і метафізичними. У життєздатному суспільстві виробляється домінуюча система уявлень.

Утопізм і конформізм – дві протилежні, але однаково тупикові іпостасі ціннісного відношення до майбутнього. У розділеному суспільстві така небезпека різко

посилнюється, тому для підтримки стабільності воно повинно володіти засобами для нейтралізації занадто різких розходжень в аксіологічних і метафізичних уявленнях. Цей факт посилюється можливістю виникнення маргінальних груп, наділених своїм, не завжди соціогуманістично визначеним баченням світу. Все це містить у собі досить руйнівні наслідки для суспільства в цілому, оскільки подібні основи і є соціальним ґрунтом для виникнення й розвитку утопій.

Звідси знаменита опозиція призначення й долі у М.Шелера: “...Індивідуальне призначення, пише він, може перебувати частково у відношенні відповідності, частково – у відношенні суперечності (причому в будь-якій системі) і зі структурою його оточуючого світу, і з його долею...” [8, с. 347]. Це аж ніяк не суперечить тому факту, що велику допомогу в знаходженні смислу особистого життя (або мети цілей індивідуального буття) людині здійснюють оточуючі люди. Навпаки, дієва й своєчасна порада, а тим більше присутність мудрого духовного наставника – це завжди істотна допомога особистості в знаходженні нею надійних ціннісних орієнтирів. Разом з тим не менше значення має трансцендентування, тісно пов’язане з поняттями “свідомість”, “моральне зусилля”. Чітке визначення природи трансцендуючого зусилля дає С.Хоружий: “Духовна практика – це фундаментальний антропологічний феномен, який полягає, коротко кажучи, у тому, що людина реалізує в цьому деяке, їй властиве прагнення до інобуття. Людина не погоджується і собою такою, якою вона дана собі, зі своєю наявною даністю. І не погоджується вона в самому фундаментальному головному смислі, у якому це можливо. Вона не погоджується ні з якимись косметичними деталями свого влаштування, навіть не з якимись деталями свого внутрішнього світу. Вона не погоджується з самим способом буття, у якому людині випало існувати й у котрому, як говорили екзистенціалісти, людина “закинута” або “вкинута” [5].

Завдяки системі цінностей людина здатна не тільки планувати свою майбутню діяльність і активно змінювати світ, але також об’єктивно оцінювати себе й оточуючих. Акти оцінки й самооцінки є завжди актами інтерпретації подій, речей і власних переживань крізь призму опозицій приємного й неприємного, поганого й хорошого, значного й незначного, достойного й недостойного й так далі. Все життя людини, починаючи зі свідомого віку, являє собою по суті нескінченну низку актів оцінки подій минулого й сьогодення на предмет їхньої відповідності або неузгодженості з наявною в неї системою ціннісних координат. Паралельно – це завжди “шліфування” старих або вироблення нових ціннісних еталонів. Важливим є те, що у випадку актуалізації майбутнього акт оцінювання переходить в акт цілепокладання із відповідною процедурою аналізу його можливих засобів і результатів для досягнення вищого блага.

Необхідно зазначити, що в метафізиці І.Канта вище благо полягає в наслідуванні імперативу, який забороняє використовувати негативні засоби. В етиці Арістотеля вище абсолютне благо визначається як щастя, але додатково пояснюється: “...Живидоброчинно. У цьому мета, щастя й вище благо” [7, с. 303]. Але доброчинність і виключає негативні дії, її не досягнути,

здійснюючи погані вчинки, нехай навіть надані у вищій мірі благих дій та намірів. Доброчинне життя має на увазі етичну рефлексію, яка досить суворо оцінює будь-які негативні дії, незалежно від ситуаційних випробувань.

У свою чергу в неklasичній етиці окремо обговорюється, у чому полягає істинне благо. З точки зору Л.Толстого, творця власної етики, письменника, “не тільки (те) істинне благо, котре є благом і добром для всіх. Абсолютне благо формулюється як “життя в любові” [6, с. 405–409]. Всі формулювання письменника немовби докорінно знищують можливість комбінації добра зі злом, оскільки добро він бачить виключно в цьому житті, а не за його межами. Тим самим він знаходиться в межах філософської етики, яка роз’яснює, чим насправді є благо людини, і чого потрібно уникати при його досягненні. Тим самим формується система нових метафізичних цінностей.

Будь-яка соціальна спільнота – від сім’ї до людства в цілому – може виступати суб’єктом системи специфічних цінностей цієї спільноти. Ціннісна єдність є основою для виникнення неформальних соціальних груп; у випадку формальних, інституціалізованих груп і спільностей її наявність є умовою й мірою плідного функціонування групи. Найбільш важливою є та обставина, що будь-який індивід одночасно включений у значну кількість соціальних спільностей різного масштабу (сім’я, робітнича або навчальна група, етнічна група, нація, мовна спільнота тощо). Ціннісні системи всіх цих груп не співпадають. Вони можуть і не суперечити одне одному в головних, найбільш суттєвих орієнтаціях. Проте часто такі суперечності мають місце, трансформуючись у внутрішню особистісний конфлікт. Вірогідність його виникнення й шляхи вирішення залежать насамперед від соціальної ідентичності індивіда – членом якої або яких спільнот він себе відчуває. У залежності від цього для нього будуть важливими в першу чергу або загальнолюдські “вічні” метафізичні цінності (істина, краса, справедливість), або конкретно-історичні цінності (рівність, демократія, державність), або цінності референтних груп (успіх, багатство, самовдосконалення, майстерність) тощо [2].

Відсутність ціннісного стержня (“байдужість” у повсякденній мові), так само як і його занадто принциповість, – дві інші небезпечні крайності в ціннісному існуванні людини. Вони долаються за рахунок культури. Адже більш прямим й адекватним вираженням ціннісних ідеалів слугують їх зафіксовані в культурі предметні втілення. Ціннісні ідеали, у цьому полягає їх основна функція, імперативно закликають до своєї реалізації, втіленню в дійсність, у буття. Ціннісні ідеали реалізуються лише завдяки людській діяльності, причому втіленням їх може виступати або сам процес діяльності, або об’єктивний продукт діяльності – витвір, твір. “Сукупністю таких витворів – об’єктивованих форм існування цінностей – виступає матеріальна й духовна культура людства. Культура є саме реалізована, здійснена, втілена цінність, а не сама цінність як така або “факт-плюс цінність”. Вона є не “сущє плюс незалежне”, а таке “сущє, котре є таке, яким воно повинно бути” [4, с. 103]. Це ж визначення – “сущє, котре таке, яким воно повинно бути”, – прийнятне й до людських

діянь, у яких відчутно втілюються багато моральних, політичних та інших ціннісних ідеалів.

Підкреслимо, що ціннісне буття, яке включає в себе механізми цілепокладання, оцінки й самооцінки, є завжди творче прагнуче буття. Недарма ще стародавні греки говорили про Ерос – споконвічне прагнення людини або до високої творчості, або до низького потакання своїм тілесним прагненням. Ніяка творчість (або антитворчість) ні в мистецтві, ні в сфері міжособистісних відносин, ні в політиці, ні в науці, ні в інших областях людської культури неможлива без системи цінностей (або анти цінностей, які також є цінностями). Творять завжди заради якихось істинних цінностей проти цінностей помилкових (або антицінностей). У творчих актах завжди щось заперечують і щось стверджують. Чужі творіння також або приймають і насолоджуються ними, якщо вони відповідають ціннісним персвагам особистості, або ж їх відкидають, якщо вони симпатіям і установкам цієї особистості суперечать, виявляючи власну своєрідність.

У силу цього потрібно враховувати, що жоден предмет матеріальної й духовної культури, який втілює суспільний ціннісний ідеал, сам по собі цінністю не виступає. Його “ціннісна предметність” є системною якістю, котра виявляється лише в процесі функціонування цього предмету в системі суспільних відносин. “Хоча ця якість об’єкта з самого початку передбачається його творцем, об’єкт не може залучити його ні через акт свого виникнення, ні яким-небудь іншим шляхом, оскільки ціннісна предметність є результатом всього процесу суспільної практики й відтворюється тільки цим процесом” [3, с. 47]. Цінність тим самим виявляється не закріпленою за витвором або діянням, у якому вона знайшла свою реалізацію: відносний характер втілених цінностей витікає з конкретно-історичного характеру тих суспільних відносин, відображенням яких виступають і ціннісні ідеали, і предметно-втілені цінності. “Зі зміною суспільних відносин відбувається й переоцінка цінностей: багато з того, що вважалося абсолютним і обов’язковим, знісцінюється, й навпаки, нові паростки суспільного буття породжують нові ціннісні ідеали” [1]. У відповідності з ціннісними ідеалами, які змінилися, переоцінюються й предметно втілені цінності.

Для продуктивної суспільної діяльності бажано, щоб творчий процес здійснювався завжди в ім’я справжніх і гуманних цінностей, не паплюжив цінності інших людей і вже тим більше не загрожував самим основам людського життя. Тобто, не був би пов’язаний із творчою сваволлю. Сваволя є перетворена іпостась буття людини як вільної й творчої істоти. Це як би абсолютна інаковістьварної адаптації до світу у вигляді безмежного вольового самоствердження аж до абсолютного заперечення минулої доцільності. Крайніми формами такої сваволі, що загрожує руйнуванням основ буття, є самогубство, ядерна, екологічна або інші катастрофи.

Система ефективно функціонуючих у суспільстві цінностей, де особливу роль відіграє ціннісна традиція, має саме пряме відношення до процесів соціалізації індивіда, тобто гармонічному вписуванню його в контекст соціального існування. Процес соціалізації – це засвоєння правових і соціальних цінностей через ефективно функціонуючий інститут сім’ї, а також державу

систему освіти й виховання. Коло цих питань входить у компетенцію вже прикладної аксіології, невіддільної від педагогіки, соціології й філософії освіти.

Необхідно зазначити, що процес соціалізації безпосередньо пов'язаний з особистісними цінностями. Буття цінностей у структурі особистості індивідів є не лише емпіричною очевидністю й теоретично визнаним загальним місцем, але й логічною умовою існування предметно втілених цінностей – адже предметне втілення здійснюється тільки завдяки цілеспрямованій діяльності людей, орієнтованих на ці цінності. Мотивація такої діяльності виходить не від абстрактних соціальних цінностей, а від особистісних цінностей індивідів; лише прийнявши форму особистісної цінності, ціннісний ідеал може знайти шлях до предметного втілення. М.М. Бахтін справедливо зауважував: те, що історично людство визнає цінністю, для індивіда, не причетного до цієї цінності своїм життям – пустий звук. “Але я єдиний, – зазначає мислитель, – повинен стати в певне смодійно-вольове відношення до історичного людства, я повинен ствердити його як дійсно цінне для мене, цим самим стану цінним і все для нього цінне” [6, с. 108–109].

При такій постановці питання соціальною проблемою виступає співвідношення між особистісними цінностями, які складають “мотиваційну основу людської поведінки”, і одночасно – з потребами й мотивами. Потреби репрезентують у структурі мотивації актуальний життєвий світ суб'єкта, вони динамічні, їх ієрархія постійно перебудовується в залежності від дійсного стану життєвих відносин суб'єкта” [7, с. 24]. Особистісні ж цінності, навпаки, репрезентують внутрішній світ особистості, виступаючи виразником стабільного, абсолютного, незмінного. Формуючись, як і потреби в індивідуальному досвіді суб'єкта, особистісні цінності відображають, однак, не стільки динамічні аспекти самого індивідуального досвіду, скільки інваріантні аспекти соціального й загальнолюдського досвіду, який засвоюється індивідом.

Потрібно чітко оцінювати свої власні думки й вчинки й прагнути керуватися у творчих актах істинними цінностями, що не ображають цінності інших людей. Якщо ти керуєшся такими принципами, то тобі забезпечені повноцінна соціалізація й соціальний успіх. Разом з тим це ще не характеризує ціннісну своєрідність кожної людини, або навіть і суспільства. Справа у тому, для чого кожна з них або все суспільство хоче цього. Засоби, якими користуються люди, можуть бути однаковими, а цінності, котрі вони стверджують завдяки цим засобам, можуть бути різними. У різних індивідів одного й того ж суспільства, спрямованих до різних цінностей, можуть бути одні й ті ж засоби, і навпаки. Чим більш розвиненими по своїм суб'єктивним змістам стають люди, тим більше кожний індивід може жити по своїм цінностям. У рамках загальної цінності, властивої культурі, де живе індивід, він може сповідувати свої цінності й жити за ними. Але іноді відбувається й так, що індивід вибирає цінність всупереч загальній цінності, на противагу їй, і починає стверджувати її у відносинах з іншими. У цьому виявляється відносно розвинена суб'єктна автономність індивідів у сучасному світі.

Таким чином, метафізична сутність цінностей обумовлює їх функціональне призначення. Без цінностей неможливі акти ціле покладання, які складають основу людського існування. Визначення цілей обумовлюється конкретним статусом індивіда в суспільстві, що утворює фон певної шкали цінностей.

Ряд ціннісно-цільових установок людина засвоює в процесі соціалізації. Соціальну ціль необхідно відрізняти від утопії, заснованої на хибних онтометафізичних позиціях. Хибна мета перетворюється в утопію, досягнення якої приводить або до краху, або до перетвореної (спотвореної) форми. Головна ж мета життєвих прагнень, яка складає смисл і неповторність індивідуального буття, завжди здійснюється особистістю завдяки свободі вибору, іноді навіть і всупереч соціуму.

Важливе значення має факт трансцендентування, пов'язаного з поняттями “свідомість” і “моральне зусилля”. Адже духовна практика – це фундаментальний антропологічний феномен, який полягає, окрім всього, в прагненні до інобуття. Завдяки системі цінностей людина здатна не лише планувати свою майбутню діяльність і активно змінювати світ, але також реально оцінювати себе і оточуючих. Що в кінцевому рахунку, як засвідчує історія метафізики, приводить до системи нових метафізичних цінностей.

Важливою є та обставина, що будь-який індивід одночасно включений в значну кількість соціальних спільностей різного масштабу. Ціннісні системи всіх цих груп не співпадають. Вони можуть і не суперечити одне одному в головних, найбільш суттєвих орієнтаціях. В залежності від цього будуть важливими в першу чергу або загальнолюдські, “вічні” метафізичні цінності (істина, краса, справедливість), або конкретно-історичні цінності (рівність, демократія, державність), або цінності референтних груп (успіх, багатство, майстерність тощо).

Ціннісне буття, яке включає в себе механізми цілепокладання, оцінки і самооцінки, є завжди “прагну-че” буття. Творчість завжди здійснюється заради в ім'я певних істинних цінностей проти цінностей хибних. У творчих актах завжди щось стверджується або заперчується. В силу чого потрібно враховувати, що жоден предмет матеріальної і духовної культури, який втілює суспільний ціннісний ідеал, виявляє свою цінність в процесі функціонування його в системі суспільних відносин.

Суспільна діяльність буде лише тоді продуктивною, коли творчий процес буде здійснюватися в ім'я справжніх і гуманних цінностей. Система ефективно функціонуючих в суспільстві цінностей має пряме відношення до процесів соціалізації індивіда, тобто гармонійного вписування його в контекст соціального існування. Процес соціалізації – це засвоєння правових, моральних, релігійних, політичних, цінностей через систему соціальних інститутів. Коло цих питань входить у компетенцію прикладної аксіології, невіддільної від педагогіки, соціології, філософії освіти. Цінності виконують винятково важливі функції в існуванні як окремого індивіда, так і суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель / Сочинения в четырех томах. – М. : Мысль, 1983. – Т.4. – С. 53–293.

2. Бахтин М.М. К философии поступка / М.М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984–1985. – М., 1986. – С. 80–160.
3. Брошник В. Марксистская теория оценки / В.Брошник. – М. : Прогресс, 1982. – 149 с.
4. Краус В. Нигилизм сегодня, або терпачість світової історії / В.Краус. – К. : Основи, 1994. – 124 с.
5. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие / Д.А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15–26.
6. Толстой Л.Н. Путь жизни / Л.Н. Толстой. – М. : Эксмо-пресс, 1993. – 612 с.
7. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности / Н.З. Чавчавадзе. – Тбилиси: Мацнисреба, 1984. – 315 с.
8. Шелер М. Избранные произведения / М.Шелер. – М. : Гнозис, 1994. – 413 с.

References

1. Aristotel. Nikomanova etyka / Aristotel / Sochinenija v 4 tomah. – M. : Mysl, 1983. – T.4. – S. 53–293.
2. Bahtin M.M. K filosofii postupka/ M.M. Bahtin// Filosofija i sociologija nauki i tehniki. Ezhegodnik 1984 1985. – M., 1986. – S. 80–160.
3. Broshnik V. Marksistskaja teorija ocenki / V.Broshyk. – M. : Progress, 1982. – 149 s.
4. Kraus V. Nihilizm sjogodni/ V.Kraus. – K. : Osnovy, 1994. – 124 s.
5. Leontev D. Cennost kak mezhdisciplinarnoe ponjanie / D.Leontev // Voprosy filosofii. – 1996. – № 4. – S. 15–26.
6. Tolstoj L.N. Put zhyzni / L.N. Tolstoj. – M. : Eksmopress, 1993.–612 s.
7. Chavchanadze N. Kultura i cennosti / N.Chavchanadze. Tbilisi, 1984. –315 s.
8. Sheler M. Izbrannyye proizvedeniya / M.Sheler.– M. : Gnosis, 1994. –413 s.

Derzhko I., Ph.D., Associate Professor, Head of Department of Philosophy and Economics National Medical University of Lviv Danylo Galician (Ukraine, Lviv), parubchak_iol@ukr.net

Metaphysical functions of values within socialculture life paradigm

Metaphysical functions of values within socialculture life have been considered. The paper explores values functions within human being, especially values impact over goal setting process. This paper surveys values through culture perspective, understanding culture as an embodiment of values. Value ideals are realized only through human activity, and they may be the embodiment of the process or activity or objective product of work. Culture is the most sold, implemented, embodied value, not the value itself. Analysis of values as a part of socialization has been performed. The value system where value tradition plays special role, is directly related to the processes of socialization of the individual, i.e. harmonic incorporating it into the context of social existence. It should be noted that the process of socialization is directly related to personal values. There has been established that the metaphysical essence of values determines their functionality. Without values, goal setting acts, which form the basis of human existence, are impossible. Setting goals is conditioned by the specific status of the individual in society, which forms the background of a scale of values.

Keywords: values, goal setting, metaphysics, culture, creativity, human being, spiritual culture, socialization.

Держко І., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та економіки, Львівський національний медичний університет ім.Данила Галицького (Україна, Львів), parubchak_iol@ukr.net

Метафізическіє функції цінностей в парадигме етнікультурної життя

Рассмотрены особенности философии, как интенцию познающего субъекта, методы познания, преобразования мышления, которое познает в объекте метафизических исследований. Изучено культуру современной эпохи, которая характерна изменением общемировоззренческих основ, сирпейского сознания. Определено социокультурную базу развития философии как тенденций, стали возникать в современной культуре. Исследована метафизика, которую можно определить как особое, доказательное и систематически развернутое в виде философского текста рассуждение над основными устройством мира и места в нем человека.

Ключевые слова: метафизика, социокультурные предпосылки, духовные тенденции, методы познания, онтология, философия, парадигма.

* * *

УДК 101.1

Джабраилова Ф.
докторант, Институт философии и права НАНА
(Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

О СОЦИАЛЬНО–ФИЛОСОФСКОМ АНАЛИЗЕ ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИЧНОСТИ И РАЗНООБРАЗИЯ В МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Проанализирована проблема идентичности и разнообразия в межкультурных отношениях. Вместе с тем, здесь рассматриваются во взаимосвязи проблемы национальной идентичности, национального самосознания, культурного самовыражения, толерантности, суверенитета, национальной и международной солидарности. В заключение автор приходит к выводу, что именно сохранность национальной идентичности, а также наличие культурного разнообразия, позволят в Азербайджане, как в процессе межнационального общения, так и в международных межкультурных взаимоотношениях создать условия для развития социального единства, культурно правящего обновления, прогресса.

Ключевые слова: идентичность, разнообразие, межкультурные отношения, культурное самовыражение, национальное самосознание, интеграция, солидарность, единство, стремление к национальному, человечество, мульти-культурализм.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Еще со времен становления культурной жизни человечества, сформировались межкультурные отношения, в них своеобразно проявились идентичность, разнообразие, монизм и плюрализм. Еще в первобытной культуре и в межкультурных отношениях существовали элементы архаичных церемоний, направленных на установление идентичности, монизма в культурно-историческом контексте, а также факторы интеллектуального воздействия на разнообразие, плюрализм.

На основе структурного историко-культурного и сравнительного типологического анализа в области культуры видными западными исследователями, такими как, К.Левин–Стросс, Л.Левин–Брюль, Л.Морган, Э.Тейлор, О.Фрейденберг, были достигнуты успехи в области исследования проявления идентичности и разнообразия мышления, в том числе первобытного мышления.

По мнению русского исследователя Т.А. Шаповаловой, в область исследования особенностей установления в первобытной культуре идентичности и разнообразия большой вклад внесли Л.Левин–Брюль, К.Левин–Стросс и О.Фрейденберг [6].

Л.Левин–Брюль полагал, что в первобытном мышлении существовала склонность к тождеству (О.Фрейденберг тоже разделяет эту мысль), а Л.Левин–Стросс же, наоборот, считал, что в нем проявлялось различие. О.Фрейденберг даст “одновременный и противоречивый” диалектический комментарий [5, с. 50] тождества и различия, существовавших в первобытном мышлении.

Согласно тотемистическим теориям тотемизм устанавливает тождество между человеком и растением, человеком и животным, а также между предметами/явлениями. О.Фрейденберг указывает на то, что слитность мышления и природы есть идентичность, характеризующая первобытную культуру. “Этот тезис подтверждается самим характером деятельности” [5, с. 51].

Несомненно, между естественностью и социальной сутью существуют различия. Результаты деятельности человека не идентичны с творениями природы.

Любые культурные и межкультурные отношения на каждом этапе своего исторического развития сталкиваются с тождеством и различием.

Тождество или идентичность означает “неизменность всех условий жизни”, “самосознание”. У каждого народа есть национальные, религиозные, национально-государственные, геополитические идентичности. “Идентичность формируется на основе соответствующей национальной парадигмы, на пересечении национально-исторической, социально-психологической, социокультурной, политико-культурной и др. сфер. В её содержание входят установившиеся особенности национальной культуры, этнические характеристики, обычаи, верования, мифы, нравственные императивы и т.д. Она теснейшим образом связана с понятием “национальный характер”. Здесь речь идёт о представлении людей о себе, о своём месте в мире. Национальная идентичность интегрирует в себя внутренние и внешние составляющие. Внутреннее ощущение идентичности подразумевает сущностную тождественность, родственность, общую основу, единое начало” [4, с. 4].

В национальной идентичности внешние составляющие формируются на основе единства двух факторов: “во-первых, тем, как на него смотрит окружающий мир, во-вторых, как сам народ оценивает своё место и роль в мировом сообществе” [4, с. 4].

Здесь речь идет больше о геополитической государственной идентичности. В межкультурных отношениях проявления идентичности имеют своеобразные черты. “Национальная и геополитическая идентичность включает множество компонентов, таких как мировоззрение, национальное самосознание и менталитет, национальный характер, историческая память, этнонациональные образы, национальные традиции, мифы, символы и стереотипы поведения и др.” [4, с. 4].

В современную эпоху взаимодействие идентичности и различия материальных и нравственных ценностей – культур является одной из самых актуальных проблем. Сегодня в межкультурных отношениях мультикультурализм, культурное разнообразие, идентичность, толерантность, диалогическая философия стали неотъемлемой составляющей жизни человечества. “Культурное разнообразие” означает многообразие форм, с помощью которых культуры групп и обществ находят своё выражение... “Культурное разнообразие проявляется не только через применение различных средств, с помощью которых культурное наследие человечества выражается, расширяется и передается благодаря многообразию форм культурного самовыражения, но и через различные виды художественного творчества, а также производства, распространения, распределения и потребления продуктов культурного самовыражения, независимо от используемых средств и технологий” [2].

Межкультурные отношения в сфере международных отношений, будучи основой современной тенденцией, определяют направление дальнейшего развития мира.

Межкультурные отношения, предусматривающие существование идентичности и разнообразия культур, их взаимодействие и взаимосвязь, диалогическую философию между народами и культурами, реализацию культурного самовыражения, основанного на взаимном уважении, являются также и средством культурной интеграции.

Разнообразие, тождество в межкультурных отношениях это проблема, связанная с такими вопросами, как национальная идентичность, самосознание, уважение прав и свобод человека, толерантность, суверенитет, национальная и международная солидарность, создание равных возможностей, прозрачность, гласность и сбалансированность. В эпоху глобализации культурное разнообразие, национальная идентичность, самосознание, интеграция и национальная принадлежность являются “элементом жизни, обеспечивающим целостность народа и нации” [2, с. 32].

Культурное разнообразие, мультикультурализм, идентичность на деле как интегрирующий фактор становится образом жизни всех народов мира. Большинство стран считаются мультикультурными странами. В этой плане некоторые страны являются монокультурными странами. К таковым относится и Армения, которая, будучи террористической страной, не имеющей культурного разнообразия, относится ненавидя к большинству стран и нациям, в целом к тюркам, азербайджанцам, курдам и на своей территории не приемлет других культур и религий.

Культурное разнообразие и идентичность являются средством самовыражения и самоутверждения народов, творческим феноменом, единством национального и общечеловеческого. В условиях существования во времени и пространстве идентичных культур с различными формами культурного разнообразия и идентичности воплощает единство разнообразия и своеобразия, общности и уникальности народов и наций.

Факторами, обуславливающими актуальность проблемы разнообразия и идентичности в межкультурных отношениях, как объекта философского исследования, являются нижеследующие:

Во-первых, в межкультурных отношениях сущность разнообразия и идентичности, их специфические особенности, всесторонний и глубокий анализ их теоретико-методологических основ, определение роли этой проблемы в современную эпоху имеют важное научно-теоретическое значение.

Во-вторых, социально-философский анализ проблемы культурного разнообразия и идентичности имеет также и практическое значение, так как в Азербайджане в ходе строительства правового государства и гражданского общества исследование культурного разнообразия и идентичности играет решающую роль в регулировании отношений с национальными меньшинствами внутри страны, с одной стороны, и с мировым сообществом, с другой стороны.

В-третьих, актуальность проблемы культурного разнообразия и идентичности связано также с тем, что она выявляет основные направления и тенденции мировых и национальных культур. Культурное разнообразие и идентичность связаны с гуманизмом, толерантностью, диалогом, интеграцией, солидарностью, которые содержатся в культуре и межкультурных отношениях, и потому обеспечивают человечеству мирную, спокойную жизнь. В связи с чем, возникает необходимость более глубокого исследования этой проблемы.

В-четвертых, социально-философский анализ и обобщение разнообразия и идентичности в межкультурных отношениях в современный период, по сравнению с предыдущим периодом, считаются прогрессив-

ным шагом. Господствующий до сих пор в некоторых теориях схематизм способствовал отставанию этой области. В этом аспекте необходимость более глубокого исследования этой проблемы свидетельствует об ее актуальности.

В-пятых, необходимость исследования теоретико-философских основ разнообразия и идентичности в межкультурных отношениях связана также и с тем, что она играет роль методологической базы для социально-философских и гуманитарных наук.

Наконец, культурное разнообразие и идентичность тесно связана с общечеловеческими и национальными культурно-нравственными факторами общества и человечества. И с этой точки зрения всестороннее глубокое исследование данной проблемы имеет актуальность.

После приобретения независимости Демократическая Азербайджанская Республика достигла серьезных успехов в области межкультурных отношений. Именно благодаря единству культурного разнообразия и идентичности азербайджанское общество достигло социальной сплоченности, национальной солидарности, культурно-нравственного обновления и обогащения, прогресса и развития. В нашей стране сформировалось межкультурное взаимное уважение, взаимодействие, обмен, мультикультурализм и толерантность стали составляющей государственной политики и образа жизни. В одном из своих выступлений президент Азербайджанской Республики сказал: “Мультикультурализм является государственной политикой и образом жизни Азербайджана... Своим политикой, положением общества мы доказываем, что мультикультурализм существует. Он живет, крепнет и является единственным путем дальнейшего развития человечества” [1, с. 3].

В эпоху усиления процессов глобализации, интеграции разнообразия и идентичности в межкультурных отношениях играет более активную роль. Как объективная особенность культурной интеграции и дифференциации межкультурное взаимодействие происходит на уровне цивилизации, на межгосударственном и национальном уровне, оно объединяет западные и восточные культуры, движется к общечеловеческим идеалам. Механизмы взаимодействия разнообразия и идентичности в межкультурных отношениях повышают деятельность центростремительных и центробежных сил, которые едины и одновременно противоположны друг другу. Все вышесказанное требует продолжения анализа культурного разнообразия и идентичности, которые являются центральной проблемой социальной философии.

Таким образом, происходящие в мире и обществе серьезные волнения и изменения вызывают необходимость привлечения к методологии изучения культурного разнообразия и идентичности социально-философской, культурологической, антропологической и других областей исследования.

Различные аспекты культурного разнообразия и идентичности исследованы учеными СНГ, Запада, Востока, в том числе Азербайджана. Западные исследователи Х.Абельс, Дж.Александр, П.Бергер, Г.Бек, Д.Белл, Г.Блумер, А.Вебер, Д.Крейн, Дж.Ф. Лиотар, С.Б. Лурье, К.Манхейм, Г.Маркузе, А.Тойнби, С.Б. Андерсон, О.Байкер, М.Харх в основном исследовали такие вопросы, как социология культуры, культурная динамика

глобализации, постиндустриальная культура, постмодернизм, кризис европейской культуры, идентификация, массовая культура, культурное разнообразие, нация и национализм, культурная жизнь, информационная культура и др.

Российские исследователи Н.А. Бердяев, К.С. Гаджиев, А.Галкин, Ю.А. Красин, Н.Г. Козин, В.С. Малахов, Т.А. Шаповалова, С.И. Левикова, Ф.И. Минюшев, А.Согомонов, П.А. Сорокина, А.И. Уткин, Ю.Шацкий, А.И. Шендрик исследовали такие вопросы, как кризис традиционных форм, социология культуры, национальная идентичность, государственная идентичность, культура толерантности, философия культурного суверенитета, идентичность и различие в первобытной культуре др.

Азербайджанские исследователи к настоящей проблеме подошли с различных аспектов. Одни исследователи исследовали единство историзма и современности, другие – интеграцию, идентичность, культурное разнообразие и глобализацию, третьи – межнациональные отношения, некоторые же – мультикультурализм, толерантность, формулу межкультурного диалога, а некоторые – вопросы культуры и ислама, взаимоотношения тюркизма, исламизма и современности, религиозно-философское мировоззрение азербайджанских тюрков, взаимосвязь культуры Запада и Востока.

Как указано выше, вышесказанные труды имеют важное значение в изучении в философском аспекте проблемы разнообразия и идентичности в межкультурных отношениях. Наряду с этим следует отметить, что многие аспекты вышесказанной темы требуют всестороннего и системного анализа. Проблема более широкого исследования межкультурных отношений также, как и философский анализ особенностей проявления в этой сфере идентичности и разнообразия, до сих пор не наша своего решения.

В настоящей работе вышеупомянутая проблема привлечается к исследованию в нижесказанных направлениях:

– В азербайджанской философской науке идентичность и разнообразие в межкультурных отношениях анализируются всесторонне, системно, на уровне научно-исследовательской работы;

– Культурное разнообразие и идентичность исследуются во взаимосвязи с мультикультурализмом, идентичностью, толерантностью и культурой диалога;

– Мультикультурализм и идентичность исследуются как единство внутренней, элементарной и внешней связи культур, как интеграционный фактор;

– Указывается формирование межкультурных отношений в ходе исторической эволюции народов и наций и их современное развитие;

– Исследуется интенсификация межкультурных отношений, особенности их проявления как средство взаимного обогащения культур между народами и нациями;

– Древнетюркская культура доисламского Азербайджана в постисламский период исследуются как синтез тюркской и исламской культуры;

– Национальная культура современного Азербайджана представляется как единство Запада и Востока, национализма и идентичности, национализма и общечеловечества.

Идентичность в межкультурных отношениях, исторически формируясь в жизни каждого народа, олицетворяет представления о его национально-культурной принадлежности, национальных интересах, месте его культуры в системе мировых культур.

Существуют философские, культурологические и культурно-антропологические подходы к анализу межкультурных отношений. В условиях современного процесса глобализации и культурной интеграции при изучении мультикультуризма и идентичности используются исторический и логический методы, а также методы сравнительного и системного анализа.

Так как исследуемая тема находится на стыке нескольких наук, то приходится обращаться как к социальной философии, так и к культурологии и религиоведению.

Научно-практическая значимость исследования заключается в том, что концептуальные и теоретико-методологические основы анализа культурных событий исследованы в социально-философском, культурологическом, культурно-антропологическом и религиоведческом аспектах.

Список использованных источников

1. Aliyev Ilham: "Bu gun Azerbaijan artiq duynyada taninmiş multikulturalizm merkezlerinden biridir" // "Ses". - 6 noyabr 2013- cu il. - S. 3.
2. "Medeni ozunufade muxtelifliyinin qorunmasi ve tetbiqi haqqinda" Konvensiyinin tesdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <http://cqnun.az/filos/ framecvv ru/19041>
3. Hoffman İtanley. Theory and International Relations Games N. Rosenau, ed. International Politics and Foreign Policy a The Free Press, 1996, p/32.
4. Гаджиев К. Национальная идентичность: концептуальный аспект // Вопросы философии. - 2011. - № 10. - С. 3-37.
5. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра. М.: Лабиринт, 1997. - 190 с.
6. Шаповалова Т.А. Тождество, различие и повторение в метафорах первобытной культуры // www.Cuberleninka.ru/article/ /n/ tozdestvo-razlichie-i-povtorenie.

References

1. Aliyev Ilham: "Bu gun Azerbaijan artiq duynyada taninmiş multikulturalizm merkezlerinden biridir" // "Ses". - 6 noyabr 2013- cu il. - S. 3.
2. "Medeni ozunufade muxtelifliyinin qorunmasi ve tetbiqi haqqinda" Konvensiyinin tesdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <http://cqnun.az/filos/ framecvv ru/19041>
3. Hoffman İtanley. Theory and International Relations Games N. Rosenau, ed. International Politics and Foreign Policy a The Free Press, 1996, p/32.
4. Gadzhiev K. Natsional'naya identichnost': kontseptual'nyy aspekt // Voprosy filosofii. - 2011. - № 10. - S. 3-37.
5. Freydenberg O.M. Poetika syuzheta i zhanra. - M.: Labirint, 1997. - 190 s.
6. Shapovalova T.A. Tozhdetsvo, razlichie i povtorenie v metaforakh pervobytnoy kul'tury // www.Cuberleninka.ru/article/ /n/ tozdestvo-razlichie-i-povtorenie.

Jabrailova F., Doctoral candidate of Institute of philosophy and law of ANAS (Azerbaijan, Baku), matlabm@yandex.com

About the social and philosophical analysis of a problem of identity and a variety in the cross-cultural relations

In article the identity and variety problem in the cross-cultural relations is analyzed. At the same time, in interrelation problems of national identity, national consciousness, cultural self-expression, tolerance, the sovereignty, national and international solidarity here are considered. In the conclusion the author comes to a conclusion what exactly safety of national identity, and also existence of cultural diversity, will allow in Azerbaijan both in the course of international communication, and in the international cross-cultural relationship to create conditions for development social unities, cultural and moral updating, progress.

Keywords: identity, a variety, the cross-cultural relations, cultural self-expression, national consciousness, integration, solidarity, unity, aspiration to national, mankind, multiculturalism.

Джабраїлова Ф., докторант, Інститут філософії та права НАНА (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Про соціально-філософський аналіз проблеми ідентичності і різноманітності в міжкультурних відносинах

Проаналізовано проблему ідентичності і різноманітності в міжкультурних відносинах. Разом з тим, тут розглядаються у класичній мові проблеми національної ідентичності, національної самосвідомості, культурного самовираження, толерантності, суверенітету, національної та міжнародної солідарності. У висновку автор приходиться до висновку, що саме схороненість національної ідентичності, а також наявність культурної розмаїття, дозволяють в Азербайджані, як в процесі міжнародного співробітництва, так і в міжнародних міжкультурних взаєминах створити умови для розвитку соціальної єдності, культурно-морального оновлення, прогресу.

Ключові слова: ідентичність, різноманітність, міжкультурні відносини, культурне самовираження, національна самосвідомість, інтеграція, солідарність, єдність, прилеплення до національного, людство, мультикультуризм.

* * *

УДК 008.

Дмитренко М. Й.

доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Черкаський інститут банківської справи УБС НБУ (Україна, Черкаси), -dmytrenko@ukr.net

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Необхідність доповнити досліджень корпоративної культури філософським аналізом обумовлена зростанням ролі плюралізованих і, водночас, гомогених культур у структурованій комунікативній просторі на перехресті життєвого світу і світу праці. Усе це можна вважати викликом для філософської антропології. Тому метою публікації є дослідження функціонального аспекту корпоративної культури, її значення для розвитку антропологічної філософії, духовного оновлення кожної людини, суспільства в цілому. Автором відзначено, що корпоративна культура містить у собі значний функціональний потенціал професійної самореалізації та самовдосконалення людини. Наголошено, що важливим завданням сучасної філософії є розкриття функціональних можливостей корпоративної культури, як чинника професійної самореалізації людини, шляхом аналізу самої корпоративної знання. Зроблено висновок про те, що корпоративна культура має як широкі можливості, так і містить у собі відповідні обмеження простору самореалізації людини.

Ключові слова: корпоративна культура, функціональний аспект корпоративної культури, корпоративні знання, екологічна комунікація, інтелектуальна комунікативність, емоційна комунікативність, вольова комунікативність.

Корпоративна культура, як специфічне культурне формоутворення, протягом досить тривалого часу залишалась за межами філософської рефлексії і розглядалась здебільшого у соціологічній або культурологічній площині. Необхідність доповнення цих теоретичних розробок філософським аналізом не в останню чергу обумовлено зростанням ролі плюралізованих і, водночас, гомогених культур у структурованій комунікативного простору на перехресті життєвого світу і світу праці. Усе це також можна вважати викликом для філософської антропології, яка прискореними темпами розширює своє проблемне поле, досліджуючи людину у цілісності того, що є разом з "культурою в культурі" та висуваючи через це домагання на статус "першої філософії".

Слід зазначити, що змістовний і функціональний аспект формалізованої корпоративної культури традиційно розглядається у річищі управлінської проблематики (засновник Е.Шейн). Культурно-антропологічний підхід щодо проблем становлення і розвитку організаційної культури поданий у роботах таких зарубіжних авторів, як Р.Акофф, А.Гелен, Р.Кілман, А.Кеннеді, З.Кракауер, Р.Куїнн, Дж.Ньюстром, У.Оучі, Т.Пітерс, П.Робінс, Л.Смірнич, Г.Хофстеде та ін.

До недавнього часу проблематика корпоративної культури розглядалась вченими лише у руслі управлінських реалій економічної та частково соціальної сфер життєдіяльності суспільства. Вагомий внесок у розробку цього аспекту корпоративної культури зробили С.Абрамова, А.Асаул, М.Баб'як, Т.Базаров, О.Віханський, І.Грошев, Е.Капітонов, В.Козлов, А.Колот, І.Костенчук, Ю.Красовський, Б.Мільнер, В.Маслов, Н.Могутнова, Ю.Палєха, А.Погодіна, Т.Персикова, А.Пригожин, А.Радугін, Л.Скібіцька, Т.Соломанідіна, В.Співак, Г.Чайка, Е.Черних та ін. Проте залишається малодослідженою проблема функціонального аспекту корпоративної культури.

Тому *метою* публікації є дослідження функціонального аспекту корпоративної культури, її значення для розвитку антропологічної філософії, духовного оновлення як кожної людини, так і суспільства в цілому.

Корпоративна культура містить у собі значний функціональний потенціал професійної самореалізації та самовдосконалення людини. Функціональний потенціал є амбівалентним. З одного боку, він відкриває перспективу для професійного і культурного самоудосконалення людини, а з іншого, - обмежує діапазон такого самоудосконалення, підпорядковуючи стандартам, заданим homo oeconomicus. У фірмах з демократичним управлінням корпоративна культура є школою демократії, бо вона виступає простором для розвитку практик самоуправління, розвитку ініціативи та відповідальності. Людина тут може реалізуватись як homo creator. Авторитарна корпоративна культура, навпаки, гальмує саморозвиток особистості, її людських якостей, необхідних для її повноцінного існування у сучасному світі.

Сучасна корпоративна культура орієнтована на здоровий спосіб життя, вона також починає реагувати на впадіння, що надходять до неї з боку екологічної комунікації. Щоправда, дії у цьому напрямку і відповідні наслідки не можуть бути систематичними, бо корпоративна культура розглядає їх крізь призму інтересів фірми. Організація дозволяє в її рамках у вигляді так званих "корпоративів" нерідко суперечить настановам здорового способу життя. Але через те, що вона набуває рис карнавалізації (М.Бахтін), ці практики можуть вважатись своєрідним зняттям напруження, психотерапевтичною практикою, способом подолання напруження у неформальних комунікаціях.

Також важливим завданням є розкриття функціональних можливостей корпоративної культури, як чинника професійної самореалізації людини, шляхом аналізу самого корпоративного знання. Нагадаємо, що в даний час проблема корпоративного знання досить актуальна в умовах економічної нестабільності і низької мотивації працівників до праці. Тому і теоретики - соціальні психологи, фахівці з управління персоналом, фахівці з внутрішніх комунікацій - і керівники російських компаній все частіше звертаються до поняття "корпоративне знання". Однак, незважаючи на актуальність, ця проблема поки ще є практично не дослідженою з сучасної точки зору, хоча проблемами розвитку групи, групового знання займалися Л.І. Уманський ("Психологія організаційської діяльності школярів"), А.В. Петровський ("Особистість.

Діяльність. Колектив"), А.І. Донцов ("Проблеми групової згуртованості") і багато інших вітчизняних соціальних психологів.

У той же час і наука про управління персоналом намагається звернутися до цієї теми в роботах В.І. Корнієнко ("Команда: формування, управління, ефективність"), Роджерса Ф.Дж. ("ІБМ. Погляд зсередини: людина - фірма - маркетинг"), В.А. Співака ("Організаційна поведінка і управління персоналом").

Під корпоративним знанням ми будемо розуміти те, що соціальний психолог Л.І. Уманський називав "ступінь інтеграції індивідуальної свідомості в групу" [4, с. 68]. Щоб визначити цей ступінь, необхідно розглянути насамперед психологічну структуру колективу як малої групи. За основоположний принцип розуміння психологічної структури групи, слідом за Уманським, ми приймаємо "відображення її життєдіяльності в цілому, а підструктур - відображення різних сфер цієї життєдіяльності" [4, с. 71].

Уманський розрізняє три блоки цієї структури: 1. "Громадський блок з підструктурами соціальної спрямованості, організованості і підготовленості, що відображають відповідно ідеологічну, управлінську та професійно-ділову сфери групової життєдіяльності". 2. "Особистісний блок з підструктурами інтелектуальної, емоційної і вольової комунікативності, що відображають три сторони свідомості що входять до групи особистостей і відповідних сфер життєдіяльності групи". 3. "Блок загальних якостей (інтегративність, референтність, інтрагрупова активність тощо)" [4, с. 72].

У нашому дослідженні найбільш важливими і показовими будуть такі загальні якості, як: інтегративність "міра єдності, неподільності, спільності членів групи один з одним"; референтність "ступінь прийняття членами групи групового стандарту, їх ідентифікація з стандартом групових цінностей". Інтрагрупова активність - "міра активізації групою складових її особистостей". "Усі загальні якості характеризують ступінь, міру загальної оцінки групи як колективу, вони тісно пов'язані один з одним, кожне з них розкривається через підструктури двох перших блоків" [4, с. 72].

Під спрямованістю групи Уманський розуміє "соціальну цінність прийнятих нею цілей, мотивів діяльності, ціннісних орієнтацій і групових норм". Іншими словами, це - корпоративна ідеологія і культура. Сутність організованості полягає в "реальній ефективній здатності групи до самоврядування", це - "управлінська сфера групової свідомості". Реально діюча група завжди активна щодо тієї чи іншої конкретної діяльності, яка вимагає від кожної особистості та групи в цілому відповідних знань, навичок, умінь, досвіду групової підготовленості" [4, с. 75].

Інтелектуальна комунікативність - це "процес міжособистісного сприйняття і встановлення взаєморозуміння, знаходження спільної мови. Комунікативність реалізується в здатності групи створювати оптимальні шляхи взаємодії у визначенні спільних позицій, суджень, ухваленні групових рішень. Ідеальним еквівалентом інтелектуальної комунікативності є здатність членів групи розуміти один одного "з півслова". Емоційна комунікативність - це "міжособистісні зв'язки емоційного характеру,

динамічний процес переважаючого емоційного настрою групи, її емоційні потенціали. Емоційна комунікативність проявляється в реалізації народної мудрості: “Розділена радість – дві радості, розділене горе – півгоря” [4, с. 74].

Вольова комунікативність – це здатність групи протистояти труднощам і перешкодам, її своєрідна стресостійкість, надійність в екстремальних ситуаціях. “Усі загальні якості характеризують ступінь, міру загальної оцінки групи як колективу, вони тісно пов’язані один з одним, кожне з них розкривається через підструктури двох перших блоків” [4, с. 72]. Тобто визначальними показниками є спрямованість, організованість, підготовленість, інтелектуальна комунікативність, емоційна комунікативність і вольова комунікативність, тому розглядати їх можна не за усіма загальними психологічними якостями, а лише за деякими. У нашому випадку це будуть інтегративність, референтність, інтрагрупова активність і лідерство.

Підсумовуючи, можна зробити узагальнення соціально-психологічних критеріїв корпоративного знання за Л.І. Уманським: Інтегративність за спрямованістю – це “ідейна згуртованість групи, єдність цілей і мотивів діяльності”. Референтність за спрямованістю – це поділ усіма членами групи прийнятих норм і установок. Інтрагрупова інтегративність за спрямованістю – це вплив групи на спрямованість особистості, “існування” комісарів групи, “совісті групи”. Лідерство за спрямованістю – це коли моральна та етична поведінка лідера служить прикладом для співробітників. Інтегративність за організованістю – це організаційна згуртованість членів групи, наслідування ними інтересів групи навіть у разі міжособистісних чи груповальних конфліктів. Референтність за організованістю – це “прийняття сталонності групи (впевненість у тому, що кожен знаходиться на своєму місці)” Інтрагрупова активність за організованістю – це здатність групи змусити своїх членів працювати на межі своїх можливостей. Лідерство за організованістю – це ефективність лідера в якості керівника групи. Інтегративність за підготовленістю – це ступінь сумісності всієї групи за підготовленістю. “Діапазон: від простої суми підготовленості кожної особистості окремо до високого ступеня інтеграції, єдності. “Команда зірок” – не є це “команда-зірка”. Референтність за підготовленістю – це терплячість і взаємодопомога членів групи в професійно-ділових відносинах. Інтрагрупова активність за підготовленістю – це здатність групи спонукати її членів удосконалювати свої професійно-ділові навички. Лідерство за підготовленістю – це професійна компетентність лідера. Інтегративність за інтелектуальною комунікативністю – це інтелектуальна єдність членів групи, взаєморозуміння між її членами, вироблення групових рішень. Референтність за інтелектуальною комунікативністю – це “інтелектуальна сталонність групи для особистості”. Інтрагрупова активність за інтелектуальною комунікативністю – це “здатність групи інтелектуально активізувати особистість”.

Лідерство за інтелектуальною комунікативністю – інтелектуальний вплив лідера на групу, його здатність пробудити ініціативу в співробітниках. Інтегративність за емоційною комунікативністю – це “емоційна єдність”

членів групи (єдність реакцій, емоцій з тих чи інших питань). Референтність за емоційною комунікативністю – це “сталонність емоційної атмосфери групи для особистості та її задоволеність цією атмосферою”. Інтрагрупова активність за емоційною комунікативністю – це емоційний вплив на особистість усередині групи. Лідерство за емоційною комунікативністю – це емоційне лідерство, “лідер-генератор емоцій”.

Інтегративність за вольовою комунікативністю – посилення згуртованості групи в кризових ситуаціях. Референтність за вольовою комунікативністю – підвищення сталонності групи, підкреслене дотримання норм, цінностей, традицій групи в екстремальних умовах. Інтрагрупова активність за вольовою комунікативністю – здатність групи максимально активізувати своїх членів у вольовому та інтелектуальному відношенні в екстремальних ситуаціях. Лідерство за вольовою комунікативністю – активізація всіх якостей лідера в кризових умовах [4, с. 73–74].

Л.І. Уманський говорить про декілька рівнів розвитку групи як колективу, де “крайня верхня точка континууму – колектив, крайня нижня – група-конгломерат” Підстава поділу – перераховані вище критерії. “Ступінь інтеграції індивідуальної свідомості у групу” визначає “рівень розвитку малої групи”, а значить і рівень розвитку корпоративного знання [4, с. 78].

Група-конгломерат – “група раніше безпосередньо не знайомих людей, що опинилися на одному просторі і в один час”. Комунікації та інші взаємодії в такій групі поверхові й ситуативні. Як приклад можна навести незнайомих один з одним людей, що їдуть в одному автобусі. Номінальна група – “група особистостей, названих спільним ім’ям”. Така номіналізація групи, присвоєння їй загального імені має не тільки офіційний характер, але і їй приписують певні цілі, види діяльності, умови відношення до інших груп, режим роботи і т.д. Прикладом може слугувати тільки що створена організація, фірма. Кожен співробітник в ній отримує певний статус – керівник, секретар, кур’єр. Таким чином, шикуються напрямки комунікацій та їх опосередкованість статусами суб’єктів комунікацій.

Група – асоціація – це “початкове об’єднання членів групи” [4, с. 78]. На цьому рівні починається єдина життєдіяльність групи. На ньому, можна сказати, відбувається апробація структури групи, її цілей та умов існування. Починають складатися міжособистісні відносини. Група-кооперація – це “об’єднання людей в один і той же час, на одному і тому ж полі праці, по відношенню до одного і того ж об’єкту праці. “Така група відрізняється реально і успішно діючої організаційної структурою, високим рівнем групової підготовленості та співробітництва. Її міжособистісні стосунки та її внутрішньогрупове спілкування носять насамперед суто діловий характер, підпорядкований досягненню високого результату у виконанні завдання в тому чи іншому виді діяльності” [4, с. 78]. Головне в такій групі – досягнення мети, яка формується на рівні вищого керівництва. Тому в такому випадку можна говорити про директивне управління, складання авторитарного стилю лідерства і, отже, переважання вертикальних і спадних комунікацій.

Група-колектив – це “об’єднання людей, яке демонструє високу внутрішню єдність за всіма підструктурами і загальними якостями. Члени групи ідентифікують себе з нею (“Моя група”, “Ми”, на відміну від “Вони”). Основа тут – не досягнення конкретної ділової мети, а “щоб групі було добре”. Відбувається інтеграція свідомості особистості в групову свідомість, тобто спостерігається те, що ми назвали корпоративним знанням. Завдання групи, у свою чергу, полягає в максимальній реалізації потенціалу кожного її члена.

В іноземних і сучасних вітчизняних джерелах зустрічається поняття “команда”, що збігається за значенням з поняттям “колектив” за Уманським. Всі автори сходяться на думці про те, що в команді переважають горизонтальні і висхідні комунікації і демократичний стиль лідерства. Це реалізується в основних принципах роботи команди, які пропонує Френсіс Роджерс, глава всесвітньо відомої компанії ІБМ. Серед яких: максимальне делегування повноважень; пріоритет горизонтальних комунікацій над вертикальними; право висловлювати і відстоювати власну думку; заступництво ентузіастам; надання єдиного статусу всім співробітникам; терплячість до невдач; горизонтальні комунікації [4, с. 78].

Під делегуванням повноважень розуміється “передача частини прав і відповідальності начальників їхнім підлеглим, тобто надання їм максимальної автономії” [2, с. 15]. Воно розподіляється на всі рівні аж до рядового співробітника. Максимальне делегування повноважень базується на твердженні, що справу найкраще знає та людина, яка нею безпосередньо займається. У ІБМ це “забезпечується навмисним переважанням менеджера середньої ланки, яких спеціально завалюють роботою і відволікають на нескінченні наради з тим, щоб змусити їх доручати справи своїм підлеглим і позбавити можливості втручатися в їхню роботу.

Дріб’язкова опіка стає неможливою, натомість зростає координаційна і підтримуюча роль менеджера, який перетворюється з керівника в помічника своїх підлеглих: він працює на людей, які роблять справу, а не вони на нього” [2, с. 15]. Однак російські дослідники, такі як В.А. Співак вважають, що для Росії це не характерно. “У Росії середня ланка не обтяжує себе прийняттям рішень, а чекає вказівок зверху. Це – прояв специфіки вітчизняної системи управління та менталітету” [3, с. 93].

Переважний розвиток горизонтальних комунікацій між співробітниками в порівнянні з вертикальними “дозволяє людям з різних підрозділів вільно консультуватися один з одним та об’єднувати зусилля для вирішення поставлених перед ними завдань, минаючи бюрократичну структуру” [2, с. 16].

Налагодженню горизонтальних комунікацій сприяє система навчання, завдяки якій людина зав’язує відносини з людьми з різних підрозділів компанії. У ІБМ спеціально навчають мистецтву спілкування та проведення нарад, які “скликаються надзвичайно часто і слугують узаконним каналом здійснення горизонтальних зв’язків” [2, с. 16]. Більше того, професія комунікатора є цілком офіційною і визнаною в компанії. Є в ІБМ люди, їх називають “фіксери” (налагоджувателі), чия робота полягає головним чином

у сприянні встановленню зв’язків між працівниками різних підрозділів. Як правило, це люди з великим досвідом роботи в компанії, що знають тут усі входи і виходи та мають безліч особистих контактів.

У великих компаніях реалізація горизонтальних комунікацій неможлива, якщо вона не підкріплена матеріально. “До теперішнього часу основним засобом комунікації слугує телефон, за допомогою якого кожен співробітник ІБМ може зв’язатися з іншим співробітником, що знаходиться в будь-якій країні світу” [2, с. 16].

Без права людини на власну думку не може бути й мови про яку б то не було самостійність та підприємливість. Наприклад, в Японії практикується система прийняття рішень “ринги”. Її зміст полягає у тому, що центр викладає суть проблеми і посилає інформацію тим суб’єктам, які мають вирішувати цю проблему, або ця проблема їх якось стосується. Всі у своїх екземплярах викладають свою реакцію на дану інформацію, і починається кругообіг документів, тобто кожен посилає свій екземпляр іншому учаснику проблеми за заздалегідь складеним графіком. Кругообіг закінчується тоді, коли кожен отримує той примірник документів, який сам почав, тобто, може ознайомитися з думками інших суб’єктів. Після цього він формулює остаточну думку і посилає комплект документів в центр. Якщо остаточні думки всіх збігаються, тобто досягнуто консенсусу, починається реалізація прийнятого рішення. Якщо ні – формується залишкова проблема, і кругообіг поновлюється. Таким чином, не тільки кожна зацікавлена людина висловлює свою думку, але і досягається консенсус.

Ентузіазм працівників має вирішальне значення для вдосконалення організації. “На ентузіастів в ІБМ покладають великі надії ... успіх проєкту залежить не тільки від кількості людей що беруть у ньому участь і розмірів асигнувань, а від наявності ентузіастів ... починаючи з середини 50-х років усі великі нововведення ІБМ виникали поза рамками формальної системи досліджень і розробок” [2, с. 17].

Принцип єдиного статусу передбачає, що статус працівника не залежить від його посади, але залежить від його здібностей і якості роботи. Рівність у відношенні побутових та інших умов є однією з форм реалізації принципу поваги до людини і одночасно створює сприятливе середовище для прояву прагнення до самостійності. Це полегшує комунікації між рівнями організаційної структури.

Принцип терплячості до невдач співробітників – це ще один принцип, який не завжди легко реалізувати керівництву. Він співвідноситься з японським “принципом позитивної оцінки виявлених недоліків”. Цей принцип протилежний російському підходу в оцінюванні результатів діяльності персоналу. У нас за виявлених недоліків керівництво відразу починає сварити підлеглого. Можливо це пов’язано з прагненням мінімізувати трудові витрати на виробництві, з керівництвом “по вертикалі”, зі сприйняттям персоналу як додатку до техніки, із захопленням у працівників старанності, а не ініціативи (“ініціатива карається”), а це, у свою чергу, пов’язано із загальною некомпетентністю керівництва, відсутністю конкуренції, адміністративно-командною системою

управління, економікою. Японці ж просять будь-якого стороннього фахівця висловити зауваження, оскільки свіжий погляд на справу здатний виявити проблеми і тим самим створити потенціал для покращень. Якщо працівник не допустив жодних помилок у роботі, але й не створив нічого нового, позитивного, то оцінка його праці буде дуже низькою. Якщо ж у нього були помилки, але є і внесок у скарбничку інновацій, то оцінка буде істотно вища, оскільки тут розуміють, що заняття новими речами пов'язано з промахами і помилками, а найважливіше, що Ви створюєте нове, працюєте ... “Удосконалення – це перехід від існуючої системи до більш досконалої системи” [3, с. 93].

На перший погляд внутрішні комунікації в команді здаються досить хаотичними і що вони вийшли з-під контролю. Однак насправді це не так. У команді проповідується принцип “керівник всередині кожного працівника”. Функцію цього керівника виконує корпоративна культура. “Головним інструментом управління в IBM служить її культура, основним елементом якої є певний набір переконань, спільних цінностей. У IBM це повага до людини, прагнення до досконалості, надання покупцю найкращого обслуговування. Ці основоположні принципи і служать орієнтиром для людей при прийнятті рішень щодо тієї чи іншої конкретної проблеми” [3, с. 19]. Цінності, які проповідують підприємство народжують відчуття причетності до загальної справи і гордості за свою компанію. Вони – основа корпоративного знання. “Вони наділяють роботу ... сенсом. Важко знайти більш міцні узи, ніж загальний сенс існування” [2, с. 22].

Горизонтальні комунікації можна співвіднести з показниками інтегративності, висхідні комунікації – з інтрагруповою активністю, демократичний стиль лідерства – з показниками лідерства, а корпоративну культуру – з референтністю. Вербальна і неverbальна реалізація корпоративного знання в компанії. Вербально корпоративне знання може реалізуватися насамперед у статутах і кодексах поведінки компанії. “Три базові принципи дають життя безлічі інших, занесених до Кодексу поведінки, який урочисто вручають кожному новачкові” [2, с. 19]. Ось витяги з “Правил ділового спілкування”, прийнятих у IBM: “Наша компанія володіє завидною репутацією. Нас зазвичай вважають компетентними, процвітаючими та вихованими людьми. Три ці якості взаємопов'язані. Наша прихильність твердим моральним принципам внесла великий і найбільш безпосередній внесок як у професійне зростання нашої компанії, так і в її успіх на ринку. Протягом багатьох років ми неспинно звертали увагу на те, що кожен співробітник повинен діяти згідно з найвищими моральними принципами. Ми робимо це сьогодні і будемо робити завтра... Ми покладаємося на вас і сподіваємося на те, що ви будете чинити правильно – це потрібно і вам, і компанії. Не буде перебільшенням сказати, що репутація IBM знаходиться у ваших руках” [2, с. 263].

Значну роль в утвердженні цінностей компанії відіграють такі комунікативні одиниці як міфи та ритуали. Міфи включають письмові та усні перекази про “батьків-засновників і снтузіастів-винахідників” і про “просто самовідданих співробітників, які здійснювали подвиги в ім'я клієнта” [2, с. 20].

Ритуали, такі як збори співробітників з метою підведення результатів роботи компанії, дають можливість ущільнення комунікативних мереж, а корпоративні прийомні, святкування днів народження формують сферу неформального спілкування між співробітниками.

Неverbально корпоративне знання реалізується у вигляді фірмового стилю, тобто набору кольорових, графічних, дизайнерських, типографських констант, які надають смислову єдність інформації про цю фірму. Він включає фірмові бланки, конверти, ручки та іншу канцелярію, оформлення в єдиному стилі всіх офісів компанії, єдина форма одягу. “У IBM це строгий діловий костюм, біла сорочка і краватка неяскравого забарвлення. Тут присутня і повага до клієнта, і закріплення принципу єдиного статусу, і акцент на поглинання роботою – нехай люди виявляють творчий підхід до справи, а не до свого гардеробу” [2, с. 24].

Таким чином, ми спробували дати визначення поняттю корпоративне знання, розглянути його критерії, проаналізувати його з точки зору теорії комунікації. Останнім часом наука все частіше приходиться до висновку про те, що корпоративне знання – це невід'ємна частина успішно діючої компанії; до розуміння організації як єдиного цілого, як “живого організму”, до того, що Д.Мерсер називає “клітинно-органічною структурою” і описує за допомогою понять біологічної науки: “Первинним елементом цієї структури є клітина (людина, але частіше група), зв'язок якої з зовнішнім світом здійснюється за допомогою її відростків, і вона сама вирішує, в яких напрямках їй слід випускати ці відростки. Отримання і віддача інформації стають майже єдиною функцією ділової клітини. Її поведінку визначають не тільки зовнішні подразники, а й внутрішній код – ДНК (принципи і культура фірми). Завдання управління зводиться до забезпечення цих амєбоподібних колоній середовищем, ресурсами і культурними цінностями. Клітини ростуть, видозмінюються, діляться, зливаються і відмирають. Від справжніх, живих клітин їх відрізняє більший потенціал мінливості і менша запрограмованість розвитку, код в цих клітинах визначає не їхній вид, а сумісність з іншими клітинами живого організму-фірми” [1, с. 143]. Таке розуміння фірми визначає функцію корпоративного знання як того, що пов'язує ці клітини один з одним, не дає їм розсипатися; як до сфери корпоративної свідомості, яка охоплює і визначає всі типи комунікацій у фірмі. До перспективи розробки даної теми потрібно віднести, в першу чергу, розширення практичної частини – опитування в більшій кількості фірм, щоб можна було виявити деякі тенденції на рівні міста. По-друге, на підставі отриманих результатів можна розробити рекомендації для керівництва фірм, які б допомогли покращити управління персоналом.

Таким чином, корпоративна культура має як широкі можливості, так і містить у собі відповідні обмеження простору самореалізації людини. Таку амбівалентність функціонального потенціалу корпоративної культури, яка водночас відкриває небажені перспективи для професійного і культурного самоудосконалення людини та обмежує діапазон такого самоудосконалення, підпорядковуючи стандартам, заданим homo oeconomicus. Іншими словами корпоративна культура

повинна стати простором для саморозвитку, самозростання, прояву креативних і творчих здібностей особистості.

Список використаних джерел

1. Мерсер Д. IBM – управление в самой преуспевающей корпорации мира / Д.Мерсер. – М. : Прогресс, 1991. – 312 с.
2. Роджерс Ф.Дж. IBM. Взгляд изнутри: Человек – фирма – маркетинг [Текст] / Ф.Дж. Роджерс. – М. : Прогресс, 1990. – 280 с.
3. Спивак В.А. Организационное поведение и управление персоналом / В.А. Спивак. – СПб. : Изд-во “Питер”, 2000. – 416 с.
4. Уманский Л.И. Психология организаторской деятельности школьников [Текст] / Л.И. Уманский. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.

References

1. Mercer D. IBM – upravlenie v samoi preuspevayushchei korporatsii mira / D.Mercer. – M. : Progress, 1991. – 312 s.
2. Rodzhers F.Dzh. IBM. Vzgliad iznutri: Chelovek – firma marketing [Tekst] / F.Dzh. Rodzhers. – M. : Progress, 1990. – 280 s.
3. Spivak V.A. Organizatsionnoe povedenie i upravlenie personalom / V.A. Spivak. – SPb.: Izd-vo “Piter”, 2000. – 416 s.
4. Umanski L.I. Psikhologiya organizatorskoi deiatelnosti shkolnikov [Tekst] / L.I. Umanski. – M. : Prosveshchenie, 1980. – 160 s.

Dmytrenko M. Y., Ph.D., Associate Professor, Head of Social Sciences and Humanities Department, Cherkasy Banking Institute of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Ukraine, Cherkasy), dmytrenko@ukr.net

Corporate culture and its functional potential

The necessity to add philosophical analysis to the study of corporate culture is explained by the increasing role of pluralized though homogeneous cultures in structuring the communication space at the intersection of the world of life and the world of work. It can be considered to be a challenge to philosophical anthropology. Thus, the aim of the publication is to study the functional aspect of corporate culture and its importance for the development of anthropological philosophy, spiritual renewal of every individual and the society as a whole. The author points out that corporate culture has significant functional potential of professional growth and self-development of a person. It is also emphasized that is outlining functionality of corporate culture as a factor of professional growth through the analysis of corporate knowledge is one of the most important tasks of modern philosophy. The author comes to the conclusion that corporate culture has wide opportunities and appropriate space limitations for personal self-development.

Keywords: corporate culture, functional aspect of corporate culture, corporate knowledge, ecological communication, intellectual communicativeness, emotional communicativeness, volitional communicativeness.

Дмитренко М. И., доктор философских наук, доцент, заведующая кафедрой социально-гуманитарных дисциплин, Черкасский институт банковского дела УБД/НБУ (Украина, Черкассы), dmytrenko@ukr.net

Корпоративная культура и ее функциональный потенциал

Необходимость дополнения исследований корпоративной культуры философским анализом обусловлено возрастанием роли плюралистических и одновременно гомогенных культур в структурировании коммуникационного пространства на перекрестке жизненного мира и мира труда. Все это можно считать вызовом для философской антропологии. Поэтому целью публикации является исследование функционального аспекта корпоративной культуры, ее значения для развития антропологической философии, духовного обновления каждого человека, общества в целом. Автором отмечено, что корпоративная культура включает в себя значительный функциональный потенциал профессиональной самореализации и самосовершенствования человека. Отмечено, что важной задачей современной философии является раскрытие функциональных возможностей корпоративной культуры, как фактора профессиональной самореализации человека, путем анализа самого корпоративного знания. Сделан вывод о том, что корпоративная культура имеет более широкие возможности, так и включает в себя соответствующие ограничения пространства самореализации человека.

Ключевые слова: корпоративная культура, функциональный аспект корпоративной культуры, корпоративные знания, экологическая коммуникация, интеллектуальная коммуникация, эмоциональная коммуникация, волевая коммуникация.

* * *

УДК 141

Заплата О. А.
кандидат педагогических наук, доцент,
Кузбасский государственный технический
университет им. Т.Ф. Горбачева
(Россия), info@aspirantura.kiev.ua;
Борисов Б. А.
Кузбасский государственный технический
университет им. Т.Ф. Горбачева
(Россия), info@aspirantura.kiev.ua

ИНФОРМАЦИОННО–КОНСУЛЬТАТИВНАЯ IT–КОММУНИКАЦИЯ КАК СОЦИАЛЬНАЯ УСЛУГА В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

Рассматривается влияние вузов в различных условиях на формирование здоровья с помощью услуг по охране здоровья и услуг в области организации досуга, физической культуры и спорта. Делается вывод, что для формирования здорового стиля жизнедеятельности социума, а также сохранения “здоровья” окружающего пространства, очень важным является понимание механизма интеграции эколого-валеологических подходов для будущего специалиста. В связи с этим рассмотрены основные вопросы информационно-консультативной IT-коммуникации как социальной услуги в области физической культуры и спорта.

Ключевые слова: IT-коммуникация, ВУЗ, здоровый стиль социума, организация досуга, охрана здоровья, социальная услуга, физическая культура и спорт, эколого-валеологические подходы.

(статья друкується мовою оригіналу)

В последнее время консолидируются усилия кафедр физического воспитания вузов, оздоровительных и спортивных клубов, учреждений, осуществляющих упреждающую профилактику и наблюдения за состоянием здоровья будущих специалистов. Механизм формирования субобщества здоровья в контексте интеграции эколого-валеологических подходов в условиях модернизации высшего профессионального образования зависит от того, на базе каких социально-оздоровительных услуг он конструируется.

Понимание механизма интеграции эколого-валеологических подходов важно для будущего специалиста, поскольку формирование уровня его эколого-валеологического образования будет правильно реализовано, если оно будет взаимодействовать с целями и задачами того общества, в котором он развивается, и коррелировать с задачами формирования здорового стиля жизнедеятельности социума, а также сохранения “здоровья” окружающего пространства.

Статья направлена на исследование вопросов информационно-консультативной IT-коммуникации как социальной услуги в области физической культуры и спорта.

Рассмотрим эколого-валеологический подход и его влияние на механизм оказания услуги в области физической культуры и спорта (Рис. 1).

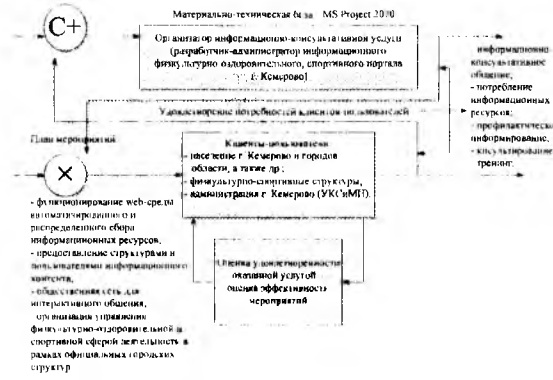


Рис. 1. Проекція функціонування інформаційно-консультативної комунікативної послуги в контексті еколого-валсологічного підходу на механізми надання послуг фізичній культурі та спорту (по схемі К. С. Козлової), де × – мероприятия, С+ – комплекс потребностей, забезпечуючий зв'язь со средой

В Федеральном законе “О физической культуре и спорте в Российской Федерации” сказано, что среди перечня услуг, относящихся к физкультурно-оздоровительной и спортивной деятельности, относятся следующие (рис. 2).

Услуги, относящиеся к физкультурно-оздоровительной и спортивной деятельности	
1	Проведение занятий по физической культуре и спорту.
2	Проведение спортивно-зрелищных мероприятий.
3	Организацию и проведение учебно-тренировочного процесса.
4	Предоставление физкультурно-оздоровительных и спортивных сооружений населению.
5	Информационно-консультативные и образовательные услуги.
6	Прочие спортивные услуги.

Рис. 2. Услуги по физкультурно-оздоровительной и спортивной деятельности (согласно Федеральному закону “О физической культуре и спорте в Российской Федерации”)

Так как в своей работе мы ссылаемся на важность своевременного получения информации, мы ставим своей задачей обеспечить в конечном итоге реализацию следующих функций посредством развертывания потенциальных возможностей физкультурно-оздоровительного, спортивного портала: функции *профилактического информирования*, которая состоит в том, чтобы посредством информации восполнить недостаток знаний о здоровье, здоровом образе жизни, добиться осознания проблемы и сформировать мотивацию к приобретению новых способов здоровьесберегающего поведения; функции *консультирование* как метода укрепления здоровья, которое обращено к конкретному клиенту или пользователю и предполагает использование такого психологического приема, как воздействие на личность адаптированного информационного контента с целью облегчения восприятия информации и формирования потребностно-мотивационной сферы;

Итак, с целью обеспечения адекватности информационно-консультативной коммуникации в контексте интеграции эколого-валсологических подходов и реализации тем самым эколого-валсологической подготовки в том числе и будущих специалистов, а также с целью внедрения IT-направлений в сфере физкультурно-оздоровительной и спортивной деятельности и в рамках комплексной программы развития КузГТУ им. Т.Ф.Горбачева стало обеспечение равного доступа сообществ здоровья и информации к физкультурно-оздоровительной и спортивной инфраструктуре г. Кемерово и городов Кемеровской области, а также совершенствование управленческой, кадровой, научно-методической, медико-биологической физкультурно-оздоровительной и спортивной деятельности, пропаганды здорового образа жизни, физической культуры и спорта.

В процессе анализа российского информационного пространства были выявлены следующие особенности физкультурно-оздоровительного и спортивного контента (рис. 3).

Физкультурно-оздоровительный и спортивный контент	
1	Большая часть web-ресурсов представляет какие-либо отдельные физкультурно-оздоровительные и спортивные структуры (клубы, федерации, спортивные школы) ценок которых затруднен, в виду отсутствия систематизирующего к ним доступ ресурса.
2	Основная часть контента формируется администраторами сайтов, что естественно сдерживает информационный поток.
3	Возможность интерактивного взаимодействия с сайтами сведена к классическому минимуму: форум и гостевая книга.
4	Ограничены возможности общения между участниками физкультурно-оздоровительной и спортивной среды в контексте соответствующих существующих (клубы, спортивные сооружения, расписания секций, календари соревнований и пр.).
5	Огромное множество физкультурно-оздоровительных и спортивных объектов и субъектов просто не имеют даже простейшего представления в Интернет-пространстве, вследствие необходимости несения расходов на их создание и поддержку.
6	На некоторых сайтах официальных структур содержится далеко не актуальная информация. Причиной тому является отсутствие возможности распределенного, авторизованного доступа к ней и ее корректировки.
7	Многие сайты по замыслу разработчиков имеют сугубо индивидуальную, не всегда простую и понятную структуру. В итоге получение простейшей информации потребителями может быть затруднено.
8	Не обнаружено возможности согласованного дистанционного создания календарного плана физкультурно-оздоровительных и спортивных мероприятий в масштабах города или области, и то время как современные технологии уже давно решили этот вопрос на уровне корпоративного координирования согласованных действий.
9	Не обнаружено единого реестра физкультурно-оздоровительных и спортивных событий различного масштаба с возможностью наложения фильтров по различным критериям (виды деятельности, возраст участников, территориальный охват и пр.).
10	Подробные результаты большинства проводимых оздоровительных и спортивных мероприятий невысокого уровня, остаются недоступными участникам и болельщикам.
11	Создание истории развития физической культуры, спорта и массового оздоровительного движения ограничено и мало кому доступно.

Рис. 3. Особенности физкультурно-оздоровительного спортивного контента

Использование возможностей информационно-консультативной IT-коммуникации в процессе эколого-валсологического образования будущих специалистов позволило констатировать в ходе исследования положительную динамику показателей численности студентов, отнесенных к различным медицинским группам (рис. 4).



Рис. 4. Динамика численности студентов различных медицинских групп на 2012-2013 учебный год (КузГТУ им. Т.Ф. Горбачева)

Помимо того количество студентов, 100%-но посещающих академические занятия по физической культуре, а также осуществляющих дополнительно физкультурно-оздоровительную и спортивную деятельность, увеличилось (табл. 1).

Студентов, занимающихся дополнительно занятиями физической культурой и спортом, увеличилось на 29,89%. Студентов, 100%-но посещающих академические занятия по физической культуре и спорту, увеличилось на 29,9%.

Таблица 1

Осуществление студентами вуза физкультурно-оздоровительной и спортивной деятельности (n – 576 чел.), (n – абсолютное число / %)

Показатели	Констатирующий этап эксперимента		Формирующий этап эксперимента	
	n	%	n	%
100%-я посещаемость учебных занятий	397	68,9	569	98,8
Осуществление физического самовоспитания во внеучебное время	242	42,01	414	71,9

Представленные в вышепредставленной таблице результаты научно-исследовательской работы являются для нас репрезентативными, так как, в основном, мы имели возможность анализировать данные показатели в рамках академического времени, отведенного учебным планом на дисциплину “Физическая культура” и самостоятельную работу этого направления.

Список использованных источников

- Близневский А.Ю. Стимулирующая система оценки физкультурно-оздоровительной деятельности муниципальных образований как фундамент ее развития в субъекте рф // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2014. – № 7 (113). – С. 27-34.
- Имас Т. Потребностно-мотивационный подход в организации физкультурно-оздоровительной деятельности спортивного комплекса // Теория і методика фізичного виховання і спорту. –

2013. – Т. 2013. – № 1. – С. 58-64.
- Ким Т.К. Характеристика программ и форм физкультурно-оздоровительной деятельности, используемых в условиях семейного быта // Преподаватель XXI век. – 2014. – Т.1. – № 1. – С. 75-85.
- Козлова К.С. Сфера услуг (социально-философский анализ) / К.С. Козлова. – Омск, 2012. – 128 с.
- Кузьмин А.М., Тарасевич И.В. Изучение ценностных ориентаций студентов-спортсменов // Наука и спорт: современные тенденции. – 2014. – Т.1. – № 1 (2). – С. 66-72.
- Лабский В.М. Здоровый образ жизни и физическая культура студентов: социологические аспекты / В.М. Лабский, В.И. Столjarов. – Харьков, 1990. – 103 с.
- Маркс К. Сочинения. Издание 2. Том 3 / К.Маркс, Ф.Энгельс. – М.: Политиздат, 1955. – 625 с.
- Моисеев Н.Н. Информационное общество: возможность и реальность / Н.Н. Моисеев. – Полис, 1993. – № 3. – С. 11.
- Филимонова С.И., Новоточина Л.В. Управление физкультурно-оздоровительной деятельностью в центре образования // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2009. – № 5. – С. 28-33.
- Чапурич М.Н., Симзяева Е.Н., Бурцев В.А. Физкультурно-спортивная деятельность студентов вуза как специфический вид активности // Вестник Российского университета кооперации. – 2014. – № 1 (15). – С. 76-80.
- Шивринская С.Е. Организация массовой физкультурно-оздоровительной деятельности студентов в вузе: новый взгляд, идеи и предложения // В сборнике: Актуальные проблемы педагогики и психологии сборник статей Международной научно-практической конференции. Отв. редактор А.А. Сукиасян. – Уфа, Респ. Башкортостан, Российская Федерация, 2014. – С. 321-325.
- Шивринская С.Е., Берцева Т.С. Интересы студентов вуза в сфере физкультурно-спортивной деятельности // Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – № 8-1. – С. 33-36.

References

- Bliznevskij A.Ju. Stimulirujushhaja sistema ocenki fizkul'turno-ozdorovitel'noj dejatel'nosti municipal'nyh obrazovanij kak fundament ee razvitiya v sub#ekte rf // Uchenye zapiski universiteta im. P.F. Lesgafta. – 2014. – № 7 (113). – S. 27-34.
- Imas T. Potrebnostno-motivacionnyj podhod v organizacii fizkul'turno-ozdorovitel'noj dejatel'nosti sportivnogo kompleksa // Teorija i metodyka fizychnogo vyhovannja i sportu. – 2013. – Т. 2013. – № 1. – S. 58-64.
- Kim T.K. Charakteristika programm i form fizkul'turno-ozdorovitel'noj dejatel'nosti, ispol'zucmyh v uslovijah semejnogo byta // Prepodavatel' XXI vek. – 2014. – Т. 1. – № 1. – S. 75-85.
- Kozlova K.S. Sfera uslug (social'no-filosofskij analiz) / K.S. Kozlova. – Omsk, 2012. – 128 s.
- Kuz'min A.M., Tarasevich I.V. Izuchenie cennostnyh orientacij studentov-sportsmenov // Nauka i sport: sovremennye tendencii. – 2014. – Т. 1. – № 1 (2). – S. 66-72.
- Labskij V.M. Zdorovyy obraz zhizni i fizicheskaja kul'tura studentov: sociologicheskie aspekty / V.M. Labskij, V.I. Stoljarov. – Har'kov, 1990. – 103 s.
- Marks K. Sochinjenja. Izdanie 2. Tom 3 / K.Marks, F.Jengel's. – М.: Politizdat, 1955. – 625 s.
- Moiseev N.N. Informacionnoe obshhestvo: vozmozhnost' i real'nost' / N.N. Moiseev. – Poliss, 1993. – № 3. – S. 11.
- Filimonova S.I., Novotochina L.V. Upravlenie fizkul'turno-ozdorovitel'noj dejatel'nosti v centre obrazovanija // Fizicheskaja kul'tura: vospitanie, obrazovanie, trenirovka. – 2009. – № 5. – S. 28-33.
- Chapurin M.N., Simzjaeva E.N., Burcev V.A. Fizkul'turno-sportivnaja dejatel'nost' studentov vuza kak specificheskij vid aktivnosti // Vestnik Rossijskogo universiteta kooperacii. – 2014. – № 1 (15). – S. 76-80.
- Shivriinskaja S.E. Organizacija massovoj fizkul'turno-ozdorovitel'noj dejatel'nosti studentov v vuze: novyj vzgljad, idei i predlozhenija // V sbornike: Aktual'nye problemy pedagogiki i psihologii sbornik statej Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii. Otv. redaktor A.A. Sukiasjan. – Ufa, Resp. Bashkortostan, Rossijskaja Federacija, 2014. – S. 321-325.
- Shivriinskaja S.E., Berceva T.S. Interesy studentov vuza v sfere fizkul'turno-sportivnoj dejatel'nosti // Mezhdunarodnyj zhurnal jeksperimental'nogo obrazovanija. – 2014. – № 8-1. – S. 33-36.

Zaplătina O. A., cand. of ped. sciences, assistant professor, T.F. Gorbachev Kuzbass State Technical University (Russia), info@aspirantura.kiev.ua;
Borisov B. A., T.F. Gorbachev Kuzbass State Technical University (Russia) info@aspirantura.kiev.ua.

Information—consulting IT—communication as a social service in the area of physical culture and sport

The article deals with the influence of higher educational institutions in the present conditions on the formation of health with assistance of services in health protection and services in organization of leisure, physical culture and sport. Subsociety of health formed by the forces of higher educational institutions in the conditions of modernization of higher professional education was built on the services in health protection and services in the area of organization of leisure, physical culture and sport. In this context, the efforts of the departments of physical education, recreational and sport clubs, and institutions, which perform preventive measures and observation over the state of health of the future specialists, are consolidated. In this connection the basic issues of information consulting IT communication as social service in the area of physical culture and sport were considered.

Keywords: IT communication, higher educational institutions, society healthy style, organization of leisure, health protection, social service, physical culture and sport, ecologo-valeological approaches.

Zaplătina O. O., кандидат педагогічних наук, доцент, Кузбаський державний технічний університет ім. Т. Ф. Горбачова (Росія), info@aspirantura.kiev.ua;

Борисов Б. А., Кузбаський державний технічний університет ім. Т. Ф. Горбачова (Росія), info@aspirantura.kiev.ua

Інформаційно-консультативна ІТ-комунікація як соціальна послуга в області фізичної культури і спорту

Розглядається вплив ВНЗ в сучасних умовах на формування здоров'я за допомогою послуг з охорони здоров'я і послуг в галузі організації дозвілля, фізичної культури і спорту. Робиться висновок, що для формування здорового стилю життєдіяльності соціуму, а також збереження "здоров'я" навколишнього простору, дуже важливим є розуміння механізму інтеграції еколого-валеологічних підходів для майбутнього фахівця. У зв'язку з цим розглянуті основні питання інформаційно-консультативної ІТ комунікації як соціальної послуги в галузі фізичної культури і спорту.

Ключові слова: ІТ комунікації, ВНЗ, здоровий стиль соціуму, організація дозвілля, охорона здоров'я, соціальна послуга, фізична культура і спорт, еколого-валеологічні підходи.

* * *

УДК 001.98:101.1

Казаков М. А.

соискатель кафедры теории и практики управления, факультет социологии и права, Национальный технический университет Украины "Киевский политехнический институт" (Украина, Киев), mstkazakov@gmail.com

К ВОПРОСУ О КРИТИКЕ ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВАНИЙ СОВРЕМЕННЫХ ПСЕВДОНАУЧНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ В ФИЗИКЕ

С критических позиций анализируется феномен эфиродинамики как одной из современных псевдонаук, претендующих на революционность и смену научной парадигмы. В первой части статьи анализируется характер генезиса новых научных теорий и смены научных парадигм на примере становления квантовой физики (заменить которую претендует эфиродинамика). Актуальность исследования обусловлена отсутствием критики данной псевдонауки, в связи с чем данная статья является введением в более подробный критический анализ, с привлечением к нему также специалистов в области естествознания. Используя диалектический и феноменологический методы, автор во втором разделе, противопоставляя эфиродинамику логике и онтологическому научному знанию в целом, критикует гносеологические и онтологические основания эфиродинамики, а также ее математический аппарат, и указывает на несостоятельность критики адептами эфиродинамики современных физических теорий.

Ключевые слова: философия науки, эфиродинамика, критика, гносеология, квантовая физика, теория эфира, генезис научного знания.

(статья друкується мовою оригіналу)

Сдвиг парадигмальных оснований науки – предмет давних споров в философии науки с момента ее существования. Тем не менее, в последнее время существуют довольно четкие тенденции, которые в ближайшем времени позволят составить относительно единую модель

генезиса научного знания. Как минимум одна главная предпосылка такой модели фактически является общепринятой – это поступательное движение в развитии научного знания. Впрочем, принятие или непринятие новых научных фактов является делом индивидуальным – но в том случае, если ученый, научная школа или целое научное сообщество отбрасывает решение принять реальные научные открытия, не согласовывающиеся с существовавшими результатами, наука бывает отброшена назад – такова цена научного консерватизма.

Идея о поступательном движении, эволюционном характере научного знания, в том или ином виде, излагалась в работах К.Поплера, С.Тулмина, Ф.Варелы, У.Матураны, И.Лакатоса, Г.Рота, Э.Ильенкова, Дж.Лакоффа, И.Меркулова, П.Копнина, П.Фейсрабенда, Р.Карнапа, Г.Башляра, М.Фуко, С.Абачиева, О.Князевой, Г.Фоллмера, М.Розова и В.Степина. Идея самого процесса качественного перехода знания на новый виток у философов различна: так, например, Матурана и Варсла опираются в первую очередь на биологический редукционизм и аналогию, отождествляя возникновение новых теорий как реакции на неожиданные “противоречивые” научные факты с приспособлением биологических организмов новым условиям для выживания [13]; Башляр же рассматривает переходы знания через систему “эпистемологических разрывов”, событий, “разделяющих” эпистемы научного знания различных эпох (эта мысль воспроизводится также в работе Фуко “Слова и вещи” [17]); Ильенков и Копнин опираются на диалектическую методологию, на противоречие новых научных знаний старым как критерий научного прогресса [1; 9] и т.д.

Исходя из немалого количества проделанной в этом направлении работы, мы наблюдаем следующий алгоритм: 1. существующее научное знание – 2. новый научный факт/противоречие/опровержение некоторых аспектов существующего научного знания – 3. качественно новый виток научного знания. Революции в науке не возникают по желанию ученого и никак не управляются научным сообществом – решая поставленные проблемы, размер которых может сводиться к одному эксперименту в рамках общепринятой научной парадигмы, они либо могут натолкнуться на “революционные” результаты, которые вступают в противоречие с парадигмой, либо нет. Сходной позиции придерживался и практик науки, один из отцов современной физики, В.Гейзенберг, в своем сочинении “Изменения структуры мышления в развитии науки”: “революции делаются, когда мы стремимся изменить как можно меньше. А именно, убедившись, что мы имеем дело с проблемой, неразрешимой в традиционных рамках, мы должны, по видимому, сосредоточить все силы на решении только этой одной проблемы, не думая пока об изменениях в других областях. Тогда – то – по меньшей мере в науке и возникнет наивысшая вероятность того, что отсюда может развиваться настоящая революция, если только вообще имеется необходимость в новом фундаменте” [7, с.141–142].

Исходя из общего взгляда большинства представителей философии науки, сформировавших ее современный облик, и самих ученых на структуру сдвигов в науке, мы можем также констатировать выработку, путем негативации, одного из критериев демаркации научного

знания и псевдонаучного – который также общепринят: если ученый единолично претендует на масштабные изменения в науке, отрицающие все до этого существовавшие знания в ее области, если он утверждает о революционности, неслыханных эффектах и потребности полностью отбросить все существовавшие до него (и параллельно с ним) научные теории в своей области, мы, чаще всего, имеем дело с псевдонаукой. Этого же мнения придерживаются в своих работах о лженауке Дж.Холтон, В.Найдыш, И.Лакатос, А.Никифоров, Ю.Сердюков, П.Тагард и Л.Лаудан (напр.: [14]).

Как правило, псевдонауками, которым присуще это свойство, являются разного рода эзотерические, мистические (или полумистические) практики, целью исходом которых является представление своей практики переворотом в науке, революционным достижением, вытеснение науки в маргинальные сферы, “заполнение” собой научного дискурса. Желаемый результат является принятие научным сообществом и обществом в целом “революционной” теории, материальное обогащение автора и приобретение им известности (что является одним из императивов деятельности подобных “революционеров”). Наиболее распространенные примеры подобного – дианстика, “научная астрология”, уфология и парапсихология. Чаще всего, критика псевдонауки концентрируется на этих наиболее распространенных примерах подобных “революционных исследований”, вопиюще противоречащих научному мировоззрению. Но, по факту, подобные исследования игнорируют более “частные” случаи таких “исследований”, которые: 1. не противоречат научному материалистическому мировоззрению, в отличие от, например дианстики (то есть, отрицают метафизические факты реальности); 2. претендуют на “научную революцию” и невиданную ранее эффективность; 3. являются псевдонаучными в связи с субъективной интерпретацией научных фактов, научной фальсификацией, несоответствием научной картины мира, неоправданным оперированием научными терминами или попросту некомпетентностью ученого. Иными словами, если в пунктах 2 и 3 они полностью совпадают с приведенными выше примерами, то в пункте 1 они претендуют на научность в связи с определенными своими сущностными аспектами. К таким идеям стоит отнести электрогравитику, мегалитическую геометрию, биодинамику, прикладную кинезиологию, лоусономию, автодинамику, теорию поливуды и эфиродинамику.

Ицелью данной статьи является критический анализ одной из таких теорий, претендующих на “революцию” в естествознании – эфиродинамики В.Ацюковского, ее гносеологической аргументации и основных положений. Актуальностью и научной новизной работы является отсутствие анализа парадигмальных оснований псевдонаучных идей, частично не противоречащих научной картине мира, а также распространенность эфиродинамики среди “альтернативного естествознания” и отсутствие ее критики. Кроме того, эфиродинамика является предметом исследования связи с ее противоречивой сущностью: претендуя на революционность, она одновременно представляет собой образец радикального научного консерватизма, так как в основе ее идей, как будет показано ниже, положен ревизионизм, пересмотр

достижений современного естествознания в свете физики XIX века.

Для введения в данную проблему, следует вкратце рассмотреть предпосылки возникновения современной физики до того ее уровня, на критике которого сосредотачивается в своих работах автор эфиродинамической теории В.Ацюковский. Отметим, что квантовая физика возникла не как революция в научном знании, якобы “уничтожившая” ньютоновскую физику и объяснившая всю объективную реальность по-новому. Возникновение теорий из области квантовой физики предшествовало череде частных случаев, которые, в процессе поступательного развития научного знания, приводили к появлению новых гипотез, имевших дело с каждым частным случаем, и лишь впоследствии сложившихся в единую теорию. Первыми двумя областями, в которых возникла недостаточность существующих в ньютоновской физике понятий для объяснения определенных феноменов стали учение о теплоте и понятие силы действия одного тела на другое в учении об электричестве. В первом случае, учение о теплоте, на первый взгляд, не нуждалось ни в чем, кроме статистического описания движения больших количеств молекул, но вскоре выяснилась также необходимость введения в это статистическое описание гипотезы неупорядоченности, без которой феноменологическая картина описания учения являлась неполной. Первым, кто указал на проблематичность существовавшего учения о теплоте в рамках ньютоновской физики был Гиббс, включивший в свою теорию о теплоте гипотезу неупорядоченности [8]. Во втором случае, потребовался переход к понятию поля сил, начало которому положил Фарадей. Для обоснования силовых полей электродинамики и сохранения аппарата Ньютона, в качестве первоначальной гипотезы была принята теория эфира. Однако ненаблюдаемость эфира, его отсутствия в каких бы то ни было явлениях и эксперименты Майкельсона, Морли и др., подтвердившие его отсутствие, привели к тому, что от гипотезы эфира отказались. Этот отказ привел к единому мнению о том, что следовало бы приписать силовому полю независимую от тел реальность [7; 12; 16; 18].

Кроме того, в физике возникли неожиданные трудности в исследовании спектра абсолютно черного тела. Попытки построить для него спектральную функцию приводили к результатам, которые никоим образом не могли быть правильными. И тогда один из консервативно мыслящих физиков с ужасом пришел к выводу, что для создания правильной формулы распределения энергии в спектре абсолютно черного тела необходимо введение “кванта действия” (ныне обозначасмо как h); эта гипотеза вступала в противоречие с классической физикой. Этим физиком был Макс Планк, позднее попытавшийся “смягчить” свою гипотезу для разрешения противоречий с классической физикой, но попытки эти ни к чему не привели [2; 7; 11; 15; 18]. Иным событием, предвосхитившим новую физическую парадигму, стала интерпретация Максвеллом электромагнитных явлений, дававшая математическое описание процессов, протекавших в них, безмеханистического редукционизма. И в 1905 году А.Эйнштейн в своей специальной теории относительности подтвердил, что в силу допущений относительно пространства и времени, которые вытекают из максвелловской теории, она не-

сводима к процессам, подчиненным механике Ньютона. Кроме того, Эйнштейн сделал также выводы из теории Планка, установив, что положения теории для абсолютного черного тела также проявляются в излучении света или удельной теплосмкости твердых тел [2; 12; 15].

Несмотря на то, что сторонники ньютоновской механики еще несколько десятилетий ожесточенно защищали ее позиции как метатеории, применимой ко всем феноменам объективной реальности, рядом научных фактов и последовавших из них теорий, ее судьба была предрешена. В дальнейшем, квантовая теория распространилась и на химию, и на описание атомов, и на физику твердых тел. Нельзя при этом никоим образом говорить о том, что квантовая теория не оставила камня на камне от ньютоновской физики – изменился лишь статус последней как “всеобщей теории всего”: в мире макрообъектов и при изучении движения на относительно малых скоростях, ньютоновская физика по-прежнему сохраняет свое значение, как в законах и математическом языке, так и в понятиях (таких как тело, масса, частица, скорость и др.), а результаты в ней по-прежнему обладают известной точностью. В физике же микромира, ставшей объектом квантовой физики, от однозначной трактовки ньютоновских терминов (таких, как “тело”, “скорость”, “масса”) и законов вынуждены были отказаться, заменив их понятиями “симметрия”, “фундаментальные взаимодействия”, “дополнительность”, “неопределенность”, “вероятность значения” и пр. (частично сохранив при этом и ньютоновские понятия [7; 15; 16; 24]).

Из сказанного следует два вывода: 1. Нельзя рассматривать современную физику как нечто спонтанное и однозначно: процесс ее становления происходил путем создания определенных гипотез (и, как следствие, теорий) для объяснения частных противоречивых случаев, возникавших во время развития физики. 2. Перестройка физики, ее разделение на физику макромира и микромира, разделение значения для этих миров основополагающих физических терминов и разграничение для них сфер действия законов, помимо прочего, требовали также и перестройки мышления ученого и человека “со стороны”, желавшего понять новые результаты физических исследований. Сами основатели новой физики – Эйнштейн, Бор, Планк, Гейзенберг, Шредингер, Зоммерфельд, Резерфорд и др. – мыслили, исходя из этого критерия мышления, слишком консервативно. Эйнштейн, например, воспринимал собственные теории относительности и квантовые интерпретации феноменов как временное явление, которое в будущем можно будет свести к классической физике [2; 7; 11; 18]; Гейзенберг настороженно относился к использованию в своих теориях некоммутативных величин, посчитав сперва, что их появление – конец теории [2]; не менее настороженно относился к собственному принципу дополнительности Н.Бор [15]. Исходя из этого, мы можем заключить, что становление квантовой физики происходило путем попыток внести наименьшие изменения в структуру классической физики. Новые теории, не согласовывающиеся с ньютоновской физикой становились для ученых вынужденным шагом, на который они были вынуждены за неимением другого варианта объяснения результатов экспериментов и их математических описаний. И эта необходимость в изменениях

парадигмальных оснований физики, и сами эти изменения – вопрос, в первую очередь, философский. Свидетельством тому является увлеченность создателей квантовой физики философией: Платоном, Гегелем, Спинозой, Аристотелем, Зеноном, о чем не раз писали сами физики в своих философских эссе ([2; 12] и др.), и что довольно убедительно продемонстрировано в книге Гейзенберга “Часть и целое” [7]. Что, впрочем, неудивительно, так как только охват реальности как всеобщего в ее тезисе (объекты макромира), антитезисе (объекты микромира) может дать полноценный синтез, единство двух частей в едином нам мире, в том, что, выражаясь меткой тавтологией Л.Витгенштейна, “имеет место” [5].

Учитывая эти выводы, мы можем перейти к анализу современной эфиродинамики. В наиболее общем виде ее следует рассматривать как попытку возврата к классической физике и первоапопытных данных и теорий современного естествознания на язык ньютоновской физики, вернув в онтологическое основание теорию эфира. Подобный подход провозглашается революционным и, как и водится подобным теориям, начинается с агрессивных нападок на “господствующую” науку, в нашем случае – на квантовую физику, и с обоснования существования эфира как феномена.

Это обоснование В.Ацюковский, один из виднейших представителей современной эфиродинамики, начинает с апелляции к неудавшимся экспериментам начала XX в.: “В корректных экспериментах ряда исследователей – Д.Миллера, Э.Морли и самого А.Майкельсона в период 1905–1933 гг. эфирный ветер был обнаружен, значение его скорости и направления были определены с неплохой для того времени точностью” [4, с. 4]. Данное утверждение является не чем иным, как жонглированием научными фактами – сами Майкельсон и Морли признали, что их эксперименты увенчались провалом, и относительно недавние попытки провести эксперимент по выявлению движения Земли относительно эфира на более современном оборудовании, не удалась равным образом (один из примеров продолжения экспериментов – здесь: [25]). Как любой адекватный ученый, Майкельсон, лауреат Нобелевской премии, которому принадлежало немало научных достижений, вынужден был впоследствии признать необходимость отказаться от гипотезы эфира, как это сделали Лоренц, Максвелл и Эйнштейн, до этого безоговорочно принимавшие это наследие старой физики.

Ацюковский остро критикует “абстрактность” современного естествознания, его тенденцию к символизму и обобщениям, утверждая при этом следующее: “С позиций представления об эфире, как об обычном вязком сжимаемом газе, можно непредвзято оценить и все данные, полученные Морли, Миллером и Майкельсоном об эфирном ветре, а также оценить все ошибки, допущенные исследователями, получившими “нулевые результаты”” [3, с. 2; 19, с.1]. Но на основе чего мы должны представлять эфир как обычный вязкий сжимаемый газ? Только в том случае, если мы допускаем эфир как условность, а не в качестве реального феномена, так как свойства газов нам известны и эфирный газ среди них не наблюдается. История попыток экспериментальным путем обнаружить эфир в природе давала на языке измерений и математики настолько разные и

несходные между собой значения, что, даже “оценив их непредвзято”, как и предлагает Ацюковский, так остро выступающий против абстракции в физике, эфир можно мыслить лишь как абстракцию в силу того, что он никак не проявляется, никакими средствами измерения не фиксируется, и уж тем более – не обнаруживает в себе никаких свойств газа. Другой представитель эфиродинамики, М.Сурин, в качестве примера “удачного” эксперимента приводит статью об эксперименте Траутона–Нобля 1903 года [26], написанную в 1998 году [28]. Несмотря на то, что, по словам Сурина, статья является примером описания исследования, в ходе которого был найден эфир, ее авторы, Ж.–Л. Нодин и П.Корнилл, в конце статьи заключают следующее: “Х.Хейден недавно предложил анализ эксперимента Траутона–Нобля, в котором он пришел к выводу, что мы некомпетентны признавать существование или несуществование светового эфира. Я бы возразил, сказав, что и сам эффект Траутона–Нобля в наши дни уже не подлежит адекватному анализу” [28]. Видимо, залогом демонстрации “успешности” эксперимента для Сурина является надежда на незнание его читателями английского языка, на котором изложена статья Нодина и Корнелла.

Эфиродинамика также критикует классификацию элементарных частиц в физике микромира: “Число “элементарных частиц” стало неудержимо расти, и сегодня их насчитывается то ли 200, то ли 2000 (в зависимости от того, как считать), и все они способны переходить друг в друга, а, следовательно, все они сделаны из одного и того же строительного материала” [3, с.122]. Кроме того, Ацюковский снова воспроизводит тезис о единой неделимой “последней” частице, из которой состоят все остальные. Таким путем он намерен избавиться от проблем нахождения новых частиц, не отрицая, при этом, факт их существования, но упрекая подобный поиск в “непрактичности” для современной науки. В эфиродинамике эта проблема решается следующим образом: “Такую частицу, которая во много раз меньше электрона, следует называть “амер” (т.е. не имеющей меры), поскольку именно так ее называл древнегреческий философ Демокрит, а совокупность амеров – это эфир, среда, заполняющая все мировое пространство, являющаяся строительным материалом для всех видов вещества и обеспечивающая своими движениями все виды взаимодействий, в том числе ядерные, электромагнитные и гравитационные, а также и другие, ныне не известные” [3, с.123]. Как широко известно, “всех” видов взаимодействий, именованных фундаментальными, всего четыре: гравитационное, слабое ядерное, сильное ядерное и электромагнитное взаимодействия, описываемые, соответственно, общей теорией относительности, теорией электрослабого взаимодействия, квантовой хромодинамикой и квантовой электродинамикой. Эфиродинамика отбрасывает существующие объяснения фундаментальных взаимодействий и, как можно увидеть, сводит элементарные частицы к некосмоумеру. Упрек в “большом количестве частиц” в современной физике, по мнению автора, является более весомым аргументом, чем результаты исследований современной физики. Следует сказать, что скептицизм относительно элементарных частиц существовал и среди физиков, критикуемых Ацюковичем – так, например, Гейзенберг и Паули, несмотря на собственные

открытия, скептически и консервативно были настроены относительно возможности открытия кварков [7], а современные физики, принимая физическую парадигму в целом, критично настроены относительно возможности найти гравитоны для объединения гравитационного взаимодействия с тремя объединенными фундаментальными взаимодействиями и, как следствие, для создания М–теории (т.н. “всеобщей теории всего”) [18].

Критикуемые эфиродинамикой идеализации в квантовой физике возникли отнюдь не от произвола ее создателей, а для упорядочивания полученных физиками опытных данных. Известно, что после деления атомного ядра и открытия протонов и нейтронов, было предложено бомбардировать ядра новых открытых “элементарных частиц” для деления протонов и нейтронов на еще “меньшие” частицы. Результат был противоположным [7; 12; 15; 16]: высокая кинетическая энергия соударяющихся частиц привела к образованию новой материи, новых элементарных частиц, которые, собственно, не всегда были меньше соударяющихся частиц. В таком случае, речь шла не о “делении” – физика подошла к пределу, за которым использовать этот термин в его стандартной интерпретации стало невозможно. Физики вынуждены были констатировать, что при таком “делении”, во время столкновений в микромире, в материю переходит сама энергия, концентрируемая в определенной точке и направляемая в определенном направлении. Данные эксперимента и их феноменологическое описание согласовываются также с математическим представлением этих данных и соответствующими им выводами. Подобное заключение, вместе с рядом “противоречий” квантовой теории для эфиродинамики является неудовлетворительным, в связи с чем она апеллирует к однородной элементарной частице, амеру, одной из абстракций греческой натурфилософии (возникает лишь вопрос: почему Ацюковский в качестве такой первоосновы выбрал амер, а не апейрон или лейбницевскую монаду?).

Вызывает сомнения также однозначность и “несопримчивость”, с которой автор приписывает пространству вселивность и отсутствие в нем кривизны: “Являясь всеобщими, материя, пространство [...] не могут быть ни косыми, ни кривыми, ни дискретными, ибо тогда надо найти еще более первичные категории, а таковых в природе нет. [...] Значит, пространство только евклидово” [3, с. 124]. Во-первых, используя всеобщность, невозможно заключить о свойствах пространства, то есть отрицать и утверждать о его дискретности или непрерывности, кривизне или плоскости. Во-вторых, не только современная физика, но и философы (например, Р.Аронов [2]) со времен Г.Гегеля не рассматривают пространство как дискретное или непрерывное по отдельности, но в единстве двух этих свойств. Только диалектика схватывает единство моментов прерывности и непрерывности и их взаимные качественные переходы, в то время, как называющий себя диалектическим материалистом Ацюковский этого сделать не может. Кроме того, установление свойств пространства не нуждается в поиске “еще более первичных категорий”, так как их наличие никоим образом не повлияет на определение кривизны или плоскости пространства, коль скоро само пространство рассматривается здесь как первичная категория (иными словами, мы не нуждаемся во

введении такой абстракции, как “метакосмос”, для определения свойств самого пространства. Собственно, существующие представления о пространстве на уровне всеобщих его моделей (таких, как пространство Минковского и другие виды псевдоевклидовых пространств, евклидово пространство, неевклидово пространство–время с гравитационным искривлением, пространство во вселенной Фридмана и др.) в данный момент являются равноценно конкурирующими теориями, ни одна из которых пока еще опытно была не опровергнута или однозначно подтверждена. В связи с этим, невозможно отдавать однозначное предпочтение одной из моделей на субъективном основании. Кроме того, вышеуказанные виды пространств применимы в ряде наук при решении их специфических проблем. “Всеобщность” пространства не может быть свидетельством отсутствия в нем кривизны, так как гравитационное взаимодействие, являющееся источником кривизны в неевклидовом пространстве ОТО, также можно рассматривать как “всеобщее” (ведь оно является одним из четырех фундаментальных взаимодействий, наличие которых автором не отрицается).

Следует также сказать, что построение теории относительности или космологической модели Вселенной на аппарате евклидовой геометрии существенно не псевдонаучно. Но, во-первых, следует сказать, что физическая геометрия не является частью чистой математики (чистой абстракцией), так как представляет собой описание физического пространства, а значит – она является физической теорией движения тел и распространения световых лучей. Кроме того, такое построение сопряжено с ненужными трудностями, которые рассматривал Р. Карнап в своих лекциях по философии физики: “Евклидов подход связан с более простой геометрией, но более сложными физическими законами. Неевклидов подход имеет значительно более сложную геометрию, но гораздо более простые физические законы. [...] Чтобы сохранить евклидову геометрию, физики должны придумать странные законы о сжатии и расширении твердых тел и искривлении световых лучей в гравитационном поле” [11, с.223–224]. Поскольку же Ацюковский предлагает вернуться в рамки классической физики, он фактически утверждает о необходимости создания такого сложного математического аппарата, который, в связи с отсутствием в нем геометрий Римана, Лобачевского и Гаусса (то есть аппарата, оперирующего с нулевой кривизной пространства), вынуждал бы нас к использованию ограниченного количества средств для репрезентации даже макромира (не говоря о явлениях микромира). И дело не только в простоте и изящности теории: математический аппарат модели пространства – времени с искривлениями основывался на подтвержденных научных фактах, результатах наблюдений и экспериментов. При его составлении невозможно избежать “феноменологии”, в которой Ацюковский обвиняет современную физику. В противном случае, математический язык предшествовал бы явлениям, что допустимо в случае антиципаций, то есть математических описаний, основанных на описаниях, описывающих определенные наблюдения. Эфиродинамика же, не ссылаясь на фактические материалы наблюдений, выстраивает математический аппарат, описывающий гипотетически возможное состояние пространства

– времени, не имеющее пока подтверждений (так как все гипотезы, подтверждающие “неевклидовость” физического пространства, основывались на определенных данных).

Исходя из сказанного, следует поближе рассмотреть “математический язык” эфиродинамики, призванный заменить математический аппарат нынешней физики. Так, например, расчеты плотности эфира в свободном пространстве проводятся у Ацюковского следующим образом:

$w_{\text{эф}} = \int_{\text{эф}} \frac{1}{2} \rho v^2 dv$ $w_k = [21, \text{с. } 109]$. На первый взгляд, мы имеем дело с адекватным математическим языком, но возникает вопрос: что этот язык описывает? Здесь допускаться та же ошибка, которая имела место в вопросе описания пространства – математический язык, описывающий эфир, не описывает никакого феномена объективной реальности и фактически представляет собой оторванную от мира абстракцию, так как существование эфира является аспектом веры, личной веры представителей эфиродинамики, в связи с чем и расчеты, внешне непротиворечивые, относятся к феноменам, существующим только для того, кто занимается этими расчетами. Таким образом, в эфиродинамике нарушается принцип математизации теории – математический язык в физике описывает явления физической реальности или прогнозирует их свойства. Расчеты в эфиродинамике были бы верны для возможного мира, где существование эфира фактически доказано и измерено, но в этом случае, Ацюковский занимается не физикой, а семантикой возможных миров. Вывод из приведенной выше формулы следующий: “Отсюда сразу видно, что поскольку показатели степеней 1:0 и 0:1 равны 1, то: $1:0 = 8,85 \cdot 10^{-12} \text{ Ф} \cdot \text{м}^{-1} = \rho \cdot \text{э} = 8,85 \cdot 10^{-12} \text{ кг} \cdot \text{м}^{-3}$ ” [21, с.109]. Автор не уточняет, почему это “сразу видно” и каким образом получены данные величины, каким образом соотносятся показатели степеней с этими величинами, в связи с чем можно сделать вывод, что мы имеем дело с произвольной игрой чисел и переменных. Скорость света в вакууме у Ацюковского рас-

считывается следующим образом: $c = \sqrt{\frac{1}{\epsilon_0 \mu_0}}$ [21]. Как известно, скорость света в вакууме является принятой в 1983 г. числовой постоянной, и не определяется путем деления единицы на переменные (значение которых у Ацюковского, к слову, не указано). При желании, в формулах можно найти множество подобных “неувязок”, как то: деление скалярной величины на вектор, замена вектора в уравнении Максвелла на переменную и пр. [3; 4; 20; 21].

Отрицая понятие “физического вакуума” П. Дирака, в докладе 1997, Ацюковский здесь же делает следующее утверждение: “четыре категории – движение, материя, пространство и время должны во всех построениях и рассуждениях всегда считаться изначальноными и всеобщими физическими инвариантами, не подлежащими никаким изменениям ни при каких обстоятельствах, выступать аргументами и ни в коем случае не функциями при рассмотрении любых физических зависимостей величин друг от друга” [22]. Поскольку здесь он разделяет пространство и материю, можно сделать вывод, о том, что для него материя не едина с пространством, а значит – существует пространство без материи, то, что

древние греки называли Ничто, и в таком случае Ацюковский приближается к введению некой вариации физического вакуума (под которым в науке не всегда понимается пустота). Сама же материя, до этого объявлявшаяся автором “всеобщей” [4; 20; 21], перестает быть таковой. Если под этим подразумевалось, что эфир заполняет места в пространстве, где нет материи, значит, эфир не представляет собой материю, что противоречит другим работам автора, где единую, вечную и неделимую материю он представляет именно как эфир. Кроме того, говоря о вопросе новых технологий, автор не приводит ни одного примера устройства, которое можно создать на основе теории эфира (впрочем, сама постановка вопроса о сравнении “технологий” на основе “физического вакуума” и на основе эфира изначально не имеет смысла).

В общих положениях критики и аргументации собственных идей, автор апеллирует ко враждебности квантовой физики диалектическому материализму, упуская, видимо, что именно Ленину в работе “Материализм и эмпириокритицизм” принадлежит фраза “материя исчезает”, резюмировавшая успехи современной физики и предсказывавшая дальнейший ее курс в сторону микромира. И именно корпускулярно-волновому дуализму и эксперименты по столкновению частиц, вследствие которых высвобождалось большое количество энергии, и появлялись частицы, количеством и массой превышавшие сталкивающиеся частицы, соответствуют идеям диалектического материализма, который не замкнут на догматах естествознания XIX века, а используется как всеобщая теория познания. И Ленин, как и Маркс с Энгельсом, как и Гегель, как и современные философы науки, включая противников диалектики (например, Поппера), понимали, что это “исчезновение” материи – результат поступательного движения науки, ее открытий, которые одно за другим приближали “научные революции”. Впрочем, научные революции не происходят сразу – как было сказано выше, движение к современной физике началось с частных случаев – первое противоречие с ньютоновской механикой обозначило точку отсчета возникновения новой эпистемы, нового витка знания, который, тем не менее, сохранил в себе часть старого знания, отбросив другую часть, упорядочил и примирил в новом синтезе старое знание с новым. Несомненно, будущее науки принесет новые факты, которые, возможно, вступят в противоречие с существующими физическими теориями, и, будучи адекватно подтверждены, перечеркнут ряд положений нынешнего естествознания. Именно такой путь в современной теоретической физике прошла теория суперструн, будучи “маргинальной” идеей, которой занимались единицы и которую чаще всего рассматривали на одном уровне с теорией эфира, и став одной из наиболее передовых физических теорий современности. Изначально же она выглядела не менее “безумно”, чем эфиродинамика Ацюковского [10; 18]. И в этом теория суперструн является довольно ярким примером того, что в науке не существует “заговора ученых”, не дающих право высказать свое мнение “несогласным с официозом”. И дело даже не в том, что современная эфиродинамика пропагандируется не представителями физико-математических наук, а людьми с ученой степенью в, например, науках техни-

ческих. Все намного проще: представленных адептами эфиродинамики доказательств недостаточно для того, чтобы рассматривать ее всерьез как физическую теорию, так как она, на проверку, не выдерживает даже критики ее гносеологических оснований (что мы попытались продемонстрировать в данной статье).

Современная физика полна формальных противоречий: частица и волна, микромир и макромир, дискретность и непрерывность пространства, импульс и траектория электрона, но без этих противоречий охватить целиком феномен физической реальности, в сущности, и невозможно. Именно это, на наш взгляд, разглядел еще Гегель, писавший: “Противоречие есть критерий истины, отсутствие противоречия – критерий заблуждения” [6, с.265]. И в наши дни этот тезис не выглядит как пустая софистика – именно этим принципом руководствовался Бор в создании принципа дополнительности, а Гейзенберг – в принципе неопределенности; на его же фундаменте покоится “противоречивая” теория суперструн. Эти теории обусловлены единством опытных данных и наблюдений науки и философского мышления, способного, переступив через собственный консерватизм (с которым сталкивается часто сам ученый-новатор) прийти к новым результатам. Новая эфиродинамика же замкнута на догматизме и стремлении двигаться назад, провозглашая это движение революционным. Ее адепты утверждают не только о теоретическом потенциале, но и о практической возможности создания техники на основе эфира. Впрочем, кроме заявлений, никаких попыток подтвердить это самими теоретиками не предпринималось (сходным образом, некоторые современные философы утверждают о потенциале синергетики, о плодотворности синергетической методологии, не выходя за рамки утверждений о ее важности и реферативного описания основных идей синергетики).

В лице современного ревизионизма теории эфира мы имеем дело не с альтернативой общей теории относительности, но с претендующей на революционность опасной консервативной реакцией на науку. Опасности эфиродинамики являются ее одобрение в обществе (примеры этого – [26; 27]), широкая распространность материалов адептов эфиродинамики вне рецензируемых изданий ([19; 23] и др.) и отсутствие ее должной критики. Абсурдность этой псевдонауки кажется очевидной для компетентных специалистов, в связи с чем они редко обращаются к разоблачению ее идей. Но это отсутствие в совокупности с массивным распространением идей эфиродинамики приводит к соответствующим результатам в ее восприятии обывательным сознанием, и результатом может стать уже скептицизм по отношению к самой науке, в связи с чем мы и постарались указать на необходимость более подробного освещения данной проблемы, как философами, так и самими физиками. Кроме того, мы постарались, обобщая опыт достижений философии науки, подчеркнуть важность понимания того, как происходят “научные революции”: последние стоит рассматривать как научную эволюцию, поступательное движение, в котором сохраняется истинно научное знание и отбрасывается ложная мысль.

Список использованных источников

1. Абачиев С.К. Эволюционная теория познания: Основные понятия и законы. Гносеологическая теория труда и техники

/С.К. Абачиев. – Изд. 2–е, суц. доп. – М.: КРАСАНД, 2014. – 664 с.

2. Аронов Р. Физическая реальность и познание: Логико-гносеологические патологии познания. Теория относительности и квантовая механика. Наследие А.Эйнштейна, Н.Бора, А.Пуанкаре / Аронов Рафаил Аронович ; отв. ред. О.Е. Баксанский. – М.: КРАСАНД, 2011. – 528 с.

3. Ацоковский В.А. Критический анализ основ теории относительности / В.А. Ацоковский. – М.: Научный мир, 2012. – 140 с.

4. Ацоковский В.А. Общая эфиродинамика. Моделирование структур вещества и полей на основе представлений о газоподобном эфире / В.А. Ацоковский. – Издание второе. – М.: Энергоатомиздат, 2003. – 584 с.

5. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Людвиг Витгенштейн; пер. с англ. Л.Добросельского. – М.: АСТ: Астрель, 2010. – 177 с.

6. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. В двух томах / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Сост., общая ред. и вступит.статья А.В. Гулыги. – М.: Мысль, 1970. – Т.1. – 668 с.

7. Гейзенберг В. Избранные философские работы: Шаги за горизонт. Часть и целое / Вернер Гейзенберг. – Пер. А.В. Ахутина, В.В. Бибихина. – СПб.: Наука, 2005. – 572 с.

8. Гиббс Дж.В. Термодинамика. Статистическая механика / Дж.В. Гиббс. – М.: Наука, 1982. – 584 с.

9. Ильенков Э.В. Философия и культура / Эвальд Васильевич Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.

10. Каку М. Физика невозможного / Митю Каку; пер. с англ. – 5–е изд. – М.: Альпина non–fikshn, 2014. – 456 с.

11. Карпач Р. Философские основания физики: Введение в философию науки / Рудольф Карпач. – Пер. с англ., предисл. и коммент. Г.И. Рузавина. Изд. 4–е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 360 с.

12. Кудрявцев П.С. Курс истории физики / Кудрявцев П.С. – 2–е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1982. – 448 с.

13. Матурана У., Варела Ф. Древо познания / У. Матурана, Ф. Варела. – М.: Прогресс–Традиция, 2001. – 224 с.

14. Наука и квазинаука / Найдыш В.М., Гнатик Е.Н., Данилов В.Н. и др. / под ред. В.М. Найдыша. – М.: Альфа–М, 2008. – 320 с.

15. Пономарев Л.И. Под знаком кванта / Пономарев Л.И. – 2–е изд., испр. и доп. – М.: Наука. Гл. ред. физ.–мат. лит., 1989. – 368 с.

16. Фейнман Р. Характер физических законов / Р.Фейнман. – М.: “Наука”, изд. Второе, исправленное, 1987. – 365 с.

17. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко; пер. с фр. В.П. Визгина, Н.С. Авномоновой. – СПб.: А–cad, 1994. – 407 с.

18. Хокинг С. Три книги о пространстве и времени / Стивен Хокинг; [пер. с англ.]. – СПб.: ЗАО “Торгово–издательский дом “Амфора”, 2014. – 503 с.

19. Эфирный ветер. Сб. статей / под ред. В.А.Ацоковского. – М.: Энергоатомиздат, 1993. – 288 с.

20. Ацоковский В.А. Общая эфиродинамика / В.А. Ацоковский. – М.: Энергоатомиздат, 2003. [Электронный источник] / Ацоковский В.А. – Режим доступа: http://ether-wind.narod.ru/Atskovsky/Ether_Dynamics_2003/025.html

21. Ацоковский В.А. Популярная эфиродинамика или как устроен мир, в котором мы живем / В.А. Ацоковский.– 2005. [Электронный источник] / Ацоковский В.А. – Режим доступа: http://i.eryudit.ru/u/97/ffd504917d11e298f077056f6b2996/~Vladimir_Atsyukovskiy_Populyarnaya_efirodinamika_RuLit_Net_206875.pdf

22. Ацоковский В.А. Эфиродинамика и теоретическая физика.– 1997. [Электронный источник] / Ацоковский В.А. – Режим доступа: <http://www.arhimed007.narod.ru/efir7.htm>

23. Бураго С.Г. Эфиродинамика вселенной. [Электронный источник] / Бураго С.Г. – Режим доступа: <http://buragosg.narod.ru/papers/efirodin.pdf>

24. Вайнберг С. Мечты об окончательной теории: Физика в поисках самых фундаментальных законов природы. [Электронный источник] / С.Вайнберг. – Режим доступа: <http://filosof-turkmen.narod.ru/science/dreams-of-final-theory.PDF>

25. Иоос Г. Повторения опыта Майкельсона / Г.Иоос // Успехи физических наук. – Т. 12. – Вып. 1. – С. 136–147. [Электронный источник]. – Режим доступа: http://ufn.ru/ufn32/ufn32_1/Russian/r321_g.pdf

26. Сурин М. Библиотека эфиродинамики / М.Сурин. [Электронный источник]. – Режим доступа: <http://surin-ether.narod.ru/>

/index/0–3

27. Эфиродинамика. Сайт о науке и философии. [Электронный источник]. – Режим доступа: <http://etherdynamic.ru/>

28. Cornille, P., Naudin, J.–L.A Successful Trouton–Noble Experiment, 1999.[Электронный источник]. – Режим доступа: <http://jnaudin.free.fr/html/troutnbl.htm>

References

1. Abachiev S.K. Evolyutsionnaya teoriya poznaniya: Osnovnyie ponyatiya i zakonyi. Gnoseologicheskaya teoriya truda i tehniki / S.K. Abachiev. – Izd. 2–e, susch. dop. – М.: KRASAND, 2014. – 664 s.

2. Aronov R. Fizicheskaya realnost i poznanie: Logiko–gnoseologicheskie patologii poznaniya. Teoriya otноситel'nosti i kvantovaya mehanika. Nasledie A.Eynshteyna, N.Bora, A.Puankare / Aronov Rafail Aronovich ; otv. red. O.E. Baksanskiy. – М.: KRASAND, 2011. – 528 s.

3. Atsyukovskiy V.A. Kriticheskiy analiz osnov teorii otноситel'nosti / V.A. Atsyukovskiy. – М.: Nauchniy mir, 2012. – 140 s.

4. Atsyukovskiy V.A. Obschaya efirodinamika. Modelirovaniye struktur veshchestva i poley na osnove predstavleniy o gazopodobnom efire / V.A. Atsyukovskiy. – Izdanie vtoroey. – М.: Energoatomizdat, 2003. – 584 s.

5. Vitgenshteyn L. Logiko–filosofskiy traktat / Lyudvig Vitgenshteyn; per. s angl. L.Dobroselskogo. – М.: AST: Astrel, 2010. – 177 s.

6. Gegel G.V.F. Raboty raznykh let. V dvuh tomah / Georg Vilgelm Fridrih Gegel. – Sost., obschaya red. i vstupit. statya A.V. Gulyigi. – М.: Myisl, 1970. – Т. 1. – 668 s.

7. Geyzenberg V. Izbrannyye filosofskie raboty: Shagi za gorizont. Chast i tseloc / Verner Geyzenberg. – Per. A.V. Ahutina, V.V. Bibihina. – SPb.: Nauka, 2005. – 572 s.

8. Gibbs Dzh.V. Termodinamika. Statisticheskaya mehanika / Dzh.V. Gibbs. – М.: Nauka, 1982. – 584 s.

9. Ilenkov E.V. Filosofiya i kultura / Evald Vasilevich Ilenkov. – М.: Politizdat, 1991. – 464 s.

10. Kaku M. Fizika nevozmozhnogo / Mitio Kaku; Per. s angl. – 5–e izd. – М.: Alpina non–fikshn, 2014. – 456 s.

11. Karnap R. Filosofskie osnovaniya fiziki: Vvedenie v filosofiyu nauki / Rudolf Karnap. – Per. s angl., predisl. i komment. G.I. Ruzavina. Izd. 4–e. – М.: Izdatelstvo LKI, 2008. – 360 s.

12. Kudryavtsev P.S. Kurs istorii fiziki / Kudryavtsev P.S. – 2–e izd., ispr. i dop. – М.: Prosvetshenie, 1982. – 448 s.

13. Maturana U., Varela F. Drevoye poznaniya / U.Maturana, F.Varela. – М.: Progress–Traditsiya, 2001. – 224 s.

14. Nauka i kvazinauka / Naydysh V.M., Gnatik E.N., Danilov V.N. i dr. / Pod red. V.M. Naydysha. – М.: Alfa–M, 2008. – 320 s.

15. Ponomarev L.I. Pod znakov kvanta / Ponomarev L.I. – 2–e izd., ispr. i dop. – М.: Nauka. Gl. red. fiz.–mat. lit., 1989. – 368 s.

16. Feynman R. Harakter fizicheskikh zakonov / R.Feynman. – М.: “Nauka”, izd. Vtoroye, ispravlennoy, 1987. – 365 s.

17. Fuco M. Slova i veschi. Arheologiya gumanitarnykh nauk / Mishel Fuco; per. s fr. V.P. Vizgina, N.S. Avtonomovoy. – SPb.: A–cad, 1994. – 407 s.

18. Hoking S. Tri knigi o prostranstve i vremeni / Stiven Hoking; [per. s angl.]. – SPb.: ЗАО “Torgovo–izdatelskiy dom “Amfora”, 2014. – 503 s.

19. Efirniy veter. Sb. statcy / Pod red. V.A.Atsyukovskogo. – М.: Energoatomizdat, 1993. – 288 s.

20. Atsyukovskiy V.A. Obschaya efirodinamika / V.A. Atsyukovskiy. – М.: Energoatomizdat, 2003. [Elektronniy istochnik] / Atsyukovskiy V.A. – Rezhim dostupa: http://ether-wind.narod.ru/Atskovsky/Ether_Dynamics_2003/025.html

21. Atsyukovskiy V.A. Populyarnaya efirodinamika ili kak ustroen mir, v kotorom myi zhivem / V.A. Atsyukovskiy.– 2005. [Elektronniy istochnik] / Atsyukovskiy V.A. – Rezhim dostupa: http://i.eryudit.ru/u/97/ffd504947d11e298f077056f6b2996/~Vladimir_Atsyukovskiy_Populyarnaya_efirodinamika_RuLit_Net_206875.pdf

22. Atsyukovskiy V.A. Efirodinamika i teoreticheskaya fizika.– 1997. [Elektronniy istochnik] / Atsyukovskiy V.A. – Rezhim dostupa: <http://www.arhimed007.narod.ru/efir7.htm>

23. Burago S.G. Efirodinamika vselennoy. [Elektronniy istochnik] / Burago S.G. – Rezhim dostupa: <http://buragosg.narod.ru/papers/efirodin.pdf>

24. Vaynberg S. Mechty ob okonchatel'noy teorii: Fizika v poiskah samykh fundamentalnykh zakonov prirody. [Elektronniy istochnik] / S.Vaynberg. – Rezhim dostupa: <http://filosof-turkmen.narod.ru/science/dreams-of-final-theory.PDF>

25. Ioos G. Povtoreniya opyta Maykelsona / G.Ioos // Usphehi fizicheskikh nauk. – Т. 12. – Vyip. 1. – S. 136–147. [Elektronniy istochnik]. – Rezhim dostupa: http://ufn.ru/ufn32/ufn32_1/Russian/r321_g.pdf

26. Surin M. Biblioteka efirodinamiki / M.Surin. [Elektronniy istochnik]. – Rezhim dostupa: <http://surin-ether.narod.ru/index/0–3>

27. Efirodinamika. Sayt o nauke i filosofii. [Elektronniy istochnik]. – Rezhim dostupa: <http://etherdynamic.ru/>

28. Cornille, P., Naudin, J.–L. A Successful Trouton–Noble Experiment, 1999. [Elektronniy istochnik]. – Rezhim dostupa: <http://jnaudin.free.fr/html/troutnbl.htm>

Kazakov M.A., Ph.D. student of Department of Theory and Practice of Management, Faculty of Sociology and Law, National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute” (Ukraine, Kyiv), mskazakov@gmail.com

On the problem of criticism of gnoseological foundations of modern pseudoscientific branches in physics

The paper deals with the analysis of etherodynamics from the critical point of view. The etherodynamics is seen as one of the modern pseudosciences that pretend to be revolutionary change of scientific paradigm. The first part of article deals with the analysis of features of genesis of new scientific knowledge and features of scientific paradigm shift on the example of formation of quantum physics (on replacement of which etherodynamics pretends). The originality of research is determined by the absence of critics of this pseudoscience, according to what, the paper is an introduction to the broader critical analysis, along with participation of specialists in natural sciences. In the second part of the article, the author, using dialectical and phenomenological methods, contrasts etherodynamics to the logic and ontology of scientific knowledge in general, criticizes its gnoseological and ontological foundations, as well as its mathematical apparatus, pointing out the inadequacy of etherodynamics adepts' criticism of the modern physical theories.

Keywords: philosophy of science, etherodynamics, critics, gnoseology, quantum physics, ether theory, genesis of scientific knowledge.

Казаков М.А., доцент кафедри теорії та практики управління, факультет соціології та права, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут” (Україна, Київ), mskazakov@gmail.com

До питання про прирінок гносеологічних засад сучасних псевдонаукових напрямків у фізиці

У критичних позиціях аналізується феномен ефіродинаміки як однієї з сучасних псевдонаук, які претендують на революційність та зміну наукової парадигми. В першій частині статті аналізується характер генезису нових наукових знань та зміни наукового парадигми на прикладі становлення квантової фізики (на зміну якій претендує ефіродинаміка). Актуальність дослідження обумовлена відсутністю критики даної псевдонауки, виходячи з чого, дана стаття є вступом до більш докладного критичного аналізу. Із залученням до нього також спеціалістів в галузі природничих наук. Використовуючи діалектичний та феноменологічний методи, автор у другому розділі, протиставляючи ефіродинаміку до логіки та онтології наукового знання в цілому, критикує гносеологічні та онтологічні засади ефіродинаміки, а також її математичний апарат, вказуючи також на неадекватність критики adeptами ефіродинаміки сучасних фізичних теорій.

Ключові слова: філософія науки, ефіродинаміка, критика, гносеологія, квантова фізика, теорія ефіру, генезис наукового знання.

* * *

УДК 930.1

Ткаченко Н. А.
аспірантка кафедри філософії естественних факультетов философского факультета, Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса), Taurus2@ukr.net

ЖАНРОВОЕ РАЗНООБРАЗИЕ АЛЬТЕРНАТИВНО–ИСТОРИЧЕСКИХ ПОСТРОЕНИЙ: ФЕНОМЕН “НОВОЙ ХРОНОЛОГИИ”

На примере анализа феномена “Новой хронологии” А.Т. Фоменко автор исследует жанровое деление альтернативно исторических построений последней четверти XX века. Для исследования предлагаемой проблемы автор уточняет существующую классификацию таких построений, поскольку в ней существует ряд проблем, связанных с размытием границ разных альтернативно исторических жанров. С помощью компаративного и сравнительного методов исследования в построениях “Новой хронологии” выделены приемы альтернативной истории, криптоистории и фолк–истории. Сделана попытка выявления общих методологических предпосылок

формирования исследуемого феномена в гуманитарном пространстве последних десятилетий. Автор приходит к выводу, что “Новая хронология” выходит за рамки одного жанра, представляя собой многогранное и уникальное явление в современном историческом сознании.

Ключевые слова: альтернативно исторические построения, альтернативная история, криптоистория, фолк–история, “Новая хронология”.

(стаття друкується мовою оригіналу)

С последней четверти XX века наблюдается всплеск интереса к разнообразным альтернативно–историческим построениям. Реализация желания “поиграть” в другую историю и поразмышлять на тему “что было бы, если?” проследивается в увлечении общества романами в жанре альтернативной истории (“Концы вечности” А.Азимова, “Стоунхендж” Л.Стоувера и Г.Гаррисона, “Машина различий” У.Гибсона и Б.Стерлинга, “Одиссей покидает Итаку” В.Звягинцева, “Остров Крым” В.Аксенова и др.), художественными фильмами (“Красный рассвет”, “V значит вендетта”, “Код да Винчи”, “Хранители”, “Континуум” и т.д.) и компьютерными играми (серия стратегических игр Red Alert, Bioshock, Paradox и т.д.), моделирующими параллельную историческую реальность, и т.д.

Альтернативная история занимается конструированием возможной исторической реальности, которой не было, но которая могла бы быть, если бы в какой–то переломный момент история пошла бы по другому пути развития. Долгое время в академической среде это направление считалось несерьезным и относящимся только к художественной сфере. Но с конца 70–80–х годов XX века в академической среде происходит переосмысление традиционного видения процесса исторического развития, и появляется возможность исследовать альтернативные (вероятностные, несостоявшиеся) пути развития истории (М.Г.Ефтер, А.Гуревич, Б.Могильницкий, Л.Баткин, Ю.Логман, Н.Фергюсон, Р.Коули и другие) в качестве метода исследования.

Будучи феноменом глобальным, альтернативно историческое фантазирование находит крайне благодатную почву для развития в постсоветском пространстве с его привычным недоверием к “официальной” истории и опытом многократного пересначивания представлений о прошлом. Появляется множество альтернативно–исторических построений, претендующих на научность, но не воспринимаемых научным миром. Наиболее популярными среди них являются криптоистория (“тайная”, “скрытая” история) и фолк–история (условное название совокупности публикаций, в которых создается “новая” история “для народа”). Бывают случаи, когда альтернативно–исторические построения выходят из сферы теоретического, приобретая зловещие очертания. Так, многолетнее альтернативно–историческое творчество писателя Федора Березина нашло выход в политической активности автора – весной 2014 г. он стал министром обороны так называемой Донецкой народной республики. Два цикла его романов – “Война 2030” и “Война 2010. Украинский фронт” – описывают войну на территории Донецкой и Луганской областей, репрезентирующей конфликт между Россией и Западным миром.

Разнообразие альтернативно–исторических построений как в сфере художественного, так и около–научного мышления ставит перед исследователем вопрос о теоретическом осмыслении феномена. Это осмысление начинается с описания и классификации альтернативно–

исторической продукции, выделения жанров и поджанров. На сегодняшний день существует определенная традиция восприятия альтернативной истории, криптоистории и фолк-истории в качестве одного феномена (Володихин Д., Афанасьев Ю. и др.).

Наличие исследований по теме не закрывает темы в целом. Нам представляется, что классификация жанров альтернативно-исторического конструирования не только не является устоявшейся, но и демонстрирует значительные лакуны. Существующее деление альтернативной истории на чистую альтернативу (научную) и псевдонаучную (по И.Бестужеву-Лада), или сведение этих жанров под фолк-историю (по Д.Володихину) не учитывает ряд особенностей жанров. Кроме того, зачастую конкретное построение несет на себе признаки разных жанров.

Нам представляется продуктивным рассмотреть проблематику жанрового деления альтернативно-исторического продукта в контексте анализа феномена “Новой хронологии” (далее НХ) А.Т. Фоменко. В существующих исследованиях (Д.Володихина, В.Янина, Г.Кошленко, А.Зализняк и др.) разработки НХ относят к фолк-истории. Мы усматриваем в этих разработках признаки и других жанров. Нам представляется оправданным выявить специфические признаки жанров криптоистории, альтернативной истории, фолк-истории. В наши задачи не входит оценка истинности утверждений авторов, мы фокусируем внимание именно на жанровом своеобразии.

Целью нашей работы является выявление жанровой специфики НХ на фоне иных вариантов альтернативно-исторических построений.

Для реализации цели мы ставим следующие задачи: выявить специфические различия между жанрами криптоистории, фолк-истории и альтернативной истории, основываясь не на сюжетной ориентированности (как это делает большинство исследователей), а на целеполагании авторов, очерченном ими самими; выявить механизмы построения альтернативно-исторической реальности в разных жанрах; проверить свои предположения о сложной жанровой композиции НХ.

Объектом исследования выступает феномен “Новой хронологии”. А предметом являются жанровые особенности альтернативно-исторического построения А.Т. Фоменко.

При рассмотрении различных жанров альтернативно-исторических построений мы воспользуемся сравнительным методом, с помощью которого мы исследуем сходства и различия между такими жанрами как альтернативная история, криптоистория и фолк-история с целью уточнения их классификации. В своем исследовании мы так же обратимся к методологическим разработкам российского историка Д.Володихина, поскольку им был выделен новый альтернативно-исторический жанр (фолк-история) и его классификация, а также прописаны основные черты этого жанра. При работе с текстами из цикла “Новой хронологии” мы воспользуемся герменевтическим методом исследования для сопоставления НХ с контекстом ее формирования и развития, с целью выявления новых историософских смыслов в исследуемом нами объекте.

Разработки авторов НХ неоднократно подвергались критике со стороны представителей как исторической

науки, так и астрономии, археологии, филологии и др. Это, например, “История России в мелкий горошек” Володихина Д., сборники “Мифы “новой хронологии” под ред. Янина В., “История и антиистория. Критика “новой хронологии” академика А.Т. Фоменко. Анализ ответа А.Т. Фоменко”, “Так оно и оказалось...” под ред. Кувшинова А., “Ложь “новых хронологий”. Как воюют с христианством А.Т. Фоменко и его единомышленники”, несколько сборников “АнтиФоменковская мозаика”, “Антиистория, вычисленная математиками. О “новой хронологии” Фоменко и Носовского” под ред. С.Шмидта и множество других.

Мы уже упомянули о причинах распространенности альтернативно-исторических построений в постсоветском пространстве. Но механизм построения альтернативной реальности и рассматриваемых нами альтернативно-исторических конструкций разный.

Обрисован в нескольких словах проблема определения жанра криптоистория, чтобы использовать выводы для выявления особенностей стратегии НХ.

На наш взгляд, в криптоистории в качестве исходного тезиса для построения альтернативной истории можно использовать фразу Антона Дрекселера (основатель Национал-социалистической немецкой рабочей партии) “Историю пишут победители”: все документы фальсифицируются специально нанятыми писцами в пользу “победителей” [6]. Часто в основе сюжета произведений в жанре криптоистория лежат теории заговора, нетрадиционные трактовки исторических событий, мифов, легенд и даже других литературных произведений (например, К.Еськов подошел к произведению Дж. Р. Р. Толкина “Властелин колец” с позиций криптоистории). Цель криптоистории – разоблачить заговор фальсификаторов и показать, как людей обманывают преднамеренно искаженными историческими данными. Но делается это через освещение “другой”, тайной, скрытой стороны исторического факта, события, биографии без изменения дальнейшего хода истории.

Современный исследователь Б.Невский подразделяет криптоисторию на два типа: претендующая на научность и художественная. Подобная классификация нам кажется важной, поскольку такое деление дает другим исследователям (Д.Володихин) возможность включать около-научную криптоисторию в классификацию других жанров. Можно выделить несколько излюбленных тем и приемов криптоисториков. Наиболее распространенной темой являются тайные дела “темных сил” - историю творят древние тайные общества, мировое правительство, пришельцы с других миров и т.д. Особой популярностью пользуются различные общества, культуры, ордены – тамплиеры, розенкрейцеры, масоны, исмаилиты, иезуиты, нацисты, сатанисты, каббалисты и т.д. Они встречаются в таких популярных произведениях, как “Маятник Фуко” У.Эко, “Словарь Ламприсера” Л.Норфолка, “Код да Винчи” Д.Брауна, “Криминальная история масонства” О.Платонова и многих других. Еще одна обыгрываемая тема – существование тайного мирового правительства: существует Совет, в который входят сионисты, главы транснациональных корпораций и т.д., и все в мире происходит по его воле. Можно выделить и другие криптоисторические темы: всемогущество спецслужб (роман Б.Акунина “Квест”), вмешательство пришельцев в земные дела (цикл “Око силы”

А.Валентинова, цикл произведений Э.фон Дэника), холокост придумали сами евреи (“Тайны еврейских расистов” Ю.Мухина), американцы не летали на Луну (“Анти-Аполлон. Лунная сфера США” Ю.Мухина), нацисты искали древние артефакты, чтобы победить в войне (“Зеркало Иблиса” В.Бурцева, х/ф “Индиана Джонс и последний крестовый поход”), по всему миру запрятаны сокровища (“Седьмой свиток” У.Смита, “Янтарная комната” С.Берри), у Иисуса Христа была жена и дочь (“Код да Винчи” Д.Брауна), и т.д. [6].

Криптоистория отличается от альтернативной истории тем, что иначе трактует уже существующие исторические события, в то время как последняя создает новые, не происходившие в реальности. Альтернативная история меняет один параметр и моделирует будущее, а замысел криптоисторических произведений заключается в том, чтобы показать, что история по форме такова, какой мы ее знаем, однако причины и существенные детали произошедших событий совершенно иные. Таким образом, альтернативная история строит альтернативное настоящее на базе общепризнанного прошлого, а криптоистория – альтернативное нашему настоящему прошлое.

Приведем пример: как известно, бывший император Франции Наполеон Бонапарт скончался в 1821 году на острове Святой Елены. Но если бы в какой-то момент все пошло иначе, и Наполеон, к примеру, сбегал бы в Африку и, спустя 20 лет, создал бы там новую империю, то что бы мы имели сейчас? Так не было, но могло бы быть – перед нами альтернативная история (“Другая жизнь Наполеона” М.Первухина). Да, он сбегал с острова, но не в Африку, а в Америку, обзавелся там попомством и прожил последние годы как частное лицо, а на Святой Елене скончался его двойник (х/ф “Мсье N”). Нет, истинный Наполеон умер в заточении, но не своей смертью, а был отравлен (“Кто убил Наполеона?” Б.Вейдера). Две последние гипотезы и являются примером криптоистории [6].

Еще одним альтернативно-историческим жанром является фолк-история. Термин “фолк-история” был введен историком Д.Володихиным для характеристики работ с альтернативно-историческими построениями, которые при выраженном литературно-публицистическом характере претендуют на научный статус. Возникновение явления относят к периоду советской перестройки и тогдашней волне публикаций, целью которых было открытие скрытых исторических фактов. Так, к основоположникам этого жанра причисляют историка Льва Гумилева [3], чья теория пассионарности этногенеза “подготовила почву для бурного произрастания разнообразных творцов псевдоисторического бреда...” [1]. Как правило, представители этого направления являются специалистами в иных, нежели история, областях. Например, автор гипотезы о великой цивилизации тюрков М.Аджиев имеет степень кандидата экономических наук, автор ряда работ по альтернативной истории России Я.Кеслер специалист в области химии, а В.Чудинюв, который так же прописывает альтернативную историю России, по образованию физик.

Фолк-история как альтернативно-исторический жанр имеет ряд своих признаков и приемов. Исходный принцип схож с криптоисторическим – “нас обманывают”, поэтому возникает “необходимость” самостоя-

тельного поиска “правдивой” истории, поскольку историки не могут выйти за рамки исторической науки. Но, в отличие от других альтернативно-исторических построений, фолк-историки, во-первых, настаивают на научности своих опровержений традиционного видения исторического процесса. Во-вторых, исторические факты подбираются (или додумываются, иначе трактуются) под концепцию, а не концепция выстраивается на основании определенного количества фактов. В-третьих, представители направления стремятся поразить читателей масштабами предполагаемого “обмана” и “сокрытия правды”, предлагая концепцию “истинной истории” (“а вот как было на самом деле!”).

Историком Д.Володихиным была предложена условная классификация жанров фолк-истории [2]. Суть первого жанра (классического) состоит во вмешательстве представителей точных наук в гуманитарную сферу, с целью контрфактического моделирования исторической реальности. Сюда он относит деятельность академика математических наук А.Фоменко и его последователей (Л.Бочаров, Н.Ефимов, И.Чачух, И.Чернышев). Целью второго жанра (т.н. националистического) является “поднятие национального самосознания” отдельной нации через героизацию ее древнейшей истории, которая “до сих пор скрывалась” или неправильно понималась. Самый знаменитый представитель “националистического” жанра – пантюркист М.Аджиев, о котором упоминалось ранее, а также автор истории белорусского средневековья М.Ермалович и др. [2, с. 179]. Следующий жанр фолк-истории – так называемая “игровая история”, история тайн и загадок. Яркими представителями этого жанра являются писатель-фантаст В.Щербаков, чьи работы посвящены поискам эликсира вечной жизни и славянской “разгадки” письменности этрусков, а также писатели О.Сулейманов, А.Бушков, В.Кандыба [2, с. 180]. И последний жанр – это “манипуляция” историческими фактами для обоснования какой-либо политической идеи или целой идеологии. В качестве примера можно привести работы Э.Радзинского, А.Янова, В.Кожина и других [2, с. 180].

По классификации Д.Володихина такие жанры как альтернативная история и криптоистория оказываются в рамках фолк-истории. Он утверждает, что “представители фолк-истории, принадлежащие к совершенно различным направлениям, применяют по отношению к сфере своей активности название “альтернативная история”, которое имеет шансы превратиться со временем в самоназвание фолк-истории” [2, с. 180]. Подобное утверждение нам кажется ошибочным, поскольку, как мы и показываем, жанры альтернативная история, криптоистория и фолк-история имеют разные цели, методы и механизмы исследования.

Одним из наиболее репрезентативных примеров фолк-истории является, на наш взгляд, альтернативно-исторические построения всемирной истории академика математических наук А.Т. Фоменко и его соавторов, получившая название “Новая хронология”. Фоменко исходит из тезиса об ошибочности традиционной хронологической концепции истории (которую называет “скалигерская” по имени средневекового историка Ю.Скалигера – одного из ее создателей) и предлагает свое видение исторического процесса. К пересмотру общепринятой хронологии и созданию новой А.Т. Фо-

менко подтолкнули соображения знаменитого народо-вольца Н.Морозова, который, находясь в тюремном заточении за революционную деятельность, пришел к выводу о несоответствии между датировками событий в Библии и доступными ему астрономическими данными [8]. Он также обратил вниманис на повторяющиеся события на протяжении достаточно длительного времени, что натолкнуло его на мысль отождествления исторических личностей, живших в разные эпохи, возможность передатировок и иных трактовок событий. Предполагал Морозов и фальсификацию сочинений античных авторов в Средние века. Авторы “Новой хронологии” берут за основу построения Морозова и конструируют свою альтернативную историю, пользуясь математико-статистическими методами. Также большое влияние на НХ оказали открытия американского астрофизика Р.Ньютона. Он восстановил движение Луны в прошлом по сведениям античных данных касательно солнечных и лунных затмений и обнаружил, что это движение отличается от современных астрономических моделей. Астрофизик предположил влияние неизвестных до сих пор астрономических факторов. А.Т. Фоменко усомнился в этом и предположил, что причиной непонятных результатов является ошибочная датировка древних и средневековых затмений [9].

Структурно “Новая хронология” Фоменко (или Фоменко–Носовского) состоит из двух частей. В первой части представлены математические методы исследования исторического материала (метод распознавания и датирования династий правителей, принцип малых династических искажений; метод правильного хронологического упорядочивания и датировки древних географических карт и множество других). Во второй же авторы предлагают “реконструкцию” мировой истории согласно Новой Хронологической шкале Фоменко. Важно отметить, что авторы НХ вторую часть предлагают в качестве гипотезы, которая “подтверждена тысячами фактов”, противоречащими традиционной истории [4]. Именно против этой части и выступают ученые разных специальностей (историки, астрономы, лингвисты и др.), критикуя логично и доказательно подобранные факты.

В процессе знакомства с текстами (“Античность–это Средневековье”, “Христос родился в Крыму”, “Глобальная хронология”, “Новая хронология и концепция древней Руси, Англии и Рима” и множество других) из цикла НХ мы узнаем о важных положениях концепции всемирной истории Фоменко. Основополагающий тезис состоит в том, что мы не располагаем данными о том, что происходило ранее X в. н.э. (начало новой эры датируется 1053 г.), а большинство существующих исторических свидетельств более раннего времени – это “гениальные подделки” деятелей эпохи Возрождения. Вся история Античности – это история Средневековья, а история распада Древнего Рима – это события XIII в. н.э. и связано оно со взятием Нового Рима (Константинополя), т.е. с распадом Византийской империи. Главным событием XI ст. является появление Иисуса Христа (который родился в Крыму), его жизнь и распятие (в Иерусалиме или Трое, поскольку это один и тот же город). Здесь мы видим пример контрфактического (через отрицание существующих исторических фактов) моделирования исторической реальности, который по клас-

сификации Д.Володихина относится к наиболее распространенному жанру фолк–истории.

Особое внимание в альтернативно–исторических построениях А.Т. Фоменко уделяется истории России. Большинство работ из НХ (“Начало Ордынской Руси”, “Славянское завоевание мира”, “Русь и Орда. Великая империя Средних веков” и т.д.) посвящены истории Великой Русско–Ордынской Империи, которая была столь могущественной, что держала в страхе всю Европу, а основателем этой империи были родственники Иисуса Христа. Однако, в XVI веке европейские наемники подняли восстание, а в самой Руси с их помощью к власти пришла династия Романовых, при правлении которой история Руси была искусственно переписана, чтобы забыть об Империи [4]. В этом случае хорошо видна репрезентация “националистического” жанра фолк–истории из классификации Д.Володихина. А.Т. Фоменко, создавая “новую” историю России, показывает, что она гораздо древнее, чем ее представляет “скалигеровская” хронология.

В своих построениях А.Т. Фоменко нередко прибегает к присмакам криптоистории (по Д.Володихину, “история тайн и загадок”), жанра “манипуляции историческими фактами” (по Д.Володихину), альтернативной истории, лингвистическим играм, к гипотезе о “династических паралилелизмах” и т.д. Все это демонстрирует то, насколько “концепция” Фоменко выходит за рамки фолк–истории, используя механизмы других жанров альтернативно–исторического конструирования.

Рассмотрев существующие классификации (Б.Невского, Д.Володихина), мы обнаружили ряд недостатков: сведение к одному жанру (альтернативной истории либо фолк–истории) приводит к размытию различий и границ между принципиально разными формами альтернативно–исторических построений. На наш взгляд, наиболее удачной классификацией альтернативно–исторических построений является деление на три жанра: альтернативная история, криптоистория и фолк–история, у каждого из которых можно выделить отдельные поджанры.

“Новая хронология” А.Т.Фоменко представляется нам многогранным и проблемным феноменом. Выходя за рамки одного жанра и используя присмы и механизмы криптоистории и альтернативной истории, он касается многих проблемных мест в исторической науке и ее методологии (проблема датировок письменных источников, проблемы их соответствия и т.д.). Причины популярности НХ представляют собой наиболее обсуждаемую проблему, связанную с А.Т. Фоменко. Несмотря на огромное количество критических замечаний от представителей академической науки (историков, филологов, астрономов и т.д.) в адрес “Новой хронологии”, спрос на подобную литературу не падает. В постсоветском пространстве существует определенная доля недоверия к историкам в силу идеологизированности советской исторической науки. Ошеломяющие переориентации векторов исторического понимания в эпоху перестройки сделали естественной мысль о том, что история может быть не такой, как кажется. Именно на этом фоне и растет популярность всяческих альтернативно–исторических построений, в частности, принадлежащих А.Т. Фоменко.

Список использованных источников

1. Бисенбаев А. Другая Центральная Азия. Глава XI. Центральноазиатский феномен фолк–истории. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/bisenb/05.php Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 24.07.14.
2. Володихин Д.М. Феномен фолк–истории // Мифы Новой хронологии... / под ред. Янина В.Л. – М. : Русская Панорама, 2000. – С. 177–190.
3. Кралюк П. Болезнь свражиства. Рефлексия русского самосознания в “альтернативной истории” // День: газ. – 2003. – № 72. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.day.kiev.ua/ru/article/istoriya-i-ya/bolezn-svrzajystva> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 24.07.14.
4. Молот С. Новая Хронология Фоменко–Носовского за 15 минут или за 1 час. – М. : Поколение, 2009. – 160 с.
5. Невский Б.И. А что, если бы? Альтернативная история как наука // Мир фантастики. – 2004. – № 10. – С. 12–16.
6. Невский Б. Истина где-то рядом... Закулки криптоистории. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mirf.ru/Articles/art984.htm> Язык рус. Заглавие с экрана. Дата последнего обращения 26.06.2014.
7. Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Новая хронология и концепция древней истории Руси, Англии и Рима: факты, статистика, гипотезы. – М. : МГУ. Учеб. центр довуз. образ., 1994. – Т.1–2. – 382 с., 290 с.
8. Фоменко А.Т. Критика традиционной хронологии античности и средневековья. Какой сейчас век? (Referat). – М. : изд–во мекханико–математич. ф–ла МГУ, 1993. – 204 с.
9. Фоменко А.Т. Глобальная хронологическая карта // Химия и жизнь. – 1983. – № 9. – С. 85–92.
10. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени заката дня. – М. : АСТ, 2004. – 539 с.
11. Шмидт С.О. От редактора // Антиистория, вычислительная математика: О “новой хронологии” Фоменко и Носовского / Отв. ред. С.О. Шмидт. – М. : РГГУ, 2006. – С. 7–14.

References

1. Bisenbaev A. Drugaya Tsentral'naya Aziya. Glava XI. Tsentral'noaziatskiy fenomen fol'k-khystori. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/bisenb/05.php Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 24.07.14.
2. Volodikhin D.M. Fenomen fol'k-khystori // Mify Novoy khronologii... / Pod red. Yanina V.L. – M.: Russkaya Panorama, 2000. – S. 177–190.
3. Kralyuk P. Bolez'n' evraziystva. Refleksiya russkogo samosoznaniya v "al'ternativnoy istorii" // Den': gaz. – 2003. – № 72. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.day.kiev.ua/ru/article/istoriya-i-ya/bolezn-evraziystva> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 24.07.14.
4. Molot S. Novaya Khronologiya Fomenko–Nosovskogo za 15 minut ili za 1 chas. – M.: Pokolenie, 2009. – 160 s.
5. Nevskiy B.I. A chto, esli by? Al'ternativnaya istoriya kak nauka // Mir fantastiki. – 2004. – № 10. – S. 12–16.
6. Nevskiy B. Istina gde-to ryadom... Zakoulki kriptoiistorii. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.mirf.ru/Articles/art984.htm> Yazyk rus. Zaglavie s ekrana. Data poslednego obrashcheniya 26.06.2014.
7. Nosovskiy G.V., Fomenko A.T. Novaya khronologiya i kontseptsiya drevney istorii Rusi, Anglii i Rima: fakty, statistika, gipotezy. – M.: MGU. Ucheb. tsentr dovuz. obraz., 1994. – T. 1–2. – 382 s., 290 s.
8. Fomenko A.T. Kritika traditsionnoy khronologii antichnosti i srednevekov'ya. Kakoy seychas vek? (Referat). – M.: izd–vo mekhaniko–matematich. f–la MGU, 1993. – 204 s.
9. Fomenko A.T. Global'naya khronologicheskaya karta // Khimiya i zhizn'. – 1983. – № 9. – S. 85–92.
10. Heyzinga Y. Homo Ludens. V teni zavtrashnego dnya. – M.: AST, 2004. – 539 s.
11. Shmidt S.O. Ot redaktora // Antiistoriya, vychislennaya matematikami: O "novoy khronologii" Fomenko i Nosovskogo / Otв. red. S.O. Shmidt. – M.: RGGU, 2006. – S. 7–14.

Tkachenko N. A., the graduate student of the department of Philosophy of natural faculties, the Odessa I.I. Mechnikov National University (Ukraine, Odessa), Taurus2@ukr.net

The variety of genres of the alternative–historical constructions: the phenomenon “New Chronology”

The author analyzes the phenomenon “New Chronology” A.T. Fomenko and explores the division of alternative–historical constructions genres the last quarter of the twentieth century. In order to make a research of the proposed problem the author clarifies the existing classification of alternative historical constructions genres because there are several problems associated with the blurring of their boundaries. By using comparative and hermeneutical methods in building a “New Chronology” the author highlights the modes of alternative history: secret history and folk history. The author identifies common methodological prerequisites for the building of the investigated phenomenon in recent decades in the humanitarian space. He also concludes that “New Chronology” goes beyond a single genre, presenting a multifaceted and unique phenomenon in the modern historical consciousness.

Keywords: alternative historical constructions, alternative history, secret history, folk history, “New Chronology”.

Tkachenko N. O., aspirantka kafedri filozofii prirodnykh fakul'teta filozofskogo fakul'tetu, Odesskij natsionalnyy universitet im. I. I. Mechnikova (Ukraina, Odessa), Taurus2@ukr.net

Жанрова різноманітність альтернативно–історичних конструкцій: феномен “Нової хронології”

На прикладі аналізу феномена “Нової хронології” А.Т. Фоменко автор досліджує жанровий розподіл альтернативно–історичних конструкцій останньої чверті XX сторіччя. Для дослідження запропонованої проблеми автор уточнює існуючу класифікацію таких конструкцій, оскільки в ній існує ряд проблем, пов'язаних із розмиттям меж різних альтернативно–історичних жанрів. За допомогою компаративного та герменевтичного методів дослідження в конструкціях “Нової хронології” виділені прийоми альтернативної історії, криптоісторії та фолк–історії. Зроблена спроба виявлення загальних методологічних передумов формування досліджуваного феномену у гуманітарному просторі останніх десятиріч. Автор доходить висновку, що “Нова хронологія” виходить за рамки одного жанру, представляючи собою багатогранне та унікальне явище у сучасній історичній свідомості.

Ключові слова: альтернативно–історичні конструкції, альтернативна історія, криптоісторія, фолк–історія, “Нова хронологія”.

* * *

УДК 37:316.32

Кивлюк О. П.

доктор філософських наук, доцент, професор
кафедри методології науки та міжнародної освіти,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), panulyga@ukr.net

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ
ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Освіта істотно визначає, детермінує майбутній формат суспільства і насамперед його змістовні параметри, зумовлюючи собою особистісні якості індивідів, їхні таланти, вміння, навички, світоглядні й поведінкові пріоритети. Особливої актуальності проблеми освіти набувають в епоху інформаційної цивілізації. Освічена людина повинна бути готовою до викликів, зумовлених динамізмом і кризовим станом сучасної інформаційної цивілізації.

Ключові слова: система освіти, освітні трансформації, освітній простір, якість освіти, суспільний потенціал, глобалізація.

Актуальним для вітчизняного філософсько–освітнього знання є завдання концептуалізації освіти як різновиду динамічного процесу на такому рівні узагальнення, який дозволяє інтегрувати філософське споглядальне теоретизування, різні теорії освіти і емпірику в їх орієнтації на реалії і об'єктивні тенденції розвитку світової і вітчизняної освіти. В умовах переходу до нового освітнього суспільства зростає значення постнекласичності, яка відкриває можливість для створення нової інтерпретації і нового синтезу філософії, освіти і культури. Радикальні культурні зрушення, що відбуваються у сучасних суспільствах, прискорення глобалізаційних процесів відчутно даються взнаки у

сучасній освіті. Вона також змушена реагувати на великі глобалізації, адаптувати свої відповіді на них до тих умов, у яких реалізується її цивілізаційна місія і гуманістичне призначення. До цього треба також додати надмір різного роду інновацій, інтенсифікацію контактів з Чужим та Іншим, що виникають внаслідок застосування інформаційних технологій.

Проблеми освіти завжди посідали провідне місце у філософських концепціях. З цієї нагоди варто згадати внесок Платона, Аристотеля, Августина, Я.Коменського, Ж.Руссо, Т.Гоббса, Дж.Локка, Ф.Шлейєрмахера, В.Дільтея, М.Гайдеггера, Г.Гадамера, П.Рікьора, Ю.Габермаса, Е.Бетті, К.Ушинського, Г.Гегеля, Дж.Дьюї, М.Шелера, Г.Шпета, Р.Плєснера. Серед зарубіжних авторів слід назвати, насамперед, Ф.Альтбаха, Д.Аптера, Г.Беккера, Д.Белла, М.Вебера, Я.Вайнберга, Б.Вульфсона, Д.Гелбрейта, П.Друкера, М.Кастельса, Р.Лукаса, А.Маршалла, Дж.Мінцера, Т.Парсона, Г.Псахаропулоса, Дж.Стігліца, Е.Тоффлера, Т.Шульца, С.Гантингтона, Т.Хюссена, К.Ясперса та ін.

Зміни в освіті треба вивчати у контексті глобалістики. Глобалістику визначають як науку про глобальний світ і його проблеми. Предметом глобалістики є макросоціоприродні системи і їх динаміка. Переважна більшість російських і чимало зарубіжних авторів на чолі з найбільш поважаними людьми філософського світу вважають, що суть глобальних процесів має політико-економічний зміст. А ті глобальні проблеми, які були відкриті Римським клубом, починаючи з першої доповіді “Межі зростання” (Медоуз), по-перше, мають виключно соціо-економічне походження (зокрема екологічні і демографічні), по-друге, факт їх об’єктивного існування використовують в суб’єктивних цілях недобросовісної політики (насправді так звані “межі зростання” – або плід уяви, або плід свідомих інсинуацій). Відповідно до такого розуміння соціальних процесів у науковому і навколо науковому світі виникла тенденція протидії глобалізації, яка набула конкретних форм – ідеології антиглобалізму.

У процесі наукової революції, що розпочалась у другій половині ХХ століття, світовою спільнотою збуджені нові ділянки Всесвітнього Розуму. У світової спільноти була в цьому нагальна потреба. Вибух масового інтересу світової спільноти до системного відтворення категоріальних структур, або так званих “фігур логіки”, зумовлюється, на нашу думку, тим, що напередодні ХХІ століття гостро постало питання про відтворення єдиної категоріальної основи культурно-історичного прогресу. При цьому слід зазначити, що створення єдиної категоріальної основи на планетарному рівні є об’єктивною умовою переходу світової спільноти до інформаційної фази розвитку.

З одного боку, створення категоріального “каркасу” інформаційної цивілізації філософськи обґрунтовує неминучість повороту у свідомості світової спільноти до нового мислення з його пріоритетом загальнолюдських цінностей, переходом від політичної конфронтації до співпраці, розумінням соціокультурної інтеграції людства. А нове мислення, у свою чергу, – умова створення цілісного погляду на світ у повноті його реальних протиріч та визначальних тенденцій.

З другого боку, це усвідомлення дає змогу цілеспрямовано використовувати категоріальний “каркас” сучасної культури у єдності його світоглядних та логіко-гносеологічних функцій для продуктивного осягнення дійсності в усіх сферах діяльності людини. Так працює механізм саморегуляції соціального світу, що ґрунтується на знакових системах.

З огляду на те, що онтологічною основою явища освіти є смислогенез, термін “освіта” в українському варіанті є більш точним від англійського “education” та російського “образование” (творити людську особистість згідно з певною моделлю, образом), тому що поняття “освіта” у цьому випадку – це вістря, вісь життя (“ось” + “vita”) [5, с. 17].

Для ґрунтового висвітлення механізму оновлення змісту освіти треба не тільки охарактеризувати їх вимоги, а й викрити сутність умов породження проблеми та механізм їх дії.

У першому наближенні умови формування проблеми оновлення змісту освіти можна охарактеризувати як соціальне явище, що впливає на його виникнення, існування, розвиток та вирішення.

Умови, які детермінують появу соціальних проблем у вищій школі, можуть бути, щонайменше, двох видів, а саме: первинні та вторинні.

Оскільки мова йде про соціальні проблеми освіти, то до первинних умов слід віднести, на нашу думку, все те, що пов’язане з соціальним організмом країни. Саме тут ми маємо відобразити вплив оновлення освіти під тиском “духу Об’єднаної Європи” на різні сфери нашого життя. Але потрібно розглядати не будь-яку сферу нашого буття, а лише ту, що складає його організаційну основу: організм країни або, як впливає з предмету цього дослідження, організм Об’єднаної Європи.

Саме ансамбль суспільних відносин країни є тим середовищем, з якого виникає й розвивається вся сукупність проблем національної освіти. Зі зміною цієї системи змінюється й сукупність проблем освіти. Виникнення соціальних проблем у системі сучасної освіти означає, що соціальне ціле – організм України – набуває органічної цілісності і тому потребує якісно нового стану свого функціонального органу.

Зі зміною системи суспільних відносин змінюється й онтологія соціальних проблем освіти. Розглянемо цю тезу на прикладі впливу головних типів суспільних факторів: техніко-економічного, соціально-психологічного (у вузькому значенні слова), організаційно-політичного та духовно-ідеологічного.

Так, наприклад, очевидним фактом є виникнення проблем у системі вищої школи під впливом техніко-економічного фактора або відносин. Інформатизація є найпотужнішим чинником саме такого походження. Технічний фактор створює умови, які суттєво впливають на систему освіти, що існує в Україні і у світі.

Показовим прикладом позитивного впливу технічного фактора на навчально-виховний процес у сучасній системі освіти може бути комп’ютеризація. Сучасні комп’ютери, особливо глобальні комп’ютерні мережі типу Інтернет, створюють оригінальний освітнянський простір або інформаційно-комунікаційне середовище, яке виконує функцію умов формування нових проблем у системі освіти.

Саме під впливом зміни індустріальної соціосистеми на інформаційну, сьогодні у національній системі освіти відбуваються зрушення кардинального характеру. Тому одним з основних інструментів в освіті, що відкриває шлях у новий світ, є сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Вони дають змогу змінити системні властивості багатьох найважливіших компонентів нашого буття. Розробка стратегії використання інформаційних технологій у сфері освіти – одна з ключових проблем стратегічного планування як на національному, так і на глобальному рівнях. Потреба суспільства у кваліфікованих спеціалістах, які володіють арсеналом засобів і методів інформатики, перетворюється у провідний фактор сучасної освітньої політики.

Сьогодні не просто відбуваються чергові зміни у сфері освіти. За характером перетворень – це освітня революція. Розуміння її змісту в світі не може обмежуватися контекстом “світу вимірювань”, хоча він і є одним з основних. Фактично, в освітній революції відображена вся “система революцій”, що входить у синтетичну революцію в механізмах цивілізаційного розвитку: системна (технологічна, екологічна, інформаційна); людська (переклад системності навколишнього світу, що зростає відповідно до дії “законів адекватності” в адекватну системність внутрішнього світу людини); інтелектуально-інноваційна (інтелектуальна, інноваційна, креативна); квалітативна (революція якості); рефлексія (революція в системі суспільного інтелекту, становлення людинознавства, становлення нових парадигм в організації єдиного корпусу знань).

Синтетична революція відкривається як перетворення світу, що готує перехід людини до стану тотального неklasичного людського буття. ХХ століття показало повне вичерпання стихійних потенціалів розвитку людства. На межі ХХ століття виникла проблема виживання світової цивілізації (“імператив виживання”): або цивілізація виживе, якщо вона перейде до стану керуваної соціоприродної сволоті (до стану ноосфери за В.І. Вернадським), або вона загине, якщо залишиться у стані класичної або стихійної історії, для якої провідним принципом розвитку залишається “метод проб і помилок”, тобто продовжує діяти закон “спотворення великодушних ідей” Ф.М. Достоєвського або закон “розбитого лоба” (“неямуше і таке, що не знає міри бажання чого-небудь, призводить до зворотного результату”).

Сьогодні склалась така парадоксальна ситуація, коли науково-технічний прогрес інтенсивно просуває інформаційні технології у сферу освіти, а оновлення змісту не відповідає рівню наукових знань, що накопичила світова спільнота на початку ХХІ століття.

Інформаційно-комунікаційні технології сучасної освіти дають змогу вирішити одну з найважливіших проблем, пов’язаних з фізичним старінням і зношуванням матеріальних ресурсів, зокрема лабораторного обладнання, – проблему експериментальної перевірки й візуальності знань. Інформаційні, цифрові технології дозволяють наочно, без ризику для здоров’я, продемонструвати будь-яку хімічну і навіть ядерну реакцію, фізичний експеримент, природне явище, будову тіла, а також дають можливість реконструювати історичні

події, екранізувати літературні твори, дослідити географічний і політичний простір тощо. Учні й студенти можуть створювати графіки й діаграми, схеми, рисунки, що дозволяє унаочнити навчальний процес і перетворити того, хто навчається, на активного учасника цього процесу.

Сучасні технології освіти реально відкривають можливість для освіти дорослих, освіти упродовж всього життя. Навчання у ВНЗ, як це було раніше, не може забезпечити сучасну людину високим рівнем освіти на все життя, а оновлювати знання необхідно постійно. Саме такі можливості надає дистанційна освіта.

Разом з тим, не слід надмірно захоплюватись успіхами та перевагами глобалізації й сучасних інформаційних технологій, а також ринкової економіки. Дж. Сорос безапеляційно твердить, що “...глобальна капіталістична система стане жертвою своїх недоліків – не цього разу, так наступного, – якщо ми не визнаємо, що вона має вади і не зможемо їх вчасно виправити [1, с. 59]”. Він також вважає, що “...ринкові фундаменталісти не звертають уваги на соціальні цінності, і це матиме для глобального суспільства негативні наслідки, оскільки фінансові ринки не є аморальними: просто вони позбавлені моралі [4]”.

Звертаючись до проблем, породжених конкурентним суспільством, Дж. Сорос зазначає: “У висококонкурентному середовищі люди, обтяжені турботою про інших, матимуть менше шансів на успіх, аніж вільні від докорів сумління. Таким чином, із соціальними цінностями відбувається процес природного відбору навпаки. Безпринципні опиняються нагорі. Це – один з найнесприятливіших аспектів глобальної капіталістичної системи [2, с. 13]”.

Відтак у ринковому глобалізмі відсутні людина та її самоцінність, йому не пригаманний гуманізм, він ґрунтується на економічній доцільності та прагматизмі. Це нав’язується напрямками інформатизації, а саме:

- розвиток технологічної бази;
- перетворення соціально-економічного і навчально-виховного середовища;
- підготовка нових кадрів, здатних працювати в умовах інформаційного суспільства.

Кінцевою ж метою зазначених дій є трансформація суспільних підсистем, у першу чергу управління, на основі все ширшого і повнішого використання знань у всіх формах і видах. У цьому і полягає сутність переходу до так званого інформаційного суспільства – суспільства знань, що розпочався у середовищі країн світу.

Важливий феномен у сволоті принципів виховної технології полягає у тому, що наукові пошуки і педагогічні експерименти надають важливого значення інтерактивності і гіпермедійній техніці подання знань. Сьогодні це наукові пошуки умов відкритої інтерактивності за допомогою гіпертекстів і гіпермедіа, за допомогою дидактичних вчень і вчень про особистість студента, за допомогою наукових пошуків і відкриттів, які живлять цей напрямок освітньої системи і надають йому все більше й більше інтерактивного забарвлення.

Дидактичне використання комп’ютера переживає важливі зміни. Побудову інформатизованого середовища цілеспрямовано на відкритість студента, на

комбіноване і одночасне використання численних медіа. У практику освіти впроваджено чимало інтерактивних проєктів, що об'єднали могутність комп'ютера з різноманітними медіа.

Щоб допомогти людині, освіта має подолати недоліки, породжені глобалізмом та новими технологіями. Насамперед, слід зазначити, що впровадження сучасних ІТ пов'язане із складними проблемами. Перша з них стосується людини, яка не вміє працювати з комп'ютером чи не має комп'ютера, або в населеному пункті, де вона мешкає, відсутній доступ до глобальних комп'ютерних мереж. А відтак, така людина залишається позбавленою можливостей і переваг ІТ, опиняється на узбіччі життя.

Практика свідчить, що інформаційно-комунікаційні технології, які вже використовують у навчально-виховному процесі, не відповідають готовності фізичного і розумового стану пересічної людини сприймати і переробляти отримані знання. На основі цього дисбалансу утворилась низка потужних проблем, які гальмують модернізацію системи освіти як у регіональному, так і у світовому вимірах.

Гостро постала проблема забезпечення фізичного і психічного здоров'я людини. Найвні проблеми стримують інтеграцію української освіти до світового й європейського освітнього простору та процес її розвитку на основі ІКТ й обертаються для України значними фінансовими й економічними втратами. Невміння користуватись інформаційно-комунікаційними технологіями, відсутність доступу до глобальних комп'ютерних мереж та комп'ютерів, незнання іноземних мов формує в людині комплекс неповноцінності й функціональної безграмотності. Жити й функціонувати в сучасному світі, бути інтегрованим в нього за наявності таких психологічних і функціональних проблем надзвичайно складно.

Інша проблема пов'язана із знанням іноземних мов. Більша частина комп'ютерних сайтів та міжнародних інформаційно-пошукових мереж є англійськомовні; у кращому разі частина з них – російськомовні. Можемо констатувати, що незнання англійської мови ставить перед людиною ще одну перешкоду на шляху до глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, посилює її функціональну безграмотність.

Явище інтелектуальної міграції охопило практично всі країни, які перебувають у періоді трансформаційних змін, та малорозвинені країни світу. Вони стали інтелектуальними донорами високорозвинених країн. Саме тому перед Україною постало завдання навчитись продавати результати інтелектуальної праці замість безплатного дарування інтелекту, що змінить місце України в сучасному глобальному світі, забезпечить пріоритет національних інтересів та інтеграцію до світового технологічного простору.

Глобальний капіталізм орієнтує освіту на запити ринку, що, як правило, мають прикладне спрямування. Навчальні заклади зосереджують свої зусилля не на учнях і студентах як унікальних особистостях, що володіють фундаментальними знаннями, а на тих аспектах, які дозволять студенту знайти роботу і мати хороший зарібок. Рівень доходів почав визначати успішність людини в житті. З цього приводу Дж. Сорос зазначає: “Поведінка, спрямована на максимізацію при-

бутку, піддається диктатові доцільності та ігнорує вимоги моралі [3]”.

Існує й така проблема, яка має місце в Україні та пов'язана як із здобуттям освіти, так і з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Вона полягає в тому, що більшість молодих людей, які здобули освіту, не можуть знайти застосування опанованим знанням, не кажучи вже про адекватну оплату праці. Насамперед, це стосується висококласних спеціалістів у галузях: інформатики, кібернетики, програмування, інформаційно-комунікаційних технологій, а також фахівців з різних напрямів природничих та математичних наук. Внаслідок цього Україна і зіткнулася з явищем інтелектуальної міграції. Країни, які володіють високими технологіями, безкоштовно отримують ще й найкращих фахівців.

Спрямованість освіти на прикладні знання, комерціалізація освіти можуть призвести до її аморалізації, “втрати серця”, тобто справжніх цінностей, які скеровують нашу поведінку як громадян, службовців, фермерів, робітників, бізнесменів, інтелігентів і політиків. Інтегруючись до світового освітнього простору, українська освіта повинна уникнути негативних тенденцій, які спостерігаються у сфері освіти, спровокованих глобалізмом та впливом неконторольованого технологічного розвитку. Аналізуючи причини недоліків глобалізму, відомий бізнесмен Дж. Сорос, наприклад, зазначає, що за умов швидких змін, коли традиції втратили свій вплив і з усіх боків людям щось пропонують, обмінні цінності цілком можуть посісти місце цінностей істинних.

Для української освіти особливо актуальним є питання щодо співвідношення глобалізму, інтеграції, що формалізують підходи до освіти, з національним характером освіти, культурно-історичними цінностями українського народу, його традиціями й духовністю. Саме виходячи з цієї дилеми, можна вибудувати ефективну освітню політику.

Життя показало, що комп'ютеризація призводить тільки до зміни структури інтелектуальної праці людей, але аж ніяк не “знесцінює” їх як носіїв “живих” знань. Звичайно, комп'ютери беруть на себе виконання не тільки сенсорних, але й розумових, таких “споконвічно людських” операцій, як запам'ятовування, ретрансляція, обчислення, і виконують ці операції нерідко краще, ніж люди. Комп'ютери вирішують завдання, що узагалі не можуть бути вирішені людиною “ручним способом” через величезні обсяги роботи. З'явилися машини з операторами випадкових ходів, які вміють навчатися і самонавчатися, грати в шахи, удосконалювати програму своєї роботи, переробляти не тільки цифри, а й букви, фрази, графіки, навіть розуміти людський голос тощо. Вони вже є адаптивними системами, які наближаються до відтворення вищих функцій людського мозку.

Спостерігається також втрата контролю над навчально-виховним процесом. Педагог віч-на-віч раптово опинився перед проблемою ерозії влади. Основним питанням з цього часу стало наступне: хто контролює процес виховання? Функція педагога повністю змінилася: від засобу генерування знань він переходить до засобу контролю над новітніми інформаційними технологіями. Але ці технології настільки об'ємні, що набагато перевершують потреби нормального

освітнього процесу. Більше того, вони вилучають найважливіші складові людського таланту, а отже, й успіху у науковому розвитку: логіку людського мислення і почуття.

Освіта і виховання завжди розвивалися в системі “Людина-Людина”. Їх майбутнє ніколи не вийде за межі цієї діалектики. Тому повернення педагога до класу, до групи, до суб'єкта учіння неминуче. Він має використати так звані “малі технології”, достатні для розвитку людського в людині. Наука для самовідтворення потребує олюднення інформації, її гуманізації. Саме така наука потрібна Людині.

Основна причина цього – відставання у підготовці технічного і педагогічного персоналу для організації і реалізації процесів навчання і виховання на новому технологічному рівні. Надзвичайно гостро постала проблема формування якісно нового вчителя для нової доби. Для здійснення процесу виховання усі працівники, які обслуговують освітній процес, повинні мати високу спеціальну і професійну педагогічну освіту.

Отже, ознак виразної очевидності набуває теза, згідно з якою розв'язання проблем глобально-цивілізаційного поступу залежить від людського капіталу і якісної освіти. Тому країни, що прагнуть до лідерства в умовах інформаційної цивілізації, скеровують пріоритетні зусилля передовсім на примноження свого освітнього потенціалу шляхом розбудови критично-інноваційної університетської освіти. Інструментальним взірцем сучасної освіти є самоорганізуюча кригічність особи, яка забезпечує її успішну інтеграцію до вимог інформаційного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія : підруч. для студ. асп. та молодих викладачів вузів / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 557 с.
2. Андрущенко В. П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть (Спроба прогностичного аналізу) / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. 2001. № 1. С. 11–17.
3. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: статті, париси, інтер'ю / В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
4. Андрущенко В. П. Формування національної системи вищої освіти / В. П. Андрущенко // Педагогічна газета. 2000. – № 5. – С. 1–2.
5. Кудін В. О. Освіта в інформаційному суспільстві / В. О. Кудін. – К. : Телекорпорація “Республіка”, 1998. – 151 с.

Kyivliuk O. P., a doctor of philosophical sciences, associate professor, professor of department of methodology of science and international education, National pedagogical university, is the name of M. P. Drahomanov (Ukraine, Kyiv), panyolga@ukr.net

Globalization direction of educational transformation

Education significantly determines the future format of society and especially its meaningful options, which predetermines personal qualities of individuals, their knowledge, skills, attitudinal and behavioral priorities by themselves. Particular relevance the problems of education are going to take in an era of information civilization. An educated person should be ready for the challenges caused by the dynamism and the critical condition in the modern information civilization.

Keywords: education, education transformation, educational environment, quality of education, social potential, globalization.

Kyivliuk O. P., doctor of philosophical sciences, docent, professor of department of methodology of science and international education, National pedagogical university, is the name of M. P. Drahomanov (Ukraine, Kyiv), panyolga@ukr.net

Глобализационная направленность образовательных трансформаций

Образование существенно определяет, детерминирует будущий формат общества и в первую очередь его содержательные параметры, предопределяя

собой личностные качества индивидов, их знания, умения, навыки, мировоззренческие и поведенческие приоритеты. Особенную актуальность проблемы образования приобретает в эпоху информационной цивилизации. Образованный человек должен быть готовым к вызовам, предопределенным динамизмом и критическим состоянием современной информационной цивилизации.

Ключевые слова: система образования, образовательные трансформации, образовательное пространство, качество образования, общественный потенциал, глобализация.

* * *

УДК 115:374.7

Ілляхова М. В.

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і освіти дорослих,
Центральний інститут післядипломної
педагогічної освіти “УМО” НАПН України
(Україна, Київ), new_zealand@uk.net

ЗНАЧЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ ОБРАЗІВ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ПРОЦЕСУ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВИТИ

Розкрито специфіку андрологічного процесу через вивчення його темпоральної структури. Виокремлено три основні темпоральні образи: хронос, лінійний час, якому властиве минуле, теперішнє і майбутнє; айон – життява часовість, який творчий процес, становлення; кайрос – час звернення, момент, який надає людині можливість виявити істинну природу будь якої речі, відсилає до викладеної в ній ідеї.

Такий підхід дозволяє розкрити специфіку креативної діяльності у системі неперервної освіти, яка постає своєрідною методологією постійної та ефективної гармонізації життєдіяльності людини у мінливих умовах соціального життя. Оскільки саме “кайрос” набуває особливого значення у процесі темпоралізації креативної діяльності, то неперервну освіту можна розглядати як кайродинамічний процес.

Застосування темпорального аналізу не лише дозволяє дослідити динаміку процесу андрології, а й оновити якості неперервної освіти, сприяти підготовці соціально активних, творчих фахівців, здатних до самоодкоплення, самодетермінації, самоактуалізації.

Ключові слова: андрологіка, айон, інновація, кайрос, креативна діяльність, хронос.

Сучасність висуває високі вимоги до професійної діяльності людини. У нестабільній плінності інфосвіту сучасний спеціаліст змушений швидко реагувати на повсякчасні соціально-економічні виклики, створювати альтернативні шляхи розвитку своєї діяльності, безпосередньо приймати нестандартні, творчі, креативні рішення. Адаже універсалізм сучасного спеціаліста полягає не в кількості відомостей з різних дисциплінарних сфер, що утримуються в пам'яті, а у володінні загальною системою орієнтації у потоці інформації, у створенні чітких способів відбору дійсно важливого та цінного, у формуванні вміння постійно поповнювати й оновлювати власні знання протягом життя. За словами американського вченого М. Ноулза [9], пріоритетною задачею сучасної освіти є виробництво компетентних людей – таких людей, які здатні застосовувати свої знання в умовах постійних змін, чия основна компетенція полягає в умінні включатися до самоосвіти протягом всього життя. Навчання такому самовизначенню, теоретичне освоєння і цілеспрямоване практичне оволодіння людиною динамікою можливостей, у яких вона постійно опиняється має забезпечувати неперервний процес андрагогічної освіти. Задля цього освіта дорослих як механізм соціальних перетворень має перебувати у неперервному процесі інноваційного пошуку та удосконалення методів, технологій, шляхів моделювання та опису багатовимірної системи життєдіяльності дорослої людини.

Відповідно процесуальній, динамічній, складноорганізаційній характер андрагогіки породжує проблему виявлення її цілісності, повноти її структури та моделювання багатовимірного освітнього процесу. З огляду на це необхідним виявляється дослідження андрагогіки через філософську категорію “час”, що дозволить побачити темпоральний характер андрагогіки, описати її як динамічну, рухливу, відкриту, нелінійну систему, яка постійно перебуває в інноваційних інтервенціях самооновлення. На переконання В.Буданова, освіта має перетворитися на “нелінійну ситуацію відкритого діалогу, прямого та зворотного зв'язку, на процес, що сприяє пробудженню власних сил того, хто навчається, співробітництву з собою та іншими учасниками освітнього процесу” [3, с. 97]. Такий процес, на відміну від традиційної моделі засвоєння знань, розкриває креативні ресурси людини та формує у неї здатність змінювати способи власної діяльності у складних, нестійких умовах.

У філософських та педагогічних дослідженнях останніх років підкреслюється необхідність комплексного перегляду парадигми освіти на основі системного підходу до вирішення сучасних проблем життєдіяльності суспільства. Обґрунтування та пошук інноваційних методик та технологій освіти дорослих здійснювали М.Громкова, М.Галушчинський, Б.Гершунський, С.Гончаренко, А.Даринський, І.Зяюн, В.Кремь, В.Луговий, Л.Лук'янова, Н.Ничкало, В.Онушкін, В.Подобєд, Н.Протасової, С.Сисоєва, Є.Тонконога. Проблему структурування освітнього процесу репрезентовано у працях Б.Ананьєва, К.Абульханової-Славської, Л.Виготського, П.Гальперіна, В.Давидова, Е.Клімова та інших. Дослідження структури педагогічного процесу здійснено: Ю.Бабанським, В.Давидовим, С.Гессеном, В.Ільїним, І.Лернером та іншими вченими. Моделювання освітніх просторів і середовищ репрезентовано у працях: М.Князева, Н.Крилова, А.Мудрика, І.Фрумїна; інноваційних процесів: Л.Зорїна, С.Поляков, М.Поташника, В.Слободчикова. Самоорганізаційний характер освіти досліджено у працях О.Астаф'єва, Л.Беззенко, В.Буданова, Н.Кочубєя, В.Кремь, В.Ільїна, В.Луґая та інших. Базовими для дослідження темпоральних образів стали у класичній філософії роботи Платона, Аристотеля, Плотіна, Августина.

Грунтуючись на положеннях, викладених у роботах зазначених вчених, приходимо до висновку, що неперервна освіта є складноорганізаційним та поліфункціональним процесом. Між тим динаміка, процесуальність темпоральна структура неперервної освіти досі залишаються не дослідженими. Це вимагає розширення методологічних підходів, понятійно-категоріального апарату філософії освіти і засобів моделювання, що могло б забезпечити повноту та цілісність андрагогіки, як багатовимірного процесу.

Meta – розкрити специфіку процесу неперервної освіти через виявлення її темпоральної структури. Задля цього слід уточнити значення темпоральних понять, – $\chi\rho\omicron\nu\sigma$, $\alpha\iota\omega\nu$ і $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$ – які мають власну специфіку й неоднозначність використання та інтерпретації. Такий підхід дозволить не лише по-новому побачити, зрозуміти та пояснити динаміку андрагогіки, але й

сформувати нові вектори дослідження темпоральності людської життєдіяльності.

Проблема часу стає предметом аналізу майже з виникненням філософії як спеціалізованої сфери знання і культури. Антична філософія мала досить специфічне розуміння темпоральної сфери буття. Зокрема, використовувалися три поняття для позначення часу – $\chi\rho\omicron\nu\sigma$, $\alpha\iota\omega\nu$ і $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$. Час–хронос, як “число руху” вперше тематично обґрунтував Аристотель. До того моменту це поняття мало нестайливе значення, зрештою як поняття $\alpha\iota\omega\nu$ та $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$. Перше, ще до того як воно почало перекладатися як “вічність”, означало час життя, друге – сприятливий момент, особливу, невловиму і щасливу мить. Але багатовікова історія використання та інтерпретації цих понять втратила їхнє первинне значення. Це обумовлено тим, що $\alpha\iota\omega\nu$ у давньогрецькій мові мав більше десяти різних значень, серед яких “сльози, піт, життя, час, чоловіче сім'я” тощо [15, с. 370]. А також тим, що ранньохристиянська традиція адаптувала грецьке $\alpha\iota\omega\nu$ до латинського *aevum*, що перекладається як “вічність”, хоча його близьким відповідником є *sacculum* – “вік”. Така двоїста історія $\alpha\iota\omega\nu$ часто ігнорується дослідниками, які звичайно інтерпретували та використовували це поняття у значенні “вічність”, “чистої пустої форми часу, що звільнена від змісту теперішнього” [7]. Змішання давньогрецького та християнського смислів $\alpha\iota\omega\nu$ є помилковим, оскільки у цьому втрачається його особливе значення, як живого життєвого часу. Для позначення цієї семантичної розбіжності $\alpha\iota\omega\nu$ надалі буде використовуватися не у традиційній транскрипції “сон”, а як “айон”. Також полісемія $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$ є проблематичною щодо інтерпретації та використання цього поняття. Хоча $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$ і досі зберігає своє значення сприятливого моменту, але часто набуває значення “часу життя”, “якісного часу”, що було колись властиво $\alpha\iota\omega\nu$ [15, с. 373]. Коли ж $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$ у своїй первинній точці “роз'єднання”, “синтезу”, “переходу”, “стрижку”, що залежить від ймовірності та є початком нового, майже не використовується. Відповідно, час через осмислення його у темпоральних образах $\chi\rho\omicron\nu\sigma$, $\alpha\iota\omega\nu$ і $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$, дозволить якнайкраще зрозуміти сутність освітнього процесу, його динаміку та становлення.

Особливого значення для розуміння темпоральних образів набуває гомерівський епос, оскільки саме в ньому ми знаходимо первинне та основне значення $\chi\rho\omicron\nu\sigma$, $\alpha\iota\omega\nu$ і $\kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma$. Образ часу–хроносу як бога Крона – п'ятидесятиголового та сторукого велетня, що пожирає власних дітей – відомий багатьом, оскільки він зіграв одну з головних ролей у походженні світу і богів. Він був батьком Зевса та втілював наймогутнішу стихію, що не має меж. “Підступний Крон, хитрошамискинув свого батька (Урана) і відняв у нього владу. Богиня Ніч народила на покару Кронові цілий сонм жажливих божеств” відтоді жах, смерть, обман та нещастя “принесли ці боги у світ, де воцарився натроні свого батька Крон” [8, с. 8]. На відміну від могутнього Крона, про наймолодшого сина Зевса – безсмертного Кайроса відомо дуже мало. Оригінальний образ цього бога не зберігся, хоча деякий його відгомін присутній на двох відреставрованих рельєфах: перший у Туринському музеї, другий – в Ермітажі. Дослідник творчості відомого античного скульптора Лісіппа О.Вальдгаузен

зазначає, що “статуя Кайроса, “сприятливого випадку”, яка знаходилася у храмі в Сикіоні” була надзвичайно популярною в античності. Кайроса зображено “у вигляді юнака з крилами на ногах”, який балансував на кулі та тримав у лівій руці терези, а у правій – бритву. “Довге волосся обрамляє його лоб, а на потилиці він коротко оголений” [4, с. 13]. О.Вальдгаузен наголошує, що такий образ обрано художником для “досягнення враження безперервного руху вперед” [4, с. 24]. Зазначаючи велику алегорію та символізм статуї Лісіппа, дослідник посилається на одну епіграму, в якій подано діалог між статуєю та глядачем: – “Чому у тебе крила на ногах? – Я літаю зі швидкістю вітру. – Чому у тебе бритва в руці? – Щоб показати людям, що сприятливий випадок гостріший за лезо ножа. – Чому у тебе волосся зачесане на лоб? – Для того, аби той, хто підходить до мене, міг би вхопитися за нього. – Чудово, клянусь Зевсом; але чому ти лисий на потилиці. – Щоб ніхто не зміг вхопитися за мене” [4, с. 13].

Такий постичний образ Кайросавказує на двоїсте ставлення давніх греків до цього божества: з одного боку, це та нагода, яка може подарувати успіх та вдачу, з іншого – це фатальна мить втрати свого щасливого життєвого шансу. Такий момент містить суперечливу ідеюстатичної рівноваги та її динамічного порушення. На це вказує і сама етимологія поняття “кайрос”. Автори “Європейського словника філософії” вказують на те, що в “Іліаді” цим поняттям позначалася точка поєднання чи збирання обладунку, а також кістковий шов черепу, тобто всі точки, у які може влучити стріла та фатально визначити долю [15, с. 380]. Подібні ж значення поняття “кайрос” також знаходимо і в Грецько–руському словнику А.Вейсмана, а саме: належний час, слушний час, слушна мить, вигода, смертельно поранений [5, с. 650]. Також цікавим є значення “кайрос” у сенсі “говорити без підготовки, скаржити”. Тут йдеться про те, що “кайрос” визначає певний тип риторики, характерний для Алкідама, Ісократів і софістів та характеризує імпровізацію [15, с. 381]. Майстерність ритора полягає у тому, аби відчути емоції, почуття аудиторії, він має завжди бути уважним до настроїв слухачів та вибудовувати свою промову “тут і зараз”, завжди у “сприятливу мить”, аби публіка була задоволеною. Таким чином, особливістю поняття “кайрос” є те, що воно завжди балансує, як юнак на кулі, між своїми інваріантами критична точка розриву чивідкриття, момент кризи чи звершення, фатальний збіг обставин чисприятливий час, фатальна нагода чи щаслива мить – який же варіанте найкращим “тут і зараз” визначить доля чи екзистенційний вибір людини.

Особливо цікавою виявляється трансформація ще одного темпорального образу – $\alpha\iota\omega\nu$, що мало вагоме значення як для давньогрецької філософії, так і для християнської теології. В “Іліаді” та “Одісеї” Гомера $\alpha\iota\omega\nu$ позначає: “сльози, піт, а згодом і рідина спинного мозку і чоловіче сім'я, тобто все, що забезпечує життя та силу, що витікає й проливається, і зникає з останнім подихом душі під час смерті” [15, с. 370]. $\alpha\iota\omega\nu$ – це, передусім, та “життєва рідина”, що уможливила саме життя. У значенні “речовина життя”, “тривалість життя”, “існування” $\alpha\iota\omega\nu$ використовується Оніансом і Піндаром, причому поєднання “ $\mu\omicron\iota\gamma\alpha - \alpha\iota\omega\nu$ ” означає: “доля життя, що призначена кожному” [15, с. 371]. Тут

цікавим виявляється зв'язок “ $\mu\omicron\iota\gamma\alpha - \kappa\alpha\iota\rho\omicron\varsigma - \alpha\iota\omega\nu$ ”, адже у давньогрецькій міфології Мойри були богинями долі: “Мойра Клото пряде життєву нитку людини, визначаючи строк її життя. Обірветься нитка і скінчиться життя. Мойра Лахесіс виймає, не дивлячись, жереб, який випадає людині в житті”, третя ж Мойра Атропос все це заносить у довгий список, який неможливо змінити [8, с. 12–13]. Семантичну специфікацію тут отримує поняття “кайрос”, яке у своєму технічному значенні належить до “словника ткацтва та позначає регульовальну нитку, що розділяє нитки основи”, а також “уможливорює переплетіння між нитками основи та утку” [15, с. 381]. Отже, Мойри упродовж життя людини виплітають її айон (життєвий час) з ниток–кайросів, обираючи за жеребом для людини вдачу, нагоду, щасливу мить. Саме тому у Піндара є вираз “гарно зіткане життя”, тобто щасливе життя, яке сповнене кайромоментами. Розумна ж людина має зрозуміти сутність цієї сприятливої нагоди, в якій відкривається безліч можливостей, та вміло ними скористатися. Адже “мить великого щастя” не чекає, хронос людського існування є незворотним.

Можливо, тому давні греки були байдужими до часу як такого. У гомерівському епосі лише зароджується тенденція до розуміння часу як хронології та відліку подій. Час–хронос не йде, він не має глибини та дискретності. Він позбавлений двох своїх основних модусів – минулого та майбутнього, й представлений лише у модусі теперішнього, в образі “завжди живих богів”. О.Лосєв вважає, що такий міфологічний час “припускає принцип присутності всього у всьому” [9, с. 33]. Тоді ж саме айон має безпосереднє відношення до життєвості, вітальності, присутності, дійсності. Також, якщо розглядати айон як джерело життя, то можна вбачити тут зв'язок з поняттям душі. Тому у первинному значенні айон, за виразом Еврипіда, є “дитячому хроносу”. Автори “Європейського словника філософії” вважають, що саме $\alpha\iota\omega\nu$ Геракліт представляє в образі “дитя, що бавиться, грає в шашки” [15, с. 370].

Значення ж “вічності” $\alpha\iota\omega\nu$ набуває відколи Платон у “Тімеї” співвідніс це поняття з життям богів. У даному діалозі Платон досліджує діалектику “єдиного” та “іншого”, проблема часу пов'язана з буттям “єдиного”, оскільки “якщо єдине належить буттю, то воно й належить і часу” [12, с. 387]. Так, час постає як своєрідний вимір єдиного, вищого принципу, що визначає трансформацію матерії та творчого персвітлення як буття буттєвості. Тому усталеним у подальшому стає переклад $\alpha\iota\omega\nu$ як вічності, як божественної моделі, за взірцем якої Деміург створював світ: “він замислив створити певну рухливу подобу вічності; створюючи небо, він разом з ним створює для вічності, що є у єдиному, одвічний образ, який рухається від числа до числа, який ми назвали часом” [12, с. 477]. Таким чином, $\chi\rho\omicron\nu\sigma$ є ніби додатком, внесеним Деміургом задля того, аби світ став ще більш подібним до вічного бога. Хронос відповідно перетворюється на рухливий образ вічності.

Аристотель остаточно підтверджує розрив між “хронос” та “айон”: перше визначається як послідовність, ритмічність моментів “тепер”, друге – як тривалість життя, що має початок та кінець. Час–хронос є

множинністю рухів, оскільки швидкість руху змінюється, різні швидкості порівнюються між собою: “Час, звичайно, є одним ітим самим як для якісної зміни, так і для руху, лише якщо їхнє число є однаковим та вони є одночасними: саме тому рухи є різними та відбуваються окремо один від одного, а час всюди один і той самий, оскільки й число для рівних речей всюди єдине” [2, с. 104]. Таким чином, проблема часу у контексті філософії Аристотеля вирішується сутю функціонально.

У цілому, Плотін поділяє позицію Платона щодо сутності часу, $\alpha\iota\omega\nu$, але він проблематизував момент народження часу через внутрішній акт душі та її прагнення до самостійного існування. Для нього Душа, як реальний початок “іншого”, нерозривно пов’язана з часом, “власне, спочатку вона сама стала часом, який замінив вічність” [11, с. 129], а вже потім вона віддала видимий світ, що постійно змінювався у властивість часу, споглядаючи нескінченну зміну явищ. Плотін вказує на сутність часу, а не на роль індивідуальної душі як акту виміру часу (що протилежне концепції Аристотеля). Він полемізує з Аристотелем та піддає критиці ототожнення часу з рухом. Отже, час за Плотіном не є ні рухом, ні мірою руху, ані взагалі якоюсь акциденцією певної невідомої субстанції, але він є “якби самою протяжністю Світової душі, що не втрачає від свого космічного характеру й не стає чимось суб’єктивним” [6, с. 128], – зазначає П. Гайденко.

Час у Плотіна знаходиться всюди та є активним. Відповідно ми й отримали час як відображення рухомого образу вічності. Світова душа – це ніби місток між чуттєвим та умоглядним світом, що створив всі наступні стадії буття, та, завершуючи коло, повертається до своїх джерел. Головна ж мета даного процесу – це повернення людської душі з зовнішнього до внутрішнього світу. “Час є продуктом споглядання, що нерозривно пов’язаний з Душею, як і вічність пов’язана з умосяжним світом” [11, с. 108]. Таким чином, $\alpha\iota\omega\nu$ є модусом буття Розуму так само, як $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma$ є модусом буття Світової Душі.

Намагаючись дати визначення вічності, він приходить до наступної дефініції: “живе буття існуючого у його повній, безперервній танемінній сукупності – це і є вічність” [11, с. 95]. Відповідно, $\alpha\iota\omega\nu$ безмежним, повним життям, він “пронизує увесь цей світ”. Всесвіт же отримує своє буття із неперервного творчого процесу, безперервного колообігу. У цьому втілене джерело його руху від майбутнього до вічного. Майбутнє постає носієм потенційної творчої стихії, сенсом якої є наближення до вічного. Таке нескінченне наближення і визначає реальність нашого буття. Цікаво, що саме імпульсом до творчої активності часу, циклу “космічного творіння” є $\kappa\alpha\iota\rho\acute{o}\varsigma$. Майбутнє детермінує життя Всесвіту, окреслюючи межі реальної недосконалості останнього. Це призводить до вічного становлення, яке і визначає сутність буття. А час – це рух через майбутнє до вічного.

Таким чином, у філософії Плотіна вже накреслюється проблематизація відношення між зовнішнім та внутрішнім, між об’єктивним світом та світом суб’єктивним, а також часовим упорядкуванням цих двох світів, тобто їхня темпоралізація. Він перший в історії філософії пов’язує модуси $\alpha\iota\omega\nu$ та $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma$ зі здат-

ностями Розуму та Душі. Відтак, $\alpha\iota\omega\nu$ стає моделлю для $\chi\rho\acute{o}\nu\omicron\varsigma$ та пронизує собою “усе буття у цілому”, проявляючись на усіх його рівнях. Так, будь-яка істота залишається собою завдяки своїй єдності. Форма єдності виявляється на різних рівнях, але всі вони підпорядковані вищому принципу єдності, яка є нескінченною. Плотін відкриває $\alpha\iota\omega\nu$ як живий творчий процес, нескінченну не обмежену продуктивну потенцію, “час, що тече завжди”. Відтак, неоплатонізм запроваджує поняття неперервності становлення, “для якого лише згодом було відділено особливий термін, що наближається до поняття час–хронос, віддаляючись від вічності– $\alpha\iota\omega\nu$, хоча воно і походить від останнього” [15, с. 372]. Згодом Дамаскін позначив $\alpha\iota\omega\nu$ як “час, що тече завжди” поняттям “цілокупного часу”, пізніше цю категорію філософи почали називати “хронос”, відповідно “айон” як неперервність становлення поступово втрачає своє значення.

Особливий момент полягає у тому, що християнське богослов’я адаптує грецьке $\alpha\iota\omega\nu$ до латинського *aevum*. Коли ж латинським відповідником $\alpha\iota\omega\nu$ є *sacculum*, яке перекладається як “вік”. Так, у Августина *aevum*, як “вічність”, набуває позачасового значення. Філософ розрізняє два види вічності: “перший стосується виключно Бога, Який є абсолютно незмінним, а другий збігається з цілокупністю часів” [15, с. 373], тобто часом–хрономом. Намагаючись встановити відношення часу до буття, Августин визначає основні характеристики людського буття, а саме: час та часовість. Августин вперше аналізує час у зв’язку з душевним життям індивідуальної душі її почуттями та намірами. Така душа, в якій віра стимулює розум, прагне до істини через відкритість Бога, є особистістю.

Августин переводить час доментальних структур, де він вступає як корелят душі, що пригадує, споглядає та очікує. Філософ відмовляється від розуміння часу як чогось об’єктивного, існуючого “ззовні”. Він акцентує увагу на духовному аспекті сприйняття часу, де він існує в духовному світі людини, яка здатна розділяти час на минуле, теперішнє та майбутнє. Він пише, що було б правильніше вести мову про три часи: теперішнє минулого, теперішнє теперішнього та теперішнє майбутнього, де пам’ять, споглядання та очікування співвідносяться з даними категоріями часу. Таким чином, ментальні структури стають центром, в якому фіксуються всі аспекти світогляду людської особистості. Відповідно дія, за Августином, є взаємодією пам’яті, очікування та уваги. Якщо пам’ять – це сприйняття образу–відбитку, що співвідноситься з речами у минулому й теперішньому та перебуває у пам’яті, то очікування – це перед–сприйняття у теперішньому, завдяки якому можуть відбуватися майбутні події. Образ в очікуванні є причиною майбутніх речей. Це образ–знак, який і вже є (як передбачення) і його щенемас. Існує три дії нашої душі: пам’ять – теперішнє минулого, увага – теперішнє теперішнього та очікування – теперішнє майбутнього, здійснюються у теперішньому, яке стає активним через активність духу, який напружується в очікуванні, пам’яті та увазі. Дана активація духу характерна як для будь-якої дії упродовж людського життя, так і для загальної історії, де без розриву, який постійно

здійснюється всередині потрійного теперішнього, протяжність небуває можливою.

Августин відкрив особливу мить, що приходить від самого Бога учас. Без цієї миті “все залишилося б сократичним”, бракувало б парадокса, в якому стикаються час і вічність [15, с. 384]. Це мить – кайрос, яка одночасно позначає кінець часу, виражаючи вічність. За П.Тіллехом, “Християнське тлумачення Кайроса підсилює момент трансцендування часу–хроноса” [14]. А вже в миті час перериває вічність і вічність проникає у час. Кайромить, таким чином, наповнює час, який у своєму становленні стає прийдешнім. Вічність – це прийдешнє, що повертається як минуле, як “овічнення історичного та історизація вічного”.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє виокремити три основні темпоральні образи: перший – хронос, що є лінійним рухом, послідовністю часу, якому властиве минуле, теперішнє і майбутнє; другий – айон, що розкривається як життява часовість, буття самої тривалості, не пуста форма тривалості, формальна пустота, а саме живий творчий процес, становлення; третій – кайрос, як час звершення, момент, який розкриває справжню, дійсну сутність будь-якої речі, надає людині можливість виявити істинну природу, відсилає до закладеної в ній ідеї. Кайрос – це “момент істини”, який перериває звичайний часовий континуум, що утворює стрибок, перехід від раціонального процесу споглядання, пізнання, розкривання сутності речей до ірраціонального моменту. У такій динаміці “нове” відкриває своє обличчя. А оскільки саме “кайрос” набуває особливого значення у процесі темпоралізації, то освітуможна розглядати як кайродинамічний процес.

Найважливішою особливістю кайромоменту є те, що у своїй нестабільності, плінності та спонтанності, він завжди є потенційним імпульсом для виникнення нових, бажаних подій, що умовляють подальший напрям розвитку. Тут випадковість кайромиті, її стрибок, несподіваний перехід у “раптом”, може виявитися важливим фрагментом інформації, новизною, щасливим моментом прозріння або успішною бажаною подією. У становленні це набуває особливого значення, оскільки доступні людині мінімальні зусилля можуть відіграти вирішальну роль в реальному впливі на події і, таким чином, людина отримує можливість творити власне життя за власним бажанням. Людина постійно перебуває в динамічному потоці можливостей, що виникають і зникають, що перетинаються і нашаровуються кожну мить у кожний момент. Завдяки цьому перетину наше життя сприймається як інтегрована єдність часу, яка і є становленням, що розкриває всю повноту $\alpha\iota\omega\nu$. Особливий же сенс творіння полягає у дії “ $\epsilon\pi\alpha\kappa\alpha\iota\rho\acute{o}\varsigma$ ” (П.Тіллех), тобто “у справжній час”. Лише для абстрактного, відстороненого споглядання час є порожньою формою тривалості, здатної вмістити будь-який зміст, але для того, хто перебуває у динамічному творчому житті, час сповнений кайромоментами, “загрожує можливостями” сповнений сенсу. Саме у творчому становленні розкривається вся якість людської життєвості, що утворює смислово єдність цінностей та цілей, уможливує розвиток творчої свідомості, яка у кожну мить, відтворює духовний досвід людства та формує бажане майбутнє.

Враховуючи зазначене сучасна неперервна освіта має навчати людину діяти креативно, що означає оволодіти методологією постійної та ефективної гармонізації власної життєдіяльності не лише у стійких, а й у мінливих умовах соціального життя. Це реалізується у набутті людиною вміння бачити найближчі варіанти, забезпечувати їх різноманіття, створювати умови для виникнення нових та зберігати єдність елементів у їхньому відношенні один до одного. Така інноваційна модель неперервної освіти має сприяти формуванню та реалізації креативної діяльності людини задля створення й планування бажаних життєздатних смислових систем. А вже “рівень освіченості людини тим вище, чим ширше сфера діяльності і вище ступінь невизначеності ситуації, в яких вона здатна діяти самостійно. – зазначає Є.Солодова, – чим більш широким спектром можливих способів діяльності вона володіє, тим ґрунтовнішим є вибір одного з таких способів” [13, с. 245]. Діяти креативно означає оптимально формувати власне життя як перехід від однієї фази гармонійної життєвої ситуації до іншої, що утворює когерентне середовище, гармонію між “Я” та його діями, намірами, можливостями. Креативна діяльність – це можливість охоплення можливостей, що створює невизначеність ситуації та перетворення їх на одну альтернатив бажаного майбутнього.

Розглядаючи неперервну освіту як кайродинамічний процес можливо сформувати інноваційну систему освіти, яка сприятиме підготовці креативно-ефективної поведінки людини у невизначених станах, формуватиме здатність людини до оптимальних переходів з однієї альтернативи до іншої, забезпечить розвиток вмінь людини контролювати трансфер домінант власної діяльності в умовах різних впливів середовища, здатності визначити потрібний напрямок процесам подальшої актуалізації подій, бачити можливості системи та формувати бажане майбутнє.

Список використаних джерел

1. Августин Аврелій. Ісповедь / Августин Аврелій (Блаженный); Пер. с лат. А.А. Столяров. – М.: Канон, 1997. – 464 с. (История христианской мысли в памятниках).
2. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. / Аристотель; Ред. В.Ф. Асмус. – М.: Мысль, 1975. – Т.3. – 550 с. – (АН СССР: Институт философии).
3. Буданов В.Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и образовании / В.Г. Буданов. – М.: Издательство ЛКИ / URSS, 2007. – 232 с.
4. Вальдгаузен О.Ф. Лисипп / О.Ф. Вальдгаузен. – РФСР. Государственное издательство, Берлин, 1923. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/publik/art/waldhauer/wald02s.htm>
5. Вейсманн А.Д. Греческо–русский словарь / А.Д. Вейсманн. – С.–Петербург, Издание автора, 1899. – 1370 с.
6. Гайденко П.П. Время. Длительность. Вечность. Проблема времени в сиронской философии и науке / П.П. Гайденко; РАН: Институт философии. – М.: Прогресс–Традиция, 2006. – 463 с.
7. История Философии: Энциклопедия / А.А. Грицанов, Т.Г. Румишцева, М.А. Можейко. – М.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с. – (Мир энциклопедий).
8. Кун М.А. Мифы давньої Греції / М.А. Кун; Пер. з рос. О.М. Іванченко; Передм. Н.Ф. Міщенко. – К.: “Когіторопко”, 1993. – 267 с.
9. Лосев А.Ф. Античная философия истории / А.Ф. Лосев. – СПб.: Алетейя, 2001. – 263 с. – (Античная библиотека).
10. Пехота О.М. Андрагогічні проблеми у підготовці викладачів для системи післядиломоної освіти / О.М. Пехота, І.В. Пуцов, Л.Я. Набока А.М. Старсва. – К.: Видавничий дім “Букрек”, 2006. – 96 с.
11. Плотин. Енеады / Плотин. – К.: УЦИММ–ПРЕСС, 1996.

– 239 с. – (Вершины мистической философии).

12. Платон. Сочинения в 3–х томах: Пер. с древнегреч. / Платон. – М.: Мысль, 1972. – Т.3.

13. Солодова Е.А. Новые модели в системе образования: Синергетический подход: учеб.пособие / Е.А. Солодова; [предисл. Г.Г. Малинецкого]. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. – 344 с.

14. Тиллих П. Теология культуры / П.Тиллих // Избранное. Теология культуры. – М.: Юрисит, 1995. – С. 236–395.

15. Европейский словарь философии: Лексикон неперекладностей. Том первый / Б.Кассен, К.Сигов. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с.

References

1. Avgustin Avrelij. Ispoved' / Avgustin Avrelij (Blazhennyj); Per. s lat. A.A. Stoljarov. – М.: Kanon, 1997. – 464 s. – (Istorija hristianskoj mysli v pamjatnikah).
2. Aristotel'. Sochinenija: v 4–h t. / Aristotel'; Red. V.F. Asmus. – М.: Mysl', 1975. – Т. 3. – 550 s. – (AN SSSR: Institut filosofii).
3. Budanov V.G. Metodologija sinergetiki v postncklassicheskoj nauke i obrazovanii / V.G. Budanov. – М.: Izdatel'stvo LKI / URSS, 2007. – 232 s.
4. Val'dgauen O.F. Lisinp / O.F. Val'dgauen. – RSFSR. Gosudarstvennoe izdatel'stvo, Berlin, 1923. – [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa : <http://ancientrome.ru/publik/art/waldhauer/wald02s.htm>
5. Vejsman# A.D. Grechesko–rusckij slovar' / A.D. Vejsman#. – S.–Peterburg#, Izdanie avtora, 1899. – 1370 s.
6. Gajdenko P.P. Vremja. Ditel'nost'. Vechnost'. Problema vremeni v evropejskoj filosofii i nauke / P.P. Gajdenko; RAN; Institut filosofii. – М.: Progress–Tradycja, 2006. – 463 s.
7. Istorija Filosofii: Jenciklopedija / A.A. Gricanov, T.G. Rumjanceva, M.A. Mozhciko. – Mn.: Interpresservis; Knizhnyj Dom, 2002. – 1376 s. – (Mir jenciklopedij).
8. Kun M.A. Mify davn'oi' Grecii' / M.A. Kun; Per. z ros. O.M. Ivanchenko; Predm. N.F. Mishhenko. – К.: “Kotygoroshko”, 1993. – 267 s.
9. Losev A.F. Antichnaja filosofija istorii / A.F. Losev. – Spb.: Aleteja, 2001. – 263 s. – (Antichnaja biblioteka).
10. Pichota O.M. Andragogichni problemi u pidgotovci vykladachiv dlja systemy pisljadyplojnoi' osvity / O.M. Pichota, I.V. Pucov, L.Ja. Naboka A.M. Starjeva. – К.: Vydavnychij dim “Bukrek”, 2006. – 96 s.
11. Plotin. Jenneady / Plotin. – К.: UCIMM–PRESS, 1996. – 239 s. – (Vershiny mistichejskoj filosofii).
12. Platon. Sochinenija v 3–h tomah: Per. s drevnegrch. / Platon. – М.: Mysl', 1972. – Т. 3.
13. Solodova E.A. Novye modeli v sisteme obrazovanija: Sinergetičeskij podhod: ucheb. posobie / E.A. Solodova; [predisl. G.G. Malineckogo]. – М.: Knizhnyj dom “LIBROKOM”, 2012. – 344 s.
14. Tillih P. Teologija kul'tury / P.Tillih // Izbrannoe. Teologija kul'tury. – М.: Jurist#, 1995. – S. 236–395.
15. Jevropejs'kij slovnyk filosofii: Leksykon neperekladnosti. Tom peršyj / B.Kassen, K.Sigov. – К.: DUH I LITERA, 2009. – 576 s.

Ilyakhova M. V., PhD, Associate Professor Department of Philosophy and Adult Education Central Institute of Postgraduate Education “UMO” NAPS of Ukraine (Ukraine, Kiev), new_zealand@uk.net

Significance of temporal concept for research of continuing education process

The article disclosed specifics of process andragogics through identification of its temporal structure. Identifies three key of temporal concept: chronos – linear time, which is characteristic of the past, present and future; aion – temporality life, live creative process, becoming; kairos – the moment of fulfillment, the time, which gives the person the opportunity to discover its true nature of all things, refers to the idea embodied in it.

This approach allows us to reveal the specifics of creative activity in continuing education, which manifests itself as a kind of permanent and effective methodology of harmonization of human life in the changing conditions of social life. Since it is kairos is of particular importance in the process of temporalization creative activity, the continuing education can be considered as process of kayrodynamics.

The use of temporal analysis not only allows us to study the dynamics of the process of andragogy, but also to upgrade the quality of continuing education, will prepare socially active and creative professionals capable of self-improvement, self-determination, self-actualization.

Keywords: andragogics, aion, innovation, kairos, creative activities, chronos.

Ilyakhova M. V., kandidat filosofskih nauk, docent kafedry filosofiji obrazovanija vzroslykh. Central'nyj institut poslediplomno-go peda.gogičeskogo obrazovanija “UMO” NAPP Ukrainy (Ukraine, Kiev), new_zealand@uk.net

Значение темпоральных образов при исследовании процесса непрерывного образования

Раскрыта специфика андрагогического процесса через выявление его темпоральной структуры. Выделены три основные темпоральные образы: хронос – линейное время, которому свойственно прошлое, настоящее и будущее; айон – жизненная временность, живой творческий процесс, становление; кайрос – время свершения, момент, который дает человеку возможность обнаружить истинную природу любой вещи, отсылает к завершенной в нем идее.

Такой подход позволяет раскрыть специфику креативной деятельности в системе непрерывного образования, которая предстает своеобразной методологией постоянной и эффективной гармонизации жизнедеятельности человека в меняющихся условиях социальной жизни. Поскольку именно “кайрос” приобретает особое значение в процессе темпорализации креативной деятельности, то непрерывное образование можно рассматривать как кайродинамический процесс.

Применение темпорального анализа не только позволяет исследовать динамику процесса андрагогика, но и обновить качество непрерывного образования, способствовать подготовке социально активных, творчески специализованных способных к самосовершенствованию, самодетерминации, самоактуализации.

Ключевые слова: андрагогика, айон, инновация, кайрос, креативная деятельность, хронос.

* * *

УДК 37:3,163.77

Бойченко М. І.

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, головний науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України (Україна, Київ), mykhai@ukr.net

Значущість соціальної філософії як навчальної дисципліни у сучасному університеті за умов переходу до суспільства знань

Проаналізовано на прикладі функціонування вищої освіти стратегію соціальних змін завдяки управлінню соціальними проблемами у суспільстві знань. Ці зміни орієнтовані щоразу на вирішення свідомо визначеної і спроєктованої великої соціальної проблеми у функціонуванні суспільства знань в цілому і сучасного університету зокрема. Соціальна філософія виконує при цьому функцію, значно ширшу за очевидне надання сегменту фахових знань майбутнім філософам або представникам близьких до філософії дисциплін політології, культурології, релігієзнавства, теорії управління тощо. Ця функція полягає у зміні ставлення до знання – знання розглядається вже не як засіб, підпорядкована цінність, але як мета, як цінність вища і у чомусь навіть самодостатня. Адже знання не може існувати без людини, і тому самодостатність знань передбачає самодостатність людини знаною. В університеті майбутнього слід забезпечити пошук такого проблематики наповнення освітньої комунікації, який об'єднував би представників усіх вітчизняних університетських спільнот у нові крос-групові комунікативні спільноти.

Ключові слова: соціальна філософія, проблема, університет, навчальні програми, суспільство знань, проблематизація, відбір проблем, системний підхід.

Соціальна філософія є однією з найбільш молодих і водночас однією з найбільш недооцінених гуманітарних дисциплін у основній структурі навчального плану сучасного університету. В Україні ця дисципліна викладається хоча би на усіх філософських факультетах і в усякому разі є обов'язковою складовою програми з філософії як обов'язкової дисципліни загального гуманітарного блоку дисциплін, які вивчають студенти усіх спеціальностей вітчизняних університетів. В Україні було підготовлено і опубліковано кілька підручників з соціальної філософії – переважно без орієнтації на якісь спеціальності, але з претензією на охоплення широкого кола читачів. Подекуди ці претензії в цілому мали під собою достатні підстави [1;

4], у більшості ж випадків під назвою соціальної філософії друкувалися підручники, які не мали власної соціально-філософської концепції і являли собою компіляцію окремих положень теоретичної соціології, філософської антропології та філософії історії [7]. У спеціальному підручнику з філософії, затвердженому профільним вітчизняним міністерством як базовий для нефілософських спеціальностей чітко визначено як обов'язковий окремий розділ з соціальної філософії [8]. Для цього були створені належні передумови, адже у інших підручниках з філософії, які витримали в Україні багато перевидань, соціальна філософія займала не просто обов'язкове, але і доволі значне місце [9]. В той же час, у інших країнах світу ситуація з викладанням соціальної філософії у вищій школі значно гірша. У більшості країн класична соціально-філософська проблематика представлена у розділах програм інших базових навчальних дисциплін – політичної філософії [13], соціальної антропології [12], соціології, соціальної психології тощо та більш спеціалізованих дисциплін, таких, як, наприклад, основи критичного мислення, теорії соціальної дії, теорії колективної дії, теорії соціальних систем тощо. Дещо докладніше ми писали про це у спеціальній статті [2]. Широка представленість соціально філософської проблематики у змісті навчальних дисциплін сучасних університетів по всьому світу свідчить про значний потенціал утвердження соціальної філософії як однієї з провідних дисциплін у сітці навчальних дисциплін як сучасної вищої школи, так і особливо вищої школи майбутнього.

Для того, щоби окреслити у загальних рисах освітній потенціал соціальної філософії, варто з'ясувати її загальну роль у суспільстві знань і у функціонуванні сучасного університету зокрема. Соціальна філософія виконує при цьому функцію, значно ширшу за очевидне надання сегменту фахових знань майбутнім філософам або представникам близьких до філософії дисциплін – політології, культурології, релігієзнавства, теорії управління тощо. Ця функція полягає у зміні ставлення до знання – знання розглядається вже не як засіб, підпорядкована цінність, але як мета, як цінність вища і у чомусь навіть самодостатня. Адже знання не може існувати без людини, і тому, коли ведуть мову про самодостатність знань, мають на увазі самодостатність людини знаною. Але не будь-яке знання потрібне людині і далеко не кожне знання лежить в основі суспільства знань. Що це за знання і які до нього висуваються вимоги – над відповідями на ці питання і повинна працювати соціальна філософія. І коли вона не лише зуміє надати такі відповіді, але й знайде шлях зробити їх доступними, зрозумілими і потрібними усім членам суспільства – тоді і розкриється справжній статус соціальної філософії у суспільстві знань.

Суспільство знань, щонайменше з часів Просвітництва, є певним регулятивним ідеалом і, водночас, за деякими ознаками може розглядатися як характеристика якщо не наявного стану, то в усякому разі стійкої тенденції розвитку суспільств – а саме на постіндустріальній стадії їхнього розвитку. На цій стадії суспільства характеризуються настільки значним розвитком науки та освіти, що мова повинна йти вже не стільки про успішне вирішення проблем, з якими це суспільство стикається, і навіть не стільки про успішне

прогнозування соціальних проблем, скільки про планування проблемно орієнтованого соціального розвитку. Важливим прикладом такого планування може розглядатися сфера вищої освіти, де більш очевидне і традиційне завдання ретрансляції вже здобутих знань все більшою мірою доповнюється завданням творення нових знань у самому освітньому процесі. У суспільстві знань взагалі друге завдання підпорядковує собі перше – за умов створення величезних масивів інформації пріоритетом для того, хто навчається, стає не стільки стати носієм якоїсь інформації, скільки бути компетентним у оперуванні цією інформацією, причому такому оперуванню, яке створює можливості для ефективного її використання у конкурентному середовищі, а останнє все більшою мірою залежить від інноваційного та творчого опанування інформацією.

Так, під час підготовки до навчання, а особливо у вищій школі, передусім в університеті потребує не стільки рутинної практики відтворення вже готових, “накатаних” нормативних курсів (хоча вони також зберігають свою підпорядковану значущість для навчання), а створення щоразу якоїсь частини нових курсів (хоча би спеціальних), або мало не щорічне суттєве оновлення наявних нормативних курсів – з урахуванням погребі тримати в курсі останніх досягнень певної науки як студентів, так і професури. Все це якнайкраще відповідає потребам сучасної університетської освіти, зокрема – за умов суспільства знань. Однак, з іншого боку, кожне нововведення створює ризики дисбалансів у загальній навчальній програмі кожної зі спеціальностей, де започатковується така практика. Це також створює додаткову роботу для професури, яка вже мала свій успіх зі старими навчальними програмами до традиційних нормативних курсів. Можлива навіть часткова ротация професури. До речі, це у провідних університетах світу є звичайною практикою: кращі професори переїжджають з одного університету в інший, забезпечуючи не лише поширення знань, але й створюючи щоразу нове творче науково-освітнє середовище, адже новий професор пограпляє у інше середовище, що забезпечує нове взаємозбагачення науковим і освітнім досвідом. Необхідна також додаткова робота адміністрації, методистів тощо. Тим самим для того, щоби університетська освіта відповідала запитам суспільства знань, вона повинна сама себе перманентно проблематизувати. Тим самим підготовка і проведення навчального процесу у сучасному університеті набуває характеру доволі значної організаційної, але головне також і соціально значущої проблеми для нього. Адже йде мова про пресентивне формування соціального замовлення – університету не потрібно чекати економічних чи політичних замовлень, адже він сам створює той інноваційний продукт, який поведе за собою усі системи суспільства – економіку, політику, право, мистецтво тощо. Отже створення такої науково-освітньої проблеми для сучасного університету є край бажаним. Більше того – створення такої проблеми слід ретельно планувати завчасно. І навіть більше того – за те, щоби отримати таку проблему, сучасні університети змагаються усіма можливими доступними засобами. Яскравим прикладом може слугувати приєднання України та її системи вищої освіти до Болонського процесу – процедура вкрай неоднозначна, дійсно проблем-

на. Але завданням вітчизняних професури і адміністрації є не йти у хвості створених європейською вищою освітою проблем, а створювати свою, відповідну українському соціальному запиту науково-освітню проблему.

Такий тип соціальних проблем заслуговує на спеціальне дослідження, адже він змінює якщо не загальну оцінку самого феномену соціальних проблем, то в усякому разі вимагає нового, більш диференційованого підходу до його розгляду. Так, варто звернути увагу на те, що слід чітко відокремлювати ті поточні, ситуативні, часткові соціальні проблеми, які неминуче виникають у режимі супутніх проблем, так би мовити проблем-засобів від тієї центральної, стрижневої, системоутворюючої соціальної проблеми, яка визначає саму соціальну подію, яка є вищою, кінцевою метою, яка виправдовує усі поточні проблеми-засоби. Якщо така центральна соціальна проблема є свідомо запланованою і надзвичайно корисною для суспільства проблемою творчою, проблемою-просектом, то супутні соціальні проблеми є проблемами у звичному, старому, традиційному сенсі слова – це надокучливі проблеми, проблеми-халси.

Якщо можна так сказати, назрів час для пересмислення наукового підходу до соціальних проблем на парадигмальному рівні – від так би мовити “наздоганяючої” їх осмислення і вирішення слід переходити до їх випереджального пізнання і проєктування. Проблеми або ж несподівано захоплюють нас і ми змушені вирішувати їх у авральному, аварійному режимі, або ж ми самі створюємо для себе проблемні умови роботи – для кращої стимуляції самих себе у досягненні нами ж поставлених завдань. Тут цілком доречною є аналогія з різними версіями соціальної модернізації – “наздоганяючою” [6] та випереджальною [11] – коли йдеться про дві прямо протилежні соціальні ситуації для суспільств як результати застосування прямо протилежних соціальних стратегій.

Одна стратегія орієнтована на запозичення чужого позитивного досвіду і намагання застосувати його до своїх соціальних обставин (що саме по собі вже може бути успішним лише частково – внаслідок розбіжностей у сукупності обставин розвитку різних суспільств). Така стратегія є прогративною, втім, навіть не внаслідок її недостатньої ефективності, але тому, що увага соціального пізнання відволікається від власних підвалин, а відповідно – і власних, внутрішньо притаманних тенденцій розвитку. Внаслідок цього стратегія “наздоганяючої” модернізації вимагає щоразу звернення за новими зразками для наслідування – знову ж таки запозиченими, чужими, такими, що не відповідають повною мірою внутрішнім потребам. Розвиток відбувається у кращому разі за моделлю, яка нагадує апорію Зенона “Ахіллес і черепаха” [10], коли швидконогий Ахіллес, щоб наздогнати черепаху, має пройти спочатку половину шляху у напрямі за нею, а за цей час черепаха, нехай і повільно, але все далі віддаляється від Ахіллеса. Так само нескінченним і безуспішним буде й намагання наздогнати певні країни-лідери за умови, що модернізація відстаючих країн буде базуватися лише на запозиченому досвіді.

Інша стратегія базується на орієнтації на поглинання малих проблем великими шляхом їх витіснення на дру-

гий план або трансформації у складові великої проблеми. Таким чином, якщо ми самі ставимо перед собою велику проблему, то тим самим створюємо механізм для вирішення також більшості малих проблем – звісно не назавжди, але безумовно на період розв’язання цієї великої проблеми. Уся складність цієї стратегії полягає у правильному виборі тієї мети, яку ми будемо проблематизувати. Термін “проблематизація” широко застосовується у науці, тут постійно вчений сам вибирає, чим йому займатися найближчим часом, на чому сконцентрувати зусилля. У суспільстві знань наука повинна бути не просто основною продуктивною силою, вона має бути взірцем успішної соціальної поведінки, можливо, навіть взірцем успішного способу життя, і більше того, навіть стилем життя. У такому ракурсі можна правильно зрозуміти стратегію “створювати проблеми”. Справа полягає не в тому, щоб якомога ускладнити своє життя, або шукати будь-яких проблем. Навпаки, уся суть справи полягає у розробці механізму відбору соціальних проблем, які заслуговують на їхню проблематизацію у “велику проблему”, таку проблему, вирішення якої перекриватиме собою усі інші проблеми, у тому числі й за рахунок їхнього розв’язання у межах цієї великої проблеми. Для цього необхідно ще на етапі відбору враховувати, наскільки розв’язання однієї проблеми сприятиме розв’язанню інших. Якщо це і не є єдиним і головним критерієм вибору такої великої проблеми, то в усякому разі, одним із головних.

Така постановка питання змушує нас звернутися до системного підходу у соціальному пізнанні, який якраз чи не найпоширеніше забезпечує виявлення і створення зв’язку між різними соціальними явищами і процесами. Системний підхід до соціального пізнання неминуче повинен пояснювати соціальну динаміку, оскільки саме у розвитку соціальних процесів виявляється як взаємообумовленість різних, на перший погляд, автономних соціальних утворень (чи то спільнот, чи індивідів, чи суспільства) як частин однієї системної за своєю сутністю реальності, так і зворотна залежність системного цілого від способу узгодження взаємодії його частин – узгодження, яке постійно змінюється та оновлюється у режимі нестійкої рівноваги, пояснювати яку варто не стільки з позиції виявлення специфіки кожної з таких частин, скільки з позиції того функціонального значення, яке кожна з них набуває у складі системного цілого.

У соціальній реальності динаміка набуває характер принципово багатовимірної і різношвидкісного процесу, який призводить до перманентних напружень і прихованих конфліктів. З розвитком людства таке ускладнення соціальної реальності отримувало все більше незаперечних підтверджень, що були зафіксовані як класиками філософії позитивізму, так і сучасними західними дослідниками, серед яких чи не найбільш послідовну позицію розгляду соціальної реальності як базованої на принципі проведення відмінностей (що певною мірою відповідає обґрунтованому у класичних позитивістських теоріях принципу диференціації) зустрічаємо у теорії соціальних систем Нікласа Лумана [5].

Луман слушно зауважує, що в основі конфліктності знаходиться саме множинність реальності. Але така множинність не є множинністю вже в принципі наперед

відомою – реальність у теорії Лумана є принципово відкритою і незавершеною. Причиною такого бачення у Лумана є його розуміння системи як такої, що існує саме завдяки продукуванню суперечностей, а не завдяки їх нищенню: “Отже, тут ми також дотримуємося самореферентної, аутопестичної концепції: суперечністю продукується те, з чого вона складається, те, що є суперечливим, причому з матеріалів, які самі по собі можуть існувати не суперечливо” [5, с. 477]. Дійсно, системи у Лумана керують суперечностями, але керують вони ними саме тому, що їх продукують. Це не означає, що взагалі не існує інших суперечностей, але системи їх “не бачать”.

У цьому системі Лумана нагадують монади Лайбніца. Але на відміну від цих монад, вони уміють оперувати суперечностями. “Суперечністю є невизначеність системи, а не окремих операцій; але тоді суперечність позбавляє ці операції виграну від визначеності, яку вони здобувають за рахунок тієї їхньої участі у системі, яка полягає у їхній базовій самореферентності як елементів системи” [5, с. 475]. Тим самим Луман руйнує уявлення про систему як щось визначене, але від цього, на його думку, система лише виграє. Адже невизначеність системи не є абсолютною, але виражає її готовність до нових втілень, чого позбавлені елементи системи, які самі по собі є, за Луманом, самототожними, а нову якість можуть здобути лише завдяки новій якості системи, у яку вони можуть знову увійти як складові частини, але вже інакше, ніж раніше. Луман вважає суперечності механізмом існування систем у часі, однак у специфічному сенсі: “Тому суперечності часто вважають засобами забезпечення системного руху чи навіть невід’ємними структурними складовими діалектичного розвитку. Втім, їх стосунок до часу полягає глибше – він завжди вже наявний, якщо актуалізують суперечності, і врешті-решт має своїм джерелом темпоралізацію складності завдяки постійному зникненню часових складових” [5, с. 483]. Таке зникнення також не слід розглядати як абсолютне, але як зникнення для цієї системи і у цей момент часу.

Перехід до теми конфліктів здійснюється у Лумана через поняття комунікації. Адже будь-який конфлікт є специфічною комунікацією, а, згідно Луману, усі соціальні системи є системами комунікації: “Соціальні системи існують як комунікативні, тому створюють суперечності комунікацією щодо відхилень... Лише спрямованість комунікації до єдності конститує суперечність завдяки вибору того, що вона об’єднує” [5, с. 479]. Звісно, що не усі комунікації конфліктні однаково – існують комунікації, спеціально присвячені конфліктам: “Конфлікт є оперативним наданням суперечності самостійності завдяки комунікації. Отже, конфлікт наявний лише тоді, коли комунікуються очікування і у відповідь комунікується неприйняття комунікації” [5, с. 508]. Така комунікація повинна постійно тримати систему у напруженні – у тому сенсі, що система повинна постійно бути “в тонусі”, тобто у робочому стані. Тому для досягнення надійної єдності доводиться постійно її власними зусиллями спочатку руйнувати: адже статична єдність менш надійна, аніж єдність динамічна. Статичність для Лумана означає жорсткість структури, ригідність, а отже слабку гнучкість, еластичність, що значно знижує адаптивний

потенціал системи. Лише та система, яка постійно знаходиться у кризовому стані і при цьому постійно успішно з нього виходить є по-справжньому надійною. Отже, для того, щоби бути надійною стратегічно, системі доводиться робити саму себе ненадійною тактично; тим самим вона запускає у дію свої захисні сили. Статичні ж системи є лише позірно надійними – їх незмінність є не лише ознакою їх слабкої взаємодії з навколишнім світом, але й ознакою того, що не розвивається і не оновлюється постійно їх захисна здатність, їх здатність до регенерації.

Таким чином, динамічні системи є більш чутливими до подій не через свою слабкість, а через свою силу – вони прагнуть цієї чутливості і спеціально розвивають її. У соціальних системах така чутливість забезпечується завдяки комунікації. Така комунікація повинна постійно провокувати напруження, дестабілізацію системи, однак вони провокують їх ані хаотично, ані за якоюсь зовнішньою логікою, а за логікою самої системи. Луман називає таку тактику комунікації орієнтованою на практику “приєднання”, тобто система приєднує усі можливі події до власних, вже заготовлених сценаріїв напруження, до відомих варіацій дестабілізації, тобто система перетворює випадковість на контингентність: “Суперечності артикулюють контингентності, які лежать в основі системи у якості подвійної контингентності, у напрямі до поведінки щодо приєднання. Можливості, яка знаходиться у полі зору, ранжуються не з огляду їх перетворення у дійсність, а з огляду неможливості цього. Своєю чергою це призводить до того, що відтворення має займатися неможливістю відтворення: система реагує не на ту чи іншу із взаємовиключних можливостей, а на саму поведінку щодо приєднання” [5, с. 483]. Йдеться не про створення будь-якої ненадійності системи, а про створення ненадійності відомих різновидів яка саме з них трапляється, невідомо, але лише одна з відомих і заготовлених набору ненадійностей і в результаті такої класифікації система приєднує цю ненадійність до свого набору різновидів ненадійності. Більше того, навіть такий набір і така класифікація мають бути не беззаперечними – система має бути готовою не лише до нових викликів, але й періодично внутрішньо структурно перебудовуватися для цього. Луман вживає для пояснення цього механізму термін “імунна система” [5, с. 484], а для пояснення її пізнання – термін “соціальна імунологія” [5, с. 489], що максимально зближує у цьому аспекті їх функціонування системи соціальні і органічні.

Отже, усі можливі ненадійності як виклики системі проходять своєрідну селекцію і розподіляються по відомих системі різновидам ненадійності, щодо яких вона вже в принципі відпрацювала сценарії відповіді. Більше того, система не очікує пасивно якихось ненадійностей, але сама активно провокує їх: “У зв’язку з цим суперечності можна розглядати як спеціальні засоби для створення ненадійності; вони вселяють непевненість, так би мовити, цілеспрямовано – і в аналізі, спеціально зорієнтованому на це, і у суперечливій комунікації” [5, с. 483]. Тут йдеться про певний коридор можливостей, у якому виклики системі є вже достатньо сильними і несподіваними, щоб дестабілізувати систему, і водночас недосить сильними

і несподіваними, щоб її зруйнувати. Такі контрольовані виклики і притягує до себе система завдяки створенню суперечностей як активного способу взаємодії зі своїм навколишнім світом.

Оскільки тут йдеться про надійність і унормування комунікації, Луман звертається до системи права як такої, що найбільше відповідає за своїми функціями забезпеченню такого типу комунікації. Відповідно проблематика соціальних конфліктів як особливого типу соціальної взаємодії розглядається ним у царині і термінології права: “Перспектива конфлікту вирізняє з масових повсякденних очікувань ті, які виявляються виправданими у випадку конфлікту. Така перспектива виправдання асоціюється з нормативністю очікувань і підпорядковується схемі “правомірно/неправомірно”, тобто включається у завершений всесвіт, у якому є лише два взаємовиключних значення. На підставі цієї схеми досвід конфліктів може бути узагальнено, передбачено, а отже, надано йому таку форму, за якої справа доходить до конфліктів на рівні інтеракції лише як винятку, навіть якщо виникають очікування, які самі по собі надто неймовірні” [5, с. 490].

Луман зауважує, що конфлікт має бути локалізованим і інструменталізованим, не слід надавати йому надмірних повноважень – він навіть порівнює стосунком конфлікту до системи зі стосунком паразиту до живого організму – у випадку коли конфлікт виходить з-під контролю: “...для такого паразитизму типовим є не прагнення до симбіозу, а тенденція поглинання конфліктом системи-носія мірою того, як у конфлікт втягуються увага і ресурси” [5, с. 511]. Таким чином, попри надання високої ролі і значущості соціальним конфліктам, Луман не створив свою теорію соціальних систем як конфліктології – його теорія лише дає пояснення і рекомендації останній.

Досвід теорії соціальних систем Лумана може якнайкраще прислужитися нашому розумінню системного підходу у соціальному пізнанні, орієнтованому на пояснення способу відтворення співіснуючих множинних комунікативних спільнот [3]. Кожна така спільнота якраз і виступає не абстрактним, як це виходить у теорії Лумана, а цілком конкретним джерелом суперечностей і напружень для системи – у тому випадку, коли система функціонально захищає ціннісну позицію іншої комунікативної спільноти. Тоді характер таких суперечностей і напружень також виявляється у своїй основі визначеними конкретними цінностями, які входять у суперечність, а смислові і функціональні суперечності є лише оформленням цих глибинних суперечностей.

Представниками особливих комунікативних спільнот цілком можна розглядати, з одного боку, всіх тих, хто виступає у ролі студентів цих університетів. Перший тип спільнот, усі спільноти забезпечення вищої освіти, згідно нашого поділу на традиційні, модерні та постмодерні комунікативні спільноти у традиційних університетах, очевидно, належить до класичних традиційних комунікативних спільнот, тоді як спільнота туристів як надто мінлива за своїм складом і все ж така, яка має визначні і стійкі спільні ознаки, має розглядатися як спільнота постмо-

дерна. У суспільстві знань творчі представники професури і студентства, а у краях випадках до них також долучаються і представники адміністрації утворюють модерні спільноти – які налаштовані на свідоме і запрограмоване пошукання освітнього процесу, надання йому ґрунтовно наукового характеру, а найголовніше все це відбувається завдяки націленості цієї творчої спільноти на досягнення соціальних завдань, які виходять за межі суто освітньої компетенції і мають високі амбіції змінювати суспільство.

З таких позицій, у традиційному університеті основними джерелами проблематизації функціонування вищої освіти за критерієм не стільки змістовим щодо проблем, скільки критерієм носіїв важливих для сучасного університету якостей є, по-перше, ті проблеми, які стосуються організації функціонування вищої освіти, так би мовити, пропозиції освітніх послуг, а по-друге, ті проблеми, які стосуються поведінки самих студентів, тобто попиту на освітні послуги. Стимулювати розвиток таких університетів, а через нього і суспільства в цілому також можна, а саме, або ж стимулюючи пропозицію або стимулюючи попит на освітні послуги. У кожному разі доведеться застосовувати відмінну стратегію проблематизації, оскільки йдеться про різні типи комунікативних спільнот, які будуть виступати як провідні для певної стратегії. У випадку ж сучасного університету, а особливо університету дослідницького типу, а також університету майбутнього, який ми би назвали університетом управління суспільними проблемами, йдеться про пошук такого проблемного наповнення його освітньої комунікації, який об’єднував би представників усіх звичних університетських спільнот у нові крос-групові комунікативні спільноти.

Якщо ж звернутися до змістової сторони проблеми, то вибір “великої проблеми”, про яку ми згадували на початку цієї розвідки, має стати значно ширшим і варіативнішим. В кожному разі таке розуміння соціальних проблем на прикладі функціонування сучасного університету відкриває широкий простір як для соціальних досліджень, так і для практики соціальних змін.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В.П. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій / В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
2. Бойченко М.І. Соціальна філософія як загальна соціальна теорія та навчальна дисципліна / М.І. Бойченко // Філософська думка. – 2013. – № 4. – С. 60–72.
3. Бойченко М.І. Стійкі комунікативні спільноти й соціальні практики / М.І. Бойченко // Філософія та політологія у структурі сучасного соціокультурного знання (теоретичні та методологічні аспекти): Монографія / [Л.В. Губерський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2011. – С. 218–240.
4. Губерський Л. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. Підручник для вищих навчальних закладів / В.Андрущенко, Л.Губерський, М.Михальченко. Вид. 3-є, випр. та доп. – К.: Генеза, 2006. – 656 с.
5. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н.Луман; [пер. с нем. И.Д. Газисва; под ред. Н.А. Головина]. – СПб.: Наука, 2007. – 648 с.
6. Согомонов А. Этика догоняющей модернизации // Неприкосновенный запас. – 2010. – № 6 (74) // Режим доступа Интернет: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/6/so20-pr.html>.
7. Таран В.О. Соціальна філософія: Навчальний посібник / В.О. Таран, В.М. Зотов, Н.О. Резанова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
8. Філософія: підручник / кол. авторів; за ред. Л.В. Губерсько-

го. – Х.: Фоліо, 2013. – 510 с.

9. Філософія: Навчальний посібник / За ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.

10. Фрагменты ранних греческих философов / [перевод с древнегр. / АН СССР Ин-т философии; издание подгот. А.В. Лебедев; отв. ред. и авт. вступ. ст. И.Д. Рожанский]. – М.: Наука, 1989. – 576 с.

11. Эйзенштатт Ш. Революция и преобразование обществ: Сравнительное изучение цивилизаций / Ш.Эйзенштатт [пер. с англ.]. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 416 с.

12. Pfister J. Philosophie. Ein Lehrbuch / Jonas Pfister. – Stuttgart: Philipp Reclam Jun., 2006. – 302 s.

13. Topitsch E. Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft / Ernst Topitsch. – Darmstadt: Neuwied/Rhein Luchterhand, 1961. – 363 s.

References

1. Andrushchenko V.P. Suchasna social'na filozofija: Kurs lekcyj / V.P. Andrushchenko, M.I. Myhal'chenko. – K.: Genезa, 1996. 368 s.
2. Boychenko M.I. Social'na filozofija jak zagal'na social'na teorija ta navchal'na dyscyplina / M.I. Boychenko // Filozof's'ka dumka. – 2013. – № 4. – S. 60–72.
3. Boychenko M.I. Stijki komunikatyvni spil'noty j social'ni praktyky / M.I. Boychenko // Filozofija ta politologija u strukturі suchasnoho sociokulturnogo znannya (teoretychni ta metodologichni aspekty): Monografija / [L.V. Gubers'kyj [ta in.]. K.: Vydavnycho-poligrafichnyj centr "Kyj'vs'kyj universytet", 2011. – S. 218–240.
4. Gubers'kyj L. Social'na filozofija. Istorija, teorija, metodologija. Pidručnyk dlja vyshhyh navchal'nyh zakladiv / V.Andrushhenko, L.Gubers'kyj, M.Myhal'chenko. Vyd. 3 je. vypr. ta dop. – K.: Genезa, 2006. – 656 s.
5. Luman N. Social'nye sistemy. Oчерk obshhej teorij / N.Luman; [per. s nem. I.D. Gazieva; pod red. N.A. Golovina]. SPb.: Nauka, 2007. – 648 s.
6. Sogomonov A. Jetika dogonjajushhej modernizacii // Neprikosvennyj zapas. – 2010. – № 6 (74) // Rezhim dostupa Internet: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/6/so20-pr.html>.
7. Taran V.O. Social'na filozofija: Navchal'nyj posibnyk / V.O. Taran, V.M. Zotov, N.O. Rjezanova. – K.: Centr uchbovoi literatury, 2009. – 272 s.
8. Filozofija: pidručnyk / kol. avtoriv; za red. L.V. Gubers'kogo. – H.: Folio, 2013. – 510 s.
9. Filozofija: Navchal'nyj posibnyk / Za red. I.F. Nadol'nogo. K.: Vikar, 1997. – 584 s.
10. Fragmentsy rannih grecheskih filozofov / [perevod s drevnegr. / AN SSSR In-t filozofii; izdanie podgot. A.V. Lebedev; отв. red. i avt. vstup. st. I.D. Rozhanskij]. – M.: Nauka, 1989. – 576 s.
11. Jeizenshtadt Sh. Revolucija i preobrazovanie obshhestv: Sravnitel'noe izučenie civilizacij / Sh.Jeizenshtadt [per. s angl.]. M.: Aspekt Press, 1999. – 416 s.
12. Pfister J. Philosophie. Ein Lehrbuch / Jonas Pfister. – Stuttgart: Philipp Reclam Jun., 2006. – 302 s.
13. Topitsch E. Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft / Ernst Topitsch. – Darmstadt: Neuwied/Rhein Luchterhand, 1961. – 363 s.

Boychenko M. I., Doctor of philosophical sciences, docent, professor of Department of philosophy, Taras Shevchenko national university of Kyiv, chief researcher at the Institute of Higher Education NAPS of Ukraine (Ukraine, Kiev), mykhai@ukr.net

The importance of social philosophy as an educational discipline in the modern university in the conditions of transition to the knowledge society

The article analyzes the example of the functioning of higher education strategy for social change by managing of social problems in the society of knowledge. These changes are every time focused on a consciously defined and designed large social problem in the functioning of knowledge society in general and modern university in particular. Meanwhile social philosophy is performing a function that is substantially broader than providing a clear segment professional knowledge to the future philosophers and representatives of disciplines close to the philosophy – political science, cultural studies, religious studies, governing theory etc. This function is to change the attitude to knowledge. Knowledge is seen not as a means of subordinate value, but the objective that is the highest value and even somewhat self sufficient. Indeed, knowledge can not exist without man, and so the self sufficiency of knowledge implies self sufficiency of human who knows. The university of the future should provide a quest for problem filling of the educational communication, which would unite members of the all usual university community in the new cross-group communication community.

Keywords: social philosophy, the problem, the university curriculum, knowledge society, problematization, selection problems, systematic approach.

Бойченко М. І., доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, головний науковий співробітник Інституту вищого образования НАН України (Україна, Київ), mykhai@ukr.net

Значимость социальной философии как учебной дисциплины в современном университете в условиях перехода к обществу знания

Проанализированы на примере функционирования высшего образования стратегию социальных изменений благодаря управлению социальными проблемами в обществе знаний. Эти изменения ориентированы каждый раз на решение сознательно определенной и спроектированной большой социальной проблемы в функционировании общества знаний в целом и в современном университете в частности. Социальная философия выполняет при этом функцию, более широкую, чем очевидное предоставление сегмента профессиональных знаний будущим философам или представителям близких к философии дисциплин – политологии, культурологии, религиоведения, теории управления и т.д. Эта функция заключается в изменении отношения к знанию. Знание рассматривается уже не как средство, подчиненная ценность, но как цель, как ценность высшая и в чем-то даже самостоятельная. Ведь знание не может существовать без человека, и поэтому, самостоятельность знаний подразумевает самостоятельность человека самого. В университете будущего следует обеспечить поиск такого проблемного наполнения образовательной коммуникации, который объединил бы представителей всех привычных университетских сообществ в новые кросс-групповые коммуникационные сообщества.

Ключевые слова: социальная философия, проблема, университет, учебная программа, общество знаний, проблематизация, вопрос проблем, системный подход.

* * *

УДК 316.3:378

Назаров М. Х.

доктор философии по педагогике, заведующий кафедрой искусства, технологии, гражданской обороны и физического воспитания, Бакинский институт повышения квалификации и переподготовки педагогических кадров (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПОНЯТИЕ, СТРАТЕГИИ

Представлен анализ процесса интернационализации высшего образования во всех ключевых сферах (учебное, исследовательское, учебно-стратегий интернационализации). Отмечается, что описание интернациональности высшего образования с помощью количественных индикаторов недостаточно, и обосновывается мысль о том, что комплексный характер процессов интернационализации требует исследовать интернациональность в основном в смысле установок, культуры и традиций. В статье даны критерии успешности стратегии интернационализации.

Ключевые слова: интернационализация, стратегии интернационализации, глобализация, инновация, количественные индикаторы, качественные показатели.

(статья публикуется по оригиналу)

Содействие интернационализации образования является одним из основных задач политики в области образования.

Интернационализация образования – достаточно актуальная тема. Существуют многочисленные попытки теоретического определения этого феномена. Но они, как правило, расплывчаты и ограничиваются частичными аспектами. Часть общественности, воспринимая ее как проникновение рыночных принципов в высшее образование, предупреждает о возможности утраты национальной идентичности образовательного дела и культурного многообразия [2]. Этим дебатам способствовала также Европейская комиссия со своей дискуссией по поводу адаптации образования как товара в рамках GATS (Генеральное соглашение по торговле услу-

гами – международное соглашение в рамках Всемирной Торговой Организации, ВТО).

Интернационализация образования есть соблазнительный и упоительный коктейль различных возможностей [3], и не только государства с преобразованиями в законах по-разному реагируют на интернационализацию обучения, исследований и услуг, но и отдельные вузы развиваются и имплементируют разные стратегии и мероприятия по интернационализации. Отсюда следует, что надо рассмотреть больший диапазон различных стратегий интернационализации.

Так, по мнению Дж.Книгта (1999), интернационализация образовательного сектора представляет собой процесс, который вносит интернациональное/интеркультурное измерение в вузовское обучение, исследовательскую и обслуживающую функции вузов. Исходя из этого рабочего определения, часто в образовательном сообществе говорят об интернационализации, хотя, в сущности, имеется в виду только интернациональность. Выражаясь иначе, подчеркнутос Дж.Книгтом своеобразие процесса интернационализации в конечном счете сводится к описанию состояния наличного статуса, или статуса, к которому стремятся [4].

Дж.Дэвис исследует в своих работах возможные организационные и структурные последствия усилий по интернационализации вузов в отношении формулирования, развития и институционализации стратегии. В его понимании интернационализация есть динамичный процесс, при котором возможна высокая флуктуация между отдельными точками [5]. Марижкван дер Венде (1999) рассматривает интернационализацию как инструмент инновации вуза (инновация здесь понимается как позитивный процесс изменений) [6], опираясь при этом на теорию Артура Левина [7], который делил инновационный процесс на 4 фазы. Применительно к вузу первая фаза должна была охватывать осознание вузовским руководством важности интернационализации для образовательного сектора (recognizing the need). Исходя из этого, далее должно следовать формулирование каталога мероприятий с действиями по интернационализации (planning and formulating a solution). Третьим шагом должно быть внедрение и имплементация каталога мероприятий с действиями по интернационализации в вузе (initiating and implementing a plan). Инновационный процесс заканчивается либо институционализацией, либо прекращением усилий по интернационализации (institutionalisation or termination) [8]. Желаемый результат такого подхода – интернационализация – достигается наряду с внешними факторами, благодаря главным образом таким факторам, как финансовая поддержка усилий вуза по интернационализации, высокий масштаб совместимости и высокая степень эффективности инвестиций. Здесь под совместимостью понимается совпадение ценностей, норм и целей процесса интернационализации во всех вузах. Степень эффективности может измеряться, к примеру, степенью удовлетворенности вузовского руководства, сотрудников и обучающихся действиями по интернационализации. Данный теоретический подход Ван дер Венде/Левина отражает идеально-типичный инновационный процесс, редко наблюдаемый в реальности. На деле может иметь место переосмысление через отдельные фазы, или фазы могут быть

пройдены в неправильной последовательности. Так, отдельные вузы могут спорадично проводить мероприятия по интернационализации, прежде чем их письменно документировать.

Кэрола Ханн относит вузы, в зависимости от их понимания, к трем разным актерским типам. Тип А (“спящая красавица”) демонстрирует неважную позицию, когда не видится необходимость в проведении интернационализации. Тип В (“каузальный игрок”) реагирует на изменившиеся условия высшего образования и предпринимает срочные меры по интернационализации, чтобы оставаться конкурентоспособным в образовательном секторе. Тип С характеризуется как “стратегический игрок”. Здесь интернационализация служит в качестве инструмента для достижения одной ясно определенной цели, при этой цели отдельных вузов сильно варьируются. Главной установкой при этом может быть обеспечение качества, позиционирование, улучшение репутации, усиление автономии, и даже коммерческие мотивы [8].

Независимо от тех или иных оценок, расширение сотрудничества во всех сферах общества – реальность. Ускоряющаяся интернационализация образовательном пространстве – ответ не только на прогрессирующую глобализацию, но и на макросоциологические экономические изменения, такие, как приватизация государственных организаций или реформы управления, такие, как введение Нового Публичного Менеджмента (NPM).

Необходимость интернационализации усиливается еще и благодаря инициированным в прошлом изменениям управляющих структур вузов. До этого постоянный контроль в предметном, правовом и финансовом плане был за государством. В новой образовательной политике государство во многих отношениях отступает, предоставляя вузам самостоятельность. Но за государством остается задача стимулирования децентрализованного планирования высших школ и требования отчета об этих планах в форме постановки целей между страной и вузом. Между тем законами государств часто создаются необходимые предпосылки для дееспособности структур формирования воли и решения вузов. Новая политика руководства системой высшего образования концентрируется, прежде всего, на ликвидации умственной блокады в вузах, изменившихся отношениях государства и вуза, конкуренции как принципе управления производительностью и отсюда – на требовании самоуправления вузов. Ответственность за будущее общества лежит главным образом на вузах, а не на государстве.

Описание интернациональности высших школ часто осуществляется с помощью количественных индикаторов, таких, как структурные переменные (мобильность обучающихся, договоры о кооперации, зарубежная практика профессоров, членство в международных сетях, предложение (ассортимент) англоязычных курсов или критерии производительности (результаты международных исследований, количество выпускников с двойным окончанием). Эти инструменты и индикаторы, применяемые к количественному измерению, очень важны для того, чтобы представить в объективном масштабе достигнутую степень интернационализации высшей школы. Тем не менее, этих чисто количественных критериев недостаточно для того, чтобы опреде-

лить интернациональность высшей школы. Поэтому должны быть исследованы в большей мере качественные факторы этого процесса. Основаниями для преимущественного внедрения качественных факторов являются динамическое развитие комплексных процессов интернационализации, что требует глубже схватывать феномен интернационализации и исследовать интернациональность в основном в смысле установки, культуры и традиций. Чисто количественное описание интернациональности высших школ является сегодня, таким образом, не более, чем идеалом. Поэтому качественные факторы также должны быть включены в документацию интернационализации.

Таким образом, понятие “интернационализация высшей школы” движется постепенно от чисто количественной оценки интернациональной активности вуза к комплексному процессу, который должен быть подчинен рациональному менеджменту контроля качества. Для этого в образовательный сектор должны быть перенесены элементы из PDCA-Zyklus стратегии контроля Эдварда Деминга. Как известно, Эдвард Деминг считается одним из влиятельных и международно-признанных специалистов в области управления качеством. Его теоретические модели и инструменты имеют значение и для образовательного сектора (хотя образование можно рассматривать как разновидность услуг, образовательный сектор во многих отношениях отличается от сектора услуг в целом).

Например, нужно учитывать расходящиеся требования и разнообразные факторы, такие, как, обучающиеся, родители, управленческий персонал, наблюдательный совет, ректорат, правительство, общество). Слегка видоизмененный, адаптированный к сектору высшей школы, PDCA-Zyklus предлагает хорошую модель применения и разъяснения ориентации процесса интернационализации высшей школы. Этот процесс может быть разделен на следующие четыре идеально-типичные фазы: планирование, выполнение, контроль, корректирующие действия. В фазе планирования нужно определиться с постановкой целей и целевым соглашением высшей школы на основе анализа статус-кво интернационализации и сформулировать меры по содействию интернационализации.

Фаза выполнения должна служить воплощению конкретных мер с прилагаемой к ним документацией. В контрольной фазе должна производиться оценка результатов и их сравнение на соответствие поставленной цели. Последняя фаза должна содействовать рефлексии процесса интернационализации со стандартизацией достигнутых результатов и возможным проведением мер по оптимизации. Таким образом, для вузовского руководства и сотрудников формулируются конкретные рамки действий, и, соответственно, прочные гарантии процесса интернационализации.

При предположении, что интернационализация не есть самоцель, желательно, чтобы возможная стратегия интернационализации интегрировалась непрерывно в широкую постановку цели и в стратегические планы вуза. Можно было бы даже утверждать обратное: собственная стратегия интернационализации только тогда может быть рассмотрена как рациональный инструмент вузовского управления, когда международное измерение еще не является само собой разумеющимся элемен-

том действий вуза и его членов или, другими словами, еще в мышлении не всех членов, а также институционально оно зафиксировано (подобное мы наблюдали в последнее время в информационных технологиях, которые с самого начала приобрели в вузах особую роль и сегодня все более пронизывают все сферы вуза, все поля действий и учебный ассортимент (предложение). Тем самым возникает необходимость задуматься о роли информационных технологий и придать менеджменту ИТ-ресурсов новые формы. Некоторые функции в развитии и поддержке ИТ в ходе все большего проникновения их в другие сферы вуза благодаря ИТ стали излишними*.

Дополнительно нужно проводить различие между областями обучения, исследования и управления. Многие вузы пытаются позволять существующим достижениям в области интернационализации лучше проявляться благодаря более высокой студенческой мобильности, большим программам обмена и более высокому уровню численности иностранных студентов, хотя псевдопараметр, такой, как количество договоров обмена, ни в какой мере не являются критерием, чтобы на его основе можно было бы судить о количестве или качестве обмена. При этом следует задать себе вопрос: а не является ли расширение возможностей обслуживания более предпочтительным, чем чисто количественное наращивание мобильности? Должна ли инфраструктура с достаточной функцией поддержки стать основой для повышения интернациональной мобильности?

Чисто количественные показатели в процессе интернационализации стратегически бессмысленны. Они требуют нормативного решения, которое определяет и устанавливает решающие цели возможных опций действий. Даже если стратегия интернационализации основывается целями, часто стратегически важные процессы, имеющие решающее значение для успеха интернационализации, фактически не идентифицируются. Кроме того, важно понять, что вузы есть не действующие для себя организмы, а ключевые персоны. Взятая вузом стратегия в целом позволяет, пожалуй, сказать, что последовательное изучение причин успехов и неудач играет решающую роль в успешной имплементации стратегии интернационализации.

Обобщая вышесказанное, можно утверждать, что успешные стратегии интернационализации в качестве исходного базиса должны включать в себя, во-первых, международное программное заявление с целями ориентации вуза, во-вторых, оперативное осуществление интернациональности во всех ключевых сферах вуза (обучение, исследование, услуги), и превращение ее благодаря количественным показателям и качественным аспектам в процесс ясный и прежде всего контролируемый. Эти показатели и аспекты причинно зависят от целей, определенных в стратегии, и соответствующих мероприятий, и поэтому должны быть согласованы с ними.

Список использованных источников

1. Berthold, Christian; Hener, Yorck; Skorupinski, Jörg: Kundenorientiertes IT-Management an der Universität Dortmund. – Gütersloh, 2008.

* Berthold, Christian; Hener, Yorck; Skorupinski, Jörg: Kundenorientiertes IT Management an der Universität Dortmund, Gütersloh, 2008.

2. Rotter, Carolin. Internationalisierung von Studiengängen: Typen-Praxis-Empirische Befunde. Dissertaiton. Ruhr-Universität Bochum. – November, 2005.

3. Ninnis, Peter; Helstenn, Meeri. Introduction: Critical Engagements with the internationalization of Higher Education. In: Internationalizing Higher Education/ Critical Explorations of Pedagogy and Policy. – Hong Kong, 2005.

4. Knight, Janc. Internationalisation of Higher Education. – OECD, 1999.

5. Davies, John. University strategies for Internationalisation in different institutional and cultural settings. A conceptual framework. In: Policy and Policy Implementation in Internationalisation of Higher Education. EAIE Occasional Paper 8. – Amsterdam 1995. – S. 15–16.

6. Van der Wende, Marijk. An Innovation Perspective on Internationalisation of Higher Education Institutionalisation: The Critical Phase. In: Journal of Studies in International Education (1999). – Vol. 3. Nr. 1. – S. 3–14.

7. Levin, Arthur. Why Innovation Falls. – Albany, 1980.

8. Hahn, Karola. Die Internationalisierung der deutschen Hochschulen: Kontext, Kernprozesse, Konzepte und Strategien. – Wiesbaden, 2004.

Nazarov M. H., Doctor of Philosophy in Education, Head of art, technology, civil defense and physical education, Baku Institute of Training and Retraining of Teachers (Azerbaijan, Baku), matlahm@yandex.com

Internationalization of higher education: the concept, strategy

The article presents the analysis of the process of internationalization of higher education in all key areas of the University (teaching, research, services), the internationalization strategies. It is noted that the description of internationality higher schools with the help of quantitative indicators is not enough, and substantiates the idea that the complex nature of the internationalization process requires to investigate the internationality mainly in terms of installation, culture and traditions. The article provides the criteria for a successful internationalization strategy.

Keywords: internationalization, strategies of internationalization, globalization, innovation, quantitative indicators, qualitative indicators.

Nazarov M. H., доктор філософії з педагогіки, завідувач кафедри мистецтва, технології, цивільної оборони та фізичного виховання, Бакинський інститут підвищення кваліфікації та перепідготовки педагогічних кадрів (Азербайджан, Баку), matlahm@yandex.com

Інтернаціоналізація вищої освіти: поняття, стратегії

Представлено аналіз процесу інтернаціоналізації вищої освіти в усіх ключових сферах вузу (навчання, дослідження, послуги), стратегій інтернаціоналізації. Відзначається, що опис інтернаціональності вищих шкіл за допомогою кількісних індикаторів недостатньо, і обґрунтовується думка про те, що комплексний характер процесів інтернаціоналізації вимагає досліджувати інтернаціональність в основному в сфері установки, культури і традицій. У статті дано критерії успішності стратегій інтернаціоналізації.

Ключові слова: інтернаціоналізація, стратегії інтернаціоналізації, глобалізація, інновації, кількісні індикатори, якісні показники.

* * *

УДК 130.122:37.013

Ситниченко Є. Г.

здобувач, Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Україна, Дніпропетровськ), ggunval@bk.ru

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ МЕРЕЖНОЇ ПАРАДИГМИ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

Аналізується мережна парадигма управління в освіті як механізм її інноваційної трансформації. На основі міждисциплінарної методології філософії освіти, теорії мережного суспільства та філософії управління обґрунтовано переваги поліархічної моделі управління перед ієрархічною. Показано, що мережна парадигма управління освітою є найбільш адекватною в умовах формування освітніх мереж та мережного освітнього простору. Визначено основні інновації, які вона вносить у освітню діяльність та освітнє управління. Розкрито соціокультурний та особистісний контекст запровадження мережних освітніх технологій та мережної парадигми управління в освіті. Обґрунтовано зв'язок мережної парадигми управління та концепції електронного урядування.

Ключові слова: філософія освіти, мережне суспільство, парадигма, управління освітою, інновації, електронне урядування.

Інноваційні постмодернові концептуальні побудови пов'язані передусім з формуванням мережних

механізмів соціальних взаємовідносин і відповідних їм принципів управління. В управлінському відношенні мережні типи взаємодії соціальних суб'єктів відображають вплив процесу формування постсучасних соціальних практик в ході становлення інформаційного суспільства, який викликає до життя нові типи соціальних відносин, що ґрунтуються на методології горизонтальної поліархічної взаємодії. Мережна суб'єкт–об'єктна взаємодія значною мірою є альтернативою ієрархії управління, характерною для епохи індустріалізму.

В сучасній теорії управління мережний підхід у широкому розумінні звичайно пов'язують з дослідження різноманіття зв'язків, що об'єднують учасників управлінського процесу. Саме в цьому контексті мережні підходи до управлінської діяльності та процеси формування мережних форм взаємодії в сучасному соціальному управлінні досліджуються в роботах П.Штомпки, Л.–Г.Маттсона, Н.Смелзера, К.Кука та інших дослідників. Передусім в центрі їх уваги знаходиться розробка питань соціального управління та управління мережною економікою. Однак останнім часом все більше значення має дослідження можливості застосування горизонтально–мережних управлінських систем для реформування управління освітою і запровадження в ньому поліархічних принципів діяльності.

Метою дослідження є визначення на основі використання філософської методології особливостей та значення мережної парадигми управління в освіті.

Увага до мережної форми управління освітою пояснюється тим, що мережні управлінські моделі пов'язані з подоланням одномірної ієрархічної побудови. Світова практика засвідчує, що вирішення системних проблем управління освітою в умовах постійних змін можливе лише на шляху поєднання ієрархічного та поліархічного принципів. Механізми вертикального підпорядкування структурних компонентів освітнього управління мають бути доповнені розгалуженими горизонтальними зв'язками різного рівня, що постійно диверсифікуються і функціонально ускладнюються. При цьому управління розуміється як процес створення цілеспрямованої суб'єктної взаємодії та партнерства заради досягнення соціально значущих результатів і може бути представлено у вигляді складної мережі людських (міжособистісних та міжгрупових) відносин у динаміці.

У сучасних умовах мережний принцип як основа структурно–функціональної побудови управління освітою не лише не поступається за своєю значущістю, а в багатьох компонентах вже домінує по відношенню до принципу ієрархії [2, с. 180]. Основні причини цього кореняться у характері мережних соціальних процесів постіндустріального зразка і тих перевагах, які управління освітою отримує через запровадження поліархічних механізмів функціонування. До основних з них можна віднести:

1. Мережне управління сприяє узгодженню принципів функціонування освітніх суб'єкта та об'єкта, оскільки відповідає природі соціально орієнтованого ринкового суспільства. Ринкові взаємовідносини певною мірою є протилежністю адмініструванню та ієрархії, оскільки ґрунтуються на принципі рівноправності всіх ринкових суб'єктів.

2. Впровадження мережних принципів в управління освітою сприяє її персонорієнтації на потреби споживачів освітніх послуг. В межах поліархічної концепції управління основне значення набувають зовнішні чинники управлінської діяльності, що формують горизонтальне динамічне поле взаємодій органів управління та освітніх мереж.

3. Мережний підхід до управління освітою забезпечує методологічну обґрунтованість концептуально–доктринальних засад прийняття та реалізації управлінських рішень. В умовах ієрархічної системи складається ілюзія, що процеси регулювання мають своїми витоками виключно активність суб'єкта. В той же час одним з загальноновизнаних постулатів соціальної теорії є визнання в якості кінцевої причини будь–якого процесу суб'єкт–об'єктної взаємодії. Поліархічна модель державного управління є адекватною цій методології, оскільки конституює в якості системоутворюючого фактору управлінського процесу взаємодію всіх сторін, що беруть в ньому участь.

4. Розширення впровадження принципів мер управління в системі органів державної влади підвищує його чутливість та гнучкість, демократичний потенціал шляхом формування системної мережі каналів зворотного зв'язку з об'єктом управління.

5. В межах мережної моделі управління самі управлінські структури стають об'єктами різностороннього впливу з боку освітньої мережі і тим самим втрачають статус структур, що знаходяться над суспільством. А саме цей статус є соціальною основою бюрократизму.

Обґрунтування необхідності розвитку в сучасному суспільстві мережних засад управління є одним з важливих компонентів теорії мережного інформаційного суспільства (наприклад, у роботах М. Кастельса [3]) її загалом постмодерністської методології. Тому мережну модель управління освітою можна характеризувати як форму постсучасної соціальної практики, яка, з одного боку, сприяє становленню постіндустріальних соціальних відносин, а з іншого – є їх управлінською складовою. У сучасній науці соціального управління розроблена досить ґрунтовна методологія мережної взаємодії на рівні складової проблемного поля теорії постмодернізму. Найбільше визнання отримала теорія “динаміки поля” П.Штомпки [7]. Вона протистоїть традиційним концепціям структурно–функціонального аналізу на основі нового розуміння суті соціального життя. Соціальна тканина характеризується як система взаємопов'язаних потенціалів, що постійно змінюються у процесі обміну інформацією. Таким чином, причиною соціальних змін є взаємодія точок динамічного поля, що постійно перебуває у русі. Нова методологія дозволяє побудувати мережну модель соціальних та управлінських процесів і визначитися з характеристикою системоутворюючих детермінант для будь–якої точки у будь–який момент. В межах теорії “динаміки поля” вдається подолати спрощене тлумачення соціального життя і побудувати науково обґрунтовану картину світу на основі характеристики всього його різноманіття в умовах невизначеності взаємодії величезного числа факторів. Для аналізу мережного управління освітою особливо велике значення має те, що в структурі динамічного поля з'являється

можливість всебічної характеристики управлінських процесів в контексті їх соціокультурного оточення.

Найбільш перспективним для адаптації до потреб державного управління є досвід застосування методології мережної взаємодії для аналізу саморегуляційних процесів в межах ринково орієнтованих концепцій менеджменту. Крім теорії динаміки поля П.Штомпки, теоретичні передумови розгляду саморегуляційних процесів у соціальній мережі в контексті обмінних взаємовідносин були обґрунтовані в неінституційній теорії соціальних систем, в теорії соціального обміну, в теоріях мережного суспільства тощо.

Суть мережно–поліархічної методології полягає в тому, що управлінські процеси будь–якого типу розглядаються як мережа взаємовідносин. Мережі визначаються як набори взаємозв'язаних взаємовідносин обміну між суб'єктами та об'єктами управлінського впливу. При цьому обміни управлінськими впливами в одній ситуації взаємообумовлені обмінами в іншій ситуації, а набори мережних взаємодій постійно перетинаються, створюючи взаємопереплетену систему об'єкт–суб'єктних горизонтальних управлінських зв'язків, призначену для передачі управлінських впливів в усі сторони мережі. Оточення (середовище) одного обміну є складовою інших взаємовідносин, і всі вони так чи інакше поєднані один з одним. В цьому відношенні всі системи управлінських трансакцій являються собою єдину мережу взаємопов'язаних взаємовідносин суб'єктів управління, оскільки в мережі фіксованого поділу на суб'єктів та об'єктів просто не існує. Будь–які стосунки цих суб'єктів “вкращені” у структуру мережі і можуть розглядатися в контексті її характеристик та її змін, що є основою відповідності управлінських процесів соціокультурному середовищу їх прогнання.

Взаємодії обміну координують діяльність, що здійснюється окремими структурними компонентами системи управлінських взаємовідносин. Таким чином, мережа горизонтальних управлінських взаємозв'язків конституюється як структура управління соціальними відносинами, яку можна співставити з координацією через ієрархічне управління чи через стохастичні механізми управління дією ринку. Однак мережно–поліархічна система управління є синтетичним утвором, що поєднує чесноти обох вказаних систем управління і позбавлена їх вад [4, с.221].

Головним її досягненням в цьому відношенні є те, що мережа горизонтальних управлінських зв'язків допомагає поєднувати максимальну свободу та варіативність поведінки учасників системи управління з максимальною управлінською визначеністю процесів обміну на рівні мережі загалом. Крім цього, мережно–поліархічна система управління забезпечує ще кілька необхідних для сучасного управління освітою системних якостей. Елементи мережі можуть вступати у різні види взаємодії, при яких виникають не лише управлінські обміни, а й системні адаптації, що надзвичайно важливо для здійснення інновацій. В мережі існують не лише потоки управлінських месиджів, а й потоки інформації, фінансові, товарні та соціальні обміни.

Підсумовуючи значення мережно–поліархічних підходів до організації управління освітою, доцільно

виділити такі напрями їх застосування для вдосконалення вітчизняної управлінської практики:

1. Конститування значення освітнього управління не просто як регулюючого фактору, а як інвестиційного процесу, який визначає формування, розвиток і підтримку обмінних взаємовідношень у освітніх мережах.

2. Формування інноваційної моделі управління освітою, в якій механізм адаптації до змін у соціокультурному середовищі функціонує іманентно-атрибутивно, і напрями інноваційних змін визначаються позиціонуванням освітніх суб'єктів як мережних суб'єктів.

3. Надання управлінню освітою інтегративно-соціального характеру на будь-якому рівні шляхом надання кожному структурному елементу мережі соціального та різнобічного виміру. Функціональний імператив галузевого управління має бути розширений на основі його інтерпретації на рівні не лише управлінських, а й соціальних та інформаційних об'єктів.

5. Посилення чутливості та інструментально-технічної досконалості управління освітою в ситуації рівноцінності каналів прямого та зворотного зв'язку.

В сучасних умовах мережно-поліархічні підходи до трансформації управління освітою проявляються у кількох системних інноваціях. По-перше, це формування механізмів соціального партнерства на рівні освітніх мереж. По-друге, це інституційна перебудова механізмів освітнього управління на основі пріоритетності самоврядних засад функціонування освітніх мереж. По-третє, це використання інформаційно-комп'ютерних мереж для становлення електронного урядування та формування мережного типу організації освіти [5].

На нашу думку, реалізація самоврядного потенціалу освіти дійсно найбільш ефективна саме у мережній структурі кооперативних взаємозв'язків та взаємодій, у тому числі і управлінського характеру. Тут поєднуються як баланс повноважень і відповідальності, так і свобода маневру в процесі прийняття та реалізації управлінських рішень. Крім того, саме мережна парадигма управління освітою найбільш відповідає нарощуванню потенціалу прямої демократії та максимізації участі освітніх суб'єктів в управлінні. Значною мірою мережна взаємодія формальних і неформальних самоврядних освітніх структур відповідає демократичному ідеалу управління, зорієнтованому на ініціативу знизу та ефективні форми контролю. Проте при цьому потрібно мати на увазі, що такий механізм ефективно працює лише при збереженні певного централізованого управління по відношенню до освітніх мереж, в іншому випадку втрачається цілісність освітньої системи, що набуває характеристик анархічних форм самоврядування.

Для України використання мережної парадигми управління освітою є особливо актуальним у зв'язку з тим, що більшість дослідників пов'язують цей процес з демократичною трансформацією бюрократичного управління. У межах дихотомії самоврядування – бюрократія мережна парадигма управління стає концептуальною основою демократичної перебудови освітньої галузі, оскільки дозволяє обґрунтувати

інновації, що поєднують цілісність управлінської системи з можливостями розкриття самоуправлінського потенціалу освітніх суб'єктів.

Проте найбільш масштабний вплив на управління освітою мережна парадигма управління здійснює через обґрунтування та моделювання процесів інформатизації в освітній сфері. У широкому розумінні від являє собою як застосування електронних технологій та віртуальних мереж, так і комплекс системних змін, які забезпечують нові управлінські здатності освіти. Мережна методологія є обґрунтуванням електронних інновацій в освітньому управлінні у кількох аспектах. По-перше, їх технологічною основою є електронні медіа та мережі, які забезпечують новий інструментально-операціональний базис як освітньої діяльності, так і галузевого управління. По-друге, масове застосування комп'ютерної техніки створює можливість індивідуалізації суб'єкт-об'єктної комунікації в освіті та її управлінській підсистемі, її неперервності, різновимірності та різноспрямованості, що надає управлінській взаємодії мережного характеру. По-третє, в межах самої організаційної структури управління освітою електронні технології стимулюють поширення поліархічних засад взаємодії, координаційні та реординаційні відносини, автономію окремих управлінських структур, урізноманітнення інформаційних потоків тощо. Інтегрованим виразом цих інноваційних змін є формування електронного урядування у галузевому вимірі.

На сьогодні в управлінській практиці поширені три підходи до розуміння електронного урядування. Перший – це розгляд його як ефективного надання управлінських послуг за допомогою нових інформаційних технологій. Другий підхід сформульований в академічному середовищі технократичного характеру, де електронне урядування розуміється як організація високого рівня інформатизації, як “система локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, яка забезпечує функціонування певних служб в режимі реального часу” [6, с.5]. Обидва підходи об'єднані в межах розуміння електронного урядування як нової парадигми управління в епоху знань. Тут присутні і його визнання як однієї з інноваційних технологій урядування, і використання інформаційних технологій для організаційної трансформації процесу управління. Але до цього добавляється акцентування поширення нових принципів і підходів до урядування, яке супроводжується перебудовою усієї системи управлінських процесів та формуванням нової, постбюрократичної управлінської культури. Цей підхід зараз є загальноновизнаним на урядовому та міжнародно організаційному рівні. “Нові моделі суспільного управління орієнтовані на широке використання мережних структур управління” [1, с.10].

На нашу думку, реалізація стратегії формування електронного урядування у відповідності з європейськими стандартами має стати одним з провідних напрямів реформування управління освітою в Україні. Його цінність полягає в тому, що воно дає змогу адаптуватися освіті до ринково-постіндустріальних трансформацій суспільства, коли в умовах мережної системи соціальних відносин

традиційне ієрархічне управління стає неефективним і має стати одним із суб'єктів мережної взаємодії з іншими освітніми суб'єктами. Мережно-поліархічна методологія дозволяє вирішити весь комплекс проблем суб'єкт-об'єктної комунікації в сфері управління галузю.

Таким чином, застосування мережної парадигми управління освітою є важливим аспектом інноваційного процесу її адаптації до потреб інформаційного суспільства. Поліархічні моделі управління найбільше відповідають соціально орієнтованим ринковим відносинам та мережній організації інформаційного суспільства. Для практичного вивчення найбільш значення мають мережно-поліархічні моделі управлінської діяльності, розроблені в сучасному менеджменті, орієнтованому на ринкові відносини.

Список використаних джерел

1. Баж В. Концептуальний аналіз електронного уряду та електронного урядування в контексті сучасних наукових розвідок / В.Баж // Вісник ДСУ. – 2004. – № 3. – С. 8–10.
2. Каракозов С.Д. Сетевая организация образования: тенденции и перспективы / С.Д. Каракозов, К.Г. Митрофанов // Мир науки, культуры, образования. – 2011. – № 4. – С. 180–182.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культуры / пер. с англ.; под ред. О.И. Шкаратана / М.Кастельс. – М.: ГУВШЕ, 2000. – 608 с.
4. Mattson L. G. Взаимотношения и сети / Л. Г.Маттсон // Теория маркетинга / под ред. М.Бейкера. – СПб.: Питер, 2002. – С. 216–231.
5. Страрцев Ю.Н. Сети: состояние и возможности / Ю.Н. Страрцев. – Челябинск: “Энциклопедия”, 2011. – 304 с.
6. Шевчук О. Информационное существо: быть чи не бути / О.Шевчук, О.Голобчук. – К.: Атлант UMS, 2001. – 104 с.
7. Штомпка П. Социология социальных изменений // П.Штомпка. – М.: Аспект-пресс, 1996. – 181 с.

References

1. Bajev V. Konceptual'nyj analiz elektronnoho urjadu ta elektronnoho urjaduvannja v konteksti suchasnyh naukovykh rozvidok / V.Bajev // Visnyk DSU. – 2004. – № 3. – S. 8–10.
2. Karakozov S.D. Setevaja organizacija obrazovanija: tendencii i perspektivy / S.D. Karakozov, K.G. Mitrofanov // Mir nauki, kul'tury, obrazovanija. – 2011. – № 4. – S. 180–182.
3. Kastel's M. Informacionnaja jepoha: Jekonomika, obshhestvo i kul'tury / Per. s angl.; pod red. O.I. Shkaratana / M.Kastel's. – M.: GUVShE, 2000. – 608 s.
4. Mattson L.–G. Vzaimootnosheniya i seti / L.–G. Mattson // Teorija marketinga / Pod red. M.Bejkera. – SPb.: Piter, 2002. – S. 216–231.
5. Starcev Ju.N. Seti: sostojanie i vozmozhnosti / Ju.N. Starcev. – Cheljabinsk: “Jenciklopedija”, 2011. – 304 s.
6. Shevchuk O. Informacijne suspil'stvo: buty chy ne buty / O.Shevchuk, O.Golobuc'kyj. – K.: Atlant UMS, 2001. – 104 s.
7. Shtompka P. Sociologija social'nyh izmenenij // P.Shtompka. – M.: Aspekt–press, 1996. – 181 s.

Sytynchenko E. G., applicant of Dnipropetrovsk Regional Institute of Postgraduate Education (Ukraine, Dnipropetrovsk), grunval@bkk.ru

Philosophical aspects of analysis of network paradigm of education management

We analyze network management paradigm in education as a mechanism its innovative transformation. Advantages of polyarchical to hierarchical management model are grounded based on the interdisciplinary methodology of philosophy of education, the theory of network society and the management philosophy its grounded. It is shown that the network paradigm of management education is most appropriate in the context of forming of educational networks and networking education space. Its defined the main innovation that it brings to the educational activities and educational management. Its Solved the socio-cultural and personal context of implementation of network educational technology and network management paradigm education. Its grounded relationship between network management paradigm and the concept of government.

Keywords: philosophy of education, network society paradigm, education management, innovation, e government.

Sytynchenko E. G., соискатель, Днепропетровский областной институт последипломного педагогического образования (Украина, Днепропетровск), grunval@bkk.ru

Философские аспекты анализа сетевой парадигмы управления образованием

Анализируется сетевая парадигма управления в образовании как механизм его инновационной трансформации. На основе междисциплинарной методологии философии образования, теории сетевого общества и философии управления обосновано преимущество полиархической модели управления перед иерархической. Показано, что сетевая парадигма управления образованием является наиболее адекватной в условиях формирования образовательных сетей и сетевого образовательного пространства. Определены основные инновации, которые она вносит в образовательную деятельность и управление образованием. Раскрыто социокультурный и личностный контекст внедрения сетевых образовательных технологий и сетевой парадигмы управления в образовании. Обоснована связь сетевой парадигмы управления и концепции электронного управления.

Ключевые слова: философия образования, сетевое общество, парадигма, управления образованием, инновации, электронное управление.

* * *

УДК 141.7

Нестеренко Є. А.
кандидат філософських наук, доцент кафедри економіки освіти, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), gala99@ukr.net

СИМВОЛИ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЮ УСТАНОВОЮ

Розкрито роль символів як засобів м'якого, неієрархічного управління колективною організацією, на прикладі освітньої установи. Обґрунтовано, що такої жертовної вплив символів опосередковуватиметься їхньою функцією передачі смислів у конкретній формі, та організаційною культурою закладу в цілому.

Ключові слова: символ, освітня установа, управління, організаційна культура, університет.

Кожна людина живе у світі символів, хоча часто ми і не замислюємося над тим, яку важливу роль вони відіграють у нашому професійному та особистому житті.

Символи є одним із найдавніших, найбільш глибоких шляхів пізнання і комунікації. Будучи сконцентрованим вираженням певних смислів у лаконічному знаку, символ має виняткову властивість передавати змістовну інформацію в стисненому – але від цього в не менш яскравому – вигляді. Із цією властивістю символів пов'язана і їх здатність впливати на поведінку не лише індивіда, але й цілого колективу. Тому цілком логічно припустити, що символи можуть бути ефективним інструментом впливу на персонал організації – так само, як через символ можливий ефективний вплив на індивідуальну свідомість.

Із найбільш загальних, світоглядних позицій феномен символу досліджений такими відомими науковцями, як О.Шпенглер, К.Юнг, Ю.Лотман, А.Бергсон, О.Лосев. Так, О. Шпенглер обґрунтував точку зору, що єдністю будь-якої культури базується на спільній мові її символіки. К.Юнг писав, що символ є єдністю реального, існуючого і нереального; свідомого та несвідомого [13]. Структурально-символічний підхід до аналізу культури в цілому присутній у працях таких мислителів, як Ф. де Соссюр, Е. Кассирер, К.Леві-Строс, Р.Барт, Ж.Лакан. Філософський аналіз різних концепцій символу здійснений в роботах К.Свасьяна, М.Мамардашвілі, А.П'ятигорського, Є.Созінова, Р.Абдулліна. Трансформацію концепції символів у

зв'язку зі змінами в культурі ХХ століття дослідила О.Коваленко [4].

Що стосується стану опанування проблематики символів із більш прикладних позицій, то певною мірою дослідженими є символи в політиці: наприклад, як вони впливають на електоральну поведінку, як сприяють консолідації суспільства або громади тощо. Це роботи таких авторів, як Т.Арнольд, Л.Дитмер, Д.Місюров, К.Гаджиев, С.Богачук, О.Лосев, Н.Грибакина, А.Шиверських, В.Бєбик, Л.Кочубей, В.Полянська, І.Сварник та ін. Наприклад, Л.Дитмер навіть пропонував розглядати політичну культуру як “символічну систему”. У цілому, політична символіка визначається як “невіддільний атрибут політики, ідеології, культури, що являє собою сукупність виразних засобів, різноманітних знаків, символів, предметів або актів людської діяльності і поведінки, які є культурною пам'яттю певних соціальних груп чи всього суспільства і надають політичному життю, політичним діям, різним формам матеріалізації політики явний, надто очевидний, підкреслений чи, навпаки, прихований зміст” [7].

Також психологи і психотерапевти вже не перший рік проводять тренінги щодо того, як управляти символами з точки зору саморозвитку людини [див., напр.: 8]. При цьому аналізуються механізми та прийоми роботи із символічним контекстом повсякденного життя і зачіпаються такі аспекти, як: символи в структурі несвідомого; символи дитинства і символи зрілості; прояви, контроль та управління символом, формування символу; вплив символу на ситуацію, управління ситуацією через контроль символу та ін.; моделювання ситуацій через моделювання символів та їх значень.

Однак із точки зору менеджменту окремої організації, підприємства, установи не має підстав стверджувати, що цей аспект є достатньо дослідженим. Є окремі ідеї, розкриті в контексті тематики корпоративної (організаційної) культури, тобто місце і роль символів як складових корпоративної культури організації. Такі ідеї присутні в роботах, наприклад, В.Весніна, М.Елвессона, С.Журавової, Д.Ханта, Г.Хааста. Ця тематика також більш актуальна в контексті практичних тренінгів або семінарів, ніж у рамках наукових розвідок.

Таким чином, відштовхуючись від наявних робіт із дотичних питань, **мета цієї статті** – визначити можливість використання символів як інструментів управління організацією, зокрема освітньою установою.

Згідно філософських енциклопедичних словників, символ (від грец. *symbolon* – розпізнавальний знак, ознака) – знак, образ, в якому опосередкованим, неясним чином полягає певний зміст і смисл. Це ідея, образ або об'єкт, що має власний зміст і одночасно представляє в узагальненій, нерозгорнутій формі деякий інший смисл [9].

В організації місце символів завжди визначається в корпоративній (організаційній) культурі. Причому за версіями різних авторів, у культурі організації виокремлюють два або три шари, один із яких завжди – видимий, зовнішній, який може бути доступний і візуально

сприйнятій широкою громадськістю, а не тільки працівниками цієї організації. І місце символів традиційно віднесено саме до цього видимого шару. Подивимось на визначення організаційної культури, в яких згадуються символи як її сутнісні компоненти (в усіх дефініціях курсивом виділено символічний компонент. – Є.Н.):

- організаційна культура – це набір найважливіших припушень, які приймаються членами організації, отримують вираження в цінностях, що задають людям орієнтири їх поведінки та дії, та передаються індивідам за посередництвом *символічних засобів* духовного та матеріального внутрішньоорганізаційного оточення [2, с. 421];

- організаційна культура – це сукупність базових гіпотез, цінностей та *артефактів* [10, с. 156];

- корпоративна культура – це система цінностей, переконань, вірувань, уявлень, очікувань, *символів*, а також ділових принципів, норм поведінки, традицій, ритуалів і т.д., які склалися в організації або її підрозділах за час діяльності та які приймаються більшістю співробітників [5, с. 11]

- організаційна культура – це “система спільних традицій, цінностей, *символів*, переконань, формальних та неформальних правил поведінки членів організації, що історично склалися в даній організації [1, с. 184]”;

- організаційна культура – це набір найбільш важливих припушень, які приймаються членами організації і виражаються в цінностях організації, що задають людям орієнтири їх поведінки і дій. Ці ціннісні орієнтації передаються індивідам через “*символічні*” засоби духовного і матеріального внутрішньо організаційного оточення [3, с. 246].

М.Елвессон, критикуючи традиційне розуміння менеджменту, визначає організаційну культуру як “спосіб розуміння життєдіяльності організації в усьому її багатстві і різноманітності” – при цьому підкреслюється, що центральне положення концепції культури полягає в тому, що “для будь-якої скоординованої дії велике значення має узгодженість значень [12, с. 16]”. В іншому місці автор конкретизує, що він вживає поняття організаційної культури як “*матричну концепцію* для позначення способу мислення, який інтерпретує культурні і символічні феномени [12, с. 19]”. При цьому, не заперечуючи ролі цінностей в організаційній культурі, М.Елвессон тим не менш наголошує, що *значення* в аналізі культури більш корисні. Це важливо для нашої теми, адже значення, смисли якраз і фіксуються в символах і в такий спосіб передаються від одних людей до інших.

У своєму дисертаційному дослідженні і в подальших розвідках автор цієї статті тлумачить місце символів у такій структурі організаційної культури:

1) базовий рівень – *нематеріальний, ідеологічний (рівень уявлень)*: елементи якого визначають особистість людини, мотивують її діяльність та обумовлюють колективну поведінку персоналу. До елементів цього рівня віднесено базові ідеали, цілі, цінності, переконання, вірування, уявлення, установки, які ґрунтуються на моралі та розділяються персоналом організації;

2) проміжний рівень – *практичний, діяльнісний (рівень предметювання)*, який включає особливості

методів і стилю роботи, компетенцію співробітників організації; ділові принципи; формальні й неформальні правила та норми поведінки, а також задєкларовані місія та ціль організації. До нього також віднесено використовувані для виробничого та управлінського процесу технології, а також техніку, обладнання – адже вони теж детермінують унікальність обличчя організації;

3) зовнішній рівень – *матеріальний, символічний (рівень артефактів)* – включає ті зовнішні прояви фірмового стилю, які зазвичай називають “маркерами” організаційної культури. Це, з одного боку, певні матеріальні символи організації: фірмовий знак, форма одягу співробітників, дизайн і стан будівель і кабінетів, гімн, прапор тощо, а з іншого – усластні в компанії традиції, ритуали, свята, історії, міфи та герої, мова спілкування, етикет. Це також і продукція, яку виробляє колектив організації.

У класика проблематики організаційної культури Е.Шейна цей третій рівень носив назву поверхнього – як такого, що включає видимі зовнішні факти: архітектура, використовувана технологія, поведінка, мова, лозунги тощо – все, що можна сприймати органами чуттів людини [11, с. 124-126].

Отже, як бачимо, символи хоча і не формують базового шару – є важливою складовою організаційної культури, що осідають не останнє місце у впливі як на організаційну ефективність, так і на динаміку розвитку.

У найбільш яскравому вираженні цей вплив символів можна спостерігати *при зміні* організаційної культури, системи управління, стратегії розвитку установи тощо. Причому в основному – це вплив символів на легітимацію нової підсистеми чи нового стилю управління. Саме за посередництвом символів організаційна культура забезпечує легітимність нового управління, нової стратегії і відповідно його (управління) ефективність.

Символи можна тлумачити як одну з базових категорій легітимності влади, оскільки жодні управлінські відносини не можуть тривалий час існувати поза відповідним символічним наповненням. Адже – хоча символи і є складовою поверхнього, видимого шару культури організації – вони все ж виражають у собі елемент стабільності, спадковості, зв'язку з традицією. Символи завжди тісно вплетені в соціокультурний контекст соціуму незалежно від масштабу останнього. При цьому вони є більш рухливими і мінливими за нижні два шари, що дозволяє ініціювати змінення організаційної культури за посередництвом зміни символічного простору організації. А зміна організаційної культури опосередковує і інші зміни в усіх підсистемах управління установою.

Як висловився культуролог Ю.Лотман, “найбільш звичне уявлення про символ пов'язане з ідеєю деякого змісту, що, у свою чергу, слугує планом для вираження іншого, здебільшого, більш культурно цінного змісту” [6, с.192]. Саме у зв'язку з тим, що символ в згорнутому вигляді несе зміст організаційної культури і певні смисли існування установи, – трансформація будь-якої організаційної системи передбачає руйнацію символів минулого і розбудову нової сукупності символічних форм.

Яскравим прикладом у цьому контексті постає Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, організаційна культура якого, починаючи з призначення у 2003 р. нового ректора – академіка Андрущенка В.П. і по сьогоднішній день, змінилась до непізнаності. Ця зміна охопила не лише стратегію та систему управління, але й символічну складову. Сьогодні мало хто не знає герба Університету, для кожного нового студента Свято першкурсника починається з гімну НПУ, відвідуваність веб-сайту вишу зростає з кожним роком. Навіть сама особа ректора сьогодні є символом Національного педагогічного, завдяки якому цей Університет є не лише впізнаваним, але привабливим для вступу.

Наступне питання, яке постає в цьому контексті яким є механізм керівного впливу символів на культуру і систему управління організацією? Чому і як вони впливають?

Кожна людина, і кожна установа живе у світі символів. Інколи ми намагаємось керувати символами, але частіше саме вони керують нашим життям. І цей їх вплив забезпечується дією на підсвідомість людини, причому не тільки на індивідуальну підсвідомість, але і на колективне несвідоме.

Символи часто діють *внятково* на нашу підсвідомість – тобто ми не усвідомлюємо їх впливу на нашу дії, але найчастіше під впливом символів якраз і коректується поведінка людей. Ми можемо не помічати або не усвідомлювати реклами – але купуємо той чи інший продукт, обираємо той чи інший навчальний заклад, визначаємо свою тактику поведінки тощо. Ми навіть можемо вважати це інтуїцією, але ж механізми інтуїтивного прийняття рішень якраз і спираються на арсенал інформації, накопичений у нашій підсвідомості. Психологи-практики навіть намагаються виявляти і розвивати механізми впливу несвідомого символізму на поведінку людини [див.: 8].

Тобто символи можуть виступати як інструменти не директивного, а м'якого, непрямого управління. Розуміючи природу символів та їхнє місце в організаційній культурі, саме через них в опосередкований спосіб можна управляти культурою і персоналом організації. Це опосередковане управління установою через організаційну культуру.

Специфіка символів порівняно з іншими елементами організаційної культури визначається вираженістю в них і раціональних, і ірраціональних сторін буття. Як відомо, співвідношення між раціональним та ірраціональним є однією з визначальних суперечностей людського буття. У шарах організаційної культури ця суперечність чітко поділяється: глибинний шар (переконання, вірування, цінності тощо) є частиною простору ірраціонального, в той час, як проміжний шар (практичний) за своєю сутністю і призначенням має раціональний вимір. Символи ж як найвиразніший елемент поверхнього рівня організаційної культури, з одного боку, мають раціональне обґрунтування, з іншого, – якимись міцними невидимими зв'язками пов'язані зі сферою підсвідомого, архетипного, завдяки чому мають ірраціональну дію. Отже, символи можна розглядати як такі елементи організаційної культури, що мають вихід і в раціональній, і в ірраціональній пласти людського буття, що дозволяє використовувати їх як медіатори при

* У цій статті немає сенсу розрізняти значення термінів “організаційна культура” та “корпоративна культура”, тому тут вони вживаються як синоніми.

переносі впливу раціональних обґрунтувань до царини ірраціонального.

Таким чином, символи можуть бути використані як інструмент недиригентного управління, бо вони є специфічним компонентом організаційної культури, через який реалізується зв'язок свідомого і несвідомого, формальних правил життєдіяльності організації і неформальних, ірраціональних засад.

Загалом, можливі два шляхи трансформації організаційної культури. Перший шлях – природний, спонтанний, якщо її джерелом є дуже поступова зміна переконань, уявлень, вірувань та інших складових глибинного шару. Другий – трансформація, ініційована “згори” змінами символічних форм. Так здійснюється делегітимація минулих символів і актуалізація нових.

Можлива і поступова втрата значення старих символів, яка обов'язково передусе становленню оновленої організаційної культури. Аналогічні процеси відбуваються і на рівні держав. При цьому десакаралізуються як власне символи цілісності системи (герби, гімни, девізи тощо), так і прийняті ритуали та свята, герої, легенди та ін. Яскравим прикладом є процес десакаралізації радянських символів, який передував власне структурній трансформації суспільства.

Процес стихійної руйнації символів свідчить про незворотні зміни організаційної культури. Адже коли старі символи, герої, легенди втрачають своє позитивне значення, або й набувають негативного, – це означає, що і в глибинному шарі організаційної культури відбувається незворотна заміна вірувань і переконань іншими.

Причому специфіка людської свідомості така, що вона завжди потребує ідеалів: якщо старі нівельовані, мають актуалізуватися нові. Відповідно делегітимація одних символів загострює потребу в обґрунтуванні інших – так у період “розвінчування” елементів минулої організаційної культури її символічний рівень заповнюють нові символічні постаті, нові свята і легенди.

Спираючись на проведені теоретичний аналіз проблеми, доцільно зробити більш прикладні висновки, які відображають роль символів в управлінні організацією і можуть бути використані для практичного застосування, в тому числі у вищому навчальному закладі.

1. Символ є втіленням певних організаційних смислів. Він оформлює, доповнює і робить більш виразним значення організаційної культури, філософії організації та управлінської стратегії. Для прикладу можна детальніше подивитись на герб НПУ ім'єні М.П.Драгоманова, який не лише містить портрет свого видатного вченого, ім'я якого носить, але й зірки – зовсім не випадково подібні до зірок прапора Європейського Союзу.

2. Символ виступає медіатором, передавачем смислу від управлінської ієрархії до всього колективу працівників. Тому він поєднує стратегічну владу і виконавчу діяльність, управлінські настанови і конкретні дії працівників, а також трудову поведінку із реальними матеріальними об'єктами. І тому важливо, щоб, наприклад, герб Інституту не був просто затверджений управлінським рішенням, – його проєкт має спочатку отримати схвалення колективом цього Інституту (а ще краще, коли він концептуально розроблений у дискусії викладачами або студентами).

3. Символи впливають на формування внутрішньоорганізаційних установок, які регламентують поведінку і ціннісні орієнтації персоналу. Скажімо, ініціатива ректора НПУ ім'єні М.П.Драгоманова зі створення Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи (а згодом – і з написання Педагогічної Конституції Європи) стала символом і дієвим чинником спрямування вектору мислення і дій викладачів у напрямі інтеграції до загальноєвропейського простору вищої освіти і наукових досліджень, чинником активізації участі в міжнародних проєктах.

4. Символ є інструментом ідентифікації працівників з установою. Якщо працівники комфортно почувають себе в організаційному середовищі, то візуальний / слуховий тощо вплив символів посилює цю ідентифікацію. Тому символи можуть бути засобом консолідації, згуртування колективу, посилення корпоративної культури установи.

5. Будучи образним втіленням ідей, символи здатні не лише передавати смисли, але і можуть впливати на почуття та емоції персоналу. Зокрема, це стосується навіть такого аспекту, як кольори: є кольори, які оптимістично впливають, підносять настрій людини, інші ж – пригнічують. З точки зору образотворчого мистецтва виокремлюють так звані гармонійні комбінації кольорів – відповідно вони сприяють душевній рівновазі, на рівні менеджменту організації можуть сприяти оздоровленню соціально-психологічного клімату. Так, вважається, що найбільш гармонійним є поєднання в одному символі трьох кольорів. Щоправда, часто використовується лише два – таким чином підвищується контрастність і виразність символу. Тому інколи доводиться обирати між максимальною гармонійністю символу та ступенем його виразності. Якщо необхідно більш яскраво донести нову ідею і забезпечити швидке її поширення – логічно обрати контрастність і виразність. Але якщо символ несе інформацію про організаційні зміни (які найчастіше зустрічаються спротивом персоналу) – тоді краще зробити його м'якшим і гармонійнішим.

6. Символи можуть підвищувати активність працівників, у тому числі і трудову. Про це відомі художні закономірності про окремі кольори та про їх поєднання: сполучення двох контрастних кольорів більш енергійне, ніж трьох.

7. Якщо порівнювати вплив символів на індивідуальне і колективне, то виходить, що вплив символів на колективну свідомість (у даному випадку організаційну) може бути навіть більш дієвим, ніж на індивідуальну. Адже – на відміну від окремого індивіда – колектив організації об'єднаний спільною організаційною культурою, до якої входять і символи. Організаційна культура в тому чи іншому ступені об'єднує персонал, задає певні смисли, сприяє ідентифікації – а тому перебуваючи в контексті тієї чи іншої організаційної культури, людина більш чутлива до сприйняття відповідних їй символів. Саме тому такою важливою є традиція загальних зборів трудового колективу університету на початку навчального року (коли ректор всім присутнім озвучує актуальні пріоритети розвитку закладу), а також і з нагоди його закінчення – для підбиття підсумків. Така традиція теж стає символом університету.

8. Ефективність використання символів як управлінського інструменту можна оцінити за кількома критеріями:

- ступінь прийняття їх працівниками і ідентифікації останніх із організаційними символами;

- позитивність іміджу організації, великою частиною якого є символи – і сприйняття її широкою громадськістю і позитивна оцінка її діяльності. Такий університет сам стає символом – символом якісної освіти і майбутнього нації;

- опосередкованим критерієм, пов'язаним із іміджем, є ступінь успішності і конкурентоспроможності організації на ринку або в її сегменті ринку. Адже якщо громадськість впізнає символіку установи і ідентифікує ці символи з якісними послугами – то все більше громадян будуть ставати клієнтами цієї організації. А це, у свою чергу, підвищуватиме успішність і конкурентоспроможність організації, її прибутковість або ступінь виконання організацією своєї місії (навіть якщо вона неприбуткова).

У цій статті ми окреслили позитивну роль символів як інструментів управління організацією і виокремили критерії оцінки ефективності їх управлінського впливу. Найбільш перспективним для подальших досліджень уявляється детальніший аналіз загроз, які можуть представляти символи як інструменти управління. Адже вже зараз можна зазначити, що символи можуть використовуватись не лише як засіб непрямого управління, але і як інструмент маніпулювання колективною свідомістю з метою підпорядкування владі. Маніпулювання, як відомо, відрізняється від управління головним чином пріоритетами і цілями: професійний менеджмент організації має бути спрямований на виконання установою її місії і досягнення спільних організаційних цілей, а маніпулювання спрямоване на досягнення особистих або групових цілей управлінського персоналу (чи власників організації).

Список використаних джерел

1. Веснин В.Р. Организационная культура / В.Р.Веснин // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – № 3. – С. 184-200.
2. Виханский О.С. Менеджмент: учебник / О.С. Виханский, А.И. Наумов. – 3-е изд. – М.: Гардарики, 2002. – 528 с.
3. Журавова С.О. Организационная культура предприятия / О.С. Журавова. – М.: МНИ НПУ, 1998. – 345 с.
4. Коваленко Е.М. Концепция символа в философии культуры 20 века: автореф. дис. ... канд. филос. н.: 09.00.13 / Коваленко Елена Михайловна. – Ростов на Дону, 2005. – 20 с.
5. Корпоративна культура: навчальний посібник / під заг. ред. Г.Л.Хаста. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 403 с.
6. Лотман Ю.М. Избранные статьи в трех томах. – Т.1. – Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин: Александра, 1992. – 284 с.
7. Мисюров Д.А. Политика и символы. – М., 1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://subject.com.ua/political/dict/1203.html>.
8. Управление символом в психотерапии и саморазвитии: информация о семинаре 4-5 июня 2011 г., г. Симферополь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vk.com/event27436805>.
9. Философия: Энциклопедический словарь / под ред. А.А.Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 386 с.
10. Хант Д. Управление людьми в компаниях: руководство для менеджера / Д.Хант. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 1995. – 360 с.
11. Шейн Э. Организационная культура и лидерство: Построение. Эволюция. Совершенствование / Эдгар Шейн; пер. с англ. Ч.Жильцова. – СПб., М., Минск: Питер, 2002. – 336 с.
12. Элвессон М. Организационная культура / Мэтт Элвессон;

пер. с англ. и науч. ред. П.К.Власова. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2005. – 460 с.

13. Юнг К.Г. Архетип и символ / К.Г.Юнг. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.

Nesterenko Y. A., a candidate of philosophical sciences, associate professor of department of economy of education, National pedagogical university, is the name of M. II. Drahomanov (Ukraine, Kyiv), gala99@ukr.net

Symbols as tools for managing of an educational institution

The role of symbols as means for soft, nondirective management of staff, on the example of educational institution, is revealed. It is grounded, that such a governing influence of symbols is mediated by their function to transfer senses in closed form, and by the organizational culture of an institution as a whole.

Keywords: symbol, educational institution, management, organizational culture, university.

Нестеренко Е. А., кандидат философских наук, доцент кафедры экономики образования, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), gala99@ukr.net

Символи як інструмент управління освітнім закладом

Розкрито роль символів як засобів м'якого, недиригентного управління колективом організації, на прикладі освітнього закладу. Обґрунтовано, що таке управління можливе завдяки функції символів передавати смисли в закритій формі, і організаційною культурою закладу в цілому.

Ключові слова: символ, освітній заклад, управління, організаційна культура, університет.

* * *

УДК 141.7.001.11

Пашков В. В.

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, ректор, Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Україна, Запоріжжя), zoipiro@mail.ru

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановлення необхідності, збіжок, обґрунтування нових критеріїв і смислів професіоналізації педагога, на якими результативність розвитку післядипломної педагогічної освіти буде очевидною. Вважаємо, що в основі трансформованої сучасної післядипломної педагогічної освіти має бути покладена філософія як об'єктивний духовний фундамент, екзистенційно атрибутивно властивими їй світоглядною й методологічно функціями. Знайомство з смислами філософії освіти дає можливість педагогу знайти своє місце в освітній діяльності і стати справжнім професіоналом, зосередившись на таких головних напрямках удосконалення організаційної роботи, як урахування складного сучасного світового соціуму, визначення пріоритетів своєї діяльності. Зазначимо, що якість професійної діяльності педагога, його педагогічності й інтелектуальні здібності, професійна культура та професіоналізм безпосередньо й реально впливають не тільки на вдосконалення педагогічної системи, на якість навчання й виховання, а й на авторитет держави.

Ключові слова: професіонал, учитель, майстер, професіоналізм, післядипломна педагогічна освіта, методологічна культура.

Практика освіти орієнтується на цілісний гуманітарний розвиток особи й підтримку її становлення, на трансляцію досвіду покоління у міжсуб'єктивному діалозі, інституціоналізацію соціокультурних векторів у діяльності суб'єктів формальної та неформальної освіти. Сучасне уявлення про освіту як про субсистему в метасвіті культури й соціуму припускає осмислення буття суб'єктів в освіті як зсередини процесу, так і ззовні – спостерігаючи, фіксуєючи, інтерпретуючи продуктивні рішення, тим самим підсилюючи доцільність створення умов для досягнення успішності в подальшій практичній діяльності.

У науковій рефлексії дослідницькою, експериментальною й практичною складовими післядипломної освіти педагогів, ефективністю її реалізації все

наполегливіше висувається вимога осмислити проблему професійної людини в її сучасному гуманітарному трактуванні. Визначення підходів до усвідомлення проблеми освіти базується на парадигмах, що зосереджують увагу науковців на професіологізації людини як суб'єктові освітньої діяльності, направленої на пошук і отримання нею смисложиттєвих орієнтирів.

У всіх динамічних змінах і перетвореннях на перший план виступає особистість як творець, як носій нових якостей і ролей у всіх вимірах суспільного й духовного розвитку. З поступом людської цивілізації розширюється діапазон духовності, освіченості, культурного потенціалу країн і народів, що впливає на діяльність освітніх закладів.

Змінюються цілі, завдання, функції загальноосвітньої школи, її призначення. Освітні заклади, які працюють на майбутнє, мають прийняти інші пріоритети. І по суті, й за змістом вони повинні стати не предметними, а особистісними, зорієнтованими на людську індивідуальність, на найвищу культуру людських відносин.

Таким закладам потрібен інший педагог, з іншим баченням своєї ролі в перебудові шкільного життя, тому провідною стратегією перепідготовки педагогічних кадрів у новій ситуації має стати створення освітянам усіх необхідних умов для перебудови їхніх професійних установок, переосмислення колишніх педагогічних цінностей, пошуку шляхів формування яскравих творчих особистостей, які вмюють розробляти власні критерії формування в самих себе та інших нових, більш досконаліших форм людського життя й людських відносин. Ці нові парадигмальні тенденції розвитку професіології розглядаються в працях вітчизняних і закордонних дослідників: В.П. Андрущенко, В.В. Олійника, В.Г. Кресня, І.А. Язюна, Р.М. Абдулова, В.І. Астахова, А.П. Беляєвої, В.В. Гаврилюка, С.Ю. Пашенко та ін.

Виходячи з цього, сьогодні постає завдання необхідності глибокого обґрунтування нових критеріїв і смислів професіологізації педагога, за якими результативність розвитку післядипломної педагогічної освіти буде очевидною. Вважаємо, що в основу трансформованої сучасної післядипломної педагогічної освіти має бути покладена філософія як об'єктивний духовний фундамент, скріплений атрибутивно властивими їй світоглядною й методологічною функціями. Знайомство зі смислами філософії освіти дає можливість педагогу знайти своє місце в освітній діяльності і стати справжнім професіоналом, зосередившись на таких головних напрямках удосконалення організаційної роботи, як урахування складного сучасного світового соціуму, визначення пріоритетів своєї діяльності.

Уявлення про людину в сучасній філософсько-антропологічній педагогіці – це уявлення про людину, яка активно й постійно реалізує свій соціально-культурний потенціал у природі, культурі, соціумі. Суспільні відносини, які виникають при цьому, повинні розглядатися насамперед як наслідок її власної активності, але не як пояснююча все сукупність причин. Філософсько-антропологічний підхід, зрозуміло, не виключає історизму: ми не можемо вважати, що існує якась сутність людини, незмінна на всі часи. Ні, на

різних стадіях людської історії вихідна модель людини виглядає по-різному. Можна й потрібно говорити про різні антропологічні типи, які домінують на традиційній, індустріальній та постіндустріальній стадіях. У цьому відношенні навіть слід визнати, що людина часів традиційного суспільства жорстко регламентована у своєму способі життя й образі думки. Ця соціальна регламентація значно слабшає в суспільстві індустріальному, однак тут, у царстві мас і стандартизації, формула К.Маркса про людину як результат суспільних відносин залишається значною мірою правильною. І тільки в суспільстві постіндустріальному, коли істотно розширився доступ до інформації, до знань і технологій, відкриваючи більшості членам суспільства можливість соціальних переміщень, ця формула в значній мірі перстає бути вірною. Не приналежність до певного класу, а внутрішня мотивація, усвідомлення й реалізація свого соціально-культурного потенціалу відтепер відкриває перед людиною життєві перспективи. А якщо це так, то соціальна цінність освіти стає незмірно вищою. Але це має бути освіта іншої якості та іншого змісту. Не тільки розумовий розвиток, не тільки накопичення знань, а й, в першу голову, вміння застосовувати їх у конкретних життєвих ситуаціях, *тут і зараз*, найоперативніше перетворення знань в уміння – ось головне, що має дати сучасній людині освіта. Головним його “кількісним виміром” повинна стати швидкість переходу від самоідентифікації до самореалізації.

Загальновідомо, що якість професійної діяльності педагога, його педагогічні й інтелектуальні здібності, професійна культура та професіоналізм безпосередньо й реально впливають не тільки на вдосконалення педагогічної системи, на якість навчання й виховання, а й на авторитет держави.

У сучасних умовах динамічного розвитку цивілізації вся система професійної освіти має бути орієнтована на нові умови життя та діяльність людей, на майбутнє, оскільки саме професіоналізм будь-якого спеціаліста є важливим чинником розвитку суспільства. Професіоналізм не може розвиватися спонтанно. Держава повинна керувати, стимулювати й підтримувати будь-які спроби підвищення професіоналізму освітян.

Зуважимо, що багато учених країн Європи активно розробляють нові альтернативні ідеї розвитку професіоналізму випускників вищих навчальних закладів, який набуває нового й особливого значення. Серед таких ідей чільне місце належить ідеї безперервності освіти (навчання впродовж життя), відкритості (здатність до саморозвитку), ідеї партисипативності (демократизація всіх сфер життя суспільства, участь держави, батьків, громадськості у прийнятті рішень, що стосуються всіх аспектів професійної підготовки спеціалістів, аналізу й реалізації освітнього процесу).

Досліджуючи проблему партисипативності, її виникнення та розвиток у сучасних західних філософсько-педагогічних концепціях, В. Олійник виділяє ряд головних чинників, які необхідно використовувати у формуванні професіоналізму вчителів:

– демократизацію у визначенні цілей освітнього процесу;

– зростання внутрішньої мотивації в спільних освітніх проєктах;

– усунення негативних наслідків директивно організованого освітнього процесу;

– гуманізацію освітнього процесу;

– виховання демократичної свідомості.

Результати дослідження В.Олійника довели, що реалізація ідеї партисипативності в освітньому процесі приводить до зростання інновацій в освіті, оскільки нові суб'єкти несуть нові ідеї, упровадження яких залежить від можливостей впливу суб'єктів на прийняття тих чи інших рішень, а залучення громадськості, відповідно, забезпечує підтримку у вирішенні освітніх проблем [4].

На жаль, наші дослідження участі держави у створенні максимальних умов для розвитку випереджальних освітніх технологій свідчать, що сучасна реальність впливу влади на якість професіоналізму педагогів, стимулювання механізмів самовдосконалення, підвищення рівня професійної компетенції, розвитку професійно значущих якостей поки що така, що навіть деякі її усвідомлені дії в цьому напрямі часто або не реалізуються, пробуксовуючи в товщі різного роду звітних паперів, або реалізуються не досить ефективно.

Утім, розвиток професіоналізму педагогів – об'єктивний процес, який піддається певному соціальному управлінню як єдності прогнозування, планування, регулювання й виховання. Суспільство визнає, що вчитель не просто “елемент” системи освіти, який необхідно вдосконалювати, щоб досягти високих освітніх результатів. Учитель – це основна рушійна сила будь-якого процесу реформування освіти. Така дуалістична роль педагога, в якій він виступає і об'єктом, і суб'єктом реформування, зумовлює важливість його професійного розвитку та привертає увагу науковців у галузі освіти впродовж останніх десятиріч [4]. “Освіта повинна набути інноваційного характеру. Тобто вона має сама постійно змінюватися і формувати людину, здатну до постійного сприйняття змін протягом життя, до постійного духовного, морального і фахового процесу” [4, с. 19].

Серед науковців точаться дебати щодо тлумачення педагогічної діяльності як професії чи заняття. “Не чітко зрозумілим є визначення “професіонал”... оскільки професійні знання та професійна діяльність є відкритими для різних інтерпретацій” [1]. Беляєва А. висвітлює головні проблеми підготовки та неперервної професійної освіти вчителів загальноосвітніх шкіл, а саме їхній вплив на професійну практику та навчання учнів [1]. Однією з проблем, які опрацьовує дослідник, є професіоналізація педагогічної освіти з метою забезпечення кожного учня висококваліфікованим викладанням, що є основою демократичного суспільства. Учений приділяє увагу ролі вчителя в суспільстві та в реформуванні освіти.

У 2006 р. Організація з економічної співпраці та розвитку проаналізувала фактори, які окреслюють професійний статус учителів, і розглянула причини ототожнення статусу педагогів зі статусом службовців:

– *кількість*: у більшості країн, що входять до Організації з економічної співпраці та розвитку, занадто велика кількість учителів, що унеможливує автоматичне виявлення їх високого статусу громадською думкою;

– *освітньо-кваліфікаційні рівні*: ці рівні є досить високими, а професійний статус залишається низьким. Такий парадокс спричинив дезінтеграцію серед учителів, які відчувають фрустрацію через низький статус у суспільстві, незважаючи на професійну підготовку, яка є ідентичною до інших професій високого статусу;

– *фемінізація*: зниження статусу освітян та низька оплата праці прямо пропорційні до домінантного місця жінки на педагогічній ниві.

І.Хойл розглянув обґрунтування п'яти критеріїв дефініції “професії”: соціальна функція, знання, автономність практиків, колективна автономність і професійні цінності [6]. На думку автора, педагогічна діяльність не відповідає всім цим оцінкам, необхідних для визначення її як професії: “Професіоналізм – це ідеологічно, позиційно, інтелектуально, епістемологічно обґрунтована поведінка особистості щодо її професійної практики, яка впливає на її фахову діяльність” [6, с. 8]. “Професіонал повинен стежити за новинками, переймати прогресивний досвід та нести відповідальність за успіх обраної методики” [6, с. 19].

Н.Мукан переконана, що, “з точки зору соціальної функції, педагогічна діяльність є життєдіяльною силою розвитку суспільства та особистості” [6, с. 18]. Але, з іншого боку, база знань є предметом для дискусій. Для того, щоб педагогічну діяльність сприймати як професію, необхідно, щоб громадськість усвідомила, що знання, потрібні для неї, можуть бути освоєні тільки за допомогою спеціального навчання та освіти. Освітяни доводять, що практика є важливою в ході підготовки педагогів, але вона повинна ґрунтуватися на теоретичних моделях та ідеях. Цей суттєвий факт потрібно підтверджувати за допомогою програм професійного розвитку на всіх рівнях системи педагогічної освіти.

Щодо автономності педагогів-практиків, то, порівняно з іншими професіями, вчителі володіють незначною автономністю, оскільки вона обмежується політикою держави, адміністрацією освітньої установи тощо. У Британії, Канаді, США вчителі загальноосвітніх шкіл мають більшу автономність і можуть називати свою діяльність професією [6].

Стосовно колективної автономності, то “педагогічна діяльність визначається менш успішною, ніж інші професії, з точки зору самоуправління й незалежності від держави. У більшості країн світу вчителі – це державні службовці, які повинні здійснювати освітню політику центрального уряду” [7, с. 524]. Тут вчителі швидше організовані в спілки, ніж у професійні організації.

Професійні цінності теж є важливими, але їх перелік саме для педагогічної професії важче ідентифікувати, ніж для юриспруденції чи медицини. Багато професій мають власний професійний кодекс, який містить правила поведінки представника певної професії. Тільки деякі держави розробили професійний кодекс учителя, серед яких Канада, Франція, Швеція та ін.

Аналіз критеріїв визначення “професії” допомагає зрозуміти дискусії щодо статусу педагогічної діяльності. Професіоналізація педагогічної діяльності є передумовою успішного підвищення якості освіти, і підтвердження істинності цього твердження знаходимо у відповідній літературі.

Для більш рельєфного позначення проблеми формування сучасного педагогічного професіоналізму введемо розрізнення понять “професіонал” і “спеціаліст”. При цьому звернемо увагу читача на те, що ми конструюватимемо ідеальні поняття, тобто вкладаємо в ці слова певний функціональний сенс.

Переконані, що органічне поєднання в одній людині *Особи й Майстра* (спеціаліста) є прообразом *професіонала нового типу*. Це основоположення утримує й фіксує можливість принципово різних способів реалізації службових обов’язків і професійних дій.

Професіонал діє й мислить у культурно-історичному контексті. Спеціаліст (*Фахівець*) живе сьогоднішнім, не виходить за рамки простого функціонування й виконання службових, посадових обов’язків, тому він безініціативний, потенційно спроможний підняти інтереси справи своїми корисливими інтересами. Коли говорять про технократизм сучасної наукової свідомості, то в наших розрізненнях це швидше відноситься до свідомості фахівця, ніж професіонала. Останній вкладає в справу свою душу, працює з ентузіазмом, бере відповідальність на себе, спроможний серйозно інтерпретувати невдачі в роботі як свої помилки, не списуючи їх на зовнішні чинники (“систему”, обставини, інших людей тощо).

Професіоналом назвемо фахівця, який володіє основами методологічного мислення, уміє перетворювати свою діяльність і мислення в предмет рефлексії, аналізу й переструктури. Такий фахівець мусить мати не лише широкий кругозір, а глибоке розуміння культурно-історичного контексту роботи, яку він виконує. Підставою сучасного професіоналізму повинна, на нашу думку, бути здатність педагога цілісно “охоплювати” свої діяльнісні обставини – проводити комплексні, міждисциплінарні дослідження й розробки, що дозволяють виявляти проблемні умови з різних сторін і позицій. Багатомірність професійного зору пов’язана насамперед з поліпредметним “розглядом” ситуації, що знову ж таки є позитивною ознакою сучасних і перспективних форм методологічного мислення.

Педагог-професіонал повинен бути сильною особистістю, індивідуальністю і в той же час жити історично, тобто відповідати своєю діяльністю на виклики часу. Він зобов’язаний вміти не тільки працювати в колективі, але й керувати ним, причому, бажано міждисциплінарним колективом. Гуманітарна підготовка професіонала, його психологічна й організаційно-управлінська культура повинні ґрунтуватися на розвиненому відчутті стичної відповідальності за свою справу. В іншому випадку, кількість “фіктивно-демонстративної псевдодіяльності” стрімко переходитиме в нову якість соціокультурного життя.

Педагогічна діяльність – це постійний процес вирішення проблем і прийняття рішень. Зважаючи на це, програми підвищення кваліфікації педагогів важливе місце відводять вивченню стратегій викладання предмета, освітніх цілей і завдань. У межах програми підвищення кваліфікації вчителів особливу увагу треба звернути на загальну філософську культуру педагога. Знайомство зі змістами філософії освіти дає можливість педагогу знайти своє місце в освітній

діяльності і стати справжнім професіоналом, зосередившись на таких головних напрямках удосконалення організаційної роботи, як урахування складного сучасного світового соціуму, визначення пріоритетів своєї діяльності. Процес формування нової моделі професіоналізму освітян – це в цілому повноцінне входження освітян у своє професійне й соціальне становище, де педагог як інтелегент і громадянин має весь час узгоджувати свої професійні цінності з вищими цінностями суспільства. Це дає нам змогу зробити висновок про те, що формування професіоналізму є одночасно і процесом його професійної соціалізації.

Правильна стратегічна орієнтація розвитку професіоналізму освітян повинна зважати на довгострокові цілі та спрямовуватися на модель стійкого безперервного розвитку.

Проте вирішення цієї проблеми ускладнюється тим, що в нашій країні немає чітко визначених загальнодержавних ідеалів, “розмиті” критерії морального вибору, найбільш вагомим недоліком розробки нової моделі професіоналізму педагогів є недостатній розвиток самосвідомості, пов’язаний зі слабким станом раціональної складової, яка виявляється в їх професійній діяльності. Усе це породжує певні коливання в поведінці, негативно впливає на формування поглядів і переконань у процесі освоєння філософії, соціології, етики, аксіології та інших наук, які необхідні сьогодні для їх професійного розвитку.

Вирішення всього комплексу названих суперечностей можливе за умови системного підходу до їх вирішення, що має стати предметом розробки спеціальної програми професійної соціалізації вчителя на всіх етапах розвитку професіоналізму.

Перспективною є система розвитку професіоналізму освітян, яка характеризується такими важливими властивостями, як:

- випереджальний характер;
- спрямованість на проблеми постіндустріальної цивілізації;
- інноваційність і творчий характер;
- прогностованість і продуктивність;
- забезпечення готовності до нових умов існування;
- адаптованість до нових швидкозмінних технологій і суспільних процесів, до нового соціального й інформаційного середовища;
- високий рівень професійної мобільності та конкурентоспроможності;
- універсальність і демократичність тощо.

Таким чином, перспективи подальших досліджень лежать в сфері проблематики постійного саморозвитку вчителя як суб’єкта власної життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Беляева А.П. Интегративно-модульная педагогическая система профессионального образования / А.П. Беляева. – СПб.: Ин-т профтехобразования РАО, 1997. – 226 с.
2. Зээр Э.Ф. Психология профессий : учеб. пос. / Э.Ф. Зээр. Екатеринбург: Урал. гос. проф.-пед. ун-т, 1999. – 280 с.
3. Беляева А.П. Интегративная теория и практика многоуровневого непрерывного профессионального образования / А.П. Беляева. – СПб.: Ин-т профтехобразования РАО, 2002. – 240 с.
4. Післядипломна педагогічна освіта України: сучасність, перспективи розвитку: Наук. метод. посібник / За ред. В.В. Олійника, Л.І. Давиленко. – К.: Міленіум, 2005. – 203 с.
5. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: Монографія / В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн,

В.Г. Кремьєн та ін. / За ред. В.Г. Кремьєн. – К.: Наукова думка, 2003. – 853 с.

6. Мукан Н.В., Гаврилюк М.В. Професійний розвиток педагога: етапи та їх характеристика // Наукові записки інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 34. – С. 321–329.

7. Cochran-Smith M. The outcomes question in teacher education // Teaching and Teacher Education. – 2009. – № 17. – P. 527–546.

References

1. Belyaeva A.P. Yntehratyvno-modulnaya pedahohycheskaia sistema professyonalnogo obrazovaniya / A.P. Belyaeva. – SPb.: Yn-t proftekhobrazovaniya RAO, 1997. – 226 s.
2. Zeer Э.Ф. Psikhologiya professyi: ucheb. pos. / Э.Ф. Zeer. – Ekaterynburh: Ural. gos. prof.-ped. un-t, 1999. – 280 s.
3. Belyaeva A.P. Yntehratyvnaia teoriya y praktyka mnohurovnevoho nepreryvnoho professyonalnogo obrazovaniya / A.P. Belyaeva. – SPb.: Yn-t proftekhobrazovaniya RAO, 2002. – 240 s.
4. Pislidyplomna pedahohichna osvita Ukrainy: suchasnist, perspektivy rozvytku: Nauk. metod. posibnyk / Za red. V.V. Oliynika, L.I. Danylenko. – K.: Milenium, 2005. – 203 s.
5. Nepererвна profesiina osvita: filosofiya, pedahohichni paradyhmy, prohnaz: Monohrafiya / V.P. Andrushchenko, I.A. Ziazun, V.H. Kremen ta in. / Za red. V.H. Kremenia. – K.: Naukova dumka, 2003. – 853 s.
6. Mukan N.V., Havrylyuk M.V. Profesiyniy rozvytok pedahoha: etapy ta yikh kharakterystyka // Naukovi zapysky instytutu psikhologii imeni H.S. Kostiuка APN Ukrainy / Za red. akademika S.D. Maksymenka. – K.: Milenium, 2007. – Vyp. 34. – S. 321–329.
7. Cochran-Smith M. The outcomes question in teacher education // Teaching and Teacher Education. – 2009. – № 17. – P. 527–546.

Pashkov V. V., doctor of Philosophy, associate professor, professor of chair of philosophy of Zaporozhye Regional Academy of Post-graduate Pedagogical Education (Ukraine, Zaporozhye), zoippo@mail.ru

Philosophical foundations of professionalization of teaching activities

The article raises the problem of deep study of new criteria and meanings of teacher professionalization by which the performance of Postgraduate Education will be apparent. We believe that the basis of the transformed current postgraduate teacher education should rest on objective philosophy as a spiritual foundation, sealed by attributive inherent ideological and methodological features. The introduction with the meanings of philosophy of education enables a teacher to find his/her place in the educational activities and become a true professional, focusing on the key areas of organizational improvement as regard to complex world of modern society, prioritizing his/her activities. Not only intellectual development, not just the accumulation of knowledge, but, in the first place, the ability to apply them in specific situations, here and now, the most efficient conversion of knowledge into skills – that's the main thing that is given to a person by education. Its main “quantitative measurement” should be the speed of the transition from self-identity to self-realization. It is well known that the quality of the professional activity of an educator, his/her educational and intellectual abilities, professional culture and professionalism have direct and real impact not only on improving the educational system, the quality of training and education, but also on the authority of the state.

Keywords: professional, teacher, master, professiology, postgraduate pedagogical education, methodological culture.

Пашков В. В., доктор философских наук, профессор кафедры философии, ректор, Запорожский областной институт последипломного педагогического образования (Украина, Запорожье), zoippo@mail.ru

Философские основания профессионализации педагогической деятельности

Анализируется необходимость глубокого обоснования новых критериев и смыслов профессионализации педагога, в данной связи результативность развития последипломного педагогического образования будет очевидной. Считаю, что в основу трансформации современного последипломного педагогического образования должна быть положена философия как объективный духовный фундамент, скрепленный атрибутивно-свойственными ей мировоззренческой и методологической функциями. Знакомство со смыслами философии образования даст возможность педагогу найти свое место в образовательной деятельности и стать настоящим профессионалом, сосредоточившись на таких главных направлениях усовершенствования организационной работы, как смысл сложного современного мирового социума, определение приоритетов своей деятельности. Общезвестно, что качество профессиональной деятельности педагога, его педагогические и интеллектуальные способности, профессиональная культура и профессионализм непосредственно и реально зависят не только от совершенствования педагогической системы, но и на качество учебы и воспитания, но и на авторитет государства.

Ключевые слова: профессионал, учитель, мастер, профессология, последипломное педагогическое образование, методологическая культура.

УДК 321:342

Рзаев А. Г.

доктор юридических наук, главный научный сотрудник,
Институт философии и права НАН Азербайджана
(Азербайджан, Баку), mailabm@yandex.com

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ: ПОНЯТИЕ И СИСТЕМНОСТЬ

Анализируется значение и понятие государственного управления, исследуется её системность, составные части системы управления как субъекта, объекта, прямая и обратная связь, информация. Также рассматривается взаимосвязь управления и регулирования, система управления в живом организме как классическая кибернетическая система.

Ключевые слова: государственное управление, субъект и объект управления, прямая и обратная связь, системный анализ, кибернетика, информация, регулирование, живой организм, гомеостазис.

(статья друкється мовою оригіналу)

Как известно, государственный аппарат функционирует в трёх направлениях, принятых в международной системе: а) в сфере управления; б) охраны правопорядка; в) внутренней и внешней безопасности. Среди этих функций главнейшую роль играет управление, так как остальные две функции осуществляются при помощи управления. Естественно без управления невозможно поддержать порядка и организованность людей и безопасность государства. Человечество вступило в третье тысячелетие. В это время какую-нибудь проблему невозможно решить без управления. Без управления невозможно и распределение материальных и духовных благ и потребления. “Всякий непосредственный общественный и совместный труд, – писал К. Маркс, – нуждается в большей и меньшей степени в управлении, которое устанавливает согласованную работу... Отдельный скрипач сам управляет собой, оркестр нуждается в дирижере [1, с. 342].

Роль и место государственного управления в жизни общества, государства и человека не случайно, оно позволяет: осуществлять единообразное, властное регулирование соответствующих общественных отношений на всей территории государства.

После распада СССР в союзных республиках, в том числе в Азербайджане в принятых новых конституциях с закреплением принципа разделения властей органы государственного управления, являющиеся ведущей частью государственного аппарата, заменены субъектами исполнительной власти, разделением труда – разделением властей. Проблемы управления вызвали неоднозначную реакцию научной общественности на “внезапное исчезновение” государственного управления из текста Конституции. По этому поводу позиции ученых разошлись по трём направлениям. Первые отстаивают прежнее понимание данного феномена; вторые авторы заменяют термин “государственное управление” на просто “управление”; третьи направление – авторы радикально меняют содержание понятия государственно-

го управления, либо вовсе отказываются от его использования [2, с. 77–78].

Несмотря на замену выразительных органов управления и органов исполнительной власти, функция управления государства, государственного аппарата остаётся без изменения и данное понятие существует.

Без государственного воздействия на соответствующие общественные отношения исчезнет само государство, превратившись в разрезанные, плохо управляемые составные части, постоянно стремящиеся доказать своё право на существование. От государственного управления не отказалась еще ни одна страна, и вряд ли для этого имеются какие-либо основания. Должное место государственному управлению и его постоянному совершенствованию уделяется в США, Японии, Великобритании, Германии, Франции (которая считается родоначальником административного права и термина “государственное управление”), Швеции, Китае, Индии, Италии и других государствах. В них управление выступает ведущим источником качественных преобразований и средством мобилизации всех общественных явлений на решение возникающих проблем. Они направили свои усилия на развитие теории и практики управления, постарались перевести управление на научный уровень.

По мнению блестящего представителя научного направления – теории государственного управления профессора Г. В. Атаманчука “Если мы действительно, ... хотим жить в условиях благополучия, упорядоченности и безопасности, в стране суверенной, свободной, при реальном соблюдении наших конституционных прав и свобод, то просто обязаны осознать управление в качестве важнейшей социально-философской категории, определяющей как судьбы отдельных людей, так и любых их объединений [3, с. 38].

Следует отметить, что до появления кибернетики управление рассматривалось как внутренняя простая система. После второй мировой войны с возникновением кибернетики понятие “управление” вошло в число важнейших общенаучных понятий. Понятие кибернетики, информация, система, обратная связь и т.д. субординированы или же координированы с понятием управление. Исследование любого из этих понятий в отрыве от понятия управления невозможно. Предметом кибернетики являются законы управления, организации и связи, как законы общие для динамики машин, живого организма, общества и других объектов, представляющих собой системы, которым свойственны информации организации и управления.

Управление – многоаспектное, многогранное, многокачественное явление. Все виды управления, независимо от степени их общности, различаются не только по характеру своих объектов, но и по присущим им целям, методам, принципам, органам и т.д. Управление как социальное явление отличается динамизмом, изменчи-

востью, способностью приобрести в общественном движении различные уровни и виды.

Как отмечал академик А. И. Берг, имеется три основные области сферы управления: управление системами машин, технологическими процессами и вообще процессами, имеющими место при целенаправленном воздействии человека на природу; управление деятельности человеческих коллективов, решающих ту или иную задачу; управление процессами, происходящими в живых организмах [4, с. 24].

Социальное управление является публичным управлением, которое включает в себя: а) государственное управление, то есть управление в сфере функционирования государственных органов; б) негосударственное управление, которое в свою очередь, делится на местное самоуправление – осуществляется органами местного самоуправления; общественное управление осуществляется в объединениях граждан; коммерческое управление. Под социальным управлением (имеется в виду сознательное управление) понимается воздействие на общество в целом или его отдельные звенья (производство, социально-политическая и духовная жизнь, отрасли экономики, предприятия и т.п.), с тем, чтобы обеспечить сохранение их качественной специфики, их нормальное функционирование, совершенствование и развитие, успешное движение к заданной цели [5, с. 58–59].

Один из видов социального управления государственное управление выступает предметом исследования различных наук: философия изучает его как один из видов управления обществом, специфическое выражение самоуправляющихся свойств последних; социологов интересует главным образом социальная функция государственного управления, их реальное и конкретное отражение в общественной жизни; экономисты исследуют преимущественно роль государства в экономике, в управлении экономическими процессами, а также само государственное управление в качестве специфического вида труда. Государственное управление представляет большое поле деятельности для психологов. Государственное управление также привлекает внимание представителей математики, кибернетики и других наук. Охват экономической, социальной, правовой и других сфер общества является основным признаком, отличающим государственное управление от управления вообще. Поэтому понятие государственного управления требуется рассматривать как междисциплинарное, общенаучное.

В литературе сущность, содержание и назначение государственного управления характеризуются так: она в системе социальных отношений занимает главенствующее место и служит упрочнению государства, стабилизации общественных отношений, надежной защиты государственных интересов как внутри, так и за его пределами; государственное управление – это эффективное средство проведения в жизнь внутренней, внешней, экономической и оборонной политики. Государственное управление представляет собой главный регулятор в борьбе за поддержание законности, правопорядка, обеспечение социальной справедливости и социально-правовой защиты прав и интересов граждан, юридических лиц и общественных объединений; государственное управление в целях бесперебойности и эффективно-

сти действия требует наличия подготовленного кадрового состава, а также неукоснительного соблюдения государственными служащими предписаний.

Государственному управлению присущи следующие характерные черты: управление имеет место всегда там, где осуществляется совместная деятельность людей; управление обеспечивает сознательную, целенаправленную, совместную деятельность людей; управление достигает своих целей путем организации, т.е. объединения, согласования и координирования поведения и действий людей; управление тем самым выполняет общие для совместной деятельности людей функции, обеспечивая согласованность между индивидуальными действиями; управление осуществляется на началах подчинения участников совместной деятельности единой воле, чем достигается единообразие и соответствие поставленным задачам этой деятельности; управление осуществляется в организационных отношениях.

Понятие государственного управления. Исследование понятия управления в различных направлениях как социально-юридический институт происходит наряду с раскрытием сущности государственного управления, однако некоторые проблемы до сих пор остаются нерешенными.

В административно-правовой науке нет единого понятия государственного управления. Одни его трактуют с точки зрения сути, реального содержания, другие – форм, в которых оно выступает и в которых функционирует. Наиболее часто оно определяется путем отграничения одних видов государственной деятельности от других. То есть государственное управление – это во все не законодательная и не судебная деятельность. Наиболее распространенным является такое определение: государственное управление – это самостоятельный вид государственной деятельности, которая носит подзаконный, исполнительно-распорядительный характер, органов (должностных лиц) относительно практической реализации функции и задач государства в процессе регулирования экономической, социально-культурной и административно-политической сфер.

Существуют различные взгляды на понятие управления. Во-первых, оно рассматривается, как деятельность; считается, что управление есть особая, своеобразная деятельность, осуществляемая в так называемых управляющих структурах, и направлена на выработку, принятие и реализацию управленческих решений, а также на совершение управленческих действий; во-вторых, как определенный вид влияния, в различных природных системах (биологическая, социальная, технологическая и т.д.). Это в известной мере, универсалистская трактовка управления, связанная с кибернетикой, которая характеризует прямые и обратные связи между различными элементами либо объектами мироздания. В-третьих, как вертикальные – “командно-подчиненные отношения”. Главное здесь видят в том, чтобы любая команда была исполнена. В определенных пределах отношение “команда – подчинение” проявляются в управлении, без них оно невозможно, но такое суждение не раскрывает ещё сущности управления и его огромной роли в жизнедеятельности людей; в-четвертых, как целенаправленное воздействие направлено на управляемый объект [4, с. 109–110]. В процессе развития общества государственное управление прохо-

дит путь от простой деятельности к сложной, от одноступенчатого управления к многоступенчатой системе. Во многих научных работах с терминами воздействие, влияние, реальное преобразование происходят осязаемые изменения. К термину “воздействие” добавляется прилагательное “целесообразное”, “целенаправленное”, “сознательное”, что связывает “управление” с человеком и обществом.

Г. В. Атаманчук считает, что данный подход обладает обширными исследовательскими возможностями и создает простор для действительного познания управления. Причем путем не игнорирования или исключения других (вышесказанных) подходов, а их сочетания, интеграции в тех пределах, где они характеризуют отдельные стороны, элемент либо свойства управления. Управление в жизни людей и общества проявляется тогда, когда в каких-либо взаимодействиях, отношениях, процессах и т.д. и т.п. присутствует сознательное начало, интерес и знание, цели и воля, энергия и действие человека. Г. В. Атаманчук понятие “государственное управление” рассматривает как способ практического, организационного, сознательного управляющего воздействия на регулирование, поддержание, изменение различных структур общества и жизнедеятельности людей путем применения властных полномочий государством [3, с. 17–20].

Системность государственного управления. Государственное управление как сущность и явление, содержание и формы, воздействие и деятельность, в других своих многогранных выражениях существует реально в единстве и взаимосвязи в качестве сложной, целостной системы [6, с. 15–16].

Идея системного анализа представляют собой одно из плодотворных средств более глубокого теоретического исследования вопросов управления. Системность придает государственному управлению необходимую мобильность, координацию, субординацию, определенную целеустремленность и эффективность.

Для начала мы можем определить систему как нечто целое, абстрактное или реальное, состоящее из взаимосвязанных, взаимодействующих или взаимозависимых компонентов и элементов. Изменение одного из них с необходимостью вызывает то или иное изменение других, а нередко и системы в целом. От состава, внутренней природы частей и зависит, прежде всего, природа целого, его особенность. В качестве компонента рассматривает одушевленная, социальная, активная единица система государственного управления – человек, коллектив и т.п. сознательно действующая в качестве субъекта, так и объекта управления.

Взаимодействие элементов (в их структуре) придает управлению особое качество целостного общественного явления. Целое же не просто сумма составных частей, а их закономерная структурная связь. С другой стороны, отдельные элементы управления хоть и сохраняют относительную самостоятельность, но объективно находясь в закономерной структурной связи, также приобретают новое качество – качество частей, элементов единого целого. Структура составляет одну из фундаментальных характеристик целостной системы. Структура является внутренней организацией – “топологией” системы. Специфика структуры целостной системы зависит, прежде всего, от природы частей. Структура

системы может быть простой или сложной, устойчивой или неустойчивой, разнообразной или единообразной, определенной или неопределенной.

В управлении одна из подсистем независимо от ее биологической, социальной или иной природы называется управляющим устройством, а другая, тоже независимо от ее природы – управляемым устройством. Управляющую систему принято называть субъектом, а управляемую – объектом управления. Соответственно управление может быть выражено через мнимое действие между субъектом и объектом; оно процесс связи управляющей и управляемой подсистемы.

Системный анализ предполагает вычленение основных элементов и структуры управления. К первым относятся объект, субъект, цель, принципы и методы управления. Элементы, составляющие систему, могут, в свою очередь, рассматриваться как система более низкого порядка.

Прежде всего, при анализе системы государственно-го управления особо актуальным является вопрос о **субъекте государственного управления** – центральным, ведущим ее элементом. Он выступает в управлении наиболее активной, творческой, деятельной силой. Сущность субъекта, его природа и характер, целевое назначение и структура, другие качества и проявления определяют особенности соответствующего вида социального управления, придают ему определенные свойства и параметры, т.е. фактически устанавливают его.

Важное место в системе государственного управления принадлежит **управляемым объектам**. Разграничение субъекта и объектов управления и их четкая структурно-функциональная характеристика имеют принципиальный методологический смысл. Непосредственным объектам управления признаются такие волевые проявления, как действия, поступки, поведение людей. Таким образом, субъект управления целенаправленно воздействует, в конечном счете, на волю и сознание людей – участников, подлежащих упорядочению общественных отношений.

Человек, коллектив и объединение людей сосредоточивают, конечно, в себе качество компонентов и субъекта и объекта государственного управления. Но также очевидно, что в один и тот же момент они могут сразу выполнять различные функциональные роли: в производственном процессе их главная задача состоит в производстве материальных и духовных благ; при осуществлении управления в подготовке и реализации государственно-управляющих воздействий. В аппарате государственных органов государственные служащие по иерархии должностей одновременно являются для вышестоящих кадров объектами, а нижестоящими – субъектами управления.

Связь между субъектом и объектом управления бывает прямой и обратной. **Прямая связь** идет от субъекта – управляющего к объекту – управляемому. Основным показателем достижения – влияние субъекта на объект управления – человека, воздействие на их поведение и деятельность, а также эффективная работа механизма управления. Если действие между частями динамической системы имеет круговой характер, то в ней имеется обратная связь [7, с. 82].

Принцип обратной связи один из самых важных фундаментальных принципов управления. В отличие от

прямой связи обратная связь является регулирующей связью, которая вместе с тем имеет обслуживающую защитную функцию. Прямая связь, по крайней мере в явно выраженной форме, этой функцией не обладает. По существу, обратная связь реализуется в любом устройстве, с помощью которого выходные характеристики какого-либо процесса или ситуации измеряются и сравниваются с заранее установленным стандартом; в том случае, если значение на выходе отклоняется от стандарта, производится необходимая корректировка. В системах без обратной связи управления осуществляются без контроля исполнения команды исполнительному звену системы выдаются непрерывно по заданной программе. Если прямая и обратная связь между субъектом и объектом управления нарушается, то отдельные части объекта и элементы управления распадаются, не выдерживают конкуренцию и конфликтную ситуацию, возникает разбросанность и противоречивая деятельность. Обратная связь означает обратный поток информации в системы управления, т.е. получение управляющим элементом системы информации об управляемом элементе. Это используется для коррекции процесса управления, для изменения состояния управляемого элемента в нужном направлении.

Под информацией обычно понимаются сведения об окружающем мире, о внутреннем состоянии системы и внешних условиях, которые управляющая система использует в осуществлении управленческих процессов. Отсутствие необходимой информации для полноценного целенаправленного управления, для обеспечения принятия оптимальных решений. Без полноценной информации, т.е. без всякого качественных сведений своевременно, непротиворечивых, точных, идущих по разным каналам дополняющих друг друга, невозможно ориентироваться и нельзя принимать разумных решений, нельзя целенаправленно управлять, без полноценной информации нельзя обеспечить процесс.

Таким образом, любая система управления может быть характеризована тремя следующими условиями: а) прямой связью между управляющей и управляемой частями системы по которой поступают сигналы управления; б) обратной связью управляемой и управляющей частей; в) переработкой информации текущего состояния управляемой системы, идущей по каналам обратной связи, в команды управления.

Взаимосвязи управления и регулирования. В литературе принято различать системы управления и процесс управления. Анализ управления с точки зрения его формы или “структуры” имеет большое отношение к системе управления, в то время как рассмотрение его содержания или функции главным образом относится к процессам управления.

Имея дело с комплексами взаимодействующих элементов, приходится пользоваться такими заведомо абстрактными понятиями, как регулирование, саморегулирование. Регулирование присуще процессу управления является внутренним противоречивым вследствие своей не разрывной связи с процессом регулирования, который в определенном отношении выступает как противоположность управлению. По причине этой неразрывной связи понятия “управление” и “регулирование” обычно употребляются как синонимы. Управление и регулирование не синонимы, хотя явление, состав-

ляющие этих понятий, органически взаимосвязаны между собой [9, с. 14]. На практике широко используют три вида управления:

- 1) стратегическое;
- 2) тактическое;
- 3) стабилизирующие (регулирующие).

Стратегическое управление динамическое и предназначено для распределения определенных ресурсов по времени рассматриваемого периода. Такое управление в экономической литературе не редко называют долгосрочным управлением. Решение такой задачи требует прогнозирования на период управления контролируемых возмущающих факторов.

Тактическое управление статическое, и предназначено для реализации решений статического управления вышестоящего уровня в реальном масштабе времени, т.е. на оперативных интервалах вышестоящего статического управления. В экономической литературе не редко такое управление называют краткосрочное управление.

Стабилизирующее – регулирующее управление предназначено для реализации решений тактического управления вышестоящего уровня на интервалах оперативного управления.

Таким образом, управление и регулирование выражаются как бы тактика и стратегия системы в процессе взаимодействия с окружающей средой. Регулирование – это как бы тактическое, стабилизирующее средство, а управление стратегическое средство системы, чем более развито управление, тем ярче и наглядно проявляется диалектика взаимосвязи управления и регулирования [9, с. 93–94]. Регулирование – это основное управление, основа которого в процессе осуществления управления в высокоорганизованных системах как бы циклически возвращаются к самому себе, но всякий раз на новой основе. В действительности регулирование, говоря философским языком, это инобытие управления. Управление существует благодаря регулированию. Управление содержит регулирование в качестве своего момента и вместе с тем исходит из него и имеет его своей целью [9, с. 87].

Во всех видах управления, как указано выше используется принцип обратной связи. Система реализующая такой принцип управления в основном состоит из следующих типовых элементов: 1) объекта управления (ou). 2) устройства управления (уу). 3) сравнивающего устройства действительного (реального) и желаемого состояния объекта (су). 4) средств измерения входных и выходных переменных объекта. 5) исполнительного механизма (им) реализующего заданий уу.

Структурная схема такой системы представлена на рис.

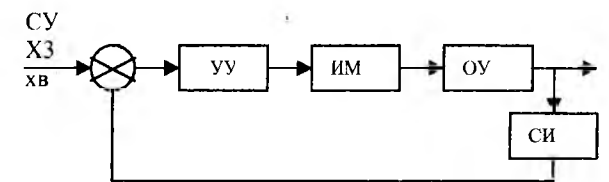


Рис. 1.

Источником первичной информации является физические объекты, которые находятся на нижнем (первом) уровне. Информация, используемая на верхних уровнях формируется на основе информации, полученной на нижнем (первом) уровне путем последовательного ее обобщения.

Система управление в живом организме. Живой организм представляет собой, своеобразно устроенную машину, все работы которой направлены, в конце концов, к тому, чтобы поддерживать индивидуальную жизнь, т.е. сохранять, наперекор разрушающим влияниям, анатомическую и физиологическую целостность тела течение более или менее долгого времени.

Каждый индивид является классической кибернетической системой. Она состоит из управляющего блока – мозга и объекта управления – тела, эти два блока связаны между собой каналами прямой и обратной связи – нервы, кровеносные сосуды и т.д. В управляющем блоке есть программа – знания, опыт, приобретенные в процессе обучения и воспитания и полученные по наследству. Согласно этой программе и работает система. Авторегуляция в большинстве случаев передается по наследству, начинает работать при строго определенных условиях и совершается автоматически и абсолютно независимо от последующего изменения этих условий.

В отличие от систем управления обществом и процессами технических объектов данная система является более сложной, так как она осуществляется на атомном и молекулярном уровне. При этом с целью моделирования процессов, происходящих в организме и в каждой клетке, непосредственного измерения первичных параметров не представляется возможным. Сложность также заключается в том, что она осуществляется нервной системой состоящей из $14 \cdot 10^9$ (около 140 миллиардов) нейронов. Причем все эти миллиарды нейронов взаимосвязаны и каждый нейрон имеет информацию об остальных нейронах. Управление строено по принципу по системной иерархичности: элементарные процессы жизнедеятельности подчинены сложным системным зависимостям (по принципу соподчинения низших отделов высшим). Низшие уровни управления обеспечиваются автоматическими системами регулирования, поддерживающими заданный режим жизнедеятельности.

Среди многочисленных “тайн” природы, над расшифровкой которых работает современная наука, пожалуй, самой грандиозной является – высшей управляющей аппарат головной мозг. Начиная с середины XIX века наука вплотную подошла к исследованию деятельности головного мозга как главного центра управления в живых организмах [10, с. 115].

Одной из особенностей управления в живом организме является то, что “управляющее устройство” в живой авторегуляционной системе одновременно является потенциальным “управляемым устройством” и наоборот. В биологической и социальной системах управления во многих случаях нет такого жесткого разделения на “управляемые” органы, к которым мы привыкли в технике. Так, механизмы управления внутри клетки обладают переменной функцией, они сами управляются и регулируются [10, с. 204]. Можно заметить, что регулирование (особенно авторегуляция) несравненно более

важную и необходимую роль играет в живых организмах, чем в технических устройствах.

Деятельность живого организма можно рассматривать как авторегуляционный процесс, тождественный по своей структуре управления обратной связи. Если человеческий организм представляет собой в определенном отношении систему управления, сходную с системой управления с обратной связью, то она в связи с высочайшим уровнем организации и сложности человеческого существа должна представлять собой наиболее сложную и разнообразную систему управления многочисленными обратными связями. В живом организме, как правило, все процессы происходят на основе обратной связи. Управляющие системы живых организмов многоярусные и настройка низших уровней определяется состоянием высших. Эволюция высших уровней приводит к повышению устойчивости за счет передачи соответствующих функций низшим уровням.

В отношении мышц и многих желез как рабочих органов нервная система представляет собрание разнообразных регуляторов их деятельности, при этом действие регуляторов должна быть согласовано с интересами организма, в смысле обеспечения анатомической и физиологической сохранности тела. Центральная нервная система координирует физиологические функции (адаптации, рефлекторные реакции, гомеостаз и др.) определяя их ритм и общую направленность. В свою очередь, частные формы физиологических функций оказывают влияние на высший управляющий аппарат (головной и спинной мозг). Такая форма контроля и взаимного влияния физиологических функций является главным содержанием принципа системного управления в организме человека.

Создатель кибернетики Н. Винер указывает, что центральные нервная система уже не представляется автономным, независимым органом, получающим раздражения от органов чувств и передающим их в мышцы. Наоборот, некоторые характерные виды деятельности центральной нервной системы объяснимы только как круговые процессы, идущие от нервной системы в мышцы и снова возвращающиеся в нервную систему через органы чувств. При этом не важно являются ли эти органы чувств проприоцепторами или внешними органами чувств. Нам казалось что такой подход означает новый шаг в изучении того раздела нейрофизиологии, который затрагивает не только элементарные процессы в нервах и синапсах, но и деятельность нервной системы как единого целого [11, с. 19].

Отдельные элементы организма и его структуры являются целесообразными, потому что это отражает общие задачи управления в своих особенностях и все вместе, взаимно дополняет друг друга, образуют хорошо сыгранный оркестр, где каждый является одновременно и дирижером и исполнителем, и каждая часть организма является не только частью организма, но и частью управления.

Сосуды органа являются исполнительным звеном системы регулирования, реализации регулирующих влияний определяется исходными биофизическими свойствами сосудов.

В человеческом теле заложены бесчисленные регулирующие приспособления, основанные на принципе обратной связи, которые автоматически подстраивают

ся к изменяющимся условиям окружающей среды. Одним из важных физиологических функций организма является ритмичность, при этом процессы жизнедеятельности организма периодически усиливаются или ослабляются под влиянием экзогенных и эндогенных факторов (биологическая ритмичность). Эти ритмы классифицируются как проявления физической, эмоциональной и интеллектуальной активности.

Это специфическая форма обратной связи, проявляющаяся в поддержании физиологического равновесия, уже давно была известна биологам под названием “гомеостазиса”. Основная идея гомеостазиса состоит в том, что организм так изменяет свои внутренние и внешние связи, чтобы сохранить постоянство ряда существенных для него показателей внутренней среды [10, с. 58]. Гомеостазис наблюдается во всех без исключения системах управления. Клетке свойственно являться, сходное с гомеостазисом. Клетка способно защитить себя от сил окружающей среды, которые стремятся ее разрушить. Любая клетка тела человека обладает авторегуляцией по принципу обратной связи. Гомеостазис охватывает вегетативную систему, гуморальную систему и физико климатическую систему организма [10, с. 73]. Соотношение поведения, функций, размеров и форм организма является одновременно и результатом саморегулирования.

Системный подход в физиологии выступает в качестве того связующего элемента, который позволяет рассматривать функций живого организма как единство структуры и функции, осуществляемое в пространственно временных параметрах. Этот принцип вытекает из основных законов диалектики и может служить методологическим фундаментом для раскрытия физиологических закономерностей.

Таким образом, управление представляет собой универсальное социальное явление которое аналогично принципам, осуществляемым в машине, живом организме и обществе.

Список использованных источников

1. Марке К., Этелье Ф. Полное собр. сочинений. 2-е изд. – Т.23.
2. Рзаев А. Г. Государственная служба: организационно-правовые аспекты. – Баку: Элм, 2013. – 560 с.
3. Атаманчук Г. В. Управление в жизнедеятельности людей. – М.: РАГС, 2008. – 400 с.
4. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом (опыт системного исследования). 2-е изд. – М.: Политиздат, 1973. – 392 с.
5. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом. – М.: Политиздат, 1977. – 382 с.
6. Атаманчук Г. В. Сущность государственного управления. – М.: Юридическая литература, 1980. – 256 с.
7. У. Росс Эшби. Введение в кибернетику. – М.: Иностранная литература, 1959. – 432 с.
8. Бокарьев В. А. Объем и содержание и понятие управления // Вопросы Философии. – 1966. – № 11. – С. 44–54.
9. Петрушенка Л. А. Принцип обратной связи. – М.: Мысль, 1967. – 277 с.
10. Парин В. В., Баевский Р. М. Введение в медицинскую кибернетику. – М.: Медицина, 1966. – 145 с.
11. Ноберт Винер. Кибернетика, или управление связь в животном и машине. – М.: Сов. Радио, 1958. – 215 с.

References

1. Marks K., Jengel's F. Polnoe sobr. sochinenij. 2-e izd. – T.23.
2. Rzaev A.G. Gosudarstvennaja sluzhba: organizacionno-pravovye aspekty. – Baku: Jelm, 2013. – 560 s.

3. Atamanchuk G.V. Upravlenie v zhiznedejatel'nosti ljudej. – M.: RAGS, 2008. – 400 s.
4. Afanas'ev V.G. Nauchnoe upravlenie obshhestvom (opyt sistemnogo issledovanija). 2-e izd. – M.: Politizdat, 1973. – 392 s.
5. Afanas'ev V.G. Chelovek v upravlenie obshhestvom. – M.: Politizdat, 1977. – 382 s.
6. Atamanchuk G.V. Sushhnost' gosudarstvennogo upravlenija. – M.: Juridicheskaja literatura, 1980. – 256 s.
7. U. Russ Jeshbi. Vvedenie v kibernetiku. – M.: Inostrannaja literatura, 1959. – 432 s.
8. Bokar'ev V.A. Ob'em i sodержanie i ponjatie upravlenija // Voprosy Filosofii. – 1966. – № 11. – S.44–54.
9. Petrushenka L.A. Princip obratnoj svyazi. – M.: Mysl', 1967. – 277 s.
10. Parin V.V., Baevskij R.M. Vvedenie v medicinskiju kibernetiku. – M.: Medicina, 1966. – 145 s.
11. Nober Viner. Kibernetika, ili upravlenie svyaz' v zhivotnym i mashine. – M.: Sov. Radio, 1958. – 215 s.

Rzaev A. H., Sciences doctor of law, Senior Researcher, Institute of Philosophy and Law of Azerbaijan National Academy of Sciences (Azerbaijan, Baku), mailabm@yandex.com

Governance: the concept and system

In the article the meaning and notion of state government are analysed, its systematicity constituent parts of government system as subject, object, Direct and reverse relation information are studied. It is well, there is considered relation she of government and regulation and the system of governing in a living organism as a classical cybernetic system.

Keywords: state government, subject and object of government, direct and reverse relation, system analysis, cybernetics, information, regulation, living organism, homeostasis.

Rzaev A. G., доктор юридических наук, сениорний науковий співробітник, Інститут філософії і права НАН Азербайджану (Азербайджан, Баку), mailabm@yandex.com

Державне управління: поняття і системність

Аналізується поняття і поняття державного управління, досліджується її системність, складові частини системи управління як суб'єкти, об'єкти, прямий і зворотний зв'язок, інформація. Також розглядається взаємодія як управління та регулювання, система управління в живому організмі як класична кібернетична система.

Ключові слова: державне управління, суб'єкт і об'єкт управління, прямий і зворотний зв'язок, системний аналіз, кібернетика, інформація, регулювання, живий організм, гомеостазис.

* * *

УДК 341.01

Хонін В. М.
кандидат юридических наук, доцент кафедри міжнародного права, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), khonin@i.ua

СПОНУКАЛЬНІ МОТИВИ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕРАКЦІЙ. МОДЕЛЬ “ПІРАМИДИ МАСЛОУ”

У статті формулюються правила виділення параметрів сутнісного ряду шарів життєствердження народу соціального організму в сучасному для нього міжнародному середовищі, на їх основі виділяються шари ландшафтно-літосферної адаптації, антропогенного розвитку, стійкової адаптації, техногенного розвитку, економіко-формаційного простору, політичної організації “індивідуального суспільства”, визначаються класи результативних варіантів критеріальних відповідностей: достатня внутрішньосоціумна солідаризація в процесах прогресивно-позитивного розвитку; надлишкова внутрішньосоціумна солідаризація в процесах оптимально-позитивного розвитку; руйнування внутрішньосоціумної солідаризації, яке поступово і/або стрибкоподібно веде до процесів контраверсійного розвитку секторально-предметної участі соціальної організму в міжнародних обмінах; розкладаються класи потреб “індивідуального суспільства”, які за аналогією з моделлю потреб, створеною Абрахамом Маслоу, визначають розряди спонукальних мотивів, що примушують суб'єктів вступати в міжнародні взаємодії.

Ключові слова: “індивідуальне суспільство”, міжнародні інтеракції, шари життєствердження народу, варіанти критеріальних відповідностей, внутрішньосоціумна солідаризація.

Кожен соціальний організм, що становить системно-функціональну основу існування будь-якого з народів, що мешкали на планеті Земля, повинен бути, по-перше, органічний території, на якій проживає цей народ, і, відповідно, по-друге, повинен бути організований так, щоб забезпечувати його життєствердження. Звісно ж, необхідно сформулювати якісь правила виділення параметрів і абрисів сутнісного ряду шарів життєствердження народу даного соціального організму в сучасному для нього міжнародному середовищі.

Насамперед, для визначення ефективності внутрішньої організації соціального організму і його стійкості під впливами інших подібних йому у відповідному темпоральному періоді буття Людства в певному історичному сегменті міжнародного середовища необхідно визначити параметри життєвого простору даного історією цього народу. І лише потім досліднику слід виділити рівні самоорганізації створеного ним соціального організму, що визначають відповідності необхідностей буття і реальних можливостей у першому шарі життєствердження даного народу на території його проживання – **шарі ландшафтно-літосферної адаптації**. “При первісному ладі плем'я боролось за життєвий простір. Головне тут було – зайняти територію, узагальнюючи – одну з ніш. У сучасному світі зайняти місце – це теж зайняти нішу. Тоді вона мала сенсом угіддя, воду, сонце, тепер – гроші і владу. І те, й інше дає можливість більше споживати. ... Інстинкт володіння територією (ареалом) існує. Будь-які місії і призначення народу так і залишаться на папері, якщо під ними не буде міцного, єдино надійного в цьому світі фундаменту життєвого простору” [1].

Надзвичайно важливим для виживання народу кожного соціального організму, є параметральні показники наступного шару – **шару антропогенного розвитку**, що визначає рух населення у виділеному даному народу історією просторі соціального життєствердження. “Природне відтворення (або рух) населення визначається як процес безперервного поновлення людського співтовариства під впливом народжуваності, смертності та тривалості життя живуть поколінь. ... Різноманітні і широкі можливості застосування загальних коефіцієнтів відтворення і нескладність їх розрахунку роблять їх одним з найбільш поширених інструментів демографічного аналізу” [2].

Існування кожного соціального організму будь-якого темпорального періоду життєствердження Людства неможливий без процесу базового формування народу цього “індивідуального суспільства” на основі якогось, або якихось, визначених історичними умовами, виділених етнічних груп, що володіють при цьому притаманними тільки їм сукупними етногенними ознаками. Конкретна історія їхнього співіснування з подібними іншими спільнотами в певному міжнародному середовищі; гостра конкуренція у прагненні закріпити за собою життєвий простір окремого існування; набуті в процесі адаптації до природних та соціальних умов синергетичні, по суті своїй, якості побуту та соціумні пристрасті; і т. п. фактори – все це визначає для кожного з цих народів особливі умови формування наступного шару життєствердження – **шару етногенної трансформації “індивідуального суспільства”**.

Не тільки саме виживання, а й головне – прогресивний розвиток будь-якого відносно відокремленого народу в даній йому сучасності безпосередньо пов'язані з техногенним розвитком належного йому “індивідуального суспільства”. **Шар техногенного розвитку соціального організму**, який був сформований на основі пошукової, продуктивно-інтелектуальної діяльності народу даного соціального організму, має вже іншу векторну спрямованість – на перетворення біосфери свого життєствердження в біотехносферу.

Необхідність підтримувати ефективне функціонування будь-якого відносно-відокремленого народу з виразністю виявляється в розвитку базисних основ його “індивідуального суспільства” – в **шарі економіко-формаційного зростання (перетворення) соціального організму**, який повинен з достатньою оптималістю забезпечувати йому цілісність у динамічно змінюваному просторі міжнародного середовища даної йому сучасності.

Умови побуту народу “індивідуального суспільства” породжують правила внутрішньосоціального суспільного устрою, соціокультурні традиції, збережена через століття спадщина культури, домінуючі світоглядні системи визначають характерні риси та особливості домінуючого для соціального організму **соціокультурного шару стабільності його життєствердження**.

Функціонування “індивідуального суспільства” як цілісності, залежне насамперед від домінування суспільно-економічної формації, визначається сутнісним набором організаційно-управлінських структур, функціональні особливості яких не тільки визначають характер і методи здійснення владних повноважень панівною елітою, а й формують особливий шар існування даного соціуму – **шар політичної організації “індивідуального суспільства”** як відносно відокремленого соціального організму, що володіє якостями суверенітету.

Пройшовши тільки що запропонований шлях, дослідник, хоча б у першому наближенні, але вже зможе зрозуміти:

- чи життєздатний цей соціальний організм в даному йому історією темпорального розвитку людського суспільства просторі міжнародного середовища;

- чи є у нього перспективи окремого соціального розвитку;

- в якому шарі життєствердження знаходяться найбільш значущі проблеми виживання народу даного соціального організму в сучасному для нього міжнародному середовищі;

- на якому рівні самоорганізації соціального організму відповідного шару життєствердження виникли невідповідності необхідностей буття і реальних можливостей, що визначають перспективи соціального зростання та функціональної самодостатності міжнародних просторів в умовах, що змінюються;

- чи відповідають показники основних параметрів внутрішньосоціального буття вимогам нових необхідностей, що проявилися в динаміці розвитку міжнародної спільноти;

- чи відповідає система розподілу владних повноважень між гілками публічної влади у виділеному “індивідуальному суспільстві” реальному стану динамічно мінливого соціуму Людства;

- чи не перешкоджає встановлена в міжнародному просторі виділеного темпорального періоду система статусного розподілу членів міжнародного співтовариства нових реалій буття Людства.

Ясно, що відповіді на ці та, без сумніву, й інші не менш значущі питання життєствердження окремого соціального організму у виділеному просторі міжнародного середовища, природно пов'язаного з темпоральним періодом існування Людства, дадуть можливість визначити органічний чи даний соціальний організм сукупності природних, технологічних, соціальних та політико-функціональних можливостей, чи здатний він бути організований таким чином, щоб бути органічним учасником міжнародного співіснування в кожному темпоральному періоді буття Людства.

Складаючи матрицю оцінювання становища соціального організму в сучасній йому міжнародній системі, дослідник змушений буде сформулювати свій висновок, виходячи, в кінцевому рахунку, з трьох основних варіантів критеріальних відповідностей, що констатують стан його життєствердження в кожному його шарі і визначають динаміку його статусного і секторально-предметного зростання в його темпорально-історичному міжнародному оточенні.

Представляється, що такими основними класами результативних варіантів критеріальних відповідностей можуть бути:

- достатня внутрішньосоціумна солідаризація в процесах прогресивно-позитивного розвитку, що забезпечує соціальному організму стійкий стан секторально-предметної участі в міжнародних обмінах та динамічне статусне зростання в міжнародних просторах, що розширюються;

- часто надлишкова внутрішньосоціумна солідаризація в процесах оптимально-позитивного розвитку, що забезпечує перебування соціального організму в стані значимої секторально-предметної участі в міжнародних обмінах та збереження номінального статусного положення у виділеному сегменті міжнародного середовища;

- руйнування внутрішньосоціумної солідаризації, яке поступово і/або стрибкоподібно веде до процесів контраверсійного розвитку секторально-предметної участі соціального організму в міжнародних обмінах, що і визначає закономірність падіння його статусного становища в просторах міжнародного середовища, що поступово звужуються.

Цілоком природно, що кожен клас критеріальних відповідностей має достатньо довгий ряд результативних варіантів, що відрізняються один від одного як ступенем зростання і специфікою внутрішньосоціумної солідаризації у виділеному рівні самоорганізації відповідного шару життєствердження соціального організму, так і реальним статусним становищем соціального організму в виділених йому історією міжнародних просторах і сучасній йому секторально-предметній системі міжнародних обмінів. Але в цілому, так чи інакше, всі вони будуть зведені до того чи іншого класу критеріальних відповідностей, які й визначають місце і роль виділеного соціального організму в об'єктивно існуючому міжнародному просторі конкретного темпорального періоду буття Людства. “Потреба в психології описується з трьох сторін: як об'єктивний стан справ, як су-

б'єктивне відчуття і як динамічний стан. Потреба як об'єктивна – об'єктивний стан потреби чи нестачі чогось, необхідного для нормального функціонування живої системи. Потреба як відчуття – внутрішній стан психологічного чи функціонального відчуття недостатності чогось-небудь. Потреба як динамічний стан – внутрішній стимул активності, динамічний стан підвищеної напруги, яке “штовхає” людину до певних дій. Суб'єктивно переживається або просто називається як тяга, потяг, хотіння, бажання” [3].

Будь-які показники критеріальних відповідностей кожного з рівнів самоорганізації соціального організму змінює стан виділеного шару його життєствердження і проявляються, насамперед, як актуалізовані потреби всього соціального організму. Потреби конкретного соціального організму можна класифікувати за видовим верствам його життєствердження в міжнародному просторі співжиття з іншими соціальними організаціями в даній їм сучасності.

Саме прагнення задовольнити ці потреби за рахунок благ вироблених міжнародним співтовариством і послужать спонукальними мотивами конкретних міжнародних інтеракцій. “Благо у філософії: кінцевий предмет прагнення, а також все, що сприяє його досягненню; в богослов'ї – одне з божественних імен” [4].

Розглядаючи Благо для користі соціального організму як “кінцевий предмет прагнень”, що представляють його суб'єктів, їм необхідно порівняти насамперед реальний стан цього соціального організму, віднайдені його життєдіяльністю потреби, ступінь необхідності орієнтації їх задоволення в міжнародний простір, міжнародне становище займане соціальним організмом у виділеному йому історією сегменті цього міжнародного простору, і лише потім зіставити весь цей комплекс необхідностей з можливостями отримання блага за рахунок властивостей продуктів і умов їх придбання, які може надати сучасна даному соціальному організму міжнародна спільнота.

Кваліфікуючи потреби соціальних організацій, які, як правило, виступають спонукальними мотивами міжнародних інтеракцій, слід, перш за все, виділити першопричини їх соціальної кристалізації, без чого прагнення його суб'єктів на благо країни можуть виявитися безпредметними та / або вузько суб'єктивними.

“Абрахам Маслоу визнавав, що люди мають безліч різних потреб, але також вважав, що ці потреби можна розділити на п'ять основних категорій: 1. Фізіологічні (органічні): голод, спрага, статевий потяг і т. д. 2. Потреби в безпеці: комфорт, постійність умов життя. 3. Соціальні: соціальні зв'язки, спілкування, прихильність, турбота про інших і увага до себе, спільна діяльність. 4. Престижні: самоповага, повага з боку інших, визнання, досягнення успіху і високої оцінки, службове зростання. 5. Духовні: пізнання, самоактуалізація, самовираження, самоідентифікація. Існує також більш детальна класифікація. В системі виділяється сім основних рівнів (пріоритетів): (див. рис.)” [5].

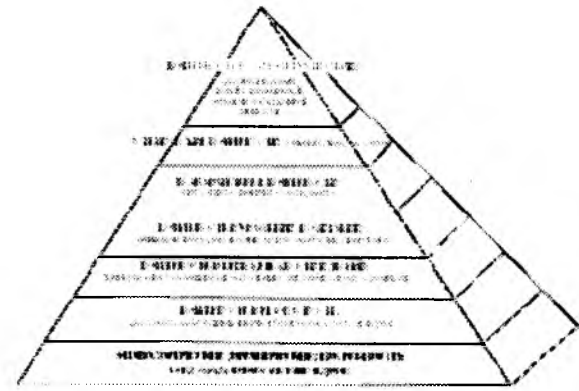


Рис. 1

Відповідно до “піраміди потреб Маслоу”, можна виділити і відповідні типи потреб народу будь-якого соціального організму, орієнтованих в міжнародне середовище. Так до типу “фізіологічних (органічних) потреб” соціального організму у форматі “динамічного стану підвищеної напруги, внутрішнього спонукача активності, яке штовхає суб’єктів до певних дій” відносяться прагнення його суб’єктів до корекції міжнародних обмінів, необхідних для ефективного здійснення сукупного для соціального організму процесу суспільного виробництва.

Базовими причинами для прояву подібних спонукальних мотивів є прагнення вирішити проблеми буття соціуму, пов’язані насамперед з недосконалістю організаційних та / або технологічних складових процесів суспільного виробництва в межах завжди обмежених можливостей ландшафтно-літосферного шару життєствердження виділеного соціуму, недостатністю або надмірністю ресурсних можливостей ефективного здійснення цих процесів, нерівноважністю та / або нестійкістю секторально-галузевих і сегментарно-територіальних структур внутрішньосоціумної системи суспільного виробництва і міжнародного поділу праці.

Цей клас множинних потреб соціуму може бути формалізований як потреби життєзабезпечення народу соціального організму, що змушують його суб’єктів вступати в міжнародні взаємодії для здійснення процесів їх можливого задоволення.

Природно, що “потреби в безпеці”, яке визначається для народу будь-якого виділеного соціального організму як прагнення “відчувати себе захищеним”, пов’язані не тільки з громадськими відчуттями і настроями, певними викликами внутрішньосоціумного розвитку та / або прийшли з міжнародного середовища, а й з пануючими стереотипами і життєвими концептами, що підтримуються і розділяються елітами даного соціуму, а також з відображенням у колективній свідомості публічного керівництва країни симбіозу прагматичних цілей самозбереження і збереження цілісності країни, в плані використання можливих ситуативних міжнародних переваг для статусного піднесення або збереження вже наявних статусних можливостей в сучасному їм міжнародному співтоваристві.

Ясно, що синергія безлічі подібних устремлень і становить в цілому особливий клас потреб міжнародної

безпеки, які і є пріоритетними спонукальними мотивами, визначальними щодо вступу суб’єктів виділеного соціального організму до відповідних міжнародних інтеракцій.

Наступний клас потреб, які є спонукальними мотивами для вступу суб’єктів соціального організму в міжнародні взаємодії, і можуть бути кваліфіковані як потреби в “приналежності і любові”, для народу будь-якого виділеного соціального організму виражаються в потребах національної самоідентифікації за умови ствердження національного суверенітету, як права на національне самовизначення і необхідної приналежності до якоїсь цивілізаційної спільності. Цей клас потреб в конкретній історії Людства завжди виступав як публічно домінуючі спонукальні мотиви, що примушують керівні еліти даного соціуму орієнтувати його суб’єктів на вступ в необхідні для реалізації цих потреб міжнародні інтеракції.

Всі попередні класи потреб народів виділених соціальних організмів є певною сукупністю підстав для виникнення наступного класу потреб соціального організму в належному, на думку його еліт, статусному затвердженні успіхів соціального організму в складі сучасного для нього міжнародного співтовариства. Ці обстоювані ними потреби в закріпленні народного суверенітету не тільки фіксують його належний міжнародний статус і межі його компетентних можливостей у світі Людства, що послідовно і неохотно змінюється, але і дає його народу підставу домагатися визнання міжнародним співтовариством як його права на збереження цілісності створеного ним соціального організму, так і на підтвердження такого його міжнародного становища, яке забезпечило б соціальному організму задоволення потреб “в повазі і шануванні”, як то впливає з моделі “піраміди Маслоу”.

В її розширеній моделі на наступному рівні знаходяться пізнавальні потреби, що спираються на концепти – знати, вміти, розуміти, досліджувати. У адаптації цього рівня моделі “піраміди Маслоу” до міжнародного буття виділеного “індивідуального суспільства” це може звучати як прояв потреби в інтелектуальному прогресі соціуму, без якого виживання соціального організму в жорстко конкурентному міжнародному середовищі неможливо.

Жодне з “індивідуальних товариств”, що знаходяться на якомусь темпоральному періоді життєствердження будь-якої історичної епохи буття Людства не може належним чином прогресувати, не розширюючи своїх знань про навколишній світ, консервуючи систему своїх уявлень про світобудову. Відсутність нових знань, зниження пізнавальних функцій суспільства неухильно веде його до стагнації суспільного буття, зниження міжнародних конкурентних переваг, до цивілізаційного регресу соціуму, до падіння його в небуття.

Але, природно, мало знати, необхідно вміти адаптувати соціум до нового рівня технологічного прогресу, до використання отриманих знань як для досконалості суспільного виробництва, так і для підвищення рівня добробуту “людський сукупності”, складовою власне народ даного “індивідуального суспільства”, що живе в конкретному міжнародному оточенні.

Відповідно, вся типологічна безліч еліт окремого соціального організму зобов’язана, для виживання і

прогресу соціуму, в необхідній мірі розуміти суть виникаючих в світі інноваційних процесів, сприймати їх основні концепти, просувати суспільство по магістралі соціального прогресу. В іншому випадку, невміння або небажання бути на гребені або хоча б не випадати з перебігу основних потоків інтелектуального прогресу буття Людства з неминучістю призведе або до сходження відстаючих еліт з керівної позиції в соціумі, або ж до втрати досягнутого раніше міжнародного статусу вже самого соціального організму в сучасному йому міжнародному співтоваристві, або навіть зовсім – до втрати його суверенних прав і можливостей, та й власне суверенітету.

Отже, в соціальному організмі для збереження необхідних йому благ існування повинні продукуватися соціальні дії, орієнтовані на завдання – досліджувати навколишній світ, націлюють його суб’єктів не тільки на організацію власних наукових пошуків, а й на запозичення інтелектуальних досягнень інших народів, що рухаються в руслі основних потоків соціального прогресу. Все це в сукупності і складає значущі для життєствердження “індивідуального суспільства” спонукальні мотиви участі його суб’єктів у комплексному ряді міжнародних інтеракцій.

Таким чином, потреби соціального організму, що визначають необхідність участі його суб’єктів у міжнародних взаємодіях пов’язані в цьому випадку з прагненням зберегти основні соціальні структури “індивідуального суспільства” під впливом магістральних потоків соціального прогресу.

До окремого класу потреб народу будь-якого виділеного соціального організму слід віднести те, що в розширеній моделі “піраміди Маслоу” визначається як естетичні потреби. Будь-яке “індивідуальне суспільство” в необхідній мірі повинне володіти якоюсь соціальною гармонією. Це стосується як панування в ньому історично особливої для даного соціуму системи світогляду, толерантно допускається або критично суворо забороняється паралельне існування в ньому інших світоглядних систем, так і відправлення релігійних культових обрядів, поширення інших ідеологічних концептів і теорій. Гармонійне поєднання духовних канонів, нормативів національного гуртожитку та правил побуту комун людей їх складових створюють щоразу особливу модель суспільного буття. Прагнення зберегти органічність цієї моделі, поширити її зовні даного “індивідуального суспільства” або захистити її від спроб трансформації за допомогою руйнівних впливів, що приходять, насамперед, ззовні кордонів соціального організму, формують в соціумі ряд потреб, які припускають активну участь його суб’єктів, що здійснюють подібні обміни в цілому ряді міжнародних інтеракцій.

Більш того, громадський порядок, що встановлюється в соціумі у виділеному йому історією темпоральному періоді буття, завжди формує відповідні соціальні нормативи, що визначають не тільки умови та пропорційності суспільного буття, а й місце і роль кожної людини в сучасному йому суспільстві. Але разом з тим прогресивні формати суспільного буття, нові або більше прийнятні стандарти всередині соціумних відносин, соціальні ідеї та технологічні новації суттєво поліпшують рівень буття комун і окремих людей, які проявляються в життєзабезпеченні соціальних організмів пере-

бувають у сфері їх міжнародного співжиття, не можуть не впливати на суспільний порядок, встановлений у виділеному “індивідуальному суспільстві”. На ці та подібні їм сигнальні впливи міжнародного середовища, які, в свою чергу, можуть мати і прямо протилежне якісне значення для буття соціумів, суб’єкти публічно-організаційної структури соціального організму змушені реагувати і тим самим вступати в міжнародні взаємодії, або захищаючи громадський порядок свого соціуму, або сприймаючи нормативи іншого соціумного походження як необхідні або вимушені новації, розширюючи тим самим сферу спонукальних мотивів обмінів громадськими досягненнями в сукупному ряді міжнародних інтеракцій.

Саме взаємодія через систему міжнародних інтеракцій суспільних порядків окремих країн і створює як спільні риси, так і особливості міжнародного порядку кожної окремої міжнародної системи і в цілому світопорядку всього Людства в темпоральну певному періоду його буття.

І нарешті, “краса, яка врятує світ” втілюється в безлічі соціокультурних досягнень сукупності стічних колективів, складових як народ виділеного соціального організму, так і інших народів, що представляють його міжнародне оточення. І хоча міжнародний простір соціумно-територіально поділено між різними народами, але Світ Людства неподільний і необхідність обміну культурними цінностями, “зразками краси” становить не стільки матеріальну, скільки духовну складову буття Людства.

В цілому, потреби в соціокультурному розвитку соціального організму, яке природно потребує міжнародний обмін соціокультурними досягненнями, являє собою змістовно-якісну основу переважної безлічі міжнародних інтеракцій, а необхідність інтенсифікації подібних обмінів є значущими спонукальними мотивами все зростаючих ансамблів міжнародних взаємодій.

Завершують “піраміду Маслоу” потреби в “самоактуалізації”, що стосовно будь-якого “індивідуального суспільства” може бути інтерпретовано, насамперед, як прагнення до встановлення, захист та підтвердження свого державного суверенітету. У цьому плані держава, що представляє даний соціальний організм в міжнародному співтоваристві, для реалізації своїх цілей як політичної організації публічної влади класово організованого суспільства зобов’язана не тільки встановити і закріпити делеговане їй народом територіальне верховенство, а й всіляко захищати його від спроб обмеження, які робляться або можуть робитися сучасним йому міжнародним оточенням.

Сприймаючи принцип *dominium* територіального верховенства не тільки як володіння територією проживання його народу, але і як вогнище цивілізації, і як сферу виробництва ресурсу і продукту виробництва, необхідного для життєствердження цього народу, і, нарешті, як організм відтворення самого життя, держава зобов’язана проявити свої здатності до необхідної соціальної регламентації, до регуляції внутрішньосоціумного та міжнародного поділу праці, до ефективного використання конкурентних переваг природної та соціальної сфери життєствердження даного народу, що знаходяться в сучасному йому міжнародному оточенні.

А це неможливо ще й без використання здібностей держави зберігати територіальну цілісність цієї сфери від зазіхань ззовні, без зусиль держави, необхідних для того, щоб відстояти своє право на територіальне верховенство, яке, згідно принципу *impregium*, поширює покров свого публічного владарювання на людей – громадян цієї держави. Інститут громадянства – це не тільки юридичний зв'язок громадян і держави, яка зобов'язує громадян служити інтересам своєї високої соціальної спільності, яку представляє дана держава, але і їх право вимагати і одержувати від держави необхідну підтримку та захист своїх основних прав і свобод, яку держава повинна забезпечувати громадянам де б вони не знаходилися – на своїй території або на території інших країн.

Широкий спектр спонукальних мотивів участі соціального організму в міжнародних інтеракціях повинен бути доповнений і скорегований ефективністю іншої параметральної складової державного суверенітету – незалежності формальних і продуктивних дій держави від устремлень інших членів сучасного йому міжнародного співтовариства. Саме в цьому плані і слід розглядати “розвиток власної особистості” соціального організму – як відстоювання і реалізацію його державою делегованого йому народом даної країни суверенітету.

В умовах постійної взаємодії з іншими державами, держава має право на підставі наявних у неї владних прерогатив формалізувати свої відносини з іншими не тільки шляхом укладання тимчасових міжнародних угод, але і шляхом делегування певного набору своїх суверенних прав створенню за її участі міжнародним організаціям. А якщо ще при цьому необхідно враховувати множинність напрямків та інституцій соціальної солідаризації, що мають відверто міжнародних характер як по створенню, так і по орієнтації своєї діяльності, то спектр спонукальних мотивів вступу в міжнародні інтеракції незмірно розшириться.

Таким чином, потреби в реалізації державного суверенітету, що визначають багато в чому самоактуалізацію соціального організму на основі територіального верховенства і незалежності, створюють останній і найбільш значимий рівень у моделі “піраміди Маслоу”, адаптованої до життєствердження соціального організму в конкурентному для нього міжнародному середовищі.

Ось тепер, завершуючи дослідження рівнів потреб соціального організму, які є спонукальними мотивами участі його суб'єктів у міжнародних взаємодіях, можна було б скласти якусь Матрицю зіставлення класів результатуючих варіантів з типами потреб соціального організму, що складають підставу для орієнтації прагнень його суб'єктів до їх задоволення в міжнародному середовищі. Насправді, ця матриця являє собою підставу тривимірної базової структури “куба мотивів”. В якості третьої координати необхідно враховувати в ньому всі рівні самоорганізації всіх семи шарів життєствердження соціального організму в сучасному йому міжнародному просторі. Але зараз і тут зробити це не представляється реально можливим, навіть, якщо для спрощення, була б розглянута лише його двомірна і вельми обмежена версія.

Слід враховувати, що будучи орієнтованими суб'єктами для реалізації у зовнішньому для соціального ор-

ганізму середовищі, потреби виступають вже відчутними для свого міжнародного оточення сигналами, коригуючими відносини їх співжиття в кожному виділеному міжнародному просторі. У тому випадку, якщо задоволення подібних потреб стають життєво важливими для продукуючих їх суб'єктів і \ або прагнення до їх задоволення порушують сформовану систему взаємовідносин соціальних організмів у виділеному сегменті міжнародного середовища, як в статусному, так і в секторально-предметному сенсах, то міжнародне співтовариство починає відчувати на собі значущі для його існування виклики, не відповісти на які його суб'єкти дозволити собі не можуть.

Власне кажучи, реакції членів міжнародного співтовариства на подібні сигнали та виклики, звернені в міжнародне середовище, і становлять у цілому контент будь-яких міжнародних взаємодій.

Таким чином можна уявити, що, **міжнародні відносини, в найширшому плані, є системою сигнальних взаємодій історичного ряду соціальних організмів кожного виділеного темпорального періоду буття Людства.**

Так, мабуть, і повинен бути сформульований основний постулат теорії міжнародних відносин.

Список використаних джерел

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://politiko.ua/>
- Освітній сайт Н. Воронової [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.voronova-on.ru/>
- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psychologos.ru/articles/view/potrebnost
- Енциклопедія англійської філософії [Електронний ресурс]. Режим доступу : antique_philosophy.academic.ru/
- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Матеріал з Wikimedia Commons ru.wikipedia.org/wiki/

References

- [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://politiko.ua/>
- Osvitnij sayt N.Voronovoi [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.voronova-on.ru/>
- [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : www.psychologos.ru/articles/view/potrebnost
- Enzyklopediya anglyjskoi filosofii [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu : antique_philosophy.academic.ru/
- [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : Material z Wikimedia Commons ru.wikipedia.org/wiki/

Khonin V. M., PhD, associate professor International Law department, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), khonin@ij.ua

Challenging motives of international interactions. Model of "Maslow's pyramid"

In the article the rules for determination of the parameters of the essential line of layers of people's affirmation in the international environment, modern for that people, are formulated. On their basis the layers of landscape and lithospheric adaptation, anthropogenic development, ethnogenic adaptation, technological development, economic-formatational growth, political organization of "individual society" are defined. The classes of efficient options of criterion correspondences such as sufficient inside society solidarization in the processes of progressive and positive development and redundant inside society solidarization in the processes of progressive and positive development are defined. The destruction of the inside society solidarization, which gradually and / or with springs leads to the processes of controversial development of sectoral and subject participation of the social organism in international exchanges, is analyzed. The classes of needs of "individual society", which by analogy with the model of needs, created by Abraham Maslow, determine the grades of challenging motives, which enforce entities to engage in international cooperation, are analyzed.

Keywords: "individual society", international interaction, layers of people's affirmation, options of criterion correspondences, inside society solidarization.

Xonin V. N., кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Украина, Киев), khonin@ij.ua

Побудительные мотивы международных взаимодействий. Модель "пирамиды Маслоу"

В статье формулируются правила выделения параметров существенного ряда слоев жизнеутверждения народа социального организма в современной для него международной среде, на их основе выделяются слои ландшафтно-литосферной адаптации, антропогенного развития, этногенной адаптации, технологического развития, экономико-формационного роста, политической организации "индивидуального общества", определяются классы результативных вариантов критериальных соответствий: достаточная внутрисоциальная солидаризация в процессах прогрессивно-позитивного развития; избыточная внутрисоциальная солидаризация в процессах оптимально-позитивного развития; разрушения внутрисоциальной солидаризации, которое постепенно и / или скачкообразно ведет к процессам контраргументального развития секторально-предметного участия социального организма в международных обменах; рассатриализация классов потребностей "индивидуального общества", которая по аналогии с моделью потребностей, созданной Абрахамом Маслоу, определяют разряды побудительных мотивов, принуждающих субъектов вступать в международные взаимодействия.

Ключевые слова: "индивидуальное общество", международные взаимодействия, слои жизнеутверждения народа, варианты критериальных соответствий, внутрисоциальная солидаризация.

* * *

УДК 321.01(73)

Кучуран А. М.

аспірант кафедри політології та державного управління, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича (Україна, Чернівці), politologyin@mail.ru

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У. ДОМХОФФА ДО АНАЛІЗУ ВЛАДИ

Автор характеризує методологічний підхід, розглядає основні поняття та суть теоретичного підходу до дослідження влади, систему методологічного аналізу структури влади за У. Домхоффом. Визначається конкретний інструментарій емпіричного дослідження влади У. Домхоффа, яка ґрунтується його сильні та слабкі сторони.

Ключові слова: індикатори влади, структура влади, теорія панування корпоративного класу, мережаний підхід, контент аналіз.

Проблеми дослідження владних відносин набули особливої актуальності в останні десятиліття. Формування громадянського суспільства, бажання громадян впливати на прийняття політичних рішень – спонукають до активізації досліджень, що стосуються формування та функціонування структури влади. Дослідження влади та владних відносин найбільшої розмахи досягли серед західних науковців, проте після розпаду СРСР вони також поширилися і в Росії та Україні. Враховуючи вже напрацьований досвід у цій сфері західних колег ми вбачаємо важливим вивчення їх підходів та думок, оскільки деякі з них можуть використовуватись відповідно до українських реалій.

У. Домхофф є одним із сучасних визнаних науковців, який свої дослідження розпочав ще в 60-х роках ХХ ст., а його праця “Who rules America: power and politics” пройшла вже 6 перевидань. Він є автором концепції панування корпоративного класу (*class-domination theory of power*), вказуючи, що в США представники корпорацій (власники, топ-менеджери) володіють владою. До такого висновку вчений постулює дійшов, використовуючи власний підхід до аналізу влади. Метою даної статті є розгляд методологічного підходу У. Домхоффа до аналізу влади.

Домхофф розглядає соціальну владу як панування однієї групи над іншими, яке може виявлятися у

отриманні найбільших вигод із функціонування соціальної системи. Не завжди це є прояви влади, її можна зафіксувати і виявити за допомогою однакових індикаторів, тому важливо мати декілька інструментів для аналізу влади. Опираючись на цю ідею, він пропонує прийняти за рівноцінні наступні три індикатори влади [1, р. 13–16]:

1. Хто отримує вигоди від функціонування соціальної системи (*Who Benefits*)?

2. Хто керує найважливішими інститутами (*Who Governs*)?

3. Хто пермагає в результаті прийнятих рішень (*Who Wins*)?

Кожен з цих індикаторів має власні сильні та слабкі сторони. Проте, потенційна слабкість і недосконалість окремо взятих методів усувається завдяки їх комплексному використанню. Науковець визнає, що кожен з індикаторів включає в себе “уподобання” і може вказувати на різні групи людей, що претендують на статус впливових. Тому завдання дослідника він вбачає у тому, щоби продемонструвати, що вирають, керують та пермагають представники одного й того ж класу, або ж дати ґрунтовну соціологічну та історичну відповідь наявним розбіжностям.

Індикатор *Who Benefits*. У кожному суспільстві є матеріальні об'єкти та ресурси, які високо цінуються. Це дозволяє припускати, що кожен бажає володіти такими ресурсами в максимально можливій кількості. Як наслідок, розподілення таких ресурсів та об'єктів виступає індикатором влади. Хоча такий розподіл у деяких випадках може не виступати показником наявності влади, але в загальному можливість отримання цінних, з точки зору даного суспільства ресурсів, є найбільш видимим (публічним) виявом влади [1, р. 13].

Як приклад Домхофф наводить американське суспільство, в якому багатство та добробут є високо значущими цінностями. Люди прагнуть володіти власністю, мати високі доходи, цікаві і безпечні (стабільні) робочі місця, насолоджуватися кращими курортами, подорожувати і прожити довге та здорове життя. Дані ознаки добробуту розподілені нерівномірно і можуть бути використані в якості індикаторів влади. Це не означає, що багатство і дохід є тотожними владі, але їх наявність свідчить про те, що певний клас володіє владою по відношенню до інших класів.

Користь використання даного індикатору під час дослідження влади варіюється в залежності від країни дослідження, політико-партійної боротьби та участі в цьому процесі професійкових та несурядових організацій. Під час дослідження 18 західних демократій [4] було встановлено, що сильні професійки та успішні соціал-демократичні партії корелюються з більшою рівністю у доходах та розподілі багатства [1, р. 14].

Індикатор *Who Governs*. Свідченням наявності влади також може бути те, хто займає важливі позиції в інституційній структурі управління та є членом груп, що визначають та формують політику. Якщо соціальна група чи клас високо представлені чи навпаки, мало представлені у керівних структурах відповідно до пропорційності населення, це може свідчити про наявність у класу чи групи влади, або навпаки, її відсутність. Наприклад, якщо клас складається з 1%

населення, але займає близько 30% важливих посад в уряді, це свідчить про потужність класу (наявність у нього влади). І навпаки, якщо жінки обіймають незначну кількість посад в уряді, хоча складають більшість серед населення – це свідчить про їх малу вагу у суспільстві в секторі формування політики та прийняття рішень.

Цей індикатор не є ідеальним, тому що офіційні посади не завжди відображають реальний стан справ, тобто деякі групи можуть мати вплив і владу, знаходячись поза сценою, не посідаючи офіційних високих посад в уряді. І навпаки, використання цього індикатора має сильні сторони, оскільки показує зміни впродовж тривалого часу. Наприклад, втрата впливу земельними аристократами та зростання його у бізнесменів у Великій Британії відобразилось в їхній репрезентації в парламенті. Також, афро-американці, латиноамериканці та азіати стали вимагати більше прав в 1960–70-х роках і як наслідок їх представництво в органах влади збільшилось [1, р. 14–15].

Індикатор *Who Wins*. Існує багато питань, щодо яких позиції різних політичних партій розходяться. Це, наприклад, основні сфери життєдіяльності держави – система оподаткування, профспілки, регуляція бізнесу, міжнародна торгівля, надання робочих місць, соціальне забезпечення. Тому наявність влади може бути виявлена згідно того, хто виходить переможцем із наявних конфліктів, тобто успішно ініціює, змінює або накладає вето на пропозиції та альтернативи конкурентів. Цей індикатор фокусується на взаємовідносинах між конкуруючими коаліціями і найбільше зачіпає формальну сторону владної структури. Даний індикатор найбільш часто застосовується дослідниками. Проте він також має певні небезпеки, оскільки деякі аспекти прийняття рішень залишаються прихованими, інформатори можуть або применшувати або перебільшувати роль окремих факторів, осіб [1, р. 15–16].

Незважаючи на складнощі при використанні даних індикаторів дослідження влади, вони є хорошими теоретичними інструментами для аналізу процесу прийняття владних (*governmental*) рішень. Є чотири специфічних області для дослідження, які перекриваються між собою – це так звані владні мережі:

1) *special-interest process*. Стосується вузьких та короткотермінових рішень та пов'язана з багатими сім'ями, окремими корпораціями, певними бізнес-секторами, групами впливу. Мережа в основному стосується середовища лобістів, адвокатів та юристів корпорацій, торговельних компаній, бізнес-груп та фокусується на комітетах законодавчих органів влади, управлінні виконавчих гілок влади;

2) *policy-planning process*. Ця мережа формує загальний напрям інтересів корпоративної спільноти. Це мережа вироблення політики через фонди, мозкові центри, політичні групи, яка фокусується на співпраці з владними структурами, відповідними комітетами законодавчої гілки та найбільш популярними ЗМІ (У. Домхофф для США виділяє ті ЗМІ, які працюють у Вашингтоні та Нью-Йорку, тобто є в безпосередній близькості до управлінських структур держави – Конгрес, Білий Дім);

3) *candidate-selection process*. Дана мережа стосується виборчого процесу та тих кандидатів, які

симпатизують рішенням та напрямку політики, що сформовані у перших двох мережах. Мережа працює шляхом значних фінансових вливань у виборчі фонди кандидатів та надання політичного консультування. В американській практиці вона зосереджується на президентських виборах, підтримуючи вигідних кандидатів і обох партій, як демократів так і республіканців;

4) *opinion-shaping process*. Метою функціонування даної мережі є вплив на громадську думку та надання публічності потрібним питанням, внесенням їх до порядку денного. Дана мережа фокусується на роботі з середнім класом, громадськими організаціями, освітніми закладами та мас-медіа [1, р. 16].

Далі У. Домхофф робить висновок, що об'єднуючи всі ці мережі в єдину структуру, формується інституція за допомогою якої корпоративна спільнота та вищий клас впливають та здійснюють владу (*political-action arm*).

Цікаво, що нещодавно Домхофф додав четвертий індикатор влади, який визначається як “репутація влади” (*reputation for power*), а головне питання стоїть у формі “хто помітний?” (*Who Stands Out?*) [2]. Суть репутаційного методу – визначення людей, що користуються владою і впливом, за допомогою опитувань політичних і громадських діячів, бюрократії, а також вчених-політологів, представників ЗМІ, що виступають у ролі експертів. Даний метод дослідження Домхофф запозичив у іншого американського дослідника Ф. Хантера, який використовував його під час дослідження Атланти та інших міст США [5, с. 269].

Ф. Хантер підкреслював, що влада закріплена у людях – окремих індивідах і групах, їх взаємовідносинах між собою. Тому для пояснення характеру і структури влади, насамперед потрібно виявити таких людей. З цього він і розпочинає своє дослідження в Атланті шляхом використання репутаційного методу. Наступним кроком стало виявлення їх групової та інституційної належності. Його цікавили професії, займані посади, фізичне середовище, членство у різноманітних клубах та організаціях, неформальні зв'язки осіб, які вказувались респондентами як носії влади. Далі він вивчав механізм релативування лідерів, їх ролі та функції, а також норми, що регулюють поведінку. Основний висновок Хантера полягає в тому, що всі значимі політичні проблеми в Атланті вирішує невелика група людей, в якій домінують представники крупного бізнесу [6].

Під час комплексного дослідження влади Домхофф звертає увагу на значимість наступних питань:

1. Які індикатори свідчать про те, що група справді є впливовою та пануючою?

2. Як дослідник визначає приналежність тих чи інших людей та організацій до класу чи групи, що володіють владою?

3. На якій підставі можна стверджувати, що клас чи група володіють достатньою єдністю для реалізації колективної волі?

4. Як ця потенційно владна група формує свої політичні пререференції?

5. Яким чином вона реалізує свою політику через економічні, політичні та інші важливі соціальні інститути?

6. Як їй вдається підтримувати своє панування над іншими групами?

Зрозуміло, що дати відповіді на ці запитання в одному дослідженні досить важко, але дослідник вказує, що в цілому такий перелік питань стоїть перед науковцем, що досліджує питання влади. При чому в кожній теоретичній конструкції є свій набір переважаючих питань і проблем.

У. Домхофф вказує на те, що мережевий аналіз, поряд із контент-аналізом, є двома основними методами дослідження влади. Емпіричне дослідження влади розпочинається з пошуку зв'язків між людьми та організаціями, які, як вважається, є ключовими акторами. Ця процедура називається “аналіз членства в мережі” (*membership network analysis*) і вона розпочинається або з аналізу осіб та організацій, в яких вони беруть участь, або з аналізу організацій, а потім їх членів. Результати аналізу представляються у формі матриці (рис. 1).

Члени організації	Організації			
	А	Б	В	Г
Індивід 1	+	+		
Індивід 2	+		+	
Індивід 3	+			+
Індивід 4			+	+
Індивід 5				

Рис. 1. Гіпотетична міжособистісна мережа

Джерело: Domhoff, G. William Who rules America: power and politics / G. William Domhoff. 5th ed. P.217-219.

*Примітка: Індивід 5 є ізольованим та не має зв'язків.

Перелік осіб йде зверху вниз, а організацій зліва направо; утворювані на перетині клітинки заповнюються відповідною інформацією, наприклад “член”, “керівник”, “власник” і т.д. Також можуть бути вказані і відношення людей до певних організацій (“прихильник”, “опонент”). Інформація, що отримується у матриці використовується для створення як міжособистісних мереж, так і організаційних [1, р. 217-219].

На рис. 2 вказано, що організація А знаходиться в центрі мережі в силу найбільшої кількості зв'язків між індивідами.

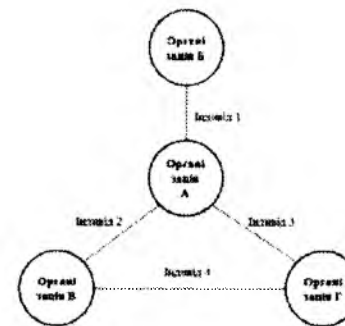


Рис. 2. Гіпотетична організаційна мережа утворена на перетині членів організації

Джерело: Domhoff, G. William How to Do Power Structure Research. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www2.ucsc.edu/whorulesamerica/methods/how_to_do_power_structure_research.html

На міжособистісній мережі (рис. 3) відсутній індивід, який би займав центральне місце, хоча в організаційній мережі такий центр є. Домхофф зазначає, що насправді ці дві мережі самостійні і не є відображенням одна одної. Наприклад, у мережі можуть бути індивіди без значимих зв'язків всередині існуючої мережі, що часто має місце тоді, коли люди тільки потрапляють у клас політичної сліти (суб'єктів політичної влади). Для аналізу даних дослідники можуть використовувати найрізноманітніші математичні техніки, наприклад, теорія графів (матрична алгебра, Булева алгебра), які дозволяють виявити “ієрархії” та “рівні” у складних мережах [3].

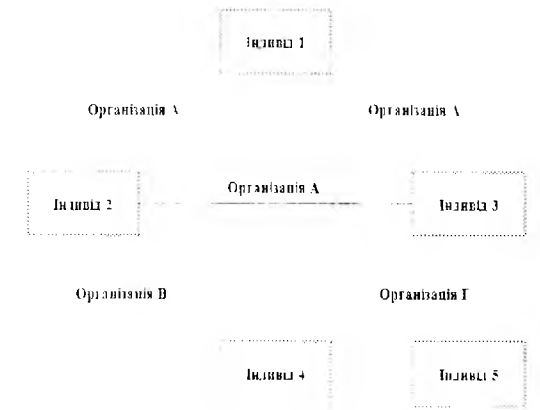


Рис. 3. Гіпотетична міжособистісна мережа утворена на основі загальної організаційної приналежності

Джерело: Domhoff, G. William How to Do Power Structure Research. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www2.ucsc.edu/whorulesamerica/methods/how_to_do_power_structure_research.html

Поряд із виявленням мереж, що охоплюють членів різноманітних організацій, дослідники також можуть звернути увагу на інші типи зв'язків, наприклад, родинні зв'язки, соціальні та культурні, потоки інформації, спільний бізнес і т.д. Особливе значення, на думку Домхоффа, мають фінансові потоки, які пропонують розглянути окремо. Він виокремлює чотири типи фінансових потоків [3]:

1. Від людей до людей (дарунки, займи, пожертвування на виборчі кампанії);

2. Від людей до інститутів (податки, благодійні вклади у фонди);

3. Від інститутів до людей (дивіденди власникам, гранти експертам);

4. Від інститутів до інститутів (гранти політичним структурам, дарування корпорацій фондам).

Мережевий аналіз дозволяє зробити висновок про наявність чи відсутність групи (сліти), що домінує в соціумі чи локальному співтоваристві. Наступним кроком у дослідженні влади Домхофф радить здійснити аналіз ідеологічних та політичних пререференцій основних політичних акторів за допомогою контент-аналізу відповідних текстів і виступів. Отже, вивчення структури влади базується у нього на особливій комбінації мережевого методу та контент-аналізу.

Після того, як здійснено аналіз членства в мережі, можна переходити до наступного необхідного кроку

вивчення влади, а саме аналізу ідеологічних та політичних преференцій групи чи класу, що є об'єктом дослідження. Це передбачає вивчення вербальних (усних) та письмових джерел стратегічно важливих людей з цієї групи чи мережі. Це можуть бути промови, виступи, політичні заяви, агітаційні матеріали, пропонувані законопроекти. Дане дослідження здійснюється за допомогою контент-аналізу. Останній не завжди робиться формально, але зміст цього методу аналізу полягає в тому, що дослідники здійснюють його, коли пряма мова та письмові документи особи чи організації несуть специфічну цінну інформацію. Тобто, значна кількість контент-аналізів не є формалізованими та робляться інтуїтивно, засновані на неявних категоріях, які існують в реальності. Проте для забезпечення об'єктивності та виключення особистих персваг та поглядів, проводиться систематичний контент-аналіз, який є найбільш корисним.

Систематичний контент-аналіз завжди починається зі створення чітко визначених категорій, пов'язаних із досліджуванним об'єктом. Категорія може бути побудована, наприклад, як визначення позиції особи або організації стосовно корпорації або профспілки. Після того, як категорії були розроблені, відповідні тексти опрацьовуються, щоб визначити частоту та інтенсивність елементів, які відповідають одній або кільком категоріям. Потім різні частоти аналізуються, вираховуючи середню кількість вживань або відсотки. Нарешті, середні числа або відсотки для двох або більше груп зіставляються [1, р. 220].

Тепер, коли аналіз членства в мережі та контент-аналіз здійснені, можна переходити до визначення структури влади досліджуваного об'єкта. Для побудови цієї структури Домхофф радить скористатись трьома головними запитаннями у дослідженні [1, р. 224]:

1. Кому це вигідно (*Who Benefits*)?
2. Хто керує (*Who Governs*)?
3. Хто перемагає в результаті (*Who Wins*)? [1, р. 13–16].

Методологічний підхід, застосований Домхоффом, робить можливим дослідження влади будь-якої конфігурації. Цей підхід може бути використаний дослідниками різних теоретичних шкіл і підходів, тому що він є неупередженим до тієї чи іншої теорії. Він складається тільки з одного припущення: існує структура влади чи щось схоже на неї, незалежно від того наскільки вона слабка чи фрагментарна у будь-якому великомасштабному суспільстві або соціальній групі. Даний метод може виявити, що влада є високо концентрованою або навпаки дисперсною, залежно від рівня розбіжностей між конкуруючими соціальними мережами за індикатором влади. Цей підхід може показати, що деякі групи чи класи володіють владою в одній сфері, а інші в іншій. Він може виявити зміни у структурі влади впродовж тривалого часу за індикаторами влади.

Список використаних джерел

1. Domhoff, G. William Who rules America: power and politics / G. William Domhoff. – 5th ed.
2. Domhoff, G. William Basics of Studying Power. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www2.ucsc.edu/whorulesamerica/methods/studying_power.html
3. Domhoff, G. William How to Do Power Structure Research. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www2.ucsc.edu/whorulesamerica/methods/how_to_do_power_structure_research.html

4. Stephens John. The Transition from Capitalism to Socialism / John Stephens. – Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press, 1980.

5. Ашин Г. К. Курс истории элитологии / Г. К. Ашин. – М.: МГИМО, 2003. – 302 с.

6. Ледаев В. Г. Социология власти: Исследование Флойда Хантера / В. Г. Ледаев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nir.ru/sj/sj/sj1-02led.html>

References

1. Domhoff, G. William Who rules America: power and politics / G. William Domhoff. – 5th ed.
2. Domhoff, G. William Basics of Studying Power. [Elektronny] resyrs]. – Rezhum dostypu : http://www2.ucsc.edu/whorulesamerica/methods/studying_power.html
3. Domhoff, G. William How to Do Power Structure Research. [Elektronny] resyrs]. – Rezhum dostypu : http://www2.ucsc.edu/whorulesamerica/methods/how_to_do_power_structure_research.html
4. Stephens John. The Transition from Capitalism to Socialism / John Stephens. – Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press, 1980.
5. Ashin G.K. Kyrs istorii elitologii / G.K. Ashin. – M.: MGIMO, 2003. – 302 s.
6. Ledyayev V.G. Sociologiya vlasti: Issledovanie Flويدa Hantera / V.G. Ledyayev. [Elektronny] resyrs]. – Rezhum dostypu : <http://www.nir.ru/sj/sj/sj1-02led.html>

Kuchuran A. M., graduate student of department political science and public administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine, Chernivtsi), politologyin@mail.ru

Methodological approach by W.Domhoff to the analysis of power

The author describes the methodological approach, examines the basic concepts and the essence of the theoretical approach to the study of power, system methodological analysis of the structure of power by W.Domhoff. Determined the specific tools of empirical research of power by W.Domhoff, indicated its strengths and weaknesses.

Keywords: power indicators, power structure, class domination theory of power, network based approach, content analysis.

Кучуран А. Н., аспирант кафедри політології та державного управління, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича (Україна, Чернівці), politologyin@mail.ru

Методологический подход У. Домхоффа к анализу власти

Автор характеризует методологический подход, рассматривает основные понятия и суть теоретического подхода к исследованию власти, систему методологического анализа структуры власти по У. Домхоффу. Определяются конкретный инструментарий эмпирического исследования власти У. Домхоффа, указываются его сильные и слабые стороны.

Ключевые слова: индикаторы власти, структура власти, теория господства корпоративного класса, сетевой подход, контент анализ.

* * *

УДК 323.23:654.19

Волошин М. О.
аспірант кафедри політології та державного управління, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича (Україна, Чернівці), politsmm@mail.ru

КОНЦЕПТ “МЕДІАДЕМОКРАТІЯ” В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Н. БОЛЬЦА

Аналізується концепт “медіадемократія”, логіка сучасних медіа та соціальних мереж, викладених в теорії німецького політичного філософа Н. Больца. Досліджуються базові принципи та фактори функціонування соціальних мереж як суб'єктів політики. Визначається динаміка впливу сучасних форм комунікації на світовий політичний процес.

Ключові слова: політична комунікація, медіадемократія, мережа, соціальна мережа, інтернет, інтернет-технології.

Політичний процес сьогодні вже немислимий без сучасних форм медіа, які час від часу претендують на виконання функцій політичних акторів. Їх невід'ємною складовою є соціальні мережі, важливою особливістю яких стало те, що попри інформування, характерне кла-

сичним ЗМІ, вони передбачають можливість інтеракції-учасників. Інтерактивність соціальних мереж сприяє трансформації політичних відносин, насамперед, у їх динамічній складовій. Соціальні мережі, поряд з класичними медіа, які пристосовуються до умов, сформованих Інтернетом у політичному полі, творять якісно нову реальність, яка у політологічному дискурсі позначена концептом “медіадемократія”.

У сучасній політичній науці медіадемократія як нове явище політичного простору активно досліджується як у теоретичному так і у прикладному аспектах. Вплив та логіка мереж є невід'ємною складовою дискурс-аналізу сучасного світу політики та зміни розуміння концепту демократії. Сучасні форми комунікативної взаємодії становлять перед нами нові виклики стосовно співвідношення реального і віртуального. Сучасний світ наповнений віртуальними полями, у яких ми проводимо значну частину свого життя. Зміни парадигм комунікації породжують зміни як навколо, так і у середині нас. Метою даної статті є здійснення дослідження процесу формування концепту “медіадемократії” на прикладі підходу Н. Больца.

Новаторський погляд на концепт “медіа демократія”, логіку комунікацій, медіа та соціальних мереж, демонструє сучасний німецький політичний філософ Н. Больц. Автор, у своїй праці “Азбука медіа” центром дослідницького інтересу визначає цифрову культуру, яка є продуктом ХХІ ст. Німецький дослідник пропонує вивчати цифрові медіа у єдності технічного, комунікаційно-теоретичного, гуманітарно-психологічного та економічного аспектів. Попри складність такого підходу, він здійснює концептуалізаційного підходу до розуміння демократії, соціальних мереж та визначає специфіку та їх роль у сучасному неоднорідному світі.

В сучасній політичній науці існують та розвиваються декілька концепцій взаємодії медіа та політичного поля, які, на нашу думку, можна звести до двох підходів, які розвиваються у двох паралельно існуючих напрямках політичної і медіа теорії [1]. Перший підхід розглядає медіадемократію як владу ЗМІ. Підхід склався в рамках масивного корпусу теорії фреймінгу і теорії аудиторії. Фреймінгові теорії, початок яким заклали в 1970–ті рр. дослідження М. Маккомбза і Д. Шоу, вивчають форми і цілі управління медіа контентом, стверджуючи, що однією з основних функцій ЗМІ є формування порядку денного в публічній сфері [2, с. 76]. Розвиваючи ці ідеї, О. Ранні, визначає медіадемократію як систему, в якій політики перестають думати і слухають тільки ЗМІ стосовно важливих політичних проблем і шляхів їх вирішення [3]. У межах першого підходу виникає поняття “глобальної медіа-сфери” як зборів безлічі осіб-тих і публічних справ і думок, що мають місце всередині глобальної комунікаційної мережі (Дж. Люїс).

Першому підходу до розуміння медіадемократії протистоїть група вчених, які ставлять під питання у необхідності медіа здійснювати функції влади, та на конкретних прикладах доводять, що медіа – це “слабка сила”, яка діє у публічному полі тільки в певних випадках, а саме, коли думка журналістів збігається з цінностями та очікуваннями, сформованими на їх базі, коли у аудиторії немає власного досвіду, оскільки на прийняття рішення впливають багато інших факторів (К. Ньютон)

[4, с. 209]. Даний підхід викристалізувався з теорій політичного маркетингу академічне поле якогось формоване як в англо-американській, так і у континентально-європейській традиції [5, с. 25].

На тлі дискусій представлених у першому і другому підходах, важливими є ідеї німецького науковця Н. Больца, який пропонує синтезувати ці підходи та сформувати універсальний підхід до розуміння медіадемократії. Н. Больц розпочинає дослідження медіа з історичної ретроспективи, вказуючи, що історію медіа можна поділити на два етапи: 1) перехід від усної до буквенної культури; 2) перехід від буквенної до цифрової культури [6, с. 32]. Перехід від усної до буквенної культури відбувся з двох причин. По-перше, цивілізації була потрібна нова технологія зберігання інформації, яка б вміщувала великі об'єми. По-друге, великі соціальні спільноти зрозуміли важливість письма як виду довготривалої масової пам'яті. Відправною точкою тут, на думку філософа, стала поява друкарського станка. З цього приводу Н. Больц влучно цитує М. Шнайдера у контексті історичного значення технік комунікації: “Значні примусові реорганізації політичних полів пов'язані з дестабілізацією тимчасових і постійних інститутів опосередковано новими техніками комунікації і збереження інформації: створення Римської імперії і папірус; хрестові походи і папір; Тридцятирічна війна і друк; революційні війни і друк і нові техніки швидкого друку; Перша світова війна і телефон; Друга світова війна і радіо; в'єтнамська війна і телебачення” [6, с. 35].

Невдовзі, завершення “галактики Гутенберга” стало вирішальним у формуванні нового типу комунікації [6, с. 40]. Однак, Н. Больц доводить, що перехід від буквенної культури до цифрової заклали ще відомі філософи Т. Гоббс, Б. Паскаль та Г. Лейбніц, які доводили можливість перекладення реальності у світ цифр. Саме цей принцип, згодом і став основою нової парадигми політичної комунікації. Поворотним став 1977 р., коли виник Інтернет і на ринок було випущено перший персональний комп'ютер компанією “Apple”. З того часу відбулось багато змін, однак цифровий принцип передачі інформації не змінився [6, с. 40].

Таким чином, автор доводить, що комп'ютер стає людським асистентом, з чорного ящика він перетворюється на одаг, і скоро стане імплантатом. Таку позицію частково підтримує Ж. Бодріяр, який довів, що комп'ютер з часом перетвориться на головного суб'єкта у людському існуванні, а людина стане додатком до машини [7].

На думку М. Гріффінса, “ступінь мережевої залежності визначається не кількістю проведеного в Інтернеті часу, а сумою втрат в реальному житті” [6, с. 117]. У кожній людині є явні і приховані потреби, які вона прагне задовольнити, зокрема це і потреби в спілкуванні і самореалізації, а соціальна мережа дає відчуття задоволення цих потреб. Однак паралельно відбувається відхід від реальності. підміна реального спілкування на віртуальне, яке дає тільки відчуття задоволення потреб. Чим більше людина отримує спілкування через соціальні мережі тим більше їй хочеться проводити часу в електронному світі, а потреба все ж залишається незадоволеною, отже складніше жити реальним життям.

Н. Больц задається риторичним питанням, “Навіщо людині комп'ютери і суміжна техніка?”. І дає коротку

відповідь: “Для вираження свого соціального статусу” [6, с. 104]. Таким чином, формується нове медіапокоління, побудоване на цифрових технологіях. Н. Больц зазначає, що у наш час, визначити дане покоління можна крізь призму інформаційної культури до якої себе відносить індивід. Так, різні ціннісні системи обслуговують різні медіа, різні інформаційні світи встановлюють нові демографічні, культурні і політичні кордони. Нові комп’ютеризовані та мережеві структури формуючи когнітивну стратифікацію, створюють основи для духовного класового та політичного розмежування [6, с. 56].

О. Яррен на відміну від Н. Больца у своїх дослідженнях доводить важливість мережевих медіа крізь призму їх масштабного поширення. О. Ярренна користь концепту “медійного суспільства” формулює такі аргументи як повсюдний характер медіа; “медіалізація” підсистем суспільства; кількісне зростання медіа; утворення нових видів медіа поряд з традиційними мас-медіа; громадське визнання медіа як стратегічно важливого ресурсу. Медіа все більше стають автономними, знаходячи роль соціального актора, вони розвивають власну логіку дій, вибудовують нові стратегії дій в сфері політики. Іншими словами, медіа все більше розуміють себе не як інструмент або посередницьку інституцію, а беруть на себе роль самостійного гравця-посередника [8, с. 85].

Характерною рисою мережевої комунікації філософ вбачає можливість утримувати увагу індивіда. На його думку, людина – це верхівка пляшки світової комунікації. Від так, людина не може одночасно засвоїти інформацію з декількох потоків паралельно. Вважається, що 98% всієї інформації, що надходить до індивіда, не проходить крізь його свідомість. Свідомість може персербляти від 40 до 50 біт в секунду, і тому значний об’єм інформації просто втрачається. Таким чином, сучасні мережеві комунікації та медіа несуть нові загрози, насамперед це загроза перевантаження уваги. Німецький філософ проводить аналогію сучасної комунікації з ящиком Пандори, який ми відкриваємо, починаючи використовувати мережеві технології. Такі технології дають нам велику кількість опцій, що не співвідносяться з нашими можливостями часу.

Від так, постає, як відзначає автор, головна проблема сучасного світу – менеджмент найбільш дефіцитного із всіх ресурсів – уваги. Комп’ютер та Інтернет створили такий світ, у якому дефіцитною є не інформація (тут саме навпаки – її надто багато), а орієнтація. Не вистачає часу на отримання та опрацювання потоку інформації. Н. Больц задається важливим пошуком, а саме пошуком техник відбору, фільтрації та оцінки інформації. Автор доходить висновку, що роль таких фільтрів відіграють дизайнери знання, до яких відносять редакторів, журналістів, фотографів тощо.

Попри таке швидке поширення, мережеві комунікації та мережеві медіа, на думку автора, не є тим, що згодом знищить інші засоби масової комунікації (ЗМК). Перехід до нової інформаційної парадигми та пересвідчення в цифровий формат всіх даних створює нові можливості, адже вперше в історії стало можливим зв’язати один з одним всі типи медіа. Існуванню друкованих медіа, нові медіа не загрожують, однак вимагають нового позиціонування. Н. Больц звертає увагу на те, що

“старі” медіа є метафоричним способом орієнтації у цифровому просторі. Як відомо, існують віртуальні робочі столи, папки, документи, корзини, які на думку філософа засвідчують, що не можна обійтися без стабільної ілюзії знайомого світу.

Телевізійна індустрія також здобула собі нового конкурента [6, с. 33]. Автор класифікує телеглядачів на два типи, до першого відносить “той, що відкинувся назад” та той, що “нахилився вперед”. Саме другий розряд може перейти до мережевих медіа, де існує змога інтерактивної взаємодії. Однак, як пише автор, сучасні телетехнологи впроваджують нові види телепередач, які побудовані на принципах інтерактивності. У свою чергу, інтерактивні технології підказують масмедіа образ споживача завтрашнього дня, а масмедіапропагандують пропозиції інтерактивним медіа.

Н. Больц у своїх дослідженнях визначає ще одну особливість мережевих медіа, насамперед тенденції їх розвитку, як і тенденції розвитку класичних мас-медіа базуються на катастрофах та війнах. Це той ґрунт, на якому медіа структури швидко ростуть та поширюються [6, с. 67].

Для політичної науки особливо важливими є ідеї Н. Больца щодо взаємодії політичної та медійної сфери. Якщо раніше політика трималась на таємниці, сьогодні політика визначається ставленням до медіа, а місце харизматичного політика займає політик телезірка [6, с. 12]. Сьогодні, коли політики практично перетворились на кіноакторів, їх артистизм проявляється не тільки у парламенті, але і в медіа. Дослідник резюмує, що успішний політик в епоху інформації не обов’язково має бути розумним, вправним, цілеспрямованим, він має бути зіркою телескрону, чого часто стає достатнім для політичного успіху.

Сучасна політика відійшла від меж дискусій у державних структурах, таких як парламент, наразі вона відбувається перед телескамерою журналіста. Таким чином, телебачення замінило парламент. Сучасному політику достатньо ввійти у круговий процес: показу своєї невсвєності, рішучості, бо саме це притягує увагу і забезпечує популярність серед широких верств населення.

Попри відмінності між собою, соціальні мережі відмінні і від класичних медіа [9]. Однією з особливостей, яка суттєво відрізняє соціальні мережі від класичних медіа, є створення віртуальної особистості. Якщо у пресі, радіо, чи ТБ, завжди є автор матеріалу, визначене джерело інформації, то віртуальна особистість не є суб’єктом географічних кордонів чи правових норм. Звісно, під час реєстрації адміністратори таких соціальних мереж отримують про комунікатора певні дані. Такі новітні медіа забезпечують інтерактивність висловлення та його багатомірність. Соціальні мережі перевертають наші усталені уявлення про виклад та форми донесення своєї думки до аудиторії. Сьогодні існує понад 200 сайтів з можливостями організації соціальних мереж, паралельно політики та політичні партії, також мають змогу активно використовувати соціальні мережі для позиціонування власного іміджу.

Від так, доля політиків знаходиться у руках медіа, які формують і надають споживачам їхні образи та іміджі. Політик перетворюється з диктатора на модератора, який організовує свій дискурс за принципом – давайте зберемось всі разом і обговоримо! [6, с. 17], “роз-

чинює” політику у риторичі круглих столів. Таке перетворення політичної компетенції в медіа компетентність є не зовсім сприятливим для тих, хто чекає від політиків чіткості позицій та активних дій. Перед політиком постає два головних завдання: 1) він має приймати рішення і 2) рекламувати їх у медіа. Політично дійсним стає те, що може бути зафільмовано чи сфотографовано. Також, автор відзначає, потрібно враховувати, що історія має бути цікавою і з продовженням, для чого їй потрібно надати форму конфлікту. Ці формальні умови необхідні для того, щоб продати політику як гарне шоу.

Таким чином, відбувається формування нової форми демократії – медіадемократії, яка за своїми ознаками схожа на первісне трактування даного поняття. У наш час спостерігається бажання все більшої кількості громадян участі у політиці [6, с. 48]. Таким чином, форми прямої демократії знову стають актуальними. Автор зазначає, що саме такі форми демократії можна реалізувати через мережеві комунікації та медіа. Однак у сучасних умовах пряма демократія являється певною ілюзією. Оскільки середньостатистичний громадянин не володіє потрібними навиками, щоб розрізнити компетентність конкуруючих політиків, їм залишається тільки естетичне судження. Це, останнім часом зрозуміли політичні партії, і концентрують свою увагу не на програмах, а на політичному дизайні. Медіадемократія, згідно з філософом, означає організацію політичного процесу у відповідність до принципів масмедіа. З критикою такого підходу виступає ще один німецький дослідник У. Сарцінеллі, який виступає за зважений підхід, вказуючи на певні неточності авторів, у тому числі і Н. Больца, що “медіа демократія” починає відігравати основну роль у політичному процесі. У. Сарцінеллі зазначає, що такий підхід концентрує увагу виключно на зміні медійного образу політики і не враховує аналіз не публічних, особистих (але від цього не менш важливих) сторін політичного процесу. Аналогічним чином, німецькі політологи У. Алсмані III, Маршалл вважають методологічно небезпечним концентрувати увагу на медійній стороні сучасної політичної комунікації, бо це веде до помилкового приписування медіа вирішальної ролі в політичному процесі і в забезпеченні демократичних процедур.

Однак, Н. Больц зазначає, що в часи А. Гітлера і В. Леніна ідеологію замінила пропаганда. Зараз пропаганду замінив політичний брендинг. Кожний громадянин знає, що не варто витрачати час на пошук політичної інформації, адже у нього є лише один голос. Партії, таким чином, починають існувати як торгові марки, а політики на телескронах, як продукти цих брендів. На думку Н. Больца політика сьогодні, це пар самої себе.

Глядачі ток-шоу чекають не політики, а акторського майстерства. Тому, все важливішими стають радники по зв’язкам з пресою, експерти по маркетингу. Вони можуть подати політиків як товар культового бренду [6, с. 76]. З Н. Больцом погоджується російська дослідниця А. Чорних. Російський науковець додає ще одну важливу деталь: хто домінує, хто робить враження сильно діючого, захоплює увагу і тим самим гарантує собі домінування у сфері політичного [10]. Прикладом такого поведіння у політичному процесі Росії може слугувати В. Жириновський. В Україні, схожою риторикою володіє О. Ляшко. Такі політики беруть участь у деба-

тах чи ток-шоу часто не через конструктивні ідеї та погляди, а як чинник підняття рейтингу інформаційного ресурсу. На думку С. Поцелуєва “демократизація” політики за допомогою ток-шоу видається двозначною, оскільки в тенденції ці шоу виступають недоповненням (збагаченням) парламентсько-партійного професійного дискурсу, а його медійним сурогатом. Причому саме “серйозні” ток-шоу насамперед виконують цю функцію, бо формально вони відповідають неофіційним політичним бесідам за круглим столом, в ході яких політики роблять заяву, замість того, щоб виступати в парламенті чи на партійних зборах. Ток-шоу є публічний простір, що дає можливість уникнути складної аргументації. Адже головне в медійному просторі – не стільки перемогти, скільки створити переможне враження. За відповідної комунікативної врівноваженості можна вивести політичного супротивника з ладу чисто риторично, взагалі не торкаючись аргументів по суті справи [11].

Медіа та політичні рекламні агентства використовують відомий факт: те що говориться, ніяким чином не визначає вплив сказаного. Важливо, як це сказано. Таким чином, згідно з німецьким філософом, у сучасному світі формується політика без ідеї. В умовах сучасних медіа всі політичні проблеми мають бути персоналізовані [9]. Тому в медіадемократії діє кінцеве число акторів. Відповідно, глядач економить витрати на політичну інформацію. Персоналізація політики, на думку Н. Больца, це спосіб дія некомпетентних. Судження про особистості замінюють судження про саму справу.

Оскільки медіадемократія персоналізує проблеми, вона відкриває публіці можливість вільного розподілення почуттів та симпатій. В медіадемократії, за автором, політичні проблеми не продумуються, а відчуваються. Тому, простіше за все це робити шляхом моралізації. Моралізація дозволяє тим, хто нічого не розуміє у проблемі, активно брати участь у дискусії. Саме тому, на перший план у політиці виходять люди і історії, а не суть проблеми.

У медіадемократії політикам приходиться рахуватися з людськими емоціями, бо враховуючи їх можна залишитися при владі. Політика у медіа демократії, той самий вибір з декількох варіантів. На думку автора, той, хто хоче бути успішним у політиці має відмовитися від аргументації. Політики це люди, які повинні відповідати, якщо відповіді немає, і які готові відповідати при відсутності питань.

Російські дослідники С. Турунок та І. Бахтіна з факту медіалізації політики роблять висновок, що “політика як така перетворюється на сферу публічно-особистих комунікацій, націлених на передачу інформації, що зачіпає суспільний інтерес, з одночасним наданням їй суспільного статусу” [12]. Таким чином, А. Чорних продовжує висновок Н. Больца, та зазначає, що відбувається не тільки “медіатизація” політики, але і “політизація” медіа.

Інтернет формується як інфраструктура інтерактивної світової комунікації. Н. Больц зазначає, антропологи ще давно виявили, що комунікативні ігри надають індивіду полегшення і психологічну розігрушку. Важливою ознакою інтерактивності є те, що на відміну від класичних медіа, які можна просто викинути чи відкласти, мережева інтерактивність вимагає до співучасті та прийняття вибору іншого.

Н. Болц відзначає, що у історії інституту президентства є така цікава аналогія: Ф. Рузвельт був першим радіопрезидентом, Дж. Кеннеді – першим телепрезидентом, який вперше брав участь у теледебатах. Автор задається питанням, хто ж буде першим мережевим президентом.

Як показує практика виборчих кампаній у США, першим цифровим (мережним) президентом став Б. Обама. Цілком очевидно, що президент США, Б. Обама не залишив місця для сумнівів щодо ефективності соціальних мереж у комунікаціях із виборцями, провівши дві успішні політичні кампанії у 2008 та 2012 рр. При чому, перша виборча кампанія посіла значне місце у концепції виборів соціальних медіа, а друга й зовсім дала зрозуміти наскільки ефективною стратегією можна побудувати завдяки використанню новітніх комунікативних технологій.

Найважливішим чинником успіху команди Б. Обами є робота з особистими даними користувачів через мережу Facebook та офіційний сайт My Barack Obama, що дозволяє мати якісну й кількісну картину цільової аудиторії у мережевому сегменті [13]. Можливо, ніякої унікальності у цьому немає, проте одна принципова деталь Чиказької команди ставить Обаму на п'єдестал технологічного новаторства. Комерційний та політичний сектор давно знайомий із технологією мікротаргетування. У політичній кампанії це було вперше використано у 2004 р. Дж. Бушем. Однак, саме Б. Обами належить авторство у використанні цієї технології в інтеграції з соціальною мережею Facebook.

Передвиборчий штаб Б. Обами розробив базу даних, що містить особисту інформацію користувачів мережі. Доступ до особистої інформації користувачів штабу набуває, коли прихильники реєструються на сайті My Barack Obama, в результаті чого персоналізація спілкування з виборцями виходить на якісно новий рівень [13].

Користь такої технології полягає у тому, що вона дозволяє зібрати інформацію про поведінку користувача на інтернет-сайтах, інформацію про місце проживання, покупки, пожертвування. Здійснюється це за допомогою цифрового маркера, куки, який відмічає комп'ютер користувача під час відвідування сайту. Збирається інформація також і офлайн: наприклад, фірмові картки магазинів і кредитні картки дають уявлення про товари, що купуються виборцем. Крім того, політичні технології використовують бази даних політичної активності, що містять історію голосування та партійну належність виборців.

У Демократичній партії США існує центральна база даних, у яку інтегрується така інформація про виборців із соціальних мереж та мобільних додатків. Даний механізм працює завдяки технологічній платформі NGP VAN, засновником якої є М. Саліван. Таким чином, уся інформаційна база даних партії доступна для всіх демократів, які мають доступ до NGP VAN, й може бути використана у їхніх цілях у подальшому. У цьому й полягає вся стратегічність підходу, адже, коли у партії існує така потужна інформаційна база даних з детальною картою електорату, в неї також є й цінний ресурс для аналітичної роботи, яка безпосередньо формує стратегію політичної гри.

Окрім вищезазначеного, вартій уваги й той факт, що така мережева присутність, яку демонструє Б. Обама (офіційно підтвердив свою присутність у 16 мережах), може сприяти налагодженню контакту з народом, розвіювати образ суворого й далеккого від буденності політика. Публікуючи державно важливу інформацію щодо соціальних програм або висвітлення інших аспектів політичної діяльності наряду з теплими сімейними та досить жартівливими світлинами, політик має всі шанси поширити бодай якусь атмосферу довіри серед "юзерів".

Мережі бувають різні, та володіють своїми специфічними ознаками. Н. Болц визначає чотири ступеня інтенсивності соціальних відносин, на яких будуються мережі. Зокрема, це інтимність, сильні зв'язки, слабкі зв'язки та анонімність. Дана класифікація була побудована на основі праці М. Гранновстра "Сила слабких зв'язків" [14]. У 1974 р. М. Гранновстр провів соціологічне опитування і з'ясував, що з тих, хто знайшов роботу за знайомством, тільки 17% респондентів зробили це завдяки добре знайомим людям. М. Гранновстр назвав це явище "силою слабких зв'язків" [15]. Таким чином М. Гранновстру вдалось довести, що слабкі особисті зв'язки можуть перетворитись у сильні комунікаційні зв'язки. Сила слабких зв'язків полягає у тому, що прості знайомі пропонують більш важливу інформацію і в більшій кількості чим друзі [6, с. 45]. Сильні зв'язки ведуть до організації клік, у них відсутні структурні отвори, через які може потрапляти нова інформація. Слабкі зв'язки, у свою чергу, не створюють перепон для нової інформації. Слабкі зв'язки тягнуться до нових груп, а сильні тільки більше з'єднуються. Слабкі мережі створюють свободу великих мереж із слабких контактів.

Німеський філософ звертає увагу на те, що слабкі зв'язки формуються на роботі та у формальних організаціях, а сильні зв'язки – близьке оточення, рідні та друзі. Всі мережі рухаються в бік укріплення та ущільнення. Якщо мережі дати можливість розвиватись самій по собі, вона буде акумулювати надлишкові контакти. З'являється клімат духовної спорідненості. Таким чином, мережа тільки укріплюється, не розростаючись [6, с. 45].

Сьогодні, по мірі того, як держави все більше втрачають авторитет і вплив у світовому процесі, відбувається формування нового мережевого Середньовіччя. Від анархічного ринку, зазначає Н. Болц, це відрізняється присутністю спільних цінностей, а від формальної ієрархії – своїм неформальним характером. На відміну від Т. Гоббса, Н. Болц говорить не про людину як вовка своєму оточенню, а як про комаху [16].

Розвиток інтернет-комунікацій настільки швидкий, що вже зараз невідомо, куди нас приведе бродіння все-світньою павутиною. Філософ зазначає, що головною темою Інтернету є сам Інтернет. У відкритих мережах є різні ступені анонімності. Залишаючись анонімним, можна не втрачаючи іміджу змінювати власну думку. Тут можна змінювати ролі та статі. Навіть звичні форми соціальної ієрархії змінюються географічною мережевою культурою. На думку філософа, після етапів архаїчної спорідненості та сучасного "відчуження", світ стоїть на шляху народження нової форми спільності – сусідства, яке складається зі спілкування у соціальних

мережах. Таким чином, нація втрачає свій вплив на користь сили глобалізації.

Ущільнення мереж світової комунікації виробляє суспільство все більш незалежне від кількості населення. Останнім часом, логіка філософів змінюється не на користь Інтернету як демократичного простору, а на користь Інтернету як риси аристократизму. Причина проста: не велике число блогів дійсно є захоплюючими. Н. Болц стверджує, що саме тут підтверджується закон В. Паретто про нерівномірний розподіл благ: 20% населення користуються 80% благ. Таким чином, скетраплюючи даний закон на мережі, можна говорити про те, що на 20% мережевих вузлів припадає 80% всіх лінків. Тому, взагалі не має сенсу шукати в мережах репрезентативного, тобто середнього учасника.

Мережеві вузли, до яких відносяться багато лінків можна порівняти з великими аеропортами, такими як Чикаго чи Франфурт в мережі авіаліній [6, с. 21]. Чим відоміші вони стають, тим більше лінків на них вказують, тим простіше їх знайти у мережі і тим більше довіри вони викликають. У світі мереж, така логіка призводить до того, що деякі автори стають все популярнішими і набувають все більше зворотних зв'язків. Таким чином, переступаючи критичну точку, автор знову перетворюється у класичне медіа і починає вести просту подачу інформації. З іншої сторони, з'являється все більше авторів в яких мало читачів. Тут популярність не головне, а головне ущільнення сильних зв'язків.

Н. Болц зазначає, що сьогодні всі можуть себе представити у мережі, однак не всі будуть помічені у цьому світі. Основною функцією лінків тут виступає можливість бути побаченим. Інтернет породжує нерівність і створює ґрунт для росту популярності зірок. Таким чином пропагується нерівність самими ж членами мережевих спільнот. Спільноти виявляють зірок, а решта учасників залишається у Андерсівському довгому хвості [17]. Довгий хвіст – це царство непопулярних. К. Андерсон у своїй праці намагається продемонструвати, що оборот малопопулярних пропозицій може перевершити оборот популярних. Тому, Н. Болц розділює всю цифрову культурну індустрію на три частини: мейнстрім (зірки), довгий хвіст та андеграунд [6, с. 34].

Мережі – це системи конкуренції, де вузли борються за лінки. Чим більше лінків притягує до себе вузол, тим він більш популярний. На думку вченого, самі успішні продукти нашого століття визначаються вже не матеріально, а соціально – через їх "з'єднану вартість" [6, с. 34].

Для того, щоб мережі функціонували, потрібна велика кількість соціального капіталу. Соціальний капітал забезпечує доступ до суспільних благ, які можуть бути отримані через інвестування інших видів капіталу. Саме завдяки існуванню у слабких зв'язках структурних отворів існує можливість накопичення соціального капіталу у вузлах мереж.

В мережі відсутній центральний командний пункт, а є лише з'єднання, що трапляються тільки час від часу. В мережі існує тільки знання про одиничний випадок і знання про наступний випадок, а відсутнє знання про ціле [6, с. 58]. Кожен вузол у мережі працює одночасно на два фронти: на себе і на мережу. Відкриті мережі не створюють єдиної структури. Мережі стабілізуються, збільшуючи кількість учасників і руйнуються якщо до-

сягають оптимального рівня складності [18]. Арифметичний ріст числа елементів мережі веде до геометричного росту числа можливих зв'язків між її елементами. На думку Н. Болца, сьогодні кожен працює більше чим раніше, адже має роботу по сумісництву. Ця робота – комунікація, ціль якої виробити та підтримувати свою мережу. В епоху Інтернету, ця робота перетворюється у головну.

Отже, дослідивши логіку мереж та концепт "медіа-демократії" під кутом філософського розуміння Н. Болца ми дійшли такого висновку, що весь світ окутаний мережами різних видів та форм, проте, вони володіють спільними рисами та характеристиками. Мережі формуються з вузлів як певних центрів та зв'язків між ними. Вузли стають все більше популярними у випадку, якщо на них посилається чим більше лінків. Мережа не являє собою певної цілісної структури, а складається з великої кількості мереж, які можуть розпадатись досягнувши певного рівня складності. Сучасна людина володіє власною мережею та підтримує її. При збільшенні слабких зв'язків індивід збільшує можливість потрапляння до нього більшого об'єму інформації, а у випадку підтримання сильних зв'язків, зберігаються та укріплюються дружні контакти. Саме такі характеристики стають фундаментом для медіадемократії. Дана форма демократії стає нормою для суспільств з розвинутою соціальною інфраструктурою, та квазідемократією для суспільств, де панує авторитарний режим або ж відбувається трансформація політичного режиму.

Список використаних джерел

1. Болдунова С. Медиакратия: алаптическое подходы к определению термина / С. Болдунова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mediaphilosophy.ru/library/mediaphilosophy_11/13.pdf
2. McCombs M., Shaw D. The agenda setting function of mass media // Public Opinion Quarterly. – 1972. – Vol. 36. – P. 76.
3. Ranney A. Channel of power: The impact of television on American politics / A. Ranney. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://digitalcommons.sacredheart.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1125&context=shureview>
4. Newton K. May the weak force be with you: The power of the mass media in modern politics // European Journal of Political Research. – 2006. – Vol. 45. – P. 209.
5. Лебедева Т. Путь к власти. Франция: выборы президента. М.: Изд-во Московского университета, 1995.
6. Болц Н. Алгебра медиа / Болц Н. – М.: Издательство "Европа", 2011.
7. Концепция Ж. Бодрийяра: культура как симуляция. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1534122043872/kulturologiya/kontseptsiya_bodriyara_kultura_simulyatsiya_teoriya_sulyakriv_deloza
8. Jarron O. Medien, Mediensystem und politische Öffentlichkeit im Wandel // Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Beiträge zur politischen Kommunikationskultur. U. Sarcinelli (Hrsg.). – Bonn: Westdeutscher Verlag, 1998. – S. 85.
9. Медиа. Демократия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jf.spbu.ru/upload/files/file_1355698039_0027.pdf
10. Черных А. Власть и политика в эпоху медиадемократии / А. Черных. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hse.ru/data/2011/03/03/1208986137/WP14_2010_04.pdf
11. Поцелуев С. Диалог и квазидиалог в коммуникативных теориях демократии / С. Поцелуев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://polittheory.narod.ru/Library/Potseluev_Dialogue.pdf
12. Туронок С. "Игра" в политику (теоретический аспект массовых политических коммуникаций) / С. Туронок. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis.ncbs.ru/cgi-bin/irbis/cgiirbis.32.exe?Z21ID=&I21DBN=SIS&P21DBN=SIS&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullwabr&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=1&S21P03=A=&S21STR=%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BA%2C%20%D0%A1.%20%D0%93>
13. Політичні технології у виборчій кампанії Барака Обами.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uabooks.net/book/44422_glava_11_POL%D0%86TICHN%D0%86_TEKHNOLOG%D0%86%D0%8_U_V.html

14. Гранновестер М. Сила слабых связей / М. Гранновестер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://twinpeppers.blogspot.com/2012/09/httpccochscruiisucs2009-10-4.html>

15. Гранновестер М. Экономические институты как социальные конструкты: рамки анализа / М. Гранновестер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.old.jourssa.ru/2004/1/5aGranovetter.pdf>

16. Державно-правові вчення в Англії, Томас Гоббс (1588–1679). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1350042451967/pravo/derzhavno-pravovi_vchennya_angliyi

17. Длинный хвост или новая сказка Андерсона. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?id=1036>

18. Смирнов А. Обеспечение информационной безопасности в условиях виртуализации общества: опыт Европейского союза / А. Смирнов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://spkurdyumov.ru/uploads/2013/08/smimov.pdf>

References

1. Bodrunova S. Mediokratija: atlanticheskie podhody k opredelenju termina / S.Bodrunova. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://mediaphilosophy.ru/library/mediaphilosophy_11/13.pdf
2. McCombs M., Shaw D. The agenda-setting function of mass media // Public Opinion Quarterly. – 1972. – Vol. 36. – P. 76.
3. Ranney A. Channel of power: The impact of television on American politics / A.Ranney. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://digitalcommons.sacredheart.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1125&context=shureview>
4. Newton K. May the weak force be with you: The power of the mass media in modern politics // European Journal of Political Research. – 2006. – Vol. 45. – P. 209.
5. Lebedeva T. Put' k vlasti. Francija: vybory prezidenta. M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1995.
6. Bol'c N. Azbuka media / Bol'c N. - M.: Vidavnistvo "Evropa", 2011.
7. Konceptija Zh.Bodriyara: kul'tura jak simuljacija. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://pidruchniki.ws/1534122043872/kulturologiya/kontseptsiya_bodriyara_kultura_simulyatsiya_teorija_s_iufyaktiv_deloza
8. Jarron O. Medicin, Mediensystem und politische Öffentlichkeit im Wandel // Politikkvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Beiträge zur politischen Kommunikationskultur. U. Sarcinelli (Hrsg.). – Bonn: Westdeutscher Verlag, 1998. – S. 85.
9. Media. Demokratija. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://jf.spbu.ru/upload/files/file_1355698039_0027.pdf
10. Chernyh A. Vlast' i politika v jepohu mediademokratii / A.Chernyh. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.hse.ru/data/2011/03/03/1208986137/WP14_2010_04.pdf
11. Pochlucv S. Dialog i kvazialog v kommunikativnyh teorijah demokratii / S.Pochlucv. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://polittheory.narod.ru/Library/Potselucv_Dialogue.pdf
12. Turonok S. "Igra" v politiku (teoreticheskij aspekt massovyh politicheskij kommunikacij / S.Turonok. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://irbis.ncbs.ru/cgi-bin/irbis/cgiirbis32.exe?Z211D=&I21DBN=SIS&P21DBN=SIS&S21STN=1&S21REF=&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=&S21P01=0&S21P02=1&S21P03=A&S21STR=%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BA%2C%20%D0%A1.%20%D0%93>
13. Politychni tehnologii u vyborchij kampanij Baraka Obamy. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://uabooks.net/book/44422_glava_11_POL%D0%86TICHN%D0%86_TEKHNOLOG%D0%86%D0%8_U_V.html
14. Grannoveter M. Sila slabych svjazej / M.Grannoveter. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://twinpeppers.blogspot.com/2012/09/httpccochscruiisucs2009-10-4.html>
15. Grannovetr M. Jekonomicheskie instituty kak social'nye konstruktivy: ramki analiza / M.Grannovetr. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.old.jourssa.ru/2004/1/5aGranovetter.pdf>
16. Derzhavno-pravovi vchennja v Angliji, Tomas Gobbs (1588–1679). [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : http://pidruchniki.ws/1350042451967/pravo/derzhavno-pravovi_vchennya_angliyi
17. Dlinnyj xvost ili novaja skazka Andersona. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?id=1036>

18. Smirnov A. Obespechenie informacionnoj bezopasnosti v uslovijah virtualizacii obshhestva: opyt Evropejskogo sojuza / A.Smirnov. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://spkurdyumov.ru/uploads/2013/08/smimov.pdf>

Voloshyn M. O., graduate student of department political science and public administration, YuriyFedkovychChernivtsi National University(Ukraine, Chernivtsi), politism@mail.ru

Concept "mediademocracy" in interpretation of H.Bolz

The author analyzes the concept of "mediademocracy", logic of modern media and social networking, the theory outlined in german political philosopher H.Bolz. We study the basic principles of operation and factors of social networks as political actors. Determined the dynamics of the impact of modern forms of communication on the world political process.

Keywords: political communication, mediademocracy, network, social network internet, internet technology.

Волюшин М. А., аспирант кафедры политологии и государственного управления, Черновицкий национальный университет им. Юрия Федьковича (Украина, Черновцы), politism@mail.ru

Концепт "медиадемократия" в интерпретации Н. Больца

Анализируется концепт "медиадемократии", логика современных медиа и социальных сетей, изложенных в теории немецкого политического философа Н. Больца. Исследуются базовые принципы и факторы функционирования социальных сетей как субъектов политики. Определяется динамика воздействия современных форм коммуникации на мировой политический процесс.

Ключевые слова: политическая коммуникация, медиадемократия, сеть, социальная сеть, интернет, интернет технологии.

* * *

УДК 111+001.2+321

Костючков С. К.

кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Херсонський державний університет (Україна, Херсон), kosser.63@mail.ru

ПРИРОДА ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ БІОПОЛІТИКИ: ЕТОЛОГІЧНИЙ І СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Особливості досліджень людської природи в контексті сучасних біологічних концепцій актуалізують необхідність застосування як етологічного, так і соціобіологічного підходів. Вплив політичної системи на біологічні характеристики людини може бути адекватно сприйнятим і проумислим на підставі наукових досліджень саме біологічних характеристик, включаючи і поведінку – етологічні, оскільки політологи та політики використовують безосередньо біологічні знання, коли прагнуть розробити конкретні засоби контролю і корекції людської поведінки в сфері політичного життя. Конкретні аспекти етології і соціобіології необхідні в процесі дослідження різних проявів політичної поведінки людини та продукування специфічних соціальних технологій, які мають значні потенційні можливості вирішення найбільш актуального в сучасних умовах завдання збереження життя на Землі.

Ключові слова: етологія, соціобіологія, еволюція, ідеологія, координація, ієрархія, цивілізація, ієрархія, субординація, координація.

Біополітика тісно пов'язана із етологією – наукою про поведінку живих організмів, особливих біополітичне значення має дослідження соціальної поведінки як диверсифікованих поведінкових інтеракцій між особинами локальної внутрішньопопуляційної групи. Вплив політичної системи на біологічні характеристики людини може бути адекватно сприйнятим та зрозумілим на підставі наукових досліджень саме цих біологічних характеристик, включаючи й поведінкові (етологічні), оскільки політологи й політики використовують безпосередньо біологічні знання, коли прагнуть розробити конкретні засоби контролю та корекції людської поведінки у сфері політичного життя.

Етологія людини, застосовуючи концепції та методи етології для вивчення особливостей людської поведінки, від свого зародження у 60–ті роки ХХ століття опинилась у епіцентрі принципових контрадикцій, прояви й результати яких знаходили місце не тільки у площині

науки, але й у обширі публіцистики і побутової риторики. Сутність протиріч полягала у можливості використання для досліджень людини етологічних положень, релевантних тваринному світові, а також, за умов прийняття цієї можливості, про особливості, напрямки й межі (морально-етичні) подібного використання.

Проблема етологічного й соціобіологічного підходів у дослідженнях особливостей людської природи в біополітичному контексті є предметом досліджень науковців різних країн. Серед зарубіжних наукових праць заслуговують на увагу роботи О. Гороховської, А. Еспінаса, А. Зуб, В. Дольника, О. Олєскіна, Д. Кавтарадзе, Е. Канетті, Р. Карпінської, Л. Колдуєла, П. Корнінга, Ч. Ламедна, К. Лоренца, Р. Мастерса, С. Петерсона, Ф. Солтера, А. Соміга, І. Фролова, Е. Фромма, М. Фуко, Ф. Фукуями та інших. Біополітичні й біосоціальні аспекти людської природи знайшли відображення в наукових розвідках вітчизняних науковців, зокрема, В. Глазка, А. Толстоухова, Д. Шевчука, В. Чешка та інших.

Мега дослідження – розкрити особливості етологічного й соціобіологічного підходів у дослідженнях особливостей людської природи в контексті сучасних біополітичних концепцій.

К. Лоренц визначає етологію як науку, що "...розглядає поведінку тварин і людей як функцію системи, зов'язаної власним існуванням та своєю особливою формою історичного ходу її становлення, яке відображується в історії виду, у розвитку індивіда її, у людини, в історії культури. На питання стосовно причини, чому конкретна система має такі, а не інші властивості, правомірною відповіддю може бути лише природне пояснення цього ходу розвитку" [8].

У цьому контексті значної актуальності набуває теза про те, що в основі складної поведінки людини, яка формується під впливом суспільного й особистого досвіду, культурних традицій, навчання, здатності передбачати, ставити перед собою свідомі, перспективні цілі й виробляти стратегію їх досягнення, контролювати внутрішні мотиви, лежать безумовно складні спадкові, видоспецифічні програми (інстинкти), що виникли в процесі біологічної еволюції. В даному аспекті ідеї та основні положення етології є конгеніальними таким, що складають основу соціобіології, у якій також відіграють твердження про еволюційний характер генетичного підґрунтя соціальної поведінки людини.

Етологічні уявлення К. Лоренца про людину сприймалися (і сприймаються) у науковому світі неоднозначно. Е. Фромм у творі "Анатомія людської деструктивності" піддає концепцію Лоренца ґрунтовній критиці, зокрема, звинувачує Лоренца в тому, що той "обожнює" біологічну еволюцію. Характерним проявом його "квазірелігійного ставлення до дарвінізму" є, на думку Фромма, використання поняття "великі конструктори", яким Лоренц позначає природний відбір і мінливість й те, що він "говорить про методи і цілі цих "великих конструкторів" саме так, як говорять про створіння Господа Бога" [13, с. 45].

Якщо основні положення етології тварин, як науки, в умовах ХХІ століття не викликають серйозної критики, то стосовно етології людини ситуація не є однозначною з причин, як вбачається, суто ідеологічних. Будь-які порівняння людини із твариною у цитологічному,

анатомічному, фізіологічному, ембріологічному аспектах визнаються безумовно коректними, оформлюються у закони, на яких досить тривалий час базується біологічна наука: закон органічної доцільності Аристотеля, закон єдності й різноманітності життя Сент-Ілєра, закон гомологічних рядів М. Вавілова тощо.

Будь-які ж аналогії поведінкових проявів людини і тварини, рівно як питання у цій площині були несприйнятими не тільки для обговорення, але й для постановки, особливо серед апологетів марксизму, на переконання яких людина на певному етапі розвитку стала істотою "надбіологічною" [12].

Аналіз сучасних наукових розвідок у галузі етології людини дає підстави для формування наступних висновків:

1) Етологія людини як наука розвивається в умовах складної, але необхідної сесії від ідеологічних установок, характерних для конкретного суспільства. "Нааявність або відсутність у людини спадкових універсальій в поведінці – зовсім не висновки із міркувань або спостережень, а вихідні установки, вихідне сприйняття поведінки людини, вихідне розуміння його сутності. У силу цього комунікативний бар'єр між суперечниками – надзвичайно характерна особливість всієї полеміки про етологію людини" – наголошує О. Гороховська [1].

2) Сучасний розвиток етології людини активізується застосуванням нових емпіричних методів дослідження, таких як спостереження за поведінкою людини в природних умовах із застосуванням відсотехніки з подальшою математичною обробкою матеріалів, у результаті якої виявляються й моделюються поведінкові патерни. Подібний аналіз дає можливість дослідити, зокрема, аспекти неverbальної комунікації, невіддатні звичайному спостереженню [6].

3) Методами етології встановлено, що людині властиві універсальні філогенетичні пристосування. З'ясовано, що поведінкові акти соціальної взаємодії ритуали знайомства, привітання, прощання із померлим, процедури владнання суперечок, прийомні фасілітації тощо легко транслуються від культури до культури. Дослідження свідчать, що зазначені вище поведінкові акти соціальної взаємодії детерміновані філогенетично визначеними універсальними правилами [9].

4) В етології використовується порівняльний аналіз поведінки тварин, близьких філогенетично, в аналогічних ситуаціях, та поведінки людей різних культур в подібних життєвих обставинах. У поєднанні із медичною, зокрема, психіатрією, етологія сприяє виявленню поведінкових компонентів психічних хвороб, дєвіації від певної норми; порівняння нормальної поведінки із аномальною розглядається як поведінка представників близьких, але різних видів. Тобто, універсальні аспекти поведінкової норми сформовані філогенетично, є типовими для представників конкретного біологічного виду. Також етологія людини розвивається у контакті із нейрофізіологією головного мозку, наслідком чого є висновки: "поведінка людини в багатьох аспектах зумовлюється її фізіологічними й емоційними станами, які людина може не усвідомлювати" [11, с. 62].

Отже, базовим, агрегуючим поняттям як в етології, так і в соціобіології, біополітиці є поняття "поведінка". Поведінка включає в себе вроджені та набуті компоненти, серед яких певний науковий інтерес представляє

поведінка, залежна від імпринтингу (англ. imprinting – робити відбиток). Соціальна поведінка, як правило, пов'язана із процесом комунікації, що представляє собою обмін інформацією між індивідами, одноклітинними або багатоклітинними організмами та/або їхніми групами у різний спосіб – контактний й дистантний, фізично чи хімічно. Сучасні науковці у галузі біополітики розглядають дві форми соціальної поведінки:

1) агоністична, що демонструє поведінкові прояви, зумовлені конфліктними контактами між організмами: агресією, ізоляцією, ієрархічним підпорядкуванням;

2) неагоністична – лояльна, дружня: афіліація, кооперація, а також соціальна фасілітація та імітація.

Соціальні й, додамо, біополітичні технології з подолання агоністичних проявів людської поведінки на користь неагоністичних форм, повинні враховувати складність й непередбачуваність імплікації дружніх і агоністичних форм соціальної поведінки [10].

Дослідження останніх десятиліть [5; 8; 10] демонструють наявність спільних для усього живого біологічних основ, закономірностей та механізмів координації поведінки (лат. со – спільно, ordinare – упорядкування). Питання координації поведінки являють собою актуальну біосоціальну й, певним чином, біополітичну проблему як на теоретичному – з'ясування еволюційно-біологічних засад політичних структур, так й на практичному – застосування наукових знань про координацію поведінки у розробках соціальних технологій, рівнях.

У своїх дослідженнях О. Олескін наголошує на суттєвому значенні для біополітики з'ясування механізмів координації соціальної поведінки на різних рівнях біологічної еволюції. Зокрема йдеться про координацію поведінки через структуру групової ієрархії та наслідування поведінкових актів більшістю індивідів відповідно діям лідерів групи. Даний варіант є характерним для вищих хребетних, зокрема, ссавців, найбільшою мірою – для приматів, проте він не єдино можливий у тваринному світі.

Другий варіант – координація шляхом локального контакту між сусідніми індивідами, по схемі взаємозв'язку та взаємовпливу. Подібний варіант координації поведінки спостерігається у багатьох видів тварин різного ступеню складності організації, від, ймовірно, одноклітинних до ссавців, у приматів та людей подібний механізм координації поведінки зумовлює наявність зграйного відчуття, так званої контагіозності.

Третя форма – координація шляхом делегалізованої, такої що охоплює всю популяцію або її значну частину, трансмісії керівної інформації від особини до особини по ланцюгу. Зграї деяких водних хребетних та безхребетних не мають вожаків та групової ієрархії, однак, вони здатні узгоджено рухатись, здійснюючи складні переміщення у водному середовищі, захищатися від хижаків, переслідуючи здобич.

Вказані форми координації мають не тільки теоретичне, але й практичне значення для біополітики в тому аспекті, що будучи еволюційно-стародавніми, вони активізують підсвідомий рівень сприйняття і реагування у людей. Зазначимо, що деякі прояви взаємної стимуляції поведінки людей побудовані на реакціях, які у незначній мірі контролюються свідомістю. Р. Мастерс акцентує увагу на характерному для груп тварин фенотипі

мені “передачі настрою” від особини до особини і розглядає східну схему впливу людей один на одного, наприклад, у складі маси, натовпу [15].

У своїх дослідженнях А. Еспінас [14] трактує координацію поведінки як ситуацію, коли однакові стимули стосовно аналогічних істот стимулюють тотожні дії у відповідь. Втім дане визначення варто доповнити: координація поведінки не означає діяльній синхронізації особин, у словесне поле координації поведінки необхідно увести, стосовно людини й приматів, диференційовану поведінку, зумовлену соціальними функціями, ролями і статусами. У межах даного трактування слід додати, що біосоціальна система, в якій знаходиться індивід, не тільки координує його поведінку, рівно як і поведінку інших індивідів, але й корегує антропометричні показники, психосоматичні дані, репродуктивний потенціал.

Координація поведінкової активності індивідів – необхідна умова для формування структур надорганізмного рівня, єдиних для всієї біосоціальної системи. У людському соціумі єдині конструкції надорганізмного рівня можуть бути реалізовані як матеріально, у вигляді печер, замків, палаців, будинків, сакральних споруд, так і представлені ідеальними, ментальними структурами – культурними традиціями, ритуалами, релігійними віруваннями, ідеологічними доктринами, системою цінностей солідаризують та консоліднують людей. Біосоціальні системи – об'єднання особин у масштабах популяції, для яких є характерними різного ступеню прояви афіліації і кооперації; здатність тварин утворювати біосоціальні системи є надзвичайно важливою еволюційно-консервативною властивістю усього живого в біосфері [4].

Практично, будь-яка біосоціальна система передбачає різного ступеню нерівність особин, у наслідок якої спостерігається певне їх ранжування, яке визначається як ієрархія. Особини різних рангів як правило диференційовані за рівнем доступу до харчових та інших ресурсів, представники вищих рангів мають пресвалентні можливості порівняно з іншими, вони не узгоджують власні дії із діями партнерів та визначаються як домінуючі індивіди або домінанти. Крім домінування в біосоціальних системах спостерігається явище лідерства, лідер керує пересуванням, просторовою орієнтацією та іншими формами поведінки членів біосоціальної системи.

Лідерство в багатьох випадках, хоча і не завжди, пов'язане з домінуванням, у приматів вожак є не тільки домінантом, але і лідером групи; у своїй лідерській ролі вожак веде групу, упорядковує догляд за потомством, патрулювання території, спільну оборону від хижаків. Цей момент важливий з біополітичної позиції, оскільки людина має спільні з приматами гени, відповідальні за формування певних поведінкових патернів; можна сподіватися на “природно-обумовлену” еволюцію політичних структур у напрямі прогресування турботи політичних лідерів про людей, які знаходяться в основі соціальної піраміди [3].

На думку В. Дольника у звичайних життєвих ситуаціях “людина, яка стихійно отримала керівну посаду в групі, якщо вона не тільки домінантна, але ще й розумна, талановита, порядна, забезпечує всій групі дуже великий успіх” [2]. Але він же відзначає і загрозу, що обумовлюється чисто ієрархічним стилем управління:

лідер може виявитися бездуховним, аморальним, навіть психічно нездоровим, узагалі – небезпечним для суспільства, цьому є чимало прикладів як у давній, так і в новітній історії. “Протиотруту” В. Р. Дольник бачить у свідомому, прискіпливому контролі з боку суспільства за процесом вибору лідера, який повинен володіти не тільки біосоціальним домінуванням, але й позитивною політичною програмою, а також ресурсами для її реалізації. Також він вважає корисним забезпечити кожному індивіду можливість мігрувати від ієрархії до ієрархії та займати місце більш ніж в одній ієрархії одночасно [2].

Для біополітики важливим є з'ясування конкретних механізмів виникнення, особистісних поведінкових проявів, а також розробка шляхів ескаляції/редукції у суспільстві такого рудиментарного явища людської психіки, як агресивність. На переконання К. Лоренца “У нас є вагомий підстави вважати внутрішньовидову агресію найбільш серйозною небезпечною, яка загрожує людству в сучасних умовах культурно-історичного і технічного розвитку. Але перспектива побороти цю небезпечку аж ніяк не покращиться, якщо ми будемо ставитися до неї як до чогось метафізичного і невідворотного; якщо ж спробувати простежити ланцюг природних причин її виникнення – це може допомогти” [7].

Агресивність, на думку Лоренца, це спадок, який “сидить в крові у нас, у людей”, є результатом внутрішньовидового відбору, який впливав на наших предків десятки тисяч років протягом усього палеоліту. Відтепер, продовжує Лоренц, “...рушійним фактором відбору стала війна, яку ввели один з одним ворогуючі сусідні племена; а війна повинна була до крайності розвинути всі так звані “військові доблесті”. На жаль, вони ще й сьогодні багатьом здаються досить привабливим ідеалом” [7].

Як тільки первісне суспільство прогресувало настільки, що люди були озброєні, одягнені і соціально організовані, певною мірою долали зовнішні негаразди – голод, холод, хижі звірі, так що дані природні фактори втратили роль селекційних, як одразу ж в дію вступив внутрішньовидовий відбір.

Таким чином, концепції етології та соціобіології виявляються необхідними у процесі дослідження різноманітних проявів політичної поведінки й продукування специфічних соціальних технологій, які мають значні потенційні можливості сприяти вирішенню найбільш важливих завдань стратегії виживання людства та збереження цивілізації.

Список використаних джерел

1. Гороховская Е. А. Споры вокруг этологии человека: конфликт и взаимовлияние биологического и гуманитарного подходов / Е. А. Гороховская // Этология человека на пороге XXI века: новые данные и старые проблемы / под ред. М. Л. Бугоской. – М.: Старый Сад, 1999. – С. 72–96. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://scisnc.net/a55>
2. Дольник В. Р. Непослушное дитя биосферы. Беседы о поведении человека в компании птиц, зверей и детей / В. Р. Дольник – СПб.: Издательство Петроглиф, 2009. – 352 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.litmir.net/br/?b=111063>
3. Зуб А. Т. Социобиология: возможности и границы в исследовании природы человека / А. Т. Зуб // Проблема человека в философии. – М.: Университетский гуманитарный мир, 1998. – С. 64–72.
4. Кавтарадзе Д. Н. Социально-экономические и правовые основы сохранения биоразнообразия / Д. Н. Кавтарадзе, А. А. Овсянников, А. В. Олескин. – М.: Издательство НУМЦ, 2002. – 420 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nature.air.ru/biodiversity/book4_2.html

5. Карпинская Р. С. Биология и мировоззрение / Р. С. Карпинская. – М.: Мысль, 1980. – 208 с.

6. Консилиенс: один за всех и все за одного. Беседа с Эдвардом О. Уилсоном (интервью “Atlantic Unbound” от 18 марта 1998 г.) / пер. А. Протопопова, М. Поталова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ethology.ru/library/?id=131>

7. Лоренц К. Агрессия (так называемое “зло”) / К. Лоренц [пер. с нем.]. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 1994. – 272 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000031/st000.shtml>

8. Лоренц К. Оборотная сторона зеркала / К. Лоренц [пер. с нем. А. И. Федорова, Г. Ф. Швейника]. – М.: Республика, 1998. – 393 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://igrunov.ru/vin/vchk-vin-discipl/ecology/books/vchk-vin-discipl-ecol-Lorenz.html>

9. Марков А. Гены управляют поведением, а поведение – генами / А. Марков // Элементы большой науки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elementy.ru/news/430913>

10. Олескин А. В. Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты / А. В. Олескин. – М.: Институт философии РАН, 2001. – 432 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://biopolitika.ucoz.ru/index/0-5>.

11. Сериков А. Е. Поведение человека и современные подходы к его пониманию / А. Е. Сериков // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия “Философия. Филология”. – 2013. – № 2 (14). – С. 58–77.

12. Фролов И. Т. Перспективы человека: опыт комплексной постановки проблемы, дискуссии, обобщения / И. Т. Фролов. – М.: Политиздат, 1983. – 350 с.

13. Фромм Э. Анагораия людской деструктивности / Э. Фромм [пер. с нем.]. – М.: Республика, 1994. – 447 с.

14. Эспинас А. Социальная жизнь животных: Опыт сравнительной психологии / А. Эспинас [пер. Ф. Павленков]. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2012. – 320 с.

15. Masters R.D. The nature of politics / R.D. Masters. – New Haven: Yale University Press, 1989. – 320 p.

References

1. Gorohovskaya E.A. Sporyi vokrug etologii cheloveka: konflikt i vzaimovliyaniye biologicheskogo i gumanitarnogo podhoda / E.A. Gorohovskaya // Etologia cheloveka na poroge XXI veka: novyye dannyye i staryie problemy / Pod red. M.L. Butovskoy. – M.: Staryiy Sad, 1999. – S.72–96. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://scisnc.net/a55>
2. Dolnik V.R. Neposlushnoe ditya biosferyi. Besedyi o povedenii cheloveka v kompanii ptits, zverey i detey / V.R. Dolnik – SPb.: Izdatelstvo Petroglif, 2009. – 352 s. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.litmir.net/br/?b=111063>
3. Zub A.T. Sotsiobiologiya: vozmozhnosti i granitsy v issledovanii prirodyi cheloveka / A.T. Zub // Problema cheloveka v filosofii. – M.: Universitetskiy gumanitarnyy mir, 1998. – S.64–72.
4. Kavtaradze D.N. Sotsialno-ekonomicheskie i pravovyye osnovyi sohraneniya bioraznobraziya / D.N. Kavtaradze, A.A. Ovsyannikov, A.V. Oleskin. – M.: Izdatelstvo NUMTS, 2002. – 420 s. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.nature.air.ru/biodiversity/book4_2.html
5. Karpinskaya R.S. Biologiya i mirovozzrenie / R.S. Karpinskaya. – M.: Myisl, 1980. – 208 s.
6. Konsiliens: odin za vsch i vse za odnogo. Beseda s Edvardom O. Uilsonom (intervyu “Atlantic Unbound” ot 18 marta 1998 g.) / per. A.Protopopova, M.Potapova. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://ethology.ru/library/?id=131>
7. Lorents K. Agressiya (tak nazyivaemoe “zlo”) / K.Lorents [per. s nem.]. – M.: Izdatelskaya gruppa “Progress”, 1994. – 272 s. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000031/st000.shtml>
8. Lorents K. Oborotnaya storona zerkala / K.Lorents [per. s nem. A.I. Fedorova, G.F. Shveynika]. – M.: Respublika, 1998. – 393 s. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: [http://igrunov.ru/vin/vchk-vin-discipl-ecol-Lorenz.html](http://igrunov.ru/vin/vchk-vin-discipl/ecology/books/vchk-vin-discipl-ecol-Lorenz.html)
9. Markov A. Genyi upravlyayut povedeniem, a povedenie – genami / A.Markov // Elementy bolshoy nauki. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://elementy.ru/news/430913>
10. Oleskin A.V. Biopolitika. Politicheskii potentsial sovremennoy biologii: filosofskie, politologicheskie i prakticheskie aspektiy / A.V. Oleskin. – M.: Institut filosofii RAN, 2001. – 432 s. [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://biopolitika.ucoz.ru/index/0-5>.

11. Scrikov A.E. Povedenie cheloveka i sovremennyye podhody k ego ponimaniyu / A.E. Scrikov // Vestnik Samarskoy gumanitarnoy akademii. Seriya "Filosofiya. Filologiya". – 2013. – № 2 (14). – S. 58–77.

12. Frolov I.T. Perspektivy cheloveka: opyt kompleksnoy postanovki problemy, diskussii, obobscheniya / I.T. Frolov. – M.: Politizdat, 1983. – 350 s.

13. Fromm E. Anatomiya lyudskoy destruktivnosti / E.Fromm [per. s nem]. – M.: Respublika, 1994. – 447 s.

14. Espinas A. Sotsialnaya zhizn zhivotnyih: Opyt sravnitel'noy psihologii / A.Espinas [per. F.Pavlenkov]. – M.: Knizhnyy dom "Librokom", 2012. – 320 s.

15. Masters R.D. The nature of politics / R.D. Masters. – New Haven: Yale University Press, 1989. – 320 p.

Kostyuchkov S. K., candidate political science, associate professor of social work and social pedagogy, Kherson State University (Ukraine, Kherson), kosses.63@mail.ru

Human nature in the context of biopolitics: ethological and sociological aspects

Features study of human nature in the context of contemporary biopolitical concepts actualize the need for both ethological and sociobiological approaches. The impact of the political system on the biological characteristics of a person can be adequately perceived and understood on the basis of research particular biological characteristics, including behavioral ethological, as political scientists and politicians use biological knowledge directly when seeking to develop specific controls and correction of human behavior in political life. Specific aspects of ethology and sociobiology required during the various manifestations of political studies of human behavior and the social production of specific technologies, have significant potential for addressing the most pressing task in today's environment – preserving life on Earth.

Keywords: ethology, sociobiology, evolution, ideology, coordination, aggressiveness, civilization, hierarchy, subordination, coordination.

Костючков С. К., кандидат политических наук, доцент кафедры социальной работы и социальной педагогики, Херсонский государственный университет (Украина, Херсон), kosses.63@mail.ru

Природа человека в контексте биополитики: этологические и социологические аспекты

Особенности исследования человеческой природы в контексте современных биополитических концепций актуализируют необходимость применения как этологического, так и социобиологических подходов. Влияние политической системы на биологические характеристики человека может быть адекватно воспринято и понято на основании научных исследований именно биологических характеристик, включая и поведенческие этологические, поскольку политологи и политики используют непосредственно биологические знания, когда стремятся разработать конкретные средства контроля и коррекции человеческого поведения в сфере политической жизни. Конкретные аспекты этологии и социобиологии, необходимые в процессе исследования различных проявлений политического поведения человека и продуцирования специфических социальных технологий, имеют значительные потенциальные возможности решения наиболее актуальной в сегодняшних условиях задачи – сохранения жизни на Земле.

Ключевые слова: этология, социобиология, эволюция, идеология, координация, агрессивность, цивилизация, иерархия, субординация, координация.

* * *

УДК 327

Спиридонова К. О.
аспірантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), kira.spyrydonova@gmail.com

КОНСТРУКТИВИЗМ І ТЕОРІЯ СПІЛЬНОТ БЕЗПЕКИ

Визначено вплив конструктивістської школи міжнародних відносин на формування сучасної теорії спільнот безпеки як окремого напрямку дослідження політичних спільнот. Розглянуто місце конструктивізму в теорії міжнародних відносин, зокрема, його основні відмінності від раціональних постулатів традиційних парадигм, основні погляди науковців щодо особливостей формування та функціонування міжнародних спільнот безпеки; окремо визначено роль ідентичності та спільних цінностей у формуванні безпекових спільнот. На основі поєднання постулатів неореалізму та конструктивізму міжнародні спільноти безпеки розглядаються як одна з форм забезпечення регіональної безпеки, де вирішальну роль грають процеси сек'юритизації та десек'юритизації загроз в регіоні, а також спільна ідентичність, цінності, традиції, норми та єдине історичне минуле. Останні є вихідними умовами для

подальшого розвитку відносин між акторами в рамках політичного об'єднання та формування довгострокових стратегічних інтересів учасників у підтримці існування та функціонування безпекової спільноти.

Ключові слова: конструктивізм, спільнота безпеки, ідентичність, спільні цінності, плекралізм.

Сучасна теорія спільнот безпеки, яка отримала активний розвиток у 1990–і – 2000–і рр. із появою досліджень Е. Адлера та М. Барнетта та активним проголошенням регіональними утвореннями, які переживають різні стадії регіоналізму – формування регіонів як політичних, а не суто географічних одиниць, – бере свої витоки у роботах одного з найяскравіших представників конструктивістської школи міжнародних відносин К. Дойча. Саме запропоновані ним складові формування та функціонування безпекових спільнот і наразі залишаються основними постулатами створення в рамках ОБСЄ та АСЕАН відповідних політичних утворень, які були б здатні забезпечити регіональну безпеку, що включає в себе різних за своєю силою акторів та стикається з необхідністю боротьби з різного роду загрозами. Разом з тим, з плином часу та появою нових досліджень у цій галузі можна говорити про поступове зміщення деяких акцентів концепції К. Дойча та формування окремої теорії міжнародних спільнот безпеки у сучасній теорії міжнародних відносин в рамках конструктивістського напрямку досліджень. При цьому дослідження безпекових спільнот як окремої форми забезпечення регіональної безпеки є недостатніми навіть в західній науці і цілковито залишаються поза увагою українських міжнародників.

Метою даної статті є визначення ступеню впливу конструктивістської школи міжнародних відносин на формування сучасної теорії спільнот безпеки. У статті розглядаються місце конструктивізму в теорії міжнародних відносин, зокрема, його основні відмінності від раціональних постулатів основних парадигм теорії – політичного реалізму/неореалізму та лібералізму/інституціоналізму; основні погляди науковців щодо особливостей формування та функціонування міжнародних спільнот безпеки; окремо визначено роль ідентичності та спільних цінностей у формуванні безпекових спільнот.

У статті автором імплементовані підходи неореалістичної парадигми міжнародних відносин, зокрема, зроблено спробу поєднати окремі положення структурного реалізму та конструктивізму. Окрема увага приділяється процесам сек'юритизації та десек'юритизації загроз в регіоні та особливій ролі ідентичності, спільних цінностей, традицій, норм та єдиного історичного минулого, що є притаманним конструктивістській школі теорії міжнародних відносин.

Виходячи з предмету дослідження, в якості методології безпосередньо використана теорія спільнот безпеки та системний підхід, зокрема, у контексті розгляду міжнародних безпекових спільнот як однієї з форм забезпечення регіональної безпеки.

Конструктивізм і традиційні парадигми міжнародних відносин

Перш за все більшістю дослідників конструктивізм в міжнародних відносинах розглядається не як окрема парадигма чи теорія, а як міждисциплінарний теоретичний підхід до дослідження окремої проблематики, що входить до компетенції цієї науки і спирається на по-

стулат, що міжнародні відносини самі по собі є соціально сконструйованими.

Згідно з конструктивістською школою, міжнародна система – це “набір ідей, тіло думки, система норм, які були створені певними людьми в певний час на певному просторі” [8, с. 32]. Людські агенти конструюють соціальну реальність та відновлюють її щоденно у своїй діяльності. Тобто, конструктивізм розглядає міжнародну систему як таку, що конструюється, а не є заданою оточенням, вихідними умовами тощо.

Конструктивізм стверджує, що агенти не існують незалежно від їх соціального оточення. Таким чином, державні інтереси виникають з оточення, в якому оперує держава, та вони є ендогенними відносно взаємодії держав з їх середовищем. Соціальний світ включає в себе вірування, ідеї, концепції, мови, дискурси, знаки та сигнали. Люди створюють свій соціальний світ, який посідає значне місце в їх житті/розумі. Іншими словами, соціальне середовище визначає, ким ми є, нашу ідентичність як соціальних істот.

Конструктивісти підкреслюють важливість нормативних та ідеаційних структур поряд із матеріальними у визначенні покликання та ідентичності індивіда. Люди відображають своє матеріальне середовище. Наприклад, система міжнародної безпеки включає в себе території, народи, зброю та інші фізичні елементи. Але набагато важливішим є те, що ці матеріальні ресурси сприйняті, організовані та використовуються у галузі міжнародної безпеки (в рамках інших парадигм ми б говорили про різні аспекти сили в міжнародних відносинах та наявність чи відсутність умов для співробітництва між учасниками, а не використання певних елементів та їх місце у системі). Окрема увага також приділяється міжсуб'єктивним віруванням – таким, як ідеї, концепції та припущення. З іншого боку, в рамках досліджень самих міжнародних систем основна увага надається соціальній структурі, а не матеріалістичній (не силовому виміру). Зокрема, у питанні розгляду прийняття суб'єктами міжнародних відносин соціальних норм реалісти наголошують на визначальній ролі примусу, розрахунків щодо очікуваного виграшу (гра з нульовою/ненульовою сумою) та матеріальних причин, в той час як конструктивісти – на ролі соціальної освіти, соціалізації, соціальних норм як таких (їх значення для суспільства) [3, с. 553].

Норми та спільні вірування складають ідентичність та інтереси агента – те, як люди сприймають себе у відносинах з іншими. Конструктивісти концентруються на соціальній ідентичності та інтересах міжнародних акторів, при чому ідентичність та інтереси для них не є постійними – а навпаки, відносними. Інтереси, у свою чергу, базуються на соціальній ідентичності актора: фактично, конструктивістське сприйняття понять ролей, правил, ідентичності та ідей значно відрізняються від націоналістського [8, с. 33].

Особливим є також сприйняття конструктивізмом самого поняття *сили* в міжнародних відносинах (що для класичних парадигм є визначальним) – а точніше, головною чинника сили актора на міжнародній арені, що вбачається в умінні розповсюджувати “соціально конструйоване” знання (тобто можливість впливати на формування ідей актора/суспільства/групи як суб'єкта міжнародної політики – разом з тим, тут ми знаходимо еле-

менти неолібералізму – м'якої сили Дж. Ная). Представники цього напрямку не відкидають ролі сили чи національних інтересів, але стверджують, що вони піддаються значному впливові ідентичності та норм – саме норми окреслюють інтереси, які в свою чергу, впливають на дії актора. І саме тому зміна соціальних норм може призвести до зміни/формування нових державних інтересів. Більше того, концепція сили розглядається через аналіз трьох її складових – “жорсткої” сили, інституціональної сили (яка непрямо може контролювати інші) та продуктивної сили (яка генерується та змінюється внаслідок соціального дискурсу). Тобто, силою для них є не лише ресурси, які використовуються для отримання бажаного результату від об'єкта, але й влада, яка впливає на плумачення ідентичності, інтересів та політики держави, та умови, за яких все це реалізується.

Нетрадиційним для інших парадигм в конструктивізмі є також сприйняття поняття *загрози*, що є одним з ключових в безпекових дослідженнях. Оскільки сама міжнародна безпека є соціально сконструйованою, то і загрози сприймаються як такі, що також піддаються впливові соціальної взаємодії, ідентичності, нормам та правилам. Безпека та загрози не є об'єктивними – отже, і актори можуть самі змінювати загрози (сприйняття загрози як такої) в залежності від зміни свого середовища чи поведінки (зовнішньої політики). У зв'язку з цим конструктивістами вводиться поняття сек'юритизації/десек'юритизації загроз. Сек'юритизація визначається як “дискурсивний процес, в результаті якого в політичній спільноті конструюється міжсуб'єктивне сприйняття певного процесу або актора як екзистенціальної загрози об'єкту і визначається необхідність вжиття невідкладних і виняткових заходів для боротьби з цією загрозою” [1, с. 491]. Таким чином, загрози безпеці не виникають самостійно, а конструюються соціальними суб'єктами в ході політичного процесу сек'юритизації [1, с. 71].

Так само соціально сконструйованими вважаються *анархія, суверенітет, інтереси та ідентичність* в міжнародних відносинах (для традиційних теорій вони є статичними поняттями). Наприклад, згідно з такою точкою зору, набагато легше пояснити природу суверенітету та його зміну з плином поширення сфер міжнародних відносин та появою нетрадиційних акторів та наднаціональних утворень. Анархія також не вважається вихідною умовою міжнародних відносин, а скоріше, розглядається як наслідок тієї ж соціальної взаємодії (і для конструктивістів вона є кооперативною за своєю природою).

Таким чином, з огляду на розгляд усіх ключових понять міжнародних відносин як соціально сконструйованих явищ внаслідок впливу спільних норм, правил, цінностей та ідентичності на агента і структуру (тобто держав як основних акторів та міжнародну систему як середовище їх функціонування), ми знаходимо альтернативний погляд на доволі традиційні концепції, який в сучасних умовах поширення нетрадиційних сфер співробітництва та появи нових акторів може дати пояснення зміні акцентів порядку денного міжнародної політики з традиційної військової та оборонної сфери на економічні та гуманітарні аспекти дво- та багатостороннього співробітництва. Почуття спільного “ми” та самоідентифікація агента впливають на його роль в міжна-

родному середовищі та визначають його поведінку на міжнародній арені не менше, а може навіть і більше, ніж наявні ресурси та традиційний баланс сил; а попереднє управління поширенням цінностей та норм у суспільстві сприяє зміні сприйняття загроз та формуванню пріоритетів та інтересів держави, які раніше здавалися незмінними.

Спільноти безпеки в дослідженнях конструктивістів

Однією з форм забезпечення регіональної безпеки у міжнародних відносинах вважається *спільнота безпеки*, що також сама по собі є надбанням конструктивістської школи міжнародних відносин. Разом з тим, “батьком” теорії спільнот безпеки в науці про міжнародні відносини вважається К. Дойч.

Спільнота безпеки, за визначенням К. Дойча – це група людей, яка стала інтегрованою; це спільнота, в якій існує реальна впевненість у тому, що її члени не будуть вдаватися до фізичної боротьби один з одним, а будуть вирішувати суперечки мирним шляхом. При цьому саме поняття безпекових спільнот в перших роботах дослідника нерозривно пов’язане з інтеграцією, адже саме спільноти визнаються ним як політичні утворення, які є свідченням найвищого ступеню інтегрованості. Під інтеграцією К. Дойч розумів досягнення в межах певної території “відчуття спільноти”, створення інститутів та звичаїв, що є достатньо сильними та достатньо загальноприйнятими аби гарантувати в довгостроковій перспективі очікування “мирних змін” [5, с. 123]. При цьому можна помітити, що поняття *інтеграції* в такому розумінні містить в собі наголос не на економічній складовій (що є притаманним іншим теоріям інтеграції, на кшталт (нео)функціоналізму), а на сприйнятті самої спільнотою свого соціального орієнтури та самоідентифікації. Враховуючи інші положення теорії спільнот безпеки щодо політичної інтеграції, також необхідно зазначити, що її необхідність пояснюється дослідниками страхом держав перед анархією та виникненням конфліктів між ними [5, с. 126], що фактично, повторює основні постулати політичного реалізму щодо міжнародних відносин як таких – і є тісно пов’язаним зі структурним реалізмом як окремим напрямом в сучасній теорії міжнародних відносин.

Двома іншими ключовими визначеннями К. Дойча для розуміння загальної теорії зазначає вже згадане *відчуття спільноти* (віра певної частини індивідів у групі в те, що вони досягли згоди, як мінімум, щодо одного – необхідності вирішення соціальних проблем в рамках процесів *мирних змін*) та *мирні зміни* (безпосереднє вирішення соціальних проблем за допомогою встановлених процедур без використання широкомасштабної фізичної сили) [5, с. 124].

К. Дойч доходить висновків про два можливі типи спільнот безпеки: амальгамовані, в яких дві чи більше незалежних раніше політичних одиниць утворюють нову, більшу одиницю з єдиним унітарним чи федеральним урядом, і плюралістичні, в яких зберігаються окремі уряди з юридичною незалежністю [5, с. 124]. США, згідно з цією типологією, є прикладом амальгамованої безпекової спільноти, а відносини США і Канади чи Франції та ФРН після Другої світової війни – є плюралістичними спільнотами безпеки.

У своєму дослідженні 1969 р. “Аналіз міжнародних відносин” К. Дойч доводить думку про те, що усі лиха, які загрожують (і загрожували) людству, пов’язані з існуванням і діяльністю держав–націй. “Володіючи безпрецедентними інструментами для здійснення своїх дій у вигляді ідеології та зброї, національні держави стали небезпечніше, ніж коли–небудь раніше, розповсюджувати міжнародні конфлікти, що наділені можливістю його розширення аж до взаємного знищення” [6, с. V]. Саме для унеможливлення таких наслідків створення амальгамованої спільноти безпеки і може бути використане. Разом з тим, створення та функціонування плюралістичної спільноти безпеки досягти набагато легше; її головним завданням визначається забезпечення миру у відносинах між акторами – а не сама інтеграція, що значно збільшує процеси комунікації між учасниками та позбавляє їх певної частини суверенітету (як зовнішнього, так і внутрішнього).

Умови формування/досягнення плюралістичної спільноти безпеки К. Дойч виділяє наступні: сумісність головних політичних цінностей; спроможність урядів та політично активних верств населення держав реагувати на потреби, повідомлення та дії один одного швидко, не застосовуючи силу; взаємна передбачуваність поведінки один одного (різних аспектів поведінки – як у політичній сфері, так і в економічній та соціальній) [5, с. 140]. Таким чином, плюралістичні безпекові спільноти покликані не забезпечувати інтеграцію (на відміну від амальгамованих спільнот), а сприяти вирішенню проблем, що існують між державами у безпековій сфері, тобто, створювати платформу для подальшого співробітництва з метою нейтралізації загроз учасників.

Сучасна теорія безпекових спільнот іде далі від концепції К. Дойча. Головна увага конструктивістів, які займаються дослідженням цієї проблематики (найбільш відомою та видатною в цьому плані є т.зв. “Копенгагенська школа” вже згадані Е. Адлер, М. Барнетт, А. Вендт; а також А. Ачарія, К. Робертс тощо), присвячена в першу чергу плюралістичним спільнотам безпеки, як таким, що здатні забезпечувати регіональну безпеку, не обмежуючи суверенітету держав, які продовжують залишатися головними акторами міжнародних відносин.

Е. Адлер та М. Барнетт дають більш широке визначення плюралістичної спільноти безпеки (більш адаптоване до сучасних умов їх функціонування/ формування). Вони стверджують, що “держави–члени цієї спільноти повинні бути носіями спільних базових цінностей, вироблених громадськими та політичними інститутами; держави повинні бути готові і здатні швидко і адекватно реагувати на зміни у взаєминах, що досягається за рахунок лояльності один до одного і наявності почуття спільності; крім цього, держави повинні бути інтегровані між собою до того ступеня, щоб вони не бачили іншого варіанту розвитку взаємовідносин, крім мирного” [12, с. 7]. При чому найкращим проявом спільних цінностей є демократія та лібералізм. При цьому безпекова спільнота розглядається, в тому числі, в контексті досліджень регіоналізму як транснаціональний регіон, утворений незалежними державами, чіє населення постійно підтримує очікування мирних змін [12, с. 30].

Дослідники формування безпекової спільноти в Південно–Східній Азії не повністю погоджуються з тим,

що саме демократичні та ліберальні цінності є необхідною умовою створення такого утворення. Зокрема, А. Ачарія розглядає АСЕАН вже на сучасному етапі як плюралістичну спільноту безпеки і стверджує, що процес соціального пізнання і запозичення може початися навіть в далеких від демократії умовах [12, с. 218]. Хоча дослідники згодні, що демократичні цінності є найбільш придатною основою для становлення спільноти безпеки, вони підтримують ідею О. Ваавра про те, що, якщо держави діють як члени спільноти, то вони і є такими, незважаючи на можливу різницю в принципах державного устрою [4, с. 277].

Сучасна теорія пропонує виділення трьох стадій розвитку безпекових спільнот: ті, що народжуються (початкова стадія); ті, які розвиваються; розвинені спільноти безпеки. При цьому остання фаза може характеризуватися слабким чи тісним рівнем взаємодії сторін.

У безпекових спільнотах, що народжуються, можна спостерігати “мінімальні визначальні параметри і нічого більше: транснаціональний регіон складається з суверенних держав, в яких народи розділяють очікування мирних змін” [12, с. 30]. Розвинені спільноти безпеки містять в собі аспекти “взаємної допомоги” та “систему правил, що знаходиться десь посередині між суверенною державою та регіональним, централізованим... урядом; певною мірою, це щось на кшталт постсуверенної системи, яка наділена спільними наднаціональними, транснаціональними та національними інститутами і певною формою системи колективної безпеки” [12, с. 30].

Загалом, спільноти безпеки не обов’язково повинні переходити з однієї стадії свого розвитку на іншу, а тому запропоновані етапи не є визначальними для характеристики співробітництва держав в галузі безпеки. Найголовнішим же фактором у забезпеченні успішності безпекових взаємодій сторін у таких спільнотах виступає спільність політичних та соціальних цінностей, наявність спільної ідентичності, звичок та традицій.

Ідентичність і спільні цінності як фактори формування спільнот безпеки

Конструктивістська школа міжнародних відносин наголошує на тому, що безпекові спільноти, як і політичні спільноти як такі, визначаються трьома характеристиками, що є для них системоутворюючими. По–перше, члени спільноти повинні поділяти ідентичність, цінності та надавати спільне значення основним сферам життєдіяльності об’єднання. По–друге, в рамках спільноти повинні розвиватися та підтримуватися багатосторонні та прямі відносини між її учасниками. По–третє, у членів спільноти повинні бути довгостроковий інтерес, а часом з елементами альтруїзму, у підтримці відносин між собою та функціонуванні спільноти як такої [12, с. 31]. Разом з тим, ми наголошуємо на важливості саме першого фактору, оскільки він є вихідним для двох інших – і розвиток відносин, і характер інтересів учасників буде залежати від наявних спільних цінностей та ідентичності членів спільноти.

Як зазначає Ч. Тейлор, спільні значення, які вкладаються в загальні поняття, є основою спільноти. “Міжсуб’єктивне значення надає людям спільну мову, яка використовується у поясненні соціальної реальності, та спільне розуміння певних норм; але лише в тому разі,

коли такі спільні значення підкріплюються значними спільними зусиллями, діями та відчуттями” [13, с. 51]. Тут ми заходимо класичний постулат конструктивізму про роль спільної мови, в тому числі і в міжнародних відносинах, у формуванні та закріпленні спільних цінностей, норм та традицій як наріжних характеристик безпекових спільнот.

Власне, *відчуття спільноти* К. Дойча, вживання якого ми розглядаємо як прообраз використання терміну *ідентичність* у подальшому конструктивістському розвитку теорії спільнот безпеки, для автора теорії спільнот безпеки невідмінно мало під собою особливі традиції та звичаї політичної поведінки акторів, а також наявність спільних інститутів хоча б в певній частині соціальних груп та політичних одиниць [5, с. 130]. Ці спільні звичаї, у свою чергу, створюються внаслідок процесів соціального ознайомлення з вихідними умовами існування акторів–учасників та повільної зміни поведінки акторів аж до моменту аналізу спільноти – при чому як у політичній, так і економічній, соціальній та психологічній сферах.

Крім того, ідентичність акторів–учасників спільноти впливає і на структури її управління (в разі їх наявності та присутності певних інституціональних рамок міждержавного співробітництва) – адже зовнішня ідентичність (сприйняття себе на міжнародній арені) є тісно пов’язаною з асоційованою поведінкою держави у її зовнішніх відносинах [12, с. 36], а також національними характеристиками режиму та практикою прийняття рішень і політичною культурою. Ця теза проявляє важливість однієї з вихідних умов успішності безпекової спільноти – взаємної передбачуваності.

З іншого боку, можна спостерігати і зворотній зв’язок. З огляду на те, що члени спільноти “підкорюються” нормативній регіональній структурі (оскільки ми говоримо про спільноту безпеки як форму забезпечення саме регіональної безпеки), вони розглядаються зовнішніми акторами (зовнішніми по відношенню до спільноти як цілого) як частина такої спільноти, що має певні права та обов’язки.

Спільні цінності та очікування як другий найголовніший чинник створення спільнот безпеки тісно пов’язаний з політичною поведінкою (та її мотивацією) учасників об’єднання. Зокрема, цінності є запорукою успішності в разі, коли вони не лише розглядаються як абстрактні поняття, але коли є інкорпорованими в політичні інститути та традиції політичної поведінки, що ще більше закріплюють роль цих цінностей для суспільства. Такий зв’язок між цінностями, інститутами та традиціями аспекти теорії безпекових спільнот називають “способом життя”, який є життєво важливим для такого роду політичного об’єднання, та представляє собою систему соціально прийнятних цінностей та інституціональних засобів їх досягнення й впровадження. У свою чергу, очікування також впливають на успішність процесу та бажання політичного актора брати в ньому участь [5, с. 134].

Окремою характеристикою спільнот безпеки є те, що згадані цінності та норми, особливо у випадку їх закріплення, не є механізмами примусу – на відміну від державних інструментів, які є такими на національному рівні. Перевагою таких цінностей та норм є те, що вони є загальноприйнятими не лише через їх регулятивний

характер, що має на меті вирішення проблем міжсуб'єктивного характеру спільними зусиллями, а й з огляду на те, що вони є конститутивними – і напряду відображають ідентичність актора та його саморозуміння та самосприйняття [12, с. 36].

Таким чином, спільна ідентичність, притаманна учасникам безпекової спільноти, а також наявність і поділ спільних цінностей, норм та традицій у політичній сфері життєдіяльності виступають ключовими факторами формування спільнот безпеки, оскільки є вихідними для подальшого розвитку дво- та багатосторонніх відносин в рамках політичного об'єднання та формування довгострокових стратегічних інтересів учасників у підтримці самого існування та функціонування безпекової спільноти. Ідентичність та цінності – незалежно від того, чи є вони ліберальними (що є притаманним для західних держав), чи ні (на чому наголошують апологети розбудови та формування безпекових спільнот в азіатському регіоні – в першу чергу, в рамках АСЕАН, де доволі важко говорити про західні моделі демократії та примат ліберальних цінностей в економічному та політичному житті суспільств), впливають не лише на процес формування спільноти, але і на її характер, визначаючи майбутні характеристики об'єднання та його сприйняття зовнішніми акторами.

* * *

Теорія спільнот безпеки як окремий напрям досліджень сучасних міжнародних відносин, в тому числі регіоналізму та проблем регіональної безпеки, була сформована протягом другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. в рамках конструктивістської школи міжнародних відносин під значним впливом ідей автора однієї з інтеграційних теорій – комунікаційної – К. Дойча, який із виданням першої роботи, присвяченій проблематиці політичних спільнот у 1957 р. поклав початок активному введенню конструктивістських постулатів соціальних наук у дослідження міжнародних відносин.

Такі ключові положення конструктивізму, як визначальна роль соціального конструкту; вплив зовнішнього середовища на агента; важливість норм, цінностей та традицій у конструюванні суспільством нової реальності, були введені в науку про міжнародні відносини, змінюючи традиційне для класичних парадигм – політичного реалізму та лібералізму з їх сучасними варіаціями – розуміння ключових понять у сфері міжнародних відносин та світової політики – сили, анархії, національних інтересів тощо.

Розгляд міжнародно-політичних явищ як соціально сконструйованих внаслідок впливу спільних норм, правил, цінностей та ідентичності на актора і структуру (при чому як внутрішню, так і зовнішню), дозволяє проводити дослідження, засновані не лише на традиційних концепціях, але і враховуючи нові виклики та зміну пріоритетів міжнародного співробітництва держав – визнаючи ключову роль безпеки у всіх її вимірах – економічному, екологічному, правозахисному, культурному тощо. Почуття спільного “ми” та самоідентифікація впливають на зовнішню політику та визначають поведінку держав на міжнародній арені не менше, а може навіть і більше, ніж наявні ресурси та традиційний баланс сил. Спрямоване керування поширенням цінностей та норм у суспільстві сприяє зміні сприйняття за-

гроз та формуванню нових пріоритетів та інтересів держав як основних акторів міжнародних відносин.

Запропоновані К. Дойчем ідеї дослідження міжнародних політичних об'єднань під кутом конструктивістських постулатів важливості сприйняття самого себе та ролі відчуття спільноти у міжнародному співробітництві, спільних цінностей та взаємної передбачуваності зовнішньої політики привернули всабиаку увагу міжнародників, що поступово призвело до формування окремої теорії спільнот безпеки. Із появою робіт представників Копенгагенської школи у 1990-х рр. концепція безпекових спільнот отримала увагу і в практичній площині – все більше існуючих політичних об'єднань доходять висновку про важливість соціальних складових у забезпеченні успішності політичного проєкту, наголошуючи на необхідності побудови спільноти безпеки (хоча б плюралістичної як такої, що легше досягти) для вирішення безпекових питань, що не може бути зроблене якимось одним актором, а потребує прикладення зусиль багатьох учасників.

При цьому основна увага приділяється ідентичності та спільним цінностям як ключовим факторам формування спільнот безпеки, які є вихідними для подальшого розвитку дво- та багатосторонніх відносин в рамках політичного об'єднання та формування довгострокових стратегічних інтересів учасників у підтримці самого існування та функціонування безпекової спільноти незалежно від стадії її розвитку.

Приклади успішної побудови спільнот безпеки в рамках НАТО й ЄС, процеси формування плюралістичних спільнот в рамках ОБСЄ та АСЕАН – і спроможність такого роду об'єднань забезпечувати хоча б мінімальну безпеку своїх учасників – доводять важливість аналізу положень теорії спільнот безпеки та їх подальшої адаптації до сучасних умов та міжнародно-політичної практики держав, адже безпекові питання продовжують залишатися ключовими на порядку денному сучасної світової політики.

Список використаних джерел

1. Buzan B. Regions and Powers: The Structure of International Security / B. Buzan, O. Waever. - Cambridge : Cambridge University Press, 2003. - 570 p.
2. Checkel J. Social Constructivism in Global and European Politics: a Review Essay // J.T. Checkel / Review of International Studies. - 2004. - Vol. 30. - P. 229-244.
3. Checkel J. Why Comply? Social Learning and European Identity Change // J.T. Checkel / International Organization. - 2001. - Vol. 55, No. 2. - P. 553-588.
4. Collins A. Bringing Communities Back: Security Communities and the Association of Southeast Asian Nations' Plural Turn // A. Collins / Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association. - 2014. - Vol. 49, No. 2. - P. 276-291.
5. Deutsch K. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience // K. Deutsch, S. Burrell, R. Kann, Jr., Lee / The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration. - Boulder : Lynne Rienner Publishers, 2003. - P. 121-143.
6. Deutsch K. The Analysis of International Relations (Foundations of Modern Political Science) / K. Deutsch. - New Jersey : Prentice Hall College Div., 1988. - 320 p.
7. Finnemore M. National Interests in International Society / M. Finnemore. - Ithaca : Cornell University Press, 1996. - 176 p.
8. Karacasulu K. Explaining Social Constructivist Contributions to Security Studies // K. Karacasulu, E. Uzgören / Perceptions. - 2007. - Vol. 2. - P. 27-48.
9. Katzenstein P. The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics / P. Katzenstein (ed.) - N.Y. : Columbia University Press, 1996. - 560 p.

10. Price R. Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism // R. Price, C. Reus-Smit / European Journal of International Relations. - 1998. - Vol. 4, No. 3. - P. 259-294.

11. Reus-Smit C. Imagining Society: Constructivism and the English School // C. Reus-Smit / British Journal of Politics and International Relations. - 2002. - Vol. 4, No. 3. - P. 487-509.

12. Security Communities / Ed. by E. Adler and M. Barnett. - Cambridge : Cambridge University Press, 1998. - 484 p.

13. Taylor Ch. Interpretation and the Sciences of Man // Ch. Taylor / Interpretative Social Science: A Reader. - Berkeley : University of California Press, 1979. - P. 3-51.

14. Ulusoy H. Revisiting Security Communities after the Cold War: The Constructivist Perspective // H. Ulusoy / SAM. - 2003. - P. 161-196.

15. Wendt A. Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics // A. Wendt / International Organization. - 1992. - Vol. 46, No. 2. - P. 391-425.

Spyrydonova K. A., postgraduate student, International Relations and Foreign Policy Chair, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), kira.spyrydonova@gmail.com

Constructivism and Security Community Theory

The article handles with the influence of constructivist school of international relations on the modern theory of security communities as an independent direction of political communities research. The place of constructivism in international relations theory is defined, in particular, its main differences from the traditional paradigms, basic views of scholars on the features of international security communities formation and functioning. Is underlined the role of common identity and values in the security community building. On the basis of neorealist and constructivist approaches security communities are considered one of the forms of the regional security, where the processes of securitization and desecuritization in the region play crucial role. Common identity, values, traditions and norms are viewed as initial conditions for the further development of relations between actors within the political community.

Keywords: *constructivism, security community, identity, common values, pluralism.*

Спирidonova K. A., аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), kira.spyrydonova@gmail.com

Конструктивизм и теория сообществ безопасности

Рассматривается влияние конструктивистской школы международных отношений на формирование современной теории сообществ безопасности как отдельного направления исследования политических сообществ. Определено место конструктивизма в теории международных отношений, в частности, его основные отличия от рациональных постулатов традиционных парадигм, основные взгляды ученых относительно особенностей формирования и функционирования международных сообществ безопасности; отдельно подчеркнута роль идентичности и общих ценностей в формировании безопасности сообществ. На основе сочетания постулатов неореализма и конструктивизма международные сообщества безопасности рассматриваются как одна из форм обеспечения региональной безопасности, где решающую роль играют процессы секьюритизации и десекьюритизации угрозы в регионе, а также общие идентичность, ценности, традиции, нормы и единое историческое прошлое, которые являются исходными условиями для дальнейшего развития отношений между акторами в рамках политического объединения и формирования долго-срочных стратегических интересов участников в поддержке существования и функционирования безопасности сообществ.

Ключевые слова: *конструктивизм, сообщество безопасности, идентичность, общие ценности, плюрализм.*

* * *

УДК 321.01:316.422.44

Коломієць Л. В.

аспірантка кафедра політології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), kol.lilia777@gmail.com

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ДЕТЕРМІНІЗМ В СИСТЕМІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПРИНЦИПІВ ТЕХНОКРАТИЗМУ

Стаття присвячена розгляду основних положень, що складають принцип технологічного детермінізму, особливостей та доцільності його застосування за умов аналізу політики. Досліджується неоднорідність теорій, провідним принципом в яких виступає технологічний детермінізм: технологічного “евдемонізму” та технологічного “алармізму”. Автор зосереджує увагу на

специфіці використання методології технологічного детермінізму в межах технократизму.

Ключові слова: *технологічний детермінізм, технократизм, технологічний “евдемонізм”, технологічний “алармізм”.*

На початку ХХ століття бурхливий розвиток техніки і технологій призвів до значний змін у функціонуванні суспільно-політичних інститутів. Роль технологічного фактору в політиці ставала все більш очевидною, що призвело до формування окремого напрямку політичної думки-технократизму. Його методологічною основою стали історичний, прагматичний та інституційний підходи, а також технологічний детермінізм. Технологічний детермінізм – теорія, яка виходить з положення, що технологічний прогрес визначає соціальний процес, а новітні технології трансформують суспільство як на інституційному, так і на індивідуальному рівні.

Бердяєв у своїй роботі “Царство Духа і Царство Кесаря” говорить про це так: “Елементарна техніка існувала з первісних часів. З кінця ХVІІІ століття починається революціонізуюче вторгнення машини, з котрим пов’язаний розвиток капіталістичної промисловості. Тільки в наш час техніка отримує детермінуючу владу над людиною і людськими спільнотами і виникає тип технічної цивілізації” [3, с. 22].

Проблемами дослідження технологічного детермінізму в політиці займались провідні західні науковці: Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Г. Ленк, Д. Секлер, Е. Тоффлер, Р. Хайлбронер та ін. Значний внесок в дослідження технократизму як напряму політичної думки зробили російські дослідники, а саме: Г. Ашин, В. Графський, Е. Деменченко, С. Макеєв, С. Сорочіна та ін. Серед українських дослідників проблематика технологічного детермінізму суспільно-політичних явищ представлена в роботах Базилевича В. Д., Копилов В. А., Малик І. В. тощо. Проте наразі можна констатувати відсутність комплексних досліджень щодо місця цього принципу в методології політичної науки ХХ століття, зокрема технократизму, як одного із напрямів в ній. Тому метою статті є з’ясування сутності технологічного детермінізму як методологічного принципу в політичній науці, особливостей його прояву в рамках технократизму.

Технологічний детермінізм – це творетико-методологічна установка, що виходить із вирішальної ролі техніки і технології в розвитку суспільно-політичних структур. Проте, розуміння місця технологічного детермінізму в історії політичної думки вимагає більш детального аналізу сутності даного поняття в цілому та його складових: поняття “технологія” та “детермінізм”.

В суспільних науках існують різноманітні підходи до трактування поняття “технологія”, проте слід з’ясувати, наскільки доцільним є використання цього терміну в умовах аналізу політики. Технологія розглядається як “усвідомлена техніка людської діяльності – індивідуальної чи колективної у виробничій і невиробничій сферах, – що включає три основні відносно самостійні елементи та етапи здійснення: 1) сукупність знань про ефективні, оптимальні та раціональні способи і засоби практичного досягнення мети, здійснення виробничого процесу;

2) діяльність по застосуванню цих та різних видів знань для вирішення певних практичних завдань; 3) самі технологічні процеси, тобто об'єктивно-предметно здійснювані, на раціональній основі побудовані способи і засоби побудови речовини, енергії, інформації, а також методи організації виробництва та управління ним...технологія розглядається як.. спосіб буття людини у світі.." [5, с. 298]. Таким чином, коли мова йде про технологічну складову в політичних процесах, прослідковуються специфічні характеристики дій політичних акторів: телеологізм, як першочергова орієнтація на досягнення поставленої мети поєднується із раціоналізмом, що передбачає пресвалювання логічних, аргументованих та підкріплених відповідним знанням дій, а також прагматизму – установки, яка актуалізує знання, інформацію насамперед через конкретну дію політичного актора та значення, яке вона має для функціонування політичної системи.

Парадигма детермінізму протягом тривалого часу займає ключові позиції в наукових дослідженнях, у тому числі і в політичній науці. В загальному вигляді вона включає ряд теоретичних концепцій, пов'язаних з факторами, які визначають суспільно-політичні відносини людей: економічними, географічними, екологічними, біологічними, релігійними, культурними, технологічними тощо. Проте існують і так звані інтегровані форми детермінізму, як у випадку, коли положення географічного детермінізму доповнюються психологічними та культурними факторами. Принципи детермінізму в політиці представлені багатьма дослідженнями, серед яких можна виокремити культурний (релігійний) детермінізм М. Вебера, географічний детермінізм Ш. Л. Монтесс'є, економічний детермінізм К. Маркса тощо.

В повсякденному значенні "детермінація" співвідноситься з "характерною рисою" (в кількісному або якісному вимірі), таким чином детермінованим є те, що має різноманітні характерні риси і, звідси, може бути однозначно охарактеризоване. У науковому обігу найчастіше термін "детермінація" використовується для характеристики "постійного та однозначного зв'язку між речами та подіями, а також між ідеальними об'єктами" [4, с. 22]. Крім того, під детермінізмом також розуміється спосіб становлення, тобто те, що "події відбуваються в межах одного або декількох визначених (детермінованих) шляхів, які не є довільними, а закономірними і що процеси, за допомогою яких кожен предмет отримує свої характерні риси, розвиваються із попередніх умов" [4, с. 25]. Уявлення про детермінізм спрямовують наукове дослідження на з'ясування та аналіз умов, причин і закономірностей будь-яких змін в природі, суспільстві і мисленні людини. Принцип детермінізму в політиці, таким чином, спрямований на визначення та аналіз стійких причинно-наслідкових зв'язків у політичних процесах та явищах, їх взаємообумовленості – тобто такого зв'язку політичних явищ та процесів, коли одне явище чи процес (яке виступає в якості причини) за певних умов з необхідністю породжує інше політичне явище або процес (наслідок).

Технологічний детермінізм найчастіше розглядається як цілісне, недиференційоване поняття, проте при детальному аналізі в рамках цього принципу,

на основі тих чи інших критеріїв, виділяють його різновиди. Так, розрізняють "жорсткий" та "м'який" технологічний детермінізм [6, р. 96]. В рамках жорсткого технологічного детермінізму, технологія має систему внутрішніх атрибутів, що унеможливають значну роль людської автономії або вибору в суспільно-політичному розвитку. Технологічний розвиток постає у вигляді автономної сили (інколи його йменують концепцією автономної технології), незалежної від суспільно-політичних обмежень, але обумовлюючи в більшій мірі, ніж інші фактори, зміни існуючих інститутів, відносин тощо. Жорстку форму технологічного детермінізму (як і детермінізму взагалі) критикують за ігнорування цим підходом фактору випадковості, що є важливим елементом в сучасних наукових дослідженнях. М'який детермінізм виходить із розгляду впливу техніки та технології в більш широкому соціальному, політичному, економічному, культурному спектрі. Проте в даному випадку проблематичним є саме іменування такого детермінізму власне технологічним. Розбіжність між жорстким технологічним детермінізмом, що є базовим принципом технократизму та м'яким детермінізмом, що часто є скоріше похідним (тобто не має статусу визначального фактора) в системі інших координат дослідження розвитку політичних інститутів можна в загальному вигляді показати на прикладі співвіднесення ключових установок детермінізму в технократизмі та марксизмі.

Детермінуюча роль техніки в суспільно-політичному розвитку визнається не лише прибічниками технократизму, але й марксизму. Проте, існує істотна відмінність марксизму, яка полягає в тому, що роль техніки не абсолютизується в тій мірі, в якій в рамках жорсткого технологічного детермінізму техніці відводиться роль генеруючого начала політичного розвитку. Так, К. Маркс говорить про скоріше відносну, аніж абсолютну роль техніки. Вона-елемент виробничих сил, які перебувають в постійній взаємодії з виробничими відносинами і у своїй єдності утворюють спосіб виробництва, що є основою існування і розвитку суспільно-політичних інститутів. Науково-технічний прогрес є обумовленим виробничими відносинами, а ефективність техніки як фактору суспільного розвитку обумовлена існуючою формою власності. Таким чином, в марксистській теорії домінує принцип економічного детермінізму, в той час як технологічна складова є обумовленою особливостями існуючого економічного укладу.

Використання принципу технологічного детермінізму в аналізі політичної сфери життя суспільства є не лише правомірним, але і необхідним. В особливій мірі це стосується проблем політичної реальності ХХ-ХХІ століть, коли очевидно стає технологічна обумовленість політичних явищ та процесів. Елементарним прикладом того, в якій мірі технології можуть справляти визначальний вплив на політичний розвиток є роль відкриття та використання атомної енергетики в ХХ столітті. Знаковим не лише для науки, але і для політики є 2 серпня 1939 року, коли А. Ейнштейн повідомив Ф. Д. Рузвельту про можливість військового застосування виявленого фізиками нового джерела енергії, що стало основою "Манхетенського проекту", створення ядерної зброї та

формування політики ядерного стримування – доктрини, яка протягом минулого століття була і досі залишається ключовою в стабільному функціонуванні існуючого політичного порядку в світі.

Розрізняють дві основні форми технологічного детермінізму: технологічний "евдемонізм" (від грец. слова "eudaimonia" – "блаженство") та технологічний "алармізм" (від фр. слова "alarmiste" – "стурбованість", "тривога") [1, с. 37]. Технологічний евдемонізм (або технологічний оптимізм) акцентує увагу на позитивному впливі технічного прогресу, на здобутках техніки та науки, як ключових передумовах забезпечення добробуту людських спільнот. Технологічний алармізм (технологічний песимізм) розглядає проблему розвитку техніки з іншої точки зору. Так, в межах даного напрямку, технічний прогрес є причиною і джерелом як уже існуючих, так і майбутніх проблем.

Технологічний алармізм розглядає прояви згубного впливу техніки у різних вимірах-метафізичному, економічному, культурному, політичному тощо. Ж. Елльюль розглядає технологію в якості самостійної нескерованої сили, яка зисособлює весь оточуючий її світ. Приспосовуючись до вимог машини, людина потрапляє у своєрідне рабство, "державна та суспільна думка стають слугами, а не хазяїнами техніки" [3, с. 35].

В роботі "Етика в епоху технології" І. Г. Барбур не заперечує значні масштаби впливу техніки на людину і суспільство в цілому, проте виступає проти її абсолютизації, постульованої технологічним детермінізмом. Він вважає, що технологія залежить від суспільства, оскільки технологічні зміни обумовлюються рішеннями, прийнятими певними людьми чи організаціями. Так, говорить дослідник "промислові корпорації та урядові чиновники володіють значною політичною владою [для прийняття управлінських рішень, які обумовлюють або гальмують технологічний розвиток, – прим. автора], але в демократичній країні громадяни можуть впливати на державну політику через виборних представників, судові запити, консультативні комітети, а також громадські і екологічні неурядові організації" [2, с. 19].

Таким чином, технологічний детермінізм як методологічний принцип, який виходить із пріоритетної ролі раціонального знання і техніки в аналізі політики, став реакцією на стрімкий розвиток науки та техніки, зумовлений науково-технічною революцією та її вплив на розвиток політичної теорії та практики минулого століття. Окремі положення технологічного детермінізму представлені в різних соціальних, економічних тощо теоріях, проте найбільш повно та в домінуючій серед інших методологічних принципів він реалізований в рамках технократизму.

Список використаних джерел

1. Аль-Ані Н. М. Філософія техніки: очерки історія і теорія [Текст]: учебное пособие / Н. М. Аль-Ані. – СПб, 2004. – 184 с.
2. Барбур И. Этика в век технологии [Текст] / Иен Барбур; пер. с англ. А. Киселев.- Москва: Библиско-Богословский Ин-т св. Апостола Андрея, 2001. - 380 с.
3. Бердяев Н. Царство Духа и Царство Кесаря [Текст] / Н. Бердяев. – М.: Республика, 1995. – 375 с.
4. Бунге М. Причинность. Место принципа причинности в современной науке [Текст] / М. Бунге; пер. с англ. И. С. Шернборисовой и С. Ф. Шушурин; общ. ред. и послесл. Г. С. Васецкого. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – 511 с.

5. Соціальна філософія [Текст]: Короткий енциклопедичний словник / В. П. Андрущенко [та ін.]; загаль. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлач; Українська академія політичних наук. – К.: Рубікон; Х.: [б.в.], 1997. – 400 с.

6. Smith M.R., Marx L. Does Technology Drive History?: The Dilemma of Technological Determinism [Text] / M. R. Smith, L. Marx (Eds). – Cambridge, MA, London: MIT Press, 1995. – 288 pp.

References

1. Al-Ani N. M. Filisofia tekhniki: ocherki istorii i teorii [Text]: uchebnoie posobie / N. M. Al-Ani. – SPb, 2004. – 184 s.
2. Barbur I. Etika v vek tehnologii [Text] / I. Barbur; per. s angl. A. Kiselev. – Moskva : Bibliisko-Bogoslovskii In-t sv. Apostola Andreia, 2001. – 380 s.
3. Berdiaev N. Tsarstvo Duha i Tsarstvo Kesarya [Text] / N. Berdiaev. – M.: Respublika, 1995. – 375 s.
4. Bunge M. Prichinnost. Mesto printsipa prichinnosti v sovremennoi nauke [Text] / M. Bunge; per. s angl. I.S. Shern-Borisovoi s S.F. Shushurina; obshch. red. i poslesl. G.S. Vasetskogo. – M.: Izd-vo inostr. lit., 1962. – 511 s.
5. Sotsialna filosofiya [Text]: Korotkyi entsiklopedychnyi slovnyk / V. P. Andruschenko [ta in.]; zahal. red. V.P. Andruschenko, M.I. Horlach; Ukrainiska akademiia politychnykh nauk. – K.: Rubikon; Kh.: [b.v.]. 1997. – 400 s.
6. Smith M.R., Marx L. Does Technology Drive History?: The Dilemma of Technological Determinism [Text] / M. R. Smith, L. Marx (Eds). – Cambridge, MA, London : MIT Press, 1995. – 288 pp.

Kolomic' L. V., graduate student department of political science, Kievan national university the name of Tarasa Shevchenko (Ukraine, Kyiv), kol.lilia777@gmail.com

Technological determinism in the system of methodological principles of technocratic theories

The article examines the key positions that form the principle of technological determinism, characteristics and appropriateness of its application in terms of political analysis. The heterogeneity of the theories building on the principle of technological determinism are investigated: technological "eudaimonia" and technological "alarmism". The author focuses on the specifics of technological determinism methodology within the limits of technocratic theories.

Keywords: technological determinism, technocratic theories, technological "eudaimonia", technological "alarmism"

Kolomic' L. V., aspirantka kafedra politologii, Kievs'kij nacjonal'nyj universitet im. Tarasa Shevchenko (Ukraina, Kiev), kol.lilia777@gmail.com

Технологический детерминизм в системе методологических принципов технократизма

Статья посвящена рассмотрению основных положений, которые составляют принцип технологического детерминизма, особенностей и целесообразности его использования в условиях анализа политики. Исследуются неоднородность теорий, ведущих к принципам в которых выступает технологический детерминизм: технологического "евдемонизма" и технологического "алармизма". Автор сосредотачивает внимание на специфике использования методологии технологического детерминизма в пределах технократизма.

Ключевые слова: технологический детерминизм, технократизм, технологический "евдемонизм", технологический "алармизм".

* * *

УДК 13/316.422

Юхим А. Н.

асpirант кафедры сравнительной политологии,
Московский государственный университет
им. М. В. Ломоносова
(РФ, Москва), sv@diss.kiev.ua

ПРОБЛЕМА "ДРУГОГО" И ФОРМИРОВАНИЕ КОЛЛЕКТИВНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОЛИТИКЕ

В статье анализируются методологические аспекты и направления исследований концептуальной оппозиции "Я/Другой" в контексте формирования коллективной идентичности в мировом политическом дискурсе. Особое внимание автор уделяет разработкам, посвященным проблемам формирования коллективной идентичности современной Европы.

Ключевые слова: "Другой", коллективная идентичность, дискурс, конструктивизм, международные отношения.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Долгая традиция освещения проблем формирования коллективной идентичности в рамках социальной антропологии, психологии, социологии, политической науки, к сожалению, не может “похвастаться” широким диапазоном исследований по вопросам идентичности в системе международных отношений (МО). Это обусловлено различными факторами, одним из которых является тот факт, что долгое время в дисциплине МО доминировала дихотомия в виде условного спора “реалистов”/“либералов”. В рамках такого положения вещей не было места полноценному анализу проблемы коллективной идентичности, поскольку, в самом общем плане, концепция идентичности пытается бросить вызов рационалистскому пониманию природы человека и социального действия, т.к. она предполагает, что социальные акторы как таковые, а также их интересы выступают как продукт социального конструирования [1].

Таким образом, вопреки многим научным публикациям по данной проблематике [2; 5; 6; 8], именно конструктивизм выступил в качестве теоретической базы для актуализации проблемы формирования коллективной идентичности в дисциплине МО.

Но конструктивизм не дает однозначную трактовку по числу и форме основных участников международных отношений. Однако А. Вендт в своих работах [16; 17] прямо указывает на необходимость принятия факта существования государства как автономного актора с оговоркой, что данный субъект представляет собой, в первую очередь, совокупность людей. Ученый пишет о методологической важности антропоморфизации государства как имманентного субъекта и представления международной системы в качестве совокупности государств как социальных институтов в том числе [17, с. 215].

По сути, А. Вендт не далеко отходит от взглядов политического реализма на роль государства. Это подтверждается, прежде всего, в представлении государства как особенного участника международных отношений в силу обладания суверенитетом. Такой подход, к сожалению, не позволяет в полной мере проводить анализ трансформаций государственной идентичности (конституирования государств как акторов) в связи с однозначной обусловленностью государств-акторов (т.е. мы ничего не можем сказать о государстве до момента вступления во взаимодействие с другими государствами).

Исходя из вышесказанного, целью статьи является методологическое исследование проблемы “Другого” и формирования коллективной идентичности в международной политике.

Понимание международных отношений как отношений “Я/Другой” исходит из представления о возможности многочисленного числа относительных конфигураций взаимодействия акторов. Попытка А. Вендта ввести демаркацию между так называемыми корпоративной и социальной идентичностью [16, с. 385] также не смогла полностью удовлетворить концептуальные запросы диалогического подхода к мировой политике. Именно понятие корпоративной идентичности не может позволить в полной мере “вскрыть” всю специфику формирования идентичности, поскольку предполагает наличие так называемых самоорганизующихся качеств

у актора, придающих ему индивидуальность. Корпоративная идентичность, по мнению Вендта, конституируется за счет внутривнутриполитического дискурса, тем самым исчезая из предметного поля дисциплины МО. Из этого можно сделать вывод, что трансформации идентичности, согласно А. Вендту, есть всего лишь переход от одной идентичности (менее стабильной) к другой. Разумеется, такой подход практически не учитывает связь государственной национальной идентичности с идентификационными представлениями совокупности людей, формирующих само государство.

Диалогический подход постулирует тезис о том, что человеческие коллективы и их границы должны мыслиться в рамках дискурса как единой системы артикулированных смыслов. Социальная трансформация является ключевым механизмом перехода к границам различных сообществ, а инкорпорация групп людей в состав того или иного коллектива происходит одновременно с трансформацией целых смысловых цепочек данных групп (т.е. за счет придания им нового статуса: это может быть статус “гражданина”, “негражданина” (своеобразный “парадокс” в прибалтийских государствах относительно отдельных категорий населения), “союзника”, “брата”, “соотечественника”, “врага” и т.п.). Надо сказать, что подобные трансформации демонстрируют различно рода случаи взаимозависимости корпоративной и социальной идентичности (если руководствоваться терминологией Вендта), требующие пересмотра идентичности социальной группы и государства в целом. Так, например, факт наличия у большого числа жителей Южной Осетии российского паспорта все же не позволяет региону быть включенным в состав РФ на правах субъекта. Таким образом, корпоративная идентичность не должна оставаться вне предметного поля исследований МО, а, по сути, она представляет единое целое с понятием социальной идентичности.

Более или менее полноценное представление о международных отношениях как отношениях “Я/Другой” было заложено в работах, освещающих так называемую концепцию “имажинативных географий” (imagined geographies), связанную, главным образом, с исследованием образов Востока и их влияния на формирование западной (в частности, европейской) коллективной идентичности. Отношения “Я/ Другой” в данном контексте принимают формы культурно-пространственного геополитического измерения “Восток/ Запад”. География “воображаемого” зародилась в рамках социального конструктивизма, и Ивэр Нойманн относит данный подход к совокупности работ “восточного экскурса” [2, с. 42].

Основопологающим исследованием этого направления является книга известного палестинско-американского ученого Эдварда Саида “Ориентализм”, посвященная формированию и развитию “восточного” дискурса на Западе. Саид отмечает, что ориентализм – это “распространение геополитического знания на эстетические, гуманитарные, экономические, социологические, исторические и филологические тексты <...> это разработка не только базового географического различия (мир состоит из двух неравных половин – Востока и Запада), но также целого ряда “интересов”, которые такими средствами, как гуманитарные открытия, филологические реконструкции, психологический ана-

лиз, ландшафтные и социологические описания он не только создает, но и поддерживает его” [3, с. 23-24]. Ориентализм представляет собой целостный дискурс, не являющийся результатом деятельности политической власти как таковой, но он производится и существует в постоянном обмене с властью. В данном контексте мы говорим о власти в понимании Фуко как “власти-знания”, способной постулироваться через политические, интеллектуальные, культурные, моральные, экономические формы доминирования.

Пространственное измерение “Другого” в рамках оппозиции “Восток/ Запад” не ограничивается географическим пространством. Правильно было бы сказать, что география в данном контексте вообще не детерминирует возникновение дискурса о Востоке при формировании западной идентичности. В данном случае Восток предстает, выражаясь словами М. Эпштейна, “историческим изобретением <...> романтической грёзой Запада, его мечтанием о Другом” [4, с. 68]. Ориентализм является продуктом сознательной деятельности людей, искусственно размежевавших географической пространство по культурным и политическим демаркациям и оформив, таким образом, целостный дискурс всей мировой истории, положив в основу оппозицию “Восток/ Запад”.

Отправной точки изучения “Другого” в международной политике является принцип, сформированный еще Л. Альтюссером и заключающийся в аналитически вскрытом и специфически детерминированном единстве текста или группы текстов. В данном случае текст выступает своего рода формой артикулированного знания о “Другом” и, с одной стороны, соединяет в себе авторскую позицию, обусловленную включенностью в соответствующий социально-политический и культурный контекст, а с другой, – сам задает специфику и трансформацию дискурса о “Другом”. Так, Э. Саид отмечает, что “анализ ориенталистских текстов подчеркивает то, что никоим образом не является скрытым или тайным: то, что такие репрезентации являются именно репрезентациями (курсив Э. Саида), а вовсе не “естественными” изображениями Востока” [3, с. 37]. Здесь же Саид указывает, что основное внимание исследователя должно быть сконцентрировано на стиле, фигурах речи, обстановке, приёмах повествования, исторических и социальных обстоятельствах, а не на правильности репрезентации и ее соответствию “реальному” положению вещей. По сути, анализ “Другого” не должен отстранять исследователя от самого “Я”, поскольку упоминавшийся уже принцип амбивалентности предполагает акцентировать внимание не на субъектах взаимодействия, а – на специфике самого взаимодействия, т.е. на самих отношениях “Я/Другой”. Так, например, ориентализм и формирование идеи Востока в мировой политике всегда сопровождается развитием так называемой “идеи Европы”, определяющей всю совокупность аспектов коллективной европейской идентичности, отстраняющей “не-европейцев” от участия во внутреннем дискурсе, задающей гегемонию европейской идентичности над другими народами и культурами.

Одним из первых открыл “Другого” в международном дискурсе философ Ц. Тодоров. “Завоевание Америки: Проблема “Другого” стало первым полномасштаб-

ным применением концепта “Я/Другой” к исторической дискурсивной динамике. Ц. Тодоров пытается вскрыть церковно-юридический дискурс XVII века о статусе коренных жителей американского континента, столкнувшихся с европейской экспансией и предлагает методу “локализации проблемы инаковости” в дискурсивном пространстве с помощью трехуровневого анализа (“анализа по трем осям”) [14, с. 47]. Первый уровень касается аксиологического аспекта отношения “Я” к “Другому” и предполагает анализ ценностных суждений или “Я” о том, насколько “Другой” является “хорошим” или “плохим”. Второй уровень – праксологический – определяет степень дистанцирования “Я” от “Другого”. В данном случае анализ опирается тремя основными стратегиями повествования “Я”: в первом случае “Я” принимает ценности и смысловое поле “Другого” и идентифицирует себя с ним; “Я” может отвергать систему смыслов “Другого” и тем самым накладывать на него свой собственный образ; в последнем случае “Я” нейтрален к “Другому”. Наконец, третий уровень анализа – эпистемологический – отражает когнитивную базу “Я” относительно идентичности “Другого”: то есть то, что “Я” знает об идентичности “Другого”. Таким образом, Тодоров предлагает несколько уровней анализа, поскольку на одном уровне отношение “Я/ Другой” может быть не только неизученным, но и попросту непонятым. Так, Ц. Тодоров в рамках своей работы пишет о том, что такие ключевые фигуры испанской колонизаторской политики, как Бартоломео де Лас Казас и Фернандо Кортес зачастую испытывали симпатию к индейцам, а на эпистемологическом уровне Кортес явно превосходил Лас Казаса, однако, оба они прибегали к стратегии ассимиляции (праксологический уровень) индейской идентичности, подчиняя “Другого” собственной смысловой системе [14].

Ц. Тодоров, таким образом, не просто привнес более или менее оформленные концептуальные рамки в исследование “Другого” с точки зрения теории мировой политики, но и, по словам Г. Алкера, продемонстрировал важность проблемы встреч цивилизаций для дисциплины МО [5, с. 44]. Интересной работой, продолжившей тематику, заявленную Тодоровым, стала книга М. Ристелла “Семь мифов испанского завоевания” [12, с. 37], в которой автор анализирует наиболее “спорные” моменты взаимодействия испанской цивилизации с индейской культурой во времена колонизаторской экспансии. Так, Ристелл отмечает, что не военное и культурное превосходство европейцев позволило им победить, а во многих случаях трепетное отношение к собственным семьям и своей культуре заставило индейцев быстрее идти на компромисс и сдаться испанцам.

Важным методологическим аспектом в исследованиях “Других” является специфика понимания природы и особенности оформления демаркаций между “Я” и “Другим”. Данная проблематика несет в себе важный прикладной ресурс, поскольку прогнозы конструктивистов-международников относительно уменьшения необходимости обосновывать свою идентичность по мере уменьшения гетерогенности явно не оправдались. Поскольку проблемой при разграничении “Я” и “Другого” являются не “объективные” культурные различия, а способ активизации символов, становящихся частью капитала идентичности данного человеческого коллек-

тива, то попросту неверно считать, что тенденции к глобальной гомогенизации препятствуют сохранению разграничений. В контексте такого понимания следует также выделить проблему возможного преодоления недоверия, вражды к “Другому” за счет повышения уровня знания о нем (главным образом, за счет коммуникаций по типу культурного обмена, индивидуальных изучений “Другого” и т.п.).

Однако, получившие знания о “Другом” далеко не всегда модифицирует аксиологическую составляющую представлений “Я” о “Другом”. Тодоров также в своей работе уничтожает легкомысленную предпосылку, что как только человеческие коллективы узнают друг друга лучше, они будут менее жестоки по отношению друг к другу.

Майкл Дж. Шапиро одним из первых высказывает мысль о том, что отношение “Я/Другой” применительно к исследованиям международных процессов должно пониматься в их историческом измерении, поскольку они являются аспектами исторически обусловленных идей о “Я”, которые, в свою очередь, укоренены в исторически обусловленных идеях о времени и пространстве [13]. Подобное свидетельствует о необходимости многогранного анализа коллективных идентичностей. Важен здесь и тот аспект, что при изучении, например, отношений “Я/Другой” между двумя государствами, нужно уделять внимание факту, что эти государства в то же самое время вовлечены в поддержание своих коллективных идентичностей перед лицом других типов человеческих коллективов – сообществ, организаций, членами которых они оба являются. Таким образом, при анализе отношений “Я/Другой” нельзя выделять только один тип человеческих коллективов, например, нации, и пренебрегать другими.

Большая часть успехов в исследовании формирования коллективной идентичности с применением изучения “Другого” добились представители Копенгагенской школы. Отметим, что общим знаменателем их работ является акцент на столкновении различных дискурсивных практик, за счет которых происходит конструирование различных форм негосударственной идентичности: региональной, транснациональной и т.д. Особенно эффективным в этом отношении оказался проект “строительства регионов” [9; 10; 7] (region-building approach). Для многих авторов данного подхода актуальными являются проблемы формирования коллективной идентичности ряда европейских субрегионов, которые эффективно рассматривать в контексте отношений “Я/Другой”, поскольку их интерпретации будут неизбежно отличаться от интерпретаций коллектива “Европа”. К числу таких субрегионов относят конструкции “Центральная Европа”, “Прибалтика”, “Северная Европа” и т.д. Главной же проблематикой этих работ является европейская интеграция и борьба за определение европейской идентичности. Так, в контексте проекта “строительства регионов” актуализируется проблема противоречивости внутренней и внешней европейской безопасности: до 2004 года Евросоюз использовал несложную модель конвертирования внешней безопасности во внутреннюю за счет предъявления требований по трансформации экономико-политических систем стран-претендентов на вступление в ЕС [6]. Однако с наступлением так называемого “расширительного рубежа”

(когда дальше ЕС не может уже расширяться, поскольку соседи либо не стремятся к интеграции (как, например, Россия), либо не могут вступить в ЕС из-за многочисленных внутренних обстоятельств и не могут быть приняты в состав единой Европы (как, например, Турция, страны Северной Африки, страны Кавказа и т.п.). В данном случае как раз и особым образом актуализируется проблема европейской идентичности в совокупности с вопросами безопасности ЕС.

В контексте проблемы коллективной идентичности Европейского трансрегиона нельзя не упомянуть о большом направлении исследований, посвященных конструированию балканского субрегиона за счет вовлечения его в оппозицию “Я/ Другой”. Базовой книгой, оформившей начало исследованиям балканской идентичности, стала работа Марии Тодоровой “Воображая Балканы” [15], входящей в диапазон трудов по проблемам концепций имажинативных географий. В своей работе М. Тодорова раскрывает специфику балканского дискурса в Западной Европе с XVIII века и динамику “мифологизации” региона, который географически отделен от остальной Европы, но культурно и политически является полномасштабным “Другим” по отношению к остальным европейским народам. Особый интерес автора вызвала причина, по которой обычное географическое название “Балканы” приобрело не просто нарицательные, но и уничижительные коннотации.

В связи с этим, Тодорова говорит об искусственном конструировании политического дискурса о Балканах (Тодорова называет это Balkanism-дискурс) в Западной Европе для необходимого обозначения демаркации и внутрисредового неравенства среди различных государств (таким образом, именно в данном случае речь идет о национальных интересах и национальной идентичности как таковой в рамках общевропейской модели интеграции). Самоутверждение собственной национальной идентичности среди западноевропейских государств требовало нахождения “Другого”, его имажинацию и конструирование в рамках внутреннего дискурса негативно-порочающий образ этого “Другого”. Такая участь выпала на балканский регион, поскольку ни Россия, ни Турция как наиболее явные соседи, неспособны претендовать на “подлинную” европейскую идентичность, не смогли бы удовлетворить запросы процесса конструирования западноевропейской национальной идентичности. Слишком явно “не-европейскими” видятся русская и турецкая идентичности, следовательно, считает М. Тодорова, необходимо искать “козла отпущения” среди “своих”, внутри европейского трансрегиона.

Косовский конфликт особенно обострил проблему балканской идентичности и ее соотношения с общевропейскими идентификационными представлениями. Так, либеральный европейский дискурс о правах и свободах человека не предполагает существование нескольких “Европ”, следовательно, такая “аномалия” как Балканы (до недавнего времени этот географический регион был тождественен крупнейшему государству на его территории – Югославии) не может быть частью общей “подлинной” Европы. Насильственная трансформация политического режима в Югославии С. Милошевичем также противоречила европейскому дискурсу

су о совещательной и представительной модели управления государством [11, с. 57-59].

Дискурс-анализу боснийской войны посвящена книга Л. Хансен, в которой автор не просто предлагает совершить попытку анализа балканского конфликта, а – конструирует многоаспектную методологическую схему дискурсивного анализа [8]. Л. Хансен, обобщая работы по проблемам методологии дискурс-анализа, акцентирует внимание на необходимости жанровой дифференциации текстов, подвергающихся исследованию (например, мемуаров и путевых заметок). Центральное место отводится понятию “Другого” и его исследованию в рамках уже не только генеалогического метода, но и полноценного дискурсивного анализа.

Таким образом, неоднозначная методология исследования формирования коллективной идентичности в рамках отношения “Я/Другой”, построенная на философии диалогического мышления, тяготеет в большинстве работ к постструктуралистскому пониманию мира политического и некоторым формам так называемого интерпретативного конструктивизма.

Таким образом, проблема методологии исследования коллективной идентичности с использованием “Другого” не просто актуализирована, а на протяжении последнего десятилетия активно разрабатывается и обретает более или менее отчетливые концептуальные рамки. Уже много было сказано в данной главе о широком применении дискурсивного и постструктуралистского анализа, включающего в себя нелинейное изучение дискурсивной последовательности. В целом, данное направление обретает все признаки научной строгости, которая сочетается с критикой объективизма. Важнейшей составной частью академической дискуссии становится рефлексия исследователей по поводу роли науки в конструировании объекта исследования. Как известно, в науках о человеке субъект и объект исследования совпадают, поэтому частичный отказ от картезианского дуализма становится закономерным результатом усовершенствования методологии. На передний план в такой ситуации приходит принцип диалогического мышления, способный не просто вскрыть специфику формирования идентичности, но также – опираясь на принцип амбивалентности субъектов – даст абсолютно новое видение всей системы мировой политики.

Список использованных источников

1. Морозов В. Понятие государственной идентичности в современном теоретическом дискурсе // В. Морозов // Международные процессы. 01-04.2006. – № 1(10). – Т. 4.
2. Нойманн И. Использование “Другого”: Образы Востока в формировании европейских идентичностей // И. Нойманн [пер. с англ. В. Б. Литвинова и И. А. Пильникова, предисл. А. И. Миллера]. – М. : Новое издательство, 2004.
3. Саид Э. В. Ориентализм. Западные концепции Востока // Э. В. Саид [пер. с англ. А. В. Говорунова]. – СПб. : Русский Мир, 2006 – С. 23-24.
4. Эшгейт М. Потрясенная Америка: “Кто виноват?” и “Что делать?” [Электронный ресурс] // М. Эшгейт // Русский журнал. – 13.11.2001 – Режим доступа: http://old.russ.ru/ist_sovr/20011113_cp.html.
5. Alker H.R. The Humanistic Moment: Thucydides and Las Casas // H.R. Alker // International Studies Quarterly. – 1992. – Vol. 36. – № 4.
6. Browning C.S. The Internal/External Security Paradox and the Reconstruction of Boundaries in the Baltic: The Case of Kaliningrad // C.S. Browning // Alternatives. – 2003. – Vol. 28. – No 5.
7. Browning C. Regionality Beyond Security? The Baltic Sea after Enlargement // C. Browning, P. Joenniemi // Cooperation and Conflict.

– 2004. – Vol. 39. – No 3.

8. Hansen L. Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War // L. Hansen. – London ; New York : Routledge, 2006.

9. The Baltic Sea Area: a Region in the Making / Jervell S. [et al]. – Oslo : Europa-programmet ; Karlskrona: Baltic Institute, 1992.

10. Joenniemi P. Can Europe Be Told from the North? Tapping into the EU's Northern Dimension // P. Joenniemi // In: Encountering the North. Cultural Geography, International Relations and Northern Landscapes / S. Pehkonen, F. Moller (eds.). – Aldershot : Ashgate, 2003.

11. Joenniemi P. Kosovo and the End of War // P. Joenniemi // In: Mapping European Security After Kosovo / P. van Ham and S. Medvedev (eds.). – Manchester : Manchester University Press, 2002.

12. Restall M. Seven Myths of the Spanish Conquest // M. Restall. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 2004.

13. Shapiro M.J. The Politics of Representation // M.J. Shapiro. – Madison : University of Wisconsin Press, 1988.

14. Todorov T. The Conquest of America: The Question of the Other // T. Todorov. – New York : Harper Perennial, 1991.

15. Todorova M. Imagining the Balkans // M. Todorova. – Oxford : Oxford University Press, 1997.

16. Wendt A. Collective Identity Formation and the International State // A. Wendt // American Journal of Sociology. 1994. Vol. 88. No 2.

17. Wendt A. Social Theory of International Politics // A. Wendt. Cambridge : Cambridge University Press, 1999.

Iokhim A. M., graduate student of the Department of Comparative Politics, Lomonosov Moscow State University (RF, Moscow), svta-diss.kiev.ua

The issue of the “Other” and the formation of collective identity in international politics

The article discusses methodological issues and research directions of the conceptual opposition “Self/Other” in the context of the formation of collective identity in the global political discourse. Special attention is paid to the studies on the formation of collective identity in modern Europe.

Keywords: “Other”, collective identities, discourse, constructivism, international relations.

Iokhim A. M., aspirant кафедри порівняльної політології, Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова (РФ, Москва), svta-diss.kiev.ua

Проблема “Іншого” та формування колективної ідентичності в міжнародній політиці

У статті аналізуються методологічні аспекти та напрямки досліджень концептуальної опозиції “Я/Інший” в контексті формування колективної ідентичності у світовому політичному дискурсі. Особливу увагу автор приділяє розробкам, присвяченим проблемам формування колективної ідентичності сучасної Європи.

Ключові слова: “Інший”, колективна ідентичність, дискурс, конструктивізм, міжнародні відносини.

* * *

УДК 321:342.4

Мамедов Р. К.
доктор філософії по праву, доцент факультета права,
Бакинський державний університет
(Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

О ПОЛИТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ АСПЕКТАХ АГРЕССИИ

Настоящая статья посвящена одному из начальных проблем современности – вопросам правовых и политических аспектов агрессии. Автор подробно определяет роль агрессии в международных отношениях. Детально анализируются устав и различные резолюции ООН, Конвенции, международные пакты, связанные с исследуемой темой, а также Устав Нюрнбергского военного трибунала. Примечательно, что вопросы агрессии рассматриваются в контексте Армяно-Азербайджанского, Нагорно-Карабахского конфликтов.

Ключевые слова: агрессия, акт агрессии, преступление агрессии, Международный Уголовный Суд, Барселонский Трактат, международное уголовное право, международные отношения.

(статья друкється мовою оригіналу)

Агрессия политико-правовое понятие со значительными возможностями воздействия на систему международных отношений и поэтому поводу ей придается особое значение, как серьезной проблеме в межгосударственных отношениях. Несмотря на то, что запрещение агрессивной войны в международном праве и практике международных отношений, международный преступный статус агрессии и вызывание международной личной преступной ответственности имело большое значение, первая попытка кодификации данной проблемы в позитивном международном праве предпринята в конце XIX и I половине XX века [2, с. 205; 12, р. 74–91; 7, р. 117–148]. Причиной этого было то, что по ходу всей истории государства считали войну легитимным политическим инструментом. Каждое государство имело право на ведение войны с целью осуществления своих политических, геополитических и других интересов. Международные правовые ограничения относились не к самому праву ведения войны – “*ius ad bellum*”, а только ее методам и способам – “*ius in bello*”. Другими словами, классическое международное право принимало право войны как один из признаков государственного суверенитета, т.е. признавалось право на войну государства, суверенитет которого считался нарушенным.

Впервые на Гаагских конференциях 1899 и 1907 годов с осторожностью были высказаны сомнения на счет неограниченного права государства на войну. Хотя, в итоговом документе конференции – Конвенции не удалось сформулировать специальное положение по однозначному запрещению войны. Конвенция ограничивалась выдвиганием требования к конфликтующим сторонам, чтобы они перед применением оружия использовали все возможности мирного урегулирования. В принятом в 1919 году Лигой Наций Статусе также наряду мирными способами разрешения международных конфликтов, войны принимались как законное средство [18, с. 153–154].

Решающий шаг по всеохватывающему запрещению войны был предпринят 27 августа 1929 года, когда представители 63 стран подписали известный Пакт Бриана-Келлога (Парижское соглашение), который имеет юридическую силу в настоящий момент. Впервые в истории международных отношений запрещение агрессивной войны и принцип разрешения международных конфликтов мирными способами нашли свое юридическое закрепление в Пакте Бриана-Келлога.

После окончания второй мировой войны запрещение агрессии получило свое развитие в Уставе ООН. В пункте 4 статьи 2 указанного Акта не применение силы или угроза силой в международных отношениях был закреплен как основной принцип международного права [1, с. 6]. В связи с актом агрессии Устав ООН использует три концепции, тесно связанные друг с другом. Статья 2 Устава запрещает применение силы и угрозу силой; в статье 39 VII главы предоставляется право применения ответных мер против актов агрессии; а в статье 51 признается право самообороны против вооруженного нападения [16, с. 651].

“Акт агрессии”, отраженной в статье 39 Устава ООН нашло свое охватывающее закрепление в Резолюции ООН “Об определении агрессии” за номером 3314 (XXIX), от 14 декабря 1974 года. Согласно статье 1 указанного документа под понятием агрессией подра-

зумевается то, что все члены Организации Объединенных Наций воздерживаются в их международных отношениях от угрозы силой или ее применения как против территориальной неприкосновенности или политической независимости любого государства, так и каким-либо другим образом, несовместимым с Целями Объединенных Наций [17, с. 200].

Из указанного определения следует, что речь здесь идет о вооруженной агрессии, т.е. незаконное применение оружия одного государства к другому. Если одно государство оказывает на другое государство экономическое и политическое давление, не сопровождаемое применением вооруженной силы, то это не признается как агрессия. Так как в составе таких действий нет вооруженной агрессии. Следует отметить, что такое применение вооруженной силы также не считается агрессией. Рассмотрение значения выражения “любое другое действие”, употребленного в статье 1 определения в сравнении с целями ООН имеет огромное значение с точки зрения его понимания. Данное выражение предусматривает запрещение применения вооруженных сил, препятствующих осуществлению положений, предусмотренных в Уставе, а также в целях ООН.

Термин “агрессия” происходит от латинского “*aggressio*”, что означает “нападение, нашествие”. В международной практике данное выражение употребляется как “*aggression*” (агрессия), “*act of aggression*” (акт агрессии) и “*crime of aggression*” (преступление агрессии) [8, р. 80–90].

В статье 5 (2) Резолюции об определении агрессии указано, что агрессивная война является угрозой международному миру. Агрессия вызывает международную ответственность. С введением этого положения в определение агрессии, термин “агрессия” фактически превратился в синоним преступлений против мира [3, с. 45].

В современной доктрине уголовного права акт агрессии оценивается как нарушение мира и указывается, что агрессия относится к противоречащим обязательствам “*erga omnes*” категориям правонарушений, т.е. кругу международных преступлений [21, с. 85; 6, р. 101]. Это подтверждается также международной судебной практикой. В *Barcelona Traction* деле Международного Суда ООН предусмотрена разница между международными и иными обязательствами государств в отношении к организации. Данное обязательство в международном праве вытекает из запрета на акты геноцида и агрессии, нечеловеческие деяния и действия и все государства заинтересованы (в контексте уникальной юрисдикции) в их защите [5, р. 3].

Несмотря на отнесение преступления агрессии к ряду международных преступлений, в фактическом отношении к данному деянию (преступление международного характера) наблюдается тенденция “мягкого” подхода. В настоящее время, несмотря на то, что по степени опасности агрессия превышает терроризм, эффективность борьбы с агрессией отстает от борьбы с терроризмом. Причина указанного явления в том, что к актам агрессии государства подходят со своих позиций, а также до сих пор Совет Безопасности ООН не дал политико-правовую оценку многочисленным фактам агрессии (например, агрессия Армении против Азербайджана).

В Уставе Нюрнбергского военного трибунала агрессия рассматривается в контексте преступлений против мира. Согласно статье 6 Устава планирование, подготовка, развязывание или ведение агрессивной войны или войны в нарушение международных договоров, соглашений или заверений, или участие в общем плане или заговоре, направленных к осуществлению любого из вышеизложенных действий считаются преступлениями против мира [19, с. 16].

Согласно положениям Устава Нюрнбергского и Токийского трибуналов, в том числе требованиям международного общего права и в соответствующих практике государств (*opinio juris*) руководители, организаторы, подстрекатели и пособники, участвовавшие в составлении или в осуществлении общего плана или заговора, направленного к совершению любых из вышеупомянутых преступлений, несут ответственность за все действия, совершенные любыми лицами в целях осуществления такого плана. Учитывая решения Нюрнбергского и Токийского трибуналов, сегодня агрессия образно оценивается как “**преступление руководителей государства**”. Агрессия, как один из видов международного преступления охватывает несколько стадий: 1) приказ об осуществлении акта агрессии; 2) планирование агрессивной войны; 3) подготовка агрессивной войны; 4) начало военных действий; 5) ведение войны.

Участие в совершении акта агрессии должен осуществляться с умыслом и осуществляться пониманием этого дела в рамках агрессивного плана или политики. Необязательно принятие участия субъекта в принятии конкретного решения по войне или миру. Однако он должен принять в таких исключительно важных действиях как участие в подготовке, начале или осуществлении агрессивной войны. Например, командир военно-морских сил Германии адмирал Карл Дёниц также был осужден за участие в агрессивной войне. В данном случае трибунал обосновал свое решение тем, что влияние адмирала Дёница на военные круги Германии было значительным, и сам Гитлер периодически обращался к нему за советом по соответствующим делам. С другой стороны, выдвинутое против бывшего президента Рейхсбанка и министра Йальмара Шахта обвинение было ликвидировано, и он получил оправдание. Трибунал решил, что он принимал участие в вооружении только Германии, что не может считаться преступлением. К тому же, он не принадлежал к ближайшему кругу Гитлера [15, р. 507–511]. Международные преступления совершаются государствами в лице их руководителей и другими ответственными должностными лицами. Это означает, что государство, как абстрактная категория, сам по себе не может совершать преступление. Политика, деятельность, поведение государства на различных уровнях является политикой, деятельностью и поведением отдельных лиц, выступающих как государственный орган. Все это создает основание для международной преступной ответственности физических лиц. В решении Нюрнбергского военного трибунала говорится, что “Преступления против международного права совершаются не абстрактными категориями, а людьми и только путем наказания отдельных лиц, совершивших такого рода преступления, можно обеспечить выполнение международных норм права” [15, с. 992]. Естественно, что наказание обвиняемых в совершении агрес-

сии, геноцида и других международных преступлений лиц не освобождает само государство от международной ответственности. Та как, международная норма, запрещающая агрессию, применяется также к действиям государства. Однако государство может совершать преступление агрессии только действиями отдельных лиц [13, р. 69–100].

Из сказанного следует, что уголовная ответственность физического лица за агрессию органично связано с его совершением со стороны государства. На самом деле, преступление агрессии, совершенное государством является необходимым условием для появления уголовной ответственности лица (лиц). Это также означает, что в случае не установления совершения акта агрессии со стороны государства, то или другое лицо не может быть привлечено к уголовной ответственности [2, с. 205–206]. Точнее, нарушение со стороны государства соответствующих норм, составляет основу международно-правовой ответственности самого государства, а планирование, подготовка и осуществление агрессии от имени государства вызывает ответственность физического лица [23, с. 9].

Как известно, согласно статье 39 Устава ООН, Совет Безопасности определяет существование любой угрозы миру, любого нарушения мира или акта агрессии и делает рекомендации, или решает о том, какие меры следует предпринять в соответствии со статьями 41 и 42 для поддержания или восстановления международного мира и безопасности, т.е. это относится к его исключительным полномочиям. При оценке акта агрессии, какие критерии берутся за основу Советом Безопасности? В статье 2 об определении агрессии отмечается, что **применение государством первым вооруженной силы** в ущерб Уставу, является доказательством акта агрессии. Если при определении Советом Безопасности наличия акта агрессии вооруженное нападение и его результаты не имеет серьезный характер, это может быть не принятым актом агрессии. Общее значение данного положения сводится к тому, что в основе конкретных действий государства, квалифицируемых как агрессия, стоит **первенство**. Точнее сказать, первичное использование вооруженных сил считается агрессией тогда, когда это является не несовместимым с принципами и нормами Объединенных Наций, т.е. государство не должно первым воспользоваться вооруженной силой, основываясь на положениях Устава ООН.

Для оценивания того или другого обстоятельства применения вооруженной силы как агрессии, кроме принципа первенства, учитывается также **критерий опасности действия**. Указанный критерий позволяет Совету Безопасности различать друг от друга акт агрессии и применение вооруженной силы, не признанной агрессией.

Одним из важных условий оценивания деятельности государства как агрессии является определение **намерения агрессии**. Из теории права следует, что намерение и ответственность являются взаимосвязанными понятиями. Если оценивать агрессию как преступление, вызывающее международную ответственность, то намерение агрессии должно приниматься как элемент намерения. При установлении акта агрессии, Совет Безопасности принимает намерения конфликтующих сторон как важный критерий. В таком случае, учитывание на-

мерения при установлении акта агрессии, можно считать важным фактором, основательно влияющим на решение этого органа [3, s. 47].

Из практики известно, что из-за политических соображений многочисленные факты агрессии не были классифицированы со стороны Совета Безопасности должным образом. Наглядным примером этому можно показать агрессию Армении против Азербайджана, продолжающуюся уже более двадцати лет. Ни в одном из четырех резолюций, принятых Советом Безопасности ООН в связи с этим конфликтом (резолюции номер 822, 853, 874 и 884) ничего не говорится об акте агрессии, о признании Армении агрессором, о совершении международного преступления. Из-за отсутствия соответствующего заключения Совета Безопасности ООН, в этом случае агрессия в правовом понимании не существует [4, s. 120].

Внесение преступления агрессии в правовую рамку, составляет одну из важнейших проблем и задач международных отношений и международного права. Моментами, повышающими актуальность данной проблемы можно считать следующие:

Во-первых, постоянными членами Совета Безопасности ООН также проводились военные операции, без санкции указанного Совета. Только за последние годы второй половины прошлого века было зафиксировано фактов применения силы между 112 странами. Однако большинство из них остались безнаказанными, а их действия не были признаны мировым сообществом как агрессия или другое нарушение международного права. В настоящее время международным сообществом не установлены четкие границы между агрессией, гуманитарным вторжением и самозащитой.

Во-вторых, неустановленность общепринятого определения агрессии, с одной стороны придавало принимающим со временем сложные формы актам агрессии возможность охватывания, с другой стороны, отсутствие итогового результата способствовало возникновению зависимости обеспечения мира и безопасности и приостановления актов агрессии от политических интересов ведущих государств.

В третьих, наряду с различиями интересов и позиций государств в подходе к вопросу определения агрессии, другая сложность заключается в своеобразии этого вида преступления. Так как, в отличие от других видов международных преступлений, агрессия обладает не только правовой, но и политической природой [11, p. 177]. Другими словами, для обвинения лица в совершении “*декурочного*” преступления агрессии, должно произойти агрессия одного государства против другого.

В четвертых, так как установление факта совершения государством агрессии является исключительной прерогативой Совета Безопасности, то участие Совета в проведении правосудия за совершение агрессии может вызвать разногласия в вопросах рамок осуществления этого участия, а также между Советом Безопасности как политический орган и Международным Уголовным Судом, как независимым органом международного суда. Следовательно, такие сложные вопросы, как урегулирование отношений между этими органами, должны найти свое позитивное решение.

Известный правовед по международному уголовному праву, профессор Берлинского Университета Гер-

хард Верле отмечает, что прерогатива осуществления уголовного преследования за агрессивную войну должна принадлежать международному судебному органу. Далее автор отмечает, что до внесения в 1988 году дополнений в Статус Международного Уголовного Суда по поводу преступления агрессии, со стороны Совета Безопасности ООН существует возможность создания трибуналов *ad hoc*, которые вправе проводить по соответствующим преступлениям правосудие на основании действующего международного обычного права [16, s. 666].

Соответствующие положения об агрессии в современном международном уголовном праве отражены в Проекте Кодекса преступлений против безопасности человечества (статья 16) и в статье 5 Статуса Международного Уголовного Суда. Ученый юрист международник О. Солеран верно отмечает, что сегодня проведение переговоров по определению понятия агрессии и ее признаков и ее продолжение приобретает для международного права исключительное значение с точки зрения целей Статуса Международного Уголовного Суда [14, p. 253]. За исключением внесения агрессии в предметную юрисдикцию Международного Уголовного Суда, определены и элементы этого преступления, условия осуществления юрисдикции в отношении к указанному деянию совпадали (главным образом из-за политических взглядов) с различными подходами государств, принимавших участие в Римской конференции. Например, некоторые государства настаивали на четком определении агрессии, с условием не проведения обсуждения со стороны СБ ООН. Другие государства (Турция, Польша, Российская Федерация, США, Франция, Великобритания) считали, что Международный Уголовный суд может получить юрисдикцию на рассмотрение деяния только после принятия Советом Безопасности решения по наличию акта агрессии [22, s. 58]. Именно по этим и другим причинам не стало возможным сформулировать четкое определение и комментарии агрессии. Согласно статье 5 (2), 121 и 123 Статуса, суд может осуществлять юрисдикцию в отношении преступлению агрессии, после принятия положений, отражающих понятие данного преступления и комментирующих условия осуществления юрисдикции. Согласно требованиям, предусмотренным в статье 123 по истечению семи лет после вступления в силу Статуса, разрешается созыв Обзорной конференции в связи с внесением поправок документу.

Обзорная конференция, созванная с целью обсуждения вносимых поправок в Римский Статус, прошла 31 мая – 11 июня 2010 года в столице Уганды, городе Кампала, с участием 4000 представителей более ста государств (представитель Азербайджанской Республики участия в конференции не принимал), негосударственных организаций и гражданских обществ. Среди важнейших вопросов, повлекших в конференции серьезные обсуждения, было формулирование определения агрессии и ее элементов, а также установление пределов судебной юрисдикции в отношении к этому виде преступления, отношения между Уголовным Судом ООН и Советом Безопасности ООН при осуществлении уголовного преследования за агрессорские преступления.

В пункте 1 статьи 8 *bis* итогового документа (Приложение I), принятого на 13-ом пленарном заседании

Обзорной конференции в Кампале, проведенном 11 июня 2010 года под агрессией подразумевается “акт агрессии, грубо нарушающий по своему характеру, серьезности и масштабам Устав ООН, планируемый, подготовленный, осуществляемый или осуществляемый лицом, осуществляющим фактическое руководство политическими и военными действиями государства или способным контролировать их”. Во 2-ом пункте указанной выше статьи отражены в том же виде положения, предусмотренные в Резолюции 1974 года “Об определении агрессии” [9].

Согласно статье-поправке 15-*bis* Римского Статуса, суд может осуществлять юрисдикцию по агрессии через год после ратификации или момента принятия поправки тридцатью государствами-участниками. Поправка, внесенная в Статус в связи преступным деянием агрессия, вступит в силу 1 января 2017 года, после принятия решения большинством государств-участников.

Заместитель второго председателя Международного Уголовного Суда, доктор юридических наук Ганс Петер Кауль затрагивая значение конференции в Кампале, отмечает, что впервые в истории были созданы конкретные перспективные и уникальные условия для запрещения в международном уголовном праве акта агрессии и криминализованной нормы [10, p. 89].

Исследователи правы, отмечая, что определение агрессии принятого конференцией в Кампале не столь однородно, но вносит определенную ясность в некоторые вопросы. Определение, сформулированное в отношении преступления агрессии, ограничивает перечень лиц, предположительно преследуемых за совершение преступного деяния агрессии, рамками лиц уполномоченных “контролировать или управлять политические и военные действия государства”. Наряду с этим, предусматривается также осуждение лиц в количестве более одного за одинаковое преступление с элементами преступного деяния агрессии. Следует отметить, что предусмотрено в принятом приложении уголовной ответственности не только за начинание и осуществление акта агрессии, но и за планирование и подготовку, вызывает одобрение. Однако, по нашему мнению, сформулированное определение акта агрессии не свободно от некоторых противоречивых моментов. Так оценка акта агрессии как “открыто нарушающий по своему характеру, серьезности и масштабам Устав ООН” способно вызвать определенные недоразумения. Из этого положения следует, что для появления уголовной ответственности за преступное деяние агрессии, акт агрессии по своему характеру, серьезности и масштабам должен перейти определенные черты.

Таким образом, можно сделать определенные выводы путем обобщения вышесказанного:

1) Акт агрессии является самой серьезной и опасной формой незаконного применения силы и по своим катастрофическим последствиям создает потенциальную угрозу международному миру и безопасности, международным правовым порядкам и законности;

2) После первой мировой войны международное сообщество предприняло попытки отказаться от использования войны как политического инструмента и окончательным, решающим шагом в этом направлении было подписание 27 августа 1928 года известного Пакта

Бриана-Келлога (Парижское соглашение) со стороны 63 государств;

3) После окончания второй мировой войны законодательное обоснование запрещения акта агрессии значительно расширилось в Уставе ООН, отказ от применения силы и угрозы силой в международных отношениях были закреплены как основные принципы международного права в 4-ом пункте статьи 2 указанного документа. “Акт агрессии”, отраженной в статье 39 Устава ООН нашло свое охватывающее закрепление в Резолюции ООН “Об определении агрессии” за номером 3314 (XXIX), от 14 декабря 1974 года;

4) В настоящее время существуют международные заключения и декларации (*opinio juris*), а также решения Международного Суда, обосновывающие закрепление агрессии как составную часть норм обычного права;

5) В современной доктрине уголовного права акт агрессии рассматривается как нарушение мира и указывается, что агрессия относится к категории правонарушений противоречащим обязательствам “*erga omnes*”, т.е. к кругу международных преступлений;

6) Согласно статье 5 (2) Постановления о формулировании определения акта агрессии, агрессивная война является преступлением против мира. Агрессия вызывает международную уголовную ответственность;

7) Ответственность физического лица (лиц) за совершение акта агрессии органично связана совершением данного акта со стороны самого государства. На самом деле, агрессия со стороны государства является необходимым условием привлечения лица (лиц) к уголовной ответственности. Это означает еще и то, что в случае не установления совершения акта агрессии со стороны государства, то или другое лицо не могут быть привлечены к уголовной ответственности за совершение акта агрессии;

8) Установление факта совершения государством акта агрессии является исключительной прерогативой Совета Безопасности ООН. К сожалению, не представление со стороны Совета Безопасности ООН политико-правовой оценки многочисленным актам агрессии, вызывает на сегодняшний день определенные сомнения в легитимности деятельности данной организации;

9) За исключением внесения акта агрессии в предметную юрисдикцию Международного Уголовного Суда, определение и элементы данного преступления, условия осуществления юрисдикции в отношении к указанному деянию совпадают с отличающимися подходами государств-участников Римской конференции.

Список использованных источников

1. Устав Организации Объединенных Наций и Статус Международного Суда (на азерб. яз.). – Баку, 2009.
2. Гусейнов Л. Х. Международное право. Учебник (на азерб. яз.). – Баку, 2001.
3. Ибаев В. А. Международное гуманитарное право (на азерб. яз.). – Баку, 2001.
4. Мамедов Р. К. Международное уголовное право и уголовное законодательство Азербайджанской Республики. Монография (на азерб. яз.). – Баку, 2012.
5. Barcelona Traction, Light and Power Co Case (Preliminary Objections). – ICJ Reports, 1970.
6. Cryer R. Prosecuting international crimes: Selectivity and international crimes. – Cambridge, 2005.
7. Dinstein J. War aggression and self-defence. – Cambridge Uni. Press, 2001.
8. Evans M. International law. – Oxford : Oxford University Press, 2003.

9. http://212.159.242.181/iccdocs/asp_docs/Resolutions/RC-Res.6
10. Hans-Peter Kaul. The International Criminal Court: perspectives after the Kampala review conference // Russian year-book of international law. 2011. Special issue. – Saint-Petersburg, 2012.
11. Mahiou A. Le projet de code des crimes contre la paix et la sécurité de l'humanité, L'Observateur des Nations Unies, 1997.
12. Ragazzi M. The Concept of International Obligations Erga Omnes. Clarendon Press. – Oxford, 1997.
13. Simpson G. Men and abstract entities: Individual responsibility and collective guilt in international criminal law // System criminality in international law / eds. By A.Nollkaemper, H. Van der Wilt. – Cambridge, 2009.
14. Solera O. Defining the crime of aggression. – N.Y., 2007.
15. The trial of German major war criminals, proceedings of the international military tribunal sitting at Nuremberg, Germany. 22 (1950).
16. Верле Герхард. Принципы международного уголовного права: учебник / пер. с англ. – М., 2011.
17. Действующее международное право. В 3-х томах. – М., 1999. – Т.2.
18. Международное право: Учебник / Отв. ред. Г. М. Мелков. – М., 2009.
19. Международное гуманитарное право в документах. – М., 1996.
20. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. – М., 1954. – Т.2.
21. Сафаров Н. А. Преследование международных преступлений: универсальная юрисдикция против дипломатического иммунитета // Государство и право. – 2011. – № 9.
22. Сафаров Н. А. Преступления, подпадающие под юрисдикцию международного уголовного суда и уголовное законодательство стран содружества независимых государств (сравнительный анализ) // Государство и право. – 2004. – № 7.
23. Скуратова А. Ю. Международные преступления: современные проблемы квалификации. – М., 2012.

References

1. Ustav Organizaciji Ob#edincnnyh Nacij i Status Mezhdunarodnogo Suda (na azerb. jaz.). – Baku, 2009.
2. Gusejnov L.H. Mezhdunarodnoe pravo. Uchebnik (na azerb. jaz.). – Baku, 2001.
3. Ibaev V.A. Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo (na azerb. jaz.). – Baku, 2001.
4. Mamedov R.K. Mezhdunarodnoe ugovnoe pravo i ugovnoe zakonodatel'stvo Azerbajdzhanskoj Respubliki. Monografiya (na azerb. jaz.). – Baku, 2012.
5. Barcelona Traction, Light and Power Co Case (Preliminary Objection). – ICJ Reports, 1970.
6. Cryer R. Prosecuting international crimes: Selectivity and international crimes. – Cambridge, 2005.
7. Dinstein J. War aggression and self-defence. – Cambridge Uni. Press, 2001.
8. Evans M. International law. – Oxford: Oxford University Press, 2003.
9. http://212.159.242.181/iccdocs/asp_docs/Resolutions/RC-Res.6
10. Hans-Peter Kaul. The International Criminal Court: perspectives after the Kampala review conference // Russian year-book of international law. 2011. Special issue. – Saint-Petersburg, 2012.
11. Mahiou A. Le projet de code des crimes contre la paix et la sécurité de l'humanité, L'Observateur des Nations Unies, 1997.
12. Ragazzi M. The Concept of International Obligations Erga Omnes. Clarendon Press. – Oxford, 1997.
13. Simpson G. Men and abstract entities: Individual responsibility and collective guilt in international criminal law // System criminality in international law / eds. By A.Nollkaemper, H. Van der Wilt. – Cambridge, 2009.
14. Solera O. Defining the crime of aggression. – N.Y., 2007.
15. The trial of German major war criminals, proceedings of the international military tribunal sitting at Nuremberg, Germany. 22 (1950).
16. Verle Gerhard. Principy mezhdunarodnogo ugovnogo prava: uchebnik / per. s angl. – М., 2011.
17. Deystvuyushhee mezhdunarodnoe pravo. V 3-h tomah. – М., 1999. – Т.2.
18. Mezhdunarodnoe pravo: Uchebnik / Отв. ред. G.M. Melkov. – М., 2009.

19. Mezhdunarodnoe gumanitarnoe pravo v dokumentah. – М., 1996.
20. Njurenbergskij process. Sbornik materialov. – М., 1954. – Т.2.
21. Safarov N.A. Presledovanie mezhdunarodnyh prestuplenij: universal'naja iurisdikcija protiv diplomaticheskogo immuniteta // Gosudarstvo i pravo. – 2011. – № 9.
22. Safarov N.A. Prestuplenija, podpadajushhie pod iurisdikciju mezhdunarodnogo ugovnogo suda i ugovnoe zakonodatel'stvo stran sodruzhestva nezavisimyh gosudarstv (sравnitel'nyj analiz) // Gosudarstvo i pravo. – 2004. – № 7.
23. Skuratova A.Ju. Mezhdunarodnye prestuplenija: sovremennye problemy kvalifikacii. – М., 2012.

Mammadov R. K., Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of Faculty of Law Baku state university (Azerbaijan, Baku), matlabm@yandex.com

On the political and legal aspects of aggression

This article is devoted to one of the major problems of the modern world - on the legal and political aspects of aggression. The author correctly identifies the role of aggression in international relations. Analyzed in detail by statute and various UN resolutions, of the Convention, the international covenants related to the topic of the study, as well as the Charter of the Nuremberg Military Tribunal. It is noteworthy that aggression issues discussed in the context of Armenian Azerbaijan, Nagorno Karabakh conflict.

Keywords: aggression, act of aggression, crime of aggression, International Criminal Court, Barcelona Traction, international criminal law, international relations.

Мамедов Р. К., доктор філософії по праву, доцент факультету права, Бакинський державний університет (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Про політичні та правові аспекти агресії

Справжня стаття присвячена одному із значних проблем сучасного світу - питанню правових та політичних аспектів агресії. Автор правильно визначив роль агресії в міждержавних відносинах. Детально аналізуються статут і ріши резолюції ООН, Конвенції, міжнародні пакти, пов'язані з досліджуваною темою, а також Статут Нюрнберзького військового трибуналу. Примітно, що питання агресії розглядаються в контексті Вірменії Азербайджанського, Нагірно Карабахського конфлікту.

Ключові слова: агресія, акт агресії, злочин агресії, Міжнародний Кримінальний Суд, Барселона Тракшн, міжнародне кримінальне право, міжнародні відносини.

* * *

УДК 321.01

Побочий І. А.

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології, Національна металургійна академія України (Україна, Дніпропетровськ), Pobochij@mail.ru

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК РІЗНОВИД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ФОРМ ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ

Констатується, що насильницькі засоби та методи політичної боротьби, як і ненасильницькі, надзвичайно різноманітні. Кожний з них має свої, лише йому властиві особливості та специфіку застосування. Одним із них є політичний тероризм, як найбільш крайній, найбільш жорсткий метод насильницької політичної боротьби. Вивчення основних механізмів його детермінації та умов функціонування сприятиме створенню комплексної стратегії боротьби з політичним тероризмом.

Ключові слова: насильницькі та ненасильницькі форми політичної боротьби, політичний тероризм, політичний екстремізм, об'єкт та суб'єкт політичного тероризму, міжнародний тероризм.

Початок третього тисячоліття сучасна цивілізація зустріла сплеском тероризму, який поширився в багатьох країнах. Загострення боротьби за сфери впливу між різними соціальними силами, політичними ідеологіями, блоками, союзами, міжнародними організаціями, в тому числі етнічного і конфесійного характеру, часте застосування суб'єктами політики терористичних методів боротьби стало однією з головних проблем, які заважають стійкому розвитку суспільства. З'явилося більше джерел політичного тероризму,

змінився його характер. Методи і практика політичного тероризму проявляються в грубому нехтуванні законом і мораллю, перешкоджають міжнародному співробітництву, ведуть до підриву основних свобод і демократичних основ будь-якої держави.

Необхідність вивчення феномену політичного тероризму зростає для вітчизняної науки через загрозу, яку представляє тероризм державній безпеці України, її національним інтересам з боку терористичних груп, що знаходяться на території країни, і міжнародних терористичних і екстремістських організацій, які намагаються впливати на політичне життя в державі. Тому для нашої країни проблема політичного тероризму має як внутрішню, так і зовнішньополітичне значення. Особливою актуальності цій проблемі додає той факт, що прояви політичного тероризму всередині країни підривають стійкість політичної системи суспільства, стабільність політичного курсу, а в ряді випадків навіть здатні паралізувати дії влади, сприяючи підриву її авторитету серед населення, що ставить під загрозу стан і тенденції прогресивного розвитку українського суспільства, а також його життєдіяльність. В якості об'єкта безпеки виступають політичні та соціально-економічні структури та інститути, територіальна цілісність країни, її суверенітет і конституційний лад.

Сьогоднішні реалії такі, що жодна з сучасних теорій тероризму поки ще не дає повну і всеосяжну відповідь на питання, пов'язані з політичним тероризмом. Немає єдиних підходів до розуміння проблеми, немає чітких критеріїв ідентифікації суспільно небезпечних акцій, визнаних терористичними, неоднозначно оцінюються дана проблема у ЗМІ, громадськими рухами, правозахисними організаціями. Глибоке науково-теоретичне вивчення політичного тероризму, знання основних механізмів його детермінації та умов функціонування мають величезне значення для здійснення заходів щодо звуження кола цих причин і умов. Дослідження тероризму невід'ємно від вивчення екстремізму, що дозволяє зрозуміти їх взаємозв'язок і взаємозумовленість. Знання сутності політичного тероризму, його залежності від геополітичних, соціально-політичних, економічних, психологічних та інших умов відкриває можливості для прогнозування його проявів. Вирішення цих завдань дозволить своєчасно попереджувати нові терористичні акти, здійснювати підготовку та проведення антитерористичних заходів. Завдання вчених різного профілю полягає в тому, щоб внести посильний вклад у створення комплексної стратегії боротьби з тероризмом (контролю над тероризмом).

Явище політичного тероризму багатогранне і для того, щоб скласти цілісне уявлення про цей феномен, необхідно досліджувати тероризм з точки зору різних наук. Теоретичним підґрунтям цієї роботи є праці вітчизняних і зарубіжних дослідників в галузі політології, філософії, соціології, конфліктології, юриспруденції, психології. Вчені різних напрямів науки заклали теоретичну базу дослідження проблеми, яка носить міждисциплінарний характер. Слід також зазначити, що більшість дослідників беруть в якості об'єкта лише окремі аспекти проблеми детермінації політичного тероризму, не враховуючи при цьому множинність і взаємопов'язаність причин, які викликають до життя це явище.

Політична боротьба, яка ведеться насильницькими методами, обов'язково передбачає (як мінімум на рівні цілей) завдання супротивниками один одному більш або менш суттєвих політичних втрат, крайнім випадком якого є знищення супротивника як політичної сили (розпуск партії, її заборона тощо) або його фізичне знищення.

Конкретні насильницькі засоби та методи боротьби, як і ненасильницькі, надзвичайно різноманітні. Кожний з них має свої, лише йому властиві особливості та специфіку застосування. Один з них – терор є найбільш крайнім, найбільш жорстким методом насильницької політичної боротьби. Йому властива, по-перше, превентивність насильницьких заходів, тобто є такі заходи, які торкаються не лише актуальних, але й потенційних супротивників, чий об'єктивні інтереси та об'єктивний стан у суспільстві розглядаються суб'єктом терору як потенційно небезпечні в тому розумінні, що здатні за певних умов подальшого розвитку подій, вигаданих або ж очікуваних даним суб'єктом, продукувати ворожі для нього цілі та дії. Наприклад, у істориків і нині немає будь-яких серйозних підстав вважати, що реально існувала змова проти царя Івана Грозного з боку його брата князя Володимира, але саме його становище, як найбільш придатної альтернативної для царя фігури, не могло не акумулювати навколо нього невдоволення опричиною і тому справжні наміри і вчинки не мали для Івана IV особливого значення. Князь загинув не за те, що він зробив, а за те, що міг зробити.

Такі ж "противники по можливості" були записані в проскрипції Суллі. Саме їх, головним чином, мав на увазі і знаменитий декрет про "підозрілих" Великої французької революції.

Для терору властивим є також опосередкований характер насилля, насилля стосовно не самого противника (яке або в даний момент неможливе, або розглядається суб'єктом терору з якихось причин як недоцільне), а стосовно осіб, так чи інакше пов'язаних з ним, його родичів, друзів, союзників, однодумців. Такі репресивні дії мають на меті вплив на поведінку дійсного противника, паралізувати його ворожі дії, заставити його відмовитись від продовження боротьби на не вигідних для нього умовах. Найбільш розповсюдженим методом тут є захоплення заручників, доля яких стає залежною від дій противника. Цікавим прикладом опосередкованих репресій може бути також промова Суллі перед сенатом під акомпанемент криків воїнів-маріянтів, яких убивали поблизу. І хоча диктатор запевнив сенаторів у їхній безпеці, мало хто з них повірив його словам. Паралізуюча атмосфера жаху і невпевненості за власну долю була створена [6, с. 144].

Опосередкованість терору проявляється і в тих випадках, коли його об'єктом є кількісно велика соціальна група або політична організація. Вибіркові репресії проти окремих представників групи мають на увазі всю групу. При цьому, чим більш випадковим і довільним є вибір конкретних жертв, чим менш прогнозована спрямованість терору, тим більш він є ефективним, тим сильніше вплітається страх у вчинки, висловлювання і навіть у спосіб мислення всієї групи, створюючи перешкоди для її консолідації та мобілізації сил. "Організоване панування страху завжди творило чудеса, – пише Стефан Цвейг, характеризує терористичні

методи здійснення кальвіністської влади в Женеві, – ...Такий завжди дієвий терор з необхідністю повинен зруйнувати внутрішню гідність і силу особистості і маси. Коли кожний громадянин в державі зобов'язаний постійно бути готовим до обшуку, до осудження, коли він постійно відчуває невидимі погляди шпигунів, які фіксують будь-яку його дію, будь-яке слово, ...тоді поступово слабшають нерви, виникає масовий страх, який охоплює навіть наймужніших. Будь-яка воля та самоствердження повинні в решті решт слабшати в такій безнадійній боротьбі” [7, с. 43].

Терор супроводжує не лише особлива соціально-психологічна атмосфера страху, відображена, до речі, і в етимології цього слова (від лат. *Terror* – страх, жах), але й особлива політико-правова ситуація. Суб'єкт терору або ж зовсім відкидає будь-які нормативи, що обмежують його дії, або ж опирається на унікальне законодавство, яке санкціонує свавілля і підіймає підозру в ранг доведеної провини. Про один з таких законів пише і Монтеск'є: “В Римі існував закон про зневажання величності, спрямований проти тих, хто чинив замах на римський народ. Тиберій скористався ним і став застосовувати його не до тих, проти кого він був виданий, а до всіх, кого йому указувала його ненависть і недовіря” [5, с. 106-107]. До цього можна віднести і знаменитий преріальський закон 1794 року, в якому склад злочинів був сформульований настільки туманно, що, за висловом Ж. Жореса, “...у Франції не було людини, якій би не загрожував закон від 22 преріалю” [1, с. 432]. Таким був і закон Луція Валерія Фланка, який, по суті, надав право Суллі позбавляти життя будь-якого римського громадянина.

Специфіка терору пояснює, чому він використовується далеко не в усіх різновидах політичної боротьби. Опосередкованість і превентивність насильницьких дій, які допускаються і передбачаються терором, робить його методом, перш за все, уявної боротьби, але лише тих її форм, які тісно переплітаються з дійсною, при цьому, як правило, вкрай загостреною політичною боротьбою. Ці форми зазвичай навмисно ініціюються одним або й обома учасниками дійсної боротьби з метою зміцнення своїх позицій та ослаблення позицій противника. Про це свідчить практика використання терору і в часи громадянських воєн в Стародавньому Римі, і в часи перших римських імператорів, і в часи опричнини Івана Грозного, і в часи Великої французької революції, і в трагічні періоди радянської історії. Відсутність у терору будь-яких політико-правових нормативів пояснюється тим, що він завжди присутній лише в політичній боротьбі, що виходить за межі існуючої політичної системи, яка має за мету її трансформацію, або в боротьбі, яка ведеться в умовах несталої політичної системи або такої, що знаходиться в кризовому стані.

Для універсального визначення феномена “політичний тероризм” слід більш чітко виявити низку його відмінних ознак. Перша ознака – ведення збройних дій не проти збройних сил противника, а проти мирного населення з метою чинити тиск на політичну владу та еліту. Іншими словами, у війні для перемоги противник намагається окупувати ворожу територію, при тероризмі ж немає території, яку противник окупує. Друга ознака – конспірація і анонімність, таємна

підготовка терористичних актів. Третя ознака – тероризму часто притаманна орієнтація на сенсацію. Терористичний акт – це видовище, драматичне за своєю жорстокістю видовище. Четверта ознака – примітивна ідеологія (Ця ознака не поширюється на тероризм, коли його носієм виступає держава).

В основному ідеологія тероризму виражена порівняно вузько за змістом і реалізується засобами суспільної психології, релігійними постулатами і догмами. Для терористів збройна боротьба стає важливішою за процес ідеологічного обґрунтування. Американський вчений Р. С. Рубінштейн вважає: “менталітет тероризму заснований на відмові від слів (агітації, переконання) на користь вчинків (насильницьких дій). Терорист інтерпретує насильство як засіб комунікації” [4, с. 16].

Необхідно відзначити, що сьогодні простежується тенденція на все більше використовування тероризмом ідеологічного обґрунтування своєї діяльності, з залученням для цього, в першу чергу, Інтернет. Отже, до числа головних ознак, за якими слід оцінювати політичний тероризм в якості негативного соціально-політичного явища, треба віднести: його суспільну небезпеку, анонімність, не легітимність, примус і залякування. Узагальнюючи значущі теоретичні розробки та артикулюючи ряд відмінних ознак феномена політичного тероризму, можна дати йому таке визначення: політичний тероризм – це несподіваний, протиправний, умисний напад будь-якого суб'єкта (будь то особистість, спільнота, держава, міжнародне співтовариство) із застосуванням насильства в будь-якій його формі (або загроза його застосування) з використанням будь-якого виду зброї на будь-який об'єкт (будь то особистість, суспільство, держава, міжнародне співтовариство, матеріальні об'єкти, екологічне середовище), який не є політичним противником суб'єкта, а є символічною мстою, впливаючи на яку суб'єкт намагається впливати на політичного противника, переслідуючи політичні цілі: примус уряду (урядів) або міжнародної організації до виконання або утримання від виконання будь-якої дії, а також для дестабілізації або руйнування основних політичних, економічних (соціальних) структур країни або міжнародної організації.

Сучасний політичний тероризм при цьому дещо відрізняється від політичного тероризму, який існував в минулі століття. Раніше терористична агресія частіше була спрямована саме на представника політичної влади, як на політичного противника суб'єкта, тобто об'єктом виступав представник політичної влади. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. більшого поширення отримав інший варіант, коли агресія суб'єкта спрямована на об'єкт – символічну, непричетну ціль, щоб змусити політичного противника піти на поступки.

Тероризм може виступати на різних рівнях, що дозволило професору У. Горі виділити наступні типи тероризму: – міжнародний тероризм (контрольований якою-небудь державою); – транснаціональний (неконтрольований державою, але чинний з позиції даної країни на території іншої країни); – внутрішній державний (організовується державними органами країни на власній території); – внутрішній недержавний

(здійснюваний політичними або чисто кримінальними угрупованнями, які перебувають у меншості) [2, с. 135].

Термін “міжнародний тероризм” виник на початку 90-х років після прийняття на 34-й сесії Генеральної Асамблеї ООН в 1984 р. резолюції “Про неприпустимість політики державного тероризму та будь-яких дій держави, спрямованих на підрив суспільно – політичного ладу в інших суверенних державах”. Незважаючи на те, що останнім часом все частіше в документах, а також в літературі стали вживатися терміни “міжнародний тероризм” і “державний тероризм”, досі єдиної думки з приводу визначення міжнародного та державного тероризму немає.

Розглянемо відмінність між названими видами політичного тероризму, яке визначається характером суб'єктів терористичної діяльності:

1. Етнічний тероризм. Це організації етносепаратистського толку, що переслідують політичні цілі: вихід з етносфедеральної системи або розширення території автономії, отримання особливого статусу, зміна політичної структури держави.

2. Релігійно-політичний тероризм. Це організації політико-релігійного спрямування, котрі переслідують суто політичні цілі, що прикриваються релігійними гаслами, які використовують у своїх корисливих цілях мобілізуючий фактор релігії. Сюди ж можна віднести і релігійно-психологічний тероризм, за умови, що релігійні фанатики в своєму фанатизмі дійшли до стадії зазіхань на політичні структури і політичну владу, прагнуть до політичних змін в суспільстві.

3. Опозиційний тероризм. Це опозиційні владі політичні партії (групи, організації), які стоять на позиції зміни політичної системи. В загальному плані синонімом цього виду є поняття “опозиційний терор”. Що стосується останнього, то як соціальне явище він з'являється, коли слабка сторона не може здолати сильнішу за допомогою звичайних засобів. Іншими словами, це форма непрямої стратегії, до неї вдаються в разі виникнення досить сильної невідповідності між претензіями декількох (двох або більше) сторін. Суб'єкти опозиційного тероризму: опозиція, слабка сторона, зброєю якої є терористичний акт. Об'єкт: політична влада, правлячий клас, будь-яка сильніша сторона. Причина: суттєвий структурний дисбаланс між двома або кількома сторонами. Насильство, здійснюване терористами, знаходиться в прямому зв'язку з обмеженням соціально-політичних засобів для досягнення мсти. Тактика тероризму в опозиційному терорі використовується більш-менш численними групами, які не в змозі вести повномасштабну війну. Дослідники говорять в такому випадку про “війну бідних”.

4. Революційний тероризм (синонім “революційний терор”). Тут суб'єктом виступає антагоністичний клас (або класи), що використовують терористичні методи боротьби за політичну владу.

5. Націонал-політичний (шовіністичний) тероризм, суб'єктом якого є екстремісти-націоналісти. Змістом цього виду політичної боротьби стають терористичні акти (або систематичний терор), які підігріваються ненавистю і ворожнечою до інших націй і народностей (расизм і шовінізм). Прикладом може служити фашистський терор.

6. Військовий тероризм (синонім військовий терор). Це терористичні методи боротьби, які відбувалися на території, де йдуть військові дії. Мова йде не про порушення звичаїв і правил ведення війни, а про терористичний характер нападів на цивільне населення, що проводиться частинами збройних сил.

7. Індивідуальний тероризм. Суб'єкт – окремих індивід. Індивід здійснює терористичний акт (акти) з міркувань, перелічених у попередніх пунктах. В цьому випадку цей вид належить до політичного тероризму, оскільки індивід переслідує певну політичну мету, засновану на певній ідеологічній (ідейній) політичній орієнтації. Головною відмінністю індивідуального тероризму є та обставина, що його суб'єкт – не спільність, а окрема особистість. Причому індивід може бути частиною терористичної організації як суб'єкта або може не мати жодного зв'язку з якою організацією і діяти індивідуально. Якщо терористичний акт здійснений одноосібно, але з міркувань ідеології тієї організації, яка підготувала цей теракт, то мова йде про ідеологізований стан індивіда. Тероризм в цьому випадку виступає як форма соціальної (девіантної по суті) активності одинаків, спрямованої проти конкретних осіб.

Політичний тероризм для досягнення своїх злочинних цілей використовує такі способи: – вбивства (масові та індивідуальні); – взяття заручників (з метою пред'явлення політичних та економічних вимог); – угоди літаків; – використання різних видів зброї: – використання самогубців – бомбістів (“суїцидний метод”); – використання сучасних кібернетичних, космічних, інформаційних технологій, біоматеріалів тощо.

Визначаючи тероризм як тип політичної поведінки, Н. Я. Лазарев виокремлює наступні напрямки політичної боротьби терористичних організацій – порушення системи державного управління за допомогою політичних вбивств, шантажу, нагнітання страху; – руйнування основ цивілізованого життя і створення хаосу у функціонуванні систем зв'язку і життєзабезпечення, транспортних засобів тощо [3, с. 33].

Говорячи про методи, які використовуються в терористичній боротьбі, то слід виокремити наступні групи:

Перша група методів припускає насильницький вплив з метою фізичної ліквідації лідерів політичної організації протидержавної сторони. Якщо при вчиненні політичних вбивств терористам вдається досягти поставленої мети (припинення політичної діяльності цієї особи), то така ознака, як передача вимог державі при скоєнні терористичних актів передбачається не завжди.

Друга група методів передбачає насильницький вплив на людський потенціал протидержавної сторони.

Третя група методів припускає насильницький вплив на матеріальну базу, екологічне середовище, інформаційне середовище та Інтернет-технології з метою змусити противника до прийняття рішень, вигідних терористам; дестабілізувати суспільно-політичну обстановку.

Четверту групу складають методи морально-психологічного тиску на протидержавну сторону, який зазвичай проявляється після здійснення терористичного

акту. Переслідується мета примусу противника до тих чи інших рішень за допомогою демонстрації готовності перейти до більш відчутних терористичних дій.

П'ята група методів політичного тероризму має організаційний характер. Полягає цей метод в створенні екстремістських організованих структур і наданні їх діяльності терористичної спрямованості.

Як найбільш виражена форма політичного екстремізму, політичний тероризм сигналізує про наявність безкомпромісної політичної боротьби, про крайні засоби реалізації політичних цілей, про бажання домогтися певних політичних зрушень в суспільстві та політиці злочинними засобами, які засуджуються законом і мораллю. Тому політичний тероризм слід розуміти як політико-кримінальний феномен; неслігтимий спосіб боротьби за досягнення політичних цілей; продовження політики насильницькими засобами; один з методів політичної боротьби; практичний аспект політичного екстремізму.

Досліджуючи форми прояву політичного тероризму в соціальних, політичних і національно етнічних конфліктах, слід враховувати багатоглибкість цього явища. За певних умов акції тероризму можуть привести до виникнення масштабних екологічних, економічних, політичних катастроф і масової загибелі людей, різких міжнародних ускладнень. Крім того, терор з боку держави передбачає відповідні екстремістські і терористичні дії з боку опозиції, а індивідуальний або груповий тероризм передбачає репресивні дії з боку держави. Сьогоднішній стан політичного тероризму дозволяє стверджувати, що як явище політичного життя він трансформує релігійний і етнічний аспекти соціального життя в політичну площину, використовуючи етнічний і релігійний екстремізм як базу для подальшого розвитку політичної боротьби в терористичній формі. Політичний тероризм тісно пов'язаний із станом конфліктності суспільних відносин. Будучи наслідком наявних протиріч, які лежать в основі конфлікту, політичний тероризм чинить деструктивний вплив на протікання конфлікту, провокуючи подальшу ескалацію. Тому політичний тероризм необхідно трактувати як свого роду інструмент конфліктного соціально-політичного зіткнення, який виникає на певній стадії розвитку суспільних протиріч, коли вони своєчасно не знімаються і одна з протигорчих сторін (або обидві відразу), зважаючи на дійсний або уявний утиск своїх інтересів і прав, звертаються до тероризму, щоб таким чином радикально розв'язати конфлікт.

Список використаних джерел

1. Вятр Е. Социология политических отношений [Текст]. – М. : Прогресс, 1991. – 462 с.
2. Гори У. Новая форма насилия: международный терроризм. Выступление на международном коллоквиуме “Войны и мир в XXI веке”, организованном французским Фондом оборонных исследований в декабре 1995г. [Текст] // “Дефансасональ”. – 1996. – Апрель. – С. 135-143.
3. Лазарев Н. А. Терроризм как тип политического поведения [Текст] // Социологические исследования. – 1993. – № 8. – С. 32-36.
4. Молодежный экстремизм [Текст] / под ред. А.А. Козлова. – СПб. : Архей, 2008. – 140 с.
5. Монтескье Ш. Избранные произведения [Текст]. – М. : Изд-во иностран. лит-ры, 1955. – 520 с.
6. Плутарх. Сравнительные жизнеописания [Текст]. В 3-х т. Т. II. – М. : Изд-во АН СССР, 1983. – 548 с.

7. Цвейг С. Совесть против насилия: Кастеллио против Кальвина [Текст]. – М. : Худож. лит-ра, 1983. – 123 с.

Pobochiy I. A., doctor of political sciences, profesor, manager by the department of philosophy and political science, National metalurgicheskaya academy of Ukraini (Ukraine, Dnepropetrovsk), Pobochij@mail.ru

Political terrorism as a kind of violent forms of political struggle

States that violent means and methods of political struggle, as well as non violent, extremely diverse. Each of them has its own, its specific features and the specifics of the application. One of them is political terrorism, as the most extreme, the most stringent test of violent political struggle. Study of the basic mechanisms of its determination and operating conditions contributes to the creation of a comprehensive strategy to combat political terrorism.

Keywords: violent and non-violent forms of political struggle, political terrorism, political extremism, the object and subject of political terrorism, international terrorism.

Побочий И. А., доктор политических наук, профессор, заведующий кафедрой философии политологии, Национальная металлургическая академия Украины (Украина, Днепропетровск), Pobochij@mail.ru

Политический терроризм как разновидность насильственных форм политической борьбы

Констатируется, что насильственные средства и методы политической борьбы, как и ненасильственные, чрезвычайно разнообразны. Каждый из них имеет свои, только ему присущие особенности и специфику применения. Одним из них является политический терроризм, как самой крайней, наиболее жесткой метод насильственной политической борьбы. Изучение основных механизмов его детерминации и условий функционирования способствует созданию комплексной стратегии борьбы с политическим терроризмом.

Ключевые слова: насильственные и ненасильственные формы политической борьбы, политический терроризм, политический экстремизм, объект и субъект политического терроризма, международный терроризм.

* * *

УДК 32.019.5

Олещук П. М.

кандидат политических наук, доцент,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
Oleshchuk3@gmail.com

Вплив соціальної мережі FACEBOOK НА ПОЛІТИЧНУ МОБІЛІЗАЦІЮ

Стаття присвячена проблемі впливу соціальної мережі facebook на політичну мобілізацію у сучасному світі. Розглядаються особливості впливу мережі facebook на політичні процеси. По-перше, автор аналізує зростаючу роль соціальних мереж (таких як facebook) на політичній арені сучасності. Соціальні мережі являють собою інструмент, роль якого підвищується у політичному процесі, та який впливає на електоральні кампанії, допомагаючи кандидатам здійснення комунікації із своїми виборцями. З іншого боку, інструменти facebook полегшують здійснення постійної зворотної комунікації між виборцем і кандидатом. Стаття концентрується на зростаючій соціальній ролі мережевої політичної роботи на основі аналізу відповідних джерел. Ключовим завданням публікації є дослідження мотивації використання соціальних мереж для політичної мобілізації.

Ключові слова: facebook, мережа Інтернет, соціальна мережа, facebook революція, політична комунікація.

Проблема впливу мережі Інтернет на сучасний політичний процес набуває все більшого значення у межах наукового дискурсу, що обумовлено значним зростанням ролі інтернет-комунікації у всіх аспектах суспільно-політичного життя. Інтернет виступає не просто новітнім засобом масової комунікації, а певним комунікативним середовищем, що функціонує згідно до власних закономірностей та формує автономну спільноту людей, що не контактують у фізичній реальності (або контактують нечасто), але тісно взаємодіють у реальності віртуальної. Безперечно, що це все не може відігравати помітного значення для політичних процесів, оскільки все більше включення громадян у інтернет-комунікацію сприяє тому, що саме

дане середовище починає виступати засобом поширення інформацію про політику.

Проте сама по собі мережа Інтернет є не просто статичним утворенням або сукупністю відповідних інформаційних засобів, а найдинмачнішою системою сучасного світу, що зазнає різких змін через певні невеликі проміжки часу.

Якщо на перших етапах становлення мережевої комунікації її використання обмежувалося пошуком інформації та міжособистісним спілкуванням, то перехід понад десятиліття тому до т.зв. реальності Web 2.0 забезпечив вихід мережевої комунікації за традиційні межі та призвів до формування новітнього феномену – т.зв. “соціальних мереж”, що являють собою певні ресурси, орієнтовані на міжособистісну взаємодію зареєстрованих на них людей.

Першим і найавторитетнішим з них став facebook, що набув за останнє десятиліття всевітнього значення та поширення, все активніше впливаючи на всі аспекти суспільного життя. Починаючись як утворення з достатньо вузькою студентською аудиторією, facebook перетворюється на глобальний феномен.

Увага щодо проблеми впливу соціальних мереж (та facebook зокрема) на політичний процес у межах європейського та північно-американського наукового дискурсу активізується у другій половині першого десятиліття XXI ст., коли безпосереднім об'єктом аналізу стають перші політичні кампанії, котрі засвідчили значний потенціал використання соціальних мереж Інтернет з метою політичної агітації. Безпосереднім поштовхом став аналіз кампанії з обранням президентом США Б. Обами (2008 р.), де мережеві технології набули найширшого використання та завершеності.

На даний момент у європейсько-північно-американському науковому просторі аналізується широкий перелік проблем, пов'язаних із використанням мережі facebook у політиці, серед яких варто назвати: політичну участь та демократизацію на основі залучення мережі facebook [1; 3; 5; 8], вплив facebook на політичну культуру [2], політична соціалізація та залучення молоді у політику на основі мережі facebook [4], електоральні кампанії на основі залучення мережі facebook [6], вплив мережі facebook на процес політичних змін [8].

У рамках української політичної науки з'являються публікації, присвячені політичній ролі мережі facebook та, зокрема, її мобілізаційному потенціалу, серед яких варто виділити публікацію Т. Крємсь “Політична мобілізація за допомогою соціальних медіа: приклад Партії піратів” [9]. Таким чином, виникає потреба у комплексному аналізі проблеми із залученням як вітчизняних, так і іноземних джерел.

Це обумовлює необхідність використання світового досвіду з метою подальшого наукового аналізу проблеми політичної ролі мережі facebook на вітчизняних теренах із широким залученням досвіду використання соціальних мереж в українських політичних кампаніях.

Відповідно, це висуває наступні дослідницькі задачі: вивчити засади залучення мережі facebook до політичних процесів, проаналізувати світовий досвід використання мережі facebook у політичних кампаніях,

дослідити роль мережі facebook у політичній участі громадян різних вікових та соціальних категорій.

Загалом, мережа facebook належить до числа т.зв. “соціальних мереж”, що створені з метою взаємодії та спілкування людей за допомогою засобів Інтернет. Ширше соціальні мережі є елементом т.зв “соціальних медіа”, що характеризуються взаємодією між собою не джерела інформації та реципієнта, а особистостей, що здійснюють безпосередній діалог.

У європейському науковому обігу поширеним є визначення Каплана та Генлейна, згідно до якого соціальні медіа є “групою заснованих на ресурсах Інтернет додатків, що побудовані на технологічних та ідеологічних засадах WEB 2.0 та припускають створення та використання генерованого користувачами контенту” [1, р. 28]. При цьому, дослідниками не проводиться жорсткого розмежування між старими та новими інструментами мережі Інтернет, яка вже на перших етапах своєї появи була не лише технічним, але й соціальним явищем.

Таким чином, ми маємо справу із старим соціальним феноменом взаємодії індивідів, яке, проте, засновано на новітній технічній базі, що усуває фізичні бар'єри між людьми, що знаходяться у різних частинах земної кулі.

Фактично, йде своєрідне відтворення натовпу, який, проте, існує не фізично, а віртуально. Це дозволяє організувати одночасні збори великої кількості громадян, які б за інших обставин ніколи не змогли взаємодіяти особисто. Таким чином, відбувається своєрідне відтворення відомих з часів Античності “народних зборів” як форми народного волевиявлення, що і позначає той значний політичний потенціал, що міститься у мережі facebook.

Основою для функціонування соціальних мереж як політичного феномену є концепція т.зв. “культури участі”, що є феноменом сучасного світу та виступає альтернативою по відношенню до культури мас-медіа, відрізняючись тим, що у ній кожен споживач культурного продукту може одночасно виступати і його творцем, а сама межа між споживачами та продуцентами є достатньо розмитою. При цьому, соціальні медіа виступають в якості медіа, в рамках якого самі споживачі інформаційного продукту виступають його розповсюджувачами, поширюючи, редагуючи, видозмінюючи або коментуючи ті або інші повідомлення [2, р. 57-58].

Переходячи від “споживання” до “творення” і від творення до споживання, громадянин виступає вже не тільки об'єктом, але й суб'єктом будь-яких процесів. У тому числі і політичних. Це перетворює facebook на ідеальне середовище для громадянської мобілізації.

Деякі особливості facebook перетворюють дану мережу на особливе комунікативне середовище для політики: 1) всеосяжність, тобто спроможність справляти вплив і на суспільства поза мережею; 2) значний інтерактивний потенціал, що полегшує комунікацію та взаємодію на всіх рівнях; 3) незалежність комунікації у соціальній мережі від часу та місця її здійснення; 4) спроможність для громадян брати участь у політиці у нових формах, зокрема, об'єднання у віртуальні групи, створення механізмів підтримки тих або інших політичних цілей, висловлювати свою позицію шляхом “лайків” та інших віртуальних форм схвалення [8, р. 266-268].

Це все створює сприятливі умови для використання мережі facebook у політичних кампаніях, що, зокрема, було продемонстровано у виборчій кампанії президента США Б. Обами (2008, 2012 роки). Проте, використання мережі facebook не може здійснюватися на старих засадах. Нові медіа висувають нові вимоги щодо їх використання.

Зокрема, це: 1) оперативність (інформація має надаватися негайно); 2) особистість (за аккаунтом у соціальній мережі має відчуватися вплив конкретної людини, спілкування з нею); 3) неформальність (спілкування не може бути офіційним); 4) відкритість; 5) інтерактивність.

Дослідниками відзначаються як позитивні так і негативні аспекти, пов'язані зі збільшенням ролі соціальних мереж у сучасному суспільстві та політичному процесі зокрема. До останніх, зокрема, відносять і зростання інформаційних потоків, що роблять неможливим свідоме сприйняття політичної інформації як основи для раціонального вибору та десоціалізація індивідів, що більше занурюються у віртуальну дійсність. Водночас, дослідження свідчать зростання впливу соціальних мереж на підвищення громадянської активності серед молоді, серед представників якої, котрі залучені до соціальних мереж, спостерігається вищий рівень готовності брати участь у виборах та мотивувати до подібної участі інших [5].

При цьому, політична участь тлумачиться як особлива форма громадської активності, що спрямована на те, аби робити деякі справи разом. Згідно до Макінтоша, можна виокремити своєрідні три етапи залучення громадян до політичної участі засобами соціальних медіа: 1) перегляд відповідного інформаційного контенту; 2) готовність до діалогу та комунікації з іншими громадянами та організаціями; 3) спільна з іншими громадянами діяльність щодо розв'язання певних проблем [1, p. 29].

Політична участь є природна форма інтеграції громадян у політичний процес. Проте соціальні мережі накладають на подібну участь достатньо специфічні обмеження, надаючи додаткові можливості.

Варто відзначити, що соціальні мережі дозволяють кожному громадянину бути елементом політичного процесу, здійснюючи на нього якщо і невеликий, але регулярний вплив.

До початку періоду WEB-2.0 мережа Інтернет мала суттєво відмінне від сучасного призначення, яке обмежувалося, переважно, пошуком інформації. Проте із розвитком мережевої комунікації, якому сприяла своєрідна революція середини 90-х років, активність громадян у мережі набула якісно нових форм, доповнившись поширенням фото- та відеоматеріалів, оцінкою контенту, коментуванням, голосуванням у тих або інших опитуваннях, будівництвом нових груп за інтересами та розширенням кола спілкування [7, p. 1143].

Індивід не просто споживає певний контент, він бачить процес його творення, що мотивує його брати участь у цьому творенні особисто. Це розмиває межу між певною уявною "елітою" та "широкими масами", кожен представник яких може у рамках системи "соціальної мережі" створити певний значимий текст, який одразу стане загальним надбанням, започаткувати

суспільно-політичний рух та зробити його значимим учасником політичного життя. Все це виступає додатковим чинником, який допомагає політичній мобілізації у мережі, оскільки можливість переходу від пасивного споглядання до активного впливу підвищує мотивацію для будь-якої потенційної участі.

Кандидати та політичні партії використовують мережу facebook як засіб прямої взаємодії із виборцями, що коштує менше за традиційні медійні засоби, та забезпечує значний вплив на молодіжну аудиторію. Особливо підвищує привабливість facebook як інструменту політичної мобілізації швидкі темпи зростання аудиторії даної соціальної мережі, що спостерігається серед різноманітних країн сучасного світу. Зокрема, це стосується не лише розвинених країн Європи і Північної Америки, але й ряду азійських країн. А саме, у Малайзії на 2012 рік 50 % населення (78% користувачів мережі Інтернет) користувалися facebook [7, p. 1144].

Фактично, відбувається накладання аудиторії соціальних мереж та секторального поля багатьох країн. Віртуальна політична дійсність починає наближатися за своєю аудиторією до політично-активної частини суспільства, що накладає особливу відповідальність на "віртуальне відображення" політичних сил або політиків у соціальних мережах.

Як свідчать проведені дослідження уряді європейських країн, уже вибори 2009 року до Європейського парламенту продемонстрували, що перемогу здобули політичні сили, які були готові адаптувати свою комунікацію до умов Інтернет 2.0 [7, p. 1144].

Проте, роль мережі facebook не вичерпується виключно завоювання секторальної підтримки під час проведення виборчих кампаній. Мережа facebook сприяє розвитку громадянського активізму щодо ключових суспільно-політичних проблем, розвитку консолідації громадсько-політичних рухів, що спрямовані на захист прав і свобод людини і громадянина, дозволяє створювати альтернативні канали політичної комунікації, що дозволяють долати монолізм офіційної політичної комунікації та цензуру державних ЗМІ у недемократичних режимах, що, у свою чергу, обумовлює заборону доступу до деяких соціальних мереж та їх блокування на державному рівні у таких країнах як Китай або Іран [7, p. 1145].

Особливу роль соціальні мережі загалом та facebook зокрема починають відігравати у питанні політичної мобілізації серед представників молоді.

Молодіжна політична участь передбачає спільну політичну дію, що заснована як діалог та діє через індивідуумів і групи, що прагнуть виявити свою думку, вплинути на суспільні проблеми. Важливо, ці діють вони поза формалізованими політичними установами та інституціями. Прикладами подібної політичної дії є старт нової політичної групи у соціальній мережі, що займається продукуванням політичних текстів, поширенням інформації, аналітичних матеріалів та різноманітного гумористичного контенту. Спільні політичні дії можуть: досягнути уваги великих аудиторій і мобілізувати їх у мережі; допомогти формуванню порядку денного через діалог забезпечення зворотного зв'язку з політичним керівництвом (онлайн і автономно); через постійне циркулювання у мережі

певного контенту впливати на структурування глобального політичного порядку денного [4, p. 8].

Важливу роль у політичній активності в рамках мережі facebook відіграє не тільки безпосередня комунікація або поширення інформації, але й організація певних політичних перформансів, що дозволяють здійснювати кожному учаснику відповідного співтовариства власну самопрезентацію, спрямовану на донесення позиції з того або іншого питання [3, 17-18].

Дана проблема має і зворотній бік, оскільки зростанням можливостей для мобілізації електорату з боку політичних партій надає безпосередньо самим громадянам більше потенційних можливостей для перманентного політичного впливу на політичних діячів, які перебувають в якості постійного об'єкту для громадської уваги у мережі Інтернет [6, p. 7-8].

Таким чином, підсумовуючи все сказане вище, можна зробити наступні висновки.

1. Зростання впливу соціальних мереж Інтернет (та facebook зокрема) на політичний процес обумовлено: більшою включеністю громадян у інтернет-комунікацію, рядом переваг, які пов'язані з швидкістю обміну інформацією та інтерактивністю, що їх надає кожному мережа Інтернет, можливістю впливати через мережу Інтернет та соціальні мережі зокрема на нові, неохоплені раніше традиційною політичною комунікацією групи. Інтернет формує специфічну культуру сучасного соціуму, у якій кожен учасник може виступати не тільки споживачем, але й творцем інформаційного та культурного продукту. Відповідно, інтернет-середовище перетворюється на новітню громаду, яка виступає своєрідним відображенням суспільства.

2. Мобілізаційний потенціал мережі facebook заснований на кількох її особливостях: широта охоплення аудиторії, що постійно зростає; міжособистісний контакт живих людей, що підвищує довіру до одержаної інформації та серйозність закликів до дій, можливість структурувати інформацію, яка надходить, здійснюючи менеджмент людсь, спільнот та об'єднань, за якими слідкує користувач; спроможність кожного користувача виступати творцем як віртуального контенту, так і започатковувати суспільно-політичні рухи, залучаючи до них нових користувачів.

3. Особливо високий мобілізаційний потенціал мережа facebook має по відношенню до таких категорій, як молодь. Пояснюється це, з одного боку, ширшою присутністю молоді у соціальних мережах як більш готової до використання новітніх винаходів категорії, так і можливістю пристосування політичних меседжів у соціальних мережах до потреб кожної категорії громадян.

4. В секторальних кампаніях мережа facebook може використовуватися доштові широко для реалізації наступних завдань: координація активних прихильників, оперативне інформування, перетворення споглядальної позиції з тих або інших проблем на активну участь у їх вирішенні. Досвід багатьох країн світу початку XXI ст. свідчить про приклади ефективного використання мережі facebook для досягнення політичних цілей.

Список використаних джерел:

1. Effing R., Hillegersberg J. van, Huibers T. Social Media and Political Participation: Are Facebook, Twitter and YouTube Democrati-

tizing Our Political Systems? / Robin Effing, Jos van Hillegersberg, Theo Huibers. // Third IFIP WG 8.5 International Conference, ePart 2011, Delft, The Netherlands, August 29 – September 1, 2011. Proceedings. – P. 25-35.

2. Fuchs Ch. Social Media: A Critical Introduction / Christian Fuchs. – Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE, 2014. – 290 p. – (first published).

3. Harcl O. Resources, Political Efficacy and Political Performance: Political Participation on Facebook [Electronic Resource] / On Harcl. – Mode of access : URL : https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/24367/thesis_ori_harcl.pdf?sequence=1 -Title from the screen. – 50 p.

4. Kahne J., Cohen C.J. Participatory Politics: New Media and Youth Political Action [Electronic Resource] / Joseph Kahne and Cathy J. Cohen. – Mode of access : URL : http://dmlhub.net/sites/default/files/YPP_Survey_Report_FULL%281%29.pdf -Title from the screen. – 55 p.

5. Marichal J. Facebook Democracy: The Architecture of Disclosure and the Threat to Public Life / prof. Jose Marichal. – Surrey: Ashgate Publishing, 2012. – 200 p.

6. Patrut B., Patrut M. Social Media in Politics: Case Studies on the Political Power Or Social Media / Bogdan Patrut, Monica Patrut. – Springer Cham: Heilderberg, New York, Dodrecht, London, 2014. – 374 p.

7. Raoof J., Zaman H.B., Ahmad A., Al-Qaraghuli A. Using social network systems as a tool for political change / Jihan K. Raoof, Halimah Badioze Zaman, Azlina Ahmad and Ammar Al-Qaraghuli // International Journal of Physical Sciences. – Vol. 8(21). – 2013. – P. 1143-1148.

8. Vissers S., Stolle D. Spill-over effects between Facebook and on/offline political participation? Evidence from a two-wave panel study. / Sara Vissers, McGill University; Dietlind Stolle, McGill University. // Journal of Information Technology & Politics. – Volume 11. – Issue 3. – 2014. – pp. 259-294.

9. Кремень Т. Політична мобілізація за допомогою соціальних медіа: приклад Партії піратів. / Тетяна Кремень. Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. Серія: Політологія. – Вип. 136. – 2012. – С. 178-181.

References:

1. Effing R., Hillegersberg J. van, Huibers T. Social Media and Political Participation: Are Facebook, Twitter and YouTube Democrati-

tizing Our Political Systems? / Robin Effing, Jos van Hillegersberg, Theo Huibers. // Third IFIP WG 8.5 International Conference, ePart 2011, Delft, The Netherlands, August 29 – September 1, 2011. Proceedings. – P. 25-35.

2. Fuchs Ch. Social Media: A Critical Introduction / Christian Fuchs. – Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE, 2014. – 290 p. – (first published).

3. Harcl O. Resources, Political Efficacy and Political Performance: Political Participation on Facebook [Electronic Resource] / On Harcl. – Mode of access : URL : https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/24367/thesis_ori_harcl.pdf?sequence=1 -Title from the screen. – 50 p.

4. Kahne J., Cohen C.J. Participatory Politics: New Media and Youth Political Action [Electronic Resource] / Joseph Kahne and Cathy J. Cohen. – Mode of access : URL : http://dmlhub.net/sites/default/files/YPP_Survey_Report_FULL%281%29.pdf -Title from the screen. – 55 p.

5. Marichal J. Facebook Democracy: The Architecture of Disclosure and the Threat to Public Life / prof. Jose Marichal. – Surrey: Ashgate Publishing, 2012. – 200 p.

6. Patrut B., Patrut M. Social Media in Politics: Case Studies on the Political Power Or Social Media / Bogdan Patrut, Monica Patrut. Springer Cham: Heilderberg, New York, Dodrecht, London, 2014. – 374 p.

7. Raoof J., Zaman H.B., Ahmad A., Al-Qaraghuli A. Using social network systems as a tool for political change / Jihan K. Raoof, Halimah Badioze Zaman, Azlina Ahmad and Ammar Al-Qaraghuli // International Journal of Physical Sciences. – Vol. 8(21). – 2013. – P. 1143-1148.

8. Vissers S., Stolle D. Spill-over effects between Facebook and on/offline political participation? Evidence from a two-wave panel study. / Sara Vissers, McGill University; Dietlind Stolle, McGill University. // Journal of Information Technology & Politics. – Volume 11. – Issue 3. – 2014. – P. 259-294.

9. Krcmin T. Politychna mobilizacia za dopomogoyu socialnych media: przyklad Partii piratow. / Tetyana Krcmin. – Visnyk SevNTU: zb. nauk. pr. – Seriya: Polityologiya. – Vyp. 136. – 2012. – S. 178-181.

Oleshchuk P. M., PhD (political science), assistant of professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), Oleshchuk3@gmail.com

The influence of facebook on political mobilization

The article is devoted to the problem of influence of facebook on political mobilization in modern society. It is considered to features of influence of facebook on political processes. First of all the author analyzes the significant role of Social network sites like Facebook in the political arena nowadays. They are growing engagement tools that assist in improving the political process by helping electoral candidates in communicating their political programs and thoughts to the community, as well as in rallying their campaign supporters. On the other hand, voters can also use social media sites to unconditionally communicate with the candidates. The paper shows the importance of online social networking in modern society by reviewing the literature on social networks usage in politics. The main goal of this article is to look for an answer to the question, what motivates citizens to political participation in using Facebook.

Keywords: facebook, the Internet, a social network, facebook revolution, political communication.

Олещук П. Н., кандидат политических наук, доцент, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), Oleshchuk3@gmail.com

Влияние социальной сети facebook на политическую мобилизацию

Статья посвящена проблеме влияния социальной сети facebook на политическую мобилизацию в современном обществе. Рассматриваются особенности влияния сети facebook на политические процессы. Во-первых, автор анализирует возрастающую роль социальных сетей (таких как facebook) на политической арене современности. Социальные сети представляют собой инструмент возрастающей роли в политическом процессе, который влияет на лекторальные кампании, облегчая кандидатам осуществлять коммуникацию со своими избирателями. С другой стороны, инструменты facebook облегчают осуществление постоянной обратной коммуникации между избирателем и кандидатом. Статья концентрируется на возрастающей социальной роли сетевой политической работы на основе анализа соответствующих источников. Ключевой задачей публикации является исследование мотивации использования социальных сетей для политической мобилизации.

Ключевые слова: facebook, сеть Интернет, социальная сеть, facebook-революция, политическая коммуникация.

* * *

УДК 321

Нагорянський Є. А.
здобувач кафедри державного управління,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), khyloko.m@gmail.com

ДИСКУРС ЯК ОСНОВА ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Описано феномен публічної політики в сучасних демократичних суспільствах. Досліджено деякі підходи до розуміння публічної політики. Визначено, що дискурс є основою публічної політики в сучасних демократичних суспільствах.

Ключові слова: дискурс; державна політика; публічна політика; публічна сфера; громадянське суспільство; демократія.

Демократичні зміни, що відбуваються у світі в останні десятиліття, характерні тим, що дедалі більше, наділяють окрему людину характеристиками суб'єкта публічної політики. Надають людині дедалі більше можливостей як для участі у політичному житті суспільства, так і для впливу на прийняття урядових, загальнодержавних рішень. Крім того, розвинена свідомість і величезна інформованість людини в третьому тисячолітті роблять її не тільки об'єктом, і й безпосереднім суб'єктом не тільки державної політики, а й глобалізованого світу. За таких умов, глобалізації всіх сфер життя, стає неможливим існування “застарілих механізмів” форм організації суспільства, та відбувається рух державної політики від вертикальної

до горизонтальної моделі політичного процесу, основою якої є публічна політика.

Політична енциклопедія термін “публічна політика” (англ. Publicpolicy) визначає як: горизонтальна (на відміну від політики владної – вертикальної) складова політичного процесу, що безпосередньо впливає на формування й ухвалення політ. рішень, забезпечує зв'язок між владними структурами та суспільством – економ. акторами, громадськими організаціями та рухами, експертами, цільовими суспільними групами [9, с. 571].

Для нашого дослідження важливо дати визначення “публічності” – поняття, що означає сферу людського буття, яка стосується взаємодії з іншими людьми з метою досягнення блага для всіх. Публічність охоплює справи і речі, які однаково чиним стосуються всіх (respublica) спільна діяльність для досягнення загальної блага має на меті вільний характер участі в ній кожного індивіда. Свобода людини є передумовою участі у вирішенні публічних справ, адже їх вирішення передбачає добровільне покладання на себе певних зобов'язань по дотриманню цих рішень і можливої участі в їх виконанні. В цьому сенсі публічність збігається з поняттям “політичне” як таким; це взаємодія осіб, які мають певні права та обов'язки (громадяни) щодо спільних справ, орієнтованих на загальнозначущі цілі. З часом сфера публічності виділяється в галузь правових відносин. Як правило, сфера “публічності” інституалізується у формі державної влади, однак не вичерпується нею; публічність функціонує як процедурна вимога до організації та функціонування владних інститутів позадержавна форма публічності – громадянське суспільство передбачає вільні асоціації громадян, спільно виступають як громадські, так і певні корпоративні інтереси і здійснюють ефективний контроль за змістом та характером процесу політичного процесу [13, с. 535].

Складність визначення поняття “публічна політика”(Publicpolicy) пов'язане з її нерозривним зв'язком з “державною політикою”. Що ж є спільного та відмінного між поняттями “державна політика” та “публічна політика”? По-перше, механізми формування – у публічній політиці – це завжди механізми, які забезпечують можливості представлення та узгодження позицій заінтересованих сторін у прийнятті політичного рішення. Для американців державна політика (Publicpolicy) є “публічною”, оскільки ці механізми вже закладені в плюралістичній моделі формування державної політики. Чим відрізняється “публічна політика” та “державна політика” дає аналіз самого механізму прийняття рішень та програм (вироблення політики), зокрема таких параметрів, як:

– спосіб, у який актуалізується проблема і набуває статусу суспільно значимої;

– наскільки заінтересовані сторони мають можливість користуватися каналами доступу до прийняття рішень;

– чи є ці канали;

– чи існують зворотні зв'язки між суб'єктом і об'єктом прийняття рішень тощо. Тобто “державна політика” й “публічна політика” можуть як отождоно-

ватися, так і становити різні поняття залежно від механізму їх вироблення.

По-друге, публічна політика спрямована на забезпечення суспільного інтересу (на відміну від таких варіантів, як “державний інтерес”, “корпоративний інтерес”, “приватний інтерес”). За певних політичних інтересів держава може блокувати та “відмовлятися” від санкціонування певних суспільних інтересів і вони ніколи не набувають статусу публічного інтересу. Завдання публічної політики – створити механізми виявлення і забезпечення суспільного інтересу [11, с. 193]. Важливо також зазначити, що публічна політика завжди пов'язана з реалізацією владних повноважень з моменту формування проблеми політики з метою визначення характеру політичного рішення, аж до результатів оцінки його реалізації. Наприклад, розуміння того, що влада вдається до публічної політики лише у сферах охорони здоров'я, довкілля, у сферах науки та освіти тощо, де чітко виражений суспільно значущий контент, є не правильним, оскільки, по суті відбувається зміна поняття соціогуманітарної політики на публічну. Публічна політика означає легітимний спосіб формування та публічне схвалення політики. Тобто та ж сама соціогуманітарна політика може реалізовуватися без використання демократичних процедур, а головне, не відповідати суспільним інтересам.

По-третє, “державна політика”, “державне управління” нині піддаються суттєвим трансформаціям під впливом нових структур суспільних взаємодій (мереж), глобалізації (глобальне управління) інформаційних технологій (електронне врядування). Публічна сфера набуває значимості як платформа взаємодій та вироблення суспільних інтересів, формування суспільних цілей та завдань. Державна політика перестає бути державною як такою і набуває ознак публічності в тому розумінні, що держава визнається актором, що діє та вибудовує свою політику і здійснює управління в публічній сфері [12, с. 19-21]. Тут акцентуємо увагу на тому, що “публічність” у контексті розгляду поняття “публічна політика” – це не просто “політика, винесена на публіку, на публічне обговорення”. “Публічність” передбачає здійснення різних видів діяльності для досягнення суспільних цілей. Відповідно публічність інтересу означає, що його суб'єктом (носієм) є суспільство як органічне ціле. Найбільшою мірою спільності володіють інтереси всього суспільства (суспільні інтереси). Вони відображають базові потреби людей і в багатьох обумовлюються необхідністю соціального розвитку.

Так “публічна політика” в сучасних демократичних суспільствах не просто лінійний механізм суб'єкт-об'єктного управління, а складна постструктуральна система взаємовпливів з суб'єкт-суб'єктними характеристиками. А основним механізмом публічної політики сучасних демократичних суспільств є відкритий дискурс (дискурс систем відкритості).

Дослідженням проблем дискурсивних врегулювань політичних суперечок, та їх вирішенню в умовах сучасних демократичних суспільств займався видатний представник другого покоління франкфуртської школи Ю. Габермас. У своїй статті “Комунікативна дія і дискурс” Ю. Габермас пропонує певну класифікацію дискурсів:

“а) дискурс як спосіб комунікативної дії (напр., розмова з метою інформації або організований диспут;

б) комунікативна дія, яка лише має форму дискурсу (всі форми ідеологічного переконання);

в) терапевтичний дискурс, де створення умов для дискурсу відбувається на основі саморефлексії (психоаналітична бесіда між лікарем і пацієнтом);

г) нормальний дискурс, який служить для обґрунтування проблематичних претензій на значимість (напр., наукова дискусія); д) нові форми дискурсу (навчання за допомогою дискурсу замість навчання як способу передачі інструкцій, гумбольдська модель вільної семінарської дискусії” [14, с. 85].

Як ми бачимо з вищевказаних термінів в основу габермасівських теоретичних проєктів взаєморозуміння покладено “дискурс”, він є одним із ключових понять Ю. Габермаса. Зсобами дискурсу здійснюється закріплення тих вихідних вимірів комунікативного взаємозв'язку, які присутні у самій комунікативній дії. В межах дискурсу жодного обміну інформацією не відбувається. У дискурсах допустимі лише логічні мовні висловлювання. Вчинки і настрої, які супроводжують дискурс, все ж не є його складовими частинами [2, с. 128].

Дискурс перекладаючи дослівно “розмірковування”, він “обріс” конотаціями і у Ю. Габермаса означає певну здібність вільної громадськості обговорювати, рефлексувати, реконструювати, критикувати соціально-політичне буття. Дискурс відкритої публічності – своєрідний протоінститут, інструмент емансипації від тиску технологічних структур, яка, ставши надзвичайно ускладненою, автономізувалася, вийшла з-під контролю людей [8, с. 329].

Наука і техніка, задумані як інструменти покращання соціально-політичного і побутового життя, обернулися на самоціль і тепер самі нам диктують плани соціально-політичного розвитку. Наука сучасного ладу заблокована державними інститутами. Держава бере на себе її розвиток, питання про застосування її результатів, відкриттів також визначені державними потребами (політикою). Дискурс же відкритої публічності спрямований на питання про практичне використання науки (в соціально-політичному руслі).

Дискурс є складним поєднанням мови, значення і дії, він являється логічною черговою мовлення. Його розуміння та тлумачення передбачають присутність семантичного контексту, себто наявність систем позалінгвістичних смислів, значень та знань, які загальноприйняті та доступні у даному соціокультурному середовищі. Саме в дискурсах ми намагаємось вирішити основне завдання: “відновити взаєморозуміння, яке приховане у комунікативних діях, але стало проблематичною, тут Ю. Габермас говорить про дискурсивне взаємопорозуміння” [10, с. 36].

За виразом Ю. Габермаса, щоб уникнути постійного порушення мовної взаємодії, суб'єкти такого спілкування мусить підкорюватися певним правилам:

– по-перше, суб'єкти повинні інтенціонально повідомляти і розуміти прагматичний зміст міжособистісних стосунків, які вербалізуються у мовних актах;

– по-друге, інтенціонально повідомляти і розуміти сенс змісту, своїх та опонента, висловлювань, які об’єктивовані у мовленні;

– по-третє, не піддавати сумніву претензії на значущість тих думок, які ще незавершені, перебувають у процесі комунікації;

– по-четверте, приймати претензії на значущість тих мовних норм, які утворюються в певних обставинах.

Для ведення дискурсу по досягненню взаєморозуміння між його учасниками не варто обмежуватись ні ідеальними умовами, ні інтуїтивними очікуваннями. Суб’єкти дискурсу повинні оволодіти “комунікативною компетенцією” або “універсальною прагматикою” як передумовою до встановлення взаєморозуміння. Для Ю. Габермаса “комунікативна компетенція” є здатністю проводити дискурс, під час якого досягається згода та взаєморозуміння між його учасниками.

На нашу думку, габермасівський методологічний принцип інтерсуб’єктивності, в основі якого лежить критичне оцінювання дослідником норм валідності комунікативного процесу, відкриває дещо нові перспективи дослідження соціально-політичної реальності:

– по-перше, символічні процеси осмислюються з позиції правдивості, правильності, широті взаємодій індивідів, які їх конституують, відхилення від цих норм валідності є показниками свого роду соціальних патологій в цих сферах;

– по-друге, суб’єктивність інтерпретативної позиції дослідника обмежується певною мірою означеними нормами валідності, які є спільними для всіх учасників мовних актів;

– по-третє, як вказує Ю. Габермас, наслідком прийняття такої позиції є стичне самовдосконалення дослідника, адже відносини між учасниками мовних актів формуються як рівнотатунні, вони передбачають сприйняття партнера по комунікації як того, хто має однакові шанси досягти взаєморозуміння, визнання його норм валідності значущими. В цьому контексті Ю. Габермас зазначає: “ця позиція учасників, що здійснюється за допомогою вербальних засобів інтеракції, дозволяє суб’єкту відмовитись від так званої спростованої об’єктивованої позиції, яку спостерігач займає по відношенню до світових сутностей і виробляє зовсім інше відношення до самого себе” [15, с. 307-308].

Зауважимо, що габермасівський методологічний принцип інтерсуб’єктивності встановлює дискурсивний зміст пізнавальної діяльності в цілому. Відтак його застосування відкидає спроможність позитивістської відстороненості дослідника і його неможливості осмислювати смисли дій індивідів через крайній суб’єктивізм, в межах якого акт пізнання являє собою лише особистісну інтерпретацію, переживання подій іншого суб’єкта. А. Єрмоленко з приводу сутності методологічного принципу Ю. Габермаса підкреслює: “Критерієм істинності оціночних висловлювань, також, як і правильності норм, є консенсус, що досягається в дискурсі на основі істинних аргументів. Цінності і норми тільки тоді є виправданими та обґрунтованими, коли учасники доходять інтерсуб’єктивної згоди щодо того, що вони істинні та правильні” [3, с. 31].

Отже, на нашу думку, методологічний принцип символічної інтерсуб’єктивності Ю. Габермаса

відкриває нові можливості для встановлення об’єктивного знання в рамках політичної науки шляхом публічного дискурсивного комунікативного обговорення його сутності науковою спільнотою. Така дискусія, згідно з Ю. Габермасом, має будуватися на основі спільних норм значущості, які висувують вчені для обґрунтування своїх аргументів. За таких умов дискурсивно та раціонально побудований консенсус, взаємне критичне й водночас виважене осмислення фактів суб’єктами комунікації, й покликаний забезпечити об’єктивність наукового пізнання в політичній науці. Варто додати, що означений методологічний принцип пізнання соціально-політичної реальності дає змогу розглядати вироблення наукового знання як обов’язково колективного процесу, що значно підвищує рівень його об’єктивності. Також Ю. Габермас в своїй теорії комунікативної дії звертає увагу на значні можливості і перспективи дискурсу як на запоруку запобігання політичному відчуженню. Це необхідно враховувати, виходячи із складності сучасної цивілізаційної ситуації в якій перебуває людство. Ця ситуація, як відомо, визначається домінуванням технократичного мислення над моральністю, бюрократичних структур над індивідуальністю. Людина в таких умовах перетворюється на “ресурс”, на “гвинтик”, на “матеріал”. Технократизм ігнорує не лише людину, а й її культурні особливості. Людські взаємовідносини в сучасному світі стають непрозорими, анонімними, незбагненними, що, власне, становить небезпеку для самої особистості.

Сьогодні, на початку третього тисячоліття, характерною ознакою сучасних демократичних суспільств стає перехід від політичної конкуренції до політичного співробітництва, від споїзму до співчуття та взаємодопомоги, від акцентування на природних та невідчужених повноважень людини до акценту про відповідальність за долю суспільства, від абсолютної свободи вибору власного способу співжиття до необхідності знаходитися в згоді з цінностями, що прийняті в суспільстві. А причиною, і одночасно наслідком, цього став процес глобалізації та масової інформатизації.

Сучасні демократичні суспільства все частіше змушені вводити в життя політичні дії, які спрямовані на підтримку сім’ї, добросусідства, локальної демократії, яка сприяє між людським контактам, комунікаціям і зворотнім діям, фундаментом яких є дискурс. Тому “публічна політика” в сучасних демократичних суспільствах не просто лінійний механізм суб’єкт-об’єктного управління, а складна постструктуральна система взаємовпливів з суб’єкт-суб’єктивними характеристиками. А основним механізмом публічної політики сучасних демократичних суспільств є відкритий дискурс (дискурс систем відкритості).

Література:

1. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості / Пер. з нім. – Львів : Центр гуманітарних досліджень Львівського університету, 2000. – 318 с.
2. Гнатичак Г. Т. Проблема комунікативного виміру буття людини у німецькій філософії ХХ століття / Дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Гнатичак Г. Т.; Львівський нац. Ун-т. імені Івана Франка. – Львів, 2008. – 202 с.
3. Ермоленко А. М. Этика ответственности и социальное бытие человека / А. М. Ермоленко. – К. : Наукова думка, 1994. 200 с.

4. Косенко Д. В. Делиберативная политика в теории коммуникативного действия Юргена Хабермаса / Д. В. Косенко // Теория и практика общественного развития – Краснодар: Издательский дом “ХОРС”, 2013. Вып. 9. – С. 255-257.

5. Косенко Д. В. Концепція політичної влади в теорії комунікативної дії Юргена Габермаса: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та політ. наук: 23.00.01 “теорія та історія політичної науки” / Д. В. Косенко. – К., 2013. – 18 с.

6. Косенко Д. В. Рационализация политической власти демократических обществ в теории коммуникативного действия Ю. Хабермаса // Д. В. Косенко // Социально-гуманитарные знания – М.: АНО РЖ “СГЗ” 2013. Вып. 6. – С. 232-240.

7. Косенко Д. В. Рационализация политической власти как платформа для общественных инициатив в постнациональном государстве // Молодой ученый – Чита: Издательство “Молодой ученый” 2014. Вып. 12 (71). – С. 336-339.

8. Марков Б. В. Мораль и разум. Послесловие / Б. В. Марков // Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб, 2000. – С. 287-377.

9. Політична енциклопедія / [Редкол.: Ю. Левинець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 808с.

10. Ситниченко Л. А. Периоджержела комунікативної філософії / Л. А. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.

11. Телешун С. Публічна чи державна політика - вітчизняна дилема вибору / С. Телешун // Вісник НАДУ. Серія політологія і право – К. : НАДУ, 2012. Вып. 25. – С. 185-196.

12. Тотьев К. Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве / К. Ю. Тотьев // Государство и право. – 2002. – № 9. – С. 19-25.

13. Філософський енциклопедичний словник [голова редакції В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002 – 744 с.

14. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс / Ю. Хабермас // Ситниченко Л. А. Периоджержела комунікативної філософії [Навч. посібник для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. Міжгос. фонд “Відродження”]. – К. : Либідь, 1996. – С. 84-90.

15. Хабермас Ю. Філософський дискурс о модерне / Ю. Хабермас [пер. з нем. М. Беляева, К. Костина, и др.]. – М.: “Весь Мир”, 2003. – 416 с.

16. Habermas J. Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy. – Cambridge: Polity Press, 1996. – 631 p.

References:

1. Habermas J. Strukturimperetvorennja u sferividkristosti / Per. z nim. – L'viv : Centrgumanitarnihdoshidzen' L'vivskogouniversitetu, 2000. – 318 s.
2. Gnatishhak G. T. Problema komunikativnogo vimiru buttja ljudini u nimeckij filosofii XX stolittja / Dis. ... kand. filol. nauk : 09.00.05 / Gnatishhak G. T.; L'vivskij nac. Un-t. imeni Ivana Franka. – L'viv, 2008. – 202 s.
3. Ermolenko A. M. Jetika otvetstvennosti i social'noe bytie cheloveka / A. M. Ermolenko. – K. : Naukova dumka, 1994. – 200 s.
4. Kosenko D. V. Deliberativnaja politika v teorii kommunikativnogo dejstvija Jurgena Habermasa / D. V. Kosenko // Teorija i praktika obshhestvennogo razvittija – Krasnodar : Izdatel'skij dom “HORS”, 2013. Vyp. 9. – S. 255-257.
5. Kosenko D. V. Koncepcija politichnoj vladi v teorii komunikativnoj dii Jurgena Habermasa : avtorcf. dis. na zdobuttja nauk. stupenja k-ta polit. nauk : 23.00.01 “teorija ta istorija politichnoj nauki” / D. V. Kosenko. – K., 2013. – 18 s.
6. Kosenko D. V. Racionalizacija politicheskoj vlasti demokraticheskij obshhestv v teorii komunikativnogo dejstvija Ju. Habermasa // D. V. Kosenko // Social'no-gumanitarnye znaniya – M. : ANO RZh “SGZ” 2013. Vyp. 6. – S. 232-240.
7. Kosenko D. V. Racionalizacija politicheskoj vlasti kak platforma dlja obshhestvennyh innovacij v postnacional'nom gosudarstve // Molodoj uchenyj – Chita : Izdatel'stvo “Molodoj uchenyj” 2014. Vyp. 12 (71). – S. 336-339.
8. Markov B. V. Moral' irazum. Posleslovie / B. V. Markov // Habermas Ju. Moral'noe soznanie i kommunikativnoe dejstvie. – SPb, 2000. – S. 287-377.
9. Politichna enciklopedija / [Redkol. : Ju. Levinec' (golova), Ju. Shapoval (zast. golovi) ta in.]. – K. : Parlaments'ke vidavnictvo, 2012. – 808 s.
10. Sitnichenko L. A. Peshodzhereka komunikativnoj filosofii / L. A. Sitnichenko. – K. : Libid', 1996. – 176 s.
11. Teleshun S. Publichna chi derzhavna politika – vitchiznjana dilema voboru / S. Teleshun // Visnik NADU. Serija politologija i

pravo. – K. : NADU, 2012. Vip. 25. – S. 185-196.

12. Tot'ev K. Ju. Publichnyj interes v pravovoj doktrine i zakonodavstve / K. Ju. Tot'ev // Gosudarstvo i pravo. – 2002. – № 9. – S. 19-25.

13. Filososf'skij enciklopedichnij slovník [golova redkolegii V. I. Shinkaruk]. – K. : Abris, 2002 – 744 s.

14. Habermas Ju. Komunikativna dija i diskurs / Ju. Habermas // Sitnichenko L. A. Peshodzhereka komunikativnoj filosofii [Navch. posibnik dlja stud. gumanit. spec. vishh. navch. zakl. Mizhnar. fond “Vidrodzhennja”]. – K. : Libid', 1996. – S. 84-90.

15. Habermas Ju. Filososf'skij diskurs o moderne / Ju. Habermas [per s nem. M. Beljaeva, K. Kostina, i dr..] – M. : “Ves' Mir”, 2003. – 416 s.

16. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. – Cambridge : Polity Press, 1996. – 631 p.

Nagoryanskij E. A., bread-winner of department of state administration, Kievan national university the name of Tarasa Shevchenko (Ukraine, Kyiv), khvyko.m@gmail.com

Discourse as a basis for public policy of the modern democratic society

We described the phenomenon of public policy in the modern democratic societies. Investigated several approaches to understanding public policy. Determined that the discourse is the basis of public policy in the modern democratic societies.

Keywords: discourse; state policy; public policy; public sphere; civil society; democracy.

Nagoryanskij E. A., soiskateľ kafedry gosudarstvennogo upravlenija, Kijevskij nacional'nyj universitet im. Tarasa Shevchenko (Ukraine, Kiev), khvyko.m@gmail.com

Discourse как основа публичной политики в современных демократических обществах

Рассматривается феномен публичной политики в современных демократических обществах. Исследованы некоторые подходы к пониманию публичной политики. Определено, что дискурс является основой публичной политики в современных демократических обществах.

Ключевые слова: дискурс; государственная политика; публичная политика; публичная сфера; гражданское общество; демократия.

* * *

УДК 321:342

Абдуллаев Ф.
кандидат политических наук, докторант,
Институт по правам человека
Национальной академии наук Азербайджана
(Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ МИГРАЦИИ

Рассматриваются некоторые методологические вопросы миграционного процесса. Отмечается, что поток людей из одной страны в другую порой нарушает традиционные уклады жизни, глобализирует как положительные, так и негативные тенденции. Автор, в конце подводит итоги, отмечает, что эти процессы дадут свои реальные результаты через несколько поколений.

Ключевые слова: международная миграция, мигранты, иммигранты, миграционная политика, миграционный процесс, миграционные потоки, утраченный и приобретенный человеческий капитал, рецепторные страны.

(статья друкується мовою оригіналу)

В современных условиях объединения социально-экономического, культурного и политического пространства наблюдается ускорение миграционных процессов, как в глобальном, так и на уровне отдельных государств. Происходящие в мире геополитические процессы делают неизбежными новые миграционные волны, миграция превращается в глобальное явление и способствует возникновению многих проблем, связанных с ней, в том числе глобальной проблемы беженцев. Это прямо или косвенно влияет на политическую жизнь регионов и стран, непосредственно вовлеченных в эти процессы.

В середине XX века миграционные процессы как добровольные (трудоустройство), так и вынужденные (беженцы) в нашей республике, по сравнению с США, Западной Европой и другими государствами, были более слабыми. Однако в 80–90-х годах XX века положение изменилось. Нагорно-Карабахский конфликт, в том числе развал СССР, привел к обострению проблемы беженцев и вынужденных переселенцев. Наряду с этим, Азербайджан также является страной, принимающей эмигрантов и транзитной страной, то есть по социально-экономическим, политическим и другим причинам люди покидают свою страну и, переселяясь на новые территории, используют территорию нашей страны в качестве транзита.

Исходя из опыта нашей страны, можно сказать, что расширение внутренней и внешней миграции, связанной с глобализацией и активизацией миграционных процессов, приводит к действенным политическим результатам. Поэтому изучение миграционных потоков, факторов, механизмов и их анализ через призму политологических знаний, приобретает особую актуальность. Так, миграционные потоки значительно влияют на политическое, демографическое и социально-экономическое положение государства. Миграция бывает законной и незаконной. В связи с этим, роль политико-управленческих решений по поддержке политического порядка способствует превращению миграции в объект политического контроля и регулирования. Особую актуальность приобретает задача выявления особенностей и закономерностей влияния миграционной волны на политические процессы, а политические процессы – на миграционные потоки.

Новый этап исторического развития сопровождается переходом миграции с социально-экономического уровня на политический. Поэтому изучение миграции лишь в демографическом и социально-экономическом аспекте, вне рамок политических процессов, приводит к непониманию миграционного процесса. В настоящее время осмысление взаимосвязи политических и миграционных процессов, изучение сущности, особенностей и направлений их взаимного влияния превратилось в важный элемент достижения национальной и региональной безопасности.

Надо отметить, что традиционные подходы не позволяют изучать роль и место миграции в современном политическом процессе. Разработка концептуальных основ, связанных с анализом взаимосвязи миграционных и политических процессов, требует пересмотра ряда традиционных понятий в политологии и создает необходимость формирования нового политического направления в политических науках. Для получения нужных результатов в этой области необходимо развитие соответствующих научных направлений.

Международный миграционный процесс

Постиндустриальная цивилизация и глобализация привели к новым мировым трудностям и конфликтам. Несомненно, что миграция, превратившись в острую политическую и социально-экономическую проблему современного развития, входит в этот список. В настоящее время сложные экономические и политические факторы миграции, превратившись в глобальную проблему, находятся в центре внимания национального и

международного уровня и вызывают серьезную озабоченность многих стран.

Миграционные процессы развиваются в различных направлениях. Они связаны с внутренней, не пересекающей государственные границы, а также с внешней миграцией, которая сопровождается переходом эмигрантов из одной страны или с группы стран в другую страну или группу стран. Международной глобальной миграционный процесс связан не равенством уровня жизни в бедных и богатых странах, а проявляется в перемещении населения между странами [1]. Международная миграция, связанная с покиданием людей своих стран, влияет на сбалансированность числа населения и миграционных процессов. Для различности миграционных потоков используются понятия эмиграция и иммиграция. Если прежде основные причины миграции заключались в различиях ускоренного роста населения, экономических условиях, в войнах и в независимости, то современный глобализационный процесс породил крупномасштабную миграцию населения.

Мигранты – как утраченный и приобретенный человеческий капитал

В миграционном процессе участвуют страны-доноры и страны-рецепторы. В донорских странах международная миграция завершается утратой человеческих ресурсов, снижается интеллигентный слой населения. Основное беспокойство, вызываемое международной миграцией в развивающихся странах, связано, как указано в Декларации Тысячелетия, с эмиграцией высококвалифицированных кадров, особенно в сферах здравоохранения и обслуживания, имеющих большое значение для развития страны [8]. Эти страны, с выездом профессиональных специалистов, подвергаются и экономическим убыткам, так как средства, потраченные на их подготовку, считаются утраченными. В странах с высокой миграционной мобильностью возможно возникновение нежелательных демографических условий.

В рецепторских странах наоборот, повышается качество рабочей силы, создается избыток на рынке труда и экономятся средства на подготовку специалистов. Большая часть мигрантов вносит значительный вклад в развитие принимающих их стран. В развитых странах, выступающих как рецепторные, социально-ориентированная экономика устраняет рост безработицы, обеспечивает динамику заработной платы, высокий уровень здравоохранения и образования и, на основе этнической политики, стабильность рынка труда. Основной миграционный поток формируется за счет развивающихся стран. Так, разница между заработной платой богатого Севера и бедного Юга исчисляется в десятки раз [4]. Российский ученый-экономист Геннадий Страченков так освещает “миграционный бумеранг” в Западной Европе: “После Второй мировой войны многие страны Европы из-за больших материальных и человеческих потерь испытывали недостаток в рабочей силе. В этот период начался массовый поток на Запад рабочей силы из стран Азии и Африки. Потребность в этой рабочей силе была связана с относительно высокой заработной платой и безработицей на родине мигрантов. До нефтяного кризиса 1973 года условия для трудовой миграции были относительно хорошие. 16-ти кратное повышение цен на нефть в последующие годы привело к спаду производства и ужесточению иммигра-

ционной политики во многих европейских странах. Однако, несмотря на все ограничения, число иммигрантов продолжало увеличиваться. Так, научно-технический прогресс требовал дополнительной высокоспециализированной рабочей силы. После событий в США 11 сентября 2001 года иммиграционная политика еще более ужесточилась. В ряде стран началась депортация “подозрительных лиц”, однако это не сказалось на значительном снижении числа иностранных рабочих. В конце XX века в Европу ежегодно прибывало до миллиона иммигрантов, в 90-х годах число иностранного населения в Европе с 8,6 миллионов увеличилось до 10 миллионов, то есть почти на 3%”.

В настоящее время Западная Европа считается мировым лидером по привлечению рабочей силы. Так, иммиграция имела большое значение в снижении естественного роста и повышении долголетия населения стран Западной Европы.

Таблица 1

Показатели международной иммиграции [9]

	Иностранные граждане			
	млн человек		Общее число населения, %	
	1990	2000	1990	2000
Австрия	0,5	0,8	7,4	10,5
Бельгия	0,9	0,8	9,1	8,4
Франция	3,6	3,3	6,3	3,6
Германия	5,3	7,3	8,4	8,9
Италия	0,8	1,1	1,4	2,4
Люксембург	0,1	0,2	29,4	37,3
Нидерланды	0,7	0,7	4,6	4,2
Швейцария	1,1	1,4	16,3	19,3
Великобритания	1,7	2,3	3,2	4,0

Германия лидирует по числу иммигрантов в Европе, число иностранных граждан превышает 7,3 миллиона. В общепроцентном отношении населения Европы выделяются Люксембург и Швеция. В этих странах в 2000 году иностранные граждане составляли 37,3% и 19,3% соответственно. Эти страны впереди и по общему показателю иностранной рабочей силы – 57,3% и 18,3%. Этот показатель во Франции и Бельгии составлял 9%.

Возможны отрицательные последствия миграционного процесса на рынок труда и социальную сферу. Так, мигранты могут стать причиной экономических трудностей и социально-политической напряженности в странах, их принимающих.

Как отмечалось на международной конференции по размещению и развитию населения, проводимой в 1994 году, регулируемая международная миграция может оказать положительное влияние, как на страны-доноры, так и на рецепторные страны. Миграция способна оказать помощь в передаче знаний и культурном обогащении [3].

Основы возникновения диаспор

Миграции присущи социальные, экономические, политические, культурные, демографические, социально-психологические, гуманитарные, криминологические и геополитические основы. В высоко развитых странах

были созданы многочисленные этнические объединения – переселенцы из стран Юго-восточной Азии, Северной Африки и Восточной Европы. Мигранты занимаются “темными делами”, не поощряемыми профессиями, создают закрытые объединения, не ассимилирующие с местным социумом. Эти объединения во многих случаях становятся основой формирования этнического криминального бизнеса и теневой экономики.

Практика миграционных процессов показывает, что при превышении в определенной стране показателя численности рабочих мигрантов 30%-ной черты, обостряются проблемы с ними. В тоже время, если мигранты составляют незначительную часть населения страны и не создают своих “национальных территорий”, то возможна их ассимиляция. В противном случае возникают объединения типа “гетто”, приславшие не желают осваивать местную культуру и стараются внедрить на новом месте жительства свои обычаи и традиции, семейные модели, судебную систему, культуру. Таким образом, формируются “чайно тауны” (китайские кварталы), принадлежащие отдельным этническим объединениям.

Геополитический аспект миграции связан также с созданием “глобальных диаспор” [1]. Раньше к представителям эмиграционных этнических меньшинств относились как к группам. В настоящее время это официально воспринимается как массовый и открытый особый случай. Такое отношение может быть обосновано как нейтральное, отрицательное или положительное, однако во всех случаях это приводит к объединению эмигрантов и видению себя в качественном отличии. Все эти факторы радикально повышают этническую структуризацию, национальное самоутверждение, формируют диаспоральное самоосмысление, дают толчок к созданию диаспоры. Существующие прежде этнические структуры и сети расширяются, радикально изменяется их сущность. Другими словами, ускоряется процесс построения диаспор, создаются новые диаспоры.

Появление нового элемента в социальном организме приводит к неизбежному нарушению существующего баланса. В тоже время, проявление в странах, принимающих мигрантов, массовых антимиграционных настроений, требует от мигрантов политической мобильности, поэтому их попытка борьбы за власть и ресурсы, составляют основу превращения этнических объединений в диаспору. Это становится как объектом, а в дальнейшем и субъектом политической борьбы мигрантов. Политики, участвующие в предвыборных кампаниях, своими антимиграционными выступлениями стараются заработать политический рейтинг. Несмотря на заглаживание этого вопроса после выборов, мигрантофобия в общественной практике больше всего выступает как инструмент политической мобильности и борьбы за власть. Это создает межэтническую напряженность и приводит к обострению иммиграционной политики в странах Западной Европы.

На современном этапе многие донорские страны занимаются поиском новаторских путей по привлечению эмигрантских общин или диаспор, используют коллективные денежные переводы для поддержки определенных проектов. Некоторые донорские страны, испытывающие недостаток капитала для экономического развития и создания рабочих мест, учитывая свои возможности мобилизации поддержки мигрантов, выпускают с

этой целью “облигации для иностранных диаспор”. Такие облигации являются подспорьем для выпускающих их стран и используются как целевые капитальные вложения. Израиль, Индия, Непал, Руанда, Сальвадор, Филиппины, Эфиопия и Шри-Ланка относятся к странам, выпускающим или собирающимся выпускать облигации для диаспор [2].

Меры по обеспечению прав мигрантов

Миграционная политика осуществляется региональными группировками и другими международными организациями. Сегодня миграционная политика составляет одно из основных направлений внешней политики Евросоюза. Еще в середине XX века в различных странах существовала сильная и классифицированная система, связанная с трудовой миграцией и интеграцией эмигрантов. Ее основу составляла не только государственная опека, правительственный контроль миграционных потоков, но и попытки управлять ими. В рамках государственной стратегии и возможностей проводилась большая работа по максимальному решению проблем эмигрантов (занятость, обустроенность, аккультурация, осваиваемость). С этой точки зрения возможности выбора у эмигрантов были ограничены и они даже не стремились к этому. Кроме того, внутригосударственные особенности миграции, эффективное функционирование таких институтов, как единые школы, армия, СМИ, родной язык, ослабляли остроту проблем, связанных с адаптацией.

В конце XX века, согласно информации правительств донорских стран, в том числе неправительственных организаций, занимающихся вопросами прав человека, на новых территориях эмигранты подвергаются дискриминации, к ним усиливается жестокое, недостойное человека отношение. В связи с этим в 1997 году в Комиссии по правам человека ООН был назначен Специальный докладчик по правам человека. Этой Комиссией была создана Рабочая группа, состоящая из экспертов, выражающих свое мнение об имеющихся препятствиях по всесторонней и эффективной защите прав мигрантов и разрабатывающих предложения по пропаганде и защите прав мигрантов. Основные результаты работы Рабочей группы о том, что во многих регионах мира правительства проинформированы о нарушениях прав мигрантов, однако они в редких случаях дают информацию о мерах по устранению этого. В итоге лица, нарушающие права мигрантов, не наказываются. Согласно общественному мнению и мнению ряда лиц, определяющих политику, обеспечение прав мигрантов должно восприниматься также как обеспечение прав сограждан страны [2].

Существующее положение в определенной степени отражает антимигрантские настроения в отдельных странах, а также придание обществом мигрантам более низкого правового и социального статуса. Даже в отношении к мигрантам, имеющих документы, также нарушаются права человека. Государственные органы во многих случаях отсутствуют документы воспринимают как нарушение государственных законов. Надо отметить, что если вопрос с незаконной миграцией занимает ведущее место в программе деятельности правительства, то этот вопрос приобретает особо важное значение.

В настоящее время проблемы международной миграции занимают особое место среди главных вопросов повестки дня ООН. При анализе критериев и перспектив международной миграции в качестве основного информационного источника используется база глобальных данных о миграции Отдела по размещению населения Департамента ООН по экономическим и социальным вопросам. Еще в сентябре 2006 г. на Главной Ассамблее ООН впервые на высоком уровне был проведен диалог о международной миграции и ее развитии и было запланировано проведение в 2013 г. второй встречи подобного уровня.

В настоящее время регулированием международной миграции занимается Международная Организация Труда (МОТ) ООН. Такие международные финансовые институты, как ВБ, МФБ, в том числе ВТО и МОТ, являются объединением “мировых министерств”, регулирующие международные экономические отношения. В отношении к мигрантам МОТ исходит из общего (универсального) и трехстороннего принципа. Общий принцип отражает возможность вступления в МОТ всех государств, принявших на себя обязательства согласно Уставу. Общее Собрание, Административный Совет и международное Бюро Труда – основные органы МОТ. Высшим органом считается Общее Собрание (Международное Трудовое Собрание), проводящее ежегодные собрания. Все делегаты Собрания имеют равные права. Административный Совет является исполнительным органом МОТ, большинство его членов избирается на Общем Собрании, некоторые из них назначаются правительствами крупных государств. За время деятельности МОТ было принято более ста деклараций и многочисленных рекомендаций. Международные нормы о труде, отраженные в этих документах, охватывают различные направления трудовых отношений:

- запрет принудительного труда;
- запрет дискриминации трудящихся;
- защита материнства и труда молодежи;
- обеспечение свободы профсоюзов;
- равноправие в оплате женского и мужского труда;
- гарантия заработной платы и т.д.

МОТ оказывает техническую помощь развивающимся странам, по просьбе правительств, направляет экспертов по организации труда и управлению предприятиями, разработке трудового законодательства. Согласно Программе Деятельности, принятой МОТ, организация набора рабочей силы должна проводиться на основе двух и многосторонних договоров с учетом социально-экономических требований экспертов и экспертов рабочей силы [3].

Возможные стратегии по регулированию международной миграции

Сегодня общественное мнение и политическая власть создают стратегию и модели управления миграционного процесса. Одной из таких моделей является изоляционистская политика. Ее содержание очень простое: из-за того, что иностранная миграция в скором создаст серьезные трудности и проблемы, ее надо обойти стороной и свести к нулю. Если хоть немного отказаться от этого принципа, то все административные ограничения и запреты будут полностью неэффективными. В условиях рыночной экономики такая политика с самого начала будет безуспешной. Единственным ре-

зультатом такой политики для страны станет отдаление миграционных потоков от правового пространства, криминализация иммигрантских объединений, массовая коррупция органов власти, государственный бюджет понесет крупные убытки из-за неуплаты налогов, деформация потока капитала и рынка труда и т.д. Логическим результатом станет возникновение межэтнических конфликтов. Миграционный процесс будет продолжаться, но станет незаконным и криминальным.

Противоположная стратегия предполагает достойный подход к проблеме, к влиянию на существующую реальность. В последние годы эта политика часто демонстрируется. Так, после миграционного страха в начале 90-х годов основное внимание было приковано к проблеме миграции китайцев. К этому времени миграционный поток уже уменьшился и стабилизировался, общество и правительство привыкло к этим потокам, были решены наиболее острые проблемы, связанные с миграцией [8].

Самый трудный и оптимальный вариант – это управление процессом. Эта модель строится на основе понимания неизбежности иностранной миграции и необходимости для развития региона. Однако, она сопровождается многочисленными опасностями и к ним надо быть готовыми. Для этого необходимо подготовить общество, сформировать общественное мнение, создать законодательную и институциональную базу. Эта стратегия включает в себя нижеследующие принципы:

- всесторонний и постоянный мониторинг процесса;
- расширение классификации миграционных процессов, максимальное использование иностранной рабочей силы, создание постоянной конкуренции на рынке труда;
- социально-культурная адаптация мигрантов и их детей, аккультурация, в ряде случаев создание комплексной системы ассимиляции;
- разработка механизма натурализации (принятие в гражданство) может стать инструментом обучения законопослушных граждан;
- разработка гибкой всохватывающей и непротиворечивой законодательной базы, в первую очередь – миграционной законодательной базы;
- совершенствование институциональной системы;
- эффективная защита государством гражданских и трудовых прав гастрабайтеров, в противном случае их некачественный труд обезобразит в целом рынок труда;
- жесткая борьба с нарушителями законодательства;
- в целях регулирования миграционного процесса продуманное распределение прав и полномочий между центральными и местными органами власти;
- достаточно возможная законность труда гастрабайтеров даст возможность государству контролировать положение, сбор налогов, снижение масштаба криминальности иммигрантских общин и снижение коррупции в государственном управленческом аппарате;

– адаптация принимающей страны к новым миграционным условиям и их глобальным результатам [6].

Все отмеченное лишь небольшая часть стратегии управления миграционным процессом. Однако, перечисленные меры показывают, насколько она сложна и как трудно претворить ее в жизнь. Этот процесс требует

повседневного большого труда, и только эта стратегия может дать гарантию развития.

Создавшееся в современном мире положение с миграцией превратилось в трудную долгосрочную проблему для национальной безопасности страны. В миграционном процессе донорские страны несут экономические убытки, связанные с потерей специализированных кадров, на подготовку которых вложены определенные средства. В рецессорских же странах наоборот, улучшается качество рабочей силы, создается избыток на рынке труда, экономится на подготовке специалистов. Наряду с этим, в странах с высокой миграционной мобильностью может возникнуть нежелательная демографическая ситуация.

Основными причинами миграции являются различия в уровне жизни населения, экономические условия, этнонациональные конфликты. В современном мире межграничные перемещения производства и финансового капитала по сравнению с перемещением трудовых ресурсов происходит более ускоренно. В развитых странах социально ориентированная экономика устраняет рост безработицы, на основе уровня здравоохранения и образования и этнической политики, обеспечивает стабильность рынка труда. Основные миграционные потоки формируются за счет развивающихся стран. Будущее непосредственно зависит от стратегии решения этой проблемы [7].

Следует отметить, что социальные и культурные специфические изменения, происходящие в связи с миграцией, могут оказать серьезное влияние на предпринимательскую деятельность, общественные нормы и политические структуры, и эти процессы дадут свои реальные результаты через несколько поколений.

Список использованных источников

1. Дергачев В. А. Международные экономические отношения. Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 368 с.
2. Доклад о мировом социальном положении “Социальная уязвимость: источники и задачи”. Департамент ООН по экономическим и социальным вопросам. A/58/153/Rev.1 2003.
3. Доклад Генерального секретаря “Международная миграция 2002”. Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций. A/65/203.
4. Khalid Koser “The impact of the global financial crisis on international migration” // The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. – Vol. XI, No.1, winter/spring, 2010. – P. 13–20.
5. Резолюция 56/203 Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 21 декабря 2001 года.
6. Щербак Е. М. Международная миграция: тенденции и перспективы // “Демоскоп Weekly”. – 23 ноября – 6 декабря 2009 г. – № 399–400.
7. Trends in international migrant stock: the 2008 revision, United Nations Department of Economic and Social Affairs. POP/DB/MIG/Rev.2008.
8. United Nations Population Division, Health Workers, International Migration and Development (Population Facts No. 2010/2/E).
9. World Development Indicators. – Wash., 2003.

References

1. Derqachev V.A. Mejdunarodnie ekonomicheskie otnosheniya. Uchebnik dlya vuzov. – M.: UNITI–DANA, 2005. – 368 s.
2. Doklad o mirovom socialnom polozenii “Socialnaya uязvimost: istochniki i zadachi”. Departament OON po ekonomicheskim i socialnim voprosam. A/58/153/Rev.1 2003.
3. Doklad Generalnogo sekretarya “Mejdunarodnaya migrasiya 2002”. Generalnaya Assambleya Organizatsii Obyedinennix Nasii. A/65/203.
4. Khalid Koser “The impact of the global financial crisis on international migration” // The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. – Vol. XI, No. 1, winter/spring, 2010. – P. 13–

20. 5. Rezolyusiya 56/203 Generalnaya Assambleyi Organizatsii Obyedinennix Nasii ot 21 dekabrya 2001 qoda.
6. Sherbakova E.M. Mejdunarodnaya migratsiya: tendensii i perspektivi // "Demoskop Weekly". – 23 noyabrya – 6 dekabrya 2009 qoda. – № 399–400.
7. Trends in international migrant stock: the 2008 revision, United Nations Department of Economic and Social Affairs, POP/DB/MIG/Rev.2008.
8. United Nations Population Division, Health Workers, International Migration and Development (Population Facts No. 2010/2/E), March 2010.
9. World Development Indicators. – Wash., 2003.

Abdullayev F., PhD in Political Science, Doctoral Institute on Human Rights National Academy of Sciences (Azerbaijan, Baku), matlabm@yandex.com

Geopolitical aspects international migration

This article discusses some methodological questions of the migration process. It is noted that the flow of people from one country to another, sometimes disrupts traditional lifestyles, globalizing both positive and negative trends. The author, after summing up, said that these processes will give their real results through several generations.

Keywords: international migration, emigrants, immigrants and immigration policy, migration process, migration flows, lost and acquired human capital, the receptor country.

Абдуллаєв Ф., кандидат політичних наук, докторант, Інститут з прав людини Національної академії наук Азербайджану (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Геополітичні аспекти міжнародної міграції

Розглядаються деякі методологічні питання міграційного процесу. Відзначається, що потік людей з однієї країни в іншу часом порушує традиційні уклади життя, глобалізує як позитивні, так і негативні тенденції. Автор, в кінці підбиваючи підсумки, відзначає, що ці процеси дадуть свої реальні результати через кілька поколінь.

Ключові слова: міжнародна міграція, емігранти, іммігранти, міграційна політика, міграційний процес, міграційні потоки, втрачений і набутий людський капітал, рецепторні країни.

* * *

УДК 32-328.188

Лікарчук Д.
аспірантка кафедри політології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dashauk8899@gmail.com

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНФЛІКТ: ПРАВЛЯЧА КОАЛІЦІЯ VS. ОПОЗИЦІЯ

Актуальність конфліктів виокремлюється не лише в соціальній та психологічній сферах, але й в політичній діяльності. Сьогодні особливу увагу в політичній конфліктології викликають парламентські конфлікти, які відбуваються між правлячою коаліцією та опозицією. Увага в даному питанні зосереджена на інтересах, не лише суспільства, які відходять на другий план, але й на власних депутатських. Такі конфліктуючі сторони, особливо в Україні, не враховують подальші наслідки парламентського конфлікту. Значна увага в питанні парламентських конфліктів між правлячою коаліцією та опозицією, надається уряду.

Ключові слова: конфлікт, політичний конфлікт, парламентський конфлікт, правляча коаліція, парламентська більшість, опозиція, парламентська меншість, уряд.

Все більшу зацікавленість в науковців викликають парламентські конфлікти між парламентською більшістю та опозицією. Особливо коли парламентський конфлікт між опозицією та парламентською більшістю впливає на суспільні відносини, й може в подальшому перерости в соціальну нестабільність.

Більшість дослідників ХХ століття в сфері парламентських конфліктів не акцентували увагу на вирішальній суперечці між опозицією та більшістю. Переломний момент стався в ХХІ століття, коли в країнах Східної Європи парламентські конфлікти та взагалі діяльність

парламентів, перейшли межі міжнародного права та міжнародних норм. Особливостями, парламентської діяльності, країн Східної Європи, стали:

- певна пасивність опозиції;
- прийняття законів, які суперечать чинній конституції та міжнародному праву;
- втручання парламенту, різноманітними способами, однієї держави у парламентську діяльність іншої;
- така парламентська більшість, що відкидає важливість функціонування опозиції.

Значимо, що в українській науковій літературі, опозиція визначається як: “протиція, опір політичних сил держави, спрямованих проти існуючої влади... Опозиція становить іманентну характеристику демократичного суспільства, яке передбачає, що владу мають політичні сили, підтримані більшістю виборців, а меншість представлена легальною опозицією” [3, с. 74]. Вочевидь, в українському суспільстві, сформувався така точка зору, що опозиція має тільки протистояти парламентській більшості. Співпраця та спільна діяльність, не передбачаються, тим більше, що в Україні, вважають за норму коли парламентська більшість і опозиція, автоматично стають ворожими сторонами.

Виходячи, з вище зазначеного, варто відмітити, що конфлікти, які виникають на базі парламентської діяльності, і особливо між більшістю та опозицією, мають вирішуватися як в середині парламенту, так і за допомогою державних інституцій (наприклад, судових органів). Такі конфлікти, не повинні впливати на суспільство й не дестабілізувати його. В світовій практиці, існує безліч способів та механізмів, за допомогою яких вирішуються парламентські конфлікти. Безумовно, враховуючі ті події, які відбуваються на світовій політичній арені, парламентські конфлікти в деяких країнах, автоматично стають суспільно значимими.

Метою статті є політологічний аналіз парламентських конфліктів між правлячою коаліцією та опозицією.

Різносторонні аспекти дослідження відносин між парламентською більшістю та опозицією, запропоновані такими зарубіжними дослідниками як: Р. Парк, Р. Даль, Л. Діамонд, А. Чумаков.

Питаннями дослідження співпраці та парламентських конфліктів між парламентською більшістю та опозицією займаються українські дослідники, такі як: С. Здірук, В. Лага та І. Побочний.

Відносини, як політичні так і економічні, між парламентською більшістю та опозицією, дійсно, займають одне із основоположних місць серед сучасних політичних процесів. Беручи до уваги ситуацію, яка склалася на сучасному етапі розвитку України, на протязі багатьох років, потреба аналізу відносин та взаємопорозуміння парламентської більшості та опозиції є актуальною та значимою [2, с. 95].

В українській науковій літературі, науковці звертали замало уваги на конфлікти між парламентською більшістю та опозицією. В країнах Західної та Центральної Європи та Сполучених Штатах Америки виникнення парламентських конфліктів між більшістю та опозицією вирішується швидко та за допомогою оптимальних механізмів. Парламентська більшість та опозиція у Верховній Раді України, застосовують різноманітні технології, з метою блокування таких законопроектів, які суперечать їх власним інтересам.

Українські реалії в сучасних умовах функціонування, вказують на проблеми взаємовідносин більшості та опозиції, що призводить до масштабного парламентського конфлікту [2, с. 102].

Все частіше в Верховній Раді України, парламентські конфлікти між владою та опозицією переростають, з словесних в “прикладні” (застосування фізичної сили). Це свідчить про загострення парламентського конфлікту, та про некомпетентність депутатів Верховної ради України, які не взмозі вирішити, як політичні так і економічні питання демократичними механізмами. Такі “кулуарні” конфлікти, призводять до нестриманості суспільства, та прояву в ньому жорстокості. Варто відзначити, що публічна політика та події в парламенті, впливають на розвиток та функціонування суспільства, йтаким чином, суспільство або приймає правила гри парламенту, або ж намагається встановити власні.

В зарубіжній науковій літературі та практиці існують різноманітні способи вирішення парламентських конфліктів. Українські науковці й сьогодні акцентують увагу, на тому, що парламент України має переглянути свої відносини, а опозиція, не займатися “силовим блокуванням” трибуни парламенту, з а знаходженням спільної мови. В зарубіжних парламентах, більшість та опозиція ведуть спільний діалог та співпрацюють, пам’ятаючи, що за них голосував електорат, і що вони працюють заради суспільного блага.

Проблемою України ХХІ століття, є те, що конфлікти влади та опозиції проходять в умовах незавершеної політичної, національної та моральної самоідентифікації українців, тобто кризи цінностей. Вони недостатньо інституціоналізовані тому можуть призвести до дестабілізації суспільства. Потрібно, не боротися з “ватажками” конфліктів – лідерами різноманітних протестних акцій, мітингів та страйків, а інституалізувати, легітимізувати, структурувати та редукувати сам конфлікт. Інституалізація конфлікту означає визначення учасниками суперечливих інтересів кожної зі сторін і водночас усвідомлення мети, предмету конфлікту та необхідності контролювати ворожість сторін. Не інституалізований конфлікт може стати непередбачуваним, бо має стихійний характер і тому приховує у собі велику небезпеку [2, с. 101].

Парламент сучасної конституційної демократичної держави розглядати, як найвищий представницький орган влади. Під час своєї діяльності парламент випрацьовує спільну волю народу на основі погодження соціальних інтересів, в тому ж числі у змаганнях, різних політичних партій, які утворюють в парламенті фракції і групи депутатів, шляхом прийняття спільних рішень у формі законів та інших нормативних актів з метою досягнення суспільної згоди. Погляди, знання та інтереси суб’єктів – під час взаємодії можуть бути, в повній або частковій, узгодженості, але можуть знаходитися в абсолютному протиріччі. В такому випадку їх протистояння реалізується в когнітивному конфлікті і може бути не пов’язане з порушенням відносин між суб’єктами [8, с. 52]. Відзначимо, що в парламентах Європи та США, конфлікт між більшістю та опозицією, зокрема між лейбористами чи консерватистами або ж лібералами, звичний, але, на відміну від українських парламентських конфліктів, вони ґрунтуються на державних чи суспільних інтересах, і ні в якому разі не на власних.

Таким чином, з однієї сторони, в парламентському процесі можуть, й в ідеалі повинні, приймати участь сторони, які не мають ніяких принципів взаємних та особистих або інших претензій. Але, з іншого боку, аналіз різноманітних парламентських конфліктів, свідчить про те, що які б конкретні причини не були покладені в основу поведінки сторін між якими відбувається парламентський конфлікт, в кінцевому результаті вони дотичні й до їх інтересів, які у подальшому виявляться протилежними або несумісними [7, с. 91].

Конфлікт інтересів на парламентському рівні в конституційному демократичному суспільстві передбачає конкретних учасників – політичні партії, блоки, фракції, групи та окремі депутати. В такому випадку виникає політико-правова парламентська ситуація, характерна для країн зі сталими конституційними принципами демократії, а саме:

– взаємовідносини більшості та меншості, партії або блоку, які мають більшість депутатських місць в парламенті;

– партії, які знаходяться в опозиції [1, с. 141].

Однією з особливостей парламентських конфліктів між більшістю та опозицією, особливо в Україні, є те, що відносини між ними не є сталими, у разі не згоди, між самою більшістю, депутат або група депутатів, можуть перейти до іншої партії і стати опозиційними.

Отже, конфлікти в парламентах найчастіше відбуваються між парламентською більшістю і депутатською меншістю, тобто опозицією. Завдання опозиції в цій ситуації ґрунтується на критиці уряду й підтримуючій його парламентській більшості, а також в кінцевому результаті – в представленні альтернативи з персонального складу уряду й перемоги на виборах [6, с. 86]. Опозиція має право надати власні бачення ситуації, запропонувати поправки до законопроектів, які парламентська більшість повинна врахувати. Критика парламентської більшості та уряду опозицією, має бути обґрунтованою та базуватися на актуальних поправках, опозиція повинна надати чітку інформацію про недоліки діяльності уряду та представників більшості.

В діяльності парламенту та парламентському конфлікті між коаліційною більшістю та опозицією, варто мати на увазі – багатопартійність. Багатопартійність є проявом політичної законності, якій підкорюється еволюція партійно-політичної структури суспільства при переході від тоталітарного устрою до демократичного. В соціально-політичному плані цей процес викликає бажання виражати на державному рівні інтереси різних суспільних сил, реально існуючих або здатних виникнути в подальшій перспективі. В боротьбі за розподіл влади виникає політичний конфлікт, який може бути представлений як міжпартійний конфлікт на горизонтальному рівні [6, с. 59]. В деяких державах правлячу коаліцію утворюють декілька політичних партій, їх інтереси ґрунтуються на спільній вигоді. Безумовно, в “ідеалі”, партії, які складають правлячу коаліцію, повинні об’єднуватися при стабільному розвитку держави й задоволенні суспільних потреб.

Управління парламентським конфліктом передбачає діяльність, направлену на примирення розбіжних інтересів й формування загального погодженого рішення. В такому випадку, логічно постає питання про носіїв цих інтересів. У зв’язку з цим виходить, що варто сприяти

легальному оформленню нових партій, блоків та їх стабілізації. З однієї сторони, вони стануть конфліктною силою по відношенню до груп, які представляють інші інтереси. Але, з іншого боку, як зазначають дослідники, вони також є структурами посередниками, які виконують функцію-об'єднання індивідів [6, с. 117]. Безумовно, варто створювати нові політичні сили, які будуть привносити та контролювати існуючі, але створення нових партій повинно бути виваженим та доцільним. В Україні, сьогодні існує більше 120 політичних партій, більшість з них є неідеологічними й нестабільними в своїх політичних гаслах. Варто відзначити, що створення деяких політичних партій, є технологією відбирання голів, а ряд політичних партій є фейковими.

В юридичному аспекті умовами інституалізації конфлікту на парламентському рівні є різного роду законодавчі та нормативні акти, які встановлюють відповідні норми і правила, які дозволяють створити механізми вирішення конфлікту або самі створюють суть цього механізму [1, с. 57]. Створення механізмів розв'язання або врегулювання парламентських конфліктів між парламентською більшістю та опозицією є актуальними, особливо сьогодні. Зрозуміло, що кожен політичну силу підтримує певний відсоток електорату, отже й опозиційні сили мають свою підтримку в державі. Таким чином, якщо парламентський конфлікт між опозицією та парламентською більшістю, вийде за межі парламенту, можуть відбутися глобальні зміни в суспільстві.

Процесуальний характер таких норм передбачає створення певних парламентських процедур – правил організації і діяльності парламенту, закріплених в конституції, регламенті та інших правових актах [8, с. 42]. Критика опозиції в сторону парламентської більшості є нормою в більшості демократичних країн і законно обгрунтованою. Парламентська більшість має адекватно сприймати критичні зауваження опозиціонерів, та прислухатися до них, адже опозицію підтримує частина громадян. Найчастіше, вразі не вислуховування, нездатності правлячої коаліції навіть вислухати пропозиції або ж зауваження опозиції, й виникає парламентський конфлікт.

Російський дослідник А. Чумаков відзначає, задача більшості не в тому, щоб повністю ізолювати опозиціонерів від прийняття рішень, а навпаки, залучити їх до вироблення правових норм, щоб вони їх отримували законним шляхом [4, с. 64]. З нашої точки зору, заяви опозиції, про те, що “влада не дослухається до народу”, або “влада не виконує свої обіцянки”, є дещо необгрутованими, тому що, з іншого боку опозиція, також є владою.

Український науковець І. Побочний звертає увагу на умови можливого дискурсу між владою та опозицією. Коли будь-який соціальний рух користується підтримкою лише того прошарку населення, метою якого він безпосередньо слугує, тоді він ризикує бути визнаним як девіантний, непорядний і небезпечний для всіх інших. Дослідник акцентує увагу на тому, що влада та опозиція в демократичному суспільстві постійно перебувають у стані політичного дискурсу, який складається з двох фаз: конфліктного дискурсу і дискурсу узгоджень. Зазначимо, що конфліктно – дискурсний аналіз дозволяє глибше розглянути відносини між владою та опозицією, проаналізувати не лише те, що вони гово-

рять, але й те, як вони реально діють. Такий підхід допомагає розглядати політику як діяльність, спрямовану на розв'язання конфліктів між різними політичними структурами й соціальними силами, які вони представляють, що в решті решт, дозволяє досягти благополуччя в суспільстві при збереженні його єдності та цілісності держави і її суверенітету. Це означає, що як влада, так і опозиція несуть суспільну відповідальність перед суспільством за свої конфліктні дії, які мають супроводжуватися відкритим дискурсом на теми як сьогоднішні, так і майбутнього [2, с. 136].

Безперечно, парламентська більшість має зосереджуватися на конфронтації з опозицією, і не звертати увагу на ту частину населення, яка підтримала парламентську меншість, а сиріяти налагодженню стосунків між собою, та створити такі умови, в парламенті, які будуть слугувати сталомурозвитку держави.

В своїх наукових працях, не оминув й діяльність правлячої коаліції та опозиції, американський дослідник Р. Даль. Науковець відзначає, що одним із “атрибутивів” у відносинах між опозицією та урядом виступають демократичні принципи.

Р. Даль вимірював демократію двома взаємозалежними величинами, а саме – суспільним суперництвом і правом участі у виборах та в управлінні через суспільні інтереси. Чим потужніший конфлікт між урядом та опозицією, тим більш можливо, що кожен з них буде шукати можливість усунути іншого від ефективної участі в політиці. Але може виникнути й інша ситуація: чим глибший конфлікт між урядом та опозицією, тим більше необхідно одному терпіти іншого [5, с. 51].

Р. Даль сформулював основні пропозиції у вигляді аксіом тих урядів, які сприймають своїх опонентів, тобто опозицію:

– вірогідність, що уряд буде сприймати опозицію, збільшується, в той час як можливі масштаби сприймання зменшуються за умови, що придушення опозиції буде коштувати уряду надто дорого;

– вірогідність того, що уряд буде сприймати опозицію, підвищується, в той час як масштаби придушення збільшуються. Таким чином, вірогідність появи конкурентоспроможності політичної системи залежить від розмірів сприймання і придушення з боку влади;

– чим більша величина придушення персважає розмір сприймання, тим більша можливість існування конкурентоспроможної системи [5, с. 53].

Відзначимо, що ціна, яку може заплатити уряд та парламентська більшість різняться. Втрата виборців, економічна нестабільність, це ніщо, з невдоволенням суспільства та громадянською війною. Безумовно, парламентська більшість та уряд, володіють перевагами перед опозицією, і мають можливість, а інколи й бажання, не дослухатися до опозиції, а в деяких випадках й ізолювати опозиціонерів. *

Р. Даль, також відзначив, що чим менше терпіння, тим більше шансів на стабільність та збереження існування уряду. Чим сильніше придушення, тим більше шансів на стабільність опозиції. Тому, задля гарантії збереження уряду та опозиції, потрібно генерувати і зберегти широкі можливості і для опозиції, і для уряду [5, с. 48]. Найкращим виходом з парламентського конфлікту, який відбувається між правлячою коаліцією, яку підтримує уряд, та опозицією, – знаходження шляхів для

вирішення спірних питань. В такому випадку, як опозиція, так парламентська більшість, будуть виконувати свої завдання, що сприятимуть покращенню парламентської діяльності. В разі загострення парламентського конфлікту між парламентською меншістю та більшістю, одним із наслідків може бути економічна нестабільність держави, та загострення стосунків парламенту та громадян.

В роботі та взаємовідносинах уряду, який підтримується парламентською більшістю, та опозицією, Р. Даль вивів ряд аксіом, які характеризують взаємостосунки влади та опозиції й залежать від певних факторів:

– можливості того, що уряд буде сприймати опозицію, збільшується, якщо ціна толерантності зменшується;

– можливості того, що уряд буде сприймати опозицію, збільшується, якщо ціна її придушення збільшується;

– чим більша ціна придушення перевищує ціну толерантності, тим більше шансів для режиму конкуренції;

– можливість того, що уряд буде сприймати опозицію збільшується настільки, наскільки доступні уряду ресурси придушення зменшуються в порівнянні з ресурсами опозиції;

– можливість того, що уряд буде сприймати опозицію збільшується зі скороченням здатності уряду використовувати насильство або соціально – економічні санкції, щоб придушити опозицію [5, с. 46].

В світовій практиці діяльності парламентів, а тим більше в діяльності правлячої коаліції та опозиція, існує безліч прикладів, де більшість і меншість знаходять спільну мову.

Наприклад, в Канаді не зважаючи на те, що стосунки між урядом та опозицією є в цілому конфронтаційними, обидві сторони в Палаті обційн створили відповідні норми поведінки для того, щоб зробити парламент дієздатним органом і, таким чином, обмежити неконтрольоване суперництво. Члени опозиції визначають відповідальність уряду за здійснення управління та інколи навіть надають йому підтримку, зберігаючи водночас за собою право критикувати урядову політику. Уряд, в свою чергу, визнає право опозиції на критику, але заперечує за нею право на обструкцію (дія, яка демонстративно спрямована на зрив якого-небудь заходу, пропозиції). В інституційному плані до передумов політичної опозиції слід віднести не лише загальновизнане право опозиції на критику діючої влади та її політики, а право запити, на який, наприклад, прем'єр – міністр має відповіді в урядовий час [2, с. 151]. В даному випадку, правляча коаліція та уряд, контролюються опозицією, та в подальшому визнають свої помилки при політичній діяльності.

Отже, враховуючи вище зазначене, варто відмітити, що парламентські конфлікти між парламентською більшістю та опозицією є досить звичними у всіх парламентах. Залишаються лише їх особливості проходження, адже у кожного парламенту своя політична культура, традиції, норми, врахування дипломатичного стику та власні механізми вирішення проблем.

В Україні є свої особливості та власне розуміння діяльності парламенту, що дещо не відповідає світовим вимогам, адже опозиція визначається, як одна з конфлі-

ктуючих сторін, що протидіє правлячій коаліції та уряду.

Враховуючи недоліки парламентів, варто враховувати: певну пасивність опозиції; прийняття законів, які суперечать чинній конституції та міжнародному праву; втручання в роботу парламенту, різноманітними способами, однієї держави у парламентську діяльність іншої; врахування важливості функціонування опозиції.

Опозиція є одним із складників державної влади в країні, і варто враховувати критичні зауваження опозиціонерів та дослухатися до їх зауважень, адже парламентська меншість, представляє інтереси частини громадян.

Список використаних джерел

1. Гельман В. Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция. – М.: Московский обществнный научный фонд, 1999. – 239 с.
2. Побочний І. А. Політична боротьба: праксеологічний вимір / монографія. – К.: Абрис, 2007. – 352 с.
3. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів в Україні та Європі: монографія / Анатолій Романюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
4. Чумиков А. Н. Социально-политический конфликт: теоретические и прикладные аспекты. – М.: Ин-тмолодежи, 1993. – 168 с.
5. Dahl R.A. Polyarchy: Participation and Opposition. – New Haven and London: Yale University Press, 1971. – 74 p.
6. Diamond L., Plattner M. Introduction // Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1994. – 146 p.
7. Vayrynen, R. New Directions in Conflict Theory: Conflict Resolution and Conflict Transformation. – London, UK: Sage, 1991. – 237 p.
8. Wilmot, W., & Hocker, J. Interpersonal Conflict. – New York, NY: McGraw-Hill, 2007. – 106 p.

References

1. Gel'man V. Transformacija v Rossii: politicheskij režim i demokratičeskaja opozicija. – M.: Moskovskij obshhestvennyj nauchnyj fond, 1999. – 239 s.
2. Pobochnij I.A. Politichna borot'ba: prakseologičnij vimir / Monografija. – K.: Abris, 2007. – 352 s.
3. Romanjuk A.S. Porivnjal'nij analiz politichnih institutiv krajin Zahidnoї Evropy: Monografija / Anatolij Romanjuk. – L'viv: Vidavničij centr LNU imeni Ivana Franka, 2007. – 391 s.
4. Chumikov A.N. Social'no-političeskij konflikt: teoreticheskie i prikladnye aspekty. – M.: In-tmolodezhi, 1993. – 168 s.
5. Dahl R.A. Polyarchy: Participation and Opposition. – New Haven and London: Yale University Press, 1971. – 74 p.
6. Diamond L., Plattner M. Introduction // Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy. – Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1994. – 146 p.
7. Vayrynen, R. New Directions in Conflict Theory: Conflict Resolution and Conflict Transformation. – London, UK: Sage, 1991. – 237 p.
8. Wilmot, W., & Hocker, J. Interpersonal Conflict. – New York, NY: McGraw-Hill, 2007. – 106 p.

Likarchuk D. aspirantka kafedry politologii. Kievskiy of nacional'nyy universitetim. Tarasa Shevchenko (Ukraina, Kiev), dashauk8899@gmail.com

Parliamentary conflict: the ruling coalition vs. opposition

Relevance conflicts singled out not only in the social and psychological spheres, but also in politics. Today special attention in political conflict parliamentary cause conflicts that occur between the ruling coalition and the opposition. The focus in this issue focus on interests, not only of society, which sidelined, but on their own deputy. These conflicting parties, especially in Ukraine do not consider further consequences parliamentary conflict. Considerable attention on the issue of parliamentary conflict between the ruling coalition and the opposition, the government provided.

Keywords: conflict, political conflict, parliamentary conflict, the ruling coalition, the parliamentary majority, the opposition, the parliamentary minority government.

Ликачук Д., аспірантка кафедри політології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dashauk8899@gmail.com

Парламентський конфлікт: правляча коаліція vs. опозиція

Актуальність конфліктів виділяється не тільки в соціальній і психологічній сфері, але і в політичній діяльності. Сьогодні особливе значення в політичній конфліктології викликають парламентські конфлікти, які походять між правлячою коаліцією і опозицією. Увага в даному питанні зосереджена на інтересах, не тільки об'єкта, а й суб'єкта, які відносяться до другої сторони, але і на власних депутатських. Такі конфлікти виникають між сторонами, особливо в Україні, не враховують послідовності подій парламентського конфлікту. Значення уваги в питанні парламентських конфліктів між правлячою коаліцією і опозицією, надається правительству.

Ключові слова: конфлікт, політичний конфлікт, парламентський конфлікт, правляча коаліція, парламентське більшіство, опозиція, парламентське меншіство, правительство.

* * *

УДК 327.32.019.5

Нагорняк Т. Л.

доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політології, Донецький національний університет (Україна, Донецьк), nagornyak@yandex.ru

Конфлікт Держави і Суспільства в Україні

Якість державності завжди корелюється з міцністю самоідентифікації нації. Якість такої кореляції стає визначальною і часто вдосконалюється під час випробувань. Події кінця 2013 – першої половини 2014 рр. в Україні викрили конфлікт між Державою та Суспільством, який мав наслідками руйнацію цілісності країни, війну в Донбасі, травму ідентичності прикордонних територій та виклик для територіальних громад.

Ключові слова: "Майдан", "Держава і Суспільство", "Україна 2014", "війна в Донбасі".

Миру без війни ще не існувало [7], а світовий розвиток ставий у своїй зміні циклів колонізації (затвердження імперій / конфедерацій, рух до біполярності, зміцнення військово-технологічного потенціалу людства, глобальність економіки та ідентичності) та деколонізації (територіальна реконструкція світу, зрушення акцентів розвитку у бік соціального капіталу, брендинг "комфортних місць", периферійність капіталізму). Кожні соціально-політичні зрушення (війна і державний переворот, тероризм і СНІД, природні катаклізми та зміни соціального дисплею), як аттрактори таких циклів, актуалізують питання зрілості взаємовідносин Держави і Суспільства. Форматом таких взаємовідносин можуть виступати релігія, політичний режим, соціальний контракт, встановлюючи системні правила гри, за якими політична підтримка державних інститутів масами повертається в зростання прибутків населення різного роду (економічної стабільності, правового, матеріального та соціального захисту населення, поширення можливостей та забезпечення перспектив росту системи в цілому, її символічного та соціального капіталу). Обраний формат взаємовідносин Держави і Суспільства виступає стрижнем модернізації системи, відповідальність ключових акторів (влади, громади, бізнесу, медіа-середовища) та відповідність їх діяльності єдиній стратегічній моделі, якої прагне система, є основним чинником її успішного оновлення. Контрольні точки взаємовідносин держави і суспільства віддзеркалює медіа-простір. Якість останнього (як національного, так і світового – зовнішнього до системи, що трансформується) закріплює за медіа-представниками ролі від професіоналів, що здатні створювати адекватну картину світу до "стерв'ятників", які проти усіх, та обслуговує окремих ак-

торів, їх рупорів та райтерів. Полідисциплінарні дослідження взаємовідносин між Державою та Суспільством, доводять, що вони обумовлені принципами, які сформовані:

– історично (форма взаємовідносин держави та індивіда, територіальний устрій, адміністративне управління, історична пам'ять) та цивілізаційно (ментальні риси населення, його етнічний склад та моделі світосприйняття, здатність до самоорганізації та аутентичні форми політичного ієро-тексту (автентичного шлесту ментальних цінностей народу, що віддзеркалюються у вербальних та невербальних дискурсах) [13–14; 18];

– геоскономічно (фактори первинної природи (ресурси, локація) та створені людиною чинники розвитку (традиційні капітали системи [8] (фінансові потоки, агромерационний ефект, людський капітал, інфраструктура, тип економіки та управління) [11];

– поточним соціальним дисплеєм (соціальна стратифікація населення, групи інтересів, соціальні ролі, пріоритетність та статусність інтеракцій в суспільстві, соціальні коди [10], інтелектуальний та культурний ресурси нації, зрілість територіальних громад);

– політико-інформаційним середовищем (політичний дискурс та фено-текст системи (сучасні прояви політичного тексту у вигляді меседжів і промов, що продукують автори і модератори тексту з метою встановити контроль над центром структури політичного тексту) [13], організація влади та розвинутість громадянського суспільства, прозорість виборів та системи правосуддя, зрілість політичного ринку, якість медіа-поля, забезпечення політичних прав і свобод громадян).

Перераховані групи принципів-умов є "територією", де народжуються цінності політичної нації. Принципи (чи задані умови) не є цінностями. "Принципи – це територія. Цінності – це карти. Якщо ми цінуємо справжні принципи, ми приходимо до істини – до розуміння явищ такими, якими вони є насправді. Принципи подібні маякам, які вказують шлях. Це природні закони, які неможливо порушити. Принципи – це спрямовуючі людської поведінки, які, безумовно, володіють стійкою і постійною цінністю" [Stephen Richards Covey, "The Seven Habits of Highly Effective People" (1989)].

Маючи принципи, на підставі яких ведеться діалог між суспільством та державою, держава-нація має працювати цінності й вкласти їх до Центру структури тексту суспільства (це принциповий, системоутворюючий ціннісний стрижень, на який орієнтується нація ціннісні установки суспільства, які позитивно сприймаються абсолютною більшістю населення) [20], що б виступав однаково визначальним маяком у діяльності державних інститутів, медіа-представників, суспільства. Мірилом кожної виборчої кампанії, інформаційної пропаганди, соціальних запитів, громадських рухів, бізнес-просектів та ефективності уряду.

Події кінця 2013 – першої половини 2014 рр. в Україні стали кульмінацією протистояння Держави і Суспільства у форматі "верхи" не хочуть, а "низи" змогли. Ця стаття є спробою автора усвідомити сутність українських подій кінця 2013 – першої половини 2014 років по осі конфлікту Держава – Суспільство у контексті подальшої модернізації України. Протистояння Держави і Суспільства в Україні тлумачаться автором як результат "напрацювань" системи у контексті її модернізації на

2013 рік, серед яких, об'єктивні та суб'єктивні (відповідно до діючих ключових фігур) чинники:

– історико – об'єктивні (централізований статизм в управлінні та соціальний запит на "сильну руку" в населення у наслідок гривалого несамостійного розвитку українських земель, територіально-адміністративний устрій – спадок радянської системи, непорозуміння між Заходом та Сходом України відносно символів, що містить історична пам'ять й аутентичні форми політичного гено-тексту) та цивілізаційні (суперполіетнічний склад населення (більше 130 етносів), схильність до хуторянства, вільнотумства, ширості та родинності, самоорганізація в малих групах);

– геоскономічні об'єктивні (багата природними ресурсами країна із локацією на перехресті європейських шляхів, в наслідок державного управління, відтік активів за кордон (як фінансових потоків, так і людського капіталу), високий агломерационний ефект із депресивними прикордонними пустошами, слабка інфраструктура, ручне керування економікою, хибна екологія);

– поточний соціальний дисплей українського суспільства (сплюснення піраміди соціальної стратифікації населення (маргіналізація середнього класу), непрозорі соціальні ліфти, формування клік, де особистісна відданість пріоритетніша за професіоналізм, зрощення фінансового і політичного капіталу, локальні групи інтересів (регіональні ФПН, "Сім'я") та соціальні ролі для "своїх", примітивні соціальні коди, високий рівень інтелектуального капіталу нації та якісні зрушення у бік посилення соціального капіталу груп, незрілість територіальних громад);

– поточне політико-інформаційне середовище (пустота Центру структури українського тексту, суперечність політичних дискурсів та фено-тексту України, непрозора організація влади й виборів, системи правосуддя, заангажованість мас-медіа та НГО, незрілість політичного ринку, порушення політичних прав і свобод громадян, монополізація влади президентом В. Януковичем, фактично монопартійність, парламентські вибори – 2012 без виборів, відсутність інформаційної та національної політики в Донбасі та АРК протягом усіх років незалежності, слабкий національний брендінг [16], суперечливі кроки зовнішньої політики, інформаційна війна ззовні, симулякризація основних смислів української нації).

В наслідок безвідповідальної діяльності Держави з питань подолання протиріч (які підкреслено вище), Україна продемонструвала світу безпрецедентний приклад самоорганізації Суспільства "знизу". За своїм соціально-політичним змістом, події кінця 2013 – першої половини 2014 років в Україні та особливо військовий конфлікт в Донбасі є найважливішою складовою загальносвітового феномену самоорганізації суспільства проти політикуму, який не здатний презентувати інтереси суспільства та брати на себе відповідальність за громадян.

Геополітичний зріз протестів кінця 2013 першої половини 2014 рр. в Україні

Наявний геополітичний конфлікт між імперіалістичними системами США та ЄС з одного боку, та російським субімперіалізмом з іншого. Серед предметів конфлікту – контроль над Україною і спроби економічного

ослаблення суперників шляхом втягування в цей конфлікт (введення санкцій з боку ЄС для РФ, в Україні – з боку РФ та пострадянських держав, що її підтримують, інтереси енергетичної індустрії США та РФ, інформаційна війна світового масштабу, докази причетності української та російської сторони до загибелі пасажирського літака "Боїнг-777" Малайзійських авіаліній). Ескалація геополітичного конфлікту на фоні активізації політичної кризи в Україні, набуває як відкритих форм засудження ролі РФ у військовому конфлікті в Донбасі, так і містить елемент змови щодо України (визначеність зон впливу в т.зв. "федерації" під спільним протекторатом). Геополітичний конфлікт США/ЄС з РФ має реальні втілення у військових операціях на території України кінця 2013 – першої половини 2014 років та в контрольному розпалюванні повномасштабної світової війни.

Як наслідок геополітичного тренду тяготіння світу до біполярності, периферійний капіталізм та перехідні суспільства стають уразливими в першу чергу. Зверх-держави світу претендують на контроль цих територій і ресурсів, національні уряди не здатні протистояти з багатьох причин (коруптованість і державне зрадицтво серед яких не останні), суспільства самоорганізуються заради національних інтересів, територіальної цілісності та соціальної справедливості, долаючи випробування національного духа. Російський політолог Т. Ворожейкіна констатує: "У 2011–2014 рр. протестні виступи поширилися від Ріо-де-Жанейро, Сан-Пауло і Каракаса до Мадрида, Тунісу, Каїра, Софії, Стамбула, Москви і Бангкока. Всі ці протестні рухи об'єднувало гостре невдоволення сформованими інститутами, які не дозволяють людям домагатися своїх цілей за допомогою легальних політичних каналів. Це торкнулося як авторитарних (у Венесуелі, Україні, Росії і арабських країнах), так і демократичних (у Бразилії та Іспанії) політичних режимів. У більшості випадків протест проти корупції, що пронизує державні інститути і правлячі групи, ставав найважливішим фактором, що об'єднував тих, хто вийшов на вулиці. У цьому протесті змішалися самі різні вимоги – від соціальної справедливості і більшої рівності до демократії і чесних виборів. Ці рухи неможливо адекватно описати в традиційній "праволівій" системі координат. Десятки, а то й сотні тисяч людей виходять на вулицю, спонукувані в першу чергу гострим почуттям неприйняття політичного устрою, в якому вони, по суті справи, позбавлені права голосу... Досі Україна погано використовувала можливості, які відкрилися перед нею і після отримання незалежності в 1991 р., і після "ломаранчевої революції" у 2004 р. Бути може, на цей раз зміна влади і суспільства і взаємовідносин між ними не залишаться "великою ілюзією" української революції; а російська влада, головний душитель і руйнівник її демократичного потенціалу, зрозуміє, зрештою, що в Україні їй протистоїть сильніший духом супротивник" [9]. Зв'язок між геополітичними та соціально-економічними чинниками протистояння держави та Суспільства в Україні тісний. Показовим є факт, що в структурі боргу України близько 60% становлять боргові зобов'язання перед США і 30% перед Російською Федерацією. І це може буде використовуватися ними для тиску на політичне керівництво України.

Соціально-економічний зріз протестів кінця 2013 р. першої половини 2014 р. в Україні

Слід зауважити, що в Україні, незалежно від прапорів і гасел, усі майдани кінця 2013 – початку 2014 років мали економічну складову і повстали у першу чергу проти олігархізації влади, соціальної несправедливості, люмпенізації не просто окремих професійних страт, а цілих територій, вимивання середнього класу в суспільстві. Просто олігархи у кожного майдану були свої (влада В. Януковича для одних і “київська хунта” для інших). Майдан кінця 2013 – першої половини 2014 рр. – масова багатомісячна акція протесту в центрі Києва, що почалася 21 листопада 2013 р. у відповідь на призначення урядом М. Азарова підготовки до підписання економічної частини угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом.

Економічні страйки проти політики уряду М. Азарова розпочиналися у невеликих містах (Краснодон, Кривий Ріг, Горез). По мірі поширення масових протестів й трансформації їх у Євромайдан/ антиМайдан, а потім у війну на Сході України, стало більш помітним (для усіх регіонів) зростання тарифів і загрози з олігархами нового уряду А. Яценюка, нагнітаючи ескалацію конфліктності між центром і регіонами, між Донбасом та іншою Україною, між мігрантами зі Сходу та тими, хто залишився в зоні АТО (антитерористичної операції). Протестний рух, артикульований на соціально-економічній основі, постійно переводився у політичне поле як геополітичними акторами, так і представниками українського політикуму, які прагнули отримати дивіденди за рахунок самоорганізації суспільства.

Проте, обсяг тіншового сектору економіки складав 50% (за офіційними даними) [21]. Позитиву у такому показнику мало, але слід вказати, що специфіка української тіншової економіки – у можливості неформальних здобутків не тільки олігархами, а й простими людьми. І це рятувало на перших етапах монополізації тіншової економіки (у 2010 р.) при постійному зростанні безробіття в промислових містах та селах України. В суспільстві сформувалась практика обману Держави на усіх рівнях. Логічно, що централізація економіки в руках “Сім’ї”, повернення її в початок 1990-х із “смотрящими” в регіонах, зовнішнє управління концернами та корпораціями призвело до додаткових податкових, банківських, фінансових та гуманітарних схем, а в результаті до “смерті” малого і середнього бізнесу, збільшення верстви безробітних, зростанню кількості людей, що мешкають за межею бідності в Україні (офіційно 35%, неофіційно – 55% населення країни [15]). За таких умов, громадські протести й військові операції на Луганщині і Донеччині перевели економіку в режим воєнного часу без офіційного введення воєнного стану, що обернулося в результаті наступним:

– 3 жовтня 2013 р. національну валюту (гривню) девальвували більш ніж на 50%. З початку 2014 р. інфляція в річному виразі склала більше 30%.

– Рівень життя населення впав приблизно на 25%, падіння реальних доходів – майже на 20% (до \$ 250). В бідності – значно гірше (– авт.).

– Ціни на пальне піднялися на 35-40%, на різні сорти хліба – від 30 до 70% [22].

– Міграція мешканців Донбасу призвела до того, що Донськ – лідер в ефективності корпоративного управління, у доступності новітніх технологій та за рівнем розвитку бізнесу в Україні – не просто майже припинив свою промислову та фінансову діяльність, а залишився пустим й вмираючим через осередки сепаратизму, розташування бойовиків-найманців, перетворившись у фронтову зону АТО.

Україна названа:

– однією з найбідніших країн у світі, на рівні з Африкою [5],

– державою з частково авторитарним режимом на рівні з Косово [4],

– місцем із нещасливими людьми, поряд з Зімбабве та Суданом [6],

– корумпованою країною (на одному рівні з Конго й Центральноафриканською республікою) [3].

Артикуляцію протестів на Донбасі навколо соціально-економічних проблем спробували використовувати як офіційний Київ, так і самопроголошені уряди “народних республік” ДНР та ЛНР. На етапі їх реалізації не відбулося а ні втілення у життя проголошеного на майданах, а ні об’єднання громади без політики в єдиному антиолігархічному прориві для України. Офіційний Київ вустами голови Уряду А. Яценюка (у контексті децентралізації від М. Гройсмана замість федералізації), запропонував під час Харківського круглого столу експеримент щодо економічної самостійності Донбасу, який має прокормити себе самостійно (пряма дотація бюджету на 180 тис. шахтарів становить 34 млрд. грн.). Серед рішень соціально-економічного спрямування, які проголошені “народним губернатором Донеччини” П. Губарєвим, націоналізація власності великого приватного капіталу – першочергове завдання. Втілення в реальне життя країни обох пропозицій мало б колосальні наслідки для України і всього пострадянського капіталізму. Тобто могла виникнути ситуація свого роду “хитрості розуму”, як Гегель називав прокладання свого курсу історії крізь різні суб’єктивні дії.

Ультрасекційні російські націоналісти (“Русский Мир”, “Ізборський клуб”, “Восточный Фронт”) за підтримки УПЦ МП формально розпочали соціальну (не соціалістичну) антиолігархічну революцію, що й стало зрозумілим й прийнятним для більшості мешканців регіону. Але після арешта її ідеолога П. Губарєва (“другого” після російських А. Дугіна та В. Крилова) трансформувалася у військову операцію професійних найманців з метою “спасення русских Донбасса” під керівництвом представників Москви О. Бородея, І. Стрелкова, О. Ходаловського та інших [19]. Євроінтеграційні гасла ідеологічних лідерів Майдану теж трансформувалися у перерформатування державної влади, мобілізацію та швидке відтворення боєздатної армії при залученні громади, дострокові президентські вибори та АТО в Донбасі. Цій трансформації сприяла складна ситуація у взаємовідносинах регіональних політичних еліт та ФПІ з ДНР/ЛНР. Спочатку там була присутня зацікавленість сліг в тиску на Київ з метою перерозподілу повноважень і фінансових потоків, але ситуація безумовно виїшла з-під контролю після виходу на перший план військового крила сепаратистів (Бородея – Ходаловського). Яскравим відображенням цього є як конфлікт “господаря Донбасу” Р. Ахметова і ДНР, так і рокировки у складі

керівництва сепаратистів (Захарченко – Михайлов). Міжолігархічні війни на території України й локально в Донбасі – теж складові чинники трансформації громадського руху у воєнний конфлікт. Ключовими гравцями чого виступають: – “дніпропетровські” на чолі із І. Коломойським (він давно знаходиться у конфронтації з Р. Ахметовим й після повернення в Україну та отримання посади губернатора Дніпропетровщини, демонструє загальнодержавні претензії (батальйони “Дніпро”, укріплення державного кордону, бізнес-конфлікти з РФ в АРК, участь у парламентських виборах та локальний контроль Південно-Східних областей); – неолігархічні “донські” – Р. Ахметов, оточення В. Януковича (В. Пшонка, В. Захарченко та ін.), група рваншистів ПР У (О. Сфремов, Т. Бахтєва, М. Левченко), група “младореформаторів” (В. Хомутиннік, О. Клименко, С. Арбузов та ін.), “київські, що мають інтереси в Донбасі” (В. Медведчук, П. Порошенко, А. Яценюк та ін.).

Економічно вигідний сценарій для України за цих умов був можливий, але він так і залишився в історії як її неререалізований шанс. Зіткнення нової економічної політики офіційного Києва та “народних республік” могло стати не стільки конфліктом Держави (центру) і сепаратистів, скільки класовим конфліктом (який і відбувся) усі його сторони, підмінивши соціально-економічну боротьбу політико-територіальною війною з серйозною бронетехнікою і масовими жертвами (через зарозумілість олігархічної системи в РФ та в Україні, в т.ч. її Донбасі). Чисто умовляюче, таке об’єднання прогресивних компонентів Майдану і антиМайдану на основі соціально-економічної програми розолігархізації України “знизу” і відмови від зовнішнього впливу той малоімовірний шанс “чуда” для України, яке не сталося.

В результаті на кінець липня 2014 року – Україна у стані війни, політичної й економічної кризи та гуманітарної катастрофи готується до переобрання парламенту.

Політичний зріз передумов та наслідків протестів кінця 2013 першої половини 2014 рр. в Україні

Президентські і місцеві вибори 2010 року дали старт зміцненню вертикалі влади “донських” у столиці і в регіонах. За рівнем “кумівства” у політиці Віктор Янукович значно перевершив Віктора Ющенка. “40 осіб з найближчого оточення Президента (брати, сестри, діти, куми) займають різні пости в держорганах, судах і працюють депутатами Верховної Ради або місцевих рад. Всі разом вони утворюють загін чисельністю майже в 100 осіб” [12; 22]. На початку 2011 року в лексикон українців входить фраза “Я з Донська”, що набуває формат загрози і великих претензій. Рваншист ПР після програшу в 2004 році був блискавичним і вesoсяжним. Україна у 2011 році перетворилася на піраміду з єдиним центром управління, де “вірність лідерів партії” і “партійна доцільність” – були найвищими критеріями залучення в команду президента. Обидва критерії включали в себе територіальну приналежність. Міграція “донських” в Київ поряд із демографічними показниками 2011 року позбавили Донська статусу “міста – мільйонника”. За перші місяці президентства В. Янукович створив єдину вертикаль влади, зробив масштабні кадрові перестановки як в центральних, так і місцевих ор-

ганах влади. 2012 рік був парламентським. Він вже увійшов в політичну історію України як рік виборів без вибору, бо усі п’ять політичних партій, що пройшли до ВРУ, були проектами президента й не збиралися створювати йому опозицію (КПУ, ПРУ, “УДАР”, ВО “Батьківщина” та “Свобода”).

Керованість “зверху” та свавілля судів і міліції, фіскальних служб та ЗМК призвело до політичних протестів, перший з яких отримав назву “Врадієвський Майдан” – акції народної непокори в СМТ Врадіївка (Миколаївська область) та в ряді населених пунктів України, включаючи Київ, у період з 30 червня по 15 серпня 2013 року. З 7 по 17 липня 2013 жителі Врадіївки (разом з представниками політичних партій “Удар”, БЮГ, “Свобода”) ініціювали “похід на Київ” (400 км). Мітинги проти свавілля міліції пройшли в Донецьку і Львові, Одесі та Івано-Франківську, Запоріжжі та Дніпропетровську, Сімферополі та Харкові. Головною вимогою було покарання винних у Врадіївському злочині, в інших злочинах міліції та відставка міністра внутрішніх справ О. Захарченка. Врадієвський Майдан було придрушено “Беркутом” та іншими силами МВС У, але це стало початком багатомісячної акції протесту, що почалася в столиці 21 листопада 2013 р. у відповідь на призначення урядом М. Азарова підготовки до підписання угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом і підтримана виступами населення в більшості містах України. Після Вільнюського саміту “Східного партнерства” (28 – 29. 11. 2014 р.), розгону наметового містечка опозиції та прийняття 16 січня 2014 р. Верховною радою законів, що передбачали посилення санкцій за участь у масових протестах, Майдан прийняв принципово антипрезидентський та антиурядовий характер.

За пірвоку (з обрання нового парламенту в жовтні 2012 р. та до масових протестів по всій Україні влітку 2013 р.) В. Янукович та його команда знизила свій рейтинг довіри до 3%, дозволив проросійському оточенню (С. Клюєв, В. Медведчук, В. Пшонка, О. Захарченко, С. Курченко, О. Клименко) зіграти свою гру з ним особисто й з країною. Деякі експерти пов’язують остаточну втрату президентом державницьких принципів управління з хворобою та смертю одного з консультантів Президента Ю. Левченя.

22 лютого 2014 р., після втечі В. Януковича з країни, Верховна рада прийняла постанову “Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень і призначення позачергових виборів Президента України” на 25 травня 2014 р. З 23 лютого обов’язки президента України були покладені на голову Верховної ради Олександра Турчинова. Виборча кампанія в основному розгорталася між Ю. Тимошенко (яку звільнили за вимогами Майдану з в’язниці) та П. Порошенка (компромісною фігурою для суспільства, економічних та політичних сил). Президентським виборам передували анексія Криму Росією на підставі референдуму, вихід України з СНД, “Російська весна”, повернення України до Конституції 2004 року, масовий вихід депутатів ВР з партії регіонів, перерформатування парламенту та ряд достатньо посліпних законів, прийнятих ВРУ, теракти в Одесі та Маріуполі, які збільшили кількість тих, хто прийшов на “референдуми” в Донбасі з метою виступити проти “фашистів, які вбивають людей”, обумовили пар-кампанію Р. Ахметова та призна-

чення людей І. Коломойського в державні органи влади на сході України. Прихід до влади в Україні колишньої опозиції і спроба скасування новим українським керівництвом закону “Про мови” спровокували політичну кризу в Криму і масові протести в південно-східних областях країни, які переросли у збройний конфлікт.

В Україні склалися декілька “фронтів”:

1) Інституційний (інститути влади та інститути самоорганізації суспільства). Формалізованим предметом першого фронту можна вважати зовнішній вектор розвитку. Прихильники Євроінтеграції – Інститути Майдану (Штаб національного супротиву, ВО “Майдан”, Народна Рада України), Фракції у ВРУ (ВО “Батьківщина”, УДАР, ВО “Свобода”), позафракційні депутати, КМУ (з 27.02.2014 р.), партія ДемАльянс, ГО (Межліс, Автомайдан, Ультрас, КПСД (Комітет патріотичних сил Донбасу), КВУ (Комітет виборців України), КУН, УП “Собор”, УНА–УНСО), обласні ради (Закарпатської, Львівської, Івано–Франківської, Тернопільської, Рівненської областей), Отряди самооборони, “Правий сектор”, “Нацгвардія”. Прихильники проросійського вектору розвитку України – МВС У, КМУ (до 22.02.2014 р.), Внутрішні війська, “Беркут”, “Грифон”, “Тигр”, ДАІ, СБУ, ГПУ, Партія Регіонів, ВР АРК. Прорядові політичні та громадські утворення (“Восточний фронт”, “Русский Мир”, “Єдиний вибір”. “Український фронт”, друзини правопорядку, Донські козаки. Обласні ради Херсонської, Донської, Луганської, Харьковської, Дніпропетровської, Кіровоградської областей, ДНР (Д. Пушилін), ЛНР (В. Болотов), “Новоросія” (О. Царьов), офіційні представники Кремля на території Донбасу (О. Ходаковський, О. Бородай та інші).

2) озброєний (військові угруповання офіційні та самостворені громадою). Предметом військового конфлікту, що розгортається в Луганській та Донецькій областях України, є адміністративно-територіальний статус Донбасу. Представниками Держави, що відстоюють цілісність території України та український Донбас є Нацгвардія, регулярна армія України, Генеральний штаб АТО, батальйони “Донбас”, “Днепр 1”, “Днепр 2”, “Айдар”, “Азов”, “Миколаїв”, “Полісся”, “Черкаси” та інші. Військові угруповання, які вважають, що Донбас має бути самостійним державним утворенням чи суб’єктом РФ, це – “Оплот”, “Восток”, “Слов’янське ополчення” (І. Гіркин), “Зоря”, “Народне ополчення Донбасу” (І. Безлер), “Альфа” і ГРУ (РФ).

3) Соціально–політичний (учасники масових протестів та суспільні групи інтересів) фронт набув назв “Майдан” і “Антимайдан”. Як зазначалося вище, Майдан і проросійські протести в Донбасі (Антимайдан) за природою своєю є явищами аналогічними в тому плані, що більшість людей недоволено саме соціально–економічною системою, корупцією влади та незахищеністю населення. Можна стверджувати, що Майдан не був однорідним та з часом набував різних форм боротьби. Безпрецедентним був Перший Майдан (до відставки В. Януковича та його Уряду), куди вийшла інтелігенція та представники крупної та середнього бізнесу, студенти та пенсіонери – усі верстви населення с Україною в серці. Переобравши владу, вони повернулися в свої оселі й на робочі місця, а на Хрещатику створився інший Майдан, який висловлював свій протест все більш у крайній і примітивній формі – різновидів націоналізму

або геополітичної орієнтації через архаїчність та агресивність реакцій, патріархальність політичної культури. Громада Києва й не помітила як столиця перетворилася на брудне місто, у серці якого в наметах знайшли притулок безробітні та небажаючі працювати люди, називаючи себе Майданом. Інша ситуація склалася в Донбасі. Перші Антимайдани формувалися під впливом адміністративного ресурсу Партії регіонів (яка охопила не тільки місцеву владу. А й усіх керівників підприємств та значну кількість бізнесменів) та російських медіа. Майдан Донська містив інтелігенцію, студентство та європейсько налаштованих людей. В одному місці на сусідніх площадках стояли дві різні громади, які не хотіли чути один одного, і кожного разу такі публічні акції закінчувалися бійками та мирними жертвами, які відбувалися при невтручанні міліції та інших органів правопорядку. Останній фронт соціальних протиріч вийшов за межі мирних акцій протесту, а територіально – за кордони Донбасу і України. Кожна з соціально–політичних груп отримала підтримку. Майдан з боку інших регіонів України, Антимайдан з боку РФ. Ідеологічне протистояння мешканців одного регіону перетворилося на війну української армії з іноземними бойовиками та своїми громадянами–прихильниками розколу держави.

За таких умов відбулися позачергові вибори в Україні, які для більшості стали “виходом”, бо з’явився той, на кого можна перекласти усю відповідальність. І в цьому так само були однодумцями мешканці як Заходу, так і Сходу України. На фоні системної кризи, окупації двох областей України, анскії Криму Росією і зовнішнього тиску, перемога П. Порошенка на президентських виборах була впевненою, в один тур (54,7%). Крим не прийняв участі в голосуванні, у Донбасі відкрилися 9 з 34 ділянок через контроль території сепаратистами. 27 червня 2014 він підписав Угоду про асоціацію з Європейським Союзом (економічну частину).

Найбільш радикально налаштовані мешканці Донбасу охрестили державну владу “київською хунтою”, а учасників акцій протесту “майданутими”, “бсндеровцями” та “фашистами правого сектору”. Радикальні представники Західних областей вважають за можливе узагальнено називати мешканців Донбасу “ватниками”, “колорадами” та “рашистами”. Змістовно ДНР і ЛНР є військовими хунтами (ЛНР з самого початку, ДНР після перевороту, що відбувся за референдумом 11 травня 2014 р.) з ультраправим клерикалізмом (крайньою націоналістичною ідеологією), що рухомі сепаратистською ідеєю перемоги Руського Миру в світі, зірвали президентські вибори, розгорнув переслідування своїх супротивників, використовуючи широкий спектр асоціальних методик (теракти, обстріл житлових масивів до руйнування цілих районів, викрадання людей/дітей, рекет, мародерство, залякування мирного населення).

Українська держава за сучасних умов має самий правий уряд в Європі (в більшості європейських парламентів країні партії як правого, так і лівого толку на шталт КПУ чи ВО “Свобода” майже не представлені) і с надзвичайно небезпечні сигнали (спроба заборонити діяльність КПУ та ПРУ, санкції Державного Комітету телебачення та радіомовлення України відносно ЗМК, що транслюють пряму мову представників ДНР та ЛНР та ін.), що складаються в тренд зрощення репресивного

апарату з крайніми (ідеологічно) організаціями. Тобто в разі запобігання цим тенденціям, можливе відтворення ситуації латиноамериканських диктатур. Слід зауважити, що початок такого тренду було закладено ще владою В. Януковича, коли насильство на адресу протестуючих на Майдані здійснювалося не ВСУ, а “тітушками” – найманцями–бойовиками, коли боротьба з інакомисленням переслідувалося СБУ, а прибутки “Сім’ї” зростали прямопропорційно виснаженню малого і середнього бізнесу та маргіналізації середнього класу України. Уряд А. Яценюка дотримувалася до останнього часу означеного президентом курсу на Євроінтеграцію, поширював імідж Нової України в світі, але не зміг знайти компроміс із ВРУ, яка дуже важко підтримувала його непопулярні рішення та йшла курсом парламентської кризи. 24 липня 2014 року А. Яценюк, не отримавши підтримку Верховної ради на чергові пропозиції уряду, подав офіційно у відставку, аргументуючи її як результат розколу парламентської коаліції (через відмову “Удару” та “Свободи” перебувати в ній разом з Батьківщиною).

Протистояння інститутів та їх структурних одиниць обумовлено не тільки (й не стільки) ідеологічними позиціями, “скелетами” у шафі обранців Майдану, а переділом крупного капіталу в Україні. Інформаційно–політичне поле України перетворилося на “війну” І. Коломойського та Р. Ахметова, в якій парламент, прем’єр–міністр, ЗМК, а відповідно фіскальна, банківська, медійна та економічна системи країни стали заложниками олігархічних непорозумінь. Нічого особистісного лише бізнес, результатом чого стають зламани долі простих людей, які втрачають роботу (через закриття підприємств чи зміну режиму роботи) або мають переселятися в інші області, куди переселять фірми їх власники, зламана психіка та деморалізований соціальний комфорт в наслідок олігархічних баталій на центральних українських телеканалах, не враховуючи навіть інтернет.

Непопулярні рішення А. Яценюка (КМУ) та лобювання президентом П. Порошенком питання про розпуск ВРУ та дострокові вибори парламенту 26.10.2014 р. – ознаки двох тенденцій, які стають сьогодні розчаруваннями Майдану. Перша – централізація влади в руках президента (бажання мати ручні ВРУ і КМУ і для відносної самостійності від олігархів у т.ч.). Тенденція не нова й саме з нею боровся Майдан. Друга тенденція – несамоствійність рішень Держави (владних інститутів), що склалася в наслідок практичної відсутності незаангажованих чиновників, які б не виконували волю, не підгравали олігархам чи не були б самі представниками крупних ФПГ. Тому, рішення КМУ набули ознак терезів між лідерами крупного бізнесу. Відповідно й фракції в парламенті, підтримуючи своїх патронів голосують/не голосують за них. Тиск президента на ВРУ результує несприйнятими ініціативами Уряду. Вихід – націоналізація бізнесу усіх крупних олігархів за умов війни (що повністю співпало б з вимогами усіх майданів в країні й примирило б Суспільство, давши карт–бланш Державі залишається мрією пересічного українця. Поки що урядові “санкції” діють вибірково, з оглядкою на власника. Залізородний сектор Р. Ахметова є розмінною монетою президента. А. Яценюк, навпаки, здається враження, що грає на полі “господаря Донбасу”. Доказом тому мо-

жуть виступати його фіскальні ініціативи, які суперечать політиці президента й у даному випадку є швидко-руч створеними у супереч податковим ініціативам І. Коломойського. Голосування за проект Закону “Про внесення змін до Податкового кодексу України ...”, в якому гірничодобувний бізнес СКМ залишався недоторканим на відміну від інших галузей економіки теж підтверджує гру на користь Р. Ахметова, що отримала підтримку з боку фракції С. Курченка та С. Арбузова “За мир і стабільність” (див. голосування у ВРУ).

Через те, що на час написання статті, відставку Уряду не прийнято, та її готові підтримати лише КПУ та ПР (це не дасть конституційної більшості), можна зробити висновок, що це – урок шкоди смодійності в політичній кар’єрі для А. Яценюка та випробування для віце-прем’єра В. Гройсмана, який мав би очолити уряд на період до дострокових виборів ВРУ. Не залежно від фігури голови уряду, політика Держави буде розгортатися в інтересах США (через кредити МВФ) та чотирьох персональних акторів – П. Порошенка, С. Львовича, Р. Ахметова і І. Коломойського. Конфронтація останніх двох забезпечуватиме відносну незалежність і право впливу президента на ринок в Україні (політичний і фінансовий). Серед ключових акторів немає Суспільства та інтересів тих, хто привів цих людей до влади, і хто може стати осередком нового сепаратизму в наслідок повернення України в домайданівські часи з новими обличчями. Це усвідомлює інтелектуальна еліта, яка становила значну частину першого Майдану (листопад 2013 р. – лютий 2014 р. в Києві). Криза державного управління в Україні, яка на фоні тривалої безякісної системної трансформації та безвідповідальної державної влади, вивела людей на вулиці заставила більшість пересічних громадян шукати зовнішнього патрона для вирішення внутрішніх проблем. Це добре організована помилка і крок назад від самоусвідомлення соборності та самодостатності української нації, яка проходить випробування зброєю. Прийде час, коли більшість українців переконається, що доки влада не стане простим ретранслятором Суспільства, інтереси останнього не стануть пріоритетними.

*Соціокультурний зріз протестів
кінець 2013 першої половини 2014 рр. в Україні*

Для характеристики соціокультурного зрізу непорозумінь Держави і Суспільства важлива історична пам’ять, яка трансформується в соціальний дисплей та специфіку інтеракцій соціальних ролей із локальними домінантами під час великих криз. Для українського суспільства – полістичного, мультикультурного, ідеологічно та соціально неоднорідного – тривалий час було притаманне панування правлячого класу (посадові повноваження + фінансово–економічні важелі впливу), який ефективно використовував регіональні соціокультурні відмінності для усунення соціально–економічних та політичних питань. Проте, вічно це тривати не могло. Для системи, що трансформується, особливо важливо постійно розуміти на кого спирається влада. Якщо Держава спирається на олігархів та діє в їх ім’я, то характер гібридності режиму буде тяготити в бік автократизму чи тотального контролю системи Центром (не залежно від персони президента). Якщо – на Суспільство, демо-

кратичні тенденції будуть прагнути паритетності його з Державою.

Таблиця

Становлення громадської активності в контексті МЖЦ взаємовідносин Держави і Суспільства

Протистояння Уряду Л. Кучми та президента Л. Кравчука, 8-23.06 – загальний довготривалий страйк трудящих Донбасу. Секція Донецької обласної ради народних депутатів ухвалила рішення про недовіру Президенту України, а також вимогу провести всеукраїнський референдум про недовіру Президенту, ВР і радам народних депутатів усіх рівнів до 1 жовтня 1993 р. Результат – дострокові президентські вибори за підтримки ФПГ. Формування НПГУ (незалежної профспілки гірників	Протистояння Уряду П. Лазаренка та президента Л. Кучми, ідеологічні суперечки в ВРУ: про-президентські центристські партії з крайніми КПУ та НРУ. Загибель В. Чорновопа та висилка за кордон П. Лазаренка на передодні президентських виборів. Результат – президентські вибори за підтримки ФПГ. Початок формування полярної партійної системи, двовекторність зовнішньої політики	Протистояння ВРУ та президента Л. Кучми, ідеологічні суперечки у ВРУ як наслідок переділу крупного бізнесу. Результат – перемога правих на виборах до ВРУ та на президентських виборках – 2004. Протести по усій країні. Протистояння Заходу і Сходу. Формування та перемога опозиції "Сила народу". Конфлікт зовнішніх акторів на території України – Помаранчева революція і Перший Майдан в Україні. Євроінтеграція України.	Нездатні ВРУ, Уряд і Президент. Протистояння ФПГ. Напряга в суспільстві ЮВТ і ВФЯ. Курс на Євро – 2012 (війни ФПГ за бюджетні субвенції). Результат – Перемога В. Януковича на виборах президента, російський вектор політики, централізація влади, економіка. Найвищий показник соціальної диференціації.	Протистояння влади і суспільства. Протести по усій країні. Протистояння Заходу і Сходу. Самоорганізація Майданів: 1) Врадєвського проти свавілля міліції; 2) Євромайданів; 3) Майдану проти влади В. Януковича в Києві; 4) Майданів ДНР і ЛНР за Млоросію. Зовнішні чинники та військовий конфлікт в Донбасі. Результат – Дострокові президентські та парламентські вибори Євроінтеграція України. Децентралізація.
1991-1994 рр	1998-99 рр.	2001-2004 рр.	2010 р.	2013-2014 рр.
9 - 11 років – 1 цикл – 1993 – 2004 рр		9 - 11 років – 2 цикл – 2004 – 2014 рр		
1991-1994	1995-1999	2000-02-2004	2005-2008-2010	2011-2012-2013-14

Соціальний контракт України тривалий час був схожий на "Модель осілого бандита" МакГіра – Олсона. Держава в цій Моделі перебуває в стані анархічної влади, а система може виявитися нежиттєздатною з цілого ряду причин. При такому розвитку подій на місці колишньої анархічної структури через якийсь час виникає система, в якій деякі індивіди або групи (як владні, так і ФПГ) мають переваги в здійсненні насильства перед усіма іншими індивідами або групами, але не володіють такими перевагами один перед одним (тримає війна клік). У таких бандитів немає стимулів не тільки сприяти виробництву суспільних благ, конструювати діалог з Суспільством, у них відсутні стимули до якого-небудь самообмеження й своєї діяльності. Іншими словами, "гастролер" діє в умовах структурної невизначеності, яка змушує його дисконтувати свої очікувані майбутні доходи за дуже високою ставкою (не через порозуміння з конкурентами, а через їх усунення в несправомірний спосіб). Це призводить до того, що бандит-гастролер буде прагнути максимізувати свій короткостроковий дохід". Так відбувається із партією влади в парламенті, ключовими олігархами, президентами та їх оточенням.

Конкуренція між бандитами-гастролерами рано чи пізно повинна так чи інакше призвести до появи такого суб'єкта чи групи, який буде володіти перевагами в здійсненні насильства перед усіма іншими мешканцями даної території (встановлення авторитаризму на шталт влади В. Януковича). "З'являється так званий осілий бандит, структура стимулів якого істотно відрізняється від структури стимулів бандита-гастролера" (вони можуть бути несподіваними або погано зрозумілими (девіантними для суспільства та бізнес еліти, й через це дієвими). "Це виражається, в першу чергу, в скороченні ставки дисконтування очікуваних майбутніх доходів осілого бандита: майбутнє для нього стає дорожче, оскільки зменшується невизначеність. Останнє пояснюється тим, що осілий бандит, здійснюючи насильство (до якого не готові конкуренти), здатний контролювати певну територію, тобто припинити появу на цій території бандитів-гастролерів" [17]. Так розвивалися цикли концентрації влади в "одних руках", які закінчувалися протестними акціями суспільних груп, що призвели до масового протесту всього Суспільства в Україні. Модель життєвого циклу українського Суспільства виглядає приблизно наступним чином:

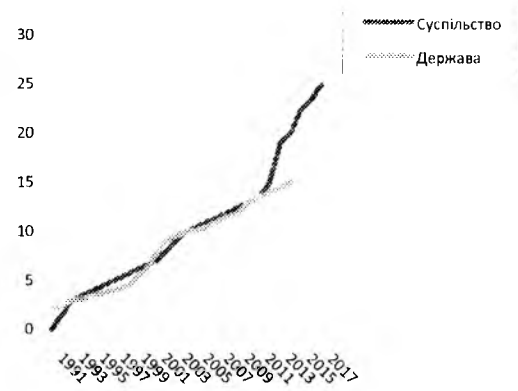


Рис. 1. МЖЦ в взаємовідносин Держави і Суспільства

Аналізуючи хвилі громадських протестів, видно, що усі вони виникали на фоні внутривладних непорозумінь (протистояння уряду чи парламенту з президентом) і використовувалися олігархами для перерозподілу ресурсів в країні шляхом приведення до влади "свого" президента. У цьому контексті Україна має вже напрацьований досвід кон'юнктурних майданів та страйків. Майдани за цілісність країни кінця 2013 року – перші в українській історії протести, які продемонстрували високу самоорганізацію громади та показали Суспільство реальним політичним актором. Перший раз Майдан постав проти влади олігархів як такої, що призвела до люмпенізації українців та намагалася стати на заваді реалізації громадянських прав і свобод – вирішувати долю країни. Ефективність системних трансформацій на думку Р. Дарендорфа [1], полягає в поступовості змін. Його "теорія трьох часів" зазначає, що темпоральні характеристики тривалості соціокультурних (дві генерації по 26 років), економічних (у середньому – 6 років), політичних (закріплення суспільних інновацій у новій

конституції – 6 місяців) зрушень принципово різні. Тому слід модернізацію політичної системи розпочинати з соціокультурного зрізу реформ через економічні до консолідації оновленої системи молодію політичною елітою із конституційним закріпленням модернізаційної моделі. Виходячи з циклів, можна констатувати, що у 2017 році слід очікувати народження нової пасіонарності, поширення активістської політичної культури за маштабом та кількістю учасників, і закінчення циклу по осі Держава – Суспільство. Результати військового конфлікту в Донбасі та парламентських виборів – 2014 стануть умовою подальших протестів (видно з граф-моделі, що суспільний протест зростатиме в період 2014-2017 рр.). МЖЦ державної влади на 2014 р. перебуває у фазі біфуркації, розвиток якої можливий за двома сценаріями: повторення попереднього циклу автократії з орієнтацією на олігархів чи новий цикл компромісного діалогу Суспільства і Держави в Україні).

Слід усвідомити соціальні активи і пасиви Майдану для подальшої модернізації країни:

1. Протягом років незалежності, Україна майже не вела політику формування єдиної національної (політичної) ідентичності, дозволяючи чужим ідеологічним осередкам (таким як "Русский Мир", Центри НАТО та Євроатлантичної інтеграції України, румунські рухи) формувати широкі кола власних прихильників серед молоді та інтелектуальної еліти, громадських об'єднань та інформаційних агенцій. Особливо вдалою була їх діяльність на територіях з прикордонною ідентичністю (АРК, Донбасс, Буковина), які виявилися осередками сепаратизму. Для подолання таких тенденцій, Державі слід переглянути політику відтворення політичної нації українців, враховуючи етнічні та регіональні характеристики, залучаючи суспільство як до національного брендингу, так до самоорганізації територіальних громад з метою управління містами та регіонами. Ключовими чинниками за таких умов має стати *корекція політики у бік прозорості дій і рішень Держави та органів місцевого самоврядування, зміцнення соціального капіталу в суспільстві та відтворення політичної ідентичності держави-нації на базі територіальних та етнокультурних ідентичностей резидентів територій*. Соціальний капітал громади та капітал лояльності (відданості) окремих груп, за таких умов, здатний стати інструментом розв'язання протиріч між державою та суспільством унаслідок трансформації міжособистісної довіри громадян в інституційну довіру владі (як до членів своєї громади) та утворенню генералізованої суспільної довіри. Принцип довіри у формуванні влади та як підстава партнерства її з бізнесом і громадою здатна результувати стійкістю переконань резидентів територій у її цінності / перспективності та трансформувати сприйняття України зовнішніми спостерігачами у бік позитиву. Міжнародний імідж України – ще один вектор державної політики, який потребує негайної реакції президента й уряду.

2. Ведення АТО та її інформаційний супровід, враховуючи жертви серед мирного населення, руйнування інфраструктури, блокування постачання населених пунктів продуктами і медикаментами, пропагандистський негативний ефект російськими ЗМК, що пояснює підтримку сепаратизму на референдумі. Усе це здатне в суспільній свідомості створити нову підставу протисто-

яння Заходу і Сходу на осі "ви (Донбас) винні у тому, що ми за вас гинули та за відтворення на ваших територіях терору", а в Донбасі (особливо в промислових невеликих містах Донеччини та прикордонних РФ територіях Луганщини) в наслідок соціокультурна єдність з українським буде остаточно поховано навіть у разі відновлення адміністративної спроможності української держави на території Донбасу. Той рівень ненависті, який зараз існує між носіями різних ідеологічних чи геополітичних позицій, дивовижний. Склалася картина світу несприйняття опонентів, зникла можливість бачити в них не таких самих людей, як ти сам, а фактично демонізувати їх, радіти їх фізичному знищенню (не тільки бойовиків, а й тих мирних людей, що дотримувалися інших позицій). Зараз така скзальтація існує з обох сторін, і це говорить про те, що Суспільство вже функціонує в режимі громадянської війни, вже готове існувати у режимі партизанщини та доносів. Держава за таких умов відповідальна за подальше мирне відновлення ментально єдиної України. За таких умов *нова інформаційна політика, пересування професійних кадрів, відновлення держзамовлення на перше робоче місце по всій Україні, міжпрофесійна стратифікація регіонів та спільні соціальні проекти* можуть пом'якшити вказану тенденцію.

3. Відчуваючи *новий цикл деколонізації*, занепаду імперій, які ще декілька років тому вдавалися непереможними, сакральна цілісність України є цінністю. Для закріплення її після перемоги України в війні в Донбасі, *слід працювати над Центром структури українського тексту*. Першочерговим у трансформаційних процесах є означення моделі соціуму, на досягнення якої він спрямований, і стратегії, що інституціонально конституєвала б багатомірний соціокультурний простір з його автентичними властивостями за допомогою Центру структури політичного тексту України – тобто тими цінностями, антицінностями, які сприймалися б більшістю народу України однаково. В Україні даний концепт не реалізується. Стрижня сутність цієї модернізаційної моделі, про яку йде мова, криється на гено-рівні цього політичного тексту, тобто у глибинному, архетиповому, автентичному пласті соціокультурних цінностей народу. Український соціум трансформується досить повільно, постійно змінюючи внутрішні і зовнішні вектори процесу, за рахунок мотивів політичної цілеспрямованості того чи іншого політичного гравця. Конституційні зміни, творення законів з метою захистити свій бізнес і олігархічні інтереси, меседжі і промови політичних гравців, які спрямовані на отримання політичних дивідендів, однак не сприймаються українським народом, тому що не орієнтуються на архетипові задані і властиві саме українським реципієнтам цінності і не апелюють реальних і бажаних українцями перспектив. Непослідовність та недосконалість політичних реформ в Україні стали на заваді не створення сприятливих умов для динамічного розвитку політичного процесу на шляху дійсної демократизації українського суспільства, наслідком чого стали хронічні і досить гострі суперечності між гілками влади, між центром і регіонами, між провідними лідерами, між елітарними угрупованнями і т.ін. Все це не тільки привело до політичного розколу в суспільстві, а й до внутрішньополітичної кризи і низької діяльності провідних державних владних інститутів.

4. Донбас в українському дискурсі завжди почував себе обранцем. Тісне переплетення історичного розвитку, інтересів і господарства двох областей України Донецької та Луганської, зумовили неформальне об'єднання їх в загальний історико-культурний та економічний регіон Донбас (Донецький кам'яновугільний басейн). Фраза “Донбас годує всю країну”, що мала рацію в кінці 1960-х – поч. 1970-х рр. за часів СРСР, трансформувалася в міф та проросла в свідомості представників цього регіону стереотипами “шахтар і металург – гордість країни”, “чорне золото – сила Донбасу”, “Донбас сам себе прокормить”, “Донбас – сила і краса України”. Щоб розуміти чому мешканці Донбасу демонструють відмінну від всієї України прикордонну самоідентичність, слід знати наступне: 1) це – прикордонний регіон з РФ, яка ні на один день з 1991 року не припиняла тут свою пропаганду. На тлі відсутності державної політики формування єдиної політичної нації, це мало результат – територіальна ідентичність (“я з Донбасу”) пріоритетніша за громадянство. В Донбасі завжди, починаючи з радянських років, оберталися величезні гроші, існували бюджетні тіньові схеми, що притягувало в регіон кримінал. Мешканці Донбасу (як верхівка, так і робочий клас) були можливими за радянськими показниками добробуту і мали державну шану. Суспільство тут почувало себе значущою ланкою державних процесів. Але з середини 1970-х рр. вугільне джерело фінансового обігу затребувало великих іноземних інвестицій та державних субвенцій. Через те, що дивіденди від таких “вкладів” – процес важкий, довготривалий та ненадійний, уряд СРСР почав згорати усі держпрограми розвитку вугільної галузі та повністю їх закрити через занепад СРСР. Ера вугілля як палива закінчилася в світі й проблемний Донбас із депривацією населення отримала Україна. Тут часто й зараз присутня невідповідність бажаного і реально можливого. В Донбасі 33% людей у віці за 60, як ні в одному регіоні. Вони родом з СРСР, тобто все найкраще в житті вони пов'язують з радянським періодом, це обумовлює пріоритетність медіа покриття російських ЗМК, високий рівень довіри президенту РФ В. Путіну, тісні взаємозв'язки економічні, культурні, родинні, наукові з РФ та її Південним федеральним округом у першу чергу, російськомовність населення. Вони не стільки проросійські, скільки про радянські, але на фоні останніх політичних перетворень, разом з першою категорією, вони “зробили” псевдореферендум 11 травня 2014 р., голосуючи проти “фашизму” в обличчі України; 2) Паралельно з тим, відповідаючи на конкретні питання, ідею відокремлення області (регіону) від України та приєднання до іншої держави підтримали лише 8%. Тільки 17% населення Донбасу хотіли б, щоб їх область вийшла зі складу України і створив свою незалежну державу (ДНР або ЛНР). Дослідники підкреслюють, що сепаратистські настрої в цілому в Україні більше підтримують люди старшого віку. Так, серед молоді до 30 років хотіли б від'єднати свою область і приєднати до іншої країни 13%, серед людей, яким за 55 років – 29%. У той же час значна частина населення (32%) вважає, що між західними і східними регіонами України існують глибокі політичні протиріччя, мовні та культурні відмінності, а також відмінності в економічному розвитку. Більш того, ці люди переконані, що в перспективі ці регіони

можуть роз'єднатися створити свої держави, або ж увійти до складу різних інших держав. Найбільше подібні ідеї популярні на Донбасі (58%) і на Півдні (48%), найменше таке думка поширена в Центрі (20%) і на Заході (20%). На Донбасі ця думка про істотні суперечності між регіонами особливо поширена серед людей старшого віку – так думають 66% людей, яким за 55 років, і 49% – у віці до 30 років [12]; 3) За чисельністю та щільністю населення, Донбас є суперполіетнічною площадкою (тут мешкають представники 130 етносів), Донецька область – це трохи більше 4% території, 10% населення, 15% – валового продукту і 25% експорту, але цей регіон сьогодні дотаційний. За умов, що кількість населення робить цей регіон вагомою селекційною картою, Донбас завжди отримувач своє політичне представництво й відповідно бюджетне фінансування. Донбас дуже відрізняється від майже усіх регіонів країни за обігом капіталу, рівнем бізнес адміністрування, кількістю міжнародних представництв та заходів світового рівня. В наслідок чого, “донецькі” (ФІП та сліта) протягом років незалежності постійно виступали медіатором між Державою та Суспільством, пишучи сценарій вистав задля своєї вигоди. Мешканці регіону ставали заложниками своїх олігархів, претензії РФ та офіційного Києва. Україна мала періоди, коли Донбас ставав більш серйозним гравцем, ніж Держава, на жаль. Один з таких періодів – предмет цього дослідження.

5. *Контрольні точки взаємовідносин Держави і Суспільства* сьогодні закріплюються кров'ю мирних громадян Донбасу. Тут за єдину і сильну, вільну та горду Україну кладуть свої життя українські солдати і офіцери з різних куточків країни. Тут представники РФ з особливою жорстокістю намагаються встановити “сіру зону” з назвою Новоросія. Точку невороття вже подолано. Рационально, Україну до протестів зими 2013 року характеризує: монополізація країни, зuboжіння народу, вихолощення середнього класу, зростання зовнішнього боргу, залежність від зовнішніх гравців, зрада національних інтересів державними діячами, “партійна доцільність”, порожній політичний текст, примітивні соціальні ліфти, високий відсоток урбанізації і оголення прикордонних територій, ручне регулювання виборів, партій, свобод і прав громадян, незахищеність громади. Україна сьогодні це – втрата територіальної цілісності країни, зруйнована інфраструктура, неспрацездатна економіка, зuboжіння народу, залежність країни від зовнішніх гравців, зростання зовнішнього боргу, “партійна доцільність”, примітивні соціальні ліфти, заангажований політичний текст, незахищеність громади, мобілізація населення без оголошення війни, міграція і еміграція, прагнення до монополії в країні шляхом військових дій, переділу бізнесу та інформаційних війн персональних внутрішніх гравців та їх “продуктів” – партій, одіозних персон, батальйонів і територій.

Принципова розбіжність між Україною “до” і “після” – згуртованість Громади. І зараз її час. Український народ або разом закріпить курс на вільну європейську країну, або знову дозволить владі вирішувати долю своїх дітей. Донбас та війна на Сході залишаться в політичній історії незалежної України як випробування на цілісність та міцність національного духу. Закріплення перемоги та відтворення мирного життя в зонах АТО

можливе лише за умов призначення військових губернаторів (на штатт післявоєнної Німеччини) та недопущення старої еліти до органів місцевої влади. Громада Донбасу перероджується на очах. Донбас вперше усвідомив цінність Держави і силу Суспільства не втратити її назавжди. Контрольна точка перемоги народу України та встановлення компромісного (Суспільства з Державою) шляху розвитку, станс практика усвідомлення територіальними громадами себе реальним політичним актором, що має вимогами прозорості державних рішень, самостійно здатний захищати інтереси міста та реальними вчинками відтворювати перспективи вільної самодостатньої країни.

Список використаних джерел

1. Dahrendorf R. Elemente eines Theories der sozialen Konflikts // Dahrendorf R. – Gesellschaft und Freiheit München, 1965.
2. Derrida Jacques. Echographies of Television: Filmed Interviews / J.Derrida, B.Stiegler. – Cambridge : Polity, 2002. – 174 p.
3. Failed States Index 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ffp.statesindex.org/>
4. Nations in Transit 2013 // Freedom House. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2013>
5. The 2012 legatum prosperity index. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prosperity.com/Countries.aspx>
6. The Happy Planet Index. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/ratings/happy-planet-index/info>
7. Басовская Н. И. Столетняя война: леопард против львицы. – М., 2002. – 349 с.
8. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики / Пьер Бурдьё; [пер. с франц.; отв. ред. перевода, сост. и послесл. Н. А. Шмаатко]. – М.: Алетея, 2007. – 576 с. – (Серия “Gallicinium”).
9. Ворожейкина Т. Может ли общество изменить государство: новые протестные движения и революция в Украине. – Доклад на “Московская школа гражданского просвещения”. – Голлицыно, июль 2014 г. // https://www.youtube.com/watch?v=yvnxos_sk0E
10. Гофман И. Анализ фреймов: яесс об организации социального опыта / Ирвинг Гофман; под. ред. Батыгина Г. С. – М.: Ин-т социологии РАН, 2003. – 752 с.
11. Зубаревич Н. В. “Развитие крупных городов России. С кратким обзором на тему “Лекция в рамках проекта “Городские среды” 31 марта 2014 года в ННГУ им. Н. И. Лобачевского // <https://www.youtube.com/watch?v=YmRhD5tesY8>.
12. Киевский международный институт социологии. Майдан-декабрь и Майдан-февраль: что изменилось? (<http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=226&page=2>)
13. Кристева Ю. Полілог / Ю. Кристева. – К.: Юніверс, 2004. – 482 с.
14. Кристева Ю. Самі собі чужі / Ю. Кристева. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 262 с.
15. Лешенко С. Борьба с теневой экономикой может вылиться в социальный кризис // http://institute.gorshenin.ua/news/1100_borba_s_tenevoy_ekonomikoy_mozhet.html
16. Нагорняк Т. Л. Брендинг території як державна та регіональна політика: [Монографія] / Т. Л. Нагорняк. – Донецьк: Видавництво “Ноулідж”, 2013. – 367 с.
17. Пискунов В. В. Концепт общественного договора: классическое и современные формы. – Автореф. дис. ... к-та филос. наук. – М., 2005. – 21 с.
18. Пирс Ч. С. Логические основания теории знаков / Ч. С. Пирс; [пер. с англ. В. В. Кирущенко, М. В. Колопотина]. – СПб.: Лаборатория Метафизических Исследований философского факультета СПбГУ; Алетея, 2000. – 352 с.
19. Пресс-конференция А. Борода и И. Стрелкова. Донецк. 10.07.2014. // <https://www.youtube.com/watch?v=08KdvFrz-84>
20. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр. – М.: КомКнига, 2007. – 278 с.
21. Теневого сектор економіки України в 2013 году // <http://112.ua/ekonomika/tenevoy-sektor-ekonomiki-ukrainy-v-2013-godu-sostavil-poryadka-150-mlrd-dollarov-ekspert-20904.html>
22. Экономический раскол Украины // <http://voprosik.net/ekonomicheskij-raskol-ukrainy/>

References

1. Dahrendorf R. Elemente eines Theories der sozialen Konflikts // Dahrendorf R. – Gesellschaft und Freiheit München, 1965.
2. Derrida Jacques. Echographies of Television: Filmed Interviews / J.Derrida, B.Stiegler. – Cambridge : Polity, 2002. – 174 p.
3. Failed States Index 2013. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://ffp.statesindex.org/>
4. Nations in Transit 2013 // Freedom House. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2013>
5. The 2012 legatum prosperity index. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.prosperity.com/Countries.aspx>
6. The Happy Planet Index. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://gtmarket.ru/ratings/happy-planet-index/info>
7. Basovskaja N.I. Stoletnjaja vojna: leopard protiv lilii. – M., 2002. – 349 s.
8. Burd'є P. Social'noe prostranstvo: polja i praktiki / P'єr Burd'є; [per. s franc.; отв. red. perevoda, sost. i poslesl. N.A. Shmatko]. – M.: Aleteja, 2007. – 576 s. – (Serija “Gallicinium”).
9. Vorozhejkina T. Mozhet li obshchestvo izmenit' gosudarstvo: novye protestnye dvizhenija i revolyucija v Ukraine. – Doklad na “Moskovskaja shkola grazhdanskogo prosveshhenija”. – Golicyno. Ijun' 2014 g. // https://www.youtube.com/watch?v=yvnxos_sk0E
10. Gofman I. Analiz frejmov: jesse ob organizacii social'nogo opyta / Irving Gofman; pod. red. Batygina G.S. – M.: In-t sociologii RAN, 2003. – 752 s.
11. Zubarevich N.V. “Razvitie krupnyh gorodov Rossii. S kreativnogo neba na zemlju” Lekcija v ramkah proekta “Gorodskie srely” 31 marta 2014 goda v NNGU im. N.I. Lobachevskogo // <https://www.youtube.com/watch?v=YmRhD5tesY8>.
12. Kievskij mezhdunarodnyj institut sociologii. Majdan-dekabr' i Majdan-fevral': chto izmenilos'? (<http://www.kiis.com.ua/?lang=rus&cat=reports&id=226&page=2>)
13. Kristeva Ju. Polilog / Ju.Kristeva. – K.: Junivers, 2004. – 482 s.
14. Kristeva Ju. Sami sobi chuzhi / Ju. Kristeva. – K.: Vyd-vo Solomii Pavlychko “Osnovy”, 2004. – 262 s.
15. Leshchenko S. Bor'ba s tenevoj jekonomikoj mozhet vylit'sja v social'nyj krizis // http://institute.gorshenin.ua/news/1100_borba_s_tenevoj_ekonomikoy_mozhet.html
16. Nagornjak T.L. Brendyng terytorii' jak derzhavna ta regional'na polityka: [Monografija] / T.L. Nagornjak. – Doneck: Vydavnytvo “Noulidzh”, 2013. – 367 s.
17. Piskunov V.V. Koncept obshhestvennogo dogovora: klassicheskie i sovremennye formy. – Avtorof. dis. ... k ta filoz. nauk. – M., 2005. – 21 s.
18. Pirs Ch.S. Logicheskie osnovanija teorii znakov / Ch.S. Pirs; [per. s angl. V.V. Kirjushhenko, M.V. Kolopotina]. – SPb.: Laboratorija Metafizicheskij Issledovanij filosofskogo fakul'teta SPbGU; Aleteja, 2000. – 352 s.
19. Press-konferencija A.Borodaja i I.Strelkova. Doneck. 10.07.2014. // <https://www.youtube.com/watch?v=08KdvFrz-84>
20. Sossjur F. Kurs obshhej lingvistiki / F.Sossjur. – M.: KomKnina, 2007. – 278 s.
21. Tenevoj sektor jekonomiki Ukrainy v 2013 godu // <http://112.ua/ekonomika/tenevoj-sektor-ekonomiki-ukrainy-v-2013-godu-sostavil-poryadka-150-mlrd-dollarov-ekspert-20904.html>
22. Jekonomicheskij raskol Ukrainy // <http://voprosik.net/ekonomicheskij-raskol-ukrainy/>

Nagornjak T. L., Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Department of Political Science, National University of Donetsk (Ukraine). Donetsk, nagornjak@yandex.ru

The conflict between State and Society in Ukraine

The statehood's maturity always correlates with the strength of the nation's identity. The quality of such correlation becomes crucial and often being improved during the tests. Events late 2013 – early 2014 in Ukraine exposed the conflict between state and society, which resulted in the destruction of the country's integrity, the war in Donbass, identity's trauma of border territories and challenges for local communities.

Keywords: “Maidan”, “State and Society”, “Ukraine 2014”, “the War in Donbass”.

Нагорняк Т. Л., доктор политических наук, доцент, профессор кафедры политологии, Донецкий национальный университет (Украина), *Donetsk*, *nagorniyak@yandex.ru*

Конфликт Государства и Общества в Украине

Зрелость государственности всегда коррелирует с целостностью самоидентификации нации. Качество такой корреляции становится определяющей и часто совершенствуется во время испытаний. События конца 2013 – первой половины 2014 в Украине вскрыли конфликт между Государством и Обществом, который имел последствиями разрушение целостности страны, войну в Донбассе, травму идентичности пограничных территорий и вызов для территориальных общин.

Ключевые слова: “Майдан”, “Государство и общество”, “Украина 2014”, “война в Донбассе”.

* * *

УДК 321:342.4

Валиев А.

докторант, Бакинский государственный университет (Азербайджан, Баку), *matlabm@yandex.com*

РОЛЬ И МЕСТО ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНОГО ПРАВА В ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Дифференциация уголовной ответственности относится к принципам уголовного права. Она регламентируется на основе законодательства и в рамках принципа справедливости. Уголовно-юридические принципы регламентируются посредством законов, и каждая статья закона может быть в последствие усовершенствована. Поэтому определение и роль принципов уголовного права могут меняться. Уголовно-юридические принципы определяют возможности совершенствования юридических норм и выступают как ведущие идеи законодательства. Вместе с тем, принципы уголовного права определяют основные направления прикладного действия уголовных законов. Уголовно-юридические принципы по содержанию и смыслу очень близки к принципам уголовно-юридической политики. Это связано с тем, что они придерживаются единой цели – борьбы с преступлениями.

Ключевые слова: принцип, принципы уголовного права, принципы уголовно-правовой политики, принцип справедливости, принцип индивидуализации ответственности и наказания.

(статья друкується мовою оригіналу)

В результате построения правового государства и реформ, основы которых были заложены общенациональным лидером Гейдаром Алиевым и успешно продолжены Президентом Ильхамом Алиевым, в нашей стране в течение короткого времени была сформирована правоохранительная политика, соответствующая демократическим принципам и международным требованиям, коренным образом отличающаяся от прежней.

Как известно, одно из важных условий успеха реформ в этой сфере заключается в обеспечении принципов уголовно-правовой политики, точнее, принципа справедливости. За последние 10 лет, в результате осуществления главой государства мер по восстановлению принципов справедливости в стране и повышению эффективности справедливых судебных решений, правовые реформы вступили на новый этап, в совершенствовании правоохранительной политики наступил переломный этап.

Президент Ильхам Алиев в своей речи на открытии Профессионально-Реабилитационного Центра Молодежи с ограниченными возможностями здоровья отметил: “Обеспечение принципа справедливости – один из самых важных критериев в обществе. Азербайджанское государство и в будущем будет проводить свою политику в этом направлении. В каждой сфере справедливость будет основным принципом. В некоторых случаях справедливость нарушается. Самая большая проблема заключается в нарушении принципов справедливости в международном праве, в отношениях между странами”.

Уголовно-правовой политике присущи своеобразные принципы. Эти принципы, будучи неотъемлемой составной частью принципов внутренней и внешней политики, служат одной цели – борьбе с преступностью. Принципы уголовного права (закона) по своему содержанию и сущности очень близки принципам правоохранительной политики. Эта близость вытекает из служения их единой цели. Однако эти принципы нельзя уподобить.

Согласно общей теории права, говоря о правовых принципах, подразумеваются их основные источники, основные идеи, определяющие и выражающие их сущность. Говоря о принципе, подразумевается начало чего-либо, источник идеи [13, с. 149].

Принципы основные звенья права. Они отражают закономерности общественного развития, основные потребности соответствующего общества. Социальная обусловленность принципов, зависимость от реальных жизненных условий состоит именно из этого. В труде “Анти-Дюринг” отмечается: “Принципы бывают истинными только тогда, когда они соответствуют природе и истории” [9, с. 34].

Принципы уголовно-правовой политики

Принципы уголовно-правовой политики, обычно определяются как основные статьи, различающие идеи, стоящие в основе борьбы с преступностью. У принципов уголовно-правовой политики имеются своеобразные идеологические основы. Эти идеологические основы связаны со стратегией, составляющей основу государственной политики, определяющую ее основные направления. Эта стратегия применяется в решении всех общегосударственных задач.

Уголовное законодательство – это область, охватывающая борьбу с преступностью. В общей же борьбе с преступностью, помимо уголовно-правовых средств, используется также социально-экономические, политические, культурно-воспитательные и идеологические средства.

В юридической литературе, говоря о принципах уголовного права, обычно понимаются основные начинания построения уголовно-правовой системы и системы уголовно-правового регулирования в целом [10, с. 46]. Принципы закона об уголовной ответственности – это основные принципы, состоящие из объективных руководящих установок в деятельности государственных органов по созданию и применению правовых норм, отражающих содержание закона [15, с. 37]. Подобное разъяснение уголовного права полностью соответствует изложению правовых принципов, показанных в общей теории права [11, с. 22]. Согласно общей теории права, правовые принципы всегда выступают в определенных конструктивных рамках [11, с. 23].

Правовые принципы не бывают и не могут находиться в застойном состоянии. Правовые принципы, отраженные в нормах закона, получают новый статус и новое нормативное содержание, что превращает их в определенный рабочий механизм. Поэтому правовые принципы невозможно представить пассивными. В юридической литературе совершенно правильно говорится, что правовые принципы состоят не из абстрактных статей, они являются важным инструментом регулирования правовых отношений [10, с. 23]. На самом

деле это так, именно правовые принципы зарождают правовые отношения, приводят их в движение. В этом аспекте и принципы уголовного права являются основоположниками, определяющие содержание закона в этой области, его сущность и назначение в обществе. Принципы каждой области права непосредственно играют роль фактора, регулирующего эту область, выражают его правовое сечение. С этой точки зрения принципы уголовного права не составляют исключения. Принципы уголовного права: первое, выражают общие закономерности развития уголовного права, определяют новые направления и пути его совершенствования; второе, эти принципы состоят из самых общих норм правового регулирования в этой области.

Принципы уголовного права, определяющие пути совершенствования правовых норм, выступают в качестве руководящих установок для законодательства. Кроме этого, принципы уголовного права определяют основные направления действия применения закона об уголовной ответственности.

Взаимосвязь дифференциации уголовной ответственности с принципами уголовного права

Говоря о взаимосвязи дифференциации уголовной ответственности с принципами уголовного права, необходимо отметить, что эту взаимосвязь, прежде всего, увязывают с принципом справедливости. По нашему мнению, это правильная позиция. Например, Н. Е. Кузнецова показывает, что обновление уголовного законодательства России больше протекает путем углубления дифференциации. “Это полностью соответствует принципу справедливости, главному направлению уголовно-правовой политики: жесткую ответственность за совершение тяжких преступлений и смягчение ответственности за незначительные и случайные преступления” [6, с. 25].

Мы думаем, что в этом случае принцип справедливости должен рассматриваться с точки зрения уголовно-правовой значимости. Как известно, справедливость (принцип равенства граждан перед законодательством, законом и т.д.) общеправовой принцип. Так, с аспекта проблем теории права, справедливость – это социальная категория. С. С. Алексеев отмечает, что человек или социальная группа своей практической ролью в жизни общества выражает социальные статусы, права и обязанности, преступления и наказания с точки зрения интересов общества [2, с. 253].

Справедливость требует наличия соответствия между деянием человека и его социальными и правовыми последствиями. Основное содержание уголовного права связано с соответствием совершенного преступления с наказанием [3, с. 60]. В случае наличия несоответствия между совершенным преступлением и наказанием, возникает несправедливость. Поэтому соответствие наказания содеянному преступлению является также торжеством справедливости. Большинство правовых обществ именно так воспринимают справедливость.

В литературе по уголовному праву, как правило, говорится о назначении справедливого наказания. Без сомнения, что наказание, применяемое за тяжкое преступление, должно быть как жестким, так и справедливым. То есть, характер совершенного преступления и степень общественной безопасности, в том числе сведения о конкретных моментах, делах и личности преступ-

ника должны полностью соответствовать степени тяжести преступления.

Большинство авторов к содержанию принципа справедливости подходят и с другой позиции. Прежде всего, отметим, что единственное содержание принципа справедливости – “быть справедливым”. Во-вторых, принцип справедливости со дня применения юриспруденции, человечность, предусматривал как один из важных компонентов его содержания. Так, быть справедливым невозможно ни от кого требовать. Справедливость – внутрисне нравственное качество человека и об этом другом можно только просить. Некоторые же авторы, рассматривая содержание принципа справедливости, отмечают, что он направлен не на дифференциацию ответственности и наказания, а на их индивидуализацию. Например, А. В. Наимов пишет: “Принцип справедливости означает, что наказание или иное уголовно-правовое воздействие на лицо, совершившего преступление, должно быть справедливым, то есть соответствовать тяжести преступления, конкретным моментам преступления и особенностям личности преступников. Этот принцип означает в максимальной степени индивидуализацию ответственности и наказания [10, с. 51].

Другой исследователь А. И. Игнатов пишет: “Принцип индивидуализации ответственности и наказания является особым отражением принципа справедливости” [16, с. 8]. Потом он отмечает: “Принцип справедливости должен определять индивидуализацию ответственности и наказания” [16, с. 11]. Разъяснение принципа справедливости присуще только индивидуализации ответственности за преступление [1, с. 26].

По нашему мнению, индивидуализации ответственности за преступление всегда связано с личностью обвиняемого, а справедливость – это широкое понятие, предусматривающее личные и общественные интересы, равноправие, ответственность за преступление, в том числе дифференциацию и индивидуализацию наказания.

Принцип справедливости (как понятие) – исторически нравственная категория. Ее становление происходило на протяжении столетий, она рождалась из начальных желаний и мечты человека, после сформировалась как идея, влияющая на общественное мышление; в современном периоде – превратилась в один из самых важных и значительных принципов социальной жизни. Ф. Я. Самандаров справедливо пишет: “Согласно принципу справедливости происходит дифференциация ответственности за преступление, ее углубление с характером преступления. Закон об уголовной ответственности, опираясь на принцип справедливости, играет важную роль в различии характера общественных отношений в обществе и поэтому в разной степени оценивается”.

В связи с этим, в системе УК значение глав, состоящих из норм, определяющих ответственность за преступление, определяется оценкой функциональной деятельности этих норм с точки зрения социальной справедливости” [1, с. 26]. Таким образом, принцип справедливости в области уголовного права – это адекватное уровню развития времени, связанное с правильным пониманием, изменяющихся социальных условий, основывающееся на интеллектуальной деятельности направление, поддерживающее авторитетность уголовно-

правового производства и практического применения законов об уголовной ответственности. Уголовно-правовые нормы, не формирующиеся на основе требований принципов справедливости, отдаляются от реальной жизни и не могут выполнять свои защищающие функции.

С. Г. Келина и В. Н. Кудрявцев отмечают, что принцип справедливости выражается с назначением наказания. При этом в определении круга преступных деяний, справедливой санкция за них формируется именно в законе об уголовной ответственности [5, с. 134]. То есть общественно опасное деяние в свою очередь порождает справедливое наказание. Применение наказания за преступное деяние как необходимо, так и справедливо и должно обязательно применяться справедливое наказание. Из-за проявления здесь осмысленной деятельности, справедливое наказание всегда порождает позитивные последствия. Таким образом, как показано в юридической литературе, принцип справедливости охватывает как область применения, так и область создания права (даже в первую очередь) [17, с. 92].

С. Г. Келина и В. Н. Кудрявцев, говоря о справедливой санкции, имеют ввиду согласованные санкции, предусмотренные в законе не только за тяжесть деяния, но и за другие преступления [5, с. 136]. По нашему мнению, это даст возможность суду, реально учитывая все варианты, совершенного преступления, индивидуализировать наказание за него.

Необходимо отметить, что справедливость как исторически-нравственная категория в значительной степени обладает широким и богатым спектром. Начиная с начальных этапов развития истории, она была одной из главных желаний человека. Справедливость создается во всех сферах общественной жизни. При включении же ее в закон об уголовной ответственности, наиболее полно проявляется степень ценности принципа справедливости, его нравственного богатства. Так, человек, подвергающийся суду, ожидающий наказания, о чем может думать кроме справедливого осуждения?

Соблюдение требований принципов солидарности (в уголовно-правовом аспекте) в проведении уголовного разбирательства – одно из важных условий правильного направления формирования правового мышления в обществе. Что может думать лицо, не видящее справедливого разбирательства? Ф. Я. Самандаров правильно отмечает, что дифференциация уголовной ответственности и назначения наказания в соответствии с требованиями принципа справедливости, оказывает непосредственное влияние на развитие правовой мысли о справедливости, делает граждан требовательными к себе и обществу, дает возможность воспитания духа непримиримости к несправедливости в применении наказания в уголовно-правовом производстве. Только таким путем могут утвердиться передовые мировые правовые нормы, направленные на развитие высокой степени принципа справедливости в обществе [1, с. 26–27].

Непосредственное регулирование статьи о дифференциации уголовной ответственности в законе о преступности, без сомнения, дает этой правовой идее полностью другой статус. Законодательно получивший свое подтверждение правовой принцип (каким бы он не был), выступает как один из факторов совершенствования и развития закона. Этот фактор, наряду с практиче-

ским упрощением применения закона, оказывает положительное влияние на его действенность, в итоге же еще больше повышает эффективность борьбы с преступностью.

Законодательство, признавая законодательный статус правового или другого подобного принципа, придает ему новый импульс и как бы “связывает” себя с ним, в какой-то степени руководствуясь им. Законодательный статус дает возможность таким принципам впоследствии осуществлять изменения в уголовно-правовых законах и нормах или, при необходимости, упразднить их. Наряду с этим принцип дифференциации уголовной ответственности служит индивидуализации ответственности в санкциях, предусмотренных в статьях “Особой части”. Кроме этого, принцип справедливости должен быть направляющим фактором при определении взаимосвязи полномочий законодательства и судей.

М. Яковлев совершенно правильно отмечает, что решение этой задачи зависит от степени диспозиций норм “Особой части” законодательства и ужесточения соответствующих им наказаний, в том числе степени широты санкций [14, с. 92]. Далее автор показывает, что снижение до необходимого уровня оснований для уголовной ответственности, видов и наказаний, дискреционных полномочий органов применения наказаний, максимальное развитие законодательного регулирования является приоритетным направлением предварительного закрепления в законе (до начала хода правовой деятельности) дифференциации уголовной ответственности и индивидуализации наказания [17, с. 94].

Все вышесказанное о взаимосвязи дифференциации уголовной ответственности и принципа справедливости не говорит о том, что дифференциация не связана с другими уголовно-правовыми принципами. Здесь, в первую очередь, можно говорить о равенстве граждан перед законом. Принцип равенства перед законом лиц, совершивших одно и то же преступление, выражается в равной уголовной ответственности за один и тот же общественно опасный поступок, в равных основаниях на освобождение от уголовной ответственности и наказания, а также на судимость и снятие ее. Таким образом, в строгой дифференциации уголовной ответственности находит свое отражение принцип равенства граждан перед законом.

Надо отметить, что во многих случаях принцип справедливости относят к обобщенному принципу гуманизма. В. В. Мальцев пишет, что справедливость – совокупность двух принципов: равенства и гуманизма [8, с. 98]. Автор в том числе отмечает, что “в справедливости принцип равенства граждан перед законом и принцип гуманизма объединяются в качестве ее элементов (сторон). Первый из них выражается в виде ответственности с точки зрения общественной опасности...” [8, с. 99].

В. В. Мальцев для укрепления своей позиции ссылается на рассуждения Аристотеля о справедливости. Как известно, Аристотель в понятии справедливости выдвигал определенную “построенную” схему. Мыслитель справедливость разделял на две категории: а) справедливое равенство; б) справедливое разделение. Справедливое равенство выступало как эквивалент справедли-

вого обмена. Справедливое разделение же на первый план выдвигало характер действующих индивидуумов.

Один из принципов уголовного права, взаимосвязанного с дифференциацией уголовной ответственности – это законность. Ядро этого принципа составляет недопущение применения аналогий уголовного права. Принцип законности служит статьям изучения уголовного права, в том числе дефиниции понятия преступления. Только, предусмотренный в законе о преступности поступок (действие или бездействие), считается преступлением.

По нашему мнению, дифференциация уголовной ответственности относится к принципам уголовного права. Это непосредственно должно быть регламентировано законодательством в рамках принципа справедливости закона о преступности. Местом регламентированного определения принципов уголовного права непосредственно является закон о преступности. Каждая статья может быть усовершенствована и улучшена и, без сомнения, определение места и роли принципов уголовного права законодательством не должно составлять исключение.

Список использованных источников

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası (prof. F.Y. Səməndərovun redaktəsi ilə). – Bakı: “Digesta”, 2001.
2. Алексеев С. С. Проблемы теории государства и права. – М., 1979.
3. Анашкин Г. З. Справедливость назначения уголовного наказания // “Советское государство и право”. – 1980. – № 7.
4. Felsefə ensiklopedik lüğəti (I.Rüstəmovun redaktəsi ilə). – Bakı, 1997.
5. Келина С. Р., Кудрявцев В. Р. Принципы советского уголовного права. – М., 1988.
6. Кузнецова Н. Ф. Классификация преступлений с Общей части Уголовного кодекса // Дифференциация формы и содержания в уголовном судопроизводстве. – Ярославль, 1965.
7. Ласточкина Р. Н. О понятии справедливости наказания. Ярославль, 1981.
8. Мальцев В. В. Принципы уголовного законодательства и общественно-опасное поведение // “Государство и право”. – 1997. – № 2.
9. Маркс К., Энгельс А. Соч. – Т. 20.
10. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. – М., 1996.
11. Общая теория государства и права. Академический курс. В 2-х томах / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: “Зеркало”, 1999. – Т. 2.
12. Российское уголовное право. Общая часть. Учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева и А. В. Наумаова. – М., 1996.
13. Теория государства и права курс лекций / под ред. Матузона Н. И., Малько А. В. – М.: “Юрист”, 1999.
14. Уголовный закон. Преступление. Уголовная ответственность. – Екатеринбург, 1991.
15. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования. – М., 1993.
16. Уголовное право России: Учебник для вузов / под ред. А. Н. Игнатова и Ю. Ф. Красикова. – М., 1998. – Т. 1.
17. Яковлев А. М. Принципы социальной справедливости и основания уголовной ответственности // “Советское государство и право”. – 1982. – № 3.

References

1. Azerbaijan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası (prof. F.Y. Səməndərovun redaktəsi ilə). – Bakı: “Digesta”, 2001.
2. Alekseyev S.S. Problemy teorii gosudarstva i prava. – M., 1979.
3. Anashkin G.Z. Spravedlivost' naznacheniya ugovolnogo nakazaniya // “Sovetskoye gosudarstvo i pravo”. – 1980. – № 7.
4. Felsefe ensiklopedik lüğəti (I.Rüstəmovun redaktəsi ilə). – Bakı, 1997.

5. Kelina S.R., Kudryavtsev V.R. Printsipy sovetskogo ugovolnogo prava. – M., 1988.

6. Kuznetsova N.F. Klassifikatsiya prestupleniy s Obshchey chasti Ugovolnogo kodeksa // Differentatsiya formy i soderzhaniya v ugovolnom sudoproizvodstve. – Yaroslavl, 1965.

7. Lastochkina R.N. O ponyatii spravedlivosti nakazaniya. – Yaroslavl, 1981.

8. Maltsev V.V. Printsipy ugovolnogo zakonodatel'stva i obshchestvenno-opasnoye povedeniye // “Gosudarstvo i pravo”. – 1997. – № 2.

9. Marks K., Engel's A. Soch. – T.20.

10. Naumov A.V. Rossiyskoye ugovolnoye pravo. Obshchaya chast'. Kurs lektsiy. – M., 1996.

11. Obshchaya teoriya gosudarstva i prava. Akademicheskiv kurs. V 2–kh tomakh / Pod red. M.N. Marchenko. – M.: “Zerkalo”, 1999. – T.2.

12. Rossiyskoye ugovolnoye pravo. Obshchaya chast'. Uchebnik / Pod red. V.N. Kudryavtseva i A.V. Naumaova. – M., 1996.

13. Teoriya gosudarstva i prava kurs lektsiy / Pod red. Matuzova N.I., Mal'ko A.V. – M.: “Yurist”, 1999.

14. Ugolovnyy zakon. Prestupleniye. Ugolovnaya otvetstvennost'. – Yekaterinburg, 1991.

15. Ugolovnyy zakon. Opyt teoreticheskogo modelirovaniya. – M., 1993.

16. Ugolovnoye pravo Rossii: Uchebnik dlya vuzov / Pod red. A.N. Ignatov i YU.F. Krasikova. – M., 1998. – T.1.

17. Yakovlev A.M. Printsipy sotsial'noy spravedlivosti i osnovaniya ugovolnoy otvetstvennosti // “Sovetskoye gosudarstvo i pravo”. – 1982. – № 3.

Valiyev A., PhD student in Baku State University (Azerbaijan, Baku). matlabm@yandex.com

Role and place of the principles of criminal law in differentiation of criminal responsibility

Differentiation of criminal responsibility belongs to the principles of criminal law. It has to be regulated on the basis of the legislation and in side altar: of the principle of justice. The criminal and legal principles are regulated by laws, and there are no doubts that each article of laws can be improved. Therefore definition and a role of the principles of criminal law can change. The criminal and legal principles define ways of improvement of legal norms and act as leading ideas of the legislation. The principles of criminal law define the main directions of practical action of criminal laws. The criminal and legal principles on the contents and sense are very close to the principles of criminal law policy. It is connected with that they adhere to the uniform purpose – fight against a crime.

Keywords: principle, principles of criminal law, principles of criminal legal policy, principle of justice, principle of an individualization of responsibility and punishment.

Valiyev A., doktorant, Bakinskiiy derzhaviiy universitet (Azerbayjan, Baku), matlabm@yandex.com

Роль і місце принципів кримінального права в диференціації кримінальної відповідальності

Диференціація кримінальної відповідальності відноситься до принципів кримінального права. Вона регулюється на основі законодавства і в рамках принципу справедливості. Кримінально юридичні принципи регулюються за допомогою законів, і кожна стаття закону може бути в подальшому вдосконалена. Тому визначення та роль принципів кримінального права можуть змінюватися. Кримінально юридичні принципи визначають можливості вдосконалення юридичних норм і виступають як провідні ідеї законодавства. Разом з цим, принципи кримінального права визначають основні напрямки прикладної дії кримінальних законів. Кримінально юридичні принципи за змістом дуже близькі до принципів кримінальної юридичної політики. Це пов'язано з тим, що вони дотримуються однієї мети – боротьби з злочинцями.

Ключові слова: принцип, принципи кримінального права, принципи кримінально правової політики, принцип справедливості, принцип індивідуалізації відповідальності і покарання.

* * *

Романюк О. І.

доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри філософії та політології,
Харківська державна академія культури
(Україна, Харків), olexromanyuk@ukr.net

СТВОРЕННЯ НОВОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО БЛОКУ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН, ЩО МОЖУТЬ СТАТИ ОБ'ЄКТОМ АГРЕСІЇ З БОКУ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ

У статті аналізується проблема забезпечення національної безпеки України в умовах сучасної кризи світового порядку, спричиненої агресивними діями російського імперіалізму. Скептично оцінюючи шанси України щодо розробки стислий термін власної ядерної зброї та вступу в найближчий час до НАТО, автор висуває до обговорення пропозицію створення військово-політичного блоку країн, які можуть стати об'єктом російської агресії. Формулюються мета та завдання блоку, визначається його потенційні учасники, аналізуються наслідки, що випливають з розбудови системи колективної безпеки країн Балтійсько-Чорноморського простору.

Ключові слова: національна безпека, система колективної безпеки, військово-політичний блок, військова агресія, російський імперіалізм.

Російська агресія проти України, що здійснюється всупереч фундаментальних положень Статуту ООН [1], Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі [2], принципів діяльності ОБСЄ [3], Ради Європи [4] та інших міжнародних організацій, членом яких є Російська Федерація, а також її обов'язків, що випливають з Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [5] та Договору про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною та Російською Федерацією [6], підживляє підвалини світового порядку, який було засновано після Другої світової війни, збершено з великими труднощами в роки холодної війни та усталено після загибелі комуністичного світу. Створюючи загрозу існуванню суверенної української держави, російська агресія значно актуалізує питання про обороноздатність нашої країни. Політичні та економічні санкції, що сьогодні застосовує до Росії цивілізований світ, поки що не спинили агресивні дії та експансіоністські наміри Кремля. Наявність у Росії великого ядерного потенціалу є чинником, що стримує застосування проти агресора заходів військового характеру. У такій ситуації виникає питання, що має робити Україна для захисту свого суверенітету та незалежності в умовах, коли супротивник значно переважає її в економічній та військовій сферах.

З цього питання у вітчизняному аналітичному середовищі протягом тривалого часу обговорюються дві основні пропозиції. Перша полягає у відмові Україні від без'ядерного статусу й розробки власної ядерної зброї [7; 8; 9; 10]. Друга стосується вступу України до НАТО [11; 12; 13; 14]. У даній статті я висувую до обговорення третю пропозицію – створення військово-політичного блоку країн, які можуть стати об'єктом російської агресії внаслідок реалізації імперських планів кремлівського керівництва. Обґрунтування цієї пропозиції є головним завданням моєї статті.

Види попередніх пропозицій

Проблема розробки власної ядерної зброї має чотири складових: 1) наявність науково-технічного потенціалу; 2) наявність необхідних матеріалів; 3) наявність коштів для фінансування проекту; 4) реакція на проект з боку міжнародного співтовариства. Науково-технічний

потенціал України дозволяє в доволі стислий термін (рік – два) провести роботи з проектування вибухового пристрою. У країні також мають значні запаси уранових руд та підприємства, що займаються їхнім видобутком та застосуванням, але відсутні такі, що можуть збагачувати уран до необхідної для виготовлення ядерної зброї якості. Розробка власної технології збагачення й будівництво відповідних промислових об'єктів можуть зайняти близько десяти років. Проте коштів для фінансування атомного проекту в нашій державі зараз немає. Вихід з договору про нерозповсюдження ядерної зброї неосвідомлено викликає негативну реакцію з боку міжнародного співтовариства, що може залишити Україну без зовнішньої підтримки (у тому числі й фінансової). Цим безумовно скористається Росія. Таким чином, спроба створення власної ядерної зброї не посилить, а послабить позиції України в протистоянні російській агресії.

Вступ України до НАТО – найпотужнішою системою колективної безпеки сучасного світу – здатний суттєво збільшити обороноздатність країни, оскільки відповідно п'ятої статті Вашингтонського договору збройний напад на одну або декілька країн альянсу розглядається як напад на всі країни альянсу [15]. Вступ до НАТО міг би забезпечити Україну “атомною парасолькою”. Але, перше, вступ до НАТО передбачає тривалий багатоступеневий процес, що включає в себе чотири етапи (консультативний, переговорний, ратифікаційний, імплементаційний), передбачає політичний діалог, військово інтеграцію та відповідність країни низці критеріїв [16, с. 68-77]. Тому процес вступу до НАТО може тривати доволі тривалий час. Приміром, Албанія стала членом НАТО через десять років після підписання Плану дій з набуття членства в цій організації [17]. По-друге, сьогодні НАТО явно не бажає приймати до своїх лав країни, в яких не урегульовані військові та територіальні конфлікти з Росією. Це стосується не тільки України, але й Грузії та Молдови, яким відмовляють, боячись посилення конфронтації з Росією, навіть у підписанні Плану дій з набуття членства в НАТО. Примарність вступу України в найближчий час до НАТО посилюється тим, що рішення в цій організації ухвалюються консенсусом. Тобто, якщо одна з 28-ми країн-членів НАТО буде проти членства України, рішення прийняте не буде.

Мета та завдання нового військово-політичного блоку

Ураховуючи проблематичність реалізації перших двох пропозицій, я висувую третю, сутність якої полягає в створенні нового воєнно-політичного блоку за участю України та інших держав, що можуть стати об'єктом військової агресії з боку російського імперіалізму. Цей блок територіально має охопити простір від Балтійського до Чорного моря. Можлива його назва – Організація Балтійсько-Чорноморського Договору (ОБЧД) / *англ. Baltic-Black Sea Treaty Organization (BBSTO)*. Мета створення ОБЧД полягає в заснуванні ефективного системи колективної безпеки низки пострадянських та деяких інших країн, що були, є або можуть стати об'єктом агресії з боку російського імперіалізму. До основних завдань цього блоку слід віднести:

1) організація збройної колективної відсічі військової агресії в разі нападу Росії на одну або декілька країн-учасників блоку;

2) військово-технічна та економічна кооперація країн-учасників блоку заради посилення їх оборонного потенціалу;

3) організація колективної протидії в разі застосування Росією економічних санкцій проти однієї або декількох країн-учасників блоку;

4) створення умов для деокупації територій низки країн-учасників блоку;

5) координація розвідувальної та контррозвідувальної діяльності країн-учасників блоку;

6) розвиток військового, політичного та економічного співробітництва з Північно-Атлантичним союзом.

Потенційні учасники ОБЧД

Окрім України до цього блоку мають увійти Грузія та Молдова – країни, що також після розпаду СРСР зазнали російської військової агресії. Значна частина їх території (Абхазія та Північна Осетія Грузії, Придністров'я Молдови) також окупована російськими військами. Повернення окупованих територій під свою юрисдикцію є найважливішими цілями зовнішньої політики цих країн. До того ж захоплення Грузії та Молдови, як і України та інших пострадянських країн, входить до стратегічного плану кремлівського керівництва з відновлення Російської імперії.

Членами нового військово-політичного блоку мають стати країни Балтії (Литва, Латвія та Естонія), які зазнали радянської окупації в 1940-му, внаслідок чого більшість на пів століття було знищено їх суверену державність. Участь балтійських країн мотивуватиме ще й те, що з боку Росії до них постійно висувуються претензії щодо утисків етнічних росіян та “російськомовного населення”, що може стати приводом для військової агресії. Особливо це стосується Латвії та Естонії, де кількість “російськомовного населення” становить третину населення. Те, що країни Балтії з 2004-го є членами НАТО, не має завадити їх входженню до ОБЧД, оскільки одна країна може бути учасником кількох військово-політичних блоків, що на різних просторах переслідують спільні цілі. Так, у свій час США та Велика Британія були одночасно членами трьох військово-політичних блоків (НАТО, СЕНТО та СЕАТО), членами двох блоків були Франція (НАТО та СЕАТО) та Туреччина (НАТО та СЕНТО). Належність балтійських держав до НАТО не дає повної гарантії їх безпеці, оскільки агресія може бути формізацією російської агентури (значна частина “російськомовного населення” країн Балтії піддається впливу російської пропаганди.), якій Росія надасть необхідну зброю. У такій ситуації НАТО може постерегтися щодо втручання у “внутрішній конфлікт”.

Важливою країною цього блоку, що зв'яже його балтійський та чорноморський сегменти, є ще одна країна НАТО – Польща. Польща має кордон з калінінградським анклавом Росії. Росія може вторгнутися в Польщу й через територію Білорусі, про що наочно засвідчили спільні російсько-білоруські стратегічні навчання “Захід 2009” та “Захід 2013” [18; 19]. Добре пам'ятаючи про роль російського імперіалізму в ліквідації польської державності

наприкінці XVIII століття та в 1939 році, Польща не хоче ще більшого наближення Росії до своїх кордонів і готова надавати підтримку Україні та країнам Балтії.

Потенційним учасником ОБЧД є Румунія, оскільки історично та стічно ця країна пов'язана з Молдовою. Намагання Росії включити до свого складу Придністров'я зустрічає рішучий спротив з боку Румунії. У Румунії, як і в Молдові, існує потужний рух за об'єднання цих країн в єдину державу, проте Росія є головним чинником, що заважає цьому процесу.

Не виключено, що до цього блоку можуть приєднатися Угорщина, Словаччина та Чехія, які теж не хочуть наближення до своїх кордонів Росії, розуміючи чим це може скінчитися. Вступ до ОБЧД цих країн мотивуватиме історична пам'ять про жорстке придушення радянською армією антикомуністичного народного повстання 1956-го в Угорщині, радянську окупацію Чехо-Словаччини та придушення “Празької весни” в 1968-му.

До ОБЧД може увійти й Азербайджан, який безпосередньо не є причорноморською країною, але його національна безпека пов'язана з цією зоною. Значну частину території Азербайджану (Нагірний Карабах) окупує Вірменія, яка поступово перетворюється насателіта Росії. На території Вірменії (в місті Гюмрі) знаходиться потужна російська військова база [20]. У вірмено-азербайджанському конфлікті Росія сьогодні фактично підтримує Вірменію. Сутність російських пропозицій щодо врегулювання цього конфлікту полягають у створенні на території Азербайджану російської військової бази (нібито для “урівноваження позицій сторін”) та введення в зону конфлікту російських “миротворчих сил” [21]. Проте, пам'ятаючи про роль Росії в організації заколотів Сурета Гусейнова та Алькрама Гумматового 1993-му, керівництво Азербайджану навряд чи пристане на такі пропозиції, що потягне за собою посилення російського тиску та організації провокацій проти цієї країни.

Існує ймовірність входження до ОБЧД Туреччини, яку спричиняє низка чинників. По-перше, Туреччину непокоїть посилення військової могутності Росії біля своїх сухопутних кордонів та на Чорному морі. По-друге, вона не забула про давню мету російського імперіалізму щодо “звільнення Константинополя” та оволодіння проливами Босфор і Дарданелли. По-третє, Туреччина надає велику допомогу стічно близькому Азербайджану в його зусиллях щодо зміцнення незалежності та збереження територіальної цілісності (зокрема в конфлікті навколо Нагірного Карабаху). По-четверте, Туреччина підтримує етнічно близький кримськотатарський народ (до того ж у Туреччині мешкають декілька мільйонів нащадків кримських татар) в його боротьбі проти російської окупації Криму. Залучення цієї країни до ОБЧД здатне суттєво посилити потенціал блоку, бо за своєю могутністю армія Туреччини посідає восьме місце серед армій світу [22].

Таблиця 1

Країни – потенційні учасники ОБЧД та їх мотивації до аступу

Країни	Територія (кв. км.)	Населення (тис. людей)	Мотивації до вступу
Україна	603.700	46 315	Російська агресія 2014 р., окупація Криму, політична та військова підтримка сепаратистів на Донбасі.

Країни	Територія (кв. км.)	Населення (тис. людей)	Мотивації до вступу
Грузія	69.700	4.385	Підтримка Росією абхазьких та південноосетинських сепаратистів, російська агресія 2008 р., окупація Абхазії та Північної Осетії
Молдова	33.843	3.396	Окупація російськими військами Придністров'я, підтримка Росією Придністровської Молдавської Республіки.
Румунія	237.500	22.277	Підтримка етнічно близької Молдови, створення умов для возз'єднання румунсько-гетьманського етносу
Литва	65.200	3.484	Загроза російській окупації, заяви Росії про утиски етнічних росіян та російськомовного населення в цих країнах, пам'ять про 1940 р.
Латвія	64.589	2.267	
Естонія	46.227	1.341	
Польща	312.685	38.636	Небажання наближення Росії до своїх кордонів, пам'ять про напад СРСР на Польщу в 1939 р., придурчення радянськими військами народного повстання 1956 р. в Угорщині, "празької весни" 1968 р. у Чехословаччині
Угорщина	93.030	10.059	
Словацьчина	48.845	5.431	
Чехія	78.866	10.241	
Азербайджан	86.600	9.235	Підтримка Росією Вірменії, яка окупує Нагірний Карабах.
Туреччина	780.580	71.157	Посилення військового потенціалу Росії у Вірменії та на Чорному морі, підтримка етнічно близьких Азербайджану та крымськотатарського народу

Слід відмітити, що в даний час формуються передумови для створення системи колективної безпеки країн, що можуть стати об'єктом з боку російського імперіалізму. Посилюється не тільки політична та дипломатична їх підтримка одна одною, але й поглиблюється співпраця у військовій сфері. Так, нещодавно було досягнуто домовленості про створення литовсько-польсько-української військової бригади [23]. З'явилася повідомлення про те, що Азербайджан і Туреччина приступили до формування єдиної армії. [24].

Наслідки створення ОБЧД (замість висновків)

Створення ОБЧД тягне за собою наступні наслідки. По-перше, виникає потужна система колективної безпеки країн, що можуть стати об'єктом агресії з боку російського імперіалізму. Загальна територія країн потенційних учасників ОБЧД дорівнює 2.521.365 кв. км., що унеможливило ведення Росією успішних військових дій на такій території. Сукупний людський ресурс країн потенційних учасників ОБЧД дорівнює 205.947 тис. людей, щонайменше в півтора рази перевищує російський (142.857 тис.). Хоч їх спільний військовий потенціал сьогодні поступається російському, але існує реальна можливість швидко довести його неядерний компонент до рівня, що перевершить російський. Таким чином, Росію буде позбавлено можливості виграти неядерну війну проти альянсу цих держав. Належність дев'яти з них до НАТО завадить застосування Росією атомної зброї.

По-друге, виникне опротивіший механізм прийняття рішень з протидії агресії, ніж той, що існує в НАТО. На відміну від Північно-Атлантичного блоку, багато країн якого досить віддалені від Росії й сьогодні не відчувають себе як потенційний об'єкт російської агресії, країни ОБЧД краще розуміють небезпеку з боку російського імперіалізму, а тому готові діяти більш рішуче.

По-третє, зменшиться навантаження мілітарних статей на державні бюджети країн потенційних учасників блоку (в тому числі й України). Функціонування системи колективної безпеки в декілька разів дешевше, ніж організація індивідуального спротиву агресії;

По-четверте, створюються умови для пожвавлення економічного розвитку України. У процесі військово-технічної кооперації країн-учасників блоку неодмінно активно використовуватиметься військово-промисловий потенціал України: танко-, корабле-, літако-, ракетобудування.

Безумовно, ОБЧД матиме явну антиросійську спрямованість, але це спричиняє агресивна політика сучасного російського керівництва, його намагання відродити російську імперію та біполярний світ. Якщо в Росії відбудуться демократичні зміни й вона відмовиться від імперіалістичної політики, звільнить окуповані території та буде сприяти миру й безпеці в цьому регіоні, необхідність в існуванні такого блоку відпаде й він може саморозпуститися.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukraine.pdf
2. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055
3. Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-building Measures (Vienna on 30 November 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>
4. Statute of Council Europe (London, 5.V.1945) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/001.htm>
5. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапешт, 5 грудня 1994 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158
6. Договор про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією (Київ, 31 травня 1997 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_006
7. Кудин Д. Ядерний статус та ядерна зброя в Україні [Електронний ресурс] / Д. Кудин. – Режим доступу: <http://technocrat.org.ua/yaderniy-status-ta-yaderna-zbroya-v-ukrayi/>
8. Майданок В. Чи може Україна відповісти ядерний арсенал? [Електронний ресурс] / В. Майданок. – Режим доступу: http://vgholos.com.ua/articles/chy_mozhe_ukraina_vidnovyty_yaderniy_arsenal_151830.html
9. Рябих В. Чи врятує Україну ядерна дубинка? [Електронний ресурс] / В. Рябих. – Режим доступу: <http://ua.comments.ua/politics/226431-chi-vryatuie-ukrainu-yaderna-dubinka.html>
10. Трехуб Г. Від уранової руди до атомної зброї [Електронний ресурс] / Г. Трехуб. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/107857>
11. Надольський Й. Розширення НАТО та перспективи України [Електронний ресурс] / Й. Надольський. – Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=25>
12. Палій О. Вступ до НАТО: 20 проти 6 на користь України [Електронний ресурс] / О. Палій. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2006/05/29/3111403/>
13. Чи потрібно Україні бути в НАТО? 12 аргументів "за". Молодь ламає старі стереотипи: збірка статей / за ред. С. Кононенка. – К.: Техносоюз, 2006. – 240 с.
14. Джердж С. Ф. Україна–НАТО : співробітництво заради безпеки / С. Ф. Джердж. – К.: Товариство "Знання" України, 2007. – 96 с.
15. The North Atlantic Treaty (Washington D. C., 4 April 1949) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/ru/SID-6046CC28-1986E9B9/natolive/official_texts_17120.htm?blnSublanguage=true&selectedLocale=en&submit.x=9&submit.y=3&submit=select

16. Критерії членства в СOT, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України / за ред. І. І. Жовкви. – Вид. 3, доп. та перероб. – К.: Ін-тут Євро-Атлантичного співробітництва, 2007. – 84 с.

17. Albania – NATOrelations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Albania%E2%80%93NATO_relations

18. Российско-белорусские военные учения вызвали обеспокоенность НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zoom.cnews.ru/md/news/line/rossijskobelorussskie_voennye_ucheniya_vyzvali_obespokoennost_nato

19. Российско-белорусские учения "Запад-2013" – возвращение армии Союза? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novoross.info/politiks/20442-rossijsko-belorussskie-ucheniya-zapad-2013-vozvrashchenie-armii-soyuza.html>

20. Russian 102nd Military Base [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Russian_102nd_Military_Base

21. Москва даст "военные гарантии миру" в Закавказье [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blackscancnews.net/read/85421>

22. Countries Ranked by Military Strength 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>

23. Парубій домовився про створення литовсько-польсько-української бригади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.5.ua/ukrajina/politika/item/381004-parubii-domovyvsia-pro-stvorennia-lytovsko-polsko-ukrainskoi-bryhady>

24. Азербайджан і Туреччина можуть об'єднати свої армії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/WORLD/azerbaydzhan-i-turechchina-mozhut-ob-yednati-svoyi-armiyi-126250.html>

References

1. Statut Organizaciji Ob'yednanykh Nacyi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
2. Zaklyuchitelnyy akt Sovveschaniya po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evropie (Helsinki, 1 avgusta 1975 goda) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055
3. Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-building Measures (Vienna on 30 November 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/fsc/86597?download=true>
4. Statute of Council Europe (London, 5.V.1945) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/001.htm>
5. Memorandum pro garantiyabezpeky u zvyazku z pryednannyyamUkrainy do Dogovoru pro neropovsyudrzhennya yadernoyi zbrovi (Budapesht, 5 grudnya 1994 roku) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_158
6. Dogovor pro druzhbu, spivrobotnytctvo i partnerstvo mizh Ukrainoyu i Rosivskoyu Federaciveyu (Kvvv, 31 travnya 1997 roku) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_006
7. Kudyn D. Yadernyy status ta yadernazbroya v Ukraini [Електронний ресурс] / D. Kudyn. – Режим доступу: <http://technocrat.org.ua/yaderniy-status-ta-yaderna-zbroya-v-ukrayi/>
8. Maydanyuk V. Chy mozhe Ukraina vidnovyty yadernyy arsenal? [Електронний ресурс] / V. Maydanyuk. – Режим доступу: http://vgholos.com.ua/articles/chy_mozhe_ukraina_vidnovyty_yaderniy_arsenal_151830.html
9. Ryabikh V. Chy vryatuie Ukrainu yaderna dubinka? [Електронний ресурс] / V. Ryabikh. – Режим доступу: <http://ua.comments.ua/politics/226431-chi-vryatuie-ukrainu-yaderna-dubinka.html>
10. Trehub H. Vid uranovoyi rudy do atomnoyi zbrovi [Електронний ресурс] / H. Trehub. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/107857>
11. Nadol'skiy Y. Rozshyrennya NATO ta perspektivy Ukrainy [Електронний ресурс] / Y. Nadol'skiy. – Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=25>
12. Paliv O. Vstup do NATO : 20 proty 6 na koryst' Ukrainy [Електронний ресурс] / O. Paliv. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2006/05/29/3111403/>
13. Chy potribno Ukraini buty v NATO? 12 arguventiv "za". Molod' lmaye stari stereotypy : zbirka statcy / zared. S. Kononcnka. – K.: Tekhnosoyuz, 2006. – 240 s.
14. Dzherdz S. F. Ukraina–NAТО : spivrobotnytctvo zarady bezpekvy / S. F. Dzherdz. – K.: Tovarystvo "Znannya" Ukrainy, 2007. – 96 s.

15. The North Atlantic Treaty (Washington D. C., 4 April 1949) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/ru/SID-6046CC28-1986E9B9/natolive/official_texts_17120.htm?blnSublanguage=true&selectedLocale=en&submit.x=9&submit.y=3&submit=select

16. Kryteriyi chlenstva vSOT, ESta NATO. Integraciyni perspektivy Ukrainy / za red. I. I. Zhovkvy. – Vyd. 3, dop. taprcrrob. – K.: In-tut Evro-Atlantichnogo spivrobotnytctva, 2007. – 84 s.

17. Albania – NATO relations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Albania%E2%80%93NATO_relations

18. Rossiysko-belorussskiye voyennnye ucheniya vyzvali obespokoennost' NATO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zoom.cnews.ru/md/news/line/rossijskobelorussskie_voennye_ucheniya_vyzvali_obespokoennost_nato

19. Rossiysko-belorussskiye ucheniya "Zapad-2013" – vozvrashchenie armii-Soyuza? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novoross.info/politiks/20442-rossijsko-belorussskie-ucheniya-zapad-2013-vozvrashchenie-armii-soyuza.html>

20. Russian 102nd Military Base [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Russian_102nd_Military_Base

21. Moskva даст "voynnye garantii miru" v Zakavkaz'ye [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blackscancnews.net/read/85421>

22. Countries Ranked by Military Strength 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp>

23. Parubiy domovyvsya pro stvorennya lytovsko-pol'sko-ukrainskoyi bryhady [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.5.ua/ukrajina/politika/item/381004-parubii-domovyvsia-pro-stvorennia-lytovsko-polsko-ukrainskoi-bryhady>

24. Azerbaydzhan i Turechchina mozhut ob'yednaty svoyi armiyi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/WORLD/azerbaydzhan-i-turechchina-mozhut-ob-yednati-svoyi-armiyi-126250.html>

Romanuk O. I., doctor of political science, associate professor, professor of philosophy and political science department, Kharkiv State Academy of Culture (Ukraine, Kharkiv), olexromanyuk@ukr.net

Creating a new military-political alliances as a way to collective security of the countries, that may be subject aggression by russian imperialism

This article analyzes the problem of Ukrainian national security in today's world order crisis which is caused by the aggressive actions of Russian imperialism. Assessing skeptically chances of Ukrainian state to develop its own nuclear weapon in a short time and join NATO in the nearest future, the author puts forward a proposal to discuss the creation of military political alliance of countries which may be the subject to Russian aggression. He defines the purposes and objectives of this alliance, determines its potential participants, and analyze the ensuring consequences from the creation of collective security system in the Baltic-Black Sea area.

Keywords: national security, collective security system, military-political bloc, military aggression, Russian imperialism

Romanuk A. I., doctor of political sciences, docent, professor of кафедри філософії та політології, Харківська державна академія культури (Україна, Харків), olexromanyuk@ukr.net

Создание нового военно-политического блока как способ обеспечения коллективной безопасности стран, которые могут стать объектом агрессии со стороны российской империи

В статье анализируется проблема обеспечения национальной безопасности Украины в условиях современного кризиса мирового порядка, вызванного агрессивными действиями российской империи. Скептически оценивая шансы Украины по разработке в короткие сроки собственного ядерного оружия и вступления в ближайшее время в НАТО, автор выдвигает к обсуждению предложение создания военно-политического блока стран, которые могут стать объектом российской агрессии. Формулируются цели и задачи блока, определяются его потенциальные участники, анализируются последствия, вытекающие из построения системы коллективной безопасности стран Балтийско-Черноморского пространства.

Ключевые слова: национальная безопасность, система коллективной безопасности, военно-политический блок, военная агрессия, российский империализм.

* * *

УДК 321:342.4

Абдуллаев Н.
докторант, Национальная академия
наук Азербайджана (Азербайджан, Баку),
matlabm@yandex.com

МЕДИАЦИЯ (ПОСРЕДНИЧЕСТВО): МЕЖДУНАРОДНЫЙ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ

Анализируется история развития медиации. Автор предлагает свое определение понятия посредничества, рассказывает об ее истории создания и отмечает, что существуют альтернативные способы разрешения конфликтов.

Ключевые слова: конфликт, договоры, посредничество, медиатор.

(стаття друкується мовою оригіналу)

В современный период развитие государственного строя непосредственно зависит от интеграции в мировое правовое сообщество, создания и применения совершенных и гибких механизмов. За годы независимости правовая система нашей страны была полностью перестроена на основе демократических принципов. Принятие Конституции под руководством Общенационального Лидера Гейдара Алиева заложило основу совершенных судебно-правовых реформ. Последовательное проведение реформ была нацелено на защиту прав и свободы граждан, обеспечение и развитие справедливого судебного разбирательства. В тоже время правовые новации, применяемые в мировой практике, в том числе динамичное развитие нашего общества и значительные новшества в правовой системе страны требуют осуществления основательных изменений и обновлений.

Азербайджан достиг исторических успехов на пути строительства демократического и правового государства, были сформированы правовые институты, отвечающие требованиям гражданского общества. Приоритетной задачей являлось создание основ демократического правового государства и строительство гражданского общества.

Национальная законодательная система основана на международных правовых нормах. Общенациональный Лидер Гейдар Алиев отмечал: “Законы, принимаемые в нашей стране, разрабатываются непосредственно экспертами Совета Европы. В результате правовых реформ каждый человек получил гарантию личной свободы и неприкосновенности, рассмотренный заведенного на него дела независимым и беспристрастным судом, в справедливом и открытом виде и обеспечения правовой защиты”.

Значение судебно-правовых реформ, успешно продолженных Президентом Ильхамом Алиевым, состоит в совершенствовании механизма защиты законных интересов граждан путем справедливого разбирательства. Как отмечает глава государства: “Проводимые в Азербайджане за последние годы коренные реформы в судебно-правовой системе, дают свои результаты. Обеспечение верховенства закона очень важная задача для развития каждого общества. Мощь государства заключается не только в экономическом росте, но и в свободном проживании граждан страны, развитии демократии. Азербайджан, определив свой путь интеграции в мировое сообщество, становится более современным и богатым. Политические реформы и реформы в судебно-правовой системе проводятся и должны проводиться параллельно” [1]. Интеграция в мировое со-

общество, членство в международных организациях, будучи основным средством межгосударственного сотрудничества, превратилось также в важный фактор совершенствования национального законодательства. В республике считается важным выполнением межгосударственных обязательств по принципу “*pakta sunt servanda*” (“договоры должны исполняться”). Часть мер по выполнению международных обязательств также служит совершенствованию деятельности судов и судебной системы.

Расширение распространения в странах Евросоюза медиационной процедуры, давно применяемой на правовом пространстве Европы, актуально именно в аспекте значительных новшеств. В современных условиях вмешательство третьей стороны с целью эффективного разрешения конфликтов, превратилось в необходимость. В настоящее время считается более успешным решением конфликтов путем медиации, являющейся правовым, политико-дипломатическим средством, поэтому в передовых странах создаются широкие условия для развития медиационных институтов.

Медиация совместно с опытом человечества, является одним из видов примирительной стратегии и правовой практики. Медиация имеет многовековую историю. Ее корни уходят в древние времена. Можно сказать, что медиация возникла с появлением трех человек. Потому что совместное проживание людей невозможно без конфликтов.

Примирение и в древние времена, и в настоящее время был самым сложным процессом, требующий чувствительности и мудрости. Поэтому, начиная еще с древних времен, в качестве примиряющих сторон выступали самые уважаемые люди, мудрецы, аскалы, монахи, священнослужители.

Медиация – особый вид деятельности, выражающий поиск оптимальных путей решения проблем конфликтующих сторон при участии третьей стороны. В настоящее время судебные решения обеспечивают решение проблем только одной из конфликтующих сторон. Другая же сторона остается недовольной и проигравшей, что становится причиной последующего процесса обжалования. Медиация обеспечивает компромиссное решение между юридическим и физическим лицами. В результате это приводит к снижению напряженности конфликта и помогает превращению конфликта в процесс диалога, обсуждающего интересы сторон.

В юридической литературе медиация определяется как “официальный процесс, осуществляемый при посредстве третьего незаинтересованного авторитетного лица, который проводит переговоры между конфликтующими сторонами, помогает им во взаимном обсуждении своих позиций найти здоровое решение для разрешения возникшего спора”. Медиация, проводящаяся на основании, как суда, так и переговоров, отличается от арбитража, примирения и трансакции. Так, арбитраж проводится на основе правовых норм, связанных с реализацией законных полномочий арбитра, являющегося третьей стороной между арбитражными сторонами. В примирительном процессе нахождения путей решения конфликта, участие третьей стороны необязательно. Трансакция – это процесс взаимных уступок для завершения конфликта сторон. Таким образом, медиация выступает как качественный инструмент социального

мира: стороны, положив конец противостоянию, включаются в процесс сближения и пытаются найти решение, максимально их удовлетворяющее и, все это происходит под контролем медиатора, обеспечивающего законность решений, создающих обоюдные, доверительные отношения. Переговоры воспринимаются в качестве альтернативного способа разрешения конфликта. Намного раньше появления медиации как альтернативного способа разрешения конфликта, в истории можно найти примеры решения конфликтов нейтральными сторонами.

Еще в 1899 и 1907 годах в Гаагской декларации, а позже в 33 статье Устава ООН посредничество было принято в качестве метода альтернативного разрешения конфликта. Конец холодной войны в мире в 90-х годах XX века стало одним из условий широкого применения медиации в урегулировании международных, межгосударственных конфликтов и споров. В результате окончания современного идеологического противостояния, расширились посреднические попытки ООН и были созданы условия для укрепления соответствующих возможностей региональных организаций [3].

Согласно “Гарвардской концепции”, связанной с медиацией, медиация – это техника регламентированных переговоров. Эта концепция строится на определенных принципах и применяется в переговорах по разрешению конфликтов. В соответствии с этой концепцией, медиация – это особая процедура, не связанная с судебством и государственными судами. Основные отличительные особенности медиации связаны с высоким уровнем независимости, выбором общих позиций и достижением благоприятных результатов. Эта связь представлена в трех видах деятельности:

1) переговоры с участием государственных или негосударственных судей;

2) модерация;

3) участие в переговорах третьего лица для разрешения конфликта.

Медиация в настоящее время – интенсивно развивающаяся область и принята международным сообществом как универсальный метод разрешения конфликтов, соответствующий требованиям времени совместно сосуществования и самореализации людей в правовом государстве. Медиация, пройдя сложный исторический путь развития, сформировалась в качестве такого метода устранения противостояний и конфликтов, который обуславливает активность и интересы сторон по поиску путей выхода из положения, использование сил и авторитета для достижения этого. Самое главное то, что разрешение конфликтов не происходит за счет ума или авторитета оппонента, а в создании одинаковых возможностей для обеспечения интересов и прав сторон.

Медиационная практика получила широкое распространение на Западе. Медиация – это путь прихода к продуманному, основанному на взаимном консенсусе конфликтующих сторон решению, удовлетворяющего их. Медиация в процедуре разрешения конфликтов предусматривает участие третьей стороны – медиатора и представляет собой своеобразную форму посредничества. При успешном завершении в медиационном процессе нет ни победителей, ни побежденной стороны. В конфликте выигрывают все стороны. Медиатор – это

физическое лицо, выступающее в качестве посредника в случае обращения конфликтующих сторон в суд, и способно достичь общего согласия. Медиатор не судья, выносящий приговор и не арбитр, а посредник, достигающий консенсуса сторон.

Нижесписанные факторы отражают необходимость создания в Азербайджане медиационного института:

1. Как было отмечено, членство Азербайджана в Совете Европы и в других авторитетных международных организациях ставит на повестку дня создание в нашей стране единого правового пространства, внедрение унифицированной, прогрессивной правовой практики.

2. Медиация как институт толерантности и консенсуса, более интенсивно развивается в обществах с высоким уровнем диалога и культурных отношений. В Азербайджане консультирование конфликтов с участием аскалов имеет древние исторические корни. Поэтому применение практики разрешения конфликтов до суда обладает большими возможностями. Существует такое мнение, что “медиация – это будущее всех общественных правовых институтов”. Сегодня медиационный институт – это важный и актуальный вопрос не только для судебно-правовой системы, но и для правового государства и общества в целом. В обществе люди должны проявлять инициативу проживания в условиях диалога и примирения.

Азербайджан проводит политику, основанную на применении критериев мировой правовой практики, на развитии гражданских общественных структур, укреплении основ правового государства, опирающихся на независимую судебную систему. Судебно-правовые реформы, осуществленные за годы независимости, играют фундаментальную роль в интеграции медиации, являющейся динамичным и прогрессивным институтом, в культурную и общественную жизнь. Медиация посредством активного участия различных институтов общества и социального сотрудничества, обеспечивает общественную стабильность.

3. Граждане Азербайджана стали больше обращаться со своими требованиями к судебно-правовой системе. Уже с 2000-х годов перегруженность судебной системы превратилась в реальность. Это привело на повестку дня задачу обеспечения качества законодательства. “Достаточно отметить одно то, что до последнего времени в районных судах г. Баку ежегодно рассматривалось более 500 имущественных, более 150 дел по тяжким преступлениям и другие, что подтверждает напряженную работу судей. Каждый судья, ежедневно рассматривая 2, а то и 3 дела, должен был принять решение о человеческой судьбе. Именно из-за этого нехватка времени в некоторых случаях приводила к исполнению и объективному судебному разбирательству. Большинство апелляционных жалоб во многих случаях было связано с несправедливым и объективным рассмотрением дел в судах первой инстанции. Это приводило к вынесению необоснованных и недопустимых судебных решений.”

Указ Президента Ильхама Алиева от 19 января 2006 г. о принятии Закона Азербайджанской Республики “О совершенствовании судебной системы Азербайджанской Республики и внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты” был одним

из важных шагов по основательному совершенствованию судебной системы страны. С Указом Президента от 17 августа 2006 г. “Об увеличении числа судей судов Азербайджанской Республики и определении территориальной юрисдикции судов” число судей республиканских судов увеличилось на 153 штатных единицы. Надо отметить, что число судей, приходящих на каждого гражданина в Азербайджане, намного меньше по сравнению со странами Европы. В европейских странах 80% конфликтов разрешаются посредством посреднических процедур. Малое число судей в судах по-прежнему остается одной из главных проблем качественного, своевременного проведения справедливого судебного разбирательства. Согласно статистике, “в Азербайджане действуют более 800 адвокатов, что мало по отношению к числу населения. То есть в стране на каждые 12 тысяч человек приходится один адвокат.

Юристы считают, что среднемировой показатель в этой области должен равняться 1 адвокату на 2000 человек. Согласно такому расчету, Азербайджан по числу адвокатов в разы отстает от среднемирового показателя. Количество адвокатов в стране должно составлять 3500–4000. Малое число адвокатов в Азербайджане не создает положительного мнения о судебной системе страны в международном сообществе. Международные организации определили, сколько судебных процессов происходит ежегодно в Азербайджане и, сколько адвокатов участвуют в них. Результаты показывают, что один адвокат в один день участвует в нескольких процессах. Это воспринимается как фактор, влияющий на качество справедливого разбирательства, и создает впечатление о слабой его организации. В странах с развитой судебной системой количество адвокатов в несколько раз превышает среднемировой показатель. Например, согласно последним сведениям, в Израиле на каждые 175 человек приходится один адвокат, в США – на каждые 260, в Италии – на каждые 280. Несмотря на малое число адвокатов в Азербайджане, интерес к адвокатуре растет” [12]. Другой критерий состоит в том, что в Азербайджане более 15% жалоб относится к судебной системе.

4. Одно из важных значений медиации заключается в оказании помощи повышению правового мышления и правовой культуре. Сегодня в Азербайджане закрепленные законодательных основ медиации как внесудебного метода разрешения конфликтов и интеграция медиационного института в правовую систему, воспринимается в качестве социального заказа. Медиация – это гуманный, в тоже время прагматичный подход, дающий возможность при разрешении конфликтов, передавать гражданам определенную часть государственных полномочий и этим подготовить общество к принятию этих полномочий и нести ответственность за принятые решения. Таким образом, медиация доказала, что она является не только правовым, но и важным институтом и с социальной точки зрения. Это проявляется во все возрастающем внимании по внедрению медиации в правовую культуру и общество в целом и в поддержке ее развития в мировой практике. Одно из важных направлений, дающая толчок развитию медиации в Азербайджане, состоит в институционализации и создании законодательной базы медиации.

5. Как известно, сложность и многосторонность современных конфликтов требует от мирового сообщества постановки на повестку дня применения новейших посреднических стратегий. Сегодня, разрешение конфликтов на основе медиации, воспринимается мировым сообществом успешным средством их разрешения. Расширение роли представителей неправительственных организаций, в том числе гражданских обществ в международных отношениях, создало условия их участия в регулировании многих международных конфликтов в качестве посредника.

Медиация широко применяется в национальных законодательствах передовых стран. Потому что, это более эффективное, выгодное средство с экономической точки зрения. В современный период, наряду с международными отношениями, применение медиации широко распространено в таких сферах отношений, как политических, торговых, семейных, школьных, тяжких преступлений и других. В законодательствах применение медиации предусмотрено в регулировании конфликтов, создаваемых в имущественно-правовых отношениях, в том числе в уголовно-правовых отношениях – в случаях совершения уголовных преступлений средней тяжести и мелких. Применение медиации прежде всего необходимо для облегчения сверх загруженности судов. Сторонники медиации также считают, что медиационный институт устраняет высокую загруженность судов и создает условия развития новых подходов к разрешению конфликтов в стране. Сферы применения медиации, как было отмечено, это трудовые, семейно-брачные и имущественно-правовые отношения.

В позитивной правовой системе достаточно трудно найти совершенный баланс между законом и справедливостью в принятии правильного решения. В большинстве случаев люди не решаются обращаться в суд. При завершении процесса во многих случаях стороны, не достигнув примирения, расстаются врагами. В этом случае примирение не имеет никакого значения. Уголовный Кодекс составлен таким образом, что здесь с самого начала регистрации факта преступления иск сторон, именуемых “потерпевшая” и “обвиняемая”, друг к другу составляет именно факт преступления.

Именно в рамках решения отечественной и других задач приводит к необходимости постоянного и последовательного применения медиации. Согласно международной практике, эффективное внедрение медиационного института сможет оказать серьезную помощь в альтернативном разрешении конфликтов. Как мы отметили, азербайджанское общество переживает этап демократического и правового развития государства. На этом этапе продолжается непрерывный процесс проведения реформ во всех областях. Переход к рыночным отношениям требует применения новых законов в экономике и связанных с ней других сферах (торговле, политике, юриспруденции, судебной и др.), присоединения к международным декларациям и основательных изменений в законодательстве страны.

В настоящее время осуществляются широкие реформы по перестройке судебной системы Азербайджана. Внесудебное и досудебное регулирование кризисов и конфликтов альтернативными путями сегодня приобретает особую актуальность. В нашей стране применение альтернативных методов разрешения конфликтов, в

особенности медиационных методов по сравнению с рядом стран постсоветского пространства, находится на начальном этапе формирования и еще не полностью созданы их основы. В качестве правовых основ развития института медиации в Азербайджане можно назвать Конституцию Азербайджанской Республики, Законы Азербайджанской Республики “О международном арбитраже”, “О международном праве”, “Об исполнении судебных решений”, Имущественно-процессуальный кодекс, международные и другие нормативные акты, стороной которых выступит Азербайджанская Республика. Как было отмечено, в современных условиях особую актуальность приобретают альтернативные методы регулирования разрешения споров и конфликтов в судебной системе. Так, применение альтернативных путей разрешения конфликтов открывают широкие возможности для полного обеспечения прав и свободы граждан, приведения их к согласию без всякого давления и принуждения, а также, в отличие от справедливого суда, сохранения отношений сотрудничества. Одно из преимущественных сторон посредничества заключается в том, что конфликтующие стороны получают возможность независимого регулирования процедуры.

Таким образом, основной целью регулирования конфликтов медиационной процедуры является сохранение отношений сотрудничества конфликтующих сторон, устранение положения, способного привести к возникновению споров, конфликтов и кризисов. С целью исключения условий повторения споров, конфликтов и кризисов, при их разрешении руководствуются двумя основными взаимосвязанными принципами: не принуждать стороны к принятию определенной позиции и не оказывать на них давления при разрешении конфликта мирным путем. Регулирование конфликта альтернативными средствами предусматривает поиск нового, приемлемого обеими сторонами, компромиссного пути. При разрешении конфликта альтернативными путями одно из основных правил заключается в том, что посредники не должны стать причиной усложнения или расширения конфликта, урегулирование конфликта должно завершаться без потерь и вреда всем сторонам (сторонникам конфликта и медиатору). Если возникает такая ситуация, то сторонники должны предупредить об этом друг друга, провести обмен мнениями и, не придя к согласию посредством медиации, должны выбрать другой альтернативный путь урегулирования. Выгодность проведения процедур альтернативными путями с экономической точки зрения, достижение эффективных результатов в более короткий срок, в том числе ряд других преимуществ, делает актуальным применение этих средств в современном мире.

Надо отметить, что до сих пор медиационные процедуры не были комплексно проанализированы в основах международного права. Также пока имеется небольшое количество исследований о комплексном обосновании альтернативных путей урегулирования конфликтов с участием медиатора. Несмотря на наличие в разных государствах опыта по интеграции медиации в правовую систему, в национальном законодательстве этот опыт мало изучен. Пока еще не было осуществление попыток изучения медиации в различных сферах, в том числе в сравнительно-правовом аспекте. Исследования медиации традиционно проводятся в рамках

изучения методов альтернативного разрешения конфликтов. В Азербайджане, после приобретения независимости, в национальной юридической науке имущественная юрисдикция медиации начала практически развиваться в нескольких направлениях. В тоже время следует отметить, что медиация в Азербайджане пока еще одна из сфер не изученных системно и комплексно в научно-правовом и теоретическом аспекте. В национальной юридической науке, в исследованиях по имущественному и арбитражному праву, нет достаточно обширной литературы по альтернативным методам разрешения конфликтов. Авторы в основном исследуют отдельные методы и их практическое применение за рубежом. Это ясно видно и в поиске имеющейся литературы по медиации. В последнее время в Азербайджане применение медиации, как средства внесудебного или досудебного разрешения конфликтов, приобрело актуальность в некоторых направлениях медиации – арбитражные суды, разрешение внешне-экономических конфликтов и т.д.

Список использованных источников

1. Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin yeni inzibati binasının təntənəli açılışı mərasimində nitqi // AzərTAc, 12 may 2009–cu il.
2. Abdullayev N. Mediasiya (mübahisələrin məhkəmədənəkar alternativ həlli üsulu kimi). – Bakı : “CBS”, 2009.
3. Ales Zalar. Towards primary dispute resolution system: global trends in civil and family mediation. An overview of the best practices in Europe. – <http://camera.arbitrale.odc.mi.it/allegati/utenti>
4. Веренко И. С. Конфликтология. – Москва : “Просвещение”, 1987.
5. Понятие и принципы медиации. – <http://www.arbimed.ru>
6. Ракитина Л. Н., Львова О. А. Медиация (посредничество). Как урегулировать спор, не обращаясь в суд. – Москва : “Эксмо”, 2008.
7. Бесемер Х. Медиация – посредничество в конфликтах. – Калуга : “Духовное познание”, 2004.
8. Медиация в нотариальной практике (Альтернативные способы разрешения конфликтов). – Москва : Волтерс Клувер, 2005.
9. Медиация – искусство разрешать конфликты. Знакомство с теорией, методами и профессиональными технологиями. Составители: Г. Мера, Г. Похмелькина. – Москва : “VERTE”, 2004.
10. <http://www.mediacion.com/wordmed.htm>
11. <http://www.jlc.gov.az/> 21.12.2010–2.pdf.
12. <http://www.humanrights-jwg.org/metbuat/olkede/324-h601r-12-min601-c601mi-1-v601kil.html>

References

1. Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin yeni inzibati binasının təntənəli açılışı mərasimində nitqi // AzərTAc, 12 may 2009–cu il.
2. Abdullayev N. Mediasiya (mübahisələrin məhkəmədənəkar alternativ həlli üsulu kimi). – Bakı : “CBS”, 2009.
3. Ales Zalar. Towards primary dispute resolution system: global trends in civil and family mediation. An overview of the best practices in Europe. – <http://camera.arbitrale.odc.mi.it/allegati/utenti>
4. Verenko I.S. Konfliktologiya. – Moskva : “Prosveshchenie”, 1987.
5. Ponjatie i principy mediatsii. – <http://www.arbimed.ru>
6. Rakitina L.N., L'vova O.A. Mediacija (posrednichestvo). Kak uregulirovat' spor, ne obrashhajjas' v sud. – Moskva : “Jeksmo”, 2008.
7. Besemer H. Mediacija – posrednichestvo v konfliktah. – Kaluga: “Duhovnoc poznanic”, 2004.
8. Mediacija v notarial'noj praktike (Alternativnye sposoby razreshenija konfliktov). – Moskva : Volters Kluver, 2005.
9. Mediacija – iskusstvo razreshat' konfliktij. Znakomstvo s teoriej, metodami i professional'nymi tehnologijami. Sostaviteli: G.Meta, G.Pohmelkina. – Moskva : “VERTE”, 2004.
10. <http://www.mediacion.com/wordmed.htm>
11. <http://www.jlc.gov.az/> 21.12.2010–2.pdf.
12. <http://www.humanrights-jwg.org/metbuat/olkede/324-h601r-12-min601-c601mi-1-v601kil.html>

Abdullayev N., PhD student Azerbaijan National Academy of Sciences (Azerbaijan, Baku), matlabm@yandex.com

Mediation: international and national experience

The article dedicated to the analysis of history of development of mediation. The author gives his vision on definition of the notion of mediation and history of the creation of mediation and underlines that there are alternative ways of the conflict resolution.

Keywords: conflict, agreement, mediation, mediator.

Абдуллаев Н., докторант, Національна академія наук Азербайджану (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Медіація (посередництво): міжнародний та національний досвід

Аналізується історія розвитку медіації. Автор пропонує своє визначення поняття посередництва, розповідає про її історію створення і зазначає, що існують альтернативні способи вирішення конфліктів.

Ключові слова: конфлікт, договори, посередництво, медіатор.

* * *

УДК 327.39(560)

Варбанець П. А.

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, Інститут всесвітньої історії НАН України (Україна, Київ), varbane@gmail.com

Політика Анкари щодо затвердження Туреччини системоутворюючим ядром тюркського світу: НАДБАННЯ І ПРОАХУНКИ

Розглядаються особливості зовнішньої політики Туреччини щодо країн тюркського світу: Азербайджану, Казахстану, Туркменістану, Киргизістану та Узбекистану. Мета дослідження полягає у з'ясуванні основних цілей та завдань турецької дипломатії у регіоні. Методологія дослідження базується на поєднанні різних підходів у проведенні аналізу, зокрема системного, історичного, порівняльного, аналітичного тощо. У роботі автор визначає перспективи реалізації ідеї тюркської солідарності на сучасному етапі. Автор доводить, що зростання турецької економіки, яка є на сьогодні однією з найбільш динамічних економік світу, дає Туреччині точний ресурс та відкрило нові можливості для просування власних інтересів у регіоні. Основна мета Туреччини полягає тут у затвердженні країни в якості ідеологічного та політичного центру тюркомовного світу. Ідеї тюркського союзу виявилися для Туреччини достойною альтернативою процесу вступу країни до ЄС.

Ключові слова: Туреччина, турецька модель, тюркський світ, пантюркізм, Центральна Азія.

Країни тюркського світу займають важливе місце у зовнішній політиці Туреччини. Значний інтерес до них Анкара почала проявляти ще на початку 1990-х років, коли після розвалу Радянського Союзу на світовій політичній арені з'явилися нові незалежні тюркомовні країни (Казахстан, Азербайджан, Туркменістан, Узбекистан та Киргизстан), які мали з Туреччиною тісні історичні, релігійні, мовні та етнічні зв'язки. Ситуація для Анкари в той час складалася сприятливою, адже колишня регіональна надпотога – Росія – знаходилася у скрутному економічному положенні й місце лідера перебувало вакантним. До того ж, на Заході “турецьку модель” з її реально функціонуючою демократією, світською формою правління і ринковою економікою розглядали у якості прикладу наслідування для нових країн [1, р. 12]. Вже тоді турецьке керівництво сформулювало стратегічну мету, яка на багато років вперед визначила політику Анкари в Центральній Азії та на Кавказі – стати лідером та системоутворюючим ядром для тюркомовних країн окресленого регіону.

Таким чином, мета нашого дослідження полягає в аналізі зовнішньополітичних відносин Анкари з країнами тюркського світу, спрямованих на затвердження Туреччини у якості системоутворюючого ядра для країн регіону. Географічні межі дослідження охоплюють тюркомовні країни Центральної Азії та Кавказу: Азербай-

джан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан та Киргизстан. Саме вони, після отримання незалежності на початку 1990-х років, стали основним об'єктом турецької зовнішньої політики в регіоні. Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1991–2014 роки – від часу розвалу Радянського Союзу та створення нових тюркських держав до сьогодні.

Актуальність нашого дослідження обумовлюється тим, що посилення дослідницької уваги до сучасних політичних процесів і явищ в міжнародній діяльності південного сусіда України – Туреччини – представляє на сьогодні важливий напрям визначення корекції зовнішньої політики України з країнами її найближчого оточення. Пов'язано це з можливістю значних змін в інтеграційній стратегії Турецької Республіки, які можуть певною мірою відзначитись і на турецько-українських взаєминах. До того ж, висока активність турецької дипломатії в регіоні, який багатий на енергоресурси та боротьбу за який ведуть такі потужні світові країни як Росія та Китай, може стати знаковою на глобальному рівні. Результат цієї боротьби за вплив в регіоні покаже, чи зможе Туреччина увійти до когорти провідних світових держав чи ні.

Методологія дослідження базується, в першу чергу, на поєднанні різних підходів у проведенні аналізу, зокрема системного, історичного, порівняльного, аналітичного тощо. Саме ці методи дозволяють краще зрозуміти специфіку і особливості турецької зовнішньої політики в окресленому регіоні.

Історіографія окресленої проблеми є доволі широкою. Інтерес до питань зовнішньої політики Туреччини щодо тюркомовних країн Середньої Азії та Кавказу проявляють турецькі та американські дослідники, науковці тюркомовних країн, російські фахівці тощо. Окремо тут слід виділити праці проф. К. Кірісчі (Брукінгський Інститут, США), проф. Н. Девлета (Тоговий університет Стамбула, Туреччина) та ін. дослідників. Разом із тим, окреслена проблематика за умов нестабільної сучасної системи міжнародних відносин постійно знає динамічних змін, тому потребує подальшого вивчення.

Пантюркізм та турецька експансія початку 1990-х років

Турецька дипломатія почала активно діяти в Центральній Азії та на Кавказі наприкінці 1991 року. 16 грудня Туреччина, не дочекавшись офіційного оголошення про припинення існування СРСР, стала першою державою, яка визнала незалежність колишніх радянських республік. Між країнами почалися активні контакти на найвищому рівні. Зокрема, у вересні 1991 року візит до Туреччини здійснив керівник Казахстану Н. Назарбаєв. У грудні 1991 року Анкару відвідали президенти Узбекистану, Киргизстану та Туркменістану. У риторичній турецької керівництва почали лунати пантюркістські тези про гігантський турецький світ, який простягається від Адріатики до Великої китайської стіни, про Туреччину як модель, культурний центр та історичний магніт для центральноазійських країн. Зі свого боку, І. Каримов оголосив Туреччину “старшим братом”, а Н. Назарбаєв заявив про можливість створення співдружності тюркських держав [2, с. 84].

У своїй зовнішній політиці Анкара відразу почала переходити до активних дій. Туреччина надала тюрксь-

ким країнам гуманітарну та економічну допомогу, виділивши у 1992 році близько 1 млрд. доларів США кредитів, підтримала у матеріальній та технічній сфері збройні сили та системи освіти і культури молодих держав, розпочала трансляції турецького телебачення в регіоні, а також стала виділяти стипендії на навчання студентів у турецьких учбових закладах. Водночас, у тюркських республіках почали з'являтися турецькі школи та культурні центри, розгорнулася експансія турецького капіталу, переважно у сферах будівництва, легкої та харчової промисловості, отельного та туристичного бізнесу.

З метою інтенсифікації зв'язків у структурі МЗС Туреччини в 1992 році було створено “Агентство тюркського співробітництва і розвитку” (ТІКА), яке почало займатися питаннями економічного, культурного та технічного співробітництва. Повний портфель проєктів, яке здійснило ТІКА у галузях освіти, охорони здоров'я, транспорту та управління вже у перші роки діяльності організації перевищив 100 млн. доларів.

Активізувалися й співпраця на найвищому рівні. У жовтні 1992 року в Анкарі відбулася перша така зустріч – Саміт глав тюркських країн. Другий аналогічний Саміт відбувся у Стамбулі у жовтні 1994 року. На вищезгаданих Самітах були присутні президенти усіх шістьох тюркських країн. Передбачалося, що Саміти стануть щорічними та координуватимуть діяльність тюркомовних країн на вищому рівні.

Проте намагання Туреччини вже в перші роки незалежності нових тюркських держав стати лідером та ядром для країн регіону, не завершилися успіхом. Новостворені держави без особливого ентузіазму сприйняли нові турецькі ініціативи й інтерес до турецької моделі почав поступово згасати. Причин цьому декілька: це й небажання нових незалежних країн знову підпадати під залежність від іншої держави, це й відсутність у Туреччині на той час належних економічних ресурсів, які були необхідні для поширення свого впливу в регіоні.

Про поразку турецької політики в регіоні стало зрозуміло вже за результатами перших Самітів тюркомовних країн. Турецькі дипломати сподівалися, що за результатами першого Саміту буде підтримана ідея створення Спільного ринку тюркських країн та Тюркського банку розвитку, але Казахстан та Узбекистан не прийняли пропозиції Анкари, вважаючи створення у регіоні наднаціональних структур на той момент недоречним. Остаточою плани Анкари підірвала фінансово-економічна криза, яка охопила Туреччину у 1994 році, через яку турки були вимушені скоротити власні видатки на підтримку тюркських країн регіону та згорнути ряд програм.

Отже, на першому етапі розвитку відносин Туреччини з країнами тюркського світу, у Анкарі виявилися відсутні ресурси для масштабного інвестування та підтримки економік тюркських країн. До того ж, пантюркська риторика виявилася нецікавою для новостворених держав, які в першу чергу переймалися питання національно-державного будівництва та небажали підпадати під вплив будь-яких зовнішніх сил.

Із проблемами у реалізації власних інтересів у Центральній Азії та на Кавказі зіштовхнулися не лише турецькі політики, а й бізнесмени. Турецький істеблішмент зрозумів, що розвиток бізнесу в регіоні пов'язаний із значними труднощами, оскільки зусиллям турецьких

бізнесменів заважав високий рівень корупції та низький рівень ділової компетенції. Тому бізнес зв'язки із Туреччиною стали лише незначною складовою економік центральноазійських держав [3, р. 56].

Внаслідок окреслених проблем, починаючи з середини 1990-х років Туреччина дещо змінила напрям своєї діяльності в регіоні. Країна поступово відмовилася від ідеї створення тут власної зони впливу й зосередилася, в першу чергу, на освітніх та гуманітарних програмах. Економічне співробітництво обмежилось наданням певної допомоги у вигляді грантів, кредитів та технічної підтримки.

Регіональна політика “нової” ісламської Туреччини: процеси політичної та економічної інтеграції на сучасному етапі

З приходом у Туреччині до влади проісламської партії “Справедливості і розвитку” (ПСР) у 2002 році та подальших успіхів турецької економіки, Анкара знову почала звертатись до питань створення у регіоні єдиної тюркської спільноти за умови власного лідерства. Але, якщо у 1990-х роках політика Туреччині тут будувалася багато в чому на емоціях, то тепер турецький уряд почав підходити до питань інтеграції і співробітництва із тюркомовними країнами більш врівноважено. На думку Анкари, тюркські республіки мусять зближатися спочатку на основі економічного та культурного партнерства. Прикладом такої інтеграції може слугувати ЄС, де країни спочатку зайнялися вирішенням економічних питань, а вже потім перейшли до питання створення єдиних політичних інститутів і структур.

Згідно із новою регіональною доктриною, Анкара, в першу чергу, почала намагатися використовувати існуючі зв'язки задля реалізації цікавих для Туреччини реальних проєктів, передусім в енергетичній сфері, а не більш амбіційних, але нереальних планів політичного єднання тюркських країн.

Основні напрямки нової турецької політики в регіоні можна окреслити наступним чином:

1. По-перше, вони включають стратегію, спрямовану на створення єдиного енергетичного басейну, що не повинен залежати від Росії і який дасть можливість країнам Центральної Азії одержати прямий доступ до ринків Європи. Туреччина буде тут виступати в ролі основного транспортного коридору для постачання енергоносіїв.

2. По-друге, до них входить політика активізації ділових відносин й створення єдиної системи комунікацій у регіоні. Дана політика повинна збільшити товарообіг й систему особистих контактів, як між керівництвом окремих країн, так і між пересічними громадянами.

3. По-третє, дана політика включає посилення співробітництва в сфері мовної політики та культури, покликане сформувати ідеологічне підґрунтя для інтеграційних процесів тюрксько-ісламського світу.

4. Та нарешті, четверте – поступове посилення процесів політичної інтеграції країн регіону шляхом створення інститутів за прикладом ЄС.

Особливе значення у питанні інтеграції тюркських країн знову набули Саміти глав тюркських країн, традицію проведення яких Туреччина відновила у 2006 році. Саме цього року, на десятому Курумтаї, Туреччина знову почала переходити до активних дій. Голова турецького уряду Р. Ердоган підтримав ініціативу

створення “Союзу Центральноазійських Держав”, яку висунув Президент Казахстану Н. Назарбаєв. Ця пропозиція, натхненна моделлю ЄС, мала на меті створення спільного ринку Центральноазійських країн (а це – близько 60 млн. чол.) через інтеграцію держав регіону.

Важливим у цьому контексті став наступний, XI Саміт тюркських країн, який відбувся у листопаді 2007 року в Баку і на якому обговорювалися питання, які б об'єднали інтереси усіх тюркських держав. Виступаючи на відкритті з'їзду, голова турецького уряду Р. Ердоган оголосив, що сьогодні немає персону, які б роз'єднали тюркські народи й країни. “Ми повинні використовувати цю історичну можливість, яка визначить наше спільне майбутнє і спільні цілі”, заявив він [4]. На комісії з'їзду були оголошені пропозиції з створення єдиної митної системи тюркомовних країн, відміни візового режиму, створення Парламентської асамблеї, спільних асоціацій неурядових організацій, муніципалітетів та ін. Також пролунали пропозиції щодо створення єдиної мови й телеканалу, а також запропоновано створити Тюркський Союз для тюркських країн, аналогічний ЄС.

Головним результатом окресленого Саміту стало створення Парламентської асамблеї тюркомовних країн. Інституційно, нова організація оформилася вже наступного року, коли у листопаді 2008 у Стамбулі на конференції представників парламентів Азербайджану, Казахстану, Киргизстану та Туреччини було підписано угоду щодо створення Парламентської асамблеї тюркомовних країн.

У Статуті новоствореної організації, як мета цього міждержавного органу, були зафіксовані наступні положення: подальший розвиток існуючого співробітництва між парламентами країн-учасниць; забезпечення підтримки організації Самітів глав тюркомовних країн; розробка спільних політичних позицій, організація загальних заходів; обмін досвідом з питань розробки законодавства, акомодация національних законодавств; проведення законодавчої роботи, спрямованої на збереження спільної історії, мистецтва, літератури тюркомовних народів, а також їхньої спадщини й цінностей в інших галузях; запровадження механізмів для виконання поставлених цілей [5].

Наступний Саміт тюркомовних країн, який відбувся у жовтні 2009 у Нахичевані (Азербайджан), також виявився знаковим у питанні інтеграції тюркських держав. Основним його результатом стало створення нової важливої міжнародної структури – “Ради зі співробітництва тюркомовних країн” (Тюркської Ради, далі по тексту – РСТК). Основна мета цієї організації була визначена наступним чином: стати базою для нового регіонального загальнотюркського об'єднання та зміцнення політичних та торговельно-економічних зв'язків між країнами – учасницями РСТК [6]. Тобто, з цього часу традиція проведення Самітів вийшла на новий більш високий рівень, адже для неї була створена інституціональна структура.

Згідно із досягнутими домовленостями, штаб квартирою секретаріату РСТК став Стамбул. Організаторами було вирішено, що Генеральний секретар РСТК обирається терміном на 3 роки, а власне Рада матиме п'ять відділень: Раду президентів, Раду міністрів закордонних справ, Комітет керівників адміністрацій, Комі-

тет експертів та секретаріат [7]. Першим Генеральним секретарем РСТК став колишній посол Туреччини у Москві Халіл Акинси. В 2010 році РСТК очолив Казахстан.

Надалі Саміти РСТК проводилися щорічно на регулярній основі. Перший Саміт РСТК відбувся в Алматі у жовтні 2011 року. Його головною темою став розвиток економічного співробітництва тюркомовних країн. На Саміті було прийнято рішення щодо створення Тюркської ділової ради, було обговорено коло проблем, які перешкоджають розвитку міждержавних торговельних та економічних відносин. Учасники Саміту закликали Туркменістан та Узбекистан також приєднатися до організації.

У серпні 2012 року у Бішкеку (Киргизстан) відбувся другий Саміт РСТК. На саміті було затверджено прапор РСТК, який увібрав у себе різні елементи прапорів країн учасниць РСТК. Так, блакитний колір прапору було взято від прапору Казахстану. Півмісяць – від прапору Туреччини. Зірку – від прапору Азербайджану. Сонячні промені – від прапору Киргизстану. Окрім прапору, на Саміті було підписано угоду щодо утворення Тюркської Академії РСТК, угоду щодо фінансових правил РСТК, угоду щодо створення Фонду Культури та інші важливі документи.

Третій Саміт РСТК відбувся 15–16 серпня 2013 року у Габалі (Азербайджан). Окрім традиційних учасників Саміту (президентів та глав МЗС Туреччини, Казахстану, Киргизстану та Азербайджану) на Саміті в якості спостерігачів на переговорах були присутні й представники Туркменістану, зокрема віце-прем'єр міністр цієї країни. Головною метою Саміту стало обговорення ідеї створення зони вільної торгівлі між тюркомовними країнами, питання спрощення митних процедур та відкриття різних економічних зон, розвитку туристичної інфраструктури, уніфікації законодавства різних країн тощо.

З ініціативи Туреччини на Саміті почалося обговорення й ідеї відновлення історичного “Шовкового шляху”, який і сьогодні має важливе як політичне, так і економічне значення для країн регіону. У розумінні турецького керівництва, сучасний “Шовковий шлях” – це спільні енергетичні, транспортні проєкти та проєкти з логістики, які сприятимуть розвитку всього регіону [8].

За результатами Саміту сторони підписали спільну декларацію, в якій вони підтвердили своє бажання щодо розширення співробітництва між тюркомовними країнами. Декларація закликала Тюркську ділову раду спростити економічне співробітництво між учасниками, підтримала ідею створення робочої митної групи між тюркомовними країнами з метою розширення співробітництва у наведеній сфері. Також вона акцентувала увагу на необхідності поглиблення зусиль щодо спрощення пасажирських перевезень та транспортування вантажів й збільшення транзитного потенціалу регіону в цілому [9, s. 1–9].

Останній на сьогодні, четвертий Саміт РСТК відбувся 2–5 червня 2014 р. у турецькому місті Бодрум. Його основною темою стало питання розвитку туризму з метою поживлення реалізації проєкту відновлення історичного “Шовкового шляху”. Також, учасники Саміту обговорили й перспективи створення спільного телевізійного каналу та інвестиційного фонду. Слід відзначи-

ти, що цього року вперше у Саміті РСТК взяв участь президент Туркменістану Г. Бердимухамедов. На цій зустрічі у верхах він перебував поки що у якості спостерігача, проте його країна заявила про намір вже найближчим часом поповнити коло офіційних членів організації.

Отже, в останні роки процес інтеграції тюркомовних країн та залучення до нього Туреччини значно поглибився. В наслідок активності турецької дипломатії у регіоні з'явилися нові потужні інтеграційні структури, зокрема Тюркська Рада, Парламентська асамблея тюркомовних країн, інші міжнародні структури. До процесів тюркської інтеграції приєднався Туркменістан – країна, яка протягом багатьох років знаходилася осторонь окреслених інтеграційних процесів. В довгостроковій перспективі, цей процес може призвести до виникнення в регіоні структури, аналогічної ЄС, в якій головну роль відіграватиме Туреччина.

На відміну від попередніх років, коли міждержавні тюркські структури персмалися переважно питаннями освіти та культури, сьогодні значна увага новостворених організацій прикута й до питань економічного характеру, зокрема до проблеми поглиблення економічної інтеграції та створення спільного ринку. Перспективи такої інтеграції на сьогодні реальні. Вони ґрунтуються, в першу чергу, на економічних показниках. Загальний ВВП країн РСТК перевищує один трильйон доларів, а світова фінансова криза особливо не позначилася на економіках окреслених країн. Обсяг двохсторонньої торгівлі між Туреччиною та країнами регіону у 2012 році склав: близько 2 млрд. дол. з Узбекистаном, Туркменістаном та Киргизстаном (з кожним окремо), 2,9 млрд. з Азербайджаном та 3,1 млрд. з Казахстаном [10]. Як заявив голова МЗС Туреччини А. Давутоглу, “Центральна Азія мусить бути переговорною в єдину процвітаючу економічну зону, й Туреччина несе відповідальність за досягнення цієї мети. Ми повинні виконати нашу політичну місію, щоб виправдати ці очікування” [11].

Прорахунки та проблеми турецької дипломатії

Не зважаючи на те, що в останні роки процес інтеграції тюркських країн за ініціативи Туреччини набув значного розвитку, у відносинах між державами все ще залишається ряд вкрай гострих проблем. Серед них найбільш болючою є проблема відносин Туреччини з Узбекистаном – потужною країною тюркського світу, яка відмовилася вступати до РСТК та Парламентської асамблеї тюркомовних країн. Нормалізація відносин між окресленими двома державами матиме важливе значення для майбутнього регіону в цілому.

У корінні проблеми відносин Туреччини з Узбекистаном лежить, в першу чергу, проісламська спрямованість сучасного турецького керівництва та підтримка Туреччиною діяльності міжнародних ісламських організацій і установ. Зокрема, у Туреччині та у регіоні діє ряд організацій, які просувають ідеї панісламської та пантюркської єдності. Вони є помірковано-ісламістськими та мають певні зв'язки із правлячою у Туреччині ПСР. До найбільш активних таких організацій відносяться релігійні громади Фетхуллаха Гюлена та Аднана Октара (він же Харун Яхья). Останній очолює одну із течій нурджизму, яка особа активно просуває концепцію тюрк-

сько-ісламського союзу як різновиду поміркованого ісламу.

В наслідок цього, правлячі політичні сліти Узбекистану побоюються, що Туреччина підтримуючи ісламістів в середині їх країни, може підірвати наріжні устої існуючої тут авторитарної влади.

Перше істотне погіршення відносин між Ташкентом і Анкарою відбулося ще на початку 1990-х років, коли колишній президент асоціації письменників Узбекистану та лідер узбецької опозиції М. Саліх створив партію, яка виступила проти тодішнього керівника країни І. Карімова у грудні 1991 року на президентських виборах. Вимушений згодом через переслідування покинути Узбекистан, М. Саліх був прийнятий у Туреччині колишнім президентом країни Т. Озалам, який висловився на його підтримку. У тому ж році, після скоєння невідомим теракту в Ташкенті, Узбекистан звинуватив М. Саліха в організації теракту й почав вимагати в Анкари його скетрадиції. Туреччина відмовилася віддавати М. Саліха до Ташкенту й відносини між країнами погіршилися. У 1994 році Ташкент відкликав 1600 з 2000 узбецьких студентів, які навчалися у турецьких навчальних закладах. Їх було відразу посаджено на літаки й відправлено додому [12, p. 2].

Наступне погіршення відносин між країнами відбулося у 1999 році, коли в Ташкенті пролунав черговий вибух. Тоді Узбекистан знову зажадав від Туреччини видати йому громадянина своєї країни, які підозрювалися у скоєнні теракту. Через відмову Анкари, у відповідь, влада Узбекистану закрила в себе дома всі турецькі ліцеї (їх було більше 65), які було звинувачено у проповіданні ідеї С. Нурсі та Ф. Гюлена й підтримці руху “Нурчилар”. Водночас, Ташкент звинуватив й турецький бізнес, який працював в Узбекистані, у підтримці узбецької опозиції.

Щоб якось залагодити конфлікт у жовтні 2000 року Ташкент відвідав Президент Туреччини А. Сезер, але його зусилля виявилися марними. Запланований офіційний візит президента Узбекистану І. Карімова до Туреччини у 2005 році був перенесений на невизначений термін [10].

Відносини між Туреччиною й Узбекистаном ще більше загострилися у 2011–2012 році, коли узбецька влада почала чинити тиск на турецький бізнес. Офіційно Ташкент оголосив про закриття близько 50 турецьких підприємств, керівники та співробітники яких були притягнуті до відповідальності й отримали різні терміни ув'язнення (від 1 до 3 років). Наприкінці лютого 2012 року в Узбекистані припинилася трансляція турецьких телепрограм, почалося примусове закриття фінансованих Туреччиною учбових закладів.

Таким чином, через існування проблем у двохсторонніх відносинах із Туреччиною, Узбекистан залишився осторонь від процесів тюркської інтеграції.

Певне покращення у відносинах обох країн почало окреслюватись лише у 2014 році, коли на відкритті Олімпіади у Сочі у лютому 2014 року відбулася несподівана зустріч прем'єр-міністра Туреччини Р. Ердогана та президента Узбекистану І. Карімова. Обидва лідери заявили, що вони сподіваються на інтенсифікацію міждержавних відносин. В результаті досягнутих домовленостей, 10 липня 2014 року відбувся офіційний візит глави МЗС Туреччини А. Давутоглу до Узбекистану. Ці

відвідини стали першим візитом подібного характеру за останні 13 років.

Висновки. Отже, на сьогодні можна констатувати, що процеси політичної, економічної та культурної інтеграції тюркських країн значно посилюються в останні роки за ініціативи Анкари. Причин цьому декілька. Це й зростання турецької економіки, яка є на сьогодні однією з найбільш динамічних економік світу, що дало Туреччині значний ресурс та відкрило нові можливості для реалізації власної політики в регіоні. Це й розчарування Анкари у результатах процесу вступу країни до ЄС, в той самий час як ідеї тюркського союзу виявилися для Туреччини достойною альтернативою. З іншого боку, ідеї тюркської інтеграції активно підтримує й Казахстан, який в цьому вбачає можливість створення противаги впливу Росії, а також інші тюркські країни, зокрема Азербайджан та Киргизстан.

Стратегічна мета сучасної турецької дипломатії доволі амбіційна – країна хоче стати лідером свого регіону та перетворитися на потужну світову державу, з якою будуть рахуватися не лише на Близькому Сході, але й на глобальному рівні. В цьому контексті процес інтеграції тюркських країн за умов лідерства Анкари може стати для Туреччини своєрідним “козирем”, який країна зможе зіграти на світовій арені у грі з більш потужними гравцями, зокрема, США, Китаєм та ЄС.

На відміну від початку 1990-х років, коли Анкара намагалася відразу стати ідеологічним та політичним ядром для тюркських держав регіону, сьогодні Туреччина намагається не форсувати події в Центральній Азії та на Кавказі, а поступово йти до наміченої цілі. Серед основних досягнень турецької дипломатії на сьогодні можна виділити наступні: створення та організаційне забезпечення діяльності нових міждержавних інтеграційних тюркських інституцій та структур, успішна реалізація низки спільних економічних проєктів, активне співробітництво у культурній сфері. Що стосується двохсторонніх відносин, то Анкарі в останні роки вже вдалося певною мірою нормалізувати стосунки з Туркменістаном. На черзі залишається Узбекистан. У перспективі включення Узбекистану, найбільшої за населенням країни Центральної Азії (тут мешкає близько 28 млн. чол.), у процеси тюркської інтеграції значно покращить шанси створення “союзу тюркських країн”.

Окрім нормалізації відносин з Узбекистаном, на сьогодні перед політикою Туреччини в регіоні існують й інші труднощі. Зокрема, на сьогодні діяльність тюркських міждержавних організацій більш ефективна передусім у сфері культури. Що стосується економічних питань, то тут є багато планів і перспектив, але реалізація їх є поки що невисокою. І винна в цьому, певною мірою, сама Туреччина, адже країна поки що не готова інвестувати значні ресурси в регіон.

Але турецьке керівництво не полишає своїх надій на подальше поглиблення інтеграційних процесів. Відкриваючи міжнародну конференцію в Анкарі з приводу святкування 20 річчя незалежності центральноазійських республік, президент Туреччини А. Гюль заявив, що Туреччина із Азербайджаном, Казахстаном, Киргизстаном, Узбекистаном та Туркменістаном повинні розглядатися як одна “нація – шість республік” [12, р. 2]. Отже, після 20 років непростих взаємин із тюркомовними

країнами регіону, керівництво Туреччини все ще розраховує на реалізацію пантюркістських ідеалів.

Список використаних джерел

1. Kemal Kirisci. Turkey's foreign policy in turbulent times / K.Kirisci // Chaillot Paper. – Paris: Institute for Security Studies. September 2006. – № 92. – 108 p.
2. Троицкий Е. Ф. Политика Турции в Центральной Азии (1992–2000 гг.) / Е. Троицкий // Вестн. Том. гос. ун-та. – Томск, 2009. – № 328. – С.84–88.
3. Simbal A. Iran's Relations with Central Asia – A strategic analysis / A.Simbal // Perceptions. – March–May 2004. – Volume IX. – P. 45–60.
4. ANS–PRESS. – 17.11.2007.
5. The Istanbul Agreement on The Parliamentary Assembly of Turkic-speaking Countries [Elektronniy resurs] // Parliamentary Assembly Of Turkic-Speaking Countries. – Istanbul. – 21.10.2008. Режим доступу до статті: <http://www.turk-pa.org/documents/IstanbulAgreement.pdf>
6. Nakhchivan Agreement on The Cooperation Council of Turkic Speaking States [Elektronniy resurs] // Cooperation Council of Turkic Speaking States. – Nakchivan, Azerbaijan. – 3.09.2009. – Режим доступу до статті: <http://www.turkkon.org/eng/icerik.php?no=28>
7. Turkey set to head new secretariat to develop ties with Central Asia // Hürriyet Daily News. – Istanbul. – 09.06.2010.
8. Мурзагалєев Р. Саммит тюркоязычных государств – это скорее вектор, чем тренд евразийской интеграции [Elektronniy resurs] / Р. Мурзагалєев // ЦентрАзия. – 19.08.2013. – Режим доступу до статті: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1376808360>
9. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Üçüncü Zirve Bildirisi [Elektronniy resurs] // Türkkon. – Gebele, Azerbaijan. – 16.08.2013. – Режим доступу до статті: <http://www.turkkon.org/uploads/default.asp?LanguageID=1Türkkon>
10. Köse H.S. Turkey's Central Asia policy more realistic but not first priority [Elektronniy resurs] / H.Köse // Today's Zaman. – Istanbul. – 1 March 2013. – Режим доступу до статті: <http://www.todayszaman.com/news-308524-turkeys-central-asia-policy-more-realistic-but-not-first-priority.html>
11. Davutoglu says Central Asia must turn into economic prosperity zone [Elektronniy resurs] // Today's Zaman. – Istanbul. – 28 April 2013. – Режим доступу до статті: <http://www.todayszaman.com/news-313935-davutoglu-says-central-asia-must-turn-into-economic-prosperity-zone.html>
12. Devlet N. Turkey and Uzbekistan: A Failing Strategic Partnership / N.Devlet // Analysis On Turkey. – The German Marshall Fund of the United States. – January 5, 2012. – 4 p.

References

1. Kemal Kirisci. Turkey's foreign policy in turbulent times / K.Kirisci // Chaillot Paper. – Paris: Institute for Security Studies. – September 2006. – № 92. – 108 p.
2. Troitskiy E.F. Politika Turtsii v Centralnoy Azii (1992–2000 gg.) / E.Troitskiy // Vestn. Tom. gos. universiteta. – Tomsk, 2009. – № 328. – С.84–88.
3. Simbal A. Iran's Relations with Central Asia – A strategic analysis / A.Simbal // Perceptions. – March–May 2004. – Volume IX. – P. 45–60.
4. ANS–PRESS. – 17.11.2007.
5. The Istanbul Agreement on The Parliamentary Assembly of Turkic-speaking Countries [Elektronniy resurs] // Parliamentary Assembly Of Turkic-Speaking Countries. – Istanbul. – 21.10.2008. – Режим доступу до статті: <http://www.turk-pa.org/documents/IstanbulAgreement.pdf>
6. Nakhchivan Agreement on The Cooperation Council of Turkic Speaking States [Elektronniy resurs] // Cooperation Council of Turkic Speaking States. – Nakchivan, Azerbaijan. – 3.09.2009. – Режим доступу до статті: <http://www.turkkon.org/eng/icerik.php?no=28>
7. Turkey set to head new secretariat to develop ties with Central Asia // Hürriyet Daily News. – Istanbul. – 9.6.2010.
8. Murzagaleev P. Sammit turkoyazichnih gosudarstv – eto skorec vector, chem trend evraziyskoy integratsii [Elektronniy resurs] / P.Murzagaleev // CentrAzia. – 19.08.2013. – Режим доступу до статті: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1376808360>
9. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi Üçüncü Zirve Bildirisi [Elektronniy resurs] // Türkkon. – Gebele, Azerbaijan. – 16.08.2013. – Режим доступу до статті: <http://www.turkkon.org/uploads/default.asp?LanguageID=1Türkkon>

10. Köse H.S. Turkey's Central Asia policy more realistic but not first priority [Elektronniy resurs] / H.Köse // Today's Zaman. – Istanbul. – 1 March 2013. – Режим доступу до статті: <http://www.todayszaman.com/news-308524-turkeys-central-asia-policy-more-realistic-but-not-first-priority.html>

11. Davutoglu says Central Asia must turn into economic prosperity zone [Elektronniy resurs] // Today's Zaman. – Istanbul. – 28 April 2013. – Режим доступу до статті: <http://www.todayszaman.com/news-313935-davutoglu-says-central-asia-must-turn-into-economic-prosperity-zone.html>

12. Devlet N. Turkey and Uzbekistan: A Failing Strategic Partnership / N.Devlet // Analysis On Turkey. – The German Marshall Fund of the United States. – January 5, 2012. – 4 p.

Varbanets P. A., PhD. in political science, Fellow research worker, Institute for World History of the National Academy of Science of Ukraine (Ukraine, Kiev), varbanec@gmail.com

Ankara's policy toward the approval of Turkey's backbone role in the Turkic world: achievements and failures

At the article author describe the features of the foreign relations of Turkey with other countries of the Turkic world: Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. The study aims to identify the main goals of the Turkish diplomacy in the region. The research methodology is based on a combination of different approaches, such as: systemic, historical, comparative and analytical methods. At the article author defines the prospects for implementation of the ideas of Turkic solidarity at the present time. The author argues that the growth of the Turkish economy, which is today one of the fastest growing economies in the world, gave Turkey a significant resource and opened up new opportunities for a more active foreign policy. The main goal of Turkey is the affirmation of the country as an ideological and political center of the Turkic world. Ideas of the Turkic Union for Turkey were a viable alternative to the process of its accession to the EU.

Keywords: Turkey, Turkish model, Turkic world, pan-Turkism, Central Asia.

Варбанец П. А., кандидат политических наук, старший научный сотрудник, Институт всемирной истории НАН Украины (Украина, Киев), varbanec@gmail.com

Политика Анкары касательно утверждения Турции системообразующим ядром тюркского мира: достижения и прочеты

Рассматриваются особенности внешней политики Турции в отношении стран тюркского мира: Азербайджана, Казахстана, Туркменистана, Кыргызстана и Узбекистана. Цель исследования состоит в определении основных задач турецкой дипломатии в регионе. Методология исследования базируется на сочетании различных подходов в проведении анализа, в частности системного, исторического, сравнительного, аналитического. В работе автор определяет перспективы реализации идей тюркской солидарности на современном этапе. Автор доказывает, что рост турецкой экономики, которая является на сегодня одной из наиболее динамично развивающихся экономик мира, дал Турции значительный ресурс и открыл новые возможности для продвижения своих интересов в регионе. Основная цель Турции состоит тут в утверждении страны в качестве идеологического и политического центра тюркоязычного мира. Идеи тюркского союза оказались для Турции достойной альтернативой процессу вступления страны в ЕС.

Ключевые слова: Турция, турецкая модель, тюркский мир, пантюркизм, Центральная Азия.

* * *

УДК 327.39(53)

Гуцало С.

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут всесвітньої історії НАН України (Україна, Київ), asia-afrika@rambler.ru

ЛІГА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ – МІЖ ІНТЕГРАЦІЄЮ І СОМАЛІЗАЦІЄЮ

Розглянуто явище Ліги арабських держав (ЛАД) – однієї з перших міжнародних організацій афро-азійських країн. Детально розглядається роль ЛАД (або Арабської Ліги) у процесі міжарабської інтеграції. Виводиться періодизація діяльності ЛАД, показана її роль на фоні арабцентризму, що став впливовим ідеологічним і зовнішньополітичним чинником в Арабському та Ісламському світах. ЛАД є першою міжнародною організацією в азіясько-африканському світі. Вона змогла зберегти свій вплив на всі процеси в Арабському регіоні. Важливу роль відіграє ЛАД в період до, під час і після Арабської весни. Виражаючи ідеальне прагнення арабських народів до єдності, вона сьогодні змушена рахуватися з проявами сепаратизму в багатьох арабських країнах.

Ключові слова: Арабський світ, Ліга арабських держав, афро-азійські міжнародні організації, міжарабська інтеграція, арабська реінтеграція.

Метою даної статті є дослідження ролі Ліги арабських держав (ЛАД) в міжнародних відносинах Близького Сходу, періодизація періодів ефективності та послаблення її впливу на всю систему регіональних міжнародних відносин.

Діяльність ЛАД мало досліджена. В Україні немає спеціалізованих досліджень, присвячених Арабській Лізі. Тому автор використовував арабські документи і першоджерела, присвячені ЛАД.

Ліга арабських держав належить до найстаріших регіональних організацій афро-азійського світу. Особливий інтерес вона викликає завдяки тому, що її появі сприяв розвиток традиційної і нової національної визвольної арабської думки протягом декількох століть.

Стосовно першого необхідно зазначити, що ЛАД не могла виникнути без існування в арабському суспільстві такого поняття, як арабцентризм.

Отже, нам бачиться, що арабцентризм – це система наукових і повсякденних поглядів на арабське суспільство, як початковий і центральний в світі ісламу внаслідок історичних, соціальних, культурних, військових та мовних особливостей арабського народу, порівняно з іншими ісламськими народами, які власне пізніше прийняли іслам.

Загалом слід відзначити, що перші спроби створити регіональну організацію на Близькому Сході належать У. Черчіллю. Саме він ще в 1943–1944 рр. запропонував плани так званого Благодатного півмісяця і Благодатного місяця. Але араби перехопили ініціативу. На прогвагу планам Великої Британії в Арабському світі склалася вісь Каїр – Ер-Ріяд, і в лютому 1944 р. з ініціативи прем'єр-міністра Єгипту розпочалися консультації з питання створення Ліги арабських держав. Згідно єгипетсько-саудівського проєкту спільний уряд не створювався, а політичне співробітництво в перспективі повинно було розширюватися без будь-якого зв'язку з політикою Великої Британії.

У жовтні 1944 р. на конференції в Александрії представників Єгипту, Саудівської Аравії, Сирії, Трансйорданії, Іраку, Ємену і Лівану був підписаний Александрійський протокол про створення підготовчого комітету генерального арабського конгресу. Відзначалася мета створення незалежної Ліги арабських держав, в рамках якої планувалося розвивати співробітництво в сферах зовнішньої політики, економіки, культури, соціальної політики. Створювалася Рада Ліги з повноваженнями контролювати всі укладені країнами-членами ЛАД угоди і особливо координувати політичне співробітництво [1, р. 199–204].

Важливими політичними документами цього етапу створення Арабської Ліги можна вважати спеціальні резолюції в Александрійському протоколі щодо сприяння незалежності Лівану і Палестини. Зокрема зазначалося, що Палестина – невід'ємна частина Арабського світу... утиск прав арабів в Палестині завдає удару по миру і стабільності в усьому світі [1, р. 199–204].

Остаточні цілі і принципи ЛАД було сформульовано у Пакті (Статуті) ЛАД, підписаному 22 березня 1945 р. у Каїрі в палаці Аз-Зафаран лідерами 7 арабських держав. 10 травня 1945 р. Пакт набув чинності.

Пакт складається з преамбули і двадцяти статей, що трактують питання членства в ЛАД, поправок до Пакту

і ратифікації Пакту. Складовою частиною Пакту вважаються три додатки до нього – про Палестину, про співробітництво з арабськими країнами, які не беруть участі в Раді ЛАД, про призначення генерального секретаря ЛАД [2, р. 199–204].

Для досягнення своїх вказаних цілей ЛАД та її члени діють згідно наступних принципів, закріплених у Пакті Ліги:

- 1) Добровільність відносин між державами;
- 2) Повага суверенітету і незалежності держав-членів ЛАД;
- 3) Суверенна рівність держав-членів ЛАД. Хоча в самому тексті Пакту ЛАД немає прямої згадки принципу рівноправ'я, основні положення Пакту, що регулюють порядок представництва держав-членів у Раді (ст. 3), голосування (ст. 3), юридичну силу рішень Ради (ст. 7), базуються на визнанні принципу суверенної рівності держав-членів ЛАД;

4) Заборона використання сили для вирішення суперечок між державами-членами Ліги, мирне посередництво у врегулюванні конфліктів (ст. 5).

Положення Пакту ЛАД встановлюють наступні умови для прийняття в члени ЛАД. Держава повинна бути незалежною, арабською, повинна висловити намір приєднатися до організації.

Той факт, що Пакт не містить згадки про кількість голосів, необхідних для прийняття нової держави в члени ЛАД, а також практика такого прийняття свідчать про те, що прийом в Організацію можна здійснити більшістю голосів її членів. У практиці ЛАД також зафіксовано випадок, коли рішення щодо вступу в члени ЛАД Мавританії у 1973 р. було ухвалено не Радою ЛАД, як це передбачено положеннями ст.1 Пакту, а рішенням арабського самміту.

Згідно ст.18 Пакту ЛАД, держава-член організації, яка не виконує своїх зобов'язань відповідно до Пакту, може бути виключеною з Організації. Рішення щодо виключення ухвалюється одногосно всіма членами Ради Ліги, причому голос держави, стосовно якої ухвалюється таке рішення, не враховується.

Разом з цим, ст.18 Пакту ЛАД встановлює, що якщо певна держава вважає за доцільне вийти з Ліги, вона повинна повідомити про такий намір Раді Ліги. Зазначена держава вважається такою, що залишила ЛАД через рік з дня повідомлення Ради про своє рішення.

Друга можливість виходу з числа членів ЛАД передбачена положеннями ст.19 Пакту Ліги. В ній йдеться, що держава-член Ліги, яка не схвалює поправку до Пакту ЛАД, має право вийти з Ліги з моменту набуття чинності згаданою поправкою, і не є обмежена положеннями ст.18 Пакту. Іншими словами, така країна не повинна заздалегідь повідомляти Раді ЛАД про свій вихід з Ліги.

Нарешті, можливий ще один випадок втрати членства в ЛАД – внаслідок втрати правосуб'єктності (зникнення суб'єкта в результаті злиття з іншим і виникнення нового суб'єкта міжнародного права, зникнення суб'єкта і виникнення на його місці інших суб'єктів і т.п.).

Основними органами Ліги, згідно Пакту і Договору про спільну оборону і економічне співробітництво 1950 р., є Рада Ліги, Рада спільної оборони, Економічна рада і Генеральний секретаріат. Практика арабських

міжнародних відносин додала до цих органів ще один – арабські наради на вищому рівні – Конференції глав держав і урядів, що по суті стали головним форумом ЛАД.

Станом на сьогодні, основним робочим органом ЛАД є Рада, яка складається з представників усіх її держав-членів. Кожна держава має в Раді один голос.

Рішення Ради, ухвалені одногосно, мають обов'язкову силу для всіх держав-членів Ліги. Рішення Ліги, ухвалені більшістю голосів, обов'язкові лише для держав, що голосували позитивно за такі рішення. Рішення Ради з питань, що стосуються співробітників ЛАД, ухвалення бюджету Ліги, схвалення правил процедури Ради, комітетів і Генерального секретаріату ЛАД, а також рішення про закриття сесій, які ухвалюються простою більшістю голосів членів Ради, мають обов'язковий характер.

Поправки і зміни до Пакту вважаються схваленими, якщо за них проголосувала більшість в 2/3 голосів членів Ради. Більшість 2/3 голосів членів Ради також необхідна при призначенні генерального секретаря ЛАД.

Держава-член Ліги, яка постраждала від збройного нападу, або якій загрожує збройний напад, має право вимагати негайного скликання Ради ЛАД. У цьому випадку Рада скликається якнайскоріше, не пізніше трьох днів з часу одержання офіційної вимоги генеральним секретарем ЛАД.

Згідно зі ст.6 Пакту, Рада повноважна визначити на основі одногосно ухваленого рішення заходи, необхідні для відбиття агресії проти держав-членів Ліги. Таке рішення набуває чинності для всіх держав-членів Ліги.

Згідно ст.2 Договору про спільну оборону і економічне співробітництво між державами ЛАД від 13 квітня 1950 р. члени ЛАД розглядають будь-який акт збройної агресії, здійсненої проти одного чи декількох з них або проти їхніх збройних сил, як агресію проти них усіх. Тому, згідно з правом на самозахист, вони зобов'язуються, кожен окремо або колективно, прийти на допомогу державі чи державам, що піддалися агресії, і негайно прийняти, окремо чи колективно, всі доступні заходи, включаючи використання збройної сили, для відбиття агресії і встановлення миру та безпеки [3, р. 125].

Згідно ст.6 Пакту ЛАД і ст.51 Статуту ООН, Рада Ліги і Рада Безпеки ООН повинні бути повідомлені про такий акт агресії і заходи та дії, вжиті для його відбиття.

Якщо взяти до уваги той факт, що Пакт ЛАД був підписаний за три місяці до підписання Статуту ООН і набув чинності за п'ять місяців до набуття чинності Статутом ООН, то стане зрозумілою причина відсутності у Пакті ЛАД прямих посилань на ООН. Проте ООН була першою міжнародною організацією, з якою Ліга встановила контакти. У жовтні 1947 р. ЛАД була офіційно визнана Генеральною Асамблеєю в якості регіональної організації. У листопаді 1950 р., згідно резолюції Генеральної Асамблеї ООН 477 (V), генеральний секретар ЛАД був запрошений брати участь у сесіях Генеральної Асамблеї ООН як спостерігач. З 1953 р. Ліга має при штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку постійне представництво, співробітники

якого на правах спостерігачів беруть участь в роботі сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Вже на початковому етапі свого виникнення в 1944–1945 рр. ЛАД, або як її ще називають Арабська Ліга, змогла значною мірою звільнитися від ідеологічного впливу західних країн і стати авторитетною незалежною політичною силою на Близькому Сході і в Північній Африці.

І незважаючи на те, що в історії ЛАД відмічалися як періоди зростання впливу, так і послаблення позицій в системі міжнародних відносин Середземноморського басейну, вона завжди залишалася тією силою, з якою доводилось рахуватися як у світовій, так і в регіональній політиці всім зацікавленим країнам.

Згадане тим важливіше підкреслити, що регіоналізм у формі політичного та економічного співробітництва, а також партнерства в сфері забезпечення миру і міжнародної безпеки відіграє все більшу роль у світовій політиці, охоплюючи нові райони планети, перетворившись по суті в глобальне явище.

Безумовно, говорячи про ЛАД, не можна не згадати цю організацію в контексті арабо-ізраїльського конфлікту, найбільш тривалого конфлікту в новітній історії.

Для ЛАД помітними є декілька етапів розвитку і впливу на ситуацію на Близькому Сході.

Період 1944–1952 рр. ознаменувався зміцненням держав-членів ЛАД завдяки їх відвертому анти-ізраїльському курсу. Після невдачі для арабів війни 1948 р. країни-члени ЛАД у 1950 р. уклали договір про спільну оборону. Це важливий документ, але він не зіграв ніякої ролі у війні 1956 р. Тому нове єгипетське керівництво на чолі з Г. А. Насером пішло на нові форми співпраці. Мається на увазі проведення міжарабських саммітів, перший з яких відбувся у 1964 р.

Після шестиденної війни 1967 р., переживши чергову поразку, араби підсумували наслідки війни на відомому самміті 1967 р. в Хартумі. Удар по арабах був настільки відчутним, що тогочасний президент Єгипту і ОАР Г. А. Насер хотів подати у відставку.

Період 1978–1982 рр. являє собою один з найскладніших, навіть кризових, етапів в історії ЛАД. У цей час, внаслідок укладення Єгиптом кемп-девідських угод з Ізраїлем, Ліга виявилася нездатною практично сприяти пошуку мирних шляхів врегулювання найнебезпечнішого конфлікту в регіоні – арабо-ізраїльського. До 1982 р. вона залишалася на позиціях, сформульованих на Хартумській 1967 р. нараді ЛАД: ні миру з Ізраїлем, ні перемовинам з Ізраїлем, ні визнанню Ізраїлю. ЛАД ігнорувала той історичний прецедент, який являли собою кемп-девідські угоди, коли вперше на практиці був реалізований принцип обміну землею на мир.

Перші ознаки реалізму інших арабських лідерів проявилися на двоетапній нараді 1981–1982 рр. у Фесі. Саме тоді за ініціативи тогочасного короля Саудівської Аравії Фахда ЛАД ухвалила перший арабський план врегулювання близькосхідного конфлікту. План Фахда в завуальованій формі визнавав право Ізраїлю на існування в обмін на арабські землі, але нічого не говорив про Організацію визволення Палестини (ОВП), яку

ізраїльтяни у той час вважали терористичною організацією.

Заради справедливості слід підкреслити, що паралельно з дипломатичною діяльністю АРС більшість членів ЛАД, незважаючи на пропагандистський бойкот Єгипту, не пішли за екстремістами з Фронту стійкості і протидії (Ірак, Лівія, Сирія, НДРІ). Фактично Єгипет не виключили з ЛАД, а його членство в даній організації було тільки призупинено. Єгипет не був у повній ізоляції, а його приклад, як вже згадувалося вище, навіть надихнув реалістично мислячих політиків, в першу чергу Саудівську Аравію, Марокко, Йорданію на пошук мирних підходів до Ізраїлю. Феський план, який незважаючи на деякі недоліки, свідчив про розуміння більшістю конструктивно мислячих арабських керівників необхідності пошуку шляхів до тривалого миру на Близькому Сході.

1980–і рр. стали періодом випробування ЛАД на міцність. З однієї сторони, після несприйняття Ізраїлем Феського плану частина арабських керівників фактично пішла на спроби підключити ОВП та Йорданію до кемп-девідського процесу в обхід ЛАД. Це була вже інша крайність, так як одержати необхідні міжнародно-правові гарантії від Ізраїлю і США цьому курсу не вдалося. Проте сама по собі перша спроба діалогу керівництва ОВП, Йорданії з Ізраїлем заслуговує на увагу, а не осуд. Її слід аналізувати комплексно, в світлі подій, які відбувалися в той час в регіоні: агресія Ізраїлю в Лівані, розширення американської присутності в Перській затоці. В згаданому контексті дану першу спробу можна трактувати як непродуктивну. З іншої сторони, варто визнати, що дії колишнього СРСР в Афганістані не сприяли стабілізації обстановки в регіоні. Саме цим, а також розгромом ОВП в Лівані і була викликана певна дезорієнтація керівництва ОВП, його готовність йти на невивірні компроміси. Ця спроба була різко засуджена Сирією, Лівією, НДРІ, рядом палестинських угруповань. Тому 1982–1985 рр. – це роки кризи в ЛАД, коли протиріччя між радикальними і поміркованими режимами заважали просуванню вже, здавалося б, схваленого більшістю арабів Феського плану.

У середині 1980–х рр. ускладнився весь комплекс міжнародних відносин у регіоні: крім арабо-ізраїльського конфлікту, ліванської війни, продовжилась ескалація ірано-іракського і західно-сахарського конфліктів. Щоб уникнути розширення зон всіх цих найнебезпечніших конфліктів (а крім них були ще війни в Чаді, Судані, Еритреї), ЛАД повинна була діяти, зміцнювати свій авторитет. Певною мірою загальне потепління клімату в світовій політиці, колишня радянська концепція нового політичного мислення сприяли розробці конструктивної політики ЛАД. У ній самій відбулися важливі внутрішні зміни: організаційно оформилася група поміркованих держав – виникла Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Шість її членів (Саудівська Аравія, Кувейт, ОАЕ, Бахрейн, Катар, Оман) стали ініціаторами підвищення ефективності рішень Ліги. Посилились реалістичні, конструктивні настрої в ЛАД; екстремістські налаштовані держави почали втрачати свої позиції. Цьому в значній мірі сприяв той факт, що Ірак тоді блокувався з Радою співробітництва і своїм потенціалом

посиливав позиції поміркованих в ЛАД. Стало можливим проведення етапної наради ЛАД в Алжирі (1988 р.), де був знову підтверджений Феський план, засуджений міжнародний тероризм. Рішення Алжирської наради відкрили шлях до повернення Єгипту до ЛАД, проголошення Держави Палестина. Повернення АРС до ЛАД відбулося у 1989 р. на самміті в Касабланці.

Революційний вплив на всі процеси в ЛАД справило перше палестинське повстання на окупованих територіях (перша інтифада). Воно значно посилює позиції Я. Арафата, дозволило йому зробити нові реалістичні кроки: визнати резолюцію 242, визнати право Ізраїлю на існування, відмовитися від тероризму.

Інтеграційні процеси в Арабському світі наприкінці 1980–х рр. продовжували набирати силу. Єгипет повернувся в ЛАД, виникли нові субрегіональні об'єднання: Союз арабського Магрибу, Рада арабського співробітництва. Ці організації, як і Рада співробітництва арабських держав Перської затоки, сприяли посиленню позицій поміркованих держав в ЛАД. По суті, Сирія, Лівія, НДРІ опинилися в ЛАД в тривалій ізоляції. НДРІ скоро після згаданого була об'єднана з Північним Єменом. Лівія припинила втручання в чадські справи. Здавалося, що припинення ірано–іракської війни створить нові умови для об'єднання всіх арабів. Проте, всі ці процеси підірвали амбітні, непередбачувані дії Іраку проти Кувейту влітку 1990 р. Була спровокована нова криза в ЛАД.

Період 1988–1989 рр. в діяльності ЛАД можна охарактеризувати як один з найбільш вдалих. По–перше, нові неконфронтаційні підходи перемогли на нарадах в Алжирі (1988 р.) і в Касабланці (1989 р.) [4, с. 4–9]. По–друге, жорстка позиція ЛАД щодо ірано–іракського конфлікту значною мірою сприяла його локалізації і припиненню. І по–третє, що дуже важливо, від імені ЛАД був розроблений план врегулювання 15–річної громадянської війни в Лівані (Таїфський план), який визнали більшість протиборчих в Лівані сил. Складалися реальні передумови для конструктивного тиску на Ізраїль з палестинської проблеми. І знову доводиться констатувати, що всі зазначені позитивні процеси були значною мірою загальмовані через іракську агресію проти Кувейту. В даному контексті непродуктивно звинувачувати тільки Лігу в тому, що вона не змогла відвернути ірако–кувейтську війну. Адже навіть ООН не втручається у внутрішні справи інших країн і часто неспроможна перешкодити появі окремих тоталітарних держав у світі.

З іншої сторони, дві війни союзників США проти Іраку викликали певну кризу як в міжарабських відносинах, так і в діяльності ЛАД у цілому.

Крім згаданого, зазначимо, що наради Ліги на вищому рівні практично перестали проводитися. Лише у 2001 р. самміт в Аммані визначив в нових історичних умовах принципи питання спільних підходів арабських країн до проблем ситуації на Близькому Сході, коли після двох антиіракських воєн США перетворилися з фактору зовнішнього впливу на події в регіоні у фактор постійної присутності на Близькому і Середньому Сході.

Варто також відзначити, що всі арабські і позарегіональні керівники приділяли і приділятимуть увагу пошуку місця проблеми Єрусалима в усьому

комплексі проблем арабо–ізраїльського протиборства. І хоча араби вже фактично і практично відмовилися від претензій на Західний Єрусалим, Ізраїль жодною мірою не готовий йти на поступки щодо статусу Східного Єрусалима.

За картою ООН 1948–49 рр. в місті Єрусалимі зберігається 30 святих місць. Особливий статус зазначених територій уперше було закріплено особливим статутом в Османській імперії ще у 1757 р. [5, р. 4–9].

Специфіка ставлення арабських країн до даної проблеми пояснюється значною мірою роллю ісламу в Арабському світі [5, р. 13–14; 6, р. 34, 62]. Мусульманська релігія тут набагато сильніша, ніж іудаїзм в Ізраїлі, чи християнство в Європі. Мусульманські богослови в більшості арабських країн фактично інтегровані в систему політичної влади.

Ідея особливої ролі арабів у боротьбі всіх мусульман за збереження святих ісламу має глибокі історичні й ідеологічні корені. Вона притаманна всім без винятку філософсько–політичним концепціям, починаючи з першої подібної течії – ваххабізму (XVIII ст.) [7, р. 124]. Свій внесок у розробку зазначених поглядів зробив і перший генеральний секретар Ліги арабських держав Абд ар–Рахман Аззамі [8, р. 50–51]. Розвиваючись у специфічних культурно–релігійних умовах регіону, панарабізм та арабський націоналізм, вираженням яких великою мірою стала ЛАД, ніколи не був секулярним, як на Заході чи в певних аналогічних течіях єврейської діаспори. Це й визначило особливий зв'язок, навіть сплав політики та релігії в Арабському світі. Оскільки важливість визволення Єрусалима від немусульман диктувалася також і різноманітними панісламістськими течіями, особливо після розпаду Османської імперії та ліквідації релігійного інституту халіфату в Туреччині (1924 р.), то ніби цілком закономірним у мусульманському світі (дар–уль–іслам) ставало те, що політичний контроль над святим містом повинні здійснювати представники арабської общини народів (джаміа арабійя) [9, с. 10]. Це був один з приводів першої арабо–ізраїльської війни 1948 р. і призвело до захоплення Східного Єрусалима йорданцями.

Особливий інтерес до Єрусалима традиційно виявляють арабські монархічні режими, передусім, саме Саудівська Аравія та Йорданія, оскільки на території першої з них розташовані головні мусульманські святині – в містах Мекка та Медіна, й це відіграє вирішальну роль у політичній та ідеологічній боротьбі за провідні ідеологічні позиції в мусульманському і Арабському світі. Ось чому в політиці Саудівської Аравії велике місце посідає проблема Єрусалима, адже в його східній частині (Старе місто, або Східний Єрусалим) зберігаються визначні пам'ятки ісламу, включаючи дві мечеті – “Аль–Акса” і Омара, що є святими для мусульман усього світу, і паломництво до яких за важливістю поступається лише хаджу в Мекку і Медіну.

Неабиякий тиск на позицію практично всіх арабських країн у даному питанні справляють внутрішні фактори. Так, в усіх згаданих країнах є сильними різноманітні фундаменталістські організації типу братів–мусульман, які у відстоюванні багатьох цінностей ісламу займають крайні антисекуляристські, й подекуди ірраціональні, радикальні навіть з точки

зору значної частини мусульман, позиції [9, с. 10]. Ці течії посилитися після 1967 р. (тобто після втрати арабами Східного Єрусалима) та після іранської революції 1979 р. (першого успіху фундаменталістів у національному масштабі).

В ситуації, що склалася, імовірно кращий шлях до взаєморозуміння – певна форма інтернаціоналізації східної частини міста.

З початком 2000–х рр. ЛАД потрапила до смуги чергового послаблення ефективності своїх рішень. З 2001 р. по березень 2008 р. самміти ЛАД не проводилися. А на 27 самміті ЛАД, який відбувся в Бейруті у березні 2008 р. були присутні представники лише 13 з 22 арабських країн. Причому найвпливовіші арабські країни – Єгипет і Саудівська Аравія не були представлені взагалі. Центр близькосхідної інтеграційної політики знову змістився в Каїр та до найбагатших арабських країн–членів Ради співробітництва держав Перської затоки.

Період 2011–2014 рр. не сприяв посиленню позиції ЛАД. Революції Арабської весни викликали до життя процеси, в які мало хто б повірив на зорі становлення Арабської Ліги. Мається на увазі посилення сепаратизму і етно–конфесійних проблем. Як приклад важливо згадати Сомалі, яка фактично розкололася на три території. Мова йде про Сомаліленд на півночі країни, Пунтленд в центрі колишньої єдиної країни і власне Сомалі, яка претендує на представлення всіх трьох територій. Ці процеси можна назвати сомалізацією, тим більше, що згадані сепаратистські процеси набули сили в інших країнах Арабського Сходу.

Іншим яскравим прикладом можливої сомалізації може слугувати Лівія, де єдиний для всієї країни уряд проіснував лише два роки. Зараз там політичний процес також набрав форми сепаратизму, а останнім часом доповнився конфліктом між військовими та ісламістами з малими шансами на врегулювання ближчим часом. Адже внутрішньополітичні процеси також почали набирати форму непримиренності в рамках єдиної країни. Адже ще в часи Османської імперії на місці Лівії існували три вілайети – Тріполітанія, Кіренайка і Феццан. Досі повстанці на півдні Лівії в її історичній провінції Феццан утримують сина Каддафі Сейф–уль–іслама, не видаючи його жодній північній фракції. Мало хто знає, що однією з причин утримання колишнього диктатора Каддафі при владі була та, що він народився на території стику всіх трьох лівійських історичних територій і тому дуже довго перебував при владі, відповідаючи вимозі рівновіддаленості від представників трьох лівійських історичних земель.

Явищу сомалізації відповідають також події в Судані, де після тривалої збройної боротьби відбувся офіційний розкол країни на Республіку Судан (Північний Судан) і проголошену 7 липня 2012 р. незалежною Республікою Південний Судан. Варто зазначити, що розкол Судану на дві країни так і не призвів до миру в регіоні, оскільки обидві території вступили в нову війну через поклади нафти, а також не вирішили проблему провінції Дарфур, повстанці якої самі претендують на незалежність.

Вже класичним на арабських теренах став також розкол у владній коаліції Іраку. Якщо в османські часи тут існувало також три вілайети – Мосул, Багдад і Бас-

ра, відповідно з переважно чисельними в цих землях курдами, суннітами і шіїтами, то зараз ситуація загострилася ще більше – з початку 2014 р. на півночі країни оформилися суннітські радикали з так званої Ісламської Держави Сирії та Леванту.

В Єменській Республіці на зовнішнє затишшя продовжують існувати два великих угруповання племенних і політичних сил колишніх Північного і Південного Єменів. Крім того, саме в цій країні продовжує свою діяльність угруповання аль–Завахірі, одного з ініціаторів Усама Бен Ладена.

За межі даного дослідження виходить громадянська війна в Сирії, де ситуація не загрожує розколом країни, не зважаючи на існуючі етно–конфесійні протиріччя.

За всіх перерахованих обставин Ліга арабських держав за всі роки Арабської весни не спромоглася провести жодного самміту. Тому можна розглядати як один з можливих варіантів вирішення внутрішньо–політичних протиріч фактичну сомалізацію перерахованих вище країн.

До важливих висновків даної статті належить той, що історії ЛАД бувають як періоди успішних дій, так і невдач. І все ж до позитивних рис діяльності ЛАД слід віднести самостійність і незалежність від політики західних країн з самого початку її існування, а також авторитет зовнішньополітичних рішень, що дає можливість говорити про ще один (колективний) **арабський фактор у міжнародних справах**. Цей арабський фактор в регіональних відносинах Близького Сходу має велике значення, тому що являє собою внутрішній, не зовнішній фактор, який як правило спільно формують керівники арабських країн. І внаслідок цього рішення Ліги користуються значним моральним авторитетом. Хоч не завжди вдається досягти ефективного виконання рішень ЛАД, арабський шлях врегулювання регіональних конфліктів бачиться для Арабського Світу привабливішим, ніж рішення, які рєкомендуються або навіть нав'язуються ззовні.

Список використаних джерел

1. The Alexandria Protocol / Arab Affairs. – Tunis : Summer, 1986. – No 1. – P. 199–204.
2. The Pact of the League of Arab States / Arab Affairs. – Tunis : Summer, 1986. – No 1. – P. 201–204.
3. Treaty of Joint Defense and Economic Cooperation among the states of the Arab League, April 13, 1950 / Taylor Alan. The Arab balance of power. – Syracuse, N.Y. : Syracuse University Press, 1982. – 175 p.
4. Див.: Єрусалим – 3000 years anniversary edition. – Herzlia: Palphot LTD, б.г. – 72 с.
5. Hiett P. Arab League: Back to Cairo / Middle East International (MEI). – L. : No 371, 1990. – March, 16.
6. Esposito J.L. Islam and Politics / Esposito John L. – Syracuse, N.Y. : Syracuse University Press, 1987. – 247 p.
7. Azzam A.A. La Ligue Arabe et l'unité mondiale / La pensee politique arabe contemporaine / editor Abdel Malek. – P. : Editions du Seuil, 1980. – 384 p.
8. Sardar Z. Islamic Futures: The Shape of Ideas to Come / Sardar Ziaddin. – L.: N.Y.: Mausele Publishing LTD, 1985. – 367 p.
9. Игнатенко А. А. Халифы без халифата / Игнатенко Александр Александрович. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1988. – 200 с.
10. Див.: Освободившиеся страны и международное право / [отв. ред. д.ю.н., проф. Блищенко И. П.]. – М. : Международные отношения, 1987. – 263 с.
11. Див.: Шихаб М. М. – Міжнародні організації, Ліга арабських держав / Шихаб Мохаммед Махмуд. – Каїр: Каїрський університет, факультет права, 1978. – 435 с. (араб. мовою).

References

1. The Alexandria Protocol / Arab Affairs. – Tunis : Summer, 1986. – No 1. – P. 199–204.
2. The Pact of the League of Arab States / Arab Affairs. – Tunis : Summer, 1986. – No 1. – P. 201–204.
3. Treaty of Joint Defense and Economic Cooperation among the states of the Arab League, April 13, 1950 / Taylor Alan. The Arab balance of power. – Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1982. – 175 p.
4. Dyyv.: Icrusalim – 3000 years anniversary edition. – Herzlia : Palphot LTD, b.g. – 72 s.
5. Hiect P. Arab League: Back to Cairo / Middle East International (MEI). – L.: No 371, 1990. – March, 16.
6. Esposito J.L. Islam and Politics / Esposito John L. – Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1987. – 247 p.
7. Azzam A.A. La Ligue Arabe et l'unité mondiale / La pensee politique arabe contemporaine / editor Abdel Malek. – P.: Editions du Seuil, 1980. – 384 p.
8. Sardar Z. Islamic Futures: The Shape of Ideas to Come / Sardar Ziauddin. – L.: N.Y.: Mansel Publishing LTD, 1985. – 367 p.
9. Ignatenko A.A. Halify bez halifata / Ignatenko Aleksandr Alk-sandrovich. – M.: Nauka, Glavnaja redakcija vostochnoj literatury, 1988. – 200 s.
10. Dyyv.: Osvobodivshiesja strany i mezhdunarodnoe pravo / [otv. red. d.j.u.n., prof. Blishhenko I.P.]. – M.: Mezhdunarodnye otnosh-eniya, 1987. – 263 s.
11. Dyyv.: Shyhab M.M. – Mizhnarodni organizacii*. Liga arabs'kyh derzhav / Shyhab Mohammed Mahmud. – Kai'r: Kai'rs'kyj universytet, fakul'tet prava, 1978. – 435 s. (arab. movoju).

Gutsalo S., Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow, State Institute of World History of the NAS of Ukraine (Ukraine, Kyiv), asia-afrika@rambler.ru

The League of Arab States – between integration and somalization

This article is devoted to the phenomenon of the League of Arab States (LAS) one of the first international organizations of Afro Asian countries. The author in detail researches the role of the LAS (or the Arab League) in the process of Inter Arab integration. The author introduces periodization of the LAS activity, its role is shown on the background of arabocentrism that became important ideological and foreign policy factor in the Arab and Islamic worlds. LAS is the first international organization in the Arab and Islamic worlds. It proved capable to preserve its influence on all processes in the Arab region. Arab League also played an important role before, during and after Arab spring. Expressing ideal desire of Arab peoples to unity, today it is forced to take into consideration the phenomena of separatism in a lot of Arab countries.

Keywords: Arab World, the League of Arab States, Afro Asian international organizations, Inter Arab integration, Arab reintegration.

Гуцало С., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, Государственное учреждение Институт всемирной истории НАН Украины (Украина, Киев), asia-afrika@rambler.ru

Лига арабских государств – между интеграцией и соматизацией

Рассмотрено явление Лиги арабских государств (ЛАГ) – одной из первых международных организаций афро азиатских стран. Детально рассматривается роль ЛАГ (или Арабской Лиги) в процессе межарабской интеграции. Вводится периодизация деятельности ЛАГ, показана её роль на фоне арабизма, который стал влиятельным идеологическим и внешнеполитическим фактором в Арабском и Исламском мирах. ЛАГ является первой международной организацией в азиатско африканском мире. Она смогла сохранить своё влияние на все процессы в Арабском регионе. Важную роль отыграла ЛАГ в период до, во время и после Арабской весны. Выражая идеальное устремление арабских народов к единству, она сегодня вынуждена считаться с проявлениями сепаратизма во многих арабских странах.

Ключевые слова: Арабский мир, Лига арабских государств, афро азиатские международные организации, межарабская интеграция, арабская реинтеграция.

* * *

УДК 327.8

Кухтин М. М.

кандидат политических наук, соискатель кафедры международных отношений и внешней политики исторического факультета, Донецкий национальный университет (Украина, Донецк), mikhail-kukhtin@yandex.ru

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ФЕДЕРАЛЬНОГО КАНЦЛЕРА ГЕРМАНИИ АНГЕЛЫ МЕРКЕЛЬ

Рассматриваются общественно политические взгляды А. Меркель. Федеральным канцлером защищает консервативные ценности в сложной международной обстановке. Мировой экономической кризис и военный конфликт в Украине поставили под сомнение проверенные рецепты христианских демократов. Правительству А. Меркель трудно находить компромисс между интересами Германии, США и России. Христианские церкви и немецкие деловые круги также заметно влияют на внешнюю политику Берлина. В таких условиях федеральному канцлеру нужно приложить большие усилия, чтобы реализовать свою политическую программу. А. Меркель нередко занимает выжидательную позицию, избегает принятия важных решений. В зависимости от конкретной ситуации, это может приносить ей как пользу, так и вред. Статья содержит краткий экскурс в историю ФРГ, необходимый для понимания современной внешней политики Берлина. Немецко американистские и немецко российские отношения рассматриваются в широком международном контексте.

Ключевые слова: Германия, внешняя политика, мировой экономической кризис, Ангела Меркель.

(статья друкується мовою оригіналу)

22 ноября 2005 г. представительница ХДС А. Меркель была избрана на пост канцлера ФРГ. Её первое правительство опираюсь на “большую коалицию” в бундестаге, и ей постоянно приходилось лавировать между социал-демократами и консерваторами. Приобретенное тогда умение улаживать конфликты, не вовлекаясь в них, впоследствии стало визитной карточкой А. Меркель. Первые годы её правления прошли относительно спокойно, а потом произошли события, навсегда изменившие существующий миропорядок. В августе 2008 г. Россия решительно прервала грузинскую военную авантюру на Кавказе, что отрицательно сказалось на её отношениях с Западом. Месяц спустя крах нескольких американских компаний ознаменовал собой начало мирового финансового кризиса. В 2013–2014 гг. украинские события поставили под угрозу всю современную систему международных отношений. Упомянутые вызовы требовали от А. Меркель решительных действий, но она, как правило, предпочитала оборонительную тактику наступательной. Нет оснований утверждать, что её поведение изменится в обозримом будущем. Краткий экскурс в немецкую историю поможет пролить свет на причины такой пассивности.

После объединения Германии в 1990 г. её руководство оказалось в трудном положении. Приобретая полную суверенитет и большие экономические и человеческие ресурсы, страна стала самостоятельным полюсом силы на мировой арене. Правительство ФРГ получило возможность решать, стоит ли хранить верность принципам “западной интеграции”, порожденным логикой “холодной войны”. Объединенная Германия обладала достаточным потенциалом для того, чтобы проводить имперскую политику на европейском континенте. Кроме того, после событий 1990–1991 гг. Москва и Берлин переформатировали свои отношения в духе прагматизма. Сближение двух стран угрожало гегемонии США в Европе, и реакция Вашингтона не замедлила последовать.

Сегодня, через четверть века после падения Берлинской стены, упомянутые дилеммы сохраняют для Гер-

мании актуальность. Берлину все труднее находить баланс между разными направлениями своей внешней политики.

Успехи и неудачи главы немецкого правительства дают ключ к пониманию объективных исторических закономерностей. Термин “политический портрет” имеет два измерения – теоретическое и практическое. Необходимо изучать как убеждения, так и поступки выбранного политика. Поскольку две данных темы неразрывно связаны между собой, анализ можно начинать с любой из них без ущерба для ясности и полноты изложения.

Объектом исследования являются общественно-политические взгляды А. Меркель, предметом их освещение в немецкой историографии. Работа основана на политических биографиях федерального канцлера, написанных ведущими немецкими учеными, а также на материалах мировых СМИ. Её хронологические рамки охватывают 2005–2014 гг., географические – Европу.

По мнению немецкого эксперта Д. Корна, А. Меркель искусно скрывает от общественности свою личную жизнь. Она во многом остается загадкой не только для журналистов, но и для своих приближенных [3, s. 2–6]. Это может быть обусловлено опытом, который она получила в ГДР. Жизнь в несвободном обществе учит человека соблюдать осторожность и избегать откровенных разговоров. Кроме того, отец А. Меркель Х. Каснер, возможно, был гораздо ближе к руководству СЕПГ, чем ей удобно признать [3, s. 5]. В приведенном объяснении есть большая доля истины, однако оно не исчерпывает всей сложности проблемы. Федеральный канцлер сознательно культивирует сдержанный стиль общения, понимая, какие преимущества он даст в политической борьбе. Кроме того, консервативная идеология накладывает на её поведение определенные ограничения.

Государственный деятель, защищающий христианские ценности, постоянно должен согласовывать позицию своей церкви с собственными политическими взглядами. Также ему нелегко находить правильный тон для публичных разговоров о своей вере. Необходимо обладать развитым чувством меры и такта, чтобы проводить христианскую политику, не вызывая у народа подозрений в неискренности. По словам А. Меркель, вера помогает ей ориентироваться в жизни и нести бремя ответственности за свои решения. Более конкретных заявлений федеральный канцлер избегает.

Немецкие консерваторы не всегда оправдывают ожидания христианских общин Германии. Семейная политика ХДС разочаровала многих католиков, опасавшихся, что введение родительского пособия и развития системы яслей нанесут ущерб традиционной модели брака. В других вопросах правительство А. Меркель гораздо больше считается с пожеланиями церкви. Так, её соратник В. Шойбле, возглавлявший МВД ФРГ в 2005–2009 гг., предъявлял к иммигрантам достаточно высокие требования, что вызывало протесты турецких активистов и немецких “зеленых” [7, s. 59–69]. Остается неясным, насколько религиозные соображения влияют на политический курс федерального канцлера.

Решения А. Меркель лишь отчасти отражают её собственные принципы и убеждения. Она должна считаться как с позицией США, так и с ожиданиями немецкого

бизнеса и гражданского общества. Кроме того, федеральный канцлер до последнего не обнаруживает своих истинных намерений, чем подталкивает наблюдателей к ложным заключениям. Любые выводы о её мировоззрении, опирающиеся только на открытую информацию, несут гипотетический характер.

А. Меркель всегда равнодушно относилась к своему имиджу и не стремилась производить впечатление на людей. Из-за этого её недооценивали как союзники, так и противники. Многие считали, что у неё нет шансов сделать политическую карьеру в условиях “медийной демократии”. Тем сильнее было общее удивление, когда в декабре 1999 г. в “Frankfurter Allgemeine Zeitung” вышла статья А. Меркель с резкой критикой Г. Коля. В ней бывший федеральный канцлер порицался за нарушение немецкого “Закона о политических партиях”. В свою эпоху бизнесмены неоднократно делали пожертвования в “черную кассу” ХДС. Соответственно, финансовая отчетность партии не отражала реальной ситуации. Разразившийся скандал повредил политической карьере как самого Г. Коля, так и его ближайшего соратника В. Шойбле. В результате А. Меркель прочно обосновалась в руководстве партии. Стало очевидно, что, вопреки распространенному мнению, она умеет эффективно использовать СМИ в своих целях. Уже став федеральным канцлером, она начала общаться с избирателями, размещая видеосообщения в Интернете [8, s. 262–268].

Внешняя политика правительства А. Меркель проходит суровое испытание мировым экономическим кризисом и нынешним украинским конфликтом.

В 2005–2009 гг. Берлин занимал выжидательную позицию и избегал принятия судьбоносных решений. Отчасти это было вызвано тем, что военные авантюры Дж. Буша младшего сделали его неудобным партнером для Германии. Немцы надеялись, что ситуация изменится к лучшему, когда в США сменился правящая администрация.

Сейчас перед немецкими политиками стоят трудные задачи. Бесконтрольная частная инициатива привнесла человечество к мировому экономическому кризису, но положение невозможно исправить, принеся права и свободы человека в жертву безопасности и стабильности. Необходимо найти разумный компромисс между интересами отдельных людей, общества в целом и государства [5, s. 143–146].

С некоторыми выводами Д. Курбьювайта нельзя не согласиться, однако, вопреки его опасениям, Германия вышла из кризиса сравнительно быстро и с умеренными потерями. В Европе А. Меркель столкнулась с более серьезными проблемами. Ряд экспертов считает, что Берлину не удалось помочь слабым экономикам еврозоны. Многие её жители оказались за чертой бедности, чем не преминули воспользоваться правые радикалы, настроенные против европейского проекта [6]. Традиционные западные ценности снова попали под удар.

Победное шествие демократии по миру, которого многие ждали после распада социалистического лагеря, не состоялось. Некоторые страны построили у себя рыночную экономику, сохранив при этом авторитарную политическую модель. Запад с опозданием понял, что никакие экономические реформы не приводят автома-

тически к народовластию. Немецкие лидеры должны всеми силами защищать демократию, будущее которой остается неясным. Немцы все неохотнее участвуют в выборах, вступают в политические партии и следят за новостями, что угрожает самим основам немецкой государственности.

Также А. Меркель придется бороться с социальной несправедливостью и исламскими радикалами, бросившими вызов Западу. Неизвестно, удастся ли федеральному канцлеру справиться с перечисленными вызовами. Ее уступчивость и осторожность могут сослужить ей дурную службу там, где нужно действовать быстро и настойчиво [5, с. 147–155].

Действующее немецкое правительство постоянно ищет компромисс между немецкими и американскими интересами. До недавнего времени Германия, уступая давлению своего бизнеса, противилась ужесточению санкций против России [9]. Берлин хотел, чтобы украинский кризис был разрешен без применения сильных средств, которые столь настойчиво рекомендовал европейцам Белый Дом.

Катастрофа малайзийского “Боинг–777” под Донском заставила немцев изменить свое мнение. 23 июля 2014 г. правительство ФРГ упрекнуло Москву в том, что она не заинтересована в объективном расследовании трагедии и не призывает ополченцев Новороссии к умеренности [4]. Впрочем, Германия и сейчас находится на распутье в своей российской политике. Россия поставляет ей более трети необходимого объема природного газа. Кроме того, 16 июля 2014 г., за день до крушения малайзийского лайнера, европейские лидеры решили расширить санкции против России. Европейский банк реконструкции и развития и Европейский инвестиционный банк прекратят сотрудничество с ней. “Черный список” российских компаний и граждан РФ, чья деятельность, по мнению европейцев, угрожает территориальной целостности Украины, будет расширен [1]. Потенциал уже действующих санкций далеко не исчерпан, и вводить сейчас новые – значит искусственно обострять конфликт.

Компетентность А. Меркель не вызывает сомнений, но и время, в которое ей довелось жить и работать, ставит перед политиками задачи беспрецедентной сложности. Немецкая журналистка М. Хекель подробно описала ее рабочие будни. А. Меркель не терпится в критических ситуациях и оперативно реагирует на новые вызовы, она окружена профессионалами, способными в предельно сжатые сроки решить поставленную задачу. Она одной из первых поняла, что преодолеть последствия мирового экономического кризиса можно только совместными усилиями развитых стран. Германия делила большие суммы на спасение немецких банков и начала вместе с Францией разрабатывать план спасения еврозоны [2, с. 9–16]. Упомянутое исследование проливает свет на деловые качества федерального канцлера и является ценным источником информации о немецкой властной иерархии.

А. Меркель воздерживается от непопулярных мер и радикальных реформ. Это привлекает на ее сторону симпатии избирателей, ценящих стабильность, но может навредить Германии в долгосрочной перспективе. В условиях демократии редкому политику удается устоять перед соблазном популизма.

Список использованных источников

1. Brown S. Merkel challenges Putin after Ukraine crash but wary on further sanctions / S. Brown, A. Breidhardt. Retrieved from: <http://www.reuters.com/article/2014/07/18/us-ukraine-crisis-merkel-idUSKBN0FNOYQ20140718>
2. Heckel M. So regiert die Kanzlerin. Eine Reportage / M. Heckel. – München : Piper Verlag, 2009. – 256 s.
3. Korn D. Wem dient Merkel wirklich? / D. Korn. – München : FZ-Verlag, 2006. – 129 s.
4. Krise in der Ukraine: Merkel verlangt schnelle Sanktionen gegen Russland. <<http://www.spiegel.de/politik/ausland/ukraine-merkel-fordert-schnelle-eu-sanktionen-gegen-russland-a-982546.html>>.
5. Kurbjuweit D. Angela Merkel. Die Kanzlerin für alle? / D. Kurbjuweit. – München : Karl Hanser Verlag, 2009. – 155 s.
6. Meisner M. SPD-Abgeordnete mit Grünen und Linken gegen Merkel / M. Meisner. <<http://www.tagesspiegel.de/politik/thesenpapier-zur-curokrise-spd-abgeordnete-mit-gruenen-und-linken-gegen-merkel/10012836.html>>.
7. Rosing V. Angela Merkel. Die Protestantin. Ein Porträt / V. Rosing. – Leipzig : St. Benno Verlag, 2008. – 160 s.
8. Rosumek L. Die Kanzler und die Medien. Acht Porträts von Adenauer bis Merkel / L. Rosumek. – Frankfurt : Campus Verlag, 2007. – 325 s.
9. Schmitz G. Merkel beim G7-Gipfel: Europas Ober-Diplomatin / G. Schmitz. <<http://www.spiegel.de/politik/ausland/g7-gipfel-in-bruessel-a-973473.html>>.

Kukhtin M. M., Candidate of Political Sciences, Applicant of the Chair of International Relations and Foreign Policy of the Department of History of the Donetsk National University (Ukraine, Donetsk), mikhail.kukhtin@yandex.ru

The political portrait of Germany's Federal Chancellor Angela Merkel

A. Merkel's sociopolitical views are examined in the article. The Federal Chancellor is protecting conservative values in a complicated international environment. The world economic crisis and the military conflict in Ukraine have questioned Christian Democrats' tried methods. It is difficult for A. Merkel's government to find a balance between German, American and Russian interests. Christian churches and the German business community also affect Berlin's foreign policy distinctly. The Federal Chancellor needs to make great efforts to fulfill her political program in such conditions. A. Merkel often temporizes and avoids taking important decisions. Depending on the concrete situation, it can benefit or harm her. The article contains a brief excursus into the history of the FRG, which is essential for understanding Berlin's contemporary foreign policy. German, American and German-Russian relations are examined in a broad international context.

Keywords: Germany, foreign policy, world economic crisis, Angela Merkel.

Кухтин М. М., кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений и внешней политики исторического факультета, Донецкий национальный университет (Украина, Донецк), mikhail.kukhtin@yandex.ru

Політичний портрет федерального канцлера Німеччини Ангели Меркель

Розглядаються суспільно-політичні погляди А. Меркель. Федеральний канцлер захищає консервативні цінності у складних міжнародних обставинах. Світова економічна криза і військовий конфлікт в Україні поставили під сумнів перевірені рецепти християнських демократів. Уряд А. Меркель важко знаходити компроміс між інтересами Німеччини, США і Росії. Християнські церкви і німецькі ділові кола також помітно впливають на зовнішню політику Берліна. У таких умовах федеральному канцлеру потрібно докласти великі зусилля, щоб реалізувати свою політичну програму. А. Меркель нерідко займає вибітківальну позицію, уникає ухвалення важливих рішень. Залежно від конкретної ситуації, це може приносити їй як користь, так і шкоду. Стаття містить короткий екскурс в історію ФРН, необхідний для розуміння сучасної зовнішньої політики Берліна. Німецько-американські і німецько-російські відносини розглядаються у широкому міжнародному контексті.

Ключові слова: Німеччина, зовнішня політика, світова економічна криза, Ангела Меркель.

* * *

УДК 327

Макогон Д. И.
аспирантка, Севастопольский
национальный технический университет
(Украина, Севастополь), dariakost@yandex.ru

ТРАНСФОРМАЦИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ФРГ ПОСЛЕ ОКОНЧАНИЯ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ

Рассматривается проблема эволюции внешней политики ФРГ в постбиполярном мире. Основная цель публикации – исследовать комплексные изменения, коснувшиеся основных векторов внешней политики Германии после ее объединения. В ходе написания данной работы автором были использованы следующие методы: сравнительный для выявления основных изменений, произошедших во внешнеполитическом курсе страны по сравнению с периодом Боннской республики, метод системного анализа для определения роли объединенной Германии в формировании архитектуры постбиполярного мира, исторический, позволяющий проследить эволюцию внешней политики в 90-е и в начале 2000-х гг., а также геополитический подход, показавший трансформацию немецкой доктрины “Миттель Европа” в современном периоде. Проанализированы основные изменения внешней политики ФРГ, автор пришел к выводу, что объединенная Германия стала принципиально новым актором на международной арене, появление которого изменило баланс сил, как в Европе, так и за ее пределами. Преодолев комплекс вины, немцы ощутили свою новую роль в системе международных отношений в качестве гаранта безопасности и стабильности в Европе.

Ключевые слова: постбиполярная система, внешнеполитическая доктрина, Холодная война, Боннская республика, Берлинская республика, баланс сил, национальные интересы, сферы влияния.

(статья дружить с новой оригиналу)

Окончание холодной войны ознаменовало собой рождение новой системы международных отношений с принципиально иными правилами игры и ролями основных акторов. Другим измерением постбиполярной системы международных отношений стало появление принципиально новых игроков и трансформация старых. К таким новым акторам можно отнести объединенную Германию.

Автор данной статьи определяет своей задачей исследовать комплексные изменения, коснувшиеся ключевых векторов внешней политики ФРГ, а также проанализировать те общие трансформационные процессы, которые происходили с ней в реалиях новой системы международных отношений.

Возможность реставрации Германии на политической карте мира в качестве единой страны вызвало серьезные опасения со стороны ближайших союзников ФРГ в Европе – Франции и Великобритании. Для политических элит последней объединенная Германия в силу своего экономического и ресурсного потенциала могла представлять угрозу в качестве возможного европейского гегемона. Общественное мнение в этих странах искусственно накаляли страхи призрака “четвертого рейха” [9, с. 3]. В такой ситуации немецкие лидеры, осуществляя свой внешнеполитический курс, реализовывали тезис, озвученный еще Томасом Манном, о том, что их цель вовсе не “германская Европа, а европейская Германия” [8, с. 123]. Для немцев европейская интеграция стала возможностью реализовывать свои внешнеполитические амбиции под предлогом не национальных интересов, а общеевропейского блага. По мнению З. Бжезинского, “в своей горячей приверженности единой Европе Германия видит историческое очищение, возрождение морального и политического доверия к себе. Если немцы будут стремиться к осуществлению национальных интересов Германии, они рискуют отдалиться от остальных европейцев; если немцы будут добиваться осуществления общеевропейских интересов,

они заслужат поддержку и уважение Европы” [1, с. 217].

Объявив себя наследницей внешнеполитического курса “Боннской республики” ФРГ, по сути, к концу 90-х годов полностью трансформировало ее доктринальные положения, что позволило ряду аналитиков, как в самой Германии, так и за ее пределами говорить о феномене Берлинской республики [3, с. 68]. В данном случае политика министерства иностранных дел объединенной Германии противопоставляется политике своей предшественницы периода блокового противостояния Боннской республики. Правда, использование этих терминов иногда критикуется в связи с боязнью возникновения противостояния Берлина и Бона в сфере преемственности идеалов мира и демократии. Как отмечает российский аналитик С. Погорельская “даже эти апологеты “механического” расширения старой ФРГ на Восток не могут отрицать тех качественных изменений во внутренней и внешней политике, которые явились следствием объединения двух немецких государств” [5, с. 98]. Сам термин впервые использовал в своем правительственном заявлении Г. Шредер, чтобы обозначить новую эпоху в соотношении политических сил. Немецкий политолог К. Зонтхаймер считает, что главное отличие Берлинской республики от Боннской состоит в масштабе тех задач, которые необходимо решать в условиях нового места и роли объединенной Германии в современной системе международных отношений [4, с. 337].

Денационализация, коснувшаяся всех сфер общественно-политической жизни послевоенной Германии, привела к определенной ущербности ее внешней политики. Так из доктринальных положений последней были исключены понятия “национальных интересов” и сфер влияния. Основным базисом, которым руководствовались политические элиты Боннской республики была политика Искупления. Следует добавить, что к “грехам” третьего рейха добавилось удручающее наследие еще одной диктатуры – правления СЕПГ в ГДР. Последние породило в обществе дискуссию о “нормальности” немецкой нации. Как метко подметил Й. Фишер, если нация дискотирует о своей нормальности, значит, она не нормальна [8, с. 176]. Преодоление немцами комплекса вины вылилось в необходимость пересмотра внешнеполитической доктрины. В результате вновь были сформированы и переосмыслены “национальные интересы”, а также главной задачей внешней политики провозглашалась “возросшая ответственность” Германии за поддержание стабильности в мире, и в первую очередь в Европе. Осознав себя ключевым игроком ЕС и полноценным членом ООН и НАТО, Германия стремится, оставив в прошлом наследие германского империализма, занять подобающее ей место на международной арене. В одном из программных заявлений Г. Шредер заявил: “Германия является “нормальным государством”, которое не стремится к превосхождению, но и не считает нужным кому-либо подчиняться” [4, с. 217].

В первой половине 90-х годов правительство Х. Коля постепенно расширяло присутствие Германии в разрешении крупных международных кризисов. Так во время войны в Персидском заливе ФРГ не участвовала непосредственно в военной операции, но выделила

17 млрд. марок, а это треть военного бюджета, на финансовое, медицинское и военное содействие операции. В 1991–1992 гг. германские медики входили в состав гуманитарной миссии ООН в Камбодже. В 1993–1994 гг. бундесвер участвовал в военной операции под эгидой ООН в Сомали. На протяжении 90-х гг. Германия прямо или опосредованно участвовала в 24 миссиях ООН [4, с. 118–125]. Поворотным моментом всей немецкой внешней политики стал Косовский кризис. Принципиальный трансформации подвергся ключевой принцип – нога немецкого солдата не должна ступать по земле, пострадавшей от гитлеровской агрессии. Моральность, как и в рамках доктрины Искупления, продолжала оставаться красугольным камнем внешней политики ФРГ, однако, если в начале 90-х во время первого Югославского кризиса и войны в Персидском заливе моральностью объясняли невозможность использования сил бундесвера за пределами Германии, в период Косовского кризиса та же моральность стала прикрытием для участия немецкой авиации в бомбардировках Сербии. Немецкое общество стало заложником средств массовой информации, которые создали кровавый образ новых “сербских фашистов”, убивающих косоваров. Феноменальным стал тот факт, что подобная революционная трансформация внешней политики ФРГ произошла в период правления “красно-зеленой” коалиции – СДПГ и “Союз 90/Зеленые”. Отход левых политиков от своей традиционной пацифистской риторики нашел свое отражение в программном документе СДПГ “Социал-демократическая внешняя политика на пороге XXI века” [5, с. 93]. Данный документ стал следствием напряженной внутривнутрипартийной дискуссии, которая проходила в 1995–1996 гг., и, так или иначе, касалась немецкого участия в разрешении Балканских кризисов. На съезде в Мангейме в ноябре 1995 года левому крылу СДПГ удалось отстоять свою пацифистскую позицию в данном вопросе, тем не менее, в декабре 1996 г. фракция СДПГ в парламенте голосует за направление бундесвера в Боснию.

Интересно, что еще в 94-м году Х. Коль предпринял попытку легализации использования национального миротворческого контингента за пределами страны. Социал-демократы подали иск в конституционный суд страны по поводу несоответствия такого решения основному закону страны. Тогда Х. Коль удалось добиться решения, согласно которому был создан миротворческий контингент быстрого реагирования в составе 54 тысяч человек, который мог быть использован в рамках миротворческой операции НАТО или ЕС, но только при условии мандата ООН [8, с. 338]. Настроения немецкого общества в конце 90-х годов изменились – немцы считали, что искупили вину за преступления нацистского режима и должны занять на международной арене место, соответствующее их экономической мощи как стране-локомотиву ЕС. Г. Шредер и его команда прекрасно осознавали это, идя на выборы 1998 года. Во многом победа левоцентристов объяснялась гибкостью их внешнеполитических установок. Тем не менее, решение об участии бундесвера в миротворческой операции на Балканах привело к серьезному кризису внутри правящей коалиции и самой СДПГ. Так лидер партии О. Лафонген осудил политику канцлера и его кабинета, покинув пост министра социальной поли-

тики. Несмотря на это, решение об отправке контингента в Югославию и участие в бомбардировках Сербии в бундестаге практически не дискутировалось.

Следует отметить, что непосредственное участие немцев в несанкционированных Совбезом ООН бомбардировках авиацией НАТО Белграда было невелико. Тем не менее, политическое руководство Германии извлекло уроки из Югославского кризиса и пришло к выводу, что модель разрешения Косовского конфликта не может быть использована для разрешения подобных кризисов.

В конце 90-х новый министр иностранных дел лидер зеленых Й. Фишер формулирует тезис, озвученный ранее Г. Геншером, о необходимости комплексного реформирования ООН, который подразумевал и предоставление Германии постоянного членства в Совбезе. Последняя занимает третье место среди стран-доноров ООН после США и Японии. Для Германии ООН – это одна из важнейших площадок для усиления ее политического влияния. Также ФРГ последовательно добивается пересмотра ряда положений устава ООН, в которых содержатся тезисы о “бывших вражеских государствах” [3, с. 68].

В наследство от Боннской республики новой ФРГ достался и главный стратегический партнер в сфере безопасности – Соединенные Штаты. Отношения с которыми несколько ухудшились в период правления “красно-зеленой коалиции”. Вообще, для внешнеполитической платформы немецких социал-демократов характерен определенный антиамериканизм, что проследживается как в период нахождения при власти непосредственно СДПГ, так и опосредованно во время функционирования коалиционного правительства, где социал-демократы выступают в качестве младшего партнера, но выдвигают своего представителя на пост министра иностранных дел. Еще в 1999 году между ФРГ и США возникли противоречия вокруг принятия новой доктрины НАТО. Правительство Г. Шредера отказалось поддержать антитеррористическую операцию США в Афганистане и Ираке. Напряженность в двусторонних отношениях достигла такого накала, что в 2002 году речь зашла о передислокации американских военных баз, расположенных на территории Германии, в Польшу [3, с. 208]. Отношения с Соединенными штатами продолжали играть одну из ключевых ролей в формировании внешнеполитических ориентиров “Берлинской республики”, но в отличие от периода Холодной войны, немцы перестали видеть в американцах главного гаранта безопасности в случае активной фазы блокового противостояния. Миновав период “мига однопольности”, немцы стали готовы взять на себя ответственность за обеспечение безопасности в Европе. В этом контексте американцы воспринимаются последними не только как союзники, но и как конкуренты. Американский исследователь И. Валлестайн считает, что Германия в тандеме с Францией в этот период начали активно “заигрывать” с Россией, чтобы противопоставить американскому влиянию ось Берлин–Париж–Москва [2, с. 87]. Тем не менее, как в конце 90-х, так и сегодня правящие круги ФРГ рассматривают фактор влияния Соединенных штатов в качестве неотъемлемого атрибута архитектуры европейской безопасности. На территории ФРГ сегодня размещена самая крупная по

численности группировка вооруженных сил США в Европе – 72 тыс. человек. Немецкий политолог А. Барингсчитает, что на сегодняшний день альтернативы стратегическому союзу с Соединенными штатами нет, потому что, несмотря на вновь обретенное влияние на политической арене, положение Германии остается довольно шатким и нестабильным [7, с. 53].

Европейский вектор остается приоритетным в формировании внешней политики Германии. ФРГ, будучи экономическим локомотивом ЕС, стремится стать и политическим. Инструментариям для этого должна стать и CFSP – Общая внешняя политика и политика безопасности. Германия последовательно выступала за расширение полномочий еврокомиссии в этой сфере. Что нашло свое отражение в позиции федерального правительства в ходе переговоров о подписании Маастрихтского и Амстердамского договоров. В рамках этой политики Германия активно участвует в операциях, направленных на борьбу с терроризмом, контрабандой, пиратством, организованной преступностью. Ради укрепления экономической интеграции в ЕС, Германия поступилась сильной национальной валютой, подержав в 2002 году введение евро. Также немцы остаются главным донором европейского бюджета, финансируя четверть его расходов.

Условно очерчивая сферу влияния Германии, можно включить в нее так называемые новые члены ЕС. Несмотря на негативный исторический опыт в отношениях с рядом стран Восточной Европы, в частности с Польшей и Чехией, немцы стремятся занять позиции регионального лидера. Особенно важным шагом для этого стала нормализация отношений с Польшей, произошедшая в середине 90-х годов. Признание Германией границ Польши по Одеру–Нейсу сделало возможным тесное экономическое и политическое сотрудничество двух стран. “Объем торговли между Германией и Польшей резко возрос (в 1995 г. Польша заменила Россию в качестве самого крупного торгового партнера Германии на Востоке)”. [Бжезинский] Германия выступила в роли основного проводника для реализации евроатлантических амбиций Польши. По мнению З. Бжезинского, к середине 90-х годов польско-германское сотрудничество стало приобретать значение для Центральной Европы, сравнимое со значением для Западной Европы произошедшего ранее франко-германского урегулирования.

Здесь же, рассматривая отношения со странами Восточного партнерства, можно отметить значительное усиление роли “мягкой силы” в политике Берлинской республики. Не будучи колониальной империей на протяжении длительного времени, Германия стремится распространить свою культурную интервенцию в первую очередь в странах Восточной Европы и на Балканах по средствам сетей образовательных программ. По мнению З. Бжезинского, в основе внешней политики ФРГ нет больше концепция “Миттель-Европы”, после распада Восточного блока немцы стремятся упрочить свое влияние в регионе инвестируя значительные капиталовложения в экономику стран этого региона [1, с. 113]. Опираясь, на свой тандем с Францией немцы могут “не осторожничать” в зоне своих особых интересов.

“На карте Европы зона особых интересов Германии может быть изображена в виде овала, на западе включающего в себя, конечно, Францию, а на востоке охватывающего освобожденные посткоммунистические государства Центральной и Восточной Европы – республики Балтии, Украину и Беларусь, а также частично Россию” [1, с. 113]. Так называемая Балто–Черноморская дуга, очерчивающая сферу интересов Германии на востоке довольно подвижна, что можно объяснить гибкостью и прагматичностью ее внешней политики. Так ради партнерских отношений с Россией немцы готовы поступиться Украиной и Беларусью. Связи Германии со странами, входившими некогда в состав Германской или Австро–Венгерской империй, и подвергшемся значительному влиянию немецкой культуры, гораздо теснее, поэтому включив Центральную и Восточную Европу в зону своих особых интересов, Германия в глазах собственного общества восстанавливает историческую справедливость.

Главным европейским партнером ФРГ, как и в период Холодной войны, остается Франция. В свое время Елисейский договор между Францией и ФРГ означивал качественно новый этап в истории европейского сотрудничества. Однако Франция выступила одним из противников объединения Германии, знаменитое высказывание Ф. Миттерана о том, что французы так любят немцев, что хотят, чтобы у них было целых две Германии. По мнению З. Бжезинского, объединение Германии стало геополитическим поражением в первую очередь для Франции. “Объединенная Германия не только перестала быть младшим политическим партнером Франции, но и автоматически превратилась в бесспорно важнейшую державу в Западной Европе и даже в некотором отношении в мировую державу, особенно через крупные финансовые вклады в поддержку ключевых международных институтов” [1, с. 111]. В 90-е годы намечилась очевидная тенденция неформального разделения сфер влияния между Францией и Германией в Европейском союзе. Так немцы стали главным проводником политики расширения ЕС и НАТО на восток, в то время как французы в противовес стремятся акцентировать внимание на развитие европейского Средиземноморья.

Россия фактически, как и ФРГ, после распада bipolarной системы получает новое место в структуре международных отношений. Дезинтеграция СССР позволила Германии занять нишу последнего в восточноевропейском регионе. В то же время немцы благодарны России за вклад советского руководства в процесс объединения Германии. В условиях новой расстановки сил Россия становится важным стратегическим партнером Германии. Последняя, в отличие от США склонна оставить в сфере влияния РФ страны Восточного партнерства. Безусловно, одним из ключевых факторов двустороннего сотрудничества остается импорт из России углеводородов. Сорок процентов потребляемого Германией газа родом из России. Более того для основной части российского экспорта Германия служит своеобразными “воротами в Европу”. Прикрывая экономический прагматизм своей внешней политики, немцы используют свою излюбленную риторику о роли морали в международных отношениях. В немецком обществе бытует мнение о том, что Россия понесла наибольшие

потери вследствие немецкой агрессии в период второй мировой войны. Наибольший расцвет российско-немецкая дружба после завершения Холодной войны переживала в период канцлерства Г. Шредера, который в одном из своих публичных выступлений отметил, что относит отношения с Россией к приоритетным для Германии, что “без России не может быть общесвропейской стабильности” [3, с. 2015]. В этот период было принято решение о строительстве обходного газопровода Нордстрим, что вызвало неоднозначную реакцию внутри немецкого общества. Более того сам Г. Шредер получил прозвище “адвоката Кремля”, которое впоследствии закрепило в Европе и за самой Германией.

Делая выводы, можно отметить, что после завершения Холодной войны и трансформации биполярной системы Германия заняла новое место на международной арене, что не могло не отразиться на изменении ее внешнеполитического курса. Объявив о пресмыкательности дипломатических традиций периода Боннской республики, объединенная Германия сохранила ряд констант в своей внешней политике. Среди них можно назвать курс на усиление европейской интеграции в tandem со своим региональным союзником номер один Францией, стратегическое партнерство с США в сфере безопасности, последовательное продвижение идей демократии и защиты прав человека в программных документах в сфере внешней политики и обороны. Принципиально новым фактором во внешней политике ФРГ после падения Берлинской стены стало использование бундесвера за пределами территории страны. В период второго Югославского кризиса немецкие войска использовались не просто за пределами Германии, но и на территории страны, которая в свое время пострадала от гитлеровской агрессии. Для немецкой внешней политики это событие носило поистине революционный характер, фактически убрав с повестки дня доктрину Искупления, и поставив Германию в один ряд с ведущими державами Европы, такими как Франция и Великобритания. В виду изменившейся расстановки сил на международной арене немецкое руководство переводит отношения с Россией на качественно новый уровень стратегического сотрудничества, видя в последней противовес влиянию США в Европе. Объединенная Германия возвращает в свой внешнеполитический вокабулярный понятия национальных интересов и сфер влияния, очерчивая свои сферы влияния в Восточной Европе и на Балканах. В связи с этим принципиальным для Германии стало преодоление негативного исторического опыта в отношениях с Польшей и Чехией. В реалиях постбиполярной системы ФРГ смогла выстроить четкую и прагматичную внешнеполитическую доктрину, которая позволяет ей сохранять пресмыкательность в ряде ключевых направлений, одновременно выстраивать принципиально новую жесткую политическую игру, как в Европейском регионе, так и за его пределами.

Список использованных источников

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М.: Международные отношения, 1998. – 256 с.
2. Валлерстайн И. Кривая американского могущества / И. Валлерстайн // Прогнозис. – 2006. – № 3. – С. 9–24.
3. Павлов Н. Внешняя политика Берлинской республики: новый “германский путь”? / Н. Павлов // Мировая экономика и меж-

дународные отношения. – 2005. – № 2. – С. 63–75.

4. Павлов Н. Внешняя политика ФРГ в постбиполярном мире / Павлов Н. – М.: Наука, 2005. – 409 с.

5. Погорельская С. Внутривнутриполитические аспекты новой германской внешней политики / С. Погорельская // МЭМО. – 2001. – № 7. – С. 91–100.

6. Погорельская С. Некоторые аспекты европейской политики объединенной Германии / С. Погорельская // МЭМО. – 2000. – № 1. – С. 89–95.

7. Baring A. Einsame Mittelmacht. Ohne die USA gibt es keine Zukunft für Deutschland / Baring A. // Internationale Politik. – 2003. – № 6. – С. 51–56.

8. Haftendom H. Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung / H. Haftendom – Stuttgart. – München: Deutsche Verlagsanstalt, 2001. – 350s.

9. Hellmann G. Der “deutsche Weg”. Eine außenpolitische Gratwanderung / Hellman G. // Internationale Politik. – 2002. – № 8. – С. 1–8.

References

1. Brzezinski Z. Velikaja shachmatnaja doska: hospodstvo Amerikiho geostrategicheskie imperativi / Z. Brzezinski. – М.: Mezhdunarodnieotnosheniya, 1998. – 256 s.

2. Wallerstein I. Krivaya amerikanskogo mogushstva / I. Wallerstein // Prognosis. – 2006. – № 3. – С. 9–24.

3. Pavlov N. Vneshnjaja politika Berlinskoi respubliki: novii “germanskiiput”? / N. Pavlov // Mirovaja ekonomika i mezhdunarodni otosheniya. – 2005. – № 2. – С. 63–75.

4. Pavlov N. Vneshnjaja politika FRG v postbipolarnom mire Pavlov N. – М.: Nauka, 2005. – 409 s.

5. Pogorelskaja S. Vnutripoliticheskie aspektu novoi germanskoj vneshnei politiki / S. Pogorelskaja // MEMO. – 2001. – № 7. – С. 91–100.

6. Pogorelskaja S. Nekotorig aspektu evropeiskoi politiki objedinennoi Germanii / S. Pogorelskaja // MEMO. – 2000. – № 1. – С. 89–95.

7. Baring A. Einsame Mittelmacht. Ohne die USA gibt es keine Zukunft für Deutschland / Baring A. // Internationale Politik. – 2003. – № 6. – С. 51–56.

8. Haftendom H. Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung / H. Haftendom – Stuttgart. – München: Deutsche Verlagsanstalt, 2001. – 350 s.

9. Hellmann G. Der “deutsche Weg”. Eine außenpolitische Gratwanderung / Hellman G. // Internationale Politik. – 2002. – № 8. – С. 1–8.

Makohon D. I., postgraduate student, Sevastopol National Technical University (Ukraine, Sevastopol), dariakost@yandex.ru

Transformation of the German foreign policy after the Cold War

In this article the author examines the problem of the evolution of the German foreign policy in the post bipolar period. The main goal of this article is to fully consider the changes in the main vectors of the German foreign policy after its unification. In the course of writing of this paper the author used the following methods: comparative, aimed at identifying of major changes occurred in the foreign policy of the country in comparison with the period of the Bonn Republic, the method of system analysis – to identify the role of the united Germany in shaping of the architecture of the post bipolar space, the historical method to make it possible to trace the evolution of the foreign policy of the 90s and early 2000s, the geopolitical approach, showing the transformation of the German doctrine of “Mittel Europa” in the modern period. After analyzing the major changes of the foreign policy of Germany, the author came to the conclusion that the united Germany had become a fundamentally new actor on the international stage, the appearance of which had changed the balance of power, both in Europe and beyond. Having overcome guilt complexes, the Germans felt their new role in the international system as a guarantor of security and stability in Europe.

Keywords: post-Cold War system, foreign policy doctrine, the Cold War, the Bonn Republic, the Berlin Republic, the balance of power, national interests, spheres of influence.

Makohon D. I., aspirantka, Севастопольський національний технічний університет (Україна, Севастополь), dariakost@yandex.ru

Трансформація зовнішньої політики ФРН після завершення Холодної війни

Розглядається проблема еволюції зовнішньої політики ФРН в постбиполярному світі. Основна мета публікації дослідити комплексні зміни, що торкнулися основних векторів зовнішньої політики Німеччини після її об'єднання. В ході написання даної роботи автором були використані наступні методи: компаративний для виявлення основних змін, що відбулися у зовнішньополітичному курсі країни в порівнянні з періодом Боннської республіки, метод системного аналізу для визначення ролі об'єднаної Німеччини

у формуванні архітектури постбиполярного світу, історичний метод, що дозволяє простежити еволюцію зовнішньої політики в 90 ті та на початку 2000–х рр., а також геополітичний підхід, що показав трансформацію німецької доктрини “Мітель Європа” в сучасному періоді. Проаналізувавши основні зміни зовнішньої політики ФРН, автор дійшов висновків, що об'єднана Німеччина стала принципово новим актором на міжнародній арені, поява якої змінила баланс сил, як в Європі, так і за її межами. Подолавши комплекси провини, німці відчули свою нову роль у системі міжнародних відносин в якості гаранта безпеки і стабільності в Європі.

Ключові слова: постбиполярна система, зовнішньополітична доктрина, Холодна війна, Боннська республіка, Берлінська республіка, баланс сил, національні інтереси, сфери впливу.

* * *

УДК 327.8:339.56

Плевако І. Г.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин, Національний університет “Острозька академія” (Україна, Острогор), ihor.plevako@oa.edu.ua

ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОЗИЦІОНУВАННЯ БРАЗИЛІЇ У КРАЇНАХ ПІВДЕННОЇ ТА СХІДНОЇ АЗІЇ

Автор розвідки розглядає торгово-економічну динаміку Бразилії та країн Південної та Східної Азії з метою виявлення можливостей активнішого геополітичного позиціонування Бразилії на міжрегіональному рівні.

Дослідження побудовано на використанні політико-описового, статистичного, а також аналітико-проблемного методів. Послужили розкриттю теми й формальні методи спостереження та порівняння, які дозволили оцінити рівень геополітичної присутності Бразилії у країнах Південної та Східної Азії крізь призму експорту імпорту білатеральних взаємин.

Автор доводить, що найбільш вірогідним геополітичним прогнозом є те, що у короткостроковій перспективі у п'ятиріччя першочергових торговельно-економічних партнерів Бразилії будуть три азійські країни – Китай, Індія та Південна Корея. Інші азійські країни, не лише високорозвинені, а й ті, що активно розвиваються, також зміцять свої позиції у двадцятиї країни партнерів Бразилії.

Ключові слова: геополітика, Латинська Америка, Бразилія, країни Південної та Східної Азії, міжрегіональні політичні та торговельно-економічні відносини.

Взаємодія Бразилії з азійськими державами характеризується зростаючою інтенсивністю, що зумовлено значним потенціалом Бразилії у ресурсно-економічному та політичному відношенні, а також посиленням економічної потужності країн АТР. Цей напрям зовнішньої політики Бразилії до 70–х рр. ХХ ст., за винятком відносин з Японією та Китаєм, був поза увагою бразильської дипломатії. Проте, наприкінці ХХ ст. у Бразилії окреслилися чіткі тенденції відходу від беззаперечної підтримки позиції США на міжнародній арені, що зумовило спроби якнайбільш диверсифікувати свої зовнішні зв'язки. Гіпотеза дослідження полягає у тому, що активна торгово-економічна політика Бразилії щодо країн Південної та Східної Азії спрямована не лише на підтримку взаємовигідних імпортно-експортних відносин, а й на введення ключових азійських акторів у зовнішньополітичну орбіту Бразилії з метою забезпечення у майбутньому підтримки ініціатив Бразилії не лише на регіональному, а й на глобальному рівнях.

Наприкінці ХХ ст. країни Південної та Східної Азії відзначилися динамічним економічним зростанням, і Бразилія з початком президентури Лули да Сілви у 2002 р. окреслила азійський напрям в якості одного з пріоритетів своїх нових геополітичних інтересів. Важливо, що у 2011 р. Бразилія посіла 22–е місце у світі за обсягами експорту (256 млрд. дол. США), і 21 місце – за

обсягами імпорту (226,2 млрд.) [1], причому у десятці ключових бразильських партнерів опинилися Китай, Республіка Корея, Японія та Індія. Саме за цими державами Бразилія закріпила статус стратегічних партнерів. На азійський напрям почало припадати не менше 15% бразильського експорту та 25% імпорту (2006 р.) [16, с. 212], майже по 24,5% – як імпорту так і експорту (у 2011 і 2012 рр.), а згодом (у 2013 р.) в умовах зниження експорту до 23,5% відбулося підвищення імпорту до 27%. У цей момент зовнішньоекономічна активність Бразилії в Азії залишила позаду США і країни ЄС. Таким чином, з початком ХХІ століття розпочався розквіт, у першу чергу, торгово-економічних стосунків Бразилії з країнами Південної та Східної Азії.

Джерельною базою для цієї розвідки стали зарубіжні аналітичні та статистичні матеріали, що свідчать про торговельно-економічну активність досліджуваних країн. Грунтовний матеріал з передісторією бразильської заангажованості в Азії запропонували польські дослідниці Е. Новоцька і А. Гживач. Специфіку торговельно-економічної динаміки вивчали аргентинські дослідниці Р. Барбері і Н. Педрозо. Бразильські вчені А. Ухара і Г. Цароньєс аналізували місце Бразилії і країн Східної Азії у світовій політиці. Важливою аналітичною роботою стала розвідка А. Барбоси і Р. Мендес, присвячена бразильсько-китайським відносинам. У контексті порівняльної характеристики країн БРИКС й виділяється ґрунтовна стаття російського латиноамериканіста П. Яковлєва. Разом з тим, низка авторів, що цитуються у цьому дослідженні, не дають повної динаміки відносин Бразилії з окремими країнами Азії у ХХІ ст., обмежуючись географічними, предметними, або ж хронологічними рамками.

Тому, метою цієї розвідки є виявити закономірності торгово-економічної динаміки Бразилії та країн Південної та Східної Азії та віднайти докази нарощування тісних партнерських зв'язків між акторами з метою активнішого геополітичного позиціонування Бразилії на міжрегіональному рівні сучасної системи міжнародних відносин.

Бразилія – Китай. Після візиту у листопаді 1993 р. китайського лідера Дзянь Дзєміня до Бразилії і у грудні 1995 р. тодішнього бразильського президента Фернандо Енріке Кардозо – до Китаю, окреслились можливості для двостороннього співробітництва країн. У відповідь на черговий візит (у квітні 2001 р.) Дзень Дзєміня у травні 2004 р. до Китаю прибув президент Лула да Сілва з великою делегацією, що складалася з 7 міністрів і 400 бізнесменів. Було підписано спільне комюніке, у якому встановлено чіткі умови економічної співпраці між країнами. У листопаді цього ж року Ху Дзінтао здійснив свій візит до Бразилії, в результаті якого було встановлено довготермінове стратегічне білатеральне партнерство, що послужило відчутному поліпшенню співробітництва. Для прикладу, у 1990 р. Бразилія експортувала до Китаю лише 1,2% свого експорту, у 2006 – 6,11%. У тому ж 2006 р. Китай посів четверту сходинку як торговельний партнер Бразилії [16, с. 209]. У 2010 р. Китай став лідером в бразильському експорті, а у 2012 р. – й в імпорті до Бразилії [1]. Основою всієї конструкції бразильсько-китайських двосторонніх відносин є торговельно-економічне співробітництво, яке в

останні роки набуло безпрецедентних масштабів. Варто відзначити, що торговий оборот між двома країнами у період 2000–2013 рр. виріс майже у 36 разів і перевищив суму у 83 мільярди доларів (див. рис. 1).

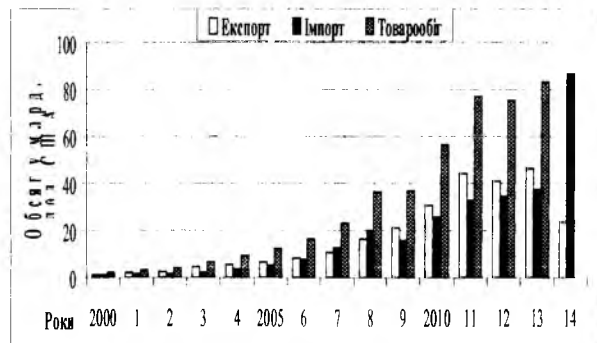


Рис. 1. Динаміка торгівлі Бразилії з Китаєм протягом 2000 – червня 2014 рр. [0; 0; 0; 0; 0; 0; 0; 0; 0; 0]

З 2004 р. бере початок нова тенденція у торговельно-економічних відносинах Бразилії та Китаю. В особі Китаю Бразилія отримала партнера, який експортував значну частину електроніки та електробудівництва, а також здійснював інвестиційну діяльність, спрямовану на видобувний сектор, енергетику, розвиток інфраструктури. Саме ці сектори були важливою складовою бразильського позиціонування у Китаї і зацікавили цього потужного азіяського партнера. Однак, у 2006 р. Союз бразильських промисловців почав вбачати елементи експансії в імпорті китайських товарів на бразильські ринки [6, р. 1–3]. У результаті, у червні 2006 р. було створено торговельне бюро, яке мало на меті стримування потоку китайської продукції на бразильські ринки. На початку березня 2007 р. бразильський уряд оголосив “план бразильського втручання у Китай”, метою якого було збільшення частки готових виробів продукції у бразильському експорті [16, с. 212]. Це, починаючи з 2009 р. до 2012 р., дало свої позитивні результати. Також експорт залізної руди, сої та соєвих продуктів до Китаю допоміг бразильській економіці “утриматись на плаву в період економічної кризи” [17, р. 4–5].

Китай інвестує, в основному, у сировинні активи Бразилії. При цьому, китайські інвестори практично не сприяли передачі Бразилії нових технологій. У 2010 р. із загального обсягу прямих іноземних інвестицій у бразильську економіку (що оцінюється у більше, як 48 млрд. дол.) на Китай припало 17 млрд. дол. США.

Розширення міждержавної взаємодії Бразилії та Китаю є економічною основою, що дозволяє партнерам вибудувати свої відносини у дусі “безпрограшної” концепції. Глибока зацікавленість китайської сторони у стабільних поставках сировини і сільськогосподарських товарів з Бразилії, в першу чергу, залізної руди, сої і нафти, продиктована потребами швидко зростаючої промисловості КНР і якісною зміною споживчої моделі значної частини китайського населення. Йдеться, зокрема, про різке підвищення попиту на м’ясні продукти, що, в свою чергу, веде до збільшення імпорту кормів. Не випадково, бразильські експортери стали називати Китай “пилосмоком, що поглинає продукцію соєвого

комплексу”. З огляду на сформовані тенденції, представники бразильської аграрної бізнес-спільноти вважають, що їхнім товарам гарантовано 15 років високого попиту з боку китайських покупців [3].

Ще під час квітнєвої зустрічі 2010 р. в бразильській столиці лідери двох країн схвалили “План дій” на найближчі п’ять років, який передбачав поглиблення співпраці у сфері торгівлі та енергетики. Орієнтація на зміцнення економічної взаємодії з КНР, започаткована урядом Луїса Інасіу Лула да Сілви, була продовжена з 1 січня 2011 р. кабінетом президентки – Ділми Руссефф. Вже у середині квітня президент здійснила поїздку до Китаю, метою якої було поглиблення зв’язків. Першочерговим наслідком стало те, що, потіснивши США та Аргентину, Китай став головним торговим партнером Бразилії [3].

Наступного 2012 р. у червні в Ріо-де-Жанейро відбулася зустріч прем’єра Держради КНР Вень Цзябао і президента Бразилії Ділми Руссефф, в результаті якої сторони заявили про переведення двосторонніх відносин на рівень всестороннього стратегічного партнерства з подальшим укладанням т.зв. “swap” угод, пов’язаних із взаємовизнанням конвертованості китайського юаня на суму до 30 млрд. дол. США, що простимулювало присутність китайських банків на інвестиційних ринках Бразилії й забезпечило довгострокове співробітництво [9, р. 51].

Цікавими видаються перспективи, до яких готові сторони на сьогоднішній день сторони. Партнерство з китайськими компаніями, безумовно, матиме вирішальне значення й у спільних інвестиційних проєктах у сфері будівництва інфраструктури, яка включає у себе інвестиції у будівництво та модернізацію залізниць та автомобільних доріг (близько 74 млрд. дол.), на модернізацію портів (26 млрд. дол.) та аеропортів (близько 11 млрд.) [7]. За оцінками експертів аудиторської компанії Ernst & Young Tecso, Бразилія до 2021 р. може експортувати до Китаю продукції на суму 125 млрд. дол. США [8]. Ці цифри свідчать про сприйняття Китаєм Бразилії як найголовнішого партнера, що сприятиме формуванню відповідного ставлення світової спільноти до цього потужного латиноамериканського гравця.

Бразилія–Індія. Початок XXI століття позначився інтенсифікацією відносин Бразилії з Індією. Саме з 2003 р. розпочався процес реалізації задекларованої Бразилією зміни зовнішньо-політичного курсу зі співпраці в межах Американської асоціації вільної торгівлі – ALCA (Área de Libre Comercio de las Américas) на співробітництво з країнами, що розвиваються. Важливо, що Індія цікавила Бразилію не лише як емний ринок збуту своєї продукції, а й як посередник у співпраці в рамках проєкту південно-азійського співробітництва (SAARC – South Asian Association for Regional Cooperation).

У відносинах Бразилії з Індією торговельні зв’язки також відіграють помітну роль, оскільки бразильсько-індійський товарообіг з 2000 до 2013 р. продемонстрував досить значну динаміку, збільшившись у 20 разів (з менш, ніж 500 мільйонів доларів у 2000 р. до майже 10,5 мільярдів у 2012 і 2013 рр.) При цьому, до 2006 р. частка бразильського експорту не перевищувала 1%, а частка Індії у бразильському імпорті дорівнювала 1,5%

[16, с. 212]. У 2012 р. частка бразильського експорту в Індію сягнула 2,3%, поставивши Бразилію на 9-ту сходинку у світовому “рейтингу” країн. У той же час, у 2012 р. Індія посідала у бразильському експорті 7 місце (для порівняння, у 2011 р. Індія знаходилася ще на 18 місці). У 2011 р. вона посідала 9 сходинку, а у 2012 р. серед бразильських імпортерів Індія закріпилася на 11 позиції [2].

У передкризовий період 2007 р. товарообіг становив 3,2 млрд. дол. США, а у 2008 і 2009 рр. – 4,6 та 5,6 млрд. відповідно. Він продовжував упевнено зростати навіть в період світової кризи 2008–2009 рр., оскільки ця торгівля реалізовувалася підсуду з невластивим для Бразилії негативним сальдо. Винятком в цьому відношенні у XXI ст. стали лише 2002, 2009, 2012 рр. та перша половина 2014 р. [16; 1] (див. рис. 2).

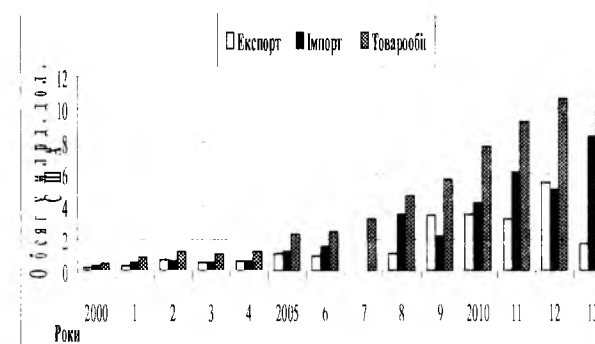


Рис. 2. Динаміка торгівлі Бразилії з Індією протягом 2000 – 2013 рр. [0; 0; 0; 0; 0; 0; 0; 0; 0; 0]

У 2006 р. міністр торгівлі і економіки Індії з огляду на конкурентність індійської промислової продукції на світових ринках стверджував про певну перевагу політичних інтересів над економічними, проте, враховуючи сучасні тенденції білатеральних відносин, можна припустити, що політичні та економічні бразильсько-індійські інтереси не лише зважуються, а й взаємодоповнюють одне одного.

Важливою складовою у бразильсько-індійських відносинах стало утворення у 2003 р. бразильсько-індійського політичного форуму IBSA (Forum Dialogue India-Brasilia-RSA). Відтак, Бразилія стала найбільшим торговим партнером Індії у Латинській Америці. В майбутньому не виключено стратегічне співробітництво бразильських та індійських енергетичних компаній, зацікавлених у диверсифікації джерел постачання вугілля. Крім того, нові можливості Бразилії як потужного експортера нафти і нафтопродуктів в Індії викликають підвищений інтерес. Помітну роль у розвитку двосторонніх зв’язків здатна зіграти й співпраця у сфері освоєння космічного простору, високих технологій (інформатики, біо- і нанотехнологій). Значна увага приділяється взаємодії у галузі вищої освіти та науки.

Після візиту індійського прем’єр-міністра Манмохана Сингха в Бразилію у вересні 2006 р. розпочалася реалізація угоди про стратегічне партнерство між державами, що, у свою чергу, сприяло збільшенню обсягів інвестицій. З метою поглиблення співробітництва Бразилія створила моніторингові групи для торгівлі з

Індією [13]. У квітні 2008 р. під час візиту індійської президентки Прагатиби Патіл в бразильську столицю між двома країнами було підписано угоди, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки та боротьбу з бідністю. Також істотне значення має міжнародно-політична складова двосторонньої взаємодії Бразилії та Індії, зокрема, прагнення обох країн стати постійними членами Ради Безпеки ООН [3].

Враховуючи те, що сучасний стан торгівлі між країнами тримається на рівні 10,5 млрд. дол., на наступний, 2015 рік, аналітики прогнозують зростання товарообороту до 15 млрд. дол. США [13], що зайвий раз доводить важливість торговельно-економічних відносин у процесах бразильського позиціонування у Південній Азії.

Бразилія – Японія. Розглядаючи відносини Бразилії з Японією, варто зазначити, що остання була першою країною Східної Азії, з якою Бразилія встановила дипломатичні відносини. Це відбулось у 1895 р., коли було підписано Договір “Про дружбу, торгівлю і мореплавство”. На основі цього договору між країнами відбувається політичний та економічний діалог. Ще у 1960-х рр. Японія вкладала значні кошти у різні сектори господарства Бразилії, в тому числі у гірничодобувну промисловість, вишавку сталі та алюмінію, розвиток телекомунікацій та у виробництво сільськогосподарської продукції. У свою чергу, Бразилія експортувала велику кількість заліза, кольорових руд, сталевих і алюмінієвих виробів, соєвих бобів та інших сільськогосподарських продуктів. У 1992 р. японські компанії інвестували 1,4 млрд. дол. США у розвиток у Бразилії телекомунікацій, засобів виробництва, гірничодобувної промисловості та металургії [10].

У 90-х рр. XX століття співпраця опиралася на значну фінансову підтримку Бразилії Японією. Бразилія на той час була лідером у латиноамериканському регіоні в отриманні від Японії видобувних технологій, інвестицій у розвиток сільськогосподарської техніки та фінансовій підтримці соціальних програм. Протягом 1997–1998 рр. Японія для Бразилії була найбільшим фінансовим донором. Разом з тим, у 2000 р. між країнами було підписано програму співробітництва у сфері надання допомоги країнам “третього світу”. Ця подія ознаменувала перехід Бразилії з позиції отримувача фінансової допомоги у дієвого гравця, який сам почав опікуватися країнами, що розвиваються. Таким чином, Бразилія отримала додаткові важелі власного позиціонування у азіяському регіоні [11, с. 195].

У вересні 2004 р. Бразилію відвідав японський прем’єр-міністр Коїдзумі Дзюньїтіро. У ході візиту в Ріо-де-Жанейро 17 вересня було підписано угоди “Про утворення Японсько-Бразильської Ради XXI ст.” та “Про відновлення роботи зовнішньої комісії з економічного, політичного і культурного співробітництва”. Тоді ж Дзюньїтіро Коїдзумі заявив, що у розвитку економічних зв’язків між Японією і Латинською Америкою є величезні резерви, і Бразилії у цьому відводиться провідна роль [22].

У 2005 р. Японія посідала 5 сходинку бразильського експорту після США, ЄС, Аргентини і Китаю. У подальші роки Японія хоч і опустилась на шосту позицію, однак на ній протягом 2010–2012 рр. припадало відно-

відно 3,5%, 3,7% та 3,3% бразильського експорту. У 2013 р. обсяги експорту до Японії суттєво знизилися (лише 1,7%). Водночас, частка імпорту з Японії у 2010 р. становила 3,8%, наступного 2011 р. – 3,5%, 2012 р. – 3,5, а у 2013 р. – 4,3%.

В цілому, бразильсько японське торговельно економічне співробітництво протягом 2000–2011 рр. мало чітку тенденцію до нарощування. Винятком став 2009 р, коли на 25% знизився товарообіг (він становив 9,6 млрд. дол.), але вже наступного року він збільшився на 68%, дорівнюючи 14,1 млрд. дол. Незначним зменшенням характеризується 2012 і 2013 рр., що пояснюється зменшенням частки бразильського експорту у Японію (див. рис. 3).

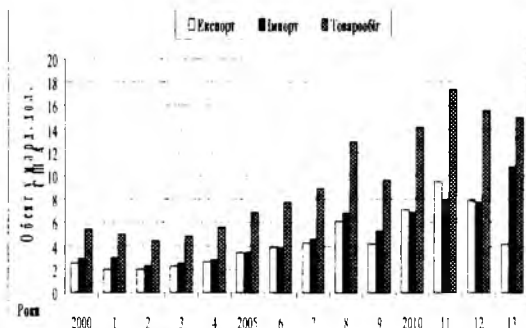


Рис. 3. Динаміка торгівлі Бразилії з Японією протягом 2000–2013 рр. [0; 0; 0; 0].

У 2008 р. було започатковано двосторонню форму економічного співробітництва Японії та Бразилії, яка передбачала подальший розвиток відносин між країнами у пріоритетних галузях. Бразилією розробляється та реалізується проєкт, який передбачає поставки бразильського станолу до Японії. Головним завданням, яке бере на себе Японія у цьому проєкті, є японські інвестиції в обсязі 8 млрд. дол., які будуть обслуговувати 40 переїзних установок на території Бразилії. Останнім часом бразильські компанії розглядають японський ринок як один з найперспективніших для збуту своєї продукції, оскільки Японія не має достатньої сировинної бази для задоволення внутрішніх потреб і буде змушена імпортувати станол [18].

У березні 2008 р. було створено спільне підприємство для здійснення проєкту за участю компаній Petrobras і Mitsui. На першому етапі було реалізовано контракт з виробництва 1 млрд. літрів станолу на п'яти установках протягом двох з половиною років. Згідно зі стратегічним планом Petrobras, експорт спільної компанії у 2011 р. до Японії становив більше 3 млрд. літрів станолу [23, р. 34; 18]. Це також стало значним елементом бразильської присутності у Японії на сьогодні.

Бразилія – Південна Корея. Не можна залишити поза увагою й ще одного бразильського партнера, з яким набирають обертів торгово-економічні відносини, – **Південну Корею.** У 1997 р. під час азійської кризи було закладено умови пошуку партнерів за межами Азії. Бразилія відгукнулася на відповідні пропозиції, і ця подія стала відповідною точкою у зростанні торговельних та інвестиційних відносин. Південна Корея зацікавилася проєктами в енергетичній сфері, відтак її інвестиції в

Бразилію значно зросли. Разом з тим, товарообіг між країнами протягом 2002–2013 зріс у дев'ять разів [4; 10] (див. рис. 4).

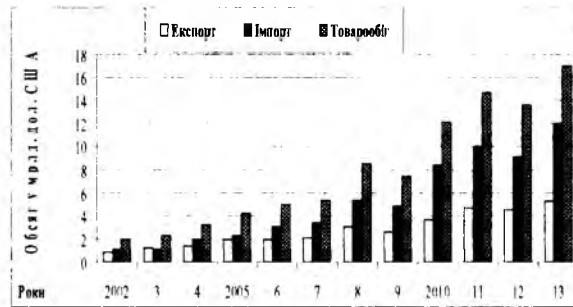


Рис. 4. Торговля Бразилії із Південною Кореєю протягом 2002–2013 рр. [0; 0; 0; 0].

Щоправда, бразильські операції з імпорту є вищими за операції експорту, що зумовлено особливою увагою Бразилії до корейської високотехнологічної продукції, а Корея зацікавлена у купівлі сільськогосподарської продукції, нафти і станолу [5, р. 10–13]. Зростаючий попит в Бразилії на промислові товари може забезпечити низку можливостей для японських і, особливо, південнокорейських компаній [21, р. 51].

Налагодженню відносин між країнами сприяв візит президента Кім Де Чжун до Бразилії у січні 2001 р., у ході якого було підписано документ під назвою “Special Brazil and South Korea Alliance for the 21st century”, у якому було погоджено заходи, спрямовані на реалізацію зобов'язань у низці сфер, зокрема: в інформаційних технологіях, біотехнологіях, космічній промисловості, електротехніці, металургії і т.зв. “чистих” технологіях. Ці домовленості було підтверджено в ході візиту президента Ро Му Хена (Roh Moo-Hyun) в Бразилію 16 листопада 2004 р. та підписання акту “Comprehensive Cooperative Relationship for the Common Prosperity in the 21st. century” [1]. Таким чином, на сьогодні створено низку умов для поглибленого білатерального співробітництва між країнами і подальшого просування спільних взаємовигідних інтересів.

Підсумовуючи вищезазначене, потрібно ще раз підкреслити деякі важливі тенденції геополітичного позиціонування Бразилії у регіоні Південної та Східної Азії.

Першочерговим кроком до утвердження лідерських позицій Бразилії у відносинах з країнами азійського регіону стало, починаючи з президентури Жули да Сільви у 2003 р., налагодження тісних контактів на найвищому рівні з Китаєм, Індією, і Південною Кореєю і поглиблення співпраці із Японією. Це дозволило Бразилії отримати підтримку своїх ініціатив у сфері геополітики і міжнародних відносин, зокрема таких, як реформування ООН, визнання за Бразилією статусу регіонального лідера тощо.

З метою поглиблення партнерства з Китаєм та Індією Бразилія вдалася до просування бразильського експорту, а у співпраці з Японією і Південною Кореєю країна закріпила за собою статус імпортера наукоємної продукції та технологій для посилення у майбутньому своїх позицій на ринку високоліквідної продукції. Виходячи з існуючих тенденцій, які продемонстровано на

графіках, а також враховуючи спільні двосторонні заяви та експертну аналітику, товарообіг між Бразилією і азійськими партнерами відзначається чіткою тенденцією до зростання.

Для закріплення отриманих імпортно-експортних результатів Бразилія позиціонує свою відкритість інвестиціям з Азії, зокрема фінансуванню проєктів, що стосуються її видобувної промисловості та інфраструктури.

У перспективі зовнішньоекономічного, а відтак і геополітичного, позиціонування Бразилії найбільш вірогідним є той факт, що у короткостроковій перспективі Китай, Індія та Південна Корея будуть у п'ятірці першочергових торгово-економічних партнерів Бразилії. Інші азійські країни, не лише високорозвинені, а й ті, що активно розвиваються, також зміцнять свої позиції у двадцятці країн-партнерів Бразилії, що відбуватиметься у результаті реалізації партнерства у форматі “Південь – Південь” [12, р. 1].

Відтак, досліджувані процеси залишаються динамічними, що на наш погляд, є актуальним і, водночас, перспективним, адже від результатів латиноамерикансько-азійського співробітництва, головним чином торгово-економічного, значною мірою залежатиме міжнародна система і геополітична ситуація у світі.

Список використаних джерел

1. Бразилія – міжнародні торговельні відносини. Режим доступу: <http://www.russobras.ru/international-trade-relations.php>
2. Внешнеэкономическая деятельность Бразилии 2012 год. Режим доступу: <http://www.ved.gov.ru/exportcountries/br/about-br/>
3. Яковлев Петр. От БРИК к БРИКС: тенденции двусторонних отношений [Электронный ресурс] // П. Яковлев // Фонд исторической перспективы. – Режим доступу: <http://www.perspektivy.info/rus/desk/ot-brik-k-briks-tendencii-dvustoronnih-otnoshenij-2011-11-21.htm>
4. Abdenur A. Brazil-Asia Trade: Emerging Configurations. Mode of access: URL: <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/UNCORRECTED%20PROOF-%20Abdenur.pdf>
5. Barbieri R., Pedrozo N. “Mercosur-South Korea: The Feasibility of a Free Trade Agreement” Centro Argentino de Estudios Internacionales, CAEI Documentos de Trabajo. Buenos Aires, 2009. – Mode of access: URL: <http://www.caei.com.ar/sites/default/files/58.pdf>
6. Barbosa A., Mendes R. Economic Relations between Brazil and China: A Difficult Partnership // FES Briefing Paper. – January 2006. – 10 p.
7. Brazil-China: a growing alliance. – Mode of access: URL: <http://www.worldpolicy.org/blog/2013/07/25/brazil-china-growing-alliance>
8. China to boost trade relations with Brazil. – Mode of access: URL: <http://www.macauhub.com.mo/en/2013/04/26/china-to-boost-trade-relations-with-brazil/>
9. Chinese Investments in Brazil from 2007–2012: A review of recent trends. – June 2013. – Mode of access: URL: http://www.cebc.org.br/sites/default/files/pesquisa_investimentos_chineses_2007-2012_-_ingles_1.pdf
10. Foreign relations – Asia [Electronic resource] // Library of Congress Country Studies. – Mode of access: [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/?rfd/cstidy:\(e:field\(DOCID+br0113\)\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/?rfd/cstidy:(e:field(DOCID+br0113)))
11. Grzywacz A. Brazylijskie “odkrywanie” Starego i Nowego Świata / Marcin Florian Gawrycki // Brazylia jako mocarstwo wschodzące. – Warszawa, 2013. – S. 189–205.
12. HSBC Global Connections Report: Brasil. – March, 2014. – P.1. – Mode of access: URL: <https://globalconnections.hsbc.com/downloads/hsbc-trade-forecast-br-march-2014.pdf>
13. India, Brazil set trade target of USD 15 bn. – Mode of access: URL: <http://msmenewsnetwork.com/index.php/homepage/opinions-analysis/caroline/profile/item/288-india-brazil-set-trade-target-of-usd-15-bn>
14. India-Latin America and Caribbean Economic Relations, July 2009. – Mode of access: URL: <http://newsletters.cii.in>

/Newsletters/mailer/LAC_Newsletter/october/Country%20Reports/ReportJuly09India-LatinAmericaandCaribbeanEconomic.pdf

15. Ministerio do Desenvolvimento: Industria e Comercio Exterior. – Mode of access: URL: <http://www.mdic.gov.br>
16. Nowacka E. Brazylia. Rozwój współpracy z państwami Azji i Pacyfiku // Ameryka Łacińska w regionie Azji i Pacyfiku / red. M.Gawrycki. – Toruń, 2007. – S. 200–217.
17. Pereira C., Castro Neves A. Brazil and China: South-South Partnership or North-South Competition? // Policy paper. – 2011. – № 26. – 24 p.
18. Soares P. Petrobras e Japão fazem parceria no álcool. – Mode of access: URL: <http://www1.folha.uol.com.br/fsp/dinheiro/fi0303200715.htm>
19. The federation of international trade associations. Brazil: Introduction. – Mode of access: URL: <http://fita.org/countries/brazil.html>
20. Trading economics. – Mode of access: URL: <http://www.tradingeconomics.com/brazil/imports-from-india>
21. Uehara A., Casaroes G. Brazil, East Asia, and the Shaping of World Politics. – Mode of access: URL: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/06/Uehara-Casaroes.pdf>
22. Visita Oficial ao Brasil do Primeiro Ministro do Japão, Junichiro Koizumi – São Paulo e Brasília, 14 a 16 de setembro de 2004 - Comunicado Conjunto. – Mode of access: URL: <http://www.itamaraty.gov.br/sala-de-imprensa/notas-a-imprensa/2004/09/16/visita-oficial-ao-brasil-do-primeiro-ministro-do>
23. Cadernos de Energia e perspectivas para o etanol no Brasil, 2008. – Mode of access: URL: <http://www.observatoriodoagronegocio.com.br/page41/files/EPE-PerspectEtanol%20no%20Brasil.pdf>

References

1. Brazylia – mezhduarodnye torgovye otnosheniya. – Rezhim dostupa : <http://www.russobras.ru/international-trade-relations.php>
2. Vneshnejekonomicheskaja dejatel'nost' Brazilii 2012 god. – Rezhim dostupa : <http://www.ved.gov.ru/exportcountries/br/about-br/>
3. Jakovlev Petr. Ot BRIK k BRIKS: tendencii dvustoronnih otnoshenij [Elektronnyj resurs] / P. Jakovlev // Fond istoricheskoy perspektivy. – Rezhim dostupa : <http://www.perspektivy.info/rus/desk/ot-brik-k-briks-tendencii-dvustoronnih-otnoshenij-2011-11-21.htm>
4. Abdenur A. Brazil Asia Trade: Emerging Configurations. Mode of access: URL: <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/UNCORRECTED%20PROOF-%20Abdenur.pdf>
5. Barbieri R., Pedrozo N. “Mercosur-South Korea: The Feasibility of a Free Trade Agreement” Centro Argentino de Estudios Internacionales, CAEI Documentos de Trabajo. Buenos Aires, 2009. – Mode of access: URL: <http://www.caei.com.ar/sites/default/files/58.pdf>
6. Barbosa A., Mendes R. Economic Relations between Brazil and China: A Difficult Partnership // FES Briefing Paper. – January 2006. – 10 p.
7. Brazil-China: a growing alliance. – Mode of access: URL: <http://www.worldpolicy.org/blog/2013/07/25/brazil-china-growing-alliance>
8. China to boost trade relations with Brazil. – Mode of access: URL: <http://www.macauhub.com.mo/en/2013/04/26/china-to-boost-trade-relations-with-brazil/>
9. Chinese Investments in Brazil from 2007–2012: A review of recent trends. – June 2013. – Mode of access: URL: http://www.cebc.org.br/sites/default/files/pesquisa_investimentos_chineses_2007-2012_-_ingles_1.pdf
10. Foreign relations – Asia [Electronic resource] // Library of Congress Country Studies. – Mode of access: [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/?rfd/cstidy:\(e:field\(DOCID+br0113\)\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/?rfd/cstidy:(e:field(DOCID+br0113)))
11. Grzywacz A. Brazylijskie “odkrywanie” Starego i Nowego Świata / Marcin Florian Gawrycki // Brazylia jako mocarstwo wschodzące. – Warszawa, 2013. – S. 189–205.
12. HSBC Global Connections Report: Brasil. – March, 2014. – P.1. – Mode of access: URL: <https://globalconnections.hsbc.com/downloads/hsbc-trade-forecast-br-march-2014.pdf>
13. India, Brazil set trade target of USD 15 bn. – Mode of access: URL: <http://msmenewsnetwork.com/index.php/homepage/opinions-analysis/caroline/profile/item/288-india-brazil-set-trade-target-of-usd-15-bn>
14. India-Latin America and Caribbean Economic Relations, July 2009. – Mode of access: URL: http://newsletters.cii.in/mailer/LAC_Newsletter/october/Country%20Reports/ReportJuly09In

dia-LatinAmericaandCaribbeanEconomic.pdf

15. Ministerio do Desenvolvimento: Industria e Comercio Exterior. – Mode of access: URL: <http://www.mdic.gov.br>

16. Nowacka E. Brazylija. Rozwój współpracy z państwami Azji i Pacyfiku // Ameryka Łacińska w regionie Azji i Pacyfiku / red. M.Gawrycki. – Toruń, 2007. – S. 200–217.

17. Pereira C., Castro Neves A. Brazil and China: South-South Partnership or North-South Competition? // Policy paper. – 2011. – № 26. – 24 p.

18. Soares P. Petrobras e Japão fazem parceria no álcool. – Mode of access: URL: <http://www1.folha.uol.com.br/fsp/dinheiro/fi0303200715.htm>

19. The federation of international trade associations. Brazil: Introduction. – Mode of access: URL: <http://fita.org/countries/brazil.html>

20. Trading economics. – Mode of access: URL: <http://www.tradingeconomics.com/brazil/imports-from-india>

21. Uchara A., Casaroes G. Brazil, East Asia, and the Shaping of World Politics. – Mode of access: URL: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/06/Uchara-Casaroes.pdf>

22. Visita Oficial ao Brasil do Primeiro-Ministro do Japão, Junichiro Koizumi – São Paulo e Brasília, 14 a 16 de setembro de 2004 – Comunicado Conjunto. – Mode of access: URL: <http://www.itamaraty.gov.br/sala-de-imprensa/notas-a-imprensa/2004/09/16/visita-oficial-ao-brasil-do-primeiro-ministro-do>

23. Cadernos de Energia e perspectivas para o etanol no Brasil. – 2008. – Mode of access: URL: <http://www.observatoriodeagronocio.com.br/page41/files/EPE-PerspecEtanol%20no%20Brasil.pdf>

Plevako I. G., Ph.D. in History, Associate Professor, Department of International Relations, National University "Ostrog Academy" (Ukraine, Ostrog), ihor.plevako@ou.edu.ua

The economic component of geopolitical positioning of Brazil in South and East Asia

The author of the article analyses the dynamics of trade and economic relations of Brazil and the South and East Asian countries. He refers to these partnerships as to the possibilities for Brazil to more aggressively position itself in the trans regional geopolitics of international relations system.

The research was designed using politics description, statistical and forecasting methods. Besides, the researcher used formal methods of observation and comparison to evaluate the level of geopolitical presence of Brazil in the countries of South and East Asia from the standpoint of export-import bilateral transactions.

The author argues that in the short term perspective more feasibly China, India and South Korea will be in the top five biggest partners in trade and economic relations of Brazil. Other Asian countries, including less developed, will also reinforce their position in the top twenty of trade and economic partners of Brazil.

Keywords: geopolitics, Latin America, Brazil, South and East Asia, international trade and economic relations.

Плевако И. Г., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры международных отношений, Национальный университет "Острожская академия" (Украина, Острог), ihor.plevako@ou.edu.ua

Экономическая составляющая геополитического позиционирования Бразилии в странах Южной и Восточной Азии

Автор статьи рассматривает торгово-экономическую динамику Бразилии и стран Южной и Восточной Азии с целью выявления возможностей более активного геополитического позиционирования Бразилии на межрегиональном уровне современной системы международных отношений.

В исследовании были использованы политико-описательный, статистический, а также аналитико-прогностический методы. Послужили раскрытию темы и формальные методы наблюдения и сравнения, которые позволили оценить уровень геополитического присутствия Бразилии в странах Южной и Восточной Азии через призму экспортно-импортных билатеральных отношений.

Доказано, что наиболее вероятным геополитическим прогнозом является то, что в краткосрочной перспективе в пятерке первоочередных торгово-экономических партнеров Бразилии будут три азиатские страны – Китай, Индия и Южная Корея. Другие азиатские страны, не только высокоразвитые, но и те, что активно развиваются, также укрепят свои позиции в двадцатке стран-партнеров Бразилии.

Ключевые слова: геополитика, Латинская Америка, Бразилия, страны Восточной и Южной Азии, межрегиональные политические и экономические отношения.

* * *

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 124.5(477)

Гоян І. М.

доктор філософських наук, декан філософського факультету, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника (Україна, Івано-Франківськ), dekanat_filosof@pu.if.ua;

Максимович О. В.

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника (Україна, Івано-Франківськ), maksumovuch@mail.ru

МОДЕРНІЗМ ТА ТРАДИЦІОНАЛІЗМ ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ТИПИ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ: ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ II ЧАСТИНА

(I частина у науковому віснику "Гілея". – Вип. 87)

Розглянуто модернізм та традиціоналізм в сенсі цивілізаційних типів українського етнонаціонального характеру на основі праць представників періоду національно-культурного відродження в Україні.

Ключові слова: модернізм, традиціоналізм, парадигма, національно-культурне відродження, соціокультурний дискурс, ціннісні орієнтації.

Становлення політичних партій являло собою ключову інтенцію трансформації традиційної української ідентичності в хронологічному проміжку кінця XIX початку XX ст. Ідейні передумови цього процесу засвідчують інтелектуальний дискурс епохи Модерну, в контексті якого легітимізовано природне право як принцип організації соціальної системи, методологічно обґрунтовано аспекти теоретичної й емпіричної раціоналізації влади, а отже, доведена необхідність ускладнення інституційної структури суспільства та пошуку шляхів презентації інтересів кожного окремого його учасника.

Соціал-демократичний напрям являв собою найавторитетніший і найвпливовіший вектор здійснення політичної діяльності у межах українського соціокультурного простору досліджуваного періоду. Програма Русько-української радикальної партії, під котрою підписалися М.Павлик, І.Франко, С.Данилович, Є.Левіцький, Р.Яросевич, була опублікована часописом "Народ" від 15 жовтня 1890 р. Цей політичний документ передбачав реалізацію таких завдань: "1) В справах суспільно-економічних змагаємо до переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму, т.є. хочемо колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних. 2) В справах політичних хочемо повної волі особи, слова, сходин і товариств, печаті і сумління, забезпечення кожній одиниці, без ріжниць пола, якнайповнішого впливу на рішане всіх питань політичного життя; автономії громад, повітів, країв, у справах, котрі тільки їх дотикають; уділеню кождому народоу можності якнайповнішого

розвою культурного. 3) В справах культурних стоїмо на ґрунті позитивної науки, за раціоналізмом в справах віри і реалізмом в штуці і домагаємося, щоби всі здобутки культури і науки сталися власністю всего народа" [17, с. 301]. З методологічного погляду наведений фрагмент програми є варіантом поєднання цінностей як народництва, так і модернізму. Вважаємо, що філософсько-аксіологічна платформа цього політичного документа зумовлена відмінними світоглядними орієнтаціями лідерів організації – І.Франка та М.Павлика. Як відомо, І.Франко надавав перевагу традиційному варіанту інтелектуального дискурсу, а М.Павлик – новаторському. Відмінність світоглядних орієнтацій простежувалася також у поглядах інших учасників наради з приводу створення Русько-української радикальної партії, що засвідчує прийняття, поряд із програмним документом організації, рішення про об'єднання народницької та москвофільської течії [17, с. 301].

Аналогічні соціально-політичні пріоритети підтримала також Соціал-демократична партія в Галичині, Револьюційна українська партія, та ін. Аксіологічна перспектива соціал демократичного вектора розкриває варіант поєднання цінностей традиційної та модерністичної парадигм. До задекларованих соціал-демократичними організаціями основ новаторської моделі варто віднести: економічні новачі соціалістичного характеру, "повну волю особи і слова", громадських організацій, совісті; зрівняння в політичних правах чоловіків і жінок, поширення культурних досягнень серед широкого загалу населення. Водночас розглянуті програмні документи також фіксують аксіологічні пріоритети традиційної парадигми мислення: як от раціоналізм, реалізм, культурно-національний детермінізм. Як зауважують В.Степін та В.Толстих, соціальна трансформація супроводжується впровадженням демократичних принципів до цивілізаційних устроїв, де панують багатівкові автократичні та деспотичні традиції [18, с. 30]. Перші спроби політичної самоорганізації українського суспільства за допомогою інструменту політичних партій, на наш погляд, являють собою трансформацію негативного навантаженої стереотипами соціокультурної відсталості, національно-державної меншовартості, традиційної української ідентичності на основі ідейних засновків Модерну.

Хронологічні координати самостійницького вектора здійснення політичного процесу збігаються, за періодизацією М.Рудницького, з третім періодом українського національно-культурного відродження. Політична незалежність України означена як можливість її об'єктивного існування у праці Ю.Бачинського "Україна irredenta". Оригінальним політичним документом самостійницького вектора в палітрі тогочасних політичних тенденцій є також про-

мова М.Міхновського “Самостійна Україна”, виголошена у Львові 1900 р. Цікава пам’ятка самостійницького вектора реалізації політичної думки – реферат ідеолога українського націоналізму Д.Донцова “Сучасне політичне положення нації і наші завдання” [19]. Мислитель, розкритикувавши ідею “демократизації Росії”, обґрунтував доречність стратегії “політичного сепаратизму”. З методологічного погляду, сентенції Д.Донцова – це спроба модернізації “слабких” місць народницької світоглядної парадигми з погляду політичного аналізу. Зауважимо, що позиції Д.Донцова корелюються із парадигмою модернізму Е.Сміта. Окрім цього, Д.Донцов окреслив власну стратегію стосовно новаторських тенденцій українського соціокультурного дискурсу. Автор позитивно оцінює елементи світоглядної парадигми модернізму, які сприяють процесу державотворення й утвердженню націоналістичних принципів, натомість критично оцінює елементи протилежного змісту.

Інтенції самостійницького вектора окреслені також у дослідженнях І.Франка. У жовтні 1900 р. на сторінках “Літературно-наукового Вісника” з’явилася його стаття “Поза межами можливого”, що роз’яснювала ситуацію ймовірності державного суверенітету України на початку ХХ ст. У першій половині статті автор окреслює проблему “можливості” такого повороту руслу суспільно-політичної історії у формі аналогії з відомими історичними сюжетами. “Грецькі філософи-слесати рядом субтельних розумувань доказували неможливість усякого руху. Французький історик і політик Тьер доказував неможливість руху парової машини. Католицька церква часів гуманізму і Реформації в’язницею, тортурями і кострами боронила погляду на неможливість кулястої форми землі, існування антиподів і існування інших світів, заселення розумними істотами. А проте досвід показав і показує щодень, що всі ті неможливості – фальшиві, фікційні, виплоди чи то старої на віру повторюваної традиції, чи то суб’єктивного стану даного чоловіка, чи вкінці недотепності та недосконалості наших зміслів, доки їх не окрилює критичний розум, опертий на детальним вивченню і порівнянню фактів і явищ” [20, т. 45, с. 276–277]. Однак підсумок статті засвідчує, що державна незалежність станом на жовтень 1900 р., на думку автора, є лише ймовірністю, а не реальною, dokonаною можливістю: “Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого” [20, т. 45, с. 285]. Ракурс оцінки самостійницьких тенденцій І.Франком змінився після подій 1905 р. У праці “Одвертий лист до галицької української молодіжи” відомий науковець висуває своїм читачам нове завдання, розв’язання якого повинна взяти на себе національно свідоме верства населення: “Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободнійших формах життя в Росії, величезна дієва задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу – українську націю” [20, т. 45, с. 404]. Самостійницький вектор – один з можливих (проте, на той час, історично втрачений) варіант трансформації традиційної української ідентичності.

Його базовими засновками були вартості традиційно-народницько-романтичного характеру: пріоритетність національного, ідеалізм, демократизм тощо. З-поміж новаторських світоглядних пріоритетів у межах самостійницького руху, варто виокремити тенденцію розташування інтелектуалізму (Ю.Бачинський, І.Франко) на позитивному оцінковому полюсі соціокультурного дискурсу.

Події 1917 р. емпірично підтвердили припущення Д.Донцова щодо неспроможності суспільно-політичної концепції М.Драгоманова виступати в ролі ефективного інструменту геополітичної реалізації України в просторі об’єктивних обставин початку ХХ ст. “Доба Центральної Ради, продемонструвала сильні і слабкі сторони української революції. До перших слід віднести, за вдалим визначенням В.Винниченка, відродження нації, її швидку, хоч і недостатню політизацію... До других – відсутність необхідного політичного і державного досвіду в керівників Центральної Ради, їхню народницьку ідеологію, розуміння суверенної держави як засобу, а не самодостатньої мети” [16, с. 208]. Ідея федеративного устрою з оновленою демократичною Росією детермінувала політичне майбутнє України.

Соціальні трансформації перших десятиліть ХХ ст. конституїювалися у світоглядних перспективах українського модернізму в “зворотньому порядку”. На цей час припадають етапи найуспішнішого становлення та розвитку вітчизняного новаторського руху, але негативний підсумок трансформаційних процесів у мистецькій діяльності транслюється у формі протиставлення світоглядних пріоритетів “еліти” та “людини середнього статусу”, яке набуває тенденції загострення прямо пропорційно із кризою і занепадом руху в середині ХХ ст. “Творчість в найширшому смислі стала тою мрією раба, єдиною формою повної свободи його та гармонією з самим собою, – пише М.Євшан – ... Се ніщо інше, як в першій мірі скарга на недостаток, плач над поневоленням та рабством укритих в ньому потенціальних сил; а потім, реакція, бажане іншого життя, будова ідеалу” [21, с. 548–549]. З другої половини 20-х років соціальні трансформації в просторі українського соціокультурного дискурсу постають у ролі імперативно-догматизуючого фактора занепаду вітчизняного новаторського руху. В межах української світоглядної парадигми модернізму діалектична, потенційно тоталітарна якість Модерну актуалізується особливо колоритно.

Монархічний напрям реалізації політичної діяльності конституїювався після державного перевороту 29 квітня 1918 р. Він отримав теоретичне осмислення у творчому доробку віденського посла в уряді гетьмана П.Скоропадського – В.Липинського. Відомий дослідник В.Верстюк, інтерпретуючи діяльність й історичну долю уряду П.Скоропадського, стверджує: “Українське суспільство, деформоване і політично, і соціально за сотні років існування в імперській системі, просто було нездатним до суголосних форм політичного життя. Його роздирали суперечності. Ці суперечності й поготів далися взнаки при спробі використати як об’єднуючі консервативні цінності. ... Можна говорити, що реальних, суто українських модернових консервативних цінностей практично не існувало. ... Таким чином, кон-

сервативна ідея спрашувала як дестонатор при поваленні Центральної Ради, але для консолідації суспільства виявилася ще менш придатною, ніж ідея демократична [16, с. 210–211]. З філософсько-аксіологічного погляду, монархічний напрям – це актуалізація традиційно орієнтованих вартостей з атрибутами романтичної ідеології.

Комуністичний вектор української суспільно-політичної думки початку ХХ ст., виявився найпрогресивнішим з позиції кореляції стосовно аспектів парадигми модернізму. Інтенції марксизму простежуються у діяльності футуристів, представників теоретико-філософського авангарду, конструктивістів. Однак, несумісність декларацій і гасел комуністичної партії з об’єктивними економічними, політичними, культурними й іншими формами здійснення механізму влади суттєво підірвали довіру населення, частини політичної еліти та інтелігенції до ідеалу комуністичного суспільства. Діалектична, потенційно тоталітарна перспектива Модерну постає домінуючою тенденцією вітчизняного соціокультурного дискурсу в другій половині 20-х років. Імперативне утвердження пролетарської світоглядної парадигми транслюється в просторі українського модернізму в формі латентного протиставлення об’єктивної й ідеальної дійсності (М.Хвильовий, В.Підмогильний, та ін.).

Цікавим аспектом вітчизняного соціокультурного дискурсу першої половини ХХ ст. була діалектика у межах комуністичного напряму реалізації політичної діяльності, інтернаціоналізму та націоналізму. Питання суверенітету України являло собою пункт розходження інтересів вітчизняних і російських комуністів. Уже перший з’їзд Комуністичної партії (більшовиків) України (5–12 липня, Москва) зафіксував питання суверенітету України як “камінь спотикання” у стосунках українських і російських комуністів [15, т. 6, с. 368]. Питання національного самовизначення українського пролетаріату на початку ХХ ст. актуалізувалося авторами, на жаль, маловідомої нині книги “До хвилі. Що діється на Україні і з Україною”. Дилема національної/інтернаціональної орієнтації Комуністичної партії України широко дискутувалася в українському інтелектуальному просторі перших десятиліть ХХ ст., що засвідчують публікації на сторінках часописів Києва, Харкова, Одеси, Львова та інших міст України. Вважаємо, ця дискусія може бути предметом окремого наукового дослідження, оскільки становить оригінальну спробу аналізу, зіставлення і проведеної демаркаційної межі серед двох домінуючих векторів здійснення політичного процесу в ХХ ст. Комуністичний варіант соціальних трансформацій в Україні презентує історично невдалу спробу модернізації традиційної української ідентичності на основі окремих аспектів парадигми модернізму. Однак, з погляду цілісності дослідження інтенцій вітчизняного соціокультурного

дискурсу, його не варто замовчувати або ж залишати поза увагою.

Отже, вітчизняні історико-соціальні та суспільно-політичні перетворення зламу ХІХ–ХХ ст. дають змогу констатувати трансформаційні інтенції в просторі тогочасного соціокультурного дискурсу. Передумови формування народництва з елементами романтизму – русифікаторська політика, демографічна структура українського соціуму, революційні перетворення в господарсько-економічному секторі – водночас детермінували характер світоглядних орієнтацій та ідейно-теоретичні аспекти українського модернізму. Останні пояснюють логіку і причини соціокультурної опозиції прихильників народництва, з одного боку, та модернізму – з іншого.

Підсумовуючи історичний екскурс трансформаційних процесів українського суспільства рубсжу ХІХ–ХХ ст., зазначуємо на принциповій важливості цього періоду для пояснення реалій сьогодення. Дійсно, камінем спотикання між прихильниками новаторського способу світобачення/відношення /діяльності та прихильниками традиціоналізму виявилися компоненти етнонаціонального характеру. З одного боку, прагнення модерністів втілити в життя власні засади та ідеали призводило до критики національного способу світобачення, з іншого – безкомпромісне шанування компонентів етнонаціонального характеру часто виливалося у “хуторянство”, “куміство”, “куміство” та інші форми примітивізації, а подекуди і компромстації традиціоналізму як цивілізаційного типу українського етнонаціонального характеру. Висловлена точка погляду вельми переконливо презентована в міркуваннях учасника товариства “Молода муза”, П.Карманського: “Ми, “молодомузиці”, – стверджував учасник львівської модерністичної групи, – може, навіть тільки інстинктом, – відчували, що Європа женестья вперед, тоді як ми, галичани, сидимо скам’янілі на гранітних основах традиційної побутовщини, “неньковатості”, примітивізму й сентименталізму. Нас уже не захоплювали зтривілізовані щоденним уживанням канонічні крилаті фрази: “Праця єдина з неволі нас вирве” (при одночасному неробстві загалу) і “учітеся брати мої, думайте, читайте!” (при цілковитій неграмотності і імунізованні загалу від думання). Ми хотіли направду працювати, учитися і думати, та й домагалися від загалу того самого” [23, с. 126]. Тож не дивно, що значна частина прихильників парадигми модернізму критикувала традиціоналізм як спосіб світобачення загалом, та цивілізаційний тип – зокрема.

Однак в межах даного хронологічного проміжку можемо також віднайти і достатньо переконливі та виважені праці, у котрих йдеться про необхідність узгодження ідеалів новаторського способу світобачення /відношення/діяльності та традиційного. На жаль, роботи цих дослідників (М.Сріблянський, А.Товкачевський, В.Петров, та ін.) досі залишаються за лаштунками дискурсів даної проблематики.

Всупереч загальнопоширеним твердженням, емпіричні дослідження автентичних джерел доводять, що в просторі українського соціокультурного дискурсу існували не лише критичні інтерпретації модернізму. Внаслідок наукового аналізу публікацій “Української хати” виявлено маловідомий дотепер вітчизняний

* “... надії на скору демократизацію Росії не знаходять собі оправдання в соціальній структурі цієї держави” [19, с. 12].

варіант концептуального обґрунтування передумов становлення, світоглядних перспектив і теоретичних основ парадигми модернізму з соціально-філософської позиції. Осмислення модернізму, здійснене в дослідженнях М.Сріблянського й А.Товкачевського, становить теоретичне обґрунтування, що є ознакою автентичності, зрілості, виваженості, вітчизняного дискурсу модернізму. Оригінальні розвідки М.Сріблянського й А.Товкачевського дають змогу виокремити структурні елементи соціально-філософської концепції модернізму, яка враховує інтенції та специфіку українського соціокультурного дискурсу. В працях мислителів обґрунтовано індивідуалізм як вихідну позицію соціально-філософської рефлексії; розглянуто та пояснено динаміку, причини і передумови конститування новаторських тенденцій; виокремлено модернізуючі й антимодернізуючі фактори українського соціокультурного простору; пояснено в перспективі аспекти парадигми модернізму феномен культури, логікою буття якої мислителі вважали національну ідею; диференційовано феномен масової культури, різновидів і способів її буття, названо причини антагонізму індивідуальної та масової культури, окреслено динамічність і статичність як атрибутивні параметри буття культури, а також виокремлено теоретичний і практичний рівні існування культури; фахово пояснено причини опозиції парадигм модернізму та народництва в українському соціокультурному просторі.

В якості підсумку цієї публікації на розгляд наукового співтовариства виносимо теоретичну спробу типологізувати та узагальнити соціокультурні відмінності модернізму та традиціоналізму в межах українського етнонаціонального характеру, здійснену на основі аналізу та узагальнення автентичних праць та критичної літератури. Виходячи із низки опрацьованих теоретико-методологічних та першоджерельних матеріалів, пропонуємо вирізняти три групи відмінностей модернізму та традиціоналізму. Це зокрема: по-перше, відмінності ідей, засад, принципів, концепцій; по-друге, відмінності ознак; по-третє, відмінності проявів (явищ). Відмінності даних цивілізаційних типів розглядаємо в методологічній перспективі співставлення (а не протиставлення), звертаючись до постулатів теорії трансформації, котра становить адекватну концептуальну схему розуміння особливостей соціокультурної динаміки загалом, та, зокрема, явищ модернізації.

Так, цивілізаційному типу модернізму притаманні такі ідеї, засади, принципи, концепції: індивідуалізм; лібералізм; антинормалізм; імморалізм; релятивізм; статичність; системність; репродуктивність; субстанційність; критика постулатів історичної свідомості на користь ідеї природної неперервної традиції; пріоритетність цінностей свободи, права, справедливості, знання; домінування мотивацій, пов'язаних із майбутнім; перевага змісту над формою. Натомість цивілізаційному типу традиціоналізму властиві: колективізм; суб'єктивізм; монізм; догматизм; консерватизм; раціоналізм; статичність; системність; репродуктивність; субстанційність; критика постулатів історичної свідомості на користь ідеї природної неперервної традиції; пріоритетність цінностей історико-

культурного, прагматичного змісту; домінування мотивацій, ментально пов'язаних із минулим; перевага форми над змістом.

Характерними ознаками модернізму є: лінійність, дезінтегрованість, фрагментарність (мозаїчність), ситуативність соціальної структури; гармонійний, рівнозначний розподіл сфер впливу соціальних інститутів; домінування правових відносин; аксіологічна децентрованість суспільства; лінійно-поступовий характер суспільного розвитку. Натомість, ознаками традиціоналізму виступають: ієрархічність, інтегрованість, цілісність, сталість соціальної структури; монополізація соціального контролю одним, рідше кількома соціальними інститутами; домінування відносин, зумовлених традиціями, звичаями, авторитетом окремих особистостей чи соціальних груп; аксіологічна центрованість суспільства; траєкторія суспільного розвитку традиційно орієнтованого суспільства набуває характеру циклічного повторення.

Прояви (явища) цивілізаційного типу модернізму: опозиція системно-соціальних та духовно-культурних сфер суспільного життя; раціоналізація влади, що зумовлює ускладнення інституційної структури; еволюція комунікаційних систем, пришвидшення темпів соціальної взаємодії; у мережі громадської думки переважають конструктивні настрої; присутні явища кризи ідентичностей; пріоритетними є мотивації ментально пов'язані із майбутнім; яскраво простежуються явища опозиції еліти та широкого загалу. Натомість проявами (явищами) традиціоналізму є: інтеграція системно-соціальних та духовно-культурних сфер суспільного життя; догматизація (рідше містифікація) влади, що зумовлює спрощення інституційної структури; сповільнення темпів соціальної взаємодії; громадська думка пасивна; переважають настрої споглядального типу; відсутні явища кризи ідентичностей; домінують мотивації ментально пов'язані із минулим; простежується автономізація еліти в соціальній структурі суспільства.

Запропонована концептуальна схема інтерпретації модернізму та традиціоналізму як цивілізаційних типів українського етнонаціонального характеру постала на основі аналізу та узагальнення тривалих дискурсів українського модернізму на сторінках періодики, довідкових видань, окремих праць. На наше переконання, дослідження українського етнонаціонального характеру крізь призму зіставлення цивілізаційних типів модернізму та традиціоналізму передбачає з'ясування можливостей пришвидшення темпів трансформаційних перетворень суспільства, досягнення позитивних підсумків процесів модернізації. Зазначена проблематика актуальна, також, з погляду інтенцій розвитку вітчизняних соціогуманітарних студій, адже, незважаючи на достатньо широку панораму наукових пошуків в напрямі її розв'язання, дотепер залишається відкритим питання методологічної схеми трактування модернізму та традиціоналізму як концептів і прагматичних конструктів українського етнонаціонального характеру.

Список використаних джерел

- Сріблянський М. Боротьба за індивідуальність // Українська хата: літературно-науково-громадськ. і економічн. ілюстр. місячник. – К.: Друкарня “П.Барського”, 1912. – № 2. – С. 96–108.
- Черниш Н. Одна, дві чи двадцять дві України: соціологічний аналіз соціальних ідеїчностей представників

грех покоління мешканців Львова і Донецька [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.duh-i-litera.kiev.ua/duh-i-litera/11-12/1_print.htm

3. Максимович О. Проблема періодизації українського модернізму: теоретико-методологічний аспект // Тези звітної наукової конференції філософського факультету / Відп. за випуск В.Мельник. – Львів: Видавн. центр Львів. нац. ун-ту ім. І.Франка, 2006. – С. 113.

4. Хабермас Ю. Модерн – незавершений проєкт // Вopr. философии. – М., 1992. – № 4. – С. 40–53.

5. Козловски П. Современность постмодерна // Вopr. философии. – М., 1995. – № 10. – С. 85–94.

6. Лосик О. Феномен свободи у французькому дискурсі постмодернізму: дис. ... канд. філос. наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2005. – 206 с.

7. Постмодернізм: енциклопедія. – Мн.: Інтерпрес–Сервіс, Книжный дом, 2001. – 1040 с.

8. Ничкало С.А. Мистецтвознавство: коротк. тлумачн. словник. – К.: Либідь, 1999. – 208 с.

9. Сріблянський М. Етюд про футуризм // Українська хата: літературно-науково-громадськ. і економічн. ілюстр. місячник. – К.: Друкарня “П.Барського”, 1914. – № 6. – С. 449–465.

10. Максимович О.В. Максимович О. Ідейно-теоретичні джерела становлення українського модернізму // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – № 13. – Серія: Філософія. – С. 153–157.

11. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / перекл. з англ. М.Бадік, У.Гаврилів, Я.Грипак та ін. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – 554 с.

12. Семчишин М. Тисяча років української культури (Історичний огляд культурного процесу). – Нью-Йорк: Париж; Сідней; Торонто: вид-во НТШ, 1985. – Б-ка українознавства: Т. 52. – 550 с.

13. Катаєв С. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – К., 2000. – № 1. – С. 76–81.

14. Лалин Н. Проблеми соціокультурної трансформації // Вopr. философии. – М., 2000. – № 6. – С. 3–17.

15. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 5. – Кн. 1. – (XIX ст.). – 512 с.; – Кн.2. – (Кінець XIX – початок XX ст.). – 550 с.; Т.6. – 520 с.

16. Історія України / В.Ф. Верстюк, О.В. Гараць, О.І. Гуржий та ін.; за ред. В.А. Смолія. – К.: Альбертаївни, 1997. – 416 с.

17. Програма русько-української радикальної партії // Народ. Орган русько-української радикальної партії. – Львів: Народна друкарня В.Манько, 1980. – Рік 1. – Ч. 20. – С. 301–303.

18. Степан В.С., Толстых В.И. Демократия и судьба цивилизации // Вopr. философии. – М., 1996. – № 10. – С. 3–18.

19. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання (Реферат, виголошений на II Всеукраїнським студентським з'їзді в липні 1913 р. у Львові). – Л.: Вид-во Укр. студент. союзу, 1913. – 31 с.

20. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 34. – 543 с.; Т. 37. – 673 с.; Т. 45. – 571 с.

21. Євшан М. Суспільний і артистичний елемент в творчості // Літературно-науковий Вісник. – К.: Друкарня І-ої Київськ. друк. спілки, 1911. – Т.53. – Кн.3. – С. 547–555.

22. Мазлях С. Шах-рай В. До хвилі. Цю діється на Україні і з Україною? – Саратов: Видання Саратовського Укр. Відділу Народного комісаріату справ національних, 1910. – 101 с.

23. Карманський П. Українська боєсма. – Львів: Олір, 1996. – 144 с.

References

1. Sribljans'kyj M. Borot'ba za indyvidual'nist' // Ukrai'ns'ka hata: literaturno-naukovo-gromads'k. i ekonomichn. ijustr. misjachnyk. – K.: Drukarnja “P.Bars'kogo”, 1912. – № 2. – S. 96–108.

2. Chernysh N. Odna, dvi chy dvadcat' dvi Ukrai'ny: sociologichnyj analiz social'nyh identychnostej predstavnykiv tr'oh pokolin' meshkanciv L'vova i Donec'ka [Elektr. resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.duh-i-litera.kiev.ua/duh-i-litera/11-12/1_print.htm

3. Maksymovych O. Problema periodyzacii' ukrai'ns'kogo modernizmu: teoretiko-metodologichnyj aspekt // Tczy zvitnoi' naukovo'i konferencii' filofs'kogo fakul'tetu/ Vidp. za vypusk V.Mel'nyk. – L'viv: Vydavn. centr L'viv. nac. un-t im. I.Franka,

2006. – S.113.

4. Habermas Ju. Modern – nezavershenyj proekt // Vopr. filosofii. – M., 1992. – № 4. – S.40–53.

5. Kozlovski P. Sovremennost' postmoderna // Vopr. filosofii. – M., 1995. – № 10. – S. 85–94.

6. Losyk O. Fenomen svobody u francuz'komu dyskursi postmodernizmu: dys... kand. filoz. nauk. Special'nist' 09.00.03 – social'na filosofija ta filosofija istorii' / L'viv. nac. un-t im. I.Franka. – L'viv, 2005. – 206 s.

7. Postmodernizm: jenciklopedija. – Mn.: Interpres–Servis, Knizhnyj dom, 2001. – 1040 s.

8. Nychkalo S.A. Mystectvoznavstvo: korotk. tлумачn. slovnyk. – K.: Lybid', 1999. – 208 s.

9. Sribljans'kyj M. Etjud pro futuryzm // Ukrai'ns'ka hata: literaturno-naukovo-gromads'k. i ekonomichn. ijustr. misjachnyk. – K.: Drukarnja “P.Bars'kogo”, 1914. – № 6. – S. 449–465.

10. Maksymovych O.V. Maksymovych O. Idejno-teoretichni dzherela stanovlennja ukrai'ns'kogo modernizmu // Naukovi zapysky Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Gnatjuka. – Ternopil', 2005. – № 13. – Serija: Filosofija. – S. 153–157.

11. Lysjak–Rudnyč'kyj I. Istorychni esse: V 2 t. / Perekl. z angl. M.Badik, U.Gavryliv, Ja.Grycak ta in. – K.: Osnovy, 1994. – T. 1. – 554 s.

12. Semchysyn M. Tysjača rokiv ukrai'ns'koi' kul'tury (Istorychnyj oghlad kul'turnogo procesu). – N'ju-Jork; Paryzh; Sydney; Toronto: vyd-vo NТSh, 1985. – B-ka ukrai'noznavstva: T. 52. – 550 s.

13. Katajev S. Konservatyvni ta modernizacijni komponenty sociokul'turnoi' transformacii' // Sociologija: teorija, metody, marketyng. – K., 2000. – № 1. – S. 76–81.

14. Lalin N. Problemy sociokul'turnoj transformacii' // Vopr. filosofii. – M., 2000. – № 6. – S. 3–17.

15. Tysjača rokiv ukrai'ns'koi' suspil'no-politychnoi' dumky: U 9 t. – K.: Dnipro, 2001. – T.5. – Kn.1. – (XIX st.). – 512 s.; – Kn.2. – (Kinec' XIX – pochatok XX st.). – 550 s.; T.6. – 520 s.

16. Istoryja Ukrai'ny / V.F. Verstjuk, O.V. Garan', O.I. Gurzhij ta in.; Za red. V.A. Smolija. – K.: Al'tematyvy, 1997. – 416 s.

17. Programa rusko-ukrai'ns'koi' radykal'noi' partii' // Narod. Organ rusko-ukrainskoi' radykal'noi' partii. – L'viv: Narodnja drukarnja V.Manjckogo, 1980. – Rik 1. – Ch. 20. – S. 301–303.

18. Stepin V.S., Tolstyh V.I. Demokratija i sud'ba civilizacii' // Vopr. filosofii. – M., 1996. – № 10. – S. 3–18.

19. Doncov D. Suchasne polityчне polozhennja nacii' i nashi zavdannja (Referat, vygholoshenyj na II Vscukrai'ns'kim students'kim z'їzdi v lypni 1913 r. u L'vovi). – L.: Vyd-vo Ukr. student. sojuza, 1913. – 31 s.

20. Franko I. Zibrannja tvoriv: U 50 t. – K.: Naukova dumka, 1976–1986. – T.34. – 543 s.; T.37. – 673 s.; T. 45. – 571 s.

21. Jevshan M. Suspil'nyj i artystychnyj element v tvorchosti // Literaturno-naukovij Visnyk. – K.: Drukarnja 1-oi' Kyi'vs'k. druk. spilky, 1911. – T.53. – Kn. 3. – S. 547–555.

22. Mazlah S. Shah-raj V. Do hvyli. Shho dijet'sja na Ukrai'ni i z Ukrai'noju? – Saratov: Vydannja Saratovs'kogo Ukr. Viddilu Narodnogo komisariatu sprav nacional'nyh, 1910. – 101 s.

23. Karmans'kyj P. Ukrai'ns'ka bogema. – L'viv: Olir, 1996. – 144 s.

Goyan I. N., Doctor of philosophical sciences, Dean of the Faculty of Philosophy. Vasyl Stefanyk Prycarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), dekanat_filosofia@pu.if.ua;

Maksymovych O. V., PhD, Associate Professor, Department of Philosophy and Sociology, Vasyl Stefanyk Prycarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), maksumovych@mail.ru

Modernism and traditionalism as a civilized types of Ukrainian ethnic national character: historical and sociological analysis

Modernism and traditionalism were analyzed in terms of civilization types of Ukrainian ethnic national character based on works of the representatives of the period of national and cultural renaissance in Ukraine.

Keywords: modernism, traditionalism, paradigm, national and cultural revival, socio-cultural discourse, value orientations.

Гоян И. Н., доктор философских наук, декан философского факультета, Прикарпатский национальный университет им. Василия Стефаника (Украина, Ивано-Франковск), dekanat_filosof@pu.if.ua;
Максимович О. В., кандидат философских наук, доцент кафедры философии и социологии, Прикарпатский национальный университет им. Василия Стефаника (Украина, Ивано-Франковск), maksimovich@mail.ru

Модернизм и традиционализм как цивилизационные типы украинского этнонационального характера: историко-социологический анализ

Рассмотрены модернизм и традиционализм в смысле цивилизационных типов украинского этнонационального характера на основе трудов представителей периода национально-культурного возрождения в Украине.

Ключевые слова: модернизм, традиционализм, парадигма, национально-культурное возрождение, социокультурный дискурс, ценностные ориентации.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Круглий стіл "Крим депортований (до 70-річчя депортації кримськотатарського народу)"

15 травня 2014 р. у Прес-центрі Українського національного інформаційного агентства Укрінформ відбувся круглий стіл "Крим депортований (до 70-річчя депортації кримськотатарського народу)". Ініціатором проведення заходу виступив Український інститут національної пам'яті. Предметом обговорення стали депортації народів Криму, починаючи з кінця XVIII ст. Учасники круглого столу розкрили політику Російської імперії та Радянського Союзу щодо корінних народів Криму протягом останньої чверті XVIII – середини XX ст.

В обговоренні взяли участь директор Українського інституту національної пам'яті, кандидат історичних наук В.М. В'ятрович, Прес-секретар Меджлісу кримськотатарського народу Алі Хамзін, доктори історичних наук В.І. Головченко, О.С. Лисенко, О.М. Любовець, кандидат історичних наук Б.А. Короленко. На заході були присутні співробітники УІНІ, журналісти, студенти.

Роботу круглого столу відкрив директор Українського інституту національної пам'яті, кандидат історичних наук **Володимир Михайлович В'ятрович**:

Доброго дня, шановні колеги!

Раді вітати вас на круглому столі "Крим депортований", присвяченому 70-м роковинам депортації кримськотатарського народу.

В рамках сумних роковин на державному рівні планується ціла низка заходів, зокрема, завтра в Київській національній опері відбудеться концерт-реквієм пам'яті жертв депортації за участю керівництва Меджлісу кримськотатарського народу. Наш захід носить науковий та інформаційний характер і має завданням поінформувати широку громадськість про історію виселень, які проводилися в Криму починаючи ще з кінця XVIII століття і були одним із найяскравіших проявів імперської політики Росії у відношенні до корінних народів регіону.

Слово "депортація", що означає насильницьке виселення, є одним із новотворів новітнього часу. Воно увійшло до обігу паралельно з такими термінами як "геноцид", "концтабір" та іншими, які несуть у собі трагічний контекст – ламання долі великої кількості людей та масові злочини, здійснені із використанням політичної влади. Минуле століття, назване відомим істориком Еріком Гобсбаумом "Віком екстремізму", увійшло в історію як час масових злочинів супроти цілих національних чи соціальних спільнот. Найдалше в екстремізмі зайшли два тоталітарних режими – нацистський та комуністичний. І Україна, якій не пощастило

побувати в лабетах обох режимів, стала ареною їхніх найкривавіших злочинів.

Кожна з цих диктаторських систем в різний спосіб намагалася вивести власну соціальну інженерію – перепланування національних спільнот, що мали за плечима тисячолітні історії власного становлення. Метою Йосифа Сталіна було створення радянського народу. Задля цього влада під його безпосереднім керівництвом скоїла цілу низку злочинів, спрямованих на ліквідацію інших націй, їх розчинення у новоствореному радянському об'єднанні.

Найбільше в результаті тих страшний соціально-національних експериментів постраждали українці, які в 1932-1933 рр. стали жертвами страшного злочину, геноциду відомого як Голодомор. Тоді голодом було вбито мільйони селян-голови носіїв української ідентичності. Протягом 30-х років також відбулося знищення української політичної еліти та української національної церкви. Усі разом ці кроки – спроба ліквідувати українців як націю.

Проте геноцидна політика радянського тоталітаризму на території України не обмежувалась спробами знищення лише українців, іншою жертвою цієї політики став кримськотатарський народ. Здійснена радянським режимом у 1944 р. депортація, за визначенням американського історика Нормана Наймарка, стала ще одним із Сталінських геноцидів.

У результаті насильницького винищення з рідних земель та розселення у несприятливих для життя умовах на чужині кримськотатарський народ зазнав страшних культурних, економічних та соціальних втрат. На жаль, ці втрати і сьогодні мають помітний вплив на життя цілого кримськотатарського народу, який досі не отовтався від десятки років тому завданих ударів.

Тому дуже прикро, що 70-ті роковини вшанування пам'яті жертв цієї злочинної операції відбуваються на тлі вкрай тривожних подій, пов'язаних із російською анексією Криму. Майбутнє кримськотатарського народу знову під загрозою, і особливо небезпечно, що джерелом загрози є ті, хто намагається реабілітувати Сталіна та його злочинну політику.

Владимир Путин майже відкрито заявляє, що однією з його цілей є відновлення Радянського союзу. Ця імперська політика є серйозною загрозою для України. Вже зроблено перший крок у цьому напрямку – окуповано Крим, де в дуже небезпечній ситуації опинився кримськотатарський народ. Ми бачимо, за короткий період окупації відбулися брутальні порушення прав кримських татар, особливо очільників їхнього національного руху: лідера кримськотатарського народу Мустафу Джамієва не пускають на територію Криму, погрожують розгоном Меджлісу, влаштовують обшуки іншим активістам.

Це нагадує найганебніші зразки державної політики, які були характерні для сталінського тоталітарного ре-

жиму. Отже йдеться не просто про ностальгійне любування тоталітарним режимом, комуністичним минулим, не просто про захоплення ним, а про реальну реконструкцію політики цього режиму.

З огляду на це, ми, як історики, маємо докласти великих зусиль для того, щоб розкрити механізми функціонування комуністичного режиму. Адже саме те, що злочини комунізму не були засуджені, призводить до рецидивів, спроб відновити злочинні практики у сьогоденні. Наша місія – дослідити як вони були вчинені, хто їх вчинив, хто повинен нести за них відповідальність. Ми сподіваємося, що у такий спосіб зможемо упередити подібні прояви у майбутньому. Цьому, зокрема, присвячено і наш круглий стіл.

Від імені Меджилісу кримськотатарського народу з вігальним словом виступив **Прес-секретар Меджилісу кримськотатарського народу Алі Хамзін:**

Шановні пані та панове!

Від імені Меджилісу кримськотатарського народу із величезним задоволенням висловлюю вдячність Українському інституту національної пам'яті, а також всім громадським організаціям, які влаштували цей "круглий стіл" та низку заходів, присвячених 70-річчю депортації кримськотатарського народу.

Коротко хочу розповісти про історію депортації не лише кримськотатарського народу, її знало багато народів, зокрема й український. Звичайно, проти українського народу було організовано значно тяжчий злочин – це відвертий геноцид в ході голодомору, що мав місце у ХХ ст.

Депортація – переміщення величезних мас населення, було системою не лише в радянській Росії, це також була практика в Росії царській. Однак з приходом радянської влади примусове переселення перетворилось на систему, і депортації зазнало багато народів колишнього Радянського Союзу, зокрема й кримськотатарський народ, депортований з Криму 18 травня 1944 р., який втратив 46 % свого населення і перебував у спецкомандантському режимі до 1956 р.

І найголовніше випробування почалося вже після того, як радянська влада лицемірним актом начебто реабілітувала частину депортованих народів і повернула їх туди, де вони проживали раніше, і навіть нібито відновила у певній формі їхню державність. У переселених народів сьогодні є маса проблем, однак кримськотатарський народ, окрім того, після 1956 р. і до 1991 р. був приречений на асиміляцію. Практично над нашим народом провели низку експериментів, які за задумом злочинних ідеологів, повинні були дати результат відповідно їхнім ідеям зі створення певної спільноти – спершу соціалістичної, а згодом, після падіння СРСР, нової якоїсь формації – це те, що ми нині спостерігаємо в Російській Федерації.

І сьогодні, як слушно сказав пан В'ятрович, ми стали свідками нової трагедії, коли кримські татари переживають другу за період свого розвитку після втрати власної державності у 1783 р. анексію Криму Росією. Росія дозволила собі протягом останніх двох місяців в односторонньому порядку приєднати Крим до складу Російської Федерації, і сьогодні татари перебувають у небезпечному становищі. Буквально 10-15 днів тому у нас в масовому порядку, наприклад, в Старому Криму, запросили більше 150-ти чоловік із числа мусульман,

взяли у них відбитки пальців, сфотографували, просили пояснення, чому вони відвідують джаймі (мечеть), відколи і чому вірять у відповідності із їхньою мусульманською вірою. Буквально днями відбувся обшук в будинку нашого лідера Мустафи Джемілева – без його присутності. Сьогодні вночі були масові обшуки серед кримських татар з одним звинуваченням – звинуваченням у причетності чи підозрі у тероризмі. На жаль, коли я їхав сюди, буквально о п'ятій ранку було проведено обшук в моєму домі. Я хочу сказати одне: нас, і український, і кримськотатарський народ, чекають випробування. Інша справа, як ми ці випробування пройдемо.

Можливо, до нинішньої київської влади можна висунути масу докорів і претензій, однак я можу сказати однозначно, що після падіння Радянської імперії Україна виявилась єдиним острівцем на пострадянському просторі, в якому, хто б і як би не критикував, однак все ж таки були і відчутними, і помітними структури демократичного суспільства. І тому наше сьогоденне завдання – пом'янути жертв кримськотатарського й українського народів і об'єднати зусилля, щоб передусім безпека розвитку наших народів була забезпечена на найвищому міжнародному рівні.

Я вважаю, що за сьогоденні події, пов'язані з анексією Криму, несе відповідальність не лише Росія, але й гаранті Будапештського меморандуму. І ми маємо докласти максимум зусиль, щоб все повернулося до попереднього стану.

Спасибі за увагу! Ще раз дякую вам за організацію такого чудового заходу, присвяченого депортації кримськотатарського народу.

З доповіддю "Кримські депортації останньої чверті XVIII ст." виступив кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження впливу на національну пам'ять соціальних і духовно-культурних чинників Українського інституту національної пам'яті Короленко Богдан Анатолійович:

Цього року виповнюється 70-та річниця депортації кримськотатарського народу з місць його постійного проживання в Криму. 11 травня 1944 р. Державний Комітет Оборони СРСР постановив: "Всіх татар виселити з території Криму та поселити їх на постійне місце проживання як спецпоселенців в районах Узбецької РСР. Виселення покласти на НКВС СРСР. Зобов'язати НКВС СРСР (т. Берія) виселення кримських татар завершити до 1 червня 1944 р."⁶.

Таким було бачення радянського керівництва щодо вирішення кримськотатарського питання. І у цьому сталінський СРСР був "гідним" спадкоємцем і продовжувачем антиатарської політики свого "класово ворожого" попередника – Московського царства /Російської імперії. Ще у 80-х рр. XVII ст. московський уряд жадавав від Османської імперії "уступить России

⁶ Постанова Державного Комітету Оборони СРСР "Про кримських татар" // Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський рух (друга половина 1940-х = початок 1990-х років) очима радянських спецслужб: Збірник документів і матеріалів. – К., 2004. С. 67.

Крым [...] далсе – всех татар из Крыма выселить в Анаполию"⁷.

Депортація кримських татар 1944 р. за мотивацією, підготовкою та своїми масштабами дійсно була безпрецедентною акцією радянського режиму щодо цілого народу, проте вона не була першим виселенням мешканців Криму: локальних депортацій місцевого населення півострів зазнав ще наприкінці XVIII ст. у ході кампанії анексії та подальшої інкорпорації Кримського ханства Російською імперією.

Зокрема, 1778 р. під керівництвом Суворова відбулася депортація кримських християн до Російської імперії під приводом постійних утисків, яких вони начебто зазнавали від мусульман. У російській та радянській історіографії пануючою була точка зору, згідно з якою переселення християнського населення Криму російською владою здійснювалося винятково з міркувань його захисту. Проте сучасні вчені піддають її критиці.

Виведенням християнського населення, яке складало впливову політичну, а ще більше, економічну силу, царський уряд прагнув цілковито знищити економічно та демографічно знекровлене Кримське ханство. Греки та вірмени, які були задіяні у виробничому секторі економіки півострова (ремесла, землеробство, рибальство, торгівля, перевезення сухоходом і морем тощо), отримували значно більший прибуток, аніж татари, що займалися натуральним господарством. Тому головні податкові надходження до бюджету кримська влада отримувала саме від християн. Таким чином, виведення християнського населення з Криму загрожувало паралізувати все економічне життя півострова. Одночас, переселенням кримських християн до Азовської губернії російський уряд прагнув прискорити колонізацію степової України.

Безпідставним є твердження про добровільний вихід християн з ханства. Цей пропагандистський постулат спрямовувався на приховування справжніх причин переселення християнського населення Криму. Документи свідчать про зворотнє. Так, гезлевські греки та вірмени подали петицію, в якій відмовлялися залишати півострів: "...Мы, подданные Его Светлости (кримського хана. – Б.К.), им довольны, и от предков наших платим дань своему государю; хоть саблями нас рубить станут, то не думаем мы куда-либо идти"⁸. Противників переселення, незважаючи навіть на прямі погрози з боку російських емісарів, які підбурювали християн до виходу з Криму, було немало. Частина їх, аби уникнути насильницького переселення, таємно приймала мусульманство.

Проти цієї акції були також і мусульмани. Командувач Кримського корпусу (з березня 1778 р.) Олександр Суворов, на якого покладалася депортаційна акція, з цього приводу 4 серпня 1778 р. писав: "Дело идет своим чередом, как бы в том татары, теряя душу из тела, не мешали"⁹. Російську владу не турбував той факт, що

вона вкотре порушує домовленості Кючук-Кайнарджийсько трактату 1774 р., втручаючись у внутрішні справи ханства. Протести Шагін-Гірея, пов'язані з виведенням росіянами його підданих, до уваги не бралися. Хана просто поставили перед фактом. "Всепресветлейшая Императрица Всероссийская [...] по человеколюбию и долгу защиты христианского закона Всемилостивейше соизволяет переселить их в свои границы", – писав 22 липня 1778 р. кримському хану Суворов. Більше того, він висловив сподівання (а насправді, побажання), що Шагін-Гірсі "не токмо Высочайшей воле Покровительницы своей прикословить не будете, но и благопоспешествовать не оставите"¹⁰, – давши зрозуміти, кому хан має завдячувати своєю владою.

Власне переселення розпочалося 28 липня 1778 р. А вже 18 вересня Суворов повідомляв Румянцеву, що виведення християн з півострова закінчено. Згідно з "Ведомостью о употребленных на выведенных из Крыма и поселившихся в Азовской губернии христиан суммах", з Криму було виведено 30 333 особи, з них 15 812 греків, 13 316 вірмен, 162 волохи, 664 грузини та 379 католиків¹¹.

Локальних депортацій зазнали кримські татари після анексії Криму Російською імперією 1783 р.

Попри запевнення у відомому маніфесті Єкатерини II від 8 (19) квітня 1873 р. "содержать их (татар. – Б.К.) наравне с природными нашими подданными, охранять и защищать их лица, имущество, храмы и природную веру, коией свободное отправление со всеми законными обрядами пребудет неприкосновенно"¹², російська влада прагнула якнайшвидше "звільнити" Крим від татарського населення, особливо з тих територій, які вважалися важливими у військово-політичному відношенні.

Про це свідчать розпорядження Катеринославського і Таврійського генерал-губернатора.

Зокрема, в 1784 р. Г. Потьомкін наказав командуючому російськими військами на півострові генералу О. Ігльєвському "прискорити" виселення татарського населення, яке мешкало в горах південнобережного Криму: "Из Бельбека, Качи, Суваши, Судака, Юскута, Старого Крыма и генерально из гор выпустить – степных никого не выпускать; мурз кто хочет, а по данному теперь регистру о выезжающих всех в 24 часа выслать"¹³.

Непоодинокими були факти примусового виселення татарського населення російською адміністрацією. Зокрема, в січні 1787 р. Г. Потьомкін наказував таврійському правителю В. Кожовському, з огляду на заснування у Феодосії головного торгового порту, "выпустить всех тамошних жителей за границу"¹⁴.

Свідком процесів масового вимушеного переселення татар став француз Жільбер Ромм, що відвідав Крим у 1786 р.: "После занятия Крыма русскими несчастных (кримських татар. – Б.К.) принудили выселиться... Им

⁸ Там само. – С. 44.

¹¹ Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). Ф. 799. – Оп. 4. – Спр. 8. – Арк. 1.

¹² Озенбашлы А. Кырым фаджиасы: Сайлама эсерлер / А. Озенбашлы. Симферополь: б/п, 1997. – С. 89.

¹³ Кириченко Г. К. Ордера князя Потемкина и графа Зубова, хранящиеся в архиве Таврического губернского правления, 1784–1796 // Г. К. Кириченко // Известия Таврической ученой архивной комиссии (далі – ИТУАК). – Симферополь, 1888. № 6. С. 6.

не позволяют рубить дрова в лесу, опустошают их сады. Они не могут мирно пользоваться их плодами; естественно, что они уходят искать покоя и безопасности в другое государство”^{*}.

Локальні депортації кримськотатарського населення мали місце й після відомої помпезної подорожі Єкатерини II до щойно завойованого “південного краю імперії” та Криму в 1787 р.

Попри вірнопіддані запевнення частини татарської конформістської верхівки про благоденство Криму та нових підданих імперії, татари скористалися фактом перебування імператриці для подання їй прохань про дозвіл на виїзд до Туреччини. Як свідчать архівні джерела, “мурзы и татара, собираясь во многолюдстве, утруждали шахи Монархиню лично своими прошениями о выпуске их за границу к единоверцам, даже не соблюдая все должного благоговения ко Освященнейшей особе бросали в карету, где она присудствовать изволила, бумаги свои”. Таке “віроломство” викликало в імператриці крайнє обурення і “тогда же князю Потемкину Таврическому повелела выгнать всех таковых клятвопреступников...”. Що й було зроблено: кілька тисяч татар були вислані за межі Криму, а їхнє майно та землі конфісковано до казни[†].

Відзначимо й ще один маловідомий факт. Відразу після візиту імператриці з’явився проєкт депортації татарського населення з Криму. За наказом Потьомкіна до Казані виїхав полковник Ібраїмович для огляду незаселених земель, куди згодом планувалося депортувати кримських татар. Проте реалізації цього злочинного плану перешкодила війна з Туреччиною[‡].

Дискримінаційне ставлення імперської влади до “інородців”-татар викликало у відповідь економічну реакцію останніх, яка виявлялася у прагненні мусульманського населення Криму самоізолюватися за допомогою ісламу у відособлену стноконфесійну громаду, а також зберегти культурно-релігійні зв’язки зі своїми єдиновірцями з турецьких володінь. У свою чергу, з боку російського уряду спостерігалася тенденція до політизації цих процесів. Такі стосунки трактувалися як зрадливість та диверсійна діяльність, спрямовані на підірив російських позицій на півострові та реставрацію протекторату Оттоманської порти над Кримом. У відповідь на цю, на думку Петербурга потенційну загрозу, адміністрацією Криму вживалися репресивні заходи щодо кримського мусульманства.

Досить яскраво ці тенденції проявилися під впливом діяльності чеченського проповідника шейха Мансура (Ушурми) на Північному Кавказі протягом 1785–1788 рр. У російській та радянській історіографії імам Мансур характеризувався як турецький агент на Північному Кавказі, організатор та натхненник боротьби кавказьких племен проти Росії.

Проповіді Шейха Мансура мали яскраве релігійне забарвлення з елементами політичного характеру. Сутність політичних гасел Мансура зводилася до про-

роцтва перемоги істинних послідовників пророка Мухаммеда над невірними. Тому в умовах форсованого наступу Росії на Північному Кавказі проповіді чеченського шейха, зрозуміло, надихали горян на боротьбу.

Чутки про “чудеса” шейха Мансура та його непереможність досить швидко дійшли до Криму і викликали заворушення серед татарського населення. Внаслідок цього, викриті в поширенні ідей Мансура в Криму мулли, кадї та каймакани були депортовані до Малої Азії та Анапі[§].

Показово, що тенденція посилення репресивної політики нової влади стосовно мусульманського духовенства Криму спостерігалася в періоди загострення конфронтації між Російською імперією та Османською, що засвідчується багатьма документальними даними, зокрема й архівними. Особливу увагу привертає лист, адресований правителю потьомкінської канцелярії В. Попову анонімним автором з середовища російської адміністрації півострова (найімовірніше В. Коховським), датований 18 (29) січня 1788 р.

В листі, написаному у формі аналітичної записки, викладено, зокрема, й рекомендації щодо заходів відносно кримськотатарського духовенства. Кореспондент Попова зазначав: “Моллы и Кадии, обогачавшиеся пред сим плутовством и грабительством (?), кои пресечены ныне высочайшими учреждениями, не могут быть нам ни верны ни усердны”. Виходячи з цієї констатації політичної “неблагонадійності” та потенційної небезпеки мусульманського духовенства, автор записки пропонував вжити стосовно останнього радикальних заходів: “На случай же, если кто из них окажется или дерским закона толкователем, или вредным разгласителем вестей; то не разсуждено ли будет за благо предписать отправлять таковых во внутренния губернии”[¶].

Дійсно, з початком російсько-турецької війни 1787–1791 рр. становище ісламу погіршилося. Підозрюючи татарських священиків в симпатіях до Туреччини та антиросійській пропаганді, адміністрація Криму посилила нагляд за їхньою діяльністю. Занепокоєння Петербурга було викликане можливістю зносин мулл з турецькими смісарями під виглядом традиційних релігійних зв’язків. На думку російського уряду, турки, використовуючи ці конфесійні контакти та політичну кон’юнктуру, намагалися через посередництво впливових осіб з кримського духовенства дестабілізувати ситуацію на півострові, підбуривши кримських татар до антиросійських виступів.

Таким чином, мусульманське духовенство Таврійської області розглядалося російським урядом виключно як фактор п’ятої колони Оттоманської Порти в Криму. Внаслідок цього на півострові встановилася атмосфера суцільної недовіри та підозри до кримського духовенства як соціального стану. Природньо, що в цих умовах тотального контролю, який досягнув фактично рівня шпигунства за діяльністю служителів ісламу, будь-які дії останніх, підозрілі або просто незрозумілі для імперської адміністрації, трактувалися як такі, що спрямовані на “зраду” Росії та підірив її позицій у

регіоні. Тому, враховуючи конфесійні зв’язки кримського духовенства зі Стамбулом, антиросійською діяльністю визнавалося навіть дотримання муллами приписів шаріату, таких, як піст та жертвоприношення, що в умовах війни з Туреччиною сприймалося Петербургом як протурецька диверсійна діяльність.

Така дискримінаційна політика російської влади до кримського духовенства яскраво засвідчується матеріалами архівної справи з досить промовистою і показовою назвою “Дело о Таврических татарских муллах и иных духовных делавших жертвоприношения потом высланных за границу с их родственниками туда же отправится пожелавшими”, які висвітлюють історію викриття адміністрацією Криму однієї з антиросійських “змов” кримського духовенства в першій половині 1788 р.

В лютому 1788 р. правителю Таврійської області В. Коховському було повідомлено, що в деяких поселеннях Перскопольського та Євпаторійського повітів татарами відправляються триденні пости й молитви із жертвоприношенням (“закланіє баранов”), “по внушению какого то якобы неизвестного шейха”, який залишив їм “бумажки в коих написано: что здешний народ в скором времени избавится от ига российского...”. Більше того, з’ясувалося, що в селі Китай Козловського (Євпаторійського) повіту в середині січня мало місце “великое собрание духовства”, де обговорювалося необхідність здійснення посту з метою “дабы турецкое войско предприняло победу над Россией, и тем бы остатся (татарам, – Б.К.) попрержнему в подданстве турецком”^{**}.

Відразу було проведено низку арештів причетних до проведення посту мулл та усіх запідозрених, про що 7 (18) лютого таврійський правитель рапортував Г. Потьомкіну. Разом з тим Коховський запропонував Потьомкіну своє бачення попередження можливих рецидивів такого “зла” на майбутнє: “дабы злоумышленные и коварство моллов а легкомыслие и слепое повинение им от простого народа” не залишилися без належного покарання, “не повелено ли будет ... *всех без изъятия моллов а из простых татар десятого человека по жребью* (курсив наш. – Б.К.), изблеченных в преступлении наказав плетьми в тех селениях, где учинено преступление, выслать со всеми их семействами во внутренния провинции”. Відносна “м’якість” покарання насправді була викликана тверезим і цинічним психологічним розрахунком. На переконання Коховського, “изгнание их (арштантів. – Б.К.) из области и наказание плетьми сильнейшим послужит для протчих жителей обузданием, *нежели самая смерть которой они по причине жестоких прежних правлением мало страшатся и которую воспрятать за дело по мнению их богу угодное почитают святостию* (курсив наш. – Б.К.)”^{††}.

Зрештою виявилось, що небезпеку від здійснення посту та жертвоприношення російською адміністрацією було суттєво перебільшено. Суто релігійний, культовий характер і обрядове спрямування здійснених татарами

триденного посту та жертвоприношень, якими він супроводжувався, засвідчили й знайдені в одного із заарештованих, Юнус-ефендія, папери, нібито передані татарам від мансурівського посланця. Ними виявилися звичайні молитви, які не мали жодного політичного, тим більше – антиросійського характеру. Проте в справі “незаконних” посту та жертвоприношень станом на початок березня 1788 р. було заарештовано та доправлено до Сімферополя 21 особу мусульманського духовенства, серед яких мулли, ефендії, хаджі та один кадї[‡], більше того, пошуки та арешти викритих у здійсненні посту та жертвоприношень духовників продовжувалися й далі; окремі з них партіями почали висилатися до внутрішніх російських губерній. Більшість засуджених (71 особа) двома партіями у квітні 1788 р. були відіслані до Берислава, звідки мали бути доправлені до Кременчука[§]. Про долю решти “викритих” у “злочинні” мулл документи не повідомляють. Проте не виключено, що вони разом зі своїми родинами були вислані за межі Російської імперії – принаймні, такий згогад можна зробити з назви цієї справи. За іншими даними, з Криму тоді було депортовано понад 200 мулл[¶].

Окрім ісламського духовенства, під пильний нагляд нових кримських властей потрапили і кримські мурзи. На думку урядовців кримської адміністрації, в умовах небезпеки торгнення турецьких військ кримські мулли і мурзи могли стати п’ятою колоною Порги в Криму. Особлива ж загроза, в контексті війни, виходила від тих мулл, “коих развратность мышления при всех случаях примечена, кои явным образом уклоняются иметь с нами, яко с гяурами, обхождение, дабы тем самым показать черни строгое мусульманского закона соблюдение, следственно и соблюють оной к себе доверенность”, зазначалося в повідомленні Таврійського обласного правління на початку 1788 р. Загроза підбурення ними татар до антиросійських заворушень, наголошував автор, посилюється можливістю надходження до Криму турецьких грошей, які Порта намагатиметься доправляти торговцями, котрі прибувають до кримських портів. Тому, вказувалося далі, усі “сумнівні” мурзи і мулли навесні мають бути під будь-яким приводом “вызваны из области во внутренния губернии”, а у всіх татар потрібно відібрати зброю та коней і перегнати їх з півострова в Мелітопольський повіт^{†††}.

В умовах війни з Туреччиною відбулося переселення кримською владою південнобережного татарського населення ще на початку січня 1788 р. Причому ця акція здійснювалася за участі лояльних кримських мурз, і хоча “переселяемым оказывается возможное уважение и пособие, со всем тем огорчены они приметно”^{††††}. Таким чином, переселення відбувалося в примусовому порядку. На жаль, з цитованого документа не ясно, куди саме переселяли південнобережних татар.

Крім того, як свідчить цей документ, існували й плани цілковитої депортації татарського населення, котре мешкало на південному узбережжі Криму, від Балаклави до Феодосії включно. Їх передбачалося розселити по грецьких поселеннях Маріупольського

* Ромм Ж. Путешествие в Крым в 1786 г. / Ж. Ромм ; пер. с рукописи, вступ. статья и прим. К. И. Рагевич. – Ленинград : Ленинградский гос. ун-т, 1941. – С. 46.

† ДААРК. – Ф. 799. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 1–2 зв.; Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. V. – Спр. 852. – Арк. 236.

‡ ДААРК. – Ф. 535. – Оп. 1. – Спр. 2355. – Арк. 3.

§ Маркевич А. И. Переселения крымских татар в Турцию в связи с движением населения в Крыму / А. И. Маркевич // Известия АН СССР. VII серия. Отделение гуманитарных наук. – М., 1928. – № 4 7. – С. 381.

¶ ДААРК. – Ф. 535. – Оп. 1. – Спр. 584. – Арк. 2.

** Кричинский А. Очерки русской политики на окраинах. – Ч. 1: К истории религиозных притеснений крымских татар / А. Кричинский. – Баку: Изд-во Союза мусульманской трудовой интеллигенции, 1919. – С. 2, 4, 7–8.

† Там само. – С. 8–9.

‡ Там само. – С. 19.

§ Там само. – С. 43.

¶ ДААРК. – Ф. 535. – Оп. 1. – Спр. 2355. – Арк. 3.

†† ДААРК. – Ф. 535. – Оп. 1. – Спр. 584. – Арк. 1–1 зв., 1 зв.–2.

††† ДААРК. – Ф. 535. – Оп. 1. – Спр. 584. – Арк. 2 зв.

повіту, тобто в місцях розселення кримських християн, депортованих сюди з Криму ще в 1778 р. Мотивація була проста і суто прагматична: “Из сего последует сугубая польза, – вказувалося в пропозиціях кримського чиновника. – 1-е. Что выводимые отсель зная почти все греческой язык, а мариупольские греки татарской скоро могут ознакомиться, со временем породниться принять наш закон и зделаться добрыми подданными; 2-е. Что оставляемые ими здесь прекраснейшие места заняты быть могут трудолюбивейшими людьми. Казалось бы, что сие есть самое удобное время очистить драгоценные места, занимаемые ныне строптивым и нерадивым народом”^{*}. Про реалізацію цих депортаційних планів інших даних знайти не вдалося.

Разом з тим охоронні заходи російської адміністрації, а відтак й переселення, здійснювалися й надалі. Зокрема, в 1790 р. жителі прибережних кримських поселень знову були переселені вглиб півострова[†].

У контексті історії локальних переселень кримсько-татарського населення після Першої анексії Криму Російською імперією у 1783 р., потрібно відзначити існування депортаційних ідей в російському суспільно-політичному дискурсі.

Очевидно, що далось взнати й суто психологічне несприйняття татар з боку росіян. Тому не лише влада, але й російська суспільна думка кінця XVIII – початку XIX ст., власне, прагнули виїзду татар з Криму. Свідченням цього є подорожні записки відомого публіциста та урядовця П. Сумарокова (1760–1846), який двічі (в 1799 та 1802 рр.) відвідав Кримський півострів.

Друга поїздка П. Сумарокова до Криму була пов'язана з його роботою в заснованій 1802 р. комісії для розгляду земельних суперечок на півострові. Опис цієї подорожі під назвою “Досуги крымского судьи или Второе путешествие в Тавриду” був опублікований у двох частинах упродовж 1803–1805 рр. Проте найбільша цінність сумароковських “Досугів...” полягає в тому, що цей твір є своєрідною пам'яткою російської суспільно-політичної та державної думки кінця XVIII – початку XIX ст. стосовно кримсько-татарського питання. В цьому сенсі “Досуги...” вирізняються інколи прихованою, а здебільшого – яскраво вираженою антитатарською спрямованістю та тенденційністю. Автор записок намагається обгрунтувати твердження, що татари є найбільшою перешкодою для перетворення Криму в найбагатшу область імперії і тому виступає за цілковите переселення їх з Криму на оренбурзькі, уфимські та саратовські степи: “Главнейшим бы благом было для Тавриды, когда бы татара совсем оную оставили...”[‡].

Основні концепти російської моделі пам'яті про Крим в трансформованому вигляді знайшли відображення в суспільно-політичному дискурсі. Замість висновку наведемо цитату з книги російського автора, який у 1895 р. (з часу анексії Кримського ханст-

ва минуло вже понад 100 р!), без будь-яких докорів сумління, писав: “До 1783 года Южный берег, был населен исключительно татарами, которые ничем не занимались, а в свободное время и в моменты пробуждения энергии резали, вместе с турками, своими сюзеренами, христиан (тут і далі курсив наш. – Авт.). ...Турок мы выгнали, татары стали выселяться сами, к сожалению, слишком медленно. ...Недалеко то время, когда Южный берег, совершенно очищенный от татар, превратится в сплошной благоустроенный парк и бесценный виноградник”[§]...

З доповіддю “**Радянські репресії 1920-1930-х років проти народів Криму**” виступила доктор історичних наук, завідувач відділу дослідження впливу державотворчих і цивілізаційних процесів на формування національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті Любовець Олена Миколаївна:

У свідомості значної частини сучасного суспільства 1920-1930-ті роки асоціюються з поняттями “політичний терор” та “політичні репресії”. Саме тоді більшовицька партія активно використовувала репресивні методи як засіб утвердження радянської влади. Не став винятком і Крим. Для більшовиків це була складна територія, адже протягом Української революції 1917-1921 рр. їм не вдалося на довго закріпитися на півострові. Тому, оволодівши Кримом, уже взимку 1920-1921 рр. більшовики розпочали широкомасштабний червоний терор.

Політика терору в Криму уособлюється з прізвищами конкретних функціонерів більшовицької партії. Насамперед, це голова Кримського ревкому, угорський комуніст Бела Кун, його заступник Ю. Гавен (псевдонім Я. Даумана) та секретар Кримського комітету РКП(б) Р. Землячка (Розалія Залкін). На ці особи покладалася місія закладання системи радянської влади на півострові. Саме їхніми стараннями утворювалися воєнно-революційні комітети, у повноваження яких входили каральні функції. Згодом було організовано й КримЧК.

Майже з перших днів встановлення радянської влади по всій території Криму розгорнулася так звана “чистка” від колишніх білих. Зараз важко визначити кількість загиблих від репресій. У літературі наводяться цифри від 60 до 100 тис. розстріляних, переважно більшість з яких становили колишні білогвардійські офіцери. Водночас під репресії підпадали й представники корінних народів Криму, насамперед, інтелігенція.

Кількість жертв тотального терору в Криму в 1920-1921 рр. перевищила показники по інших регіонах і спричинила незадоволення навіть серед керівних кіл у Москві. В національній пам'яті кримських татар цей терор безпосередньо пов'язаний з ім'ям головного виконавця – Бела Куном, бо в перекладі з кримськотатарської мови “беля кунь” означає “злочасний день”. Тому більшість кримських татар сприймають негативно той факт, що у Сімферополі й досі існує вулиця Бела Куна.

Після проведення “чистки” кілька років поспіль на півострові не було масових репресій. Це співпало з періодом “радянської лібералізації” 1920-х років, коли

* ДААРК. – Ф. 535. – Оп. 1. – Спр. 584. – Арк. 2 зв.

† Лашков Ф. Охрана Крыма во вторую турецкую войну 1787-1791 года / Ф. Лашков // ИТУАК. – Симферополь, 1889. – № 8. – С. 70, 72, 74.

‡ Сумароков П. Досуги крымского судьи или Второе путешествие в Тавриду. – Ч. I. / П. Сумароков. – СПб.: Императорская типография, 1803. – С. 165–168, 167.

§ Дедлов В. Вокруг России. Польша. – Бессарабия. – Крым. – Урал. – Финляндия. – Нижний. Портреты и пейзажи / В. Дедлов. – СПб.: Издание М.М. Ледерле и К., 1895. – С. 263.

більшовицька партія проводила НЕП і політику “коренізації”. З кінця 1920-х років, як і по всій країні, в Криму розпочалася хвиля масових репресій, які тривали до початку війни.

Протягом цього періоду окремих осіб переслідували за двома основними ознаками: за соціальною та національною.

За першою ознакою під переслідування потрапляли представники колишніх панівнівних прошарків та інтелігенції, так звані “колишні”. Соціальний підхід домінував у 1920-их – першій половині 1930-х рр. Переважаючою формою покарання спочатку, в 1920-х роках було вислання в інші райони країни. Однак згодом, з кінця 1920-х років поступово посилювалися міри покарання – тривалі (до 10 років) ув'язнення та розстріли. Основними звинуваченнями висувалися наступні: навмисне ушкодження колгоспного та соціалістичного майна, спроба еміграції, висловлювання щодо неефективності радянської форми господарювання, участь у повстаннях.

З другої половини 1930-х рр. найпоширенішим стало переслідування за національною ознакою.

В серпні 1937 р. наркомом внутрішніх справ СРСР М. Єжовим було видано низку наказів, згідно з якими необхідно було виявляти ворогів народу серед поляків, німців, латишів, румун, фінів, болгар, естонців, македонців, греків, іранців, афганців, китайців, а також так званих “харбінців” – осіб, що свого часу працювали на КВЖД і повернулися в СРСР в середині 30-х років^{*}. Місцева влада Кримської АР сумлінно виконувала ці розпорядження. Тому репресії зазнали представники всіх народів, які населяли півострів. Була відпрацьована схема, за якою спочатку відбувалися арешти представників певної національності, а потім придумувалися звинувачення та підтасовувалися докази, найпоширенішим було звинувачення у шпигунстві.

Суттєво постраждали німці. У 1920-х роках вони потрапляли під репресії у контексті більшовицької земельної політики, бо серед них було багато заможного елементу. Спочатку це торкнулося колишніх поміщиків, яких виселяли за межі півострова. Під час проведення колективізації німецькі господарства часто густо кваліфікувалися як “куркульські”, тому їхні власники разом із родинами переслідувалися. Найчастіше їх звинувачували в проведенні агітації проти колгоспів та збереження одноосібних господарств, у зриві заходів щодо створення колгоспів і радгоспів, а також у спробах еміграції з СРСР.

Після приходу до влади у Німеччині Гітлера у 1933 р. спектр звинувачень розширився. Радянська влада почала розглядати німців як потенційних внутрішніх ворогів, так звану “п'яту колону”, як посібників фашизму. Тому німецьке населення підпало майже під тотальний контроль – контролювалася переписка з родичами з Німеччини, відслідковувалося отримання газет, посилок, грошових переказів тощо. Це все розцінювалося як фашистська агітація, а випадки прохання матеріальної допомоги – як наклеп на радянську владу та радянський спосіб життя. Всього в Криму за 1933–1935 рр. за

* Шаповал Ю., В. Пристайко, В. Золотарьов. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997. – С. 347, 350, 377, 384, 387, 388.

подібними звинуваченнями було репресовано понад 140 осіб.

Апогей репресій припадає на 1937-1938 рр., коли в Криму було заарештовано більше 1300 осіб німецької національності. У цей період поряд із звинуваченнями у шкідливості на виробництві та в сільському господарстві значного поширення набувають звинувачення у шпигунстві та участі в контрреволюційних організаціях. Так, німці стали одними з перших, кого звинувачували в участі у різних шпигунсько-диверсійних групах і фашистських організаціях. Показовою є так звана “справа Весселя”, за якою 20 осіб німецької національності було звинувачено в участі у “контрреволюційній німецько-фашистській, повстанській, диверсійно-шкідницькій шпигунській організації”, начебто створеній ще в період 1930–1933 рр. Незважаючи на те, що не всі заарештовані визнали свою провину, всіх засудили до різних термінів. Загалом на 1937-1938 рр. припадає приблизно 57% всіх репресованих німців протягом 1920-1941 рр.[†] У цей період спостерігається суттєве збільшення жорсткості приговорів – переважно це було ув'язнення на 10 років або смертна кара.

Після нападу Німеччини на СРСР репресії проти німців посилювалися. 15 серпня 1941 р. розпочалася депортація німецького населення, яка завершилася до 22 серпня.

Значних втрат зазнало грецьке населення Криму. Переважна частина греків проживала у приморських містах і займалася торгівлею та рибальством. Саме сфера занять греків і стала основою для переслідувань наприкінці 1920 – початку 1930 рр. Так, після згорання НЕПу значна частина греків, як колишні торговці, втратили виборчі права. Згодом, греки, які займалися рибальством часто засуджувалися за статтею “шпигунство”, бо тих, хто виходив у море, легко було звинуватити у шпигунстві на користь інших країн.

У 1937-1938 рр. переважна частина заарештованих греків (біля 85%) проходила за груповими справами, тобто як учасники контрреволюційних грецьких націоналістичних організацій. Подібні організації були “виявлені” в Сімферополі, Євпаторії, Алушті та ін. містах, а також в окремих селах. Вражає жорстокість приговорів – 108 осіб були засуджені до вищої міри покарання, 61 – до 10 років виправно-трудова таборів. Загалом 65% розстріляних греків були засуджені за звинуваченням у шпигунстві.

Особливістю репресій проти грецького населення Криму було те, що третя частина греків народилися у Туреччині та Греції й були підданими Греції. Однак ця обставина не зупиняла владу, іноземні піддані так само піддавалися репресіям. У 1920-х роках покарання для них найчастіше було у вигляді вислання за межі держави, а в 1937-1938 рр. їм виносилися такі ж великі терміни ув'язнення як і радянським громадянам. Для органів слідства іноземне підданство було чудовою зачіпкою для виявлення “греських шпигунів”, яких “перекладали” до Криму для ведення шпигунської діяльності.

Вороже ставилася влада й до поляків. 11 серпня 1937 р. нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов видав

† Омельчук Д. В. Политический террор и немецкое население Крыма (1930-е гг.) // Немцы в Крыму. Очерки истории и культуры. – Симферополь, 2000. – С. 97.

оперативний наказ № 00485 і закритий лист до наркомів внутрішніх прав союзних республік, начальників управлінь НКВС автономних республік, областей і країв “Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, пораженську та терористичну діяльність польської розвідки в СРСР”⁴. На виконання цього наказу було кинуте значні сили чекістів і протягом кількох днів заарештовано більше 80 осіб. Для порівняння можна навести цифру, що протягом попередніх років (1930-1936) щорічно заарештовувалося від 4 до 13 поляків. Загалом у 1937-1938 рр. було заарештовано 200 осіб польської національності, серед яких 141 звинувачено у шпигунстві на користь Польщі⁵.

Окремо слід сказати про українців. Репресії зазнали переважно ті, хто переселився в Крим, тікаючи від колективізації. Важко прослідкувати загальну кількість репресованих, адже українці підпадали під репресії як за соціальною ознакою (як куркулі), так і за національною (як члени “контрреволюційних націоналістичних організацій”). За даними слідчих справ тільки у 1937-1938 рр. репресовано приблизно 1700-1800 осіб.

Репресіям піддалися й представники інших народів, які не проживали компактно на території Криму. Так, серед репресованих в Криму були болгари, фіни, угорці, китайці, корейці, турки, французи, італійці, іспанці, австрійці і навіть один інду. Критерієм, за яким обиралися звинувачені була належність до певного етносу. При цьому карні органи прагнули фабрикувати групові справи, згідно з якими існували “націоналістичні фашистські організації”. Показовою у контексті цього є справа 12 корейців, заарештованих у грудні 1937 р., для створення якої практично зі всієї території півострова “зібрали” людей корейської національності. Заарештованих звинуватили у причетності до японської розвідки. Незважаючи на те, що жоден із них не визнав себе винним, всі отримали жорстокі приговори – 11 чоловік було засуджено до страти, а одного – до 10 років ув’язнення. Схожою була справа на дев’ятьох фінів, які проживали у Ялті. До них доля виявилась більш прихильною – їх справа затягнулася, а в 1939 р., коли хвиля репресій почала спадати, особливою нарядною їх було засуджено до 3–5 років позбавлення волі⁶.

У відсотковому відношенні (кількість репресованих на наявну чисельність представників певного етносу, які проживали на території Криму) найбільших втрат зазнали латиші. На півострові їх проживало біля 340 осіб, з яких 48 було репресовано (тобто приблизно кожний шостий)⁸.

Безумовно, що найбільших втрат в економічному, культурному та чисельному відношенні зазнав корінний народ Криму – кримські татари.

Загалом політика більшовиків щодо кримських татар не була однаковою протягом 1920-1930-х рр.

У роки масового терору 1920-1921 рр. переслідувань зазнали представники кримськотатарської інтелігенції. Причиною, головним чином, були їхній вплив на національне відроджені революційної доби, прагнення відродити кримськотатарську державність та участь в національних урядах. Суттєво постраждало від політики воєнного комунізму кримськотатарське селянство, частина якого підпала під “розкуркулення”. До того ж, практика створення радгоспів і колгоспів суперечила національній ментальності селян, які звикли до одноосібних форм господарювання. Не зустрічали розуміння й спроби змусити кримських татар займатися зерновими культурами, бо традиційно основними формами їхньої сільськогосподарської діяльності були садівництво та вирощування технічних культур. Все це викликало як пасивний, так і відкритий спротив, штовхало селян до організації повстанських загонів, які дістали назви “зелених”. Радянська влада жорстко боролася з селянськими виступами й карала причетних до них селян.

Ситуація змінилася з початком проведення політики НЕПу та коренізації. Період 1922-1928 рр. позначений певним покращанням становища кримських татар. У проведенні політики коренізації більшовики вирішили спиратися на кримських татар, тому в ці роки вона набрала форми татаризації. Це виявилось, насамперед, у зростанні чисельності представників кримських татар в органах влади, підтримці розвитку мови та культури. Кримськотатарська мова стала фактично другою державною мовою, адже урядові документи друкувалися російською та кримськотатарською мовами.

Водночас, рсального визнання за кримськими татарами права на створення будь-якої форми національної державності з боку правлячого центру не відбулося. Адже створена у жовтні 1921 р. Кримська АРСР мала ознаки як територіальної, так і національної автономії. Наявність в уряді представників кримських татар створювало враження, що Кримська АРСР була формою їхньої національної державності. Однак, у Конституції АРСР не було закріплено цього статусу, кримськотатарську мову не було визначено державною. З іншого боку, кримські татари, які були членами уряду, не обіймали ключових посад, а сам уряд підпорядковувався центру. Тому політичний, економічний і культурний статус кримських татар як корінного народу повністю залежав від загальносоюзної національної політики та ставлення до них правлячої більшовицької партії.

Широкомасштабні репресії в Криму розпочалися у 1928 р., коли був заарештований Голова ЦВК і Раднарко Кримської АРСР Вели Ібраїмов. Його було звинувачено у татарському буржуазному націоналізмі. 23–28 квітня 1928 р. в Сімферополі пройшов судовий процес, за яким проходило разом із В. Ібраїмовим 16 осіб. Усіх було звинувачено в антирадянській контрреволюційній діяльності. Вирок суду був суворим – 15 підсудних отримали різні терміни позбавлення волі, В. Ібраїмов засуджений до розстрілу.

У липні 1928 р. Комісія ЦК ВКП(б) провела обстеження партійної організації Кримської АРСР з метою встановлення причин, які створили можливість перебування на чолі кримського уряду В. Ібраїмова. На основі роботи комісії ЦК ВКП(б) 8 серпня 1928 р. ухвалили по-

станову “Про роботу Кримської партійної організації”. У цій постанові кримському обкому партії поставили в провину викривлення класового підходу в проведенні кадрової політики, наголошуючи на тому, що посади в уряді займали “колишні татарські націоналісти”. Подібні трактування відкривали шлях до подальших репресій проти державних і партійних діячів кримськотатарської національності. За приблизними підрахунками було засуджено біля 3500 осіб.

В першу чергу під репресії потрапили колишні члени партії Міллі-Фірка та учасники революції. Майже всі вони були заарештовані та репресовані. З 1930 р. переслідувань зазнала не тільки так звана “стара” інтелігенція, а й “нова”, вихована вже радянською ідеологією. Однак навіть комсомольці та комуністи кримськотатарської національності не були захищені від можливих звинувачень у “буржуазному націоналізмі”.

З початком індустріалізації репресії стали поширюватися не тільки на інтелігенцію, а й на робітників і селян. Радянська влада взяла курс на створення кримськотатарського робітничого класу, вбачаючи головною причиною “націоналізму” малочисельність національного пролетаріату. У контексті даної політики Крим ЦВК у березні 1930 р. ухвалив постанову про планове залучення кримських татар до праці в промисловості. Виконуючи розпорядження центру Голова Крим ЦВК І.Тархан наголошував: “Нам необхідне створення національного татарського робітничого класу. Великі браїмовщина – наслідок його відсутності”. Тому потрібно шукати коріння зла тодішнього становища у відсутності пролетарських елементів у керівних органах диктатури пролетаріату”. Але переважна більшість кримських татар не виявляла бажання йти працювати на заводи.

Наступну хвилю масових репресій спричинила колективізація, яка розгорталася за вказівками вищих органів влади країни й супроводжувалася масовими розкуркуленнями, здійснюваними під керівництвом ДПУ. Інструментом проведення колективізації та політики розкуркулення стали утворені на селі комнезами, які тероризували заможне селянство. Вже на початок 1930 р. кількість новостворених комнезамів дорівнювала 495. У результаті їхньої діяльності від 35 до 40 тис. середніх та заможних селян було виселено з півострова.

Суттєвих втрат зазнала кримськотатарська культура. З 1928 р. розпочався процес згортання політики татаризації. Поряд із обмеженням використання кримськотатарської мови, більшовицька партія використовувала політику татаризації як засіб протиставлення кримських татар іншим народам Криму.

Крім фізичного знищення національної інтелігенції центр грубо виручався в культурні питання. Особливо слід сказати про дві реформи кримськотатарської мови. У результаті першої мовної реформи 1929 р. кримськотатарська мова була переведена з арабської основи на латинську. Це загалом позитивно відбилося на розвитку літературної мови, адже латиниця була простішою, що сприяло поширенню писемності серед народних мас.

Друга мовна реформа пройшла у 1938 р., коли мову перевели з латиниці на кирилицю. Як що стосовно першої реформи у науковій літературі існують різні

оцінки (як негативні, так і позитивні), то відносно другої – суто негативні. Дослідники вважають, що не існувало жодної об’єктивної потреби в її проведенні, що це була суто політична акція, проведена центром у своїх імперських інтересах. Кириличне письмо було запроваджене у кримськотатарську мову без усякої адаптації, правила передачі звуків слідували російським нормам (саме російськими, а не українськими чи тим більше якимись спеціально розробленими), що абсолютно не відповідало фонетиці кримськотатарської мови.

Загалом проведення двох мовних реформ негативно позначилося на проблемі подолання неписьменності кримськотатарського населення. Практично протягом одного покоління пройшов злам мовних основ, що значно ускладнювало набуття навичок читання.

Таким чином, політичні репресії 1920-1930-х рр. торкнулися всіх народів, які населяли Крим, наслідком чого стали незворотні зміни в етнонаціональному складі населення півострова, коли значно скоротилося німецьке, польське, болгарське, грецьке і кримськотатарське населення.

З доповіддю “Депортація кримськотатарського народу 1944 р. – прояв злочинної сутності національної політики сталінізму” виступив доктор політичних наук, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка Головаченко Володимир Іванович:

Є злочини проти людяності, що навіки вписуються в світову історію: геноцид вірменів в Османській імперії за часів Першої світової війни і Голодомор 1932-1933 рр. в Україні, Голокост євреїв у Європі під час Другої світової війни та, звичайно ж, насильницька сталінська депортація сотень тисяч людей з політичних і етнічних міркувань. Існує чимало версій щодо дійсних мотивів Кремля стосовно примусового переселення кримських татар з їхньої історичної батьківщини – Кримського півострова до степів Центральної Азії, Сибіру й на Урал.

З усією ймовірністю для сталінського тоталітарного режиму це була багатопланова навмисна акція: тут і негативне ставлення до неросійських етносів прикордонних регіонів, й історичні образи за приниження, що Росія (Московське князівство й царство) зазнала від Кримського ханату, й таємні стратегічні плани, пов’язані з геополітичним розташуванням Криму.

Безумовно, з наближенням великої війни в Європі Радянський Союз швидко занурювався в стан біфуркації (латинською мовою “роздвоєння”), коли суспільство мало розділитися в ставленні до репресивного режиму влади. Одна його частина підтримувала існуючий режим, а інша становила альтернативну силу. Враховуючи традиційно негативну позицію кримських татар щодо радянської влади, остання робила все, щоб не зазнала послаблення її позиції й не були підірвані жодним чином на околицях.

Тому дедалі жорстокішими ставали засади кремлівської позиції щодо окремих націй і народностей, які виступали тією чи іншою формою проти репресивного режиму. Це обгрунтовувалося ситуацією, що складалася, а також безпосередньо власне війною, персоніфікованим у багатьох випадках характером репресивної державної національної політики. Серед

⁴ Шаповал Ю., В. Пристайко, В. Золотарьов. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – С. 347.

⁵ Омельчук Д.В., Акулов М.Р., Вакатова Л.П., Шевцова Н.Н., Юрченко С.В. Политические репрессии в Крыму (1920-1940 годы). Симферополь, 2003 – С. 123.

⁶ Крим в етнополітичному вимірі. – К., 2005. – С. 222.

⁸ Там само.

заходів “покарання” неслухняних і неблагоннадійних етносів усякчас використовувалася й депортація. В усякому випадку, кримські татари не були просто виселені – вони зазнали навмисного створення для себе таких умов життя, що були розраховані на повне чи часткове фізичне й моральне винищення народу з тим, аби про нього забувся світ, а всі власне кримські татари стали манкуртами й забули про те, до якого роду-племени вони належать і в жодному випадку не розраховували на повернення до рідних країв. Це і є справжній геноцид.

Проте й досі навіть у ліберальній російській пресі побутують пояснення згаданої трагедії, притаманні тоталітарним часам. Зокрема, кандидат філософських наук О. Ставицький стверджує, ніби депортація є виправданою з огляду на “хвилю ненависті, що піднялася в душах радянських людей при вигляді звірств нацистів. Вона допомогла їм вистояти й пережити, але не впала на голови німецького населення... Не бачимо ми цього й щодо кримських татар. Більше того, на тлі жахливих звірств, що вчинені нацистами та їхніми прибічниками в СРСР чи американцями у В'єтнамі, акція, проведена за вказівкою Й.В. Сталіна щодо кримських татар, виглядає просто гуманною”.

Насправді ж, як свідчать оригінальні документи, згаданий злочин був задуманий і визрів задовго до травня 1944 р. Першим тривожним сигналом було рішення 1942 р. про депортацію кримських татар у причорноморських районах, ще не окупованих на той час гітлерівцями (Краснодар, Новоросійськ, Таманський півострів). Ця акція була здійснена згідно з Постановою Державного комітету оборони № ГОКО-1828 від 29 травня 1942 р., підписаною Сталіним. Бійці й офіцери Червоної армії, що проходили службу в Північному Причорномор'ї, також підлягали виконанню цієї постанови, що завершилося 14 липня того ж року[†].

А за іншими даними депортація кримських татар була спланована ще раніше – до остаточного залишення Червоною армією півострова. По-перше, ще в травні 1941 р. влада почала депортувати до Казахської РСР кримських татар, які мешкали в Білорусі й Литві. По-друге, наприкінці 1941 р. з частин радянської 51-ї армії, що висадилася на Керченському півострові, було перекинуто до Грузії біля 2 тис. військовослужбовців – кримських татар. За кілька днів їхня чисельність зросла до 2,5 тис. осіб, що шелонами були спрямовані на найважчі ділянки Карельського фронту, де майже всі загинули. Пізніше на фронті ширилися чутки, ніби після війни кримських татар вишлють із півострова, а політруки вели відповідну роботу з особовим складом, готуючи громадську думку до закономірності депортації корінного народу Криму.

Напередодні війни за офіційними даними етнічний склад Кримської АРСР мав наступний вигляд: 558481 росіян (49,6% усього населення), 218179 кримських татар (19,8%), 154120 українців (13,7%), 65452 німців (4,6%), 20652 греків (1,8%),

15353 болгар (1,4%)[‡]. З початком війни кримські татари – дорослі чоловіки разом із представниками інших національностей підлягали мобілізації до Червоної армії. Як зазначалося в доповідній записці заступників наркомів державної безпеки Б. Кобулова й внутрішніх справ І. Серова від 22 квітня 1944 р. на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії, з Кримської АРСР на той час було призвано біля 40 тис. чол.[§] З кримських татар були сформовані й численні підпільні групи на окупованій території, зокрема, в селах Кучук-Озене, Тауаке й Куру-Озене Алуштинського району, Ескі-Юрт Бахчисарайського району та ін.

Секретар Кримського обкому ВКП(б) В. Булатов свого часу наголошував, що переважна більшість кримськотатарського населення лояльно ставилася до радянської влади й після нацистської окупації півострова підтримувала партизанів. Багато кримськотатарських селищ було спалено загарбниками за надання притулку партизанам, зокрема, в с. Кози в січні 1942 р. було розстріляно більше 20-ти мешканців за допомогу червоноармійському десантові в ході невдалої Керченсько-Феодосійської десантної операції. У “Зверненні кримськотатарського народу до ХХІІІ з'їзду КПРС” наголошувалося, що “на фронтах і в партизанських загонах і в підпіллі тільки вбитими кримські татари втратили 26,4 % всього дорослого населення. Лише в одному Південному з'єднанні партизанських загонів Криму, в складі якого було 2300 бійців, біля 30% становили кримські татари”[¶].

А економічна політика, що проводилася окупантами в Криму й зводилася до вивезення якомога більшої кількості продовольства до Третього райху, спричинила масовий саботаж місцевого селянства. Навесні 1943 р. саме задля його подолання сільська громада були замінені десятидвірками, що пояснювалося нацистською владою ніби-то прагненням “надати кожному селянинові землю”. Водночас репресії, як і посилені гітлерівська пропаганда, відіграли свою деструктивну роль, причому об'єктом особливого інтересу було кримськотатарське населення з огляду на його стійкий опір “тріумфальній ході” радянської влади в 1917-1920 рр. Йому, зокрема, було надано низку матеріальних пільг: розширено розміри присадибних ділянок, відкрито мечеті й спеціальні крамниці, надано продовольчу допомогу й запроваджено податкові пільги тощо. Геббельсівська пропаганда запевняла мусульман, ніби “Гітлер – прямий нащадок пророка Мухаммеда”, що прийняв іслам із заповітною мрією “визволити мусульманські народи від чужоземного панування”.

Нацисти, виставляючи себе “великими друзями” кримських татар, добилися того, що певна частина останніх повірила в міцність окупаційного режиму. Про витончену політику гітлерівців щодо кримськотатарського населення та їхні методи роботи повідомляв у Політбюро ЦК ВКП(б) і вищезгаданий В. Булатов: “На початку окупації Криму шляхом підступної демагогії й загравання з кримськими татарами, використання бур-

жузних націоналістів німецькими мерзотниками вдалося деяку їхню частину схилити на свій бік”[¶]. На місцях почали створюватися кримськотатарські збройні загопи т. зв. “самооборони”, їхніх учасників нерідко використовували як провідників у каральних акціях проти радянських партизанів.

Публікації часів горбачовської “перебудови” свідчать про те, ніби в допоміжних підрозділах окупантів на півострові налічувалося приблизно 20 тис. кримських татар, а серед 3783-х партизанів Криму їх лишилося на початку 1944 р. лише близько 600 чол. Безумовно, що на формуванні військових підрозділів із кримськотатарського населення позначилося й те, що ніхто з керівних радянських працівників не був залишений у підпіллі ні з обкому ВКП(б), ні з Раднаркому Кримської АРСР чи з інших обласних центрів.

Про взаємини кримськотатарського населення й радянських партизанів красномовно свідчить протокол засідання бюро Кримського обкому ВКП(б) від 18 листопада 1942 р. “Про помилки, допущені в оцінці поведінки кримських татар щодо партизанів, про заходи з ліквідації цих помилок і посилення політичної роботи серед татарського населення”. У ньому поряд із вказівкою про те, що обком більшовицької партії й НКВС Кримської АРСР на час укомплектування партизанських загонів не залишили в підпіллі жодного з керівних обласних працівників і особливо з числа кримських татар, наголошувалося, що “колишній комісар Центру, кандидат у члени бюро обкому ВКП(б) С.В. Мартинов не справився з покладеними на нього завданнями, відірвався від керівників партизанських загонів, не знаючи справжнього стану справ, несправильно інформував ОК ВКП(б) щодо поведінки кримських татар. Наявні в розпорядженні ОК ВКП(б) факти свідчать про те, що татарське населення багатьох сіл не лише співчутливо ставилося до партизанів, а й активно допомагало їм”. На згаданому засіданні було ухвалено рішення “засудити як неправильне й політично шкідливе твердження про вороже ставлення більшості кримських татар до партизанів і роз'яснити, що кримські татари в основній своїй масі вороже настроєні до німецько-фашистських окупантів, як і всі трудящі Криму”[†].

Але з успішним розгортанням Кримської наступальної операції Червоної армії й визволенням Феодосії, Сімферополя та Євпаторії, НКВС і КДБ СРСР 13 квітня 1944 р. ухвалили спільну постанову “Про заходи з очищення території Кримської АРСР від антирадянських елементів”. Для цього півострів було поділено на сім секторів і виділено 20 тис. військовослужбовців НКВС. До кінця місяця в Кримській АРСР було виявлено 5806 “антирадянські настроєні елементи”, а до середини травня – 8521 чол. У них було вилучено 337 кулеметів, 250 автоматів, 5395 гвинтівок і 2025 гранат.

Таким чином, репресивні дії розглядалися Сталіним і його оточенням як неодмінна умова нормального функціонування й зміцнення радянської влади, а наявність неросійських національностей на окраїнах СРСР ставала вкрай небажаною. Розбиратися ж у тому,

хто був “ворогом” і “колабораціоністом”, а хто – “своїм” і “патріотом”, для кремлівських лідерів не мало сенсу, хоча сил і засобів для цього в них вистачило б.

Вже 7 травня 1944 р. в доповідній записці Б. Кобулова та І. Серова на ім'я Л. Берії повідомлялося: “Підготовчу роботу з операції вважаємо можливим закінчити до 18-20 травня, а всю операцію – до 25 травня. Для забезпечення майбутньої операції вважаємо за необхідне: 1) виділити в наше розпорядження 2000 вантажних машин, 1500 т автобензину приблизно до 15 травня; 2) для забезпечення прийому майна спецконтингенту відрядити представників відповідних господарських органів Наркомзему, Наркомгазу, Наркомм'ясоолпрому, Наркомхарчопрому... 5) дозволити виселити 330 німців, австрійців, угорців, румун і італійців, які проживають у Криму, а також до 1000 повій з курортів і міст Кримського узбережжя”[‡].

Зі свого боку, нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія 10 травня в доповіді Сталіну чітко сформулював: “Враховуючи зрадницькі дії кримських татар проти радянського народу й виходячи з небажаності дальшого проживання їх на прикордонній ділянці Радянського Союзу, НКВС СРСР виносить на Ваш розгляд проєкт рішення ДКО про виселення усіх татар з території Криму. Вважаємо за доцільне розселити кримських татар як спецпоселенців у районах Узбецької РСР для використання на роботах як у сільському господарстві – колгоспах, радгоспах, так і в промисловості та на будівництві”[§].

Наступного дня Державний комітет оборони СРСР ухвалив постанову про виселення кримських татар до Узбецької РСР, 21 травня – про додаткове переселення кримських татар до Марійської АРСР, Горьківської, Іванівської, Костромської, Молотовської (з 1957 р. Пермська область) й Свердловської областей РРФСР, а 29 травня – про виселення кримських татар і греків з Краснодарського краю й Ростовської області. Спершу передбачалося розмістити в Ташкентській, Ферганській, Наманганській, Андижанській, Самаркандській, Кашкар'їнській і Бухарській областях та Каракалпакській АРСР 70 тис. депортованих, насправді ж цю кількість жертв сталінського свавілля було перевищено майже втричі.

За остаточними даними НКВС СРСР, протягом 18-19 травня 1944 р. з Кримської АРСР було депортовано 191014 осіб кримськотатарської національності, причому в ході кампанії з виселення 1137 чол. було заарештовано як “антирадянський елемент”, а загалом – 5589 осіб.

У ході депортації розподіл кримських татар по регіонах, визначених їм для проживання, дещо змінився, зокрема, до Узбецької РСР спрямовувалося 37946 сімей (151083 чол.), до Казахської РСР – 2426 чол., Башкирської АРСР – 284 чол., Якутської РСР – 93 чол., Горьківської області – 679 сімей (2376 чол.), Молотовської – 2342 сім'ї (10 тис. чол.), Свердловської – 902 сім'ї (3591 чол.), Іванівської – 157 сімей (548 чол.), Костромської – 1957 родин (6338 чол.). До Марійської АРСР прибула 2291 родина кримських татар

* Ставицький А.В. Переселение крымских татар в контексте логики системы в эпоху великой войны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusprostranstvo.com/article/view/295>.

† Дагдждж Т.Ш. Сталинский геноцид и этноцид крымскотатарского народа: документы, факты, комментарии. – Симферополь: ОАО “Симферопольская городская типография”, 2008. С. 21-22.

‡ Крым национальный: Вопросы и ответы. Вып. 1 / Сост. Н.Г.Степанова. Симферополь: “Таврия”, 1988. – С. 72.

§ Депортация: Берия докладывает Сталину... / Публ. док. Н. Ф. Бугая // Коммунист. – 1991. – № 3. – С. 126.

¶ Национальный вопрос в СССР. Сборник документов / Составитель Р.Купчинский. – Мюнхен: “Сучасність”, 1975. – С. 297.

* Бугай М.Ф. Депортация крымских татар у 1944 р. // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 32.

† Там само. – С. 34.

‡ “Потружены в шелоны и отправлены к местам поселений...” Л. Берия - И. Сталину / Сост. и примеч. Н.Ф.Бугай // История СССР. 1991. - № 1. - С. 152.

§ Там само.

– 9177 осіб, з них 4367 дітей. Крім того, згідно постанови ДКО від 2 червня 1944 р. за підписом Сталіна, з півострова було депортовано 12242 болгарина, 15400 греків, 9621 вірменина, 1119 німців.

Про трагічні обставини здійснення депортації свідчить Тензіле Ібраїмова, що опинилася в м. Чирчик Ташкентської області: “Нас виселили з Фрайдорфського району, із сел. Аджіатмак 18 травня 1944 р. Виселення відбувалося дуже жорстоко. В три години ранку, коли діти ще спали, увійшли солдати, щоб ми протягом п’яти хвилин зібралися й вийшли з дому. Нам не дозволили брати з собою ні речей, ні продуктів. З нами так грубо поводилися, що ми думали, що нас на розстріл ведуть. Вигнавши з села, нас протримали голодними цілу добу. Голодували, але з дому нічого не дозволили брати. Стояв суцільний плач голодних дітей. Чоловік воював на фронті. Я була з трьома дітьми.

Нарешті нас завантажили на автомашини й повезли в Євпаторію. А звідти завантажили в товарні вагони, битком набиті, як худобу. Везли нас 24 доби в Самаркандську область, на станцію Зерабулак, звідти вивезли в Хатирчинський район, в колгосп “Правда”. Нас змушували ремонтувати приватні кибитки. Ми працювали, голодували. Багато від голоду з ніг падали. З нашого села вивезли 30 родин, з яких вижили основних 5 родин. І в цих родинях залишилися 1–2 особи, решта загинула від голоду й хвороб.

Моя племінниця Шейхісламова Менубе з 8–10 дітьми була вислана з нами, а чоловік її був з перших днів війни в Радянській Армії й там загинув. А родина загиблого воїна загинула в заслання в Узбекистані голодною смертю, лише одна дівчинка на ім’я Пера залишилась живою, але від жаху й голоду, яких зазнала, стала калікою.

Наші чоловіки були на фронті, й нікому було ховати померлих, і часто трупи лежали кілька днів разом із живими”.

Отже, примусова депортація кримськотатарського народу, поза всіляким сумнівом, відбувалася в нелюдських умовах. Кримський краєзнавець А. Куркчі дійшов висновку, що в дорозі, а також протягом першої ж зими 1944–1945 рр. загинуло 45 % від усієї кількості депортованих: “Ніхто не вів обліку ні загиблим, ні похованим, тільки пам’ять старих людей ще утримує спогади про місця заслання кримських татар”¹. А в довідці про чисельність спецпоселенців за 1944–1945 рр. вказано, що їх загинуло 44125. Відсоток смертності серед депортованих кримських татар, болгар, греків і вірмен становив 19,6; з них, зазначалося у зведенні лише по Узбецькій РСР за 1944 р., там померло 16052 чол., а за весь 1945 р. – 13183 чол.

Водночас чисельність кримських татар на спецпоселенні зростала, що пояснювалося як народжуваністю, так і прибуттям їхніх нових нечисленних груп. Так, у січні 1945 р. на станцію Ленінабад Ташкентської залізниці було направлено 150 кримських татар, які перебували в Белгородському профілактично-фільтраційному пункті. Управління МВС Кримської області лише протягом 1947–1948 рр. вилучило з числа

репатріантів, демобілізованих із Радянської армії та ресвакуйованих 2012 чол. (771 чол. кримських татар, 160 – вірмен, 279 – греків, 220 – болгар, 341 – росіян і 140 німців). Разом із ними до місць спецпоселень відбули 893 члени сімей, у т.ч. 750 дітей¹.

Що ж торкається режиму управління депортованими кримськими татарами, то варто навести доповідню Л. Берії від 29 травня 1944 р. про прибуття депортованих до Підмосковного вугільного басейну. “У зв’язку з одночасним переселенням татар до Узбецької РСР, – безпечеліційно наголошувалося в документі, – вважаю за доцільне прибутих татар утримувати на умовах з мобілізованими свого часу німцями, тобто організованими загонами, на шахтах, з розміщенням і охороною у гуртожитках, ходінням на роботу сіроєм”. Нарком внутрішніх справ СРСР дав згоду на цю пропозицію, поширивши ці правила й на кримських татар, які потрапили до Тульського вугільного басейну.

Таким чином, депортація кримськотатарського народу є проявом злочинної сутності національної політики сталінізму й переконливим їй обвинувальним актом. Тому 11 грудня 2005 р. 4-та сесія четвертого Курултаю кримськотатарського народу визнала депортацію 18 травня 1944 р. й наступні десятиріччя насильницького утримання кримських татар у місцях вигнання актом геноциду корінного народу Криму.

З доповіддю “Депортація кримсько-татарського населення 1944 року: мотиви, технології, наслідки” виступив доктор історичних наук, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії НАН України Лисенко Олександр Євгенович:

Депортації стали одним з найбрутальніших інструментів карально-репресивної політики більшовицьких властей стосовно різних етнічних, соціальних конфесійних і навіть професійних спільнот Радянського Союзу. Не маючи змоги ізолювати ці групи, з різних причин кваліфіковані як “потенційні” чи “справжні вороги радянської влади”, на місцях і поступово їх ліквідувати, тоталітарний режим вдався до примусового їх виселення у східні регіони країни. У такий спосіб вирішувалося відразу кілька завдань: а) “очищення” певної території від “неблагонадійних” елементів (нерідко – уявних); б) отримання величезної кількості майже дармових робочих рук; в) шляхом політики спецколонізації передбачалося освоювати необжиті й малонаселені райони країни; г) залякування решти населення країни. Таким чином, ці дії повністю підпадають під юридичну дефініцію “державний терор”.

Першою масовою депортацією, яку фахівці вважають етнічною чисткою, стало виселення весною 1935 р. громадян фінської національності з прикордонної смуги Ленінградської області та Карелії (5059 родин).

Через рік обсижені місця в Україні не з власної волі залишили 15 тис. польських та німецьких сімей, яких перевезли до Казахстану. У 1937 р. 175 тис. корейців з Далекого Сходу змусили переїхати до Казахстану і Середньої Азії. З Азербайджану, Вірменії, Таджикистану, Туркменистану, Узбекистану до Казахстану й Киргизії переправили кілька тисяч курдів. Потім настала черга іранців (8 тис.), польських “осадників та

¹ Бугай М.Ф. Депортація кримських татар у 1944 р. // Український історичний журнал. – 1992. - № 1. – С. 40.

біженців” (210,5 тис.), “антирадянських елементів” (85,7 тис.) з західних регіонів УРСР, БРСР та Прибалтики.

Після нападу Німеччини на СРСР Кремль взявся за “потенційну п’яту колону”. У серпні – 1941 р. почалося виселення німців (майже 950 тис.) У березні 1942 р. на спецпоселення відправили 44,7 тис. фінів та інгсманландців.

Упродовж 1943 – 1944 рр. під депортацію потрапили 575,8 тис. мешканців північного Кавказу – інгуші, чеченці, балкарці, карачаевці, а також 91 тис. калмиків.

Влітку 1944 р. з прикордонних районів Грузинської РСР примусово видалили турків, курдів, хемшилів (хемшинів), азербайджанців (95 тис.).

Отже, масштаби цих акцій, спосіб, у який вони здійснювалися, не залишають жодних сумнівів у тому, що Сталін і його поплічники цілковито ігнорували не тільки усталені принципи міжнародного права і демократичні свободи, а й саме природне право людське на життя.

11 травня 1944 р. Державний Комітет Оборони СРСР ухвалив цілком таємну постанову “Про кримських татар”, у якій була викладена мотивація примусового їх виселення: “У період Вітчизняної війни багато кримських татар зрадили Батьківщині, дезертирували з частин Червоної армії, що обороняли Крим, і перешли на бік супротивника, вступали до сформованих німцями добровольчих татарських військових частин, які боролися проти Червоної армії; в період окупації Криму німецько-фашистськими військами, беручи участь у німецьких каральних загонах, кримські татари особливо відзначилися звірськими розправами щодо радянських партизанів, а також допомагали німецьким окупантам у справі організації примусового вигнання радянських громадян у німецьке рабство і масового винищення радянських людей.

Кримські татари активно співпрацювали з німецькими окупаційними властями, беручи участь в організованих німецькою розвідкою так званих “Татарських національних комітетах” і широко використовувалися німцями з метою закидання в тил Червоної армії шпигунів та диверсантів. “Татарські національні комітети”, в яких головну роль відігравали білогвардійсько-татарські сміранти, за підтримки кримських татар спрямовували свою діяльність на переслідування й утиски нетатарського населення Криму та вели роботу з підготовки насильницького відторгнення Криму від Радянського Союзу за допомогою німецьких Збройних сил”.

Демагогічна стилістика цього документа лише підсилює негативне враження від аргументації радянського керівництва.

Задля її оцінки звернемося до міркувань одного з провідних російських фахівців з цієї проблематики В. Земскова: “Рішення про виселення калмиків, карачаевців, чеченців, інгушів, балкарців, кримських татар та інших мотивувалося співпрацею частини представників цих національностей з фашистськими

окупантами. Причому на практиці посібниками фашистів була менша частина депортованих. Подібне мотивування, наслідком якого стало позбавлення цілих народів їхньої історичної Батьківщини, було не тільки потворне само по собі, а й з точки зору елементарної логіки – недолугим і навіть дурним. Послідовно керуючись цим мотивуванням, належало б депортувати весь російський народ (український, білоруський та ін.) за те, що частина росіян, українців, білорусів та представників інших національностей служила у власовській армії та інших подібних формуваннях. Абсурдність навіть такої постановки питання цілком очевидна”. Далі дослідник наголошує: “За всіма ознаками, І.В. Сталін та його оточення драгувала національну строкатість держави, якою вони управляли. Депортація низки малих народів явно слугувала цілям прискорення асиміляційних процесів у радянському суспільстві. Це була цілеспрямована політика ліквідації в перспективі малих народів за рахунок асиміляції їх у більших етнічних масах, а виселення їх з історичної Батьківщини мало прискорити цей процес”¹.

О. Палій зазначає, що “радянська влада ставила у вину кримським татарам участь у кримськотатарських комітетах, організованих німецькою окупаційною адміністрацією. Справді, це мало місце. Але в кожному з районів Криму діяли точнісінько такі ж російські комітети, як і на значній частині окупованої території Росії.

Для прикладу, один лише так званий Локотський район пронацистського російського самоврядування у нинішніх Орловській і Брянській областях Росії за територією і населенням був більший за тогочасний Крим.

А у всіх російських пронацистських формуваннях брали участь, за найскромнішими підрахунками, більше мільйона осіб, не рахуючи місцевої поліції. І це при тому, що Крим був окупований весь, а РРФСР – лише своїми західними околицями”².

Слід звернути увагу на одну особливість депортаційної політики Москви: її основними суб’єктами виступали етнічні групи, які населяли прикордонні райони союзних республік та Криму. Окрім іншого, це можна пояснити бажанням забезпечити свої тили на випадок агресії інших держав чи власної наступальної війни.

Та все ж імперативною метою Сталіна було прагнення максимально уніфікувати соціально-політичний та етнічний ландшафт країни. Домагаючись перетворення СРСР на світового лідера, радянське керівництво ламало долі цілих народів на підставі колективної відповідальності.

У згаданій вже постанові ДКО СРСР від 11 травня 1944 р. “Про кримських татар” детально розписувався механізм депортації корінних мешканців Криму. Як це було практично завжди, акцію наказували виконати “сталінськими” темпами – до 1 червня, а в її ході виселити всіх (!) татар з території Криму і розмістити їх в Узбецькій РСР.

¹ Национальный вопрос в СССР. Сборник документов / Составитель Р.Купчинский. – Мюнхен: “Сучасність”, 1975. – С. 305.

² Куркчи А. Крымские татары // Отечество: Краеведческий альманах. Т. 1. – М., 1991. – С. 193–194.

¹ Постанова Державного Комітету Оборони СРСР “Про кримських татар” // Кримські татари: шлях до повернення. Кримськотатарський рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб: Збірник документів і матеріалів. – К., 2004. – С. 66–67.

² Земсков В.Н. Спецпоселенцы в СССР, 1930–1960. – М., 2003. – С. 107

³ Палій О. Чому насправді Сталін депортував кримських татар? // Українська правда. 2012, 18 травня

Порядок та умови примусового виселення були такими. Спецпереселенцям дозволялося взяти з собою особисті речі, одяг, побутовий інвентар, посуд і продовольство в кількості до 500 кг на сім'ю. Майно, будівлі, надвірні господарські споруди, меблі, присадибні ділянки потрібно було передати місцевим органам влади, всю продуктивну і молочну худобу, домашню птицю – органам Нарком'ясмолпрому, сільгосппродукцію – Наркомзагу СРСР, коней та іншу робочу худобу – Наркомзему СРСР, племінну худобу – Наркомрадгоспів СРСР. Прийом худоби, зерна, овочів, інших видів сільськогосподарської продукції належало здійснювати з випусканням обмінних квитанцій на кожен населений пункт і кожне господарство.

НКВС СРСР, Наркомзему, Нарком'ясмолпрому, Наркомрадгоспів та Наркомзагу СРСР доручили до 1 липня надати до РНК СРСР пропозиції про порядок повернення за обмінними квитанціями спецпереселенцям прийнятих від них худоби, домашньої птиці та сільськогосподарської продукції. Для організації цієї роботи на півострів прибула спеціальна урядова комісія.

Транспортування депортованих покладалося на Наркомат шляхів сполучення СРСР за окремим графіком.

Наркомат здоров'я СРСР мав надати для кожного ешелону одного лікаря і двох медичних сестер з відповідним запасом медикаментів та забезпечити медико-санітарне обслуговування спецпереселенців у дорозі.

Наркомат торгівлі СРСР зобов'язали організувати щоденне гаряче харчування і кип'яток на маршрутах.

Партійно-радянське керівництво Узбецької РСР мали прийняти і розмістити в радгоспах селища, колгоспах, підсобних господарствах, на підприємствах і в заводських селищах для використання в сільському господарстві та промисловості 140–160 тис. кримських татар.

У кожній області УзРСР формували спеціальні комісії, а в районах – “трійки”, на які покладалась відповідальність за прийом і розміщення спецпереселенців, залучення гужового транспорту для їхнього перевезення до місць розселення, наділення їх присадибними ділянками, надання допомоги будівельними матеріалами для зведення будинків.

Водночас у районах розселення спецпереселенців створювалися спецкомендатури НКВС для нагляду за цим контингентом.

Сільгоспбанк зобов'язувався надавати спецпереселенцям позики в сумі до 5000 руб. на сім'ю терміном на 7 років для зведення житла на новому місці.

Наркомзаг СРСР мав передати до Узбецької РСР певну кількість борошна, круп та овочів для розподілу серед спецпереселенців рівними частинами упродовж червня, липня і серпня 1944 р. на безплатній основі (в рахунок прийнятих від них у місцях виселення сільськогосподарської продукції та худоби).

Наркомат фінансів СРСР повинен був асигнувати на проведення цих заходів 30 млн. рублів.

Вже 20 травня 1944 р. заступник наркома держбезпеки СРСР Б. Кобулов та заступник наркома внутрішніх справ СРСР І. Серов повідомляли наркому внутрішніх справ Л. Берії про наслідки операції. Вона була проведена лише за два дні й завершилась 20 травня о 16 годині. 180014 кримських татар 67 ешелонами були

вивезені у східні райони країни. Крім того, райвійськомати Криму мобілізували 6000 татар призовного віку, які за нарядами з Головупраформу Червоної армії вивозилися до міст Гур'їв, Рибінськ, Куйбишев.

За вказівкою Л. Берії 8000 осіб (з них 5000 становили татари) спрямовувались у розпорядження тресту “Московвугілля”.

Таким чином, загалом з Кримської АРСР було вивезено 191044 осіб татарської національності.

Під час виселення татар було арештовано 1137 “антирадянських елементів”, а всього за час операції з виселення звинувачених у колаборації контингентів – 5989 осіб. В цей час було вилучено 10 мінометів, 173 кулемети, 192 автомати, 2650 гвинтівок, 46 603 шт. боеприпасів, а за весь період операції з депортації мешканців півострова різних національностей – 49 мінометів, 622 кулемети, 724 автомати, 9888 гвинтівок, 326887 шт. боеприпасів.

Як доповідали в Москву виконавці, в ході операції жодних ексцесів не виникало.

Депортації охопили також представників інших етнічних груп, які населяли Кримський півострів. Згідно з постановою ДКО СРСР від 2 червня 1944 р., примусовому виселенню підлягали болгар, греки та вірмени, постановою від 24 червня 1944 р. – місцеві мешканці Криму турецького, грецького, іранського підданства, які мали прострочені паспорти інших держав. Згідно з останньою постановою до Ферганської області УзРСР було вивезено 3652 особи (3531 – грецького, 105 – турецького, 16 – іранського підданства).

А загалом у момент прибуття на спецпоселення було взято на облік 228392 особи, виселені з Криму, з них – 224740 – згідно з постановами від 11 травня та 2 червня 1944 р.

Ще одним специфічним контингентом спецпереселенців з Криму стали жінки, звинувачені у співмешканні з окупантами.

Найбільша партія жінок за “інтимні зв'язки” з окупантами була одночасно покарана в Криму. 7 травня 1944 р. Б. Кобулов та І. Серов звернулися до Л. Берії за дозволом виселити з Криму, окрім інших контингентів, “близько 1000 повій, які проживали на курортах і в містах Чорноморського узбережжя”. Ця акція була реалізована, хоча й не відомо, у якому обсязі. До речі, у фільмі В. Глаголевої “Одна війна” йдеться саме про них.

Вже після смерті Сталіна – в липні 1953 р. міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов звернувся до голови Ради Міністрів СРСР Г. Маленкова з клопотанням розглянути питання про скасування довічного спецпоселення для окремих категорій засланих, в тому числі й жінок, депортованих з Криму “за зв'язки з окупантами”. Тоді ця пропозиція була проігнорована. Цих жінок почали поступово звільняти, починаючи з травня 1955 р., однак забороняючи більшості з них проживання у режимних місцевостях

Депортації супроводжувалися порушенням усіх громадянських прав мешканців кримського півострова й спричинили масовий посттравматичний синдром і соціально-економічні наслідки, які залишаються не подоланими й донині.

Становище депортованих визначалося багатьма документами і, в першу чергу, постановою ДКО СРСР від 11 травня 1944 р. “Про кримських татар”, де вони “пропонувалися” як спецпоселенці*.

Вже 24 липня 1944 р. з'явилася директива НКВС СРСР “Про з'єднання розрізних родин кримських татар”; 9 серпня – “Про з'єднання розрізних родин кримських болгар, греків та вірмен”. Упродовж 1944–1945 рр. з 31209 взятих на облік розрізних сімей спецпереселенців з північного Кавказу, Криму, Грузії і Калмикії вдалося об'єднати 27810 родинам.

26 лютого 1944 р. вийшла директива НКВС СРСР “Про зняття з загальновійськового обліку спецпереселенців і про вилучення у них військових квитків”, а 30 липня – “Про взяття на облік спецпоселенців демобілізованих з Червоної армії калмиків, карачаєвців, чеченців, інгушів, балкарців, кримських татар, болгар, греків, вірмен, які прибувають до сімей в місця поселень”. У військах видали накази про звільнення з лав Збройних сил представників цих народів. Їх спрямовували на спецпоселення. Репресії торкнулися рядового, сержантського і молодшого командного складу. Показовим є те, що старших офіцерів-політпрацівників відправляли на спецпоселення, а старших офіцерів, які не були політпрацівниками, – ні. У всіх колишніх військовослужбовців вилучали військові квитки, замість яких їм видавали спеціальні довідки, їм заборонили носити пагони, вогнепальну і холодну зброю.

Велика кількість спецпоселенців була заарештована й засуджена. З вересня 1944 р. до 1 жовтня 1945 р. до кримінальної відповідальності притягнули понад 143 тис. спецпоселенців.

Соціальний статус кримськотатарських спецпереселенців визначав комплекс нормативно-правових актів. Облаштування життєдіяльності соціуму спецпереселенців визначали: розпорядження РНК СРСР № 9452-р від 30 квітня 1944 р. “Про наділення присадибних ділянок спецпереселенцям”; постанова уряду № 627-176 від 29 травня “Про передачу худоби і продзерна спецпереселенцям карачаївцям, чеченцям, інгушам та іншим в обмін за прийняті від них худоби і зерно в місцях виселення”; розпорядження РНК СРСР № 13287-рс від 20 червня “Про навчання дітей спецпереселенців російською мовою”; постанова ДКО СРСР № 6600 від 25 вересня “Про розрахунки зі спецпереселенцями з Криму за прийняті від них у місцях попереднього проживання зерно, худобу, птицю, шерсть та шкіряну сировину і заходи допомоги з їх найшвидшого господарсько-побутового облаштування”.

Станом на 5 вересня 1944 р. на підприємствах вугільної, нафтової, лісової промисловості, кольорової та чорної металургії, будівництва, хімічної та паперової промисловості, а також НКВС СРСР працювало

35 тис. кримських татар. Більшість депортованих була зайнята в сільському господарстві.

Державні фінансові органи видавали спецпереселенцям грошові позики на початкове господарське облаштування. Система розрахунків зі спецпереселенцями за конфісковану у них власність під час депортації була доволі складною. Уявлення про те, як виписувалась процедура компенсації, дає зміст постанови ДКО СРСР від 25 вересня 1944 р. “Про розрахунки зі спецпереселенцями з Криму за прийняті від них у місцях попереднього проживання зерно, худобу, птицю, шерсть та шкіряну сировину”.

Показовим є те, що з вартості майна депортованих відразу вираховували витрати на їхнє харчування по дорозі в місця призначення. За підрахунками властей, на харчування вивезених кримських татар, а також болгар, греків та вірменів, було витрачено 5730 т зерна. В ході розрахунків за залишену в Криму худобу, що у живій вазі оцінювалась у 3389,7 т, відрахували 1146 т як еквівалент 5730 т зерна. Інші 2243,7 т спецпереселенці могли отримати, не у вигляді м'яса, а на 80 % зерном і на 20 % картоплею з розрахунку 10 т картоплі чи 5 т зерна за 1 т живої ваги худоби.

Дослідники вказують, що встановлена на маршрутах депортації норма харчування значно персичувала існуючі норми для в'язнів ГУЛАГу та німецьких військовополонених, що дало змогу уникнути великої смертності в дорозі. Так, зі 151 720 кримських татар, яких транспортували у травні 1944 р. до Узбекистану, за актами живими прибуло 151 529 осіб, а в дорозі померла 191 особа (0,13 %).

Упродовж 1944–1945 рр. у порядку компенсації за худобу, сільгосппродукції і майно, прийняті від спецпереселенців за місцем їх попереднього проживання, 153 909 сімей (всього на 1 грудня 1945 р. налічувалося 235 778 родин спецпереселенців – з Криму, північного Кавказу, Калмикії, Грузії) одержали худобу: 89 378 голів телят, 265 291 голову овець та кіз; 463,5 т шерсті, 5437 великих шкір та 83 827 овечих шкір для пошиття одягу. Радгоспам, в яких розселилися депортовані, надали 31 293 голови робочої худоби і 2702 голови великої рогатої худоби. Для особливої нужденних надавали безповоротну грошову допомогу загальною сумою 15 млн. 389,4 тис. руб. (на переконання радянського керівництва, це було еквівалентом вартості вилучених у депортованих у місцях їхнього попереднього проживання верблюдів, бджоло-сімей і садів). Крім того, спецпереселенцям у порядку надання матеріальної допомоги було видано: 680 тис. м бавовняних тканин, 141 т шерсті, 3000 великих шкір, 30 000 овечих шкір, 132 т господарського мила.

У порядку компенсації за конфісковане під час виселення зерна цій частині спецпереселенців (з Криму, Північного Кавказу, Калмикії, Грузії) у 1944–1945 рр. було надано 25674 т продовольчого зерна, 17029 т борошна, 3904 т ячменю, 5901 т круп, 5017 т картоплі, 616 т овочів, 321 т фруктів. У 1945 р. “у порядку продовольчої допомоги” спецпереселенці одержали можливість купити за готівку 1200 т продзерна, 8765 т борошна, 2631 т круп, 126 т цукру. (Земсков В.Н. Названа праця. – С. 110–122).

Та за цими, зовні солідними, цифрами криється грабіжницька політика властей. Масштаби матеріальної

* Спецпоселенець (спецпереселенець) – особа, виселена з місця проживання, переважно у віддалені райони країни без судової або квазісудової процедури. Особлива категорія репресованого населення СРСР. У 30-ті роки це були “кулаки” і “підкуркульники”, з кінця 30-х почалися виселення за національною (німці, фіни, італійці та ін) і соціальною ознакою, в тому числі в приєднаних державах Прибалтики, у Молдавії та Білорусії, на Західній Україні. Після Другої світової війни на становище спецпереселенців були переведені “Власівці”, а під час війни ті, хто підозрювався в колабораціонізмі.

“підтримки” депортованих з боку держави приховували тільки бажання перешкодити їх масовому вимиранию. Однак, надзвичайно складні обставини адаптації та умови матеріально-побутового характеру спричинили високий рівень захворювань і летальності.

Натомість керівництво СРСР і в той час, і пізніше випромінювало впевненість, що воно цілком розраховалося зі спецпоселенцями за реквізовану власність.

Демографічну ситуацію на місцях спецпоселень ілюструють такі статистичні дані. На початок I кварталу 1945 р. тут налічувалося 208 828 депортованих з Криму. До його завершення прибуло 884 особи (218 нових, 31 з місць позбавлення волі, 58 повернено з утечі, 557 народилося); вибуло 5210 осіб (414 звільнено, 4463 померло, 145 втекло, 188 вибуло в місяці ув'язнення). Отже, смертність перевищувала народжуваність у 7,7 рази.

У середовищі депортованих радянські спецслужби звичними методами насаджували своїх агентів та інформаторів. Для прикладу, станом на 1 березня 1945 р. у Молотовській області з 20 226 спецпоселенців з Кримського півострова агентурно-інформаторська мережа налічувала 519 осіб. (502 – інформатора, 12 агентів, 5 резидентів), на території Узбецької РСР – 2730 осіб (відповідно 2633, 82 і 15). У зв'язку з тим, що більшість стічних груп, які стали об'єктом депортації, за релігійною приналежністю були мусульманами, саме на духовенство цієї конфесії спрямували вістря своїх зусиль органи безпеки та внутрішніх справ. Наприкінці 1945 р. в Узбекистані НКВС мав у цьому середовищі 16 агентів і 23 інформаторів (Земсков В.Н. Назв. праця – С. 109.)

Тисячі депортованих за доведеними і неосбрунтованими звинуваченнями були арештовані й засуджені. Так, лише від вересня 1944 р. до жовтня 1945 р. до кримінальної відповідальності притягнули 13 тис. спецпоселенців, з них 3394 – за втечі, 1575 – за антирадянську агітацію, 818 – за зраду Батьківщині, 566 – за бандитизм, 81 – за шпигунство, 49 – за терор, 19 – за шкідництво, 11 – за диверсії, решта – за інші злочини (Там само).

Правовий статус депортованих визначало кілька документів різних органів влади, однак у найбільш концентрованому вигляді він проступає у постанові РНК СРСР від 8 січня 1945 р. “Про правове становище переселенців”. Воно заслуговує на те, аби навести його текст повністю:

“1. Спецпоселенці користуються всіма правами громадян СРСР, за винятком обмежень, передбачених цією Постановою.

2. Всі працездатні спецпоселенці зобов'язані займатися суспільно корисною працею. З цієї метою місцеві Ради депутатів трудящих за узгодженням з органами НКВС організують трудове влаштування спецпоселенців у сільському господарстві, у промислових підприємствах, на будовах, господарсько-кооперативних організаціях та установах.

За порушення трудової дисципліни спецпоселенці притягуються до відповідальності відповідно до існуючих законів.

3. Спецпоселенці не мають права без дозволу команданта спецкомендатури НКВС відлучитися за межі району розселення, що обслуговується цією комендатурою.

Самовільне відлучення за межі району розселення, що обслуговується комендатурою, розглядається як втеча і тягне за собою відповідальність у кримінальному порядку.

4. Спецпоселенці – голови родин чи особи, які їх заступають, зобов'язані у 3-денний термін повідомити до спецкомендатури НКВС про всі зміни, що відбулися в сім'ї (народження дитини, смерть члена родини, втеча і т.п.)

5. Спецпоселенці зобов'язані суворо дотримуватися встановленого для них режиму і суспільного порядку у місцях поселення й підкорюватися всім розпорядженням спецкомендатур НКВС.

За порушення режиму та громадського порядку в місцях поселення спецпоселенці підлягають адміністративному стягненню у вигляді штрафу до 100 руб. чи арешту до 5 днів”.

Як бачимо, задекларована в постанові рівноправність спецпоселенців з іншими громадянами СРСР була сфемсрною. Відомі численні випадки, коли людей засуджували до багаторічних (до 25 років) термінів таборів за те, що відвідували родичів у сусідніх селищах, територія яких належала до іншого спецпоселення.

Депортовані були “працєвлаштовані” в колгоспах і радгоспах, а також на промислових об'єктах та новобудовах.

Господарсько-побутове облаштування прибульців супроводжувалося значними труднощами. Родини спецпоселенців із Криму мешкали переважно на житловій площі місцевих колгоспників, робітників та службовців. В особливо незадовільних умовах перебували спецпоселенці, передані на підприємства і будови. Багато керівників не забезпечили спецпоселенців необхідною житлоплощею й люди містилися в тимчасових бараках, землянках, напівруйнованих будинках, клубах тощо.

Вкрай повільно надавалися присадибні ділянки в Узбекистані: з 38168 сімей розселених тут кримських татар до 15 серпня 1944 р. присадибні ділянки та індивідуальні городи отримали 18 180 сімей (47,6 %).

На думку начальника відділу спецпоселень НКВС СРСР М. Кузнецова, постачання кримських татар, переселених до Узбецької РСР, “проходило задовільно”. Згідно з постановою ДКО СРСР, спецпоселенці одержали держпозику з розрахунку 10 кг продовольчого зерна на особу. Але остаточний розрахунок з ними по зерну й худобі ще не здійснювався.

У деяких місцевостях під час розподілу зерна мали місце грубі порушення: зерна видавалося менше встановленої норми, частина зерна витрачалась на харчування місцевого населення, авансування колгоспників і т. ін. Більшість спецпоселенців не мала взуття і теплої одягу і вже восени 1944 р. наражалася на небезпеку масових захворювань.

У листах до родичів і близьких спецпоселенці скаржились на невимовні труднощі. Так, Л. Аблаєва писала І. Асанову: “... З нашого села померло 26 осіб, так само і в інших селах. З колгоспів майже нічого не дають. Державну допомогу також перестали давати... Квартири погані, від дощу не захищені. Незабаром нас усіх, напевно, не буде. Надсилаю список померлих: 1) Алжі-Алім, 2) Джаліля, мати Шевкета, 3) Асандонай

– батько Есма... (далі наводяться імена ще 16 людей). Бригадир Б. Кадилов заявляв: “Виселення з Криму татар є негласне їх убивство. Навіщо розстрілювати, коли можна людей роботою та умовами довести так, що вони перемруть”.

Настрої серед спецпоселенців, зафіксовані спецслужбами, мали різко негативний характер. Зростала кількість випадків дезертирства. В одному з донесень за 21 листопада 1941 р. повідомлялося про підготовку до втечі татар А. Аблаєва, М. Аметова й болгарина Л. Ценова.

Загалом статус спецпереселенців кримські татари мали упродовж 12 років до 1956 р.

18 травня 2014 р. виповнюється 70 років мабуть найтрагічнішої події в історії кримськотатарського народу. Саме в цей день 1944 р. у вже звільненому від військ фашистської Німеччини Криму почалася операція військ НКВС з депортації кримських татар. Кримські татари примхою “вождя” були визнані винними у пособництві ворогу тільки за критерієм національної належності, оббрехані, знедолені, вислані, позбавлені всіх прав, у тому числі й права на Батьківщину. Із Криму, за даними НКВС, протягом 18-20 травня 1944 р. були депортовано 191014 осіб. Напередодні цих страшних днів усі чоловіки призовного віку, включаючи тих, хто підріс за роки фашистської окупації, були зібрані на призивних пунктах, звідки їх відправили під конвоєм на шахти Казахстану й Росії. Після завершення військових дій, всі кримські татари – бойові офіцери й солдати – підлягали демобілізації з Червоної Армії та відправки в місяці спецпоселень.

За переписом Національного руху кримських татар усього було виселено 238500 осіб, з яких діти й жінки становили 205900 осіб, тобто 86,4%.

Нелюдські умови комендантського режиму, який тягнувся довгих 12 років – з 1944 по 1956 рр., голод, епідемії, репресії та поневір'яння в місцях спецпоселення стали причинами масової загибелі кримських татар, основну частину яких становили літні люди, жінки та діти. Тільки в перші роки заслання кримськотатарський народ втратив 46,2% своєї чисельності.

Примусове утримання кримськотатарського народу в місцях вигнання тривало аж до листопаду 1989 р. Протягом усього цього часу кримські татари піддавалися широкомасштабним репресіям з боку радянського режиму, будь-які спроби повернутися на свою Батьківщину присікалися повторними депортаціями, арештами й позбавленням волі.

Під керівництвом кримськотатарського дослідника й історика Рефата Куртієва в 2004–2008 рр. були підготовлені й видані три книги “Депортация крымских татар 18 мая 1944 года. Как это было” зі спогадами кримських татар – свідків депортації. У виданнях також оприлюднені державні документи, що стали основою для проведення депортації 1944 р. Це декларація Державного Комітету Оборони СРСР від 11 травня 1944 р. за підписом Й. Сталіна та членів Політбюро СРСР, яка визначила переселення кримськотатарського народу за несправдивим звинуваченням у пособництві німецьким військам під час війни. Постановою було вирішено, що 80% народу навечно має бути переселено до Узбекистану, а інші 20% – до північних районів Росії. Це також Декларація Верховної Ради СРСР від 14 листопада

1988 р., яка визнала депортацію кримськотатарського народу незаконним і злочинним актом.

Постанови та розпорядження радянської влади регламентували дії, спрямовані на те, щоб позбавити кримських татар Батьківщини, заборонити вивчення рідної культури та історії, використовувати слово “кримськотатарський”, говорити рідною мовою, тобто створити умови для виховання підростаючого покоління манкуртами.

У названих книгах дослідник поставив завдання довести, що депортація була продуманим актом стноциду кримськотатарського народу, спрямованим на приниження народу шляхом часткового фізичного знищення та примусової асиміляції. Основною ж метою книг було збереження й представлення спогадів свідків про перші роки життя після депортації. Були визначені чіткі часові межі для спогадів, які увійшли до книг – від 18 травня 1944 р. до 28 квітня 1956 р., коли вийшов Указ Верховної Ради СРСР “Про звільнення з-під адміністративного нагляду кримських татар, балкарців, турків – громадян СРСР, курдів, хемшилів і членів їх сімей, виселених в період Великої Вітчизняної війни”. Згідно з Указом кримським татарам дозволялося пересуватися в межах районів поселень, але не надавалося права повернення на Батьківщину.

Р. Куртієвим була розроблена й опублікована в національній пресі спеціальна анкета із 30 питаннями, а зібрані шляхом опитування більше 400 спогадів свідків депортації стали основним матеріалом для книг. Спогади, написані кримськотатарською мовою, не перекладалися свідомо, для того, щоб мовознавці змогли прослідкувати як деформувалася мова внаслідок депортації.

10 грудня 2005 р. Курултай кримськотатарського народу прийняв постанову: “Про визнання актом геноциду депортації кримськотатарського народу 18 травня 1944 року, десятиліть примусового утримання кримських татар у місцях вигнання та пов'язаних із цим злочинних наслідків”. Цією ж постановою була сформована Спеціальна комісія Курултаю з вивчення геноциду кримськотатарського народу та подолання його наслідків, яка приступила до системного збору й публікації спогадів свідків депортації, дослідженню архівних матеріалів, аналізу міжнародного та вітчизняного законодавств з питань правової кваліфікації та визнання геноцидом злочинів, скоєних проти людяності.

Розуміючи наскільки важливе місце у справі вивчення й доведення геноциду кримськотатарського народу займають свідчення людей, які безпосередньо знали депортації 18 травня 1944 р. і особисто випробували всі жахи спецпоселень, Спеціальна комісія Курултаю ініціювала проведення загальнонародної акції збору свідчень геноциду кримськотатарського народу “УНУТМА”. Члени комісії звернулися до співвітчизників – безпосередніх свідків і жертв депортації з проханням відгукнутися на заклик, і, як би важко не було згадувати ті події, скласти письмові спогади про пережите ними, членами їхніх сімей та близькими людьми.

Спеціальна комісія Курултаю звернулася до ветеранів Національного руху, членів регіональних і місцевих меджлісів, представників політичних і гро-

мадських організацій кримських татар, інтелігенції та студентів підтримати й надати усіляке сприяння загальнонародній акції збору свідочств геноциду кримськотатарського народу “УНУТМА”.

На даний момент у рамках акції “УНУТМА” зібрано більше 400 листів-спогадів свідків депортації. Багато свідків, на жаль, йдуть з життя, а з ними й свідочтва безчинства, знущання та жорстокості влади, нестерпні умови існування і т.п.

Вашій увазі хотіла б запропонувати страшний лист-правду, лист-страждання Фериде Меджитової:

Родилась в 1932 году в дер. Къоз Судакского района. Я закончила 3 класса, началась война, продолжит учебу мне так и не довелось.

Когда началась депортация, отца с нами не было, он воевал на фронте. Маму и нас – шесть детей солдаты вышвырнули из дома, мы так и не успели ничего с собою взять.

Голодные и раздетые мы добрались в Узбекистан, в колхоз “Назарбай” Бекабадского района. Дали нам маленький домик, где крыша была наравне с землей. Мы еле вместились туда со своей семьей. В 1944 году первым скончался братишка Решат, в следующем году сестренка Мевиде. Мама день и ночь плакала и после смерти сестры прожила 3 дня. На следующий день после смерти мамы зашел сосед Абдулла агъа и передал страшную новость о том, что умер брат. У брата одна нога и одна рука были подвернуты, глаза и рот кишели муравьями. Я попыталась выпрямить ему руку и ногу, но они застыли. Взяла тряпку и вытерла его глаза и рот. Потом нагрела воды, и пошла к одной старушке с просьбой обмыть тело брата. Но она мне сказала, что мальчиков обмывают мужчины и отправила к дедушке Джеббару. Я пошла к нему, а когда вернулась домой, оказалось, что нас ждет машина – меня и двух сестренок отвезли в больницу. В тот вечер умерла еще одна моя сестренка. Через два дня умерла вторая. Я осталась совсем одна.

Я так и скиталась по домам, выпрашивая милость. Как-то соседи пожалели меня и пошли со мною на базар, чтобы поменять на продукты оставшиеся вещи. Меня оставили у входа, я лежу на земле, подняться сил нет. Кто-то окликнул по имени – я еле открыла глаза, это мой родственник спрашивает “что ты тут делаешь?”. Я все рассказала, он взвалил меня на спину и понес к себе домой. Так меня спасли от смерти.

Позже меня разыскал вернувшийся с фронта отец. Он ушел, оставив дома жену и шестерых детей, а осталась у него одна я.

Мама скончалась в 34 года, старшему брату было 16 лет.

Эти страшные годы разве можно описать и рассказать? Я их буду помнить до конца своей жизни.

Фериде Меджитова померла в 2008 р.

На круглому столі було репрезентовано новий науково-популярний проект Українського інституту національної пам'яті “Наш Крим”. Зі змістом та метою проекту присутніх ознайомила автор та керівник проекту доктор історичних наук, завідувач відділу дослідження впливу державотворчих і цивілізаційних процесів на формування національної пам'яті Любовець Олена Миколаївна:

Насамперед, я хочу наголосити на тому, що плануємо науково-організаційні заходи Інституту на 2014 р., ми передбачали проведення круглого столу, присвяченого 60-річчю входження Криму до складу УРСР. Однак події лютого-березня 2014 р., які призвели до анексії Криму Російською Федерацією, внесли корективи щодо цих планів.

Здійснивши анексію Криму, Росія тим самим порушила існуючі міжнародні домовленості, правові основи європейських кордонів післявоєнного періоду, чим викликала справедливе засудження з боку світового співтовариства. При цьому, РФ виправдовує свою агресію тезою, що це “ісконно русская земля”, що росіяни завжди становили в Криму більшість населення і що саме вони привнесли сюди “цивілізацію” і завдяки ним ця територія зазнала суттєвого економічного, суспільно-політичного й культурного поступу. В контексті цього сьогодення ситуація актуалізує проблеми, пов'язані з історією Криму, його місцем у геополітичному вимірі міжнародної політики, особливостями формування стнонаціонального складу, а головне – питання взаємостосунків з Україною.

Розуміючи актуальність даної проблематики й нагальну потребу ознайомлення широкого загалу з основними віхами історичного розвитку Криму та його зв'язків із українською територією, співробітники Українського інституту національної пам'яті вирішили започаткувати відповідний науково-популярний проект. Назву проєкту “Наш Крим” придумав Б.А. Короленко.

Метою даного проєкту є об'єктивне всебічне висвітлення особливостей розвитку Кримського півострова. Своїми основними завданнями науковці Інституту вважають наступні:

- прослідкувати міжнародну боротьбу за заволодіння Кримом;
- проаналізувати динаміку змін етнодемографічного стану населення Криму;
- розкрити сутність політики російського та радянського керівництва, спрямованої на витіснення з півострову корінних народів і переселення російського та поліетнічного елементу;
- окреслити політичні, економічні, культурні чинники, які пов'язували Крим з українською територією;
- спростувати російський міф, що Крим – це “ісконно русская земля”.

В рамках даного проєкту планується розмішувати на офіційному веб-сайті Інституту статті та документи, які будуть висвітлювати широкий спектр питань з історії Криму. Матеріали будуть подаватися за проблемно-хронологічним принципом, починаючи з моменту завоювання Криму Російською імперією в 1783 р. й до анексії у 2014 р. Умовно будуть виділені наступні тематично-хронологічні блоки:

- Крим у складі Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.)
- Крим у революційних процесах 1917-1921 рр.
- Міжвоєнний розвиток Криму
- Крим у період Другої світової війни та перше післявоєнне десятиліття
- Крим у складі УРСР
- Крим у незалежній Україні
- Анексія Криму Російською Федерацією або Крим в умовах окупації РФ

Кожний блок буде наповнюватися відповідною інформацією, яка різнобічно розкриватиме особливості розвитку Криму в зазначені історичні періоди, підніматиме дискусійні питання та малодосліджені проблеми.

До участі у проєкті будуть залучатися співробітники Інституту та дослідники з інших наукових установ і вузів. Ми запрошуємо всіх охочих взяти участь у проєкті та надавати свої статті з історії Криму.

Ініціатори проєкту сподіваються, що це викличе зацікавленість широкого загалу й сприятиме розширенню уявлення читачів щодо історичного розвитку Криму.

Round table “Crimea is deported (before 70-richchya deportation of krimskotatarskogo people)”

Круглый стол “Крым депортированный (к 70-летию депортации крымскотатарского народа)”

* * *

Масаев М. В.

доктор философских наук, доцент, заведующий лабораторией факультета социокультурной деятельности и музыкального искусства, РВУЗ “Крымский университет культуры, искусств и туризма” (Украина, Автономная Республика Крым, Симферополь), mikhail-masaev@yandex.ru

МОДЕРНИЗАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ И ПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТЫ (В СВЕТЕ КОНЦЕПЦИИ ПАРАДИГМАЛЬНЫХ ОБРАЗОВ И СИМВОЛОВ ЭПОХ, ЦИВИЛИЗАЦИЙ И НАРОДОВ)

РЕЦЕНЗИЯ НА: КОТОЛУПОВ О.А., ХРИЕНКО П.А. МОДЕРНИЗАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ. – СИМФЕРОПОЛЬ: ДИАИПИ, 2010. – 304 с., а также: МИРОШНИКОВ О.А. ГОСУДАРСТВО. ИДЕОЛОГИЯ. РЕВОЛЮЦИЯ: МОНОГРАФИЯ / О.А. МИРОШНИКОВ. – ЯЛТА: РИО КГУ, 2009. – 244 с.

(рецензия друкується мовою оригіналу)

Понятие “модернизации” стало настолько знаковым, символическим, что его можно с определенной долей уверенности рассматривать в свете концепции парадигмальных образов и символов эпох, цивилизаций и народов [2] и объединить экономические, социологические и политические аспекты проблемы. Поэтому рецензируемые нами книги могут рассматриваться как отдельные интервалы абстракции, дающие объемный образ проблемы.

Первая книга состоит из ряда статей и других научных работ, написанных в 2007–2010 годах доктором экономических наук, профессором Котолуповым О.А. и доктором социологических наук, профессором Хриенко П.А.

Изучив многочисленные программы и проекты, авторы пришли к выводу, что большинство предпринимаемых в соответствии с ними мер являлись малоэффективными.

При этом авторы критикуют современных “перестроившихся” марксистов, которые “следуют преимущественно путём необходимости проведения социальных, политических, гуманитарных и иных преобразова-

ний, забывая о базисной сфере – сфере экономических отношений” [3, с. 9]. Они сожалеют, что “явно неоправданно мало используется марксистская традиция, определяющая развитие общества, прежде всего как детерминированного системой материального производства” [3, с. 9].

Жизнь ставит перед Украиной вопрос срочной модернизации экономики, поскольку ВВП на душу населения которой составляет 2,5 тыс. долларов США в год при 8,5 тыс. в России, 15–20 тыс. в Восточной Европе, 30–35 тыс. в Западной Европе и свыше 40 тыс. в США [3, с. 199]. Это – действительно шокирующая статистика, заставляющая всех нас серьезно задуматься.

Но, как справедливо отмечают О.А. Котолупов и П.А. Хриенко, “серьезно заниматься экономикой невозможно, не сделав политического выбора” [3, с. 132]. Насчет Украины О.А. Котолупов и П.А. Хриенко полагают следующее: “Либо экономика Украины интегрируется с экономикой Евросоюза, либо с экономикой России. И даже не важно, когда эта интеграция произойдет. Решение надо принимать уже сегодня, ибо в зависимости от этого выбора зависит и выбор приоритетов развития экономики Украины в целом” [3, с. 132]. При этом, “учитывая, что этот выбор носит исторический характер, принимать его элитой без участия всего народа невозможно. Выбор будет легитимным, если он будет определен на всенародном референдуме. Только при поддержке большинства населения возможна успешная реализация выбранного пути развития страны” [3, с. 135].

Экономист и социолог видит для Украины четыре варианта модернизации экономики.

Первый – “украинская политическая и культурная элита делают выбор “западного” вектора развития... ориентация экономики на “западный” вектор потребует ликвидации таких отраслей как тяжелое машиностроение, авиа- и судостроение, большей части ВПК. Безусловно, встанет вопрос о ликвидации убыточных и бесперспективных угольных разрезов и т.д.”. При этом “любая интеграция предусматривает и частичный отказ от политического и, особенно, экономического суверенитета. Как воспримет сообщество Украины эти революционные преобразования в экономике, связанные, в первую очередь, с безудержным ростом безработицы, особенно в юго-восточных регионах страны? [3, с. 135–136].

Второй – “принимается “восточный” вектор развития Украины и её экономики, что менее революционно. Но можно с уверенностью предсказать, что половина населения страны, ориентированная на “запад”, сделает всё, чтобы не допустить такого развития событий. И о политической стабильности можно не мечтать” [3, с. 136].

Третий – “сохраняется “статус-кво”, т.е. остается всё как есть. При таком варианте, ни о каком реформировании экономики говорить не приходится и, следовательно, Украина неминуемо окажется в числе самых отсталых стран мира. Об этом свидетельствуют современные тенденции развития страны. В системе материального производства потенциал Украины составляет по разным оценкам 25–30% от уровня 1990 года. В социальном плане – небывалые в мирное время потери населения из-за смертности и т.д. Собственные воз-

можности для преодоления в стране системного кризиса отсутствую” [3, с. 136].

Четвертый – “по границе разлома, обозначенной на референдуме, осуществляется цивилизованный “развод” страны (по примеру Чехословакии) на “восток” и “запад”. В современных условиях о данном варианте развития Украины можно говорить исключительно в рамках использования научных категорий и принципов. Но история страны свидетельствует о реальности такого сценария” [3, с. 136].

“В целом, как считают О.А. Котолупов и П.А. Хрисенко, по какому бы варианту не пошла Украина, безболезненного выбора у неё нет, и дай Бог, чтобы потрясения были минимальными” [3, с. 137].

Но вернёмся к участию в выборе этих вариантов всего народа. А это вопрос не экономики, а политики. Доктор философских наук О.А. Мирошников считает, что этот выбор уже сделан: “Ныне наше общество вновь находится на грани двух культур. И вновь выбор – на этот раз в пользу перехода к западной культуре – сделан меньшинством” [4, с. 210]. Как отнесется к этому выбору “большинство”? Позволят ли оно претворить в жизнь этот выбор, и позволят ли ему это не позволить?

Теоретически эти вопросы поставлены в книге доктора философских наук О.А. Мирошников “Государство. Идеология. Революция”.

Всем кажется, что в условиях демократии, за которую ратуют все политические силы, воля народа будет уважаться. Но О.А. Мирошников доказывает, что абстрактной демократии, за которую ратуют все, даже самые непримиримые противники, нет. Есть демократия и демократия. Есть режимы просто демократические, а есть тоталитарно-демократические.

“Демократия неизбежно будет тоталитарной там, где общество не отделено от государства. Тоталитарная демократия всегда ограничивает равенство, а не только свободу. Она ограничивает равенство, поскольку разные классы поставлены в неравные условия и, как результат, при тоталитарной демократии большинство, определяющее принятие решений, не есть действительное большинство. Когда тот или иной класс составляет большинство населения, ему достаточно равенства избирательных прав, но если он в меньшинстве, то стремится установить неравенство” [4, с. 111].

Правящий класс в ставшей капиталистической Украине – капиталисты. Они составляют меньшинство населения. Они стремятся установить неравенство. Их “демократия” будет тоталитарной. И любой выбор будет осуществляться меньшинством и закрепляться тоталитарной властью, даже если она в тысячу раз будет называть себя демократической. И она будет демократической, но демократия эта будет тоталитарной, при которой большинство будет бесправным.

Но неужели демократия в её тоталитарной форме неизбежно предполагает неравенство? Да, и не только в тоталитарной форме. Афинская демократия не предусматривала равенства между рабами и рабовладельцами, не предусматривает равенства между рабочими и капиталистами никакая буржуазная демократия, не предусматривала равенства между рабочими и партийной номенклатурой демократия социалистическая.

“Равенство может существовать на разных уровнях, – пишет О.А. Мирошников, – равенство в богатстве и

равенство в бедности, равенство в правах и равенство в бесправии. Равенство в политических правах предполагает также высокую степень свободы. Феодализм заполнил существовавшую при рабовладельческом строе пропасть между свободой и несвободой. Он установил “иерархию свободы”, в которой каждая более высокая ступень социальной иерархии предполагала несколько большую степень свободы, чем предшествующая. Революция может предоставить возможность подниматься по этой лестнице все большему числу людей либо вовсе её уничтожить” [4, с. 112]. Свидетелями такого процесса мы и являемся с тех пор, как общество разделилось на классы. Революции поднимают людей по лестнице равенства от рабства классического к рабству крепостническому и рабству капиталистическому, которые являются отражением специфических уровней равенства к надежде полного социального равенства в социалистической революции, которая (эта надежда) оборачивается новым неравенством и очередной иллюзорной надеждой равенства.

Таким образом, революции то поднимают человека на новый уровень равенства, то отбрасывают его, по выражению К.Маркса “назад, в умершую эпоху”.

Модернизация же ставит иную задачу: “Формирование такой социальной структуры общества, которая обеспечивает его стабильное существование, т.е. достаточно быстрое движение общества по пути прогресса без политических переворотов (их место занимают регулярно проводимые выборы), с многочисленным средним классом, составляющим большинство общества” [4, с. 212]. Поэтому “политической целью процесса модернизации является формирование устойчивой двухпартийной системы. Соперничающие между собой партии периодически оспаривают власть одна у другой. Выборы становятся единственным средством, которое позволяет им прийти к власти. Все остальные средства исключаются. Основой поддержания стабильности двухпартийной системы является особым образом организованный двухпартийный парламент, структура которого не позволяет победившей партии в полной мере овладеть политической властью” [4, с. 212].

Таким образом, процесс модернизации лишает смысла любые революции, в том числе и пресловутые “цветные” и обеспечивает это двухпартийная система. Такие системы утвердились в Великобритании (сначала либералы и консерваторы, а затем лейбористы и консерваторы), в США (республиканцы и демократы), во Франции (социалисты и неоголлисты), в Германии (социал-демократы и христианские демократы).

Сложится ли подобная система в Украине и России и обеспечит ли она проведение экономической модернизации?

Ни одна из рецензируемых книг ответа на этот вопрос не даёт, но они вместе: идеи экономиста О.А. Котолупова, социолога П.А. Хрисенко и философа О.А. Мирошников дают почву для осмысления поставленных в них проблем.

А осмысливать и решать их надо. Классических устойчивых двухпартийных систем как в Великобритании и США и чуть менее устойчивых как во Франции и Германии ни в Украине, ни в России нет. Смена однопартийной (оранжевой) власти на однопартийную “региональную” прошла весьма болезненно, а предыдущая

“оранжевая” власть утверждалась вообще “революционно”. В России разговоры о замене “обронзовевшей”, по выражению Д.А. Медведева, единственной партии “Единой России” на единственную право-консервативную а la Никита Сергеевич Михалков [1, с. 6] остаются разговорами о замене одной единственной партии на другую единственную партию. В своё время единственную партию “Наш дом – Россия” уже заменили единственной партией “Единая Россия”. Народ же при этом остаётся без какого-либо выбора.

При этом “выборы” не могут стать “единственным средством, которое позволит прийти к власти”. А исключение всех остальных средств борьбы за власть, в том числе и самых болезненных, оказывается невозможным.

И если “безболезненного выбора” экономического развития Украины нет [3, с. 137], то это прежде всего потому, что у Украины пока нет политического механизма “безболезненной” смены власти.

Список использованных источников

1. Масяев М.В. Символический манифест знаковой личности или “профессия де фуа” режиссера Якина (о политическом манифесте Н.С. Михалкова) / М.В. Масяев // Наш Голос. 2010. № 47 (685). – 25 ноября. – С. 6.
2. Масяев М.В. Curriculum vitae paradigmatic образцов и символов эпох и цивилизаций. Монография / М.В. Масяев. Симферополь: ДОЛЯ, 2011. – 512 с.
3. Котолупов О.А., Хрисенко П.А. Модернизация в современном мире: социально-экономический контекст / О.А. Котолупов, П.А. Хрисенко. – Симферополь: ДИАПИ, 2010. – 304 с.
4. Мирошников О.А. Государство. Идеология. Революция: Монография / О.А. Мирошников. – Ялта: РИО КГУ, 2009. – 244 с.

References

1. Masayev M.V. Simvolicheskiy manifest znakovoy lichnosti ili “profession de fuai” rezhissera Yakina (o politicheskom manifeste N.S. Mikhalkova) / M.V. Masayev // Nash Golos. – 2010. – № 47 (685). 25 nojabrja. – S.6.
2. Masayev M.V. Curriculum vitae paradigmatic obrazov i simvolov epoch i civilizacij. Monografija / M.V. Masayev. – Simferopol’: DOLJa, 2011. – 512 s.
3. Kotolupov O.A., Hrienko P.A. Modernizacija v sovremennom mire: social’no jekonomicheskij kontekst / O.A. Kotolupov, P.A. Hrienko. – Simferopol’: DIAPI, 2010. – 304 s.
4. Miroshnikov O.A. Gosudarstvo. Ideologija. Revoljucija: Monografija / O.A. Miroshnikov. – Jalta : RIO KGU, 2009. – 244 s.

Masayev M. V., Doctor of Philosophical Sciences, Ass. Prof., Head of Laboratory of the Faculty of Sociocultural Activity and Musical Art of Crimean University of Culture, Arts and Tourism (Ukraine, Autonomous Republic of the Crimea, Simferopol), mikhail.masayev@yandex.ru

Modernization in the contemporary world: socio-economic and political contexts (in the light of conception of paradigmatic images and symbols of epochs, civilizations and nations)

Review on: Kotolupov O.A., Hrienko P.A. *Modernization in the Contemporary World: Socio-Economic Context*. – Simferopol: DIAPI, 2010. – 304 p., and also: Miroshnikov O.A. *State. Ideology. Revolution: Monograph* / O.A. Miroshnikov. – Yalta : RIO CGU, 2009. – 244 p.

Masayev M. V., доктор философських наук, доцент, завідувач лабораторією факультету соціокультурної діяльності та музичного мистецтва, РВНЗ “Кримський університет культури, мистецтва і туризму” (Україна, Автономна Республіка Крим, Симферополь), mikhail.masayev@yandex.ru

Модернізація в сучасному світі: соціально-економічний і політичний контексти (у світлі концепції парадигмальних образів і символів епох, цивілізацій і народів)

Рецензія на: Котолупов О.А., Хрисенко П.А. *Модернізація в сучасному світі: соціально-економічний контекст*. – Симферополь: ДІАПІ, 2010. – 304 с., а також: Мирошников О.А. *Госуд-*

дарство. Идеология. Революция: Монография / О.А. Мирошников. – Ялта : РИО КГУ, 2009. – 244 с.

* * *

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ “ВАЛЬДОРФСЬКА ПЕДАГОГІКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ВИКЛИКІВ”

Запрошуємо взяти участь у Міжнародній науково-практичній конференції “Вальдорфська педагогіка в контексті сучасних освітніх викликів”, яка відбудеться 21-22 жовтня 2014 року на базі Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: м. Київ, вул. Пирогова, 6.

До участі у конференції запрошуються: представники органів державної влади та місцевого самоврядування, науковці, докторанти, аспіранти, студенти, викладачі ВНЗ, вчителів загальноосвітніх шкіл, вихователі ДНЗ, батьки учнів та вихованців, громадські діячі.

Мета конференції: обговорення завдань загальної середньої освіти у ракурсі людино-центричної педагогіки, осмислення новітніх цивілізаційних викликів щодо виховання майбутнього покоління, презентація результатів експериментальної перевірки результативності науково-методичних засад вальдорфської педагогіки, що відбувалася з 2001 по 2014 роки у рамках узагальнюючого науково-методичного експерименту всеукраїнського рівня “Розвиток вальдорфської педагогіки в Україні” (наказ Міністерства освіти і науки України від 06.05.2001 № 363), постановка нових завдань щодо впровадження педагогічної системи “Вальдорфська школа” в освітній простір України.

Робочі мови: українська, німецька, англійська, російська

Організатори: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова;

Інститут магістратури, аспірантури і докторантури; ІАО (Міжнародна Асоціація Вальдорфської педагогіки у Центральній та Східній Європі);

Асоціація вальдорфських ініціатив в Україні

Інформаційні партнери конференції:

Збірник наукових праць “Гілея: науковий вісник” (філософські, політичні, історичні науки),

Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Видавництво “Педагогічна преса”, газета “Освіта України”.

Для участі у конференції заповніть анкету та надішліть на адресу:

Мезенцева Олена Іванівна, координатор проєкту “Вальдорфська педагогіка в Україні”, методист ІТЗО mezentseva_lena@mail.ru

Халамендик Вікторія Борисівна, керівник навчально-дослідницького центру “Вальдорфська педагогіка” в Інституті магістратури, аспірантури і докторантури НПУ імені М. П. Драгоманова vkhala@ukr.net

* * *

**X ВСЕУКРАЇНЬСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
“УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ПРАКТИКА
В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ”**

**Міністерство освіти та науки України
Управління освіти та науки
Рівненської облдержадміністрації
Управління культури та туризму
Рівненської облдержадміністрації
Управління культури і туризму
Рівненського міськвиконкому
Рівненський державний гуманітарний
університет
Художньо-педагогічний факультет
Кафедра культурології і музезнавства**

33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12
телефон кафедри (0362) 63-42-62
контактний телефон: 067 803.23.98, 096.541.71.35

15-16 листопада 2014 року

відбудеться X Всеукраїнська науково-практична конференція

УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ПРАКТИКА В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Робота конференції відбуватиметься у сесіях:

1. Освіта і культура в контексті Болонської декларації: здобутки і проблеми.
2. Т. Шевченко і сьогодення української культури.
3. Самореалізація та самоорганізація молодого покоління в культурному процесі XXI століття.
4. Мистецьке життя України в історико-культурній ретроспективі.
5. Культурно-мистецька спадщина України у світовому культурному контексті.
6. Регіональна культурно-мистецька практика: стан, тенденції, перспективи.
7. Заявки на участь у роботі конференції подавати на кафедру культурології РДГУ (м. Рівне, вул. С. Бандери, 12, каб. 46) до 1 листопада 2014 року. Деталі – за вказаними телефонами.

У заявці повідомити: прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи, науковий ступінь, звання для співробітників та прізвище, ініціали магістранта (факультет, спеціальність), секцію і тему доповіді, прізвище наукового керівника.

Тексти статей (в електронному варіанті), підготовлені згідно з вимогами до наукових публікацій (див. **Бюлетень ВАК України, 2003. - № 1**), передати оргкомітету до 1.11.2014 р. Матеріали конференції будуть опубліковані у випуску № 14 Альманаху “Актуальні питання культурології” та фахових наукових збірниках “Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку”: наукові записки РДГУ вип. 20 (“Культурологія” і “Мистецтвознавство”).

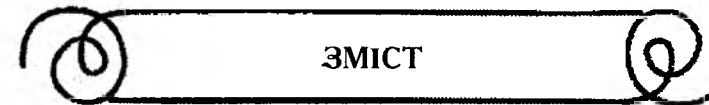
Адреса оргкомітету: Рівненський державний гуманітарний університет, вул. С. Бандери, 12, кафедра культурології (каб. 46). Відповідальні за організацію й проведення конференції – проф. Виткалов Володимир Григорович.т. 0362-63.42.62 або вказаний вище мобільний. E-mail: sergiy_vsv@ukr.net. Орг внесок на друк програми становить 30 грн.

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

До Збірника приймаються статті українською мовою, обсягом 10-12 сторінок.

Поля: верхнє, праве, лівє, нижнє – 2x2x3x1,5 см. Редактор: MS Word. Гарнітура: Times New Roman, кегль 14. Міжрядковий інтервал: 1,5

Зліва друкується УДК, по центру назва статті великими літерами (жирним шрифтом), у правому полі – прізвище та ініціали автора. Анотації, назва статті і ключові слова – російською, українською, англійською, (література в алфавітному порядку).



ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Гай-Нижник П. П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку	5
Попружна А. В. Епітафія як атрибут поховальної культури козацької старшини другої половини XVII-XVIII ст.	14
Трубчанинов С. В. Історико-географічні дослідження та викладання історичної географії у вищій школі Наддніпрянської України у XIX ст.	18
Ніколаєва Н. Б. Вплив Кримської війни 1853-1856 рр. на події в Україні.	22
Петренко І. Є. Політико-дипломатичні відносини Української Народної Республіки з Туреччиною в 1918-1920 рр.	27
Нікітенко К. В. Переконливий аргумент радянської влади – терор голодом на Донеччині: розплата за повстанський рух	30
Лук'яненко О. В. Антизахідна істерія у карикатурах освітян УРСР повоєнного семиліття (2).	35
Мищенко І. В. Умови навчання та проживання студентів Польського педагогічного інституту в Києві (30-і рр. XX ст.)	38
Магась В. О. Боротьба за демократизацію освіти та суспільства організацій Всеросійського загальносемінарського союзу в Україні (1907-1908 рр.) ..	41
Дорошенко В. С. Формування громадянського суспільства в українській державі	45
Бородай І. С. Становлення вчення про відтворення сільськогосподарських тварин у вітчизняній зоотехнії	48
Корсак Р. В. Актуальні питання українсько-чеської торговельної справи (2000-2012 рр.)	50
Кравець О. П. Державно-церковні відносини в Україні у 20-30 рр. XX ст.: досвід баптистських громад	53
Лінік Ю. В. Особливості позиції українських православних церков у протестному русі (2013-2014 рр.)	57
Пекарчук В. М. Проблематизація відродження і розвитку культури етноменшин у парадигмах культурно-мистецької політики України 1990-2000-х років	61
Махортих М. С. Меморіалізація пам'яті про звільнення Києва від німецької окупації за доби незалежності (1991-2013)	65
Рішко М. М. Професор І. В. Смирнов – організатор наукового центру з біології відтворення сільськогосподарських тварин	68
Мердих Ю. М. Український гравер Іван Филипович та його “волинська спадщина”	71
Кривошея І. І., Ярцун Ю. О. Повсякденне життя шляхти Київської губернії в сучасній українській історіографії	75
Священко З. В. Аграрне питання в політичній діяльності С. Ю. Вітте: сучасна російська історіографія проблеми	78
Вальчук О. І. Соціальне страхування в СРСР (1922-1933 рр.): історіографічний огляд	83
Головіна О. В. Історіографія російських монархічних організацій в Україні (1905 – лютий 1917 рр.): теоретико-методологічні проблеми дослідження	87
Черкас Т. В. Погляди Німеччини на “Євро – 2012” в Україні	93
Гусейнова А. Г. Військово-політична співпраця Грузії з США і Західною Європою	98

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Владленова І. В. Розвиток позитивістської традиції в філософії науки	103
Журба М. А. У пошуках Єдиного: лабіринти нелінійності	107
Жиртуєва Н. С. Основні методи просвітлення в містичних традиціях світу та їх особливості	111
Шедяков В. Є. Співвідношення чинників соціогенезу	116
Сакун А. В. Трансформація структур соціальності в умовах інформаційного світу: вектор інновації	124
Свиріденко Д. Б. Потенціал педагогіки трансгресії в епоху глобалізації	128
Ткаченко О. В. Феномен “розривів” історичного часу в іудейській месіанській традиції	132
Санакуєв М. Г. Медіафілософія як нова галузь філософського знання	137
Пірверд П. До питання про протиріччя між економічною ефективністю і соціальною справедливістю	140
Полов В. Ю. Прагма-res-Ding: категорія “рiч” у європейській метафізиці	144
Савицька І. М., Дигодюк І. О. Аксиологічний вимір феномену свободи як звільненої свідомості	149
Гапєєва А. С. Негативна та позитивна оцінка в процесі стерео типізації	152
Ємельяненко С. О. Особливості репрезентації форм маргінального в різні історичні епохи	156
Гончаренко М. М. Системний підхід у визначенні соціоприродних суперечностей	160
Глушко Т. П. Економічна свідомість нації у контексті соціально-феноменологічного аналізу	164
Андрієнко О. В. Ділова жінка як суспільний і економічний феномен	169
Бєх Ю. В. Концепція управління інтелектуальним капіталом організації	172
Войнов О. В. Вплив феномена честі на формування характеру соціальних середовищ	177
Волковинська В. О. Публічне і приватне у феноменологічному пошуку смислу соціальності	182
Лєвкулєв В. В. Категорія справедливості в античній філософській парадигмі	185
Марчук О. Т. Феноменаналіз здоров'я у системі патристичних принципів досконалості Частина I. Атрибути ідеальних моделей у перспективах холистичної актуалізації	189
Білокопитова Н. І. Компаративний підхід до ґендерного питання в тюркських, перських і арабських суспільствах	194
Прокопенко В. В. Аристотель про взаємовідносини філософії та теології	198
Куцєпал С. В. Політико-правова концепція Г. Гегеля	201
Гончаренко О. А. Аналітична філософія Казимира Твердовського: образ навчання	205
Масаєв М. В. Соціалізм – социальность – общество социальной защиты? (философско-исторический и политический анализ работ И. А. Ильина)	208
Рославльська Х. Р. Гуманізм національної ідеї у філософській спадщині Івана Франка	210
Сторожук С. В. Національні мотиви образу Богородиці в літературній та художній спадщині Т. Шевченка	214
Супрун Н. Т. Особливості розуміння поняття “доведення” в логічній концепції В. Карпова	218
Рєбін М. П. Концепція “заколотівини” С. Месснера	221
Ханжє В. Б. Онтологічна традиція розуміння часу: Ньютон і Ейнштейн	225
Чорна Л. В. Розуміння ролі суспільного ідеалу в державотворенні: філософський екскурс за матеріалами творчості П. І. Новгородцева	229
Гришанова К. В. Історична цінність гумору в аспекті сучасного філософського дослідження	234
Дєржко І. Метафізичні функції цінностей в парадигмі соціокультурного життя	237
Джабраїлова Ф. Про соціально-філософський аналіз проблеми ідентичності і різноманітності в міжкультурних відносинах	241
Дмитренко М. Й. Корпоративна культура та її функціональний потенціал	244
Заплатіна О. О., Борисєв Б. А. Інформаційно-консультативна IT-комунікація як соціальна послуга в області фізичної культури і спорту	249

Казаков М. А. До питання про притику гносеологічних засад сучасних псевдонаукових напрямків у фізиці	252
Ткаченко Н. О. Жанрова різноманітність альтернативно-історичних конструкцій: феномен "Нової хронології"	259
Кивлюк О. П. Глобалізаційна спрямованість освітніх трансформацій	263
Ілляхова М. В. Значення темпоральних образів при дослідженні процесу неперервної освіти	267
Бойченко М. І. Значущість соціальної філософії як навчальної дисципліни у сучасному університеті за умов переходу до суспільства знань	272
Назаров М. Х. Інтернаціоналізація вищої освіти: поняття, стратегії	277
Ситниченко Є. Г. Філософські аспекти аналізу мережної парадигми управління освітою	280
Нестеренко Є. А. Символи як інструмент управління освітньою установою	283
Пашков В. В. Філософські засади професіоналізації педагогічної діяльності	287

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Рзасв А. Г. Державне управління: поняття і системність	292
Хонін В. М. Спонукальні мотиви міжнародних інтеракцій. Модель "піраміди Маслоу"	297
Кучуран А. М. Методологічний підхід У. Домхоффа до аналізу влади	303
Волошин М. О. Концепт "медіадемократія" в інтерпретації Н. Больца	306
Костючков С. К. Природа людини у контексті біополітики: етологічний і соціологічний аспекти	312
Спиридонова К. О. Конструктивізм і теорія спільнот безпеки	316
Коломієць Л. В. Технологічний детермінізм в системі методологічних принципів технократизму	321
Іохім А. М. Проблема "Іншого" та формування колективної ідентичності в міжнародній політиці	323
Мамедов Р. К. Про політичні та правові аспекти агресії	327
Побочий І. А. Політичний тероризм як різновид насильницьких форм політичної боротьби	332
Олещук П. М. Вплив соціальної мережі facebook на політичну мобілізацію	336
Нагорнякський Є. А. Дискурс як основа публічної політики в сучасних демократичних суспільствах	340
Абдуллаєв Ф. Геополітичні аспекти міжнародної міграції	343
Лікарчук Д. Парламентський конфлікт: правляча коаліція vs опозиція	348
Нагорняк Т. Л. Конфлікт Держави і Суспільства в Україні	352
Валієв А. Роль і місце принципів кримінального права в диференціації кримінальної відповідальності	362
Романюк О. І. Створення нового військово-політичного блоку як спосіб забезпечення колективної безпеки країн, що можуть стати об'єктом агресії з боку російського імперіалізму	366
Абдуллаєв Н. Медіація (посередництво): міжнародний та національний досвід	370
Варбанець П. А. Політика Анкари щодо затвердження Туреччини системоутворюючим ядром тюркського світу: Надбання і прорахунки	374
Гуцало С. Ліга арабських держав – між інтеграцією і сомалізацією	379
Кухтін М. М. Політичний портрет Федеральногого канцлера Німеччини Ангели Меркель	384
Макогон Д. І. Трансформація зовнішньої політики ФРН після завершення Холодної війни	387
Плевако І. Г. Економічна складова геополітичного позиціонування Бразилії у країнах Південної та Східної Азії	391

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Гоян І. М., Максимович О. В. Модернізм та традиціоналізм як цивілізаційні типи українського етнонаціонального характеру: історико-соціологічний аналіз II частина	397
---	-----

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Круглий стіл "Крим депортований (до 70-річчя депортації кримськотатарського народу)"	403
Масаєв М. В. Модернізація в сучасному світі: соціально-економічний і політичний контексти (в світлі концепції парадигмальних образів і символів епох, цивілізацій і народів). Рецензія на: Котолупов О. А., Хриєнко П. А. Модернізація в сучасному світі: соціально-економічний контекст. – Симферополь: ДІАІПІ, 2010. – 304 с., а також: Мирошников О.А. Государство. Идеология. Революция: монография / О. А. Мирошников. – Ялта: РИО КГУ, 2009. – 244 с.	421
Міжнародна науково-практична конференція "Вальдорфська педагогіка в контексті сучасних освітніх викликів"	423
Х Всеукраїнська науково-практична конференція "Українська культурно-мистецька практика в історичній ретроспективі"	424

CONTENT

HISTORICAL STUDIENS

Hal-Nyzhnyk P. P. Liberalism as philosophical, political and economic theory: essay of history of becoming and development	5
Popruzhnaya A. V. Epitaphs as an attribute of the funeral culture of Cossack officers of the second half of XVII–XVIII centuries	14
Trubchaninov S. V. Historical and geographical studies and teaching of historical geography in academic school of Dnieper Ukraine in the XIX century	18
Nikolaeva N. B. The influence of the Crimean War of 1853–1856 events in Ukraine	22
Petranko I. Political and diplomatic relations between the Ukrainian People's Republic and Turkey in 1918–1920	27
Nikitenko K. V. A weighty argument of the soviet regime – terror of famine in Donetsk region: a requital for the insurrectionary movement	31
Lukyanenko O. V. Anti-western hysteria in caricatures of educators of Ukrainian Soviet Socialist Republic of postwar seven-years period (2)	35
Mishchenko I. V. Terms of tuition and accommodation of students of Polish Pedagogical Institute in Kiev (30–ies twentieth century)	38
Magas V. O. The Struggle for the Education and Society Democratization by the Organizations of the All-Russian Public-Seminary Union in Ukraine (1907–1908)	41
Doroshenko V. Forming of civil society is in the Ukrainian state	45
Borodaj I. S. The formation of doctrine of farm animal reproduction in the domestic animal science	48
Korsak R. V. Actual questions of ukrainian-czech tradecooperation (2000–2012)	51
Kravets A. P. Relations of the state and the church in Ukraine in the 1920–1930s on the example of Baptist communities	53
Linnik Yu. V. Features opinions of Ukrainian orthodox churches in protest movement (2013–2014 years)	57
Pakarchuk V. M. Problematization revival and development of the culture of ethnic minorities in the paradigms of cultural – artistic policy of Ukraine 1990–2000–ies	61
Makhortykh M. S. Memorialization of memory about the liberation of Kyiv from German occupation during the independence period (1991–2013)	66
Rishko N. N. Professor I.Smirnov is the organizer of a scientific center for reproductive biology of farm animals	69
Merduch Ju. M. Ukrainian engraver Ivan Fylypovych and his Volyn heritage	71
Kryvosheia I. I., Yartsun Y. O. The daily life of Kiev province gentry in modern Ukrainian historiography	76
Svyaschenko Z. V. Agrarian question in politics S.Y. Witte: contemporary Russian historiography of the problem	79
Val'chuk O. I. Social insurance in the USSR (1922–1933 years): historiographical review	84
Golovina O. V. The historiography of the Russian monarchical organizations in Ukraine (1905– February 1917): the theoretical and methodological problems of research	88
Cherkas T. V. Views of Germany for "Euro - 2012" in Ukraine	94
Huseynova A. G. Military-political cooperation Georgia USA and Western Europe	98

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Vladlenova I. V. The development of the positivist tradition in the philosophy of science	104
Zhurba M. A. In search of The All: labyrinths of nonlinearity	108
Zhirlueva N. S. Basic methods of enlightenment in the world mystic traditions and its peculiarities	112
Shedyakov V. E. Correlations between factors of sociogenesis	117
Sakun A. V. Transformation of social structures in the information world. the innovation vector	125
Svyrydanko D. B. Potential of transgressive pedagogy at globalization age	129
Tkachenko A. V. The phenomenon of "gaps" of historical time in the Jewish messianic tradition	133
Sanakuev M. G. Mediafilosofiya as a new branch of philosophical knowledge	138
Pirverdl P. On contradictions between economic effectiveness and social fairness	141
Popov V. Yu. Провод-рес-Ding: the category of "thing" in the European metaphysics	145
Savitska I. M., Digodyuk I. O. Axiological dimension of the phenomenon of freedom as a liberated consciousness	150
Gapleleva A. S. Positive and negative evaluating in the stereotyping process	153
Yemelyanenko Ye. O. Features marginal representation forms in different historical periods	157
Goncharenko M. M. Systematic approach to determining of social and natural contradictions	161
Glushko T. P. Economic consciousness of a nation in the context of socio-phenomenological analysis	165
Andriyenko O. V. A business lady as a social and economic phenomenon	170
Bekh Y. V. The concept of intellectual capital management organization	173
Voynov A. V. The influence of the phenomenon of honor in shaping the nature of social environments	178
Volkovynska V. O. Publicity and privacy in the phenomenological search of sense of sociality	183
Levkulych V. V. Category of justice in an ancient philosophical paradigm	186
Marchuk O. T. Phenomenology of Health and Principles of Human Perfection in the Theological Tradition of the Eastern Patristics. Part I. The attributes of the ideal models in holistic perspectives actualization	190
Blukopytova N. I. Comparative approach to gender issues in the Arab, Persian and Turkic societies	195
Prokopenko V. V. Aristotle on the relationship of metaphysics and theology	199
Kutsepal S. V. Political and legal concept of G. Hegel	202
Goncharenko O. A. Analytical philosophy Kazimier Twardowski: Image teaching	206
Masayev M. V. Socialism – sociality – a society of social protection? (philosophical and historical and political analysis of some works I. A. Ilyin in light of the concept of paradigmatic images and symbols eras, civilizations and peoples and applied political science perspective)	209
Roslavitskaya K. R. The humanism of the national idea in the philosophical heritage of Ivan Franko	211
Storozhuk S. V. National motives of the image of the Holy Mother in the literary and artistic heritage of T. Shevchenko	215
Suprun N. T. Features of interpretation of the term "proof" in a logical concept of V. Karpov	219
Treblin M. P. The concept of "mutiny-war" E. Messner	222
Khanzhy V. Ontological tradition of understanding of time: Newton and Einstein	226
Chorna L. V. The understanding of the Social Ideal role in the State Building: philosophical excursus according to the works of P. Novgorodtsev	230
Grishanova K. V. Historical value of humor in the aspect of contemporary philosophical inquiry	235
Derzhko I. Metaphysical functions of values within socialculture life paradigm	238

Jabrailova F. About the social and philosophical analysis of a problem of identity and a variety in the cross-cultural relations.....	242
Dmytrenko M. Y. Corporate culture and its functional potential.....	245
Zaplachna O. A., Borisov B. A. Information–consulting IT–communication as a social service in the area of physical culture and sport.....	250
Kazakov M. A. On the problem of criticism of gnoseological foundations of modern pseudoscientific branches in physics.....	253
Tkachenko N. A. The variety of genres of the alternative–historical constructions: the phenomenon “New Chronology”.....	260
Kyvluk O. P. Globalization direction of educational transformation.....	264
Ilyakhova M. V. Significance of temporal concept for research of continuing education process.....	268
Boychenko M. I. The importance of social philosophy as an educational discipline in the modern university In the conditions of transition to the knowledge society.....	273
Nazarov M.H. Internationalization of higher education: the concept, strategy.....	278
Sytynchenko E.G. Philosophical aspects of analysis of network paradigm of education management.....	281
Nesterenko Y.A. Symbols as tools for managing of an educational institution.....	284
Pashkov V.V. Philosophical foundations of professionalization of teaching activities.....	288

POLITICAL SCIENCES

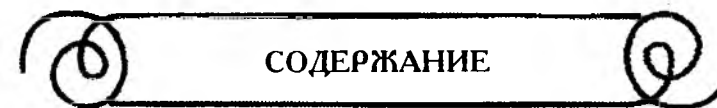
Rzayev A. H. Governance: the concept and system.....	293
Khonin V. M. Challenging motives of international interactions. Model of “Maslow’s pyramid”.....	298
Kuchuran A. M. Methodological approach by W.Domhoff to the analysis of power.....	304
Voloshyn M. O. Concept “mediadecracy” in interpretation of H.Bolz.....	308
Kostyuchkov S. K. Human nature in the context of biopolitics: ethological and sociological aspects.....	314
Spyrydonova K. A. Constructivism and Security Community Theory.....	317
Kolomic' L. V. Technological determinism in the system of methodological principles of technocratic theories.....	323
Iokhm A. M. The issue of the “Other” and the formation of collective identity in international politics.....	325
Mammadov R. K. On the political and legal aspects of aggression.....	329
Pobochly I. A. Political terrorism as a kind of violent forms of political struggle.....	334
Oleshchuk P. M. The influence of facebook on political mobilization.....	338
Nagoryansky E. A. Discourse as a basis for public policy of the modern democratic society.....	342
Abdullayev F. Geopolitical aspects international migration.....	345
Likarchuk D. Parliamentary conflict: the ruling coalition vs. opposition.....	350
Nagornyyak T. L. The conflict between State and Society in Ukraine.....	354
Vallyev A. Role and piace of the principles of criminal law in differentiation of criminal responsibility.....	364
Romanyuk O. I. Creating a new military political alliance as a way to collective security of the countries, that may be subject aggression by russian imperialism.....	368
Abdullayev N. Mediation: international and national experience.....	372
Varbanets P. A. Ankara’s policy toward the approval of Turkey’s backbone role in the Turkic world: achievements and failures.....	376
Gutsalo S. The League of Arab States – between integration and somalization.....	381
Kukhtin M. M. The political portrait of Germany’s Federal Chancellor Angeia Merkel.....	386
Makohon D. I. Transformation of the German foreign policy after the Cold War.....	389
Plevako I. G. The economic component of geopolitical positioning of Brazil In South and East Asia.....	393

SOCIOLOGICAL SCIENCES

Goyan I. N., Maksymovych O. V. Modernism and traditionalism as a civilized types of Ukrainian ethnic national character: historical and sociological analysis (II part).....	399
--	-----

SCIENTIFIC LIFE

Roundtable “Crimeas deported (before 70-richchya deportation of krimskotatarskogo people)”.....	405
Masayev M. V. Modernization in the contemporary world: socio–economic and political contexts (in the light of conception of paradigm images and symbols of epochs, civilizations and nations). Review on: Kotolupov O. A., Hrienko P. A. Modernization in the Contemporary World: Socio–Economic Context. – Simferopol : DIAPI, 2010. – 304 p., and also: Miroshnikov O. A. State. Ideology. Revolution : Monograph / O. A. Miroshnikov. – Yalta : RIOCGU, 2009. – 244 p.....	423
International research and practice conference of “Val’dorfska pedagogics in the context of modern educational calls”.....	425
X the All Ukrainian research and practice conference “Ukrainian cultural and artpractice in a historical retrospective view”.....	426



ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Гай–Нижник П. П. Либерализм как философская, политическая и экономическая теория: очерк истории становления и развития.....	5
Попружная А. В. Эпитафии как атрибут похоронной культуры казацкой старшины второй половины XVII–XVIII вв.....	14
Трубчанинов С. В. Историко–географические исследования и преподавание исторической географии в высшей школе Поднепровской Украины в XIX в.....	18
Николаева Н. Б. Влияние Крымской войны 1853–1856 гг. на события в Украине.....	22
Петренко И. Е. Политико–дипломатические отношения Украинской Народной Республики с Турцией в 1918–1920 гг.....	27
Никитенко К. В. Убедительный аргумент советской власти – террор голодом на Донетчине: расплата за повстанческое движение.....	31
Лукьяненко А. В. Антизападная истерия в карикатурах педагогов УССР послевоенного семилетия (2).....	35
Мищенко И. В. Условия обучения и проживания студентов Польского педагогического института в Киеве (30–е гг. XX в.).....	38
Магась В. О. Борьба за демократизацию образования и общества организаций Всероссийского общесеминарского союза в Украине (1907–1908 гг.).....	41
Дорошенко В. Формирование гражданского общества в украинском государстве.....	45
Бородай И. С. Становление учения о воспроизводстве сельскохозяйственных животных в отечественной зоотехнии.....	48
Корсак Р. В. Актуальные вопросы украинско–чешского торгового сотрудничества (2000–2012 гг.).....	51
Кравец А. П. Государственно–церковные отношения в Украине в 20–30 гг. XX ст.: опыт баптистских общин.....	53
Линник Ю. В. Особенности позиции украинских православных церквей в протестном движении (2013–2014 гг.).....	57
Пекарчук В. М. Проблематизация возрождения и развития культуры этнических меньшинств в парадигмах культурно–художественной политики Украины 1990–2000–х годов.....	61
Махорты Н. С. Мемориализация памяти про освобождение Киева в период независимости (1991–2013).....	66
Ришко Н. Н. Профессор И. В. Смирнов – организатор научного центра по биологии воспроизводства сельскохозяйственных животных.....	69
Мердух Ю. М. Украинский гравер Иван Филипович и его “вольнское наследие”.....	71
Кривошея И. И., Ярцун Ю. А. Повседневная жизнь шляхты Киевской губернии в современной украинской историографии.....	76
Священко З. В. Аграрный вопрос в политической деятельности С.Ю. Витте: современная российская историография проблемы.....	79
Вальчук Е. И. Социальное страхование в СССР (1922–1933 гг.): историографический обзор.....	84
Головина О. В. Историография русских монархических организаций в Украине (1905 – февраль 1917 гг.): теоретико–методологические проблемы изучения.....	88
Черкас Т. В. Взгляды Германии на “Евро – 2012” в Украине.....	94
Гусейнова А. Г. Военно–политическое сотрудничество Грузии с США и Западной Европой.....	98

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Владленова И. В. Развитие позитивистской традиции в философии науки.....	104
Журба Н. А. В поисках Единого: лабиринты нелинейности.....	108
Жиртуева Н. С. Основные методы просветления в мистических традициях мира и их особенности.....	112
Шедяков В. Е. Соотношение факторов социогенеза.....	117
Сакун А. В. Трансформация структур социальности в условиях информационного мира: вектор инновации.....	125
Свириденко Д. Б. Потенциал педагогики трансгрессии в эпоху глобализации.....	129
Ткаченко А. В. Феномен “разрывов” исторического времени в иудейской мессиянской традиции.....	133
Санакуев Н. Г. Медиафилософия как новая отрасль философского знания.....	138
Пирверди П. К вопросу о противоречиях между экономической эффективностью и социальной справедливостью.....	141
Попов В. Ю. Прауд–res–Ding: категория “вещь” в еврейской метафизике.....	145
Савицкая И. М., Дыгодюк И. А. Аксиологическое измерение феномена свободы как освобожденного сознания.....	150
Гапеева А. С. Негативная и позитивная оценка в процессе стереотипизации.....	153
Емельяненко Е. О. Особенности репрезентации форм маргинального в разные исторические эпохи.....	157
Гончаренко М. М. Системный подход в определении социоприродных противоречий.....	161
Глушко Т. П. Экономическое сознание нации в контексте социально–феноменологического анализа.....	165
Андрienko E. В. Деловая женщина как общественный и экономический феномен.....	170
Бех Ю. В. Концепция управления интеллектуальным капиталом организации.....	173
Войнов А. В. Влияние феномена чести на формирование характера социальных сред.....	178
Волковинская В. А. Публичное и приватное в феноменологическом поиске смысла социальности.....	183
Левкулич В. В. Категория справедливости в античной философской парадигме.....	186
Марчук О. Т. Фенеманализ здоровья в системе патристических принципов совершенства. Часть I. Атрибуты идеальных моделей в перспективах холистической актуализации.....	190
Белокопытова Н. И. Компаративный подход к гендерному вопросу в арабских, персидских и тюркских обществах.....	195
Прокопенко В. В. Аристотель о взаимоотношениях философии и теологии.....	199
Куцупал С. В. Политико–правовая концепция Г. Гегеля.....	202
Гончаренко О. А. Аналитическая философия Казимира Твардовского: образ обучения.....	206
Масаев М. В. Социализм – социальность – общество социальной защиты? (философско–исторический и политический анализ некоторых работ И.А. Ильина в свете концепции парадигмальных образов и символов эпох, цивилизаций и народов и ракурсе прикладной политологии).....	209
Рославичская К. Р. Гуманизм национальной идеи в философском наследии Ивана Франко.....	211
Сторожук С. В. Национальные мотивы образа Богородицы в литературном и художественном наследии Т. Шевченко.....	215
Супрун Н. Т. Особенности понимания понятия “доказательство” в логической концепции В. Карлова.....	219
Требин М. П. Концепция “мятежвойны” Е. Месснера.....	222
Ханжи В. Б. Онтологическая традиция понимания времени: Ньютон и Эйнштейн.....	226
Черная Л. В. Понимание роли общественного идеала в государственном строительстве: философский экскурс на материалах творчества П.И. Новгородцева.....	230
Гришанова Е. В. Историческая ценность юмора в аспекте современного философского исследования.....	235

Держко И. Метафизические функции ценностей в парадигме социокультурной жизни.....	238
Джабраилова Ф. О социально–философском анализе проблемы идентичности и разнообразия в межкультурных отношениях.....	242
Дмитренко М. И. Корпоративная культура и ее функциональный потенциал.....	245
Заплата О. А., Борисов Б. А. Информационно–консультативная IT–коммуникация как социальная услуга в области физической культуры и спорта.....	250
Казakov М. А. К вопросу о критике гносеологических оснований современных псевдонаучных направлений в физике.....	253
Ткаченко Н. А. Жанровое разнообразие альтернативно–исторических построений: феномен “Новой хронологии”.....	260
Кивлюк О. П. Глобализационная направленность образовательных трансформаций.....	264
Ильяхова М. В. Значение темпоральных образов при исследовании процесса непрерывного образования.....	268
Бойченко М. И. Значимость социальной философии как учебной дисциплины в современном университете в условиях перехода к обществу знаний.....	273
Назаров М. X. Интернационализация высшего образования: понятие, стратегии.....	278
Ситниченко Е. Г. Философские аспекты анализа сетевой парадигмы управления образованием.....	281
Нестеренко Е. А. Символы как инструмент управления образовательным учреждением.....	284
Пашков В. В. Философские основания профессионализации педагогической деятельности.....	288

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Рзаев А. Г. Государственное управление: понятие и системность.....	293
Хонин В. Н. Побудительные мотивы международных интеракций. Модель “пирамиды Маслоу”.....	298
Кучуран А. Н. Методологический подход У. Домхоффа к анализу власти.....	304
Волошин М. А. Концепт “медиадемократия” в интерпретации Н.Больша.....	308
Косточков С. К. Природа человека в контексте биополитики: этологические и социологические аспекты.....	314
Спиридонова К. А. Конструктивизм и теория сообществ безопасности.....	317
Коломиец Л. В. Технологический детерминизм в системе методологических принципов технократизма.....	323
Иохим А. Н. Проблема “Другого” и формирование коллективной идентичности в международной политике.....	325
Мамедов Р. К. О политических и правовых аспектах агрессии.....	329
Побочий И. А. Политический терроризм как разновидность насильственных форм политической борьбы.....	334
Олещук П. Н. Влияние социальной сети facebook на политическую мобилизацию.....	338
Нагорнянский Е. А. Дискурс как основа публичной политики в современных демократических обществах.....	342
Абдуллаев Ф. Геополитические аспекты международной миграции.....	345
Ликарчук Д. Парламентский конфликт: правящая коалиция vs. оппозиция.....	350
Нагорняк Т. Л. Конфликт Государства и Общества в Украине.....	354
Валиев А. Роль и место принципов уголовного права в дифференциации уголовной ответственности.....	264
Романик А. И. Создание нового военно–политического блока как способ обеспечения коллективной безопасности стран, которые могут стать объектом агрессии со стороны российского империализма.....	368
Абдуллаев Н. Медиация (посредничество): международный и национальный опыт.....	372
Варбанец П. А. Политика Анкары касательно утверждения Турции системообразующим ядром тюркского мира: достижения и просчеты.....	376
Гуцало С. Лига арабских государств – между интеграцией и сомализацией.....	381
Кухтин М. М. Политический портрет федерального канцлера Германии Ангелы Меркель.....	386
Макогон Д. И. Трансформация внешней политики ФРГ после окончания Холодной войны.....	389
Плевако И. Г. Экономическая составляющая геополитического позиционирования Бразилии в странах Южной и Восточной Азии.....	393

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Гоян И. Н., Максимович О. В. Модернизм и традиционализм как цивилизационные типы украинского этнонационального характера: историко–социологический анализ (II часть).....	399
---	-----

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Круглый стол “Крым депортированный (до 70-риччя депортации крымскотатарского народа)”.....	405
Масаев М. В. Модернизация в современном мире: социально–экономический и политический контексты (в свете концепции парадигмальных образов и символов эпох, цивилизаций и народов). Рецензия на: Котолупов О. А., Хриенко П. А. Модернизация в современном мире: социально–экономический контекст. – Симферополь : ДИАИПИ, 2010. – 304 с., а также: Мирошников О. А. Государство. Идеология. Революция : монография / О. А. Мирошников. – Ялта : РИО КГУ, 2009. – 244 с.....	423
Международная научно–практическая конференция “Вальдорфская педагогика в контексте современных образовательных вызовов”.....	425
Х Всеукраинская научно–практическая конференция “Украинская культурно–художественная практика в исторической ретроспективе”.....	426

ДО УВАГИ АВТОРІВ !

Вимоги до структури та оформлення наукових статей:

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Розташування структурних елементів статті:

- УДК;
- прізвище, ім’я, по батькові автора (авторів), вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи, e-mail (українською, англійською, російською мовами);
- назва статті та анотація українською, англійською, російською мовами (900–1000 знаків кожна);
- анотація повинна бути – структурованою, містити мету дослідження та застосовані методи, основні одержані висновки;
- ключові слова українською, англійською, російською мовами;
- обов’язковий список використаних джерел у кінці статті;
- після списку використаних джерел надається цей же список джерел латинським алфавітом (транслітерація);
- обсяг статті – до 25 тис. знаків (як виняток, не більше 35 тис. знаків);
- обов’язкова вимога до статей – якість, високий рівень англійської мови.

3. Вимоги для оформлення тексту:

- всі поля 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунок й таблицю оформляються згідно з ДСТУ. Щодо символів. В тексті необхідно використовувати лапки лише такого зразку: “”, гире – це коротке гире: “–”. Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими дужками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію “Недруковані знаки”.

4. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком:

- [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком використаних джерел, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела [15, арк. 258,2 31 зв].

5. Стаття подається мовою оригіналу (українською, російською, англійською, німецькою, французькою, іспанською, польською, чеською) у електронному варіанті у вигляді файлу, який виконаний в текстовому редакторі MS Word for Windows, на диску чи електронною поштою.

6. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата або доктора наук за фахом публікації або винятком із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або винят з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

7. Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

8. До статті додаються:

- для Веб–сайту збірника обов’язкове резюме статті англійською мовою не менше як 4000 знаків. Резюме статті повинно бути структуроване, містити мету дослідження та застосовані методи, основні одержані висновки.

Резюме статті надсилається безоплатно.

- Відомості про автора (авторів): прізвище, ім’я, по батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи, службова і домашня адреси з поштовим індексом, контактний телефон, e-mail.

Наукове видання

Збірник наукових праць "Гілея: науковий вісник"
В и п у с к 88 (9)

Научное издание
Сборник научных работ "Гілея: научный вестник"
В ы п у с к 88 (9)

Scientific edition
Collection of scientific papers "Gileya: scientific herald"
88 (9) e d i t i o n

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
ВГО Українська академія наук

Шеф-редактор – *В. П. Андрущенко*
Головний редактор – *В. М. Вашкевич*
Відповідальний секретар – *В. Б. Халамендик*

Підписано до друку *28 серпня 2014 р.*
Формат 60x90 1/16. Друк офсетний. Ум. друк. арк. – 54. Наклад 300 прим. Зам. №

Видавництво: ПП "Видавництво "Гілея"
04070, м. Київ, вул. Почайнинська, 62

Друк ПП "ОЛДІ-ПЛЮС"

73033, м. Херсон, а/с 15 email oldi-ks@i.ua
Свідоцтво про реєстрацію ХС № 2 від 16.08.2000р.

Ціна договірна